ISSN 2304-5809

Молодий Вчений

Євген Маланюк

Батьківщині

Як до Тебе протоптати тропи?
В сивій млі спостерегти мету?
Чи ж пропалить синій жар Європи
Азії проказу золоту?

Ось мовчиш, незбагнена, незнана,
Мов прозорий жовтень, нежива, –
Що ж Тобі — прокляття чи осанна?
Мертві звуки, неживі слова.

Рівний простір в язвах позолоти
Залягає площиною ріль,
Тільки часом — Твій єдиний го
Повстають жертовники

Перетявши безнадійн
Вносячи мірило у
Що завжди беззахисн
Сумно мріє про май

2 (42)
2017

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 2 (42) лютий, 2017 р.

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

ЗМІСТ

МЕДИЧНІ НАУКИ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

CONTENTS

BIOLOGICAL SCIENCES

GEOGRAPHICAL SCIENCES

STATE ADMINISTRATION

SOCIAL COMMUNICATIONS

HISTORICAL SCIENCES

PHILOSOPHICAL SCIENCES

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

CULTURAL STUDIES

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

MEDICAL SCIENCES

LAW SCIENCES

ENGINEERING SCIENCES

ECONOMIC SCIENCES

PHILOLOGICAL SCIENCES

PEDAGOGICAL SCIENCES

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 616.017.-056.262:796.015

РІВЕНЬ АДАПТАЦІЙНОГО НАПРУЖЕННЯ ОРГАНІЗМУ ДІТЕЙ, ВІКОМ 7-10 РОКІВ ІЗ ПАТОЛОГІЄЮ ЗОРУ*

Бобирєв В.Є., Дичко В.В.
Донбаський державний педагогічний університет

У роботі представлені результати вивчення впливу патології зору на рівень адаптаційної напруги у детей з патологією зору віком 7-10 років і практично здорових однолітків. Нами встановлено, що адаптаційний індекс дітей (хлопчиків і дівчат) з патологією зору віком 7-10 знаходиться у зоні реакції організму на тренування з незначними перевагами у дівчаток.
Ключові слова: діти з патологією зору, адаптаційне напруження, клітинна реактивність організму.

Постановка проблеми. Одним з актуальних питань сучасної біології і медицини є проблема індивідуалізації адаптаційної (пристосувальної) реакції на різні патологічні стани, подразники, фізичне навантаження, захворювання та інше.

Навколишнє середовище людини у теперішній час характеризується низкою агресивних чинників та явищ, що характерно для індустріально розвиненого, урбанізованого суспільства. Усе це разом взяте призводить до розвитку адаптаційних процесів з різним ступенем напруження, формування стресових реакцій, що варіює за різною глибиною і тривалістю та можливостями компенсаторних процесів. Наведене вище потребує перебудови гомеостатичних систем організму, що не може не відображатися на стані як індивідуального, так і колективного здоров'я, на структурі захворювання практично здорових дітей різного віку і дітей із патологією зору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. При вирішенні питання про адаптаційно-компенсаторне напруження організму дітей з патологією зору, пов'язаною з частковою або повною його втратою, були підстави вважати, що провідну роль у них відіграють регуляторні системи організму: імунна, нервова та ендокринна. На користь цього припущення свідчать наступні обставини.

По-перше, відомо, що рівень адаптаційного напруження організму визначається кількістю імунокомпетентних клітин - високопрофесійних лімфоцитів, а також найбільшою популяцією в периферичній крові сегментоядерних нейтрофільних гранулоцитів (НГ). Перші відіграють ключову роль у специфічному, а другі – як у неспецифічному, так і на всіх етапах формування специфічної імунної відповіді.

По-друге, встановлено, що морфологічні та гістохімічні зміни лімфоїдної тканини органів системи імунітету на фоні імунізації і реактогенного стресу мають далекосяжну схожість [1; 2; 3]. В основі цих змін лежать проліферативні процеси, а інтерлейкіни (IL-1, TNF-a) є головними їх регуляторами.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На даному етапі не має досліджень, що висвітлюють проблему впливу патології зору на рівень адаптаційно-компенсаторного напруження дітей віком 7-10 років із патологією зору для визначення дозованого фізичного тренінгу.

Виконання даного фрагменту роботи передбачає вивчення впливу патології зору у дітей віком 7-10 років на рівень адаптаційного напруження організму цих дітей, на показники клітинної реактивності організму дітей віком 7-10 років із патологією зору.

Мета дослідження. Встановити рівень адаптаційного напруження дітей віком 7-10 років із патологією зору.

Матеріали і методи дослідження. Проведено лабораторне обстеження периферійної крові у дітей віком 7-10 років, що навчаються у загальноосвітній школі № 17 м. Слов'янська, Донецької області і спеціалізованій школі-інтернат № 23 для сліпих і слабкозорих дітей. Група дітей (31 дитина), що навчалась у Слов'янській спеціалізованій загальноосвітній школі-інтернаті I-III ступеня № 23 і складалась із 14 хлопчиків і 17 дівчаток. Досліджена група дітей такого ж віку була представлена 30 дитиною без з патології зору серед яких було 16 хлопчиків і 14 дівчаток. Середній вік практично здорових дітей 8,48±1,55 років, дослідної групи – 9,16±2,10 роки (P>0,05). Всі діти попередньо були обстежені лікарями-спеціалістами (сімейними лікарями, офтальмологом, оториноларингологом, та іншими спеціалістами).

Для встановлення рівня адаптаційного напруження організму дітей використаний автономний гематологічний аналізатор Н.В. Для дослідження у дітей забирали із локтєвої вени цільну кров, вона змішувалась у чистій пробірці з антикоагультом, який зберігає структуру лімфоцитів, лейкоцитів, моноцитів, макрофагів та еритроцитів і запобігає скупченню тромбоцитів. Процес підрахунку абсолютної і відносної кількості основних популяцій

* Дослідження є фрагментом комплексної планової теми наукової роботи Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» на тему: «Вивчення адаптаційних реакцій організму, що формуються під впливом різноманітних факторів природи та суспільства» (№ держреєстрації 0115U003314). Автор є відповідальним виконавцем комплексної теми.

імунокомпетентних клітин здійснювали згідно інструкції щодо експлуатації автоматичного гематологічного аналізатора серії H.B.

Імуно-гематологічні індекси і коефіцієнти, що характеризують рівень адаптаційного напруження і клітинну реактивність організму дітей розраховували за методами, описаними у роботах [4; 5; 6].

Одержані результати опрацьовані за допомогою прикладних програм MUSTAT.12 (USA).

Результати і їх обговорення. Результати вивчення рівня адаптаційного напруження організму дітей віком 7-10 років із патологією зору наведені у таблиці 1.

За одержаними даними, наведеними у табл. 3.21., видно, що адаптаційний індекс у дітей віком 7–10 років із патологією зору відповідає такому індексу у практично здорових дітей такого ж віку і він знаходиться у зоні реакції на тренування. Розподіл дітей за значенням адаптаційного індексу також відповідає контрольним даним. Більшість дітей із патологією зору за адаптаційним індексом знаходяться у зоні реакції на тренування. Важливим, слід відмітити, що одна третина дітей за адаптаційним індексом знаходяться у зоні спокійної активації, що є хорошим прогностичним показником пристосування цих дітей до існуючих умов життя. Для підвищення якості життя ці показники необхідно підвищувати до зон спокійної та підвищеної активації шляхом проведення реабілітаційних заходів.

За деякими показниками абсолютної і відносної кількості основних популяцій ІКК хлопчики відрізняються від дівчаток. Тому нами проведено дослідження у цьому напряму.

Результати встановлення рівня адаптаційного напруження організму хлопчиків і дівчаток віком 7–10 років із патологією зору наведені у таблиці 2.

Показано, що адаптаційний індекс дівчаток, хоча і знаходиться у зоні реакції організму на тренування як й у хлопчиків, але рівень адаптаційного напруження у дівчаток має тенденцію до підвищення - на 4,55%. Крім того, серед дівчаток адаптаційний індекс однієї (5,88%) знаходиться у найкращій зоні (зоні реакції підвищеної активації), що дає позитивний прогноз на успішну реабілітацію цієї особи.

Таким чином, у дітей (хлопчиків і дівчаток) віком 7–10 років із патологією зору адаптаційний індекс знаходиться у зоні реакції організму на тренування з незначними (на 4,55%) перевагами у дівчаток.

Індивідуальний рівень адаптаційного напруження як у хлопчиків (64,29%), так й у дівчаток (64,71%) знаходиться у зоні реакції організму на тренування; у зоні спокійної активації адаптаційного напруження знаходиться у 35,71% хлопчиків, а дівчаток у 29,41%. Адаптаційний процес у зоні підвищеної активації визначений лише у дівчаток (4,55%).

Отже, основна група дітей віком 7–10 років із патологією зору є обтяжною не тільки за фізичним розвитком, а також за рівнем активації адаптаційного напруження організму.

Висновки і перспективи подальших досліджень в цьому напрямі. Адаптаційний процес у дітей віком 7-10 років із патологією зору відповідає (P>0,05) такому процесу у практично здорових однолітків. Пристосування реакції до умов проживання у більшості дітей із патологією зору знаходиться у зоні реакції на тренування; а у третини дітей пристосувальні процеси знаходяться у зоні спокійної аконвації, що є хорошим прогностичним показником адаптації дітей віком 7–10 років із патологією зору до існуючих умов проживання.

Одержані і наведені у статті основні наукові положення є підставою для вивчення впливу заходів і засобів, направлених на покращення адаптаційних процесів організму дітей із патологією зору.

Таблиця 1

Рівень адаптаційного напруження організму дітей, віком 7-10 років із патологією зору

Показники	Діти (хлопчики і дівчатка з патологією зору) (n=31)		Практично здорові діти		P
	M±m		M±m		
Адаптаційний індекс	0,45±0,03		0,45±0,04		>0,05
Розподіл на зони адаптації					
Зона адаптації	Абс.	%	Абс.	%	
Зона стресу	0		0		-
Реакція на тренування	20	64,52	19	63,33	>0,05
Реакція спокійної активації	10	32,25	11	36,67	>0,05
Реакція підвищеної активації	1	3,23	0	-	-

Таблиця 2

Рівень адаптаційного напруження організму дітей, віком 7-10 років із патологією зору

Показники	Хлопчики (n=14)		Дівчатка (n=17)		P
	M±m		M±m		
Адаптаційний індекс	0,44±0,03		0,46±0,04		>0,05
Розподіл на зони адаптації					
Зона адаптації	Абс.	%	Абс.	%	
Стрес	0	-	0	-	-
Реакція на тренування	9	64,24	11	64,71	>0,05
Реакція спокійної активації	5	35,71	5	29,41	>0,05
Реакція підвищеної активації	0	-	1	5,88	-

Список літератури:

1. Горизонтов П.Д. Стресс и система крови / П.Д. Горизонтов, О.И. Белоусова, М.И. Федотова. – Медицина, 1983. – С. 240.
2. Горизонтов П.Д. Стресс и система крови / П.Д. Горизонтов, О.И. Белоусова, М.И. Федотова. – М.: Медицина, 1983. – С. 240.
3. Земсков А.М. Немедекаментозная иммунокоррекция / А.М. Земсков, В.М. Земсков, Ю.В. Сергеев, А.В. Караулов // Нац. академія микологии. – 2002. – С. 264.
4. Каспрук Н.А., Сидорчук Л.І., Михалко А.Ю., Сидорчук А.С., Довбуш Н.М., Іфтодій О.А., Петеліна Л.П., Сидорчук І.Й. Клітинна реактивність, рівень адаптаційного напруження, реактивна відповідь нейтрофілів периферійної крові та імунологічна реактивність організму хворих на негоспітальну пневмонію // Загальна патологія та патологічна фізіологія. – 2012. – Том 7, № 4. – С. 129–137.
5. Сидорчук І.Й. Клітинна реактивність та рівень адаптаційного напруження організму хворих на гострий бронхіт / І.Й. Сидорчук, С.А. Левицька та ін. // Буковинський медичний вісник. – 2015. – Том 13. № 1 (73). – С. 150–153.
6. Сидорчук Л.І., Бендас В.В., Сидорчук І.Й., Сидорчук А.С. Загальна імунологічна реактивність організму хворих на жовчнокам'яну хворобу // Загальна патологія та патологічна фізіологія. – 2014 Том 9, № 1. – С. 96–100.

Бобырев В.Е., Дычко В.В.
Донбасский государственный педагогический университет

УРОВЕНЬ АДАПТАЦИОННОГО НАПРЯЖЕНИЯ ОРГАНИЗМА ДЕТЕЙ, В ВОЗРАСТЕ 7-10 ЛЕТ С ПАТОЛОГИЕЙ ЗРЕНИЯ

Аннотация
В работе представлены результаты изучения влияния патологии зрения на уровень адаптационного напряжения у детей с патологией зрения в возрасте 7-10 лет и практически здоровых сверстников. Нами установлено, что адаптационный индекс детей (мальчиков и девочек) с патологией зрения в возрасте 7-10 находится в зоне реакции организма на тренировки с незначительными преимуществами у девочек.

Ключевые слова: дети с патологией зрения, адаптационное напряжение, клеточная реактивность организма.

Bobyrev V.E., Dychko V.V.
Donbass State Pedagogical University

THE LEVEL OF ADAPTIVE TENSION OF THE BODY OF CHILDREN AGED 7-10 YEARS WITH VISUAL IMPAIRMENTS

Summary
The paper presents the results of studying the influence of pathology of view on the level of adaptive tension of adolescents with pathology of sight at the age of 7-10 years and healthy peers. We found that the adaptation index for children (boys and girls) with visual impairments at the age of 7-10 is in the area of the body's response to training with a slight advantage for girls.

Keywords: children with visual impairments, adaptive stress, cellular reactivity.

УДК 502.51(282)(477.5)

ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН МАЛИХ РІЧОК ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Дзюбенко О.В., Можаровська А.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорі Сковороди

Досліджено екологічний стан річок Трубіж та Альта в межах міста Переяслав-Хмельницького. Проаналізовано водні об'єкти Житомирської області, а саме річки Словечна та Нового озера. Запропоновано оцінювати токсичність природних вод за величиною ефективної токсичності, що характеризує ефект сумарного впливу токсиканта на ростові параметри тест-об'єкта. Ефективну токсичність представлено як суму коефіцієнтів пригнічення схожості, росту кореня та пагона, зменшену на кількість врахованих параметрів. Встановлено, що токсичність води коливається від середнього до високого рівня в пробних зразках з річок Трубіж та Альта в межах міста Переяслав-Хмельницького. В річці Словечна та Новому озері тест-рослини показали відсутність полютантів у даних водоймах та за біопараметрами наближені до контрольних зразків.
Ключові слова: малі річки, коефіцієнт пригнічення, тест-рослини, фітоксичний ефект, біопараметри.

Постановка проблеми. В останні десятиріччя спостерігається кризове зменшення самовідновних функцій річок, обумовлене надмірним антропогенним навантаженням на водозбірні площі басейнів внаслідок екстенсивного ведення господарювання. Особливо гостро погіршення екологічного стану відобразилося на басейнах малих і середніх річок: значна їх частина обміліла, почали проявлятися процеси заболочення, погіршилася якість води, збідніла флора і фауна цих екосистем. Одним із активних антропогенних факторів, які викликають зміни на цих територіях, сприяючи розвитку деградаційних процесів, є осушувальні меліорації [4; 5; 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опису екологічних особливостей водних об'єктів та оцінці якості поверхневих вод присвячені ряд публікацій М. О. Клименка, Ю. Р. Гроховської, С. С. Трушевої, К. А. Кокин, В. С. Самарин, Я. П. Дідуха, П. Г. Плюта, О. А. Ліхо та І. А. Веремійчука [2; 6; 7; 8].

Малі річки в басейні Дніпра становлять майже 90% всієї річкової мережі, і в їх басейнах формується понад 60% водних ресурсів України. На даний час у малі річки, що мають малий стік, скидається 5 частина всіх стічних вод, а урегульованість сягнула неймовірного рівня – майже 3 га на 1 км річки. За останні 10–15 років ситуація погіршилася й тим, що відбувається землевідведення піддачні ділянки в прибережних зонах, посилилося забруднення комунальними та промисловими стоками внаслідок зниження рівня водоочистки. Значно знизилася самоочисна здатність річкових вод з одного боку через хімічне забруднення, що негативно впливає на водоочисні мікроорганізми, а з іншого – через величезну урегульованість малих річок [11].

За останні роки, внаслідок зростання забруднення річок стоками промислових підприємств, підприємств комунального господарства та сільськогосподарськими стоками показники якості води в малих річках помітно знизились.

Мета статті – оцінити сучасний екологічний стан малих річок Лівобережної України на прикладі річок Трубіж, Альта, Словечна та Нового озера в умовах сучасної антропогенної діяльності.

Об'єктами дослідження були екосистеми річок Трубіж, Альта, Словечна та Нового озера. Для об'єктивної оцінки екологічного стану річок Трубіж, Альта, Словечна та Нового озера нами було вивчено їх витокові, центральні і гирлові частини.

Територія басейну р. Трубіж відноситься до північної підпровінції Лівобережжя низовинного зони Лісостепу і розміщена в північно-західній частині Придніпровської низовини, в межах Київської і Чернігівської областей України. Ріка Трубіж перетинає територію Козелецького і Бобровицького районів Чернігівської області, Броварського, Бориспільського, Березанського, Баришівського і Переяслав-Хмельницького районів Київської області [10].

Трубіж, Трубайло – довжина 113 км, сточище 4 700 км^2. Долина широка, нечітко виявлена. Долина коритоподібна, завширшки до 3,5 км, завглибшки до 10 м. Заплава завширшки 500-600 м, меліорована. Річище слабозвивисте, майже на всьому протязі відрегульоване, ширина його до 15 м.

Альта є невеликою річкою, що протікає в межах Бориспільського, Баришівського та Переяслав-Хмельницького районів і є найбільшою правою притокою Трубіжа. В межах Баришівщини протікає неподалік сіл Веселинівка та Поділля. Її загальна довжина 46 км. Площа водного дзеркала – 11.2 га, а площа водозбору 492 км^2. В заплаві річки є 4 ставки, площа водного дзеркала яких становить 7.8 га. Значних приток річка не приймає. Долина Альти трапецієвидна, шириною до 1 км у середній течії.

Річка Словечна, права притока річки Прип'ять, бере свій початок на захід від села Задорожка Овруцького району Житомирської області. Протікає в межах Житомирської області та Гомельської республіки Білорусь, впадає в річку Прип'ять на схід від села В'яжичі. У середній та нижній течії річище дуже звивисте, є багато стариць та островів [1].

Довжина річки – 158 км, в межах області – 40 км. Загальна площа водозбору – 2670 км^2 (водозбір в Білорусії близько 3000 км), в межах області – 600 км^2.

Нове озеро розташоване в Житомирській області, Овруцькому районі, селі Тхорин. Озеро

знаходиться на річці Бігунь, яка впадає в басейн річки Уборть. Дно озера є мулистим, в деяких місцях піщаним.

Рослини – це найбільш зручні індикатори забруднення навколишнього середовища, тому що вони є первісними ланками трофічних ланцюгів і відіграють головну роль у поглинанні різного роду забруднювачів. Унаслідок цього, за допомогою рослин можна достатньо точно оцінити екологічну ситуацію на досліджуваній території.

Сутність застосування нами ростового тесту полягає в обліку змін показників проростання індикаторної культури, вирощеної на взятих досліджених зразках води, цей метод дозволяє оцінити не тільки пригноблюючу дію різних забруднювачів на рослини, але і стимулюючий ефект. Перевагу нами було віддано тест-культурам, які швидко проростають та є характерними для цього регіону. Для цього дослідження ми використовували пшеницю звичайну (*Triticum vulgare*).

Для визначення рівня токсичності досліджуваних об'єктів, нами були відібрані зразки води на відстані 50, 100 та 150 м від джерела скиду стічних вод. Контрольним зразком була кип'ячена відстояна питна вода.

На 14 добу завершення експерименту тест рослини знаходяться на різних стадіях вегетаційного періоду та мали різні морфометричні показники, які навіть на рівні візуального спостереження дають уявлення про токсичність того чи іншого дослідного зразка води.

Максимальний відсоток проросливх насінин – 95% відмічено у зразках води з р. Трубіж (150 м), р. Словечна (150 м), о. Нове (50 та 150 м) та в контрольному зразку. Мінімальний відсоток проросливх насінин зафіксовано для проб з р. Альта при відстані від джерела скиду стічних вод (50 та 100 м), який складає 45%.

В ході дослідження з визначення коефіцієнту схожості насіння біоіндикаторної культури було встановлено, що залежно від зразків води цей показник змінювався у межах від 1,0 до 2,1% (табл. 1).

Серед досліджуваних проб води коефіцієнт схожості насіння, що характеризує дружність проростання тест культури у лабораторних умовах, був найвищим у пробах води з Нового озера (50 м та 150 м), р. Словечна (150 м) та р. Трубіж (150 м), на рівні 1%. Найнижча схожість насіння виявлена у пробах з р. Альта на відстані скидання стічних вод (50 м) – на рівні 2,1%. Усі інші зразки проб води за даним показником мали проміжне положення. Мінімальний коефіцієнт пригнічення росту кореня 0,97% відмічений для зразків індикаторної культури, яка росла на пробах води з Нового озера (150 м), при цьому максимальне значення пригнічення спостерігається у пробах з річки Альта (150 м), що вказує на значну кількість полютантів у даних пробах.

Встановлено, що максимальний коефіцієнт пригнічення росту пагона у пшениці звичайної фіксувався у пробах води, які були відібрані у річці Трубіж що складає 2,7%, при цьому мінімальне пригнічення – 0,98% зафіксовано для проб з р. Словечна (150 м) та Нового озера (50 м).

Морфометричний параметр довжини пагона в контрольному зразку був у межах від 16,5 см до 22,3 см. Подібні параметри мали індикаторні рослини, які проростали на зразках води з Нового озера. Найбільші пригнічення були відмічені для проб з річки Альта, які становили від 0,5 см до 14,2 см, при цьому маса даних пагонів склала 0,5 г. Максимальна маса пагонів тест рослин склала 2,2 г – з проб р. Словечна (150 м).

Довжина кореневої системи пшениці звичайної в контрольному зразку – від 13,6 см до 23,0 см. Подібне максимальне значення було зафіксовано для тест рослин, які росли на зразках води з річки Трубіж, при цьому найменше значення пригнічення кореневої системи рослин спостерігається в цій водоймі і становить від 2,5 см до 14,0 см. В пробах з р. Словечна відмічена максимальна біомаса кореня, яка склала

Таблиця 1

Коефіцієнт пригнічення від дії стічних вод на відстані 50 м та 150 м від скиду

Параметри	Досліджені водойми							
	р. Трубіж		р. Альта		р. Словечна		Нове озеро	
	50 м	150 м	50 м	150 м	50 м	150 м	50 м	150 м
KN (коефіцієнт схожості) %	1,1	1	2,1	1,4	1,05	1	1	1
KL (коефіцієнт пригнічення росту кореня) %	1,94	1,03	1,3	2,03	1,33	1,5	1,04	0,97
KH (коеіцієнт пригнічення росту пагона) %	2,7	1,1	1,8	2,1	1,1	0,98	0,98	1,02

Таблиця 2

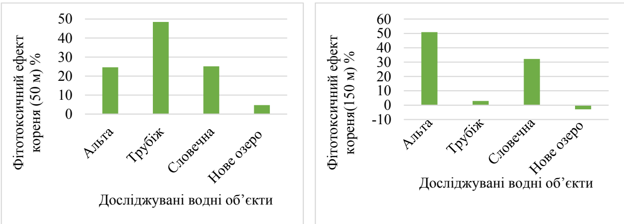
Фітотоксичний ефект від дії стічних вод на відстані 50 м та 150 м

Параметри	Досліджувані ділянки							
	р. Трубіж		р. Альта		р. Словечна		Нове озеро	
	50 м	150 м	50 м	150 м	50 м	150 м	50 м	150 м
ФЕ1 (за висотою пагона) %	62,4	10,6	44,9	52,9	9,5	- 1,05	- 1,6	2,6
ФЕ2 (за біомасою пагона) %	66,7	40	96	96,7	40	- 46,7	- 40	0
ФЕ3 (за сухою біомасою пагона) %	75	5	75	75	0	- 10	0	0
ФЕ4 (за довжиною кореня) %	48,5	2,9	24,6	50,9	25,1	32,2	4,7	- 2,9
ФЕ5 (за біомасою кореня) %	55,6	22,2	22,2	66,7	- 66,7	- 11,1	-11,1	33,3
ФЕ6 (за сухою біомасою кореня) %	93,3	80	33	93,3	- 13,3	- 66,7	- 10	66,7
ФЕ 7(середнє значення) %	66,9	26,8	49,3	72,6	- 0,9	-7,8	- 9,7	16,6

1,05 г, в контрольному зразку 0,9 г та 0,3 г – р. Альта (150 м) відповідно.

Визначено фітотоксичний ефект, який визначали у відсотках за певними біопараметрами: висотою, біомасою та сухою біомасою пагона та кореня. Так, в (табл. 2) наведені основні дані, щодо утворення фітотоксичного ефекту у тест-рослин, внаслідок дії стічних вод на відстані 50 м та 150 м від джерела скиду стічних вод.

Дослідження ростових показників кореневої системи для тест-рослин також, свідчать про пригнічення у ростових процесах фітоіндикаторів (рис. 1).

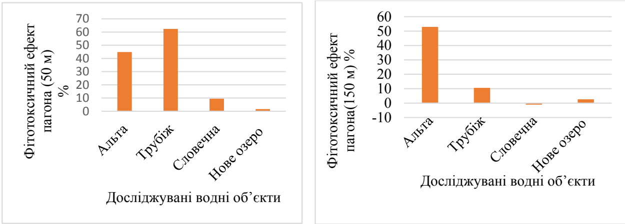
а б

Рис. 1. Фітотоксичний ефект довжини кореневої системи:
(а) – 50 м та (б) – 150 м від скиду стічних вод

Максимальні пригнічення довжини кореневої системи спостерігалися у водних пробах, відібраних в р. Трубіж при 50 м від джерела скиду стічних вод складає 48,5%, за шкалою рівня токсичності води, складає вище середнього рівня забруднення.

Мінімальне значення інгібуючої дії в досліджуваних зразках спостерігається в Новому озері – 4,7%, що за шкалою рівня токсичності води відповідає низькому рівню токсичності. При цьому, в пробах (150 м від місця скиду) мінімальне значення фітотоксичного ефекту було зафіксовано для пшениці звичайної в пробах з р. Трубіж та Нового озера –що вказує на відсутність у воді токсичні елементів.

Дослідження ростових показників пагона для тест-водойм р. Альта та Трубіж (50 м), свідчать про значне пригнічення ростових процесів фітоіндикатора порівняно з тест-водоймами р. Словечна та Нового озера, де фітотоксичний ефект становив від 62,4% до 1,6% , відповідно рівень токсичності водойм є від високого до низького рівня відповідно (рис. 2).

а б

Рис. 2. Фітотоксичний ефект за висотою пагона
(а) – 50 м та (б) – 150 м від скиду стічних вод

При аналізі фітотоксичного ефекту у пшениці звичайної, яка виросла на зразках води, які були відібрані за 150 м від джерела стічних вод, спостерігалося значне пригнічення висоти пагона в пробах з р. Альта, що складає 53%. При цьому в досліджених пробах, які були відібрані за 50 м, від джерела забруднення, з цієї ж водойми даний показник складає на 10% менше, щодо висоти пагона та довжини кореня. Таке значне пригнічення ростових процесів, ми пов'язуємо з додатковим джерелом скиду стічних вод, які відповідно і гальмують ростові процеси у рослин біоіндикаторів, значною вищою рослинністю по береговій лінії та досить повільною течією.

Фітотоксичний ефект у пагонів пшениці звичайної складає 11%, у зразках води з р. Трубіж (150 м), при цьому фітотоксичний ефект з водойм Житомирської області не перевищує 4%, при відборі проб 150 м від місця скиду забруднених вод.

Висновки. В ході дослідження було проаналізовано екологічний стан водних екосистем Київської області на прикладі р. Трубіж, р. Альта та Житомирської області – р. Словечна та Нового озера. Дані дослідження підтверджують, про відсутність будь-яких токсичних речовин у водних об'єктах Житомирської області, при цьому в досліджених об'єктах Київської області рівень токсичності води коливається від середнього до високого рівня.

Список літератури:

1. Блакітна як ніга Беларусі. – Мн.: Белэн, 1994. – 125 с.
2. Дідух Я. П. Фітоіндикація екологічних факторів / Я. П. Дідух, П. Г. Плюта. – К.: Наук.думка, 1994. – 280 с.
3. Днеп рпутеводитель / [под.ред. Н. А Савченко]. – [2-е узд.]. – Москва, – Издательство «Речной транспорт», 1955. – С. 158–160.
4. Загальнодержавна цільова програма розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року, затверджена Законом України від 24 травня 2012 року № 4836-VI.
5. Игошин Н. И. Проблемы восстановления и охраны малих рек и водоемов. Гидроэкологические аспекты. Учебное пособие / Н. И. Игошин. – Харьков: Бурун Книга, 2009. – 240 с.
6. Клименко М. О. Порівняльна характеристика результатів оцінки якості води за гідрохімічними показниками та водною рослинністю / М. О. Клименко, Ю. Р. Гроховська // Вісник РДТУ. – Рівне, 2001. – Вип. 3(10). – С. 15–22.
7. Клименко М. О. Відновна гідроекологія порушених річкових та озерних систем (гідрохімія, гідробіологія, гідрологія, управління) / М. О. Клименко, Ю. Р. Гроховська. – Рівне, 2004. – 211 с.
8. Кокин К. А. Экологиявысшихводныхрастений / К. А. Кокин. – М.: Знание, 1982. – 160 с.
9. Ліхо О. А. Врахування впливу осушувальних меліорацій в методиці оцінки екологічного стану басейнів малих річок Полісся України / О. А. Ліхо, І. А. Бондарчук // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. – Випуск 4(60), 2012 р. – Серія «Сільськогосподарські науки». – С. 83–89.
10. Семенов К. С. Осушення і освоєння заплави річки Трубіж / К. С. Семенов, Н. І. Пшеничний. – К., 1957. – 58 с.
11. Якість води. Визначення нітрату. Частина 3. Спектрометричний метод із застосуванням сульфосаліцилової кислоти (ISO 7890-3:1998, MOD). – К.: Держспоживстандарт України. – 2001. – 12 с.

Дзюбенко Е.В., Можаровская А.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ МАЛЫХ РЕК ЛЕВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ

Аннотация
Исследовано экологическое состояние рек Трубеж и Альта в пределах города Переяслав-Хмельницкого. Проанализированы водные объекты Житомирской области, а именно реки Словечна и Нового озера. Предложено оценивать токсичность природных вод по величине эффективной токсичности, характеризующий эффект суммарного воздействия токсиканта на ростовые параметры тест-объекта. Эффективную токсичность представлено как сумму коэффициентов угнетения всхожести, роста корня и побега, уменьшенную на количество учтенных параметров. Установлено, что токсичность воды колеблется от среднего до высокого уровня в пробных образцах из рек Трубеж и Альта в пределах города Переяслав-Хмельницкого. В реке Словечна и Новом озере тест-растения показали отсутствие поллютантов в данных водоемах и по біопараметрами приближенные к контрольных образцов.
Ключевые слова: малые реки, коэффициент подавления, тест-растения, фітоксичний эффект, біопараметри.

Dzyubenko E.V., Mozharovska A.V.
Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
named after Grigory Skovoroda

ECOLOGICAL STATE OF SMALL RIVERS OF THE LEFT BANK OF UKRAINE

Summary
Researched the ecological condition of the rivers Trubezh and the Alta, within the city of Pereyaslav-Khmelnytsky. Analyzed water bodies in Zhytomyr region, namely the river Slovechna and New lake. Asked to assess the toxicity of natural waters on the value of the effective toxicity, characterizing the total effect of the toxicant exposure on the growth parameters of the test object. Effective toxicity is represented as the sum of the coefficients of inhibition of germination, growth and root escape, reduced by the number of considered parameters. It is established that the toxicity of the water ranges from medium to high level in the test samples from the rivers Trubezh and the Alta, within the city of Pereyaslav-Khmelnytsky. In the river Slovechna and the New lake test plants showed the absence of pollutants in these water bodies and biparametric close to the control samples.
Keywords: small rivers, suppression ratio, test-plants, proxyone effect, biparametric.

УДК 612.3

РОЛЬ ВІТАМІНІВ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Луценко О.І., Ворон Н.М.
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Проаналізовано літературні джерела про особливості будови та функції вітамінів. Встановлено те, що вітаміни, є екзогенними аліментарними факторами і повинні постійно надходити з продуктами харчування. Це група низькомолекулярних органічних сполук різної хімічної природи, які не синтезуються в організмі людини і в невеликих кількостях необхідні для забезпечення перебігу метаболічних процесів в організмі. Виділено питання про те, що в останні роки важливе значення надають антиоксидантним властивостям вітамінів при лікуванні та профілактиці порушень в імунній системі, пов'язаних з впливом вільних радикалів. Визначений позитивний вплив вітамінів і їх комплексів на клітинний метаболізм, оскільки вони запобігають дії пошкоджуючих чинників, симулюють активність антиоксидантних систем захисту та забезпечують нормалізацію окисно-відновних процесів, які є джерелом енергії для організму.
Ключові слова. Вітаміни, жиророзчинні, водорозчинні, метаболізм, імунна система, життя, здоров'я.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми Для забезпечення нормальної життєдіяльності організму та підтримання належного рівня метаболічних процесів необхідним є постійне надходження до організму не лише білків, ліпідів і вуглеводів, які є важливим джерелом поживних речовин і енергії, але і ряду біологічно активних сполук. Серед цих сполук важлива роль належить вітамінам, які є екзогенними аліментарними (харчовими) факторами і повинні постійно надходити з продуктами

харчування. Це зумовлено, в першу чергу, тим, що вітаміни необхідні для забезпечення цілого ряду життєвоважливих функцій пов'язаних з процесами синтезу і розкладу різних сполук, вилученням і використанням енергії, транспортом речовин та іонів [1, с. 15-19].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно з сучасними уявленнями вітаміни – це група низькомолекулярних органічних сполук різної хімічної природи, які не синтезуються в організмі людини і більшості тварин і в невеликих кількостях необхідні для забезпечення перебігу метаболічних процесів в організмі [5, с. 383-391].

В останні роки важливе значення надають антиоксидантним властивостям вітамінів при лікуванні та профілактиці порушень в імунній системі, пов'язаних з впливом вільних радикалів (оксидантів) [6, с. 266-281].

Серед біологічних антиоксидантів найбільш вираженими антиоксидантними властивостями володіють токофероли (вітамін Е); каротиноїди (включаючи вітамін А) і аскорбінова кислота (вітамін С). Ці ж вітаміни володіють вираженим імуностимулюючим ефектом [4, с. 325-327].

Ряд авторів підкреслює позитивний вплив вітамінів і їх комплексів на клітинний метаболізм, оскільки вони запобігають дії пошкоджуючих чинників, симулюють активність антиоксидантних систем захисту та забезпечують нормалізацію окисно-відновних процесів, які є джерелом енергії для організму [5, с. 383-391]. Важливою функцією вітамінів є також те, що вони підвищують стійкість організму до дії мутагенних факторів, зменшують можливість появи хромосомних аберацій [6, с. 266-281].

В останні роки значна увага надається вивченню впливу на організм не лише окремих вітамінів, але і їх комплексів. У своєму дослідженні ми розглянемо вітаміни не тільки за загальними функціями, що їм притаманні, а особливо за здатністю впливати на імунну систему.

Тому **метою** нашого дослідження стало теоретичне обґрунтування та узагальнення впливу комплексу вітамінів на реалізацію функцій імунної системи на організм людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно вітаміни поділяють на дві групи за фізико-хімічними властивостями: водорозчинні і жиророзчинні. До водорозчинних належать: B_1 (тіамін), B_2 (рибофлавін), B_3 (PP) (нікотинамід, нікотинова кислота), B_5 (пантотенова кислота), B_6 (піридоксин, піридоксаль, піридоксамін), H (B_7) (біотин), B_9 (B_c) (фолієва кислота), B_{12} (кобаламін), С (аскорбінова кислота); до жиророзчинних: А (ретинол), D (кальциферол, холекальциферол), Е (токоферол), К (філохінон) [2, с. 167-169].

Найбільш необхідної вітамінної силою для організму виступають жиророзчинні вітаміни. Їх основна характеристика полягає в здатності допомогти засвоєнню в тканинах мікро- і макроелементів, на чому, власне, і будується людський організм, ростуть клітини, відбувається в них метаболізм.

Зараз розглянемо більш детально біохімічну характеристику кожного з вище зазначених груп вітамінів.

Вітамін А, він же «Ретинол» – жиророзчинний вітамін, антиоксидант, необхідний для хорошого зору, кісток, здоров'я шкіри, волосся, а також роботи імунної системи.

Свою назву вітамін А отримав через те, що він був відкритий першим з вітамінною групи, в 1913 році двома незалежними групами вчених (Елмер Макколлум та Маргарет Девіс з університету Вісконсин і Томас Осборн та Лафайєт Мендель з Єльського університету).

Вітамін А бере участь в окисно-відновних процесах, регуляції синтезу білків, сприяє нормальному обміну речовин, функції клітинних і субклітинних мембран, відіграє важливу роль у формуванні кісток і зубів, а також жирових відкладень. Необхідний для росту нових клітин, уповільнює процес старіння. Вітамін А має блідо-жовтий колір, який утворюється з червоного рослинного пігменту бета-каротину [1, с. 201-206].

Ретинол не розчиняється у воді, тому що він жиророзчинний, тому для його засвоєння харчовим трактом потрібні жири, а також мінеральні речовини. Запаси вітаміну А в організмі залишаються досить довго, щоб не поповнювати свої запаси кожен день.

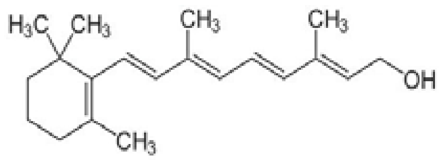

Рис. 1. Хімічна формула Вітаміну А (ретинолу)

Функції вітаміну А. Вітамін А бере участь в окисно-відновних процесах, регуляції синтезу білків, сприяє нормальному обміну речовин, функції клітинних і субклітинних мембран. Вітамін А необхідний для нормального функціонування імунної системи і є невід'ємною частиною процесу боротьби з інфекцією. Застосування ретинолу підвищує бар'єрну функцію слизових оболонок, збільшує фагоцитарну активність лейкоцитів і інших чинників неспецифічного імунітету. Вітамін А захищає від застуди, грипу та інфекцій дихальних шляхів, травного тракту, сечових шляхів. Наявність в крові вітаміну А є одним з головних факторів, відповідальних за те, що діти в розвиненіших країнах набагато легше переносять такі інфекційні захворювання як кір, вітряна віспа, тоді як в країнах з низьким рівнем життя набагато вище смертність від цих «нешкідливих» вірусних інфекцій.

Вітамін А бере участь в синтезі стероїдних гормонів (включаючи прогестерон), сперматогенезе, є антагоністом тироксину – гормону щитовидної залози.

Вітамін D, він же Кальциферол – група біологічно активних речовин, що регулюють обмін кальцію з фосфором.

Також вітамін Д називають «вітаміном сонячного світла».

До вітамінів групи D відносяться:

- вітамін D1 – поєднання ергокальциферолу з люмістеролом, 1: 1;
- вітамін D2 (ергокальциферол) (Ergocalciferol) – Виділено з дріжджів. Його провитамином є ергостерину;

Функції вітаміну D. Основна функція вітаміну D – забезпечення нормального росту і роз-

витку кісток, попередження рахіту та остеопорозу. Він регулює мінеральний обмін і сприяє відкладенню кальцію в кістковій тканині і дентині, таким чином, перешкоджаючи остеомаляції (розм'якшення) кісток.

Поступаючи в організм, вітамін D всмоктується в проксимальному відділі тонкого кишечника, причому обов'язково в присутності жовчі. Частина його абсорбується в середніх відділах тонкої кишки, незначна частина – в клубової. Після всмоктування кальциферол виявляється в складі хіломікронів у вільному вигляді і лише частково в формі ефіру. Біодоступність становить 60-90%.

Вітамін D є унікальним – це єдиний вітамін, який діє і як вітамін, і як гормон. Як вітамін він підтримує рівень неорганічного P і Ca в плазмі крові вище порогового значення і підвищує всмоктування Ca в тонкій кишці [1, с. 245-249].

Він попереджає слабкість м'язів, підвищує імунітет (рівень вітаміну D в крові служить одним з критеріїв оцінки очікуваної тривалості життя хворих на СНІД), необхідний для функціонування щитовидної залози і нормального згортання крові.

Вітамін Е, він же «Токоферол» – група жиророзчинних біологічно активних речовин (токофероли і токотрієноли), які проявляють антиоксидантні властивості.

Під назвою «Вітамін Е» відомі вісім сполук: 4 токоферолу (a, b, g, d) і 4 токотриенола (a, b, g, d). З яких, альфа-токоферол найбільш поширений і біологічно активний, тому вітамін Е ще називають альфа-токоферолом або просто токоферолом.

Вітамін Е – жиророзчинний вітамін, тобто він розчиняється і залишається в жирових тканинах тіла, тим самим зменшуючи потребу в споживанні великих кількостей вітаміну.

Функції вітаміна Е. Вітамін Е покращує циркуляцію крові, необхідний для регенерації тканин, корисний при передменструальному синдромі (ПМС) і лікуванні фіброзних захворювання грудей [2, с. 233-241]. Він також:

- захищає клітинні структури від руйнування вільними радикалами (діє як антиоксидант);
- забезпечує нормальне згортання крові і загоєння;
- сприяє збагаченню крові киснем, що знімає втому;
- знижує можливість утворення шрамів від деяких ран;
- знижує кров'яний тиск;
- сприяє попередженню катаракт;
- захищає червоні кров'яні тільця від шкідливих токсинів;
- покращує атлетичні досягнення;
- знімає судоми ніг;
- підтримує здоров'я нервів і м'язів;
- зміцнює стінки капілярів;
- бере участь в синтезі гормонів;
- перешкоджає тромбоутворення;
- підтримує імунітет;
- покращує живлення клітин
- запобігає анемії
- зміцнює серцевий м'яз «міокард»
- зміцнює витривалість організму до різних навантажень;
- підвищує пружність шкіри.
- забезпечує нормальне сексуальний потяг.

У 1997 році була показана здатність вітаміну Е полегшувати хвороби Альцгеймера і діабет, а також покращувати імунну функцію організму.

Вітамін К – група жиророзчинних (ліпофільних) і гідрофобних вітамінів, необхідних для синтезу білків, що забезпечують достатній рівень згортання крові (коагуляції).

Хімічно, вітамін К є похідним 2-метил-1,4-нафтохінону.

Вітамін К відіграє значну роль в обміні речовин в кістках і в сполучній тканині, а також в здоровій роботі нирок. У всіх цих випадках вітамін бере участь в засвоєнні кальцію та в забезпеченні взаємодії кальцію і вітаміну D. У інших тканинах, наприклад, в легенях і в серці, теж були виявлені білкові структури, які можуть бути синтезовані тільки за участю вітаміну К [2, с. 312-317].

Вітамін К також називають «антигеморрагическим вітаміном».

До вітамінів групи К відносяться:

- вітамін К1 або Филлохинон (лат. Phytonadione), (2-метил-3 – [(2E) -3,7,11,15-тетраметілгексадек-2-ен-1-іл] нафтохінон);
- вітамін К2 або менахінон, Менатетренон;
- вітамін К2 або менахінон, Менатетренон;
- вітамін К3 або менадіон (англ. Menadione, синонім англ. Menaphtone), (2-метил-1,4-нафтохінон);
- вітамін К4 або Ацетил менадіона (2-метил-1,4-нафтогідрохінон);
- вітамін К5 (2-метил-4-аміно-1-нафтогідрохінон);
- вітамін К6 (2-метил-1,4-діамінонафтохінон);
- вітамін К7 (3-метил-4-аміно-1-нафтогідрохінон).

Функції вітаміну К. Вітаміни групи К беруть участь у багатьох процесах, що протікають в організмі.

Основними з них є:

- згортання крові;
- зміцнення кісткової системи;
- побудова тканин серця і легенів;
- забезпечення всіх клітин енергією за рахунок анаболічного дії;
- знешкоджуючий дію.

Також вітамін К бере участь у синтезі білка остеокальцину, тим самим забезпечуючи формування та відновлення кісткових тканин організму, попереджає остеопороз, забезпечує роботу нирок, регулює проходження багатьох окисно-відновних процесів в організмі, має антибактеріальну і болезаспокійливу дію. Забезпечує формування білків, які в свою чергу необхідні для розвитку і нормальної роботи серця з легкими.

Крім того, вітамін К бере участь у засвоєнні кальцію та в забезпеченні взаємодії кальцію і вітаміну D.

Вітамінні речовини являють собою низькомолекулярні сполуки органічного походження з різноманітним хімічним будовою. Стимулюють біохімічні реакції, що протікають за рахунок ферментних систем, в яких вітаміни є складовою частиною. Вони в невеликих дозах входять до складу харчових продуктів, не здатні продукуватися людським організмом, за винятком віта-

міну К, тому для нормальної роботи всіх органів і систем їх зміст має компенсуватися за рахунок повноцінного харчування або прийняття вітамінних препаратів.

Тіамін (вітамін В1) є складовою частиною ферментів, які забезпечують обмін вуглеводів, ліпідів, білків та води. Він необхідний для утворення ацетилхоліну, отже, для діяльності парасимпатичного відділу вегетативної нервової системи та функцій органів і систем, що знаходяться під її регуляторним впливом (серця, шлунково-кишкового тракту та ін.) [1, с. 326-335].

Вітамін В1 прискорює процеси асиміляції в організмі, тому відіграє важливу роль у процесах росту. При відсутності його в їжі спостерігається зупинка росту у тварин.

Лікувальні дози вітаміну В1 – 6-8 мг на добу протягом 20-30 діб. Вітамін В1 належить до порівняно малотоксичних препаратів. Однак високі його дози викликають алергічні реакції.

В практичній медицині вітамін В1 використовують у вільному вигляді та у вигляді тіаміндифосфату при ураженні центральної і периферичної нервової системи, серцево-судинних патологіях, при ускладненні цукрового діабету для покращення засвоєння вуглеводів, при інтоксикації та ряді інших захворювань.

Нестача тіаміну може виникнути при надмірному потовиділенні в умовах підвищених температур навколишнього середовища, дії виробничих пошкоджуючих факторів, значному фізичному, розумовому та нервовому навантаженнях. При нестачі тіаміну спостерігається порушення вуглеводного та ліпідного обміну, знижується активність ферментів переамінування, дезамінування, виникає негативний азотистий баланс, що призводить до збіднення організму біологічно активними сполуками, посилюється розпад власних білків тіла. Тіамін захищає мембрани клітин від токсичного впливу продуктів перекисного окиснення, є антиоксидантом та імуномодулятором [7].

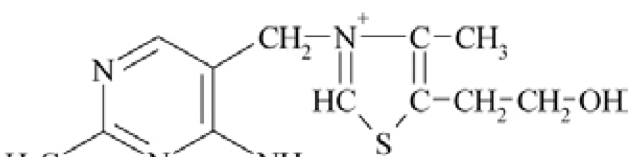

Рис. 2. Хімічна формула вітаміну В1

Вітамін B_2 виконує роль простетичної групи флавінових ферментів (ФАД, ФМН), які забезпечують перебіг процесів, спряжених із виділенням енергії. Вітамін В2 сприяє засвоєнню та синтезу жирів в організмі. Значний вміст жиру в раціоні тварин підвищує потребу у рибофлавіні. В експерименті було встановлено, що ріст молодих щурів затримується, якщо в раціоні з низьким вмістом рибофлавіну збільшити кількість жирів. Введення рибофлавіну в раціон відновлює ріст щурів.

З лікувальною метою рибофлавін застосовують при інфекційних захворюваннях, хворобах внутрішніх органів – печінки, кишковика, шлунку, при функціональних розладах зору, дерматитах, алергічних реакціях організму та ін.

Дефіцит вітаміну В2 може виникнути при тривалому харчуванні рослинними продуктами, особливо рафінованими, підвищеному виведенні його з організму, порушенні всмоктування. Ознакою арибофлавінозу є запалення слизової оболонки ротової порожнини (з'являються тріщини, які тривалий час не загоюються), пошкодження епітелію язика, кон'юнктиви очей, порушення зору. При дефіциті вітаміну В2 розвивається недокрів'я, ураження шкіри. Найчастіше арибофлавінозний стан зустрічається наприкінці зими у зв'язку з обмеженням вживання овочів, фруктів, молока. Рибофлавін відіграє активну роль у білковому, вуглеводному та ліпідному обмінах [1, с. 302-312].

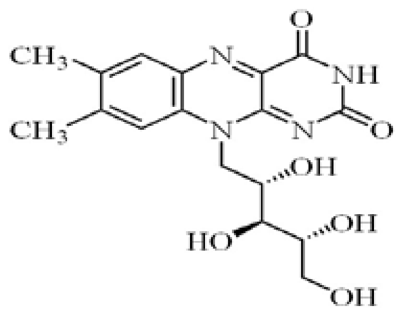

Рис. 3. Формула вітаміну В2

Вітамін B_3, або Ніацин (Niacin) – водорозчинний вітамін, що бере участь у багатьох окисних реакціях живих клітин організму, що відноситься до групи, так званих вітамінів групи В. Інші назви ніацин (вітаміну В3): Вітамін PP, Нікотинамід (Nicotinamide) Нікотинова кислота (Nicotinicacid).

На даний момент, Ніацин є єдиним вітаміном, який традиційна медицина відносить до ліків, називаючи його «вітаміном спокою». Крім того, по медичним та іншим корисним властивостям, його багато лікарів порівнюють з вітаміном С (аскорбінової кислотою).

Нікотинова кислота була виділена Функом з рисових зерен. Однак на цьому його вивчення і зупинилося. Лише в 1926 році був відкритий антипелагричний фактор, який згодом отримав назву нікотинової кислоти (вітамін В3). У двадцятих роках XX ст. американський лікар Голдбергер (Goldberger) припустив існування вітаміну PP, який допомагає вилікувати пелагру (pellagrapreventing). І тільки в 1937 р групою вчених на чолі з Конрадом Ельвеем (Conrad Arnold Elvehjem) було доведено, що нікотинова кислота і є вітамін PP.

Варто внести деяке уточнення, з приводу Вітаміну PP: він існує в двох формах – нікотинової кислоти і нікотіноміда. Також, Вітамін PP є амідом нікотинової кислоти. При лікуванні, використовують в основному саме Никотинамид, тому що він схожий за будовою і дії з нікотиновою кислотою, але в той же час має нейтральну реакцію з розчинами, завдяки чому, він не викликає місцевої реакції при ін'єкціях. Лікарі також зазначають, що Нікотінаид не робить вираженого судинорозширювального дії, а при його застосуванні не спостерігається почервоніння шкірних покривів і почуття припливу крові до голови, які

часто супроводжують при застосуванні нікотинової кислоти. Показання ж до застосування нікотинаміду, і його дози, в основному такі ж, як і для нікотинової кислоти.

Відомо, що *вітамін B_5* входить до складу коферментів, які забезпечують окислювально-відновні реакції, клітинне дихання. Він бере участь у забезпеченні реакцій вуглеводного, білкового, ліпідного, водно-мінерального обміну, функціонуванні нервової і серцево-судинної систем, виявляє регулюючий вплив на органи травлення, забезпечує нормальний обмін речовин у шкірі, поліпшує функцію печінки (знешкоджувальну та глікогеноутворювальну).

Піридоксин входить до складу ферментних систем, які каталізують обмін амінокислот та інших речовин в організмі. Він необхідний для нормальної функції нервової системи, печінки, органів кровотворення, шкіри.

Піридоксин бере участь також у жировому обміні. Окиснення жирів, їх синтез і інші процеси жирового обміну значною мірою пов'язані з вітаміном В6. Він підвищує засвоєння організмом ненасичених жирних кислот і приймає участь у синтезі арахідонової кислоти. Піридоксин за участю метіоніну сприяє метилюванню нікотинаміду [3, с. 127-129].

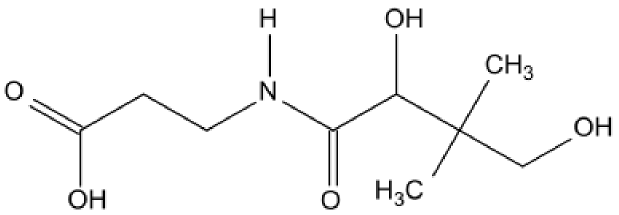

Рис. 4. Формула вітаміна В5

Вітамін B_6 застосовують для лікування нефритів, дерматитів, токсикозів вагітності. Позитивний вплив цей вітамін виявляє при порушеннях функції печінки, піридоксинзалежних вроджених анеміях, гомоцистинуріях.

При В6-гіповітамінозі відзначається роздратованість та загальмованість, нудота, зниження апетиту. Шкіра обличчя стає сухою, лущиться. Інколи з'являються тріщини губ та виразки в куточках рота, запалення язика, кон'юнктивіти. Піридоксин суттєво впливає на обмін жирних кислот. При його нестачі порушується білковий та жировий обмін. Піридоксин покращує ліпідний обмін при атеросклерозі.

Піридоксин – безбарвні кристали, розчинні у воді, спирті, нерозчинні в ефірі, жирових розчинниках. Він стійкий до дії високих температур і кисню, але швидко руйнується під впливом світла.

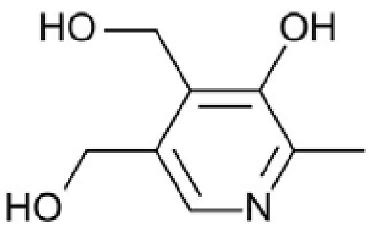

Рис. 5. Формула Піридоксину

Вітамін B_7 (Біотин) – водорозчинний вітамін групи В, який грає важливу роль в метаболізмі білків, жирів, вуглеводів, а також підтримці рівня глюкози в крові. Під вітаміном В7 також мають на увазі – Вітамін Н, Кофермент R. Назва біотину походить від грецького слова «Bios», що в перекладі позначається, як «Життя». Недолік біотину в організмі головним чином виражається проблемами зі шкірою і схильністю до різних шкірних захворювань (псоріаз, екзема, дерматит), уповільненням зростання, а також погіршенням здоров'я волосся і нігтів. Біотин розчиняється в спирті і воді при високому рівні pH, і руйнується при високій температурі. Стійкий до дії ультрафіолетових і рентгенівських променів.

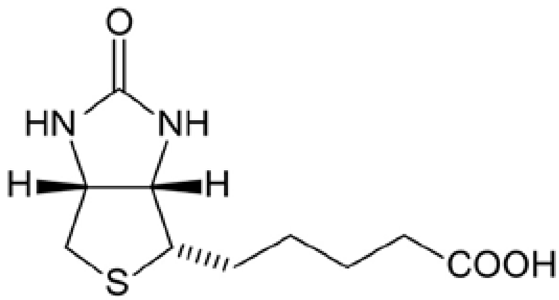

Рис. 6. Хімічна формула біотину

Перші згадки про вітамін В7 з'явилися на початку 20 століття (1901 р), коли вчені відкрили його як біологічно активна речовина, виділена з вареного яєчного жовтка, під назвою – Біотин. Трохи пізніше, а ж в 1935 році, біохіміки в результаті досліджень відкрили ця ж речовина, тільки під назвою кофермент R. Ще через кілька років (1939 р), інші вчені відкрили біотин, тільки під назвою вітамін Н. Але все ж, в 1940 році, все дослідники біотину зрозуміли, що досліджували одне і те ж з'єднання, яке в підсумку і об'єднали однією назвою – Біотин, або Вітамін В7.

Вітамін B_9 (фолієва кислота) – водорозчинний вітамін групи В, який грає важливу роль в розвитку і функціонуванні імунної та кровоносної системи.

Фолієва кислота і її похідні (фолацін, фолат, птероилглутаминовая кислота) об'єднані в групу, під назвою – фолати.

Нестача фолієвої кислоти в організмі людини головним чином виражається анемією, а також ризиком розвитку відхилень при вагітності, а також родючої дисфункції насіння у чоловіків.

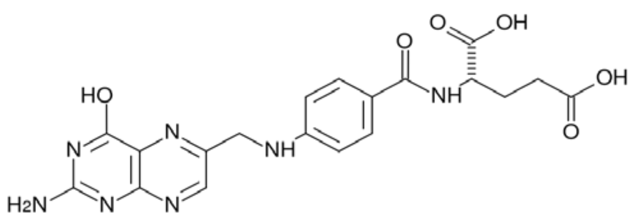

Рис. 7. Хімічна формула фолієвої кислоти (вітаміну В9)

Перші згадки вітаміну В9 з'явилися на початку 20 століття. Так, англійський лікар-дослідник Люсі Уиллс в 1931 році помітила лікуваль-

ні властивості дріжджового екстракту, при його прийомі, в лікуванні анемії у вагітних. Вже через кілька років, інші дослідники виявили, що головною діючою речовиною в дріжджовому екстракті проти анемії виявилася фолієва кислота. Трохи пізніше, в 1941 році, фолієву кислоту отримали з листя шпинату, і вже в 1945 році, її вперше синтезували хімічним способом.

Вітамін B_{12} має важливе значення для процесів кровотворення в кістковому мозку, має ліпотропну дію, що сприяє біосинтезу холіну, лецитину; бере участь в синтезі нуклеїнових кислот. Ціанкобаламін необхідний для процесів метилювання, позитивно впливає на центральну та периферичну нервову систему. Застосовують вітамін B12 для лікування мегалобластичної анемії, при ураженнях периферичної нервової системи і спинного мозку, для нормалізації обміну вітаміну B12 при вроджених його порушеннях. Ціанкобаламін позитивно впливає на вуглеводний та ліпідний обмін, знижує підвищений рівень холестерину. Дефіцит вітаміну B12 розвивається при вилученні з раціону джерел тваринних білків або зниженні секреції шлункового соку, який містить білкову фракцію (внутрішній фактор Кастла), яка утворює з ціанкобаламіном комплекс, у складі якого цей вітамін засвоюється організмом. При нестачі ціанкобаламіну в раціоні розвивається злоякісне недокрів'я, порушуються також функції нервової та інших систем.

Вітамін С, він же «Аскорбінова кислота» – один з основних водорозчинних вітамінів в людському раціоні, необхідний для нормального функціонування сполучної і кісткової тканини. Виконує біологічні функції відновлення і коферменту деяких метаболічних процесів. Вітамін С сприяє утворенню дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК). Потужний антиоксидант.

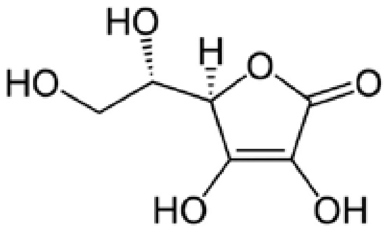

Рис. 9. Хімічна формула аскорбінової кислоти

Висновок. Під час узагальнення теоретичного матеріалу згідно нашого дослідження ми прийшли до наступного висновку, що всі життєві процеси протікають у організмі під час особистої участі вітамінів. Вітаміни входять до складу понад сто ферментів, запускающих величезну кількість реакцій, сприяють підтримці захисних сил організму, підвищують його опірність дії різних чинників довкілля, допомагають пристосовуватися до погіршення екологічної обстановці. Вітаміни грають найважливішу роль підтримці імунітету, тобто. роблять наш організм стабільнішим до хвороб.

Перспективою нашого подальшого дослідження буде встановлення впливу вітамінних комплексів на імунну систему студентів протягом навчального року.

Список літератури:

1. Біологія: Навч. посіб. / А. О. Слюсарєв, О. В. Самсонов, В. М. Мухін та ін.; За ред. та пер. з рос. В. О. Мотузного. – 3-тє вид., випр. і допов. – К.: Вища шк., 2002. – 622 с.: іл.
2. G.F.M. Ball Vitamins Their Role in the Human Body / Ball G.F.M. Consultant, London, UK. 2004. – 449 p.
3. Боєчко, Любов Олександрівна. Основи біохімії вітамінів і гормонів: навч. посіб. / Л.О. Боєчко. – Черкаси : Б.в., 2005. – 294 с. – Бібліогр.: с. 278.
4. Rosenberg I.H. Challenges and opportunities in the translation of the science of vitamins / I. H. Rosenberg Am. J. Clin. Nutr 2007; 85:325S–327S.
5. Pleiner J., et al. Intra-arterial vitamin C prevents endothelial dysfunction caused by ischemiareperfusion / J. Pleiner Atherosclerosis 2008; 197:383–391.
6. Holick M.F. Vitamin D deficiency / M.F Holick N. Engl. J. Med 2007; 357:266–281.
7. Горбачев В. В. Витамины, микро- и макроэлементы: Справочник / В. В. Горбачев, В. Н. Горбачева. – Минск: Книжный дом: Интерпрессервис, 2002.

Луценко Е.И., Ворон Н.М.
Глуховский национальный университет имени Александра Довженко

РОЛЬ ВИТАМИНОВ В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация
Были проанализированы научные источники, посвященные особенностям структуры и функций витаминов. Было установлено, что витамины являются экзогенными алиментарными факторами, и они должны постоянно поступать с продуктами питания. Витамины представляют собой группу низкомолекулярных органических соединений различной химической природы, которые не синтезируются в человеческом организме и в небольшом количестве они необходимы для того, чтобы обеспечить обменные процессы. Было отмечено, что в течение последнего времени большое значение придается антиоксидантным свойствам витаминов во время лечения и профилактики нарушений иммунной системы, связанных с воздействием свободных радикалов. Было также отмечено положительное влияние витаминов и комплексов витаминов на клеточный метаболизм, поскольку они предотвращают влияние вредных факторов, стимулируют активность антиоксидантных систем и обеспечивают нормализацию окислительно-восстановительных процессов, которые являются источником энергии для организма.
Ключевые слова: витамины, жирорастворимые, растворимые в воде, обмен веществ, иммунная система, жизнь, здоровье.

Lutsenko O.I., Voron N.M.
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

THE ROLE OF VITAMINS IN HUMAN LIFE

Summary
The scientific sources devoted to the peculiarities of structure and functions of vitamins were analyzed. It was established that vitamins is exogenous alimentary factors and they should permanently come with foodstuffs. Vitamins are a group of low-molecular organic compounds of different chemical nature, which are not synthetize in human organism and in small amount they are necessary in order to provide the metabolic processes. It was mentioned that during last times the great importance is attached to antioxidant properties of vitamins during the medical treatment and prophylaxis of immune system disturbances related to the influence of free radicals. It was also mentioned the positive influence of vitamins and complexes of vitamins on cellular metabolism so far as they prevent the influence of harmful factors, stimulate the activity of antioxidant systems and provide the normalization of redox processes which are the source of energy for organism.
Keywords: vitamins, lipoclastic, water-soluble, metabolism, immune system, life, health.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 378.1:615.825

ВПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ В СОЦІАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

Бєлоусова Н.В.
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Досліджено проблему впровадження інклюзивного туризму в систему соціальної реабілітації і туристичного обслуговування в Україні. Визначена морфологія термінів і понять, пов'язаних з інклюзією. Розглянута науково-дослідна база з інклюзивного туризму. Проведена оцінка сучасного стану соціальної адаптації людей з інвалідністю в Україні та за кордоном. Запропоновані перспективні шляхи у вирішенні проблеми адаптації людей в Україні з різним рівнем інклюзії.
Ключові слова: інклюзія, інклюзивний туризм, туризм для усіх, доступний туризм, туризм для інвалідів, безбар'єрний туризм.

Постановка проблеми. Інвалідність є соціальний феномен у світі, уникнути якого не може жодне суспільство і кожна держава, відповідно до рівня свого розвитку, пріоритетів та можливостей, формує соціальну та економічну політику щодо інвалідів. Особливістю останніх 3 років є тенденція значного зростання чисельності інвалідів у світі, яка наближається до 10 млн. чоловік (близько 7% населення світу) і продовжує зростати.

Відомо, що термін «інклюзивний туризм» на цей час не є остаточним ні в науці, ні в практиці. Таке явище визначається також як «туризм для усіх» (tourism for all), «доступний туризм» (accessible tourism), «туризм для інвалідів», «інватуризм», «паратуризм», «безбар'єрний туризм», «реабілітаційний туризм», «корекційно-навчальний туризм» та інші [7, с. 47-60]. У цілій низці сучасних досліджень застосовується термін «адаптивний туризм» [8]. Хоча ще у 1991 році на черговій сесії Генеральної Асамблеї Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО) була прийнята резолюція «Створення можливостей для туризму людям з обмеженими можливостями в дев'яності роки» (Creating Tourism Opportunities for Handicapped People in the Nineties), текст якої у подальшому (на 16-й сесії у 2005 р. у Дакарі, Сенегал) був оновлений і отримав назву «Туризм, доступний для усіх» (Accessible tourism for all). Остаточно даний термін був закріплений у 2009 році на 18-й сесії Генеральної Асамблеї ЮНВТО в Астані (Казахстан) у «Декларації по спрощенню туристських подорожей», в якій країнам – членам ЮНВТО пропонувалось (рекомендувалось) створити на території своїх країн туристичні об'єкти та установи доступними для людей з обмеженими можливостями здоров'я, публікувати чітку та доступну інформацію про існуючи служби прийому для них, а також про проблеми, з якими вони можуть стикнутися під час подорожі.

Враховуючи максимальну подібність термінів «інклюзивний туризм» та «туризм, доступний для усіх», можна висловити думку про те, що ці терміни є син омічними, а термін «адаптивний туризм» відображає цільову направленість туристичної діяльності для осіб з особливими потребами в туристичних і сервісних послугах. Такий підхід дає змогу розглядати «адаптивний туризм» як можливість застосування його у вигляді туристичних подорожей в природному середовищі.

А ось термін «безбар'єрний туризм» відображає ступінь об'єктів показу, можливостей туристичної інфраструктури та застосовується, як правило, до місцевого туризму або екскурсійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вже тривалий час проблеми інклюзії розглядають науковці як ближнього зарубіжжя, так і закордонні фахівці різних галузей та наукових напрямів. Наприклад, Російська наукова школа пропонує низку науково-дослідних робіт, які висвітлюють проблеми теоретичного обґрунтування та практичного застосування методів, методик, напрацювань, пов'язаних з інклюзивним туризмом, в яких туризм виступає як доступне, без бар'єрне середовище у напрямі адаптації інвалідів. До них відносяться: Сеселкин А.С., Махов А.С., Чепик В.Д., які всебічно висвітлюють проблеми розвитку інклюзивного туризму, Бабельский А.Д. характеризує доступне середовище як фактор розвитку та безпеки без бар'єрного туризму, Межова Л.А. пропонує розглянути теорію та практику організації інклюзивного туризму в Росії, Середа Н.Д. розглядає розвиток інклюзивного туризму регіонально (на прикладі Вологодської області Росії).

Протягом останнього десятиліття вітчизняні науковці, зокрема, С. Богданов, Г. Гаврюшенко, А. Колупаєва, Н. Найда, Н. Софій, І. Ярмощук та ін., присвячують свої праці дослідженням проблеми залучення осіб з особливими потребами до навчання в освітні закладах, їх реабілітації та соціалізації до суспільних норм.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Якщо в соціальній сфері України для людей з певними фізичними обмеженнями об'єкти відвідування вже більш-менш пристосовані, то питання відпочинку відновлення

фізичних, психологічних, духовних сил ще стоїть на черзі вирішення. Одним з найбільш доступних видів реабілітації може бути туристична сфера.

Формулювання мети статті. Поняття «Туризм, доступний для всіх» офіційно закріплене в міжнародних нормативно-правових актах. Тому, інклюзивний туризм (фр. Inclusif – включає в себе, лат. Include – роблю висновок, включаю) необхідно розглядати як процес розвитку туризму, який має на увазі доступність туризму для всіх, в плані пристосування інфраструктури туристичних центрів і об'єктів туристського показу до різних потреб усіх людей, в тому числі, інвалідів, людей похилого віку, їх опікунів і членів сімей, людей з тимчасовими обмеженими можливостями, сімей з маленькими дітьми. А враховуючи військові дії на сході України, до загального списку людей з фізичними вадами додаються військові, а також мирне населення, діти, які зазнали психологічних травм.

В Україні, вкрай рідко порушуються питання, пов'язані з їх життям, побутом, а тим більше – відпочинком. Мало хто вірить, що цей відпочинок може бути активним.

Тому, **метою даної статті** – розглянути туризм, як один з методів соціальної реабілітації саме в Україні, який може докорінно змінити життя інваліда, наповнити його сенсом, розширити уявлення про навколишній світ, сприяти адаптації людей з інклюзією.

Викладення основного матеріалу. Інклюзивний (інвалідний) туризм – як вид рекреаційного туризму, розрахований на людей з обмеженими фізичними можливостями, з врахуванням вільного часу, мети відпочинку, фінансового забезпечення реабілітантів, ступеня інклюзії тощо. Для багатьох країн світу цей вид туризму є найбільш поширеним і масовим.

Розглядаючи проблеми інклюзивного туризму можна констатувати його виключну важливість для соціальної і фізичної реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я. Особливістю туризму, як засобу реабілітації і пізнання оточуючого середовища є його широкий діапазон практично усіх видів соціальної і фізичної реабілітації, що може бути представлено у вигляді наступної моделі (Таблиця 1).

Інклюзивний туризм необхідно сприймати як туризм, доступний для всіх, незалежно від постійних або тимчасових обмежень фізичних можливостей, і це, перш за все, соціальна інтеграція. Так вважає Скотт Райан, один з пропагандистів і основоположників «доступного туризму».

Цей ринок поки важко назвати масовим навіть за кордоном. Однією з причин низького попиту експерти називають страх і неминучий дискомфорт, обумовлений обмеженими можливостями пересування або когнітивних здібностей у людей з порушеннями зору, слуху, а також вузьке розуміння самого терміна «доступний туризм» і плутанини навколо цього поняття.

В основі Концепції інклюзивної туризму, яка передбачає подорож по всьому світу, є універсальний дизайн, сім принципів якого були сформульовані і реалізовані більше 30 років тому під керівництвом архітектора-візочника Рона Мейса з колегами в Державному Університеті Північної Кароліни. Ці принципи лягли в основу соціальної реабілітації, в тому числі в розбудову системи інклюзивного туризму країн європейського, азійського та американського туристичних регіонів.

Ще 7-8 років тому можна було знайти інформацію тільки про спеціалізовані реабілітаційні центри «для гостей на візках», а піктограму «доступності» для гостей на візках – можна було побачити поруч з назвою лише на декількох курортах. Тепер, в описі готелів світових курортів є блоки: номера для інвалідів-візочників, для гостей на візках і навіть … для людей з недугами.

І все ж таки, зарубіжні експерти, в першу чергу, говорять про недостатність інформування зацікавленої аудиторії. Існуючу інформацію важко знайти, оскільки вона часто розосереджена по різних сайтах: готелів, туркомпаній, асоціацій інвалідів.

Таблиця 1

Модель соціальної і фізичної реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я засобами інклюзивного туризму

Вид реабілітації	Реабілітаційний вплив	Діючи фактори
Фізична реабілітація	Оздоровлення	Рушійна активність, оздоровчі технології адаптивної фізичної культури
	Психоемоційний вплив	Естетичний вплив природного та культурного середовища, враження від туристичних подорожей.
Соціальна реабілітація	Соціально-комунікативна адаптація	Зміна характеру й кола спілкування, діяльність у складі малих груп, зміна соціальної ролі
	Соціально-побутова реабілітація	Діяльність, направлена на самозабезпечення, догляд за собою та організація побуту в умовах туристичної подорожі
	Соціально-середовищна реабілітація	Оволодіння технологіями функціонування в різних середовищах існування
	Соціально-педагогічна реабілітація	Оволодіння новими знаннями, уміннями та навичками
	Соціально-культурна реабілітація	Екскурсії, пісні, бесіди, виставки, фотоконкурси тощо
	Соціально-психологічна реабілітація	Соціальна активізація у процесі проведення туристичних заходів, спостереження за успіхами інших інвалідів, трансформація світогляду

Джерело: [6, с. 241-246]

Тому, як однією з першочергових задач є:

- об'єднання основних послуг, пов'язаних з реабілітацією та відпочинком людей з інклюзією, в один інформаційний блок;
- паралельно з медичним обслуговуванням пропонувати перелік послуг, які б сприяли розширенню кругозору людини з інклюзією, відновленню її духовних сил або душевного спокою, допомагало наповнити життя людини новим змістом і сенсом;
- пристосування людини-інваліда до звичайного життя в незвичайних умовах.

Що стосується наявності природно-ресурсного потенціалу України, то достатньо згадати, що наша країна має потужний природно-реабілітаційний фонд з низкою цікавих об'єктів історико-культурної спадщини, якими не кожна країна світу може похизуватись. Але рівень надання послуг людям з інвалідністю, їх можливістю адаптуватись до соціуму в різний спосіб, залишається нагальною проблемою загальнодержавного рівня.

Виділимо наступні фактори, які обмежують або впливають на можливість організації інклюзивного туризму в Україні [5, с. 85-95]:

1. Фізичний стан потенційних туристів (інвалідність, обмежена дієздатність).
2. Матеріальне положення потенційних туристів (фінансова неспроможність для здійснення подорожей).
3. Неподоланні транспорті складові туристичної подорожі (відсутність спеціалізованих автобусів, спеціально пристосованих місць у залізничному транспорті тощо).
4. Зависокі ціни на засоби спеціального розміщення людей з інклюзією.
5. Наявність бюрократичних перепон (наприклад, складності процедур
оформлення віз для закордонних подорожей).
6. Відсутність або низький рівень соціальної підтримки туризму та відпочинку для людей з інвалідністю.
7. Проблема слабкого інформаційного поля та інформованості людей з інвалідністю, відносно отримання необхідного або бажаного туристичного продукту, слабкий розвиток маркетингу.
8. Обмеженість набору туристських послуг і туристських дестинацій, які пропонуються та є доступними для осіб з обмеженими можливостями здоров'я.
9. Відсутність необхідної мотивації у людей до здійснення подорожей.

Для вирішення перелічених проблем може бути запропонований наступний комплекс заходів:

1. Створення транспортної і гостьової структури інклюзивного туризму, яка буде включати обладнання аеропортів, залізничних і автовокзалів, вагонів і автобусів, спеціальних стоянки, підйомники, траволатори, наявність спеціальних засобів у готельних номерах.
2. Розвиток медичного туризму, мережі лікувально-оздоровчих закладів, завдяки яким люди з обмеженими фізичними можливостями зможуть поліпшити своє самопочуття та підвищити свої можливості подорожувати.
3. Розвиток соціального туризму, підтримка туристської активності населення з невисоким рівнем доходів, заохочення сімейного та поза сезонного туризму.
4. Будівництво та удосконалення доріг, транспортних засобів, удосконалення системи продажу білетів. Розвиток системи конкуруючих між собою видів транспорту – залізничного, повітряного, водного, транспортних компаній, організація чартерних перевозок пасажирів.
5. Розширення мережі готелів, заохочення їх будівництво через податкові послаблення власників цих фізичних і юридичних осіб, наприклад, звільнення готелю від податку терміном на п'ять років після вводу в роботу.
6. Прийняття державної програми з розвитку соціального туризму, доступного для всіх.
7. Розвиток системи інформаційного забезпечення про туристсько-екскурсійні послуги, доступні для інвалідів.
8. Розширення турфірмами та туроператорами спектра послуг, формування туристських дестинацій, згідно з потребами певних груп населення.

Тепер, для досягнення першочергових завдань необхідно почати з основного – з переосмислення ролі людей - інвалідів в нашому суспільстві, їх можливостей і потенціалу. А головне, мабуть, не сприймати їх як непотрібний або відпрацьований біоресурс.

Висновки та перспективи. Проблеми розвитку інклюзивного туризму в Україні пояснюються повільним зростанням технічних і організаційних можливостей (створення доступного середовища, інформаційне забезпечення,диверсифікація програм обслуговування тощо) для інвалідів та осіб з обмеженими можливостями здоров'я самостійно рухатись, користуватись різними туристичними, рекреаційними, екскурсійними послугами та обладнанням в рамках туристичної діяльності по всім або майже по всім туристичним дестинаціям.

Оцінка перспектив розвитку туризму для реабілітації інвалідів на коротко і довго строкову перспективу – головне пріоритетне завдання для людей різних напрямів і фаху: медиків, педагогів, психологів, представників соціальної та туристичної сфери, керівництва областей України, а також представників депутатського корпусу країни.

Для вирішення окреслених проблем необхідна більш тісна міжвідомча координація в реалізації профільних державних програм загалом і на регіональному рівні зокрема. Що стосується регіонального рівня, то необхідно створити алгоритм реалізації стратегії розвитку інклюзивного туризму подібно тому, як це відбувається на рівні адаптивного спорту [2, с. 95-100] з урахуванням особливостей вимог до комплексних програм соціальної і фізичної реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я для різних нозологічних груп [3, с. 52-56; 4, с. 120-124].

Список літератури:

1. Заярнюк О.В. Соціальний захист уразливих верств населення: вітчизняний та зарубіжний досвід / О.В. Заярнюк // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Серія «Економічні науки». – Кіровоград : КНТУ. – 2004. – Вип. 6. – С. 131–134.
2. Махов, А.С. Алгоритм разработки и реализации стратегии развития адаптивного спорта на региональном уровне / А.С. Махов, О.Н. Степанова // Учёные записки университета имени П.Ф. Лесгафта. – 2013. – № 4(98). – С. 95-100.
3. Махов, А.С. Оценка эффективности формирования мотивации к занятиям физическими упражнениями и спортом у людей с инвалидностью / А.С. Махов // Вестник спортивной науки. – 2012. – № 3. – С. 52-56.
4. Махов, А. С. Психолого-педагогические особенности мотивации к занятиям спортом у лиц с нарушением зрения / А.С. Махов // Вестник Чувашского государственного педагогического университета им. И.Я. Яковлева. – 2013. – № 1 (77). – Часть 2. – С. 120-124.
5. Рассохина, Т.В. Проблемы оценки системы развития туризма в туристской дестинации / Т.В. Рассохина, А. И. Сесёлкин // Вестник университета (ГУУ). – 2013. – № 1. – С. 85-95.
6. Сеселкин А.С., Махов А. С., Чепик В.Д. Проблеми розвитку інклюзивного туризму / Сеселкин Алексей Иванович, Махов Алесандр Сергеевич, Чепик Виктор Данилович. – Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта – 2015. - № 11 (129). – С. 241-246.
7. Sereda N.D. (2013), "Inclusive tourism in the Vologda region: needs and opportunities", the Development of tourism: increasing the efficiency of use of potential of territories: materials reg. scientific.-practical. conf. Vologda, 12 October 2012, ISEDT RAS, Vologda, pp. 47-60.
8. Sigida E.A. and Lukyanova I. E. (2015), Disability and tourism: need and accessibility, INFRA-M, Moscow.

Белоусова Н.В.
Открытый международный университет развития человека «Украина»

ВНЕДРЕНИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМА В СОЦИАЛЬНО-РЕАБИЛИТАЦИОННУЮ СИСТЕМУ УКРАИНЫ

Аннотация
Исследовано проблему внедрения инклюзивного туризма в систему социальной реабилитации и туристического обслуживания в Украине. Определена морфология терминов и понятий, связанных с инклюзией. Рассмотрена научно-исследовательская база по инклюзивному туризму. Проведена оценка современнного состояния социальной адаптации людей в Украине и за рубежом. Предложены перспективные пути решения проблемы адаптации людей с ограниченными физическими возможностями и с различным уровнем инклюзии.
Ключевые слова: инклюзия, инклюзивный туризм, туризм для всех, доступный туризм, безбарьерный туризм.

Belousova N.V.
Open International University of Human Development "UKRAINE"

THE IMPLEMENTATION OF INCLUSIVE TOURISM TO THE SOCIAL AND REHABILITATION SYSTEM OF UKRAINE

Summary
Investigated the problem of inclusive tourism implementation to the social rehaUbilitation and tourism services in Ukraine. Determined morphology of terms and concepts related to inclusion. Reviewed scientific research base of inclusive tourism. Was evaluated current state of social adaptation of people in Ukraine and abroad. Proposed prospective ways of solving the problem of adaptation people with physical disabilities with different levels of inclusion.
Keywords: inclusion, the inclusive tourism, tourism for all, available tourism, barrier-free tourism.

УДК 911.3:32

РЕГІОНАЛЬНІ ЕЛІТИ ЯК ОБ'ЄКТ ТЕОРЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Коваленко Д.О.
Санкт-Петербурзький державний університет

Статтю присвячено вивченню теоретичних засад формування регіональної еліти. Визначено її поняття та види. Розглянуто теоретичні основи дослідження регіональних еліт, а саме: проблематику характеристики регіону як рівня досліджень у політичній географії, основні підходи до вивчення структури регіональних еліт, основні положення теорій еліт. Охарактеризовано фактори та ресурси формування регіональних еліт. Визначено характер взаємодії центральної та регіональної еліти.
Ключові слова: регіональні еліти, елітотворення, політична географія, теорія еліт, регіоналізація.

Постановка проблеми. Зміст внутрішньої політики та ефективність розвитку регіонів визначаються персональним та соціальним складом управлінської ланки, яка формується внаслідок специфіки регіональних умов, у їх зв'язку із загальнодержавними процесами. Тож, у контексті стратегічних завдань сьогодення актуальною проблемою для політичної науки є характеристика змісту регіонального елітотворення на тлі нинішніх політико-адміністративних та економічних реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню формування сучасних політичних еліт з центральним рівнем, а також їх детермінованість особливостями соціально-економічного розвитку регіону присвячено праці таких науковців як О. Рафальський, А. Пахарєв, С. Щербина, В. Рихлік, О. Дащаківська, Є. Остренко, Ю. Мацієвський.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне внеску попередників відзначимо, що проблематика сучасних політичних еліт потребує розгляду у функціональному і процесуальному вимірах. Подальших досліджень потребують особливості формування та розвитку регіональних еліт в Україні.

Метою статті є теоретичне дослідження особливостей формування і функціонування регіональних еліт.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «регіональна еліта» багатозначне, оскільки передбачає охоплення безліч різнорідних суб'єктів. Визначення їх кола в політології відбувається в межах альтиметричного та меритократичного підходів. Відповідно до першого підходу під регіональною елітою розуміється сукупність осіб, які займають статусні позиції в структурах влади, або безпосередньо впливають на ці структури і процес прийняття політичних рішень. Так, В. Парето в «Трактаті загальної соціології» визначав еліту як сукупність наділених особливими психологічними і соціальними якостями індивідів (соціальну меншість), яке відрізняється від більшості високою результативністю і діє з високими показниками в тій чи іншій сфері діяльності [10, с. 85].

Регіональна політична еліта неоднорідна [6, с. 91-98], в ній виділяють такі сегменти:

- владна еліта – сукупність осіб, які займають основні посади в органах державної влади і місцевого самоврядування в регіоні і таким чином впливають на процес прийняття владних рішень. До регіональної владної еліти відносяться також депутати законодавчого органу, які представляють регіон на державному рівні;
- політична еліта – сукупність осіб, які не володіють владними повноваженнями, але безпосередньо впливають на перебіг політичного процесу;
- правляча еліта – сукупність осіб, які прямо чи опосередковано беруть участь в управлінні регіоном;
- контреліта – сукупність осіб, які володіють характерними для еліти якостями, але не мають доступу до керівних функцій через нинішнє посадове становище, соціальний або матеріальний статус [7, с. 312-315];
- лідери громадської думки – особи, які не займаються політичною діяльністю безпосередньо, але впливають на динаміку суспільних настроїв, і таким чином впливають на прийняття тих чи інших політичних рішень владною елітою.

Узагальнення зазначених ознак дозволяє розглядати регіональну еліту як соціальну страту, яка перебуває в процесі трансформації внаслідок конкуренції за владу, вплив і можливості представляти інтереси суспільства, або в процесі збереження і набуття можливостей максимізувати корисність використання існуючих в регіоні соціальних, економічних та культурних ресурсів в суспільних, або особистих цілях.

Важливим етапом дослідження регіональних еліт є характеристика його предмета, яка може відбуватися відповідно принципу масштабування досліджень в політичній географії. Так, у геополітичному просторі слід розрізняти дослідження на макрорівні (світ, великі регіони); мезорівні (країни) і мікрорівні (окремі провінції, місцевості і міста, специфічні в політичному відношенні території анклави, ареали етнічних меншин та ін.) [5, с. 245].

Визначення регіону як місця дозволяє розглядати формування та діяльність регіональної еліти нерозривно від процесів, які його проходять на різних рівнях. Діючі там громадські інститути сприяють формуванню в свідомості людей певних уявлень про світ, на які вони спираються, намагаючись пристосуватися до зовнішніх імпульсів, які виходять від глобального, національного чи районного рівнів [13, с. 605-607].

Політичний образ регіону повинен враховувати ще одну суттєву позицію – взаємодію регіональних політичних еліт із загальнонаціональною, без чого неможливе нормальне функціонування держави. Формування регіонів – складний

історичний процес. Створення соціокультурної та історико-традиційної єдності крайового соціуму є першою ознакою формування регіону. А специфічні політичні інтереси формують зі звичайного територіального (географічного) окреслення політичний регіон зі своїми місцевими політичними інститутами. їхні очільники й складають унікальну групу – регіональну політичну еліту [11].

У дослідницькій літературі виділяють кілька основних підходів до вивчення структури регіональних еліт:

- позиційний, об'єктом якого є формальні статусні позиції осіб в ієрархії влади, а також їх функції. Позиційний підхід реалізується в аналізі документів офіційного походження – законів, підзаконних актів, біографічних довідок, повідомлень про призначення і відставки;
- репутаційний, спрямований на виявлення ступеня впливу і авторитету лідерів громадської думки на формування настроїв в суспільстві, засновується на проведенні експертних опитувань, інтерв'ю, тощо;
- діяльнісний підхід, полягає у виявленні факторів впливу на прийняття тих чи інших рішення у контексті результатів аналізу політичної динаміки та результатів політичних процесів, в т. ч. на рівні взаємодії всередині регіональних еліт. Найбільш використовуваними методами дослідження є спостереження, експеримент, аналіз документів (частіше – неофіційних) [1, с. 15-21; 12, с. 73].

Основу уявлень про формування, і життєдіяльність регіональних еліт містять положення теорій еліт. Фундаментальний внесок у їх розвиток належить В. Парето, який вважав, що в суспільстві співіснують правляча і неправляча еліти. Боротьба між ними визначає процес циркуляція еліт, завдяки якому відбувається їх якісне оновлення; в іншому випадку еліта деградує.

Згідно уявлення Г. Москі правлячі класи прагнуть не тільки до надбання та збереження багатства, але й претендують на ключові позиції в поширенні і використанні наукових знань, до лідерства у духовній сфері; сукупність цих впливів, а також володіння необхідними ресурсами визначають елітарний статус.

У свою чергу, Р. Міхельс вважав, що демократичної лад за визначенням несе в собі зерна олігархічності, оскільки лише так може забезпечуватися представництво інтересів більшості обраною меншістю. Відповідно, еліти, по суті, є угрупованнями, які конкурують між собою за можливість здобуття владних або представницьких повноважень.

Формування і функціонування регіональної еліти відбувається на підставі внутрішніх і зовнішніх ресурсів. Г. Москі вважав, що найважливішою якістю формування політичного класу (еліти) є здатність до управління іншими людьми, тобто організаторська здатність, а також матеріальна, моральна та інтелектуальна перевага над іншими. Виходячи з цього життєздатність еліт залежить від їх ефективності у представництві, захисті або реалізації власних внутрішньополітичних інтересів, а також інтересів більшості. Серед зовнішніх ресурсів ми розглядаємо суспільні явища і суспільні відносини, управління якими дозволяє елітам довести свою вищу компетентність. Але з огляду на ймовірну залежність регіональної еліти від центральної, яка визначає характер використання таких ресурсів, динаміка розвитку регіональної еліти може бути різною.

Здатність регіональної політичної еліти розробляти та приймати найважливіші стратегічні рішення в сфері політики визначається наявністю необхідних для цього економічних, політичних і адміністративних ресурсів. Доступ до них в надлишку дозволяє регіональним елітам формувати вертикально-організовані «команди», автономні від центральних політичних еліт.

Приклад використання суспільно-політичного ресурсу демонструє початок «перебудовних» процесів в Україні. Формування еліти з числа так званих «демократичних романтиків» відбувалося на хвилі суспільної лібералізації, переважно, із середовища місцевої інтелігенції. Джерелом їхньої активності стали гасла повернення історичних традицій, відродження національної культури, збереження духовних, освітніх і мовних цінностей, а одними із основних засобів дії – мітинг, голодування, пікетування владних структур. Це був етап формування нового політичного спектру, процес своєрідної інституціоналізації громадсько-політичних організацій [11].

Також легітимізація еліт може здійснюватися шляхом активного використання регіональних особливостей ідентичності [2, с. 16-25].

Рекрутування нових представників регіональної еліти може здійснюватися внаслідок спроб владної еліти (досить часто пов'язаної із великим бізнесом) використовувати нові партії для лобіювання своїх інтересів в законодавчих органах. І хоча в результаті цього може відбуватися рекрутування еліт серед молодих і успішних у бізнесі людей, зрощення еліти з бізнесом зумовлює тісне переплетення їх інтересів, внаслідок чого політичні рішення в регіонах приймаються з огляду на бізнес-інтерес [11].

Іншим каналом формування регіональної еліти залишається система призначень у виконавчій владі. Практика призначень, однак, не гарантує відбору кадрів за професійним принципом, оскільки кожен керівник, перш за все, підбирає свою команду з відданих особисто йому людей [8, с. 40].

Таким чином, коло регіональної еліти може формуватися з людей різних професій, які володіють різними соціальними, освітніми і матеріальними статусами. Це явище існує як наслідок сутнісних особливостей політичної системи, зумовлених тим, що наявні у ній колізії є формою вираження не тільки політичних, але й економічних, соціальних, національних, духовних та інших суперечностей та асиметрій.

Крім різноманітності складу слід брати до уваги цілий комплекс факторів, які впливають на процес елітотворення: необхідно враховувати особливості природно-кліматичних умов, специфіку заселення території регіону, його господарську структуру, історичні традиції політичного розвитку, культурно-цивілізаційні характеристики і зовнішньополітичні чинники [3, с. 9].

При дослідженні регіональних політичних еліт необхідно враховувати, по-перше, можливості і потреби елітної структури в «нових» силах;

по-друге, характер і спрямованість суспільних процесів, які зумовлюють проникнення в еліту представників різних соціальних груп. Таким чином, механізми рекрутування регіональних політичних еліт визначаються «нормативними» підходами висування до складу еліт новобранців, котрі неминуче різняться в залежності від суспільного устрою та історичної епохи. Так, вони можуть бути традиціоналістськими (через кровну спорідненість, віросповідання, належність до певного народу (етносу), майновий ценз, тощо), або конкурентними – і тоді вхід до кола регіональної еліти буде залежати від відповідності особи кваліфікаційним вимогам (наприклад, щодо якості освіти, виду професійної діяльності та рівня компетентності, ділових та особистісних якостей, тощо).

Каналами рекрутування називаються шляхи просування до вершини політичної ієрархії. Вони поділяються на: а) офіційні (формально правові): вибори, призначення, перемога в конкурсі на посаду; б) неофіційні: приналежність до «команди», особиста відданість лідеру і т.д. Поняття проникності каналів рекрутування описує способи горизонтального пересування осіб в системі різних каналів рекрутування регіональної еліти.

В сучасному суспільстві відбуваються зміни на користь більшої проникності каналів рекрутування, яке виражається у входженні представників бізнесу в структури регіональної влади, або навпаки, в переході колишніх посадових осіб органів державної влади до активної підприємницької діяльності, або ж заняття ними високих керівних посад в бізнес-структурах.

Характер формування регіональних еліт в значному ступені зумовлений домінуючими моделями політичної культури. В цілому, можна виділити кілька ресурсів формування еліт, які найяскравіше виражені в межах регіонального політичного простору:

· *бюрократичний*, коли перебуванню у складі регіональної еліти передувала робота в органах державної влади або місцевого самоврядування;

· *економічний*, коли перебуванню у складі регіональної еліти передувала успішна економічна діяльність;

· *суспільно-політичний*, коли, перш ніж увійти до складу політичної еліти, кандидат займався наукової, педагогічної, інший громадською діяльністю, роботою в громадських об'єднаннях, організаціях, політичних партіях, тощо [4, с. 31-32].

Вищенаведене дозволяє нам визначити характер взаємодії центральної та регіональної еліти. По-перше, регіональна політична еліта є базисом загальнодержавної еліти, забезпечує її кадрове оновлення. Вона формується шляхом призначень у владній вертикалі, або через здобуття довіри та впливу в суспільно-політичній діяльності, та, в результаті – через перемогу на виборах.

По-друге, регіональні еліти активно беруть участь в боротьбі за статус і вплив на державному рівні, і тому особливо гострою є проблематика суб'єктності в загальнодержавній політиці. У зв'язку з цим, слід розглядати такі аспекти політичного впливу регіональної еліти на державному рівні: а) лобізм в центральних органах влади; б) вплив на законотворчий процес через депутатів, які представляють той чи інший регіон; в) вплив на електоральний процес через підтримку тих чи інших партій на місцях.

По-третє, рівень впливу регіональних еліт на загальнодержавний політичний процес в Україні – нестійкий, і багато в чому залежить від поточної моделі відносин «центр – регіони», а також від взаємодії з бізнес-елітою.

Формування політичних чинників розвитку регіональних еліт пов'язане з низкою умов, які існують в кожній конкретній країні. До їх числа відносяться: регіоналізація політичного простору, етноцентризм, регіональна ідентичність [9, с. 114-117].

Регіоналізація політичного простору може відбуватися внаслідок посилення відповідних суспільно-політичних тенденцій під впливом певних незалежних від регіональних еліт обставин, а також, власне, формуватися під їх цілеспрямованим впливом. Загалом, виділяють такі функції регіоналізації політичного простору як: збільшення політичних прав регіонів, утворення автономій; поглиблення співпраці між сусідніми територіями з перспективою формування єдиної регіональної спільності (як правило, об'єднаної історично зумовленими економічними, соціальними, культурними зв'язками). Одним із виявів регіоналізації є просування кандидатур регіональної еліти на центральний рівень з метою лобіювання регіональних інтересів.

Іншим політичним чинником формування регіональних еліт є посилення регіональних відцентрових тенденцій на основі етноцентричних ідейних уподобань, які як свідчить практика, набувають потужного поштовху внаслідок фінансово-економічних, політичних криз всередині країни. На прикладі країн ЄС це виявляється в побоюваннях втратити свою мову і традиції, «розчинитися» в «невиразному» світовому середовищі; на прикладі східних регіонів України – в прагненні зберігати й по нині політичний та культурний зв'язок з історичною батьківщиною, якою для багатьох їх жителів (по суті, вихідців з різних країн-учасниць колишнього СРСР) є нинішня Росія, тощо.

Чинник «регіональної ідентичності» є основоположним для самовизначення регіональних еліт, та формування ідеологічних засад їх взаємодії з іншими політичними класами. Цілком очевидно, що регіональна ідентичність у значному ступені визначається історичними умовами та традиціями, а у тісному зв'язку із сьогоденням (через державні реформи, динаміку розвитку етнічних спільнот) – здатна трансформуватися. На цій основі актуальний стан регіональних еліт у політичному плані залежить від ретроспективи кордонів регіонів і їхньої конфігурації. Наявність стійкої регіональної ідентичності визначає ареал представництва, до якого функціонально належать регіональні еліти. Проте як показує досвід останніх років формування регіональної ідентичності може відбуватися навколо інтересів певних елітарних груп, які уособлюють значимі для регіональної ідентичності цінності.

Висновки. Отже, у сучасних умовах формування та функціонування регіональних еліт відбувається у тісному зв'язку з центральною елітою та, у багатьох випадках, залежить від їх зв'язків

із великим бізнесом. Традиційні чинники регіоналізації – наявність у територій спільної історії, економічних інтересів, етнічної структури, зазнають трансформації під впливом політичних соціокультурних, інформаційних факторів, котрі роблять їх чутливими до цілеспрямованого впливу.

Список літератури:

1. Ашин Г. К. Современные теории элиты. Критический очерк / Г.К. Ашин. – М.: Междунар. отношения, 1985. – 256 с.
2. Бахлова И.В. Региональные политические элиты в федеративном государстве // Регионология. – 2011. – № 1. – С. 16-25.
3. Гаман-Голутвина О.В. Политические элиты России: процессы формирования и тенденции развития: историко-политологический анализ : автореф. дис. ... д-ра полит. наук : 23.00.02 / О.В. Гаман-Голутвина. – М., 1998. – 56 с.
4. Гриценко Н.П. Формирование региональных политических э в современной России: теоретические аспекты исследования // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. – 2010. – № 1. – С. 28-35.
5. Колосов В.А. Геополитика и политическая география : учебник для вузов / В.А. Колосов, Н.С. Мироненко. – М. : Аспект Пресс, 2011. – 479 с.
6. Мохов В.П. Региональная политическая элита России (1945-1991 гг.) / В.П. Мохов. – Пермь: Перм. кн. изд-во, 2003. – 240 с.
7. Парето В. Компендиум по общей социологии / В. Парето ; пер с итал. А.А. Зотова ; 2-е изд. – М. : Издательский дом ГУ ВШЭ, 2008. – 511 с.
8. Работяжев Н.В. Механизмы рекрутирования и воспроизводства порлитической элиты в посткомунистической России // Проблемы политической трансформации и модернизации России / под ред. А.Ю. Мельвиля. – М., 2001. – С. 18-47.
9. Рибалка С.В. Регіональні еліти: політичні чинники формування // Політологічні записки. – 2013. – № 2. – С. 112-120.
10. Сергатюк Д.А. Політична еліта: аспекти розуміння та категоріальні межі поняття // Наукові праці ЧДУ. Сер.: Політологія. – 2011. – Т. 175, № 163. – С. 83-88.
11. Токар М. Регіональна політична еліта: тенденції творення [Електронний ресурс] / Карпатія: агенція досліджень регіонального соціуму. – 2013. – Режим доступу: http://www.zakarpatia.com/?p=502 (05.07.2016). – Назва з екрану.
12. Ханин Д.И. Теория и практика формирования региональных элит // Вестник ЧитГУ. – 2011. – № 9. – С. 71-77.
13. Agnew J.A. Classics in human geography revisited // Progress in Human Geography. – 2003. – № 27. – Pp. 605-614.

Коваленко Д.А.
Санкт-Петербургский государственный университет

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ЭЛИТЫ КАК ОБЪЕКТ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация
Статья посвящена изучению теоретических основ формирования региональной элиты. Определены ее понятия и виды. Рассмотрены теоретические основы исследования региональных элит, а именно: проблематику характеристики региона как уровня исследований в политической географии, основные подходы к изучению структуры региональных элит, основные положения теорий элит. Охарактеризованы факторы и ресурсы формирования региональных элит. Определен характер взаимодействия центральной и региональной элиты.
Ключевые слова: региональные элиты, элитообразование, политическая география, теория элит, регионализация.

Kovalenko D.O.
Saint Petersburg State University

THE REGIONAL ELITES AS OBJECT OF THEORETICAL RESEARCH

Summary
The article is devoted to the study of theoretical bases of formation of regional elites. Defined its concept and types. It was considered the theoretical basis of research of regional elites, namely, the problems of the characteristic of region as a level of research in political geography, basic approaches to the study of the structure of regional elites, the main provisions of theories of elites. It describes factors and resources formation of regional elites. It was determined the nature of the interaction of the central and regional elites.
Keywords: regional elite, creation of elites, political geography, theory of elites, regionalization.

УДК 911.8:556.551:574.64

ОСНОВНІ ЛАНДШАФТНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ТА РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ)

Крайнюков О.М., Кривицька М.І., Крайнюков О.О.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У роботі проаналізовано ландшафтну структуру Харківської та Рівненської областей. Визначено ландшафтні особливості територій, що впливають на формування екологічного стану водних об'єктів, та виконано їх порівняльний аналіз. Встановлено найбільш вразливі до забруднення річки територій, що досліджувалися.

Ключові слова: поверхневі водні об'єкти, структура ландшафту, форма рельєфу, ґрунти території, ландшафтні комплекси, перевищення нормативу ГДК.

Постановка проблеми. Обмеженню забруднення поверхневих вод екологічно небезпечними хімічними речовинами надається велика увага у природоохоронній діяльності багатьох країн. Зокрема, Водною Рамковою Директивою Європейського Парламенту та Ради 2000/60/ЄС щодо встановлення принципів дій Співтовариства у сфері водної політики речовини, які створюють значний ризик для водного середовища включено до Списку «пріоритетних речовин» (всього 33 речовини) з метою здійснення конкретних заходів, спрямованих на обмеження забруднення цими речовинами поверхневих вод. Пріоритетність речовин встановлено на основі оцінки ризику для водних організмів, обумовленого токсичністю води та поширеністю забруднення вод відповідними речовинами. У Європейських країнах контроль забруднення поверхневих вод здійснюється шляхом постійного моніторингу речовин відповідно до зазначеного вище Списку.

Ландшафтно-екологічний принцип оцінки екологічного стану будь-якого компоненту природного середовища ґрунтується на системному поєднанні ландшафтного (просторова організація геоекосистем), екологічного (функціональні зв'язки між живими організмами та абіотичними факторами, біотичні параметри екологічного стану територій), антропогенно-ландщафтного (зміни стану геоекосистем у результаті їх господарського використання), ландшафтно-геофізичного (фізичні параметри сучасного та фонового стану геекоосистем), ландшафтно-геохімічного (хімічні параметри сучасного стану геоекосистем), екогеохімічний (реакція живих організмів на зміну геохімічного середовища за схемою «доза/концентрація – ефект – наслідки»), медико-географічним (реакція людини на зміну стану навколишнього природного середовища), ландшафтно-екологічним (інтегральна оцінка екологічного стану територій) підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поверхневі водні об'єкти України знаходяться під постійно зростаючим навантаженням. Однак важливим є розуміння не тільки інтенсивності та направленості процесів антропогенного впливу на водні геоекосистеми, а й природних передумов формування екологічного стану водних об'єктів.

Так, у роботі [1] визначено залежність стану поверхневих вод від горизонтальних потоків речовин, що надходять до русла водотоків, та поверхневого стоку із водозбірної площі басейну, тому необхідним є врахування ландшафтної структури відповідного басейну. Крім того, у геоекологічних дослідженнях необхідно враховувати прямі та зворотні зв'язки між флювіальним рельєфом та гідрологічним режимом, а також похил, форму та орієнтованість схилів, ухилів русел, швидкість наростання порядків річок тощо [2-5].

Враховуючи результати проведених раніше наукових досліджень, відзначимо, що початковим етапом оцінки екологічного стану поверхневих вод для подальшого нормування їх антропогенного забруднення має бути комплексний аналіз природних комплексів за допомогою ландшафтної карти.

Метою роботи було дослідження особливостей ландшафтної структури Харківської та Рівненської областей, що впливають на екологічний стан поверхневих вод, а також визначення найбільш вразливих водних об'єктів до забруднення.

Результати досліджень. Географічне положення областей зумовлює ландшафтне різноманіття їх територій [6; 7].

Особливо слід підкреслити значну розчленованість території Харківської області яружно-балковою мережею, переважання денудаційно-акумулятивних розчленованих лесових рівнин. Це підсилює фактор впливу рельєфу, флювіальних процесів та стоку на якість поверхневих вод. Цьому також сприяє високий ступінь розораності території, втрата ділянок із природної різнотравною та деревинною рослинністю.

Відзначимо також, що на перших надзаплавних терасах річок у замкнутих зниженнях зустрічаються неперетворені ландшафти [8]. Вони часто є заболоченими, при цьому виконують функції ландшафтно-геохімічних бар'єрів та регулятора місцевого поверхневого стоку, перехоплюючи забруднюючі речовини із сільськогосподарських угідь.

Відповідно до ландшафтно-геохімічного районування [9] ландшафти північної частини Харківської області відносяться до таких, що мають низьку здатність до самоочищення, натомість південну частину складають природні комплекси із переважаючою здатністю до акумуляції.

Ґрунтовий покрив території є типовим для перехідної частини Лісостепу та Степу. Більшу частину Лісостепу у межах області займають чорноземи типові потужні, а також чорноземи деградовані. Менші площі займають сірі та темно-сірі лісові ґрунти. Фонове значення для Степової частини області належить чорноземам звичайним потужним. При цьому за комплексом

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

своїх властивостей ґрунти всієї території області відносяться до стійких та дуже стійких [9]. Це сприяє зниженню інтенсивності надходження забруднюючих речовин до водних екосистем.

Однак, проаналізувавши також природний потенціал самоочищення поверхневих вод [9], який пов'язаний безпосередньо із особливостями функціонування водних об'єктів, зокрема, витратами води, необхідно віднести більшу частину поверхневих водних об'єктів області до таких, що мають дуже низький потенціал.

Звертаючи увагу на визначені особливості ландшафтної структури території, а також враховуючи інші природні характеристики, зокрема, зональність та характеристики стоку, необхідно відзначити, що найбільш вразливими до забруднення виявилися річки Лісостепової частини Харківської області, що, в першу чергу, стосується лівих приток р. Сіверський Донець різних порядків, зокрема, річок Уди (нижче Харкова), Лопань, Вовча, Гнилиця, Великий Бурлук.

Це підтверджується результатами аналізу багаторічних спостережень за якістю річкових вод Харківської області [10]. У більшості відібраних проб води ряду перелічених водних об'єктів спостерігається перевищення рибогосподарських нормативів ГДК за основними гідрохімічними показниками, зокрема, БСК5, сульфатами, важкими металами, нафтопродуктами (рис. 1-3).

Щодо особливостей території Рівненської області, то слід відзначити мозаїчність та контрастність природних комплексів; рівнинність, наявність різних за генезисом типів і форм рельєфу, широкі долини річок. Все це визначає особливості формування стану поверхневих водних об'єктів.

Зважаючи на ландшафтно-геохімічне районування [9] ландшафти північної частини Рівненської області необхідно віднести до таких, що виявляють здатність до самоочищення та акумуляції, а південну частину території області складають ландшафти із низькою здатністю до самоочищення.

У центральній та північній частині території області переважають акумулятивні рівнини, представлені плоскими і терасованими алювіальними низинами та долинами річок, а також хвилястими льодовиковими та воднольодовиковими низинами [9]. Процесами заболочення тут охоплено не тільки заплави річок, а й великі площі знижень на межиріччях. Це зменшує інтенсивність поверхневого, підземного стоку та надходження забруднюючих речовин до водних об'єктів. Однак, на решті території переважають розчленовані лесові височини та низовини із перепадами висот у долинах понад 100-150 м.

Широко розповсюджені тут дерново-підзолисті ґрунти [11], які віднесені до слабостійких, а також осушені торфовища та болота знижують стійкість ландшафтів до антропогенного тиску.

Природні особливості території Рівненської області за характеристиками, що значною мірою впливають на екологічний стан водних об'єктів обумовлюють найгірші показники якості води річок південної частини області у межах Лісостепу. Зокрема, річки Стир, Іква, Устя, а також Горинь (у південній частині області). Це підтверджуєть-

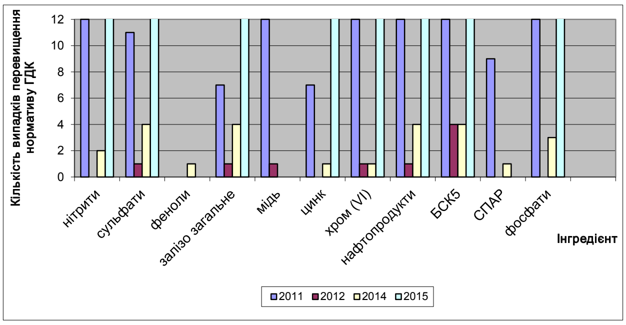

Рис. 1. Кількість випадків перевищення нормативів ГДК для водних об'єктів рибогосподарського водокористування у пробах води р. Уди

Джерело: [10]

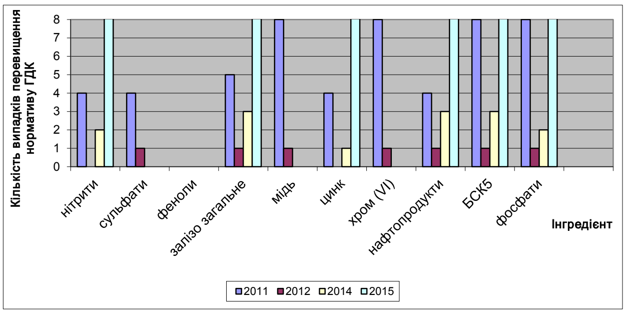

Рис. 2. Кількість випадків перевищення нормативів ГДК для водних об'єктів рибогосподарського водокористування у пробах води р. Лопань

Джерело: [10]

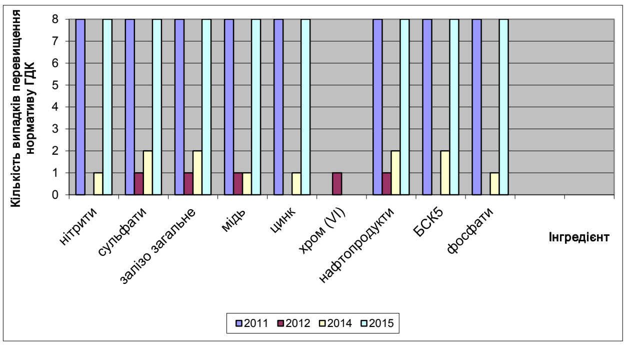

Рис. 3. Кількість випадків перевищення нормативів ГДК для водних об'єктів рибогосподарського водокористування у пробах води р. Харків

Джерело: [10]

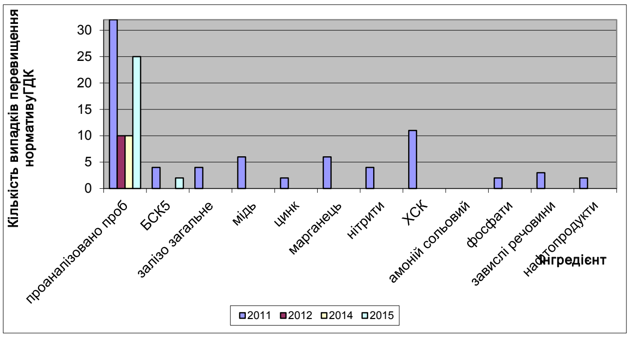

Рис. 4. Кількість випадків перевищення нормативів ГДК для водних об'єктів рибогосподарського водокористування у пробах води р. Стир

Джерело: [12]

ся результатами багаторічного інструментально-лабораторного контролю якості поверхневих вод, що наведений в офіційних звітних документах (рис. 4-7) [12].

Крім того, південна частина території області характеризується дуже низьким природним потенціалом самоочищення поверхневих вод. Од-

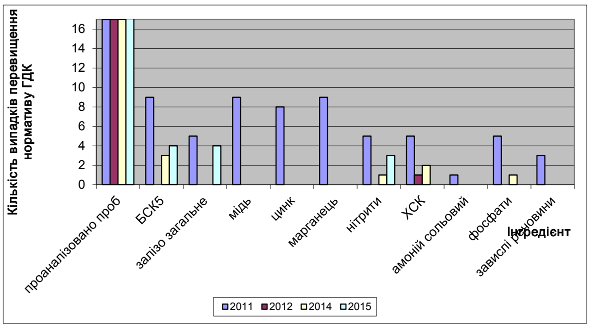

Рис. 5. Кількість випадків перевищення нормативів ГДК для водних об'єктів рибогосподарського водокористування у пробах води р. Іква

Джерело: [12]

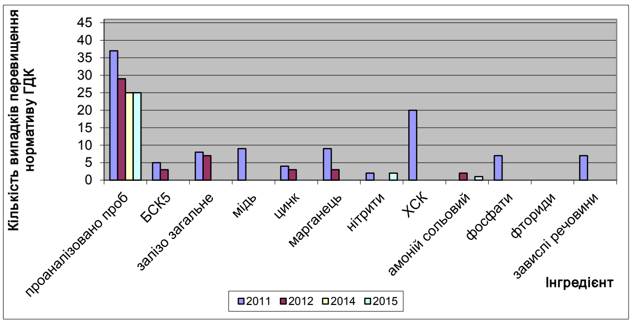

Рис. 6. Кількість випадків перевищення нормативів ГДК для водних об'єктів рибогосподарського водокористування у пробах води р. Горинь

Джерело: [12]

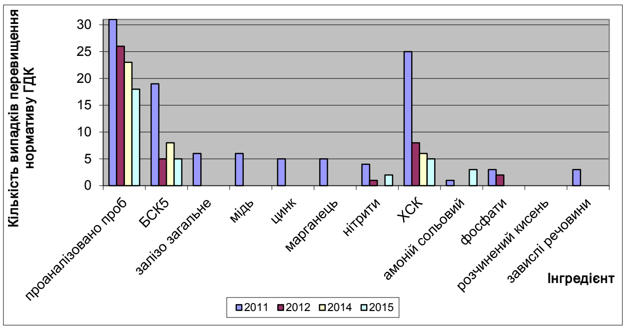

Рис. 7. Кількість випадків перевищення нормативів ГДК для водних об'єктів рибогосподарського водокористування у пробах води р. Устя

Джерело: [12]

нак, навіть за таких умов, на відміну від Харківської області, не в усіх контрольних створах відмічаються випадки перевищення нормативів ГДК для рибогосподарських водних об'єктів. Найбільше випадків перевищення нормативів ГДК відзначено за БСК5, ХСК, вмістом заліза загального та марганцю.

Висновки. Проаналізовано ландшафтну структуру Харківської та Рівненської областей. Визначено природні особливості територій, зокрема, конфігурації ландшафту, рельєфу, ґрунтового покриву, властивостей природних вод тощо, які впливають на формування екологічного стану поверхневих вод. Зважаючи на результати аналізу природних властивостей території, визначено водні об'єкти, які є найбільш вразливими до забруднення. Отримані результати підтверджено даними багаторічних спостережень за якістю води відповідних поверхневих водних об'єктів. На наступному етапі досліджень планується провести визначення ролі біотичної складової ландшафту при формуванні якості води та екологічного стану поверхневих вод.

Список літератури:

1. Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір:: монографія / М.Д. Гродзинський. – У 2-х т. – К.: Київський університет, 2005. – Т. 2. – 503 с.
2. Черваньов І.Г. Флювіальні геоморфосистеми / І.Г. Черваньов, С.В. Костріков, Б.Н. Воробйов. – Харків: В-во Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2006. – 322 с.
3. Костріков С.В. Гідролого-геоморфологічний підхід до дослідження водозбірної організації флювіального рельєфу / С.В. Костріков // Український географічний журнал. – №3, 2006. – С. 46-54.
4. Ковальчук И.П. Комплексный анализ состояния речных систем, их функционирования и развития трансформационных процессов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.channel2012.ru/statyi/Kovalchuk.doc
5. Гуцуляк В.М. Оцінка екологічної ситуації в ландшафтних комплексах (загальні підходи та методичні прийоми) / В.М. Гуцуляк, В.Б. Присакар // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. – Зб. наук. праць. В 4-х т. К.: ВТЛ Обрії, 2004. – Т. 1. – С. 193-199.
6. Атлас Харьковской области / Отв. редактор И.С. Руденко. – К.: Укргеодезкартография, 1993. – 46 с.
7. Атлас Ровенской области / ст. ред. Т.А. Ремизовская, ред.: Г.М. Алексеенко и др. – М.: ГУГК, НРКП ПКО «Картография», 1985. – 32 с.
8. Голиков А.П. Харьковская область: Природа, население хозяйство / А.П. Голиков, А.Л. Сидоренко, В.П. Бабич и др. / Под редакцией А.П. Голикова, А.Л. Сидоренко. – Х.: «Бизнес Информ», 1997. – 288 с.
9. Барановський В.А. Україна. Еколого-географічний атлас. Атлас-монографія / В.А. Барановський та ін. – К.: Варта, 2006. – 220 с.
10. Екологічний паспорт регіону. Харківська область. За даними 2011-2015 рр. Режим доступу: http://menr.gov.ua/content/article/5993
11. Купчик В.І. Ґрунти України: властивості, генезис, менеджмент родючості / В.І. Купчик, В.В. Іваніна, Г.І. Несторов. – К.: Кондор, 2010. – 414 с.
12. Екологічний паспорт регіону. Рівненська область. За даними 2011-2015 рр. Режим доступу: http://menr.gov.ua/content/article/5990

Крайнюков А.Н., Кривицкая М.И., Крайнюков А.А.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ОСНОВНЫЕ ЛАНДШАФТНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ ВОДНЫХ ОБЪЕКТОВ (НА ПРИМЕРЕ ХАРЬКОВСКОЙ И РОВЕНСКОЙ ОБЛАСТЕЙ)

Аннотация
В работе проанализирована ландшафтная структура Харьковской и Ровенской областей. Определены ландшафтные особенности территории, которые влияют на формирование экологического состояния водных объектов, и выполнен их сравнительный анализ. Установлены наиболее уязвимые к загрязнению реки территории, которая исследовалась.
Ключевые слова: поверхностные водные объекты, структура ландшафта, форма рельефа, почвы территории, ландшафтные комплексы, превышения норматива ПДК.

Krainiukov A.N., Kryvytska M.I., Krainiukov A.A.
V.N. Karazin Kharkiv National University

THE MAIN LANDSCAPE PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF A SURFACE WATER OBJECTS ECOLOGICAL STATE IN (ON AN EXAMPLE KHARKIV AND RIVNE REGIONS)

Summary
The landscape structure of Kharkiv and Rivne regions were analyzed in this article. Landscape areas features that influence the ecological state of surface water objects are defined and the comparative analysis was performed. The rivers that were the most vulnerable to pollution were found.
Keywords: surface water objects, landscape structure, landform, regional soils, landscape complexes, excess of the MPC.

УДК 338.48-056.24

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСТУПНОГО ТУРИЗМУ

Масляк П.О., Гринюк О.Ю., Казанцева К.А.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

З кожним роком кількість людей, що потребують особливого обслуговування зростає як в Україні, так і у світі в цілому. При цьому саме в нашій країні досить незначний відсоток з них залучений до туристичної діяльності. В даній роботі ми розглянемо можливість соціальної адаптації даної категорії людей за рахунок залучення їх до туристичної діяльності. Особливо гостро дана проблема постає перед проведеннями міжнародних заходів. Зокрема в цьому році Україна прийматиме Євробачення. При цьому більшість туристичних об'єктів не пристосовані для людей з обмеженими можливостями
Ключові слова: доступний туризм, соціальна адаптація, без бар'єрний простір, раціональність простору.

Інвалідність як соціальне явище притаманна кожній державі. На сьогодні рівень інвалідизації жителів планети сягає показника в понад мільярд осіб або 15%. В Україні чисельність осіб з інвалідністю становить 2 788 226 осіб або 6,1% від загальної чисельності населення нашої держави. Ці дані красномовно свідчать про гостроту та повсюдну географічну поширеність проблеми інвалідності.

В Європі майже 70% людей з обмеженими можливостями подорожують. Здебільшого це обумовлено доступністю туристичних об'єктів (як фінансовою, так і інфраструктурною). Це значно допомагає людям соціально адаптуватися та почувати себе комфортно. В той же час лише менше 20% людей з особливими потребами в Україні мають хоча б теоретичну можливості відвідати туристичні пам'ятки власної держави. Про поїздку з туристичною метою за кордон в них не може бути й мови. В Україні більшість туристичних об'єктів не пристосовані для відвідування туристами з особливими потребами, пенсіонерами, та родинами з маленькими дітьми. Значно кращі показники по оздоровленню серед дітей з обмеженими можливостями. Рекреаційні та туристичні заходи для таких дітей підтримуються державою та національною асамблеєю людей з інвалідністю України. В середньому щорічно відпочиває майже 55% дітей з обмеженими можливостями. Проте досить складним є процес

пристосування (декорування) геопростору до такого типу дитячої рекреації. Більшість ландшафтів України не пристосовані для доступного відпочинку.

Постановка проблеми З кожним роком на території України значно збільшується кількість туристів з особливими потребами. Саме тому варто розглянути засади доступного туризму та запропонувати варіанти пристосування простору м. Києва до проведення Євробачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здебільшого дослідженням даної теми займаються за кордоном. Зокрема розробкою визначення особливих потреб людей з урахуванням їх обмежень в рухливості, зорових, слухових відчуттях і когнітивному аспекті доступу до туристичних послуг зустрічається в роботах Дарсі, опублікованих у 2006 році. В 2009 році Дарсі та Діксон запропонували визначення туристичних потреб і можливостей людей з обмеженими можливостями в контексті рекреаційно-туристичних уподобань всіх людей, в тому числі тих, хто подорожує з дітьми в колясках і літніх людей. Також варто зазначити роботи В. С. Купер, Т. Д. Лейсі і Л. Яго, які також займаються дослідженням даної проблеми.

Сьогодні практично немає вітчизняних досліджень потреб інвалідів України в інклюзивному туризмі або ємкості даного сектора ринку. Інформація про доступність туризму для людей з обмеженими можливостями українською мовою практично відсутня. Зокрема з певним рівнем наближення до цієї проблеми вітчизняних науковців можна розглянути роботи Л. Ю. Науменко, В. В. Лепського, С. В. Макаренко, І. С. Борисова, О. В. Семененко.

Мета статті В даній роботі за мету ми ставимо розгляд загальних засад доступного туризму та можливість використання даних засад для соціальної адаптації людей з обмеженими можливостями.

Об'єкт дослідження – доступний туризм.

Предмет дослідження – загальні засади доступного туризму та декорування універсального рекреаційно-туристичного простору.

Завдання. Розглянути загальні засади доступного туризму та проаналізувати можливість адаптації даної концепції в українське рекреаційно-туристичне середовище.

Виклад основного матеріалу Проте дослідження даної теми є на сьогодні досить актуальним. Особливо враховуючи те, що в державі з'явилась нова категорія людей з особливими потребами – воїни, які брали участь у військових діях. А це сотні тисяч людей. І їх кількість продовжує зростати. Для даної категорії інклюзивний туризм може стати потужним засобом реабілітації, можливістю оздоровлення, спілкування з людьми, ліквідації наявних психологічних бар'єрів, отримання психологічного задоволення від занять руховою активністю і праці. Доступний туризм – вид реабілітації, який може допомогти відновитися, покращити психологічне самопочуття, перестати фіксуватися на своїх соматичних відчуттях. Також він допомагає вийти з важкої стресової ситуації, пов'язаної із захворюванням і наслідками лікування, відчути себе активним, потрібним, повернути жагу до життя.

Доступний туризм – це комплекс туристичних послуг, спеціально адаптованих для людей з обмеженими можливостями пересування або з обмеженнями органів відчуттів, для людей з інтелектуальними або психічними обмеженнями. Для тих, хто подорожує з маленькими дітьми в колясках, для літніх людей, а також для людей, яким складно користуватися туристичними послугами з інших медичних причин. В Україні досить часто використовують поняття інклюзивний туризм. В той же час в Японії поширений термін безбар'єрний туризм.

Довгий час туризм був недоступний для сімей з маленькими дітьми, для людей з особливими потребами та похилого віку. На даний час тільки розвинуті країни дбають про доступність туристичних пам'яток для різних категорій населення. В країнах, що розвиваються, ситуація донині залишається критичною. І тут причини не лише фінансові, але й менталітетні. Загал в таких країнах все ще сприймає людей з обмеженими можливостями як ізгоїв суспільства, які мають знати своє місці на найнижчих його ієрархічних щаблях.

У цьому контексті, доступний туризм для всіх стосується не тільки надання доступу до нього людям з обмеженими можливостями. Також даний його вид розглядає можливість створення універсально сконструйованих суспільних середовищ, що можуть допомагати туристам, які мають тимчасові вади зі здоров'ям, родинам з маленькими дітьми та для постійно зростаючої питомої ваги старіючого населення. Одночасно, це створює більш безпечне та легке для сприйняття та використання середовище для співробітників, які зайняті реалізацією складних для бізнесу проблем обслуговування людей з особливими потребами.

Також варто зазначити, що за даними Всесвітньої організації здоров'я кількість населення з особливими потребами, як вже зазначалося, становить понад 15% від його загальної кількості. З кожним роком даний відсоток зростає, особливо під час військових дій. Звичайно, що не можливо ігнорувати значний відсоток людей похилого віку. Процес старіння нації з кожним роком посилюється і більшість країн Європи має значний відсоток людей третього віку. Саме це є однією з головних причин того, чому дані країни приділяють велику увагу створення доступного туристичного середовища.

Саме тому країни, що розвивають туристичну сферу в рамках гуманістичних концепцій надають великого значення розвитку доступної туристичної інфраструктури та дбають про соціальну адаптацію особливих категорій людей за рахунок залучення їх до туристичної індустрії. При цьому залучення даних категорій дає змогу знизити негативний вплив на економіку сезонності туризму. Це пов'язано з тим, що дані люди не мають обмежень у використанні вільного часу. Залучення їх не в сезон дає змогу надавати якісні послуги за пониженими цінами. Це є доволі важливим чинником для соціально незахищеного населення.

Необхідно відмітити, що дані зміни позитивно впливають на туристичний ринок. Їх можна простежити у звіті, який був опублікований після проведення 20-ї сесії Генеральної Асамблеї

UNWTO. На ній розглядалася важливість розвитку доступного туризму в світі. Тут також було озвучено кілька досліджень, проведених в Австралії, Сполучених Штатах і Європейському Союзі. Вони показали, що туристи з обмеженими можливостями стають важливою частиною туристичного ринку. Наприклад, відсоток австралійських туристів з обмеженими можливостями був оцінений приблизно в 11% від загальної кількості туристів.

Також було встановлено, що ці туристи залишалися довше і витрачають грошей більше, ніж в середньостатистичний турист. Крім того, дослідження, проведені в США, показали, що люди з обмеженими можливостями або обмеженою рухливістю витрачають в середньому 13,6 млрд доларів щорічно на подорожі.

Проте варто зауважити, що дані країни мають такий великий відсоток залучення даної категорії туристів за рахунок розвинутої доступної інфраструктури та коректного ставлення. Не всі країни приділяють увагу соціальній адаптації людей з особливими потребами, як за рахунок психологічної підтримки, так і за рахунок туризму. Україна має низку чинників, що унеможливлюють пересування та комфортного здійснення туристичної діяльності даних категорій населення.

Україні варто розглянути створення нового доступного середовища, яке дасть змогу соціально адаптувати населення, яке вимагає особливих потреб, покращити рівень життя та збільшити відсоток туристичного ринку.

В даній роботі ми розглядаємо концепції на які варто звернути увагу під час створення даного простору. Зокрема наступні:

«Універсальність дизайну»	→	- полягає в створенні простого дизайну предметів, обстановок, програм та послуг, які будуть використовуватися всіма людьми, в максимально можливій мірі без необхідності адаптації чи спеціального дизайну. «Універсальний дизайн» не виключає допоміжні пристрої для конкретних груп населення, де це необхідно.

Рис. 1. Концепція «Універсальність дизайну»

Джерело [4]

Даний підхід дає можливість економії під час створення відповідного географічного простору оскільки не потрібно створювати велику кількість предметів та послуг для кожної категорії населення. Також «універсальний простір» дає змогу психологічно підтримувати людей з обмеженими особливостями, залучаючи їх в середовище, яке не наголошує на особливих потребах та даючи змогу вільному переміщенню.

Це сприяє створенню дизайну, орієнтованого на користувача. Дотримуючись цілісного підходу та ставлячи за мету задоволення потреб людей з обмеженими можливостями, незалежно від будь-яких змін та труднощів з якими вони можуть зіткнутися в процесі свого життя. Отже, універсальний дизайн є концепцією, яка виходить за рамки питань простої доступності будівель. Дана концепція повинна стати невід'ємною частиною політики і планування у всіх аспектах суспільства.

Наступним важливим елементом, який важливо розглядати є раціональність простору в різних аспектах.

Раціональність простору	→	-полягає в доцільності використання простору та перетворення його задля задоволення туристичних потреб та максимальної модернізації середовища, що вже використовувалося з цією метою.

Рис. 2. Концепція Раціональність простору

Джерело розробка авторів

Також варто звернути увагу на рекомендації від UNWTO для створення доступного туризму, що викладені у 7 принципах універсального дизайну (Рис. 3).

Принцип		Загальні засади
Справедливе використання	→	Дизайн є корисним і затребуваним для людей з різноманітними здібностями.
Гнучкість у використанні	→	Простір повинен швидко та легко підлаштовуватися та видозмінюватися відповідно до потреб. При цьому всі предмети можуть використовуватися всіма туристами.
Просте та зрозуміле використання	→	Використання дизайну повинно бути легким в розумінні, незалежно від досвіду користувача, знань, навичок мови, або поточного рівня концентрації.
Ефективність передачі інформації	→	Простір повинен ефективно передавати необхідну інформацію для користувача, незалежно від оточуючих умов або сенсорних здібностей.
Оптимізація	→	Конструкція зводить до мінімуму ризики і несприятливі наслідки випадкових або ненавмисних дій.
Мінімалізація фізичних зусиль	→	Конструкція повинна бути ефективною і зручною та мінімально втомлювати.
Оптимізація розмірів простору	→	Кожен простір повинен бути спроектований з урахуванням всіх вимог та раціональності розмірів для зручного маніпулювання і використання незалежно від розміру тіла, пози або мобільності користувача.

Рис. 3. Сім принципів універсального дизайну

Джерело [4]

Дотримання даних рекомендацій дають змогу створити простір, що забезпечує людям з обмеженими можливостями доступ до відповідних туристичних послуг на рівних з іншими. До фізичного оточення, транспорту, інформації та

зв'язку. В тому числі комп'ютерних систем і інформаційно-комунікаційних технологій, а також інших служб і об'єктів, відкритих для громадськості або для громадського користування, в міських районах, а також сільських і прибережних зонах та можливості соціальної адаптації за рахунок залучення до туристичної діяльності.

Для створення доступного туризму варто внести зміни в усі складові туристичного ланцюга та оптимізувати зв'язки між елементами. Також важливою є підготовка кадрів, що зможуть на потрібному рівні надавати послуги туристам з обмеженими можливостями. Освічений персонал може пом'якшити непередбачені труднощі. Навчання персоналу розуміння різних аспектів інвалідності та турботи про клієнтів може звести до мінімуму бар'єри, з якими стикаються люди з обмеженими властивостями. Співробітники туристичних установ і пов'язаних з ними послуг повинні бути готові розуміти і задовольняти потреби клієнтів з обмеженими можливостями. Більш детально вимоги до співробітників можна знайти в Конвенції ООН про права інвалідів 2006 року.

Звертаючи увагу на вище зазначені загальні засади доступного туризму, проаналізуємо адаптованість туристичних центрів Словенії та України. Вони мають досить схожий туристичний потенціал та умови.

Серед словенських міст, які усвідомлено, планомірно, на рівні державної політики покращують доступність для людей з обмеженими можливостями, слід особливо виділити Любляну, Марібор, Айдовшчіну і багато інших туристичних місць.

У столиці Словенії залізничний вокзал адаптований до потреб людей з особливими потребами. Також досить велике число міських автобусів з низькою посадкою салону і звуковим сповіщенням про найближчі зупинки, як у розвинутих європейських країнах. Також варто зауважити високий рівень доступності однієї з найвідвідуваніших пам'яток. До Люблінського замку - можна дістатися на фунікулері, яким можуть користатися і інваліди. Також створено полегшення для відвідування зоопарку, вони легко можуть потрапити в будівлю Головпоштамту. У ряді міських музеїв і галерей також передбачені можливості для їх відвідування людям з обмеженими можливостями..

Однією з найбільш відвідуваних туристичних пам'яток Словенії є печера Постойна. Тут передбачено перебування в ній людей на інвалідних візках. Персонал допомагає людям з обмеженими потребами перебратися на туристичний потяг і вибратися з нього.

Також варто зауважити, що досить активно працюють програми соціальної адаптації. Важливо відзначити, що Крашскій навчальний маршрут в Пліськовіце був спроектований інвалідом, тому людям з обмеженими можливостями буде тут доволі комфортно.

Багато туристичних об'єктів Словенії пишаються сертифікатом «Зручно для інвалідів». Наприклад, компанія «Marche», яка в своєму розпорядженні має мережу ресторанів, що знаходяться в місцях відпочинку поблизу автобанів, Парк військової історії «Усі проти» і п'ятизірковий кемпінг «Шобец» (Љobec).

Проте Європа не є головним центром поширення та розвитку доступного туризму. На даний час найбільшого розвитку дана концепція набула в Новій Зеландії, Австралії, Канаді, ПАР та Китаї. В даних країнах працюють туристичні оператори, що спеціалізуються на доступному туризмі. Вони пропонують активний відпочинок, круїзи та найрізноманітніші тури для людей з обмеженими можливостями.

Звичайно, на території України розвиток доступного туризму не має таких масштабів. Більшість туристичний об'єктів, як і більшість адміністративних будівель не пристосовані для людей з обмеженими можливостями.

Така непристосованість туристичних об'єктів та непідготовленість персоналу є доволі дивною, зважаючи на кількість міжнародних проектів, в яких бере участь Україна. Так під час розвитку інфраструктури до Євро-2012 в проектах було прописано необхідність підготовки великих транспортних вузлів та головних центрів до відвідування їх туристами з обмеженими можливостями. Чиновники стверджували, що будували інфраструктурні об'єкти з урахуванням потреб усіх, зокрема й людей з обмеженими фізичними можливостями. Але як показав час Україна стала не доступною для уболівальників з особливими потребами.

Досить гостро проблема з обслуговуванням людей з особливими потребами постала перед проведенням в Україні Євробачення. Оскільки досі не працює більшість «амбуліфтів», встановлених на стадіонах, в аеропортах, на залізниці та в переходах. Одним з небагатьох винятків є спеціалізований ліфт в аеропорту «Бориспіль». Проте донині не вистачає персоналу.

Розвиток доступного туризму з кожним роком набирає все більших обертів. Проте тільки в 2016 році на території країни було проведено I міжнародний науково-практичний симпозіум на тему "Актуальні проблеми впровадження Інклюзивного Реабілітаційно-Соціального Туризму в Україні". Цій події передувало створення Асоціації «Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму», де серед засновників значаться Комунальний заклад «Черкаський обласний центр медико-соціальної експертизи Черкаської обласної ради», Національний історико-культурннй заповідник «Чигирин», Шевченківський Національний заповідник м. Канів, Національний дендрологічний парк «Софіівка», Громадська спілка «Всеукраїнське науково-практичне об'єднання Інклюзивного туризму інвалідів і чорнобильців України», Благодійний фонд «Підтримки програм соціального захисту осіб постраждалих від аварії на ЧАЕС та інвалідів».

Проте донині більшість елементів геопростору не пристосовані для людей з обмеженими можливостями. Зокрема відсутній обладнаний транспорт. Більшість туристів з обмеженими можливостями, які подорожують за кордон, вимушені подорожувати на звичайних автобусах, чи замовляти їх з найближчої Польщі. Але з цим виникає проблема з перетинанням кордону, оскільки за законодавством України туристи не можуть перетинати кордон в автобусі з закордонними номерами. Тому люди з обмеженими можливостями вимушені проходити митницю самостійно.

Висновки і пропозиції. У даній роботі ми розглянули одну з сучасних концепцій розвитку туристичної інфраструктури. Важливим є багатогранність даного підходу та можливості створення соціальної адаптації людей з обмеженими можливостями.

Визначення поняття доступний туризм донині не усталене. Доступний туризм ми розуміємо як вид туристичних послуг, що дозволяє людям з вадами, в тому числі обмеженістю в мобільності, зору, слуху і когнітивних аспектах вільно почувати себе в сучасному географічному просторі. Це забезпечуються за допомогою надання універсально сконструйованих туристичних продуктів, послуг та умов роботи.

Україна досить часто приймає міжнародні заходи, які відвідує низка туристів і зокрема тих, що потребують пристосованого геопростору. В першу чергу це стосується людей з обмеженими можливостями, які вже не змогли відвідати Євро-2012 із-за великої кількості бар'єрів в сучасному урбопросторі України. Важливо зробити максимально доступною нашу країну для туристів, що приїдуть на Євробачення та приділяти більше уваги розвитку доступного туризму як виду реабілітації співвітчизників, що отримали травми в зоні АТО.

Головними пропозиціями являється залучення асоціації інвалідів України для проектування головних платформ проведення міжнародних заходів та під'їздів до них. Для ефективного вдосконалення географічного простору не достатньо розуміти загальні засади, а важливо володіти детальною інформацією та досвідом. Залучення людей з обмеженими можливостями дасть змогу розуміння проблеми з середини та враховувати найдетальніші нюанси. Також важливим являється вдосконалення стандартів та законодавчої бази. Яка б чітко регулювала б без бар'єрність простору.

Важливо також залучати людей з обмеженими можливостями до туристичної діяльності. Це один з варіантів соціально адаптувати людей з особливими потребами. При цьому туризм може виступати як психологічною реабілітацією так і фізичного стану.

Список літератури:

1. Волошинський О. Горбаць І. Мацелюх А. Сварник М. Теорія і практика організації активного відпочинку та туризму для неповно здатних осіб. Нав. пос. Львів ТОВ «Простір М» 2009. – 128 с.
2. Лозинська М. «На Говерлу можна і на візку» журнал «За Вільну Україну» 2004 р. – № 68. – 26 с.
3. Simon Darcy «Setting a research agenda for accessible tourism» Copyright © CRC for Sustainable Tourism Pty Ltd 2006.
4. World Tourism Organization. Електронний ресурс: http://lmd.unwto.org/
5. World Tourism Organization. Conference Services 2005. Accessible Tourism for All (Туризм, доступный для всех) A/RES/492(XVI). Madrid, Spain: World Tourism Organization.
6. Міністерство соціальної політики України. Державна установа науково-дослідний інститут Соціально-трудових відносин. Національна доповідь «Про становище осіб з інвалідністю в Україні» 2013 р. – Електронний ресурс: http://www.mlsp.gov.ua/

Масляк П.А., Гринюк О.Ю., Казанцева Е.А.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ ДОСТУПНОГО ТУРИЗМА

Аннотация
С каждым годом количество людей, нуждающихся в особой обслуживания увеличивается как в Украине, так и в мире в целом. При этом именно в нашей стране достаточно небольшой процент из них привлечены к туристической деятельности. В данной работе мы рассмотрим возможность социальной адаптации данной категории людей за счет привлечения их к туристической деятельности. Особенно остро данная проблема постает перед проводками международных мероприятий. В частности, в этом году Украина будет принимать Евровидение. При этом большинство туристических объектов не приспособлены для людей с ограниченными возможностями
Ключевые слова: доступный туризм, социальная адаптация, без барьерный пространство, рациональность пространства.

Maslyak P.O., Gryniuk O.Yu., Kazantseva K.A.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

GENERAL ACCESSIBLE TOURISM

Summary
Every year the number of people in need of special care is increasing both in Ukraine and in the world as a whole. At the same time in our country quite a small percentage of them are involved in tourism. In this paper we consider the possibility of social adaptation of this category of people by bringing them to the tourist activity. Particularly acute is the problem before posting international events. In particular, this year Ukraine will host the Eurovision. The majority of tourist facilities are not suitable for people with disabilities.
Keywords: accessible tourism, social adaptation, barrier-free space, rationality of space.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 316.334.52

ОЦІНКА ЯКОСТІ ВАЗАЄМОДІЇ З ГРОМАДСЬКІСТЮ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Малаш С.М.
Київський національний торговельно-економічний університет

У даній статті розглядається проблематика оцінювання якості взаємодії громадськості з органами виконавчої влади. Також розглянуто найбільш якісні підходи до визначення ефективності функціонування механізмів взаємодії з громадськістю. Визначено показники ефективності PR-діяльності органів виконавчих установ у ЗМІ. Розглянуто технології оцінювання ефективності зв'язків з громадськістю.
Ключові слова: взаємодія, громадськість, органи виконавчої влади, функціонування, оцінка.

Постановка проблеми. Оцінювання проводиться з метою визначення ефективності функціонування механізмів діяльності органів виконавчої влади та з'ясування цінності/вартості, визначення суті, значення у порівнянні зі стандартами чи показниками, що надає змогу робити відповідні висновки, щодо їх якості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Г. Калмикова у якості критерію ефективності державного управління з точки зору його інформаційного аспекту розглядає створення позитивного іміджу влади і її представників на всіх рівнях державного управління [1, с. 84].

Н. Дніпренко оцінюючи якість взаємодії громадськості з органами виконавчої влади (далі за текстом – ОВВ) зазначає, що з метою сприяння розбудові громадянського суспільства саме органи виконавчої влади мають впроваджувати демократичні принципи відповідальної комунікації через формування відповідних структур діалогічної орієнтації в масштабі усієї спільноти, тобто здійснювати проведення консультацій з громадськістю, забезпечення участі громадян у прийнятті державних рішень, аналіз вивчення громадської думки, що ініціюється владними структурами, їх урахування та здійснення відповідної корекції владних дій [2, с. 74].

Складність процесу оцінювання ефективності функціонування механізмів управлінської взаємодії у галузі державного управління також розглядає Ю. Молчанова. Дослідник формулює поняття соціально-психологічної ефективності державного управління, під яким розуміє систему управлінських впливів, що у своїй основі базуються на врахуванні соціальних, психологічних, акмеологічних особливостей учасників управлінського процесу, спрямованих на організацію та підтримання управлінської взаємодії з метою успішної реалізації функцій та виконання завдань, що стоять перед установою чи організацією [3, с. 430].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Функціонування механізмів взаємодії з громадськістю у системі державного управління має супроводжуватись постійним моніторингом ефективності даного процесу для застосування ОВВ необхідних коректувань своєї діяльності, якщо даний процес не відповідає поставленим завданням.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення та оцінювання якості взаємодії органів виконавчої влади та громадськості на даному етапі розвитку нашої держави.

Виклад основного матеріалу. Проблематика визначення ефективності функціонування механізмів діяльності органів виконавчої влади налічує значну кількість підходів, але їх певним чином ми можемо розподілити на три напрямки: засоби оцінки економічної ефективності державно-управлінської діяльності, прийоми та методи оцінювання соціальних напрацювань органів виконавчої влади, узагальнений напрямок вимірювання соціально-економічної ефективності прийняття управлінських рішень. Перший напрямок тяжіє до використання кількісних показників вимірювання ефективності діяльності, другий – до якісних прийомів, третій напрямок вдається до методів як кількісного, так і якісного аналізу державно-управлінської результативності. Застосування того чи іншого напрямку залежить від об'єкту впливу відповідного органу виконавчої влади.

Що стосується механізмів взаємодії органів виконавчої влади з громадськістю у системі державного управління України, то, ми вважаємо, що реалізація оцінювання їх ефективності, передусім, залежить від спрямованості механізмів взаємодії. І це зрозуміло, адже оцінка ефективності функціонування механізмів взаємодії з внутрішньою і зовнішньою громадськістю в управлінській системі ґрунтується на зовсім різних критеріях.

У функціонуванні механізмів взаємодії ОВВ з громадськістю спрямованих зовні серед критеріїв оцінювання їх ефективності виділяють наявність двостороннього зв'язку між комунікантом (владою) та реципієнтом (громадою).

Кількість громадян, які беруть участь у взаємодії з органами виконавчої влади не може бути єдиним показником її ефективності, адже використання виключно кількісного показника не відображає рівень засвоєння повідомлення, яке орган виконавчої влади у якості комуніканта намагається транслювати до соціуму.

Взаємодія як комунікація в своїй розвинутій моделі є не просто двобічним потоком інформації, а багатобічним процесом. В цій моделі оцінюється як якість передачі інформації, так й її повнота, зміст та форма [4, с. 111].

Отже, у оцінюванні ефективності функціонування механізмів взаємодії ОВВ з громадськістю за показник ефективності можемо виділити не лише кількість реципієнтів, а повноту та зміст інформаційного повідомлення, що ретранслюється, а також рівень його засвоєння представниками громадськості.

Серед показників ефективності державно-управлінської комунікації з населенням виділяють якість, своєчасність, швидкість інформації, а також її зрозумілість та докладність [4, с. 147-148]. Тобто, оперативність реалізації зовнішньої взаємодії у системі державного управління також є одним з показників ефективності механізмів її функціонування. Щодо цього, постає питання вибору каналу взаємодії щодо передавання інформаційного повідомлення по лінії влада-громада.

У той же час, показник зворотнього зв'язку у взаємодії органів виконавчої влади із зовнішньою громадськістю нерідко не враховується, коли мова йде про виконання завдань інформування громадськості. Інформування як одностороння взаємодія, на відміну від інтерактивної взаємодії, практично не передбачає «відповіді» від реципієнта, адже той розглядається у якості об'єкта, а не суб'єкта управлінської взаємодії.

Таким чином, моніторинг громадської думки є одним з найважливіших засобів оцінки ефективності функціонування механізмів взаємодії органів виконавчої влади з громадськістю. Ю. Кальниш під соціально-політичним моніторингом у державному управлінні розуміє перманентний процес, що передбачає виявлення ряду суттєвих ознак соціально-політичної ситуації, яка оточує суб'єкт державного управління та впливає на його управлінську діяльність [5, с. 25].

Якщо виявлення рівня донесення інформаційних повідомлень влади до громадян ми вважаємо якісним показником ефективності функціонування механізмів взаємодії ОВВ із зовнішньою громадськістю, то контент-аналіз каналів взаємодії, якими у даному випадку виступають ЗМІ, є змішаним показником її ефективності. Поєднання кількісних та якісних показників оцінювання полягає, на нашу думку, зокрема, у тому, що даний спосіб дозволяє проаналізувати як зміст та тональність повідомлень про діяльність органів виконавчої влади, так і їх частоту та загальну кількість. Що стосується Інтернет-видань, то у цьому випадку навіть можна прослідкувати зворотній зв'язок від реципієнтів владного повідомлення.

Контент-аналіз є першим етапом у оцінці всієї PR-діяльності органів виконавчої влади. Технології оцінювання ефективності зв'язків з громадськістю окрім контент-аналізу ЗМІ та Інтернет-простору, включають оцінку спеціально підготовлених заходів, соціологічні та статистичні опитування і дослідження, використання фокус-груп, експертні опитування [6, с. 437].

У ході проведення контент-аналізу відображення PR-діяльності відповідної виконавчої установи у ЗМІ ми пропонуємо проводити аналіз наступних показників її ефективності:

- тональність публікацій (позитивна/негативна/нейтральна);
- частота публікацій відповідної тональності;
- характер інформаційних приводів, що обумовили публікації;
- загальна кількість згадувань у ЗМІ;
- характер публікацій (аналітична/фактологічна стаття, інтерв'ю);
- кількість використаних каналів взаємодії (друковані ЗМІ, телебачення, Інтернет);
- аналіз динаміки соціальних груп, на які вплинули відповідні публікації;
- кількість учасників заходу тощо.

Одним із найбільш поширених прийомів оцінювання ефективності зовнішньої взаємодії установи з громадськістю є аналіз кількісних показників згадування у ЗМІ. Проте найбільший інтерес для оцінювання ефективності даного процесу являють у даному разі не кількісні, а якісні показники ефективності функціонування механізмів взаємодії ОВВ з громадськістю, якими виступають тональність публікацій зворотньої взаємодії, тобто ініційованої представниками громадськості.

Також серед кількісних показників оцінювання ефективності PR-діяльності установи можемо виділити наступні:

- відсоток зацікавленості громадськості, який вираховується шляхом моніторингу громадської думки;
- зростання кількості звернень громадян;
- зменшення скарг у загальній динаміці звернень громадян з одночасним зростанням клопотань та інформаційних звернень;
- поінформованість населення щодо діяльності ОВВ, що також виявляється шляхом соціологічних опитувань та інтерв'ю;
- час, витрачений компетентними відділами ОВВ на проведення певної інформаційної компанії з покращення іміджу певного ОВВ.

У проведенні PR-кампаній установ недержавної власності існують й інші засоби оцінювання ефективності функціонування механізмів взаємодії установи з громадськістю. Як правило, вони містять у собі також моніторинг громадської думки, контент-аналіз ЗМІ та соціологічні опитування як усередині організації, так і серед зовнішньої громадськості.

Наприклад, методика семи модулів включає аналіз наступних показників:

- оцінювання повідомлень, публікацій та використаних технік PR;
- телефонні опитування ЗМІ;
- телефонні опитування лідерів громадськості;
- загальне пілотне соціологічне опитування громадськості;
- поштове опитування власних співробітників;
- телефонні інтерв'ю з тими, хто брав участь у проведених заходах, а також з тими, хто не був присутній на них;
- щорічне стаціонарне дослідження PR-компаній близьких до установи інституцій.

Таким чином, вимірювання ефективності PR-діяльності пов'язане з отриманням певних показників, як правило шляхом певних компаративних дій щодо константних показників кількісного або числового типу (кількість розповсюджених інформаційних матеріалів, кількість «кліків» на веб-сайті установи, кількість отриманих запитів від громадськості тощо). Проте у ході проведеного аналізу помічаємо, що не існує універсальних засобів оцінювання ефективності функціонування механізмів взаємодії ОВВ із зовнішньою громадськістю, тому в будь-якому разі необхідно комбінувати різні методики і засоби відповідно до аналізованого каналу функціонування механізмів взаємодії.

У внутрішньому напрямку функціонування механізмів взаємодії ОВВ з громадськістю показниками ефективності даного процесу ми вважаємо досягнення злагодженості та оперативності у виконанні державно-управлінських завдань у результаті трансляції відповідного управлінського повідомлення. Причому комунікантом може виступати не лише вищий за ієрархією суб'єкт державного управління. Ініціювати процес взаємодії може суб'єкт управлінської діяльності, який знаходиться на паралельній за ієрархією державно-управлінській ланці, або навіть на нижчій. Відповідно до цього, як вже було визначено вище, можна вести мову про три напрямки у функціонуванні механізмів взаємодії із внутрішньою громадськістю у системі державного управління: субординаційний, координаційний та реординаційний.

Висновки і пропозиції: Таким чином, вимірювання ефективності функціонування механізмів взаємодії ОВВ із громадськістю у системі державного управління є досить складним процесом. Окрім класичних методів оцінювання, можна виділити такий показник як одночасне використання різних каналів взаємодії для трансляції відповідного повідомлення. Тобто усна взаємодія у процесі реалізації державно-управлінської діяльності має доповнюватись документною, та, бажано, електронною взаємодією.

Таким чином, систематизація оцінювальних показників ефективності функціонування механізмів взаємодії органів виконавчої влади з громадськістю базується на визначенні у якості критерію систематизації – спрямованості механізмів взаємодії органів виконавчої влади з громадськістю. Використання показників оцінювання ефективності механізмів взаємодії ОВВ з громадськістю, передусім, залежить від спрямованості механізмів взаємодії, адже оцінка ефективності функціонування механізмів взаємодії з внутрішньою і зовнішньою громадськістю в управлінській системі ґрунтується на різних критеріях. У функціонуванні механізмів взаємодії ОВВ з громадськістю спрямованих зовні серед показників оцінювання їх ефективності виділяємо наявність двостороннього зв'язку між ОВВ та громадськістю. Також у оцінюванні ефективності функціонування механізмів взаємодії ОВВ з громадськістю за показник ефективності виділяємо не лише кількість реципієнтів, а повноту та зміст інформаційного повідомлення, що ретранслюється, а також рівень його засвоєння представниками громадськості.

У внутрішньому напрямку функціонування механізмів взаємодії ОВВ з громадськістю показниками ефективності даного процесу ми вважаємо досягнення злагодженості та оперативності у виконанні державно-управлінських завдань у результаті трансляції відповідного управлінського повідомлення.

Тобто при оцінюванні ефективності функціонування механізмів взаємодії ОВВ з громадськістю у системі державного управління ми пропонуємо враховувати спрямованість функціонування механізмів взаємодії, їх тип та канал взаємодії, за яким транслюється інформація. Отже, можемо вести мову про можливість створення певної моделі, яка була б здатна об'єднати дані показники для більш якісного оцінювання ефективності функціонування механізмів взаємодії відповідного органу виконавчої влади з громадськістю. Розробка універсального алгоритму оцінювання ефективності функціонування механізмів взаємодії ОВВ з громадськістю у системі державного управління дозволить уніфікувати теоретико-методичну базу дослідження системи взаємодії з громадськістю у державно-управлінській діяльності.

Список літератури:

1. Калмикова Г.А. Зв'язки з громадськістю як частина демократії / Г.А. Калмикова // Демократичні стандарти врядування й публічного адміністрування : матеріали наук.-практ. конференції за міжнар. участю, 3 квітня 2008 р. – Ч. 2. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2008. – 428 с. – С. 83-87.
2. Дніпренко Н.К. Зміна парадигми в державному управлінні інформаційною сферою: комунікативний аспект : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Дніпренко Н.К. – К., 2005. – 168 с.
3. Молчанова Ю. Ефективність управлінської діяльності в системі державної служби: соціально-психологічний аспект // Вісник НАДУ. – 2005. – №1. – С. 427-434.
4. Комунікаційне забезпечення регіонального управління : Навчальний посібник / [ред. Т.М. Берверхнюк]. – Одеса : Поліграф, 2006. – 319 с.
5. Кальниш Ю.Г. Формування теоретико-методологічних засад політичної аналітики в державному управлінні України : автореф. дис. ... д. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Ю.Г. Кальниш – К., 2007. – 35 с.
6. Чорнобиль О. Оцінювання зв'язків з громадськістю органів державного управління / О. Чорнобиль, В. Пасічник // Ефективність державного управління : зб. наук. праць ЛРІДУ НАДУ. – 2007. – Вип. 13. – С. 435-442.

Малаш С.Н.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ОЦЕНКА КАЧЕСТВА ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ ОРГАНОВ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ

Аннотация
В данной статье рассматривается проблематика оценивания качества взаимодействия общественности с органами исполнительной власти. Так же рассмотрено наиболее качественные подходы к определению еффективности функционирования механизмов взаимодействия с общественностью. Определены показатели еффективности PR-деятельности органов исполнительных учреждений в СМИ. Рассмотрены технологии оценивания еффективности связей с общественностью.
Ключевые слова: взаимодействие, общественность, органы исполнительной власти, функционирование, оценка.

Malash S.M.
Kyiv National University of Trade and Economics

EVALUATION OF THE QUALITY OF INTERACTION WITH THE PUBLICITY OF PUBLIC EXECUTIVE AGENCIES

Summary
This article discusses the problems of evaluating the quality of public interaction with the executive authorities. This article discusses the problems of evaluating the quality of public interaction with the executive authorities. Just consider the most qualitative approaches to determining which promises more effective functioning of the mechanisms of interaction with the public. Indices promises more effective PR-activities of the executive agencies in the media. The technology promises more effective evaluation of public relations.
Keywords: interaction, public, executive authorities, functioning, evaluation.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 001.102/.92:32:004

РОЗВИТОК ЕЛЕКТРОННОГО ВРЯДУВАННЯ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА СКЛАДОВА ЇХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ДОСВІД ЛУЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ

Бузулук О.С.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У роботі вирішено актуальне наукове значення, що полягає в обґрунтуванні особливостей реалізації інформаційної діяльності діяльності органів місцевого самоврядування через систему електронного врядування. Головний результат полягає у розробці конкретних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів інформаційної діяльності в органах місцевого самоврядування через впровадження електронного врядування. У результаті дослідження зроблено висновок, що електронне врядування є стратегічною частиною інформаційної діяльності та сприяє залученню широкої громадськості до управління в місцевому самоврядуванні.
Ключові слова: електронне врядування; інформаційна діяльність; орган місцевого самоврядування.

Постановка проблеми. У сучасному світі успішне виробництво та розповсюдження конкурентоспроможного національного інформаційного продукту є однією з необхідних умов формування інформаційного суспільства держави.

Тож питання електронного врядування з кожним роком набуває все більшого значення. Зростає кількість країн, які починають усвідомлювати переваги електронного уряду. Усвідомлює це й Україна. Однак, на відміну від тих, хто вже здійснив правове і нормативне забезпечення цього процесу, визначився з тим, яке саме суспільство хоче будувати, в Україні всі ці питання є відкритими.

Незважаючи на те, що електронне врядування безпосередньо стосується діяльності органів влади, їх взаємодії з громадянами тощо, самі представники влади далеко не завжди і не до кінця правильно розуміють суть цього поняття, а для декого воно взагалі нове і невідоме.

Тому детальне вичення цього питання є актуальним та необхідним для впровадження в органах влади, зокрема в органах місцевого самоврядування, інформаційна діяльність яких є предметом нашого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема електронного врядування, електронного уряду, е-уряду досліджується багатьма науковцями: Арістова І., Почепцов Г., Клімушин П., Архипова Є., Дмкова М., Голобуцький О., Семенченко А. та інші.

Спрямованість їхніх досліджень можна умовно поділити на чотири групи. Перша характеризується теоретичним визначенням «електронного урядування» та можливостями змін у суспільстві в результаті його впровадження. Друга, навпаки, зосереджена на прикладному аспекті даної проблематики шляхом розроблення окремих елементів «електронного урядування» і застосування в діяльності органів влади або їх підрозділах. Третя розглядає суто технічні аспекти: варіанти побудови мережі, необхідні апаратні засоби та специфічне програмне забезпечення. Четверта група відрізняється спробами комплексного дослідження даної проблематики, орієнтацією на забезпечення максимальної ефективності державного управління.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, їхні дослідження, головним чином, спрямовані на вивчення цієї теми щодо інформаційної політики загалом. Те, що стосується саме органів місцевого самоврядування, залишається поза увагою.

Нині, в час реформи децентралізації, питання інформаційного забезпечення та інформаційної діяльності органів влади на місцях, стає особливо актуальним, що й досліджено у статті.

Мета статті. Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі осмислення теоретично-методологічних основ інформаційної діяльності, опрацювання нормативних актів з теми електронного врядування, а також аналізу інформаційної діяльності органів місцевого самоврядування в контексті загальнодержавної діяльності проаналізувати перспективи розвитку електронного врядування в Луцькій міській раді та окреслити проблемні моменти на цьому шляху.

Відповідно до цього, концепція наукової роботи передбачає виконання таких завдань:

– проаналізувати досвід органів місцевого самоврядування у сфері електронного врядування;

– проілюструвати визначальну роль громадськості у прийнятті рішень органами місцевого самоврядування;

– розробити типові методичні рекомендації щодо вдосконалення електронного врядування в органах місцевого самоврядування.

Методи дослідження. Теоретичну та методологічну основу роботи становлять фундаментальні положення з теорії й практики електронного врядування.

Застосовувалися загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. Компаративний та логіко-семантичний методи були використані для визначення категоріально-понятійного апарату управління інформаційною сферою. Структурно-функціональний аналіз сприяв глибокому

вивченню функціональних особливостей електронного врядування в органах місцевого самоврядування. За допомогою порівняльно-історичного підходу виявлені зміни в українському інформаційному просторі, визначені тенденції його розвитку на місцевому рівні, досліджені зміни в розвитку електронного врядування. Метод порівняння використовувався при аналізі документальних джерел електронного врядування. Системний підхід дозволив розкрити цілісність інформаційної діяльності в органах місцевого самоврядування, виявити взаємозв'язки між її структурними елементами та окреслити електронне врядування як концептуальну складову інформаційної діяльності загалом.

Виклад основного матеріалу. Результати й обговорення полягають у розробці конкретних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів інформаційної діяльності в органах місцевого самоврядування через впровадження електронного врядування.

Рекомендації розроблені на основі власного практичного досвіду роботи в органі місцевого самоврядування і можуть бути використані:

– при розробці регіональних програм реалізації інформаційної діяльності;

– при організації ефективної системи взаємодії органів місцевого самоврядування із засобами масової комунікації;

– у сфері інформаційно-аналітичного управління органів місцевої влади;

– у практиці викладання навчальних дисциплін з державного управління, політології, теорії журналістики, масової комунікації, реклами та зв'язків з громадськістю, а також в програмах курсів підвищення кваліфікації державних службовців;

– під час окремих спеціальних заходів (тренінгів, семінарів, лекцій), в яких зацікавлена широка громадськість.

Питання електронного врядування з кожним роком набуває все більшого значення. Зростає кількість країн, які починають усвідомлювати переваги електронного уряду. Незважаючи на те, що електронне врядування безпосередньо стосується діяльності органів влади, їх взаємодії з громадянами тощо, самі представники влади не завжди і не до кінця правильно розуміють суть цього поняття, а для декого воно взагалі нове і невідоме.

Державним органом у сфері електронного врядування є Державне агентство з питань електронного урядування, утворене 4 червня 2014 шляхом перейменування Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України – центральний орган виконавчої влади [1].

Критерії створення електронного уряду мають відповідати управлінським пріоритетам XXI століття, яким притаманна:

– легітимність;

– роль законів;

– прозорість, відповідальність і чесність [2, с. 68].

Тобто, е-врядування передбачає, що будь-яка особа через інформаційно-комунікаційні засоби може звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування для отримання необхідної інформації, і головне – для отримання адміністративних послуг.

На сьогодні спостерігається зростання кількості прихильників думки, що впровадження інформаційних технологій в управління дасть змогу швидко все оптимізувати: зменшити витрати на утримування держави, прискорити взаємодію органів влади між собою і з громадянами [81].

Найвагоміший аргумент на користь електронного врядування, який наводять його прихильники, – це підвищення прозорості та відкритості органів влади за рахунок переходу на новий рівень зворотного зв'язку як із громадянами, так і з бізнесом [2, с. 69].

Електронне врядування є одним з інструментів розвитку інформаційного суспільства, впровадження якого сприятиме створенню умов для відкритого і прозорого державного управління. Головною складовою електронного врядування є електронний уряд (е-уряд) – єдина інфраструктура міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування між собою, з громадянами і суб'єктами господарювання [4].

Одні автори описують, які саме зміни відбуваються в суспільстві й певних його структурах унаслідок упровадження електронного врядування. Інші вибирають прикладний аспект і просто перелічують різні застосування складників. Замість «електронного уряду», як вважають автори видання «Доступ до інформації та електронне урядування», доречніше говорити про державну сітьову інформаційну інфраструктуру як інформаційно-комунікаційну систему, що забезпечує оптимальне для суспільства функціонування всіх гілок і рівнів державної влади [5, с. 112].

Якщо говорити про перспективи запровадження електронного врядування у нашій державі, то вони існують; деякі елементи електронного врядування в Україні функціонують вже сьогодні. Проте, потрібно розуміти, що запровадження електронного врядування – це масштабний і довгостроковий проект. Створення інформаційної мережевої інфраструктури держави повинно супроводжуватися «реінжинірингом» усієї системи управлінських процесів, що, насправді, означає подолання стереотипів бюрократичної культури. Можливо, реалізації концепції буде сприяти адміністративна реформа, мета якої – модернізація системи державного управління і яка активно впроваджується нині.

«Аналіз місцевих особливостей дозволяє говорити про необхідність самобутньої української моделі розвитку, в основі якої може лежати принцип децентралізованої інтеграції» [6, с. 20].

Успішними прикладами місцевих проектів у сфері електронного врядування можна назвати такі:

· система електронного документообігу el-doc system (Луцька міська рада);

· впровадження веб-сайту «Адміністративні послуги органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування Волинської області» (Волинська облдержадміністрація) [7];

· впровадження автоматизованої системи електронного документообігу органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (Волинська облдержадміністрація);

· проект «Твій місцевий депутат. Волинська область» [8];

- проект «Відкрите місто» [9].

Безпосередньо Луцької міської ради як органу місцевого самоврядування стосуються проекти «Відкрите місто» та Система електронного документообігу.

Проект «Відкрите місто» упроваджується за закордонні кошти місцевою громадською організацією та Луцькою міською радою [9]. Цим проектом передбачено, що будь-який мешканець може повідомити про проблему в режимі он-лайн, а влада мала б негайно реагувати і вирішувати. Однак, наразі цей проект мало відомий лучанам, і все це здебільшого – через їхню ж байдужість та відсутність активної громадянської позиції.

Разом із тим, сайт є дуже цінним джерелом інформації і для влади та її прес-служби, і для громадян, адже відкриває для всіх різні можливості: мешканцям – привертати увагу влади до актуальних публічних проблем своїх районів, вулиць, будинків; намагатись спільно вирішувати проблеми, щоб зробити місто чистішим і безпечнішим; органам влади – швидко, без посередників отримувати інформацію про проблеми; контролювати роботу комунальних підприємств і підрядників; громадським організаціям – об'єднувати мешканців і разом намагатись знайти ефективні рішення проблем; благодійникам, бізнесу, місцевим депутатам – планувати свої благодійні ініціативи, допомагати вирішувати проблеми владі та мешканцям.

Передумовою застосування системи електронного документообігу в Луцькій міській раді було впровадження системи управління якістю на основі міжнародних стандартів ISO 9001-2000, адаптованих до діяльності органів місцевого самоврядування [10]. Таким чином, ця міська рада однією з перших залучила до роботи у системі майже всі виконавчі органи, використовуючи можливість роботи у системі термінальних користувачів, що не обмежує застосування системи та не вимагає обов'язкової прив'язки до робочого місця (крім місць реєстрації документів).

Система має модульну структуру: 1. Персональний інформаційний менеджер, 2. Вхідна кореспонденція, 3. Обслуговування справ, 4. Облік документів (ведення реєстрів різних видів документів), 5. Вихідна кореспонденція, 6. Бази (побудова ієрархічних довідників), 7. Пошук (пошук у всіх модулях системи). Як зазначають автори збірника про кращі практики електронного врядування, впровадження елементів електронного документообігу – це тривалий і складний процес, але є значні успіхи в цьому в ЛМР. Загалом же, застосування цієї системи має забезпечувати:

- прозорість і відкритість органів місцевого самоврядування;
- економію матеріальних і часових ресурсів;
- підвищення якості надання адміністративних послуг;
- підвищення ефективності роботи;
- вдосконалення взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, бізнесом, громадянами;
- покращення ефективності використання інформаційних та інших ресурсів;
- прискорення переходу органів місцевого самоврядування на безпаперову технологію документообігу;
- зменшення корупції в органах влади;
- забезпечення умов для розвитку електронної демократії [11, с. 36].

Ще один проект, що реалізовується міською радою, – відслідковування руху громадського транспорту в режимі реального часу онлайн безпосередньо через офіційний сайт міської ради. Так, на сайті створений банер, натиснувши на який можна побачити, де саме в даний момент перебуває той чи інший тролейбус або те чи інше маршрутне таксі [12]. Крім того, можна ознайомитись з графіком руху та маршрутом. Натиснувши на мапі на будь-який номер маршрутного таксі, можна побачити його державний номер, час в дорозі, швидкість тощо. Також видно той транспорт, який запізнюється, випереджає або рухається згідно з графіком.

Така система керування та моніторингу руху громадського транспорту є зручною як для туристів, так і для мешканців міста, однак потрібно постійно відслідковувати дотримання правил перевізниками та водіями, а це вже має робити активне громадянське суспільство. І всі необхідні важелі для цього створені Мультимедійним Автоматизованим Комплексом.

Черговим проектом, що реалізовується у Волинській області і має відношення до ЛМР, зокрема до Центру надання адміністративних послуг, є проект «Електронне урядування для підзвітності влади та участі громади». Цей пілотний проект за фінансової підтримки Швейцарського бюро співробітництва впроваджується лише у чотирьох областях України протягом 2015-2018 років, і ним передбачено виконати роботи щодо розроб-

Таблиця 1

Електронне врядування у Луцькій міській раді

Система електронного документообігу el-doc system (Луцька міська рада)	Позбавлення від паперової документації, ведення діловодства в електронній системі, швидка реакція на листи
Впровадження веб-сайту «Адміністративні послуги органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування Волинської області» (Волинська облдержадміністрація)	Будь-які послуги можна замовити он-лайн, записатись на певний день і годину, відслідковування своєї справи в режимі реального часу
Проект «Твій місцевий депутат. Волинська область»	Контроль за депутатською діяльністю та активністю, подання запитів та запитань через сайт, відслідковування реакцій
Проект «Відкрите місто»	Можливість подати он-лайн заявку про міську проблему, одержання швидкої реакції, відслідковування вирішення проблеми
Геоінформаційні системи (ГІС)	На етапі впровадження

ки інформаційних платформ, які забезпечуватимуть електронну взаємодію між різними рівнями місцевої влади та між громадами й владою.

Запровадження електронного врядування у сучасній Україні є потужним євроінтеграційним чинником, який надає дієвий імпульс гармонізації взаємодії органів влади з громадянами, громадськими організаціями, бізнесом та іншими органами влади відповідно до вимог та стандартів Європейського Союзу.

Поряд із цим, важливим аспектом у розвитку електронного врядування є медіаграмотність та медіаосвіта громадян, починаючи зі школи. Науковцями вже розроблені відповідні програми [13].

Експерти висловлюються і на підтримку «відкритої журналістики» як ряду новацій, що швидко здобувають підтримку та визнання, дозволяють завоювати більшу довіру до медійників та залучити аудиторію до створення медіа-контенту [14].

Схему електронного врядування подано у таблиці.

Висновки і пропозиції. У роботі вирішено актуальне наукове завдання, що полягає в обґрунтуванні особливостей реалізації інформаційної діяльності діяльності органів місцевого самоврдяування (на прикладі Луцької міської ради) через систему електронного врядування.

На основі осмислення теоретично-методологічних основ інформаційної діяльності, опрацювання нормативних актів з теми електронного врядування, а також аналізу інформаційної діяльності органів місцевого самоврядування в контексті загальнодержавної діяльності проаналізовано перспективи розвитку електронного врядування в Луцькій міській раді та окреслено проблемні моменти на цьому шляху.

Окрім того, розроблено типові методичні рекомендації щодо вдосконалення електронного врядування в органах місцевого самоврядування.

Електронне врядування є стратегічною частиною інформаційної діяльності та сприяє залученню широкої громадськості до управління в місцевому самоврядуванні. Воно здатне змінити природу влади, зробити її більш прозорою та підконтрольною громадськості і вигідне не лише громадянам, але й самій державі, зокрема для підвищення ефективності організації діяльності та функціонування державних органів.

У Луцьку діють проекти «Відкрите місто» та Система електронного документообігу у виконавчих органах, які відповідають принципам е-врядування. Діє також система відслідковування руху громадського транспорту онлайн. Загалом, реалізовується чимало проектів у сфері е-врядування.

Разом з тим, є ряд проблем щодо електронної участі громадян в урядуванні: ідентифікація громадян, цифрова нерівність, статус електронних звернень та часто формальний характер. Тому їх вирішення може відбуватись через достатнє фінансове забезпечення з державного бюджету, медіаосвіту громадян та відкриту журналістику, яка б писала на ці теми.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що розроблено практичні рекомендації щодо використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у роботі місцевих органів влади: через запровадження електронного врядування та через участь громадськості в процесі прийняття рішень, а також проаналізовано роботу місцевих органів влади щодо інформаційного забезпечення зв'язків із громадськістю, впровадження електронного врядування й головних напрямів та форм їх інформаційної діяльності.

Через те, що нині в країні відбуваються процеси децентралізації та постійно змінюється законодавство, тема інформаційної діяльності органів місцевого самоврядування є актуальною та важливою. Органи влади, особливо на місцях, мають дбати про те, щоб їхня діяльність була ефективною, професійною, а головне – широкодоступною для кожного громадянина. Тому дані напрацювання є плацдармом для втілення цих речей. Відтак, у перспективі й далі розглядатимуться нові ефективні методи та способи інформаційної діяльності, комунікації з громадянами, донесення важливої інформації тощо через різні можливості електронного врядування.

Список літератури:

1. Державне агентство з питань електронного урядування [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://dknii.gov.ua/. – Дата доступу: 27.08.2016.
2. Почепцов Г.Г., Чукут С.А. Інформаційна політика : Навч. посіб. – К. : Знання, 2006. – 663 с.
3. Книга за результатами конференції «Майбутнє місцевого врядування в Україні» [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://gurt.org.ua/news/recent/21031/bull/. – Дата доступу: 07.02.2014.
4. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : Розпорядження Голови Верховної Ради України від 13.12.2010 № 2250-р. [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-%D1%80. – Дата доступу: 13.12.2010.
5. Доступ до публічної інформації [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.lutskrada.gov.ua/access-to-public-information. – Дата доступу: 27.08.2016.
6. Довідник державних послуг / Упоряд. : М.В.Менджул, М.М.Яцков. – Ужгород : «Видавництво Олександри Гаркуші», 2008. – 88 с.
7. Адміністративні послуги органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування Волинської області [Електронний ресурс] // Портал адміністративних послуг м. Луцька . – Режим доступу : www.ap.volyn.ua. – Дата доступу: 27.08.2016.
8. Твій місцевий депутат [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://deputat.volyn.ua/dep/. – Дата доступу: 27.08.2016.
9. Відкрите місто [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://hostpro.opencity.in.ua/issuelist#r=UA07101. – Дата доступу: 27.08.2016.
10. Система управління якістю [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://lutskrada.gov.ua/quality-management-system. – Дата доступу: 27.08.2016.
11. Осокін Д.А., Хмель Н.М. Кращі практики електронного урядування у виконавчих органах Луцької міської ради. – Луцьк : ПП Ролінгер І.Г., 2011. – 40 с.

12. Система керування та моніторингу руху громадського транспорту [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.mak.lutsk.ua/guest. – Дата доступу: 27.08.2016.
13. Медіаосвіта (медіаграмотність) : навчальна програма для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, педагогічних та науково-педагогічних працівників. – К. : ІІТЗО; АУП, 2013 [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.medialiteracy.org.ua/index.php/dlia-vykladacha/oppi-2/prohramy-urokiv/34-prohramy-lektsii-dlia-vykladachiv-vnz/57-program-for-students.html. – Дата доступу: 10.10.2013.
14. Сілл М. На підтримку відкритої журналістики : нові рамки інформування громадськості [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.mediakrytyka.info/ohlyady-analityka/na-pidtrymku-vidkrytoyi-zhurnalistyky-novi-ramky-informuvannya-hromadskosti.html. – Дата доступу: 03.04.2012.

Бузулук О.С.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

РАЗВИТИЕ ЭЛЕКТРОННОГО УПРАВЛЕНИЯ В ОРГАНАХ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ КАК КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ИХ ИНФОРМАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ОПЫТ ЛУЦКОГО ГОРОДСКОГО СОВЕТА

Аннотация
В работе решено актуальное научное значение, которое заключается в обосновании особенностей реализации информационной деятельности органов местного самоуправления через систему электронного управления. Главный результат заключается в разработке конкретных рекомендаций по совершенствованию механизмов информационной деятельности в органах местного самоуправления через внедрение электронного управления. В результате исследования сделан вывод, что электронное управление является стратегической частью информационной деятельности и способствует привлечению широкой общественности к управлению в местном самоуправлении.
Ключевые слова: электронное управление, информационная деятельность, орган местного самоуправления.

Buzuluk O.S.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

E-GOVERNMENT DEVELOPMENT IN LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES THE CONCEPTUAL COMPONENT OF ITS INFORMATION ACTIVITIES: THE CASE OF LUTSK CITY COUNCIL

Summary
The article decided the actual scientific value, which is the justification of implementation details of information of local government through the electronic control system. The main result is the development of specific recommendations for improving the information work in local government through the introduction of electronic control mechanisms. The study concluded that e-governance is a strategic part of the information activities and helps to attract the general public to the local self-government administration.
Keywords: e-government. information activities, local self-government body.

УДК 808.2.087.373.3.316.774

РЕДАКТОРСЬКІ НОВАЦІЇ В КНИЗІ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Слюсаренко М.І.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Підручник для початкової освіти у процесі еволюції накопичив важливі дані про розвиток вітчизняного наукового редагування. Перше видання (львівський буквар Іван Федорова) містить елементи апарату книги, має чітку структуру, систему виділень і складні способи верстки. У виданнях пізніших років появилися виправлення і пояснення слів на полях, забілювання, а також заклеювання помилкових текстів. Укладачі доповнювали навчальну книгу актуальними передмовами, поширюючи грамоту, будили громадську активність.

Ключові слова: підручник, навчальна книга, редагування, ефективна, освіта, громадянська позиція.

Постановка проблеми. Навчальне видання покликане служити «навчанню, вивченню і викладанню навчальних дисциплін» [16, с. 429]. Одним із його підвидів є Буквар. Появі Букваря і Читанки на теренах вітчизняної освіти передували кириличні Часослов та Псалтир; у науковому обігу ці видання асоціюються із першою книгою для початкової освіти.

Навчальне видання для наймолодших у процесі еволюції накопичило різноманітні дані і стало своєрідним документом епохи. На підставі цієї «вічної, але постійно оновлюваної книги» [3] можна судити про поступ суспільства в різних сферах: освіта, писемність, виховання, культура, мистецтво, книгодрукування. Підручник для початкової освіти містить відомості з історії становлення вітчизняного редагування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Навчальна книга для початкової освіти ілюструє роль держави в освітньому процесі. Показовим у цьому сенсі став Буквар для закарпатців, землі яких з другої половини XIX ст. і до початку XX ст. переходили зі складу Австро-Угорщини до Чехословаччини та врешті СРСР. Навчальна книга угорського і чеського урядів засобами художнього та релігійного слова прищеплювала дітям християнські морально-етичні чесноти, готувала покоління патріотів та дбайливих господарів. Тим часом радянська влада дбала про риси громадянина «країни рад», члена партії, переможця соціалістичних змагань, атеїста. Пореволюційні букварі рясніють матеріалами політичного та антирелігійного змісту: комуна, конституція, комунізм [12, с. 175], «Мамо, зніми ікони. Не треба нам ікон» [12, с. 209]. З підручників для наймолодших українців зникають «установки на неухильне опанування дітьми рідної мови, виховання любові до рідного слова, краю» [20, с. 9]. Микола Куліш, готуючи у 1926 році російськомовний Буквар для українських шкіл, іронізував над прикладами для читання в тодішніх виданнях: «у сома вуса», «сумка суха», а особливо – «баби сушать шуби». У листі до Корнеєвої-Маслової відомий драматург писав: «Так ось, я з Арнаутовим також складаємо буквар. Ще бабів з шубами немає, але я впевнений, що вони в дещо зміненому і, так мовити, в революційному вигляді у нас з'являться. Будуть ніби – червоні баби сушать чорні шуби і білі шуби» [10, с. 629].

Український радянський Буквар засвідчив процес планомірного придушення національної державницької свідомості учнівства, просування від абсурдної спроби «поєднати важелі національної психології <...> з важелями зовсім не сумісної з нею новостверджуваної ідеології» [3] до заперечення духовних вартостей, русифікації та насаджування ідей провінціалізму.

Історико-книгознавчі дослідження Букваря засвідчують зміни в методиці навчання, правописі та художньо-технічному втіленні підручника. Повідомляється, що започаткована Іваном Федоровим внутрішня структура першої навчальної книги (алфавіт, розділи граматики, орфографії, азбучний акровірш, а також біблійні тексти на тему виховання) була настільки ефективною, що використовувалася аж до XVIII ст. [11]. Дійшов до нашого часу і «зберігається в абетках усіх писемностей, які користуються кирилицею» порядок літер, закріплений першодрукарем [11]. Історичний факт переходу в освіті до цивільного шрифту закріпив надрукований у Бердичеві Буквар 1793 року [8]. З 40-их років XIX ст. розпочинається період «авторського букваря» [8, с. 8]. У цей час появляється «Читанка для малих дітей» М. Шашкевича (1936 р.), «Книжиця читальная для начинающих» О. Духновича (1847 р.), «Граматка» П. Куліша (1857 р.) та «Буквар южноруський» Т. Шевченка (1861 р.). Укладачі посвоєму вибудовують форму і зміст підручника, «відбувається трансформація навчальної книги з релігійної у світську» [8, с. 8].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Перший навчальний посібник став об'єктом дослідження для фахівців з педагогіки, книгознавства, історії друкарства тощо, але не вивчався як продукт редакторської творчої діяльності, хоча його зразки містять цінну для наукових узагальнень інформацію. Простеження еволюції підручника дозволить проаналізувати фахові навички букваристів, допоможе усвідомити непростий шлях становлення і розвитку редакторсько-видавничої діяльності.

Мета статті: виявити редакторські нововведення в підручниках для початкової освіти. Визначена мета статті зумовила наступні завдання: розглянути навчальні видання різних років; з'ясувати особливості творчої діяльності найбільш відомих укладачів; назвати новації редагування на окремому етапі книготворення; узагальнити думку про становлення редакторсько-видавничої практики.

Виклад основного матеріалу. Навчальна книга, як і будь-яка інша, характеризується подвійністю природи; це носій, зафіксованих у певній

формі, знань, понять, образів, і викінчений матеріальний предмет певної конструкції [19]. Вона містить «систематизовані відомості наукового або прикладного характеру, викладені у формі, зручній для вивчення і викладання, і розрахована на учнів різного віку і ступеня навчання» [9, с. 30]. Створення навчального підручника – справа фахівців високого рівня. Авторами книги для початкового навчання ставали культурні діячі, науковці-гуманітарії, письменники. Микола Куліш працював за укладанням Букваря цілодобово і не без іронії зазначав, що легше написати вірш, драму, роман, резолюцію та навіть записку про самовбивство [10, с. 629].

Поширення освіти – благородна місія Івана Федорова. Львівський Буквар 1574 року – «перша друкована книга світського призначення» [11], що появилася одночасно із богословською літературою. Це добре продуманий підручник для наймолодших, привабливий цікавим змістом і чіткою структурою. Книга містить різнобічні, доцільні для початкового опрацювання грамоти матеріали, розташовані за принципом наростання складності; передбачає просування учня від опанування азбуки до засвоєння навиків читання, правил граматики, змісту молитв та врешті мудрості притч Соломонових.

Одночасно, книга – якісний видавничий продукт, що засвідчив високий редакторський рівень укладача. Відомо, що термін редагування походить з латинської (redaktus – приведений в порядок) і трактується як «рід професійної діяльності, скерованої на покращення статті, твору в ідейному, науковому, літературному відношенні» [16, с. 332]. Як самостійна сфера видавничого процесу редагування не виокремлювалася до другої половини XIX ст., роль редактора, коректора і видавця виконувала одна особа. На ранній стадії книгодрукування Іван Федоров продемонстрував вмілі практичні навички літературного і художньо-технічного редактора, Буквар містить елементи рубрикації, апарату книги, систему шрифтових і нешрифтових виділень, ускладнені способи верстки. Першодруки, у визначенні М. Тимошика, це «цілісна, логічно вивершена конструкція» [19, с. 188].

Текст видання скомпонований у дві частини, перша розподілена на окремі розділи, три з яких озаглавлені: «А сія азбука ...», «По прозодіи», «По ортографіи». Кожен розділ подається з окремої сторінки і розмежовується графічними кінцівками і заставками. Вправи для читання складів скомпоновані у вигляді строф (терцет і катрен), розділених горизонтальними пробілами. Початкові літери акровірша дублюються збільшеними вдвоє, слова для заучування подані з правильним наголосом і розділені крапками. Тексти молитв членуються знаками крапка і кома. У першій частині підручника використаний поділ матеріалу на параграфи, позначені кириличними літерами на полі.

Новацією І. Федорова стало наділення навчального видання індивідуальними неповторними вихідними даними. Книга не тільки носій певної інформації (наукової, белетристичної, богословської тощо), це також «художньо оформлений виріб, апарат, завдяки якому читачі можуть користуватися цими творами з найрізноманітнішими цілями» [17, с. 38]. Апарат сучасної книги включає такі елементи, як відомості про видання, покажчики (заголовків, предметів, імен, назв), колонтитули, вступна стаття, післямова, примітки, коментарі, джерела цитат та інші.

Львівське видання містить скромне повідомлення про дату і місце укладання книжки, розташоване у дві строки після міського і друкарського гербів. Тим часом Буквар 1578 року укомплектований титулом, на якому зазначені назва, автор, дата і місце створення підручника, а також подана цікава інформація про заснування Острозької школи та випуск для її потреб зазначеної книги.

Рівень редакторської компетентності І. Федорова засвідчує написана власноруч післямова до львівського Букваря. Укладач піклується про співпрацю з користувачем підручника, налагоджує з ним контакт, ділиться думками про важливість освіти та власні плани у цій сфері, повідомляє про особливості підручника і мету його створення.

Іван Федоров – талант різнобічний. Його праця на полі книговидання засвідчила процес зародження творчої редакторської діяльності. Майстерні навички першодрукаря поширили та вдосконалили його наступники.

Високим рівнем книговидання відзначена робота фахівців Острозької друкарні. З кінця XVI ст. тут працювали талановиті учні І. Федорова, віддані православ'ю Василь Суражський та Дем'ян Наливайко [14], які творчо утвердили любов до слова. Острожан шанували за поширення правдивих даних, їм надавали перевагу над московськими видавцями [6]. Острозькі майстри для усунення помилок передруковували цілі сторінки; дбали про інформативність книг, вдавалися до пояснення незрозумілих слів на полях; цікаво, що помітки та зауваження зустрічаються в Часослові 1612 року [6, с. 310].

Продуктивною була робота друкарів Почаївської лаври. З 1618 до 1831 року тут було укладено 178 книжок; кількість навчальних підручників точно не встановлена, маємо відомості про букварі 1760, 1765, 1798, 1818. Продукція друкарні користувалася великою повагою за ошатне виконання, оригінальні черенки та україномовні тексти [14]. Стародруки містять відомості про редакторську практику, особливості виправлень. У виданнях можна помітити вклеєні на місце помилкових цілі аркуші або невеликі фрагменти, трапляються забілені або заклеєні поодинокі слова, зразки виправлень містить один із Часословів [4].

Особливої слави набули фахівці Печерської лаври : З. Копистенський, П. Беринда, Т. Земка, Ф. Кизаревич, Т. Вербицький, Є. Плетенецький, П. Могила та інші. Це були люди високої освіти, знавці мов. І. Огієнко назвав відомих діячів творцями «своєрідної друкарської академії», а їх справу «найціннішою прикрасою старої української культури» [14, с. 339]. Книги Печерської лаври відзначені високою науковістю, рукописи тут скрупульозно виправлялися, вивіряли; на береги видань виносили так звані глоси, пояснення складних слів. Тут друкувалися найрізноманітніші книги, а «букварі розходилися далеко за межами України» [14, с. 371].

Упродовж років творцями книги для початкової освіти ставали діячі активної громадянської позиції, патріоти, борці за збереження народної мови і культури. Важливим надбанням укладачів підручника стало доповнення його суспільно значимими матеріалами.

Іван Федоров в острозькому Букварі 1578 року публікує роботу Чорноризця Храбра про право на визнання і рівність слов'янської мови у колі світових давньоєврейської, грецької та латини. Сказання болгарського ученого цікаве важливими даними з історії слов'янської писемності та, як відомо, викриває приховані за мовним питанням претензії окремих країн на політичну зверхність. Поширенн «публіцистичного трактату» [6, с. 80] в умовах посилення тиску на православне християнство з боку Речі Посполитої стало виявом громадянської позиції першодрукаря.

Укладачі підручника ставали вторами переднього слова: Є. Плетенецький (Часослов 1616 р.), З. Копистенський (Часослов 1617 р.), Й. Кирилович (Псалтир 1624), передмови писали також П. Могила, Т. Земка. Думки відомих мужів ширилися за межі України [14], мали вплив на світову спільноту.

Тимофій Вербицький вніс до Часослова 1627 року піснеспіви на честь київських князів Володимира, Бориса та Гліба [2, с. 7]. Відомості історичного характеру були корисними для патріотів, «ставали джерелом для полеміки» з ворогами слов'янської культури [6, с. 311].

Маркіян Шашкевич випустив «Читанку» рідною мовою як практичний крок проти намагань поляків запровадити до українського правопису латинський алфавіт. У відомій статті «Азбука і абецадло» письменник попереджає про небезпеку зміни алфавіту і загрозу втрати зв'язків з кириличним надбання попередників.

Нововведенням авторів підручників XIX ст. стає поширення в освітній процес зразків народної творчості. Крім приказок та прислів'їв, тут використовують твори на героїчну тематику. П. Куліш в «Граматці» 1957 року містить «Думу про Наливайка», Тарас Шевченко в «Букварі» 1961 року – думи про Марусю Богуславку та пирятинського поповича Олексія.

Укладач відомого «Словаря української мови» (1909 р.) Б. Грінченко в «Українській граматці для науки читання й писання» (1907 р.) цілком відходить від релігійної тематики, представляє для учнів кращі твори українських письменників: Є. Гребінки, Т. Шевченка, Л. Глібова, П. Куліша [21].

Висновки і пропозиції. Підручники для початкового навчання – видання високого наукового і редакторського рівня. Талановиті укладачі (богослови, просвітителі, письменники, гуманітарії) успішно працювали для задоволення вимог якісної світи. Навчальні книги містили точні відомості та були зручними для користування. Поступовим було створенням апарату книги, покращувалося літературне та художньо-технічне оформлення. Заслугою укладачів стало доповнення навчального підручника матеріалами гострого суспільного звучання, залучення користувачів книги до осмисленя важливих національних та культурних питань.

Список літератури:

1. Герус-Тернавецька Іраїда «Азбука і абецадло» (Роль М. Шашкевича у формуванні українського правопису і літературної мови в Галичині // Шашкевичіана. Вип. 1–2. Маркіян Шашкевич і українське національне відродження. – Львів – Броди – Вінніпег, 1996. – С. 213–221.
2. Дзюба О. Невідомий київський буквар // Буквар Тимофія Вербицького 1927 року / Дзюба О., Фриз В. – К : «Українознавство», 1995. – С. 3–8.
3. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Український буквар. Історія і сучасність / Н. Дзюбишина-Мельник // Мовознавство : третій Міжнародний конгрес україністів, 26–29 серпня 1996р. : [тези та повідомл.] / [відп. ред. А. Івченко, О. Тараненко] ; Міжнар. асоц. україністів, Респ. асоц. українознавців, Нац. акад. наук України... [та ін.]. – Харків, 1996. – С. 44–50.
4. Заболотна Н. Почаївські кириличні стародруки з фондів національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело з історії редакторсько-видавничої та друкарської діяльності // Друкарня Почаївського успенського монастиря та її стародруки: збірник наукових праць / наук. редактор Г. І. Ковальчук. – К., 2011. – С. 33–55.
5. Запаско А. П. Орнаментальне оформлення української рукописної книги / А. П. Запаско. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1960. – 183 с.
6. Ісаєвич Я. Українське книговидання: Витоки Розвиток Проблеми / Я. Д. Ісаєвич. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, НАН України, 2002. – 510 с.
7. Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства в Україні / Я. Д. Ісаєвич. – Львів: Вища школа, 1983. – 155 с.
8. Клименко О. З. Друкований буквар в Україні XVI – початку XX ст.. : історико-книгознавче дослідження: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / О. З. Клименко. – К., 2001. – 16 с.
9. Ковба Ж. М. Асортимент друкованої продукції [текст]: навч.-метод. посіб. / Ж. М. Ковба, Т. В. Олянишен, О. В. Мельников. – Львів : Укр. акад. друкарства, 2009. – 100 с.
10. Куліш М. Г. Твори: в 2 т. – К. Дніпро 1990. – Т. 2.: П'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади / [упоряд., підгот. текстів, комент.] Л. С. Танюк. – К. : Дніпро, 1990. – С. 595–655.
11. Німчук В. Визначна пам'ятка вітчизняного друкарства // Буквар Івана Федорова. – Київ: Дніпро, 1975. – С. 82–96.
12. От Азбуки Ивана Федорова до современного Букваря / ред. коллегия: А. И. Маркушевич [и др.]. – М.: Просвещение, 1974. – 239 с.
13. Овчінніков В. І. Історія книги : Еволюція книжкової структури : навч. посібник / В. І. Овчінніков. – Львів : Світ, 2005. – 420 с.
14. Огієнко І. Історія українського друкарства / [упор., авт. передмови] М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2007. – 536 с.
15. Партико З. В. Загальне редагування: нормативні основи: навчальний посібник / З. В. Партико. – Л.: ВФ Афіша, 2006. – 416 с.

16. Справочник молодого журналиста / авторский коллектив Зотов И. А. [и др.] – М.: «РИА Новости»; АИРО-XXI, 2010. – 512 с.
17. Ткаченко В. П. Енциклопедія видавничої справи : навчальний посібник / В. П. Ткаченко [та інші]. – Х.: ХНУРЕ, 2008. – 320 с.
18. Тимошик М. С. Українські друкарні та їхня роль у ствердженні вітчизняної школи редагування та видавничої справи / М. С. Тимошик. – К., 2002. – 23 с.
19. Тимошик М. С. Історія видавничої справи: підручник. – 2-ге вид., виправлене / М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2007. – 496 с.
20. Фізеші О. Й. Виховна спрямованість змісту Букварів в українських школах Закарпаття (друга половина XIX – початок XX століття) : автореф. дис. ... канд. педагогічних наук : 07.00.08 /О. Й. Фізеші. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
21. Шаркань В.В. Букварі Пантелеймона Куліша та Бориса Грінченка в зіставному плані: зміст і мова [електронний ресурс] // Ужгородський національний університет. – Режим доступу: http://lib-lg.com/base/grin/text/ped_deyatel/ped_deyatel_18.pdf. – Дата доступу: 12.02.2017.

Слюсаренко М.И.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

РЕДАКТОРСКИЕ НОВАЦИИ В КНИГЕ ДЛЯ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
Учебник для начального образования в процессе эволюции накопил важные данные о развитии отечественного научного редактирования. Первое печатное издание (львовский букварь Ивана Федорова) содержит элементы аппарата книги, имеет четкую структуру, систему выделений и сложные способы верстки. В изданиях последующих лет появились исправления и объяснения слов на полях, забеливания а также заклеивания ошибочных текстов. Составители дополняли учебную книгу актуальными предисловиями, ширили знания, будили гражданскую активность.
Ключевые слова: учебник, учебная книга, редактирование, эффективная, образование, гражданская позиция.

Slyusarenko M.I.
Odessa I.I. Mechnikov National University

EDITORIAL INNOVATIONS IN THE BOOK FOR EARLY EDUCATION

Summary
Textbook for primary education in the evolution collect important information about the development of national scientific editing. The first book (Lviv Ivan Fyodorov ABC) system contains elements of the book has a clear structure, the system discharge and sophisticated ways of typesetting. In later years appeared journals correct words and explanations in the margins, zabilyuvannya and sealing of false texts. The drafters of the relevant complementary textbook introductions, spreading performer, awakened public activity.
Keywords: textbooks, book editing, effective, education, citizenship.

УДК 007:304:070

ОСОБЛИВОСТІ ВИСВІТЛЕННЯ ТЕАТРАЛЬНОЇ ТЕМАТИКИ НА ШПАЛЬТАХ ПОВІТОВИХ ЧАСОПИСІВ ГАЛИЧИНИ 20–30-Х РОКІВ ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ ЧАСОПИСІВ «ЗМАГАННЯ», СОКАЛЬ ТА «УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО», ЯВОРІВ)

Чубрей А.В.
Українська академія друкарства

На прикладі двох галицьких повітових часописів, які виходили упродовж 1929–1932 рр., досліджено особливості висвітлення театральної тематики. Проаналізовано загальні тенденції та жанри, до яких найчастіше зверталися автори цих публікацій. Відстежено основні теми, що розкривали особливості тогочасного аматорського руху. Порівняно розкриття театральної тематики на сторінках різних повітових часописів. Підкреслено їхні особливості як жанрового різновиду регіональної журналістики.
Ключові слова: повітовий часопис, театральна тематика, аматорський гурток, львівська періодика 20–30-х років ХХ ст., театральна періодика.

Постановка проблеми. Тема висвітлення театральної тематики на сторінках періодичних видань першої третини ХХ ст. і досі залишається маловивченою, позаяк вона найчастіше поглиналася загальним завданням вивчення української преси повітових міст Галичини: «... Регіональні видання головним своїм завданням декларували детальне інформування своїх читачів про місцеве культурно-освітнє, економічно-господарське, громадсько-політичне життя та аналіз найважливіших подій життя українства повіту, формування його національно-політичного світогляду» [5]. У цій же розвідці з'ясовується, яке місце серед інших культурних сфер, що їм присвячувалися публікації в тогочасних журналах, посідав саме театр, а також на матеріалах неспеціалізованих видань визначаються особливості аматорського театрального руху в загальнокультурному русі 20–30-х років ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О. Дроздовська досліджувала висвітлення театральної тематики на сторінках київського щоденника «Рада» [4], театральна преса як окремий аспект в історії київської журналістики – тема дослідження А. Волобуєвої [1]. Велика кількість досліджень стосується визначення типології преси («Типологія театрально-мистецьких періодичних видань України 20-х рр.» В. Собіянського, «Театральная периодика Харькова» Ю. Поляковоі та ін.). Однак театральна тематика у галицькій періодиці все ще залишається частиною бібліографічних досліджень загалом.

Тому **мета дослідження** – простежити особливості висвітлення цієї тематики галицькими часописами на прикладі двох безпартійних повітових пресових органів («Змагання» та «Українське слово»), з'ясувати спільне та відмінне й оцінити основні акценти уваги тогочасних авторів у публікаціях.

Виклад основного матеріалу. «Змагання» – безпартійний, ілюстрований, суспільний часопис (1931–1932), організований студентами «Студентського гуртка» при філії «Просвіти» в Сокалі. Газета мала бути націоналістичним органом, про що заявила редакція у ч. 1 за 1931 р., але за браком коштів у жовтні 1931 р. «Змагання» орієнтувалося на ширшу громадськість. «Змагання» – позапартійне видання. На шпальтах часопису піднімалися питання позашкільного виховання, освіти, економіки, техніки, мистецтва, спорту, гігієни та здоров'я, а також висвітлювалися проблеми культури та соціального руху» [9]. Варто відзначити, що у часописі була рубрика «З театру» (щоправда, не постійна). Окрім того, вміщувалися замітки авторів про діяльність місцевих аматорських театрів Сокальщини (рубрика «З нашого життя»), а також анонси вистав місцевих гуртків та тих, що перебували на гастролях (рубрика «Новинки»: «*Театр ім. Тобілевича, як довідуємось, задумує у найближчім часі навідатись до Сокаля. Сокальська сцена вже давно не бачила доброго театру, тож сподіємось, театр найде в Сокалі прихильне приняття*» [15]). При цьому зміст публікацій містить не лише оцінку вистави, а й побажання журналістів як представників публіки до аматорських угруповань та їхніх керівників. Їхня тональність найчастіше схвальна, проте трапляються і критичні зауваги: «*Говорити про гру артистів мало, бо тільки частина з них може приложити до себе це почесне імя (...) Отже, як виходить з того, театр Стадника значно підупав (...) Сокальське вкраїнське громадянство поставилося зимно до театру ще й тому, що цей театр перебив дорогу театрові ім. Тобілевича, котрий заповів у пресі свій приїзд*» [13] (замітка стосувалася виступу львівського театру Й. Стадника у Сокалі). Не менш критично оцінювали автори і промахи у діяльності аматорських угруповань: «*Поминувши всі промахи початкуючих аматорів, мусимо ствердити повне легковаження аматорами публики. Бо Сокаль перший раз оглядав на сцені козаків у чорних («фашистівських») рубашках та в райтках в додатках ще з фризурами ХХ століття. Такого вже хиба й на селі не побачити*» [14] (замітка про аматорську виставу п'єси Б. Грінченка). Проте найчастіше публікації про виступи гуртків носили схвальний характер: «*Аматорський гурток при читальні «Просвіти» відіграв у вівторок 7 липня комедію «Жінка веде рей». Добра гра аматорів, головно однак режісера п. Рибака, що виступив у ролі Антошка, були причиною частих оплесків. Добре вивязались зі своїх роль також пп. Стефанишин та Полісько Й.*» [10]; «*Тільки наші аматори не прогавили часу. На початку жовтня виставлено історичну пєсу Черкален-*

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

ка «Про що тирса шелестіла» як на сільську сцену зовсім удачно. Дуже відрадним явищем є участь наших найменших діточок в аматорській праці. Діточий аматорський гурток (...) відіграв 3 діточі одноактівки. З таких дітей під умілою рукою режисера виростуть артисти на славу!» [6] (замітка про виставу у с. Поториця). Нерідко автори публікацій висловлювали свої побажання до підготовки вистав аматорами: «*Одно побажання, щоби актори вистерігалися москвізмів, які дуже радять*» [12] (замітка про приїзд до Сокаля нового театру).

Подекуди автори критикували і поведінку людей у залі («*Молоді й дурні діти» місто слухати слів зі сцени мусили слухати диких вибухів гомеричного реготу своїх батьків (...) Розріз між батьками та дітьми поглиблюється і на селі*» [8]), і пасивну громадську підтримку як матеріально («*Гра аматорів була зовсім добра, але каса на жаль була безталанна*») [7], так і духовно («*Гурток старається притягнути до просвітянської роботи також старих, але це йде дуже тяжко*») [7]. Не залишаються байдужими автори і до проблем організації аматорських вистав на селі: «*...Аматорський гурток під умілим проводом ставить виставу за виставою. Тому в селі стає просто затісно (головно через відсутність дозволу), тому він кидається на сусідні села і Волинь*» (замітка стосувалася аматорського гуртка, який діяв у с. Шарпанці). Читачі «Змагання» могли також дізнатися і про організаційні аспекти діяльності аматорських гуртків (а можливо, і взяти з них приклад), зокрема про збори – до прикладу, які рішення були прийняті: «*Запрацював аматорський гурток, і було вирішено на виручені гроші передплачувати рукопис та закупити декілька книжок*» [7] (про аматорський гурток у с. Свитазів). Окрім того, видавці вмістили світлину аматорського гуртка на першій шпальті в одному з номерів.

Отже, можна зробити висновки, що, незважаючи на свою недовгу діяльність (часопис виходив всього упродовж 2 років), «Змагання» достатньо широко висвітлювало театральну діяльність повіту, не акцентуючи уваги лише на його центрі – Сокалі. Окрім того, автори не тільки оглядали вистави, а й давали рекомендації та розповідали про проблеми театру, причому театральну рубрику наповнювали і штатні кореспонденти, і дописувачі з провінції (цьому була присвячена окрема рубрика «Дописи»). І хоча видання не ставило собі за мету висвітлювати лише театральну діяльність, за публікаціями можна оцінити загальний рівень аматорської організації вистав та ставлення місцевого населення до них у Сокальському повіті.

«Українське слово» – повітовий двотижневий (1929–1932), згодом місячний часопис (1933–1939). Програмні завдання часопису редакція виклала у передовій статті, де зазначила, що мета нового українського видання – «бути в першу чергу повітовим українським часописом Яворівщини». Підкресливши далі, що для тіснішого об'єднання всіх «існуючих у повіті життєвих сил народу «Українське слово» особливу увагу звертатиме на положення села і міщан», редакція стверджувала, що «література і преса, книжка і часопис це дзеркало культури народу». Уважно стежила газета за організаційним життям повіту. У кожному числі друкувалися повідомлення, звіти, зауваження про діяльність освітніх, кооперативних, господарських та інших організацій і товариств, хроніка читалень, кружків «Рідної школи», загальних зборів установ. Турбуючись про підняття культурного рівня явірчан, редакція друкувала замітки про театральне життя Яворова, рецензії на вистави, короткі оповідання, новели, поезії, статті про історичне минуле українського народу та Яворівщини та ін. [3]. Незважаючи на те, що часопис виходив упродовж 10 років (1929–1939), для аналізу було обрано лише видання за 1931–1932 рр., аби детальніше порівняти з висвітленням театральної тематики на сторінках повітових часописів. Загалом простежуються ті ж тенденції, що і в «Змаганні». Автори викладають власну оцінку на вистави місцевих аматорських гуртків та угруповань, що приїжджали до Яворова на гастролі: «*Симпатичний театр «Заграва» (...) гостив цими днями в Яворові (...) Театр залишив гарні враження. Між артистами є декотрі справді визначні. Наше громадянство повинно прихильно поставитися до цього театру*» [11]; «*Читальня Просвіти» на Підмістю відіграла 8 лютого відому комедію Цеглинського «Соколики». Гарно грав свою роль п. Осип Баланда. Прочі аматори вивязалися також добре*» [16]; «*Справді треба було подивляти, як далеко пішла вже культура нашого села й як свобідно, інколи просто по мистецьки поводилися аматори (-рки) - селяни (-нки) з Роснівської Вільки на яворівській сцені*» [18]; «*Вистава перейшла на загал слабо і без мистецького ефекту (...) Декотрі аматори не вміли роль, суфлєр в деяких місцях заголосно, а деякі аматори не вкладали душі в гру, тим самим не робили додатнього враження. Слід виступати з більше підготовленими штуками, бо публика має все таки смак. Цілком непотрібно оголошено виставу і по польськи на афішах*» [19].

Так само, як і на сторінках «Змагання», в «Українському слові» вміщено фотографію аматорського гуртка. У своїх замітках автори оцінювали не лише гру аматорів, але й постановку вистави і вибір репертуару: «*Сама річ безперечно мистецька, хоть з боку місту чорна і песимістична. Наскрізь московське ставлення проблємів - і заломлювання над ним рук! (...) Воно все робить гнітучі враження (...) Сцена цей раз була так багато вдекорованою, що треба справді виповісти признання за труд. (...) Суфлєра не було ні раз чути, так делікатно і ніжно сповнив своє завдання. Публика була такою грою і таким виявом штуки вповні задоволеною. Драм. Гурток Міської Читальні Просвіти в Яворові стоїть на висоті завдання*» [11]. Автори не оминали увагою й організаційні питання аматорського руху. Зокрема, в одному з чисел було викладено рішення чергових Загальних Зборів Драм. Гуртка Міської Читальні Просвіти: «*Рішено втягати в члени Драм. Гуртка і обсаджували ролі новими силами (крім дотеперешних)*» [20]. У рубриці «Дописи» читачі з різних сіл повіту могли розповісти і про вистави, і про сам гурток: «*Гурток числом в над 40 членів, серед них і поважні господарі. Ціль гуртка є побудувати чи-*

тальний дім з салею на виставу» [2]. Подекуди автори вбачали у театральній діяльності спосіб зміцнення культурних зв'язків між селами повіту: *«Вифлеємську ніч» Луцика відіграли аматори Читальні Просвіти з Мостиськ в Яворові 24 м. м. в битком наповненій салі. Гра випала добре, на всім слідна була вміла рука режисера (...) По виставі запрошено гостей з Мостиськ до Міської Читальні, де при чаю навязано товариські зносини між яворівцями і мостищанами. Треба побажати, щоби контакт обох сусідних повітів скріпився»* [21]. Також лунав заклик до поліпшення акторської гри членів місцевого гуртка: *«Цього року слідний рух аматорських гуртків Читалень «Просвіти», особливо підміських яворівських Читалень. Однак конечною річю є виступати все відповідно підготоване, щоби авторові даної штуки не робити кривди і щоби видці не мусіли сидіти на виставі, як на муках»* [17].

Автори «Українського слова» загалом висвітлювали новини культурного життя Яворівщини та подавали рекомендації щодо його організації. Так, у рубриці «Що почитати» розміщено поради: *«Аматорські гуртки повинні закупити цієї зими більшу кількість підручників до вистав (...) Тут і треба вперед довідатися, чи дана штука є цензурованою до вистави. Без такої цензури даремно приготовляти її. Через філію Т-ства «Просвіта» треба також повідомляти владу про місце і речницю вистави»* [22].

Публікації про театральне життя Яворівщини були розміщені у таких рубриках, як «Дописи», «Новинки» та «З театральної салі» (не постійної рубрики у часописі).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, автори «Українського слова» упродовж 1931-1932 рр. так само, як і «Змагання» цього періоду, висвітлювали діяльність аматорських угруповань і Яворова, і повіту, розміщуючи в публікаціях власну оцінку акторської гри, добору репертуару, організації вистави. Окрім того, вони вбачали у театральній діяльності спосіб зміцнення культурних зв'язків між селами повіту, цим можна пояснити наявність повідомлень про організацію вистав та загальні рекомендації. Отже, у цих повітових часописах простежуються спільні тенденції у висвітленні театральної тематики:

1. Прихильна та критична оцінка аматорських вистав у повітах.
2. Підтримка аматорського руху як закликами до залучення до угруповань, так і повідомленнями про організацію гуртків.
3. Сповіщення громадян про гастролі аматорських гуртків.

Ці характерні риси переконливо доводять, що висвітлення театральної тематики – важливий складник культурної частини на сторінках повітових часописів 20–30-х рр. XX ст. І її наявність на сторінках окремих видань дозволяє позитивно оцінювати перспективу подальшого дослідження інших періодичних видань у цілому з цією ж метою.

Список літератури:

1. Волобуєва А. Театральна преса Києва 1918-1941 рр. : типологічний аспект / А. Волобуєва // Образ : щорічн. наук. зб. – К., 2014. – Вип. 15. – С. 100-106.
2. Дописи // Українське слово. – 1932. – Ч. 3 (1 лют.). – С. 4.
3. Дроздовська О. «Українське слово» / О. Дроздовська // Періодика Західної України 20-30-х рр. XX ст. – Т. 2. – Л., 1999. – С. 265– 266.
4. Дроздовська О. Українське театральне життя на сторінках київського щоденника «Рада» (за матеріалами 1906– 1914 рр.) / О. Дроздовська // Зб. пр. н.-д. центру періодики. – 2004. – Вип. 12. – С. 221–234.
5. Дроздовська О. Українські часописи повітових міст Галичини (1865–1939) / О. Дроздовська. – Л., 2001. – С. 12.
6. З життя повіту (Поториця) // Змагання. – 1932. – Ч. 1. (1 січ.). – С. 4.
7. З життя повіту (Свитязів) // Змагання. – 1932. – Ч. 2. (1 лют.). – С. 3.
8. Зі Сокаля // Змагання. – 1932. – Ч. 3. (15 лют.). – С. 4.
9. «Змагання» // Періодика Західної України 20-30-х рр. XX ст. – Т. 1. – Л. : Видавничий центр «Фенікс», 1998. – 320 с. – С. 115–116.
10. Змагання. – 1931. – Ч. 1. (28 лип.). – С. 2.
11. З театральної салі // Українське слово. – 1931. – Ч. 23. (1 груд.). – С. 2.
12. З театру // Змагання. – 1931. – Ч. 5. (15 верес.). – С. 4.
13. З театру // Змагання. – 1932. – Ч. 5. (1 квіт.). – С. 3.
14. Із Сокаля // Змагання. – 1932. – Ч. 7. (15 трав.). – С. 4.
15. Новинки // Змагання. – 1931. – Ч. 9. (1 груд.). – С. 3.
16. Новинки // Українське слово. – 1931. – Ч. 4. (15 лют.). – С. 3.
17. Новинки // Українське слово. – 1931. – Ч. 6. (15 берез.). – С. 3
18. Новинки // Українське слово. – 1931. – Ч. 7. (1 квіт.). – С. 3.
19. Новинки // Українське слово. – 1931. – Ч. 24. (15 груд.). – С. 3.
20. Новинки // Українське слово. – 1932. – Ч. 2. (15 січ.). – С. 3.
21. Новинки // Українське слово. – 1932. – Ч. 3. (1 лют.). – С. 2.
22. Що читати // Українське слово. – 1932. – Ч. 2. (15 січ.). – С. 3.

Чубрей А.В.
Украинская академия печати

ОСОБЕННОСТИ ОСВЕЩЕНИЯ ТЕАТРАЛЬНОЙ ТЕМАТИКИ НА СТРАНИЦАХ УЕЗДНЫХ ИЗДАНИЙ ГАЛИЦИИ 20–30-Х ГГ. XX В. (НА ПРИМЕРЕ ИЗДАНИЙ «ЗМАГАННЯ», СОКАЛЬ, И «УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО», ЯВОРОВ)

Аннотация
На примере двух галицких уездных изданий, которые издавались в течение 1929–1932 гг., исследованы особенности освещения театральной тематики. Проанализированы общие тенденции и жанры, к которым чаще всего обращались авторы данных публикаций. Исследованы основные темы, которые раскрывали особенности любительского движения. Сравнивается освещение театральной тематики на страницах различных уездных изданий. Подчеркнуты их особенности как жанровой разновидности региональной журналистики.
Ключевые слова: уездный журнал, театральная тематика, любительский кружок, львовская периодика 20–30-х годов XX века, театральная периодика.

Chubrei A.V.
Ukrainian Academy of Printing

PECULIARITIES OF ELUCIDATION OF THE THEATRICAL SUBJECT ON THE PAGES OF REGIONAL EDITIONS OF GALICIA OF 20-30'S OF XXTH CENTURY (ON THE EXAMPLES OF EDITIONS «ZMAGANIA», SOKAL, AND «UKRAINSKE SLOVO», YAVORIV)

Summary
On the examples of two county editions of Galicia, which were published during 1929-1932's, the peculiarities of theatrical subject were explored. The common tendencies and genres, which were mostly used by the authors of these publications, are analysed. The main subjects, which showed the peculiarities of the amateur activity, are explored. The peculiarities of describing theatrical subject on the pages of different county editions are compared. Its role as the genre of regional journalism is emphasized.
Keywords: county edition, theatrical subject, amateur group, Lviv editions of 20-30's of XXth century, theatrical editions.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477)„17/19”:355.321

ОСНОВНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ МОРСЬКОЇ ОСВІТИ В ПРИЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Нагрибельний Я.А.
Херсонська державна морська академія

У матеріалі статті репрезентовано основні чинники розвитку й становлення морської освіти. Акцентовано увагу на хронологічних межах ХІХ – ХХ століття. Представлено інформацію, що підтверджується архівними матеріалами про навчальні заклади, в яких готували майбутніх фахівців торговельного мореплавства. У дослідженні наведено наукові розвідки, що свідчать про специфіку підготовки мореплавців у тогочасних суспільно-економічних умовах. Окрему увагу приділено нормативним документам, які регламентували освітню діяльність у морських навчальних закладах.
Ключові слова: морська освіта, морехідні класи, торговельне мореплавство, штурман, шкіпер, капітан.

Постановка проблеми. Суспільно-економічні умови, що склалися в Україні зумовлюють підготовку сучасних конкурентноздатних фахівців морської галузі. З огляду на означений факт актуалізується проблема вивчення історії становлення морської освіти, укладання морських традицій та виховання морської еліти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про науковий інтерес до проблеми розвитку морської освіти таких учених як Водотика С.Г., Сінкевич Є.Г. [4, с. 12]. Дане питання згадується лише в контексті історіографічних конструкцій півдня України в працях Турченка Ф.Г. [11, с. 40] У сучасній історичній науці це питання й досі малодосліджене.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У статті виділено й досліджено значущі чинники розвитку морської освіти в причорноморському регіоні у період другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

Мета статті полягає в дослідженні основних складових розвитку морської освіти в причорноморському регіоні Херсонської губернії.

Виклад основного матеріалу. Зростаюча економіка Російської імперії після скасування кріпацтва потребувала нових ринків збуту, що стимулювало розвиток морського транспорту і необхідність у кваліфікованих судноводіях. Морська галузь посіла особливе місце в економіці Російської імперії в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття, вона стала своєрідним «локомотивом» для розвитку інших галузей і зовнішньої торгівлі, тому вона вимагає спеціального розгляду.

Ще 20 лютого 1834 року за клопотанням графа Воронцова імператор Микола І видав указ про відкриття училища торговельного мореплавства в Херсоні. «Мета цього навчального закладу полягає в підготовці молодих людей, по-перше: на штурмана і шкіпера на приватні купецькі морехідні судна, і, по-друге: будівельники комерційних суден ...» [3]. Аналогічний за призначенням навчальний заклад був відкритий у Кронштадті. Вихованці знаходилися на повному державному або на власному утриманні. Навчання тривало чотири роки, з них – два в молодшому (підготовчому) і два в старшому (навігаційному) класах. У молодшому вивчали арифметику, алгебру, геометрію, площинну тригонометрію, каліграфію і такелажні роботи. У старшому класі вивчали алгебру, сферичну тригонометрію, навігацію, астрономію, лоцію морську практику, корабельну архітектуру, корабельне креслення. Окрім того вивчали географію, малювання, російську, французьку, італійську, грецьку і турецьку (або німецьку і англійську) мови. Сувора дисципліна і детальні програми, особливо з предметів математичного циклу, дають підстави вести мову про підготовку кваліфікованих судноводіїв. У 1859 році Тарас Шевченко писав братові Варфоломію із заслання: «Пишеш, що тебе не було дома, що ти хлопців возив до Херсона. Добре зробив єси! Та, чи тільки прилаштував їх в те училище торгового мореплавання? Якщо прилаштував, то молись Богу і лягай спати. Із хлопців люди будуть!» [12].

Поразка Росії в Кримській війні 1853-1856 років викликала необхідність оновлення реформ у всіх галузях життя держави, показала вона і катастрофічний стан російського флоту як військового, так і комерційно-торговельного. Необхідно зазначити, що на початку 1860-х років у Росії функціонувало всього шість навчальних закладів, де готували фахівців-моряків торговельного флоту (рота торговельного мореплавання в Кронштадті, Херсонське училище торговельного мореплавства, шкіперські курси в Архангельську і Кемі, навігаційні курси в Лібаві та приватне навігаційне училище в Ризі). Частина штурманів навчалася в морських навчальних закладах, що належали Морському міністерству (сучасна аналогія Військово-морського флоту).

У 1860 році чиновнику з особливих доручень при Морському міністерстві, статському раднику, згодом автору низки публікацій В.І. Доргобужинову [5] було доручено зайнятися вивченням становища мореплавства за кордоном і описом

стану російського торговельного флоту. Починаючи з 1864 року, комісія при Міністерстві фінансів розпочала розробку законодавчої бази для мореходних класів. На фоні глобальних змін в економічному і суспільному життя поштовхом до створення нових і розвитку існуючих морських навчальних закладів стало затверджене 27 липня 1867 року Сенатом «Положення про мореходні класи». Вони могли бути відкритими з дозволу Міністерства фінансів у будь-якому місті та навіть селі. Громада брала на себе витрати на їх утримання, а держава надавала субсидії у розмірі 500 руб. У цьому документі говорилося, що «...купецьким, міським і всяким іншим об'єднанням дозволяється засновувати в приморських місцинах Російської імперії мореходні класи з метою надання особам, що присвятили себе морській справі можливості набувати знань, необхідних для їх промислу і, особливо, для заняття посад штурманів і шкіперів на торговельних суднах, вітрильних і парових...» [6]. Для вступу відмінялися всі станові обмеження. Мореходні класи, як учбові, заклади являли собою своєрідні короткотермінові «курси підвищення кваліфікації» моряків, що мали досвід управління морськими торговельними суднами далекого і каботажного плавання.

Окрім того, були затверджені «Правила для проведення випробувань на звання шкіпера і штурмана». Ці положення слугували початком створення системи мореходної освіти в Росії. На той момент у мореходних класах не існувало чітко встановлених термінів навчання, однак диплом можна було отримати не раніше коли виповниться двадцять один рік. Зокрема, диплом штурмана або шкіпера давав право на отримання безстрокового паспорта і звільнення від рекрутської повинності, подушного податку за весь час служби на торговельних суднах. Той, хто залишав службу раніше шістдесятирічного віку, позбавлявся всіх привілеїв. Відповідно до «Правил...» випробування на отримання звання судноводія відбувалося за програмами, встановленими для трьох звань (згідно яким ділилися на розряди мореходні класи): 1) мореходні класи першого розряду випускали штурманів каботажного плавання, від яких вимагалася елементарна грамотність, знання математики, геометрії і площинної тригонометрії, географії, навігації та морської практики; 2) мореходні класи другого розряду випускали шкіперів каботажного плавання і штурманів далекого плавання, які повинні були окрім навичок необхідних для випускників першого розряду, володіти астрономією, навігацією й іноземними мовами; 3) мореходні класи третього розряду випускали шкіперів далекого плавання. До них висувалися особливі вимоги: крім базових знань, вони повинні були володіти морською навігацією, розумітися в суднобудуванні, морському законодавстві, пароплавній механіці. Для отримання диплома випускники мореходних класів першого розряду повинні були мати мореходний стаж 16 місяців, другого розряду – 24 місяці і третього розряду – 36 місяців (з них 12 місяців штурманської практики) [3, арк. 20].

За правління Олександра ІІ було відкрито 33 мореходних класи. Реформи дали поштовх розвитку торговельного мореплавства. В середньому всі мореходні класи випускали близько двох із половиною сотень дипломованих фахівців. Кількість учнів у класах була різна. Найбільш чисельними вважалися Айнажські і Херсонські, де в окремі роки нараховувалося від 100 до 110 учнів [13, с. 30]. Починаючи з квітня 1881 року, мореходні класи (поруч із технічними училищами) підпорядковувалися Міністерству народної освіти. У листопаді 1897 року мореходні класи визнано за доцільне підпорядкувати Міністерству фінансів.

Поруч із внутрішньою торгівлею активізувалися і зовнішньоекономічні зв'язки. Цьому сприяло прокладання залізниць до портів на півдні країни – Одеси, Миколаєва, Херсона. У свою чергу нагальним питанням стала необхідність підготовки значного числа кваліфікованих моряків. Із 1867 по 1890 роки в Росії було відкрито 41 мореходний навчальний заклад. Причому в них навчалися не тільки російські піддані, але й іноземці. Мореходні школи (малого і далекого плавання) готували професійні кадри для річкового і морського флотів, адже на території українських губерній, що входили до складу Російської імперії, у зазначений період функціонували дві складові водного транспорту – річковий і морський. Річковий транспорт на початку ХХ століття орієнтувався, у першу чергу, на обслуговування внутрішніх комунікацій по лініях Дніпро – Десна – Прип'ять, Дніпро – Чорне море.

Початком становлення пароплавства на Дніпрі необхідно вважати 1823 рік, коли почав працювати перший пароплав, що належав князю М.С. Воронцову. А вже у 1835 році створено першу пароплавну приватну компанію на Дніпрі, яка мала два пароплави. Дніпровські комунікації відігравали велике значення не тільки для українських губерній: вони економічно пов'язували області Польщі, Білорусі, Росії.

Пароплавні компанії Дніпра на початок ХХ століття мали у своєму складі одну-п'яту всього річкового пароплавного складу Російської імперії і поступалися лише компаніям Волзького басейну, де нараховувалося 2099 пароплавів [10]. Таке зростання чисельного складу пароплавних компаній Дніпра стало безпосереднім наслідком розвитку українських машинобудівних і металургійних підприємств, що засвідчило також і відкриття в 1873 році спеціалізованих пароплавних майстерень, які з часом перетворилися на потужну верф річкового суднобудування в Україні.

Суднобудування фактично зосереджувалося на Чорному морі: Одеська й Севастопольська верфі РТПіТ, верфі Вадона у Херсоні, Товариство механічних та сталеплавильних заводів у Миколаєві [1, арк. 25; 2, арк. 10]. На перших порах потужності російських суднобудівних заводів не встигали за потребами економіки. Судна, придбані за кордоном, звільнялись від ввізного мита. У результаті чого 157 пароплавів, якими із загальної кількості володіли у 1891 році вісім діючих судноплавних компаній, було побудовано за кордоном. Тільки з прийняттям у 1891 році нового «Закону про митний тариф» уряд запровадив високе мито на замовлення пароплавів на закордонних верфях [8, с. 10].

Кінець ХІХ століття ознаменувався також значними науково-технічними досягненнями,

розвитком зовнішньоекономічних зв'язків і внутрішньої торгівлі, що призвело до подальшого підйому і розвитку морського транспорту. «Реформи в економічній сфері Російської імперії, що базувалися на ідеології протекціонізму, викликали активізацію зовнішньої і внутрішньої торгівлі. Разом із бурхливим розвитком залізничного транспорту все більшу роль починає відігравати торговельний комерційний флот. З останньої чверті XIX століття Чорноморські порти перетворилися на центри, де формувався основний потік експортного вантажу з Донецького басейну та губерній Півдня України» [11, с. 41].

Кількісне зростання флоту і його технічне вдосконалення вимагало забезпечення правового становища і соціальних гарантій працівників морського транспорту. Чорноморські порти стали центрами формування та розташування великих пароплавних компаній. Друга половина XIX століття – це також період створення великих Чорноморських пароплавних компаній. Серед них були РТПіТ; «Добрфлот», «Товариство Новоросійське пароплавство», Компанія П.Т. Родоконакі, «Товариство пароплавства по Дону, Азовському і Чорному морях», Пароплавна компанія Петра Регіра. А з відкриттям у 1872 році Суецького каналу Чорне море перетворилося на зручну та рентабельну комунікацію для зв'язків із перспективними ринками Індії та Далекого Сходу.

Удосконалення правової основи дозволило законодавчо закріпити і статус моряків та систему підготовки кадрів. Уже до кінця XIX століття вихованці Херсонського мореходного училища повністю замінили на Чорному морі іноземних штурманів і шкіперів. Із роками зростала його популярність, формувалися традиції. Річкове сполучення охоплювало сегмент ринку транспортних послуг, на який не поширювався вплив залізниці внаслідок слабкого розвитку її інфраструктури в цих районах. Постійна динаміка зростання обсягів перевезень і чисельного складу річкового транспорту свідчила про стійку тенденцію до економічного зростання. Але, життя вимагало змін і вдосконалення системи підготовки професійних кадрів із морської справи. Наприкінці XIX століття в періодиці все частіше з'являються статті, автори яких пропонували різні системи підготовки моряків торговельного флоту. Мореходні класи піддаються різкій критиці за анархію і безсистемність, невдалі програми, малокваліфіковані викладацькі кадри.

Така ситуація активізувала діяльність фахових і громадських об'єднань у пошуку нових форм та методів підготовки професійних кадрів для торговельного мореплавства. Декілька років обговорювався проект реформи мореходної освіти і тільки 6 травня 1902 року, були прийняті «Закон про зміни в діючих правилах про судноводіїв на морських суднах торговельного флоту» і «Положення про мореходні навчальні заклади». Вони передбачали створення навчальних закладів нового типу для підготовки до випробувань на штурманське звання. Це були училища далекого і малого плавання та двокласні мореходні школи. Таким чином, уперше в Російській імперії була створена двоступенева система підготовки судноводіїв: випускники училищ малого плавання для продовження освіти могли вступати в третій клас училищ далекого плавання, а випускники двокласних мореходних шкіл – у третій клас трикласних.

Законом про зміну діючих правил про судноводіїв торговельного флоту були установлені нові судноводійські звання. Замість попередніх чотирьох їх стало вісім: штурман 1-4 розряду і капітан 1-4 розряду. Судноводії 1-2 розрядів мали право керувати пароплавами, 3-4 розрядів – вітрильниками. Цей закон остаточно розділив морське плавання на дві категорії: мале плавання – в морях, що омивають береги Російської імперії, і далекого плавання – за межами цих морів. Для учнів мореходних навчальних закладів вводився формений одяг. Згідно з положенням училища далекого плавання затверджувалися в Петербурзі, Владивостоці, Ростові-на-Дону, Баку і Магнусгофі, а училища малого плавання – Херсоні, Керчі і Астрахані. В Одесі мореходні класи були трансформовані у самостійний навчальний заклад – Одеське училище торговельного мореплавства з двома відділеннями: судноводійським і механічним. Зазначимо, що громадськість Херсона доклала значних зусиль аби змінити статус навчального закладу, і вже трохи більше як через рік у місті функціонувало мореходне училище далекого плавання. Створення на базі мореходних класів мореходних училищ із дво- і трирічним терміном навчання стало логічним продовженням удосконалення системи морської освіти в Російській імперії. Поява парових котлів і суден, обумовила затвердження в 1903 році «Положення про механіків на морських суднах торговельного флоту».

Практика застосування законів про морських фахівців виявила певні їх недоліки, по-скільки сам принцип поділу судноводіїв на судноводіїв парових і вітрильних суден не був проведений послідовно, і судноводії парових суден, після певного терміну плавання на вітрильних суднах, отримували відповідні їх званню права на управління цими суднами; і навпаки – судноводіям вітрильних суден надавалися певні права стосовно служби на парових суднах, але повних прав командування цими суднами шляхом виконання плавального цензу вони набути не могли.

Навчальними закладами морського спрямування відало Міністерство торгівлі і промисловості, в якому функціонував спеціальний Відділ торговельного мореплавства. Стрімкі зміни в торговельній кон'юнктурі, загострення протиріч між державами, торговельні війни, відмова від використання вітрильних суден – все це вимагало внесення коректив у підготовку фахівців для флоту [9].

Висновки і пропозиції. Таким чином реформи, проведені після скасування у 1861 році кріпацтва в Російській імперії прискорили промисловий переворот та сприяли завершенню формування внутрішнього ринку і розвитку зовнішньої торгівлі. Все це, в свою чергу, вимагало кваліфікованих кадрів для торговельного флоту, що сприяло розвитку професійної освіти.

Список літератури:

1. Спр. 5. Документи (протоколи опитувань і оглядів, описи майна, рапорти тощо) про злочини і вчинки, припинені згідно ст. 253 Статуту карного судочинства (1913) 33 арк.
2. Спр. 925. Записка про готовність легкого крейсера «Адмірал Істомін» (1915) 15 арк.
3. ДАХО Ф. 212 Херсонське морехідне училище далекого плавання, оп. 1, 237 спр. (1872-1919 рр.).
4. Спр. 207. Листування начальника училища з капітаном першого рангу Івановим про вакансії (1915 р.), 26 арк.
5. Водотика С.Г., Сінкевич Є.Г. Історія Херсонщини: Навчальний посібник / С.Г. Водотика, Є.Г. Сінкевич. – Херсон: Айлант, 2003. – 201 с.
6. Доргобужинов В.И. О пробном введении морской записи в Прибалтийском крае / В.И. Доргобужинов. – СПб.: Тип. Морского ведомства, 1861. – 36 с.
7. Доргобужинов В.И. О торговом мореплавании во Франции / В.И. Доргобужинов. – СПб.: Тип. Общественная польза, 1863. – 230 с.
8. Зяблова С.Л. Развитие низшего профессионально-технического образования в России середины XIX – начала XX веков : Автореф. дис. ... канд. ист. наук / С.Л. Зяблова. – Иваново, 2004. – 28 с.
9. История профессионального образования в России / Рос. акад. образования. Ассоц. «Проф.образование». Центр непрерыв. образования Ин-та истории и теории педагогики РАО / Под науч. ред. С.Я. Батышева. – М. : Проф. образование, 2003 – 663 с.
10. Нагрибельний Я.А. Професійна освіта в освітній системі Російської імперії (XIX – початок XX ст.) / Я.А. Нагрибельний // Чорноморський літопис. Науковий журнал. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ, 2011. – Вип. 4. – С. 162-166.
11. Речной флот (паровой и непаровой) по переписи 1895 г. и судостроение в 1892-1896 годах в Европейской России. – СПб.: Изд-во статист. отд. МПС, 1898. – 123 с.
12. Турченко Ф.Г. Південь України напередодні Першої світової війни / Ф.Г. Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: «Просвіта», 2004. – Вип. XVII. – С. 7-47.
13. Херсонська державна морська академія [Ел. ресурс]. Режим доступу: http://www.kmi.kherson.ua/ru/history – Доступ 04.02.2017 р.
14. Ходаковський В.Ф. Історія морської освіти України. Херсонський державний морський інститут / Навчальний посібник. – Херсон: Олді-плюс, 2007. – 323 с.
15. ДАМО Ф. 297 Миколаївський суднобудівний завод "Наваль" Бельгійського акціонерного товариства (1895-1920).

Нагрибельный Я.А.
Херсонская государственная морская академия

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ МОРСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПРИЧЕРНОМОРСКОМ РЕГИОНЕ ХЕРСОНСКОЙ ГУБЕРНИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Аннотация
В материале статьи репрезентовано основные факторы развития и становления морского образования. Акцентировано внимание на хронологичных рамках XIX – XX века. Представлено информацию, что подтверждается архивными материалами про учебные заведения, в которых готовили будущих специалистов торгового мореплавания. В работе приведены научные исследования, которые свидетельствуют о специфике подготовки мореплавателей в тогдашних общественно-экономических условиях. Отдельное внимание уделено нормативным документам, что регламентируют образовательную деятельность в учебных заведениях.
Ключевые слова: морское образование, мореходные классы, торговое мореплавание, штурман, шкипер, капитан.

Nagrybelnyi Ya.A.
Kherson State Maritime Academy

THE MAIN FACTORS OF MARITIME EDUCATION DEVELOPMENT IN THE BLACK SEA REGION OF THE KHERSON GOVERNORATE IN THE SECOND HALF OF XIX – IN THE EARLY XX CENTURY

Summary
The basic factors of marine education development and formation are represented in the article. Special attention is paid to the chronological framework of the nineteenth and twentieth centuries. The information that is confirmed by the archives of the institutions, where future professionals merchant shipping were trained, is given. The study shows scientific exploration, indicating the specific training of seafarers in the modern socio-economic conditions. Particular emphasis is given to the specification documents that regulate educational activities in maritime educational establishments.
Keywords: maritime education, nautical classes, commercial navigation, navigator, skipper, captain.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 111.852:167.23.000.7.01

ЕСТЕТИЧНЕ ВЧЕННЯ ПОЗИТИВІСТІВ ЯК ПІДҐРУНТЯ МИСТЕЦЬКОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Бенюк О.Б.
Київський національний університет культури і мистецтв

Статтю присвячено впровадженню поняття «мистецького експерименту» в естетико-художній дискурс. Увагу зосереджено на першому етапі функціонування поняття у сфері естетики та мистецтвознавства, коли мистецький експеримент постає як «онауковлений мистецький експеримент». Таке «перезавантаження» суто наукового поняття експерименту стало можливим завдяки ідеям, утвердженим у філософсько-естетичному вченні позитивізму. В працях Оґюста Конта й Іполита Тена висловлено ідею проникнення науки, з її методами, законами, принципами, у сферу мистецтва. Онауковлений мистецький експеримент – це сформований у межах філософії позитивізму метод художньої творчості, що має на меті художніми засобами здобувати нове знання про дійсність. Онауковлений мистецький експеримент запозичує усі істотні ознаки наукового, не виходить поза межі відображально-наслідувальної традиції, спирається на правдиве, реалістичне відображення дійсності.
Ключові слова: онауковлений мистецький експеримент, позитивізм, натуралізм, наукові методи, мистецькі методи.

Постановка проблеми. Експериментальний метод художнього творення естетика та мистецтво перейняли від прикладних наук в останній третині XIX століття. Таке запозичення стало можливим завдяки особливим умовам взаємовідношення науки та мистецтва як сфер культури. Тенденція глобального онауковлення у XIX столітті охопила всі сфери соціального життя, зокрема й мистецьку. Про це явище відомий німецький філософ, соціолог та мистецтвознавець Теодор Адорно писав так: «У XIX столітті науково-природничі пояснення функціонували як неусвідомлений агент мистецтва. Близькість між мистецтвом і наукою спиралась на те, що ratio, на яке реагувало найпередовіше мистецтво тієї доби, було нічим іншим, як ratio природничих наук» [1, с. 453]. Тогочасні відкриття в природознавстві вносили зміни у суспільний світогляд. Через те європейська філософія дедалі більше схилялася до позитивізму, до проблематики природничих та суспільних наук.

Така орієнтація на науку в естетиці та мистецтві призвела до залучення цілком наукового поняття «експерименту» до художньо-естетичної сфери.

Поняття експерименту вперше використав у понятійному апараті естетики відомий французький письменник Еміль Золя. В натуралістичній концепції художньої творчості Золя тлумачення поняття експерименту максимально наближається до розуміння наукового експерименту і можна навіть сказати, його наслідує. Тому для окреслення цього поняття ми застосуємо назву «онауковлений мистецький експеримент». Онауковлений мистецький експеримент – це сформований у межах філософії позитивізму метод художньої творчості, що має на меті художніми засобами здобувати нове знання про дійсність. Онауковлений мистецький експеримент, що запозичив усі істотні ознаки наукового, не виходив поза межі відображально-наслідувальної традиції, тобто спирався на правдиве, реалістичне відображення. «Найвища честь для письменника-натураліста – створити науковий документ, найвища честь для художника імпресіоніста – адекватно осягнути безпосереднє відчуттєве враження ще перед будь-якою його інтерпретацією, як прямий еквівалент фізіологічної реакції на зовнішній імпульс» [8, с. 541]. У цьому коментарі відомого мистецтвознавця та філософа Яна Мукаржовського в сконцентрованому вигляді передано суть онауковленого мистецького експерименту.

Естетичні погляди Е. Золя ґрунтувалися на популярній у ті часи філософії позитивізму. Власне позитивісти, такі як Оґюст Конт та Іпполит Тен, сформували естетико-філософську базу для розвитку естетичного поняття експерименту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Позитивізм протягом багатьох років був предметом дослідження і вітчизняних, і закордонних науковців. У наукових доробках І. Бичка, Л. Левчук, В. Асмуса, М. Афасіжева, В. Прозерського, І. Нарського, докладно проаналізовано філософську систему позитивізму. У цих наукових працях позитивізм визнано не лише одним з філософських напрямів, а й основою формування суспільного світогляду, відображеного в мистецтві, естетиці, науці.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Для нашого дослідження естетичне вчення позитивізму цікаве у тому контексті, в якому воно торкається становлення поняття мистецького експерименту. Сучасна естетика відкрита до залучення нових понять. «Мистецький есперимент» належить до таких, що активно задіяні в мистецвознавчому та естетико-художньому дискурсі. Явища експериментального мистецтва супровджували усе XX століття і бурхливо виявляють себе сьогодні. Проте як власне естетичне поняття «мистець-

кий експеримент» досі не утверджений в поняттєво-категоріальному апараті естетики. Задля визначення поняття мистецького експерименту, ми звернемося до філософського підгрунтя, яке сприяло становленню поняття «експеримент» у сфері мистецтва – до естетичної концепції позитивістів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення, в який спосіб філософія та естетика позитивізму спричинилися до формування потреби в експериментуванні, зумовили виникнення самого поняття експерименту.

Виклад основного матеріалу. Позитивісти – представники філософського напряму, що став «борцем за перемогу науки» – висували концепцію проникнення науки, наукових методів та законів у всі сфери людської життєдіяльності. Ідеї позитивізму, що сформувалися в 30-х роках XIX століття, поширювалися в суспільстві протягом майже ста років. Підвалини позитивізму заклав Оґюст Конт, прочитавши курс лекцій, де він витлумачив поняття «позитивної філософії». Прихильники цього напряму, до яких належали, зокрема Ернст Мах, Ріхард Авенаріус, Герберт Спенсер, а згодом Бертран Рассел, Людвіг Вітгенштейн, прагнули побудувати систему позитивного знання, позбавленого будь-яких спекуляцій, беззаперечного, точного, заснованого лише на фактах. Визнаючи всі явища підпорядкованими незмінним законам природи, позитивісти ставили собі за мету звести всю сукупність наявних знань у різних сферах людської діяльності до єдиної наукової системи. Щоб досягти цієї цілі, вважали згадані філософи, потрібно відмовитися від метафізики і послуговуватися індуктивними методами, спиратися на результати експериментів. Тож не дивно, що під впливом філософії позитивізму митці почали сприймати людину як частину біологічного світу, прагнули пояснити її вчинки та душевні порухи фізіологічною організацією, дією зовнішнього середовища, спадковими інстинктами.

Основні поняття позитивістської філософії та естетики вперше було сформульовано в трактатах Оґюста Конта «Курс позитивної філософії» (1830–1842) та «Дух позитивної філософії, або Слово про позитивне мислення» (1844). У передмові до «Курсу позитивної філософії» мислитель пояснює, чому його концепція має назву «позитивна філософія»: «…я обмежуся заявою, що використовую слово *філософія* в тому сенсі, який йому надавали древні, а надто Арістотель, і позначаю ним загальну систему людських понять; додаючи слово *позитивна*, я хочу сказати, що маю на увазі той особливий спосіб філософського мислення, котрий визнає, що всі теорії, до якої б сфери ідей вони не належали, мають на меті узгодити спостережувані факти» [5, с. 2]. «Позитивне» в концепції Конта – поняття багатогранне та багатозначне. Це поняття охоплює все реальне, що, на противагу химерному, постійно присвячує себе дослідженням, збагненним для нашого розуму, тому не допускає неосяжних таємниць. Позитивне є також корисне, оскільки воно постійно нагадує про головне завдання людського мислення – покращувати умови «дійсного індивідуального та колективного існування». Позитивне характеризують такі риси як достовірність та точність, завдяки яким воно здатне завжди узгодити, досягнути сумісності між природними явищами, фактами та істинними потребами людства. Нарешті, як зазначають Петер Кунцман та інші автори довідника з філософії, нове філософське мислення заохочує уникати абсолютного в роздумах та дослідженнях і брати до уваги відносність когнітивних можливостей людини [7, с. 165].

Яке ж місце у філософській системі позитивного знання відводили естетиці? У «Загальному огляді позитивізму» розглядові проблем естетики Оґюст Конт присвятив цілий розділ, у якому проаналізував «естетичні можливості позитивізму». Оскільки позитивістська система має охоплювати всю сукупність дійсних явищ, оминути «естетичні поняття» та «афективні уявлення» вона не може. Як пише філософ, «систематизація естетики водночас спирається на суб'єктивний принцип та об'єктивний догмат і відштовхується від активної мети нової філософії» [6, с. 115]. Йдеться про те, що позитивна філософія гармонійно поєднує три найвеличніші витвори людства – науку, мистецтво та політику. Кожний з цих здобутків у дослідженні реальних явищ спирається на єдиний природний закон, який полягає у переході від простих зовнішніх споглядань до складніших процесів мислення. «Мистецтво завжди полягає в ідеальному відтворенні наявного, і має призначення розвивати наш інстинкт досконалості» [6, с. 114]. Тому сфера мистецтва є настільки ж широкою, що й сфера науки. Одне й інше, кожне по-своєму, охоплюють сукупність явищ. Однак якщо, наприклад, призначення науки у цьому дослідженні – оцінювання реальних явищ, то завдання мистецтва, суть якого полягає в ідеальному відтворенні явищ, – прикрашання дійсності. Кожна з цих сфер культури визначає різні предмети пізнання, однак обидві послуговуються одним природним методом, передбаченим у Контовому енциклопедичному законі: йдеться про перехід від найпростіших зовнішніх тверджень до найскладніших роздумів, що найближче стосуються до людини.

На думку Оґюста Конта, епоха позитивного мислення є найсприятливішою для сфери мистецтва: «…мистецтво, безперечно, багато виграє від вирішальної перемоги позитивної системи, бо та підшукає йому гідне місце в соціальній структурі, тим часом як досі воно, по суті, залишалося поза її межами» [4, с. 727]. Мистецтво може стати посередником у передачі знань, отриманих у сфері точних наук, залишаючись одночасно ідеалізацією, окрасою життя. Художник за допомогою мистецтва може впливати на суспільну свідомість, звеличувати й формувати позитивне мислення. «Дивовижні витвори людини – ось що має оспівувати сьогодні істинний естетичний геній, який перебуває під дієвим впливом позитивного духу, безмежного джерела нового могутнього натхнення…» [4, с. 730], – зазначав Оґюст Конт у «Курсі позитивної філософії»

Теорія художньої творчості не виходила поза межі загальної раціоналізованої позитивістської концепції, тому, певна річ, не порушувала наслідувальної традиції, що передбачала відображення реальності. Застосування закону трьох стадій у сфері мистецтва призвело до того, що уява і фантазія розглядалися притаманними попереднім епохам теології та метафізики. В добу

позитивного мислення у сфері мистецтва фігурувало також спостереження, що у творчому процесі заохочувало до наслідування та відображення дійсності. В будь-яких творчих задумах, творчій уяві та фантазії не можливо було ігнорувати загальновизнані та всеохопні закони дійсності. На цій прикметній рисі Конт неодноразово наголошував у своїх працях: «Основна неодмінна умова нового мистецтва, так само як науки та промислового виробництва, полягає в тому, щоб підпорядкувати всі свої ідеї системі законів реальності, і ця зміна в жодному разі не позбавить мистецтво безцінного джерела вимислу...» [4, с. 731]. Творча уява більше не відігравала провідної ролі у творчому процесі й була змушена підпорядковуватися глузду. Представники позитивізму наголошували, що розум не має підкорятися владі уяви – він мусить нею керувати, регулювати її. В противному випадку свобода творчої уяви та фантазії означала б ототожнення «божевілля із зразковим мисленням».

На думку Оґюста Конта, за «нормального стану людської природи» уява підпорядковується глузду, а глузд – відчуттю однаковою мірою. Будь-яке тривале порушення цього основного порядку було б фатальним для людини. Наші здібності уявляти й виражати належить підпорядковувати нашим функціям розуміння та поєднання. Цей статичний закон є незмінний. Саме цю ідею позитивізму підхопили й розвинули у літературі XIX століття натуралісти.

За концепцією Конта всім видам мистецтва притаманний процес наслідування, ідеалізації та вираження. Імітація, на думку філософа, є найранішим проявом естетичних здібностей людини. Зображення набувають мистецької вартості лише на другому етапі естетичного процесу, коли відтворюване стає красивішим, себто вдосконалено, правильніше, яскравіше представляє головні риси речей та предметів. У цьому полягає суть ідеалізації, яка характеризує естетичний підхід до явищ. Останнім етапом естетичного процесу є вираження, завдяки якому твір мистецтва починає розуміти не лише автор, але й реципієнт.

У сфері мистецтва діє також закон класифікації. Спираючись на цей закон, Конт будує естетичну ієрархію, базуючись на принципі зменшення міри загальності та посилення ролі засобів вираження. Найвищий елемент у цій класифікації пов'язано з теоретичним рядом, найнижчий елемент – з практичним рядом, що відповідає розміщенню мистецтва між наукою та промисловістю. «Стаючи менше загальним і більше технічним, – стверджує філософ, – мистецтво, хоч і завжди зосереджується на людині, менше торкається наших важливих властивостей і більше тяжіє до неорганічної природи, задля того, щоб виражати просту матеріальну красу» [6, с. 121]. У цій класифікації мистецтво поезії є найзагальнішим і найменше технічним. З-поміж усіх видів мистецтв поетична творчість найбільше ідеалізує і найменше наслідує. Відповідно, нижче в запропонованій ієрархії види мистецтва розміщуються залежно від їх близькості і подібності до поезії. Найтісніше пов'язана з поезією музика, меншою мірою – живопис, скульптура й архітектура. В архітектурі переважають технічні прийоми, тому більшість творів цього виду мистецтва Оґюст Конт схильний розглядати радше як промислові, ніж як художні. Отже, прагнучи створити систему позитивного знання, свою теорію мистецтва, Конт засновував на загальнонаукових методах і законах.

Позитивістські ідеї у сфері естетики підхопив і розвинув послідовник Оґюста Конта – Іполит Тен. Власне, цей мистецтвознавець, літературознавець та методолог гуманітарних наук цілеспрямовано впроваджував позитивістську методологію у вивчення мистецтва. Основні положення його естетичної концепції викладено в працях «Вступ до історії англійської літератури» (1864) та «Філософія мистецтва» (1865–1869). Будучи прихильником позитивізму і проголосивши великими мислителями Нового часу Конта, Мілла, та Спенсера, Іполит Тен погоджувався з тезою про те, що навколишній світ визначають універсальні причини, закони та начала. Для пізнання цих першооснов можна запропонувати два способи – через науку та мистецтво. І наука і мистецтво висувають єдину мету, але досягають її різними методами. Якщо наука, пізнаючи закони природи, виражає їх у точних формулах та абстрактній термінології, то мистецтво вдається до відчуттєвих форм, звертається не лише до розуму, а й до почуттів. Мислитель стверджував: «Спорідненість між мистецтвом і наукою приносить честь і йому, і їй; наука може пишатися тим, що дає точку опори красі; мистецтво може сповнюватися гордощів за те, що його найвищі побудови спираються на істину» [10, с. 287]. Ця спорідненість виявляється в спільному прагненні науки і мистецтва – що свідчить про явно позитивістський підхід. Дослідник позитивізму В. Прозерський, аналізуючи творчість Тена, наголошував: «Так само як Конт, Тен вважав, що гуманітарні науки мають переймати в природничих строгість і точність, тому для нього найважливішими були такі положення: спирання на естетичний факт (йдеться про витвір мистецтва), метод опису фактів та індуктивного узагальнення, виявлення першоджерел детермінації спостережуваних фактів...» [9, с. 12].

Стрижнем філософської системи Тена є принцип обумовленості, детермінізму, що стає абсолютною аксіомою. Цей принцип застосовується в аналізі всіх сфер людської життєдіяльності: історичної, соціальної, естетичної та інших.

Навіть вирішуючи питання, що таке витвір мистецтва, які він має особливості й чим відрізняється від інших людських творінь, дослідник спирається на закон обумовленості. Мислитель стверджує, що для розуміння твору мистецтва потрібно мати якнайповніші уявлення про історичні, культурні умови, світогляд тієї епохи, в межах якої вони виникли. Дослідницький метод Іполита Тена ґрунтується, як вважає філософ, «на визнанні того, що витвір мистецтва не є чимось відокремленим, тому предметом дослідження є ціле, за допомогою якого воно є пояснюваним і обумовленим» [10, с. 3]. Намагаючись розгорнути цю думку й описати специфіку зв'язку між мистецьким твором та історичною епохою, Тен проводить паралель між мистецтвом та біологією. Мислитель зауважує, що рухаючись із півдня на північ, не важко помітити зміну рослинності, бо її зумовлює зміна кліматичних умов. Так само

зміна навколишніх умов впливає і на мистецькі твори: «І як вивчають фізичну температуру, щоб зрозуміти виникнення того чи іншого виду рослин, – маїсу чи вівса, алое чи сосни, – так само належить вивчати моральну температуру, щоб збагнути причину виникнення певного виду мистецтва – язичницької скульптури чи реалістичного живопису, містичної архітектури чи класичної літератури, пристрасної музики чи ідеалістичної поезії. Витвори людського духу, як і витвори природи, можна збагнути лише у зв'язку з навколишнім середовищем» [10, с. 7]. Спираючись на цю думку, дослідник формулює закон виникнення художнього твору: художній твір визначають загальний стан розуму та культура навколишнього середовища. По суті, це закон природного відбору, дія якого охоплює і світ фізичних явищ, і сферу історії, ботаніки, зоології, суспільних наук і мистецтва.

За цим законом, кожна окрема ситуація породжує інший духовний стан і, відповідно, нові художні твори. Тому було б помилкою вважати, що на певному етапі мистецтво «померло». Відживають своє певні школи, певні види мистецтва. «Але мистецтво саме по собі, суть якого полягає в здатності помічати й відтворювати основні риси предметів, є так само незворушним як цивілізація, первістком і найкращим витвором якої воно стало» [10, с. 57]. У процесі розвитку культури і цивілізації обов'язково виникатимуть нові форми та нові напрями у мистецтві.

У такий спосіб, Іпполит Тен не тільки запозичує в природничих наук термінологію, методологію та принципи дослідження, а й переносить на сферу мистецтва та естетики закони, притаманні природничим наукам. Така позиція давала філософу підстави стверджувати, що позитивістській естетиці не притаманний догматизм, що вона не нав'язує правил, а лише констатує закони. Позитивістська естетика досліджує факти, їхні характерні риси, причини їх виникнення і в жодному разі не «засуджує», не «картає», не «керує». Тен наголошує: «Замість того щоб нав'язувати вам формулу, я звернуся до фактів, бо тут, як і в інших сферах, є факти, позитивні факти, які можуть бути предметом спостереження» [10, с. 9]. В межах естетики такими фактами вважають витвори мистецтва.

У своїх працях Іпполит Тен обґрунтував теорію творчості, яка згодом стала дуже близькою для Еміля Золя та його однодумців. Ще 1861 року Тен зазначав, що роман – це певна сукупність спостережень та дослідів, і по суті кожна людина на базі своїх спостережень змогла б написати кілька романів. Сутність мистецтва мислитель вбачав у тому, щоб точно й повно наслідувати дійсність: «потрібно невтомно споглядати дійсність, щоб якомога повніше її відтворювати» [10, с. 14]. Проте зображення дійсності для Тена не означає її буквального копіювання. Інакше найкращим літературним твором був би стенографічний звіт про кримінальні процеси, оскільки в ньому зафіксовано всі без винятку діалоги. Мистецтво потребує такого відтворення, в котрому ми бачили б не «просту тілесну оболонку», не зовнішню форму, а співвідношення і взаємозалежність складових зображуваного, в яких втілено його суть. Філософ пише: «Завдання літератури, так само як і малярства, полягає в тому, щоб передати не сприйняту відчуттями зовнішність живих істот і подій, а сукупність їх співвідношень і взаємозв'язків, себто їх логіку» [10, с. 17]. Такий підхід дасть можливість виокремити певну ідею і відобразити її в художньому творі ясніше та повніше, ніж вона постає в реальному світі. Художній твір вирізняється тим, що висуває на перший план і привертає більшу увагу до основного характеру предмету. Висуваючи перед собою таке завдання, митець приховує, відкидає певні риси і наголошує на тих особливостях, які найповніше окреслюють предмет. Отже художник у певний, властивий тільки йому спосіб, сприймає дійсність і втілює своє враження в художньому творі.

Тен поділяв усі мистецтва на дві великі категорії. До першої групи, на думку філософа, належать наслідувальні мистецтва, зокрема скульптура, малярство, поезія. Сама назва цієї категорії свідчить про те, що віднесені до неї види мистецтв більшою чи меншою мірою орієнтуються на відображення та наслідування дійсності. Визначаючи художній твір як такий, що виявляє певну ідею в предметі через зміну співвідношень пов'язаних між собою його складових, Тен стверджує, що в згаданих трьох видах мистецтва «сукупність частин відповідає з дійсним предметам». Але є мистецтва, де такої відповідності не існує. Йдеться про другу категорію, до якої належать музика та архітектура. У цих сферах наслідування не є вихідною точкою. Музика й архітектура, як вважає мислитель, ґрунтуються на математичних співвідношеннях. Однак основний характер у цих видах мистецтва виявляється так само через комбінування та видозміну складових цих співвідношень.

Іпполит Тен був найвпливовішою постаттю в позитивістській естетиці. Дослідники вважають, що в працях філософа сформульовано естетику натуралізму. І справді, Еміль Золя, один з апологетів натуралізму, вважав Тена за свого вчителя. В одному з інтерв'ю для «Фігаро» Золя визнав вплив Тена на свою творчість: «Його я прочитав у двадцятип'ятирічному віці, і коли читав, у мені затріпотіла жилка теоретика, позитивіста. Можу сказати, що в моїх книгах я використав його теорію спадковості та середовища і що я застосовував її в моїх романах» [11, с. 527].

Творчості мистецтвознавця й естета присвячено статтю Еміля Золя «Іпполит Тен як художник» [3, с. 105-132]. Письменникові імпонували Тенів метод позитивістської естетики, його розуміння художнього твору, закон прогресивного руху вперед і винаходу нових мистецьких форм. У своїй естетико-художній концепції Еміль Золя використовував обґрунтовану в позитивістській естетиці ідею мистецького відображення дійсності та особистості художника: художникові треба надати свободу творення та інтерпретації дійсності, ніщо не має зобов'язувати й регламентувати його прагнення, нав'язувати йому «закони зразкової краси». Золя, підтримуючи позитивістську ідею залежності мистецтва від навколишнього середовища, від епохи, що його породила, стверджував: «Наше мистецтво з панівною в ньому анархією і боротьбою обдарувань, безперечно, відображає характерні риси нашого суспільства; ми хворі на промисловість і науку, хворі на про-

грес; [...] ми шукаємо, щодня здійснюємо якийсь експеримент; камінь за каменем ми вершимо будівництво нового світу» [3, с. 118]. Однак, на думку Еміля Золя, у концепції Тена, в якій домінують абсолютний детермінізм і встановлення закономірностей, випущено з уваги індивідуальність художника. Система Тена функціонує безвідмовно доти, доки йдеться про «твори колективної творчості», про вплив раси, середовища, історичного моменту. Але ця структура руйнується, за будь-якої спроби «втиснути в систему вільнолюбну особистість з її стихійними душевними поривами».

В «Історії англійської літератури» Тен повністю виклав свою систему поглядів, яка стала основою натуралізму в літературі. На цьому факті наголошував, зокрема, Анрі Барбюс: «Письменники-реалісти, [...] чия творчість несвідомо слідувала у своєму розвитку позитивним тенденціям століття, були засліплені грандіозними перспективами, які відкрив перед ними Тен тим, що систематизував їхні спроби, чітко їх визначивши, відкрив раніше невідомі простори й дав їм привабливі назви» [2, с. 164]. В основі концепції Тена лежало прагнення піднести літературу до рівня науки. Розвинуті у працях братів Гонкурів та Еміля Золя, ці ідеї щодо спостереження, експериментування, донесення факту до реципієнта було відображено в численних теоретичних розробках та художніх творах натуралістів.

Висновки і пропозиції. Треба зазначити, що ані в працях Оґюста Конта, ані в дослідженнях Іпполита Тена не вміщено визначення поняття експерименту. Проте естетичні позиції згаданих філософів підготували ґрунт для впровадження цього поняття. Розгорнене тлумачення експерименту, як способу перевірки добутого факту, як методу накопичення знань і одночасно основного творчого методу, містить естетико-художня концепція Еміля Золя, який реалізовував позитивістські ідеї на практиці.

Отже естетико-філософська концепція позитивізму стала основою формування нового поняття у сфері естетики – поняття мистецького експерименту. В працях Оґюста Конта й Іпполита Тена висловлено ідею проникнення науки, з її методами, законами, принципами, у сферу мистецтва. Відкидаючи деякі гіперболізовані, утопічні частини концепції позитивізму, сформульовані в ній проблеми співвідношення науки і мистецтва, видаються, поза сумнівом, цілком актуальними й на сьогодні. Що більше, мистецтво постмодерну дає можливість спостерігати на практиці безпосередні наслідки застосування наукових засобів, методів та принципів у процесі художньої творчості.

Список літератури:

1. Адорно Т. Теорія естетики: Пер.з нім. – К.: Основи, 2002. – 518 с.
2. Барбюс А. Тэн и литература XIX века // Интернациональная литература. – М., 1940. – № 9-10. – С. 162-167.
3. Золя Э. Ипполит Тэн как художник // Золя Э. Собрание сочинений в двадцати шести томах: Пер. с франц. – М.: «Худож. лит.», 1966. – Т. 24. – С. 105-132.
4. Конт О. Курс позитивной философии // История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли. – М.: Искусство, 1967. Т.3. – С. 727-732.
5. Конт О. Курс положительной философии. – СПб., 1900. Т. 1. – С 1-302.
6. Конт О. Общий обзор позитивизма // Родоначальники позитивизма. – СПб.: Издание «Брокгауз-Ефрон», 1913. – Вып. 5. – 200 с.
7. Кунцман П., Буркард Ф. П., Відман Ф. Філософія: dtv-Atlas: Пер. з нім. – К.: Знання-Прес, 2002. – 270 с.
8. Мукаржовский Я. Диалектические противоречия в современном искусстве // Мукаржовский Я. Исследования по эстетике и теории искусства: Пер. с чешск. – М.: Искусство, 1994. – С. 540-564.
9. Прозерский В. В. Позитивизм и эстетика: очерки. – Л.: Издательство ЛГУ имени А. А. Жданова, 1983. – 152 с.
10. Тэн И. Философия искусства. – М.: ОГИЗ, 1933. – 360 с.
11. Эткинд Е. Эстетические работы Эмиля Золя // Золя Э. Золя Э. Собрание сочинений в двадцати шести томах: Пер с франц. – М.: «Худож. лит.», 1966. – Т. 24. – С. 526-557.

Бенюк О.Б.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ЭСТЕТИЧЕСКОЕ УЧЕНИЕ ПОЗИТИВИСТОВ КАК ОСНОВА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ЭКСПЕРИМЕНТА

Аннотация
Статья посвящена внедрению понятия «художественного эксперимента» в эстетико-художественный дискурс. Внимание сосредоточено на первом этапе функционирования понятия в сфере эстетики и искусствоведения, когда художественный эксперимент выступает как «онаученый художественный эксперимент». Такая «перезагрузка» чисто научного понятия эксперимента стала возможна благодаря идеям, утвердившимся в философско-эстетическом учении позитивизма. В трудах Огюста Конта и Ипполита Тэна высказана идея проникновения науки, с ее методами, законами, принципами, в сферу искусства. Онаучненый художественный эксперимент – это сформированный в рамках философии позитивизма метод художественного творчества, цель которого – художественными средствами приобретать новое знание о действительности. Онаучненый художественный эксперимент заимствует все существенные признаки научного эксперимента, не выходит за пределы отражательно-подражательной традиции, опирается на истинное, реалистическое отображение действительности.
Ключевые слова: онаучненый художественный эксперимент, позитивизм, натурализм, научные методы, художественные методы.

Beniuk O.B.
Kyiv National University of Culture and Art

AESTHETIC POSITIVIST DOCTRINE AS THE BASIS OF ARTISTIC EXPERIMENT

Summary
This article introduces the concept of «artistic experiment» into aesthetic and artistic discourse. I call your attention to the first phase of «artistic experiment» as a concept in the Aesthetics and Art history. The art experiment appears as ««Scientifically imbued artistic experiment». Such a «reload» of scientific concept «experiment» was possible thanks to ideas of philosophical and aesthetic doctrine of positivism. The works of Auguste Comte and Hippolyte Taine express the idea of penetration of science, with its methods, laws and principles in to the arts. «Scientifically imbued artistic experiment» – formed in the philosophy of positivism art method that aims to get new knowledge of reality with the help of art tools. «Scientifically imbued artistic experiment» borrows all the essential features of scientific experiment, doesn't violate the reflective-imitative tradition, bases on a true, realistic reflection of reality.
Keywords: «Scientifically imbued artistic experiment», artistic experiment, positivism, naturalism, scientific methods, artistic methods.

УДК 1.14.140+3.304.374

ГУМАНІСТИЧНИЙ ПСИХОАНАЛІЗ Е. ФРОММА У КОНТЕКСТІ САМОВІДЧУЖЕННЯ К. МАРКСА

Буряк Н.Б.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Від тоді як людина виходить із стану єдності із природою та усвідомлює себе як відокремлену від світу та інших людей істоту, тоді розпочинається соціальна історія людини. Першим аспектом процесу індивідуалізації Е. Фромм назвав розвиток особистості, а другим - самотність. Ринковий «соціальний характер» ґрунтується на тому, що індивід перетворюється на товар, а речі продаються і купуються. Ринковий принцип однаковий як для товарів, так і для особистостей. Таким чином відбувається повна відмова людини від своєї внутрішньої суті, індивід формує в собі ті якості, які користуються попитом серед інших членів суспільства і прагне вигідно себе продати.
Ключові слова: відчуження, самовідчуження, психоаналіз, гуманізм, марксизм

Постановка проблеми. Суттєвим для всього існування людини є те, що вона вийшла з тваринного існування, «сфери інстинктивного існування». Ми переживаємо час коли ми відділені від природи і водночас усвідомлюємо що залежимо від неї. Екзистенціальна дихотомія полягає в тому, що ми абсолютно самотні, але не можемо обходитися без інших. Ми усвідомлюємо, що розділені нездоланними перешкодами, і в той же час розуміємо, що щастя людини залежить від об'єднання з собі подібними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням філософських ідей Е. Фромма займалися І. В. Єгорова, Е. А. Суздалева, Е. М. Мелетинський, В. С. Нікольський.

Мета статті. Метою роботи є порівняння поглядів Еріха Фромма з соціальними поглядами Карла Маркса.

Виклад основного матеріалу. Філософська антропологія класичного марксизму є новою парадигмою в розумінні людської природи. Вона долає обмеженість матеріалізму, а з іншого боку заперечує, що специфіку людини утворює щось надприродне.

Одним з ключових понять філософської антропології К. Маркса є поняття «самовідчуження». Воно вперше з'являється у нього в «Экономическо-философских рукописях 1844 г.» після аналізу відносин «робітника до продукту праці як до предмету, що є для нього чужим і володіє ним». У цьому є перша частина відчуження. Друга частина – «відношення робітника до його власної діяльності як до чогось відчуженого». «Це і є самовідчуження, тоді як вище йшла мова про відчуження речі»[1, с. 91].

На сторінках цих рукописів, громадська реальність описується К. Марксом як «чуттєво-людська діяльність, як практика» [2, с. 261]. Вже тут субстанція людського життя, спосіб людського буття для К. Маркса є діяльність. Теорія діяльності і теорія відчуження поєднані у К. Маркса в одне ціле. Тому описане їм соціальне відчуження для нього є самовідчуженням людини, що породжує нові форми відчуження: «...власність, капітал, гроші, робоча сила и тому подібне являє собою не ілюзію уявлення, а практичні і конкретні продукти самовідчуження робітників»... [3, с. 58].

Людина, що залишила «Едем» тваринних інстинктів на перший погляд опинилася у положенні Адама. Вона є вигнанцем з природного середовища так само, як і біблійна першолюдина,

отримуючи натомість свій «антирай» – працю, в якому все навпаки, в якому людина знаходячи себе, тільки страждає від цього. Аналогії з біблійною легендою на цьому закінчуються. Вся справа в тому, що реальна, історична людина – не тільки об'єкт творіння і подальшого відчуження-вигнання, як біблійний Адам. Вона і є суб'єктом свого існування, отже, і суб'єктом свого власного відчуження: вона знаходить самовідчуження у праці.

Людина стала людиною незалежно від своєї свідомості. З цього випливає, що вся історія людини, яка не виходить за рамки відчуження, відчуженої праці, суспільно-економічної формації, включаючи первісну і докапіталістичну епохи, є історія людського несвідомого [4].

Сучасні теоретики відмовляються від трудової теорії антропогенезу оскільки бачать в ній вираження економічного редукціонізму і підпорядкування людської суб'єктивності соціальним формам. Однак в ситуації, коли «праця створила людину», пасивність людини не була абсолютною, якщо активність не зводити тільки до самоусвідомлення. Людина створила і створює себе сама в процесі трудової діяльності під примусом зовнішньої необхідності. Вираз Ф. Енгельса «праця створила людину» – тільки метафора, науковий зміст якої розкривається в історичному контексті [5, с. 62].

Під природою слід розуміти власні сили людини, що протиставлені їй як природні у вигляді чужої діяльності, праці. Це зовнішня залежність людини від себе самої, від свого світу. Таким чином навіть коли в язичництві звеличується природа, то предметом цього звеличення залишається людина. Антропологічна оцінка властива будь-якій релігії, не тільки у християнстві. Марксове розуміння відчуження як самовідчуження людини в праці дає змогу переосмислити деякі положення психоаналізу і навіть поглянути на людську природу трохи інакше [6, с. 421].

Згідно з К. Марксом, цілісність соціальних відносин полягає не в механічному аспекті, а в їх вільному відтворенні, при якому жодна з них не існує за рахунок заперечення інших. Відчуження людини від всієї повноти зв'язків відбувається через використання людської діяльності зовнішньою необхідністю. Повна реалізація усіх людських здібностей означає розчинення не абсолютно всіх кордонів і бар'єрів, а тільки тих, які представляють собою соціально і історично обумовлене зовнішнє опосередкування людських потреб.

З цієї точки зору неспроможним є вчення Е. Фромма про існування нерозв'язних екзистенційних дихотомій [7, с. 47]. Їх нерозв'язність нібито обумовлена тим, що реалізація людських можливостей обмежена фізичною смертю. Але ж зв'язок, який може встановлювати людина із зовнішнім світом, не є механічним, здатним являти собою логічний висновок, їх цілісність укладена у вільному відтворенні, в динаміці іманентних змін. З цього випливає, що розглянуті Е. Фроммом «системи орієнтації і поклоніння» [8, с. 52] – історичні, а не «екзистенційні».

Е. Фромм перетворив відчуження у вічну властивість людського існування, а саму людину – в об'єкт впливу невідомих сил. Трактування людської сутності як динамічної цілісності соціальних зв'язків дозволяє нам відповісти на питання: що змушує людину діяти? Така постановка питання не виводить нас за межі класичного марксизму. Навпаки, вона означає його адекватне прочитання.

Прагнення до цілісності буття може проявлятися по-різному в ту чи іншу епоху. Наприклад, в первісну епоху це прагнення не виходило за рамки фізичного виживання в боротьбі з дикою природою, що зумовило антропогенез. Надалі воно ускладнюється, в умовах панування жорстких класових структур і форм поділу праці, його зміст багато в чому відображало те місце, яке в них займає конкретний індивід. У сучасну епоху щастя все частіше пов'язується з усвідомленим самовираженням у вільній діяльності.

Ці відносини виражаються в механізмах індивідуальної самоідентифікації – формах емоційного і несвідомого співвідношення людини з певними внутрішніми або зовнішніми для неї феноменами. Найважливіша функція механізмів – індивідуалізація і соціалізація людини, її виховання на психологічному рівні в ході практичної діяльності та відповідно до місця в ній людини.

Ми розширюємо і поглиблюємо розуміння феномену ідентифікації в порівнянні з тим, як трактується він в класичному психоаналізі. Механізм індивідуальної самоідентифікації складають об'єкт, з яким свідомо чи несвідомо ототожнює себе людина, і процес взаємодії. Особливості об'єкта визначають зміст і спосіб виконання цього процесу. Мова людини – це мова об'єктів її співвідношення.

Якщо предметна діяльність протистоїть людині, як це відбувається під час виконання відчуженої праці, то об'єкти співвідношення індивіда панують над ним, володіючи своєю власною логікою; не він контролює їх, а вони визначають його поведінку [9, с. 120-121]. Індивіди з меншими потребами задовольняються чимось земним, а ті індивіди, що мають більш складну душевну організацію шукають себе у ілюзорно-загальних формах, якими можуть бути Бог, нація, народ, реліквії або держава. Але у всіх цих випадках відбувається ілюзорна компенсація втрати людської свободи, цілісності, універсальності існування у праці, відбувається неадекватний прояв дії. Наприклад, схильність радянської епохи перед усім іноземним – це просто спотворене прагнення до повноти зв'язків з усім людським світом, загострене життям за «залізною завісою». Самоідентифікація індивіда має місце лише тоді, коли він схильний до дії зовнішнього предмета, з яким він ототожнив свою самосвідомість. Своє існування він уявляє не як власне, а як існування цього предмета, який став його ілюзорним двійником, його квазіпредметом. Тому і свою загибель він усвідомлює перш за все не як власну, а як загибель свого двійника. Йдеться не про втрату індивідом свого Я як комплексу неповторних рис і особливостей його особистості, а про своєрідний спосіб індивідуальної самоідентифікації. Так звані «масові індивіди», в процесі своєї життєдіяльності зберігають свої індивідуальні, неповторні якості і не перетворюються у клонів. Отже, структура відчужених механізмів самоідентифікації характерна тим що, взаємодіючи з об'єктом свого співвідношення, індивід виходить більшою

мірою не з логіки власної предметності, а з логіки цих об'єктів, підпорядкованої незалежним від нього факторів. Вони винесені зовні його існування і тому становлять квазіпредмет, помилковий зміст його життєдіяльності. Зміст цього зовнішнього психологічного предмета визначається тим місцем у суспільній практиці, де знаходиться індивід. Виконуючи роль екзистенційного орієнтира людини, він вписує її в загальний контекст соціальної організації і сучасної епохи, виконуючи тим самим поряд з функцією ідентифікації ще й соціалізуючу функцію. Так в людську психіку транслюються панівні в суспільстві цінності, установки і форми спілкування, так формується соціальний характер. Але оскільки тут об'єкти самоідентифікації для індивіда зовнішні і незалежні від нього, це розколює його світовідчуття. Частина соціального світу, яка також є продуктом діяльності людини і невід'ємним елементом її існування, без якого неможлива її цілісність, з тих чи інших причин протиставляється як чужа сила. Ця частина людської сутності протиставляється індивідом самому собі, і стає його помилкою. В результаті цього протиставлення народжується ілюзія розпаду дійсності єдиного світу людини. Насправді ж конфлікт між ними відбувається в рамках однієї і тієї ж обмеженості і не виходить за рамки суспільних відносин.

Ці два феномени – соціальний характер і соціальне несвідоме – були відкриті і описані Е. Фроммом на основі переосмислення і розвитку ідей К. Маркса і З. Фройда і з урахуванням соціальних реалій сучасності. Вони склали фундамент його соціально-психологічного вчення. Вчення про соціально несвідоме було подане концепцією З. Фройда, яка розкриває світ несвідомого в психіці людини. Але Е. Фромм, виходячи зі свого багатого психоаналітичного досвіду в міжвоєнну епоху, приходить до висновку про необхідність зв'язати погляди свого вчителя з ідеєю К. Маркса про визначальну роль соціальних умов в житті людини. Е. Фромм виявляє, що ці умови проникають всередину людської психіки і визначають її таким чином, що індивід не усвідомлює цей вплив, а сприймає його як розгортання своєї сутності і спонтанності - вони знаходяться в ній як соціальне несвідоме.

Розкривши механізм функціонування репресивної системи, захованої в психіці людини, Е. Фромм ставить питання: чому людина до неї схиляється? У Е. Фромма свій погляд на цей рахунок, і він формулює його в дусі гуманістичної антропології Л. Фейербаха. Наступне відкриття Е. Фромма це «соціальний характер», що складає ядро структури характеру, що розділений більшістю представників однієї культури, на противагу індивідуальній структурі, у якій приналежні до однієї культури індивіди, відрізняються один від одного. Саме соціальний характер є елементом функціонування суспільства. Він виконує цю функцію, для направлення людської енергії у певну течію всередині даного суспільства з ціллю безперервного функціонування цього суспільства.

Перше відкриття Е. Фромм використовує для критики сучасного суспільства споживачів, викриваючи його неправдиві раціоналізації і фікції. Друге він перетворює в методологічний принцип, за допомогою якого досліджує психологічні проблеми генезису і функціонування капіталізму, поєднуючи свої погляди з теоріями К. Маркса і М. Вебера.

Панування над людиною зовнішньої необхідності породжує в її психіці переважання архетипів колективного несвідомого. Вони відображають саму пригніченість людських потреб, являючи собою відображення відчуження. Це створює психологічні умови для відчуженої діяльності. Діяльне ставлення людини до свого світу як до чужого обумовлює її ставлення до самої себе як до зовнішнього предмету, створює відчужений механізм самоідентифікації індивіда. Орієнтація на відчужений предмет соціалізує його, вплітаючи в соціальні відносини і інтеріорізуючи їх риси в його психіку як щось, що від його волі не залежить. Так утворюється соціальний характер. Все, що протистоїть вибраним об'єктам самоідентифікації і заважає взаємодії з ними, руйнуючи соціальний характер, виступає в якості помилковості індивіда і витіснене зі свідомості стає соціальним несвідомим.

Виходить, що і соціальний характер і соціальне несвідоме – це похідні від психологічних процесів, що виникли в психіці людини в результаті історичного розгортання її відчуженої діяльності.

Фроммівська модель людини - відкрита. Цим вона вигідно відрізняється від фройдівської і близька до моделі Маркса. Але філософ обмежується констатацією відкритості людської психіки. Соціальний характер і соціальне несвідоме в його вченні виглядають як печатки, що залишені стихійною силою суспільства на психіці індивіда. Всі вони впливають на індивіда лише за умови, що він дійсно ізольований від цілісності громадських зв'язків, тобто від своєї сутності, будучи залучений в діяльність, що створює цю ізольованість, – праця-засіб. Його «страх ізоляції» є не передбаченням, а визнанням факту її існування.

Безпосередній зв'язок з іншими людьми для кожної людини життєво важливий, але не усім ця необхідність відкрита, як про це пише Е. Фромм. Схожість з іншими людьми людині дана не тільки в безпосередньому спілкуванні. Е. Фромм не враховує, що ізоляція - це теж зв'язок людини з людиною, але тільки непрямий. Він знаходиться в ілюзії, що можливі абсолютна ізоляція людини і її абсолютна безсуб'єктність. Це сліди механістичного, домарксового розуміння людської природи.

Потреба жити з людьми є лише одним із проявів прагнення. Вона виражена у відчуженої людини побічно – прихильністю до суспільних відносин в ідеалізованій формі. Тим, що запускає механізми соціального несвідомого, є реакція на загрозу відторгнення від об'єктів самоідентифікації – страх перед усвідомленою помилковою чужістю.

Висновки і пропозиції. Феномени, відкриті і описані Е. Фроммом, є «довіреними особами» відчуження в психіці людини. Якщо поняття «соціальне несвідоме» розкриває відчуження на рівні індивідуальної психіки, тобто розкриває його динаміку на мікрорівні, то поняття «соціальний характер» відображає статику індивідуально-психічного відчуження, результат його розвитку. В обох випадках ми бачимо одне: як відчуження

людини від суспільних відносин, від самої себе, як обмеження її життєдіяльності переноситься з класової сфери в її психіку і стає її самовідчуженням.

Так людина постає як причина свого власного відчуження. Зроблено крок до розуміння причинно-наслідкового зв'язку між відчуженою працею, суб'єктом і відчуженням. До розуміння того, що інституалізовані форми соціального відчуження, наприклад приватна власність, «це продукт, це результат, це наслідки відчуженої праці, зовнішнього відношення робітника до природи і до самого себе» [10, с. 32]. А ось щоб показати, як вони не тільки відтворюються, але й створюються працею, необхідно вже залучити не стільки психологічний, скільки історичний матеріал.

Список літератури:

1. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 г. / К. Маркс, Ф. Энгельс // Собр. соч. – Т. 42. – С. 91.
2. Маркс К. Тезисы о Фейербахе / К. Маркс, Ф. Энгельс // Собр. соч. – Т. 42. – С. 261.
3. Маркс К., Энгельс Ф. Святое семейство / К. Маркс, Ф. Энгельс // Собр. соч. – Т. 2. – С. 58.
4. Вискунов С. В., Коряковцев, А. А. Бюрократия и религия // Интернет-ресурс. Режим доступа: http://www.koryakovtsev.narod.ru.
5. Хрисанфова, Е. Н., Перевозчиков И. В. Глава 3. Ранние этапы эволюции гоминид. §3. Трудовая теория Ф. Энгельса. Факторы и критерии гоминизации / Е. Н. Хрисанфова, И. В. Перевозчиков // Антропология: учебник. – 4-е изд. – М.: МГУ, Наука, 2005. – С. 62–71.
6. Фейербах Л. Сущность религии / Л. Фейербах // Избранные философские произведения: в 2 т.– М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1955. – Т. II. – С. 421.
7. Фромм Э. Человек для себя. – Минск: Коллегиум, 1992. – С. 47.
8. Фромм Э. Человек для себя. – Минск: Коллегиум, 1992. – С. 52.
9. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 г. / К. Маркс, Ф. Энгельс // Собр. соч. – Т. 42. – С. 120–121.
10. Фромм Э. Иметь или быть? – М.: Прогресс, 1990. – С. 32–35.

Буряк Н.Б.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ГУМАНИСТИЧЕСКИЙ ПСИХОАНАЛИЗ Э. ФРОММА В КОНТЕКСТЕ САМООТЧУЖДЕНИЯ К. МАРКСА

Аннотация
С тех пор как человек теряет единство с природой и осознает себя как отдельное от мира и других людей существо, тогда начинается социальная история человека. Первым аспектом индивидуализации Э. Фромм считал развитие личности, а вторым – одиночество. Потребительский «социальный характер» основывается на том, что индивид превращается в товар, а вещи продаются и покупаются. Потребительский принцип одинаков как для товаров, так и для личностей. Таким образом происходит полный отказ человека от своей внутренней сути, индивид формирует в себе те качества, которые популярны среди других членов общества и стремится выгодно себя продать.
Ключевые слова: отчуждение, самоотчуждение, психоанализ, гуманизм, марксизм

Buriak N.B.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

HUMANISTIC PSYCHOANALYSIS BY E. FROMM IN THE CONTEXT OF MARX ALIENATION

Summary
Since a person loses the unity with nature and aware of themselves as separate from the world and other people being, then begins the social history of man. The first aspect of the individualization process E. Fromm believed personal development, and the second – the loneliness. Consumer «social character» is based on the fact that the individual becomes a commodity, and things are bought and sold. Consumer principle is the same for both products, as well as for individuals. Thus there is a complete rejection of the person's inner essence, the individual forms in himself the qualities that are in demand among the other members of the community and is committed to profitably sell themselves.
Keywords: alienation, self-alienation, psychoanalysis, humanism, marxism.

УДК 165

ПРОБЛЕМА ВРАЖЕННЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА СКЛАДОВА ТЕОРІЇ ПІЗНАННЯ Д. ЮМА

Грицишина М.В.
Рівненський державний гуманітарний університет

Досліджено філософські погляди Д. Юма та Дж. Локка. Центральним пунктом філософського вчення Д. Юма є теорія пізнання, що концентрується навколо поняття враження (impression). Адже на переконання філософа, саме досвід людини стає наявним в якості враження і саме через людську екзистенцію реалізується в світі. А сучасний світ, в якості картини світу, формується шляхом розуміння власного досвіду, власних вражень, що корелює з сенсуалістичною концепцією досвіду Дж. Локка і скептичною філософією людської природи Д. Юма. А також, що майже вся філософія Юма будується ним як теорія пізнання, що описує факти свідомості, перетворюючи відчуття в абсолютне «начало» пізнання.
Ключові слова: ідеї, враження, перцепції, пізнання, процес сприйняття, емпіризм.

Постановка проблеми. Сучасна філософія свідомості розвиває досвідну філософію Дж. Локка і Д. Юма. Проблеми походження людського знання, джерела ідей у людській свідомості, інваріанти розуміння досвіду, його структури розвиваються в сучасних філософських напрямках, таких як феноменологія, філософія свідомості, екзистенціалізм, аналітична філософія, постструктуралізм та ін.

Філософія Д. Юма в багатьох аспектах переконливо свідчить щодо можливості її залучення до різноманітних сфер життєдіяльності людини.

Так, сучасний світ, в якості картини світу, формується шляхом розуміння власного досвіду, власних вражень, що корелює з сенсуалістичною концепцією досвіду Дж. Локка і скептичною філософією людської природи Д. Юма.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Ступінь наукової розробленості даної проблеми на сьогодні аж ніяк не можна назвати вичерпною. Зокрема, Проблема враження в філософії Д. Юма досліджувалась таким науковцями, як В. Богуславський, М. Вартофський, В. Васильєв, Н. Виноградов, В. Вільчинський, Фр. Іодль, В. Костюк, Ю. Михаленко, І. Нарський, М. Парамонов, Г. Соловйова, П. Шашкевич, Г. Шпет, І. Шпілевська та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових публікацій, присвячених проблемі враження як визначальної складової теорії пізнання Д. Юма, багато аспектів цієї проблеми залишаються недостатньо вивченими, зокрема, аспект системного осягнення безпосередності враження в філософській концепції Д. Юма в контексті класичної новочасної філософії, що і визначило мету даної статті.

Виклад основного матеріалу. Враження – це самі сприйняття (перцепції) – всі наші відчуття, афекти, емоції, при першій їх появі в душі (mind). Коли ми кажемо про враження та ідеї, нам слід казати про сприйняття, як висхідний момент в філософуваннях Д. Юма про враження та ідеї.

Самі сприйняття спочатку поділяються на враження та ідеї, а вже потім можна вести розмову про виникнення ідей з вражень, про те, що ідеї – більш слабкі за сприйняттям враження.

Юм пише про те, що враження це не спосіб породження в душі «живих» сприйняттів, але виключно самі ці сприйняття. Бачимо – як сприйняття – самі враження, так і враження – самі сприйняття. Так автор прояснює за допомогою даних термінів саму суть феномену, який хоче змалювати.

Враження можуть з'являтися в нашій душі настільки «бліді» та «слабкі», що їх часом неможливо відрізнити від ідей. І це теж може бути причиною застосування Юмом терміну «сприйняття», як поєднуючого значення термінів «ідея» та «враження» для пояснення процесу сприйняття. Враження мають декілька різновидів: враження відчуттів, враження ідей, враження рефлексії. Враження та ідеї в філософії Юма є двох різновидів – прості та складні. В даному моменті, як вже зазначалося в Д. Юма є певна подібність до Дж. Локка – в якого також існує розрізнення на прості та складні ідеї.

Прості ідеї в Юма це такі ідеї, які не можна поділити. Складні ж це ті, в яких можна розрізнити прості ідеї одну від одної (знайти в складній ідеї декілька простих). Ідеї та враження завжди відповідають одне одному. Складні враження та ідеї утворюються з простих.

Таким же чином можна казати про прості та складні враження. Адже ідеї – копії вражень, відрізняються ідеї від вражень лише живістю сприйняття. «Все наши простые идеи при первом своем появлении происходят от простых впечатлений, которые им соответствуют и которые они в точности представляют (represent)» [10, с. 65].

Від ідеї може утворитися ще одна ідея за рахунок опосередкування ідеї її враженням в душі та перетворення враження ідеї в ідею, що може бути відомо з спостереження «останньої» ідеї в душі.

Враження – це те, за допомогою чого впроваджується дослідження людської природи; тільки з вражень, з їх повторення, певної їх послідовності. Така своєрідність шляху дослідження людської природи пов'язана з тим, що враження є єдиним осередком того, що ми можемо досліджувати, і вже з них навіть робимо висновки про ті ж самі враження, а потім і про ідеї. Тобто враження – це єдине, з чим може мати справу людина, вони її «супроводжують» постійно.

Після того як враження сприйняте, йде перетворення з враження в ідею, а потім з ідеї у враження. І тут виникає можливість розрізнення

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

пам'яті та уяви при спостереженні процесу перетворення або появи в свідомості певної ідеї.

Якщо з'являється ідея, про яку ми впевнено можемо сказати, що це ідея (на основі сили сприйняття цієї ідеї) тоді вона виникла в результаті дії уяви; якщо, те що з'явилося в свідомості важко розрізнити, чи враження це чи ідея, тоді можна казати, що в свідомості з'явилася ідея пам'яті, тому що вона більш чітка та «потужна» для сприйняття, що і характеризує її як викликану функцією пам'яті; умовно можна назвати таке явище напівідеєю – напівввраженням (скоріше, що це є враження).

Прослідкуємо механізм появи вражень ідей та напівідей – напіввражень детальніше. Спочатку враження сприймає свідомість, потім воно копіюється уявою та пам'яттю і повертається до свідомості враженням ідеї (слабким враженням) – дія уяви.

В випадку дії пам'яті, про враження важко казати – чи це враження ідеї, чи це враження ідеї «першого» враження (завдяки живості такого враження). Але пам'ять та уява як функції в структурі людського досвіду розрізнюються ще за тим, як вони «подають» ідеї.

Уява може яким завгодно чином переформувати ідеї з пам'яті – в процесі подання цих ідей до душі, результатом чого можуть бути невідповідні до попередніх вражень враження ідей, або будь-які фантастичні враження у вигляді образів. «С той же очевидностью мы имеем дело и при рассмотрении нашего второго принципа, утверждающего свойственную воображению свободу перемещать и изменять свои идеи. Вымыслы, с которыми мы встречаемся в поэмах и сказках, ставят эту свободу вне всяких сомнений: природа совершенно извращается в этих произведениях, трактующих только о крылатых лошадях, изрыгающих пламя драконах и чудовищных великанах. Эта свобода фантазии не покажется нам странной, если мы примем во внимание, что все наши идеи скопированы с наших впечатлений и что нет двух впечатлений, которые совершенно не поддавались бы разъединению. Я не говорю уже о том, что эта свобода является очевидным следствием деления идей на простые и сложные. Как только воображение заметит различие между идеями, оно легко сможет разъединить их» [10, с. 70].

Пам'ять відзначається, як функція, чіткістю запам'ятовування та відтворення ідей у враженнях, зберігаючи відповідну до їх запам'ятовування – послідовність. «Главное в деятельности (exercise) памяти состоит в сохранении не самих простых идей, но их порядка и расположения» [10, с. 69].

Спільним в функції пам'яті та функції уяви слід визнати їх роботу з вже «підготованими» враженнями (сприйняттями) та з ідеями, які перебувають в пам'яті як в певному осередку для ідей, коли вони не сприймаються. Пам'ять та уява – дві здатності, виступають «причинами» перетворень: враження – ідея, ідея – враження. Такі здатності приймають активну участь при утворенні вражень рефлексії, копіюючи враження до пам'яті.

До речі, Д. Юм наголошує на копіюванні вражень пам'яттю та уявою, але про процес перетворення з ідей у враження ідей та роль в цьому процесі пам'яті та уяви він майже не говорить. Пам'ять як осередок, де перебувають ідеї, дуже важко пояснювальний факт в структурі людського досвіду в філософії Юма. Фактично, з нашого досвіду, нам доводиться констатувати такий процес, коли сприйняте враження повертається до свідомості в послабленому вигляді; ми передбачаємо, що ті враження, які «повернулися» до нас в послабленому вигляді – десь перебували, і називаємо це місце пам'яттю, але цей висновок робимо з вражень.

Теж можна сказати про пам'ять та уяву як про функції в структурі людського досвіду – ми робимо висновки про їх дію лише з наслідків їх дії, але чи були причинами саме таких вражень пам'ять або уява ми не знаємо, але лише передбачаємо «існування» таких функцій, бо намагаємося дати пояснення певним «явищам» в свідомості, які періодично повторюються.

Головне місце в філософії Юма займеє його теорія пізнання. В процесі створення свої гносеологічної системи Юм виходить з одного боку, з гносеології Локка, а с другого, з суб'єктивно – ідеалістичного вчення Берклі.

Філософія Юма, як і філософія Локка, починається з теорії значення, яка по суті є ідентичною Локковій, маючи на меті сформулювати основоположний емпіричний постулат, згідно з яким неможливе жодне поняття, якщо немає досвіду. Звідси, немає ані підстав для віри в метафізичні доктрини раціоналістичної філософії, ані адекватних засобів для їхнього вираження. Юм взяв теорію Локка за свою вихідну точку і зробив висновки, які водночас були радикальнішими і вносили більше неспокою, ніж висновки Берклі: адже малося на увазі, що або слід відмовитись від емпіричного світобачення, або, якщо дотримуватись цього світогляду, то з ним узгоджувалося б дуже мало наших претензій на пізнання.

Як і решта емпіриків, Д. Юм подавав свою філософію (хоч вона й виростала з природничої науки про людську свідомість) як результат спостережень, які його читачі можуть одразу підтвердити шляхом прямого самоаналізу. Такий емпіризм далі поглиблюється тим, що Юм прийняв Локкову теорію значення. Він твердить, що ідею неможливо надбати інакше, ніж шляхом «послаблення» враження, яке ця ідея повторює. Від такої гіпотези Юм приходить до висновку: значення всього, що можна сказати, слід шукати в чуттєвому змісті, вираженому в цьому значенні.

«Вся теория познания Юма строится па анализе соотношения элементов человеческого опыта, которые он именует впечатлениями и идеями, те и другие объединены у него общим термином «перцепции» («восприятия») Юм называет перцепциями все то, что сознается, и рассматривает их безотносительно к решению вопроса, имеется ли у них внешний источник. Впечатления, или «сильные восприятия», Юм в свою очередь подразделяет па две группы: впечатления ощущений и впечатления рефлексии. Вся терминология восходила к Локку и Беркли, но была переосмыслена Юмом» [9, с. 9].

Важливу роль в класифікації елементів досвіду, за Юмом, грають слабкі сприйняття, або ж ідеї. Весь зміст ідей філософ виводить із вра-

жень, що їм передували. «Всякий охотно согласится с тем, что существует значительное различие между восприятиями (perceptions) ума, когда кто-нибудь, например, испытывает боль от чрезмерного жара или удовольствие от умеренной теплоты и когда он затем вызывает в своей памяти это ощущение или предвосхищает (anticipates) его в воображении. Эти способности могут отображать, или копировать, восприятия наших чувств, но они никогда не могут вполне достигнуть силы и живости первичного ощущения. Даже когда они действуют с наивысшей силой, мы, самое большее, говорим, что они представляют (represent) свой объект столь живо, что мы почти ощущаем или видим его, но, если только ум не поражен недугом или помешательством, они никогда не могут достигнуть такой степени живости, чтобы совершенно уничтожить различие между указанными восприятиями. Как бы ни были блестящи краски поэзии, она никогда не нарисует нам природу так, чтобы мы приняли описание за настоящий пейзаж. Самая живая мысль все же уступает самому слабому ощущению... И поэтому мы можем разделить здесь все восприятия ума на два класса, или вида, различающихся по степени силы и живости. Менее сильные и живые обычно называются мыслями или идеями, для другого же вида нет названия ни в нашем языке, ни в большинстве других; и это потому, думаю я, что ни для каких целей, кроме философских, не было надобности подводить данные восприятия под общий термин, или общее имя. Поэтому мы позволим себе некоторую вольность и назовем их впечатлениями, употребляя этот термин в смысле, несколько отличном от общепринятого. Итак, под термином впечатления я подразумеваю все наши более живые восприятия, когда мы слышим, видим, осязаем, любим, ненавидим, желаем, хотим. Впечатления отличны от идей, т. е. от менее живых восприятий, сознаваемых нами, когда мы мыслим о каком-нибудь из вышеупомянутых ощущений или душевных движений» [11, с. 7]. Як зауважувалось раніше, крім простих ідей Юм визнає також існування і ідей складних. В питанні про механізм їх утворення він слідує принципу комбінаторики (комбінування) простих ідей. «...но хотя наша мысль по видимости обладает безграничной свободой, при более близком рассмотрении мы обнаружим, что она в действительности ограничена очень тесными пределами и что вся творческая сила ума сводится лишь к способности соединять, перемещать, увеличивать или уменьшать материал, доставляемый нам чувствами и опытом. Думая о золотой горе, мы только соединяем две совместимые друг с другом идеи золота и горы, которые и раньше были нам известны» [11, с. 10].

Але ж Юм все таки інтерпретував цей принцип як вчення про психологічні асоціації між враженнями та ідеями, використавши для цього асоціації. Вчення, яке в свій час висунув Локк, і саме це вчення Юм розробляв далі.

Але повернемося до поняття «ідеї» у Д. Юма. Що ж розумів Юм під «ідеями»? «Ідеї» в його теорії пізнання – це образні уявлення і чуттєві образи пам'яті, а крім того, продукти уяви, в тому ж числі і продукти викривленні, фантастичні. До числа ідей Юм відносив також і розуміння того чи іншого явища.

Висновки. Отож, «ідеї» в системі термінології Юма являють собою приблизне, більш слабке, або ж менш яскраве (нижче за ступенем «живості») відображення вражень «... Все идеи скопированы с впечатлений» [10, с. 271].

Таким чином, Юм як і Локк визнає вторинність рефлексії по відношенню до відчуттів та зводить зміст рефлексії до афектів. В результаті Юм розуміє вторинність рефлексії як причину виникнення емоцій, що їх спричинили відчуття, та їх остаточними образами.

Майже вся філософія Юма будується ним як теорія пізнання, що описує факти свідомості, перетворюючи відчуття в абсолютне «начало» пізнання. Більше всього Юма цікавлять «ідеї» (ideas), під якими він має на увазі не відчуття, як це було у Локка, а дещо інше. «Враження» та «ідеї» разом Юм називає «сприйняттями» (perceptions). Враження – це відчуття, які отримує той чи інший суб'єкт від подій і процесів, що розігруються на полі дій його органів чуття. Отже «враження» – це відчуття суб'єкта. Але не тільки. Юмові «враження» – це не прості чуттєві переживання, але й складні чуттєві утворення. До складу вражень він включає також і бурні пристрасті та тонкі естетичні переживання.

«Допуская же термины впечатления и идеи в вышеозначенном смысле и подразумевая под врожденным то, что первично и не скопировано ни с какого предшествующего восприятия, мы можем утверждать, что все наши впечатления врождены, а идеи не врождены» [10, с. 32].

В процесі формування своєї теорії пізнання Юм відхиляє і матеріалізм Локка, і релігійну догматику Берклі та створює світогляд, відповідний як до тверезого практицизму, так і до його побоювань всілякого роду крайнощів, його прагненню до компромісів. Для цього Юм перетворив суб'єктивний ідеалізм берклiанської теорії пізнання в агностичному дусі. Вихідний пункт розмірковувань Юма заключається в переконаності безпосередньої даності нам відчуттів. Юм зробив висновок, про те, що ми в принципі не знаємо та й не можемо знати, існує чи не існує матеріальний світ, як зовнішнє джерело відчуттів. «... Природа держит нас на почтительном расстоянии от своих тайн и предоставляет нам лишь знание немногих поверхностных качеств» [10, с. 35].

Список літератури:

1. Асмус В.Ф. Френсис Бекон. – Избранные философские труды, Т. I. – М., 1969.
2. Беркли Джордж. Сочинения. – М.: Мысль, 1978. – 554 с.
3. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії. – К.: Либідь, 2001. – 408 с.
4. Гусєв В.І. Західна філософія Нового Часу. XVII-XVIII ст.: Підручник. – К.: Либідь, 1998. – 368 с.

5. Грицишина М.В. Досвід структуралізму Дж. Локка і безпосередність враження Д. Юма / М.В. Грицишина // Гуманітарні студії. Збірник наукових праць КУ. Серія: Філософія. Політологія. Вип. 12. – К.: ВПЦ «Київський Університет», 2012. – С. 128-135.
6. Історія філософії: Підручник / Ярошовець В.І., Бичко І.В., Бугров В.А. та ін.; за ред. В.І. Ярошовця. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2002. – 774 с.
7. История Философии: Запад-Россия-Восток. (книга вторая: Философия XV-XIX вв.) под ред. проф. Н. В. Мотрошиловой. – М., 1996. – 557 с.
8. Нарский И.С. Давид Юм. – М.: Мысль, 1973. – 186 с.
9. Нарский И.С. Философия Давида Юма. – М.: Издательство Московского Университета, 1967. – 360 с.
10. Юм Д. Сочинения в 2 т. Т.I/Пер. с англ. С.И.Церетели и др.; Вступ ст. А.Ф. Грязнова; Примеч. И.С.Нарского. – 2-е изд., дополн. и испр. – М.: Мысль, 1996. – 736 с.
11. Юм Д. Сочинения в 2 т. Т.2/Пер. с англ. С.И.Церетели и др.; Вступ ст. А.Ф. Грязнова; Примеч. И.С.Нарского. – 2-е изд., дополн. и испр. – М.: Мысль, 1996. – 799 с.
12. Юм Давид. Трактат о человеческой природе, или попытка применить основанный на опыте метод рассуждения к моральным предметам. // Юм Давид Сочинения в двух томах. – Т. 1. – М., 1996. – 733 с. – С. 53-655.

Грицишина М.В.
Ровенский государственный гуманитарный университет

ПРОБЛЕМА ВПЕЧАТЛЕНИЯ КАК ОПРЕДЕЛЯЮЩАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ТЕОРИИ ПОЗНАНИЯ Д. ЮМА

Аннотация
Исследованы философские взгляды Д. Дма и Дж. Локка. Центральным пунктом философского учения Д. Юма является теория познания, которая концентрируется вокруг понятия впечатление (impression). Ведь по мнению философа, именно опыт человека становится имеющимся в качестве впечатления и именно через человеческую экзистенцию реализуется в мире. А современный мир, в качестве картины мира, формируется путем понимания собственного опыта, собственных впечатлений, коррелирует с сенсуалистической концепцией опыта Дж. Локка и скептической философией человеческой природы Д. Юма. А также, что почти вся философия Юма строится им как теория познания, описывающая факты сознания, превращая ощущения в абсолютное «начало» познания.
Ключевые слова: идеи, впечатления, перцепции, познания, процесс восприятия, эмпиризм.

Grytsyshyna M.V.
Rivne State University of Humanities

THE PROBLEM OF IMPRESSION AS A DEFINING COMPONENT OF THE THEORY OF KNOWLEDGE BY D.HUME

Summary
The studies involvethe philosophical viewsof D. Hume and John Locke. A centerpiece of D. Hume's system of philosophyis the cognitive theory, which focuses on the concept of impression. He is convinced that it is the human experience which becomes existent as an impression and this impression is being realized in the world through (via) human existence.The modern world,in its turn, as the world view is formed by means of understanding one's own experience and impressions, which in a whole, correlates with sensual concept of experience according to John Locke and D. Hume's skeptical philosophy of human nature. Moreover, almost all Hume's philosophy is created as a theory of knowledge describing the facts of consciousness and transforming (turning) sensation into the absolute «source» of knowledge.
Keywords: ideas, impressions, perceptions, knowledge, perception process, empiricism.

UDC 1/14

CONTENT CHANGES IN MODERN PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY

Petrushenko V.L.
National University "Lviv Polytechnic"
Petrushenko O.P.
Lviv Medical Institute

The aim of given article is to define and analyze the most important and most visible changes in the understanding of man in contemporary anthropological studies. Methods of comparison, discourse analysis, hermeneutic analysis of notions and categories are used in given investigation. As a result it is noticed that special attention is given to the natural basis of human being, tendencies of changes of human being towards post-human and signs of spiritual crisis. Prospects for further research are associated with the need to take into account the heritage concepts of Eastern philosophy and Eastern European philosophical traditions.
Keywords: anthropology, anthropological basic characteristics of human, post-human.

Stating of problem. In recent years it is observed increasing interest towards different kinds of anthropological research. The rapid increase of the number of publications on this topic created a situation which is one of the famous scientists called unexpected [14, s. 490]. This situation eventually led to the realization of the need to review more or less established ideas of a man which appeared in the previous anthropological literature. As one of the first attempts to carry out such a review can be called book by N. Grigorieva [2], in which the author tries to define those trends that influenced the shifts in philosophical and anthropological problems after the Second World War and the consequences of these influences. It is noteworthy the significant impact on contemporary anthropological studies of philosophical avant-garde ideas, especially - of philosophical postmodernist thesis of the "death of man", the "death of the subject", "post-corporeity", "post-personality" and "post-human" [see: 8; 11; 15]. Thanks to modern innovations in anthropological issue classical philosophical anthropology somewhat receded into the shadow, not so much investigations today works directly aiming to identify and comprehend these kinds of shift. Therefore, **the purpose of this article** is sufficiently complete coverage of the changes that took place and take place in the modern understanding of man, especially - within a philosophical anthropology, but also in other contemporary research areas dedicated to man.

Account of main material. Special studies show that the term "anthropology" appears in the XVI century [history of the term and its content modification see: 9, p. 13-14] first in the meaning close to medicine and almost exclusively with biological context: in 1502 was published book of M. Hundt "Anthropology about dignity, nature and properties of man and about the elements, parts and limbs of human body". From 1533 (H. Kapell's "Anthropology, or reflection on human's nature") attention to psychological component was added to this point of view, that finally was fastened in the understanding of the man in the epoch of the Enlightenment. However, already in developed mythologies of different cultural regions was attended the desire to understand the man. Here we can see the beginning of future competitive positions in the conceptual understanding of man: totemism and hylozoism connected man with the natural world, and creationism explains its existence and certain manifestations with the idea of the creation of man by God or gods. In XVIII – early XIX century in Western philosophy dominated the concepts that considered the man in the context of attributive characteristics of the universe, that is, as a manifestation of the fundamental properties of the world – or energy (activism), or substantial (materialism, naturalism, spiritualism), or as surpassed of natural cosmic being. At the same time begins quite active development of so-called physical anthropology, and in the nineteenth century M. Shtirner, L. Feuerbach, S. Kierkegaard and to some extent – Friedrich Nietzsche considered the problem of man such that occupies a leading position in philosophy. However, a noticeable jolt to the growing interest in the problems of man gave representatives of philosophical anthropology (M. Sheler, A. Helen, E. Rothaker, H. Plesner), that though originated in the era of non-classical philosophy, can be considered as a classic in relation to contemporary philosophical human studies. Existentialism, personalism, Freudianism and new-Freudianism join to philosophical anthropology in excitation of interest to human studies. Yet in the 20 – 30 years of the twentieth century appeared a number of specific sciences aimed at the study of man: a cognitive psychology, cognitive anthropology, social anthropology, cultural anthropology, and finally, historical anthropology [see: 1; 10, pp. 8-10; 13, pp. 20-24; 5]; all these sciences, according to some scientist's opinion, must become parts of complex sociocultural anthropology, whose range extends from a purely empirical science to philosophical anthropology, and also must include religious philosophy, metaphysics and modern human spiritualism.

In our view, the attempt to include philosophical anthropology to the socio-cultural anthropology is not entirely justified, but, rather, can be justified only by certain research tasks, and just when we want to describe the whole horizon of contemporary anthropological studies. If we shall ask questions about which areas of anthropological research allow us to see the whole problem field of anthropology in unity through its first principles, and to find out what problems of modern anthropology are dominant and promising, to philosoph-

ical anthropology should be given a special place, because only it can actually perform these tasks. And the need to respect exactly this angle in anthropological research has been and remains the main condition of successful cognition in general. Especially for philosophical anthropology presents a challenge that at the end of the XX – XXI century real changes in state and manifestations of human led to significant shifts in anthropological research problems caused by a number of factors, including the influence of certain of philosophical postmodernism ideas. What exactly are these changes and what is their significance?

First of all it is necessary to notice the shift "to the pole of naturalness" [2, p. 6-7] in the focus of anthropological issue. A number of current researches demonstrate the need to recognize a much larger man's dependence on natural basis: in the era of the modern treatments in humans at the first place were put human rationality and creativity, and in our time, emphasis is placed on man's base, natural beginnings. Therefore it is advisable to talk about basic anthropic characteristics of a person only thanks to which a person is able to take social, cultural, epistemological and cognitive properties and provide the status of a full member of socio-cultural process [7, p. 21-23].

Secondly, the notion of post-human in our time became widespread and became the item of discussions. Different scientists put in this notion quite different meanings: on the one hand, it is a trend of loss by modern humans to some extent the features of that person, which was mostly described by philosophers of the Enlihgtenment and was supplemented and corrected by philosophers, scientists and writers in later times, and, on the other hand, - about the significant transformation that they undergo a person as a result of the introduction of modern technologies of medicine, genetic engineering, transplantation, use of psychotropic drugs and newest information devices [3]. One of the contemporary authors submit these changes in next way: «Either our bodies constitute a vital part of who we are, or, they are like other technological artefacts, tools for the realization of human intentions, which in this scenario necessarily is situated in the mind. If the former, one's virtual presence is an extension of one's body in the sense that it progressively serves the functions previously reserved for physical bodies. If the latter, however, our biological bodies might just be serving as containers for our identities and intentions, in which case it makes sense for the self to now be upgrading to a more sophisticated container, using a machine as an upgraded, alternate tool to the physical body. This is already happening to some extent and is likely to continue in the same direction» [16, p. 11]. Disturbance with this situation was expressed in the report at a commission of bioethics at the US president [17]. As a result of the aforementioned trends and practices sacramental question arises: is there any limit of modifications to the natural man, that we must not overcome, and if we shall pass it we shall get some product of technology constructing and a completely artificial entity? In other words: is there something in a man, the presence of which is a prerequisite for its existence in the human status and with the loss of what that status is clearly lost? - It is clear that these questions are principal or fundamental for the understanding and cognition of the man.

Thirdly, in modern anthropological studies often is talked about the tendencies of the people loss of their subjective characteristics: in a crazy array of information, at the space of intersection of many social factors and circumstances, feeling the pressure of the phenomena of globalization and multiculturalism, a person more and more is losing the ability to make justifiable choices. Amid frantic pace of social dynamics and huge scale of social life events man is lost (or compressed), as B. Paskal said, the "hardly noticeable mote" and involuntarily experiences mental confusion, helplessness, his own insignificance. His orientation in the world is under the influence of random factors, and is even more influenced by advertising, social, and political manipulation, specially designed information technology, etc. The inner center in modern man that appeared as a source of subjectivity, the source of unauthorized activity is like atrophied. This picture of the human condition in contemporary society, taken together with the noticeable trends of the future, unwittingly makes us talk about a new kind of social totalitarianism, which includes technological and manipulative totalitarianism. In our time it is already possible using information networks to gather and bring to the protests tens of thousands of people who do not adequately understand the nature of these actions, as well as their role and position in implementation of these actions.

The thesis about the "death of the subject" is proposed in somehow other considerations, typical for representatives of postmodernism: as culture creation lost its resources nowadays, it means that it is fundamentally impossible to create something really new. Moreover, the culture is actually created not so much by the subject but by the previous cultural forms, genres and traditions, so the ability to write poetry in a certain style is generated by the presence of previous cultural models. This determination of cultural process acted before also, but today, when we are dealing with a culture of N-level layers, the subject finally becomes a fiction or agent of a process [6, s. 321-323].

Fourth, we note that in given outlined trends and changes within philosophical anthropology is actively discussed the problem of its transition from the social paradigm in the treatment of human nature to natural or natural biological one [14, s. 501]. These paradigms according to consideration of some authors are opposite to each other, but we think it should be talked about what accents dominate in considerations about factors of man's formation. It seems that even supporters of natural-biological dominant in this process (for example, proponents of eugenics) did not reject the fact that man as human being lives and deploys its vitality in the socio-cultural environment and, therefore, recognize the role of social factors in that we call human nature. Among the supporters of social dominance in shaping of people were those who proclaimed the radical thesis on exclusively social nature of man, but they can't doubt the fact that in order to become a man, we must first be born as a man and state of it.

Fifth, already in the thirties of the twentieth century a number of thinkers have noted occurrence of the mankind in a sharp spiritual crisis [12, s. 23]. In the content of the above-mentioned changes in the contemporary situation of man and the understanding of it by philosophers and scientists the problems of spirituality unfortunately did not fully appear: actively were discusses medical, technological, finally - social and political problems. What is meant when we are talking about spirituality? In the foreground are, in most cases, the issues of religion: is modern man devoted to religious purity, morals and virtue? A positive answer is rather doubtful. Moreover, access to information and opportunities to join to certain cults and confessions puts a person in relation to religion in a position of uncertainty, relativism, skepticism. Religion in modern society increasingly looks like something exotic, but not vital matter. We know that some modern theologians believe that man is inherent in religion, and this can lead man in the bosom of a certain religion, but religious feelings may remain as common sense. If we agree with this statement, we have to recognize that modern man has no inherent desire to reflect on the problem of his own religion, to ponder something that it may demand from a person and incite to do something.

Spirituality is also associated with the human desire for self-improvement, with his interest in spiritual self-perfection, to develop a sustainable system of life beliefs. It also connected with values the nature of which for a long time was associated with systems of social life [4, s. 107-110]. However, in the context of recognition of the important role of basic anthropological characteristics in shaping of human life we should take into account the fact that a person can’t be completely reduced to social structures and functions. That’s why is very important to make difference between the values that they can be called valyutative values and are connected with social relations, and values of existential kind that can be called dyhnitative values – values of human dignity. In our opinion, decisive importance should be given to the latter kind of the values, because these values are closely connected with self-knowledge and self-improvement.

To the field of human spiritual interests is also included the desire to cultural activity, to creation, but for contemporary culture there is characteristically separation between art, morality and the human desire for self-improvement. Contemporary art is called pointless just because here are represented: schematism, individual elements of artistic form and composition, disgraceful activity and pursuit of leadership or profits. There is no doubt that traditional naturalistic art receded into the past, but this does not mean that a person can get aesthetic pleasure from the results of its deconstruction. Moreover, culture in general and art especially must enter a man into space of experience of the human self-statement, but this role isn’t almost peculiar for contemporary art. Thus, contemporary art leaves man in the field of destroyed and dissectioned art forms of the past epochs and is unable to awaken in man the spiritual aspirations. Is there any way out of the situation, in which the modern man is? Can the modern anthropology tell to man some directions of way out?

In our opinion, there are two important points, consideration of which could open the justified prospect not only for theoretical and conceptual solution of contemporary problems of man, but also contribute to the optimization of real social practices aimed at humans. First of all, the acquisitions of Eastern philosophy should be actively involved into the process of understanding of such fundamental anthropological phenomena as the Self. The beginning, which moves human actions, can be comprehended only as "self" or «the Self» – transcendent, manifested and represented through immanent. Self is the epicenter of the human person, and there is no doubt that if we remove the Self from the human nature, we shall get anything but not human. In our opinion, only the Self is the central and fundamental part of a person which indicates the extreme limit of possible modifications of human nature with the help of technological innovations. Can be the self inherent in modified or robotic systems that mimic human? – In our view, definitely not, that’s why researchers attention should be concentrated on understanding of essence of the Self. In the identifying and cognition of the Self Eastern philosophy was and remains undeveloped resource for Western philosophy. Secondly, in our opinion, it is theoretically important in modern anthropological studies take to consideration the ideas and peculiarities of Eastern-European philosophizing which implies confession of argument «Ad Hominim» and active use of methods of spiritual self-absorbing. To Eastern European heritage philosophy belongs philosophical and ideological legacy of Kievan Rus, Polish messianic philosophy, philosophy of G.Skovoroda, the philosophy of Russian religious renaissance. This, we believe, is an important intellectual resource for understanding of contemporary anthropological situation and its positive practical solutions.

Conclusions. There is no doubt that activation in the field of modern anthropological research is taking place in our time due to certain changes in the life of man and leads to disturbance concerning his current state and prospects of gradual loss of its essential features and their implications. The authors believe that the focus of researchers must be connected with drill-understanding of the phenomenon of human self, with using of the achievements of Eastern and Eastern European philosophy, and that can perform a heuristic role in solution of these problems.

References:

1. Vol’f K. Antropologiya: Istoriya, kul’tura, filosofiya / Kristof Vol’f. Per. s nem. G. Hajdarovoj. – SPb.: Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 2008. – 280 s.
2. Grigor’eva N. Evolyuciya antropologicheskih idej v evropejskoj kul’ture vtoroj poloviyn 1920 – 1940-h gg. (Rossiya, Germaniya, Franciya): Monografiya [Tekst] / N. Grigor’eva. – SPb.: ID «Petropolis», 2008. – 344 s.
3. Gurevich P.S. Kto on takoj – chelovek? / P.S. Gurevich // «Filosofiya i kul’tura», 2015, № 6. – S. 797–801.

4. Joas H. Vozniknovenie cennostej / H. Joas. Per. s nem. K.G. Timofeevoj. – SPb.: Aletejya, 2013. – 312 s.
5. Krom M.M. Istoricheskaya antropologiya [Tekst] / M.M. Krom. 2-e izd., ispr., dop. – SPb.: «Dmitrij Bulanin», 2004. – 168 s.
6. Luk'yanec' V.S., Sobol' O.M. Filosofskij postmodern: Navchal'nij posibnik loya vikladachiv, aspirantiv, studentiv vuziv, yaki specializuyut'sya v galuzi gumanitarnih disciplin / V.S. Luk'yanec', O.M. Sobol'. – K.: Abris, 1998. – 352 s. Smert' sub'єkta – S. 321–323.
7. Petrushenko V. Filosofiya siogodni: stan, trivogi ta prognozy / V. Petrushenko // Suchasne buttya filosofiї [Tekst]: materiali vseukraїnskih filosofskih chitan, 25 listopada 2011r., m. Dnipropetrovsk. – Dn.: Nac. girnichij un-tet, 2012. – 155 s. – S. 11–23.
8. Postchelovecheskaya personologiya. Postchelovechnost // Proektivnyj filosofskij slovar: Novye terminy i poniatiia / Pod red. G.L. Tulchinskogo i M.N. Epshtejna. – SPb.: Aletejya, 2003. – 512 s. – (Seriya «Tela mysli»). – S. 310–318.
9. Roginskij Ya.Ya., Levin M.G. Antropologiya. Uchebnoe posobie / Ya.Ya. Roginskij, M.G Levin. 3-e izd., pererab. i dop. – M.: Vysshaya shkola, 1978. – 528 s. – S. 17–18.
10. Socioku'turnaia antropologiia: Istoriia, teoriia i metodologiia: Enciklopedicheskij slovar / Pod red. Yu.M. Reznika. – M.: Akademicheskij proekt, Kultura; Kirov: Konstanta, 2012. – 1000 s. (Summa, Enciklopediya kulturologii). – S. 8–10.
11. Tulchinskij G.L. Postchelovecheskaya personologiya. Novye perspektivy svobody i racionalnosti / G.L. Tulchinskij. – SPb.: Aletejya, 2002. – 677 s. – (Tela mysli).
12. Shvejcer A. Blagogovenie pered zhizniu / A.Shvejcer. Per. s nem. Sost. i posleslovie A.A. Gusejnova; Obshch. Red. A.A. Gusejnova i M.G. Selezneva. – M.: Progress, 1992. – 576 s. – S. 23.
13. Eriksen T.H. Chto takoe antropologiya? [Tekst]: ucheb. posobie / T.H. Ehriksen. Per. s angl. A.I. Karasevoj; pod nauch. Red. Zh.V. Korminoj; predisl. Zh.V. Korminoj; Nac. issled. un-t «Vysshaia shkola ehkonomiki». – M., Izd-vo Vysshej shkoly ehkonomiki, 2014. – 238, [2] s. – (Perevodnye uchebniki VSHEH). – S. 20–24.
14. Yudin B.G. Sovremennye diskussii o prirode cheloveka: konstruktivizm protiv naturalizma / B.G. Yudin // Filosofiya prirody segodnia. Redaktory I.K. Liseev, V. Lugovskij. Per. s polskogo V.L. Vasyukov, E.N. Shulga. – M.: «Kanon+» ROOI «Reabilitaciya», 2009. – 512 s. – S. 490 – 507. – S. 490.
15. Axtell Guy. A Post-Humanist Paradox? / Guy Axtell // Social Epistemology Review and Reply Collective 4, no. 9 (2015): 66–68.
16. Gui Angela. Extended Personal Identity in the 21st Century / Angela Gui // Social Epistemology Review and Reply Collective 4, no 11 (2015): 8–14.
17. PCBE Transcripts (March 6, 2003). Session 3. – Режим доступу: http://www.bioethics.gov

Петрушенко В.Л.
Національний університет «Львівська політехніка»
Петрушенко О.П.
Львівський медичний інститут

ЗМІСТОВІ ЗРУШЕННЯ У СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ АНТРОПОЛОГІЇ

Анотація
У статті поставлена мета окреслити та проаналізувати найважливіші та найпомітніші зміни в осмисленні людини у сучасних антропологічних дослідженнях. Застосовані методи компаративістики, дискурс-аналізу, герменевтичного аналізу понять і категорій. У результаті констатовано зміщення уваги на природне начало людини, тенденції змін людини в напрямі до постлюдини, проблеми та ознаки духовної кризи. Перспективи подальших досліджень пов'язуються з необхідністю враховувати надбання східної філософії та особливості східно-європейських філософських традицій.
Ключові слова: антропологія, базові антропні характеристики людини, постлюдина.

Петрушенко В.Л.
Национальный университет «Львовская политехника»
Петрушенко О.П.
Львовский медицинский институт

СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ

Аннотация
Целью статьи является очерчивание и анализ наиболее существенных и заметных изменений в осмыслении человека в современных антропологических исследованиях. В статье использованы методы компаративистики, дискурс-анализа, герменевтического анализа понятий и категорий. В результате констатировано смещение внимания на природное начало человека, тенденции изменений человека в направлении к постчеловеку, проблемы и признаки духовного кризиса. Перспективы дальнейших исследований связываются с необходимостью учитывать достижения восточной философии и особенности восточно-европейских философских традиций.
Ключевые слова: антропология, базисные антропные характеристики человека, постчеловек.

УДК 2-43:272+3.304

СОЦІАЛЬНЕ ВЧЕННЯ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ПІСЛЯ ІІ ВАТИКАНСЬКОГО СОБОРУ

Стефанов С.Д.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається тлумачення соціального вчення католицької Церкви після ІІ Ватиканського собору. Упродовж останніх ста років Церква виголошувала, за висловом Папи Лева XIII, «власне слово» щодо питань суспільного життя. Продовжуючи тлумачити спадщину католицької соціальної доктрини, папа Іоанн Павло ІІ видав три визначні енцикліки: Laborem exercens, Sollicitudo rei socialis та Centesimus annus. Вони у значній мірі уособлюють основні етапи розвитку католицької думки в цій галузі. Останнім часом багато єпископів з усього світу сприяли глибшому розумінню соціальної доктрини Церкви. Свій внесок зробила також і велика кількість науковців з усіх континентів.

Ключові слова: Церква, собор, Ватикан, енцикліка, Євангелізація.

Постановка проблеми. За будь якого стану розвитку суспільства Церква завжди відігравала одну з ключових ролей впливу на людську свідомість, що завжди робить тему соціального вчення Церкви актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню соціального вчення католицької церкви присвячені праці багатьох вчених зокрема праці Б. Андрусишина, В. Єленського, О. Ігнатуши, А. Колодного, В. Сергійчука, В. Смолія, В. Ульяновського, О. Уткіна, Л. Филипович, П. Яроцького.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У зв'язку з постійним розвитком сучасного суспільства відкритим залишається питання динаміки відношення Церкви до тих чи інших питань серед яких науково-технічний прогрес, перегони озброєнь, пригнічення людей та інше.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення основних принципів католицького соціального вчення та їх систематизація.

Виклад основного матеріалу. Період після Другої світової війни був ознаменований інтернаціоналізацією католицького соціального вчення. Документи, що з'явилися в цей час, свідчать про організацію міжнародного співтовариства, про винесення вимог соціальної справедливості на міжнародний рівень і про моральні питання щодо війни і ядерної зброї.

Перша енцикліка Іоанна XXIII, Mater et magistra (1961), звертає суспільну увагу на збільшення прірви між багатими і бідними. Енцикліка підкреслює соціальні функції приватної власності і закликає до реконструкції суспільних відносин. Pacem in terries (1963), енцикліка Іоанна XXIII про мир, була закликом, до всіх людей доброї волі. Папа закликав заборонити ядерну зброю, підкреслюючи відповідальність кожної людини у справі захисту життя.

Соціальне вчення ІІ Ватиканського собору було відображено в двох документах, що з'явилися в 1965 році. Душпастирська конституція Gaudium et spes розглядала варіанти соціальної справедливості як частину місії церкви. Декларація про релігійну свободу Dignitatis humanae була одним з найбільш спірних документів собору. Її першоваріант написав Джон Кортні Мюррей, американський єзуїт, якому Рим в 1950 році заборонив публічні виступи, але який був запрошений на другу сесію собору за наполяганням кардинала Френсіса Спелмана з Нью-Йорку [1, с. 115].

Папа Павло VI випустив в 1967 році енцикліку Populorum progressio. Окрім повторення в ній традиційного навчання, що право на приватну власність не є незмінним, папа звернув увагу на питання земельної реформи. Також папа засудив ліберальний капіталізм як систему в якій основним мотивом для економічного прогресу вважається прибуток, головним законом економіки – суперництво, а приватизація засобів виробництва розглядається як абсолютне право, яке не має обмежень і не несе відповідних соціальних зобов'язань. «The Wall Street Journal» от 30 марта 1967 года, обвинил энциклику в проповеди марксизма.

«Справедливість у світі» 1971 року, документ ІІІ Асамблеї Синоду єпископів, об'єднав євангелізацію із зобов'язанням перетворення світу. У цьому документі дії в інтересах справедливості і участь в перетворенні світу цілком і повністю представляються істотною частиною проповіді Євангелія. З 1971 року і до цього дня триває період розвитку католицького соціального вчення. Даний період в першу чергу має справу з дедалі більшою прірвою між багатими і бідними, з проблемами, пов'язаними з науково-технічним прогресом, перегонами озброєнь, пригніченням одних людей іншими, а також включає в себе критику як комунізму, так і капіталізму.

Octogesima adveniens 1971 року, послання Павла VI кардиналу Морісу Руа, голові Папської ради «Справедливість і мир», присвячене проблемам які з'являються внаслідок виникнення урбанізації, і включає питання про становище молоді, жінок та бідноти. Грегорі Баум відзначає в папському посланні три важливих пункти. По-перше, воно визнає соціалізм можливою для католика позицією. По-друге, в ньому обирається більш тонкий підхід до марксизму, який відкидається як цілісна філософська система і як політична форма правління, яку асоціюють з диктатурою, але визнається доцільною в якості форми соціального аналізу, хоча і повинен застосовуватися вкрай обережно. І нарешті, по-третє, енцикліка приймає і схвалює критичну функцію «утопії», яка може стати причиною зародження нового бачення альтернативного суспільства (це

запозичення у марксистського філософа-ревізіоніста Ернста Блоха) [2, с. 91-92].

Апостольське звернення Папи Павла VI про євангелізацію, Evangelii nuntiandi (1975) підкреслює, що євангелізація має і соціальний додаток, так само, як особисте. Перше включає в себе захист прав людини, сімейного життя, миру, справедливості, всебічного розвитку і звільнення. Папа пише про нерозривний зв'язок між євангелізацією і звільненням, так як особистість, яка є об'єктом євангелізації – це не абстрактна істота, а людина, підвласна соціальним і економічним умовам. Він зауважує, що хоча деякі з світських спільнот жорстко критикують церкву і її ієрархію, інші спонукають церкву до зростання і цілком можуть бути полем для євангелізації.

Євангелізація – це саме серце місії церкви. Відповідальність за неї лежить на помісних церквах в тій же мірі, як і на вселенській Церкві. Всі християни повинні відігравати важливу роль в євангелізації.

Перша соціальна енцикліка Папи Іоанна Павла II, Laborem exercens, вийшла у 1981 році. Її часто схвалюють за наявність усіх якостей справжнього віроповчального документа, який не тільки наставляє, але також прояснює і наводить докази. Підкреслюючи пріоритет праці над капіталом і людської особистості над речами, енцикліка неупереджено критикує як ліберальний капіталізм, так і марксизм. Розвиваючи тему духовності праці, папа сприймає роботу як необхідну умову для людської гідності. Ключова ідея папи – це солідарність і єдність. Ця тема постійно з'являється в енцикліці [3, с. 104].

Sollicitudo rei socialis (1987), енцикліка Іоанна Павла II з соціальних питань церкви, була присвячена з нагоди двадцятиріччя енцикліки Павла VI Populorum progression, і у ній розвиваються ідеї останьої. Найбільшу увагу в ній приділено проблемі діалогу між розвиненими державами Північної півкулі і країнами Південної півкулі, які тільки розвиваються. Корінь проблеми був приписаний існуванню двох протиборчих блоків – ліберального капіталізму на Заході і марксистського колективізму на Сході. Соціальне вчення церкви не схвалює обидві ці системи.

Centesimus annus (1991), приурочена до сторіччя енцикліки Rerum novarum, вийшла після краху комунізму в Східній Європі і розпаду Радянського Союзу. Енцикліка більш позитивно оцінює капіталізм, визнаючи позитивну роль бізнесу, що приймає до уваги роль людського творчого потенціалу в економіці. Однак і у капіталізмі відзначені певні недоліки. Він не може бути метою «третього світу» і країн, що розвиваються, де рівень свободи в економічній сфері слід обмежити за допомогою юридичних заходів з поваги до етичної та релігійної свободи.

Evangelium vitae, енцикліка Іоанна Павла II про людське життя, вийшла в світ у 1995 році. У ній папа закликає всіх людей доброї волі створювати у світі «нову культуру людського життя». Приклади недостатньої поваги до життя в сучасному світі включають в себе несправедливий розподіл ресурсів, що призводить до убогості, недоїдання і голоду мільйонів людей, військове насильство і торгівлю зброєю, шкоду, що наноситься екологічному балансу Землі, поширення наркотиків та пропаганду варіантів сексуального життя, які становлять небезпеку для життя людства.

Енцикліка концентрується на нападах у існуванні людини в її найбільш ранній і пізній стадіях. Енцикліка відкриває нові горизонти, виступаючи проти страти. Енцикліка стверджує позицію церкви, що аборт, зроблений в якості мети або як засіб, завжди є важким гріхом в моральній сфері. Також засуджується використання людських зародків як об'єктів експериментування. Хоча енцикліка відкидає евтаназію, суїцид і «самогубство зі сторонньою допомогою» як те, що суперечать Божому закону, в ній допускається право пацієнта на відмову від агресивної терапії, яка здатна викликати лише хворобливе продовження життя, однак не слід переривати нормальне лікування, якого потребує хворий в аналогічних ситуаціях. В останньому розділі енцикліки папа закликає до створення нової культури, яка поважає і захищає кожне людське життя. Християнам слід виявляти особливе співчуття до бідних, їх громади повинні підтримувати одиноких матерів, шлюбні агентства і центри сімейної консультації, лікувальні та піклувальні програми для людей з наркотичною залежністю, представників сексуальних меншин, душевнохворих, людей зі СНІДом та інвалідів.

Від початку собору ряд національних та регіональних єпископських конференцій випустили важливі документи і пастирські послання з соціальних питань. Навіть якщо ці документи і не є частиною офіційного магістеріуму, вони вже зіграли важливу роль у розвитку суспільної свідомості католиків [4, с. 62]. Перше післясоборне засідання Конференції єпископів Латинської Америки (CELAM II) відбулося у Медельїні (Колумбія) у 1968 році. Зустріч стала поворотним пунктом для церкви Латинської Америки, так як єпископи почали думати про життя своїх країн в світлі рішень собору, про соціальне вчення церкви, яке пізніше стало відомо під назвою: богослов'я звільнення. Шістнадцять документів конференції в Медельїні відзначили основні проблеми Латинської Америки, які полягають не в економічній відсталості а у ситуації соціальної несправедливості, яку можна назвати «інституційним насильством». Єпископи вимагали солідарності церкви з бідними – істинної солідарності, яка буде включати в себе перерозподіл благ – і пробудження свідомості з боку самих бідних, щоб вони починали нести відповідальність за власне життя [5].

Католицьке соціальне вчення будується на принципі гідності людської особистості, його підхід відрізняється громадським виміром. Воно цілком протипоставлене сучасній американській та західній культурі з її індивідуалістичним забарвленням [6].

Систематичний огляд католицького соціального вчення виділяє такі основні принципи:

· *Гідність людської особистості.* Людина створена за образом Божим, і тому людське життя священне і не може використовуватися як засіб. Тому судження у всіх сферах економіки і політики повинні виноситися з урахуванням того, спрямоване дане рішення на захист людської гідності чи ні. Таким є фундаментальний принцип католицької соціальної думки.

· *Важливе значення спільноти.* Так як людина за своєю природою створіння суспільне, кожного слід сприймати у співвідношенні зі спільнотою, необхідним для повного розвитку її особистості. Сім'я – основний осередок суспільства.

· *Загальне благо.* Зобов'язання загального блага відкидає індивідуалістичний ухил сучасного секулярного суспільства, який відстоює права індивідуума за рахунок блага суспільства в цілому. Права людини слід захищати з поваги до гідності людської особи, але права окремої особистості безпосередньо пов'язані з обов'язками. Папа Іоанн Павло II підкреслює цінність «солідарності» як зобов'язання по відношенню до загального блага. Таким чином, католицька соціальна думка протипоставлена одночасно індивідуалізму і колективізму.

· *Справедливий розподіл благ.* Однією з першочергових турбот принципу загального блага можна назвати справедливий розподіл благ. Без нього не може бути реалізовано право кожної людини на доступ до того, що вважається у даний момент необхідним для досягнення стандарту гідного життя. Мета економіки – служіння загальному благу, а не максимізація прибутку.

· *Пріоритет праці над капіталом.* Людська особистість важливіше неживих предметів. Матеріальні блага не можуть бути єдиною метою економічної спільноти, так як гідність особистості має більший пріоритет, і праця повинна служити цій гідності. Сама праця по суті має гідність, і гідність людини невід'ємна від її праці.

· *Право на участь.* Всі люди мають право на участь в економічному житті суспільства, яке включає у себе право на працю, оскільки праця необхідна для людської гідності. Загальна зайнятість – одна з найважливіших цілей. Безробіття не може допускатися як засіб для досягнення будь-якої іншої мети, тому що тоді капітал отримує пріоритет над працею.

· *Принцип субсидіарності.* Питання слід вирішувати швидше на місцевому рівні, ніж на рівні великих органів управління, залишаючи першість особистої ініціативи. Проміжні групи (сім'я, місцеві організації, професійні спілки та спільноти) повинні володіти достатньою свободою для власної діяльності без втручання держави.

· *Обмежене право на приватну власність.* Право на приватну власність не є незмінним, його не можна відокремлювати від обов'язків особистості по відношенню до загального блага.

· *Обов'язки по відношенню до бідних.* Як окремі особистості, так і цивільні співтовариства мають зобов'язання по відношенню до найбільш вразливих членів суспільства. Не всі починають економічне життя з однією і тією ж базою, внаслідок чого злидарювання окремих індивідів не може залежати виключно від них самих. Незалежно від причини своєї бідності усі люди рівні [7, с. 220-222].

Висновки і пропозиції. Розглянуті питання моралі і соціальної справедливості дуже важливі, тому що у них виражається християнське бачення «Царства» стосовно нашого приватного та суспільного життя.

Соціальна доктрина церкви має більш нову історію становлення, однак вона також глибоко корениться в традиції. Ми живемо в світі, де різниця між багатими і бідними стає все більшою – не тільки в певних країнах, але і на глобальному рівні. В даний час деякі держави впадають в анархію: їх економічні системи більше не функціонують, культурні, релігійні та громадянські стримуючі системи знаходяться на межі загибелі. Хаос у країнах, де навіть підлітки використовують вогнепальну зброю, стає реальною загрозою і для наймогутніших держав. Більш того, навіть наше навколишнє середовище перебуває в кризовому стані. Виснаження природних ресурсів, знищення тропічних дощових лісів і в результаті цього зменшення орного шару грунту, забруднення отруйними речовинами річок, озер і повітря, виснаження озонового шару, скупчення тонн токсичних відходів – все це поставило під загрозу саму здатність планети підтримувати людське життя.

У світі, якому загрожує так багато небезпек, традиція, що говорить про загальне благо, справедливий розподіл благ, право кожної людини на участь у житті суспільства і обмеження права на приватну власність, може стати великим ресурсом благ. Але вона також представляє собою і деяку загрозу існуючому порядку, тому що закликає громадян процвітаючих країн переглянути і по можливості змінити свій спосіб життя.

Для католиків є данністю переконання, що Бог говорить через церкву, хоча і не виключно через неї. У ситуації, коли людина не може у згоді із своєю совістю прийняти що-небудь з вчення церкви, після достатнього часу, проведеного у молитві, вона повинна послідувати за голосом совісті.

Але сьогодні необхідно зазначити і право церкви на вчителювання, і обов'язок католиків визнавати її вчення. Якщо магістеріум повинен сприйматися як вірний, щоб бути ефективним у житті церкви, то єпископи церкви, які формулюють вчителювання, повинні відігравати важливу роль, через поширення Євангелія впливаючи на вирішення питань, що постають перед церквою у сучасному світі.

Список літератури:

1. Timothy G. McCarthy, The Catholic Tradition: Before and After Vatican II, Chicago: Loyola University Press, 1994, 251.
2. Gregory Baum, Faith and Liberation: Development Since Vatican II, Gerald M. Fagin, ed., Vatican II: Open Questions and New Horizons, Wilmington: Glazier, 1984, 90-93.
3. Donal Dorr, Option for the Poor: A Hundred Years of Vatican Social Teaching, Maryknoll, N.Y.: Orbis, 1983, 248.
4. Sean McDonagh, The Greening of the Church, Maryknoll, N.Y.: Orbis, 1990, 175.
5. Edward L. Cleary, Crisis and Change: The Church in Latin America, Maryknoll, N.Y.: Orbis, 1985.
6. The Challenge of Peace: God's Promise and Our Response, Washington: USCC, 1983.
7. Рауш Т. Католичество в третьем тысячелетии / Пер. с англ. (Серия «Современное богословие»). – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2007. – 416 с.

Стефанов С.Д.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

СОЦИАЛЬНОЕ УЧЕНИЕ КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ ПОСЛЕ II ВАТИКАНСКОГО СОБОРА

Аннотация
В статье рассматривается толкование социального учения Католической Церкви после II Ватиканского собора. На протяжении последних ста лет Церковь провозглашала, по выражению Папы Льва XIII, «собственное слово» по вопросам общественной жизни. Продолжая толковать наследство католической социальной доктрины, папа Иоанн Павел II издал три выдающиеся энциклики: Laborem exercens, Sollicitudo rei socialis и Centesimus annus. Они в значительной мере олицетворяют основные этапы развития католической мысли в этой области. В последнее время многие епископы со всего мира способствовали более глубокому пониманию социальной доктрины Церкви. Свой вклад внесли также и большое количество ученых со всего мира.
Ключевые слова: Церковь, собор, Ватикан, энциклика, Евангелизация.

Stefanov S.D.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

CATHOLIC SOCIAL TEACHING AFTER THE SECOND VATICAN COUNCIL

Summary
The article deals with the interpretation of the social doctrine of the Catholic Church after Vatican II. Over the last hundred years the Church proclaims, in the words of Pope Leo XIII, «own a word» on public life. Continuing to interpret the legacy of Catholic social doctrine, Pope John Paul II issued three outstanding encyclicals. They largely represent the main stages of the development of Catholic thought in this area. In recent years, many bishops from around the world have contributed to a better understanding of the social doctrine of the Church. His contribution was also made and a large number of scientists from all over the world.
Keywords: Church, council, Vatican, encyclical, Evangelism.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 37.015.3 (045)

ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ ПЕДАГОГА: АСПЕКТ АГРЕСИВНОСТІ

Гутник К.Ю.
Київський національний лінгвістичний університет

У статті проаналізовано специфіку прояву агресивних тенденцій у поведінці педагога в межах навчально-виховного процесу. Описано схему безпосередньої взаємодії агресивної особистості з учнями, зосереджено увагу на причинах і наслідках такого роду стосунків. Охарактеризовано механізм професійної деформації педагога та роль індивідуальних особливостей представника професії в процесі його самореалізації. Визначено фактори професійної й особистісної нереалізованості. Розкрито мотив влади як ймовірне підґрунтя гіпертрофування агресивного стилю взаємодії в професійній діяльності педагога. Зосереджено увагу на перспективних шляхах подальшої розробки теми агресивності працівників сфери освіти. Висвітлено основні напрямки, що потребують системних міждисциплінарних досліджень.
Ключові слова: агресія, професійна деформація, особистість педагога, навчально-виховний процес, деструктивний вплив, агресивність.

Постановка проблеми. Згідно чинного законодавства про охорону дитинства державою забезпечується право дитини на вільне висловлювання власної думки та отримання інформації. Статтею 9 захищається право дитини вільно формувати власні погляди, розвиватисуспільну активність, отримувати інформацію, що відповідає її віку [1]. Державою також гарантується право дитини на захист від усіх форм насильства, особисту недоторканність та захист гідності; дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості, й унеможливлюють приниження честі та гідності дитини [1].

Держава бере на себе зобов'язання надавати дитині захист відексплуатації, усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють (стаття 10 Закону України про охорону дитинства від 2001 р.) [1].

Незважаючи на те, що дотримання закону є обов'язковим і за його порушення передбачена кримінальна відповідальність, в засобах масової інформації (ЗМІ) дедалі частіше висвітлюють випадки некоректного поводження працівників освіти з дітьми. Звичайно такі випадки не б'ють всі рекорди за чисельністю, вартозвернути увагу на те, що більшість з них не оприлюднюється. Оскільки механізм фіксації та процедура вирішення подібних конфліктних ситуацій не описані і не викладені в окремому законі, відсутня і офіційна статистика стосовно звернень та чисельності жертв некоректного чи жорстокого поводження педагогів з дітьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри безперечну актуальність цієї проблематики в наукових джерелах можна відшукати лише поодинокі дослідницькі роботи. Значно більше уваги приділяється проблемі конфліктів при взаємодії дитина-колектив, при чому педагоги часто виступають у ролі експертів, а не учасників подій. Результати окремих досліджень (А.А. Кириленко, 2012 р.) свідчать про те, що більше 80% опитуваних (діти, батьки та педагоги) вважають проблему насильства в сьогоднішньому суспільстві досить актуальною. Близько 40% опитаних педагогів зауважили, що значна кількість дітей, з якими вони працюють, потенційно може зазнавати систематичного або епізодичного насильства від свого оточення [3, с. 54-55]. Результати опитування дітей дають підстави стверджувати, що більше половина з них вважає своїх друзів та знайомих жертвами насильницьких дій. Згідно отриманих показників 37% опитаних дітей зазнають насильства безпосередньо, а не опосередковано (найвищий показник виявлено у хлопців 13-14 років). Беручи до уваги викладене вище, можемо зробити висновок, що близько третини дітей, які навчаються в загальноосвітніх навчальних закладах (ЗНЗ), зазнають систематичного насилля, не отримуючи в таких ситуаціях. необхідної професійної допомоги [3, с. 55-56].

Без перебільшення показовими можна вважати результати порівняльного аналізу опитувань дітей та педагогів. Більше 80% вчителів та вихователів дотримуються думки, що таким є вулиця. Проте опитування дітей відобразило рівнозначність позицій стосовно «вулиці» та «школи», до того ж школу, як основне зосередження насилля, визнає переважна більшість дітей у віковому проміжку від 12 до 14 років. Подібне розходження в позиціях респондентів слід трактувати як неготовність педагогів критично ставитись до реалій сучасного шкільного життя. Це можна пояснити як віковими особливостями педагогів, так і атавістичними залишками радянської системи у системі навчання та виховання (світогляд та ідеологія педагогічного колективу) [3, с. 57-60]. Переважна більшість педагогів не визнає проблему насильства, особливо, якщо йдеться про особисту педагогічну практику. З цієї причини діти не мають можливості отримати ефективну та вчасну професійну психологічну допомогу.

Варто також акцентувати увагу на результатах науково-психологічного дослідження Є. Дубровської, М. Ясеновської та М. Алєксеєнко (2011 р.): 53% респондентів вважають себе жертвами агресивної поведінки педагогічного складу ЗНЗ. 39% респондентів відмітили, що найчастіше джерелом насильства є дорослі, які працюють з дітьми. Опитувані підкреслили, що у більшості випадків насильство проявляється в формі приниження, порівняння, навішування ярликів, ігноруванні почуттів та потреб особистості [2, с. 82-83].

Спираючись на викладене, вважаємо доцільнимвизнати статус дітей, які перебувають тривалий час у деструктивному шкільному середовищі, як статусжертв систематичного насилля (попри заборону фізичного та морального насильства на законодавчому рівні неможливо заперечити його прояви в повсякденному шкільному житті учнів).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Результати вищеописаних досліджень спонукають нас зробити припущення, що у педагогічному середовищі існує проблема зниження критичності при самоідентифікації вчителів як можливих носіїв насилля. Це припущення дає підстави вивчити агресивність поведінки педагогів по відношенню до дітей, що їм підпорядковуються. Для нас було принциповим дослідити особливості та форми прояву агресивних тенденцій саме шкільних вчителів, а не викладачів вищих навчальних закладів (ВНЗ), оскільки вважаємо, що викладачі, у порівнянні з шкільними вчителями, мають вищий соціально-економічний статус та певні особливості взаємодії з учнями (більша дистанція при взаємодії).

Ми брали до уваги дослідження Л. Я. Зєні (2011 р.) щодо особливостей підготовки майбутніх вчителів: його результати свідчать про те, що агресивна поведінка є аспектом професійної деформації майбутнього вчителя. Причому професійна деформація бере свій початок у процесі підготовки студентів до професійної діяльності. Споживацьке ставлення до життя, орієнтація на розваги, нестримність бажань та засобів їх реалізації, життєва короткозорість, висока самооцінка, скептицизм, цинізм, інтелектуальна байдужість – всі вони у сукупності обумовлюють характер професійної та особистісної поведінки майбутнього педагога [4, с. 218-236]. З великою вірогідністю описані особливості в подальшому розподіляються на дві основні сфери: професійної нереалізованості та незадоволеністю особистим життям. У цих аспектах ми вбачали головну детермінанту активної агресивної поведінки педагогів.

Ґрунтуючись на викладеному вище, ми висунули наступну гіпотезу: рівень незадоволеності особистим життям та професійна нереалізованість у сумі обумовлюють гіпертрофованість вже наявних агресивних схильностей педагога та спричинюють їх активний прояв у професійно-педагогічній діяльності. **Метою цієї статті** є дослідження та висвітлення залежності особливостей прояву агресії від рівня задоволеності особистим життям та ступеню професійної самореалізації особистості педагога.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до визначеної мети нами було проведено теоретичний аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми; здійсненоаналіз теоретично-об'єктивної схеми поведінки педагога з учнями; організовано практичне дослідження взаємозв'язку особливостей прояву агресії педагогів з професійною нереалізованістю та незадоволеністю особистим життям; емпірично досліджено особливості схеми агресивної поведінки педагога; проведено порівняльний аналіз теоретично-об'єктивної та практично-дослідницької схеми агресивної поведінки вчителя.

Гіпотеза нашого дослідженняполягала в наступному: спираючись на проаналізовані теоретичні джерела з досліджуваної проблеми, практичні результати існуючих досліджень та власні спостереження, ми припустили *наявність значимого взаємозв'язку* між характером прояву агресії у педагогів та рівнем задоволеності особистим життям, а також ступенем професійної самореалізації.

Методологічна база нашого дослідження представлена теоретичними (аналіз, порівняння, синтез) та емпіричними методами. Ми використали метод опитування (комплексне анкетування власної розробки, що містить шість блоків різнотипових завдань), тестові методики (методика «Мотив влади» Є. П. Ільїна, методика «Вивчення задоволеності вчителів власною професією та роботою» М. В. Журіна та Є. П. Ільїна, експрес-методика «Шкала задоволеності життям» Е. Діенер, Р. А. Емонс, Р. Дж. Ларсен та С. Гріфін, «Опитувальник діагностики рівня агресії А. Басса та М. Перрі») та методами статистичної обробки даних (критерій перевірки нормальності розподілу Колмогорова-Смірнова, багатофакторний дисперсійний аналіз ANOVA, кореляційний аналіз з використанням коефіцієнта Спірмена).

Дослідження проводилось одноразово на вибірці у кількості 66 осіб –представників педагогічного складу таких загальноосвітніх навчальних закладів: Кам'янобрідський та Лисянський НВК Черкаської області, спеціалізована школа № 80, міжнародний ліцей «Гранд», ліцей «Інтелект» та російсько-українська гуманітарна гімназія міста Києва, Бучанська спеціалізована школа №5 та Броварська ЗОШ № 9. Вибірку склали жінки та чоловіки віком від 22 до 75 років, які мають педагогічну освіту та працюють за фахом.

Формуючи вибірку з представників педагогічної професії, ми вважали принциповим диференціювати шкільних вчителів та викладачів ВНЗ. На нашу думку, система міжособистісної взаємодії у шкільних вчителів характеризується специфічними рисами, що якісно відрізняються від тих, які наявні у викладачів ВНЗ. Ключовим для нас був ***критерій дистанції*** при взаємодії з суб'єктами навчально-виховного процесу: шкільні вчителі мають меншу дистанцію з класом та кожним учнем індивідуально. Викладачі, особливо ті з них, які переважно працюють з великою аудиторією (формат лекцій), не знайомі зі студентами особисто, що не вимагає встановлення близького контакту з кожним студентом індивідуально. Не менш важливими ***критеріями*** для диференціації шкільних вчителів та викладачів були: оплата праці та рівень професійної зайнятості.

Вагомою перепоною до шляху до самовдосконалення є *вікова категорія* вчителя. На сьогоднішній день педагогічний склад ЗНЗ представлений переважно старшим поколінням. Більшість су-

часних методик орієнтовані на комп'ютеризацію навчально-виховного процесу. Формування навичок та набуття знань з комп'ютерних технологій викликає у вчителів старшого віку багато труднощів: складність навчання породжує демотивацію. Оскільки більшість інформації щодо саморозвитку та розширення кругозору транслюється саме в інтернет-мережі, то можливості осіб, які не володіють комп'ютером є більш обмеженими. До того ж більш старші вчителі з більшою ймовірністю «переживають» емоційне вигорання, яке залежить від стажу роботи та умов праці; це явище може обумовлювати агресивне ставлення у поводженні з оточенням.

У сучасних умовах стрімкого розвитку освіти та науки шкільні вчителі за рядом критеріїв поступаються гнучкістю та пластичністю взаємодії в межах професійної діяльності викладачам ВНЗ. Виходячи з цього, ми припустили, що *агресивні тенденції більшою мірою* (кількісно та якісно) *проявляються саме у представників педагогічного складу ЗНЗ*.

Формуючи вибірку, ми орієнтувались саме на шкільних вчителів. У нашому дослідженні взяли участь 66 осіб. До дослідження було залучено педагогічний склад таких ЗНЗ: Кам'янобрідський (16,7%) та Лисянський НВК (6,1%) Черкаської області, спеціалізована школа №80 (25,8%), міжнародний ліцей «Гранд» (4,5%), ліцей «Інтелект» (4,5%), російсько-українська гуманітарна гімназія (4,5%) міста Києва, Бучанська спеціалізована школа №5 (21,2%) та Броварська ЗОШ № 9 (16,7).

Вибірка характеризується таким співвідношенням досліджуваних за статевою ознакою: чоловіків (28,8%) та жінок (71,2%). Переважну кількість досліджуваних становили жінки. В межах вибірки представлені наступні вікові категорії: юнацька – до 25 років (10,6%), доросла – з 25 до 45 років (47%), зріла – з 45 до 60 років (33,3%) та літня – у віці від 60 до 75 років (9,1%). Найбільш представленою віковою категорією в межах нашої вибірки є дорослі люди віком від 25 до 45 років.

У процесі дослідженнями нами було виявлено, ще одну характерну особливість вибірки вчителів ЗНЗ: ***неконтактність***. Респонденти неохоче погоджувались проходити тестування, посилаючись на брак часу, що значно ускладнило набір достатньої кількості досліджуваних. До тестових методик респонденти ставились з перестorогою, негативізмом та надмірною критичністю. Більше половини тестових та анкетних бланків було заповнено фрагментарно, нестаранно та неохайно (деякі були зіпсовані). Більшість респондентів проігнорували завдання, що включало письмове висловлювання. Ми вважаємо це частковим підтвердженням нашого припущення стосовно емоційного вигорання педагогів.

В процесі обробки результатів тестування та анкетування нами було виокремлено *чотири* ***основних*** *фактори та декілька* ***додаткових***. Ми не мали на меті зменшити число даних на виході, тому піддали аналізу всю сукупність виокремлених даних. Першочергово нами був проведений аналіз на нормальність розподілу даних вибірки: виходячи з отриманих результатів, ми виявили, що розподіл суттєво відрізняється від нормального виду. З метою перевірки висунутої нами статистичної гіпотези про наявність значимого статистичного достовірного зв'язку між агресивністю, рівнем задоволення особистим життям та професійної самореалізацією, ми використали багатофакторний дисперсійний аналіз. Ґрунтуючись на сформульованих нами теоретичних припущеннях про зміну інтенсивності агресивності залежно від рівня задоволеності особистим життям та професійною самореалізацією, ми визначили агресивність як залежну змінну, а рівень задоволеності особистим життям та професійну самореалізацію як незалежні, що впливають на першу. До того ж ми ввели додаткову змінну (до незалежних), яку виявили в процесі обробки даних – рівень мотивації влади як такий, що буде обумовлювати зміну інтенсивності агресивності. Виокремлені змінні ми піддали аналізу, який показав відсутність зв'язку, що припускався. Результати проведеного аналізу не підтвердили висунуту нами статистичну гіпотезу, проте частково підтвердили висунуте нами наукове припущення.

Оскільки значимих взаємозв'язків інтегрального показника агресивності з рівнем задоволеності життям та професійною реалізацією не було виявлено, ми вирішили проаналізувати складові компоненти агресивності (фізична агресія, гнів та ворожість) з метою виявлення значимих впливів. В результаті додаткового застосування багатофакторного дисперсійного аналізу (для кожного компоненту окремо) ми виявили наступне: вплив задоволеності життям, професійної реалізації та мотивації влади на фізичну агресію не підтверджується, їх взаємодія статистично недостовірна ($p>0,05$); вплив задоволеності життям, професійної реалізації та мотивації влади на гнів підтверджується, їх взаємодія статистично достовірна ($R=0,630$, $p=0,022$, $p<0,05$); вплив задоволеності життям, професійної реалізації та мотивації влади на ворожість не підтверджується, їх взаємодія статистично недостовірна ($p>0,05$), проте вплив задоволеності життям, професійної реалізації на ворожість підтверджується, їх взаємодія статистично достовірна ($R=0,512$, $p=0,006$, $p<0,05$).

У межах висунутої гіпотези ми припустили, що існує статистично достовірний значимий обернений зв'язок між агресивністю з одної сторони та задоволеністю життя, реалізацією в професії з іншої. Тобто ми припускали, що рівень агресивності буде змінюватися залежно від обставин таким чином: зниження рівня задоволеності життям та професійної реалізації буде супроводжуватися зростанням рівня агресивності. Проте наша гіпотеза не знайшла підтвердження в першопочатковій формі. Натомість ми виявили залежність компонентів агресії від рівня задоволеності життям та професійної реалізації, а також мотивації влади. Визначені фактори впливають на гнів, проте не впливають на фізичну агресію. Задоволеність життям та професійна реалізація впливають на ворожість. Фактично, ми підтвердили залежність афективного та когнітивного компоненту агресії від рівня задоволеності життям та професійної реалізації. Можна вважати, що наша гіпотеза підтвердилась частково. Подібні результати слід пояснити особливостями вибірки, яку в більшості склали жінки-педагоги. Фізична агресія по відношенню до учня в умовах педагогічної взаємодії регламентується моральними та законодавчими нормами. Фізич-

не насильство карається на законодавчому рівні, тому вимагає великої рішучості та індивідуально-специфічної мотивації.

Висновки і пропозиції. Результати тестів не виявили високоагресивних педагогів, які скоріш за все могли б вдаватися до фізичного насильства. Тим більше, що переважна кількість жінок, які склали нашу вибірку в силу статевих особливостей, на нашу думку, менш здатна завдати фізичної шкоди. Натомість вираженість гніву, як афективного компоненту агресії, пов'язана з ширшим діапазоном емоційних проявів, що є властивим саме особам жіночої статі. У цьому випадку ми можемо говорити про тенденцію, коли педагог не отримує достатньо емоцій в межах власного особистого життя (переважно позитивних), тому намагається отримати емоційні переживання шляхом поглинання емоцій учнів. Реакція гніву дозволяє вийти надлишковим негативним емоціям, або спровокувати приймаючу сторону на конфлікт. Обидві ситуації будуть реалізовуватись як механізм емоційного відновлення та обумовлювати покращення самопочуття.

Ворожість являє собою когнітивний компонент агресії, що характеризується фоновим почуттям несправедливості, пригніченості, незадоволеністю бажань, помірною схильністю до реакцій, що продукують негативні почуття та негативні оцінки. Вороже ставлення до учнів може не спричинити *безпосередніх* очевидних наслідків, проте, як правило, заважає встановленню суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя та учня. Незадоволеність власним життям та професійна нереалізованість обумовлюють фонове переживання негативного характеру, що спрямовується на професійну діяльність, проте ймовірно наявний самоконтроль обмежує гострі емоційні реакції. Ми вважаємо, що в цьому випадку можна говорити про інтелектуалізацію чи раціоналізацію переживань агресивного характеру; може проявитися аутоагресія, якщо умови заважатимуть зовнішньому прояву ворожості. Оскільки проявились саме афективний та когнітивний компоненти агресії, можемо припустити, що значну роль відіграють індивідуальні особливості педагога. Переважання емоційних характеристик особистості з більшою ймовірністю буде спричинювати реакцію гніву, а переважання здатності до самоконтролю – ворожості.

Отримані результати допомогли висвітлити основні сфери для подальшого дослідження. У ході дослідження ми з'ясували, що перспективними сферами вивчення агресивності педагогів є не особисте життя загалом, а конкретні аспекти. Переважною більшістю шкільних вчителів є представниці жіночої статі, отже взаємодія з ними буде характеризуватися більшою емоційністю, аніж з педагогами-чоловіками. Більший спектр емоційних проявів у жінок дозволяє детальніше вивчити природу агресії та розробити методи, що знизять ймовірність її прояву.

Не дивлячись на те, що в межах нашого дослідження ми не виявили високоагресивних педагогів, ми схильні наполягати на тому, що поширеність агресивних тенденцій, які спрямовані на учнівський склад, є в сучасних школах досить великою. Аналізуючи статистичні показники насильства в школах, ми виявили, щодо ця сфера є малодослідженою. Нам видається, що розробка обраної тематики відповідає актуальним вимогам суспільства. Якщо малочислені дослідження агресивності педагогічного складу шкіл на невеликих вибірках зводяться до констатації помірного рівня вираженості характеристики, то в ЗМІ досить часто висвітлюються непоодинокі факти агресивної поведінки шкільних вчителів. Поточне реформування системи освіти передбачає серйозний та ретельних підхід при комплектації педагогічного складу шкіл, проте сукупність соціально-економічних чинників унеможливлює забезпечення українських ЗНЗ педагогами-професіоналами. Обговорення проблематики агресії в школах зводиться до теми жорстоких підлітків. Переважна кількість педагогів або замовчує, або активно заперечує факт агресивного поводження з дітьми. Як показало наше дослідження, педагоги, особливо старших вікових категорій, не схильні йти на контакт, що обумовлює складність організації та проведення соціально-психологічних досліджень. Ми вбачаємо три основні перспективні напрямки подальшої розробки даної теми: дослідження ***вербальної*** та ***фізичної агресії***, а також ***морального садизму***.

В сучасних умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій велика кількість контенту містить факти та сцени насильства. Інформація негативного, жорстокого характеру широко впроваджується в масову свідомість. Перенасичення високоагресивним контентом спричинює десенсибілізацію (нечутливість до слабких стимулів). Проблема вербальної агресії при педагогічній взаємодії не розробляється на глобальному рівні. На законодавчому рівні відсутні документи, які б регламентували норми поведінки педагога при педагогічний взаємодії. Існують рекомендації щодо особистості вчителя, щомістять список бажаних рис та протипоказань. Проте подібні положення не являються визначальними при відборі педагогів, які влаштовуються на роботу до ЗНЗ.

Вербальна агресія, що може проявлятися в діапазоні від саркастичного вислову на адресу учня до крику, значимо впливає на емоційний стан учня та всього учнівського колективу. Може виникати страх перед вчителем, який ймовірно перенесеться на предмет, що викладається, та спричинювати демотивацію до навчання. Стрес, що ймовірно виникне в учнів, значимо впливатиме на психічну сферу в цілому. Вважаємо необхідним в подальшому досліджувати проблему вербальної агресії педагогів з метою розробки превентивних методів виникнення дитячих, підліткових та юнацьких фобій, а також неврозів.

Дослідження фізичної агресії педагогів мають розроблятися з тією ж самою метою (превентивною), проте вони характеризуються більшою специфічністю. Оскільки педагоги проявляють неконтактність, коли справа стосується дослідження специфічних рис їх особистості, то проведення таких досліджень значно ускладнюється. Проблематичною є також об'єктивність отриманих результатів, адже при заповненні тестових методик може мати місце установка на соціальне схвалення. Проте ретельно сплановані масштабні дослідження схильності педагогів до фізичної агресії могли б допомогти сформувати жорсткі критерії відбору шкільних вчителів для

укомплектування педагогічного складу шкіл. Вилучення високоагресивних педагогів з шкільного життя значно вплинуло б на зниження рівня дитячої, підліткової та юнацької жорстокості, девіацій, демотивації навчання тощо.

Найбільш специфічною формою агресії, яка не досліджується в межах навчально-виховного процесу, проте широко обговорюється є моральний садизм. Ми припускаємо, що особистості садистського типу навмисно йдуть працювати до ЗНЗ, аби мати можливість насичуватися емоціями чужого життя, оскільки їх власне таких надати не може. Аби проаналізувати специфіку подібної взаємодії, в теоретичній частині ми приділили цій проблемі достатньо уваги. Хочемо зауважити, що педагоги такого типу, маючи низку серйозних психологічних проблем, через взаємодію з учнями породжують ланцюгову реакцію: дитина, яка страждала від морального садизму педагога, в дорослому віці обирає професію вчителя, щоб мати змогу вимістити власні дитячі образи на таких же беззахисних дітях. На нашу думку, цей феномен широко розповсюджений в сучасній системі шкільної освіти. Загальноосвітні заклади породжують невротичних особистостей, які в дорослому віці входять в суспільство та продукують собі подібних. Напрямок дослідження морального садизму педагогів є найбільш актуальним та необхідним. Практичне значення таких досліджень полягає в отриманні рекомендацій, які могли б лягти в основу реформування системи сучасної освіти в країні, яка має бути спрямованою на всебічний розвиток психічно та фізично здорового покоління дітей.

Список літератури:

1. Закон України про охорону дитинства: станом на 8 жовтня 2016 р. // Голос України. – 2001. – № 98 / Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2402-14.
2. Дубровська Є. Насильство в школі: аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні / Є. Дубровська, М. Алєксєєнко, М. Ясеновска. – Київ : ВГО «Жіночий консорціум України», 2009. – 34 с.
3. Кириленко А. А. Юридико-психологічні детермінанти психологічного насильства в підлітковому середовищі: дис. канд. юр. наук: 12.00.03/ Анна Андріївна Кириленко. – Київ, 2012. – 135 с.
4. Зєня Л. Я. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до навчання іноземних мов учнів профільної школи : [монографія] / Любов Яківна Зєня. – Горлівка: Видавництво ГДПІІМ, 2011. – 436 с.

Гутник К.Ю.
Киевский национальный лингвистический университет

ЛИЧНОСТНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ДЕФОРМАЦИЯ ПЕДАГОГА: АСПЕКТ АГРЕССИВНОСТИ

Аннотация
В статье проанализовано специфику проявления агрессивных тенденций в поведении педагога в рамках учебно-воспитательного процесса. Описано схему непосредственного взаимодействия агрессивной личности с учениками, сосредоточено внимание на причинах и последствиях такого рода отношений. Представлено характеристику механизма профессиональной деформации педагога и конкретизировано роль индивидуальних особенностей представителя профессии в процессе его самореализации. Определены факторы профессиональной и личностной нереализованости. Раскрыто мотив власти как вероятный базис для гипертрофирования агрессивного стиля взаимодействия в профессиональной деяльности педагога. Сосредоточено внимание на перспективных путях дальнейшего изучения темы агрессивности работников сферы образования. Очерчены основные направления, требующие системных междисциплинарных исследований.

Ключевые слова: агрессия, профессиональная деформация, личность педагога, учебно-воспитательный процесс, деструктивное влияние, агрессивность

Hutnyk K.Y.
Kyiv National Linguistic University

PERSONALITY PROFESSIONAL DEVIATION OF A TEACHER: AGGRESSIVENESS ASPECT

Summary
The peculiarities of aggressive teacher behavior in classroom management are analyzed. The scheme of interaction between an aggressive personality and pupils as well as its causes and effects are described. Personal peculiarities of a teacher and their role in professional deviation are characterized. Factors of professional and personal failure are identified. Power reason is considered to be the probable cause of aggressive professional interaction. Perspective ways of further systematic interdisciplinary research in the sphere of aggressive classroom management are outlined.

Keywords: aggression, professional deviation, teacher personality, classroom management, destructive influence, aggressiveness.

УДК 159.922

СТРУКТУРА КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ: АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ

Зарицька В.В., Лапа В.М.
Класичний приватний університет

У статті досліджуються наукові підходи до вивчення структури поняття «комунікативна толерантність». Наводяться аргументи щодо актуальності вивчення феномену. Здійснено аналіз взаємозв'язку комунікативної толерантності із процесом спілкування в ракурсі вивчення її структури. Приділено увагу розгляду наукових поглядів щодо основних складових даної психологічної категорії. Визначаються компоненти, що є спільними для більшості запропонованих науковцями моделей структури комунікативної толерантності.
Ключові слова: спілкування, функції спілкування, комунікативна толе-рантність, структура комунікативної толерантності, когнітивний, емоційний, конативний компоненти комунікативної толерантності.

Постановка проблеми. На етапі активного розвитку українського суспільства, коли держава переживає перетворення та перебудову в багатьох сферах сучасного життя, відношення людей один до одного, їх вміння домовлятися, будувати стосунки на принципах взаєморозуміння і поваги є необхідною умовою мирного співіснування громадян та розвитку країни. Тому формування комунікативної толерантності на основі розуміння її структури та критеріїв стає пріоритетним завданням сучасної педагогічної психології.

На даний момент в психологічній науці емпіричне дослідження комунікативної толерантності ускладнюється великою кількістю різноманітних поглядів на складові поняття та тим, що більшість компонентів комунікативної толерантності в значній мірі є неопераціоналізованними, недоступними для їх безпосереднього вивчення.

Одним з можливих рішень проблеми вивчення комунікативної толерантності може виступати дослідження поняття через аналіз його структури та її змістовних характеристик.

З огляду на відсутність єдиної загальноприйнятої науковцями дефініції комунікативної толерантності дослідження наукових підходів до визначення структури даного поняття є принципово важливим, актуальним і науково обґрунтованим.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі вивчення комунікативної толерантності присвячені наукові праці В. Бойко [4], М. Громкової [8], В. Гришука [7], П. Комогорова [13], Л. Маленкової [15], А. Мудрика [16], Г. Щедровицького [21].

Більшість науковців роблять наголос на значенні формування комунікативної толерантності у старшокласників та студентів, підкреслюючи наявність у молоді необхідного для формування даної якості рівня психологічної зрілості та відзначаючи її вплив на успішність у сфері міжособистісного та професійного спілкування. Різні аспекти формування комунікативної толерантності саме в представників цієї вікової групи розглянуті в працях Є. Балданової [2], Є. Гребенця [6], О. Калач [10], Л. Ніколаєвої [17], О.Б. Скрябіної [18], С. Толстікової [20], Л. Яцевич [23] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На даний момент поняття «комунікативна толерантність» широко використовується у психолого-педагогічній літературі, але аналіз сутності терміну показав відсутність чіткої семантичної демаркації даної психологічної категорії, а також те, що більшість дослідників для його опису використовують близькі за значенням терміни як синонімічні. Для подальшого вивчення проблеми доцільно розглянути наукові підходи щодо структури та складових комунікативної толерантності.

Мета статті: здійснити теоретичний аналіз наукових підходів щодо ви-значення структури комунікативної толерантності, визначити найоптимальні-ший в ракурсі перспективи розробки програми формування комунікативної толерантності у старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Значна частина науковців, які вивчають комунікативну толерантність, в питанні побудови поняття спираються на дос-лідження його складу шляхом виокремлення компонентів за змістом.

Є. Гребенець в дисертаційному дослідженні «Формування комунікативної толерантності у старшокласників в позанавчальній діяльності» розглядає комунікативну толерантність шляхом аналізу її основоположних складових. Науковець відслідковує еволюцію виникнення поняття «комунікативна толерантність» через вивчення термінів «комунікативний»-«комунікативність»-«комунікація»-«спілкування»-«суспільні відносини» [6, с. 20-23].

Тісний зв'язок комунікативної толерантності із процесом спілкування є безперечним, тому в ракурсі вивчення структури комунікативної толерантності аналіз наукових поглядів щодо функцій спілкування є доцільним та актуальним.

П. Якобсон виділяє наступні три групи функцій, що реалізуються у спілкуванні: когнітивну (взаємний обмін інформацією і пізнання людьми один одного), афективну (формування міжособистісних взаємовідносин), регулятивну (управління кожним учасником спілкування власною поведінкою і поведінкою інших, організація спільної діяльності) [22].

Схожий підхід у Б. Ломова, який виділяє інформаційно-комунікативну, регуляційно-комунікативну та афективно-комунікативну функції. Науковець розкриває зміст кожної функції: інформаційно-комунікативна – обмін інформацією між взаємодіючими індивідами; регуляційно-комунікативна (інтерактивна) – регуляція поведінки і безпосередня організація спільної ді-

яльності людей в процесі їх взаємодії; афективно-комунікативна – регуляція емоційної сфери людини [14].

Є. Клімов розрізняє функції спілкування за критерієм мети: контактна, інформаційна, спонукальна, координаційна, функція розуміння, амотивна, функція встановлення відносин, функція здійснення впливу [12].

А. Сухов та А. Деркач визначають наступні взаємопов'язані сторони спілкування: комунікативну, інтерактивну і перцептивну [19].

Заслуговує на увагу погляд вчених щодо вивчення толерантності в сутнісному аспекті, який спирається на твердження, що саме толерантність є базисом або основою спілкування. Тобто, толерантність являє собою початок процесу становлення спілкування, і в той же момент, є кінцевим пунктом толерантності. Тому, наочним стає логічний взаємозв'язок толерантності та спілкування: взаємодія-толерантність-спілкування-спільність. Різниця полягає в тому, що об'єкт толерантності перетворюється на суб'єкт спілкування. В результаті виходить, що толерантність веде до спілкування, а рівень спілкування визначає рівень розвитку толерантності і її вигляд [9].

Толерантність регулює процес комунікації і становить внутрішню основу ефективної взаємодії. Толерантність – об'єктивний показник стилю взаємин між суб'єктами.

Толерантність, яка виявляється в спілкуванні з оточуючими людьми, дослідники визначають як комунікативну толерантність. Для розуміння підходів до вивчення структури поняття важливими є погляди науковців саме на його визначення.

На думку В. Гришука, «комунікативна толерантність – це психосоціальна характеристика особистості з домінантною спрямованістю свідомості на терпиму, безконфліктну комунікативну поведінку, на особливий, доброзичливий тип взаємодії індивіда з іншими людьми» [7].

Л. Яцевич зазначає, що «комунікативна толерантність являє собою професійно важливу якість особистості, яка забезпечує цілісність особистісного і професійного розвитку майбутнього фахівця» [23].

С. Толстикова вказує на те, що «комунікативна толерантність є інтегральним утворенням, що є однією із системоутворюючих характеристик особистості» [20].

О. Скрябіна вважає, що «комунікативна толерантність – це стійкий особистісний стан, що визначає особливий тип взаємодії індивіда з іншими людьми і характеризується наявністю в свідомості суб'єкта успішного, особистісно-значущого зразка терпимої комунікативної поведінки і домінантною спрямованістю свідомості на її виконання» [18].

В. Бойко трактує дане поняття як «характеристику ставлення особистості до людей, що демонструє ступінь переносимості нею неприємних або неприйнятних, на її думку, психічних станів, якостей і вчинків партнерів по взаємодії» [3].

В умовах відсутності можливості безпосереднього емпіричного дослідження комунікативної толерантності, що викликано складністю та багатокомпонентністю даного поняття, саме вивчення його основних складових є ефективною стратегією дослідження вищезазначеної психологічної категорії.

Аналіз поглядів науковців щодо зв'язку толерантності з процесом спілкування, його функцій та існуючих визначень терміну «комунікативна толерантність» є підґрунтям розгляду структури та визначення компонентного складу комунікативної толерантності.

Під структурою комунікативної толерантності ми будемо розуміти будову і внутрішню форму організації системи, яка виступає як єдність стійких взаємозв'язків між її елементами, а також законів даних взаємозв'язків.

Одна з найдеталізованіших моделей будови комунікативної толерантності запропонована В. Бойко. Науковець виокремив десять підструктур, які на його думку обумовлюють комунікативну толерантність [4].

– ціннісно-орієнтаційна – основні світоглядні переконання конкретної особистості, її життєві віддалені і найближчі задуми, потреби, захоплення;

– інтелектуальна – особистісні зразки, типи, стилі розумової діяльності;

– естетична – специфіка сприймання людиною красивого та потворного, духовного та душевного, смішного та сумного;

– етична – духовні, моральні норми, яких дотримується людина;

– сенсорна (чуттєва) – особливості чуттєвого сприйняття світу на рівні слухового, зорового, смакового, нюхового, тактильного та рухового відчуттів.

Л. Ніколаєва передбачає в структурі комунікативної толерантності таку підструктуру, як ідентичність, та розподіляє компоненти за трьома сферами: біопсихофізіологічна, набута, сенсоутворююча [17].

Біопсихофізіологічна сфера включає в себе характерологічі, емоційні, інтелектуальні та сенсорні компоненти. Набута сфера поєднує риси та якості, що розвиваються під впливом соціальних факторів, але не виключають впливу біологічно обумовлених властивостей. Сенсоутворююча сфера включає в себе наступні компоненти: етичний, естетичний, ціннісно-орієнтаційний.

Вагомим внеском у вивчення структури комунікативної толерантності є наукові праці Н. Асташової [1]. Вчений стверджує, що комунікативна толерантність являє собою вияв толерантності особистості в цілому, і в структурі феномену виокремлює наступні компоненти: когнітивний, емоційний, діяльнісний.

Когнітивний компонент містить в собі уявлення про толерантність, усвідомлення сенсу толерантної комунікації, її співвідношення з нормами моралі: відображає характер розумової діяльності особистості, особливості сприйняття реальності, знайомі стандарти усвідомлення труднощів, планів, прийняття рішень. Емоційний компонент представлений умовно постійним ставленням особистості до об'єктів, до розвитку толерантної взаємодії з ними. Діяльнісний компонент включає схильність до такого типу соціальної поведінки, основою якої є співпраця, визнання, комунікативні вміння. Н. Асташова надає особливого значення діяльнісному компоненту, аргументую-

чи це тим, що будь-які реальності шикуються в смисловий ряд, в життєву концепцію, в межах діяльності певного суб'єкта.

Схожий підхід до вивчення толерантності використовує С. Братченко, який описує складні психологічні процеси та явища за допомогою трьох компонентів: емоційного, когнітивного та поведінкового. Однак, додатково рекомендує включити ще один умовний «компонент толерантності» – вербальний. На відміну від когнітивного компоненту, який передбачає реальну зміну сприйняття, мислення, вербальний компонент обмежується «знаниевой составляющей», що є поверхневим і простим виміром толерантності. Це говорить про результат знайомства людини з поняттям толерантності, його здатності розповісти про це, але не про його теперішнє ставлення до даної задачі [5].

На основі діяльнісного підходу О. Клепцова розглядає структуру толерантності як комплекс наступних компонентів: когнітивного (прийняття того, що відбувається і часткове розуміння, прояв терпіння, намагання себе стримувати, контролювати); мотиваційно-ціннісного (розуміння світогляду як цінності з вигодою для себе); конативного (терплячість, переконання, моралізування, нотація, маніпуляція, роз'яснення, застереження) та емоційно-вольового (наявність певного рівня розвитку механізмів терпіння: стримування запальності, врівноваженість, емоційна стійкість, самоконтроль) [11].

О. Скрябіна характеризуючи структуру комунікативної толерантності, поєднує декілька підходів та пропонує більш розширену багатокомпонентну модель. До когнітивного (усвідомлення і інтеріоризація сенсу толерантного спілкування), емоційного (відношення суб'єкта до процесу та результатів толерантного спілкування через емоційну силу), мотиваційно-ціннісного (відношення особистості до власної інформації як до рівноправного діалогу та поєднання всіх структурних компонентів) та конативного (інтенсивний розвиток особистості в комунікаційному процесі) додається інструментальний. Змістом інструментального компонента О. Скрябіна вважає здатність особистості управляти комунікативними навичками, що сприяють толерантному спілкуванню [18].

С. Толстикова у вивченні структури комунікативної толерантності використовує синтетичний підхід, взаємопов'язуючи її підструктури [20]. Науковець виокремлює когнітивну, емоційну та конативну підструктури комунікативної толерантності, що є подібним до вищерозглянутих моделей. Однак, запропонований варіант доповнюється наступними компонентами:

– аксіологічний – основні ідеологічні ідеали людини;

– ідентичності – спосіб прийняття іншої людини;

– сенсорний – специфіка чуттєвого сприйняття світу на рівні нюхового, зорового, смакового, слухового, рухового відчуттів;

– соціально-перцептивний – поєднання всіх варіантів (групового, міжособистісного, особистісно-групового) сприйняття;

– характерологічний – стійкі, типоутворюючі набуті або вроджені риси особистості.

Аналіз всіх розглянутих структур демонструє, що в кожній з них присутні когнітивна, емоційна та конативна підструктури.

Заслуговує на увагу погляд Є. Гребенця, який досліджував формування комунікативної толерантності старшокласників, сприймаючи комунікативну толерантність як інтегративну особистісну якість суб'єкта, що включає: мотивацію до толерантного взаємодії з партнерами по спілкуванню; позитивне емоційно-ціннісне ставлення до різних учасників спілкування, до їхньої культури, національності, вірувань, соціальної приналежності, поглядів, смаків, типу поведінки; систему знань про комунікативну толерантність, культуру спілкування; сукупність умінь і навичок толерантної поведінки, необхідних для повсякденного безконфліктного спілкування з однолітками, іншими людьми у відкритому полікультурному та полілінгвальному світі [6].

Важливим результатом дослідження Є. Гребенця є визначення змістовних аспектів комунікативної толерантності старшокласників як єдність компонентів:

– мотиваційний-ціннісний – об'єднує мотиви, потреби, цінності, емоційно-ціннісні відносини, що регулюють толерантну поведінку особистості;

– когнітивний – забезпечує систему знань про комунікативну толерантність, культуру спілкування;

– поведінковий – включає вміння та навички толерантної поведінки, вміння слухати і чути співрозмовника, розуміти його, аналізувати свої дії, знаходити продуктивні способи вирішення конфліктів, прощати чужі помилки; забезпечувати досягнення цілей без утиску почуттів і достоїнств співрозмовника; поблажливо ставитися до неприємних або неприйнятних вчинків учасника по спілкуванню; контролювати свої емоції, зберігати адекватну поведінку в нестандартних ситуаціях [6, с. 29-31].

Дана модель структури комунікативної толерантності дозволяє уникнути подрібнення та є досить зручною для використання саме в системі освіти. Якщо за основу психолого-педагогічного впливу на старшокласників взяти триєдину мету, то формування когнітивного компоненту комунікативної толерантності гармонійно поєднується із освітньою складовою. В той же час, формування мотиваційно-ціннісного та поведінкового компонентів можуть бути враховані розвиваючою та виховною цілями.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Аналіз наукових підходів щодо визначення структури комунікативної толерантності демонструє відсутність чіткої визнаної всіма науковцями моделі даного психологічного феномену. В той же час, більшість досліджених варіантів свідчать про спорідненість наукових поглядів та підходів: розглянуті структури комунікативної толерантності мають багато спільних компонентів. В основному, це стосується когнітивного, емоційного та конативного компонентів. Таким чином, даний рівень дослідженості поняття ускладнюється неможливістю чіткого вимірювання його складових, але з іншого боку, залишає науковцям можливість

вибору такого науково підходу, який більш відповідає меті конкретного дослідження.

Так, в ракурсі перспективи розробки програми формування комунікативної толерантності у старшокласників, більш доцільною для використання є модель структури комунікативної толерантності, запропонована Є. Гребенцем.

Однак, питання вивчення структури даної психологічної категорії потребує подальшого вивчення та розробки.

Список літератури:

1. Асташова Н. А. Проблема воспитания толерантности в системе образовательных учреждений / Н. А. Асташова // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика) : Сб. науч. метод. ст. – М.: Моск. психолого-педагогич. ин-т, 2002. – С. 74-83, с. 76.
2. Балданова Е. А. Развитие коммуникативной толерантности студентов технического вуза средствами иностранного языка : дис. канд. пед. наук / Е. А. Балданова – Улан-Удэ, 2011. 219 с.
3. Бойко В. В. Коммуникативная толерантность : методическое пособие / В. В. Бойко. – СПб : СПбМАПО, 1998. – 24 с.
4. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении : взгляд на себя и других / В. В. Бойко. – М. : «Филин», 1996. – 472 с.
5. Братченко, С. Л. Диагностика личностно-развивающегося потенциала / С. Л. Братченко. – Псков : Изд-во Псковского области, ин-та повышения квалификации работников образования, 1997. – 68 с.
6. Гребенец, Е. С. Формирование коммуникативной толерантности у старшеклассников во внеучебной деятельности : дис. канд. пед. наук / Е. С. Гребенец – Москва, 2013. – 173 с.
7. Гришук В. М. Формирование коммуникативной толерантности у студентов гуманитарных специальностей в вузе : дис. канд. пед. наук. / В. М. Гришук – Киров, 2005. 228 с.
8. Громкова М. Т. Психология и педагогика профессиональной деятельности : Учебное пособие для вузов / Т. М. Громкова – М. : Юнити-Дана, 2003. – 415 с.
9. Каган М. С. Мир общения: проблемы межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1998. – 315 с.
10. Калач Е. А. Учебно-профессиональное взаимодействие как фактор успешного развития коммуникативной толерантности студентов специальности «связи с общественностью» : дис. канд. пед. наук / Е. А. Калач – Ижевск, 2006. – 223 с.
11. Клепцова О. Ю. Психология и педагогика толерантности: учеб. пособ. для слушателей системы доп. проф. пед. образования / Е. Ю. Клепцова. – М. : Академический Проект, 2004. – 176 с.
12. Климов Е.А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы / Е.А. Климов. – Казань, 1969. – 237 с.
13. Комогоров П. Ф. Философско-психологические основы толерантности как педагогического феномена / П. Ф. Комогоров // Образование и наука. – 2000. – № 1. – С. 186-197.
14. Ломов, Б.Ф. Психические процессы и общение / Б. Ф. Ломов. – М., 1975.–151 с.
15. Маленкова Л. И. Теория и методика воспитания : Учебное пособие для вузов / Л. И. Маленкова. – М. : Педагогическое общество России, 2002. – 480 с.
16. Мудрик А. В. Общение в процессе воспитания : Учебное пособие для вузов / А. В. Мудрик. – М. : Педагогическое общество России, 2001. – 320 с.
17. Николаева Л. А. Формирование коммуникативной толерантности студентов – будущих юристов на примере университетского образования в России и Германии : автореф. дис. канд. пед. наук / Л. А. Николаева. – Кемерово, 2007. – 24 с.
18. Скрябина А. Б. Педагогические условия формирования коммуникативной толерантности у старшеклассников : дис. канд. пед. наук / А. Б. Скрябина. – Кострома, 2000. – 209 с.
19. Сухов А. Н. : Учебное пособие для вузов / А. Н. Сухов, А. А. Деркач. – М. : Изд. центр Академия, 2001.– 600 с.
20. Толстикова С. Н. Развитие коммуникативной толерантности у будущих социальных педагогов системы образования : дис. канд. психол.наук / С. Н. Толстикова. – Калуга, 2002. – 176 с.
21. Щедровицкий Г. П. Система педагогических исследований (методологический анализ) / Г. П. Щедровицкий // Педагогика и логика. – М. : Кас-таль, 1993. – 412 с.
22. Якобсон, П. М. Общение людей как соціально-психологическая проблема / П. М Якобсон. – М., 1973. – 683 с.
23. Яцевич Л. П. Формирование коммуникативной толерантности у будущих специалистов социальной работы : дис. канд. пед. наук / Л. П. Яцевич. – Чита, 2010. – 193 с.

Лапа В.Н.
Классический приватный университет

СТРУКТУРА КОММУНИКАТИВНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ: АНАЛИЗ НАУЧНЫХ ПОДХОДОВ

Аннотация
В статье исследуются научные подходы к изучению структуры понятия «коммуникативная толерантность». Приводятся аргументы относительно актуальности изучения феномена. Проведен анализ взаимосвязи коммуникативной толерантности с процессом общения в ракурсе изучения ее структуры. Уделено внимание рассмотрению научных взглядов относительно основных составляющих данной психологической категории. Определяются компоненты, которые являются общими для большинства предложенных учеными моделей структуры коммуникативной толерантности.
Ключевые слова: общение, функции общения, коммуникативная толерантность, структура коммуникативной толерантности, когнитивный, эмоциональный, конативный компонент коммуникативной толерантности.

Lapa V.N.
Classic Private University

STRUCTURE OF COMMUNICATIVE TOLERANCE: ANALYSIS OF SCIENTIFIC APPROACHES

Summary
This article explores the scientific approaches to the study of the structure of the concept of "communicative tolerance". Arguments on the relevance of studying the phenomenon are presented. The analysis of the relationship of communicative tolerance with communication process from the perspective of the study of its structure is conducted. Attention is paid to the consideration of scientific views regarding the main components of the psychological category. The components that are common to the most proposed models of the communicative tolerance structure by the scientist are identified.
Keywords: communication, communication functions, communicative tolerance, communicative tolerance structure, cognitive, emotional, connotative component of communicative tolerance.

УДК 159.9

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТНОСТІ У МОЛОДІЖНОМУ ВІЦІ

Шевченко О.М.
Житомирський національний агроекологічний університет

У статті розглянуто проблему соціально-психологічних особливостей конфліктності у молодіжному віці. Визначено відмінні особливості прояву конфліктної сутності у цей період життя. Проаналізовано соціальні та психологічні відмінності поведінки людей різного віку у конфліктних ситуаціях. Здійснено аналіз різних наукових підходів до даного питання. Надано рекомендації щодо мінімізації негативних наслідків під час конфліктів.
Ключові слова: молодь, конфлікт, взаємодія, особистість, вікові особливості, суспільство, соціалізація.

Постановка проблеми. Соціальне самопочуття молоді є одним із головних показників розвитку суспільства, а проблема формування її свідомості – однією з провідних у психології та соціології. Для того щоб формування молоді відбувалося адекватно суспільним процесам, необхідно визначити її роль і місце в суспільстві, з'ясувати труднощі та проблеми. Серед них є традиційні – кохання, дружба, пошуки сенсу життя, створення сім'ї. Вирішення багатьох проблем залежить від факторів соціального життя. Йдеться про вибір професії, життєвого шляху, самовизначення, професійну мобільність. Не менш актуальними є здоров'я, освіта молоді, спілкування її з дорослими й однолітками.

Ми пропонуємо ґрунтовно розглянути конфліктну складову молодого покоління через призму аналізу соціальної структури, політичного, економічного, соціального й духовного життя суспільства.

Сучасний стан українського суспільства відображає об'єктивну необхідність розглядати молодь, як невід'ємну частину соціальної системи, що виконує особливу роль у процесі розвитку людства. Молодь, як органічна частина суспільства на кожному етапі його розвитку виконує інтеграційні функції, об'єднуючи і розвиваючи досвід попередніх поколінь, сприяючи соціальному прогресу. При цьому важливою функцією молоді є трансформація з минулого у майбутнє культурної та історичної спадщини всього людства в умовах природного розвитку соціальної системи. Таким чином, молодь є рушійною силою процесу розвитку суспільства, яка потребує участі всіх елементів соціальної системи в її формуванні та спрямованості на піднесення шляхом прогресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що питанню конфліктності у молодіжному середовищі сучасною наукою приділялася певна увага. Вивченням проблем виникнення та подолання конфліктів присвячено роботи багатьох українських та зарубіжних психологів та вчених, серед яких Н.В. Грішина, О.В. Донченко, М.І. Пірен, Т.М. Титаренко, Л.Ф. Бурлачук, С.Г. Серьогіна, Л.І. Скібіцька, А.Я. Анцупов, І.Є. Ворожейкін, А.Я. Кібанов, які сформували різні підходи до запобігання та виходу із конфліктних ситуацій. Незважаючи на значну кількість робіт щодо управління конфліктами, питання профілактики та подолання конфліктів у молодіжному середовищі потребують подальшого вивчення, вдосконалення та розвитку.

Питаннями молоді у сферах психології та соціології опікувалися також Коноваленко М.Ю., Цой Л.М., Макаревич В.М., Вдовіна М.В., Медведєв В.С., Шевченко О.М., Дружинін В.В., Орбан-Лембрик Л.Е., Сокурянська Л.Г. та багато інших дослідників.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на інтерес дослідників до конфліктності у молодіжному віці, сьогодні накопичено ще недостатньо відомостей стосовно масштабів і соціально-психологічних аспектів даного напряму дослідження. Хоча здійснено опрацювання великого масиву інформації у сфері конфліктології та соціології молоді, розроблено низку методик по вивченню конфліктів та запропоновані поради по їх мінімізації, слід мати на увазі, що наше суспільство постійно змінюється, нинішнє покоління молоді відрізняється від своїх попередників і так триватиме й надалі. Тому слід безперервно відслідковувати ці зміни і пропонувати сучасні, актуальні засоби взаємодії у молодіжному середовищі.

Бракує також узгоджених програм просвітницької роботи з молоддю у сфері взаємин між різними віковими категоріями людей та особливостей соціалізації при переході до різних соціальних груп (навчання, робота, інші види діяльності у системі «людина-людина».

Мета статті. Головною метою цієї роботи є здійснення просвітницької діяльності щодо особливостей перебігу конфліктів у молодіжному середовищі. Сподіваємося, що викладені у статті положення допоможуть молодим людям розуміти сутність конфліктів, сприятимуть умінню уникати більшості з них та мінімізувати негативні наслідки конфліктів, які вже мали місце у їхньому житті.

Виклад основного матеріалу. Конфлікти є частиною нашого буття. Незалежно від того, наскільки ми хочемо вберегти нашу молодь від конфліктів, вона обов'язково стикається з ними у реальності. Конфлікти можуть виникнути у будь-якій сфері їх життєдіяльності. Але молодим людям слід пояснити, що конфлікт не завжди дає негативний досвід, вони повинні знати: конфлікт може сприяти змінам, позитивним змінам.

Конфлікт має соціальну природу, оскільки учасниками конфлікту завжди є люди або певні соціальні групи та спільноти. Безконфліктного розвитку соціальних систем не існує, тому, проблематика конфлікту є однією з найактуальніших.

Конфлікти є повсякденним і природним явищем суспільного життя, його невід'ємним атрибутом. Конфлікти є джерелом змін, що відбуваються у суспільстві, розвиток якого є безперервним процесом виникнення та розв'язання різноманітних суперечностей особистостей та соціальних груп. Саме внаслідок конфліктів суспільні відносини стають більш мобільними, динамічними, здатними до модернізації та оновлення, адже відкидаються застарілі норми мислення та поведінки людей.

Молодь через специфіку свого соціального становища знаходиться на піку соціальних суперечностей і конфліктів у будь-якому сучасному суспільстві. Перш за все, як суб'єкт суспільних відносин, вона здійснює пошук власної соціальної ніші, знаходиться у процесі досягнення власного статусу.

Молодіжні конфлікти можуть залишатися традиційними конфліктами батьків і дітей і не виходити за межі приватних практик, в основному пов'язаних зі стратегіями виховання батьками і опором дітей. Але можуть набувати форму більш фундаментального протистояння інноваційних способів самореалізації молоді, що живе в інших соціальних умовах, інституційним, а отже, нормативним і адаптивним способам самореалізації, що відстоюються інститутами соціалізації.

Щодо процесу управління конфліктами слід відзначити що він завжди закінчується прийняттям рішень із використанням конкретних методів та форм їх реалізації. Багато фахівців, які займаються питаннями вирішення конфліктів на професійному рівні, вважають, що немає універсальних методів управління, їх вибір залежить від багатьох факторів. Тому знати зміст, особливості та принципи застосування конкретних методів управління конфліктами – необхідні передумови їх раціонального вирішення.

Окремої уваги заслуговує питання, що стосується взаємин молоді зі своїми батьками. Батьки не можуть і не повинні любити все, що подобається їх дітям. Ці стосунки – не питання «любові» або «нелюбові», а питання такту, вихованості. Непорозуміння між цими категоріями людей з часом стихають. І це слід мати на увазі молодим людям. Адже для них досить швидко настане час, коли вони будуть краще розуміти своїх батьків, аніж своїх дітей.

У 30 років ми більше схожі на тих, кому 45-50, ніж на тих, кому 14-17 років. Так, зазвичай, і відбувається (за деякими винятками, коли несприйняття «світу дорослих» зайшло занадто далеко). Це звичайний процес «повернення» до батьків. Та це тільки один мотив взаємовідносин. Є ще одна причина: в підлітковому віці відбувається «емансипація», «відхід» від батьків. Маленька дитина сприймає батьків як «богів», вона повністю залежить від них, їх волі. Тільки вони знають, визначають, що можна робити, що ні, що погано, що добре. І «несподівано» дитині виповнюється 11, 15, 16 років. Конфлікт «відходу» від батьківської опіки збільшується, настає його «час пік». Починається реакція «емансипації», «відторгнення» від батьків. Діти заявляють: ми вже дорослі. Але можливостей мало: психологічних, матеріальних. Тоді на допомогу приходить «реакція групування з однолітками». Тобто вступає в силу «закон великих чисел»; кожен із нас, представників молоді, зовсім не такий сильний, як ви, дорослі, але разом ми – велика сила. Саме у цей час зачіска, манера одягатися має велике значення. Молоді люди обирають стиль залежно від тієї групи, до якої належать. Це код, пароль, позначка: «свій», «чужий».

Батьки знають свою дитину. Вона для них безцінна. І батьки відчувають «відхід» дитини, боляче переживають. І тут не так важливо, куди йде дитина, важливий сам факт, що вона йде від батьків. Батьків у такій ситуації можна пошкодувати. Часто дитина для них – «світло у вікні». Такого відчуття зазнають багато батьків.

Для молодих людей важливішим є те, як до них ставляться однолітки, а не дорослі, І коли у суперечці з дітьми у дорослих не вистачає переконливих аргументів, вони починають підвищувати голос, що створює конфліктну ситуацію. Діти, які абсолютно байдужі до почуттів батьків, є результатом виховання в сім'ї, де батьки були глухі до почуттів дітей. Молодь досить часто бу-

ває « дзеркалом» особистого дитинства. У молодих людей існує необхідність «розмальовувати свій світ», звертати на себе увагу. Це нормально. Мине час – і необхідності в цьому не буде. Тому усьому свій час...

Слід відзначити, що молодь завжди відчувала нерозуміння з боку старшого покоління. Підтвердженням цього є висловлювання відомих мислителів. Так філософ Сократ, що жив 400 років до нашої ери, стверджував, що нинішня молодь любить розкіш. Вона не вміє себе вести і зневажає авторитетів... не висловлює поваги літнім людям... Сьогоднішні діти – тирани, а не слуги світу. Вони суперечать батькам, говорять раніше за інших, жадібно накидаються на їжу і тиранять своїх батьків... Давньогрецький поет, засновник дидактичного епосу, Гесіод (2 ст.до н.е.) зазначав, що втратив усякі надії щодо майбутнього нашої країни, якщо нинішня молодь візьме завтра у свої руки кермо влади. Ця молодь нестерпна, просто жахлива. Ще одна цитата знайдена у глиняному горщику, який 3тис. років зберігався в руїнах Вавилона: наша молодь розбещена до глибини душі, вона ніколи не буде схожа на молодь минулих часів... не зможе зберегти нашу культуру. 4 тис. років тому єгипетський жрець висловився так: наш світ досяг критичної стадії. Діти більше не слухають своїх батьків. Мабуть, кінець світу вже не далекий. Напевно, сучасне доросле покоління має таку ж думку.

Нагадаємо, що конфлікт – це сигнал, вказівка на якусь конкретну проблему. Конфлікту легше запобігти, ніж його подолати.

Знаний англійський філософ Т. Гоббс вказує на три основні психологічні причини конфліктів: суперництво, недовіра, бажання слави [1]. Фактично він пов'язує їх із потребами, інтересами та цілями особистості, що, на нашу думку, може слугувати початком відліку у систематизації психологічних причин конфліктної поведінки.

Сьогодні науковцями визначається значно більша кількість психологічних причин появи конфліктної поведінки в усіх сферах життя людей. Багато дослідників вказують на такі причини конфліктів, як протиріччя, пов'язані із соціально-психологічною специфікою молодіжного віку, що містить у собі потенціал конфліктності, обумовленої поведінковим типом «вибухової» реакції на зовнішні соціальні перешкоди й подразники.

Існує дві форми перебігу конфліктів: відкрита – відверте протистояння, зіткнення, боротьба і закрита, або латентна, коли відвертого протистояння нема, але точиться невидима боротьба між учасниками конфлікту.

Досить часто після завершення конфлікту виникає постконфліктний синдром, який характеризується напруженням у відносинах сторін, які щойно конфліктували. Постконфліктний синдром у разі загострення може породити новий конфлікт.

Для попередження міжособистісних конфліктів ми пропонуємо використовувати такі методи: 1) когнітивні – чітке і конкретне з'ясування позицій, відносин, понять; забезпечення зворотного зв'язку; збирання додаткової інформації; 2) мотиваційні – прогнозування перспективи; спільне вирішення проблеми конструктивної конкуренції або кооперації; 3) діяльнісні – підвищення ефективності спільної діяльності; 4) організаційні – підвищення гнучкості системи і рольової динаміки [2].

Зародження конфліктної ситуації залежить від таких чинників, як психологічний стан людини, минулий досвід, соціальне становище опонента, місце і тема можливого конфлікту. З урахуванням цих чинників учасники свідомо чи підсвідомо обирають стратегію комунікації та застосовують певні алгоритми поведінки у конфліктній ситуації.

Важливо відзначити також, що внутрішньоособистісний конфлікт є однією з причин, що обумовлює психологічний стан молодої людини і може виражатися у нетипових для неї зовнішніх реакціях у певних ситуаціях. Внутрішнє напруження, підсилене зовнішніми проблемами, може породжувати конфлікти і суперечки, на перший погляд, без істотних причин.

Чи можемо ми обійтися без конфліктів? Відповідаючи на це запитання доречно навести такий вислів: «Конфлікт – це норма життя. Якщо вам здається, що у вашому житті немає конфліктів, перевірте, чи є у вас пульс...». Ця фраза Чарльза Ліксона, американського психолога й адвоката з тридцятирічним стажем, може слугувати епіграфом до підручників і посібників із конфліктології. Він же зауважив, що де є людина, завжди є конфлікти, тому що вони – постійні супутники буття.

На запитання молодих людей стосовно того, що конфлікт – це добре чи погано, можна відповісти за допомогою визначення позитивних і негативних сторін конфлікту.

Серед аргументів «**ЗА**» (на користь конфлікту) можна назвати такі:

1. Будь-які зміни пробивають собі дорогу через конфлікт зі звичним, традиційним, відсутність конфлікту це ознака застою. 2. Конфлікт стимулює самовдосконалення і особистісне зростання, пошук нових способів діяльності. 3. Конфлікт може вивести на нову цікаву ідею. 4. Тільки пройшовши через конфлікт і знаючи як поведе себе партнер у тій чи іншій ситуації, коли стикаються ваші інтереси, можна говорити про те, чи добре знаєш людину і можеш їй довіряти. 5. У результаті конфлікту можна вийти на нові етапи у взаємовідносинах – зробити їх більш природними та більш відкритими. 6. Конфлікт загартовує характер, навчає здатності відстоювати свої інтереси. 7. Допомагає виразити свої відчуття і зняти напруження. 8. Конфлікт допомагає краще розуміти людей, дає можливість подивитися на ситуацію з нової точки зору та добитися покращення ситуації. 9. Вчить розуміти і поважати не схожих на тебе людей.

У переліку аргументів «**ПРОТИ**»: 1. Конфлікт це завжди велике емоційне навантаження. 2. Є ризик зруйнувати взаємовідносини. 3. Є можливість не отримати бажане і залишитися без того що маєш тепер. 4. Є ризик отримати удар по самолюбству чи зганьбитися перед оточуючими. 5. Іноді конфлікт забирає невиправдано багато сил і часу.

Висновки і пропозиції. Проблеми, які можуть стати джерелом конфліктності у молодіжному середовищі умовно можна поділити на два типи:

перші – зумовлені зростанням вимог суспільства до молоді; інші – визначаються труднощами самореалізації молоді, її входженням у доросле життя.

Для психологічної корекції конфліктної поведінки серед молоді та оптимізації міжособистісних стосунків, варто використовувати усі можливі та доступні форми і засоби. Намагатися підмінити міжособистісні конфлікти спільними для конфліктерів завданнями, спортивними змаганнями, ігровими тренінгами; нейтралізовувати дії конфліктної особистості організаційно-адміністративним, колективним, психологічним впливом та ін.

Українські дослідники в галузі конфліктології мають вирішити низку завдань, які допоможуть мінімізувати негативні наслідки конфліктів, а саме:

– напрацювання категоріального й понятійного апарату з конфліктології, створення наукової бази для викладання конфліктології у ВНЗ, як обов'язкової навчальної дисципліни;

– підготовка фахівців для дослідження проблем прогнозування, запобігання і вирішення конфліктів, створення груп практиків-конфліктологів;

На нашу думку серед перспективних напрямків подальших досліджень даної проблеми є розробка психологічного інструментарію діагностики та попередження проблемної міжособистісної взаємодії у молодіжному середовищі.

Вважаємо, що молодь потребує організації діяльності з формування у неї досвіду конструктивного вирішення конфліктів. Результативність формування досвіду багато в чому залежить від дотримання низки умов. Наприклад, створення комфортного психологічного клімату у найближчому соціальному середовищі, наповнення змісту їх підготовки спеціальними знаннями про суть, структуру, функції конфлікту і механізми його конструктивного вирішення, розробку механізму, системи методів, що формують уміння і навички ефективного врегулювання конфліктів.

Список літератури:

1. Гоббс Т. Сочинения: 2 т. – М: Мысль, 1991. – Т. 2. – С. 731.
2. Дурманенко Є. А. Конфлікти в педагогічному середовищі: [монографія] / Євгенія Аристархівна Дурманенко. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту імені Л. Українки, 2004. – 287 с.
3. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. – 9-е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 940 с: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
4. 4.Орлянський В.С. Конфліктологія. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 160 с.
5. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Основы психологической антропологии. Психология развития человека: Развитие субъективной реальности. М.: Психология, 2000. – 421 с.
6. Соціологія: Підручник /За ред. В.Г. Городяненка. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 544 с. (Альма-матер).

Шевченко А.Н.
Житомирский национальный агроэкологический университет

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОНФЛИКТНОСТИ В МОЛОДЕЖНОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация
В статье рассмотрена проблема социально-психологических особенностей конфликтности в молодежном возрасте. Определены отличительные особенности проявления конфликтной сущности в этот период жизни. Проанализированы социальные и психологические отличия поведения людей разного возраста в конфликтных ситуациях. Осуществлен анализ различных научных подходов к данному вопросу. Даны рекомендации по минимизации негативных последствий во время конфликтов.
Ключевые слова: молодежь, конфликт, взаимодействие, личность, возрастные особенности, общество, социализация.

Shevchenko A.N.
Zhytomyr National Agroecological University

SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CONFLICT IN THE YOUTH AGE

Summary
The article considers the problem of social-psychological features of conflict in the youth age. It defined the features of manifestation of the essence of conflict in this period of life. Analyzed the social and psychological differences behavior of people of all ages in conflict situations. The analysis of different scientific approaches to this issue. Recommendations for minimization of negative consequences during conflicts.
Keywords: youth, conflict, interaction, personality, age characteristics, society, socialization.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 37.035.6:745/ 749

РОЗКВІТ ЗБРОЯРСЬКОГО МИСТЕЦТВА СТАРОДАВНЬОЇ РУСІ XII – XIII СТОЛІТЬ

Гулей О.В.
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

У статті розглянуто тему розквіту майстерності зброярів Стародавньої Русі XII – XIII століть. Основну увагу автором приділено технологічним особливостям виготовлення та декорування виробів. Майстри-зброярі проявили справжню віртуозність в обробці кольорових і благородних металів – ними було використано багаті технічні, конструктивні, фактурні, пластичні та колористичні можливості металу; разом з тим, освоєно складні техніки: черні, зерні, скані, філіграні, фігурного лиття та ін., і, нарешті, складнішу від усіх – техніку перегородчастої емалі. Зроблено висновок про те, що зброярі Стародавньої Русі у XII – XIII століттях віртуозно оволоділи всіма прийомами, які застосовувалися в означений період у Європі для художньої обробки металу.
Ключові слова: Стародавня Русь, майстри-зброярі, декорування зброї.

Постановка проблеми. За всю історію людства ні в одній сфері діяльності не було проявлено стільки винахідливості й технічної думки, як у збройовій справі. Тема виготовлення та оздоблення зброї всіх видів завжди є актуальною. До неї постійний інтерес істориків, археологів, культурологів, мистецтвознавців та художників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасним лазерним технологіям художньої обробки металу присвятила своє дисертаційне дослідження А. Матюшина, а О. Докучаєва – проблемам взаємозв'язку виразності та технології в прикладному мистецтві.

Зброю як предмет музейного експонування розглядає Ю. Єрешко, а тенденції формотворення сучасної колекційної зброї описує А. Швецов. Окремі розділи присвячені досліджуваній нами теми знаходимо у монографіях А. Арциховского, В. Головашина, О. Кірпічнікова, Б. Колчина, Т. Ткачука та ін.

Технологічним питанням та історії технології художньої обробки металів велику увагу приділяли такі автори як Е. Бреполя, А. Лукас, М. Мішуков, А. Петриченко, В. Трейстер, А. Флерів. Узагальнюючі праці дослідження окремих видів художнього металу різних історичних епох належать Ф. Антону, А. Банк, В. Даркевіча, Н. Кондакова, Г. Меллеру, Д. Уільямса і Д. Оген, Є. Черних. Окремі каталоги музеїв, виставок, приватних колекцій, також присвячені різним розділам художнього металу. Важливим є також облік палеографічних даних і орнаментів, що описали А. Кірпічніков та В. Коваленко у розвідці «Орнаментированные и подписные клинки сабель раннего средневековья (по находкам в России, на Украине и в Татарстане)». Великий внесок у вивчення художнього металу Стародавньої Русі здійснили Г. Бочаров, В. Василенко, М. Постнікова-Лосєва, Т. Макарова, Б. Рибаков та ін. Велика робота з історії художнього металу Стародавнього світу належить К. Соловйову, що узагальнив матеріал стосовно досліджуваного періоду, виявив основні пам'ятки і характерні для означеного часу прийоми обробки металу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Найбільш детально і ретельно розглянуто в науковій літературі технологічні особливості виготовлення зброї, деякі конструктивні особливості окремих видів зброї, але декоруванню виробів, як показнику майстерності зброярів Стародавньої Русі XII – XIII століть, присвячено обмаль літератури й інформація має вибірковий характер. Наукова мистецтвознавча література з оздоблення зброї часів Стародавньої Русі, за винятком окремих статей, та дисертаційних розвідок із дотичних проблем майже відсутня, мабуть тому, що знахідок виробів означеного періоду недостатньо, щоб провести об'ємне, ґрунтовне наукове мистецтвознавче дослідження.

Мета дослідження визначити особливості художньої обробки металів в Стародавній Русі в контексті дослідження розквіту зброярського мистецтва Стородавньої Русі XII – XIII століть.

Велика розмаїтість технологій і складного устаткування для художньої ковки, а також безліч вузьких спеціалізацій призвело до значного збільшення числа професій. Тепер під загальною назвою ковалів об'єднуються майстри по залізу – бронники, зброярі, щитники, замочники, майстри з виготовлення шоломів і стріл тощо. Разом з тим вже у XII столітті ковальське ремесло все більш помітно набуває масового характеру, майстри поступово починають виходити на великий ринок. Це тягне за собою і зміни в техніці виробництва, спрямованої на виготовлення великої кількості виробів. У XIII столітті з'явилися нові ремісничі центри, кожен з яких мав свої відмінні риси, причому не тільки в техніці, але і в стилі. Зброярі XII – XIII століть забезпечували військо Русі першокласною зброєю європейського типу, зокрема захисне озброєння, складну екіпіровку для воїна-вершника і його коня, мечі, ножі, кинджали, списи, бойові сокири, булави для ближнього бою, наконечники стріл для далекого, обладунки, зброю і збрую: мечі, щити, списи, шаблі, стріли, бойові сокири, арбалети, кольчуги, шоломи, шпори, стремена, вудила, підкови.

Вітчизняні знахідки дозволяють з великою повнотою уявити не тільки склад середньовічного озброєння, але вивчити його виникнення, розвиток, поширення, призначення і бойове використання, вказує А. Кірпічніков. Особливу увагу приділено науковцями класифікації речових пам'яток. Категорії наступального і захисного озброєння були систематизовані за типами, хронологією та зонами розповсюдження. В основу виділення типу було покладено поєднання об'єктивних ознак, таких, як форма речі, її будову, призначення, деталі оздоблення. Виходячи зі зміни форм виробів, а також їх археологічного оточення виявилося можливим датувати речі з точністю до 50 років, а іноді й точніше [9].

В. Головашин стверджує, що спеціалізація ковальської справи розвинулася в місті незрівнянно далі, ніж у селі, де коваль був одночасно і ювеліром. У місті й саме ковальство розпалося на декілька спеціальностей, і ковалі вже не займалися ні литтям, ні виробленням прикрас іншим способом. У місті ювеліри остаточно відділилися від ковалів.

Справжню віртуозність майстри Стародавньої Русі проявили в обробці кольорових і благородних металів. Ними було освоєно складні техніки: зерні, скані, фігурного лиття і, нарешті, найскладнішу – техніку перегородчастої емалі [2]. Проте, А. Кірпічніков виказує інший погляд на розвиток зброярства у XII столітті – технологія виробництва клинків спрощується, на мечах XII – XIII століть досить рідко зустрічаються розкішні прикраси, навершя руків'я робиться не з декількох, а з одного шматка металу. Бронзові деталі поступаються місцем залізним, все рідше застосовуються рельєфні орнаменти [10]. Разом з тим, Б. Колчин зазначав, що техніка виробництва мечів на Русі «в деяких областях значно випереджала розвиток техніки в передових країнах Західної Європи», і далі, що «техніка металообробки Стародавньої Русі в X – XIII століттях постає перед нами з високорозвиненою технологією механічної й теплової обробки заліза і сталі, якою віртуозно володіють російські ковалі» [5].

Багаті технічні, конструктивні, фактурні, пластичні та колористичні можливості металу зробили його незамінним матеріалом для архітектури, скульптури й декоративно-прикладного мистецтва. Метал, по своїй суті, багатоликий і неоднозначний. Він може бути плавким, плинним, охоче заповнює всі порожнечі підготовленої для нього форми, а може бути пружним і дзвінким, зберігаючи в собі спогад про точні удари молота. Протягом багатьох сторіч людина осягала «душу» металу, визначала для себе найбільш доступні і виразні способи його обробки. Історичний аспект розвитку зброярської справи, технологічні особливості роботи з металом розглядається науковцями у колі дотичних проблем, наприклад, А. Матюшиною у дисертації «Гравирование полихромных изображений на стали с применением лазерных технологий» [12], А. Швецовим у роботі «Тенденции формообразования современного коллекционного оружия России» [15]. Зокрема, О. Докучаєва в своєму дисертаційному дослідженні «Проблема взаємозв'язку виразності і технології в прикладному мистецтві: деякі аспекти з історії художнього металу» розглянула та проаналізувала художню природу металу, виникнення і розвиток різних прийомів його художньої обробки та їхній вплив на формоутворення й декорування творів мистецтва в Стародавньому світі й середніх століттях [3]. Аналіз вищевказаних праць, а також наукових розвідок В. Колюбакіна [5], Б. Колчина [6; 7], А. Кірпічнікова [8–11] Т. Ткачука [13], Т. Хорева [14] дозволив виокремити основні техніки і прийми художньої обробки металу та особливості їх застосування зброярами на Русі у XII – XIII століттях, зокрема, такі ручні прийоми обробки металу як *кування, виколотка, карбування і штампування* ґрунтуються на однаковому способі впливу на метал через удар, а також на властивості металу витягуватися й стискатися під його впливом. Металевий лист є для них початковою заготівкою, площина якого визначає пластичне і композиційне рішення майбутнього твору. У техніці *виколотки* метал слідує за дерев'яною або кам'яною моделлю, повторюючи її форми. Простукана поверхня, і у своїй структурі, і візуально, і пластично завжди зберігає спогад про удари молотка, відчуття натягнутої пружної оболонки. На властивості добре тримати форму, звільняючи внутрішній простір, засноване виготовлення металевих виробів оздоблених в техніці *виколотки.* Широкий діапазон художньої виразності *карбування* будується на багатстві її пластичних, фактурних і лінійних можливостей, що створюють «мальовничі» ефекти і тонке світло-тіньове моделювання. Таке поєднання пластичного і мальовничого сприяло тому, що інтерес до цієї техніки зародився ще в ті часи, коли мистецтво зверталося до навколишнього світу щоб передати його розмаїття, динаміку і красу. Техніка *тиснення* знайшла широке застосування в якості основи для *філіграні, зерні, черні, емалі*, а також рельєфного і мініатюрного скульптурного декору, завдяки своїй економічності, можливості тиражування і легкості готових виробів. Штампований рельєф часто використовували як обрамлення, або тло в оздобленні дерев'яних виробів. Декоративний ефект витисненого рельєфу будується на легких, згладжених контурах ритмічно повторюваного орнаменту. Техніка *гарячого кування* – це спресований стихією вогню технологічний процес, де твердість і пружність самого матеріалу визначили напружену і динамічну роботу лінії кованого металу. У декоративній обробці металу *гравірування* є єдиним прийомом, який людина освоїла ще не знаючи металу, тому перші відомі нам гравіровані зображення на металі тематично і стилістично близькі різьбі по каменю і кістці. В художньому металі Стародавнього світу і Середніх віків мистецтво гравіювання по металу тісно пов'язане з живописом, оскільки лінія в живопису домінує над кольором, а головним засобом виразності в гравіюванні є теж лінія. У деяких випадках цей зв'язок був безпосереднім, адже художники-живописці розмічали малюнок для гравірування.

Техніка *черні* генетично пов'язана з гравіюванням й існувати без неї не може. У свою чергу, використання черні, а також позолоти значно розширило діапазон художньої виразності гравіювання, дозволило контрастно виділяти зображення й орнаменти, передавати обсяги і від-

чуття простору, не порушуючи загального декоративного ладу твору. Єдина природна стихія об'єднала різні метали в такому прийомі декорування як *насічка*. Хоча він і грунтується на агресивному вторгненні одного металу в іншій, але для цього матеріалу такий спосіб впливу є звичним, оскільки зміна його фізичної та художньої природи відбувається в основному під впливом удару.

Старовинною й улюбленою технікою оздоблення золотих і срібних виробів досліджуваного періоду була *філігрань*. Вона створювала багаті пластичні і декоративні ефекти, поєднувала площинні рішення і об'ємні, чіткі геометричні і химерні рослинні мотиви. Філігрань чудово поєднується з іншими техніками – скульптурним декором, карбованим рельєфом, – а також матеріалами – емалями, кольоровим камінням, склом тощо.

Провідною галуззю кольорової металообробки була *ливарна справа*. У XI – XII століттях поширилася техніка лиття в глиняні, а потім у кам'яні форми, що забезпечило масовість виробництва. Процес вимагав місткостей для розплаву металу (глиняні тиглі, кліщі, форми з каменю, глини, дерева); більшість кам'яних форм були двосторонніми, з щільно прилеглими половинками. Метал обробляли карбуванням, прокатанням, гравіюванням, тисненням, штампуванням, попередньо виготовивши набір інструментів (чекани, кліщі, кусачки, пінцети, зубила, ножиці по металу, штампи).

Велику увагу присвятив художньому литтю з металу науковець Б. Колчин: «Відлита форма завжди містить в собі спогад про пластичну масу розплавленого металу, тому художня природа лиття більш за все пов'язана з пластикою. Саме в пластиці малих форм раніше всього і повсюдно освоюються нові прийоми скульптурного формоутворення [7]. Техніка бронзового лиття надавала рельєфу великі можливості художньої виразності, що уможливило відливання виробів різної висоти, причому, в одному творі іноді були присутні одночасно барельєф і горельєф, що переходили, деколи, в круглу скульптуру. Такої широкої градації просторового виносу об'ємів і площин не дозволяла рельєфу жодна інша техніка. Зазвичай рельєф відливався разом із виробом, але існував прийом накладного рельєфного лиття. У цьому випадку рельєф відділявся від фону концентруючи пластичну енергію в собі. Іноді таке відокремлення посилювалося і декоративними прийомами: фон золотився, або покривався одноколірною емаллю. Техніка лиття дозволяла передавати тонкі декоративні деталі скульптури і рельєфу. Скрупульозна і точна деталізація в бронзовій пластиці вдало поєднувалася з загальними згладженими поверхнями [7].

Варто зазначити, що один і той же майстер міг володіти як різними технічними прийомами, так і різними стилями і прикрашав зброю згідно з бажанням замовника. Поряд з майстернями, що підписували свої вироби, існували й такі, які їх таврували різними знаками нескладного геометричного малюнка такими як, наприклад: хрести, кола, спіралі, півмісяці. Ці знаки мали не тільки маркувальне, а й магічне значення, вони символізували вогонь, сонце тощо. Відтак, можемо підсумувати: якщо у період IX – XI століть відбувався перехід майстрів Стародавньої Русі від наслідування зарубіжних зразків до створення власного мистецтва виготовлення та декорування зброї, то у XII – XIII століттях зброярі вже досконало володіли різними техніками та прийомами художньої обробки металу: в означений історичний період вони послуговувалися в роботі такими прийомами художньої обробки металу як-от: кування, виколотка, карбування, штампування, тиснення, гравірування, чернь, насічка, філігрань (що чудово поєднується з іншими матеріалами – емалями, кольоровим камінням, склом, а також з іншими техніками – скульптурним декором, карбованим рельєфом), перегородчаста емаль тощо.

Висновки з даного дослідження. Отже, зброярі Стародавньої Русі в IX – XIII століттях віртуозно оволоділи всіма прийомами, що застосовувалися в означений період у Європі для художньої обробки металу, а багаті технічні, колірні, фактурні можливості металу, його прекрасне поєднання з іншими матеріалами, зробили метал незамінним у скульптурі та декоративно-прикладному мистецтві.

Перспективними напрямами подальших наукових розвідок вважаємо подальше дослідження мистецтва зброярів Стародавньої Русі, зокрема, вивчення особливостей декорування зброї означеного періоду.

Список літератури:

1. Арциховский А. В. Оружие. История культуры Киевской Руси / А. В. Арциховский ; Под редакцией Б. Д. Грекова. Т. 1. – Л. : Издательство АН СССР, 1951. – 417 с.
2. Головашин В. Очерки истории русской культуры / В. Головашин. – Тамбов : ТГТУ, 2004. – 240 с.
3. Докучаева Е. Е. Проблема взаимосвязи выразительности и технологии в прикладном искусстве : Некоторые аспекты из истории художественного метала : дис. ... доктора искусствоведения : 17.00.04 / Е. Е. Докучаева. – М., 2008. – 312 с.
4. Ерешко Ю. В. Оружие как обьект музейного экспонирования : дис. ... доктора искусствоведения : 17.00.03 / Ю. В. Ерешко : Санкт-Петербург, 2008. – 235 с.
5. Колюбакин В. Оружие как зеркало национального характера [Електронний ресурс] / В. Колюбакин // Материалы и исследования по археологии СССР. – № 35, 2007. – Режим доступу : http://www.politikhall.com/issue/388
6. Колчин Б. А. Техника обработки металлов Древней Руси / Б. А. Колчин. – М. : ГНТИ, 1953. – 155 с.
7. Колчин Б. А. Черная металлургия и металлообработка в Древней Руси (домонгольский период) / В. А. Колчин // Материалы и исследования по археологии СССР, № 32. – М. : :Книга по требованию, 2012. – 257 с.
8. Кирпичников А. Н. О начале производства мечей на Руси / А. Кирпичников. // Труды VI Международного Конгресса славянской археологии. Т. 4. – М. : Л. : Наука, 1998. – С. 246–251.

9. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. Выпуск 2. Копья, супицы, боевые топоры, булавы, кистени / А. Н. Кирпичников // Археология СССР. Свод археологических источников. Отв. редактор тома М. К. Каргер. Под общей редакцией академика Б. А. Рыбакова. – М. : Л. : Наука. 1966. – 181 с.
10. Кирпичников А. Н. Вооружение / А. Н. Кирпичников, А. Ф. Медведев // Древняя Русь. Город, замок, село / Отв. ред. Б. А. Колчин. – М. : Наука, 1985. – С. 298–364.
11. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. Выпуск 3. Доспех, комплекс боевых средств / А. Н. Кирпичников. – Л. : Наука, 1971. – 89 с.
12. Матюшина А. Е. Гравирование полихромных изображений на стали с применением лазерных технологий : дис. ... доктора искусствоведения : 17.00.06 / А. Е. Матюшина. – Л., 2008. – 235 с.
13. Ткачук Т. Старинное оружие и доспехи / Т. Ткачук. – Донецк : Сталкер, 2005. – 250 с.
14. Хорев В. Н. Оружие из дамаска и булата / В. Н. Хорев. – Ростов на Дону. : Феникс, 2004. – 224 с.
15. Швецов А. Ю. Тенденции формообразования современного коллекционного оружия России : дис. кандидата искусствоведения : 17.00.06 / А. Ю. Швецов. – Уральская государственная архитектурно-художественная академия, Екатеринбург, 2012. – 235 с.

Гулей О.В.
Сумской государственный педагогический университет имени А.С. Макаренко

РАСЦВЕТ ОРУЖЕЙНОГО ИСКУССТВА ДРЕВНЕЙ РУСИ XII – XIII ВЕКОВ

Аннотация
В статье рассмотрена тема расцвета мастерства оружейников Древней Руси XII – XIII веков. Основное внимание уделено автором технологическим особенностям изготовления и декорирования изделий. Мастера-оружейники проявили настоящую виртуозность в обработке цветных и благородных металлов – ими были использованы богатые технические, конструктивные, фактурные, пластические и колористические возможности металла, освоены сложные техники: зерне, скани, филиграни, фигурного литья и др., и, наконец, самую сложную – технику перегородчатой эмали. Сделан вывод о том, что оружейники Древней Руси XII – XIII веков виртуозно овладели всеми приемами, которые применялись в указанный период в Европе для художественной обработки металла.
Ключевые слова: Древняя Русь, мастера-оружейники, декорирование оружия.

Guley O.V.
Sumy State Pedagogical University name by A.S. Makarenko

THE DEVELOPMENT OF THE ART OF GUNSMITHS ANCIENT RUSS XII – XIII CENTURIES

Summary
In the article the features of art masters gunsmiths Ancient Russ in the XII – XIII centuries. The main attention to the author pays technological features of production and decorating products. The master gunsmiths showed real virtuosity in handling ferrous and precious metals. They were used rich technical, design, texture, plastic and coloristic possibilities of metal, mastered the complex technology: grain, filigree, filigree, shaped castings and finally complex all machinery cloisonnй enamel. It is concluded that ancient gunsmiths in the XII – XIII centuries brilliantly mastered all the techniques that are used in the designated period in Europe for artistic metal.
Keywords: Ancient Russ, master gunsmiths, decoration weapons.

УДК 7.021.7:7.027.2

ДЕРЕВОРІЗЬБЛЕННЯ МИКОЛАЇВСЬКОГО МАЙСТРА ЄВГЕНА ЗАЙЦЕВА

Одробінський Ю.В.
Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»

Стаття присвячена відомому Миколаївському майстру дереворізьблення, Євгену Зайцеву (1940-2001 рр.). Його твори – це самобутня ланка в декоративно-прикладному мистецтві 70-90-х років XX століття на Півдні України. Виділено три етапи його творчого шляху, як режисера, майстра і викладача. В результаті художнього аналізу його творів, виявлено їх найбільш характерні образно-змістовні і композиційно-пластичні особливості. Також, в статті приділяється увага формуванню та розвитку авторської школи «художнього різьблення по дереву» на базі Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв.

Ключові слова: дерев'яне різьблення, народне декоративно-прикладне мистецтво, об'ємно-просторова композиція, солярні символи, образи ремісників і музикантів, філософсько-комічні сюжети, автопортрет.

Постановка проблеми. У сучасному мистецькому просторі важливо зберігати носії культурної спадщини через дослідження творчих доробок визнаних майстрів та діяльності авторських мистецьких шкіл, де особливе значення, через образність, символізм, традиції і зміст, мають твори саме декоративно-прикладного мистецтва. Малодослідженою темою і цій сфері, є народне художнє різьблення Півдня України, що пояснюється відсутністю відомих осередків на цій території. Саме тому важливо дослідити творчість митців-різьбярів даного регіону у різні часи, серед яких слід відокремити майстра художньої обробки деревини з Миколаєва, Євгена Зайцева (1940-2001 рр.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті дослідження художнього дереворізьблення на Півдні України, можна відокремити декілька книг, каталогів та публікацій, що вийшли друком наприкінці XX ст. та на початку XXI ст. Основні з них: Станкевич М. Українське художнє дерево XVI–XX ст. (2002) [11]; Малина В. Народне мистецтво Півдня України. Кінець XIX – початок XX ст. (2006) [5]; Поэзия дерева: очерки (2016) [8]. Відомості про роботи Зайцева Євгена Петровича знаходимо в каталогах виставок народних майстрів (1977, 1981, 1982, 2007), книзі «Народне мистецтво Півдня України. кінець XIX – початок XX ст.» (2006), енциклопедії сучасної України (Т. 10) [3], статті «Улюблена справа Євгена Зайцева» у науково-публіцистичному альманаху «Шлях до визнання» (2011) [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Основним питанням дослідження – є визначення осередків мистецьких шкіл декоративно-прикладного мистецтва на Півдні України XIX – початку XXI ст. в галузі «художня обробка дерева», що є до сьогодні маловивченим. Також важливим для дослідження цієї теми є опис та художній аналіз творів відомих майстрів-професіоналів, народних майстрів-аматорів та їхніх учнів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є – дослідження дереворізьблених творів Євгена Зайцева, як засновника авторської мистецької школи «художнього різьблення по дереву» на Півдні України наприкінці XX ст., виявити їхні самобутні образно-змістові та композиційно-пластичні особливості, визначити концепцію декоративності, дослідити творчу діяльність його учнів.

Виклад основного матеріалу. Одним із відомих майстрів декоративно-прикладного мистецтва Півдня України у 70-90-х роках XX ст. був Заслужений майстер народної творчості Євген Петрович Зайцев [3]. Його твори у дереві сповнені теплом, філософською мудрістю і народністю.

Можна відокремити три етапи біографії Є.П. Зайцева, які виходять один з одного і відображають різні грані його особистості.

Перший етап – це становлення його як талановитого актора і режисера.

Євген Петрович народився 1940 р. у місті Орша (Білорусь), виріс в сім'ї військовослужбовців. У Севастополі він закінчив середню школу і студію руського драматичного театру, завдяки чому став актором чорноморського флоту у цьому театрі. Граючи в молодому віці у спектаклях, він прагнув передати відчуття людей більш реалістичніше і правдивіше, що яскраво відчувається, пізніше, у його художніх творах з дерева.

Бажання стати режисером змушує, на певний час, з 1963 р. переїхати до Росії і поступити за конкурсом до факультету культурно-просвітницької роботи Московського державного інституту культури.

Після закінчення інституту у 1967 р., за розподілом, Євген Петрович працював, спочатку викладачем культурно-просвітницького училища у м. Тамбов, пізніше завідуючим кафедрою режисури Тамбовської філії Московського державного інституту культури.

Другий етап біографії почався з 1974 року, коли художник переїхав до Миколаєва і почав працювати у Миколаївському культурно-просвітницькому факультеті Київського державного інституту культури на кафедрі режисури. Під його керівництвом були поставлені студентські спектаклі за творами Ф. Достоєвського, А. Чехова, Ф.-Г. Лорки та ін. Паралельно він захоплювався різьбленням по дереву, створюючи художні твори і приймаючи участь в обласних і всеукраїнських виставках.

Після розформування кафедри режисури, викладач був змушений залишити інститут, але не залишив зв'язку з ним, погодинно читаючи на культурологічних спеціальностях історію мистецтв.

Педагогічну діяльність Євген Зайцев продовжив у 1979 році на курсах художників - оформлювачів обласного науково-методичного центру народної творчості, а також був різьбярем по дереву художнього фонду Миколаївського художньо-виробничого комбінату. У ці ж роки він входить до складу творчого об'єднання народних майстрів «Прибужжя», виконуючи обов'язки голови правління.

Його учні із захопленням виконували усі поставлені майстром завдання і прислухались до важливих порад. Серед талановитих учнів того часу були Г. Харченко, С. Євстропов, С. Гришков, А. Мисків, Ю. Луцаєнко, А. Табакін.

З 1977 року Євген Петрович був учасником 51 виставки. Його твори експонувалися на 31 обласних, 13 республіканських, 4-х всесоюзних і 3-х міжнародних виставках, неодноразово був нагороджений дипломами всесоюзних виставок. Приймав участь в оформленні кутка відпочинку «Будинку дитини» (скульптури Баба Яга і Дідько), дитячого містечка «Казка» (скульптури Карлсон, Буратіно) у м. Миколаєві.

Але перш за все майстер став відомим завдяки декоративним панно у дереві, виконаним у техніці горельєфу на основі традиційних мотивів народного різьблення. Ці панно зображають простих людей – «мужичків», які працюють, відпочивають, грають на музичних інструментах, згадують минуле та інше. Кожен з них займається своєю улюбленою справою і є щасливою людиною. Саме ці образи, немов автопортрет, розкривають філософію його робіт і характеризують його душу.

Євген Петрович також дуже любив класичну музику Бетховена, Чайковського, Шуберта, яка надихала його на нові ліричні твори у дереві.

За своє життя майстер створив біля 100 робіт. Найбільш улюбленими були образи народних майстрів-ремісників: «Корабельних справ майстер», «Коваль», «Бондар», «Кравець», «Водолаз», «Бакенщик», «Скляр», «Винороб». Приділяв увагу художник і екологічним проблемам, які відображені в роботах «Захистимо природу!», «Моління дощу», «Привіт, птах!». У його філософських роботах через образи мислителів яскраво відображено ставлення художника до його розуміння суті буття. Це роботи «Древо пізнання», «Піднімається», «Дисонанс», «Вихід» та ін.

Не рідко головними персонажами творів були образи слов'янської і давньогрецької міфології та фольклору: «Відун», «Дідько», «Пігмаліон», «Тімоня». Цікаві й історичні образи, які стали символами мудрості: «Сократ», «Давид», «Пророк». Не оминув увагою Євген Петрович і історичні події. Сюжети про Велику Вітчизняну війну розкриті в роботах «У той травневий ранок», «Згадай, дідусю!».

Розповідаючи про його твори, слід детальніше проаналізувати і виявити основні образно-змістові та композиційно-пластичні характеристики.

Звертаючись, безпосередньо, до тематики народних промислів і вірувань, майстер завжди керувався формоутворюючими принципами побудови об'ємно-просторової композиції, надаючи образам динаміки, настрою і філософського змісту. Передача об'єму одна із найважливіших складових у роботах Євгена Зайцева, що компактніше організує простір і форму. Цей принцип здійснюється за допомогою конструкції, положення фігури, завдяки тонуванню і висвітленню виступаючих поверхонь.

Декоративне панно "Відун"
Дерево, горельєф, різьблення
33x28x4 1978 р.

Декоративне панно "Сіяч"
Дерево, горельєф, різьблення
44x32x5 1985 р.

Іншою художньою особливістю його робіт є передача настрою за виразом міміки рис обличчя. Відчуваються моменти спогадів, роздумів і радості, створюючи оригінальні філософсько-комічні сюжети. Характерною ознакою є «селянський тип» людей з широкими щоками, великими руками і масивними формами, що створені немов єдиним рухом різця і є особливістю традиційного народного різьблення. У деяких роботах яскраво виражені автопортретні риси художника. Немов театральні сцени з головним персонажем на подіумі, твори розкривають сутність теми, усі тонкощі ремесла і душевний стан, надаючи їм живого сприйняття. Найкраще цей стан людини втілений у образи музикантів, що грають на народних інструментах «Гусляр», «Сурмач», «Баяніст», «Гравець бубну».

Декоративне панно "Гусляр"
Дерево, горельєф, різьблення
40x36x4 1985 р.

Декоративне панно "Сурмач"
Дерево, горельєф, різьблення
43x40x5 1987 р.

Майстер у роботах вільно використовує можливості матеріалу і технологічні властивості основних порід дерева, де комбінує хвойні і листяні породи, додає інкрустацію металом, перламутром або кісткою. Для передачі перспективи і підкреслення основного образу у роботах Є.П. Зайцева завжди присутня фігурна дерев'яна рама різних конструкцій, що також додає оригінальності твору.

Усі його панно мають невеличкий розмір, в межах 50x40 см., й побудовані конструктивно, де гармонійно поєднано накладні, різьблені і прорізні форми, застосовуючи деревину липи, сосни, кедру, маслини, вільхи.

Для композиційної рівноваги та підкреслення чіткості форми, майстер неодноразово використовує круглі або напівкруглі форми токарської роботи. Ці деталі, як говорив сам майстер, не виконувались спеціально для певної роботи, а були випадковим матеріалом, що могло бути частиною будь-якої старої конструкції меблів або невдалих форм виробництва. Для композиційної виразності робіт Євген Петрович використовував майже все: тонкі металеві ланцюжки, ободи стільців («Відпочиваючий» 1981 р.), залишки старого лозоплетіння («Дерев'яних справ лівша» 1980 р.) та інше. Це було пов'язано із дефіцитом дерев'яних матеріалів для роботи і відображає соціально-економічний стан України у 80-90 роках XX ст. Не дивлячи на важке становище, майстром були створені найкращі його твори, серед яких «Жнець», «Сіяч», «Мельник», «Рибалка», «Маляр» і багато інших.

Декоративне панно
"На городі"
Дерево, горельєф, різьблення
50х30х4 1982 р.

Декоративне панно "Сторож"
Дерево, горельєф, різьблення
48х34х4 1987 р.

Євген Зайцев у дереві створив власну концепцію формотворення і своєрідну композиційну стилістику, в основі якої були образи і елементи народного різьблення XIX – початку XX ст. південноукраїнських міст. Майстер використовував елементи домового (корабельного), геометричного, контурного, прорізного і рельєфного різьблення [6], якими з давніх часів прикрашали народні іграшки, прядки, скрині, культові фігурки і дерев'яні хати [11].

Декоративне панно
"Дерев'яних справ лівша"
Дерево, горельєф
33х33х4 1980 р.

Якщо детально звернути увагу на орнаментику, спостерігається певна закономірність її композиційного розташування і символічність форм.

Неодноразово у дерев'яних панно використовуються елементи солярної символіки і землеробства, мотив «дерево життя», традиційні рослинні мотиви народного мистецтва та інше. До солярних символів, насамперед, слід віднести коло з шістьма променями, що має назву «колесо Юпітера». Він є розповсюдженим зображенням в археологічному та етнографічному матеріалі та використовувався у орнаментиці давніх слов'ян до початку XX ст., що відображено у фундаментальній праці академіка Рибакова «Язичництво давніх слов'ян» [9, с. 295-297].

Символіка шестипроменевої розетки пов'язана не лише із зображенням сонця, але й має зв'язок із небом, грозою, блискавкою та громом. Позначався він на фронтонах і віконних рамах будинків, на прядках і гончарних виробах тощо [9, с. 305]. Цей символ нерідко ототожнювався також з колесом, колісницею, святом сонцестояння, що було відомо з культових уявлень племен бронзового віку. Саме його ми зустрічаємо у багатьох декоративних творах: «Баклушник» (1984 р.), «Вололаз» (1986 р.), «На городі» (1982 р.), «Гусляр» (1985 р.), «Книголюб» (1986 р.), «Кравець» (1981 р.), «Маляр» (1983 р.), «Пічник» (1990 р.), триптиху «Хліб» (1985 р.), «Чобітар» (1987 р.) та інші.

Іншим видом солярних знаків, що зображені у творах Євгена Зайцева, були символи коловороту сонця. Вони мають хрестоподібну форму у колі або подвійне коло із двома випуклими частинами («Гончар» 1985 р., «Моя хата в центрі» 1985 р.). Нерідко зустрічаються накладні і різьблені розетки у вигляді кола із дванадцятьма променями, що виконані у техніці геометричного різьблення («Ріпник» 1983 р., «Лісоруб» 1982 р.).

Як і в давнину, солярні знаки на художніх творах майстра зображуються разом із символікою землеробства та представлені безліччю форм. Розглянемо окремі з них.

Найдавнішою формою землеробства була ідеограма поля – пересічений хрест-навхрест ромб або ромб із чотирма променями, який символізував чотири сторони світу, що було важливою віхою в пізнанні Всесвіту [9, с. 49]. Саме цей символ, у багатьох варіаціях, зображений на відомих творах «Гусляр», «Гончар», «Гравець бубну», «Квітоньки, квіточки», «Лісоруб» та інші.

Усі ці символи збагачують твори Євгена Зайцева змістовністю і роблять їх дійсно народними.

Третій, заключний, етап характеризується саме педагогічною діяльністю на кафедрі декоративно-прикладного мистецтва, робота зі студентами і приватні закази.

У 1990-х роках був важкий період в історії країни, як у соціально-економічній, так і культурно-освітній сфері, що безсумнівно відбилось і на життя Євгена Петровича. Державних замовлень у той час не було, ліквідувався художньо-виробничий комбінат, тому майже увесь вільний час майстер приділяв студентам. Серед нових робіт слід відокремити панно «Пророк», «Давид», «Вихід». Зроблено декілька копій вдалих робіт попереднього часу «Корабельних справ майстер», «Майстер гусляр».

У 1992 році Е.П Зайцеву було присвоєно почесне звання «Заслужений майстер народної творчості України». З 1993 по 2001 роки він працював на кафедрі декоративно-прикладного мистецтва Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв у напрямку обробка дерева на посаді доцента, пізніше професора.

Саме під час роботи у філії Євген Петрович багато уваги приділяв студентам, вчив їх відчувати матеріал, розвивати творче мислення, експериментувати. Під його керівництвом студентами було оформлено внутрішній фасад інтер'єру і коридори головного корпусу Миколаївської філії університету.

Сьогодні, його учні продовжують розвивати традиції народного різьблення південного регіону України у самостійній творчості – величезну справу найталановитішого майстра. Це Миколаївські художники-різьбярі: Олександра Партека, Володимир Гусєв, Юрій Одробінський, Тарас Завіруха, Олександр Докукін, Тетяна Тесленко та ін.

Його роботи зберігаються у колекціях Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна, Миколаївського обласного краєзнавчого музею «Старофлотські казарми», в музеї Президента України. Багато робіт зберігаються у приватних колекціях за кордоном – Німеччина, Франція, Канада, Америка, Санкт-Петербург.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи дослідження художніх особливостей дерев'яного різьблення майстра народної творчості Євгена Зайцева слід відзначити наступні засади:

1. Відокремлені три етапи біографії Є.П. Зайцева: становлення особистості, актор і режисер (1940-1974 р.); переїзд до Миколаєва, участь у виставках як майстер різьблення по дереву (1974-1992 р.); педагогічна діяльність на кафедрі декоративно-прикладного мистецтва (1993-2001 р.).

2. Визначено, що звертаючись, безпосередньо, до тематики народних промислів і вірувань, майстер завжди керувався формоутворюючими принципами побудови об'ємно-просторової композиції, надаючи образу динаміки, настрою і філософського змісту.

3. Встановлено, що в основі композиційної стилістики його робіт були образи і елементи народного різьблення XIX – початку XX ст., традиційні мотиви слов'янської міфології і фольклористики. Застосування цих елементів значно збагатило образно-змістове рішення робіт, посилюючи їх декоративний характер. У 70-90 роках XX ст. ця тенденція розповсюдилась і на інші сфери декоративно-прикладної творчості Півдня України, зокрема у ткацтві, гончарстві, кераміці, художньому металі, писанкарстві тощо.

4. Заснована авторська мистецька школа «художнього різьблення по дереву» Євгена Зайцева на базі Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв мала велике значення для розвитку народного мистецтва на Півдні України кін XX ст. та зародження нової плеяди майстрів-різьбярів і викладачів декоративно-прикладного мистецтва, заснування кафедри дизайну.

Подальший напрямок досліджень – визначення осередків мистецьких шкіл декоративно-прикладного мистецтва на Півдні України XIX – початку XXI ст. в галузі «художня обробка дерева», опис та художній аналіз творів відомих майстрів-професіоналів, народних майстрів-аматорів та їхніх учнів.

Список літератури:

1. Вторая областная выставка произведений народного декоративно-прикладного искусства: Каталог / сост. В. Малина.– Николаев, 1981. – 28 с.
2. Выставка «Дерево и декоративный метал Николаевской области: Каталог / сост. В. Малина. – Николаев, 1982. – 64 с.: ил..
3. Зайцев Євген Петрович / Ю. В. Одробінський // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 10. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. – С. 123.
4. Каталог обласної виставки творів самодіяльних художників та майстрів декоративно-прикладного мистецтва / сост. Валерій Малина. – Миколаїв, 1977. – 21 с.
5. Малина В. Народне мистецтво Півдня України. Кінець XIX – початок XX ст. / Валерій Васильович Малина. – Миколаїв: Художній крам, 2006. – С. 389-435.
6. Матвеева Т. А. Мозаика и резьба по дереву [учебник для сред. проф. – техн. училищ] / Т. А. Матвеева. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. школа, 1989. – 141 с.: ил.
7. Одробінський Ю. В. Улюблена справа Євгена Зайцева // Шлях до визнання: науково-публіцистичний альманах присвячений 40-річчю Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв / [гол. ред. О. К. Іванов; ред. кол.: Є. Мірошниченко, Г. Гарбар, Н. Сапак, А. Сидоренко та ін.]. – Миколаїв: ПП Румянцева Г. В., 2011. – С. 76-80.
8. Поэзия дерева: очерки / ред..совет: А. С. Геращенко, В. С. Голозубов, А. Н. Гринченко и др. – Николаев: Илион, 2016. – 324 с. – (Серия «Одарённые мудростью»).
9. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян / Борис Александрович Рыбаков. – М. : Наука, 1994. – 608 с.
10. Смирнова Н. Деревянных дел мастер [Текст]: [Выставка заслуженного мастера народного творчества Евгения Зайцева] / Н. Смирнова // Южная правда. – 2007. – №119 (23 окт.). – С. 3.
11. Станкевич М. Українське художнє дерево XVI–XX ст. / Михайло Станкевич. – Львів, 2002. – 480 с.
12. Тонковид В. Мастер, который чувствовал дерево и умел с ним говорить / В. Тонковид. // Вечерний Николаев. – 2007. – 18 октября. – С. 4.
13. Художнє різьблення по дереву: Каталог виставки Є. П. Зайцева / вступна стаття Н. Сапак. – Миколаїв, 2007. – 28 с.

Одробинский Ю.В.
Обособленное подразделение «Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств»

ДЕРЕВЯННАЯ РЕЗЬБА НИКОЛАЕВСКОГО МАСТЕРА ЕВГЕНИЯ ЗАЙЦЕВА

Аннотация
Статья посвящена известному мастеру резьбы по дереву, Евгению Зайцеву (1940-2001рр.). Его произведения – это самобытное звено в декоративно-прикладном искусстве 70-90-х годов XX века на Юге Украины. Выделены три этапа его творческого пути, как режиссера, мастера и преподавателя. В результате художественного анализа его произведений, выявлены их наиболее характерные образно-содержательные и композиционно-пластические особенности. Также, в статье уделяется внимание формированию и развитию авторской школы «художественной резьбы по дереву» на базе Николаевского филиала Киевского национального университета культуры и искусств.
Ключевые слова: деревянная резьба, народное декоративно-прикладное искусство, объёмно-пространственная композиция, солярные символы, образы ремесленников и музыкантов, философско-комические сюжеты, автопортрет.

Odrobinsky Yu.V.
Separate subdivision «Nikolaev branch of Kiev
National University of Culture and Arts»

WOODCARVING MASTER EUGENE ZAITSEV FROM NIKOLAEV

Summary
The article is devoted to the well-known master of woodcarving, Eugene Zaitsev (1940, 2001). His works – this original link in the arts and crafts 70-90-ies of XX century in the South of Ukraine. Three stages of his career as a director, the master and teacher. As a result of the analysis of his works of art, revealed their most characteristic imaginative, meaningful, composite and plastic characteristics. Also, the article focuses on the formation and development of the author's school "art of wood carving" in the Nicholas branch of Kyiv National University of Culture and Arts.
Keywords: woodcarving, folk crafts, spatial composition, solar symbols, images of artisans and musicians, philosophical and comic scenes, self-portrait.

УДК 784.1+ 372.878

ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ АРТИСТА ХОРУ В XXI СТ.

Перцова Н.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті розглядається специфіка змін, які відбувались у хоровому виконавстві. Суспільство XXI ст. актуалізує питання підготовки артистів хору, які б могли бути універсальними співаками, здатними виконувати твори, що мають різну стильову приналежність. Простежується зростання вимог до посилення театралізованого, а також танцювального компонентів в рамках виступів хорових колективів. Пропонується здійснити зміни в рамках існуючих програм підготовки студентів диригентсько-хорових відділів, шляхом вивчення основ естрадно-джазового вокалу, введення пластично-танцювальних та театральних занять.
Ключові слова: хоровий колектив, артист хору, професійна майстерність, вокаліст.

Актуальність дослідження. Культура XXI ст. продовжує розвиватися під гаслами постмодернізму, що виникає в XX ст., для якого характерними є пошук розваг, безупинне повторення, поєднання різних музичних стилів та жанрів, полістилістика, іронічність. Еклектика, прагнення до цитування та загальна хаотичність розвитку окремих музичних напрямків створюють досить складну та різнобарвну картину вимог до виконавців. Якщо звернутись до історії хорового мистецтва, то роль та функції виконавців були принципово іншими, ніж зараз. Дослідження специфіки тих вимог, які постають перед артистами хору в XXI ст. є актуальним завданням, розв'язання якого сприятиме усвідомленню можливих змін, які треба здійснювати в межах професійної підготовки в ВНЗ.

Огляд останніх публікацій. Хорове мистецтво активно аналізується сучасними дослідниками. Так увагу науковців привертають різні аспекти,

пов'язані як з процесом становлення сучасної традиції виховання, так і з методичними вказівками, пов'язаними з навчальними програмами. Ґрунтовна робота Н. Бодішевської розкриває аспекти історії становлення зарубіжного хорового мистецтва, наводяться чисельні вислови провідних мислителів та музикознавців минулого. Т. Борисенко аналізує специфіку самореалізації майбутнього керівника хорового колективу в формуванні професійної компетентності. У статті М. Назаренко розкривається питання вокально-хорової підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва в контексті інтегративного підходу. Важливий методологічний аспект, пов'язаний з вихованням вокально-виконавських якостей розкривається у розробці О. Соболєвої. Проте досить багато питань залишаються поза увагою дослідників, на які варто звернути свій науковий інтерес.

Метою статті є аналіз питання розвитку професійної майстерності артиста хору в XXI ст., що передбачає дослідження специфіки історичних модифікацій вимог, що висувалися перед виконавцем раніше та тих можливих змін, які сприятимуть запитам сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Однією з стародавніх цивілізацій, про яку залишилось багато письмових відомостей є Стародавня Греція. В її культурі хоровому співу відводилось надзвичайно важливе місце. Він був основою та неодмінним супутником всіх сфер життя громадян: супроводжував суспільно значущі заходи, складав основу музичного оформлення жрецьких ритуалів, становив частину системи виховання молоді та одним з головних компонентів давньогрецького театру. Н. Бодішевська вказує на те, що саме життя греків стало передумовою різних виконавських колективів, кожен з яких виконував свій репертуар, проте співали вони одноголосно. «Життя греків, в своїх багатогранних проявах, породила безліч і різноманітність жанрів хорової та вокальної музики, а так само визначила необхідність існування хорів різних типів – чоловічих, жіночих, дівочих і «отроцьких», тобто юнацьких. Кожному з них призначалася певна сфера суспільної діяльності та свій репертуар» [1, с. 6]. Так, наприклад, жіночий хоровий спів використовувався у ритуальних дійствах в храмових церемоніях. В даному випадку спів супроводжувався досить складними рухами, танцями. Відповідно роль вокальної майстерності було не настільки значимою, як саме синкретичне дійство. Хор, який супроводжував трагедію зазвичай складався з 12-15 осіб, а той, що був необхідним в комічному дійстві – майже вдвічі більший – нараховував 24 особи.

За доби середньовіччя ще більше зростає потреба у хорових колективах. Так візантійські хори вражали своєю великою чисельністю, адже вони складалися з 150-200 осіб та приймали участь не лише у церковних службах, але й у церемоніях в палацах вельможних осіб. В історії залишились відомості про появу значної кількості жанрів та формування двох типів співу – один пов'язаний з речитацією, а інший – з псалмодією, що включала більш розгорнуту стосовно діапазону мелодику, з вокалізацією та орнаментикою. Якщо розглянути період раннього західного середньовіччя, то переважають чоловічі хори, які співають в унісон, відповідно основні вимоги висувають вже лише до вокальних даних, а потреба у сценічних навичках відпадає. Проте вже починаючи з IX ст. виникають форми раннього багатоголосся і зростає кількість жанрів, як церковних, так і світських. Це сприяє розвитку вокальної майстерності співаків, а також розвитку слухових навичок.

За доби Відродження починає зростати кількість виконавських колективів, які в умовах появи музичних закладів освіти, як при церквах, так і світських демонструють значний ріст художніх та технічних якостей артистів хору. Чисельність чоловіків, які співають у хорі, досягає тридцяти осіб, високі партії співають кастрати. В умовах написання творів, де представлено від чотирьох до дванадцяти різних партій ще більш «прискіпливими» стають вимоги: виконавці мають володіти чистотою інтонації, ясною дикцією, осмисленістю відтвореного співаком тексту. Зростає потреба у більш емоційному, афектованому виконанні.

У XVII ст. починають розвиватися два типи хорових кантат - світські і духовні. Н. Бодішевська зазначає, що під впливом оперного жанру складаються нові форми музикування, розвивається концертне виконавство. «Спів в оперних спектаклях і в концертних залах вимагав нових якостей співочої звучності - особливої сили, яскравості, політності, а віртуозний стиль оперних вокальних номерів, який буяв різного роду прикрасами, орнаментикою мелодій - вдосконалення прийомів вокальної техніки» [1, с. 29]. При консерваторіях діяли капели, влаштовувалися хорові та інструментальні концерти, театралізовані вистави, все це сприяло ще більшій досконалості артистів хору, насамперед вокально-технічної. Якщо ж йшла мова про участь у виставах чи операх, тоді актуалізується потреба у сценічних діях.

Значним досягненням стало створення змішаних хорів, в яких були присутні, як чоловіки, так і жінки. Адже досить довгий час, згідно з традицією, закладеною ще за доби західноєвропейського середньовіччя, жіночі хори могли існувати хіба що при монастирях. Можна зазначити, що принципово нових вимог до виконавців у наступні століття не виникає, проте в XX ст. внаслідок появи вузької спеціалізації вокалістів, відбувається певне спрощення професійної підготовки, що призводить до зменшення значення сценічного артистичного компоненту, як, наприклад, у академічних хорових колективах. Натомість, основним завданням постає вміння орієнтуватися в різностильовому репертуарі, для виконання якого насамперед потрібно мати неабиякі вокальні здібності. Варто відмітити, що більшість співаків, які зараз співають у хорах, здобувають не вокальну підготовку, а насамперед є випускниками диригентсько-хорових відділів. М.Назаренко влучно вказує на багатоаспектний підхід, який використовується при підготовці студентів. «Вокально-хорова підготовка є складним, багатоаспектним процесом, структурні компоненти якого складають інтегративну цілісність, мають єдину внутрішню організацію, спільні принципи, спільну мету - формування готовності студентів до вокально-хорової діяльності» [3, с. 236].

В процесі навчання студентів на вищезгаданому відділі в першу чергу робиться акцент на вихованні якостей майбутнього керівника хору. Основою є напрацювання наступних навичок: «виразність диригентських жестів, техніка роботи над хоровим твором у практичній діяльності з хором, власний виконавський план (інтерпретація хорового твору)» [2, с. 47]. Звісно, що джерелом, яке ініціює творчу самореалізацію є робота студента в класі з хоровим колективом.

Якими ж є основні завдання вокальної підготовки в сучасній освіті? Сучасний український музикознавець О. Соболєва згадує наступні:

- «здійснювати естетичне виховання студентів;
- формувати відчуття любові, уміння розуміти й цінувати красу вокального мистецтва та співацької майстерності;
- розвивати виконавські, художньо-творчі здібності;
- формувати розуміння психологічних та біофізичних механізмів співацького процесу;
- встановити стійкі критерії якості співу і співацької майстерності;
- розвивати активний вокальний слух, виховувати уявлення про акустично та художньо повноцінне звучання співацького голосу,
- удосконалювати вокально-технічні та артистичні навички;
- формувати знання з основ методики формування, розвитку та охорони дитячого та дорослого співацького голосу» [4, с. 47].

Вищезгадані завдання не викликають жодних заперечень, проте, як ми бачимо, розвиток артистичних навичок лише згадується, причому йде аж у сьомій позиції. Подібний підхід є доцільним для хорового колективу, який працює, наприклад, виключно з духовним матеріалом. Проте якщо розглянути вимоги до виконавця, що збирається працювати у Національному заслуженому академічному українському народному хорі України імені Г. Г. Верьовки, то він повинен мати більш яскраво представлені акторські сценічні навички, причому пов'язані з фольклорними елементами. Хоча потреба у танцювальних елементах, якими зазвичай прикрашений кожний виступ цього славетного колективу, буде реалізована за рахунок наявності у ньому окремої танцювальної групи (а також і власної оркестрової групи).

Натомість, якщо йде мова про колектив, що має меншу чисельність співаків та орієнтований на виконання абсолютно різного у стильовому відношенні репертуару, як Академічний камерний хор «Хрещатик», то вимоги до кожного учасника постають набагато більш вибагливим. З приходом нового генерального директора Андрія Воїнова, що став натхненником ідеї створення хорової театралізації, «академічні» концерти почали перетворюватися на повноцінні постановки, в яких задіяні рухи, яскраві жести, елементи обрядових дійств або сучасних танців. Під керівництвом диригента та режисера-постановника відбуваються творчі інтерпретації творів, що пов'язані з фольклорним репертуаром, обробками вокальної та інструментальної класики, джазовими стандартами. Отже, окрім академічної постановки голосу, виконавець повинен вміти співати у естрадній та джазовій манері, мати гарний хист до відтворення танцювальних та театралізованих елементів.

О. Соболєва вказує на те, що ряд виконавських дисциплін сприятимуть розвитку вокаліста. «Виконавські дисципліни (вокальний клас, диригування, спеціальний музичний інструмент) передбачають подальшу реалізацію на практиці набутих умінь і навичок, що ґрунтуються на розвитку артистичних здібностей, які включають сценічну витримку, саморегуляцію, підтримку творчого самопочуття співака, швидку реакцію на зміни в аудиторії, керування увагою слухачів, корекцію способів діяльності» [4, с. 50]. На нашу думку, цей перелік при підготовці хорових диригентів (окрім інших обов'язкових дисциплін – читання хорових партитур, історія хорового мистецтва та ін.) було б доцільно доповнити заняттями з естрадного та джазового вокалу, принаймні протягом одного семестру, а також танцювально-театралізованими практичними постановками.

Наукова новизна. Розглянуто питання модифікації хорових колективів та зміни вимог, що висуваються перед артистами хору. Наголошується, що основою підготовки в більшості сучасних програм є вокально-хорова підготовка, яка передбачає розвиток вокальних здібностей, а також вміння керувати колективом. Запропоновано додати в якості обов'язкового компоненту підготовки майбутнього артиста хору заняття з естрадно-джазового вокалу, розширити заняттями зі сценічного руху та пластично-танцювальними.

Висновки. Розвиток хорового мистецтва пройшов досить довгий шлях, який був пов'язаний зі зміною кількості виконавців, їх гендерної приналежності, специфікою голосоведіння та репертуаром. В суспільстві XXI ст. дуже актуальним є питання підготовки артистів хору, які б могли бути універсальними співаками, що здатні виконувати будь-які твори, що мають різну стильову приналежність. Так само відбувається зростання вимог до зростання театралізованого, а також танцювального компонентів в рамках виступів хорових колективів. Пропонується здійснити зміни в рамках існуючих програм підготовки студентів диригентсько-хорових відділів, шляхом вивчення основ естрадно-джазового вокалу, введення пластично-танцювальних та театральних занять. Доцільно здійснювати це на базі університетів культури і мистецтв, які мають різні факультету, в тому числі хореографічний, режисури та шоу-бізнесу, що можуть забезпечити необхідний викладацький склад.

Список літератури:

1. Бодишевская Н.Н. История зарубежного хорового искусства: учеб.-метод. мат-лы. – Могилев: УО «МГУ им. А.А. Кулешова», 2012. – 104 с.
2. Борисенко Т. Г. Самореалізація майбутнього керівника хорового колективу в формуванні професійної компетентності // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – Зб. статей: – Ялта: РВВ КГУ, 2013. – Вип. 39. – Ч. 2. – С. 45-50.

3. Назаренко М. Вокально-хорова підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва в контексті інтегративного підходу // Наукові записки. – Випуск 133. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – С. 230-237.
4. Соболєва О. Д. Формування вокально-виконавських якостей на заняттях вокалу // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. Випуск 1, 2015. – С. 46-50.

Перцова Н.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

К ВОПРОСУ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МАСТЕРСТВА АРТИСТА ХОРА В XXI ВЕКЕ

Аннотация
В статье рассматривается специфика изменений, которые происходили в хоровом исполнительстве. Общество XXI в. актуализирует вопрос подготовки артистов хора, которые могли бы быть универсальными певцами, способными исполнять произведения, имеющие различную стилевую принадлежность. Наблюдается рост требований к усилению театрализованного, а также танцевального компонентов в рамках выступлений хоровых коллективов. Предлагается осуществить изменения в рамках существующих программ подготовки студентов дирижерско-хоровых отделений, путем изучения основ эстрадно-джазового вокала и введением пластично-танцевальных и театральных занятий.
Ключевые слова: хоровой коллектив, артист хора, профессиональное мастерство, вокалист.

Pertsova N.O.
Kyiv National University of Culture and Arts

ON THE ISSUE OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL SKILL OF ARTISTS OF THE CHORUS IN THE XXI CENTURY

Summary
The article deals with the specifics of the changes that took place in the choral performance. Society of the XXI century purpose the importance of training choir singers, who could be versatile singers, able to perform the work, having different stylistic identity. There is a growing requirement to enhance the theatrical, and dance performances components within the choirs. It is proposed to make changes in existing training programs for students of conducting and choral departments, by learning the basics of pop-jazz vocals and the introduction of plastic-dance and theater classes.
Keywords: choir, chorus actor, professional skill, vocalist.

УДК 78.071.2(477)

ДВІ ПОСТАНОВКИ ОПЕРИ «КАТЕРИНА ІЗМАЙЛОВА» Д. ШОСТАКОВИЧА ДИРИГЕНТОМ К. СИМЕОНОВИМ НА СЦЕНІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОПЕРИ УКРАЇНИ

Симеонова Ю.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

Постановка «Катерини Ізмайлової» К. Симеоновым у 1965 році повернула оперу Д. Шостаковича на вітчизняну сцену після 30-річної заборони. Це музичне трактування композитор визнав еталонним прикладом інтерпретації і кращою з тих, що він чув у своїй країні та за кордоном. Це було непересічною масштабною подією в культурно-мистецькому житті не лише України, а й за її межами. Постановка була удостоєна Державної премії України імені Тараса Шевченка і увійшла до музичної літератури як «тріумфальна». Для Шостаковича це була остання нагорода в житті.

Ключові слова: опера, інтерпретація, Національна опера України, Д. Шостакович, К. Симеонов, опера «Катерина Ізмайлова», Державна премія України імені Т. Г. Шевченко.

Постановка проблеми. Двадцять років творчого життя диригента К. А. Симеонова[1] були пов'язані з Україною і присвячені її музиці та народу. Саме в Україні Костянтин Симеонов пережив свій найбільший творчий підйом, часом тріумф. Його найвищі художні досягнення пов'язані з Київським оперним театром ім. Т. Г. Шевченка (тепер Національна опера України) [17; 21]. К. Симеонов тяжів до творів великих форм, які дозволяють відтворити складну конфліктну драматургію. До таких творів належить опера Дмитра Шостаковича «Катерина Ізмайлова».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про цю постановку К. Симеонова Валерій Гергієв сказав в інтерв'ю «Феноменальний майстер»: «Вона прозвучала в музичному світі яскравіше, ніж всі опери того часу в Кіровському та Большом театрах» [5]. І. А. Молостова в статті «Художник «Бурі й натиску» додала: «Ця опера – зоряний час Симеонова, та мабуть, і всього колективу» [14]. Ця постановка була удостоєна Державної премії України імені Тараса Шевченка та увійшла в музичну літературу як «тріумфальна». Для Дмитра Шостаковича, що мав масу нагород і титулів, це була остання нагорода в житті.

Коли надійшла пропозиція поставити цю оперу (пропозиція виходила від режисера Ірини Олександрівни Молостової в 1963 році), К. Симеонов знав, що навколо опери багато суперечок, головним чином, навколо авангардної музичної мови, яка насилу сприймалася багатьма музикантами і особливо вокалістами. Це був зовсім інший вияв людських пристрастей. На час постановки К. Симеонова, а це була вже «відлига», опера Д. Шостаковича повернулася на вітчизняну сцену[2] після 30-річного забуття, фактичної заборони через «формалізм», але за кордоном вона ставилася скрізь.

К. Симеонов вподобав другу редакцію опери, що мала на увазі переосмислення образ головної героїні, що стала, в порівнянні з повістю Лєскова, не шекспірівським персонажем, а жертвою середовища, що визначила її злочинну долю. Так трактує образ Катерини музичний критик М. Р. Черкашина[3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Музичний матеріал цієї опери дуже складний. Вона являє собою величезні художні та професійні труднощі для всього постановочного колективу. Під час прослуховуванні опери в клавірі, з майбутніми виконавцями перше враження було блідим, і захопитися було важко. Багато хто з них були не підготовлені до її розуміння. Крім того, відомо, що теситурні труднощі, складні по інтерваліці, часом інструментальні за своєю природою, приводять до перевантаження і зношування голосу. Хоча до цього часу пройшов успішний спектакль в Москві[4], І. А. Молостова писала навіть про агресивне неприйняття перспективи цієї роботи в Київській опері. Це опір К. Симеонову довелося долати.

Розпочинаючи роботу над таким твором, диригенту треба спочатку зрозуміти, чи є в трупі відповідні драматичні голоси. У К. Симеонова вони були. Але завдання полягало і в тому, щоб не принести їх в жертву. Домагаючись вершин виконавської драматизму, К. Симеонов вмів берегти голоси своїх артистів. Диригент розумів, що саме на нього ляже відповідальність не тільки за оркестрове і вокальне виконання, але й за

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

[1] Симеонов Костянтин Арсенійович (1910-1987), оперно-симфонічний диригент, народний артист СРСР, лауреат Державної премії імені Шевченка в галузі музичного мистецтва, головний диригент та художній керівник Київського театру опери і балету імені Т. Г. Шевченка (1961-1966, 1974-1976). Його ім'я внесено в «Золоту книгу української еліти», Київ, 2001.

[2] У 1962 році опера була відновлена в Москві в театрі Станіславського і Немировича-Данченка режисером Львом Михайловим і мала великий успіх.

[3] Причину та джерело «цієї похмурої трагічної величі» М. Р. Черкашина бачить в соціальному середовищі, для якого характерна «облудність моральних норм, яка віками панувала в певному соціально-побутовому середовищі, де живе злочинна купчиха». Катерина – жертва «театру міщанського життя, побуту варварськи дикого, такого, що наперед визначає весь хід людського життя, формує людину, накладає відбиток на її свідомість, внутрішній світ, емоційні реакції». Ув'язнена в коло темного царства, яке таврує людські почуття, Катерина не в силі з нього вирватися і «діє за законами того середовища, йде хибний шляхом до кінця». Для автора дослідження природа жахливих кримінальних злочинів – «похмура дійсність самодержавної Русі, темна понівечена Росія з тисячами безглуздо загублених людських доль» [22].

[4] Режисер І. О. Молостова була зачарована прекрасною режисурою Льва Михайлова, про яку говорила вся Москва, про його фантазію, ерудицію, парадоксальність, несподівані рішення. Музика Д. Шостаковича містить багато приводів для гротеску і парадоксів. Але в Москві це був «режисерський» спектакль. За спогадами І. Глікмана Д. Шостакович після прослуховування вистави назвав оркестр «не найкращим», який «однак, грає» [8].

весь спектакль в цілому, включаючи сценічне дійство і складний психологізм опери.

Після довгих роздумів і роботи з музичним матеріалом, К. Симеонов розпочав репетиції.

Формулювання цілей статті. Треба було мобілізувати колектив на музичне і сценічне втілення складної партитури, зацікавити, створити монолітний ансамбль виконавців, закоханих в музику Д. Шостаковича, і зробити це не адміністративним авторитетом, який у диригента безсумнівно був, а музичним. У тому числі, треба було переконати непідготовлену публіку. Почався важкий творчий процес.

Оркестр тоді досяг високого професійного рівня. Незважаючи на хорошу дисципліну і чуйність музикантів, К. Симеонову довелося провести величезну роботу з оркестром. Він вибудовував кожен ансамбль. Домагаючись виразності, диригент в цей час, як ніколи, використовував свою «езопову мову» для передачі необхідних художніх нюансів (в той час образні вислови К. Симеонова стали записувати, як «сімеоніаду» [2]). Він малював цю геніальну партитуру різними фарбами, як великий майстер, входив в найдрібніші деталі нюансування, манери виконання. Славнозвісні антракти оркестр під його керуванням виконував віртуозно, блискуче. Найважливішими в драматургії вистави диригент вважав не тільки потужний фінал опери, але й оркестрову пасакалію між четвертою та п'ятою картинами.

Є цікавий епізод. Коли пізніше на Ленінградській кіностудії готувалася кіноверсія опери з прославленої Галиною Вишневської в головній ролі, за основу була взята музична постановка К. Симеонова, який записав всю оперу з оркестром і хором Київського оперного театру. Мстислав Ростропович, чоловік Галини Вишневської, прославлений музикант, який неодноразово виступав з К. Симеоновим в симфонічних концертах і якого диригент, звичайно, дуже високо цінував, запропонував себе для звукозапису виразної партії віолончелі. К. Симеонов відмовив, вважаючи за краще свого надійного концертмейстера Михайла Кравцова (*«У меня есть свои удобные растоптанные туфли*[5]»).

Виклад основного матеріалу дослідження. Як завжди, К. Симеонов провів велику роботу з хором, який повинен був здолати складний матеріал. Соратниками диригента були хормейстери Володимир Колесник і Лев Венедиктов.

Десятки уроків з солістами були проведені К. Симеоновим для подолання вокальних і сценічних труднощів. Він вибудовував кожну ноту, кожну фразу, пояснював основи сценічної поведінки. Він любив репетирувати. Диригент проводив незліченну кількість коректур, співанок з солістами і хором. Для кожного випадку знаходив спосіб вираження своїх вимог. Наприклад, диригенту необхідно було вивести з кризового стану співачку. Звучить: «*Душечка! В графе «специальность» пишите – трусиха»*. Коли хто-небудь зі співаків виділявся з ансамблю, диригент помічав: *«Это уже много! Ваша нота в секретари лезет»* і радив: *«Накройте брови одеялом – вот такой звук нужен»*. Якщо хтось зі співаків збивався з темпу, диригент радив шукати ритмічну опору в оркестрі: «*Слушайте аккорды кларнетов и арф – это те костыли, на которые мы опираемся*» [2]. Музична драматургія Д. Шостаковича – це синтез величності, патетики, високої лірики і трагедії з гротеском і сатирою. Диригент приділяв увагу будь-якій деталі, фактурі, ритму, збалансованості звучання різнотембрових ансамблів. Поліцейська дільниця в спектаклі – це не побутова замальовка провінції, а балаган. Складний ансамбль другої картини з вульгарними жартами над куховаркою К. Симеонов виконував як пустотливе скерцо, як у Д. Шостаковича.

Для диригента, як і для будь-якого постановника цієї опери, головним клопотом була героїня[6]. Звичайно, Катерина не «промінь світла в темному царстві». Але К. Симеонов привертав увагу до її незахищеності, оточення жорстокістю і терором в сім'ї. К. Симеонов розкривав трагедію жінки, яка боролася з насильством за допомогою насильства, стала вбивцею і була знищена[7]. Проблема совісті була для постановника особливо важливою. Душевні муки й каяття настільки змучили героїню, що викликали співчуття, закликали до милосердя. Саме це склало для диригента високий трагізм: «*Мы идем от личной трагедии к трагедии колоссальной, трагедии всего народа*» [19]. К. Симеонов був вимогливий, часом деспотичний. Але колектив був натхненний і дуже чуйний. Про диригента почали складати легенди, які дійшли до нашого часу.

Д. Шостакович тримав постійний зв'язок з К. Симеоновим, писав: «Коли я Вам знадоблюся, викликайте мене, і я відразу приїду» [26]. Композитор приїжджав на репетиції на всіх етапах підготовки вистави. Д. Шостакович, який працював з Меєрхольдом, був тонким знавцем театру. Він бачив чимало «режисерських» постановок своєї опери, але постановку К. Симеонова він цінував за унікальне музичне трактування. Зі спогадів дружини композитора Ірини Шостакович: «З першого ж прослуховування стало зрозуміло, що головною фігурою в постановці був диригент, а головною дійовою особою – оркестр. Від диригента йшов основний тонус спектаклю» [23]. Що до сценічної дії, то диригент спонукав режисера усі підказки шукати в музичному матеріалі і вчив знаходити такий образотворчий ряд, який би виражав феноменальну музику. Саме музика мала давати основу сценічної дії та мізансцен. Робота з І. О. Молостовою, що пройшла з К. Симеоновим постановку «Хованщини», була важкою, але плідною.

Диригент не спокусився мелодрамою або історією злочинної любові, навіть в стилі Шекспі-

[5] «Езопова мова» К. Симеонова важко перекладається, тому тут і далі цитати диригента дано курсивом мовою оригіналу.

[6] В. Немирович-Данченко вважав, що нудьга і сірість є важливою фарбою для характеристики героїні. Лев Михайлов був не згоден зі своїм великим попередником. Його схвилювала проблема сильного жіночого характеру. Для нього Катерина – це самобутня натура, пристрасна, спрагла життя жінка, якій доля визначила жити в будинку-в'язниці. За словами Світлани Добронравової (виконавиці партії Катерини в Київській опері, в бесіді з автором цього дослідження), навіть така знаменита виконавиця, як Галина Вишневська, сприймала героїню нудьгуючої купчихою.

[7] Про це ж пише М. Р. Черкашина: «Спрямованість її енергії цілком відповідає нормам і правилам навколишнього середовища, патологічна абсурдність яких наочно виступає у її поведінці» [22]

ра. Він не став демонструвати російський побут в стилі Салтикова-Щедріна, незважаючи на калейдоскоп нікчемних продажних персонажів, поліцейських, п'яниць, донощиків, «свинячих пик». Гротеск і стилізацію, характерну для цієї музики, К. Симеонов виконував сильно, але зі смаком і розумінням меж. Гострохарактерний гротескний симфонічний антракт, пов'язаний з «задріпаним мужичком», був шедевром і доводив слухачів до екстазу.

Приймати остаточне рішення щодо декораційного оформлення вистави теж довелося К. Симеонову. Під час підготовки «Катерини Ізмайлової» Анатолій Галактіонович Петрицький, тоді головний художник театру, був хворий. Він порадив художника, здатного підняти цю громаду, – Давида Боровського, тоді ще недосвідченого в оперному жанрі молодої людини. Диригент висловив художнику свої вимоги: «*Только смотрите, чтобы ничего не отвлекало от музыки. И поменьше быта – тут надо нечто иное… какое-то обобщение. Впрочем, это не по моей части. Пыхтите*». Макети Д. Боровського повезли Д. Шостаковичу. Той запитав: «А що Костянтин Арсенійович? Думаю, вирішальне слово має бути за ним» (цит. за Молостовою [14]). К. Симеонов вибрав. Сьогодні художнє оформлення Боровського вважається хрестоматійним. Зараз цей макет відомий широкій аудиторії за численними репродукціями і був відзначений нагородами на міжнародних виставках. Згодом Д. Боровський став всесвітньо відомим театральним художником.

Головну партію виконували примадонни – Лілія Лобанова і Таїсія Пономаренко. Образ головної героїні викликав співчуття. Оточення, яке визначило її злочинну долю, К. Симеонов з нещадністю викривав музичними засобами. Сергія співав Василь Третяк. Цього драматичного тенора диригент дуже високо цінував (і робив на нього ставку для наступної постановки – опери Дж. Верді «Отелло»).

Фінал опери потребує особливої уваги диригента-драматурга, яким був К. Симеонов. Фігуру Старого каторжанина диригент наділив особливим символізмом. Здавалося б, що в ньому, в цьому старому злочинцеві? Йде його монолог «Ах, отчего это жизнь наша темная, страшная». А далі питання: «Разве для такой жизни рожден человек?» У відповідь К. Симеонов приголомшував таким грандіозно гнівним фортіссімо оркестру, яке звучало страшніше, ніж протест, скоріше як загроза і попередження.

Опера в постановці 1965-го року йшла українською мовою. Микола Бажан підготував хороший переклад лібрето. Для Д. Шостаковича це було відкриттям. Іван Гамкало згадує, що в першій картині є сцена, де фраза звучить так: «Жалю і журби не маєте ви!» ("...грусти и тоски не чувствуете!"). А хор відповідає: «Маємо!» («Чувствуем!»). Відкрите «а» хору на вершині високого, напруженого, дзвінкого ля-бемоль-мажорного акорду приголомшило Д. Шостаковича [4].

На прем'єрі був присутній композитор. В київському театрі було паломництво музикантів з Москви й Ленінграда. Творчі та етичні завдання твору були виконані.

Музична критика ще не знала, чи знято з лідерів радянської музики звинувачення в «антинародному формалізмі», тому з похвалою не поспішала. Оцінивши роботу диригента, рецензенти піддали критиці сценічне і художнє оформлення [10; 11; 15]. «*Трусы! Указаний ждут!*» – бушував Симеонов. «Відлига» в сфері літератури і мистецтва йшла до кінця. Д. Шостакович злегка врятував ситуацію, давши після прем'єри інтерв'ю київській газеті, високо оцінивши постановку: «Мені хочеться відзначити високу професійну культуру колективу театру і прекрасну роботу музичного керівника постановки народного артиста СРСР К. Симеонова» [25]. Зі спогадів Ірини Шостакович, вдови композитора: «Шостакович був захоплений ретельністю в обробці кожної партії, голосами співаків, майстерністю диригента. Кожен, хто знаходився на сцені добре розумів своє завдання і прекрасно з ним справлявся. І сценографія, і режисерське рішення київської «Катерини» відрізнялися тактом, великий культурою, відповідністю всіх деталей» [23].

К. Симеонов, як всі творчі люди, відчуваючи тектонічні зрушення в суспільстві раніше за інших, передбачав наближення епохи «застою». Він вирішив «змінити декорації» і прийняв запрошення Маріїнського оперного театру в Ленінграді. Від'їзд диригента нагадував втечу. Композитор Георгій Майборода згадує: «Коли в 1966 році К. Симеонов залишив Київський оперний театр, в серцях лише небагатьох прозвучала нотка передчуття, що втрачено щось неповторне. Тепер (написано в 1989 році – *Ю.С.*) все розуміють, що з ім'ям Костянтина Симеонова були пов'язані не тільки найкращі сторінки музичного життя Києва. У цьому імені було втілено щось значніше. Серед нас жив і працював справді великий музикант» [13].

Є звукозапис цієї постановки, в якій можна чути голоси Т. Пономаренко, В. Третяка, В. Пазича, А. Чулюка-Заграя, В. Реки, В. Скубака[8].

Через сім років, у 1972 році Д. Шостакович писав директору Київського театру: «Я думаю, мені незручно писати про відновлення «Катерини Ізмайлової». Мені здається, що самому автору клопотати про свої твори не можна. Звичайно, я був би щасливий, якби «Катерина Ізмайлова» знову зазвучала в Київській опері. Треба сказати, що київська постановка була найкращою з тих, що мені довелося бачити. Висока музична культура і сценічна майстерність дуже мене захоплювали. Я давно не був у Києві і тому не можу знати, в якій формі знаходиться зараз театр після від'їзду К. Симеонова. Але ж він диригент величезного таланту і майстерності» (цит. за Молостовою [14]).

Хоча К. Симеонов був душею вже в іншому місці (став головним диригентом Маріїнського оперного театру), на короткий час (1974-1976) він повернувся до Києва для відновлення «Катерини Ізмайлової». Київський оперний театр мав їхати на гастролі по країнах Західної Європи, і керівництво театру звернулося до Міністерства культури України з клопотанням про запрошення Костянтина Симеонова до Києва, щоб він підготував і провів гастрольну поїздку. Все таємно сподівалися переконати Костянтина Арсенійовича знову очолити театр.

[8] Плівка зберігається в двох архівах – ЦДКФФАУ і УТРК.

Восени 1974 року почалася робота. За минулі роки, звичайно, змінився склад оркестру і хору, з'явилися нові вокалісти. Але Ірина Молостова і Лев Венедиктов, головні свідки постановчих вимог К. Симеонова, були у відмінній творчій формі. Тобто, склад постановочної групи не змінився.

Цікаво, що розподіл ролей диригент почав з партії Старого каторжанина, знакового для нього персонажа опери: «*Тут должен быть самый главный артист*». На партію був призначений молодий Анатолій Кочерга, тоді початківець, а потім всесвітньо відома зірка. Партію Катерини доручили молодій співачці з прекрасною зовнішністю і свіжим, об'ємним, наповненим сопрано – Євдокії Колесник. Сергій – досвідчений Василь Третяк.

Це був би не Симеонов, якби він здійснив лише традиційне відновлення вистави. Насправді це було поглиблене переосмислення минулої постановки. Вистава стала, по суті, новою. К. Симеонов знову пропустив її через своє серце. Спектакль отримав ще більш трагічне забарвлення.

Д. Шостакович і К. Симеонов постійно спілкувалися. Диригент став ще глибшим філософом. В архіві артиста оркестру Я. Верховинця зберігся запис виступу К. Симеонова перед новою прем'єрою: «*Меня радует та творческая атмосфера, которая царила во время работы над «Катериной Измайловой». Меня интересует новая, свежая струя исполнителей, приобщившихся к этому произведению. Новая постановка несет на себе печать, которая была прежде, при первом становлении спектакля. Мы не завершили, и не надо ставить точку, потому что я вижу перспективы развития*».

Образ головної героїні був поглиблений. Колишня Катерина (у виконанні Т. Пономаренко) була нервовою і поривчастою. У новій постановці обдарування К. Симеонова відкрилося новою, ліричною стороною. Із перших тактів диригент підтримував головну героїню своєю любов'ю і ніжністю. Лірика в спектаклі досягала високого напруження. В образі Катерини йому було потрібно щось більш щемливе, раниме, неспокійне, особливо в аріозо з третьої картини «Счастью голубки завидую. Ах, не могу так жить». Підвищуючи напруження трагізму в новій постановці, К. Симеонов ще більше, ніж раніше, дбав про прозріння героїні. І. Молостова згадує: «В жодній виставі у мене не було в мізансценах стільки стоп-кадрів. Симеонов володів дивовижною здатністю оживляти музику, робити її зримою, і моє завдання як режисера полягало в тому, щоб знайти відповідний зоровий образ, що допомагає слухачеві зосередити слухове сприйняття на музичній драматургії» [14]. Опера знову йшла українською мовою.

Зі спогадів дочки диригента, Н. К. Симеонової: «На генеральній репетиції був присутній композитор. Звичайно, у нього були зауваження і побажання диригенту. На прогоні вистави композитор сидів з партитурою, і всі бачили, як він робив нотатки на аркуші паперу. Звичайно, цікаво було б дізнатися зміст цих нотаток. Однак, після прогону Д. Шостакович закрив партитуру, зім'яв листок і зніяковіло засунув його в кишеню. На запитання дружини відповів: «Не суттєво» [20].

Що передбачав Д. Шостакович, коли на худраді після здачі вистави попросив слово не останнім, як цього вимагає протокол, а першим? При всій своїй унікальній делікатності, композитор не дозволив нікому висловлювати зауваження диригенту. Дмитро Дмитрович тоді сказав, що про конкретні речі говорити недоречно, бо інтерпретація К. Симеонова досконала. На прем'єрі 28 грудня 1974 року, як і на минулій прем'єрі, був присутній композитор.

Головний хормейстер театру Л. М. Венедиктов в статті «Працювати з Симеоновим було щастям» пише про цю прем'єру: «Момент виходу за пульт диригента, коли переповнений зал (а на виставу приїхали музиканти з багатьох міст України) стоячи вітав повернення до Києва улюбленого маестро таким шквалом овацій, що сам «винуватець» торжества розгубився і довго кланявся зі збентеженою посмішкою гальорці, ложам, партеру. Успіх наростав від дії до дії, а після вистави, що пройшла на небувалому підйомі, під час незлічениих викликів виконавців на поклони самі «товстошкірі» учасники вистави плакали сльозами щастя, усвідомлюючи факт причетності до торжества, і диву народження художнього шедевра» [1]. На прем'єрі було присутнє керівництво України на чолі з першим секретарем ЦК В. Щербицьким, весь цвіт інтелігенції, театральна громадськість, дуже багато іноземців, які стоячи вітали К. Симеонова, якому, як зазвичай, було все одно, хто з офіційних чинів присутній в залі. Його цікавило тільки: «*Это же публичная политическая реабилитация оплеванной музыки*».

Вдова Д. Шостаковича згадує: «Дмитро Дмитрович був щасливий. Він вважав, що йому довелося побачити «Катерину Ізмайлову» такою, якою він її задумав. І підготовка до прем'єри, і сам спектакль проходили в урочистій, радісній обстановці. На прем'єрі зібралася київська інтелігенція» [23]. У роботі над цим спектаклем К. Симеонов пережив свій останній художній зліт.

Відомо, що після вистави зустрілися і спілкувалися в готелі Костянтин Симеонов, Дмитро Шостакович та Ірина Антонівна Шостакович. Про що говорили в післяпрем'єрний передноворічний вечір ці три людини? Ніхто з них не поділився. На наступний день К. Симеонов поспіхом виїхав з Києва. Другий оголошений прем'єрний спектакль не провів. Як не ридали артисти, К. Симеонов поїхав. Це знову була втеча.

Під час гастролей в Москві Київського оперного театру в 1976 році К. Симеонов вів цей спектакль. На цей раз музична критика навперебій хвалила постановку. «Вистава мала величезний успіх. Глядачі гаряче приймали оперу, довго не відпускаючи виконавців. Надзвичайно висока роль музичного керівника постановки, диригента К. Симеонова. Музика опери близька йому за духом, він поглинений нею з першої до останньої ноти і передає це з величезною емоційною силою» [12]. «Главою вистави, його душею є диригент К. Симеонов. З рідкісною дбайливістю відноситься він до музики Шостаковича, виявляючи всю її глибину, всю складність, емоційне безмежжя» [27]. «Прекрасна партитура великого композитора нашого століття отримала в Київському театрі прекрасне втілення. Під керівництвом

К. Симеонова оркестр, хор, солісти театру працюють з таким натхненням, з такою радістю, що виникає мистецтво з великої літери, коли задум автора отримує глибоке, повне втілення» [16]. «Його усвідомлення глибин музики й розуміння її найдрібніших виражальних деталей, його майстерність у прочитанні й тлумаченні задумів композитора позначені на кожній сцені спектаклю, кожній музичній фразі, на звучанні кожного окремого такту. Оркестр в руках К. Сімеонова – то ніби якійсь один досконалий інструмент, на якому вільно и натхненно грає талановитий музикант. Кожна з груп музичних інструментів, кожен тембр набувають особливої сили виразності й напрочуд правдиво та емоційно відтворюють те, про що композитор мислив, створюючи музику» [9]. Про ту ж постановку пише В. І. Рожок: «Постановка опери «Катерина Ізмайлова» в театрі опери та балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка була визнана непересічною масштабною подією в культурно-мистецькому житті не тільки республіки, а й за її межами. Вистава такого рівня з часом стала сприйматися як еталонний зразок інтерпретації, найбільше наближення до авторського задуму» [17]. А в монографії «Сонячний маестро» В. І. Рожок згадує про К. Симеонова в контексті творчості іншого головного диригента Національної опери України С. Турчака, який ставив ту ж оперу після К. Симеонова: «Коли йшлося про таку могутню особистість, як К. Симеонов, то саме диригент залишався основним виразником складного механізму сценічного втілення опери» [18].

Висновки з даного дослідження. Як «тріумфальна», ця постановка отримала Державну премію України імені Тараса Шевченка. Вона увійшла в Золотий Фонд українського оперного мистецтва. Є її звукозапис. Солісти А. Кочерга, Є. Колесник, А. Загребельний, В. Любимова, Г. Туфтіна, Я. Головчук, В. Гуров, В. Скубак, В. Лосицький[9].

У жовтні 2003 року в Києві в палаці «Україна» відбулася гастроль хору і оркестру Маріїнського театру під керівництвом Валерія Гергієва, присвячена пам'яті Костянтина Симеонова. У всіх своїх інтерв'ю легендарний музикант постійно посилався на К. Симеонова. «Мені пощастило особисто знати великого диригента. У нашому місті Костянтин Симеонов прекрасно представляв київську музичну школу» [6]. Газета «Кіевлянинъ» писала про концерт: «Для нас – це ще одна можливість згадати чудових людей, чиїми руками створена слава Національного оперного театру» [7].

Список літератури:

1. Венедиктов Л. М. Працювати з Симеоновым було щастям. Тема долі. Диригент Костянтин Симеонов. Спогади сучасників. – Санкт-Петербург, 2002. – С. 153-162.
2. Верховинець Я. В. Симеониада. – Там же. – С. 195-202.
3. Вишневська Г. П. Геній Шостаковича і Симеонова. – Там же. – С. 33-34.
4. Гамкало І. Д. Незамінних у нас немає? – Там же. – С. 203-209.
5. Гергієв В. А. Феноменальний майстер. – Там же. – С. 35-37
6. Гергієв В. А. Інтерв'ю. Цит. по Т. Поліщук. Валерій Гергієв і його віртуози // День. 2003, 21 жовтня.
7. Гергієв В. А. Інтерв'ю. Цит. по В. Крафт. Згадаємо історію. – Кіевлянинъ. 2003, №17 (103).
8. Глікман І. Про відновлення «Леді Макбет Мценського повіту. У кн.: Михайлов Л. Д. «Сім глав про театр». – М., «Мистецтво», 1985. – С. 77-83.
9. Гордійчук М. «Катерина Ізмайлова» Д. Шостаковича. В кн.: Гордійчук М. Музика і час: Розвідки і статті. – К.: Музична Україна, 1984. – С. 227.
10. Дашичева А. Світло і тіні одного спектаклю // Радянська культура. – 1965. – 27 травня.
11. Дерев'янко Б. Перед прем'єрою. «Катерина Ізмайлова» на київській сцені // Київська правда. – 1965. – 23 березня.
12. Левітін Ю. «Катерина Ізмайлова» // Радянська культура. – 1976. – 6 липня.
13. Майборода Г. І. Людина нерозривної єдності вчинку і думки. Тема долі. Диригент Костянтин Симеонов. Спогади сучасників. – Санкт-Петербург, 2002. – С. 219-221.
14. Молостова І. О. Художник «Бурі і натиску». – Там же. – С. 163-188.
15. Петрашевич Ю. «Катерина Ізмайлова» повернулася на сцену. – Радянська культура, 1965. – 14 березня.
16. Попов Ін. Творчість і пошук. – Известия. – 1976. – 24 червня.
17. Рожок В. І. Костянтин Симеонов і українська музична культура другої половини XX століття // Часопис Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського, 2011, № 3 (12). – С. 3-7.
18. Рожок В.І. Сонячний маестро. – Київ, 2006. – С. 245, с. 78.
19. Симеонов К. А. Вибрані сторінки листування. // Тема долі. Диригент Костянтин Симеонов. Спогади сучасників. – Санкт-Петербург, 2002. – С. 275-292.
20. Симеонова Н. К. Щоденники. Спогади. Листи. Рукопис. 1960-2000-ті роки // Архів сім'ї Симеонових.
21. Симеонова Ю. В. Диригенська творчість К. Симеонова в музичній культурі України (1946-1975 рр.): Автореф. дис. ... Канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво». – К., 2012. – 19 с.
22. Черкашина-Губаренко М. Р. «Леді Макбет Мценського повіту» або «Катерина Ізмайлова» (слідами старих і нових дискусій) // Науковий вісник Національної Музичної академії ім. П. І. Чайковського. – Вип. 66: Шостакович та XXI століття. – Київ, 2007. – С. 154-165.
23. Шостакович І. А. Человек состоявшейся судьбы. Тема долі. Диригент Костянтин Симеонов. Спогади сучасників. – Санкт-Петербург, 2002. – С. 189-190.
24. Шостакович Д. Д. Листи до І. Молостової // Архів родини І. Молостової.
25. Шостакович Д. Д. Інтерв'ю. Вечірній Київ, 1965, 25 березня.
26. Шостакович Д. Д. Листи до К. Симеонова. Тема долі. Диригент Костянтин Симеонов. Спогади сучасників. – Санкт-Петербург, 2002. – С. 278-281.
27. Ельяш Н. Свято великого мистецтва. – Московська правда, 1976. – 11 липня.

[9] Плівка зберігається в двох архівах – УТРК і СПбДМТіММ, Маріїнський театр.

Симеонова Ю.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ДВЕ ПОСТАНОВКИ ОПЕРЫ «КАТЕРИНА ИЗМАЙЛОВА» Д. ШОСТАКОВИЧА ДИРИЖЕРОМ К. СИМЕОНОВЫМ НА СЦЕНЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ОПЕРЫ УКРАИНЫ

Аннотация
Постановка «Катерины Измайловой» К. Симеоновым в 1965 году возвратила оперу Шостаковича на отечественную сцену после 30-летнего запрета. Эту музыкальную трактовку Д. Шостакович признал эталонным примером интерпретации и лучшей из того, что он слышал в своей стране и за рубежом. Это было незаурядное масштабное событие в культурной жизни не только Украины, а и за ее пределами. Постановка была удостоена Государственной премии Украины имени Тараса Шевченко и вошла в музыкальную литературу как «триумфальная». Для Шостаковича это была последняя награда в жизни.
Ключевые слова: опера, интерпретация, Национальная опера Украины, Д. Шостакович, К. Симеонов, опера «Катерина Измайлова», Государственная премия Украины имени Т. Г. Шевченко.

Simeonova Y.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

TWO PERFORMANCE OF OPERA «KATERINA IZMAILOVA» D. SHOSTAKOVICH BY A CONDUCTOR K. SIMEONOV ON THE STAGE OF NATIONAL OPERA OF UKRAINE

Summary
The performance of “Katerina Izmailova” lead by K. Simeonov in 1965 brought D. Shostakovich opera back to the national stage after 30 years of rejection. D. Shostakovich admitted this interpretation as the prime example and the best of what he had seen in his country and abroad. This happened to be an extraordinary great event in cultural and artistic life not only in Ukraine but also abroad. The performance was given the State award of Ukraine named after Taras Shevchenko and is included in musical literature as triumphal. Personally for D. Shostakovich this was the last award in his life.
Keywords: opera, interpretation, National Opera of Ukraine, D. Shostakovich, K. Simeonov, opera “Katerina Izmailova”, State Award of Ukraine named after Taras Shevchenko.

УДК 746 + 391.2:391.4

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖІНОЧОГО ОДЯГОВОГО КОМПЛЕКСУ БОЛГАР НА ПІВДНІ УКРАЇНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Тригуб О.Л.
Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»

У статті розглядається болгарський жіночий одяговий комплекс, його художні особливості на Півдні України в XIX – на початку XX ст., розповідається про модифікацію крою, форми, оздоблення, зміну матеріалів та тканин залежно від часу, впливу оточуючого середовища. Болгарський народний костюм Півдня України в загальних працях з етнографії вивчався такими дослідниками XX ст. як Н. Калашникова, Н. Гаген-Торн, О. Будіна, Ю. Іванова, Н. Голант, І. Носкова та ін. Розвитку традиційного одягу болгар Південно-Західної України XIX – початку XX ст. присвячене дослідження етнолога Т. Агафонової. Але в області мистецтвознавства болгарський народний костюм Півдня України є невивченим, хоча, насамперед, це витвір декоративно-прикладного мистецтва, уособлення творчого потенціалу болгарського народу. Дане дослідження присвячене вивченню болгарського народного костюму та аналізу його трансформації на Півдні України XIX – початку XX ст. Оскільки болгарський народний костюм змінювався як під впливом оточуючого багатоетнічного середовища Півдня України, так і під впливом часу та економічного положення. В ході роботи були проведені польові дослідження в болгарських селах Одеської та Миколаївської областей (колишня територія Херсонської та Бессарабської губерній), вивчені експонати краєзнавчих та етнографічних музеїв Одеси, Миколаєва.
Ключові слова: сукман, болгарська жіноча сукня (рокла), тунікоподібний крій, складки, клини, рукава, комір, манжети.

Постановка проблеми. В результаті процесу колонізації територія сучасного Півдня України була заселена багатьма національностями. Перша Сербська або Слов'янська колонізаційна хвиля, що передбачала і болгарські переселення почалася ще за часів правління Петра І. Протягом XVIII ст. болгарський колонізаційний рух на Півдні України набув великих розмірів. Покладалися сподівання на те, що іноземці привнесуть у новий край більш високу сучасну культуру і позитивно вплинуть на місцеве та пришле населення [2, с. 110-111]. Болгар, гагаузів, албанців називали «задунайськими переселенцями» [10, с. 96]. Як засвідчує М.С. Державін у 1915 р. на території Бессарабської, Херсонської і Таврійської губерній розташовувалось 117 болгарських колоній [7, с. 7]. Болгари і сьогодні складають одну з найчисельніших етнічних груп, проживаючих на цій території.

Більшість переселенців походить зі Східної та Північно-Східної Болгарії [6, с. 18]. Для їх орнаментального оздоблення одягу характерна виваженість та помірність.

Чисельні національні та етнічні групи, що проживають на Півдні України в синтезі формують його загальну культуру. Народний костюм – це та зовнішня ознака етносу, за якою його впізнає світ, це його соціальна, національна, географічна, кліматична та економічна специфіки. Він виконує дуже важливу етновизначальну функцію. В національному одязі будь-якого з народів є своя самобутність, що детермінує його етнічну відокремленість.

Основні результати дослідження даної статті базуються на проведених польових дослідження в селах Одеської та Миколаївської областей. Були опрацьовані матеріали Етнографічного музею при Зорянському будинку культури, Музею «Камчікська кишта» болгарської народної культури в с. Зоря (Камчік), були охоплені матеріали Миколаївського обласного краєзнавчого та Одеського державного історико-краєзнавчого музеїв, щодо останнього, в ньому зберігаються експонати, зібрані в багатьох болгарських селах Бессарабії (сучасна Південно-Західна Україна та Південна Молдова).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи з другої половини XIX – першої половини XX ст. проблемою дослідження болгарської колонізації, культури та побуту болгарських переселенців займалися вчені – етнографи та історики Болгарії (В. Апрілов, І. Богоров, Н. Гєров, П. Славейков), України і Росії (М. Державін, А. Скальковський, А. Клаус, А. Защук, П. Задерацький, А. Кочубинський, П. Свіньїн, Д. Багалей, Г. Писаревський, І. Бессараба, Ю. Венєлін, В. Григорович, І. Срезневський, С. Цвєтко). Болгарський народний костюм Півдня України в загальних працях з етнографії вивчався такими дослідниками XX ст. як Н. Калашникова, О. Будина, Ю. Іванова, Н. Голант, І. Носкова та ін. В ході роботи автором було вивчено праці М.Г. Велевої та Є.І. Лепавцової, присвячені дослідженню болгарського костюму в різних районах Болгарії, І. Коєва, що займався вивченням болгарської орнаментики вишивок, Н.М. Калашникової, Т.А. Агафонової, Н.Г. Голант, О.Р. Будіної, Ю.В. Іванової, які досліджували одяг бессарабських болгар.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження українських та російських вчених проводились в межах етнографії та історії, в сфері ж мистецтвознавства болгарський народний костюм Півдня України залишається невивченим, хоча, насамперед, це витвір декоративно-прикладного мистецтва.

Мета статті. Дослідити болгарський жіночий одяговий комплекс, визначити його художні особливості на Півдні України.

Виклад основного матеріалу. Болгарський народний костюм представлений чотирма типами одягових комплексів: *сукманим, саяним* та незшитими типами поясного одягу *двопристілочним* і *однопристілочним.*

Вид сукні, що вдягається поверх натільного одягу (сорочки), визначає тип болгарського жіночого костюму. Одяг із присутністю сукмана (сукман – глухий синій або чорний вовняний сарафан без плечового шва) [5, с. 14] відноситься до *сукманого* одягового комплексу. Цей комплекс був характерним для бессарабських болгарок майже все XIX сторіччя.

Сукман буває лляним, конопельним або бавовняним, але частіше він виготовлявся із вовни. Від матеріалу, з якого виготовлений сукман, залежить і його колір. Так *сукмани* з матеріалу рослинного походження мають природній колір, вовняні ж пофарбовані в чорний або темно-синій. *Сукман* майже повністю повторює крій *ризи* (сукні), тобто тунікоподібний з розташованим по центру основним полотном. Такий крій за походженням вважається більш архаїчним за інші. В ньому присутні бокові трапецієвидні або прямокутні клини зі зборками, глибокий пазушний виріз. Як правило, без рукавів або з короткими, рідше з довгими рукавами. В інших випадках *сукман* відрізняється від ризи по формі та розташуванню клинів. Умовно названий «короткоклинний» *сукман*, що поширений на заході Болгарії має покроєні по косій широкі клини, що вставлені низько в область талії. Східноболгарський «висококлинний» сукман має клини, що вставлені високо під пахвами. Такі відмінності в крої є однією з класифікаційних ознак *сукманого* одягу на заході та сході [5, с. 14-15].

Характерною прикрасою *сукмана* з високими клинами є вишивка або аплікація з різнокольорових шматків тканини на спідниці, по шву на пазушному розрізі. *Сукман* з короткими клинами має декоровані пазушний розріз, краї рукавів.

Болгарський одяг Півдня України XIX ст. мав спільні риси із одягом тих місцевостей Болгарії, звідки прибули переселенці. Але згодом склався єдиний тип жіночого костюму, в основі якого лежав *сукман.* Пізніше великого поширення набула відрізна, призбирана по талії, з довгими рукавами сукня, сформована на основі *сукмана* під впливом міської моди [3, с. 21].

Рокла (термін болгар Півдня України, від болгарського рокля – сукня) – найбільш пізній тип болгарського жіночого одягу, відрізна сукня з вовняного матеріалу, довжиною до середини ікри або трохи нижче. *Рокла* за формоутворенням має Х-подібний силует: щільно прилягаючий ліф, збірчаста та широка спідниця. Треба зазначити, що в с. Зоря (за свідченням інформатора) на початку XX ст. сукня з фабричного матеріалу,

не обов'язково з вовни мала також назву *рокла*. *Рокли* в залежності від кольору та малюнка на тканині мали різні назви. Так, наприклад, *лєнточкіна рокла, кадрелєва рокла, салатєва рокла*. Здебільшого основні деталі *рокли* сполучаються з великої кількості асиметрично розташованих відрізних частин. Особливою дрібністю конструктивних ліній відрізняються рукава *рокли*. Імовірніше це було пов'язано з економією тканини.

Жіночий одяг бессарабських болгар в кінці XIX – початку XX ст. складався із сорочки (*риза*) тунікоподібного крою та сукні (*рокла*) [14, с. 364]. В цей період для болгарок Південної України сукня стає основним видом одягу.

Як стверджує Н.Г. Голант, *рокла* – відрізна вовняна сукня, без коміра, з круглим вирізом під горло, з довгими широкими вшивними рукавами з манжетами, зі зборчатою спідницею, що сполучається з прямих полотнищ. В с. Городнє (Чійшія) *роклею* називалась тільки та сукня, що зшита з матерії в клітину. Однотонна ж сукня мала назву *манофил*, хоча за кроєм і не відрізнялася [14, с. 365]. Щодо с. Зоря, тут *роклею* зветься будь-яка відрізна сукня, навіть не обов'язково з вовни. В с. Кирнички (Фонтіна-Дзінілор) *рокла* – це шита вручну сукня, зимова – з тонкої вовняної тканини, літня – з конопляної, лляної тканини. Основні деталі сукні – ліф, спідниця, в зимових сукнях додаються ще рукава.

За дослідженням Т. Агафонової на початку XX ст. термін *рокла* в більшості болгарських сіл вживався як назва сукні з купованої матерії, сукня ж з домашнього полотна звалась *чукман* [1, с. 115].

Пращуром *рокли* був відрізний *сукман*, що побутував в північно-східних районах Болгарії (Східна Стара Планіна та узбережжя Дунаю) [14, с. 366]. Треба зазначити, що вихідці саме з цього регіону склали більшість масової міграційної хвилі початку XIX ст.

В Чійшії побутував звичай багатошарового носіння одягу. Так влітку жінки з с. Городнє одягали поверх сорочки дві *рокли*, взимку – три-чотири. Такий звичай був поширений серед населення регіону Болгарії Странджі (Малко-Тирновський та Лозенградський округи в південно-східній частині Болгарії), серед переселенців з цієї області, що улаштувалися у Добруджі, серед гагаузів Південної Бессарабії. Існує декілька версій обґрунтування такої моди. За однією це пов'язано з існуючим тут еталоном краси: жінки намагались виглядати повнішими. С.С. Курогло і М.В. Маруневич пояснюють носіння гагаузами такої кількості суконь одночасно відсутністю у жінок зимового одягу. Зі свідчень дослідників Південної Добруджі слідує, що цей звичай був пов'язаний із бажанням жінок продемонструвати якомога більшу кількість нарядів (кожна верхня сукня була коротша за нижню) [14, с. 366]. Такий спосіб носіння спостерігався також в таких селах як Червоноармійське (Кубей), Зоря (Камчік) [1, с. 115].

Етнографічний музей при Зорянському будинку культури нараховує 52 експоната. Музей «Камчікська кишта» болгарської народної культури в с. Зоря – 15. Треба зазначити, що експонати як в Етнографічному музеї при Зорянському будинку культури, так і в Музеї «Камчікська кишта» болгарської народної культури не мають інвентарних номерів.

Багато експонатів в Етнографічному музеї при Зорянському будинку культури, що представляли собою як вовняні безрукавні *рокли* в клітину, з глибоким пазушним розрізом, так і сукні з купованої матерії з довгими рукавами та складним кроєм за міською модою. Зустрічаються також експонати із малюнком на тканини у вигляді орнаментального мотиву індо-арабського стилю – «індійське пальмове листя».

На початку XX ст. під впливом міста в жіночому костюмі замість сукні з'являються кофта (*кофтічка*, *баска*, *сакчі*) та спідниця (*баска*, *юбка*) з домотканої або купованої вовняної матерії. Спідниця складалася з 6-10 клинів та призбирувалась на поясі. Кофта мала рукава з манжетами (*рукавнічка*, *грімнічка*), іноді невеликий буф. Такий комплект шився з домотканого та фабричного матеріалу. В с. Зоря кофти мали фігурні рельєфи, відложні коміри, іноді лацкани, манжети, що оздоблювались бавовняним оксамитом. Застібка була на 2-4 ґудзиках.

Болгарські народні жіночі сорочки (*ризи*) за кроєм та зовнішнім декоруванням М.Г. Велева, етнографічне дослідження якої охоплює головним чином період XIX – першої половини XX ст., поділяє на два типи: тунікоподібні (тобто без плечового шва) та ризи з плечовими вставками та зборками – бирчанки (*бърчанка*) [4, с. 145]. Сорочки другого типу пов'язані виключно із *двопристілочним* одяговим комплексом (назва «*двопристілочний*», уживана в південному регіоні України, в Болгарії вона зветься *двупрестилчена носия*). *Двупрестілочний одяг* (переклад Б. Койнакової) – жіночий одяг, поясну частину комплексу якого утворюють запаска з фартухом і звуться задньою та передньою *престілками* [4, с. 144]. Подібний тип жіночого поясного одягу притаманний одягу всіх слов'ян. В українському одязі аналогом слугують запаски та плахти.

Тунікоподібні сорочки характерні для *сукманого* одягового комплексу. Вони складаються з полотнища, яке має подвійну довжину від плеча до щиколоток, що перегнуто навпіл. Подібно бирчанці тунікоподібні *ризи* мають з боків трапецієвидні клини, що можуть вставлятись як під пахвами, так і в плечовий згин на передній частині основного полотнища. Рукава сполучені з одного та половини полотна, або з двох полотен, які зшиті по довжині. Нагрудний розріз розташовувався по центру. Горловина утворювалася завдяки трикутному вирізу на основному полотнищі в місці згину (*угърле*). Під пахвами вставлялася *алтица*, або ж бокові клини мали стріловидне завершення зверху, що замінювало її [4, с. 31]. Крім того, в деяких випадках з метою ущільнити верхню частину сорочки на неї пришивалося додаткове полотнище (*подплата*).

Основними центрами декоративного навантаження тунікоподібної *ризи* є рукава та поділ. В меншій мірі прикрашались нагрудний розріз та зовнішня сторона коміру. Таке розташування вишиваного орнаменту обумовлюється приналежністю даного виду сорочок до *сукманого* одягового комплексу. Прикрашалися ті ділянки сорочки, які було видно з-під сукману. Оскільки нагрудна частина тунікоподібної *ризи* значною

мірою перекривається сукманом, декоративне оздоблення її набагато бідніше, ніж у бирчанці. Як засвідчують Т. Агафонова та Н. Калашникова найрозповсюдженішим типом крою болгарських сорочок на Півдні України був саме тунікоподібний, але в деяких поселеннях зустрічались *ризи* з призбираними рукавами та плечовими вставками [1, с. 113].

Сорочки виготовляли з різноманітних матеріалів: бавовняного, вовняного, конопляного, лляного, шовкового полотен. Нитки для їх ткацтва, крім бавовняних, виготовляли власноруч, бавовняні ж (*памук*) купували на базарі. Треба зазначити, що льон та конопля є більш давньою та традиційною сировиною для виготовлення сорочок, на відміну від бавовни, яка найбільш активно застосовується з другої половини XIX ст. Текстильне прикрашання жіночих сорочок в значній мірі залежало від самої тканини. *Ризи* на Півдні України дуже часто шилися з полотна (*платно*), яке ткалось з декількох видів ниток. В залежності від того, з якого матеріалу було виткано полотно, по його довжині розташовувались смуги з конопляних, бавовняних, лляних або шовкових ниток, що надавало тканині фактурності та рельєфності. Крім цього такі смуги відрізнялись від основного матеріалу за тоном та кольором і утворювали певний ритм та малюнок тканини. В такому регіоні Болгарії як Странджа, що був Батьківщиною болгар, які переселилися до земель сучасної Миколаївської області на початку XIX ст., білі смуги виготовлялися з щільних бавовняних волокон, жовті, бежеві, сині – з більш рідких. Вони мають назву *кенари*. *Кенари* є специфічною формою художнього оздоблення і виконують роль групової визначальної етнографічної ознаки.

Етнографічні дослідження XIX ст. вказують на те, що болгарські жіночі сорочки були щільно оздоблені вишивкою, яка розміщувалась на плечах, грудях, рукавах, по подолу. Рукава та нагрудна частина – найголовніші декоративні центри *ризи*.

Однак на початку XX ст. яскраве прикрашення сорочок вишивкою замінюється на біле ручне або фабричне мереживо, зменшується довжина *ризи*. Такі зміни характерні як для Болгарії, так і для Півдня України. В крої з'являється новий елемент – кокетка. Рукав вкорочується до ¾, починає доповнюватись манжетою.

Подібну аналогію можна провести з українською народною сорочкою XIX – початку XX ст., яка як зазначає Т. Ніколаєва за кроєм поділяється на такі основні типи: *тунікоподібна, з плечовими вставками, з суцільнокроєним рукавом, на кокетці*. Сорочка з плечовими вставками відноситься до типу сорочок, що характеризує жіночий одяг слов'янських народів.

Типовою для подібної категорії трансформованих сорочок є риза з Миколаївського обласного краєзнавчого музею (КП-51555; Т-3281, с. Тернівка). Тканина для її пошиття виконана з різних видів ниток (це бавовняні нитки різної щільності). Отже по довжині її поверхня вкрита бежевими смугами. Горловина сорочки прикрашена мереживом, рукав s оздоблений мережкою.

Сорочка починає виконувати роль нижньої білизни. З'являються короткі блузи без рукавів, стягнуті у складки на талії (*чапак*), або ж *чапак з долной юбкой*, де до ліфа додається ще й спідниця, що надає цій білизні схожості з українською «талійкою» [1, с. 114].

Болгарський костюм Півдня України по своїй насиченості елементами одягу та оздобленням виглядав дещо скромнішим ніж народний костюм у Болгарії. Особливо це стає помітним на початку XX ст., коли костюм змінюється під впливом міської моди.

На початку XX століття спостерігається розмежування за матеріалом та функцією. Так фартух з вовняної домотканої тканини використовувався як повсякденний, святкові ж фартухи виготовляли з фабричної матерії. Фартух як компонент жіночого одягового комплексу перестає бути обов'язковим для дівочого одягу. Вікова диференціація підкреслюється також тоном та кольором. Фартухи літніх жінок були темними, молодих же навпаки, були світлими та відрізнялись яскравістю та строкатістю. Крім того, спостерігається різниця в оздобленні святкових та повсякденних фартухів: святкові прикрашались мереживом та оборкою, буденні – трьома продольними складками, оборкою чи стрічкою. Зав'язки фартуха виготовляли з вовняних ниток і зав'язували або на спині або під грудьми [1, с. 115].

Виходячи з дослідження Н. Калашнікової, болгарський фартух має два типи. Перший – *престилка*, має вигляд полотнища вовняної строкатої або однотонної тканини, яке прикрашали каймою з тканим геометричним орнаментом та закріплювали на поясі за допомогою зав'язок або шнурків. Інший же тип – *фарта* шився з двох полотнищ із зав'язками з однотонної вовняної тканини, що призбирувались біля пояса. Т. Агафонова та Н.Г. Голант засвідчують, що терміном *фарта*, *фатра*, *фартушка* звався фартух з купованої матерії [14, с. 386; 1, с. 115]. В с. Зоря, виходячи з власних польових досліджень, за свідченням інформатора, використовувалось слово *фартушка*, хоча, як стверджує Т. Агафонова, тут застосовувалась поряд із болгарським терміном *пристілка* (місцевий діалект, походить від *престилка*), загальнослов'янська назва *запаска* [1, с. 115].

Низ святкового фартуха завжди прикрашався витканими мережками з ниток різноманітних кольорів та різної якості. Елемент орнаменту міг або просто повторюватись, або один елемент розташовувався по центру, а інші – з обох боків симетрично від нього. Щодо крою, у верхній частині полотнища справа та зліва робили по 1-2 складки або рівномірно призбирували і пришивали пояс.

Жіночому костюму *сукманого* типу властива велика кількість металевих прикрас. Серед них є ковані пояси з *пафтами* спереду (*колани*). Пояс – обов'язковий компонент *сукманого* комплексу. Ткані або вишиті пояси (*ивици*) прикрашалися металевими пластинами (*пафти*). Відомі також відлиті каблучки (*пръстени*), намиста – *гердани*: на шию – *великий плафтур* і на чоло – *малий плафтур*; *богма* – намисто зі срібних ланцюжків, до якого кріпляться ще три ланцюжка – один довгий і два коротких; *дукатник* – срібний поясок, прикрашений дрібними срібними грошима

(дукатами); сережки (*обици*), *надвушні* підвіски (*трепка*); пояси, що складаються з металевих сегментів, нанизаних на шкіряну стрічку (*рафт*); прикраси на волосся (*иглите за коса: тетрейка, прибодка, китка, косичник*).

За визначенням П.Е. Задерацького *івиця* – кушак плетений або шитий, паперовий або вовняний; прикрашається мідними, посрібленими, або чистого срібла *пофтами* або *куланами*. Замок також металевий [8, с. 165].

Сукманий одяговий комплекс відрізняється від інших чистотою форми, виразністю силуетної лінії, помірною кількістю елементів одягу та декору. Він припускає багато найрізноманітніших металевих прикрас можливо з естетичних міркувань, оскільки велика за розміром одноколірна площина сукмана потребує дрібних форм, а блискучий метал з його грою світла і тіні на тлі поглинаючої сонячні промені матової бавовни надає загальній композиції свіжості та витонченості. Особливим розмаїттям відрізняються *гердани*, ними заповнюється виріз горловини сукмана. Іноді *гердан* або *герданче* представлений намистом з золотих монет.

Двопристілочний і *однопристілочний* костюмні комплекси зафіксовані на Одещині етнографічними описами XIX ст. Для них характерна невелика присутність металу, оскільки в даному випадку металеві прикраси композиційно не акцентують на собі уваги тьмяніючи поряд з кольоровою, складною за орнаментом вишивкою та різноманітними прикрасами з кори дерева, квітів, насіння, пряжі тощо. Серед них – *надвушні* або скроневі підвіски (*обиди* або *обеци*), які мали частіше за все круглу форму, хоча іноді набували розеткоподібних обрисів або представляли собою поєднання дрібних пластинок, ланцюжків та кольорового каміння; *арпалиите* – весільні каблучки з нанизаними порожніми сферами; *прочелници* або *прочелникът* – прикраси на голову, що являють собою нанизані одна до іншої орнаментовані пластини; браслети (*гривни*), каблучки і рідко *гердани* [4, с. 89-93].

Болгарки Одещини у XIX – на початку XX ст., як засвідчує Т.Агафонова, носили підвішені до чіпця нитки дрібних турецьких монет (*мацалки*), що мали довжину до підборіддя, нагрудні прикраси з золотих або срібних блях (*алтин*, *лефти*, *левтус*), нанизані на шнурок дрібні монети або срібні предмети (*грідни*), срібні або мідні куповані браслети (*грімнічкі*, *грімна*, *цеклі*, *блезікі*, вравель, *браслета*, *гривни*), срібні браслети з ланцюжком (*срібна гривна*), золоті сережки (*рубанці*) [1, с. 116].

Колекція болгарських одягових металевих прикрас фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею представлена п'ятьма укомплектованими та сьома розпарованими жіночими пряжками – *пафтами*, трьома браслетами і одним *герданом*. Експонати виготовлені з ювелірного сплаву, до складу якого входить срібло.

Історія болгарського народу тісно пов'язана з Великою Болгарією – племінним союзом (630-660 рр.). Болгари, нащадки тюрків-булгар, пройшли шлях від кочовиків до осілості. Також, зважаючи на те, що територію сучасної Болгарії в IV ст. до н. е. заселяли скіфи, в 681 році на Балканський півострів прийшли болгарські племена тюркського походження та заснували першу державу, визнану Візантією, а в XIV ст. Болгарія була завойована турками [11, с. 315-316], не дивно, що вироби болгарського декоративно-прикладного мистецтва мають спільні риси з орнаментикою Сходу та кочових племен. Це прослідковується у трактуванні значення орнаментальних мотивів. Присутність слов'янських племен, що переселилися з-за Дунаю на болгарські землі на початку VI ст. також не могла не залишити свій відбиток у трактуванні символічних знаків. За дослідженням Н.І. Гаген-Торн, *пафти* мають східне походження і виявляють близькі аналогії із поясними застібками народів Передньої Азії та Кавказу. Багатьма археологічними матеріалами засвідчено використання поясних прикрас волзькими та аспаруховими болгарами на Дунаї, які ще у VII ст. н.е. входили в єдину федерацію племен «Велика Болгарія». Отже як припускає Денисов Н.В., це обумовлює носіння їх протоболгарами. Саме цим він пояснює велику схожість поясних пряжок та накладок з протоболгарських поховань на Північному Кавказі, на Дунаї і на території Волзької Болгарії. Член-кореспондент Болгарської Академії наук професор Н. Мавродінов, доводячи протоболгарське походження металевих поясних пряжок та прикрас дунайських болгар, відмічає, що по формі і орнаментальним мотивам вони мають паралелі зі знахідками з Північного Кавказу та Волго-Камья. Такі пряжки праболгар («*коланен накит*»), виготовлені із золота, срібла та бронзи відрізняються тонкістю художньої обробки та засвідчують значний розвиток ювелірного мистецтва [6, с. 32].

Пафти мають листоподібну форму, яка нагадує за абрисом листя мигдалю, а також такий відомий орнаментальний мотив індо-арабського стилю як «індійське пальмове листя».

Майже вся поверхня *пафтів* (КВ-376, МД-201/1; КВ-376, МД-201/2) суцільно вкрита декором. На ній зображені об'ємні елементи рослинного орнаменту. Вони повторюють форму самої пряжки. При уважному розгляданні даного зображення можна виявити аналогію з українським орнаментальним мотивом «баранячі роги», що символізує відродження рослинності і родючості та слов'янською «сваргою» – прадавнім солярним знаком. В центрі кожної з бокових частин пряжки міститься елемент каплеподібної форми з квіткою в середині.

В центральній частині *пафтів* ми бачимо тотемне зображення птаха (павича). Павич – сонячний птах, символ безсмертя, воскресіння, краси, хоробрості [15, с. 122]. За східною традицією він є уособленням мудрості, родючості, довголіття. Цей дуже популярний мотив бере своє коріння ще з часів мистецтва Візантії, де він асоціювався з розкішшю та царською гідністю [13, с. 67]. Павич у народному розумінні частіше за все птах жіночого роду. В Болгарії він був колись домашнім птахом, близько пов'язаним з народними піснями та віруваннями. Пір'я його слугує не тільки для краси, але й для захисту від магії та наврочень [12, с. 101]. Зображення павича поряд з молодим листям папороті відносить його до вже згадуваного індо-арабського стилю. Центральна частина пряжки виконана в формі герба. Використання зооморфних орнаментальних мотивів

більш характерно для Північної, Північно-Східної та Західної Болгарії, хоча воно зустрічається і на Півдні та Південному Сході.

Експонат МД-132/4; МД-132/16 в своїй центральній геральдичній частині містить зображення крилатого коня – посередника між двома світами – існуючим та позареальним. Кінь відігравав важливу роль в обряді весілля болгар [9, с. 36]. Крім того кінь, як підтверджує Г.С. Маслова та багато інших дослідників, несе в собі солярну семантику. У давніх слов'ян – це символ смерті та воскресіння. Крилатий кінь – казкове створіння, уособлює духовність [16, с. 250-251]. В результаті археологічних досліджень на території Північно-східної Болгарії були знайдені протоболгарські поховання з присутністю у могилах кінських кісток (поблизу Нови Пазар, в Калето, с. Попина та ін.), в районі Плиски – давньої столиці Болгарської держави, про що йде мова у дослідженні російського археолога С. Плетньової. Вона відмічає розповсюдженість обряду погребання з конем у кочових племен від передгір'я Алтаю до Дунаю [6, с. 98-99]. Отже кінь супроводжував болгарина навіть до загробного світу.

В середині бокових деталей *пафтів* розташований ромб з крапочками по периметру, ззовні чотирьох кутів якого вигравіювані трилисники, а в середині – квітка, розміщена в ще одному меншому за розміром ромбі. Цей знак скоріше за все означає поле, землю, багатий врожай, а кругла квітка – сонце.

На симетричних деталях пряжки МД-132/14; 132/15 розташований орнаментальний мотив – «дерево життя» («світове дерево», «вісь світу», уособлення життєвої сили, вічного життя). Цей мотив здавна відомий в мистецтві Східної Європи і Середньої Азії та походить від ассиро-вавилонської культури, де символом безперервно відроджуваної природи, сили та мітці людського тіла була фінікова пальма, як зазначає відомий болгарський етнограф І. Коєв [12, с. 86]. За його твердженням, двостороння симетричність, присутня в композиції орнаменту, яким оздоблені болгарські вироби декоративно-прикладного мистецтва, пов'язана з передачею давнього мотиву «священного дерева». Крім того, він вважає, що розповсюдження найдавнішого традиційного зображення даного орнаментального мотиву, з тваринами та птахами з обох боків стовбура, в народній орнаментиці балканських країн і Болгарії зокрема, пов'язане з орнаментом середньовічних тканин Візантії та Персії (VI – XII ст. ст.), що продавалися на Захід. Болгарська ж дослідниця В. Іванова-Мавродінова висуває гіпотезу привнесення цього мотиву на Балкани протоболгарами. За її визначенням, слов'яни і протоболгари мали дотик до античної і давньої скіфо-сарматської культури ще за часів їх перебування на Північному Сході та Півночі від Дунаю і Чорного моря. Саме ці племена, на її думку, й були провідниками східних форм і мотивів в культурі європейських країн [6, с. 77-79].

Іншу групу *пафтів* єднають пряжки, всі три деталі яких мають круглу форму, що відверто вказує на солярну символіку даних виробів. Ще одним аспектом в доречності використання саме солярних символів на *пафтах* є місце їх носіння – талія, «сонячне сплетіння», тобто центр всесвіту людського організму. На наявності у болгарських металевих поясних прикрас магічних оберегових функцій наполягає Н. Мавродінов. Він пояснює таке ствердження відповідями римського папи Миколи І у 866 році на питання, пов'язані зі змістом законів і обрядів християнської церкви. Із питань болгар з'ясовується, що грецьке духовенство забороняло їм приймати причастя підперезаними, що було пов'язано не стільки з нескромним багатством поясних прикрас, скільки з магічним поважанням їх по язичницьким традиціям [12, с. 32].

Однак не всі орнаментальні мотиви мають архаїчне значення. В XVIII – XX ст. давні мотиви переосмислювалися [13, с. 173]. Деякі зображення несуть суто декоративне навантаження або є умовною стилізацією реалістичних форм.

Не меншої уваги заслуговує колекція болгарських прикрас Одеського державного історико–краєзнавчого музею. Вона за кількістю експонатів (41), які потрапили до музею в результаті багатьох експедицій по болгарським селам Бессарабії протягом 50-х – 80-х років XX ст., в основному це села Вільне, Рівне, Єлизаветівка Тарутинського р-ну та с. Дмитровка Болградського р-ну Одеської обл. Експонати датуються часом починаючи з кінця XVIII ст. і завершуючи початком XX ст. До колекції входять *пафти*, браслети (*гривни*), надвушники (*убици*), намиста (*гердани*), *алтън*, бляхи на пояс.

Висновки і пропозиції. Отже, як ми бачимо, протягом XIX – початку XX ст. плечовий жіночий одяг дещо модифікувався. Еволюціонував від *сукмана*, *рокли* і до комплекту – «двійки»: кофта і спідниця. Цікавим фактом є те, що подібний розвиток костюму, як стверджують болгарські дослідники відбувався в багатьох районах Болгарії. *Сукманий* тип одягу отримав надзвичайне поширення. Вчені пов'язують таку тенденцію із епохою національного відродження, тому, що тоді міська мода орієнтувалася на європейську культуру, а *сукман* був найбільш придатним для його подальшої трансформації.

Трансформація болгарського народного костюму на Півдні України обумовлена наступними чинниками: впливом міської моди, що пов'язано зі зміною орієнтирів, тобто поширенням впливу міської культури та міського виробництва на початку XX ст., появою фабричних матеріалів. Жіночі *ризи* протягом XIX ст. залишались традиційними, і лише на початку XX ст. в них змінюється декоративне оздоблення, додається функція нижньої білизни, крій набуває рис міської моди, використовуються фабричні тканини. Жіночі сорочки на початку XX ст. все менше оздоблюються вишивкою. Вона залишається здебільшого на святковому та обрядовому одязі.

В ході дослідження матеріалів Миколаївського обласного краєзнавчого та Одеського державного історико-краєзнавчого музеїв було виявлено розмаїття болгарських одягових металевих прикрас Півдня України. Вони класифікуються як за призначенням їх носіння, так і за формою. Порівнюючи південноукраїнські прикраси болгар з ювелірними прикрасами Болгарії по конструкції, декоруванню, орнаментальній символіці треба відмітити достатньо близьку ідентичність, канонічність їх виготовлення, хоча видів останніх,

звичайно, більше і метали та оздоблення дорожчі та пишніші. Можна припустити, що це викликано браком коштів, відсутністю матеріалів, впливом міської моди на сільську. Але збереження болгарами-переселенцями традицій в своєму народному костюмі, незважаючи на віддаленість від своєї Великої Батьківщини є незаперечним фактом.

Список літератури:

1. Агафонова Т. Одяг болгар південно-західної України (XIX – перша пол. XX ст.) / Т. Агафонова // Народна творчість та етнографія. – 1997. – №5-6. – С. 113-119.
2. Багалей Д. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры. IV – V / Д. Багалей // Киевская старина. – 1889. – № 7. – С. 110-148.
3. Будина О.Р. О соотношении общих и локальных традиций (на примере балканских этнических групп на Украине и в Молдавии) / О.Р. Будина // Советская этнография. – 1984. – № 2. – С. 15-27.
4. Велева М.Г. Българската двупрестилчена носия / М.Г. Велева. – София: Издательство на Българската Академия на науките, 1963. – 162 с.
5. Велева М.Г. Български народни носии. – Т.2: Български народни носии в Средна Западна България и Средните и Западните Родопи от края на XVIII до средата на XX в. / М.Г. Велева, Евг. Ил. Лепавцова. – София: Издательство на Българската Академия на Науките, 1974. – 252 с., ил.
6. Денисов Н.В. Этнокультурные параллели дунайских болгар и чувашей / Н.В Денисов. – Чебоксары: Чувашское книжное издательство, 1969. – 176 с., ил.
7. Державин Н.С. Болгарские колонии в России / Н.С. Державин. – Т. 2: Язык. – Петроград, 1915. – 648 с.
8. Задерацкий П.Э. Болгаре, поселенцы Новороссийского края и Бессарабии / П.Э. Задерацкий // Москвитянин. – 1845. – Ч. 6. № 11. – С. 159-187.
9. Задорожнюк Н.І. Святкова символіка болгарського народу / Н.І. Задорожнюк // Початкова школа. – 1994. – № 9-10. – С. 34-36.
10. Иванова Ю.В. Тенденция развития этнических групп в многонациональной среде (на примере албанских поселений на юге Украины в XIX-XX в.в.) / Ю.В. Иванова // Советская этнография. – 1981. – № 4. – С. 95-107.
11. История Болгарии / Сост.: С. Шумов, А. Андреев. – М.: Монолит – Евролинц – Традиция, 2002. – 337 с., ил.
12. Коев И. Българската везбена орнаментика / Иван Коев. – Книга 1. Принос към историята на народния орнамент. – София: Издание на Българската Академия на науките, 1951. – 195 с.
13. Маслова Г.С. Орнамент русской народной вышивки как историко-этнографический источник / Г.С. Маслова. – М.: Издательство «Наука», 1978. – 208 с., ил.
14. Чійшія: Нариси історії та етнографії болгарського села Городнє в Бессарабії / Кол. авт.: А.В. Шабашов, М.М. Червенков, Л.В. Суботін, М.Д. Пінті, Н.П. Пінті, В.М. Шевченко, Н.Г. Голант, Д.Є. Нікогло, О.В. Кисса, В.Я. Диханов, В.П. Степанов, О.І. Водинчар, І.А. Стоянов; Головн. ред. В.Н. Станко. – Одеса: Астропринт, 2003. – 792 с., іл.
15. Шейнина Е.Я. Энциклопедия символов / Е.Я. Шейнина. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Форсинг», 2001. – 591 с.
16. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / Авт. – сост. В.Андреева и др. – М.: ООО «Издательство Астрель»: МИФ: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 576 с.: ил.

Тригуб Е.Л.
Обособленное подразделение «Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств»

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЖЕНСКОГО КОМПЛЕКСА ОДЕЖДЫ БОЛГАР НА ЮГЕ УКРАИНЫ XIX – НАЧАЛА XX СТ.

Аннотация
В статье рассматривается болгарский женский комплекс одежды, его художественные особенности на Юге Украины в XIX – начале XX ст., рассказывается о модификации кроя, формы, отделке, изменении материалов и тканей в зависимости от времени, влияния окружающей среды. Болгарский народный костюм Юга Украины в общих трудах по этнографии изучался такими исследователями XX ст. как Н. Калашникова, Н. Гаген-Торн, О. Будина, Ю. Иванова, Н. Голант, И. Носкова и др. Развитию традиционной одежды болгар Юго-Западной Украины XIX – начала XX ст. посвящено исследование этнолога Т. Агафоновой. Но в области искусствоведения болгарский народный костюм Юга Украины является неизученным, хотя, в первую очередь, это произведение декоративно-прикладного искусства, олицетворения творческого потенциала болгарского народа. Данное исследование посвящено изучению болгарского народного костюма и анализу его трансформации на Юге Украины XIX – начала XX ст. Поскольку болгарский народный костюм изменялся как под воздействием окружающей многоэтнической среды Юга Украины, так и под воздействием времени и экономического положения. В ходе работы были проведены полевые исследования в болгарских сёлах Одесской и Николаевской областей (бывшая территория Херсонской и Бессарабськоі губерний), изучены экспонаты краеведческих и этнографических музеев Одессы, Николаева.
Ключевые слова: сукман, болгарское женское платье (*рокла*), туникообразный крой, складки, клинья, рукава, воротник, манжеты.

Tryhub O.L.
Separated subdivision «The Mykolaiv branch of the
Kyiv National University of Culture and Arts»

THE ARTISTIC PECULIARITIES OF BULGARIAN WOMEN'S CLOTHES IN THE XIX – BEGINNING OF THE XX CENTURY

Summary
In this article the author explores Bulgarian national women's clothes and points out their peculiarities in the South of Ukraine in the XIX – beginning of the XX century. National traditions and customs that featured Bulgarian clothes had a great impact at types of clothes characteristic to the South of Ukraine and they are explored in this article. The main attention was paid to changes in the cutting, form and embroidery tradition of Eastern and North – Eastern Bulgarian clothes combined with national clothes of the South of Ukraine. Bulgarian costume of the South of Ukraine is explored in general ethnographic works of such scientists of XXth century as N. Kalashnikova, N. Gagen-Torn, O. Budina, U. Ivanova, N. Golant, I. Noskova and others. The research of ethnologist T. Agafonova is devoted to the development of traditional Bulgarian clothes of South-West of Ukraine in XIX-early XX centuries. But in the art history Bulgarian folk costume is still unexplored, though it's first of all a masterpiece of decorative applied art, in other words, it's an embodiment of Bulgarian folk creative potential. This research is devoted to the exploration of Bulgarian folk costume and its transformation analysis in the South of Ukraine in the XIX – early XX centuries. Bulgarian folk costume has been changing under the influence of the South of Ukraine ethnical environment and is also being influenced by time and economical issues. While the research, practical explorations of the villages of Odessa, Mykolaiv regions were held (the former territory of Herson and Bessarabian provinces). The exhibits of Odessa, Mykolaiv, folk and ethnographical museums were explored in this research.
Keywords: sucman, Bulgarian women's dress (*rokla*), tunic-like cutting, pleats, gussets, sleeves, collar, cuffs.

УДК 784.96+398.8

СПЕЦИФІКА НАРОДНОГО ВОКАЛУ У СУЧАСНОМУ МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ КАМЕРНИХ ВОКАЛЬНИХ АНСАМБЛІВ)

Цюпа Н.П.
Київський національний університет культури і мистецтв

У роботі аналізується специфіка народного вокалу, для якого притаманна природно-розмовна манера співу, робота голосових зв'язок, використання природних грудних і головних резонаторів. Розглядається діяльність камерних колективів, які використовують народний вокал. Репертуар даних ансамблів становлять народні пісні, як у оригінальному вигляді, так і в обробленому, а також авторські композиції. Діяльність цих колективів є частиною національної культури, в якій об'єднані традиції та новації.
Ключові слова: народний вокал, пісні, камерні вокальні ансамблі, тріо.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Актуальність дослідження. Народна манера співу має глибоке коріння. Вона нерозривно пов'язана з історією, культурою та звичаями того етносу, в рамках якого вона була сформована. Досить тривалий час навчання народній манері співу відбувалось, так би мовити, безпосередньо у процесі відтворення. Гуртове виконання пісень сприяло тому, що високі вимоги до майстерності одного співака фактично не висувалися. Колективний спів сприяв «врівноваженню» досягнень одних та недоліків інших. Проте поступово, з розвитком системи професійної освіти, виникає методичний підхід, який сприяє зростанню вимог до кожного виконавця. Виховання та підготовка співаків спеціалізації «народний вокал» стає завданням вищих навчальних закладів. Одним з компонентів формування навичок співу є процес накопичення слухового досвіду шляхом ознайомлення з існуючою музичною практикою. Дослідження сучасних ансамблів, в яких використовується народний вокал, залишається на даний момент мало розробленою темою, що зумовлює науковий інтерес до неї.

Метою статті є аналіз специфіки народного вокалу у сучасному мистецькому просторі України на прикладі діяльності камерних вокальних ансамблів.

Огляд останніх публікацій. Дослідження, присвячені розгляду народної творчості, широко представлені в сучасному музикознавстві. Проте вивченню специфіки народного співу приділено набагато менше уваги. Особливість народного співу в контексті діяльності хорових колективів розглядається в роботі О. Коломоєць. Окремі аспекти народного музикування, що актуальні для даної статті, аналізуються в монографії А. Іваницького та роботі О. Бенч-Шокало. Проте великий спектр питань, в тому числі аналіз стану

сучасної музичної практики, в якій використовується народний вокал, залишається поза увагою дослідників, що буде представлене в даній науковій розробці.

Виклад основного матеріалу. В чому ж полягає сутність народного вокалу? Насамперед варто відмітити, що дана манера співу займає місце проміжне між академічним та фольклорним типами. Від академічної манери вона відрізняється більш відкритим звуком. О. Коломоєць відмічає те, що досить часто народний спів розуміють не вірно. «Існує помилковий погляд, ніби для народного співу є типовим безбарвний, натужний, верескливий і пронизливий звук. Прихильники такого погляду не розуміються на народному співі і плутають таку спотворену, «вульгарну» манеру співу з народною, яка є культурним досягненням виконавської практики багатьох поколінь» [3, с. 38].

Для народного вокалу важливим є зв'язок з мовою, що проявляється як у особливостях артикуляції, природно-розмовній манері співу. Якщо ж звернутись до питання техніки звукоутворення, то і у академічній манері, і в народній, надзвичайно важливою є робота голосових зв'язок, спрямованість звуку і правильне використання природних грудних і головних резонаторів. «Від дії означених резонаторів залежить характер і забарвленість голосу. Менш за все народні співаки використовують м'яке піднебіння, «купол», «позіх», який слугує прикриттю голосу на верхніх звуках. Спів характеризується відсутністю вібрації, рівністю й стійкістю звука. Звук випромінюється більш прямолінійно, ніж у «поставлених» голосів, притому резонують переважно груди, ротова порожнина, тверде піднебіння та зуби. Жіночий спів у грудному регістрі вирізняється соковитістю, барвистістю та динамічністю звуку» [3, с. 39].

Варто відзначити, що народні пісні досить рідко виконуються сольно. Так, якщо звернутись до фольклористики, виявляється є небагато жанрів, які має виконувати один співак – це, насамперед, колискові. Інші ж пісні передбачають декілька виконавців, або спів у супроводі музичного інструменту. Такою, наприклад, була традиція виконання дум чи історичних пісень, впроваджена кобзарями та лірниками. Отже, ансамблевий спів є більш характерним для народного мистецтва. Більшість календарних та родинно-обрядових пісень передбачають декількох виконавців. Таким чином невеликі вокальні ансамблі – тріо, квартети, квінтети – є в певному сенсі продовжувачами традицій, закладених в українській культурі.

Виникає питання, а яким же чином виникла та манера співу, яку ми називаємо народною? Досить цікавою є позиція А. Іваницького, який пояснює її давнім часом появи народного музикування. «Звичка сучасних селян співати голосно і без нюансування – це не щось інше, як цінний звуковий і стильовий релікт ще від часів палеоліту; тут зберігається протягом мало не мільйона років манера, яка розвинулася як засіб спілкування з потойбічними силами» [2, с. 11].

Сьогодні існує чимало камерних колективів, які використовують народний вокал. Подібні ансамблі існують як в українському музичному просторі, так і в закордонному. В умовах, коли сфера культури фінансується здебільшого не за рахунок державних бюджетних коштів, а внаслідок самоокупності, доцільним стає існування не великих капел чи хорів, а малих об'єднань. В даному випадку не потрібна велика репетиційна база, диригент чи постановник. О. Бенч-Шокало відмічає, що збереглася народна термінологія, у якій індивідуалізується кожний з голосів і визначається їхня функціональність у гуртовому співі. «Верхній підголосок «голосить», «вершить»; середній голос, у якому проходить головна мелодія – «тягне», «важить; нижній – «громить», «басує»» [1, с. 203].

Отже, всі ці вищезгадані специфічні особливості, притаманні народному співу, представлені в творчості сучасних камерних колективів. Необхідно зазначити, що практика використання народного вокалу широко розповсюджена не лише в українському мистецькому просторі, але й за кордоном. Розглянемо насамперед ті ансамблі, які працюють у вітчизняній музиці. Одним з найбільш розповсюджених виконавських складів є тріо. Подібна кількість виконавців пов'язана з давньою традицією. Витоком такого складу є канти, які на три голоси виконувались ансамблем або хором без супроводу інструментів. Для них була притаманна різноманітна тематика, а інтонаційний бік був пов'язаний з українською народнопісенною творчістю, елементами знаменного розспіву.

Зараз існують чоловічі тріо, жіночі та тріо зі змішаним складом. (Є ряд колективів, що мають більші виконавські склади, проте їх необхідно розглядати окремо від камерних). Серед чоловічих можна згадати народний аматорський колектив тріо «Гонта», заснований у 1998 році. Дане тріо складається з викладачів факультету мистецтв Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини – це заслужені працівники культури України Валентин Купчик, Василь Семенчук та Петро Волошин. Цей колектив отримав «Гран-прі» на Всеукраїнській музичній олімпіаді «Голос країни», яка проходила 24-27 листопада 2016 року.

Чоловіче вокальне тріо «Володимирські козаки» було утворено в 1998 році завдяки зусиллям трьох викладачів Володимир-Волинського педагогічного училища. Керівником колективу є Володимир Володимирович Гуз. В 2012 році тріо отримало звання «народний художній колектив». У творчому доробку колективу твори класичної, української, народної музики, обробки народних пісень та оригінальні твори його керівника В. В. Гуза, українські та російські романси.

Жіночих камерних колективів (в даному випадку тріо) можна згадати набагато більше, ніж чоловічих. Так одним з перших колективів, чия діяльність розпочалась з 1970 року, є вокальне тріо хору імені Г. Верьовки, до якого входять народні артистки України Поліна Павлюченко (альт), Віра Мартиненко (сопрано) та Наталія Цюпа (контральто). П. Г. Павлюченко та Н. П. Цюпа досить тривалий час (з 1966 по 2000 р.) були солістками Національного Академічного заслуженого українського народного хору ім. Г. Верьовки. Обидві учасниці тріо викладають на музичному факультеті Київського національного університету культури і мистецтв.

У 2001 році колектив випустив компакт-диск «Співає тріо імені Григорія Верьовки», до якого увійшли записи українських народних пісень з фонду Національної радіокомпанії України.

Одним з ансамблів зі змішаним виконавським складом, який варто згадати – це популярний у 70-80-х роках XX ст. гурт – «Тріо Маренич», до складу якого входили Валерій Маренич, Антоніна Маренич (Сухорукова) та Світлана Сухорукова. Вони виконували народні пісні, авторські, в тому числі і власні твори.

«Рідна пісня» – київське жіноче вокальне тріо, яке було засновано у 1992 році у складі Валентини Орел, Катерини Левенко та Оксани Гордієць, художнім керівником якого є Василь Триліс. Цей колектив став лауреатом першої премії VII Всеукраїнського фестивалю-конкурсу колективів народного хорового співу ім. Порфирія Демуцького в 2013 році. Проте в останні роки до тріо додався учасник чоловічого гурту «Чумаки» (керівником якого також є В. Триліс) Володимир Самайда. Цю зміну у складі учасники пояснюють тим, що народнопісенна творчість надзвичайно цікава та складна і її досить важко виконувати за умови наявності лише трьох голосів, до того ж виключно жіночих.

Народне аматорське тріо «Троянда» (смт Маневичі, Волинська обл., Маневицький р-н) було засноване у 2000 році, до складу якого входить Галина Черчик (колоратурне сопрано), Людмила Синютіна (мецо-сопрано), Людмила Семенюк (альт). Художній керівник – заслужений діяч мистецтв України, член Національної Ліги українських композиторів Олександр Синютін. В репертуарі колективу сучасні обробки українських народних пісень, пісні української естради радянської епохи, твори сучасних композиторів. Тріо було лауреатом ряду обласних пісенних фестивалів, володарем Золотої медалі Кубку Євразії мистецтв «Імена майбутнього» – 2004, що проходив у Одесі, в 2004-2006 роках стало лауреатом першої премії Всеукраїнського пісенного фестивалю імені композитора Михайла Машкіна (м. Іршава), лауреат мистецьких фестивалів в Польщі та Литві.

Тріо «Козачка», яке було організоване у 2006 році, складається з лауреатів всеукраїнських фестивалів і конкурсів Тетяни Школьної (керівник), Інни Карзанової та Анастасії Чумаченко. Як і в більшості подібних колективів, репертуар є надзвичайно різноплановим, що включає як українські народні пісні, так і авторські композиції. Учасниці ансамблю займаються також пошуком цікавих пісень у фольклорних ансамблях.

Варто також розглянути іноземні гурти, які використовують народний вокал. Досить неординарною є діяльність жіночого вокального колективу «Kitka» (м. Окленд, штат Каліфорнія), що був заснований у 1979 році. Зараз в ансамблі вісім виконавиць. Сучасний музикознавець В. Тормахова досліджуючи їх творчість вказує на те, що даний американський жіночий вокальний ансамбль, спеціалізується на виконанні пісень східної Європи – українських, болгарських, російських, грузинських пісень. «Аранжування та композиції на фольклорній основі (з використанням народних текстів) для ансамблю створюють різні композитори (Pauline Oliveros, Chen Yi, David Lang, Linda Tillery, Janet Kutulas), серед яких є і українські автори – Маріана Садовська (українська співачка, актриса і композитор)» [4]. Даний гурт не лише співає українські пісні, перед створенням вокально-театрального проекту Rusalka Cycle, ансамбль «Kitka» відвідував Україну з концертами у 2005 році, а також прийняв участь у фольклорній експедиції по селах нашої країни. «Родзинкою» є використання народної манери співу, проте репертуар не обмежується народними піснями у їх оригінальному вигляді. Значна кількість композицій є майстерними обробками, авторськими композиціями, які можуть бути пов'язаними з текстами народних пісень, або, взагалі, є стилізаціями.

Можна зробити певні підсумки щодо сучасної музичної практики використання народного співу. Для народного вокалу притаманна природно-розмовна манера співу, робота голосових зв'язок, спрямованість звуку і використання природних грудних і головних резонаторів. На даний момент існує чимало камерних колективів, які працюють в даному напрямку. Перевага надається камерному виконавському складу – найчастіше тріо, яке дозволяє виконувати триголосну фактуру, яка пов'язана з традицією як народнопісенного виконавства, так і співу кантів. В кількісному відношенні, більше наявно жіночих тріо, аніж чоловічих. Репертуар даних колективів становлять народні пісні, як у оригінальному вигляді, так і в обробленому, а також авторські композиції.

Наукова новизна. В роботі досліджено специфіку народної манери співу. Застосовано фактичний матеріал, пов'язаний з сучасною музичною практикою. Розгляд діяльності ряду гуртів дозволив зробити узагальнення стосовно характерних особливостей, які ним притаманні.

Висновки. В сучасному музичному просторі України представлено чимало виконавських камерних ансамблів, які використовують народний вокал. Їх діяльність є частиною нашої національної культури та є своєрідним містком між історичним минулим та майбутнім, між традиціями та новаціями.

Список літератури:

1. Бенч-Шокало О. Український хоровий спів / О. Бенч-Шокало. – К.: Український світ, 2002. – 231 с.
2. Іваницький А. І. Історичний синтаксис фольклору. Проблеми походження, хронологізації та декодування народної музики. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2009. – 404 с.
3. Коломоєць О. М. Український народний спів як синтез національної традиційності та академічного хорового виконавства / О. М. Коломоєць // Проблеми сучасної педагогічної освіти: зб. наук. праць. – Вип. 37, ч. 1: Серія: Педагогіка і психологія. – Ялта: РВВ КГУ, 2012. – С. 36-41.
4. Тормахова В. М. Обробка народних пісень як засіб збереження і популяризації фольклорної спадщини // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Народна художня творчість у соціокультурному просторі України: історія та сьогодення (до 25-річчя незалежності України)» м. Київ, 22–23 лютого 2016 року.

Цюпа Н.П.
Киевский национальный университет культуры и искусств

СПЕЦИФИКА НАРОДНОГО ВОКАЛА В СОВРЕМЕННОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОСТРАНСТВЕ УКРАИНЫ (НА ПРИМЕРЕ КАМЕРНЫХ ВОКАЛЬНЫХ АНСАМБЛЕЙ)

Аннотация
В работе анализируется специфика народного вокала, которому присуща природно-разговорная манера пения, работа голосовых связок, использование природных грудных и головных резонаторов. Рассматривается деятельность камерных коллективов, использующих народный вокал. Репертуар данных ансамблей составляют народные песни, как в оригинальном виде, так и в обработанном, а также авторские композиции. Деятельность этих коллективов является частью национальной культуры, в которой объединяются традиции и новации.
Ключевые слова: народный вокал, песни, камерные вокальные ансамбли, трио.

Tsiupa N.P.
Kyiv National University of Culture and Arts

SPECIFICITY OF MODERN FOLK VOCAL AT THE ART SPACE OF UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF CHAMBER VOCAL ENSEMBLES)

Summary
The paper analyzes the specifics of folk singing. Folk way of singing based on natural and conversational style of singing, vocal cords work, the use of natural thoracic and head cavities. We consider the activities of chamber ensembles, using folk style of singing. The ensemble’s repertoire includes folk songs in the original form, the songs treatment and original compositions. The activity of these groups is a part of national culture, which combines tradition and innovation.
Keywords: folk singing, song, chamber vocal ensembles, trio.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 796.035:796.011.1

ВПЛИВ ЗАНЯТЬ КРОСФІТОМ НА ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО РЕГУЛЯРНИХ ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ І СПОРТОМ

Базилевич Н.О., Тонконог О.С.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розкривається методика застосування Кросфіту в процесі формування мотивації студентів до регулярних занять фізичною культурою і спортом. Дані експериментального дослідження свідчать про позитивний вплив занять Кросфітом на фізичну підготовленість студентів, а також на зацікавленість молодих людей новим видом спорту, що закріпило звичку до регулярних занять фізичними вправами. Спираючись на результати дослідження можна відзначити, що формування позитивної мотивації студентів до занять фізичною культурою і спортом залежить від врахування індивідуальних особливостей студентів, пошуку нових підходів до організації занять, уведення нових видів спорту до регулярних занять студентів.
Ключові слова: Кросфіт, мотивація, студенти, фізична культура, спорт.

Постановка проблеми. Інтенсифікація навчального процесу у вищих навчальних закладах освіти, активізація самостійної творчої роботи, збільшення психічних навантажень гостро поставили питання про впровадження в повсякденне життя студентів фізичної культури та спорту. Розвиток цивілізації породжує такі зміни в способі життя, які підвищують ступінь ризику виникнення в молодих людей захворювань серцево-судинної системи, онкологічних захворювань, ожиріння. Щоб уплинути на поведінку молодої людини з майже вже сформованим світоглядом, переконаннями, необхідні зусилля як зі сторони самої людини, так і зі сторони навчального закладу.

Природно, що мотивація залучення студентської молоді до фізичного виховання та спорту відіграє велику роль у її житті. Серед причин, які призводять до погіршення здоров'я молоді, – зниження рівня їх мотивації до фізичного виховання й спорту та до різних форм пропаганди фізкультурно-спортивної діяльності. У зв'язку з цим упровадження в режим навчання й відпочинку студентів новітніх фізкультурно-оздоровчих технологій – один із важливих моментів організації навчального процесу у вищому навчальному закладі.

На нашу думку, саме Кросфіт, як новий вид спорту, може стати таким потужнім стимулом до регулярних занять студентської молоді фізичною культурою і спортом. Однак наукових досліджень в даному напряму ще досить невелика кількість. Вищеозначене обумовлює потребу в більш детальному вивченні та експериментальній перевірці впливу занять Кросфітом на зміну мотивації до регулярних занять фізичною культурою і спортом студентів ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень. Рівень стану здоров'я населення, особливо молоді, є показником рівня цивілізованої країни. Останні наукові дослідження (І.В. Єфімова, 2006; Т.Ю. Круцевич, 2008) свідчать, що рівень здоров'я студентської молоді та випускників вищих навчальних закладів країни викликає тривогу [6]. За даними медичних обстежень та опитувань, із 10 студентів дев'ять мають відхилення в стані здоров'я; на 100 студентів припадає близько 95 і більше захворювань різної етіології, а 30 % перебуває на диспансерному обліку. Майже половина складу студентів (46,5 %) не відповідає середньому рівню нормативу фізичної підготовленості, що гарантує стабільне здоров'я.

Науковцями (Н.З. Завидівська, І.В. Ополонець, 2010) доведено, що систематичні заняття фізичними вправами підвищують нервову й психічну стійкість до емоційних стресів, підтримують розумову працездатність на оптимальному рівні, сприяють підвищенню успішності студентів [4]. Дослідження науковців (М.М. Булатової, 2001; В.І. Білогур, 2011; О.М. Вацеби, 2007; Г.П. Грібан, 2012; Л.В. Волкова, 2016; В.Н. Платонова, 2012) показують, що система фізкультурно-спортивної роботи, яка існує в навчальних закладах, на жаль, не дає змоги в повному обсязі реалізувати величезний гуманістичний культурний потенціал фізкультурно-спортивної діяльності [3].

Аналіз вивченої літератури дав нам можливість виділити низку науковців, на результати досліджень яких у галузі педагогіки та фізичної культури ми спирались у нашому дослідженні. Зокрема, це праці Л.В. Волкова, 2016; О.Д. Дубогай, 2001; А.М. Леонтьєва, 1987; Р.Р. Сіренко, 2006; В.І. Столяров, 2013; Б.М. Шияна, 2008 та ін. [3].

На думку спеціалістів (А.А. Атиля, 2003; Р.Х. Амінов, 2005; Н.О. Базилевич, 2016; А.З. Зиннатнуров, И.И. Панов, 2014), застосування Кросфіту на заняттях з фізичної культури сприятиме комплексному розвитку фізичних і психічних якостей [2; 5; 7]. Дослідження ряду авторів пока-

зують, що Кросфіт як вид спорту має свої характерні особливості – різнобічний характер впливу на організм і на розвиток спеціальних професійно-важливих якостей. Пошук раціональних підходів фізичного виховання та оздоровлення студентів із застосуванням Кросфіту у фізкультурно-оздоровчій роботі є, на наш погляд, одним із шляхів оптимізації навчально-виховного процесу з фізичного виховання студентів.

Мета дослідження – експериментально перевірити вплив занять Кросфітом на формування у студентської молоді позитивної мотивації до систематичних занять фізичними вправами.

Результати дослідження. Даний вид фітнесу прийшов до нас із США. Засновником, Кросфіту є персональний тренер Грег Глассман, який в юності займався спортивною гімнастикою. Спочатку ідея комплексного виду фітнесу не отримала належної підтримки. Глассман знайшов місце для Кросфіта в студії бразильського джиу-джитсу, а в 1995 році відкрив власний зал «CrossFit Santa Cruz». Кросфіт розглядався як один з варіантів персональної програми тренувань, спрямований, перш за все на спалювання жиру і поліпшення функціонального стану. «CrossFit, Inc» – фітнес компанія була заснована Г. Глассманом і Л. Дженай в 2000 році [7].

Перші офіційні змагання з Кроссфіту відбулися в окрузі Корсон (США) в 2007 році. Змагання стали потужним фактором популяризації Кросфіту серед власників клубів і різних спортивних фірм. Щорічно проходить велика кількість турнірів з Кросфіту, в тому числі чемпіонати Світу та Європи [7]. В останні роки Кросфіт став популярний і в Україні. Незважаючи на складність і різноманітність навантажень в Кросфіт, цей вид фітнесу з року в рік завойовує серця шанувальників спорту і здорового способу життя.

Кросфіт підрозділяється на «фізкультурний» (для більшості людей) і «змагальний» (для елітних атлетів, професійних спортсменів). Тренування включають в себе елементи з інтервальної роботи високої інтенсивності, важкої атлетики, легкої атлетики, пліометрики, пауерліфтингу, гімнастики, гіревого спорту та інших видів спорту і фізичної діяльності [2; 7].

Кросфіт – це колове тренування, сутність якого полягає у виконанні певного комплексу вправ за мінімальний час. Воно має принципові відмінності від звичайних колових тренувань [2; 5; 7].

По-перше, в комплексі використовуються навантаження, спрямовані на розвиток одразу декількох фізичних якостей, таких як сила, витривалість і спритність. У зв'язку з цим підготовку за системою Кросфіт зазвичай ділять на три складові частини: важка атлетика, гімнастика і кардіо. Дана система являє собою систему розвитку сили і загальної фізичної підготовки. У Кросфіті поєднуються різні вправи, мета яких – досягнення всіх рівнів фізичної підготовки в поєднанні з гармонійним розвитком всього тіла.

По-друге, в цих тренуваннях не використовують ізольованих вправ як на тренажерах, так і з вільною вагою. Кросфіт-тренування складаються із загальної розминки, розвиваючого блоку необхідних навичок і 10-20 хвилин високо інтенсивного тренінгу.

Експериментальне дослідження проводилось на базі НПУ ім. М.П Драгоманова, м. Київ зі студентами 2 курсу. Протягом усього педагогічного експерименту проводилися спостереження за фізичним станом студентів, відвідуванням основних занять, а також за відвідуванням секції з Кросфіту.

Оцінка ефективності експериментальної програми проводилась шляхом порівняльного аналізу рівня фізичного стану до і після експерименту; вивчення змін відношення студентів до змісту програми в ході педагогічного експерименту; зміни мотивації студентів до регулярних занять фізичними вправами.

Основний акцент у роботі з експериментальною групою робили на отримання оздоровчого ефекту від занять Кросфітом. А саме, виконували підбір оптимальних, відповідно до фізичного стану студентів, засобів, методів, форм Кросфіту і фізичних навантажень. В педагогічному експерименті широко використовували методичні прийоми з елементами змагань для формування позитивного емоційного стану, інтересу до виконання вправ Кросфіту.

В основу формування експериментальної методики нами були покладені три різні серії тренувань:

І серія – робота без урахування часу.

Підбирали кілька вправ, які нам дозволяли використовувати наявний інвентар та знання техніки – це три вправи (підтягування, віджимання, стрибки): підтягування 10 р.; віджимання від підлоги 20 р.; стрибки 20 р.

Починали з підтягування. Після того як студенти завершили 10 повторень відразу (без відпочинку) приймали упор лежачи і починали віджиматися. Зробивши 20 повторень юнаки ставали на ноги і починали робити стрибки в гору, теж 20 повторень. Ці три підходи в різних вправах, які студенти робили без відпочинку складали «одне коло» або «один раунд». Таких раундів робили декілька, в залежності від рівня фізичної підготовленості студентів.

Якщо не вистачало сил зробити заплановану кількість повторень в підході (наприклад, підтягнутися 10 раз), то ми розбивали підхід на частини. Припустимо деякі студенти підтягувалися тільки 7-м раз, то після відпочинку 10-15 секунд (якнайменше) вони доробляли ще 3 повторення. Після цього продовжували виконання наступних вправ за планом. Така серія вправ дуже корисна, тому що в ній задіяні три найбільші м'язові масиви (ноги + руки + тулуб). Однак загальне навантаження невелике.

При підборі вправ дотримувались наступного правила: не ставити поруч вправи, в яких задіяні одні й ті ж м'язові групи, тому що це сильно уповільнить просування до наступних вправ через закислення даної м'язової групи.

Перша серія – це самий простий варіант формування навантаження в Кросфіт, тому що вона не лімітована часом. Студент робить коло за колом, але якщо сил не вистачає, то може зупинитися на 10-15 секунд і продовжити після паузи. Однак, чим менше таких пауз, тим краще. В процесі тренувань пауз ставало все менше, аж до повного їх зникнення.

ІІ серія – вмістити більший обсяг роботи в один і той же час.

Цей спосіб складніший, тому що жорсткіше прив'язаний до часу. Тут потрібно було виконати якомога більше раундів за час. Наприклад, за 20 хвилин виконати як можна більше повних кіл: 5 підтягувань; 10 віджимань; 15 вистрибувань.

Критерієм прогресу за цим варіантом було збільшення кількості повних кіл за один і той же час. Якщо перший раз студенти виконували 10 повних кіл, то через два місяці регулярних тренувань 20 повних кіл за один і той же час (20 хвилин), що говорить, що збільшення силової витривалості в два рази.

В цій серії дотримувались наступного правила: тільки після того, як була виконана запланована кількість повторень в підході будь-якої вправи, можна було переходити до наступної вправи. Тобто, тільки після того як студент закінчив повне коло (раунд), його зараховували і можна було перейти до наступного кола.

Обирали розумну кількість повторень в кожному підході в залежності від фізичної підготовленості студентів. Мета даної серії вправ не в тому, щоб зробити багато повторень в одному підході, а в тому щоб зробити багато самих підходів. Чим більше раундів за той самий час, тим краще.

ІІІ серія – скоротити час виконання заданого обсягу роботи.

Задавали загальну кількість повторень кожної вправи, яку потрібно було виконати. Наприклад так: 50 підтягувань; 100 підйомів ніг (прес); 100 віджимань лежачи; 200 стрибків зі зміною ніг.

Особливість цього способу навантаження полягала в тому, що кожен сам вирішував скільки кіл (раундів) зробити. Задавалась лише загальна кількість повторень вправи, яку потрібно зробити в сумі (у всіх колах) за підсумком. А скільки кіл у кожного студента вийде залежало від його фізичної підготовленості. Можна було робити навіть по одному повторенню у вправі на коло, якщо було важко.

На початковому етапі інтенсивність занять складала 50-60% від максимально допустимої частоти серцевих скорочень. На тиждень проводилось по 2 заняття тривалістю по 80 хвилин. Основна мета початкового етапу – дати можливість адаптуватися організму до навантажень і навчити студентів технічно правильно виконувати основні вправи. В міру покращення фізичної підготовленості досліджуваних на наступних етапах інтенсивність занять збільшувалася до 75-85%.

Навантаження в Кросфіт найчастіше мало гібридний характер в силу своє тривалості, і крім сили тренували витривалість і кисневу ємкість. Крім того використовували метод одночасного задіяння аеробних і анаеробних енергетичних систем. Таким чином, весь процес побудови тренувань керувався наступними правилами:

- з огляду на способи енергозабезпечення, в більшості випадків планували багатоповторні (6-20 разів) підходи, тому що вони краще розвивали необхідні якості, ніж малоповторні (1-3 рази) підходи;
- не використовували принцип тренування до відмови, тому що відбувається закислення м'язів молочною кислотою і це призводить до зниження темпу і падіння сили;
- перед виконанням першого раунду робили якісну аеробну розминку, для того щоб допомогти організму легше перебудуватися на використання кисню під час тривалої силової роботи і знизити кисневий борг;
- відпочинок планували після серії раундів до повного відновлення запасів кисню в організмі, що сприяло виведенню молочної кислоти і відновленню сил;
- пропагували повну заборону тютюнопаління, тому що нікотин блокує здатність еритроцитів переносити молекули кисню по кров'яному руслу;
- не форсували збільшення ваги, тому що це призводить до більшого кисневого боргу в процесі виконання раундів;
- обов'язково використовували кардіороботу (біг, степер, скакалка і т.д.), тому що від аеробних можливостей організму багато в чому залежав успіх виконуваного силового тренування.

Після виконання експериментальної програми всі студенти відмітили основні переваги Кросфіту:

- *універсальність* – тренування сприяли як розвитку сили, так і силової витривалості, а також виховували вольові якості;
- *доступність* – робота не потребувала спеціалізованих спортивних залів, тренування проводили навіть біля гуртожитку;
- різно*манітність тренувань, варіативність* – Кросфіт включає максимальне розмаїття тренувань, причому не лише за наявності снарядів і тренажерів, але й зі своїм власним тілом. Можна включати додатково будь-які спеціалізовані навантаження, такі як плавання, боротьба, бокс, біг, скакалка;
- *оздоровлення* – за допомогою Кросфіту можна скласти помірну програму тренувань в стилі ЗФП і така програм ніколи не зашкодить здоров'ю. За одне тренування спалюється до 1000 ккал, що сприяє схудненню;
- *колективізм* – Кросфіт вимагав роботи у злагодженому колективі, створювався змагальний дух в групі, що мотивував до регулярних занять фізичними вправами і сприяв покращенню спортивного результату.

Таким чином, по-перше, стає очевидним, що використання засобів Кросфіту при мотивованому ставленні студентів до занять новим видом спорту, які проводилися на високому емоційному фоні, були значно ефективнішими, ніж ті, які проводилися за традиційними методиками.

По-друге, різний зміст занять в кожній серії, які створювали адекватні режими рухової активності, позитивно впливали на темпи розвитку основних фізичних здібностей.

Дослідження зміни мотивації до фізкультурно-спортивної діяльності здійснювалося шляхом повторного анкетування із перерахуванням можливих мотивів, а методика підрахунку дала змогу якісно оцінити рівень мотиваційних установок до фізкультурно-спортивної діяльності.

Мотиви розглядалися нами як, «психічні явища», що стають спонуканням до певної діяльності [1]. Вивчення мотивів надало можливість виявити суб'єктивний погляд, а отже, і значимість фізкультурно-оздоровчої діяльності, особливості

орієнтації молоді на цю діяльність. Вивчення цих факторів та усунення причин, які викликають подібне ставлення до нових видів спорту було завданням нашого експерименту.

Вибір рухової активності, як правило, обмежувався умовами та можливостями ВНЗ, розвитком спортивної бази. Найчастіше респонденти займалися спортивними іграми, легкою атлетикою, плаванням, боротьбою й ритмічною гімнастикою. Тому студентам під час експериментальної роботи пропонувався новий вид фізкультурно-спортивної діяльності, а саме Кросфіт.

У цій діяльності створювалися найбільш сприятливі умови для формування таких особистісних характеристик студента, як світогляд, активна життєва позиція, колективна спрямованість, які передбачали єдність свідомості та діяльності. Широке використання різноманітних занять Кросфітом сприяло формуванню творчої індивідуальності та спортивній майстерності студентів, а їх участь у масових змаганнях, є результатом сформованості потреби в перевірці й оцінюванні своїх можливостей і здібностей.

Соціологічні дослідження проблеми дозволили розібратися у причинах недостатньої спортивної активності відповідної частини опитаних і індиферентного відношення другої частини студентів. На питання «Що Вам заважає займатися фізкультурно-оздоровчою діяльністю?» 70% студентів відповіли, що їм заважає відсутність часу, його поглинає навчання, тобто необхідність отримати професію. На поставлене питання 7,5% відповіли що не бажають взагалі займатися фізичними вправами. Розглядаючи цю ситуацію, ми нерідко зважаємо на об'єктивні причини: відсутність матеріальної бази, недостатнє фінансування заходів, відсутність кадрів та ін.

Аналіз результатів соціологічного опитування студентів засвідчив, що головна причина полягає не в об'єктивних, а в суб'єктивних факторах. До останніх студенти відносять: недостатній рівень організації фізкультурних і спортивно-масових заходів, і особливо, їх практичну відсутність в академічних групах. До числа найбільш популярних видів занять з фізкультурно-оздоровчої діяльності студенти назвали ігрові види спорту, фітнес, аква-фітнес, заняття на тренажерах.

Аналіз анкети показав, що на питання «Чи потрібні нові види спорту у вузах?» 94,6% студентів відповіли що вважають за необхідне уведення таких занять. Натомість є відповіді які свідчать про негативне відношення до нових видів спорту в вузах, вони склали 5,4%. Розуміння студентами соціальної значимості регулярних занять фізичною культурою і спортом породжує в них певний інтерес, потребу, що переходить у мотив фізкультурно-оздоровчої діяльності.

Доведено ефективність запропонованої методики, яка засвідчує статистично достовірне поліпшення показників фізичної підготовленості, в експериментальній групі відбулися значні позитивні зрушення у стані фізичної підготовленості студентів ($P < 0,001$).

Результати дослідження студентів контрольної та експериментальної груп показують, що визначним мотивом занять фізичною культурою та спортом у студентів є прагнення бажання поліпшити фігуру, поставу, схуднути, наростити м'язову масу, покращити своє здоров'я (44,7% відповідей), бажання розвивати фізичні якості, освоювати різні рухові вміння та навички (21,3%).

Серед мотивів які б спонукали до занять фізичною культурою та спортом 13,7% респондентів є прагнення до емоційної розвантаженні, отримання позитивних емоцій, спілкування, підтримка хорошого настрою, а 11,8% відповідей студентів відносяться до бажання самоствердження, розвиток морально-вольових якостей. Дещо нижча значимість комунікативного мотиву (можливість спілкування та засобів заповнення дозвілля – 7,4%), а також престижного мотиву (1,1%).

Результати повторного анкетування студентів щодо визначення мотивації до занять фізичною культурою та спортом свідчать, що в експериментальній групі 86% респондентів змінили своє ставлення в бік позитивного до занять фізичною культурою і спортом.

Висновки. Таким чином, регулярні заняття Кросфітом студентів зацікавили, сприяли їх фізичному удосконаленню та закріпили звичку до регулярних занять фізичною культурою і спортом. Спираючись на результати дослідження можна відзначити, що формування позитивної мотивації студентів до занять фізичною культурою і спортом залежить від ряду чинників: врахування індивідуальних особливостей студентів, пошуку нових підходів до організації занять, уведення нових видів спорту до регулярних занять студентів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх проблем, однак допускає рекомендувати ряд наступних заходів щодо покращення організації занять студентів з фізичного виховання з метою залучення та зацікавлення їх до фізкультурно-спортивної діяльності: популяризація та відкриття секцій з нових видів спорту; забезпечення студентів методичною літературою; досконале планування навчального процесу з урахуванням побажань студентів.

Список літератури:

1. Алексейчук І. Мотиви занять фізичною культурою і спортом у вищій школі / І. Алексейчук, Н. Добровольська, О. Начата // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: Зб. наукових праць. – Луцьк, 2002. – Т. 1. – С. 173-175.
2. Базилевич Н.О. Особливості використання нового виду спорту «Crossfit» у самостійній фізкультурно-оздоровчій роботі студентів / Н.О. Базилевич, О.С. Тонконог // Гуманітарний Вісник ДВНЗ «Переяслав-Хм. ДПУ імені Григорія Сковороди» Спецвипуск. – Переяслав-Хмельницький, ФОП Лукашевич О.М., 2016. – С. 136-142.
3. Волков Л.В. Теорія и методика дитячого та юнацького спорту / Л.В. Волков. – К.: Освіта України, 2016. – 464 с.
4. Завидівська Н. Шляхи оптимізації фізкультурно-спортивної діяльності студентів вищих навчальних закладів / Н. Завидівська, І. Ополонець // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – № 2 (10). – С. 50–54.

5. Зиннатнуров А.З. Кроссфит как направление совершенствования процесса физического воспитания в вузе / А.З. Зиннатнуров, И.И. Панов. Известия Тульского государственного ун-та.: Физическая культура. Спорт. – № 1/2014. – С. 14-19.
6. Круцевич Т. Сформованість цінностей індивідуальної фізичної культури студентів різних відділень ВУЗу / Т. Круцевич, О. Марченко // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2008. – №3-4. – С. 103-106.
7. http: // journal. crossfit . com/ 2009/ 02 /crossf i ts- new- definition-of-fitness-volume-under-the-curve-1.tpl

Базилевич Н.А., Тонконог А.С.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ВЛИЯНИЕ ЗАНЯТИЙ КРОССФИТОМ НА ФОРМИРОВАНИЕ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ К РЕГУЛЯРНЫМ ЗАНЯТИЯМ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ И СПОРТОМ

Аннотация
В статье раскрывается методика применения Кроссфита в процессе формирования мотивации студентов к регулярным занятиям физической культурой и спортом. Данные экспериментального исследования свидетельствуют о положительном влиянии занятий Кроссфитом на физическую подготовленность студентов, а также заинтересованность молодых людей новым видом спорта, закрепило привычку к регулярным занятиям физическими упражнениями. Опираясь на результаты исследования можно отметить, что формирование положительной мотивации студентов к занятиям физической культурой и спортом зависит от учета индивидуальных особенностей студентов, поиска новых подходов к организации занятий, введение новых видов спорта в регулярные занятия студентов.

Ключевые слова: Кроссфит, мотивация, студенты, физическая культура, спорт.

Bazylevych N.A., Tonkonog A.S.
Pereyaslav-Khmelnytsky Gregory Skovoroda State Pedagogical University

INFLUENCE ON THE FORMATION OF STUDIES CROSSFIT MOTIVATION OF STUDENTS TO REGULAR CLASSES PHYSICAL CULTURE AND SPORTS

Summary
In the article the technique of application of CrossFit in the formation of students' motivation to regular physical training and sports. These experimental studies demonstrate the positive impact of CrossFit training on physical fitness of students, as well as the interest of the young people a new sport, cemented the habit of regular physical exercise. Based on the results of the study can be noted that the formation of positive motivation of students to physical culture and sports depends on the individual characteristics of students, the search for new approaches to the organization of training, the introduction of new sports in the regular classes of students.

Keywords: CrossFit, motivation, students, physical education and sports.

УДК 796.8:612.662.1

ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ РЯДА МОРФОЛОГИЧЕСКИХ И РЕПРОДУКТИВНЫХ ЗНАЧЕНИЙ СПОРТСМЕНОК, ЗАНИМАЮЩИХСЯ ТАНЦЕВАЛЬНЫМ СПОРТОМ

Бугаевский К.А.
Институт здоровья, спорта и туризма
Классического приватного университета
Черепок А.А., Волох Н.Г.
Запорожский государственный медицинский университет

В статье представлены материалы исследования, посвящённого особенностям проявлений полового диморфизма, становления и протекания менструального цикла у спортсменок юношеского и 1-го зрелого возрастов, занимающихся танцевальным спортом. Показаны варианты выявленных нарушений значений индекса полового диморфизма в половых соматотипах и различные варианты нарушений менструального цикла, а также проявления гиперандрогении у спортсменок. Указанна взаимосвязь выявленных нарушений репродуктивных значений с интенсивными физическими и психо-эмоциональными нагрузками.
Ключевые слова: спортсменки, танцевальный спорт, половой диморфизм, соматотипы, менструальный цикл, гиперандрогения.

Постановка проблемы. Занятие танцевальным спортом является весьма популярным и востребованным во многих странах мира. Достаточно много девушек приходит в этот чудесный вид спорта ещё в период препубертата и пубертата и многие из них остаются в нём в юношеском и первом репродуктивном возрасте. По количеству и объёму физических и психологических нагрузок во время тренировочно-соревновательного цикла, танцевальный спорт можно смело отнести к наиболее интенсивным видам спорта, требующим физической силы, тренированности и адаптации организма к этим нагрузкам [1; 3; 7]. Всё это, в совокупности, зачастую приводит к тому, что организм молодых спортсменок вынужден адаптироваться к этому нарастающему, длящемуся годами, давлению физических и психо-эмоциональных нагрузок. Организм большинства спортсменок-танцовщиц находится в состоянии перманентного стресса, с его физической и психологической составляющими [7]. Прямыми производными происходящих адаптационных изменений в организме спортсменок, являются соматические и психологические приспособительные, компенсаторные преобразования [1-5; 7].

Это, прежде всего, выражается в снижении массы тела, за счёт снижения общего количества жировой ткани в организме, что влечёт, вместе с психологическими нагрузками, к угнетению синтеза эстрогенов, приводящей к гипоэстрогенемии и, соответственно, к надпочечниковой гиперандрогении, внешним проявлением которых являются соматические проявления изменений половых соматотипов, с переходом в мезоморфию и андроморфию, а также перестройка в протекании овариально-менструального цикла [1-8]. Учитывая то, что менструальный цикл является маркером состояния репродуктивного здоровья каждой женщины, и его нарушения, в особенности сопровождающиеся соматическими изменениями, эти явления являются аспектом пристального изучения учёных, в решении вопроса о влиянии спорта и связанных с ним физических и психо-эмоциональных нагрузок на репродуктивное здоровье и репродуктивную функцию женщин-спортсменок.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросами психологической вариабельности у спортсменок в танцевальном спорте занималась М.С. Новицкая (2014), особенностями полового диморфизма, менструального цикла и репродуктивных показателей, при интенсивных физических нагрузках у спортсменок, занимались такие исследователи, как Е.А. Зырянова, Е.И. Марова, А.В. Смоленский (2008); А.Р. Радзиевский, М.П. Радзиевская, Т.Г. Дыба (2008); С.Н. Белик, И.В. Подгорный, Ю.В. Можинская (2014); Е.Ф. Кочеткова, О.Н. Опарина (2014). Но, при этом, не было найдено, в доступных источниках информации, никаких материалов исследований, касающихся анатомо-морфологических и репродуктивных особенностей у спортсменок, а также данных, посвящённых построению тренировочно-соревновательного процесса в танцевальном спорте, с учётом циклических изменений в организме спортсменок и фаз овариально-менструального цикла.

Выделение не решённых раньше частей общей проблемы. С учётом изложенного анализа ограниченного круга проводимых медико-биологических исследований у спортсменок в танцевальном спорте, наша исследовательская работа явилась попыткой изучение ряда соматических и репродуктивных изменений, происходящих в организме спортсменок в танцевальном спорте. Это касается, прежде всего, адаптационных изменений, происходящих в ряде морфологических и репродуктивных показателей, в частности, в сдвигах в половых соматотипах спортсменок и в показателях их овариально-менструальных циклов, а также в ряде эндокринных проявлений.

Целью статьи является представление результатов проведённого исследования, с анализом выявленных изменений со стороны особенностей протекания овариально-менструального цикла, вариантов половых соматотипов, а также явлений гиперандрогении у спортсменок.

Изложение основного материала. Данное исследование проводилось в 2016 году на базе цен-

тров спортивного танца в г. Запорожье и г. Новая Каховка. К исследованию (на основе добровольного согласия) были привлечены девушки юношеского (n=15) и 1-го репродуктивного возраста (n=13), всего 28 спортсменок, занимающихся танцевальным спортом. Мы использовали такие методы исследования, как антропометрия, с определением длины и массы тела, ширины плеч и ширины таза, метод индексов, с определением индекса массы тела (ИМТ), индекса полового диморфизма (ИПД), шкалы Ферримана-Галлвея для определения степени выраженности гиперандрогении, осмотр, интервьюирование, анкетирование – с применением авторского (К.А. Бугаевский, 2009) варианта анкеты по особенностям менструального цикла, анализ доступных источников информации, метод математической статистики.

В группе спортсменок юношеского возраста (n=15) были определены следующие антропометрические значения: длина тела 1,69±1,03 см, что в соответствии с существующей рубрикацией длины тела значение данного показателя в группе соответствует росту выше среднего (для женщин 168-173 см), масса тела 59±0,94 кг ($p<0,05$) [6]. Массо-ростовые соотношения определялись посредством вычисления индекса массы тела (ИМТ). Среднее значение ИМТ во всей группе составило 20,76 кг/см^2 ($p<0,05$), что соответствует нормальным показателям [6]. Но, при более детальном рассмотрении установлено, что у двух спортсменок (13,33%) ИМТ составил 17,84 и 18,03 кг/см^2, что соответствует дефициту массы тела [6]. Срок занятий танцевальным спортом у девушек данной группы составил от 3,5 до 5 лет.

Распределение половых соматотипов по Дж. Таннеру (с использованием значений ширины таза и ширины плеч) [4; 5] в исследуемой группе юных спортсменок (n=15) были следующие: мезоморфный половой соматотип был определён у большинства девушек-спортсменок – 11 (73,3%), у четырёх (26,67%) был определён гинекоморфный половой соматотип. Андроморфный половой соматотип в этой группе не был определён ни у одной спортсменки.

Данные изучения степени оволосения проводилось по шкале Ферримана-Галлвея, со значениями от 8 до 12 баллов [2]. У 5 (33,33%) девушек было установлено оволосение, пограничное между нормальным и избыточным, с явлениями акне, себореи, усиленным ростом жёстких волос на лице и теле, что было оценено как лёгкое и умеренное проявление гиперандрогении [2].

Несколько иные показатели были получены у спортсменок группы 1-го репродуктивного возраста (n=13): длина тела составила 1,74±1,36 см ($p<0,05$). В соответствии с существующей рубрикацией длины тела, значение данного показателя в группе, соответствует высокому росту (для женщин – от 174 до 179 см) [6]. Масса тела – 66,24±1, 37 кг ($p<0,05$). Массо-ростовые соотношения определялись посредством вычисления индекса массы тела (ИМТ) [6]. Среднее значение ИМТ во всей группе составило 22,06 кг/см^2 ($p<0,05$), что соответствует нормальным показателям [6]. Срок занятий танцевальным спортом у девушек данной группы составил от 5 до 10 лет. Распределение половых соматотипов по Дж. Таннеру [4; 5] в этой группе спортсменок (n=13) было следующее: мезоморфный половой соматотип был определён у большинства девушек-спортсменок – 9 (69,23%), у двух (26,67%) был определён гинекоморфный половой соматотип. Андроморфный половой соматотип в этой группе был определён у двух (26,67%) спортсменок.

В группе спортсменок юношеского возраста (n=15) было установлено, что время наступление менархе в группе составило 12,17±0,57 лет ($p<0,05$). Это чуть ниже среднего показателя наступления менархе у девушек на Украине, составляющего 12,52±0,52 лет ($p<0,05$) [2]. При этом, у 3 (20,00%) спортсменок менархе наступило с 11 до 12 лет, у 8 (53,33%) – с 12 до 13 лет, и у 4 (26,67%) – с 13 до 14 лет, что также укладывается в показатели, которые с одной стороны больше средне-нормативных, а с другой стороны соответствуют нормативным физиологическим значениям для менархе [2; 8]. При определении времени установления стабильности течения овариально-менструального цикла во всей группе составляет 1,6±0,35 года ($p<0,05$), что соответствует допустимым физиологическим характеристикам [2; 8]. Продолжительность менструального цикла (МЦ) во всей группе составила 27,14±0,53 дня ($p<0,05$), что соответствует общепринятой международной норме в 21-35 дней ($p<0,05$) [2; 8]. Длительность менструального кровотечения (МК) в группе составила 5,36±0,14 дня ($p<0,05$), что соответствует физиологической норме от 3 до 7 дней [2; 8]. Но, при этом, у 11 (73,33%) спортсменок нестабильный МЦ и «плавающее» количество дней менструального кровотечения от 3-5 до 5-7 дней. Также обращает на себя внимание тот факт, эти 11 девушек-спортсменок, или 73,33%, отмечают обильные менструальные выделения, а у 13 (86,67%) – выраженный предменструальный синдром (ПМС) с разнообразными вегетативными проявлениями, у 11 (73,33%) выражены явления альгодисменореи [2; 8].

В группе спортсменок 1-го репродуктивного возраста показатели менструального цикла и выявленные его нарушения отличались от первой группы. Во всей исследуемой группе (n=13) возраст менархе составил 13,62±0,23 лет ($p<0,05$), что хоть и является физиологической нормой, при этом есть на 1,1 года выше среднего показателя наступления менархе у девушек на Украине, составляющего 12,52±0,52 лет ($p<0,05$) [2]. При более детальном рассмотрении полученных результатов было установлено, что начало МЦ у 4 спортсменок (30,77%) наступало в возрасте 11-12 лет, у 8 девушек (61,54%) – в возрасте 13-14 лет, а с 14 по 15 лет – у 1 спортсменки (7,69%). У всех 100 % спортсменок имелись различные виды нарушений менструального цикла. У 2 (15,39%) из них была зафиксирована вторичная аменорея, с отсутствием менструального кровотечения в сроке более 6 месяцев [2; 8]. У 11 (84,62%) спортсменок был зафиксирован гипоменструальный синдром, с проявлениями гипо-олиго- и пройоменореи, в сочетании с клиническими проявлениями альгодисменореи [2; 8]. Средняя продолжительность менструального цикла у спортсменок находится ниже пределов физиологической

нормы в 21-35 дней, а именно – 17,26±1,12 дней ($p<0,05$) [2; 8]. При определении времени установления стабильности течения овариально-менструального цикла во всей группе определено, что оно составляет 1,4±0,47 года ($p<0,05$), что соответствует допустимым физиологическим характеристикам [2; 8]. Из общего числа спортсменок, 12 (92,31%) из них отмечают выраженный предменструальный синдром (ПМС). Лишь 1 (7,69%) спортсменка, отметила его полное отсутствие. Было установлено, что продолжительность менструального кровотечения во всей группе (n=13) составляет 2,44±0,34 дня ($p<0,05$), что соответствует проявлению олигоменореи [2; 8]. Показатели шкалы Ферримана-Галлвея у спортсменок с явлениями гиперандрогении были такие: ниже 8 баллов – у 2 (15,39%), от 8 до 12 баллов – у 9 (69,23%) спортсменок – оволосение, пограничное между нормальным и избыточным; 12-18 баллов – у 2 (15,39%) спортсменок, что было расценено нами, как гирсутизм [2]. Полученные данные показателей ИПД, с преобладанием мезоморфного (в первой группе у 11 (73,3%), а во второй – сочетание андроморфного и мезоморфного половых соматотипов у 11 (84,62%), указывают на адаптационные изменение полового соматотипа [5]. На это указывает, также, наличие в обеих группах спортсменок, с явлениями гиперандрогении разной степени выраженности – 5 (33,33%) и 12 (92,31%), соответственно. В этих группах происходящие изменения прямо указывают на явления усиленной адаптации организма спортсменок, занимающихся танцевальным спортом. Это напрямую можно отнести к интенсивным физическим и психо-эмоциональным нагрузкам, выражающееся в нарушениях их соматической составляющей, в сторону маскулинного типа и переходного мезоморфного полового соматотипа, с угнетением их гинекоморфности, с явлениями нормоэстрогении [4-7].

Выводы и перспективы дальнейших исследований:

1. Выявленные нарушение менструального цикла и явления гиперандрогении у спортсменок на пике их спортивной формы является составной комплекса адаптационных преобразований в женском организме в ответ на стрессорный фактор (каковыми являются большие физические и психо-эмоциональные нагрузки).

2. Нарушение менструального цикла у женщин-спортсменок является своеобразной «ценой» за достижение ее организмом высокого уровня адаптивности к напряженным тренировочным и соревновательным нагрузкам.

Перспективой дальнейших исследований является изучение особенностей костного таза в данной группе спортсменок.

Список литературы:

1. Белик С. Н. Влияние спортивной деятельности на репродуктивное здоровье девушек / С.Н. Белик, И.В. Подгорный, Ю.В. Можинская // Сборники конференций НИЦ Социосфера. – 2014. – № 33. – С. 103–111. URL: http://cyberleninka.ru /article/n/vliyanie-sportivnoy-deyatelnosti-na-reproduktivnoe-zdorovie-devushek (дата обращения: 21.02.2017).
2. Бугаевский К.А. Нарушения менструального цикла, гиперандрогения и занятия спортом / К.А. Бугаевский // Медико-физиологические основы адаптации и спортивной деятельности на Севере: сборник материалов научных трудов Всероссийской международной научно-практической конференции. – Сыктывкар, 6-9 октября 201. – С. 13–15.
3. Зырянова Е.А. Влияние интенсивных физических нагрузок на функцию репродуктивной системы у спортсменок / Е.А. Зырянова, Е.И. Марова, А.В. Смоленский // Акушерство и гинекология. – 2008. – № 1. – С. 6–8.
4. Кочеткова Е.Ф. Особенности и проблемы полового диморфизма в спорте / Е.Ф. Кочеткова, О.Н. Опарина // Современные научные исследования и инновации. – 2014. – № 7. – С. 15-20.
5. Лопатина Л.А. Антропометрическая характеристика девушек по классификации Дж. Таннера / Л.А. Лопатина, Н.П. Сереженко, Ж.А. Анохина // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 12-3. – С. 504–508.
6. Никитюк Д.Б. Индекс массы тела и другие антропометрические показатели физического статуса с учетом возраста и индивидуально-типологических особенностей конституции женщин / Д.Б. Никитюк, В.Н. Николенко, С.В. Клочкова // Вопросы питания. – 2015. – № 4. – С. 47–54.
7. Новицкая М.С. Психологические аспекты танцевального спорта в системе спортивной подготовки / М.С. Новицкая // Психология обучения. – 2014. – № 7. – С. 87-93.
8. Радзиевский А.Р. О нарушении менструального цикла женщин-спортсменок в период адаптации к большим физическим нагрузкам / А.Р. Радзиевский, М.П. Радзиевская, Т.Г. Дыба [Электронный ресурс] // URL: http: www.sportzal.com (дата обращения 21.02.2016).

Бугаєвський К.А.
Інститут здоров'я, спорту та туризму
Класичного приватного університету
Черепок О.О., Волох Н.Г.
Запорізький державний медичний університет

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РЯДУ МОРФОЛОГІЧНИХ І РЕПРОДУКТИВНИХ ЗНАЧЕНЬ СПОРТСМЕНОК, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ ТАНЦЮВАЛЬНИМ СПОРТОМ

Анотація
У статті представлені матеріали дослідження, присвяченого особливостям проявів статевого диморфізму, становлення і протікання менструального циклу у спортсменок юнацького та 1-го зрілого віку, що займаються танцювальним спортом. Показані варіанти виявлених порушень значень індексу статевого диморфізму в статевих Соматотип і різні варіанти порушень менструального циклу, а також прояви гіперандрогенії у спортсменок. Вказано взаємозв'язок виявлених порушень репродуктивних значень з інтенсивними фізичними і психо-емоційними навантаженнями.
Ключові слова: спортсменки, танцювальний спорт, статевий диморфізм, соматотип, менструальний цикл, гіперандрогенія.

Bugaevskiy K.A.
Institute of Health, Sport and Tourism, Classic Private University
Cherepock A.A., Voloh N.G.
Zaporozhye State Medical University

INVESTIGATION OF SOME MORPHOLOGICAL AND REPRODUCTIVE VALUE SPORTSWOMEN DEALING DANCE SPORT

Summary
The article presents the results of research devoted to the peculiarities of displays of sexual dimorphism, formation and flow of the menstrual cycle in youth athletes and 1st adulthood dealing Dance Sport. Showing variations of violations of sexual dimorphism index values in sexual and somatic different variants of menstrual disorders, as well as manifestations of hyperandrogenism in female athletes. Said interconnection of violations of reproductive values with intense physical and psycho-emotional stress.
Keywords: female athletes, dance sport, sexual dimorphism, somatotypes, menstrual cycle, hyperandrogenism.

УДК 796.01:61

МЕТОДИКА КОРЕКЦІЇ СКОЛІОЗУ ЗА ДОПОМОГОЮ СПЕЦІАЛЬНИХ ФІЗИЧНИХ ВПРАВ

Малигін А.О.
Сумський державний університет

У даній роботі порушено проблему доцільності використання існуючих методів лікування захворювань опорно-рухового апарату. Також було проаналізовано традиційні методи корекції сколіозу на предмет безпечності, ефективності та наукової обґрунтованості. Запропоновано власну методику, що комбінує вправи на суші та лікувальне плавання.
Ключові слова: сколіоз, мануальна терапія, лікувальне плавання, методика лікування.

Постановка проблеми. У даній роботі буде розглянуто сколіоз як найбільш поширене захворювання опорно-рухового апарату.

Серед учених та лікарів досі відбуваються активні суперечки щодо причин виникнення даного захворювання. Незважаючи на розвиток ортопедичної сфери, навіть провідні фахівці не мають точної відповіді на це питання. У найдавніших джерелах зазначається, що це питання було порушено ще Гіппократом. Це теорія асиметричного розвитку м'язів, що призводить до прогресування сколіозу.

Активні дослідження в цій сфері розпочалися на початку XX століття. У 1920 р. один з дослідників уже помітив цікаву закономірність серед контрольної групи дітей: у них перева-

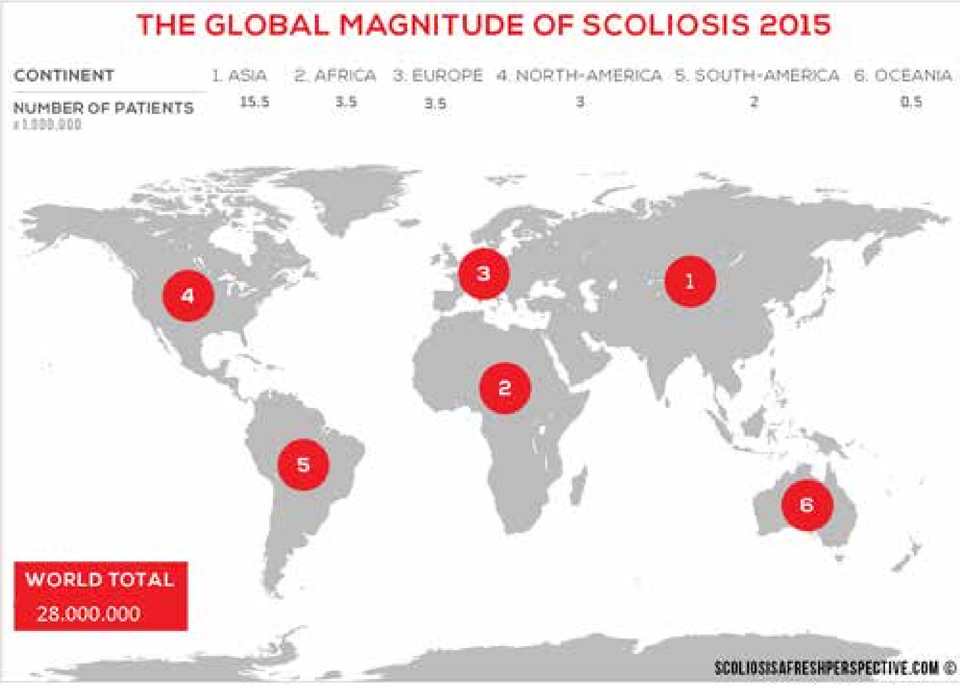

Рис. 1. Світова статистика поширення сколіозу за 2015 рік

жав розвиток м'язів або з лівої сторони, або з правої. Через невеликий проміжок часу іншим ученим була висунута теорія, що до сколіозу призводять спазматичні скорочення м'язів з одного боку.

На даний момент, згідно медичним дослідженням не існує ефективних методів лікування сколіозу, а ось методик, які можуть нашкодити і посилити порушення більш ніж достатньо. Тому необхідно при виборі способу лікування керуватись принципом «щоб не нашкодити» у даній ситуації. Принцип корекції сколіозу за допомогою ЛФК заснований на тому факті, що при даному захворюванні певні групи м'язів (ліва чи права) відстають від розвитку. Неважко здогадатись, що лікування спрямоване на усунення різниці сили розвитку між лівою і правою групами м'язів. Тобто максимально навантажити відстаючі у розвитку групи м'язів і якомога менше задіяти при цьому найбільш розвинені. Власне це виключає виконання будь-яких вправ з синхронними рухами (виключення становлять вправи з манжетами *див. Лікувальне плавання*).Тому виходячи з результатів досліджень та мого досвіду, у даній статті буде розглянуто комплекс вправ, які дозволять безпечно сприяти лікуванню захворювань опорно-рухового апарату (у даному випадку сколіозу).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Робота була розпочата з аналізу дослідницьких даних стосовно ефективності лікування сколіозу плаванням та мануальною терапією.На сьогодні досі немає наукового підтвердження їх ефективності. Існують лише окремі повідомлення стосовно лікувального плавання, але не на рівні корекції, а лише «біль минув». Цей ефект досягається через самовитягнення лежачи, але цього самого можна досягти й лежачи на дивані. Тоді постає питання: «Навіщо взагалі використовувати плавання, якщо воно начебто неефективне?».

Для цього необхідно розглянути інші, більш загальноприйняті методи лікування, як мануальна терапія. Методи, які використовуються остеопатами і хіропрактиками при лікуванні болю у спини та інших хвороб мають невисоку ефективністю [2]. До таких висновків прийшли британські дослідники в результаті огляду 16 робіт, присвячених оцінці результатів використання хіропрактичної і остеопатичної методик при лікуванні різних захворювань.

У розпорядженні фахівців Пенінсульської Медичної школи в Екстері, Девон були дані про результати лікування остеопатії і хіропрактики пацієнтів, які страждають періодичними болями, астмою, алергією, а також болями у спині і шиї.

Хіропрактика і остеопатія – методи лікування різних захворювань, засновані на мануальному впливові на область хребта без застосування хірургічного втручання і лікарських препаратів. У 2002 році канадські вчені прийшли до висновку, що жорстка техніка, яка використовується у хіропрактиці і остеопатії, може призвести до пошкодження і розриву шийних артерій, які, у свою чергу, можуть призвести до інсульту.

За даними вчених, досліджувані методи виявилися неефективними при лікуванні всіх типів захворювань, за винятком болю в спині та шиї. Досі ці практикуючі лікарі мають ліцензії і продовжують діяльність. Звернемося до мануальної терапії, яка є однією з найпоширеніших методик лікування на сьогодні [3]. Виходячи з біологічних особливостей, район безпосереднього викривлення хребта є менш рухливим, ніж інші його частини. То що ж відбувається при спробах корекції хребта методом мануальної терапії (вона ж кайропрактика, хіропрактика. Під «мануальною терапією» маються на увазі високошвидкісні, «трастові» методики) і різними видами витягнення: йоги, нахилах, висах на турніку, профілак-

тиці Євмінова, тракційних ліжках, витягненнями під різними розпірками і розтяжками.

Як неважко здогадатися, сподіваючись «збільшити гнучкість» хребту наноситься повторна травма. Так як у переважної більшості сколіозників хребет сам по собі гнучкий, а «латка», навпаки, відрізняється ригідністю (нерухомістю) і міцністю, то за всіма законами логіки, фізики і просто народного досвіду травмуються сусідні ділянки з уже існуючою латкою.

Також на хребет продовжує діяти асиметрична стискаюча сила збоку. І в цих умовах асиметричного навантаження загоюються нові пошкодження.

Треба сказати, що вузьконаправленими маніпуляціями типу мануальної терапії можна домогтися розтягування не тільки хребта, як на тракційних ліжках, йогою або у висі, а саме викривленого відділу. При досить сильному впливі можливе цілеспрямоване пошкодження («збільшення гнучкості», воно ж «усунення функціональних блоків») саме «латки». Але на кінцевий результат це впливає мало – збільшення рухливості в умовах деформуючої (асиметричної) роботи м'язів призводить до збільшення кута деформації та виникнення або посилення болю. Як результат допустимим є лише самовитягення у вихідному положенні лежачи.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Постає питання: існує пацієнт зі сколіозом і йому необхідне лікування. Ефективного методу лікування не існує і тому треба вибрати найбільш безпечний. Рекомендоване самовитягнення є гарним варіантом, проте є проблема. Людині необхідна фізична активність, оскільки надмірна вага збільшує компресію хребта, а виходячи з того, що є проблеми опорно-рухового апарату, буденна фізична активність та спектр вибору видів спорту є обмеженим. І ось тут на допомогу приходить лікувальне плавання та певний спектр вправ на суші. Хоч і з деякими особливостями цей варіант лікувальних вправ є найбільш безпечним.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Довести теоретичну ефективність комбінування вправ на суші та на воді, що викликало серед лікарів та авторів лікувальних методик різні дискусії з приводу ефективності та безпеки власне вправ на суші при сколіозі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дана методика має безліч переваг, оскільки комбінує вправи на суші без використання турника та інших шкідливих витягувань вказаних вище і класичною ЛФК на воді. Також дане комбінування дозволяє задіяти найбільшу кількість груп м'язів, що неможливе при виконанні виключно ЛФК (гімнастичні вправи) або виключно лікувального плавання. Такий комплекс вправ передбачає їх виконання як на суші, так і у басейні (складається з 2 частин).

У спортивному залі (на суші).

Розминка перед плаванням є необхідною, а це не що інше як вправи на суші. Отже, ця складова присутня навіть якщо використовується виключно лікувальне плавання.Для того, щоб розім'яти м'язи, треба без різких рухів нахилити тулуб в сторону деформації хребта, тобто в ту сторону, у яку він вигнутий. А інші вправи не відрізняються від звичайної розминки (махи руками, ногами), оскільки основні вправи будуть спрямовані майже на всі групи м'язів.

Вправи підбираються індивідуально в залежності від характеру викривлення та інших особливостей, але існують правила, які виключають деякі види діяльності при лікуванні:

- не рекомендується робити вправи на витягування хребта і робити обертові рухи тулубом;
- хребет витягувати можна лише пасивно, маючи опору під собою, не можна висіти (принаймні до укріплення м'язового корсету);
- найкраще вправи починати з мінімальним навантаженням на хребет, поступово переходячи на більш складні і тривалі вправи;
- при появі болю в спині під час занять необхідно зупинити виконання вправ і проконсультуватися з фахівцем;
- вправи для ніг рекомендується чергувати з вправами для плечового пояса.

Лікувальне плавання.

Беремо вже відомий варіант вправ на воді.

Ця складова базується на 3 стилях (кроль на грудях, кроль на спині, брасі) та їх елементів, основою яких є асиметричне плавання. При цьому відбувається розвантаження хребта, значно зменшується вага тіла, відбувається розподілення навантаження, що дозволяє майже повністю уникнути асиметрії. Покращується кровообіг м'яких тканин.

Для цих вправ використовуються [1, с. 64-65]:

- манжети для рук та ніг різної ваги;
- колобашки та плавальні дошки(різного розміру);
- ласти різної довжини;
- гальмівний пояс з комірками;
- спеціальні лопатки для плавання різної форми.

Рис. 2. Манжета

Рис. 3. Колобашка

Рис. 4. Гальмівний пояс з комірками

Рис. 5. Лопатки різної форми та розміру

Рис. 6. Дошка для плавання

Рис. 7. Ласти різної довжини

Вправа № 1. Плавання кролем на грудях у повній координації, одягаючи манжети невеликої ваги та лопатку середнього розміру на сторону(першу – на кисть руки, другу – над суглоб нижньої кінцівки) з менш розвинутою мускулатурою. Дихальний цикл повинен припадати на слабку руку, це є дуже важливим аспектом.

Вправа № 2. Плавання кролем на грудях за допомогою одних рухів руками з використанням підтримуючого засобу (колобашки), що фіксує ноги, ізолюючи їх від роботи та знову ж таки лопаткою середнього розміру, що одягнена на долоню з тієї ж сторони. Умова про дихальний цикл є актуальною і в цьому випадку.

Вправа № 3. Плавання за допомогою рухів ніг, кролем на грудях з дошкою, з вдягнутою на слабішу ногу манжетою. Ця вправа виконується з довільним диханням.

Вправа № 4. Плавання за допомогою рухів ногами, тримаючи дошку сильнішою рукою, друга рука при цьому витягнута уздовж стегна. Манжета одягнена на слабішу сторону. Дихальний цикл припадає на слабішу руку.

Вправа № 5. Плавання кролем на грудях у повній координації з ластою на слабішій нозі і манжетою відповідно на руці з тієї ж сторони. Фаза дихання та сама.

Вправа № 6. Те саме, що й у попередній, але надягаючи при цьому лопатку на долоню слабішої руки.

Вправа № 7. Плавання кролем на грудях, на боці сильнішої сторони, тримаючи слабішу руку уздовж стегна, при цьому з вдягненою ластою на відповідну ногу. Фаза дихання незмінна.

Вправа № 8. Те саме, але з вдягненою на руку слабішої сторони манжетою.

*Вправа № 9.*Плавання кролем на грудях за допомогою рухів руками та у повній координації з вдягненою лопаткою на слабішій руці.

Вправа № 10. Те саме, але з лопатками різного розміру, поступово збільшуючи його (від меншого до більшого) з кожним циклом вправи.

Вправа № 11. Те саме, на цей раз додаючи манжету на слабішу руку.

Вправа № 12. Плавання кролем на грудях «з підміною»: виконується довільна кількість гребків однієї рукою, сильніша рука витягнута вперед. Вдих виконується вперед або в сторону робочої (слабішої) руки.

Вправа № 13. Та сама вправа з манжетою на нозі.

Вправа № 14. Те саме з манжетою і ластою на слабішій стороні відповідно.

Вищевказані вправи актуальні й для способу кроль на спині.

Вправа № 15. Плавання брасом на грудях за допомогою рухів ногами із застосування дошки (або без неї) з витягнутими руками.Манжета вдягається на слабішу ногу.

Вправа № 16. Плавання брасом на спині за допомогою рухів ніг, руки спереду або вздовж стегна, манжета одягнена на слабішу ногу.

Вправа № 17. Занурювання в довжину, з рухами ногами брасом та різними положеннями рук, при цьому манжета вдягнена на слабішу ногу. Ця вправа сприяє вдосконаленню рівноваги, освоєння обтічного положення тіла у воді і симетричного руху ногами.

Вправа № 18. Плавання брасом за допомогою рухів ногами та підтримуючим засобом між ними (колобашка). Манжета одягнена на ліву руку.

Вправа № 19. Плавання брасом із затримкою через два – три цикли з вдягнутими манжетами на руку та ногу слабішої сторони.

Вправа № 20. Те саме, але з одягнутою на долоню слабішої руки лопаткою.

Вправа № 21. Для закріплення результату пропливти 100м у повній координації брасом без допоміжних засобів, намагаючись зберігати симетрію рухів вже власними силами.

Усі вправи виконуються на відрізках по 25 м.

Звичайно, для досягнення належного результату необхідно володіти вищевказаними 3 стилями з добре поставленою технікою професіонального викладача. Слід зазначити, що чинне місце у цій методиці посідає брас. При плаванні цим способом можна спостерігати асиметрію найбільш виражено. І завдяки тому, що це видно візуально, можливо з достатньою точністю підібрати манжети потрібної ваги, щоб ліквідувати різницю між лівими і правими кінцівками.

Висновки. Отже, у даній роботі був наведений власний комплекс вправ та методика лікування, безпечність яких була доведена. Теоретично цей варіант лікування має перспективу корекції сколіозу. Багаторічний досвід роботи тренером дозволив мені підібрати ці вправи, зважаючи на різні особливості пацієнтів і враховуючи різні фактори. Саме цьому небохідно чітко дотримуватися всіх умов, указаних у вправах, аби не нашкодити.

Список літератури:

1. Специальная физическая подготовка пловца на суше и в воде / Б.Д. Зенов, И.М. Кошкин., С.М. Вайцеховский. – М. : «Физкультура и спорт», 1986. – 79 с.
2. Ученые сомневаются в эффективности остеопатии и хиропрактики [Элект-ронный ресурс]: «Медпортал.ру» (MedPortal.ru). – М., 2006. – Режим доступу: http://medportal.ru/mednovosti/news/2006/03/22/chiropractice/. – Назва з екрану. – Дата звернення: 03.02.2016.
3. Функциональные блоки, тракции, растяжения и мануальная терапия уже в последний раз [Электронный ресурс] / Лечение сколиоза – занятие не для средних умов:интернет-блог. – 2008. – Режим доступу: http://healthy-back.livejournal.com/35287.html. – Назва з екрану. – Дата звернення: 03.02.2016.

Малыгин А.А.
Сумской государственный университет

МЕТОДИКА КОРЕКЦИИ СКОЛИОЗА ПРИ ПОМОЩИ СПЕЦИАЛЬНЫХ ФИЗИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ

Аннотация
В данной работе было затронуто проблему целесообразности использования существующих методов лечения заболеваний опорно – двигательного аппарата. Также были проанализированы традиционные методы коррекции сколиоза на предмет безопасности, ефективности и научной обоснованости. Предложено собственную методику, которая комбинирует упражнения на суше и лечебное плавание.
Ключевые слова: сколиоз, мануальная терапия, лечебное плавание, методика лечения.

Malyhin A.O.
Sumy State University

METHODS OF SCOLIOSIS CORRECTION WITH THE HELP OF SPECIAL PHYSICAL TRAINING EXERCISES

Summary
It is affected the correctness of use of existing methods of treatment of diseases of the musculoskeletal system in this work. Also it is analyzed traditional methods of scoliosis correction about their safety, effectiveness and scientific justification. We propose a method which combines own exercises on the land and therapeutic swimming in this work.
Keywords: scoliosis, manual therapy, therapeutic swimming, method of treatment.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616.15-097

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ГРУПОВОЇ І РЕЗУС-ПРИНАЛЕЖНОСТІ КРОВІ З ІНФЕКЦІЙНИМИ ТА НЕІНФЕКЦІЙНИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Бандрівський Ю.Л.
Тернопільський державний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського

Класифікація захворювань з генетичної точки зору стає все більш об'єктивною в залежності від успіхів молекулярної генетики і цитогенетики задля з'ясування дефектних генів, викликаючих захворювання. Однак, до цього часу частка захворювань, для яких відомі конкретні, патологічні гени, залишається досить невеликою.

Ключові слова: група крові, резус крові, інфекційні захворювання, неінфекційні захворювання.

Постановка проблеми. Класифікація захворювань з генетичної точки зору стає все більш об'єктивною в залежності від успіхів молекулярної генетики і цитогенетики у з'ясуванні дефектних генів, викликаючих захворювання [2; 8]. Однак, до цього часу частка захворювань, для яких відомі конкретні, патологічні гени, залишається досить невеликою.

Усі спадкові захворювання людини прийнято поділяти на три великих групи:

– моногенні

– полігенні, або мультифакторні, при яких мутації декількох генів і негенетичні фактори взаємодіють;

– хромосомні порушення, або аномалії в структурі або кількості хромосом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Причиною розвитку моногенних захворювань є зміни генетичного матеріалу на рівні одного гена. До моногенних хвороб відносяться більшість захворювань обміну(фенілкетонурія, галактоземія, глікогенози, мукополісахаридози). Моногенні хвороби в успадкуванні підпорядковуються законам Менделя і по типу успадкування можуть бути поділені на аутосомно-домінантні, аутосомно-рецисивні і щеплені з Х-хромосомою.

Мультифакторні захворювання [1; 6] є полігенними і для їх виникнення потрібен вплив певних факторів зовнішнього середовища. Багаточисельними дослідженнями доведено, що для більшості захворювань генетичні фактори виступають не стільки у ролі «статистів», скільки є етіологічно значимими, однак визначаючими розвиток патологічної дії лиш тоді, коли вони діють односкеровано з певною сукупністю екзогенних внутрішніх факторів.

Загальними ознаками мультифакторних захворювань є: висока поширеність серед населення, виражений клінічний поліморфізм, схожість клінічних проявів пробанда і найближчих родичів, вікові і статеві відмінності, більш ранній початок і деяке посилення клінічних проявів у наступних поколіннях, невідповідність закономірностей успадкування Менделя, різна терапевтична ефективність.

За даними ВООЗ, хвороби з спадковою схильністю складають більше 90% у загальному спектрі патології людини, і до їх числа можуть належати практично усі захворювання, за виключенням «чисто» спадкових аномалій, викликаних генними хромосомними мутаціями, а також травматичних і інфекційних хвороб, хоча і у останньому випадку вираженість реакцій організму залежить, у певній мірі, від генотипу.

Практично усі широко розповсюджені захворювання, включаючи 90% усіх ракових захворювань, у тому чи іншому випадку, пов'язані з небезпечними зовнішніми факторами, серед яких перше місце займають тютюнопаління та продукти харчування. Різноманітні хімічні токсини, впливаючи на організм, можуть провокувати початок усіх захворювань. Гени метаболізму кодують білки, по-різному нейтралізуючи канцерогени. Тому, у залежності від особливостей генома, різні індивідууми або зберігають стійкість або, навпаки, виявляють підвищену чутливість до негативних агентів.

Генетичні поліморфізми не завжди є нейтральними, значно частіше вони призводять до появи білкових продуктів з зміненими фізико-хімічними властивостями і параметрами функціональної активності.

Особливості спектрів генетичних поліморфізмів у залежності від географічних умов, дієти, расової приналежності та ін., вказують на дію природнього відбору, тобто в певних умовах, деякі генетичні поліморфізми можуть сприяти певним захворюванням, або навпаки перешкоджати появам певних захворювань.

Система АВ0, сама по собі, є системою збалансованого поліморфізму , що є одним із засобів, що підвищують пристосувальні можливості популяції, забезпечуючи їх стійкість до несприятливих впливів середовища, а також до захворювань [2; 7]. Для пояснення асоціацій між групами крові і захворюваннями людини запропонована теорія про плейотропність генів, а також дані про схожість збудника хвороби з факторами крові людини. Роботи різних дослідників

присвячені зв'язку групової приналежності крові і різних захворювань. Так доведено, що перша група крові сприятлива до розвитку виразкової хвороби шлунка і дванадцятипалої кишки, гастритів, важких захворювань ШКТ, дисплазії тазобедреного суглобу. Особи з другою групою крові страждають облітеруючим атеросклерозом ендартеріітом нижніх кінцівок, ревматичними захворюваннями, ішемічна хвороба серця, бронхіальною астмою, алергіями, лейкозом, холециститом, жовчокам'яною хворобою. У власників третьої групи крові, в більшої кількості, спостерігаються пневмонії, радикуліт, захворювання суглобів. Для четвертої групи крові більш характерні такі захворювання як ГРВІ, ангіни, гайморити, захворювання серця [3].

Євпропеоїди , з фенотипом крові В і АВ, тобто власники аглютиногену В, мають меншу кількість позитивних зв'язків з хворобами, і тому відрізняються більшою стійкістю до захворювань, ніж особи з групами крові 0(І) і особливо А (ІІ) [4; 5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В доступній нам літературі, ми не знайшли даних про взаємозв'язок групи крові з схильністю до запальних захворювань тканин пародонту, не вивчені групоспецифічні метаболічні особливості, як платформи патогенезу генералізованого пародонтиту.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначити взаємозв'язок групової і резус-приналежності крові з інфекційними та неінфекційними захворюваннями.

Виклад основного матеріалу. Л.В. Гебенщиков (2001) по захворюванням ЛОР-органів описує наступні закономірності: існує взаємозв'язок різних груп крові системи АВ0 і Rh у хворих з ЛОР-патологією: хворі хронічним тонзилітом – з А(ІІ), АВ(IV), Rh(-); отосклерозом – з А(ІІ), АВ(IV), Rh(-); раком гортані – з АВ(IV), Rh(-); юнацька ангіофіброма основи черепа – з В(ІІІ), Rh(-); сенсоневральною туговухістю – з А(ІІ), Rh(-); фарінгопатією – з В(ІІІ), Rh(-) групами крові. Наявність групових антигенів системи АВ0 на поверхні слизової оболонки ШКТ і у шлунковому соці дозволяє зробити припущення про різноманітну нормофлору ШКТ з різними групами крові, яка відіграє суттєву роль у процесах метаболізму білків, жирів, вуглеводів та жовчних кислот, у водно-електролітному обміні, виробленні ферментів (протеаз, ліпаз, амілаз), всмоктуванні кальцію та заліза.

Завдяки багато чисельним дослідженням, стало відомо, що певні групи крові по системі АВ0 асоціюються з деякими бактеріальними і вірусними інфекціями, а також паразитами. Описана асоціація дуоденальної виразки і групи крові 0(І) системи АВ0, раку шлунка і групи крові А(ІІ) і В (ІІІ). У хворих з ревматизмом переважають групи крові А(ІІ) і В(ІІІ) у порівнянні з популяційним контролем. Деякі автори знаходять більш високу сприятливість до ревматизму у резус-від'ємних осіб, інші – не виявляють такої закономірності. У хворих цукровим діабетом з'ясована більш висока частота групи А (ІІ). При сирингомієліті переважають хворі з групою крові А(ІІ), при міастенії – пацієнти з 0(І) групою крові і резус-від'ємним фенотипом. У жінок найбільш часто, але статистично недостовірно, визначається 0(І) група крові, а серед чоловіків частіше і статистично достовірно, присутні резус-від'ємний фенотип.

Взаємозв'язок паразита і хазяїна, при якому, двоє партнерів існують, лежить у основі деяких захворювань людини і тварин. Однією зі сторін такого взаємозв'язку представляють «антигенну мімікрію мікробів і вірусів від тканини господаря, у результаті чого останні набувають здібності розвивати імунну реакцію проти власних антигенів і у той же час втрачають таку здібність до збудника». Дане допущення підтверджене дослідженнями на моделі ізогемаглюцинації у присутності антигенів стрептокока, стафілокока і кишкової палички та продемонстрували суттєве гальмування реакції. В осіб з групою крові А(ІІ) імунна відповідь на антигени стафілокока менш інтенсивна, ніж у осіб з іншими групами крові, як при штучній так і при природній імунізації . Результатом цього є більш низький титр антитіл і проградієнтний перебіг індукованих стафілококом патологічних процесів.

А.Я. Веселов і Н. В. Малишкіна 1988 підтвердили, що постійне бактеріоносійство спостерігається у осіб з А (ІІ) групою крові. Потрібно підкреслити, що тригерним фактором формування стафілококового бектеріоносійства осіб може бути знижений вміст Ig A , що було визначено при дослідженні донорських сироваток відповідних груп крові.

Виявлений взаємозв'язок між групою крові і гонорейним інфікуванням, латентної урогенітальної E.coli – інфекції, знижена стійкість до інфікування ВІЛ у осіб з В(ІІІ)і АВ(IV) групами крові, достовірно часте інфікування урогенітального хламідіозу у жінок з 0(І) групою крові і від'ємним резус- фактором, ніж у обстежених А(ІІ), В(ІІІ)і АВ(IV) групами крові і позитивним резус фактором.

Дослідженнями А.В.Живецького 1976 виявлено, що доброякісними і злоякісними пухлинами молочної залози частіше хворіють жінки з 0(І) і В(ІІІ) групами крові, а доброякісними і злоякісними пухлинами жіночої статевої системи – з 0(І) і АВ(IV) групами крові. Раком шлунку страждають особи А(ІІ) і АВ(IV) групами крові. Раком легень, пухлинами печінки, підшлункової залози, кишківника, м'яких тканин і кісток, шкіри голови і шиї хворіють особи з 0 (І) і АВ (IV) групами крові, а гемабластозами – з АВ(IV). Ці дані дозволили авторам зробити висновок, що існує певна залежність між групами крові і захворюваністю на злоякісні новоутворення.

У результаті пошуків кореляції між групами крові системи АВ0 і деякими захворюваннями були отримані цікаві дані співробітниками Одеського медичного інституту Е. У. Чинченко і Ю. Н. Кошель (1975): у хворих на холецистит, особливо у чол., А(ІІ) група крові зустрічається частіше, ніж у здорових осіб; серед хворих на холецистит з А (ІІ) групою крові частіше ніж у донорів, виявляється приналежність до від'ємного резусу.

М.Б. Рафалович (1982) вважає, що ризик виникнення ішемічної хвороби серця у хворих з А(ІІ) групою крові по відношенню до осіб, разом взятих особам з рештою групами крові був вище на 21,0%.

Існує деяка кореляція між виникненням хронічного алкоголізму і групами крові по системі AB0 з урахуванням різниці по національному складу. Серед хворих на алкоголізм європейської приналежності превалюють особи з A(II) групою крові, а серед осіб азійської приналежності – з 0(I) групою крові. Проведене дослідження не виявило будь – якого взаємозв'язку між виникненням алкоголізму і резус – фактору крові з урахуванням різниці по національній приналежності, однак показано більш частішу зустрічаємість резус – позитивної крові у хворих алкоголізмом в обох групах у порівнянні зі здоровим контингентом.

Групою вчених (Рудометов Ю.П. і спів. 1981) виявлена наявність кореляції між захворюваннями окремими нейроінфекціями і групами крові, різних для чоловіків і жінок. Так, показана загальна тенденція до деякого підвищення ризику захворюваності окремими інфекціями серед осіб з A(II) групою крові і до зниження ризику в групі осіб з AB(IV) групою крові. Найбільш виражене підвищення ризику захворюваності окремими нейроінфекціями (менінгококовими і вторинними гнійними менінгітами) встановлено по відношенню до груп крові A(II) і B(III). Найбільша важкість перебігу захворювання, у тому числі і у випадках з летальним результатом, спостерігалось переважно у пацієнтів з A(II) групою крові, з превалююванням чоловічого контингенту (55,0%). Підвищення ризику таких захворювань, як розсіяний склероз, енцефаліт, серозні менінгіти відмічались в групі чоловіків тільки серед осіб з O(I) групою крові – до 76,6%; частота інших нейроінфекцій в тій же групі крові складала 46,5%. Ризик захворювання паралітичними формами поліемієліту, полірадікулоневриту, поліневриту, оперізуючим лишаєм був підвищеним у осіб з A(II) групою крові. Для осіб з O(I) групою крові характерне підвищення захворюваності серозними менінгітами різної етіології, розсіяним склерозом і мієлітом.

Отриманні дані, що у пацієнтів з виразкою шлунку приналежність до групи O(I) можливо рахувати фактором ризику (Тананян А.О., 2001). Особи з групою крові AB(IV) майже вдвічі рідше хворіють даним захворюванням. Залежність від статі хворих і резус – фактора крові для осіб з виразкою шлунку і дванадцятипалої кишки не виявлено.

У дослідженнях А.М. Земського (2000) визначено, що характер імунопатології може бути асоційований з носієм конкретних антигенів ABO. Ризик формування імунологічних розладів залежить від генетичних маркерів крові: у хворих з гнійними абсцесами фенотипи розташовані у порядку збільшення – B(III), O(I), A(II), у пацієнтів з дизентерією відповідно A(II), O(I), B(III).

У літературі є дані про зв'язок між групами крові і захворюваністю на вірусні гепатити. За даними Н.Г. Дашкової (2005), маркери ВІЛ достовірно частіше виявляються в осіб групи AB(IV), Rh від'ємних і рідше – у осіб з групою крові ABO і Rh у донорів з маркерами вірусних гепатитів B і C. Так, при обстеженні осіб у віці від 6 місяців до 20 років з різними групами крові виявлено, що вірусним гепатитом частіше хворіють особи з групами крові O(I), A (II) і важка форма – з групою крові AB(IV). Маркери гепатитів B і C достовірно частіше виявляються у чоловіків, ніж у жінок.

Таким чином, з аналізу літературних даних, серед хворих багатьма інфекційними і неінфекційними захворюваннями превалюють особи, які мають антигени групи крові A (II) і дещо рідше – групи крові B (III).

Існує достовірний зв'язок між соматотипом і групами крові по системі ABO. Автор досліджував антропометричні дані і групи крові 765 юнаків у віці 7–25 років. Було встановлено, що гіперстеніки з групою крові O(I) зустрічаються у 1,5 рази частіше, ніж з групою A(II) і у 3 рази частіше, ніж з групою B(III). Астеніки з групою крові B(III) зустрічаються у 1,5 рази частіше, ніж з O(I) і A (II), а астеніки з групою крові AB(IV) зустрічаються лише у 2% випадків.

Вчені допускають, що зв'язок між антигенами груп крові і деякими захворюваннями може бути обумовлений не тільки генетичними факторами. При захворюваннях часто змінюються антигени. Так, частіше всього при лейкозі і туберкульозі спостерігаються зміни антигенів груп крові A, B, H (відсутність аглютинації, неможливість ідентифікації антигенна). При вірусних і бактеріальних інфекціях також змінюється специфічність антигенів груп крові. Подібні факти були відзначені раніше, і особливо, почастішали в останній час.

І.П. Данилов (2001) вважає, що генетичні фактори мають суттєве значення у розвитку професійного флюорозу. Маркерами схильності до флюорозу є фенотипи O системи ABO. Розвиток атеросклерозу або остеопорозу, при дії фторидів, у значній мірі визначається генетично, маркером розвитку остеосклерозу є фенотип B (III).

Висновок і пропозиції. Таким чином, існує декілька теорій, які пояснюють механізми асоціації між антигенами ABO, HLA і хворобами: рецепторна гіпотеза (структурна подібність молекул антигена з рецепторами деяких лігандів і конкурентні процеси між ними), гіпотеза молекулярної мімікрії (наявність антигенних детермінант, подібних з HLA – антигенами у деяких інфекційних збудників хвороб), гіпотеза модифікації (HLA – модифіковані патогенною дією антигена викликають імунну реакцію на чужорідне тіло), теорія «двох генів», згідно якої передбачається наявність генів імунної відповіді (Ir – гена), тісно пов'язаного з HLA і генами, регулюючи імунну відповідь.

Однак, у доступній нам літературі, ми не знайшли даних про взаємозв'язок групи крові з схильністю до запальних захворювань тканин пародонту, не вивчені групоспецифічні метаболічні особливості, як платформи патогенезу генералізованого пародонтиту. Тому встановлення асоційованих зв'язків між метаболічними, цитометричними характеристиками і антигенами ABO допоможе виділити групи підвищеного ризику розвитку генералізованного пародонтиту, з'ясувати його поліморфізм, тобто виявити групи з особливостями перебігу хвороби та з'ясувати поєднання різних форм патології.

Список літератури:

1. Andrews, T.M. Biochemical Aspekts of Human disease / T.M. Andrews. – Oxford, 1983. – P. 157–216.
2. Bennet E. Genomic cloning of the human histo–blood group ABO locus / E. Bennet, R. Steffensen, H. Clausen el al. // Biochem. Biophys. Res. Coniiuun. 1995. – Vol. 206. – P. 318–325.
3. Blood group activity of Gramnegative bacteria / G.F. Springer, P. Williamson [et al.] //J. exp. med. – 1961. – № 113. – P. 1077.
4. Boyd, W. Serological relationship of blood group A and B antigents. Production of anti–B precipitins / W. Boyd, E. Warshaver // Immunology. – 1945. – Vol. 50. – P. 101.
5. Clarke, C.A. Blood group and disease / C.A. Clarke // Progress in medical genetics. – 1962. – Vol. 10, № 1. – P. 4–8.
6. Ogasawara, K. Molecular genetic analysis of variant phenotypes of the ABO blood group system / K. Ogasawara, [et al.] // Blood. – 1996. – Vol. 88, № 7. – P. 2732–2737.
7. Race, R. The ABO blood groups. Blood Groups in man / R. Race, R. Sanger // Blackwell Scientific publications. – 1975. – № 8. – P. 8–91.
8. Report of the nomenclature committee and the catalog of mapped genes / P.McAlpine, T. Shows, C. Boucheix, [et al.] // Cytogenet. cell genet. –1989. – Vol. 51. – P. 13–66.

Бандривский Ю.Л.
Тернопольский государственный медицинский университет
имени И.Я. Горбачевского

ВЗАИМОСВЯЗЬ ГРУППОВОЙ И РЕЗУС-ПРИНАДЛЕЖНОСТИ КРОВИ С ИНФЕКЦИОННОЙ И НЕИНФЕКЦИОННОЙ ЗАБОЛЕВАНИЯМИ (ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ)

Аннотация
Классификация заболеваний с генетической точки зрения становится все более объективной в зависимости от успехов молекулярной генетики и цитогенетики для выяснения дефектных генов, вызывающих заболевания. Однако, до сих пор доля заболеваний, для которых известны конкретные, патологические гены, остается достаточно небольшой.

Ключевые слова: группа крови, резус крови, инфекционные заболевания, неинфекционные заболевания.

Bandrivsky Yu.L.
Ternopil State Medical University named after I.Ya. Gorbachevsky

THE RELATIONSHIP OF GROUP AND RH-BLOOD SUPPLIES WITH INFECTIOUS AND NON-INFECTIOUS DISEASES

Summary
Classification of diseases from the genetic point of view is more objective, depending on the success of molecular genetics and cytogenetics to clarify the defective gene causing disease. However, this time the share of diseases for which known specific, abnormal genes remains quite small.

Keywords: group and rh-blood supplies, infectious and non-infectious diseases.

УДК 61:355+355.415.6

СУЧАСНІ ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЛІКУВАЛЬНО-ЕВАКУАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬК (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Губар А.М.
Українська військово-медична академія

У статті проведено аналіз лікувально-евакуаційного забезпечення в умовах сучасних збройних конфліктів. Акцентується увага на історичному вітчизняному та зарубіжному досвіді лікувально-евакуаційного забезпечення. Вивчено вплив санітарних втрат на лікувально-евакуаційне забезпечення військ. Висвітлені основні етапи реформування системи лікувально-евакуаційного забезпечення військ в Україні. Проаналізовані напрямки удосконалення лікувально-евакуаційного забезпечення.
Ключові слова: збройні конфлікти, лікувально-евакуаційне забезпечення, санітарні втрати, аналіз, методологія розрахунку.

Постановка проблеми. Вчасне і якісне надання медичної допомоги пораненим та хворим в умовах збройних конфліктів є одним із основних завдань медичного забезпечення збройних сил провідних країн світу. З цією метою медичною службою військ проводяться заходи з планування, направлені на вчасне визначення, розробку та доставку необхідних сил, функціонально сумісних та належно підготованих, оснащених, навчених та засобів медичної служби для медичного забезпечення військ в умовах збройних конфліктів. Одним із ключових елементів планування є визначення (прогнозування) можливих небойових санітарних втрат в умовах збройного конфлікту, адже саме високий рівень небойових санітарних втрат під час останніх збройних конфліктів та війн значно впливав на боєздатність військ [1; 3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що основна увага дослідників щодо розрахунку можливих втрат військ під час збройних конфліктів була зосереджена на різних аспектах розрахунку можливих загальних, безповоротних та бойових санітарних втратах військ, без приділення належної уваги розрахунку можливих небойових санітарних втрат військ в умовах збройних конфліктів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вирішення наукового завдання щодо підвищення якості лікувально-евакуаційного забезпечення шляхом удосконалення методології розрахунку можливих небойових втрат військ в умовах збройних конфліктів, що б дозволяла підвищити обґрунтованість прогнозованої величини та структури небойових санітарних втрат, можливого обсягу роботи медичної служби в умовах збройних конфліктів є актуальною.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проведення наукового аналізу світових і вітчизняних джерел інформації щодо сучасних поглядів на лікувально-евакуаційне забезпечення військ в умовах збройних конфліктів провідних країн світу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз сучасних збройних конфліктів (ЗК) продемонстрував, що технологічно розвинуті країни практично повністю відмовились від ведення масових війн класичного типу та намагаються досягати своїх політичних цілей завдяки ведення «обмеженої війни» – локальної війни (ЛВ) або «гібридної війни» [8].

Це пояснюється, перш за все, збільшенням потужності озброєння у війнах останнього століття, що супроводжується величезними втратами населення та економічного потенціалу, а поява зброї масового ураження взагалі поставило під сумнів можливість користування трофеями перемоги в наслідок негативних екологічних та інших чинників. А також можливості щодо вирішення поставлених завдань не стільки «військовим» шляхом, а із залучення політичних економічних та інших шляхів, які у сукупності дозволяють досягти поставлених цілей без розв'язання війни.

Враховуючи розпочату агресію Російської Федерації (РФ) проти України, тенденції та умови розвитку воєнно-політичної обстановки у світі та у відповідності до Воєнної доктрини України [9], вважається, що ЗС України, можуть бути втягнуті у воєнні конфлікти, які відрізнятимуться за причинами виникнення, цілями сторін та наслідками, зокрема:

- збройний конфлікт, що може виникнути в разі обмеженого збройного зіткнення на державному кордоні між Україною та іншою державою або збройних зіткнень всередині України за участю непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань. В цих умовах, негативні наслідки для національної безпеки України можуть оцінюватися як значні. За певних умов можливе переростання даного виду конфлікту в ЛВ [8];
- локальна війна, що може виникнути в разі збройної агресії проти України з боку іншої держави регіону. Перш за все, можливість початку ЛВ, у зв'язку із подіями останніх років, розглядається з боку РФ. Негативні наслідки для національної безпеки України можуть оцінюватися як катастрофічні [8];
- регіональна війна, що може виникнути в разі збройної агресії двох і більше держав проти України. Негативні наслідки для національної безпеки України можуть оцінюватися як незворотні [8].

Антитерористична операція на території Донецької та Луганської областей (АТО) була розпочата, виходячи з необхідності захисту прав та інтересів громадян України, суверенітету, тери-

торіальної цілісності та недоторканності державних кордонів України, недопущення втручання в її внутрішні справи, з огляду на порушення російською стороною положень Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 року, Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ від 31 травня 1997 року та Угоди між Україною і РФ про статус та умови перебування Чорноморського флоту РФ на території України від 28 травня 1997 року, а також зважаючи на рішення Ради Федерації Федеральних Зборів РФ щодо використання збройних сил РФ на території України 1 березня 2014 р. ЗС України були приведені у бойову готовність ПОВНА [5], а 17 березня 2014 р. оголошено часткову мобілізацію в Україні [6]. З цього часу держава почала функціонувати в умовах особливого періоду [7].

Головне завданням медичної служби ЗС України під час проведення АТО – забезпечення медичних підрозділів військових частин і закладів охорони здоров'я (ЗОЗ) ЗС України необхідним обладнанням, медикаментами, перев'язувальними та індивідуальними засобами медичного захисту, спроможності здійснювати евакуацію поранених осіб з поля бою.

За свідченням дослідників, основними проблемами лікувально-евакуаційного забезпечення військ (сил) у районі проведення АТО у 2014 році були відсутність стаціонарних ЗОЗ, відірваність та ізольованість військових підрозділів, які виконують бойові завдання, від основних сил [4; 11].

Це зумовило необхідність наближення медичної допомоги до районів бойових дій та залучення до евакуації поранених авіаційного транспорту. Лікування військовослужбовців було організовано у найближчих військових або цивільних лікувально-профілактичних закладах, у яких за погодженням з Міністерством охорони здоров'я передбачено 30 % ліжкового фонду для потреб ЗС України. Для екстреної евакуації використовували вертольоти Мі-8 та літак Ан-26 «ВІТА», якими із зони бойових дій було переміщено до 90% поранених [11].

Для надання кваліфікованої медичної допомоги у районах проведення АТО підготовлено 31 мобільну медичну бригаду та розгорнуто два військові мобільні госпіталі. Крім того, два військові мобільні госпіталі знаходилися у резерві. Загалом кваліфікована та спеціалізована медична допомога надавалася у 23 військових ЗОЗ із загальною місткістю 5830 ліжок [11].

Проведеними заходами вдалося розв'язати основні проблеми лікувально-евакуаційного забезпечення підрозділів, військових частин і з'єднань, які беруть участь у проведенні АТО [11].

У зв'язку з подіями, згаданими вище, важливо відзначити, що сформований у вітчизняному воєнному мистецтві оборонно-контрнаступальний стереотип початкового періоду війни не відображає повністю глибинну природу сучасної збройної боротьби. Бойові дії сьогодення будуть визначатися конкретними умовами обстановки, що складається [10]. Найбільш ймовірно, вони приймуть динамічний осередковий характер, будуть нерівномірно розвиватися на окремих операційних напрямках при глибоких взаємних вклиненнях угруповань військ. За таких умов створення суцільної глибокоешелованої оборони з лінійним розташуванням позицій, смуг та рубежів буде недоцільною [10].

За свідченням дослідників, характер та особливості будь-якої війни визначаються не стільки способами, скільки засобами її ведення. З медичної точки зору величина та структура санітарних втрат (СВт) обумовили те, що війна в ДР Афганістані (1979-1989 рр.) несхожа на війни в Чеченській Республіці (1994-1996 та 1999-2002 рр.) [1; 2; 8; 10], а війни у В'єтнамі та в Перській Затоці (1990-1991 рр.) – на Операцію «Незалежність Іраку» (2003-2011 рр.) та Операцію «Непохитна Свобода» (Афганістан, 2001 р. – теперішній час) [1; 2; 3]. Відповідно відрізнялося лікувально-евакуаційне забезпечення військ у даних ЗК.

Традиційно групи науковців [3; 8] для аналізу ефективності організації роботи медичної служби використовували такі показники як кількість поранених, що загинули на полі бою без надання медичної допомоги; кількість хворих та структура захворюваності; летальність серед поранених та хворих, що надійшли на етапи медичної евакуації; своєчасність надання медичної допомоги; кількість поранених та хворих, які були повернуті до строю чи звільнені з лав ЗС України.

Можна констатувати, що в умовах ведення ЛВ та ЗК, особливий вплив на ефективність роботи медичної служби військ буде впливати рівень СВт, на частку яких припадатиме від 75 до 97% втрат особового складу.

Зокрема, з досвіду ЛВ та ЗК, значна частка СВт припадає на небойові (від 58 до 89%), так під час Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) небойові СВт від загальних втрат: Радянської Армії досягали – 34,7% , 5-ї армії США – 78%, 7-ї та 9-ї армій США – 70%, під час війни в Афганістані небойові СВт від загальних втрат 40-ї армії ЗС СРСР склали 93,5%, під час Чеченського конфлікту небойові СВт від загальних втрат російської армії у 1994-1996 роках та у 1999-2002 роках – 58% та 74,2% відповідно, під час операцій у зоні Перської затоки небойові СВт від загальних втрат армії США – 97% [1; 8; 10].

З наведених даних видно, що співвідношення значно зменшилося, тобто в середньому на 1 бойову СВт припадає близько 1-2,2 небойових СВт, в залежності від періоду та тривалості ведення бойових дій.

Проведений аналіз літературних джерел щодо ЗК та ЛВ [1; 2; 3; 8; 10] засвідчив те, що питанням прогнозування можливих небойових СВт не було приділено достатньої уваги, що негативно впливає на лікувально-евакуаційне забезпечення військ. Для розрахунку можливих небойових СВт застосовується коефіцієнт середньодобових небойових СВт, який за рекомендаціями методик, що застосовувались медичною службою Радянської Армії і методики Генерального Штабу ЗС України (1997 р.) дорівнював 0,1, а методики Союзного Командування НАТО в Європі – 0,165.

Наразі теорія та практика національної безпеки і оборони знаходяться в стадії активного формування та динамічного розвитку. Україна розбудовує власну національну безпеку на засадах надання пріоритетності реалізації національ-

них інтересів. Україна як суверенна держава, що оголосила курс на зближення з НАТО, здійснює самостійну політику у сфері воєнної безпеки. Основні принципи якої продиктовані необхідністю підвищення обороноздатності та паралельного відбиття збройної агресії на сході України [5; 9].

Ефективність проведення реформ у ЗС України, на мою думку, залежить як від реалізації загальнодержавних завдань, так і специфічних, пов'язаних з життєдіяльністю та завданнями ЗС України. Донедавна ці реформи не мали комплексного і системного характеру, що, зрештою, призвело до дисбалансу в сфері гарантування безпеки та оборони держави, а також обумовило виникнення цілої низки проблем [11]. Зокрема, це один із факторів, який дав «зелене світло» початку збройної агресії РФ проти України.

Корінні перетворення, які відбувалися у ЗС України незалежної України, вимагали глибоких змін в організації медичної служби військ з метою створення ефективної системи охорони здоров'я ЗС України, яка відповідала б новим завданням і структурі ЗС України.

Медична служба ЗС України започаткувалась з медичних служб видів військ колишнього СРСР, трьох військових округів – Київського, Прикарпатського, Одеського та 43 РА, які розташовувались на території України на момент розпаду СРСР. І фактично, до цього часу, триває процес реформування і розвитку медичної служби ЗС України відповідно до викликів сьогодення. Разом з тим, лікувально-евакуаційне забезпечення, зокрема на етапі планування потребує подальшого удосконалення і розвитку з урахуванням аналізу історичного вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Висновки і пропозиції.

1. Удосконалення засобів і способів ведення війни, застосування більш ефективної зброї, прогрес медичної науки привели до невідповідності змісту діяльності сучасної військової медицини та підходів до її функціонування, що безперечно негативно впливає на лікувально-евакуаційне забезпечення військ в умовах збройних конфліктів.

2. Встановлено, що протягом XX – XXI століть практично в усіх війнах та збройних конфліктах кількість хворих складала досить суттєву частку санітарних втрат (близько 70%) і значно переважала частку поранених. Основні положення існуючих принципів розрахунку рівня небойових санітарних втрат не відповідають сучасним вимогам щодо якісного лікувально-евакуаційного забезпечення військ в умовах збройних конфліктів.

3. Таким чином, з метою раціонального використання сил та засобів медичної служби військ для ефективного проведення ними лікувально-евакуаційного забезпечення під час майбутніх збройних конфліктів необхідно удосконалити методологію розрахунку небойових санітарних втрат, враховуючи щоденні втрати військ від хвороб та травм непов'язаних з бойовими діями.

Список літератури:

1. Soo Lee Davis, Martin Bricknell. Developing an Operational Casualty Estimate in a Multinational Headquarters to Inform and Drive Medical Resource Allocation // www.cs.amedd.army.mil/amedd_journal.aspx – 2012.
2. Medical Surveillance Monthly Report (MSMR) – 2012. – Vol. 19 – № 2.
3. AJP-4.10: Стандарт НАТО. Спільна доктрина з медичного забезпечення. Редакція В, версія 1. Травень 2015. – 163 с.
4. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 26.03.2016 року № 121 «Про затвердження Тимчасової настанови з медичного забезпечення військових частин (з'єднань) Збройних Сил України на особливий період» (для службового користування).
5. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 1 березня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України» № 189/2014 від 2 березня 2014 р. // http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/189/2014
6. Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» № 1126-VII від 17 березня 2014 р. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/303/2014
7. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» зі змінами № 3543-XII від 21 жовтня 1993 р. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3543-12
8. Єфімов Г.В. Тенденції розвитку форм і способів збройної боротьби за досвідом воєнних конфліктів сучасності і їх врахування в підготовці фахівців тактичного рівня / Г.В Єфімов // Військово-технічний збірник, 2011. – Том. 1. – № 4. – С. 188-194.
9. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» № 555/2015 від 24 вересня 2015 р. http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443
10. Феденко О.В. Сучасні форми та способи збройної боротьби за досвідом локальних війн сучасності / О.В. Феденко, Ю.П. Сальник // Військово-технічний збірник. – Львів: ЛІСВ, 2009. – Вип. 1. – С. 3-8.
11. Біла книга-2015. Збройні Сили України / МО України // Щорічник. – Київ: МО України, 2016. – 105 с.

Губарь А.Н.
Украинская военно-медицинская академия

СОВРЕМЕННЫЕ ВООРУЖЕННЫЕ КОНФЛИКТЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЛЕЧЕБНО-ЭВАКУАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВОЙСК (ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ)

Аннотация
В статье проведен анализ лечебно-эвакуационного обеспечения в условиях современных вооруженных конфликтов. Акцентируется внимание на историческом отечественном и зарубежном опыте лечебно-эвакуационного обеспечения. Изучено влияние санитарных потерь на лечебно-эвакуационное обеспечение войск. Освещены основные этапы реформирования системы лечебно-эвакуационного обеспечения войск в Украине. Проанализированы направления совершенствования лечебно-эвакуационного обеспечения.
Ключевые слова: вооруженные конфликты, лечебно-эвакуационное обеспечение, санитарные потери, анализ, методология расчета.

Hubar A.N.
Ukrainian Military Medical Academy

CONTEMPORARY ARMED CONFLICTS AND THEIR INFLUENCE ON MEDICAL EVACUATION SUPPORT TROOPS (REVIEW)

Summary
The article analyzes the medical-evacuation providing in contemporary armed conflicts. The attention paid to the historical experience of domestic and foreign medical evacuation support. The effect of sanitary losses on medical evacuation support troops. The basic stages of reforming the system of medical evacuation support troops in Ukraine. Analyzed ways of improvement of medical evacuation support.
Keywords: armed conflicts, medical evacuation support, sanitary losses, analysis, calculation methodology.

УДК 616[08-039.71+053.5].314- 002:612.392.69

МІНЕРАЛЬНІ ВОДИ В КОМПЛЕКСНІЙ ПРОФІЛАКТИЦІ ОСНОВНИХ СТОМАТОЛОГІЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ

Клітинська О.В., Демчик І.М.
Ужгородський національний університет

Мета дослідження визначити можливості застосування мінеральних вод Закарпатської області в комплексній профілактиці карієсу та хвороб пародонта. Використаний аналітичний метод дослідження для аналізу літературних джерел загальною кількістю 125. В Закарпатській області зустрічаються майже всі типи мінеральних вод. Вони широко використовуються в лікувальних закладах і як столові води. У мінеральних водах Закарпаття присутні мікроелементи, які відповідають терапевтичним дозам. Найкращий результат дає їх застосування у вигляді гідропроцедур. Використання мінеральних вод в профілактиці карієсу та хвороб пародонта є перспективним, оскільки дозволяє значно зменшити потребу у медикаментозній терапії.
Ключові слова: мінеральні води, профілактика, гідротерапія, бальнеологія, карієс, хвороби пародонту.

Постановка проблеми. Сьогодні у стоматології проблема поширеності карієсу та захворювань пародонту є однією з найважливіших. Так у Закарпатській області поширеність карієсу серед населення становить близько 90%, а хвороб пародонту – 60% [1-5].

Для профілактики та лікування цих захворювань використовують лікарські засоби різних фармакологічних груп, які не завжди є ефективні та доступні для різних верств населення. Крім того вони можуть спричиняти різноманітні побічні ефекти: алергічні реакції, дисбактеріози, захворювання шлунково-кишкового тракту тощо [10-12].

У зв'язку з цим в стоматології досі актуальним залишається пошук немедикаментозних засобів профілактики та лікування, які є безпечними та легкодоступними для населення [14-17].

Особливу увагу в цьому питанні привертають мінеральні води, оскільки в Закарпатській області є велика кількість їх родовищ [19].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Закарпаття надзвичайно багате запасами різних мінеральних вод. На його території є майже всі відомі бальнеологічні типи мінеральних вод, які трапляються у світі. Дослідження мінеральних вод України проводять у відділі гідрогеологічних

проблем Інституту геологічних наук НАН України. Питання класифікації мінеральних вод України обґрунтовано у «Класифікації мінеральних вод України», розробленої фахівцями відділу у співдружності з Державною геологічною службою України та медичними установами [20].

Мінеральні води – це природні підземні води, які справляють на організм людини лікувальну дію, зумовлену основним іонно-сольовим і газовим складом, підвищеним вмістом бальнеологічно активних компонентів (Ls, Sr, Ba, Fe, Mn, J, F, As та ін.) або специфічними властивостями (радіоактивність, температура, структура води, реакція води – pH, окисно-відновний потенціал тощо), дія яких відрізняється від дії прісної води [21].

В Закарпатті існує близько 400 мінеральних цілющих джерел з різноманітним складом, температурою та лікувальними властивостями, з яких понад 60% знаходяться в гірській частині, 30% – у передгірській і 10% – у низовинній частині області. За якістю і кількістю лікувальних мінеральних вод Закарпаття займає перше місце в Україні [6].

За даними ДВП «Укргеоінформ» на 01.01.2014 в Закарпатті розвідані і використовуються 23 родовища мінеральних лікувальних вод (на 36 ділянках) із кількістю експлуатаційних запасів 4135 $м^3$/добу, а також розробляються 22 ділянки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В ході лікування основних стоматологічних захворювань зазвичай використовуються медикаментозні засоби, які окрім основного лікувального ефекту можуть мати цілу низку побічних ефектів, починаючи від алергізації та закінчуючи зниження резистентності тих чи інших видів мікроорганізмів. Застосування мінеральних вод в комплексній профілактиці є оправданим методом, хоча який в останнє десятиріччя не оправдано забутий і широко не застосовується в щоденній практиці лікарів – стоматологів.

Мета статті. Головна мета цієї роботи – дослідити можливості застосування мінеральних вод Закарпатської області в комплексній профілактиці карієсу та хвороб пародонта.

Матеріали і методи. Використаний аналітичний метод дослідження для аналізу літературних джерел загальною кількістю 125.

Виклад основного матеріалу. Згідно класифікації більшість мінеральних вод Закарпаття (75%) – це води із специфічними компонентами, серед яких переважають вуглекислі. Вони є аналогами таких відомих типів вод як «Єсентуки № 7», «Боржомі», «Арзні», «Борсек» та інші. За вмістом таких мікроелементів, як залізо, бром, йод, арсен, кремній в області є рідкісні мінеральні води (типу «Криниця», «Келечинська», «Соймииська», «Кваси» тощо). На Закарпатті присутні унікальні родовища мінеральних вод: Лужанське (Голубинське), Полянське, Новополянське, Шаянське [7].

Значні запаси лікувальних мінеральних вод Закарпаття, а також сприятливі кліматичні умови, є основою нинішнього розвитку бальнеологічних і кліматичних курортів області (11 курортів та 30 водолікарень місцевого значення, 6 реабілітаційних відділень). Найбільш відомими бальнеологічними курортами є: «Поляна», «Верховина», «Сонячне Закарпаття», «Квітка Полонини», «Синяк», «Гірська Тиса», «Шаян», «Свалява», «Усть-Чорна», «Поляна Квасова» та ін. Відомі санаторії «Гірське плесо» і «Синяк» (лікування органів кровообігу, опорно-рухового апарату, нервової системи і захворювань шкіри), санаторії «Карпати» і «Кооператор» (лікування органів кровообігу і нервової системи), санаторій «Човен» (лікування туберкульозу у дітей), санаторій «Малятко» та НПО «Реабілітація» (лікування пульмонологічних захворювань) [7].

Мінеральні води джерел Закарпаття широко використовуються не тільки в лікувальних закладах. Вони розливаються підприємницькими структурами та використовуються населенням як лікувальні або столові. На даний час розливаються і добре відомі споживачам далеко за межами області такі типи вод: «Поляна Купель», «Плосківська», «Поляна Квасова», Лужанська», «Неліпинська», «Свалява», «Шаянська», Рахівська». Практично не розливаються Закарпатські нарзани, які мають добрі смакові властивості та широко використовуються в побуті місцевим населенням (зокрема, Пастільська та Келечинська мінеральні води, які епізодично розливались раніше) [12].

Важливо, що в мінеральних водах Закарпаття містяться мікроелементи в різних комбінаціях і кількостях, що відповідають терапевтичним дозам. Це зумовлює можливість їх застосування для лікування різних патологій органів травлення, серцево-судинної, ендокринної, периферійної, нервової та інших систем органів людини [13].

З позицій взаємодії організму із зовнішнім середовищем мінеральні води є природними подразниками, які мають складну фізико-хімічну структуру. Найважливішими характеристиками мінеральних вод, які визначають їх фізіологічну і лікувальну дію, є мінералізація, хімічний склад, газонасиченість, радіоактивність, температура, pH та ін.

У стоматології мінеральні води можуть застосовуватися як для загальної, так і для місцевої (зрошення, полоскання, аплікації тощо) профілактики захворювань ротової порожнини. Призначення мінеральних вод залежить від їхнього складу та патології, що лікується. В основному вивчається вплив при найпоширеніших захворюваннях – карієсі та пародонтиті.

Мінеральні води Закарпаття можуть мати широке застосування у профілактиці карієсу. Це можливе завдяки присутності в них (особливо вуглекислих та йодо-бромних водах) значної кількості фтору та кальцію. Їх протикарієсна дія зумовлена впливом на фізико-хімічні властивості емалі зуба та ротової порожнини. Так доведено, що при місцевому застосуванні мінеральних вод підвищується буферна ємність ротової рідини, відбувається зниження та стабілізація проникливості емалі зубі та молярного співвідношення. Особливої уваги заслуговує бактерицидний вплив на мікрофлору зубного нальоту. При довготривалій комплексній профілактиці спостерігається значне зниження інтенсивності приросту карієсу у всіх вікових групах. Механізм цього впливу полягає у збільшенням концентрації фтору та кальцію в емалі і утворенням ними стійких

хімічних сполук із киснем та вуглецем. Крім того у деяких типах мінеральних вод виявлений виражений ремінералізуючий ефект [13; 18].

Бальнеотерапія знайшла своє місце і у пародонтології. В основному мінеральні води застосовуються при запальних захворюваннях пародонту (гінгівіті та пародонтиті) у вигляді місцевих процедур. Для цього найкраще підходять води вуглекислої, сульфідної та кременистої груп.

Терапевтичний вплив гідротерапії ґрунтується на поєднанні термічної, механічної та хімічної дії води на слизову оболонку. Під впливом гідропроцедур відбувається очищення пародонтальних кишень, вимивання їх вмісту (залишків їжі, десквамованого епітелію, відламків зубно го каменя, мікроорганізмів), зупиняється ріст грануляцій. Мінеральна вода має різнобічну дію на тканини пародонту: спричиняє розширення мікросудин слизової оболонки, зниження тонусу, прискорення крово- та лімфообігу, збільшення об'єму циркулюючої крові і насичення її киснем, підвищення проникності судинної стінки, ферментної діяльності обміну речовин [8; 9].

Гідропроцедури у вигляді аплікацій, лікувальних зрошень, гідромасажу, електро- та фонофорезу мінеральною водою, інстиляцій у пародонтальні кишені, при яких на ясна діють біологічно активні речовини мінеральної води, суттєво підвищують ефективність лікування і практично не мають протипоказань до застосування [8; 9].

Висновки і пропозиції. Закарпатська область має значні запаси мінеральних вод, проте лише частина з них використовується. Їхнє застосування в комплексній профілактиці карієсу та захворювань пародонта є перспективним та багатообіцяючим напрямом в стоматології. Їхнє використання дозволить зменшити або повністю усунути потребу в медикаментозній терапії, що є особливо важливим в дитячому віці.

Список літератури:

1. Бабов К. Д. Особенности биологического действия минеральных вод разной минерализации / К. Д. Бабов, Т. А. Золотарева, Б. А. Насибулин. – Київ, 2009. – 59 с.
2. Билак С. П. Минеральные воды Закарпатья / С. П. Билак. – Львів, Вища школа. – 1986. – 168 с.
3. Борисенко А. В. Применение природных факторов курорта Моршин в лечении заболеваний пародонта / А. В. Борисенко, А. В. Марков // Современная стоматология. – 2001. – № 1. – С. 38–40.
4. Борисенко А. В. Стан клінічного та гуморального імунітету при лікуванні генералізованого пародонтиту мінеральною водою курорту Моршин / А. В. Борисенко, А. В. Марков. // Новини стоматології. – 2002. – № 4. – С. 6–7.
5. Гайдук А. А. Оцінка туристичних ресурсів Закарпатської області та її практичне застосування. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Сталий розвиток та екологічна безпека (регіональна політика): Щорічник наукових праць. Випуск 20 / НАН України / А. А. Гайдук // Львів, Інститут регіональних досліджень. – 2000. – 212 с.
6. Геренчук К. І. Природа Закарпатської області / К. І. Геренчук. – Львів: Вища школа. – 1981. – 156 с.
7. Завадяк М. И. Бальнеологические курорты Закарпатской области / М. И. Завадяк. – Ужгород: Ліра. – 2012. – 254 с.
8. Залізняк М. С. Мінеральні води у комплексному лікуванні хвороб пародонта / М. С. Залізняк // Клінічна стоматологія. – 2015. – № 3. – С. 25–29.
9. Зубкова Л. П. Применение минеральных вод разного химического состава в стоматологии / Л. П. Зубкова, Н. А. Алексеенко, Ю. В. Зубкова // Укр. бальнеологічний журн. – 2004. – № 1. – С. 16–21.
10. Кадастр мінеральних вод України / Гол. ред. М. В. Лобода. – Київ, 1996. – 345 с.
11. Курортно-рекреаційні зони Закарпаття: довідник. – Ужгород, НПО Реабілітація. – 2000. – 235 с.
12. Лемко І. С. Мікроелементний склад мінеральних вод та медико-географічне зонування Закарпаття / І. С. Лемко, Б. М. Фекийшгазі, Л. П. Киртич // Медична гідрологія та реабілітація. – 2005. – № 2. – С. 4–13.
13. Лобода М. В. Мінеральні води Закарпаття. Питне лікувальне використання / М. В. Лобода. – Ужгород, Інформаційно-видавниче агентство "ІВА". – 1997. – 175 с.
14. Мінеральні ресурси України. Щорічник/ Гол. ред. Примушко С.І. // Київ, ДВНП "Геоінформ України". – 2014. – 270 с.
15. Ніколенко С. І. Оцінка бактерицидності мінеральних вод України / С. І. Ніколенко // Український бальнеологічний журнал. – 2002. – № 4. – С. 74–77.
16. Огняник М. С. Мінеральні води України: підручник / М. С. Огняник // Київ: ВПЦ "Київськ. універ-т". – 2000. – 220 с.
17. Поп С. С. Природні ресурси Закарпаття / С. С. Поп. – Ужгород, Карпати. – 2009. – 293 с.
18. Потапчук А. М. Применение высокоминерализированой минеральной воды Пасека в комплексной профилактике кариеса зубов у детей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук / Потапчук А. М. – Київ. – 1991. – 24 с.
19. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Навчальний посібник / Н. В. Фоменко. – Київ, Центр навчальної літератури. – 2007. – 312 с.
20. Шестопалов В. М. Классификация минеральных вод Украины / В. М. Шестопалов, Г. Н. Негода, Н. Б. Овчинникова. – Київ: Макком. – 2003. – 121 с.
21. Шестопалов В. М. Формування мінеральних вод України / В. М. Шестопалов. – Київ: Наукова думка. – 2009. – 321 с.

Клитинская О.В., Демчик И.М.
Ужгородський национальный университет

МИНЕРАЛЬНЫЕ ВОДЫ В КОМПЛЕКСНОЙ ПРОФИЛАКТИКЕ ОСНОВНЫХ СТОМАТОЛОГИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ

Аннотация
Цель исследования оцентить возможности применения минеральных вод Закарпатской области в комплексной профилактике кариеса и болезней пародонта. Использованый аналитический метод для анализа литературных источников, общин количеством 125.В Закарпатской области есть все типы минеральных вод, которые широко используются в лечебных учреждениях и как столовые воды. В их гостеве присутствуют микро- и макроелементы втерапевтических дозах. Максимальные терапевтический эффект при применении минеральных вод в виде гидропроцедур. Использование минеральных вод в профилактике кариеса и заболеваний тканей пародонта является перспективным, поскольку позволяет значительно уменьшить потребность в медикаментозной терапии.
Ключевые слова: минеральная вода, профилактика, гидротерапия, бальнеология, кариес, заболевание тканей пародонта.

Klitynska O.V., Demchyk I.M.
Uzhorod National University

MINERAL WATER IN COMPLEX PREVENTION MAJOR DENTAL DISEASES

Summary
The goal of the research is to determine the possibility of using the mineral waters in Transcarpathian region in the complex prevention of caries and periodontal diseases. Was used analytical method for the analysis of research literature in a total of 125. Almost all types of mineral waters are found in the Transcarpathian region. They are widely used in hospitals and as table water. In the mineral waters of Transcarpathia are microelements that meet therapeutic doses. The best results of their application in the form of hydroprocedures. The use of mineral waters in prevention of caries and periodontal diseases is promising because it allows to significantly reduce the need for drug therapy.
Keywords: mineral water, prevention, hydrotherapy, balneology, caries, periodontal diseases.

УДК 616.728.3-007.24-055.2-053.87-085.821.2

ПРЕСОТЕРАПІЯ – ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД КОМПЛЕКСНОГО ЛІКУВАННЯ ЖІНОК З ОСТЕОАРТРОЗОМ КОЛІННИХ СУГЛОБІВ В МЕНОПАУЗАЛЬНОМУ ПЕРІОДІ*

Якименко О.О., Богдан Н.М.
Одеський національний медичний університет

Досліджено питання лікування остеоартрозу колінних суглобів із застосування пресотерапії в комплексній терапії у жінок в менопаузальному періоді в порівнянні з стандартною медикаментозною терапією. До дослідження у динаміці залучено 60 жінок, віком від 50 до 70 років (середній вік 62,51±7,67 років), з клінічними проявами ОАКС в менопаузальному періоді (середня тривалість менопаузи – 8,5±0,43 років). Виявлено, що застосування пресотерапії в комплексній терапії є ефективним методом лікування даної категорії хворих, що покращує 53% клінічний перебіг остеоартрозу та покращує якість життя.
Ключові слова: пресотерапія, остеоартроз, жінки, менопауза.

МЕДИЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Остеоартроз (ОА) є гетерогенною групою захворювань різної етіології, які мають подібні біологічні, морфологічні та клінічні наслідки, в основі яких лежить ураження всіх компонентів суглоба: суглобового хряща, субхондральної кістки, зв'язок, капсули, синовіальної мембрани і періартикулярних м'язів [3; 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У структурі хвороб кістково-м'язової системи та сполучної тканини ОА займає провідне місце, вражаючи в середньому близько 6% населення земної кулі. У США число осіб з ОА, становить 25 млн. В Україні за даними офіційної статистики це число наближається до 460 тисяч [6; 7; 10].

* Робота є фрагментом науково-дослідних тем кафедри пропедевтики внутрішніх хвороб і терапії Одеського національного медичного університету "Особливості патогенезу метаболічного синдрому при патології серцево-судинної системи і сполучної тканини і способи корекції виявлених порушень", № держреєстрації 0105U008888 та "Лікування і профілактика соціально значимих неінфекційних хвороб серцево-судинної системи і опорно-рухового апарату на основі системного аналізу значимих факторів ризику " № держреєстрації 0115U006646

Остеоартроз колінних суглобів (ОАКС) – одна з найбільш частих локалізацій ОА. За даними епідеміологічних досліджень, первинне виявлення рентгенологічно підтвердженого ОАКС у жінок у віці 45-49 років становить 7,7-14,3% [1; 4; 6]. Серед основних причин непрацездатності за даними Європейської антиревматическої ліги (EULAR, 2003, 2015) ОА колінних суглобів займає 4-е місце у жінок і 8-е – у чоловіків [10]. Ризик втрати працездатності внаслідок ОАКС так само великий, як при серцево-судинної патології, і вище, ніж при будь-яких інших захворюваннях в осіб похилого віку [3; 10].

Літературні дані [2; 6] свідчать про те, що остеоартроз часто поєднується з іншими захворюваннями, в тому числі з соматичною патологією – ожирінням (80%), гіпертонічною хворобою – (52-60%), цукровим діабетом – (15%), захворюваннями легенів (12%), ішемічною хворобу серця – (6%) і хворих шлунково-кишковим трактом – (5%). Обговорюються загальні фактори ризику остеоартрозу і серцево-судинних захворювань, які за даними деяких авторів [7; 9] у жінок розцінюються як пізні метаболічні порушення постменопаузального періоду.

Одним із факторів, який сприяє ранньому виникненню та обтяжує перебіг ОАКС, виступає метаболічний синдром (МС) – це патологічний стан, для якого характерний розвиток абдомінального ожиріння, дисліпідемії, артеріальної гіпертензії та порушення вуглеводного обміну (феномен інсулінорезистентності). Надлишкова маса тіла, як один із проявів МС, є важливим фактором ризику розвитку остеоартрозу, переважно осьових суглобів, завдяки наявності не тільки надмірного механічного навантаження на суглоби, а й обмеження фізичної активності, що призводить до слабкості сухожилково-м'язового апарату та порушення конгруентності суглобових поверхонь. Збільшення маси тіла створює умови перевантаження для функціонування колінних суглобів [2; 7; 8; 9].

Серед клінічних проявів ОА – біль, обмеження функції суглоба, невелика ранкова скутість, розвиток підвивихів, формування вузликів в області суглобів кистей [1; 5; 6].

Так як патологічний процес при ОА порушує всі структури суглоба, механізми розвитку болю можуть відрізнятися. Біль при ОА може бути пов'язаний з ураженням субхондральної кістки з розвитком внутрішньокісткової гіпертензії, мікропереломів, венозної гіперемії і стазу. Часто причиною болю є спазм прилеглих м'язів, ураження сухожилково-зв'язкового апарату. Прогресуючий фіброз капсули суглоба веде до здавлення нервових закінчень. При сформованих остеофітів можлива травматизація чутливих нервів. Однак основна роль в формуванні больового синдрому належить хронічному запаленню суглоба з розвитком синовіту, ентезіта, оститу, хондриту [1; 5; 6].

Структурні зміни суглобів не завжди асоціюються з болем. Це підтверджується дослідженнями, в яких проводилося порівняння рентгенологічних і клінічних проявів при ОА [1]. У той же час Н.Г. Кашеварова і співавт. [5] показали, що біль є одним з факторів ризику і прогресування гонартрозу. Тому купірування болю є найважливішим компонентом комплексної терапії ОА.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні підходи до лікування остеоартрозу колінних суглобів спрямовані на уповільнення темпів рентгенологічного прогресування захворювання і включають комбінацію медикаментозних і немедикаментозних методів лікування [8]. Однак ефективність лікування ОА КС не завжди достатнє. Серед немедикаментозних методів важливе місце відводиться нормалізації маси тіла, зміни характеру і режиму рухової активності, корекції наявних ортопедичних порушень та фізичні фактори [4].

Пресотерапія (синоніми – метод зовнішнього допоміжного кровообігу, масаж під тиском, контрпульсація, лімфодренаж і т.д.) набула широкого поширення при проведенні профілактичних і реабілітаційних заходів в кардіології, неврології, косметології, естетичній медицині, пластичній хірургії та фізіотерапії [4].

Метод заснований на круговому послідовному стисканні кінцівок від дистальних до проксимальним відділів за допомогою нагнітання в спеціальні манжети повітря. Поєднання періодів локального підвищення і зниження тиску сприяє покращенню тонусу судин м'язового типу і виборчої проникності капілярів [3; 4]. Це призводить до зростання швидкості транскапиллярного обміну речовин і обмінного потоку рідини, поліпшенню кровопостачання скелетних м'язів і ендотелію артерій і вен [3].

Формування цілей статті (постановка завдання). Виявити ефективність застосування пресотерапії, як метода в комплексному лікування жінок з остеоартрозом колінних суглобів в менопаузальному періоді.

Виклад основного матеріалу. Нами було обстежено 60 жінок у віці від 50 до 70 років (середній вік 62,51±7,67 років), з достовірним діагнозом остеоартрозом колінних суглобів за критеріями Американської колегії ревматологів (ACR), що мають I-II рентгенологічну стадію по Kellgren – Lawrence, менопаузальний період (середня тривалість менопаузи – 8,5±0,43 років) та МС (індекс маси тіла більше 25 кг/м^2, САТ/ДАТ – 149+1,5/87+0,9, мм.рт.ст., ОТ 95,4±0,94 см, глюкоза – 5,9+0,03 ммоль/л, інсулін – 14,6+0,07 мкОД/мл). Усім пацієнтам у динаміці проводили клініко-лабораторне дослідження, що включало антропометрію з обчисленням індексу маси тіла (ІМТ) за формулою: ІМТ = вага (кг)/зріст^2 (м^2), вимірювання АТ, окружності живота та колінних суглобів, вимірювання за допомогою кутоміром рухливості колінних суглобів, загальний аналіз крові, ліпідограма, визначення рівня глюкози натще загальноприйнятими методами. Всім хворим проводили оцінку больового синдрому за 10-бальною візуально-аналоговою шкалою (ВАШ), болю та зниження якості життя за індексом WOMAC. Індекс WOMAC розраховувався за трьома розділами: вираженість болю в колінному суглобі (5 питань), обмеження рухливості в суглобі (2 питання), труднощі у виконанні повсякденної діяльності (17 питань). Пацієнти оцінювали своє самопочуття (відповідаючи на питання) в балах від 0 до 100 (0 балів – без труднощів, 100 балів – неможливо). При аналізі враховувався сумарний індекс WOMAC, а також індекси по кожному з розділів. За допомогою ВАШ пацієнтом оцінюва-

лася вираженість болю в КС в спокої і при ходьбі в балах: від 0 до 100 (0 балів – відсутність болю, 100 балів – нестерпний біль).

Всім пацієнтам проводили рентгенографію колінних суглобів з оцінкою рентгенологічної стадії за I. Kellgren і I. Lawrence, ультразвукове дослідження колінних суглобів, а 5 пацієнток проходили комп'ютерну томографію КС. Всі пацієнтки були консультовані ендокринологом та гінекологом.

Всі жінки з ОАКС були розділені на основну і контрольну групи. До основної групи увійшли 30 пацієнток середній вік 62,06±7,52 років, яким з моменту включення в дослідження на фоні комплексної терапії була розпочата пресотерапія на колінні суглоби з використанням апарату Press Slim, тривалість процедури 15-20 хв, тиск – від 80 до 100 мм.рт.ст., використання програми «біжучий хвиля», коли тиск у манжетах поступово наростає від дистальних до проксимальних відділах кінцівок : середній вік – 62,06±7,52 року, середня тривалість ГА – 11,5±6,7 міс. Відповідно до класифікації Kellgren – Lawrence 0 стадія ГА мала місце у 2 (6,67%) хворих, I – у 15 (50%), II – у 13 (43,33%). Характеристика хворих основної групи представлена в табл. 1.

Таблиця 1

Характеристика основної групи хворих з ОА колінних суглобів в менопаузальному періоді

Показники	Хворі основної групи (N = 30)
Вік, роки	62,06 ± 7,52
Тривалість захворювання, міс	11,5 ± 6,7
Рентгенологічна стадія, абс/%:	
0	2 / 6,67
I	15 / 50
II	13 / 43,33
Двосторонній ГА, абс/%	17 / 56,67
Синовіт (+), абс/%	23 / 76,67

Таблиця 2

Характеристика контрольної групи хворих з ОА колінних суглобів в менопаузальному періоді

показники	Хворі контрольної групи (N = 30)
Вік, роки	62,7 ± 6,32
Тривалість захворювання, міс	11,7 ± 5,9
Рентгенологічна стадія, абс/%:	
0	2 / 6,67
I	9 / 30
II	19 / 63,33
Двосторонній ГА, абс/%	18 / 60
Синовіт (+), абс/%	22 / 73,33

Контрольну групу склали 30 пацієнтів, середній вік 62,7±6,32 року, середня тривалість ГА -11,7±5,9 міс. Відповідно до класифікації Kellgren – Lawrence 0 стадія ГА мала місце у 2 (6,67%) хворих з них, I – у 9 (30%), II – у 19 (63,33%). Характеристика хворих контрольної групи представлена в табл. 2.

Всім пацієнтам контрольної групи з моменту ввімкнення в дослідження був рекомендований прийом піаскледіну-300 1 т на добу, впродовж 3х місяців та мелоксикаму в дозі 15 мг кожен день, один рази на добу. Одержані результати оброблялися за допомогою пакету програм аналізів в системі Microsoft Excel, а обчислення достовірності відмінності – за допомогою t критерія Стьюдента і критерія φ Фішера.

У результаті проведеного лікування у хворих обох груп через 6 міс. достовірно знизилася на 40% (p<0,05) інтенсивність болю за ВАШ (табл. 3) і покращилася якість життя на 51,7% (p<0,05) за всіма позиціями індексу WOMAC (табл. 4).

Проведена оцінка рухливість колінних суглобів за допомогою кутоміра у пацієнтів різних груп до та після лікування. В основній групі пацієнтів, де застосовувалося комплексне лікування із застосуванням пресотерапії на колінні суглоби спостерігалося на 45% (p<0,05) збільшення рухливості колінних. У контрольній групі жінок з остеоартрозом колінних суглобів, які отримували

Таблиця 3

Динаміка інтенсивність больового синдрому в досліджених групах.

Показник больового синдрому	Основна група n= 30 M±m		Контрольна група n= 30 M±m	
	До лікування	Після лікування	До лікування	Після лікування
Інтенсивність болю за ВАШ	5,92 + 0,07	3,53 + 0,03*	6,13 + 0,09	3,75 + 0,04* **

Примітка: * – достовірність відмінності показників до та після лікування p<0,05

** – достовірність відмінності показників після лікування в основній та контрольній групах p<0,05

Таблиця 4

Динаміка індексу WOMAC в основній та контрольній групах

Шкала індексу WOMAC	Основна група (n=30)			Контрольна група(n=30)		
	До лікування	Після лікування	% зниження	До лікування	Після лікування	% зниження
Вираженість болю	154,31±13,3	72,36±6,9*	53	134,17±12,3	75,33±6,9* **	43,3
Скутість	63,27±6,1	25,22±3,1*	60	52,31±4,9	35,07±3,1* **	32,9
Функціональна недостатність	447,73±45,5	285,25±27,3*	36,3	398,36±35,3	298,81±27,5* **	24,9
WOMAC сумарно	652,57±67,3	315,17±29,4*	51,7	574,37±55,4	425,42±38,3* **	25,9

Примітка:*– достовірність відмінності показників до та після лікування p<0,05

** – достовірність відмінності показників після лікування в основній та контрольній групах p<0,05

Таблиця 5

Динаміка антропометричних даних в основній та контрольній групах до та після лікування

Показники		Основна група (n=30)		% зниження	Контрольна група (n=30)		% зниження
		До лікування	Після лікування		До лікування	Після лікування	
Окружність стегна (см)	Правого	54,4±0,72	52,1±0,65*	4,23	54,4±0,45	53,1±0,46* **	2,39
	Лівого	54,5±0,72	52,5±0,63*	3,67	54,3±0,45	53,1±0,44* **	2,21
Окружність КС (см)	Правого	45,97±0,29	43,76±0,24*	4,81	45,98±0,30	44,89±0,30* **	2,37
	Лівого	45,93±0,29	43,70±0,23*	4,86	45,92±0,30	44,9±0,29* **	2,22
Окружність гомілки (см)	Правої	38,07±0,38	36,9±0,36*	3,07	38,09±0,38	37,07±0,36* **	2,68
	Лівої	38,3±0,38	36,8±0,36*	3,92	38,4±0,36	37,4±0,36* **	2,61

Примітка:*– достовірність відмінності показників до та після лікування p<0,01

** – достовірність відмінності показників після лікування в основній та контрольній групах p<0,01

Таблиця 6

Динаміка вмісту показників ліпідограми у жінок в менопаузальному періоді із ОА колінних суглобів під впливом проведеної терапії

Показник	Основна група n= 30 M±m		% зниження	Контрольна група n= 30 M±m		% зниження
	До лікування	Після лікування		До лікування	Після лікування	
ЗХ, ммоль/л	5,8 + 0,02	5,3 + 0,02*	8,6	5,6 + 0,02	5,3 + 0,02*	5,3
ХС ЛПНЩ, ммоль/л	5,11±0,05	4,54±0,05*	11	5,12±0,05	4,56±0,05*	10,9
ХСЛПВЩ, ммоль/л	1,19 + 0,07	1,18 + 0,07		1,19 + 0,07	1,18 + 0,07	
ТГ ммоль/л	1,9+ 0,04	1,7 + 0,03*	10,5	1,8 + 0,04	1,7 + 0,03*	5,5
Коефіцієнт атерогенності (КА)	3,95±0,45	3,02±0,10*	23,5	3,87±0,41	3,12±0,13*	19,4

Примітка: * – достовірність відмінності показників до та після лікування p<0,05

медикаментозну терапію, збільшення рухливості колінних суглобів відмічалося на 25% (p<0,05).

За допомогою сантиметрової стрічки було виміряно окружність стегна, колінних суглобів та гомілок у жінок з ОА КС в менопаузальному періоді в обох групах дослідження до та після проведеного лікування (Табл. 5).

У групі пацієнток, які отримували комплексну терапію із застосуванням пресотерапії, спостерігалось зменшення окружності стегна правого на 4,23%, а лівого на 3,67%, окружність колінних суглобів правого і лівого – на 4,81% і на 4,86% відповідно, а також зменшення окружності правої гомілки на 3,07% і лівої – на 3,92% у порівнянні до розпочатої комплексної терапії. В контрольній групі, яка отримувала медикаментозну терапію, відсоток зниження окружності стегон, колінних суглобів та гомілок був наступним: окружність стегон правого – 2,39%, лівого – 2,21%; колінних суглобів правого – 2,37% і лівого – 2,22%; окружність гомілок правої – 2,68% і лівої на 2,61% (p<0,01)у порівнянні з основною групою пацієнтів.

Також в обох групах було досліджено показники ліпідограми. В основній групі, яка отримували комплексне лікування із застосуванням пресотерапії в поєднанні з медикаментозною терапією, вміст ЗХ знизився на 8,6%, вміст ХС ЛПНЩ – на 11%, вміст ТГ – на 10,5% та КА – на 23,5%. У контрольній групі, яка отримувала стандартну медикаментозну терапію, вміст ЗХ знизився на 5,3%, вміст ХС ЛПНЩ – на 10,9%, вміст ТГ – на 5,5% та КА – на 19,4%, що свідчить про достовірно (53,6%; p<0,05) значніше зменшення вираженості ліпідного обміну, ніж у контрольній групі пацієнтів (таблиця 6).

Висновки і пропозиції. 1. Визначено, що у жінок з остеоартрозом колінних суглобів в менопаузальному періоді після проведеної пресотерапії в комплексному лікуванні достовірно покращився клінічний перебіг ОА, а саме на 40% (p<0,05) знизилась інтенсивність больового синдрому за шкалою ВАШ та на 51,7% (p<0,05) зменшився індекс WOMAC за всіма позиціями: вираженість болю зменшилась на 53%, скутість – на 60%, функціональна недостатність – на 36,6% в порівнянні з контрольною групою хворих, які отримували стандартну медикаментозну терапію.

2. У жінок основної групи, яким застосовували пресотерапію в комплексному лікуванні на 45% (p<0,05) збільшилися показники рухливості колінних суглобів, зменшення окружності стегон правого на 4,23% і лівого на 3,67%, окружності колінних суглобів правого на 4,81% і лівого – на 4,86%, а також зменшення окружності гомілок правої на 2,07% і лівої – на 3,92% (p<0,01), зменшився вміст хворих з ознаками синовіту на 23% (p<0,01) в порівнянні з контрольною групою.

3. При застосуванні пресотерапії в комплексному лікуванні жінок з остеоартрозом колінних суглобів в менопаузальному періоді знизився вміст показників ліпідного обміну на 53,6% (p<0,05), а коефіцієнт атерогенності (КА) знизився на 23,5% (p<0,05), в порівнянні з контрольною групою пацієнтів, які отримували медикаментозне лікування.

4. Визначено, що застосування пресотерапії в комплексній терапії підвищує ефективність лікування жінок з остеоартрозом колінних суглобів в менопаузальному періоді і може буди терапією вибору.

Список літератури:

1. Бадокин В.В. Значение воспаления в развитии и течении остеоартроза / В.В. Бадокин // Consilium medicum – 2009. – № 11(9). – С. 91-95.
2. Бритов А.Н. Артериальная гипертония у больных с ожирением: роль лептина / А.Н. Бритов, О.В. Молчанова, М.М. Быстрова // Кардиология. – 2008. – № 9. – С. 69–71.
3. Бур'янов О.А. Остеоартроз: питання патогенезу, діагностики та лікування. / О.А. Бур'янов / Здоров'я України. – 2009. – № 23 (228). – С. 63.
4. Григорьева Н.В. Лечебная физкультура в комплексном лечении остеоартроза коленных суставов / Н.В. Григорьева, В.В. Поворознюк, Р.О. Банникова [и др.] // Боль. Суставы. Позвоночник. – 2011. – № 2 (02). – С. 35-40.
5. Кашеварова Н.Г. Боль как один из факторов риска прогрессирования остеоартроза коленных суставов / Н.Г. Кашеварова, Е.М. Зайцева, А.В. Смирнов, Л.И. Алексеев // Научно-практическая ревматология. – 2013. – № 51(4). – С. 386-390.
6. Коваленко В.М. Остеоартроз / В.М. Коваленко, О.П. Борткевич. – К.: МОРІОН. – 2010. – С. 113.
7. Поворознюк В.В. Захворювання кістково-м'язової системи в людей різного віку / В.В. Поворознюк – К. – 2011. – Том 2. – С. 360.
8. Ребров А.П. Новые возможности в лечении остеоартроза / Ребров А.П., Романова И.А. // Здоров'я України – 2013. – № 4. – С. 84.
9. Скрипникова И.А. Метаболический синдром и костная масса у женщин в постменопаузальном периоде / И.А. Скрипникова, О.В. Косматова, В.Е. Новиков и др. // Профилактическая медицина. – 2009. – № 5. – С. 43–47.
10. Уніфікований клінічний протокол «Первинної, вторинної (спеціалізованої), третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги та медичної реабілітації по остеоартрозу». Київ – 2016. Режим доступу: http://www.dec.gov.ua/mtd/reestr.html.

Якименко Е.А., Богдан Н.М.
Одесский национальный медицинский университет

ПРЕССОТЕРАПИЯ – ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕТОД КОМПЛЕКСНОГО ЛЕЧЕНИЯ ЖЕНЩИН С ОСТЕОАРТРОЗОМ КОЛЕННЫХ СУСТАВОВ В МЕНОПАУЗАЛЬНОМ ПЕРИОДЕ

Аннотация
Исследован вопрос лечения остеоартроза коленных суставов с использованием прессотерапии в комплексной терапии у женщин в менопаузальном периоде по сравнению со стандартной медикаментозной терапией. В исследование в динамике вошли 60 женщин в возрасте от 50 до 70 лет (средний возраст 62,51±7,67 лет), с клиническими проявлениями ОАКС в менопаузальном периоде (средняя продолжительность менопаузы – 8,5±0,43 лет). Выявлено, что применение прессотерапии в комплексной терапии является эффективным методом лечения данной категории больных, улучшает на 53% клиническое течение остеоартроза и улучшает качество жизни.
Ключевые слова: прессотерапия, остеоартроз, женщины, менопауза.

Yakimenko E.A., Bogdan N.M.
Odessa National Medical University

PRESSURE THERAPY – EFFECTIVE METHOD OF COMPLEX TREATMENT OF WOMEN WITH KNEE OSTEOARTHRITIS IN MENOPAUSE

Summary
There was investigated the problem of the treatment of knee osteoarthritis in women in the menopausal period with pressure therapy compared with standard medical therapy. The study in dynamics included 60 women aged 50 to 70 (mean age 62.51±7.67) with clinical manifestations of OAKJ in the menopausal period (the average duration of menopause was 8.5±0.43 years). It was found that the application of pressure therapy in the treatment was an effective therapy for such patients, improving the clinical course of osteoarthritis by 53% and improving quality of life.
Keywords: pressure therapy, osteoarthritis, women, menopause.

УДК 615.015.13:615.233:159.929

ЗМІНИ ПОВЕДІНКОВИХ РЕАКЦІЙ У БІЛИХ ЩУРІВ ПРИ ІНТРАНАЗАЛЬНОМУ ВВЕДЕННІ РІЗНИХ ДОЗ НІТРОКСОЛІНУ

Яськів Г.І.
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького

Досліджено вплив нітроксоліну на поведінку білих щурів при інтраназальному введенні у дозах, що відповідає концентраціям у повітрі 706,8 мг/м^3, 235,6 мг/м^3 та 78,5 мг/м^3. Досліджені рівні впливу препарату не викликають змін вертикальної, горизонтальної рухової активності, норкового рефлексу. Динаміка змін показників упродовж двох днів спостереження не виходила за межі статистично допустимих рівнів і носила фізіологічний, адаптаційний характер. У результаті «тіопеталової проби» встановлено збільшення тривалості сну у щурів при введенні нітроксоліну в дозі 706,8 мг/м^3. Сумаційно пороговий потенціал знаходиться в межах статистично допустимих рівнів.

Ключові слова: нітроксолін, вертикальна та горизонтальна рухова активність, норковий рефлекс, тіопенталовий сон.

Постановка проблеми. Методична схема дослідження лікарського засобу при обґрунтуванні у повітрі робочої зони включає: визначення параметрів гострої токсичності, визначення кумулятивних властивостей, визначення місцевої дії на шкіру та слизову оболонку ока, визначення параметрів субхронічної токсичності, вивчення віддалених наслідків дії [1]. Враховується також діапазон фармакологічних ефектів доз, механізм дії та специфічна активність впливу препарату на різні системи організму, що свідчитиме про потенційну та реальну небезпеку дії лікарського засобу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Токсичний вплив речовин на організм людини, є успішно відтворений у експериментах на тваринах. Досліди на тваринах дають можливість отримати інформацію, за допомогою якої можна зробити висновки про зв'язок між дозою речовини та її біологічним ефектом. Аналізуючи поведінкові реакції тварин в експериментах, можна стверджувати чи заперечувати токсичний вплив лікарського засобу на нервову систему [2].

В фармакології та токсикології використовують ряд поведінкових тестів, які базуються на аналізі спонтанної і загальної поведінки, які, в основному, характеризують, регулюючу, інтегруючу, координуючу і коригуючу функції центральної нервової системи [3].

Для правильної інтерпретації поведінкових реакцій, групи піддослідних тварин в експерименті формують за однаковим типом вищої нервової діяльності. Поділяють на активних і пасивних тварин. У активних відмічають чітко виражену орієнтаційно-дослідницьку реакцію на невідому обстановку, в результаті чого вони швидко знаходять їжу (умовні рефлекси). У пасивних переважають оборонні реакції на нове середовище, відмічають виражену вегетативну реакцію. Також для встановлення типу нервової системи велике значення мають такі характеристики, як час появи рефлексу, швидкість закріплення його і стійкість, величина і тривалість рефлексу, швидкість згасання і відновлення, процеси збудження та гальмування [4; 5].

Серед популярних тестів поведінкових реакцій є метод водного лабіринту Морріса. Принцип методу базується на тому, що піддослідного щура випускають у басейн із замутненою водою та встановлюють там спеціальну платформу. Тварина активно плаває і шукає цю платформу. Щура, який знайшов платформу, виймають з басейну і через деякий час знову випускають плавати, але вже з іншої сторони. Кожна тварина має шість спроб. Кожна спроба віднайти платформу має бути коротшою і простішою. За допомогою цього тесту визначають здібність тварин до навчання, пізнавання та запам'ятовування, оцінюють динаміку формування твариною загальної просторової пам'яті, стратегію поведінки тварини в ході експерименту [5; 6].

Експерименти у лабіринтах показують на скільки швидко піддослідна тварина отримує інформацію, як ефективно використовує раніше набутий досвід [5].

Для дослідження соціальної пам'яті використовують здатність щурів розпізнавати запах особин свого виду.

Існують різноманітні тести для визначення рухливої активності, координації рухів [7], емоційної реактивності [8]. Найчастіше використовують:

- метод «вертикальної» рухової активності в обмеженому середовищі;
- метод відкритої площадки;
- метод відкритого поля;
- метод обертового конуса;
- комплексний метод з інтегральною оцінкою поведінкових параметрів у тварин.

У літературі наведено дані про особливості поведінкових реакцій під впливом антропогенних забруднювачів [9], стресу [10], інтоксикацій отрутами: нітробензолом [11], кадмієм [12; 13], марганцем [14; 15], 7-гідроксикумарином [16], нітратно-свинцевій інтоксикації [17] тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нітроксолін – синтетичний уроантисептик, що діє за механізмом хелатування. Препарат випускається декількома хіміко-фармацевтичними підприємствами: ПАТ «Київський вітамінний завод» (м. Київ), ПАТ НВЦ «Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод» (м. Київ), ПАТ «Технолог» та ПАТ «Вітаміни» (м. Умань Черкаська область). В умовах технологічного процесу на виробництві лікарська субстанція може потрапити в організм працівників

МЕДИЧНІ НАУКИ

через дихальні шляхи та шкіру. Окрім того, нітроксолін має протипухлинну дію і застосовується при хворобі Альцгеймера [18]. Тому особливу увагу слід приділити вивченню впливу нітроксоліну на центральну нервову систему.

За даними літератури, у робітників, які контактують з хімічною субстанцією можуть спостерігатися негативні прояви, в тому числі емоційне реагування на зовнішні подразники, у вигляді підвищеної збудливості чи емоційної лабільності, швидкої зміни настрою [7].

Дослідження поведінкових реакцій при інтраназальному введенні нітроксоліну проводилися в рамках токсикологічного експерименту з розробки гігієнічного регламенту допустимого вмісту речовини у повітрі робочої зони на хіміко-фармацевтичних підприємствах.

Мета статті. Експериментально дослідити особливості і динаміку змін поведінкових реакцій у білих щурів при інтраназальному введенні різних доз нітроксоліну, як інтегрального показника фізіологічного стану організму та токсичного впливу на нервову систему.

Виклад основного матеріалу. Дослідження на лабораторних тваринах проводилися згідно методичних рекомендацій [4] на білих щурах масою 200 -300 г у віварію Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького згідно санітарно-гігієнічних вимог. Тварини утримувалися в клітках по 6 особин одної статті, знаходилися на повноцінному харчовому раціоні, мали однаковий час харчування і дослідження з врахуванням біоритмів поведінкових реакцій.

Тваринам одноразово інтраназально вводили водний розчин нітроксоліну в дозах, що відповідало концентраціям у повітрі 706,8 мг/м^3, 235,6 мг/м^3 та 78,5 мг/м^3. Розрахунковий поріг однократної інгаляційної дії нітроксоліну становить 235,6 мг/м^3 [19].

Контрольною групою були щури, яким вводили відповідну кількість дистильованої води. Проміжною дозою введення взяли розрахунковий поріг однократної інгаляційної дії нітроксоліну Limac, який становив 235,6 мг/м^3.

Поведінкову активність щурів вивчали на першу добу після затруєння різними дозами нітроксоліну та на другу добу, почергово починаючи з дослідної та контрольної груп, методом «відкритого поля». Для цього щурів поміщали в манеж, поверхнею розміром метр на метр, яка розділена на двадцять п'ять квадратів у затемненому приміщенні. Між квадратами зроблені дев'ять нірок діаметром 5 см. Кожну тварину ставили індивідуально в центральний квадрат відкритого поля. Експеримент тривав 20 хвилин. Фіксували за допомогою секундоміра час виходу з центрального квадрату (латентний період), при цьому критерієм переходу тварин до іншого квадрата вважали переміщення обох тазових кінцівок через лінію, що розділяє квадрати. Протягом хвилини візуально відзначали кількість квадратів, у які зайшла тварина (горизонтальна рухова активність), кількість піднімань на задні кінцівки (вертикальна рухова активність), кількість «нірок», які щур обнюхав і заглянув у них (норковий рефлекс).

Проводили визначення функціональної активності ЦНС методом тіопенталової проби, шляхом внутрішньошлункового введення щурам 1% розчину тіопенталу натрію [20]. Визначали середню тривалість сну щурів кожної групи.

Сумаційно-пороговий потенціал (СПП) визначали згідно методики [21].

Результати порівнювалися з нормою [22] та статистично обчислювалися з використанням критерія Стьюдента. Дані представлені як среднє значення та та відповідною абсолютною похибкою (M ± m). Різницю між досліджуваними показниками вважали статистично достовірною за значення (p ≤ 0,05).

При оцінці токсикологічних базових поведінкових реакцій та окремих їх складових найбільш чутливим є вертикальний компонент рухової активності, що відображає глибокі зміни у функціонуванні ЦНС.

Результати тесту «відкритого поля» на першу добу показали, що із зростанням дози препарату вертикальна активність дещо знижується і наближається до показників контрольної групи (табл.). На другий день спостереження тенденція мала істотні зміни. Показники вертикальної активності щурів, які були затруєні максимальною дозою препарату дещо перевищили значення у контрольній групі, із зниженням дози лікарського засобу реєструвалися статистично вірогідне зниження вертикальної рухової активності. Всі ці показники протягом двох днів спостереження не виходили за межі статистично допустимих рівнів, носили фізіологічний, адаптаційний характер.

Одержані дані показників горизонтальної рухової активності впродовж 2 діб незначно коливалися відносно контрольних значень, хоч і було зафіксовано підвищені показники при

Таблиця

Показники поведінкових реакцій

Параметри оцінки Дози	Доби	Вертикальна рухова активність (M ± m)	Горизонтальна рухова активність (M ± m)	Норковий рефлекс (M ± m)	Тіопенталовий сон, хв (M ± m)	СПП
78,5 мг/м^3	1 день	1,17 ± 0,50	3,83 ± 0,62	1,17 ± 0,35	42,0 ± 2,62	7,17±0,39
	2 день	0,80 ± 0,43	3,71 ± 1,07	1,10 ± 0,48	41,5 ± 2,86	7,5±0,97
235,6 мг/м^3	1 день	0,92 ± 0,31	5,50 ± 1,35	0,65 ± 0,44	48,16 ± 4,23	8,25±0,92
	2 день	0,90 ± 0,40	4,80 ± 0,99	1,28 ± 0,43	48,17 ± 3,89	8,00±0,75
706,8 мг/м^3	1 день	0,75 ± 0,45	4,50 ± 1,81	3,35 ± 0,97	74,33 ±2,74	7,21±0,47
	2 день	1,60 ± 0,69	5,30 ± 1,61	1,30 ± 0,45	47,67 ± 2,38	6,5±2,0
Контроль	1 день	0,67 ± 0,47	5,90 ± 1,35	1,42 ± 0,66	38,30 ± 2,64	11,33 ± 1,65
	2 день	1,50 ± 0,59	4,70 ± 1,42	1,80 ± 0,43	37,33 ± 1,71	11,06±1,75

Примітка: *достовірність різниці між показниками p<0,05

дозі 235,6 мг/м^3 на першу і другу доби та при 706,8 мг/м^3 на другу добу, але в межах допустимих рівнів.

В результаті тесту відкритої площадки, в основу якого покладений «норковий рефлекс» видно, що при дозі, нижчій за розрахунковий поріг однократної інгаляційної дії, на першу і другу доби відмічається достовірно вірогідне зменшення кількості квадратів, у які зайшла тварина по відношенню до контрольних. При дозі 706,8 мг/м^3 у перший день норковий рефлекс був дещо вищим у порівнянні з контрольною групою, але вірогідно не достовірним ($p \leq 0,05$).

У результаті «тіопеталової проби» встановлено збільшення тривалості сну у щурів при введенні нітроксоліну в дозі 706,8 мг/м^3, різниця достовірна ($p<0,05$) у порівнянні з контролем

Сумаційно пороговий потенціал на першу та другу доби при всіх дозах був знижений по відношенню до контрольної групи, але ця різниця не суттєва ($p<0,05$), що свідчить про адаптаційний процес в організмі на дію шкідливого фактору.

Висновки і пропозиції. Нітроксолін при інтраназальному введенні у дозах, що відповідає концентраціям у повітрі 706,8 мг/м^3, 235,6 мг/м^3 та 78,5 мг/м^3 не викликає симптомів інтоксикації, неврологічних порушень (аномальної поведінки, порушення пози, координації рухів, м'язевого тонусу, тощо).

Аналіз поведінкових реакцій щурів, які знаходилися під впливом нітроксоліну показав відсутність змін вертикальної, горизонтальної рухової активності, норкового рефлексу.

У результаті «тіопеталової проби» встановлено збільшення тривалості сну у щурів при введенні нітроксоліну в дозі 706,8 мг/м^3.

Сумаційно пороговий потенціал знаходиться в межах статистично допустимих рівнів.

Враховуючи літературні дані та власні дослідження, можна зробити висновок про необхідність подальших досліджень впливу нітроксоліну на організм, для обгрунтування мінімально допустимих терапевтичних доз, щоб передбачити ймовірний негативний вплив та попередити в майбутньому виникнення захворювання у працівників виробництва.

Список літератури:

1. МВ по обгрунтуванню гранично допустимих концентрацій лікарських засобів у повітрі робочої зони і атмосферному повітрі населених місць. [затв. МОЗ України 21.10.2005, № 544]. – К., 2005. – 19 с.
2. Горна О.І. Зміни поведінкових реакцій у тварин із різним профілем моторної асиметрії в умовах больового стресу / О.І. Горна // Фізіол. журнал. – 2014. – Т. 60, № 3, додаток. – С. 34–35.
3. Мельников А.В. Выбор показателей поведенческих тестов для оценки типологических особенностей поведения крыс / А.В. Мельников, М.А. Куликов, М.Р. Новикова [и др.] // Ж. высш. нерв. деятельности. – 2004. – Т. 54, № 5. – С. 712–717.
4. Методические рекомендации по использованию поведенческих реакций животных в токсикологических исследованиях для целей гигиенического нормирования: МР № 2166-80 [Утв. МЗ СССР 12.04.1980] Киев, 1980. – 47 с.
5. Александрова Ж.Г., Суворов Н.Б., Шанин Ю.Н., Цыган В.Н. Индивидуальные особенности поведения, обучения, адаптации крыс к экспериментальным воздействиям // Физиологический журнал СССР им. И.С. Сеченова. – 1984. – Т. 70, № 9. – С. 1294–1300.
6. Golinska P. Badania na szczurach – omowienie metodologii [Electron. resource] / P. Golinska. – 2015. – Access mode: http://neuropsychologia.org/badania-na-szczurach-omowienie-metodologii.
7. Ch. Vorhees. Morris water maze: procedures for assessing spatial and related forms of learning and memory [Electron. resource] / Vorhees Ch., Williams M. – 2006. – Access mode: http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2895266/
8. Jamie N. Battery of behavioral tests in mice that models age-associated changes in human motor function / Jamie N. Justice, Christy S. Carter, Hannah J. Beck // Age (Dordr). 2014; 36(2): 583–595.
9. Alline C. Animal models of anxiety disorders and stress [Electron. resource] / Rev. Bras. Psiquiatr. 2013; 35(2). – Access mode: http://dx.doi.org/10.1590/1516-4446-2013-1139.
10. Богоявленська В.Ф. Особливості формування поведінкових реакцій під дією антропогенних забруднювачів в експерименті / В.Ф Богоявленська. // Сучасні проблеми токсикології. – 2011. – № 5. – С. 75–76.
11. Чуян Е.Н. Модуляция поведенческих реакций крыс с разным профилем моторной асимметрии под влиянием гипокинетического стресса / Е.Н. Чуян, О.И. Горная // Нейрофизиология. – 2010. – Т. 42, № 3. – С. 247–253.
12. Широбокова Л.П. Динаміка змін поведінкових реакцій у білих щурів при експериментальній нітробензольній інтоксикації / Л.П. Широбокова, В.В. Храпак // Сучасні проблеми токсикології. – 2002. – № 1. – С. 1–6.
13. Федоренко Ю.В. Сумація підпорогових імпульсів за умов окремої та поєднаної дії кадмію й іммобілізаційного стресу з урахуванням типології поведінки експериментальних тварин / Ю.В. Федоренко // Медичні перспективи. – 2015. – Т. XX, № 2. – С. 11–16.
14. Juostna V. Research article neurobehavioral alterations in cadmium exposed rats. International Journal of Recent Scientific Research. 2016;7(3), 9418 – 9424.
15. Петринич В.В. Динаміка змін поведінкових реакцій у статевозрілих щурів при марганцевій інтоксикації залежно від швидкості ацетилювання / В.В. Петринич, Л.І. Власик // Буковинський медичний вісник. – 2010. – Т. 14, № 2 (54). – С. 110–112.
16. Губар І.В. Вплив низьких доз сполук свинцю, ртуті, марганцю на поведінкові реакції піддослідних тварин залежно від їх віку / І.В. Губар // Нариси вікової токсикології; за ред. І.М. Трахтенберга. – К.: Авіцена, 2005. – С. 149–164.
17. Зінов'єва М.Л. Особливості поведінкових реакцій самок і самців щурів за субхронічної дії 7-гідроксикумарину / М.Л. Зінов'єва, Н.О. Карпезо, О.В. Линчак // Сучасні проблеми токсикології. – 2012. – № 3-4. – С. 81–85.
18. Янчук В.В. Динаміка змін поведінкових реакцій та їх структури у інфантильних щурів при ізольованій та комбінованій нітратно свинцевій інтоксикації / В.В. Янчук, Л.І. Власик // Сучасні проблеми токсикології. – 2002. – № 4 (20).
19. Knez D., Brus B., Coquelle N., Sosič I., Šink R., Brazzolotto X., Mravljak J., Colletier J.P., Gobec S. Structure-based development of nitroxoline derivatives as potential multifunctional anti-Alzheimer agents. Bioorg Med Chem. 2015;23(15):4442-52. doi: 10.1016/j.bmc.2015.06.010.

20. Кузьмінов Б.П. Обгрунтування орієнтовно безпечного рівня впливу нітроксоліну у повітрі робочої зони виробничих приміщень / Б.П. Кузьмінов, Т.С. Зазуляк, Г.І. Яськів, В.А. Туркіна // Сучасні проблеми токсикології, харчової та хімічної безпеки. – 2016. – № 3 (75). – С. 39–42.
21. Гижларян М.С. Нове данные к применению гексеналовой пробы в токсикологическом экперименте / М.С. Гижларян// Гигиена труда и профзаболевания. – 1979. – № 10. – С. 49–50.
22. Сперанский С.В. О преимуществах использования нарастающей силы тока при исследовании способности белах мышей к суммации подпороговых импульсов / С.В. Сперанский // Фармакология и токсикология. – 1965. – № 1. – С. 123–124.
23. Трахтенберг. И.М., Сова Р.Е., Шефтель О.В., Оникиенко Ф.А. Показатели нормы у лабораторных животных в токсикологическом эксперименте (современные представления и методические подходы, основные параметры и константы). – М., Медицина, 1978. – 176 с.

Яскив А.И.
Львовский национальный медицинский университет
имени Данила Галицкого

ИЗМЕНЕНИЯ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ РЕАКЦИЙ У БЕЛЫХ КРЫС ПРИ ИНТРАНАЗАЛЬНОМ ВВЕДЕНИИ РАЗЛИЧНЫХ ДОЗ НИТРОКСОЛИНУ

Аннотация
Исследовано влияние нитроксолину на поведение белых крыс при интраназальном введении в дозах, соответствует концентрациям в воздухе 706,8 мг/м^3, 235,6 мг/м^3 и 78,5 мг/м^3. Исследованые уровни воздействия препарата не вызывают изменений вертикальной, горизонтальной двигательной активности, норкового рефлекса. Динамика изменения показателей в течение двух дней наблюдения не выходила за пределы статистически допустимых уровней, носила физиологический, адаптационный характер. В результате «тиопеталовои пробы» установлено увеличение продолжительности сна у крыс при введении нитроксолину в дозе 706,8 мг/м^3. Сумацийно пороговый потенциал находится в пределах статистически допустимых уровней.
Ключевые слова: нитроксолин, вертикальная та горизонтальная двигательная активность, норковый рефлекс, тиопенталовый сон.

Iaskiv G.I.
Danylo Galytsky Lviv National Medical University

CHANGE BEHAVIORS WITH DIFFERENT DOSES OF INTRANASAL NITROXOLINE IN WHITE RATS

Summary
The influence Nitroxoline the behavior of white rats with intranasal doses corresponding concentrations in the air of 706,8 mg/m^3 and 235,6 mg/m^3 and 78,5 mg/m^3. Investigating the influence of the drug does not cause changes in vertical and horizontal motor activity, mink reflex. Dynamics of changes in observation for two days did not extend beyond statistically acceptable levels, wore physiological, adaptive nature. As a result, «tiopetalovoy test» found increasing sleep duration in rats when administered Nitroxoline a dose of 706,8 mg/m^3. Summation threshold potential within statistically acceptable levels.
Keywords: Nitroxoline, vertical and horizontal motor activity, mink reflex, sleep with tiopentalom.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 340.12

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВИ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

Башук В.В.
Львівський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню громадянського суспільства як основи формування держави соціально-демократичної орієнтації у межах філософсько-правового дискурсу. Акцентовано увагу на тому, що правова держава в рамках повноважень, встановлених для неї громадянським суспільством, здійснює оперативне управління суспільством. Своєю чергою, через науку, консультації або використовуючи непрямий тиск на владу, суспільство здійснює корекцію діяльності держави, встановлюючи його оптимальну структуру, допустимі методи управління, коло обов'язків і відповідних повноважень. Консультації між владою і громадськими об'єднаннями є важливим інструментом, що дозволяє забезпечити консенсус між усіма сторонами, розвиток нових ідей, прозорість і відкритість роботи державного апарату.
Ключові слова: громадянське суспільство, держава, людина, цінності, філософія права.

Постановка проблеми. У багатьох цивілізованих країнах уже довгий час цю ідею використовують в офіційних доктринах і законодавствах. Проте слід зазначити, що сучасне поняття «громадянське суспільство» порівняно молоде. Воно оформилося в середині XIX ст. як важель противаги втручанню держави в суспільне життя і сваволі влади в умовах нових суспільних відносин. «Долучаючись в рамках нового політичного мислення до світових загальнолюдських цінностей, суспільство в Україні однією з фундаментальних проблем свого розвитку проголосило створення сучасної демократичної правової держави» [19, с. 84]. Ядром цієї держави є розвинене громадянське суспільство. Становлення громадянського суспільства в цьому розумінні є першою і найважливішою передумовою для успішної реалізації реформ на шляху до демократизації та юридизації всього суспільного життя України. Без повноцінного громадянського суспільства не можливе існування ідеї правової держави: люди не сприймуть і не зрозуміють всієї сутності цих нових (великою мірою) для нашої країни ідей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям наукової статті стали наукові праці таких філософів, вчених і науковців, як: В.С. Бліхар, О.Б. Венгеров, О.Г. Данильян, Г.В.Ф. Гегель, О.С. Железняков, Т.В. Розова, С.С. Сливка, М.М. Цимбалюк, З.П. Яхимович та ін. Разом з тим саме проблематиці філософсько-правового дискурсу впливу громадянського суспільства на формування держави не приділялося уваги достатньою мірою. З огляду на це, мета статті полягає у дослідженні громадянського суспільства як основи формування держави соціально-демократичної орієнтації у межах філософсько-правового дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом інтерес до проблеми громадянського суспільства виник і в нашій країні, її обговорюють у пресі, ба більше, про громадянське суспільство мовиться як про щось само собою зрозуміле.

Висуваються різні погляди щодо походження громадянського суспільства, його історичних періодів і співвідношення з державою. Часом громадянське суспільство ототожнюють з будь-яким людським суспільством або з державою. У такому разі втрачається специфіка цих утворень. Тому потрібно чітко розуміти сутність самого громадянського суспільства, шляхів його становлення і потенційних можливостей.

Філософсько-правові аспекти визначення поняття громадянського суспільства, процесу його формування в сучасний період, його співвідношення з державою є зараз актуальними і викликають різні дискусії серед авторів.

У рамках нашого дослідження пропонуємо розглянути поняття громадянського суспільства, його взаємини з державою відповідно до позиції Г. Гегеля. Цей підхід до розгляду проблеми зумовлений, на нашу думку, фундаментальними основами філософсько-правової концепції громадянського суспільства Г. Гегеля, яка розкриває генезис «ідеї» досліджуваної категорії, сутність, умови та принципи її формування [1, с. 51]. Тож дослідимо взаємозв'язок громадянського суспільства і держави з позиції цього мислителя, щоб визначити основи взаємовідносин цих категорій та розвитку їх можливого потенціалу в сучасний період.

Насамперед, розглянемо діалектичний процес формування «диференції» громадянського суспільства.

За Г. Гегелем, громадянське суспільство є «диференцією, яка виступає між сім'єю та державою, хоча розвиток громадянськогосуспільства настає пізніше, ніж розвиток держави» [1, с. 54].

Висвітлимо структуру і сутність процесу формування «диференції» громадянського суспільства, що охоплює, зокрема, такі категорії: сім'я, суспільство, держава і, нарешті, громадянське суспільство.

Початковим рівнем досліджуваного процесу виступає сім'я як «безпосередня субстанція духу, що характеризується єдністю».

На наступному рівні «диференції» з'являється категорія «особливості» (тобто суспільство, що складається з безлічі сімей). Сутність особливості Гегель розкриває через її «власне наявне буття, що передбачає право розвиватися й поширюватися на всі боки» [1, с. 62].

У процесі розвитку особливості з'являється «загальність» (тобто держава), що являє собою «право виступати як підстава й необхідна форма особливості, так само як і влада над нею, і її остання мета».

О. Венгеров відзначає, що, «відповідно до концепції Гегеля, громадянське суспільство є необхідним і закономірним етапом у діалектичному русі від сім'ї до держави, проміжною формою людської спільності, що забезпечує життєздатність суспільства і реалізацію цивільних прав і свобод» [2].

Тож доходимо висновку, що громадянське суспільство є своєрідним етапом у процесі існування суспільства і держави.

Варто відзначити, що, з одного боку, це лише етап, один з рівнів розвитку суспільства і держави, а з іншого – це необхідна умова існування і суспільства, і держави, спрямована на розвиток члена суспільства і громадянина держави, задоволення його потреб, здійснення і захист його прав і свобод.

У цьому полягає значення філософсько-правової концепції Гегеля для сучасного визначення поняття громадянського суспільства, яке можна означити так: вільне демократичне правове суспільство, орієнтоване на конкретну людину, яка створює атмосферу поваги до правових традицій і законів, загальногуманістичних ідеалів, що забезпечує свободу творчої та підприємницької діяльності, уможливлює досягнення добробуту й реалізації прав людини та громадянина, органічно виробляє механізми обмеження і контролю за діяльністю держави [3, с. 69].

Говорячи про «рівні» громадянського суспільства, відштовхуємось від того, що громадянське суспільство ніколи не вбирає в себе всіх форм взаємодії індивідів, з одного боку, і держави – з іншого, водночас розділяє на окремі фракції різнорідні зусилля чинити вплив на політику держави. Що більше таких зусиль перетворять, пропускаючи через себе, посередницькі організації, то вищим буде рівень громадянського суспільства і то легше – за інших однакових умов – консолідувати демократію. Введення такого параметра, як «дистрибуція», припускає, що для вираження одних категорій інтересів/прагнень механізми громадянського суспільства більш пристосовані, ніж для вираження інших. Зазвичай, основну увагу приділяють медіаторній ролі груп, утворених за лініями функціональних розколів суспільства, – класів, секторів, професій – конфлікти між якими найбільш помітні. Але оскільки основи конфліктів від суспільства до суспільства змінюються, з часом може постати не менш гостра потреба у використанні аналогічних механізмів для представлення «інших» різновидів інтересів або навіть прагнень [3, с. 71].

Зауважимо, що існування громадянського суспільства не є необхідною попередньою умовою краху автократії, як і переходу до демократії. Лише зрідка подібна зміна режиму здійснюється силами самих акторів громадянського суспільства. Найчастіше вихідні спонукальні імпульси до переходу виражаються у формі спонтанних рухів, а вже потім увага, як правило, перемикається на політичні партії, відтак, зазвичай, виявляється роль асоціацій інтересів.

Громадянське суспільство формують медіаторні організації багатьох типів; під впливом змін та залежно від інтенсивності конфлікту і стадії демократизації їх співвідношення, безсумнівно, змінюватиметься.

Загалом же, громадянське суспільство є одним з елементів цілісної структури суспільства і держави, який володіє механізмами контролю з боку суспільства за діяльністю держави, спрямований на задоволення потреб усіх елементів структури, здійснення та захист прав і свобод людини і громадянина. Це твердження випливає з філософсько-правової концепції Гегеля щодо «диференціації» громадянського суспільства, яка, як ми вже зауважували, є актуальною для виявлення сутності, генезису, цілей і завдань громадянського суспільства, його безпосередньої взаємодії з державою, визначення форми їх взаємин на сучасному етапі розвитку суспільства і держави, формування громадянського суспільства.

Громадянське суспільство – це стійка система соціальних відносин та громадських інтересів, які реалізують організації, що виникає на тому чи іншому історично зумовленому етапі розвитку соціуму та інкорпорованих у ньому індивідів. Громадянське суспільство являє собою систему обмежень всевладдя держави, взаємодіє з правом, змінює його і саме змінюється під впливом права.

Громадянське суспільство є головною опорою всякої справжньої демократії: воно сприяє її побудові і слугує запорукою її збереження та зміцнення. Громадянське суспільство виступає основним супротивником намірів держави в бік тоталітаризму і захищає суспільство від будь-яких зловживань з боку влади: перешкоджає наступу на права людини, обмежує корупцію тощо.

Громадянське суспільство не є якоюсь єдиною організаційною структурою, хоч й охоплює різні організації (наприклад, захисту прав споживачів), асоціації, спілки тощо. Суть діяльності громадянського суспільства полягає в захисті прав населення (причому і політичних, і економічних). Зокрема, до структур громадянського суспільства можна зарахувати і профспілки (справжні, звичайно, а не фіктивні). Якщо все йде за правилами (в умовах зрілої демократії), то громадянське суспільство ніяк себе не проявляє. Активність громадянського суспільства виявляється лише тоді, коли влада намагається в чомусь обмежити традиційні права громадян. По суті, процес наступу влади на права людини ніколи не зупиняється. Це випливає зі самої людської природи, яка завжди прагне до захоплення чужої власності і прав. У цій одвічній боротьбі й полягає суть життя, тому її не можна припинити і не можна здобути в ній остаточну перемогу. Сама наявність і розвиненість громадянського суспільства слугує критерієм демократичності того чи іншого конкретного суспільства (країни, держави) [4, с. 59].

Важливою складовою сильного громадянського суспільства є вільна преса, оскільки одним з

основних етапів боротьби зі зловживаннями влади є розголошування непорядних дій державних чиновників, які завжди прагнуть зберігати свої злодіяння і беззаконня в таємниці. Тож можна сказати, що рівень свободи преси добре корелює з рівнем розвитку демократії. З цієї причини громадянське суспільство завжди приділяє велику увагу будь-яким фактам обмеження свободи слова і послідовно бореться зі спробами цензури в засобах масової інформації.

Однією з цілей громадянського суспільства є побудова правової держави, створеної за принципом поділу влади (законодавчої, виконавчої та судової) і багатопартійності зі справедливими (без фальсифікацій) загальними виборами. Саме така політична система володіє природними механізмами захисту від зловживань, оскільки одна гілка влади контролює іншу, а одна партія, яка перебуває в опозиції, викриває порушення, допущені іншою, яка на той час є при владі.

Громадянське суспільство і правова держава логічно доповнюють одне одного, що більше – вони немислимі одне без одного. Водночас громадянське суспільство є первинним, це вирішальна соціально-економічна передумова правової держави [5, с. 102].

Відзначимо, що не можна ставити знак рівності між поняттями «суспільство» і «громадянське суспільство»: друге значно вужче і молодше. Становлення і розвиток громадянського суспільства є особливим періодом історії людства, держави і права. Суспільство, відмінне від держави, існувало завжди, але не завжди воно було громадянським. Формування та розвиток громадянського суспільства зайняли кілька сторіч.

Громадянське суспільство в його сучасному розумінні і значенні – це суспільство, здатне протистояти державі, контролювати її діяльність; це суспільство, здатне зробити свою державу правовою. Однак це не означає, що громадянське суспільство тільки тим і займається, що бореться з державою. Відповідно до принципу соціальності, тобто соціальної держави, громадянське суспільство дозволяє державі активно втручатися в соціально-економічні процеси.

Щоправда, така здатність суспільства до політичної самоорганізації можлива лише за наявності відповідних економічних умов – економічної свободи, різноманіття форм власності, ринкових відносин. В основі ж громадянського суспільства лежить приватна власність. Саме вона дозволяє його членам зберігати економічну гідність.

Питання встановлення раціонального балансу між інтересами громадян, суспільства і держави протягом усієї літописної історії становлять великий науковий інтерес. Так, уже в період античності питання про взаємовідносини держави і суспільства були в центрі загальної уваги, що спричинило чимало соціальних конфліктів і потрясінь. Але сьогодні, коли необхідність встановлення ефективних принципів взаємодії позначених сфер є фундаментальним викликом часу, актуальність подібних досліджень зростає.

Уся світова політична думка, як ніколи, одностайна в тому, що тільки в рамках гармонійного, ефективної взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства можлива побудова істинно правової, ідеальної держави. Розвиток європейської цивілізації, що привело до встановлення ліберально-демократичних порядків у політичній та соціальній сферах, багато в чому визначається прагненням до створення правової держави та формування громадянського суспільства [6, с. 153].

Взаємовідносини правової держави і громадянського суспільства є найбільш серйозним фактором розвитку соціального організму загалом. Розуміння комплексу відносин цих контрагентів передбачає виявлення можливостей трансформації суспільної системи, її здібностей до саморозвитку.

Громадянське суспільство і правова держава – це складні парні політологічні і юридичні категорії. Складність теоретичного осмислення цих понять криється в поєднанні понять «право», «держава», «суспільство». Складний характер взаємозв'язків цих феноменів укладений у концепції: без громадянського суспільства немає правової держави, а без правової держави неможливе становлення повноцінного громадянського суспільства. Правова держава не тільки не протистоїть громадянському суспільству, а й створює умови для його нормального функціонування і вдосконалення, оскільки воно об'єктивно інтегрує інтереси і цінності всіх соціальних і груп населення [7, с. 199]. У подібній інтеграції міститься гарантія вирішення виникаючих суперечностей правовим цивілізованим способом, гарантія захисту від соціальних катаклізмів, гарантія ненасильницького поступального розвитку суспільства [8, с. 32–33].

У процесі розвитку уявлень про сутність держави і права сформувалася ідея організації такої форми суспільного життя людей, за якої право стає владною силою, а владна сила, що визнає право, – справедливою державною владою. Таке розуміння держави є стрижнем концепції правої держави.

Висновки. Правове держава покликана формувати умови і межі функціонування різних інститутів громадянського суспільства, адже цивільні об'єднання, що мають на увазі завжди тільки один аспект дійсності (асоціації мисливців і товариства охорони тварин), не можуть розділяти одні й ті самі погляди щодо суспільного блага і ніяк не зацікавлені у винайденні балансу між крайностями.

Отже, правова держава в рамках повноважень, встановлених для неї громадянським суспільством, здійснює оперативне управління суспільством. Своєю чергою, через науку, консультації або використовуючи непрямий тиск на владу, суспільство здійснює корекцію діяльності держави, встановлюючи його оптимальну структуру, допустимі методи управління, коло обов'язків і відповідних повноважень. Консультації між владою і громадськими об'єднаннями є важливим інструментом, що дозволяє забезпечити консенсус між усіма сторонами, розвиток нових ідей, прозорість і відкритість роботи державного апарату.

Глобалізаційні, демографічні, обмінні процеси, що мають місце в сучасному світі, вимагають конструктивної взаємодії двох рівнів регуляції соціальних процесів: суспільного і державно-правового. Розвиток такої співпраці

є запорукою прогресу соціуму, бо громадянське суспільство і держава потребують один одного, вони або взаємно доповнюють одне одного, або зазнають втрати від порушення зв'язків. Зважаючи на це, правову державу можна вважати наслідком розвитку громадянського суспільства і, одночасно, передумовою його подальшого вдосконалення.

Список літератури:

1. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мир книг, 2009. – 464 с.
2. Венгеров А. Б. Теория государства и права / А. Б. Венгеров. – М. : Омега-Л, 2011. – 608 с.
3. Сливка С. С. Філософія права : навчальний посібник / С. С. Сливка. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – 263 с.
4. Громадянське суспільство : історія та сучасність / за ред. Т. В. Розової. – Одеса : Юрид. л-ра, 2010. – 342 с.
5. Філософія права : підручник / за ред. О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2009. – 207 с.
6. Социально-политические процессы и ценности в условиях глобализации : [сб. ст.] / под ред. А. С. Железнякова и З. П. Яхимович. – М. : Новый хронограф, 2012. – 520 с.
7. Бліхар В. С. Вплив християнського морального вчення на формування держави соціально-демократичної орієнтації / В. С. Бліхар // Науковий вісник ужгородського національного університету. Серія «Право». – Т. 3. – Вип. 35. – С. 199–202.
8. Бліхар В. С. Національна безпека держави в умовах формування громадянського суспільства : Монографія / В. С. Бліхар, В. В. Башук. – Львів : Ліга-прес, 2015. – 300 с.

Башук В.В.
Львовский государственный университет

ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЙ ДИСКУРС ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА КАК ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВА СОЦИАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ОРИЕНТАЦИИ

Аннотация
Статья посвящена исследованию гражданского общества как основы формирования государства социально-демократической ориентации в пределах философско-правового дискурса. Акцентировано внимание на том, что правовое государство в рамках полномочий, установленных для него гражданским обществом, осуществляет оперативное управление обществом. В свою очередь, через науку, консультации или используя косвенное давление на власть, общество осуществляет коррекцию деятельности государства, устанавливая его оптимальную структуру, допустимые методы управления, круг обязанностей и полномочия. Консультации между властью и общественными объединениями является важным инструментом, позволяющим обеспечить консенсус между всеми сторонами, развитие новых идей, прозрачность и открытость работы государственного аппарата.
Ключевые слова: гражданское общество, государство, человек, ценности, философия права.

Bashuk V.V.
Lviv State University of Internal Affairs

PHILOSOPHICAL AND LEGAL DISCOURSE CIVIL SOCIETY AS A BASIS FORMATION OF STATE SOCIAL DEMOCRATIC ORIENTATION

Summary
The article investigates civil society as the basis of formation of the state social-democratic orientation within the philosophical and legal discourse. The attention that the rule of law within the authority established for it by civil society, provides operational management of society. In turn, through teaching, counseling or using indirect pressure on the government, society performs correction of the state, establishing its optimum structure, the permissible methods of management, responsibilities and authority. Consultations between the government and civil society groups is an important tool to ensure consensus among all the parties, the development of new ideas, transparency and openness of the state apparatus.
Keywords: civil society, government, people, values, philosophy of law.

УДК 340.12

МЕТОДОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПІВ СВОБОДИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Боднарчук М.М.
кандидат юридичних наук, адвокат
м. Івано-Франківськ

Досліджена у статті методологічна концепція співвідношення принципів свободи та відповідальності у правоохоронній діяльності має різноманітний характер і являє собою багаторівневу систему необхідних методологічних засобів. З'ясовано, що ця система не є статичною ієрархією, яка відображена в такому вигляді насамперед для наочності, а являє собою динамічну, органічну систему, структурні елементи якої вступають у зв'язки, відносини та взаємодію між собою: фундаментальні загальнотеоретичні концепції свободи і відповідальності та пізнавальні принципи пронизують світогляд, загальні філософські закони й категорії становлять основу для загальнонаукових та спеціальних методів, які, своєю чергою, слугують джерелом збагачення і вдосконалення змісту вищих рівнів методологічних знань.
Ключові слова: свобода, відповідальність, правоохоронна діяльність, правоохоронець, суспільство, держава, право, філософія права.

Постановка проблеми. Огляд наукової літератури наводить на думку, що в ній до цього часу немає єдиного і несуперечливого трактування понять «метод», «методологія» так похідних від них. Так, одні науковці під методологією будь-якої науки розуміють її філософську, світоглядну сторону; інші ототожнюють методологію з діалектикою, треті вважають, що методологія – це самостійна галузь наукового знання, що виходить за межі філософського аналізу (тобто не збігається із філософією) і являє собою вчення, науку про метод і методики; а ще інші науковці повністю заперечують методологію як самостійну науку і розглядають її як систему принципів, методів і логічних прийомів наукового пізнання [1, с. 354]. Попри відсутність цілісного розуміння методології, дослідники визнають її як певну систему принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності та вчення про саму систему.

Дослідження свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності також зумовлено відповідною методологією, своєрідність якої у тому, що передбачає «концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної систематизованої інформації про процеси та явища» [2, с. 56].

Саме через філософію права в юридичній науці відбувається й відбуватиметься перегляд розуміння тих або інших явищ (зокрема, свободи і відповідальності).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям статті стали праці В.В. Балахонського, В.С. Бліхара, М.О. Булатова, О.Г. Данільяна, Б.К. Джегутанова, А.Є. Конверського, І.Ф. Надольного, В.П. Настрадіна, П.М. Рабіновича, Г. І. Рузавіна, В.І. Стрельченка, Ю.П. Тарєлкіна, О.Д. Тихомирова, С.І. Хархуна, В.О. Цикіна, М.М. Цимбалюка, В.М. Шейко та ін. Разом з тим, все ще залишається мало досліджуваною проблематика методологічного обґрунтування кореляції принципів свободи та відповідальності. Саме тому, **мета статті** полягає у філософсько-правовому дослідженні методологічної концепції співвідношення принципів свободи та відповідальності у правоохоронній діяльності.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі переважає думка про те, що наукове пізнання відбувається на двох рівнях – теоретичному і підпорядкованому йому емпіричному [3, с. 237–241]. Таке ж наукове пізнання характерне і для філософсько-правових досліджень. Однак у сучасній філософській літературі трапляється, що, окрім емпіричного й теоретичного рівнів наукового пізнання, виокремлюється ще один самостійний рівень – світоглядний, або парадигмальний, який є передумовою і теоретичного, і емпіричного наукового пізнання та визначається світоглядом дослідника [4, с. 224]. Звісно, якщо досліджувати певне філософсько-правове явище без прив'язки до конкретних операційних дій, то вищевказаних наукових рівнів буде достатньо. Але якщо в досліджуваному явищі необхідно з'ясувати практичний аспект питання, то без уведення у процес дослідження праксеологічного рівня не обійтися.

Ми застосовуємо три рівні наукового пізнання: світоглядно-теоретичний, емпіричний та праксеологічний.

На рівні світоглядно-теоретичного пізнання розкрито наукові ідеї щодо змістовного наповнення ґенези свободи і відповідальності, які на початкових етапах відштовхувалися від звичаєвої, моральної регламентації, поступово закріплюючись у нормах права. Цьому сприяла зміна світогляду від теологічного до метафізичного, позитивістського (наукового) та його інтеграція і трансформація на початку XX ст. крізь призму нової філософської парадигми; встановлено деякі зв'язки між розумінням феноменів свободи і відповідальності як ціннісних категорій та їх значення в контексті прав людини [5, с. 333–334].

На рівні емпіричного пізнання в нашому дослідженні проведено збір, первинне узагальнення і, наскільки це можливо, систематизацію фактів щодо визначення правової природи принципів свободи і відповідальності, їх застосування у правоохоронній діяльності, а також щодо методологічних засад дослідження цих явищ.

На праксеологічному рівні йдеться про практичне застосування наукових знань. Саме цей підхід свідчить про перспективи наукового пізнання, про те, що наукове пізнання має не тільки

суто значеннєву структуру, але й водночас зумовлюється практичною діяльністю і має важливу сучасну практичну компоненту.

Зважаючи на вищевказані рівні наукового пізнання окресленої в дисертації проблематики, викладемо окремі аспекти методології нашого дослідження, виходячи також з того, що методологія будь-якого філософсько-правового дослідження має трирівневу структуру (дослідницькі підходи, методи і способи) [6, с. 618].

Враховуючи ці загальноприйняті методологічні положення, методологія дослідження проблеми свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності може бути визначена як система принципів, підходів, методів і способів наукового дослідження категорій свободи та відповідальності у правоохоронній діяльності як філософсько-правових явищ. При цьому методологія дослідження філософсько-правових аспектів свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності охоплює та методологію юридичної науки, і спеціальну філософсько-правову методологію, спрямовану на осмислення категорій свободи та відповідальності як філософсько-правових явищ.

Застосування філософсько-правового підходу зумовлено особливим значенням філософії права як категорії правознавства. Оскільки цей підхід припускає наявність особливої дисципліни, завдання якої – гносеологічний аналіз різних типів правопізнання та праворозуміння [7, с. 26–27]. Загалом філософія права дає змогу в процесі наукового дослідження скеровувати свої інтелектуальні зусилля в бік найзагальніших проблем у реалізації принципів свободи і відповідальності як правової реальності. Розкриваючи проблемні сфери свободи і відповідальності як внутрішніх постулатів права і спираючись при цьому на певні світоглядні принципи, дослідник вибудовує філософські моделі цих правових феноменів, пояснює їх та інтерпретує їхню сутність. За допомогою філософсько-правового підходу теоретична і прикладна юриспруденція мають змогу успішно розвиватися. Зазначений підхід збагатив методологію нашого дослідження новим розумінням системи цінностей працівників правоохоронного органу, у зв'язку з чим аксіологічну основу їхньої діяльності складають загальноетичні і правові уявлення про добро, цінність права, людське життя, свободу, відповідальність, гідність, рівність, справедливість. За таких умов свобода, нормативність і відповідальність у діяльності працівника правоохоронного органу виступають єдиною системою, яка спричиняє позитивний вплив на правовідносини в державі, відповідає на високі потреби українського суспільства в забезпеченні правопорядку і законності, визначає ефективні форми і методи повсякденної роботи.

Наступним елементом методології нашого філософсько-правового дослідження є різні групи методів наукового пізнання категорій свободи і відповідальності.

При застосуванні методів дослідження проблеми свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності виходимо з розуміння поняття методу, який запропонував В. Настрадін та С. Хархун: «Метод – це спосіб дослідження, інструмент для вирішення головного завдання науки – відкриття об'єктивних законів дійсності. Фактично різниця між методом та теорією має функціональний характер: формуючись як теоретичний результат попереднього дослідження, метод виступає як вихідний пункт та умова майбутніх досліджень» [8, с. 20]. Варто також зауважити, що в сучасних наукових дослідженнях використовують різноманітні методи та їхнє поєднання. Тому сьогодні відзначають «багатогранність, що простягається від органічної єдності через плюралізм методологічних принципів до еклектизму» [9, с. 29].

У науковій літературі наведено різні класифікації методів дослідження, однак їхній вибір вимагав відповідності застосовуваних методів об'єктивним реаліям і конкретним властивостям (у широкому розумінні) досліджуваного предмета. Тому в процесі дослідження проблематики свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності необхідно обирати методи, «зумовлені певним дослідницьким підходом процедури інтерпретації досліджуваного явища» [10, с. 16], а саме: 1) філософські (світоглядні); 2) загальнонаукові методи (їх використовують усі науки, вони поділяються на теоретичні та емпіричні); 3) конкретно-наукові та спеціальні методи; 4) загальні прийоми дослідження.

Зазначені вище методи відіграють вагому роль у всебічному розкритті проблематики свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності. Однак не меншу роль у пізнавальному процесі відіграє суб'єкт пізнання – дослідник, з його так званою «методологічною свідомістю», що являє собою сформовану під впливом певних соціальних умов й обставин систему світоглядних, професіональних та життєвих настанов, які вирішально впливають на вибір методів дослідження і, що дуже важливо, на оцінку одержаних за їх допомогою наукових результатів.

Окрім вищевикладених методів наукового пізнання важливим елементом методології дослідження теми наукової розвідки є фундаментальні методологічні принципи наукового пізнання. Як зазначають науковці, «принцип – це головне вихідне положення наукової теорії, що виступає як перше й найабстрактніше визначення ідеї як початкової форми систематизації знань» [11, с. 14].

Звідси, методологічні принципи є сенсом розгляду їх як певних загальних вимог до змісту, структури і способу організації наукового знання. Вагомим є й те, що вони відносяться не до якогось окремого розділу або дисципліни, а до наукового знання загалом, а також виконують об'єднання усіх методів і прийомів у єдине ціле. Ми погоджуємося з тими науковцями, які розглядають методологічні принципи у ролі регулятора наукової діяльності, в процесі якої ці принципи одночасно задають і орієнтацію наукового пошуку, і його напрям [2, с. 57–64].

Відзначимо також, що у вітчизняній методології науки домінує поліфундаменталістська думка. Вона полягає в тому, що всі методологічні принципи є однаково важливими і значущими в науковому пізнанні і повинні досліджуватися спільно. Такий підхід дозволяє з більшою повнотою виявляти різні сторони й аспекти кожного з принципів [12, с. 11].

Загалом, методологічна основа задекларованої у статті проблематики спирається на послідовну реалізацію загальнонаукових принципів дослідження, серед яких засадничим є принцип

об'єктивності. Цей принцип гносеології виформовується на основі того, що об'єкт пізнання існує зовні, незалежно від суб'єкта і самого процесу пізнання [13, с. 19]. Із зазначеного випливає методологічна вимога, що будь-який об'єкт дослідження треба приймати таким, яким він є. Одержані у процесі його вивчення результати дослідження мають унеможливлювати прояви суб'єктивності з боку дослідника: вибірковий підхід до джерел, замовчування вироблених уже знань.

З іншого боку, проблематика свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності є не тільки філософсько-правовою, а й має яскраво виражений політичний зміст.

Поляризація політичних сил, гострі конфлікти між ними й неузгодженості в системі державної влади викликають не лише наукове, але й цілком зрозуміле емоційне, людське ставлення. П. Рабінович у цьому контексті слушно зауважує про те, що ніколи не існувало, не існує й не існуватиме методології, соціально дистильованої, «очищеної» від залежності, від упливу з боку загального світогляду, переконань та установок дослідника [14, с. 25], але вищий обов'язок науковця полягає в тому, щоб у будь-якій (особливо політичній) ситуації зберігати об'єктивність – намагатися максимально відображати дійсність такою, якою вона є, а не замовчувати «неприємні» її сторони або ж приписувати їй якості, яких вона не має.

Важливу методологічну дослідницьку функцію виконує також принцип плюралізму, а точніше багатобічності (всебічності) підходу до феномена свободи особистості і відповідальності.

Так, у процесі дослідження узагальнюються дані із соціальної філософії, філософії права, теорії права, теорії та історії прав людини, теорії кримінального права, кримінології та інших дисциплін, а також міжнародні правові документи, вітчизняний законодавчий масив, практику судочинства, статистичні дані МВС України. Принцип всебічності уможливлює розгляд свободи і відповідальності особистості в її взаємозв'язку і взаємодії з іншими філософсько-правовими категоріями. Принцип історизму уможливлює осмислення матеріалу із урахуванням контексту історичної доби тощо.

Висновки і пропозиції. Розв'язання проблеми застосування принципів свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності в багатьох наукових працях відбувається на двох рівнях: філософсько-етичному і правовому. При цьому більш давнім і глибшим є філософське осмислення ідеї свободи, а згодом і соціальної відповідальності окремої особистості, і лише через тисячоліття з'являються філософські дослідження співвідношення і взаємозв'язку свободи особи та її відповідальності перед іншими людьми і суспільством загалом. При цьому філософсько-етичні дослідження ідеї свободи і відповідальності ґрунтуються на загальних позиціях, а саме: аналізу категорій свободи і необхідності, співвідношення понять «відповідальність» та «соціальна свобода», з'ясування ступеня усвідомлення індивідом соціальної необхідності виконання обов'язків (так зване «почуття відповідальності»), які неминуче присутні в кожному суспільстві і покладені на його членів, оскільки відповідальність виступає вагомим інструментом у механізмі соціального контролю, забезпечуючи відповідною мірою його ефективність. Щодо наукових досліджень окресленої проблематики на юридичному рівні, а також з позиції застосування принципів свободи і відповідальності у правоохоронній діяльності, то вони, як правило, здійснені не так давно, переважно охоплені XX–XXI ст. Урешті решт, використаний у цьому філософсько-правовому дослідженні методологічний інструментарій має різноманітний характер і являє собою багаторівневу систему необхідних методологічних засобів. Причому ця система не є статичною ієрархією, яка відображена в такому вигляді насамперед для наочності, а являє собою динамічну, органічну систему, структурні елементи якої вступають у зв'язки, відносини та взаємодію між собою: фундаментальні загальнотеоретичні концепції свободи і відповідальності та пізнавальні принципи пронизують світогляд, загальні філософські закони й категорії становлять основу для загальнонаукових та спеціальних методів, які, своєю чергою, слугують джерелом збагачення і вдосконалення змісту вищих рівнів методологічних знань

Список літератури:

1. Тихомиров О. Методологія науки, поняття / О. Тихомиров // Міжнародна поліцейська енциклопедія. – К., 2003. – Т. 1. – С. 354–355.
2. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підруч. / В. М. Шейко, Н. М. Кушніренко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання-Прес, 2002. – 296 с.
3. История и философия науки : учеб. пособие / Б. К. Джегутанов, В. И. Стрельченко, В. В. Балахонский и др. – СПб. : Питер, 2006. – 368 с.
4. Філософія : посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. – К. : Вікар, 2002. – 458 с.
5. Бліхар В. С. Принцип відповідальності у формуванні морально-професійного статусу працівника правоохоронних органів / В. С. Бліхар // Вісник ЛьвДУВС. Серія: юридична. – № 4. – 2016. – С. 333–341.
6. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки / П. М. Рабінович // Юридична енциклопедія : в 6 т. – Т. 3. – К. : Укр. енцикл., 2001. – С. 22–25.
7. Філософія права : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Данільяна. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 272 с.
8. Настрадін В. П. Вибір та затвердження теми дисертаційного дослідження здобувачів наукових ступенів : навч. посіб. / В. П. Настрадін, С. І. Хархун. – К. : Нац. акад. СБ України, 2000. – 28 с.
9. Булатов М. Про методи філософування / М. Булатов // Філософська думка. – 2004. – № 2. – С. 15–29.
10. Філософія права: проблеми та підходи : навч. посіб. для студ. спец. «Правознавство» / за заг. ред. П. М. Рабіновича. – Львів : Юрид. фак. ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 332 с.
11. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студ., курсантів, асп. і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. – К. : Центр учб. л-ри, 2010. – 352 с.
12. Тарєлкін Ю. П. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / Ю. П. Тарєлкін, В. О. Цикін. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – 196 с.

13. Рузавин Г. И. Методология научного познания : учеб. пособие для вуз. / Г. И. Рузавин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 287 с.
14. Рабінович П. Наука філософії права: до характеристики предмета і методології / П. Рабінович // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 22–26.

Боднарчук М.М.
кандидат юридических наук, адвокат
г. Ивано-Франковск

МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ СООТНОШЕНИЯ ПРИНЦИПОВ СВОБОДЫ И ОТВЕТСТВЕННОСТИ В ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
Исследована в статье методологическая концепция соотношения принципов свободы и ответственности в правоохранительной деятельности имеет разнообразный характер и представляет собой многоуровневую систему необходимых методологических средств. Выяснено, что эта система не является статичной иерархией, которая отражена в таком виде прежде всего для наглядности, а представляет собой динамическую, органическую систему, структурные элементы которой вступают в связи, отношения и взаимодействие между собой: фундаментальные общетеоретические концепции свободы и ответственности и познавательные принципы пронизывают мировоззрение, общие философские законы и категории составляют основу для общенаучных и специальных методов, которые, в свою очередь, служат источником обогащения и совершенствования содержания высших уровней методологических знаний.
Ключевые слова: свобода, ответственность, правоохранительная деятельность, полицейский, общество, государство, право, философия права.

Bodnarchuk M.M.
Doctor of Law, Lawyer
Ivano-Frankivsk

METHODOLOGICAL CONCEPT OF CORRELATION OF THE PRINCIPLES OF FREEDOM AND RESPONSIBILITY IN LAW ENFORCEMENT

Summary
The article methodological concept of correlation of principles of freedom and responsibility in law enforcement has varied and is a multilevel system of necessary methodological tools. It was found that this system is not a static hierarchy, which is reflected in this form primarily for clarity, and is a dynamic, organic system, structural elements which come into communication, relationships and interaction between them: the fundamental general theoretical concepts of freedom and responsibility, and cognitive principles permeate the world, general philosophical laws and categories form the basis for the scientific and special methods, which, in turn, serve as a source of enrichment and improvement of the content of the highest levels of methodological knowledge.
Keywords: freedom, responsibility, law enforcement, police, society, state, law, philosophy of law.

УДК 342

НЕОБХІДНІСТЬ УДОСКОНАЛЕННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ

Голоядова Т.О.
Національний університет «Одеська юридична академія»

В українських реаліях стимулювання бізнесу з рівнем тіньової економіки 40% не завжди обіцяє однозначні наслідки. Був підписав Закон від 21.12.2016 р. № 1797-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» (законопроект №5368). Цим Законом звільняються на три роки від будь-яких перевірок новостворені підприємства, якщо вони мають обіг менше 3 млн грн. Впровадження на рівні ПКУ норм щодо електронного кабінету платника податків. Дана ініціатива дозволить платникам менше контактувати з контролюючими органами, що, як результат, знизить корупційні ризики. Крім того, використання електронного кабінету дозволить платникам витрачати менший обсяг часу і ресурсів на реалізацію своїх прав і виконання обов'язків – іншими словами, це призведе до спрощення / здешевлення адміністрування податків. У сфері ПДВ в числі нововведень варто виділити, перш за все, заміну двох реєстрів заяв на бюджетне відшкодування одним. Це дозволить уникнути правової невизначеності, що мала місце в 2016 році. Таким чином, всі платники ПДВ при подачі заяв на бюджетне відшкодування будуть потрапляти в один і той же реєстр, в хронологічному порядку.
Ключові слова: інвестиційний клімат, електронний кабінет платника податків, адміністрування податків, податкова політика.

Податкові зміни – це перманентний стан української податкової системи. Свідченням цього є Податковий кодекс України та його постійне удосконалення й доповнення [1]. Попри існуючу недостатньо ефективну практику, яка проявляється в ряді випадків у процесі здійснення удосконалюючих заходів, прагнення до формування оптимально збалансованої системи оподаткування продовжує бути актуальним. Зазначимо, що податкове реформування – це проблема, яка була, є і буде завжди залишатися актуальною.

З 2000–2015 рр. податкова система України стала потужним джерелом доходів держави, забезпечуючи понад 70% доходів Зведеного бюджету України. За цей період уряд постійно шукав шляхи вдосконалення податкової політики. Розпочавши з високого рівня податкових ставок і надвисокого податкового тягаря, держава перейшла до зменшення податків та оптимізації пільг, проте питання податкової реформи перманентно не втрачає своєї актуальності. В значній мірі це обумовлено розгортанням фінансових кризових явищ і наростанням зовнішньої агресії. Нові умови створили потребу в подальшому реформуванні податкової системи.

Проблеми, пов'язані з податковою реформою, постійно перебувають в полі зору відомих вітчизняних вчених, таких, як О. Василик, В. Геєць, Т. Єфименко, П. Мельник, Ю. Каспрук, Ю. Касперович, О. Крайник, Л. Тарангул та ін. Їх дослідження окреслюють важливість ефективного функціонування податкової системи для розвитку національної і регіональних економік. Разом з тим сучасні вимоги часу висувають потребу в нових дослідженнях податкової системи, які дозволять окреслити особливості реформування податкової системи в умовах фінансової кризи та зовнішньої агресії, здатні забезпечити зростання ефективності функціонування економічних систем національної економіки різного ієрархічного рівня.

Прийняття Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» від 21 грудня 2016 року №1797-VIII (далі Закон) реалізує намір максимально перевести відносини з фіскальними органами у цифровий формат [2]. На основі цього Закону відбулися суттєві зміни в оподаткуванні, які почали діяти 01.01.2017.Відтепер новація сприятиме мінімізації часових витрат для обох сторін, та найважливіше, кажуть експерти, спростить доступ до інформації. На офіційному сайті кожен може отримати індивідуальні податкові консультації. Згідно Закону, створюється Єдиний державний реєстр таких податкових консультацій.

Водночас запроваджено на період до 31 грудня 2021 року податкові канікули (застосування нульової ставки податку на прибуток підприємств), для підприємств у яких річний дохід не перевищує 3-х мільйонів гривень та розмір нарахованої за кожний місяць звітного періоду заробітної плати (доходу) працівників є не меншим, ніж дві мінімальні заробітні плати, за умови відповідності критеріям:

1) утворених в установленому законом порядку після 1 січня 2017 року;

2) діючих, у яких протягом трьох послідовних попередніх років, щорічний обсяг доходів задекларовано в сумі, що не перевищує 3-х мільйонів гривень, та у яких середньооблікова кількість працівників протягом цього періоду становила від 5 до 20 осіб;

3) які були зареєстровані платниками єдиного податку в установленому законодавством порядку в період до 1 січня 2017 року та у яких за останній календарний рік обсяг виручки від реалізації продукції (товарів робіт, послуг) становив до 3-х мільйонів гривень та середньооблікова кількість працівників становила від 5 до 50 осіб.

Водночас змінено критерії належності платника податків до категорії великих платників податків: зокрема з 12 до 20 млн. грн збільшено показник сплати платежів до державного бюджету за платежами, які контролюються ДФС; та критерій обсягу доходу від усіх видів діяльності за останні чотири послідовні податкові (звітні) квартали з 500 млн. грн. до 1 млрд. грн.

Вже з 1 січня окремі категорії ФОПів, зокрема другої та третьої груп, будуть змушені платити єдиний соціальний внесок 704 гривні на місяць, навіть якщо тимчасово не мають жодного прибутку. При цьому ФОПи-спрощенці першої групи оподаткування матимуть можливість платити половину мінімального внеску в розмірі 352 грн на місяць.

Раніше ФОП, який у певному періоді мав прибуток, то сплачував 5% податок та ЄСВ. Якщо ж руху коштів не було, то сплачувати не було необхідності. Тому багато підприємців тримали відкриті ФОПи, а платили податки тільки тоді, коли мали реальні прибутки. Відтак зазначені зміни до ПКУ призвели до численних черг у Центрах надання адміністративних послуг, адже «ФОПи-невидимки» почали масово закриватися, щоб не сплачувати податки, не маючи при цьому прибутку.

Встановлено оподаткування у половинному розмірі загальної ставки (18%), тобто за ставкою 9%, пасивних доходів у вигляді дивідендів по акціях, інвестиційних сертифікатах та корпоративних правах, що виплачуються нерезидентами, інститутами спільного інвестування та суб'єктами господарювання, які не є платниками податку на прибуток підприємств. Така ж ставка податку встановлена і для пасивних доходів у вигляді дивідендів з іноземних джерел.

Розмір добових, які не потребують документального підтвердження та не оподатковуються ПДФО, у 2017 році буде становити: для відряджень в межах України – 0,1 розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня (320 грн), для відряджень за кордон - 0,375 розміру МЗП (1200 грн або близько 40 євро).

Розширено перелік витрат фізичної особи-підприємця від провадження господарської діяльності на: суми податків, зборів, які пов'язані з господарською діяльністю такої фізичної особи-підприємця (крім податку на додану вартість для фізичної особи-підприємця, зареєстрованого як платник ПДВ, та акцизного податку, податку на доходи фізичних осіб з доходу від господарської діяльності, податку на майно); суми єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у розмірах і порядку встановлених законом; платежів, сплачених за одержання ліцензій на провадження певних видів господарської діяльності ФОП; одержання дозволу, іншого документа дозвільного характеру, які пов'язані з господарською діяльністю .

У аграріїв заберуть пільги, але до 2020 року проведуть земельну реформу.

З 1 січня 2017 року всі аграрії переходять на загальну систему оподаткування. Отже, для аграріїв буде скасовано спеціальний режим оподаткування галузі. Зокрема у 2016 році сільськогосподарські товаровиробники мали можливість обрати 4 групу спрощеної системи оподаткування.

Водночас держбюджетом на 2017 рік передбачено, що дотації на сільське господарство збільшаться удвічі і становитимуть 5,5 млрд грн. Також у 5 разів зросте бюджет Міністерства аграрної політики і становитиме 7,4 млрд. Передбачається запровадження повноцінного електронного кабінету платника податків, який дозволить листування з контролюючим органом в електронному вигляді: подавати та отримувати документи (податкову звітність, скарги, акти перевірок, заперечення на акт, довідки та інші документи); переглядати в режимі реального часу інформацію по платнику податків, а також одержувати таку інформацію у вигляді документа, який формується автоматизовано тощо.

Функцію контрольно-перевірочної роботи закріплено виключно за обласним рівнем.

За районними податковими інспекціями закріплено виключно сервісні функції: сервісне обслуговування платників податків, реєстрація та ведення обліку платників податків та платників єдиного внеску, об'єктів оподаткування та об'єктів, пов'язаних з оподаткуванням, формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб – платників податків, Єдиного банку даних про платників податків - юридичних осіб та ін.

Податкові перевірки: план-графік документальних планових перевірок повинен завчасно оприлюднюватися на сайті Державної фіскальної служби до 25 грудня року, що передує проведенню таких перевірок. Порядок формування та затвердження плану-графіка, перелік ризиків та їх поділ за ступенями встановлюються Міністерством фінансів, за яким крім того також закріплені такі повноваження: координація діяльності контролюючих органів, затвердження нормативно-правових актів з питань, що належать до компетенції контролюючих органів, прогнозування, аналіз надходження податків, зборів, платежів, видача узагальнюючих податкових консультацій та ін.

При цьому до 31 грудня 2017 року позапланові перевірки можуть здійснюватися держорганами: 1) за письмовою заявою суб'єкта господарювання; 2) за рішенням суду; 3) у разі настання аварії, смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку, що було пов'язано з діяльністю суб'єкта господарювання.

Під дію мораторію не підпадають держоргани, робота яких не впливає на малий і середній бізнес (Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері енергетики і комунальних послуг, Національна комісію з цінних паперів та фондового ринку, Національний банк України, Антимонопольний комітет), а також Державна фіскальна служба та Державна фінансова інспекція, обмеження на перевірки яких регламентуються змінами в Податковий кодекс від 28 грудня 2014 року (обмеження на перевірки підприємств, дохід яких за попередній рік склав менше 20 млн грн).

Податковою реформою передбачено ліквідацію податкової міліції та створення нового органу – центрального органу виконавчої влади, на який покладається обов'язок забезпечення запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, об'єктом яких є фінансові інтереси держави та/або місцевого самоврядування. Діяльність такого органу - фінансова поліція, регламентуватиметься окремим Законом.

Ухвалення електронного обміну інформацією з податковими органами можна було б віднести до беззаперечних переваг Закону. Однак експерти попереджають, що при введенні тільки електронного документообігу складно буде захистити

конфіденційну інформацію. Не виключений і ризик несанкціонованого проникнення в електронні системи.

Загалом потрібні не точкові зміни, а комплексний підхід до податкової реформи. Це визнають і в Комітеті з питань податкової та митної політики, і в діловому експертному середовищі. Закон визначає нову систему сплати єдиного соціального внеску та розрахунки щодо оплати податку. Якщо раніше ставка єдиного податку для платників першої та другої груп встановлювалась у відсотках до розміру мінімальної заробітної плати, то тепер показники змінились. Для платників першої групи, фізичних осіб – підприємців (ФОП) – у відсотках до прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня. Для платників другої групи, в яких кількість найманих працівників не перевищує 10 осіб, – у відсотках до розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня. І для платників третьої групи – відсоток від доходу.

Для платників єдиного податку першої групи фіскальне навантаження практично не змінилось. А ось платники податків другої групи будуть сплачувати вдвічі більше – пропорційно зростанню мінімальної заробітної плати. Якщо минулого року 20% «мінімалки» складали 320 грн на місяць, то нині – 640.

Що стосується єдиного соціального внеску, то його доведеться сплачувати навіть фізичним особам – підприємцям з нульовим доходом, які перебувають на загальній системі оподаткування. Згідно із Законом, підприємців зобов'яжуть сплачувати єдиний соціальний внесок не нижче мінімального страхового внеску. Останній, своєю чергою, у зв'язку із збільшенням мінімальної зарплати, зросте до 704 грн. Тож фізичним особам – підприємцям на загальній системі оподаткування варто очікувати додаткових щомісячних витрат у розмірі 704 грн, навіть якщо вони в цей період не отримували доходів. Раніше фізична особа – підприємець, яка перебувала на загальній системі оподаткування, не зобов'язана була сплачувати ЄСВ, якщо не отримувала доходу.

Раніше платник, який не отримав дохід (прибуток) у звітному році або окремому місяці, мав право самостійно визначити базу нарахування у межах максимальної величини бази нарахування єдиного внеску, але не менше розміру мінімального страхового внеску.

Аналітики прогнозують масове закриття тих ФОП, які не мають стабільного заробітку.

Натомість економічний експерт Андрій Вігірінський вважає, що такий підхід потрібен. Ті, хто насправді використовував форму підприємця, подавав порожні звіти про дохід, будуть змушені, нарешті, виконувати свій конституційний обов'язок. «Податкова культура – теж потрібна річ у нашому суспільстві, її інакше, як примусом, не вдасться виховати», – вважає аналітик [3].

Втім, тільки час покаже, чи дійсно Україна втратила значну частину якісних представників малого та середнього бізнесу, чи податкові новації таки підуть на користь українцям і державі.

Податкові канікули, стверджують аналітики, мають на меті підвищення підприємницької активності. Відтак з початку року можна очікувати істотного збільшення кількості новостворених підприємств та фірм.

Голова Комітету економістів України Андрій Новак застерігає: запроваджувати податкові канікули на 5 років для всіх підприємств малого бізнесу нерозсудливо. «Податкові канікули можуть бути виключно для нових суб'єктів господарювання. І навіть тут треба все дуже ретельно перевіряти, аби підприємство не перереєструвалося під іншою назвою. У такому разі проблема недоотримання надходжень до бюджету знімається» [4].

Чи зможе бізнес у такий короткий термін підготуватися до змін і встигнути адаптуватися до нових умов, покаже час.

У структурі державних доходів України домінують два податки – єдиний соціальний внесок та податок на додану вартість (у ряді зарубіжних країн – податок з обороту). Єдиний соціальний внесок, або 41% податку з фонду заробітної плати, приносить 14% ВВП. В Європейському Союзі середня ставка відповідного податку становить 36% від заробітної плати, а в США – 15%. Надходження ж від податку на додану вартість (ПДВ) разом з акцизними податками складають 14% ВВП. Майже фіксований податок на доходи фізичних осіб приносить 5% ВВП, а податок на прибуток підприємств – 4% ВВП. Податкові надходження від зовнішньоекономічної діяльності приносять майже 1% ВВП. Неподаткові надходження, в основному розподіл дивідендів у державних компаніях і доходи від приватизації, додають 5,5% ВВП [5]. Проте практика показує, що існуючі надходження до бюджету є величиною віртуальною. Дефіцит держбюджету в 71 млрд. грн. та фіскальний розрив в 289 млрд. – найкраще тому підтвердження. У зв'язку з цим компенсаційна модель себе не виправдовує. А тому необхідно науково обґрунтувати обсяги коштів, які без шкоди для економіки можна вилучати у вигляді податків та зборів. Можливо, при цьому навіть законодавчо встановити обмеження, скільки максимально у відсотках від ВВП держава може перерозподіляти через себе. Розуміння цього, пошук балансу і стане початком реальної реформи з метою покращання економічної ситуації в країні.

У податковій політиці України за минулі кілька років не відбулося реальних перетворень у напрямку зростання інвестиційної привабливості та активізації економіки, натомість на фоні запроваджених змін, політичної та економічної нестабільності очікувані тенденції зростання рівня тінізації, падіння ключових індикаторів конкурентоспроможності.

Досвід країн, які своєю економічною політикою продемонстрували «економічне диво» (зокрема Китай, Сінгапур, Грузія та ін.) свідчать, що всі заходи антикризового управління держави спрямовувалися на залучення інвестора: це усунення бюрократичних бар'єрів, скорочення кількості податків, зниження ставок оподаткування, надання податкових канікул. Україна має ряд переваг в боротьбі за інвестиційні ресурси, зокрема:

- економіко-географічне положення – Україна розмішена в центрі Європи, що мінімізує витрати на транспортування;

- європейська культура та звичаї – українці по ментальності є близькими до інших європейських народностей, що розширює можливості спілкування та домовленостей;
- наявність висококваліфікованої робочої сили. Українці – освічена нація, яка є мобільною до підвищення кваліфікації та перекваліфікації.

Крім того, девальвація гривні впродовж останніх років обумовила ситуацію, коли робоча сила в Україні стала найдешевшою серед європейських країн – середня заробітна плата близько 135 євро (для прикладу, найменш оплачувані сусіди: Молдова – 181 євро, Болгарія – 333 євро, Білорусь – 353 євро, Румунія – 395 євро) [6].

Безумовним підґрунтям для залучення інвестицій та активізації господарської діяльності є зниження рівня податкового навантаження та усунення обмежень у провадженні господарської діяльності, яке з певним часовим лагом забезпечить зростання податкового потенціалу, тобто рівня податкових надходжень у бюджети усіх рівнів.

Висновки. Проте разом зі зниженням ставок податків обов'язковою умовою ефективної реалізації податкової реформи мають стати супроводжувальні та не менш важливі заходи, насамперед:

1. Забезпечення стабільності податкового законодавства в Україні.
2. Спрощення процедур адміністрування податків.
3. Створення системи податкового контролю, яка обумовить невідворотність покарання за вчинення податкового правопорушення та водночас не обтяжуватиме законослухняних платників податків податковими перевірками.
4. Подолання корупції та підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів [7].

Здійснити невеличке зростання індексу України вдалося завдяки збільшенню суспільного осуду корупціонерів, створенню антикорупційних органів та появі руху викривачів корупції [8].

Таким чином, проведене дослідження демонструє відсутність дієвих заходів щодо лібералізації податкової системи України в період трансформацій 2014–2016 рр., спрямованих на активізацію інвестиційних процесів та підвищення рівня господарської ініціативи в Україні. З метою досягнення ефективних зрушень у реалізації податкової реформи варто дотримуватись комплексного підходу, який базується на засадах лібералізації оподаткування, стабільності та уніфікації податкових правил для всіх суб'єктів господарювання, жорсткого контролю та невідворотності покарання за податкові правопорушення і подолання корупції, що позитивно сприятиме розвитку економіки нашої держави та залученню інвестицій.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України: Закон від 02.12.2010 № 2755-VI (в ред. від 01.01.2017) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17. – Ст. 112.
2. Про внесення змін до податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні: Закон України від 21 грудня 2016 року № 1797-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 251.
3. Вігірінський А. Податкова культура – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/blog/andriy_vigirinskiy
4. Новак А. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://conference.finance.ua/ru/respondent/-/novak
5. Ослунд А. Україні потрібна радикальна, але розумна податкова реформа / А. Ослунд / Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : pravda.com.ua
6. Розмір середньомісячної зарплати в країнах Європи (Інфографіка) // 24 канал. – 8 березня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://24tv.ua/rozmir_serednomisyachnoyi_zarplati_v_krayinah_yevropi_infografka_n552142
7. Прес-реліз:Україна // Transparency International Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ti-ukraine.org/ CPI-2015/press_ukraine_CPI-2015
8. Порівняльна таблиця CPI-2015 // Transparency International Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ti-ukraine.org/cpi-2015/table_data_cpi-2015

Голоядова Т.А.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

НЕОБХОДИМОСТЬ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОГО КЛИМАТА

Аннотация
В украинских реалиях стимулирование бизнеса с уровнем теневой экономики 40% не всегда обещает однозначные последствия. Был подписал Закон от 21.12.2016 г. № 1797-VIII «О внесении изменений в Налоговый кодекс Украины относительно улучшения инвестиционного климата в Украине» (законопроект № 5368). Этим Законом освобождаются на три года от любых проверок вновь созданные предприятия, если они имеют оборот меньше 3 млн грн. Внедрение на уровне НКУ норм по электронному кабинету налогоплательщика. Данная инициатива позволит плательщикам меньше контактировать с контролирующими органами, что, как результат, снизит коррупционные риски. Кроме того, использование электронного кабинета позволит плательщикам тратить меньший объем времени и ресурсов на реализацию своих прав и выполнения обязанностей – то есть, это приведет к упрощению/удешевления администрирования налогов. В сфере НДС в числе нововведений стоит выделить, прежде всего, замену двух реестров заявлений на бюджетное возмещение одним. Это позволит избежать правовой неопределенности, которая имела место в 2016 году. Таким образом, все

плательщики НДС при подаче заявлений на бюджетное возмещение будут попадать в один и тот же реестр, в хронологическом порядке.
Ключевые слова: инвестиционный климат, электронный кабинет налогоплательщика, администрирование налогов, налоговая политика.

Holoiadova T.O.
National University "Odessa Law Academy"

THE NECESSITY OF DEVELOPMENT OF THE TAX SYSTEM OF UKRAINE FOR THE INVESTMENT CLIMATE IMPROVING

Summary
In Ukrainian realities, business stimulation with the level of shadow economy of 40% does not always promise clear consequences. The Law "On Amendments to the Tax Code of Ukraine on the Improvement of Investment Climate in Ukraine" (bill draft №5368) on 21.12.2016 № 1797-VIII is endorsed. This Law dispenses newly-created enterprises from any inspections for three years if they have a turnover less than 3 billion hryvnias. There is an implementation of provisions on the e-cabinet of taxpayer at the level of the TCU. This initiative will allow taxpayers less to be in contact with regulatory agencies that, as a result, will mitigate corruption risks. Moreover, the use of the e-cabinet will allow taxpayers to spend less time and resources for the enjoyment of the rights and performance of obligations – in other words, it will lead to the simplification, reduction of prices of the tax administration. In the field of VAT among innovations should be distinguished, first of all, a substitution of two registers of applications for budgetary compensation by one. This will allow avoiding the lack of legal clarity that took place in 2016. Thus, all taxpayers of VAT during the submission of applications for budgetary compensation will get into the same register in chronological sequence.
Keywords: investment climate, e-cabinet of taxpayer, tax administration, taxation policy.

УДК 340.12

ГНОСЕОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Даниленко А.В.
Львівський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена філософсько-правовому дослідженню гносеологічних концептів принципу відповідальності в діяльності працівників національної поліції. Зазначено, що відповідальності перед суспільством повинно надаватися особливе значення в реформі державної служби працівника правоохоронних органів. Відповідальність може розумітися і як форма контролю над здійсненням влади і як одна з гарантій ефективності практики державної цивільної служби. У якості підсумку акцентовано увагу на залежності розвитку суспільства від рівня професійної компетентності державних службовців, зокрема працівників національної поліції, оскільки вони є головними суб'єктами управління суспільством.
Ключові слова: гносеологія, відповідальність, правоохоронні органи, правоохоронна діяльність, працівник національної поліції, філософія права.

Постановка проблеми. Зміни технічного і соціального характеру крізь призму етики можуть розглядатися як розширення спектра форм можливої поведінки. Для прикладу розглянемо поширення останніми десятиліттями різноманітних засобів комунікації і комп'ютерних засобів. Ця тема цікава саме як модельна через стрімкість, з якою змінилося людське буття, принаймні, в деяких сферах. Виникає безліч приватних, ґрунтовних і не дуже, етичних питань. На деякі з них відповіді знаходять у житті і закріплюються в більш або менш загальновизнаних нормах (можна, наприклад, говорити про етику розмов по мобільному телефону), деякі ж сприймаються як якісно нові проблеми. Розширення потенційного кола спілкування до глобального разом із можливостями анонімності в мережі Інтернет дає змогу людині безкарно образити іншого, та й взагалі висловити щось абсолютно немислиме у традиційному особистому спілкуванні. Здавалося б, зруйнована природна основа для застосування схеми відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принцип відповідальності, в його багатовимірності, досліджували як вітчизняні так і зарубіжні вчені, філософи: Р.Г. Апресян, В.С. Бліхар, О.М. Бєлова, Р. Інґарден, Г. Йонас, К. Мітчем, А.Т. Панов, Д.Ф. Стівен, В.А. Шабалін та ін. Проте, на сьогодні залишається не вирішена проблема пізнавального концепту принципу відпо-

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

відальності в правовідносинах, правоохоронній діяльності тощо. З огляду на це, **метою статті** є філософсько-правове дослідженню гносеологічних концептів принципу відповідальності в діяльності працівників національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Філософи встановили, що період стрімкого розвитку етики відповідальності охоплює XX століття (останніми 20-ма роками здійснено чималу кількість досліджень на цю тематику), але передумови цього процесу сягають давнини. Вельми цікаво, як здійснювалися становлення й розвиток етики відповідальності. Попри те, важливо розуміти, що поняття «відповідальність» містить три складові: 1) носій відповідальності; 2) адресат відповідальності; 3) інстанція відповідальності.

Створення добра (на жаль, часом і зла) – це повсякденне заняття всіх людей. В одних випадках природа добра очевидна (зігрій замерзлого, допоможи потерпілому), в інших – його сенс треба виявити. Отже, добро у глобальному, найбільш обтяжному контексті розуміється як відповідальність, яка передбачає пошук і знаходження найбільш ефективних цінностей. З таких позицій можемо говорити про соціальну відповідальність. О. М. Бєлова тлумачить поняття відповідальності, дотримуючись двох позицій: «1) позиції юридичної науки: відповідальність – це ставлення до влади; 2) позиції філософської науки: відповідальність розглядається крізь призму етичних категорій «мораль», «повинність», «обов'язок», «добро», «зло», «свобода» [1, с. 40].

Осмислюючи проблему відповідальності, Р. Г. Апрєсян стверджував, що «вона може бути двоякою: а) спричиненою груповими, корпоративними, службовими або будь-якими іншими локальними обов'язками, що наближає її до розуміння підзвітності; б) самостійно прийнятою особою як особистий і універсальний обов'язок» [2, с. 171–172].

Відомий дослідник етичної думки Р. Інгарден, з'ясовуючи значення терміна «відповідальність», пропонує чотири ракурси його розуміння: «1) людина несе відповідальність за що-небудь; 2) людина бере на себе відповідальність за що-небудь; 3) людину притягають до відповідальності; 4) людина діє відповідально» [3, с. 71].

Загалом у XX столітті виникло чимало синтетичних систем. Різкий технологічний прорив істотно збагатив і розширив площину для філософування на тему взаємовідносин «людина – світ». Саме етика була приречена на пошуки відповіді на виклики цивілізаційного вибуху. Тому не дивно, що етична проблематика домінує практично в усіх концепціях, створених в цей час.

Цікавою є, зокрема, етична концепція Р. Йонаса. З його іменем (і не тільки) пов'язано становлення понять «нова етика», «етика відповідальності». Він стверджував, «що ані моралі, ані морального переконання, ані тверезого мислення не достатньо для досягнення моральної правильності (необхідна відповідальність)» [4, с. 231].

У працях М. Вебера, наприклад, етика відповідальності розглядається у взаємодії з етикою переконання, що знаходяться в певному логічному протиставленні. Констатуємо, що етика відповідальності, на відміну від етики переконань, природно зумовлена, а етика переконань передбачає наявність розвинутого соціуму і похідних від нього структурованих ціннісних систем (релігійних, політичних тощо), що становлять основу етики переконань. Суворі реалії завжди виступали обмеженням людських прагнень і коректували кожний крок діючого суб'єкта. Етика відповідальності як концепт передбачає очевидну відплату за діяння, а етика переконань – наявність привнесених усталених соціально зумовлених компонентів свідомості, що формують уявлення про належне і суще.

В цьому контексті промовиста позиція Д. Ф. Стівена, який стверджує: «Люди мають таку натуру, що хоч яку теорію добра і зла ми вирішимо визнати, у світі завжди буде величезна кількість поганих і байдужих людей, які зумисне робитимуть усе те, чого не повинні. Єдиний спосіб, із допомогою якого практично можна вплинути на них узагалі, – це примушування або обмежування» [5, с. 679].

Етика відповідальності, що розуміється як раціональна система поглядів і має природну основу, здатна адекватно відобразити актуальний стан системи взаємовідносин «людина – суспільство – світ» і запропонувати прийнятні моделі поведінки індивіда без недоречної ідеалізації або, навпаки, демонізації homo sapiens.

Розглянемо модель взаємодії компонентів системи етики відповідальності, міркуючи від простого до складного. Йдеться найперше про індивіда, його мотивовану поведінку і об'єкт, який на цю поведінку реагує. Найпростіший, первинний рівень передбачає наявність іншого індивіда як об'єкта дії і безпосередність і дії, і відповідальності (відплати) за нього. Найбільш архаїчні етичні максими, що в різних варіантах охоплюють «не роби іншому того, чого не побажав би собі», загалом відображають саме цю найпростішу схему ставлення людини до людини. Кожна нова етична проблематика, на наш погляд, виникає за зміни суб'єкта або об'єкта розглянутої схеми, або за виникнення непрямих, опосередкованих відносин між ними.

За відсутності цих змін іншої етики, крім архаїчної максими, і не могло б виникнути – вона була б достатня для збалансованого співіснування суб'єктів (об'єктів). Ускладнення соціальної структури або розширення можливостей особистості в результаті технічних удосконалень створює ланцюжок опосередкованостей в системі «дія – відплата», відтак потрібне пояснення, чому виникли або можуть виникнути наслідки, як потрібно поводитися, щоб ці наслідки узгоджувалася з позитивними очікуваннями. Дія механізму вже не настільки очевидна (Ми свідомо вжили термін «позитивні очікування» як нейтральний замінник для таких понять, як «благо», «належне», «добро» і «доброчесність», оскільки вони є результатом розвитку етики переконань і формуються в тісному взаємозв'язку зі специфічними національно-культурними, релігійними і політичними реаліями різних народів і епох). Ці пояснення фактично і становлять зміст безлічі окремих етичних систем.

Можна говорити про якісно новий стан людини у віртуальному середовищі і конструювати принципово відмінну від вікової, традиційної, систему міжособистісних зв'язків. Але чи варто

говорити про безкарність за спричинену образу як про щось, що не має аналогів у минулому, довіртуальному світі. Зрозуміло, немає. Споконвіку безкарність хамства як феномен було відомо людству, але користуватися ним могло обмежене коло людей, яке мало високий соціальний статус. Тобто, звичайно, в різних культурах існували і розвивалися уявлення про належну гідну поведінку можновладців, але це не скасовує грубість. Зараз це «задоволення» припинило бути прерогативою обраних і у відомому сенсі демократизувалось, як задоволення від можливості пити каву вранці або спати на м'якій постелі.

Вивчаючи це питання з точки зору природної етики відповідальності, можна стверджувати, що ідея про ілюзорність безкарності вимагає розумових зусиль й уявлення про складне поєднання опосередкованостей, що можуть призвести до непрямої відплати. Очевидно, не йдеться про невідворотність відповідальності, а про формування загальноприйнятої сукупності норм, з привнесенням дуже важливих, наприклад, релігійних доказів, наявних у раніше сформованих системах етики переконань. Зауважимо, що релігійна мотивація, що бере участь у формуванні етики, заснованої на відповідальності, – найважливіша тема, що заслуговує окремого дослідження.

Етика відповідальності, вважаючи збереження життя самоочевидною головною цінністю, природно, у своїх побудовах орієнтується на поведінку нормального, розумного, у відомому сенсі егоїстичного індивіда, що діє в своїх інтересах. Якщо говорити про загрози, пов'язані безпосередньо з можливістю самознищення, то, незважаючи на глобальний масштаб проблеми, власне етична складова надважлива. Так, цивілізація створила (і, мабуть, не могла не створити) засоби, які, якби вони опинились у руках безвідповідальних політиків або терористів, здатні припинити людську історію. На світі живе невелика кількість людей, у руках яких у прямому розумінні – доля планети. У цій унікальній ситуації ми існуємо кілька десятиліть, але складно сказати, що вона передбачає якісно нову етику. Відповідальність особистості, яка знаходиться при владі, стала глобальною.

Відповідальність працівників національної поліції, влади загалом, соціальна відповідальність бізнесу, етика вченого – ці словосполучення у всіх на слуху і є надзвичайно змістовними. Видається можливим формування вузькоспеціалізованих етичних систем на основі складної логіки індивідуальної відповідальності. Етики потребує і діяльність правоохоронних органів, які повинні бути гарантом втілення права, в основі якого – мораль [6, с. 105].

Неабиякий внесок в осмислення відповідальності зробив Карл Мітчем, який стверджував: «коли придивитися до того, які саме професійні спільноти найінтенсивніше дискутують з приводу проблеми професійної відповідальності та етики, то з'ясується, що ці спільноти володіють великою технологічною владою» [7, с. 105].

Етика відповідальності формує моральний ідеал. Відповідальність охоплює практично всі види людської діяльності. У зв'язку з цим для підкреслення кореляції змісту відповідальності людини за ненормативну поведінку, як слушно акцентують А. Т. Панов і В. А. Шабалін, важливе значення мають міра і обсяг відповідальності, які можна розкрити через низку факторів: «1) конкретно-історичну ситуацію, в якій діяла людина; 2) реальні права і можливості людини; 3) здатність людини передбачати і адекватно оцінювати наслідки своїх учинків; 4) наявність і можливість вибору різних варіантів поведінки; 5) рівень співвіднесеності належного і бажаного в поведінці конкретного індивіда» [8, с. 48–49].

Етика відповідальності ґрунтується на понятті про гуманізму. Це ще один важливий аспект відповідальності (зокрема відповідальності працівників національної поліції). Гуманізм як основоположний етичний принцип діяльності працівника національної поліції ґрунтується на його обов'язку не просто сумлінно дотримуватись закону, а діяти в інтересах права і тих, чиї права і свободи йому довірено захищати, надавати юридичну допомогу у вигляді порад і консультацій [9, с. 333–334]. У зв'язку з цим на працівника національної поліції покладається комплекс зобов'язань як юридичного, так і морального характеру, і саме від цієї інституції залежить реальна можливість реалізувати конституційно закріплене право кожного на захист.

Якщо глибокі юридичні знання, висока кваліфікація знаходяться на озброєнні аморальних осіб, яким законом надано право працювати в правоохоронних органах, то це не тільки призводить до зниження рівня довіри до інституту міліції, але і реально загрожує правосуддю, а отже, і суспільству загалом. Результатом цього постійна актуальність питань етики (ґрунтується на принципах гуманізму) в діяльності працівника національної поліції та відповідальності за порушення її норм.

Попри це, досягнення ідеалів правової держави можливе не стільки за оновлення правової регламентації всіх сторін державного і суспільного життя, зміни стилю і методів роботи державних органів, скільки за високої суспільної довіри до МВС, основою якої є високі етичні вимоги. Становлення правової демократичної держави пов'язано з проблемою використання морально-правових засобів у реалізації прав людини, насамперед у діяльності працівників правоохоронних органів.

Висновки. Ступені відповідальності працівників національної поліції – явище, яке розвивається і перебуває в постійному становленні. По-перше, існує відповідальність працівника перед собою. Цей ступінь відповідальності фіксується у такій моральної категорії, як совість. Проявляється вона в практиці людських відносин і потребує осмислення і реалізації. По-друге, наявна відповідальність працівника перед своєю родиною, батьками, дітьми. По-третє, є відповідальність перед колективом, де найбільш повно проявляються не тільки моральні риси, але і професійна орієнтація. По-четверте, існує відповідальність перед суспільством. І нарешті – відповідальність перед державою і законом. Урешті решт, важливим є те, що відповідальності перед суспільством повинно надаватися особливе значення в реформі державної служби працівника правоохоронних органів. Відповідальність може розумітися і як форма контролю над здійсненням влади і як одна

з гарантій ефективності практики державної цивільної служби. Врешті решт, особливе значення етики в діяльності працівників національної поліції виявляється в тому, що ця професія розкриває внутрішнє єство працівника, є таким видом діяльності, де елементи морально-психологічного характеру виступають як внутрішні компоненти діяльності. Сьогодні одним із завдань національної поліції як важливого інституту суспільства є прагнення до постійного вдосконалення, особливо з урахуванням змін, насамперед у суспільній ідеології, перед якими опинилася Україна останнім часом. В цьому процесі особливе значення має необхідність етичних норм і принципів.

Список літератури:

1. Белова О. М. Социальная ответственность как один из аспектов формирования личности / О. М. Белова // Вестник Оренбургского государственного университета, 2005. – № 7. – С. 40–48.
2. Новая философская энциклопедия: в 4 т. – М.: Мысль, 2010. – Т. 3. – 692 с.
3. Ингарден Р. Книжечка о человеке. Об ответственности и ее онтических основах / Роман Ингарден. – М.: МГУ, 2010. – 208 с.
4. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.
5. Стівен Д. Ф. Свобода в межах моралі та права / Д. Ф. Стівен // Консерватизм. Консервативна традиція політичного мислення від Едмунда Берка до Маргарет Тетчер. – К.: Смолоскип, 2008. – С. 667–685.
6. Бліхар В. С. Принцип відповідальності у морально-професійному утвердженні працівників правоохоронних органів (філософсько-правова рефлексія) / В. С. Бліхар // Філософські та методологічні проблеми права. – № 2. – 2016. – С. 104–111.
7. Митчем К. Что такое философия техники? / К. Митчем. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 149 с.
8. Панов А. Т. Социальная ответственность личности в развитом социалистическом обществе / А. Т. Панов, В. А. Шабалин. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1976. – 141 с.
9. Бліхар В. С. Принцип відповідальності у формуванні морально-професійного статусу працівника правоохоронних органів / В. С. Бліхар // Вісник ЛьвДУВС. Серія: юридична. – № 4. – 2016. – С. 333–341.

Даниленко А.В.
Львовский государственный университет внутренних дел

ГНОСЕОЛОГИЧЕСКИЕ КОНЦЕПТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРИНЦИПА ОТВЕТСТВЕННОСТИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РАБОТНИКОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ

Аннотация
Статья посвящена философско-правовому исследованию гносеологических концептов принципа ответственности в деятельности работников национальной полиции. Указано, что ответственности перед обществом должно предоставляться особое значение в реформе государственной службы работника правоохранительных органов. Ответственность может пониматься и как форма контроля над осуществлением власти и как одна из гарантий эффективности практики государственной гражданской службы. В качестве итога акцентировано внимание на зависимости развития общества от уровня профессиональной компетентности государственных служащих, в том числе работников национальной полиции, поскольку они являются главными субъектами управления обществом.
Ключевые слова: гносеология, ответственность, правоохранительные органы, правоохранительная деятельность, работник национальной полиции, философия права.

Danylenko A.V.
Lviv State University of Internal Affairs

EPISTEMOLOGICAL CONCEPTS RESEARCH PRINCIPLE OF RESPONSIBILITY IN THE PERFORMANCE OF EMPLOYEES OF THE NATIONAL POLICE

Summary
The article is devoted to the study of the philosophical and epistemological concepts of legal responsibility principle in the activities of the national police force. It is indicated that social responsibility should be given particular importance in the reform of the civil service employees of law enforcement bodies. The responsibility can be understood as a form of control over the exercise of power and as one of the guarantees of the efficiency of the civil service practice. As an outcome also focused on the development of society, depending on the level of professional competence of civil servants, including the national police, as they are the main actors of social control.
Keywords: epistemology, responsibility, law enforcement agencies, law enforcement, employee of the National Police, philosophy of law.

УДК 347.633(09)

ҐЕНЕЗА ІНСТИТУТУ УСИНОВЛЕННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Ковальчук І.В.
Білоцерківський національний аграрний університет

У статті на підставі аналізу правових актів, архівних матеріалів та наукової літератури досліджено процес становлення інституту усиновлення в Україні з найдавніших часів. Проаналізовано передумови виникнення інституту усиновлення на українських землях. З'ясовані місце та роль усиновлення як інституту права на початку становлення української державності. Виявлено переваги та недоліки, а також особливості розвитку інституту усиновлення, зумовлені специфікою впливу законодавства іноземних держав.
Ключові слова: усиновлення, усиновлювач, усиновлений, скасування усиновлення, правові наслідки усиновлення, припинення усиновлення.

Постановка проблеми. Оскільки в сучасній Україні діти становлять чверть населення (понад 12 мільйонів), проблеми правового захисту їх законних прав та інтересів є особливо актуальними для українського суспільства. У 1991 році Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини і тим самим, ґрунтуючись на першорядності загальнолюдських цінностей і гармонійного розвитку особистості, визнала пріоритет інтересів дитини у суспільстві та необхідність особливої турботи про соціально незахищених дітей, зокрема, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. В Конвенції зазначено, що дитина, яка постійно або тимчасово позбавлена сімейного оточення, не повинна залишатися в такому становищі і має право на особливий захист і допомогу держави.

Історичний досвід організації різних форм допомоги дітям, які втратили батьків або з інших причин позбавлені батьківського піклування, дасть можливість виявити позитивні та негативні чинники, вплив різноманітних форм утримання та виховання дітей на їх подальший розвиток та передбачити майбутні наслідки. Останнім часом світова практика та провідні науковці чітко вказують на те, що пріоритетною формою утримання дітей, які позбавлені батьківського піклування, є усиновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правової природи інституту усиновлення привертала увагу українських ученихправознавців: публікувалися статті, проводилися конференції, останнім часом були захищені кандидатські дисертації – Зілковської Л. М. «Правове регулювання усиновлення в Україні» (Київ, 2002), Грабовської О. О. «Особливості судочинства в справах про усиновлення (удочеріння) іноземними громадянами дітей, які проживають на території України» (Київ, 2005), Ковальчук І. В. «Становлення і розвиток інституту усиновлення в Україні: історико-правове дослідження» (Львів, 2009). Разом з тим деякі аспекти становлення інституту усиновлення залишаються не дослідженими.

Мета статті. Головною метою цієї статті є комплексний теоретико-правовий аналіз історичного формування інституту усиновлення на території українських земель.

Виклад основного матеріалу. Усиновлення як соціально-правове явище має давні традиції, хоча шляхи становлення його як інституту права є неоднозначними й залежать від рівня розвитку суспільства, національних особливостей і пануючих у суспільстві правових відносин. Правове регулювання цього соціального явища було відоме ще в давньому Римі. Загалом усиновлення за часів родового ладу і у первісному суспільстві взагалі мало надзвичайно широке застосування та носило різноманітні соціальні форми. Протягом століть у різних народів мінялись цілі, умови, порядок, майнові та немайнові наслідки прийняття в родину чужої дитини, а інколи і дорослих людей. Це було обумовлено різною метою, яка визначалась історичними, релігійними, соціальними та політичними умовами існування суспільства на тому чи іншому етапі його розвитку. Усиновлення, як історичне та правове явище існувало на території України ще в період Київської Русі, хоча воно і не мало на той час законодавчого закріплення, проте його було врегульовано нормами звичаєвого права.

Виникнувши у Стародавньому Римі, усиновлення отримало і суто юридичну форму, яка згодом через Візантію перейшла до інших держав християнського світу.

Слід зазначити, що усиновлення як «штучне синівство», як прийом «стороннього» до складу родини відбувалося на території Стародавньої Русі ще в часи язичництва.

Зокрема, усиновлення використовувалось у слов'ян східної Європи як різновид штучного рідства, одним з наслідків якого була сувора заборона шлюбного зв'язку між кровними членами сім'ї та усиновленими особами протилежної статі. Особа, яку було прийнято в сім'ю, без будь-яких обмежень прирівнювалась до кровних родичів. Під час усиновлення враховувались інтереси усиновлених, особливо тих, що втратили сім'ю. Уже в давніх народів існували певні умови, дотримання яких було необхідним для усиновлення. Так, древні слов'яни через численність та автономність сімей, основною вимогою для усиновлення вважали відсутність кровних родичів в усиновленого. Така вимога була встановлена для того, щоб не порушувати збереження обрядів (які були численними та дуже значимими у той час) у різних сім'ях. У той час усиновлення не було поширено у татар, осетин та інших народів, які жили родовим ладом.

Дослідники життя і побуту древніх слов'ян констатують, що відчуття обов'язку перед рідною землею, моральна чистота та гідність, гуманність та співчуття завжди були основою духовного та сімейного виховання у слов'ян.

Саме у VIII–IX ст. відбувся перехід до малої родини, яка складалася з подружжя і дітей. Після цього обов'язок турбуватися про добробут малих дітей покладався вже не на общину, а на батьків дитини. Після смерті батьків обов'язки турботи про дітей, їх утримання та виховання покладалися на опікунів, які призначалися громадою [1, с. 17].

В період формування давньоруської централізованої держави (X ст.) Візантія мала значний вплив на процес державотворення Стародавньої Русі. Цей вплив пояснюється її вдалим геополітичним положенням щодо Києва, а також вже сформованою політичною і правовою системами, розвитком економічних відносин, активними дипломатичними зв'язками між двома державами протягом X століття і єдиною релігією.

Основним і найважливішим джерелом тогочасного українського права було неписане звичаєве право, що створилося шляхом постійного дотримання протягом віків народних звичаїв та підпорядкування звичаєвим правилам суспільного життя й побуту. Щодо зовнішньої форми юридичного закріплення, то норми звичаєвого права відрізнялися від норм писаного права. Це було зумовлено тим, що закон після його ухвали й оголошення належними законодавчими органами існував й зберігався у формі готових, незмінних, точно формульованих і на письмі зафіксованих приписів, правова сила яких не залежить від того, як і коли вони виконуються. Тим часом норми неписаного, звичаєвого права зберігалися в народній пам'яті у формі певних психологічних переживань, почуттях правди, моралі й справедливості, обов'язку чинити так, як вказують звичаї. Ці норми проявлялися тільки у формі здійснення вчинків, які відповідали внутрішньому змісту звичаєвої норми.

Стан наукових досліджень інституту усиновлення спочатку в цивільному, а потім і в сімейному праві тісно пов'язаний з еволюцією цього інституту права. Для розуміння сутності цього інституту дослідники усиновлення в українському звичаєвому праві, знавці народних юридичних звичаїв, традицій і вірувань наполягали, перш за все, на важливості послідовного й об'єктивного висвітлення народного життя. Для виявлення багаторівневих зв'язків матеріального і духовного життя українців з юридичними звичаями проводились описи етнографічно-правового характеру, вивчались рішення волосних судів, збиралися статистичні дані з метою використання отриманих знань у просвітницькій роботі й пробудженні правосвідомості народу. Дослідженню правових звичаїв загалом, і зокрема сімейних, в Україні присвячено небагато юридичних праць. Домінують праці історичного, етнографічного характеру, дослідження у сфері культури і побуту населення на території України, а також дослідження з історії держави і права України. Велике значення мають праці дослідників і збирачів народних звичаїв XIX – початку XX ст., а саме П.П. Чубинського, І.Г. Оршанського, М.Ф. Владимирського-Буданова, О.І. Левицького, М.І. Костомарова, а також сучасних науковців М.В. Гримич, О.П. Івановської та інших.

Дослідження історії усиновлення як правового явища на національному ґрунті було розпочато М. Костомаровим. Він вважав, що історія повинна розглядатися під кутом національного погляду, з урахуванням історичної своєрідності кожного народу. У 1860 році вийшла друком відома праця М.І. Костомарова «Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI – XVII столетиях» [2], де докладно аналізувалися сімейні відносини у великоруському соціумі. У своїй праці він порівнює російський та український етноси, розмежовує сім'ї у малоруському та великоруському соціумі, обґрунтовує відмінності між українцями і росіянами, показує розбіжність їхніх історичних першоджерел, що нібито зумовило різний перебіг історії і визначило традиційну схильність до демократизму, індивідуалістичного свободолюбства – одних та шанобливе ставлення до влади, підпорядкованість особистого громадській волі – інших. У праці «Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI–XVII столетиях» ліберальним традиціям європейців та українців у ставленні до сім'ї М.І. Костомаров протиставляє домостроївські порядки Московії. Хоча у «Домострої» повага до батьків оголошувалася священною, покірність дітей була радше рабською, аніж свідомою, а влада батьків мала вигляд сліпого деспотизму, без підтвердження моральними засадами.

Українські сімейні традиції стали об'єктом досліджень одного з провідних дослідників литовсько-руського права М.Ф. Владимирского-Буданова. У 1890 р. вийшла його праця, в основу якої були покладені матеріали Віленської археографічної комісії, що відображали різноманітні сюжети побутової історії Великого князівства Литовського. Переважно це були актові книги Південно-Західної Русі XVI–XVII ст. [3, с. 42-78].

До цих проблем історик права знову звернувся у 1890 р. у праці «Черты семейного права» [4], аналізуючи чисельні колізії у сімейних стосунках. Цього разу акцент робився на географічному та соціальному чинниках, які зумовлювали особливості сімейного права у другій половині XVI ст., виокремлювалося «Пограничне» (українське) сімейне право». Сімейне право на українських землях практично повністю ґрунтувалося на звичаях. Влада лояльно ставилася до подібних звичаїв, визнавала законність процедур, щоправда, називаючи їх «звичаєм пограничним», характерним лише для населення українських земель.

Розробки М.Ф. Владимирского-Буданова надихнули іншого відомого українського історика О.І. Левицького провести подібні наукові дослідження, але на підставі матеріалів, зібраних Київською археографічною комісією. Перші результати дослідження були викладені О. Левицьким у статті «О семейных отношениях в Юго-Западной Руси в XVI – XVII веках», що з'явилась у журналі «Русская старина» у листопаді 1880 р. Своєрідним підсумком його тридцятирічної роботи у цій галузі історичної науки став третій том «Архива Юго-Западной России», що вміщував «Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI – XVII вв.» [5]. О.І. Левицький, сповідуючи національно-ліберальні погляди, розвинув і поглибив ідеї та висновки М.І. Костомарова.

Відомий історик права П. Чубинський, у своїй праці «Очерк народных юридических обычаев

и понятий в Малороссии» 1869 р. [6], розглядав сім'ю як «союз родинний» з притаманним йому розподілом праці між чоловіком (хазяїном двору і польового наділу, забудовником) та жінкою (хазяйкою хати і городу, прачкою, годувальницею і вихователькою), із специфічними внутрішніми порядками облаштування життя, що могли гарантувати продовження роду і його нескінченність (як через народження дітей так і через усиновлення). Він звернувся до основ внутрішнього сімейного розподілу праці, підкреслюючи, що сім'я в українців залишилась найкращим виробничим ланцюжком. Щоб заповісти щось зі спільного сімейного майна одному члену сім'ї, а не всім, необхідна була згода всіх родичів. Все, що було придбано за спільні сімейні кошти за час спільного хазяйнування, вважалося добутим спільно і могло бути передано кожному з членів сім'ї в рівних частках. Всі незайняті у трудовому циклі (крім тих, що вимушено не працюють через об'єктивні причини, як-от хвороби і старість або малий вік) позбавлялися права мати свою частку в спільному майні. «Всі непокірні діти (як рідні єдиноутробні, так і приймаки, усиновлені діти і зведені, тобто діти від різних шлюбів у разі вступу їх до шлюбу без згоди батьків) залишалися без своєї частки в спадщині».

Важлива інформація про роль звичаєвого інституту у сімейно-шлюбних відносинах, сімейно-родовому житті українців (перші дії в житті новонародженого, етапність дошлюбних відносин молоді, усиновлення тощо) наведена в дослідженні О.І. Івановської під назвою «Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект» 2002 р. [7]. Розглядаючи докнязівський етап існування звичаю як джерела права, вона відзначає певні характерні особливості зазначеного етапу: панування місцевих і племінних звичаїв, що мали локальний характер, діяли лише у межах певних місцевостей або племен (племінних союзів) та могли мати безліч варіацій, що значно ускладнювало їх застосування.

Законодавча база дослідження інституту усиновлення є доволі обмеженою. Першим джерелом, що містить норми, якими регулюється правове положення дітей була «Руська Правда» Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха. Найбільш цінною для даного дослідження є Розширена редакція Руської правди, у якій найбільше норм присвячено статусу дитини. Зокрема, досить детально регулювалися питання успадкування дітьми майна батьків.

У період Великого князівства Литовського та Речі Посполитої правове становище дитини визначалося трьома литовськими статутами. Відповідно до III Литовського статуту комплекс прав дитини залежав, у першу чергу, від того, чи були вони законнонародженими, чи ні. Окрім цього, статут ігнорував батьківські відносини між усиновленими і усиновителями, оскільки єдиним критерієм, який визначав правовий зв'язок батьків і дітей, була кровна спорідненість.

До числа базових правових актів, які вперше визначили поняття порядок та правові наслідки усиновлення на українських землях належать Права за якими судиться малоросійський народ 1743 року та Зібрання малоросійських прав 1807 року.

Висновки і пропозиції. Отже, становлення такого соціального, а пізніше і правового явища, як усиновлення, та розуміння його змісту було закладено ще в часи родового суспільства, а згодом розвинулось у перших державних цивілізаціях Стародавнього Сходу та античних державах. Згодом цей інститут розвинувся і на території сучасної України за часів Київської Русі та Галицько-Волинської держави.

Навіть у найдавніший період слов'янської історії вже зароджувалися християнські форми утримання і виховання дітей, що були позбавлені батьківського піклування. Незважаючи на те, що інститут усиновлення ще не було закріплено у нормативних актах, вже можна стверджувати про його існування та застосування у тогочасному суспільстві.

Список літератури:

1. Артюшкіна Л. М. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект) / Л. М. Артюшкіна, А. О. Поляничко. – Суми : СумДПУ ім. А. С.Макаренка, 2002. – 268 с.
2. Костомаров Н. И. Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI и XVII столетиях / Николай Иванович Костомаров. – Спб. : тип. Вульфа, 1860. – 214 с.
3. Владимирский-Буданов М. Ф. Черты семейного права Западной России в половине XVI века. Чтения в Историческом обществе Нестора-Летописца. / Михаил Флегонтович Владимирский-Буданов. – Кн. 4. – К., 1890. – С. 42-78.
4. Очерки изъ истории Литовско-рускаго права / [упоряд. М. Ф. Владимирский-Буданов]. – Киев, 1890. – Ч. 2 : Черты семейного права XVI в. – 60 с.
5. Левицкий О. И. Об актовых книгах, относящихся к истории Юго-Западного края и Малороссии / Орест Иванович Левицкий. – Москва, 1900. – 250 с.
6. Чубинский П. П. Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии / Павел Платонович Чубинский. – СПб., 1869. – 41 с.
7. Івановська О. П. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект : навч. посіб. / Олена Петрівна Івановська. – К. : ТОВ "УВПК "ЕксОб", 2002. – 264 с.

Ковальчук И.В.
Белоцерковский национальный аграрный университет

ГЕНЕЗИС ИНСТИТУТА УСЫНОВЛЕНИЯ НА УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ

Аннотация
В статье на основании анализа правовых актов, архивных материалов и научной литературы исследован процесс становления института усыновления в Украине с древнейших времен. Проанализированы предпосылки возникновения института усыновления на украинских землях. Выяснены место и роль усыновления как института права в начале становления украинской государственности. Выявлены преимущества и недостатки, а также особенности развития института усыновления, обусловленные спецификой влияния законодательства иностранных государств.
Ключевые слова: усыновление, усыновитель, усыновленный, отмена усыновления, правовые последствия усыновления, прекращение усыновления.

Kovalchuk I.V.
Bila Tserkva National Agrarian University

THE GENESIS OF THE INSTITUTION OF ADOPTION IN THE UKRAINIAN LANDS

Summary
In the article on the basis of the analysis of legal acts, archival materials and scientific literature investigated the process of formation of Institute of adoption in Ukraine since ancient times. Preconditions for the emergence of the institution of adoption in the Ukrainian lands. Clarified the role and place of adoption as an institution right at the beginning of Ukrainian statehood. Advantages and disadvantages and also features of development of Institute of adoption, due to the specific effect of the legislation of foreign States.
Keywords: adoption, adoptive parent, adoption, cancellation of adoption, legal effects of adoption, termination of adoption.

УДК 343.1

ПРОБЛЕМА ЗАОЧНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНІ

Маланчук П.М., Голодна А.С.
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

У статті розглядаються теоретичні засади застосування інституту заочного провадження у кримінальному судочинстві України. Визначено співвідношення положень національного законодавства в частині заочного провадження з європейськими вимогами щодо справедливого судового процесу. Проаналізовано підходи до розуміння досліджуваного кримінального процесуального інституту. Також розкрито сутність ознак, що характеризують інститут заочного кримінального судочинства. Проаналізовано досвід зарубіжних країн та можливість наближення українського законодавства до норм Європейської конвенції з прав людини.
Ключові слова: заочне провадження, кримінальний процес, процесуальна форма, права потерпілого, конвенція, справедливий суд, принципи.

Постановка проблеми. Фундаментальні зміни в юридично-правових умовах життя суспільства і держави на нинішньому етапі розвитку України, увага всієї владної вертикалі до проблем реформування судочинства, прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» створили всі умови для реформування системи кримінальної юстиції у напрямі її демократизації та гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством.

Сучасне кримінально-процесуальне законодавство в останні роки зазнало суттєвих змін, які були спрямовані на реалізацію вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема це стосується забезпечення прав учасників кримінального судочинства, розширення змагальності сторін, прав потерпілого усунення обвинувального ухилу в діяльності суду. Разом із тим необхідно визнати, що існуюча система кримінального судочинства України не повною мірою відповідає новим суспільним відносинам, не забезпечує в повній мірі ефективного захисту громадян суспільства та держави від злочинних посягань. У судовій практиці неподинокі випадки, коли законодавчі акти України стосовно прав особи на судовий захист і прин-

цип презумпції невинуватості покладені в основу кримінально-процесуального законодавства України вступають у протиріччя і суб'єктивні обставини кримінальної справи не дають змогу винести справедливий вирок засудити злочинця, захистити права потерпілого. Вирішенню цієї проблеми сприяє активна позиція суду в частині засування прогресивних процесуальних форм, зокрема заочного провадження.

Актуальність порушеної проблеми зумовлена тим, що застосування досліджуваного кримінального процесуального інституту є надзвичайно дискусійним серед як учених-правників, так і юристів-практиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема заочного кримінального судочинства тією чи іншою мірою вивчалася численними вітчизняними та зарубіжними вченими-процесуалістами, зокрема такими як Д. Т. Арабулі, Н. В. Маслікова, Г. В. Матвієвська, Т. С. Тукієв, Р. Г. Пєсцов. Цю ж проблему розглядали українські науковці В. Т. Маляренко, С. А. Головатий, В. В. Онопеко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні в Україні існує велика кількість кримінальних проваджень, в яких обвинувачені переховуються за кордоном і перспективи вирішення завдань кримінального провадження в цих випадках стають примарними. Суд не має можливостей захистити права потерпілих, а обвинувачені мають реальну можливість уникнути кримінальної відповідальності. Особливо гостро це питання постає у випадку, коли у відношенні особи, яка вчинила злочин на території України, та яка переховується на території іноземної держави, з тих чи інших причин неможливо реалізувати міжнародне співробітництво з метою кримінального переслідування такої особи. В даному випадку питання, які вирішує заочне кримінальне провадження, стають концептуально важливими.

А саме тому необхідно оцінити і дослідити зміни, внесені в процесуальне законодавство в аспекті їх соціального значення та правової ролі в системі кримінального провадження.

Мета статті. Метою статті є комплексний науково-правовий аналіз наявних у доктрині кримінального процесуального права різних думок на розуміння поняття інституту заочного кримінального судочинства, а також визначення його характерних ознак, які дають змогу відрізнити це правове явище від суміжних категорій.

Виклад основного матеріалу. Невипадково, що однією з фундаментальних ознак правової держави вважається наявність системи ефективних юридичних засобів реалізації й захисту прав особи, котрі гарантують правову захищеність людини й громадянина. У зв'язку з цим певну стурбованість як у колах учених-правознавців, так і серед широких верств громадськості викликає проблема боротьби зі злочинністю та пов'язана з цим процесуальна діяльність державних органів [3, с. 1].

Метою запровадження заочного розгляду є можливість отримати підстави для повернення в Україну із закордонних рахунків коштів, отриманих злочинним шляхом. Адже процедура їх повернення складна, а головне – можлива лише за умови, передбаченої Конвенцією про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (1990 року), – наявності вироку суду. Раніше без обвинуваченого винести присуд було неможливо, тепер ситуація має змінитися.

Скорочення строків і спрощення кримінального провадження – одна з основних тенденцій розвитку кримінального процесуального права західних держав, що сформувалася внаслідок зростання кількості кримінальних проваджень, які надходять у суди, та незручностей, що виникають через тривалість розглядів. У цьому випадку віддамо належне й розробникам вітчизняного Кримінального процесуального кодексу, які доклали максимум зусиль для забезпечення швидкого та ефективного провадження, як-от: скорочення строків розслідування та судового провадження, матеріальних витрат на такі процеси, заощадження людських ресурсів тощо.

Вважається, що запровадження інституту спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень уже давно стало необхідністю в умовах наближення українського кримінального процесуального законодавства до норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Адже, як свідчить світова практика, заочне провадження застосовується в окремих країнах – членах Ради Європи та СНД. При цьому такий вид провадження спрямований на реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності за скоєний злочин.

Серед українських юристів немає єдиного погляду на доцільність включення в український кримінальний процес норм, які дають підстави для прийняття судом рішення про розгляд кримінальної справи за відсутності обвинуваченого. Найбільшим прибічником практичного використання інституту заочного провадження є В. Т. Маляренко, який повно і глибоко обґрунтовує необхідність використання в Україні такої процесуальної форми судового розгляду по кримінальних справах як заочне провадження, наголошує на значному процесуальному та юридично-правовому потенціалі даної форми розгляду кримінальних справ в українських судах, обґрунтовує його правову легітимність з погляду норм міжнародного права, прав людини та громадянина, закріплених у відповідних документах [4, с. 8].

Інші фахівці, зокрема С. П. Головатий та В. В. Онопенко вважають, що включення в кодекс положень про заочне провадження порушує права людини, порушує принцип змагальності сторін, знижує активність суду у процесі розгляду кримінальної справи [5].

З метою реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності за скоєний злочин заочне кримінальне провадження є інститутом, який існує у кримінальному процесі багатьох країн Європи. Як приклад можна навести Францію, Італію, Нідерланди, Швейцарію.

Європейський суд з прав людини допускає можливість проведення заочного кримінального провадження, якщо будуть забезпечені права та свободи, встановлені конвенційними нормами. Зокрема, в рішенні «Да Лус Домінгеш Ферейра проти Бельгії» ЄСПЛ зазначив: якщо судове за-

сідання відбувається за відсутності підсудного, це не є само по собі порушенням ст.6 конвенції. При цьому відмова в доступі до правосуддя має місце, коли особа, засуджена заочно, не може домогтися ухвалення нового судового рішення щодо обгрунтованості обвинувачення з фактичних та юридичних підстав після того, як воно було реалізовано, якщо не було встановлено, що ця особа відмовилася від права на захист і на явку до суду.

Існування процедури заочного кримінального провадження не викликає заперечень за умови, що при цьому дотримуються гарантії, які забезпечують права особи, закріплені конвенцією (рішення у справах «Шомоді проти Італії» та «Меделиця проти Швейцарії»). Зокрема, у справі «Меделиця проти Швейцарії» йдеться про оскарження постанови суду Женеви від 26.05.89, якою суд присяжних визнав заявника винним за ст. ст. 300 і 302 кримінального кодексу Швейцарії (підроблення документів, шахрайство) заочно та призначив йому покарання у вигляді 4 років позбавлення волі.

При цьому Євросуд неодноразово відзначав, що застосування інституту заочного розгляду, який забезпечує слухання кримінальної справи в розумний строк, можливе за умов виконання низки рекомендацій.

Насамперед такий інститут має використовуватися здебільшого лише щодо справ про злочини невеликої тяжкості (проступки).

Водночас у КПК застосування інституту здебільшого передбачено для тяжких та особливо тяжких злочинів, насамперед проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційних злочинів (ч. 2 ст. 2971 кодексу), що не повною мірою відповідає рекомендаціям [1].

Також має бути гарантоване право обвинуваченого на справедливий судовий розгляд, що включає:

- право бути присутніми при розгляді справи;
- право виробити лінію захисту;
- право бути вислуханим;
- право оскаржити заочний вирок [2].

Проаналізувавши думки вчених, можна сформувати основні підстави заочного засудження:

1) наявність виняткових причин, за якими у кожному конкретному випадку органи ухвалюють рішення щодо застосування заочного порядку судового розгляду;

2) ухилення підсудного від явки до суду;

3) факту перебування підсудного за межами держави.

Також від характеру причин заочного розгляду він може бути двох видів: за клопотанням підсудного і з ініціативи правоохоронних органів.

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши наявні у доктрині кримінального процесуального права різних думок на розуміння поняття інституту заочного кримінального судочинства, а також визначивши його характерні ознаки, які дають змогу відрізнити це правове явище від суміжних категорій, можна дійти до певних висновків та визначити переваги та недоліки заочного провадження.

До головних переваг можна віднести:

- дозволяє забезпечити реалізацію права потерпілого на доступ до правосуддя;
- розгляд у розумний строк;
- ефективна альтернатива по злочинах невеликої тяжкості;
- розкриває принцип справедливості у кримінальному судочинстві;

До недоліків слід віднести:

- неможливість допитати обвинуваченого, об'єктивно оцінити його особистість;
- складний порядок сповіщення про час і місце проведення судового засідання;
- неоднозначне ставлення юридичної науки до заочних вироків;
- після оголошення заочного вироку виникають труднощі з його виконанням.

Разом із тим на нашу думку фундаментальною засадою повноцінного використання інституту заочного кримінального процесу в українському судочинстві повинна стати ідея компромісу між прагненням покарання кожного, хто вчинив злочин і необхідністю суворого дотримання норм і принципів кримінального процесуального законодавства при здійсненні правосуддя в заочній формі.

Підводячи підсумок аналізу введення в кримінальний процесуальний кодекс України інституту заочного кримінального провадження, варто зазначити, що цей інститут не тільки узгоджується з загальними засадами кримінального провадження, а ще і не є новелою в кримінальному процесі.

Враховуючи те, що критики КПК 2012 року порівнюють його з КПК 1960 року, стверджуючи про більшу демократичність останнього, слід нагадати про існування в старому КПК статті 262, яка надавала можливість суду проводити заочне кримінальне провадження, правда не називаючи його заочним.

Парадоксальним є ж насправді той факт, що заочне кримінальне провадження за кодексом 1960 року, із значно звуженим обсягом прав обвинуваченого, порівняно із заочним провадженням за кодексом 2012, не те що не визивало ніякої дискусії в суспільстві – про його існування в той час взагалі ніхто не згадував.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. – С. : ТОВ «ВВП Нотіс», 2015 – 308 с.
2. Конвенція про захист прав людини та основних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
3. Маланчук П. М. Юридичний механізм. Реалізації права на захист у кримінальному процесі: проблеми і практика / П. М. Маланчук. – 2004. – 11 с.
4. Маляренко В.Т. Про заочне провадження у кримінальному судочинстві / В. Т. Маляренко // Право України. – 2004. – № 9. – С. 3-12.
5. Онопенко В. В. Гарантії правосуддя в контексті норм міжнародного права / В. В. Онопенко // Юридична газета. – 20.08.2003. – № 3 (3). – С. 13-17.

Маланчук П.М., Голодна А.С.
Учебно-научный институт права
Сумского государственного университета

ПРОБЛЕМА ЗАОЧНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассматриваются теоретические основы применения института заочного судопроизводства в уголовном процессе Украины. Определено соотношение положений национального законодательства в части заочного судопроизводства с европейскими требованиями справедливого судебного процесса. Проанализированы подходы к пониманию исследуемого уголовного процессуального института. Также раскрыта сущность признаков, характеризующих институт заочного уголовного судопроизводства. Проанализирован опыт зарубежных стран и возможность приближения украинского законодательства к нормам Европейской конвенции по правам человека.
Ключевые слова: заочное производство, уголовный процесс, процессуальная форма, права потерпевшего, конвенция, справедливый суд, принципы.

Malanchuk P.M., Holodna A.S.
Educational-Scientific Institute of Law
Sumy State University

THE PROBLEM OF CORRESPONDENCE HEARING OF CASE IN UKRAINIAN LEGISLATION OF CRIMINAL PROCEDURE

Summary
The article discusses the theoretical basis for the use of the Institute of correspondence hearing of case in Ukrainian legislation. The conformity of positions of the national legislation regarding of court hearing of case with the European requirements concerning fair litigation. Analyzed approaches to the understanding of criminal procedure of the test institute. Analyzed the Institute of correspondence hearing of case at all. Discussing the experience of foreign countries and the possibility of approximation of Ukrainian legislation to the norms of the European Convention on Human Rights.
Keywords: correspondence hearing of case, criminal procedure, procedural form, victim's rights, convention, fair trial, principles.

УДК 343.985:343.13(477)

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА (ДЕТЕКТОРА БРЕХНІ) У СЛІДЧІЙ ПРАКТИЦІ

Маланчук П.М., Петрівна Л.С.
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

У статті з'ясовано питання законодавчого врегулювання застосування поліграфа (детектора брехні) на основі діяльності слідчих, Кримінально процесуального Кодексу України та Закону України «Про судову експертизу». Досліджено співвідношення поліграфа як технічного криміналістичного засобу і медичного приладу. Розглянуто основне питання кримінального провадження, що є доказовою інформацію результату застосування поліграфа, та з'ясовано, що слідчі оцінюють висновки психофізіолога, а не результати фізіологічного стану особи під дією подразників, узятих від особи за допомогою поліграфа. Проаналізовано положення КПК України та визначено недопустимість доказів, отриманих в результаті опитування на детекторі. Наведено приклади успішного та ефективного використання поліграфа в США та запропоновано удосконалити законодавство на їх прикладі.
Ключові слова: кримінальний процес, технічний засіб, медичний пристрій, правові підстави застосування детектора брехні, доказове значення поліграфа.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день наука людство досягло науково-технічного прориву, що досить в свою чергу значно спростило та полегшило життя людей в усіх сферах життя. Однією з яких є боротьба зі злочинністю. Але попри це використання таких досягнень як, наприклад, поліграф, залишає досить багато невирішених питань.

Досить спірним питанням через науковців та практиків є належність поліграфа до криміналь-

ного науково-технічного засобу. Так, відсутність аналізу питань пов'язаних з детектором брехні впливає на формування нормативно-правової бази, яка регулює відносини, пов'язані із його застосуванням у процесі розслідування кримінальних правопорушень, і як наслідок, це не дає можливості повною мірою використати одержані результати в практичній діяльності правоохоронних органів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Використання поліграфа (детектора брехні) у слідчій практиці давно привертає увагу вчених-процесуалістів та практиків таких, як О.М. Бандурки, В.П. Бахіна, Б.Т. Безлєпкіна, П.Д. Біленчука, В.Н. Галузо, Г.І. Грамовича, О.В. Горбачова, М.О. Громова, Е.А. Долі, А.В. Іщенка, Н.С. Карпова, В.С. Кузьмічова, О.М. Ларіна, П.А. Лупинської, Н.П. Молібоги, В.Т. Нора, Е.А. Разумова, М.В. Салтевського, В.М. Тертишника, С.А. Шейфера, Р.Х. Якупова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Але не дивлячись на велику увагу багатьох вчених до проблеми використання поліграфа у слідчій практиці було недостатньо приділено уваги дослідженням вітчизняної судової практики щодо використання детектора брехні, об'єктивності отриманих висновків, науковості та обґрунтованості методики дослідження й аналізу результатів та оцінювання їх як доказу відповідно до вимог Кримінального процесуального Кодексу України.

Мета статті. Тому головною метою цієї роботи є дослідження використання поліграфа та доказового значення результатів його застосування.

Виклад основного матеріалу. Серед світових досягнень у технічно-науковій сфері одним із найважливіших та суперечливих є поліграф або як його ще називають – детектор брехні.

Поліграф – це багатоканальний осцилограф, який проводить одночасний запис показників кров'яного тиску, дихання, рухових реакцій, робить електрокардіограму тощо [4]. Зустрічаються й інші назви цього приладу: лай-детектор, варіограф, плетизмограф, аналізатор стресу, вимірювач психологічного стресу. Назва поліграф більш об'єктивно відображала сутність установлення правдивості показань за допомогою фізіологічних досліджень організму особи і поступово завоювала право на широке використання в літературі кінця XX століття [5].

Проаналізувавши достатню кількість різних джерел поняття поліграфа можна стверджувати, що він є медичним приладом, призначенням якого є фіксування різних параметрів фізіологічного функціонування організму людини. Керуючись цими параметрами спеціалісти-психофізики визначають психологічний стан особи та виявляють наявність прихованої інформації в особи.

Але деякі вчені попри те, що поліграф є медичним пристроєм, стверджують його належність до криміналістичного науково-технічного засобу.

Так, О. Мотлях зазначає, що варто погодитися з науковцями – процесуалістами і криміналістами – та віднести поліграф до криміналістичних технічних засобів, що забезпечують розкриття та розслідування злочинів [8].

Також існує думка про те, що результати досліджень, зроблених за допомогою детектора брехні, можна використовувати у суді, як доказ тому, що всю процедуру проводить спеціальна особа – поліграфолог. Але це напряму суперечить Кримінальному процесуальному Кодексу України, а саме ч. 2 ст. 84, в якій зазначено, що процесуальними джерелами доказів є висновки експертів [1]. А поліграфолог є спеціалістом, який здійснює технічне обслуговування поліграфа.

Ще однією підставою, що доводить неможливість використання результатів поліграфа, як доказу є положення ч. 2 ст. 99 КПК України. Відповідно до даної статті матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази. Але до документів, згідно з цією ж статтею, можуть належати:

1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні);

2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

3) складені в порядку, передбаченому цим Кодексом, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) висновки ревізій та акти перевірок [1].

Так, опитування з використанням поліграфа не підпадає під жоден з цих пунктів,а з цього випливає, що його результати не можуть бути визнані документами як джерелами доказів.

Доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, передбаченому КПК України. Якщо буде встановлено, що ті чи інші докази були отримані незаконним шляхом, суди повинні визнавати їх недопустимими та не враховувати під час обґрунтування обвинувачення у вироці [7].

Дані, отримані з використанням поліграфа в ході слідчих дій, не мають доказового значення і можуть бути використані лише з орієнтуючою, тактичною метою.

Для того, щоб результати такого опитування були допустимими доказами необхідно законодавчо врегулювати питання щодо використання поліграфа. В України були спроби втілити цей задум в життя.

Так, Г. Москаль у пояснювальній записці до проекту Закону України «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні)» зазначає: прийняття Закону України «Про доповнення Кримінального процесу- ального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні)» призведе до створення можливості використання у суді результатів обстежень на поліграфі. Тим самим у КПК України з'являться прогресивні норми щодо можливості врахування у судовому процесі підсумків перевірок на детекторі брехні,

якщо особа погодилися на їхню допустимість до проведення поліграфного обстеження, як це має місце у багатьох країнах світу [3].

Варто прийняти до уваги,що практика використання поліграфа в США довела його ефективність. У 49 штатах США результати перевірки на поліграфі можуть бути визнані аргументами в суді зі згоди обох сторін. Приватний бізнес США щорічно втрачає близько 40 млрд доларів в результаті крадіжок. Це в основному крадіжки в магазинах і розкрадання з боку працюючого персоналу, але завдяки використанню поліграфа повертається від 20 до 24 млрд доларів [3].

Дослідження Американської асоціації операторів поліграфа показують, що залежно від обставин отримання інформації в 87-96% випадків мав місце позитивний для розслідування ефект. Незалежне вивчення міністерством юстиції США виявило, що результативність перевірок, для отримання інформації, що правильно орієнтує слідчого, близько 92% [6].

Але попри те, що кримінально-процесуальним законодавством України використання детектора брехні не закріплено, все ж він успішно використовується.

Так, аналіз наявних у реєстрі 21 вироку, постановлених судами різних інстанцій упродовж 2005-2013 років, свідчить, що динаміка застосування поліграфа у кримінальному провадженні невпинно зростає. У 7 випадках (33%) справ призначалася судова психофізіологічна експертиза, результати якої оцінені та використані судом в обвинувальному висновку як доказ наявності в особи прихованої або скритої інформації щодо обставин злочину, у 8 випадках (38%) «Інформація і право», № 2(11) / 2014 71 справ суд оцінював висновки спеціалістів-поліграфологів і половину з них визнав неприпустимими. У чотирьох (20%) справах досліджувані особи не приховували інформації, визнавши свої злочинні дії. В 6 випадках (30%) справ було процесуально підтверджено добровільну участь особи в дослідженні за допомогою поліграфа. Заявлене одне клопотання адвоката про дослідження за допомогою поліграфа відхилено судом як необґрунтоване. Рівень вірогідності та об'єктивності висновків психофізичної експертизи та спеціалістів-поліграфологів слідчими та суддями не досліджувався [2].

В США Законодавчо врегульовано порядок використання поліграфа законі «Про допустимість застосування поліграфа у всіх випадках можливості витоку секретної інформації». Україні слід використати досвід США та тримати курс на узаконення використання поліграфа у слідчій практиці.

Висновки. Отже, на сьогоднішній день в Україні використання результатів опитування за допомогою поліграфа, як джерела доказів не врегульовано та такі дані є недопустимими доказами. Необхідно внести зміни до КПК та прийняти спеціальний закон про використання поліграфа, в якому буде передбачено порядок застосування поліграфа й визначене місце результатів, отриманих за його допомогою в системі доказів у кримінальному процесі України.

Дане питання потребує якнайшвидшого вирішення, адже використання поліграфа слідчими могло б розв'язати досить багато питань таких, як звуження кола підозрюваних, встановлення факту вчинення злочину, ідентифікація винного і створення умов для дачі ним правдивих показань, виявлення пропусків або перебільшень в повідомлюваних показаннях, збір додаткової інформації про розслідувані злочини.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17
2. Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/
3. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні)» від 12.03.2013.
4. Словник іншомовних слів. [Електронний ресурс] – Режим доступу: //www.jnsm.com.ua/ures/book/index.shtml
5. Волик А.М. Популярні питання про поліграф. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://yason.kiev.ua/uk/faq-detectori-lzhu.html
6. Митричев В., Холодный Ю. Полиграф как средство получения ориентирующей крими- налистической информации // Записки криминалистов. – 1993. – Вып. 1. – С. 173-180.
7. Маланчук П. М. Вимоги до доказів у міжнародному кримінальному праві та кримінально-процесуальному праві України: компаративіський аспект. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/4_2015/part_4/34.pdf
8. Мотлях О.І. Місце поліграфа у розслідуванні злочинів : міжнародний досвід / О.І. Мотлях // Наше право. – 2011. – № 4. – Ч. 2. – С. 134-137.
9. Якутко В. Ф. Особливості використання поліграфа в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vuzlib.com

Маланчук П.М., Петривна Л.С.
Учебно-научный институт права
Сумского государственного университета

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОЛИГРАФА (ДЕТЕКТОРА ЛЖИ) В СЛЕДСТВЕННОЙ ПРАКТИКЕ

Аннотация
В статье выяснены вопросы законодательного урегулирования применения полиграфа (детектора лжи) на основе деятельности следователей, Уголовно процессуального Кодекса Украины и Закона Украины «О судебной экспертизе». Исследовано соотношение полиграфа как технического криминалистического средства и медицинского прибора. Рассмотрен основной вопрос уголовного производства, что является доказательной информацию результата применения полиграфа, и выяснено, что следователи оценивают выводы психофизиолога, а не результаты физиологического состояния человека под действием раздражителей, взятых от человека с помощью полиграфа. Проанализированы положения УПК Украины и определена недопустимость доказательств, полученных в результате опроса на детекторе. Приведены примеры успешного и эффективного использования полиграфа в США и предложено усовершенствовать законодательство на их примере.
Ключевые слова: уголовный процесс, технический, средство, медицинский устройство, правовые основания применения детектора лжи, доказательственное значение полиграфа.

Malanchuk P.M., Petrivna L.S.
Educational-Scientific Institute of Law
Sumy State University

THE USE OF THE POLYGRAPH (LIE DETECTOR) IN INVESTIGATIVE PRACTICE

Summary
The article reveals issues of legislative regulation of the polygraph (lie detector) usage on the basis of investigators work, the Criminal Procedural Code of Ukraine and the Law of Ukraine «About legal examination». The correlation between the polygraph as a technical criminal mean and as a medical device was also studied. The article shows the basic question of criminal proceeding which is generally treated as the main prove of the polygraph results usage, and it was also clarified that investigators consider exactly the psychophisiologist's conclusions, but not the polygraph results based on the person's physiological state. We have also analyzed the regulations of the CPC of Ukraine and defined that evidence from the director's questioning are inadmissible. There are examples of successful and effective use of polygraph in the United States of America and on the grounds of this we offer the ways of legislation improvement in our country.
Keywords: criminal procedure, technical mean, medical device, the legal basis of lie detector usage, polygraph evidence value.

УДК 347.77:(391.1/4:687)(73)

ЗАХИСТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ІНДУСТРІЇ МОДИ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Токарева В.О.
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті розглядаються теоретичні аспекти охорони творів інтелектуальної власності в індустрії моди. Забезпечити захист творів в індустрії моди покликані такі інструменти захисту інтелектуальної власності як: знаки для товарів та послуг, патент на дизайн та авторське права. Вони покликані захистити від копіювання та запозичення технологій іноземними та вітчизняними товаровиробниками. Проаналізовані засоби захисту творів інтелектуальної власності в індустрії моди та їх властивості.
Ключові слова: авторське право, копіювання, товарний знак, копіювання індустрії моди, фірмовий стиль, право індустрії моди.

Актуальність теми дослідження. В той час коли моделі у сукнях нових фасонів лише готуються вийти на подіум на неділі моди у в Європі, десь в Азії закінчують упаковувати такі ж сукні для відправки в магазини тієї ж Європи. Водночас такі копії товарів можуть стати за-

конним способом конкуренції в індустрії моди, у сегменті який називається швидка мода (Fast fashion). У такій ситуації справедливо виникає питання щодо можливих способі захисту об'єктів інтелектуальної власності, шляхів доведення авторства дизайнерами одягу та аксесуарів. Нагальними стають питання щодо можливості охорони прав автора твору та можливості покарання нахабних злодіїв від кутюр, які крадуть частину належних авторові прибутків [1]. Тож природно виникає інтерес щодо розгляду значення та ролі інтелектуальної власністю в індустрії моди в Україні та інших правових системах, з'ясування кола осіб для яких посилення ролі інтелектуальної власності в галузі може бути збитковим або навпаки нести прибутки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо прав інтелектуальної власності, вираження права на творчість та наслідкам копіювання товарів для суспільства присвячені праці таких науковців, як Лєйкван Пан [2], Хаочен Сан [3], Кєл Раустіала, Крістофа Спрігмана [4], Сіва Вайднянантан [5], Федічкіна Ольга [6], Бузько Романа [7], Джоанна Блэкли [8], Мацюк [9] та інші. Разом з цим питання порушення прав інтелектуальної власності китайськими товаровиробниками не ставало предметом дослідження вітчизняних вчених.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження інструментів захисту інтелектуальної власності в індустрії моди передбачених законодавством України.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи моду доречно зазначити, що предметом дослідження виступають саме правові аспекти, а з тим наголос ставиться на слові індустрія. Так як загальновизнано, що в індустрії моди масштабно діють імітатори та виробники контрафактного модного одягу, що випускають новинки індустрії моди раніше світових брендів це дозволяє їм займати значні долі на ринках світу.

Згідно з позицією Всесвітньої організації інтелектуальної власності ООН (далі ВОІС) твори індустрії моди можна віднести відразу до таких категорій інтелектуальної власності як промислова власність (промисловий зразок) та авторське права (предмет мистецтва) [10].

Розглядаючи моду як мистецтво або індустрію виробництва, неможливо недооцінити значення інтелектуальної власності та ролі здійснюваної дизайнерами в процесі їх творчості [6]. Забезпечити охорону творів в індустрії моди покликані такі інструменти захисту інтелектуальної власності як: знаки для товарів та послуг, патент на дизайн та авторське права.

Захистити від самих очевидних порушень покликана реєстрація товарного знаку. Відповідно до положень ст. 1 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» знаком визнається відмітне позначення, яке ідентифікує та відрізняє певні товари або послуги як вироблені або надані конкретною особою або підприємством [11]. Позначення торгової марки яке стоїть на товарах індустрії моди є логотипом. Вважається, що сьогодні товарний знак досить істотно захищен від плагіату, тому виробники подекуди, переносять ці знаки у значній кількості на тканини та шкіру, з яких виготовляються товари.

Товарний знак покликаний захистити позначення (логотип, фразу, слоган і т.д.) та не поширюється на форму продукту або дизайн виробу. Це обмежує периметр охорони товарним знаком очевидними порушеннями в формі копіювання логотипу, але не включає в себе охорону дизайну креативних елементів модних виробів.

Доцільно зазначити, що в індустрії моди досить поширено реєструвати власні імена дизайнерів в якості товарного знаку. При реєстрації імені дизайнера в якості товарного знаку слід враховувати, що інтереси компанії та дизайнера з часом можуть змінюватися та кардинально розійтись. Так, наприклад нащадки компанії Gucci продали свої долі в компанії та зараз не можуть створювати одяг під своїми власними іменами. Суд заборонив головному дизайнерові і онукові засновника компанії Gucci, використовувати своє прізвище для реалізації своїх виробів після того, як той покинув сімейний бізнес. Така ж доля спіткала і Пола Франка одного з засновників каліфорнійського бренду аксесуарів Paul Frank після його відходу з компанії. Ці компанії подбали з самого початку, щоб права на товарний знак у форматі імен дизайнерів належали самим компаніям [12].

Тож, в інтересах компанії передбачити умови обмеження використання дизайнером свого імені, в разі якщо він покине компанію. Дизайнери ж зацікавлені в збереженні імені за собою, наприклад, шляхом реєстрації товарного знаку на себе і передачі компанії прав на використання імені (як товарний знак) за ліцензійною угодою на час співпраці [13].

У США поряд з товарним знаком, захист, може отримати форма виробу та його упаковка, а саме те, що можна об'єднати під назвою фірмовий стиль. Фірмовий стиль – можна визначити як сукупність різних не функціональних елементів, що формують свідомо відмітний або альтернативний імідж товару або послуги – який у США захищається, відноситься до різновидів товарного знаку та регулюється законом Ленхема 1946 року. До найбільш відомих прикладів реєстрації зовнішнього оформлення вигляду самого виробу або його упаковки в якості товарного знаку можна віднести блакитну коробочку Tiffany, сумку Hermиs Birkin, взуття Christian Louboutin із червоною підошвою, пляшка парфюму Шанель №5 [14].

Так, взуття Christian Louboutin із червоною підошвою були зареєстровані як товарний знак в 2008 гоці в США та вже в 2011 компанія звернулася до суду с позовом проти Yves Saint Laurent за захистом свого товарного знаку. При невдалому результаті справи Christian Louboutin міг втратити монополію на червону підошву назавжди. Враховуючи представлені доводи юристами компанії суд пішов на компроміс, та Christian Louboutin зберіг свій товарний знак за червоною підошвою, проте його монополія була обмежена червоними підошвами, які контрастують з основним кольором взуття [15].

Наступним інструментом захисту є патент на дизайн під яким згідно з визначенням ВОІС, розуміється оформлювальний або естетичний аспект виробу . Він може складатися з тривимірних компонентів, таких як форма або поверхня

якого-небудь виробу або двомірних компонентів, таких як малюнок, лінії і колір. Промисловий зразок не передбачає охорону будь-яких технічних особливостей того виробу, частиною якого він є, тому, що його мета захищати саме естетичну сторону створеного вироби. Промислові зразки реєструються щодо годинників, ювелірних виробів та інших предметів розкоші, щодо кухонних товарів та побутових електроприладів, щодо транспортних засобів та архітектурних об'єктів, а також щодо малюнків на тканині, різноманітних предметів дозвілля і навіть нових шрифтів. Таким чином, спектр можливих видів діяльності, в яких застосовуються промислові зразки, різноманітний [16].

Можна припустити, що перші спроби патентування своїх творів були здійсненні в 1920 році дизайнером Мадлен Вионне, якій приписують такі відкриття в індустрії моди, як сукня без застібки, комір-хомут, комір-капюшон та інше. Не дивлячись на досить складний крій своїх виробів, який досить складно відтворити та скопіювати, з метою захисту своїх творів Vionnet фотографувала моделей в сукнях перед тристулковим дзеркалом та збирала фотографії до альбому. До того ж вона до кожної сукні пришивала ярличок зі своїм ім'ям та відбитком пальця. З позиції сьогодення етикетка з ім'ям це торгова марка, а фотографія виробу – промисловий зразок [9].

Як приклад, сумка створена компанією Hermes у 1930-ті роки, з якою з'явилася принцеса Монако Грейс Келлі у 1956 році на обкладинці журналу «Життя» та яка у подальшому отримала ім'я в її честь, зареєстрована в якості промислового зразка Європейського співтовариства на ім'я відомої французької компанії Hermes [17].

За українським законодавством строк дії патенту на промисловий зразок недовговічний та складає 10 років від дати подання заявки до Установи і продовжується Установою за клопотанням власника патенту, але не більш як на п'ять років (ст. 5 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки»). Разом з цим твори індустрії моди не потребують такої тривалої охорони, через те, що їх популярність досить швидкоплинна та обертається їх повним забуттям.

Щодо умов отримання патенту то відповідно ст. 6 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» умовам патентоздатності відповідає промисловий зразок, якщо він є новим. Аналіз закону дає підстави вважати, що новим вважається, промисловий зразок, якщо за шість місяців до дати подання заявки на реєстрацію, публіці не був представлений ідентичний промисловий зразок. Такий шести місячний «пільговий» період встановлюється виключно в інтересах автора та дозволяє перед патентуванням промислового зразка з'ясувати наявність на нього попиту на ринку, з метою чого надається певна інформацію для потенційних споживачів шляхом рекламування, публікації промислового зразка в каталозі або журналі.

Слід визнати, що враховуючи багато вікову історію моди відповідати такій умові як новизна досить складно. Для визнання наявності ефекту новизни твору при оформленні патенту необхідно довести, що твір є не просто новим, а зовсім новим виробом. До того ж складність виникає при розмежуванні утилітарної та естетичної функції дизайну.

Тож, якщо промисловий зразок був представлений публіці раніше, ніж за 6 місяців до дати подання заявки, то він не може розглядатися як такий, що володіє новизною та переходить в сферу суспільного надбання і не може отримати охорону.

Прикладом необачливого розкриття промислового зразку можна привести компанію Crocs яка запізнилася із заявкою на отримання патенту на одну зі своїх відомих моделей черевиків та отримала у лютому 2016 році відмову у видачі патенту на промисловий зразок від Патентного відомство США, на підставі того, що зовнішній вигляд черевиків був опублікований на сайті компанії задовго до подачі заявки на отримання патенту [7].

Слід звернути увагу, що творам індустрії моди властива стрімка втрата актуальності, обумовлена зміною модних тенденцій на ринку, а проходження процедури реєстрації для отримання охорони твору як промислового зразку може скласти більше 12 місяців, що не відповідає інтересам учасників [7]. До того ж для підтримання в силі патенту на промисловий зразок необхідна щорічна оплати відповідного державного збору.

З огляду на це в США [3] та ЄС застосовується більш зручна та швидка тимчасова реєстрація, яка дозволяє випробувати товар на ринку, не витрачаючи час і гроші на реєстрацію, що дозволяє захистити компаніям свій товар [4].

Слід зазначити, що на відміну від промислового зразку який охороняється лише в силу реєстрації, дія авторського права не потребує реєстрації, що пояснює не популярність застосування промислових зразків для захисту творів моди.

З огляду на те, що новий дизайн у значній мірі сприймається не з функціональної точки зору, а з естетичної, то доречно застосування авторського права як механізму захисту творів в індустрії моди. Питання про можливість поширення охорони авторського права на твори в індустрії моди є актуальним питанням, що обумовлено відсутністю необхідності дотримання будь-яких формальностей, як-то реєстрації об'єктів авторського права та тривалість охорони 70 років від дня смерті автора.

Об'єктами авторських прав є твори науки, літератури і мистецтва незалежно від достоїнств і призначення твору, виражені в будь-якій об'єктивній формі, в тому числі в письмовій, усній формі, у формі зображення, у формі звуко чи відеозапису, в об'ємно-просторової формі. Перелік об'єктів авторського права міститься в ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права» і включає в себе, серед іншого, твори графіки, дизайну та інші твори образотворчого мистецтва і твори декоративно-прикладного мистецтва.

Широке коло об'єктів авторського права передбачених законодавством дозволяє стверджувати про те, що дизайн одягу чи вироби (сумки, ювелірного виробу, оправи окулярів) також може розглядатися як об'єкт авторського права

і претендувати на відповідну охорону. На даний момент, водночас випадки звернення власника виключних прав на дизайн виробу з претензією до недобросовісного конкурента є непоширеними.

Світова практика з цього приводу також є різною. Наприклад, законодавство США одяг, загалом твори індустрії моди вважаються занадно утилітарними та функціональними, щоб бути визнаними художніми творами та отримати охорону й захист за авторським правам. Так, складність полягає у відділенні творчої складової, наприклад орнаменту, від одягу, як функціональної складової [8].

Водночас в США, надається охорона унікальним малюнкам на тканині, дизайну ювелірних виробів та виконаним в оригінальному стилі пряжкам. В свою чергу та території Європейського Союзу існує спеціальний акт – Community Design Protection Regulation 2002 який передбачає охорону дизайну та надає захист як зареєстрованим, так незареєстрованим творам дизайну.

Щодо України то практика захисту творів в індустрії моди ще не сформована, що дозволяє авторам застосовувати будь-які відмінні засоби захисту, а з тим зберігає за дизайнерами право стверджувати, що їх твори є охоронюваними об'єктами авторського права.

Також до індустрії моди може бути застосовано право на секрет виробництва і бізнес-моделі, наприклад, технологія виробництва компанії Zara, яка скоротила весь цикл виробництва до 30 днів.

Висновок. Підсумовуючи викладене можна зазначити, що один й той самий товар або сукупність елементів може бути захищена за допомогою декількох інструментів охорони інтелектуальної власності. Така їх властивість в жодній мірі не зменшує ефективність захисту творів інтелектуальної власності в індустрії моди [9], а навпаки сприяє їх дієвому впливу. Такий прийом захисту за допомогою декількох способів правової охорони одночасно називають багатошаровою охороною [7].

Список літератури:

1. Фокин Г. Блеск и правовая нищета индустрии моды https://zakon.ru/discussion/2016/3/26/blesk_i_pravovaya_nischeta_industrii_mody
2. Laikwan Pang. Creativity and Its Discontents: China's Creative Industries and Intellectual Property Rights Offenses. – 2012. – 312 p.
3. Haochen Sun. The Luxury Economy and Intellectual Property: Critical Reflections. – 2015. – 368 p.
4. Kal Raustiala. The Knockoff Economy: How Imitation Sparks Innovation. – 2012. – 280 p.
5. Siva Vaidhyanathan. Copyrights and Copywrong: The Rise of Intellectual Property and How it Threatens Creativity – 2003. – 150 p.
6. Федичкина О. Интеллектуальная собственность в мире моды. 16 мая 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://creativeindustries.ru/rus/publications/20
7. Бузько Р. Интеллектуальная собственность на страже границ индустрии моды. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.buzko.legal/content-ru/ip-in-fashion-industry
8. Джоанна Блэкли: Выводы из свободной среды индустрии моды. [3 февраля 2011] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tedxyouth.org/talks/lang/rus/johanna_blakley_lessons_from_fashion_s_free_culture.html
9. Мацюк Ю. Интеллектуальная собственность в мире моды. Дизайнер, а ты защитил внешний вид своего творения? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://synergy.ua/ru/about/publikatsii/statyi/intellektualnaja-sobstvennost-v-mire-mody-dizajner-a-ty-zashhitil-vneshnij-vid-svoego-tvorenija.html
10. Об интеллектуальной собственности. ВОИС. [3 февраля 2011] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wipo.int/about-ip/ru/
11. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України // Відомості Верховної Ради. – 1994. – 7. – Ст. 36.
12. «Маленький» Gucci запрещен [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sostav.ru/news/2009/08/06/cod3/
13. Чудинов Д. Истрия Fashion-империи Гуччи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.finexg.ru/istoriya-fashion-imperii-guchchi/
14. Trade dress law September 19, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.thefashionlaw.com/learn/trade-dress
15. Заброцкая Анна На Лабутенах ... или не на Лабутенах? Битва за красную подошву. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fashion-law.ru/post/louboutin-red-sole-trademark
16. Часто задаваемые вопросы: промышленные образцы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: wipo.int
17. History of the Hermes Kelly Bag and Grace Kellyhttp://pursuitist.com/hermes-kelly-bag/
18. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 34.

Токарева В.А.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ЗАЩИТА ИНТЕЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В ИНДУСТРИИ МОДЫ (СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ)

Аннотация
В статье рассматриваются теоретические аспекты охраны произведений интеллектуальной собственности в индустрии моды. Обеспечить защиту произведений в индустрии моды призваны такие инструменты защиты интеллектуальной собственности как: знаки для товаров и услуг, патент на дизайн и авторское право. Они призваны защитить от копирования и заимствования технологий иностранными и отечественными товаропроизводителями. Проанализированы способы защиты произведений интеллектуальной собственности в индустрии моды.
Ключевые слова: авторское право, товарный знак, индустрия моды, фирменный стиль.

Tokareva V.O.
National University «Odesa Law Akademy»

PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY IN THE FASHION INDUSTRY

Summary
The article deals with the theoretical aspects of intellectual property rights in the fashion industry. The design in the fashion industry are protected by such intellectual property tools trademarks for goods and services, the patent for the design and copyright. These tools are designed to protect against copying technology by foreign and domestic producers. The way to protect intellectual property works in the fashion industry are analysed.
Keywords: copyright, trademark, fashion industry, trade dress, fashion law.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 656.13

ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ РАЙОНУ ОБСЛУГОВУВАННЯ ТОРГОВЕЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ ЛОГІСТИЧНИХ СИСТЕМ

Галкін А.С.
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Ринкові відносини в Україні постійно еволюціонують. Це в значній мірі сприяє розвитку торговельного обслуговування на, а з іншого боку наростанню конкуренції між торговими організаціями та логістичними системами що їх обслуговують. Різке збільшення торгових об'єктів різної якості торговельного обслуговування та цінового ранжування призводить до необхідності логістичної системи підлаштовуватись під мінливі умови попиту і ефективно реалізовувати просування матеріальних потоків. В таких умовах аналіз ринку споживачів та виявлення торговельного ареалу торговельного підприємства є однією з форм підвищення ефективності роботи логістичних систем. В статті запропоновано метод визначення меж району обслуговування торговельних об'єктів логістичних систем. Використано і розглянуто пропонований метод в реальних умовах. Запропоновано шляхи використання отриманої інформації.

Ключові слова: Споживач, логістика, ареал, зона, обслуговування, непрямолінійність, ухил.

Вступ. Протягом останніх 5 років загальна кількість продовольчих магазинів в Україні зменшилася на 46,8%. Одночасно з ним спостерігається збільшення кількості торгових об'єктів сучасного формату на 86% [1]. Так, у даний час на території України найбільш поширені такі великі торговельні мережі, як «Караван», «Сільпо», «Траш!» «Фоззі», «Metro Cash & Carry», «Фуршет», «Велика кишеня», «АТБ», «Вопак», «Пакко»,»Еко-маркет», «Billa», «Brusnicka», «Наш край», «Арсен», «Барвінок», та інші. Це сприяло значному розвитку конкуренції всередині даного ринку, боротьбі за клієнтів і вдосконаленню методів ведення цієї боротьби [2]. Поступове перетворення ринку України на споживачоорієнтований, привели до зміни поведінки споживачів, яка проявляться в наступному [2; 3-5]:

1. Зростанні дефіциту часу, який може бути використаний на придбання товарів в торговельних об'єктах: імпульсні та швидкі покупки [3], споживання більшої кількості напівфабрикатів [4].
2. Зменшенні доходів населення і в той же час збільшення бажання отримувати товари кращої якості за найменшими цінами (концепція краще співвідношення ціни і якості) [4].
3. Збільшенні бажання не використовувати стандартну продукцію, що призводить до розширення асортименту і збільшення швидкості заміни актуальною лінійки продуктів та зменшення проектного строку служби товарів [2].
4. Волінні споживачів всюди переміщатися на особистих автомобілях. У зв'язку з цим різкими темпами зростає рівень автомобілізації в великих містах, що призводить до утворення транспортних та екологічних проблем [5].

Як наслідок, зміни споживчої поведінки стає найвпливовішим фактором змін в ланцюгах поставок. До таких змін автори [3; 6; 7; 8] відносять:

1. Збільшення частоти і зменшення обсягів закупівель товарів роздрібними торговцями.
2. Розширення асортименту роздрібного торговця і збільшення кількість його постачальників.
3. Підвищення частки продажів напівфабрикатів, призвели до зменшилась частка екологічно чистих продуктів та іншої швидкопсувної продукції, що як наслідок, призвело до зростання швидкості руху товарних запасів через весь ланцюг поставок.
4. Поліпшення технологічних схем доставки і підвищення їх ефективності внаслідок підвищення інтеграції учасників в ланцюгах поставок

У таких умовах підвищення ефективності роботи логістичних систем є актуальною темою досліджень [8; 9]. Сучасні логістичні системи направлені на оптимізацію власних ресурсів та при цьому недостатньо розглядають роль середовища і споживача в них. Усвідомлення значної ролі споживача (людини) у просуванні матеріальних потоків вимагає постійного і системного аналізу його впливу на функціонування логістичної системи. Розгляд керованих споживачами (Consumer-driven) логістичних систем дозволяє переглянути сучасні теорії логістики і розширити їх новими знаннями.

Існують різні методи визначення району обслуговування логістичної системи. У рамках своїх моделей вони розглядають магазин [9; 10] та роздрібного торговця [11], як учасника логістичної системи. Вихідним параметром для якого є обсяг споживання за період часу. У роботах використовую в середні величини для опису цього параметру. У реальних умовах кожен магазин або роздрібний торговець має власний район обслуговування з індивідуальними параметрами, що залежить від уподобань споживачів [4; 7], особливостей транспортних комунікацій [8] і географічними характеристик території [5; 12; 13]. Урахування впливу даних параметрів дозволить скоректувати межі району обслуговування торговельних об'єктів логістичних систем

Аналіз методів дослідження. У основі визначення меж району обслуговування торговельних об'єктів логістичних систем лежить інформація про торговельний ареал [13] або торговельну об-

ласть [3; 4], що є синонімами. Під областю торгівлі вважається географічний сектор, що містить потенційних покупців конкретного учасника роздрібної мережі або магазину [13]. Область торгівлі може бути розділена на зони. Зона торгівлі – це частина області, що характеризується ступенем віддаленості від торговельного об'єкту [8; 5]. За аналогією з британськими вченими М. Леви і П. Каллен [13] виділяють три зони, називаючи первинну зону ближню, вторинну – середню, третинну – віддалену. Кордон ближньої зони визначається ними не більше ніж на 2-4 км (10 хв їзди від магазину). Середня зона розташовується на території в радіусі 2-6 км (15-20 хв). Дальня зона розташовується за межами 6 км і може сягати у великих містах на відстань до 25 км (див. табл. 1).

Одна з основних проблемою існуючих методик – є визначення правильного «радіуса» цієї території, тобто визначення часу, потрібного споживачу для того, щоб дістатися до торговельного об'єкту. У різних країнах конкурентні відомства зазвичай використовують різні значення часу [5]. Конкретні чисельні значення змінюються і залежать від місця розташування і характеру роздрібної торгівлі, а також особливостей географічних районів» [14]. **Метою роботи** є визначення меж району обслуговування торговельних об'єктів логістичних систем з урахуванням середовища та споживачів що там мешкають.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для визначення меж району обслуговування торговельних об'єктів логістичних систем запропоновано алгоритм, який складається з чотирьох етапів, зображених на рис. 1.

Розглянемо його на прикладі. Для прикладу і розрахунків була обрана торговельна зона першого рівня (мікрорайонний тип). Дослідження проведено для торговельного об'єкту в м. Харкові (Україна), але метод можна використовувати для будь-якої іншої торгової зони. Відповідно до запропонованого алгоритму порядок проведення експерименту проводився наступним чином:

1. На першому етапі визначаємо точку (торговий об'єкт, будинок, точка на карті), щоб побудови для неї торговельну область проведення експерименту.

2. На другому етапі визначимо торговельну зону. Відповідно до методики [15] виділяємо межі торговельної зони, накресливши радіус для обраної торгової зони «по повітрю». При необхідності можливо розглядати декілька зон одразу. Далі проводимо окружність з даним радіусом, використовуючи для цього інструменти «Google карти» або інших можливих електронних карт.

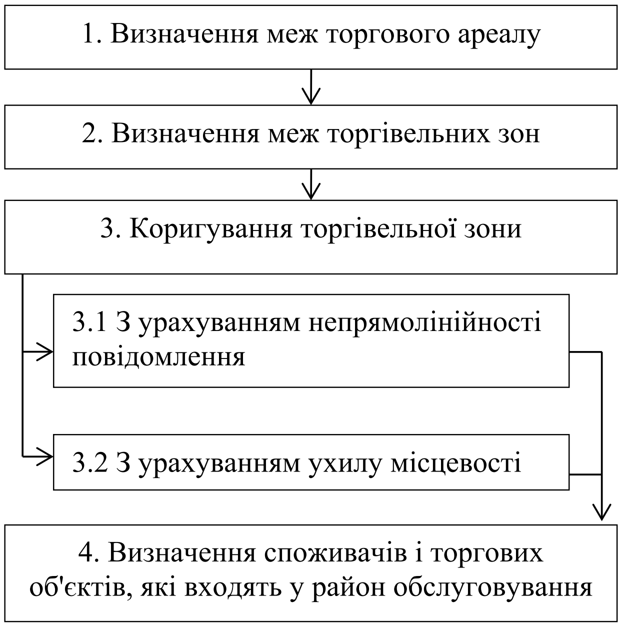

Рис. 1. Алгоритм визначення меж району обслуговування торговельних об'єктів логістичних систем

Отримана область є первинним районом обслуговування (рис. 2).

3. Коригування торговельної зони проводимо з урахуванням параметрів міста. Дослідники у своїх роботах сходяться на думці, що саме радіус є першочерговим при розрахунку певної торгової зони. При цьому вплив параметрів міста, таких як щільність вулично-дорожньої мережі (яка впливає на коефіцієнт непрямолінійності повідомлення) [12; 16], природних ухилів [12], водних та інших природних перешкод та залізничного полотна мало враховані [12; 16] при її проектуванні. Урахування цих параметрів вплине на розмір торговельної зони – зменшуючи її початкові межі.

3.1. Для опису схеми міста та окремих його територій використовують коефіцієнту непрямолінійності сполучення, який оцінює співвідношення відстані по дорогах до відстані по повітрю за формулою [12; 16]:

$$R = \frac{\sum_{i=1}^{n} l_n^{пов}}{\sum_{i=1}^{n} l_n^{дор}}, \qquad (1)$$

де $l_n^{дор}$ – відстань між точками «дорогами», км; $l_n^{пов}$ – відстань між точками «по повітрю», км; n – кількість вимірювань.

Таблиця 1

Зони розміщення торговельних об'єктів [13]

1-й рівень Мікрорайонний тип	2-й рівень Районний тип	3-й рівень Окружний, міський тип
Задоволення основних, насущних потреб – в товарах і послугах частого попиту та екстреного попиту. Попит задовольняється невеликими магазинами, в яких споживачі можуть знайти асортимент, що часто купується, забезпечити себе і домогосподарство товарами на найближчий час.	Задоволення, насущних та періодично виникаючих потреб, при більшій різноманітності і кращій якості пропозиції. Асортимент стає ширше і глибше: додаються товари (послуги) періодичного попиту, тобто нові групи і позиції в існуючих групах. Розмір магазинів і торгових центрів збільшується.	Окружний, міський тип. До товарів і послуг основного та періодичного попиту додається задоволення епізодичного і спеціального попиту. У магазинах споживачі можуть знайти практично все, що їм потрібно і навіть не дуже потрібно, в кафе, ресторанах і розважальних комплексах – отримати більше вражень і ще більше різноманітності, ніж на попередньому рівні.

Для розрахунку коефіцієнту непрямолінійності використано інструменти «Google maps» [Google maps]. Розрахунки відбуваються в наступній послідовності. Прокладемо маршрути від початкової точки (будинку) до кінця досліджуваної кордону (радіус) «по землі», у 8 напрямках: північ, північний схід, схід, південний схід, південь, південний захід, захід, північний захід. Збільшення кількості напрямків покаже точніший результат. Це дозволить скорегувати кордони району пішохідної доступності торговельних об'єктів до споживачів будинку. Непрямолінійність повідомлення враховує природні перешкоди (будинки, ріки, яри, пішохідні або автомобільні мости, переправи та інше) (рис. 3). Представлені відстані відображені за критерієм – мінімальна відстань.

3.2. Для врахування природних ухилів необхідно скористатися топологічною картою місцевості. Зміни у висоті над рівнем моря і природних ухилах вимірюються за допомогою коефіцієнта непрямолінійності ухилу (k_s) [12; 16] за формулою:

$$k_s = 1\text{-}tg(A) = 1\text{-}a/b, \qquad (2)$$

де a – катет (різниця висот від початкової точки до магазину), км;

b – катет (горизонтальний відстань від початкової точки до магазину), км.

Зростання значення коефіцієнту ухилу призводить до збільшення часу і відстані руху до торгового об'єкту, тим самим зменшуючи радіус торгової зони. До того ж йти «в гору» складніше та енерговитратніше, ніж йти по прямій. При цьому необхідно враховувати ухил місцевості у дві сторони руху споживача. Торгову зону внаслідок збільшення відстані необхідно скоректувати виходячи з коефіцієнту ухилу по всім 8 напрямкам наступним чином:

$$l_n^{дор'} = l_n^{дор} \cdot k_s, \qquad (3)$$

де $l_n^{дор'}$ – скоректована торговельна зона, км.

Скоригована торгова зона з урахуванням ухилів місцевості представлена на рис. 4.

4. Відмітимо торгові об'єкти на карті. При проведені досліджень розглядались всі типи торговельних об'єктів, що реалізують споживчі

Рис. 2. Класичний підхід до визначення зони торговельного обслуговування (радіус – 1,5 км)

Рис. 3. Торговельна зона з урахуванням коефіцієнту непрямолінійності сполучення

Рис. 4. Торгова зона з урахуванням нерівномірності сполучення і ухилом місцевості:

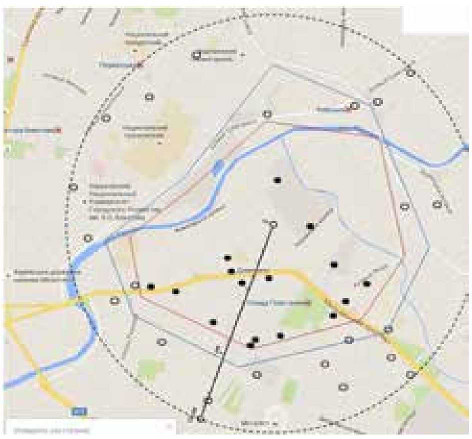

Рис. 5. Карта торгових об'єктів, які входять в торгову зону:

★ – торгові об'єкти, які входять в досліджувану торгову зону для обраного будинку;

☆ – торгові об'єкти, які не увійшли до торгової зони для обраного будинку

продукції: супермаркети, кіоски, магазини і т.д. Торговельні об'єкти, які входять і не входять в торгову зону з урахуванням коректувань, увійшли в зону досліджень (рис. 5).

Аналіз представленої торгової зони на рис. 5. вказує на велике скупчення торгових об'єктів в ній – 15 од. У мешканців будинків, що в неї входять, існує широкий вибір торгових об'єктів, що тільки посилює конкуренцію серед них. Не увійшли в торговельну зону, «відкинуті» після корегування на природних межі, 21 торговельний об'єкт.

Представлена торгова зона є основою для збору інформації про район обслуговування торговельних об'єктів логістичних систем. Відповідно до нього можна визначити: площу; кількість мешканців; відстані від будинків і станцій міського пасажирського транспорту до торговельних об'єктів (місць тяготіння) [12; 17; 18]; розрахувати час переміщення та втрати при цьому [13; 19] і відвідування того чи іншого торговельного об'єкту окремим споживачем або їх групою; відстані між учасниками транспортного процесу [16] та інше. Такі данні можуть бути використані в розрахунках існуючих методів і моделей і доповнювати їх [4; 6; 10; 11; 16-20].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Традиційний підхід розглядає району обслуговування торговельних об'єктів логістичних систем у формі концентричних кругів. За пропонований метод вносить певні корективи в визначення меж району обслуговування торговельних об'єктів логістичних систем, уточнюючи його за допомогою коефіцієнтів непрямолінійності сполучення і ухилу місцевості, тим самим змінює форму кола на складну фігуру в залежності від географічного ландшафту і структури доріг. Отримані результати дозволили скорегувати торговельну зону, що зменшило її в 1,5 рази, а кількість торгових об'єктів, які в неї входять скоротилася більше ніж вдвічі.

Важливою темою для дослідження є комбіновані переміщення людини [17; 20] і імпульсні покупки [7], які з ними пов'язані. Суть їх полягає в тому, що людина може за одну поїздку відвідати декілька магазинів або по дорозі до роботи, або з неї. Імпульсні покупки, спричинені випадковими факторами, так йдучи на роботу, можливістю купити по дорозі чашку кави або чаю. За таких умов вкрай складно виявити реальний попит та систему обслуговування споживачів з боку логістики. Опис конкретного району обслуговування й імовірнісних характеристик попиту дозволить розширити знання щодо «consumer-driven supply chain theory» [7-9] і підійти до більш раціонального функціонування логістичних систем, опираючись саме на споживача і його потреби в конкретний момент часу.

Список літератури:

1. Жук І. М. Статистичний збірник «Регіони України» / І. М. Жук // Київ: ТОВ Видавництво «Консультант». – 2015. – С. 59
2. Шуміло О. С. Динаміка сучасного розвитку підприємств роздрібної торгівлі в Україні / О. С. Шуміло // Бізнес Інформ. – 2014. – №. 11. – С. 171-176.
3. Лимонина, И. Г. Территориальные различия в размещении крупнейших розничных сетей в России / И. Г. Лимонина, С. С. Сафина // Проблемы современной экономики. – 2014. – №2 (50). – С. 292-295.
4. Угаров, А. С. Методы выбора месторасположения торговой точки / А. С. Угаров // Маркетинг в России и за рубежом, 2005, № 6. – С. 50.
5. Лобашов О. О. Про вплив рівня розвитку транспортної мережі міста на ефективність дорожнього руху / О. О. Лобашов // Інформаційно-керуючи системи на залізничному транспорті. – 2010. – № 5-6. – 45-47 с.
6. Миротин Л. Б. Интегрированная логистика накопительно-распреде-лительных комплексов / Л. Б. Миротин. – Москва: Экзамен, 2003. – 440 с.
7. Ковалев К. Ю. Логистика в розничной торговле: как построить эффективную сеть / К. Ю. Ковалев. – Санкт-Петербург: Издательский дом «Питер», 2007. – 272 с.
8. Krikke H. Concurrent product and closed-loop supply chain design with an application to refrigerators / H. Krikke, J. Bloemhof-Ruwaard, L. N. Van Wassenhove // International journal of production research. – 2003. – Т. 41. – №. 16. – С. 3689-3719. DOI: 10.1080/0020754031000120087
9. Christopher M. The agile supply chain: competing in volatile markets / M. Christopher // Industrial marketing management. – 2000. – Т. 29. – №. 1. – С. 37-44.
10. Нефьодов В. М. Підвищення ефективності автомобільних перевезень партійних вантажів з використанням розподільчих центрів : дис. – ВМ Нефьодов, 2007.
11. Рославцев Д. М. Ефективність функціонування логістичного ланцюга: транспорт, посередник, реалізатор // ступеню канд. техн. наук: спец. 05.22. 01 «Транспортні системи. – 2007.
12. Лобанов Е. М. Транспортная планировка городов: учебник для студентов вузов / Е. М. Лобанов. – Москва: Транспорт, 1990. – 240 с.
13. Леви М. Основы розничной торговли / М. Леви. – СПб.: Питер, 1992. – С. 172.
14. Дашков Л. П. Коммерция и технология торговли / Л. П. Дашков, В. К. Памбухчиянц, О. В. Памбухчиянц. – 11-е изд. перераб. и доп. – Москва: Издательско-торговая корпорация « Дашков и К «. – 2014. – 692 с.
15. Huff D. L. A Probabilistic Analysis of Shopping Center Trade Areas / D. L. Huff // Land Economics. – Vol. 39. – № 1. – 1963. p. 81–90.
16. Dolia V., Galkin A., Kush Ye., Vakulenko K., D. Ponkratov D., Prunenko D. City's Parameters Influence on Transportation Servicing / 5th International Conference on Advanced Logistics and Transport (ICALT). – 2016. – P. 205–211.
17. Доля В.К. Пасажирські перевезення. Харків: Вид-во «Форт». 2011. – 503 с.
18. Bugayov I. Regularities of pedestrian flows formation in urban areas: [Monografia] // Logistyka i jakość. Procesy doskonalące zarządzenie / Wydział Ekonomiczny Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej – Lublin. – 2016. – P. 283–294.
19. Давідіч Ю. О. Теоретичні основи ергономічного забезпечення автотранспортних технологічних процесів : дис. – Харківська національна академія міського господарства, 2007.
20. Галкін А. С. Визначення впливу витрат покупців на функціонування логістичних систем / А. С. Галкін // Young. – 2016. – Т. 31. – №. 4. – С. 245–248.

Галкин А.С.
Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А.Н. Бекетова

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ГРАНИЦ РАЙОНА ОБСЛУЖИВАНИЯ ТОРГОВЫХ ОБЪЕКТОВ ЛОГИСТИЧЕСКИХ СИСТЕМ

Аннотация
Рыночные отношения в Украине постоянно эволюционируют. Это в значительной степени способствует развитию торгового обслуживания населения, а с другой стороны нарастанию конкуренции между торговыми организациями и логистическими системами которые обслуживают. Резкое увеличение торговых объектов разного качества торгового обслуживания и ценового ранжирования приводит к необходимости логистической системы подстраиваться под меняющиеся условия спроса и эффективно реализовывать продвижение материальных потоков. В таких условиях анализ рынка потребителей и выявление торгового ареала торгового предприятия является одной из форм повышения эффективности работы логистических систем. В статье предложен метод определения границ района обслуживания торговых объектов логистических систем. Использовано и рассмотрено предлагаемый метод в реальных условиях. Предложены пути использования полученной информации.
Ключевые слова: Потребитель, логистика, ареал, зона, обслуживание, непрямолинейность, уклон.

Halkin A.S.
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

DELIMITATION AREA MAINTENANCE COMMERCIAL OBJECTS OF LOGISTICS SYSTEMS

Summary
Market relations in Ukraine are constantly evolving. This greatly contributes to the development of commercial services, on the other hand the rise of competition between trade organizations and logistics systems that serve them. The sharp increase in commercial properties of varying quality and price shopping service ranking entails the logistics system to adapt to changing conditions of supply and implement effectively promote material flow. In such circumstances, market analysis and identify consumers shopping area of commercial objects is a form of improving the efficiency of logistics systems. In the article the method of determining the boundaries of the district maintenance commercial trade objects logistics systems. Used and reviewed the proposed method in real conditions.
Keywords: The consumer, logistics, area, zone, maintenance, nonlinearity, angle.

УДК 656.081

МОДЕЛЮВАННЯ ПАСАЖИРСЬКИХ ТРАНСПОРТНИХ КОРЕСПОНДЕНЦІЙ МІЖ МІСТАМИ

Доля К.В.
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Досліджено процес надання послуг з перевезення пасажирів на маршрутах загального користування. Отримано дані фактичних кореспонденцій пасажирів. Проведено дослідження можливості застосування відомих наукових підходів щодо розрахунку пасажирських транспортних кореспонденцій. Здійснено аналіз адекватності отриманих результатів. За результатами проведеної роботи винайдено параметри складових, при яких застосування розглянутих методів є можливим в рамках дослідженої системи.
Ключові слова: кореспонденція, пасажир, система, транспорт, гравітаційна модель.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Введення. Сучасні транспортні системи потребують виважених рішень щодо їх розвитку, змін та адаптації до вимог середи функціонування цих систем. Середа функціонування транспортних систем є техногенною, штучно створена для задоволення потреб людства з перевезення пасажирів або вантажів. Для досягнення транспортною системою стану, при якому вона має можливість вдовольнити потреби з перевезень, необхідно зважено приймати рішення щодо змін елементів самої транспортної системи.

Так, останнім часом, отримали розвиток інтелектуальні транспортні системи. Здебільшого, вони знайшли своє місце в організації дорожнього руху. Яскравим прикладом впливу змін стану середовища на транспортну систему можна

вважати заміну статичних засобів регулювання дорожнього руху на активні, які змінюються за рекомендацією інтелектуальних транспортних систем відповідно до змін в часі основних характеристик руху транспортних засобів у дорожній мережі. На існуючих прикладах можна стверджувати, що введення в організацію руху інтелектуальних транспортних систем в містах є витратним та тривалим процесом.

В питанні організації пасажирських перевезень пасажир являє собою основу всіх розрахунків. Відомо, що від обсягів й характеристик перевезень пасажирів залежить розклад руху, кількість та тип транспортних засобів, схеми руху транспортних засобів. Для перевізника обсяги перевезень обумовлюють грошові потоки підприємства. Важливість встановлення обсягів перевезень для пасажирської транспортної системи є значною.

Аналіз літературних даних та постановка проблеми. Актуальність питання щодо розрахунку транспортних кореспонденцій між населеними пунктами полягає у тому, що досі на достатньому рівні не досліджено закономірності параметрів пасажирських транспортних систем. На даний час науковцями вже було розглянуто питання щодо розрахунку обсягів перевезень пасажирів, в контексті міжміських перевезень пасажирів, на державному рівні [1-7]. Відповідно існуючих досягнень сучасних наукових положень щодо прогнозування пасажирських кореспонденцій між містами дослідниками, здебільшого, пропонується використовувати гравітаційну модель. Для встановлення кореспонденції між містами авторами [8], запропоновано застосування класичної гравітаційної моделі:

$$\text{Н}_{ij} = \frac{d\ \text{Н}_{\text{в}i}\text{Н}_{\text{п}j}}{L^2{}_{ij}}, \quad (1)$$

де H_{ij} – потенційна кореспонденція між містами i та j, відповідно;

$H_{вi}$ – кількість відправлень з пункту i;

$H_{пj}$ – кількість прибуття в пункт j;

L_{ij} – відстань між містами i та j;

d_{ij} – функція тяжіння від пункту i до пункт j.

Іншими дослідниками [3] запропоновано інший метод розрахунку потенційних відправлень між містами i та j:

$$\text{Н}_{\text{IJ}} = \frac{Pi\ Pj}{L^2{}_{ij}}, \quad (2)$$

де L_{ij} – відстань між містами i та j;

P_i та P_j кількість мешканців міст i та j відповідно;

H_{ij} – потенціальне відправлення з міста i в місто j.

З рівняння (2) дослідниками запропоновано інший метод розрахунку H_{ij} – потенційної кореспонденції між містами, який наведено в рівнянні (3).

$$\text{В}_{\text{IJ}} = \text{S}_{\text{IJ}}\text{d}_{\text{IJ}}, \quad (3)$$

де S_{ij} – потенціальне відправлення з міста i в місто j;

d_{ij} – функція тяжіння від пункту i до пункт j.

Іншими дослідниками [9-11] запропоновано використовувати залежність (4) для розрахунку потенційної кореспонденції між містами i та j.

$$\text{Н}_{ij} = Q_i Q_j f(d_{ij}) / \sum\nolimits_k A_k f(d_{ik}), \quad (4)$$

де H_{ij} – потенційна кореспонденція між містами з міста i в місто j;

$H_{вi}$ – кількість відправлень з пункту i;

$H_{пj}$ – кількість прибуття в пункт j;

d_{ij} – функція тяжіння від пункту і до пункт j;

d_{ik} – комплексна функція тяжіння з пункту i в пункт j;

A_k – калібрувальний коефіцієнт.

Авторами [7] розглядались питання розподілу кореспонденцій між містами на робочі та розважальні потоки та запропоновано двояко обмежену гравітаційну модель, яка обумовлює врахування робочих та розважальних кореспонденцій. В даному випадку, для розрахунку кореспонденцій між містами запропоновано залежність, яка має наступний вигляд:

$$\text{Н}_{ij} = \text{Н}_{\text{в}i}\text{Н}_{\text{п}i} X_i Y_i f(d_{ij}) / \sum\nolimits_k A_k f(d_{ik}), \quad (5)$$

де H_{ij} – потенційна кореспонденція між містами з міста i в місто j;

$H_{вi}$ – кількість відправлень з пункту i;

$H_{пj}$ – кількість прибуття в пункт j;

d_{ij} – функція тяжіння від пункту i до пункт j;

d_{ik} – комплексна функція тяжіння з пункту i в пункт j;

A_k – калібрувальний коефіцієнт;

X_i та Y_j – балансуючі чинники.

Одночасно, авторами [12-14] запропоновано введення залежності (6, 7) для обрахування Xi та Y_j, які мають наступний вигляд:

$$X_i = {}^1\!/_{\sum_j \text{Н}_{\text{в}i} Y_j f(d_{ij})}, \quad (6)$$

$$Y_i = {}^1\!/_{\sum_j \text{Н}_{\text{в}i} X_i f(d_{ij})}, \quad (7)$$

де $H_{вi}$ – кількість відправлень з пункту i;

$H_{пj}$ – кількість прибуття в пункт j;

d_{ij} – функція тяжіння від пункту i до пункт j;

X_i та Y_j – балансуючі чинники.

Як і попередні залежності маються складові встановлення яких потребує застосування емпіричних методів. Авторами [5-7] в своїх роботах пропонується проведення обстеження наявних кореспонденції між містами для вирахування калібрувальних коефіцієнтів, які було ними введено в залежності.

Проведення досліджень не зупинилось на питанні встановлення методів розрахунку потенційної кореспонденції між містами. Так, авторами [8] було запропоновано й метод розрахунку використання засобів пересування пасажирів між містами з набору запропонованих режимів. На думку авторів [8] для встановлення розподілу потенційної кореспонденції пасажирів між містами доречно використання наступної залежності:

$$\text{p}_\text{k} = {}^{e^{\text{U}_\text{k}}}\!/_{\sum_\text{z} e^{\text{U}_\text{k}}}, \quad (8)$$

де p_k – частка поїздок зроблених в режимі k;

U_k – корисність режиму k;

Z – індекс ефективності всіх режимів;

e – 2,718281…

Також авторами [8] запропоновано засоби встановлення U_k та Z. Відповідно до їх стверджень розрахунок корисності режиму k (U_k) та індексу ефективності всіх режимів (Z) можна розрахувати за наступними залежностями:

$$U_k = a_к + a_1 t + a_2 c + \cdots , \quad (9)$$

де a – емпіричні константи;

t, c – фактори опору кореспонденції (час, вартість та ін.).

$$Z = \varphi_n Ln \sum_k e^{Z_k/\varphi_n} + \mu_n , \quad (10)$$

U_n – це утиліта режиму на один рівень нижче;

φ_n, μ_n – константи для потоків відповідного рівня.

У викладеному матеріалі роботи авторами [8] передбачається проведення обстежень наявних кореспонденцій пасажирів між містами для встановлення фактичних значень емпіричних констант, факторів опору, балансуючих коефіцієнтів та інших калібрувальних констант.

Можна зазначити, що авторами робіт [13; 15], також запропоновано проведення обстежень наявних кореспонденцій пасажирів між містами для встановлення фактичних значень в запропонованих ними рівняннях.

З огляду на проведене дослідження можна стверджувати, що наведені методи встановлення кореспонденцій пасажирів між містами за запропонованими залежностями потребують додаткових досліджень. існуючих кількісних показників кореспонденцій пасажирів між містами з метою встановлення d_{ij} – функції тяжіння від пункту і до пункт j. Інші запропоновані дослідниками методи для розрахунку кореспонденцій пасажирів між містами потребують встановлення більшої кількості складових.

Враховуючі зазначене, залежність (1) є найсприятливішою для проведення досліджень щодо розрахунку міжміських кореспонденцій пасажирів.

Мета та задачі дослідження. Мета роботи полягає у моделюванні транспортних міжміських пасажирських кореспонденцій H_{ij} шляхом формалізації адекватної функції тяжіння.

Для досягнення поставленої в роботі мети передбачається вирішити наступні задачі:

– експериментально встановити пасажирські транспортні кореспонденції між містами з різною кількістю мешканців;

– провести попередні теоретичні розрахунки між містами при різних варіантах комбінації функції тяжіння;

– провести порівняння отриманих теоретичних та експериментальних масивів H_{ij} з метою встановлення адекватної функції тяжіння d_{ij}.

Матеріали та методи дослідження. На даний час можна виділити автоматизовані та не автоматизовані методи дослідження пасажиропотоків. До не автоматизованих можна віднести такі методи: табличний, талонний, таблично-опитувальний та візуальний. Не автоматизовані методи дослідження пасажиропотоків потребують залучення обліковців в кількості, що дорівнює кількості транспортних засобів або зупиночних пунктів. На відміну від не автоматизованих методів автоматизовані не потребують використання обліковців, що значно спрощую проведення дослідження пасажиропотоків. Використання загаданих методів в дослідженні міжміських пасажиропотоків є витратним з огляду на застосування людського або грошового ресурсів.

До обробки отриманих кількісних показників було застосовано емпіричний метод, як рекомендовано іншими дослідниками з даного питання [2-8].

Результати досліджень показників пасажиропотоків між містами. З метою проведення аналізу функціонування пасажирської транспортної системи, в якості міст відправлення та прибуття пасажирів було обрано наступні міста: Київ, Харків, Одеса, Суми, Миколаїв, Херсон та Полтава. Визначені міста охоплюють значну територію країни та значно відрізняються населенням, це надає можливість оперувати відносно різними показниками за для досягнення розглядання різноманітності в попередньо отриманій інформації.

Проведення аналізу отриманих фактичних значень пасажиропотоків між містами емпіричним методом було розраховано матрицю найкоротших відстаней. Даний розрахунок передбачає наявність відомостей щодо вузлів та дуг моделі транспортної мережі, яка забезпечує процес перевезення пасажирів територією України. В якості вузлів було прийнято міста – обласні центри та присвоєно їм відповідні порядкові номери, а довжина дуг – відповідно відстань між обраними містами.

В якості залежності для розрахунку кореспонденції пасажирів між містами від пункту i до пункт j було обрано залежність (1). Для спрощення проведення досліджень залежність (2) запропоновано розглянути у наступному вигляді:

$$H_{ij} = {Н_{вi}\, Н_{пj} k_j d_{ij}} \Big/ {\sum_{i=1}^{n} (Н_{пi} k_i d_{ij})} , \quad (11)$$

де H_{ij} – потенційна кореспонденція між містами i та j, відповідно;

$H_{вi}$ – кількість відправлень з пункту i;

$H_{пj}$ – кількість прибуття в пункт j;

d_{ij} – функція тяжіння кореспонденції від пункту i до пункт j;

k_i та k_j – балансувальні коефіцієнти.

В даному випадку пропонується функцію тяжіння кореспонденції між містами розрахувати за наступною залежністю:

$$d_{ij} = \frac{a}{{L^x}_{ij}} , \quad (12)$$

де a – емпірична константа;

L_{ij} – відстань між містами i та j;

x – калібрувальний коефіцієнт.

З урахуванням, залежності (12) рівняння (11) набуває наступного вигляду:

$$H_{ij} = {Н_{вi}\, Н_{пj} k_j \frac{1}{t^x}} \Big/ {\sum_{i=1}^{n} (Н_{пi} k_i \frac{1}{t^x})} , \quad (13)$$

де H_{ij} – потенційна кореспонденція між містами i та j, відповідно;

$H_{вi}$ – кількість відправлень з пункту i;

$H_{пj}$ – кількість прибуття в пункт j;

t – функція довірчої ймовірностітяжіння кореспонденції від пункту i до пункт j;

x – калібрувальний коефіцієнт;

k_i та k_j – балансувальні коефіцієнти.

Обраний підхід відповідає обраним попередніми дослідниками в частинах врахування відстані між містами в якості основного фактору впливу на функцію тяжіння кореспонденції від пункту i до пункт j та забезпечує наявність емпіричної

констанати, яка може нести в собі вплив інших факторів середи або елементів самої транспортної системи.

Висновки. Моделювання транспортних міжміських пасажирських кореспонденцій H_{ij} шляхом формалізації адекватної функції тяжіння дозволило отримати функцію тяжіння для H_{ij}, що надало можливість у моделюванні транспортних міжміських пасажирських кореспонденцій H_{ij}.

Список літератури:

1. KJS Associates, Inc. Statewide Travel Demand Model Update and Calibration: Phase II, Michigan Department of Transportation, April 1996.
2. Wilbur Smith Associates. Kentucky Statewide Traffic Model Final Calibration Report, Kentucky Transportation Cabinet, April 1997.
3. Modeling Procedure, Connecticut Department of Transportation, February 1997.
4. Shimpeler, Corridino Associates. Florida Highway Traffic Forecasting Models Technical Report 1: Statewide Model Development, Florida Department of Transportation, September 1990.
5. URS Consultants, Inc. Effects of Interstate Completion and Other Major Highway Improvements on Regional Trip Making and Goods Movement: Network Development, New Jersey Department of Transportation, June 1995.
6. URS Consultants, Inc. Effects of Interstate Completion and Other Major Highway Improvements on Regional Trip Making and Goods Movement: Auto Trip Table, New Jersey Department of Transportation, March 1995.
7. Vanasse, Hangen Brustlin, Inc. Statewide Travel Demand Model Development, Vermont Agency of Transportation, April 1996.
8. M. Pagano A. Measuring Intercity Bus Transportation Unmet Needs / A. M. Pagano, P. Metaxatos. // University of Illinois at Chicago. – 2003. – № 82. – С. 2–24.
9. Prasolenko O., Lobashov O., Galkin A. The Human Factor in Road Traffic City // International Journal of Automation, Control and Intelligent Systems, Vol. 1, No. 3, 2015, p. 77-84.
10. Grigorova T., Davidich Yu., Dolya V. Transport Fatigue Simulation of Passengers in Suburban Service // International Journal of Automation, Control and Intelligent Systems, Vol. 1, No. 2, 2015. – P. 47-50.
11. Григорова Т. М., Давідіч Ю. О., Доля В. К. Assessment of elasticity of demand for services of suburban road passenger transport //Technology audit and production reserves. – 2015. – Т. 3. – № 2 (23). – С. 13-16.
12. Григорова Т. М., Давідіч Ю. О., Доля В. К. Умови обслуговування пасажирів на приміських автобусних станціях та їх вплив на транспортну стомлюваність //Технологический аудит и резервы производства. – 2015. – № 2 (3). – С. 4-7.
13. Григорова Т. М., Давідіч Ю. О., Доля В. К. розробка моделі розподілу обсягів перевезень пасажирів між видами приміського транспорту //Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2015. – Т. 3. – № 3 (75).
14. Guelat, J., M. Florian, and T. G. Crainic. A Multimode Multiproduct Network Assignment Model for Strategic Planning of Freight Flows. Transportation Science, Vol. 24, No. 1, February 1990, pp. 25-39.
15. Prasolenko O., Lobashov O., Galkin A. The Human Factor in Road Traffic City // International Journal of Automation, Control and Intelligent Systems, Vol. 1, No. 3, 2015, p. 77-84.

Доля К.В.
Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А.Н. Бекетова

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПАССАЖИРСКИХ ТРАНСПОРТНЫХ КОРРЕСПОНДЕНЦИЙ МЕЖДУ ГОРОДАМИ

Аннотация
Исследован процесс предоставления услуг с перевозки пассажиров на маршрутах общего пользования. Получены данные фактических корреспонденций пассажиров. Проведено исследование возможности применения известных научных подходов относительно расчета пассажирских транспортных корреспонденций. Осуществимо анализ адекватности полученных результатов. По результатам проведенной работы изобретено параметры составляющих, при которых применение рассмотренных методов является возможным в рамках исследованной системы.
Ключевые слова: корреспонденция, пассажир, система, транспорт, гравитационная модель.

Dolya K.V.
Kharkiv National University of Municipal Economy O.N. Beketov

MODELING PASSENGER TRANSPORT COMMUNICATIONS BETWEEN CITIES

Summary
The process of providing services to passengers on routes of General use. The data obtained the actual correspondence of passengers. A study of the application of known scientific approaches regarding the calculation of passenger vehicle trips. Feasible analysis of adequacy of obtained results. The results of the work invented by the parameters of components under which the application of the considered methods is possible in the framework of the studied system.
Keywords: mail, passenger, system, transport, gravity model.

УДК 622.272:622.273:622.831.1:658.5

УДОСКОНАЛЕННЯ ТА ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОЕКТНИХ РІШЕНЬ У РАЗІ ЗАСТОСУВАННЯ САМОХІДНОЇ НАВАНТАЖУВАЛЬНО-ДОСТАВОЧНОЇ ТЕХНІКИ НА ТЕХНОЛОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ ДОСТАВКИ РУДНОЇ МАСИ (НА ПРИКЛАДІ ШАХТИ «ОКТЯБРСЬКА» ПАТ «КРИВБАСЗАЛІЗРУДКОМ»)

Косенко А.В.
Криворізький національний університет

Установлено, що для умов підземного Кривбасу основною проблемою розробки родовищ природно-багатих залізних руд є інтенсифікація її видобутку. Підвищення інтенсивності можливе завдяки впровадженню сучасних методів виробництва із застосуванням сучасної механізації всіх виробничих процесів. Здійснений критичний аналіз проектних рішень та літературних джерел по застосуванню самохідного наватажувально-доставочного обладнання на технологічному процесі випуску і доставки рудної маси дав можливість розробити удосконалені схеми. Удосконалення схем доставки рудної маси основана на підвищенні продуктивності засобів доставки. Економічна ефективність розроблених схем у порівнянні з проектними доведена за допомогою техніко-економічного порівняння на розробленій економіко-математичній моделі. За критерій оптимальності у процесі порівняння було обрано питомі витрати на доставку 1 т рудної маси.
Ключові слова: показники вилучення руди, гірничо-видобувне підприємство, самохідна навантажувально-доставочна техніка, схема доставки рудної маси, капітальний рудоспуск, концентраційний горизонт, економіко-математична модель.

Постановка проблеми. Сьогодні розробка покладів природно-багатих залізних руд на підземних рудниках Кривбасу здійснюється на глибині 1200-1400 м під значною дією гравітаційних полів напружень. Подальше зростання глибини і часу ведення очисних робіт зумовлює зниження конкурентної спроможності гірничовидобуних підприємств та ефективності розробки родовищ корисних копалин [1; 2].

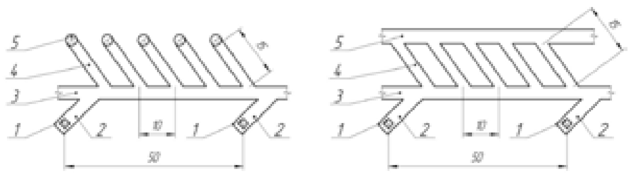
Це пояснюється застосуванням варіантів систем розробки з використанням морально застарілого і низькопродуктивного стаціонарного та переносного гірничого обладнання, що негативно впливає на затрати, які пов'язані з підтриманням виробок приймального горизонту в робочому стані на протязі усього терміну відпрацювання виймальної одиниці, а також на зниженні якісних та кількісних показників вилучення руди [2].

Роботи по очисному вийманню супроводжуються небезпечними і крайнє незадовільними санітарно-гігієнічними умовами праці гірників [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасного вітчизняного і зарубіжного досвіду, наукових праць та проектних матеріалів доводять те, що у теперішній час основною проблемою розробки родовищ природно-багатих залізних руд є інтенсифікація її видобутку і впровадження прогресивних методів виробництва із застосуванням сучасної механізації всіх виробничих процесів. Так як доведено, що інтенсифікація ведення очисних робіт дозволить підвищити конкурентну спроможність гірничо-видобувних підприємств Криворізького залізорудного басейну [1-4].

На основі чого технічним відділом ПАТ «Кривбасзалізрудком» для умов ш. «Октябрська» розроблені технологічні схеми випуску і доставки руди із застосуванням самохідної навантажувально-доставочної техніки (НДМ) EST 2D (рис. 1) [5].

Підготовка рудних покладів здійснюється на основі ортової тупикової схеми (рис. 2) з відстанню між ортами-заїздами 50 м [5], що зумовило

а б

Рис. 1. Проектні схеми доставки рудної маси для умов ш. «Октябрська» ПАТ «Кривбасзалізрудком»:
а: з випуском руди через дучки: 1 – рудоспуски; 2 – виробка для розвантаження рудної маси; 3 – доставочна виробка; 4 – діагональні навантажувально-випускні заходки; 5 – дучки
б: з випуском руди через траншейне днище: поз. 1, 2, 3, 4 мають таку ж назву, як і для схеми (а); 5 – днище для випуску руди траншейної форми

Джерело: [5]

проектування схем доставки із очисних блоків довжиною 50 м (рис. 1). Це пояснюється забезпеченням виходу рудоспуску на орт-заїзд відкотного горизонту.

Рис. 2. План відкотного горизонту 1340 м ш. «Октябрська» ПАТ «Кривбасзалізрудком»

Джерело: [5]

Відстань між транспортними горизонтами по висоті становить 75 м, що дозволяє його поділ на два технологічних підповерхи по 35-40 м.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду практики застосування проектних варіантів схем доставки рудної маси, було встановлено, що навантажувально-випускні заходки 4 (рис. 1) довжиною до 15 м не дають ефективного наповнення ковша самохідної НДМ за один наїзд. Тому за найкращих умов коефіцієнт наповнення ковша самохідної НДМ

буде становити 0,7-0,75 част. од. за один наїзд. А за найгірших умов необхідно буде здійснювати неодноразовий наїзд із зануренням ковша у навал руди, що супроводжується втратами часу на підіймання і опускання ковша, переключення передач заднього та переднього ходу, зупинок і розгону. Ці операції у значній мірі знижують експлуатаційну продуктивність засобів доставки.

Також необхідно зазначити, що використання діагональних заїздів, у разі застосування схеми випуску руди із траншейного днища (рис. 1 б), не дає змоги у повній мірі наповнити ківш, так як він заповнюється тільки з однієї сторони.

Мета статті. Розроблення ефективних і технологічних схем трасування виробок доставочно-випускних та відкотного (концентраційного) горизонтів на основі техніко-економічного обґрунтування їх оптимальних параметрів: кількості капітальних рудоспусків; відстані між системами капітальних рудоспусків; довжини навантажувально-випускних заходок (заїздів).

Виклад основного матеріалу. Для ефективної високопродуктивної роботи самохідних НДМ необхідно здійснювати максимальне заповнення ковша за один наїзд. Для цього фірмою Sandvik розроблений унікальний метод заповнення ковша [6]. Його реалізація у першу чергу основується на забезпеченні прямолінійної ділянки шляху у межах 10-15 м. Що дозволить здійснити необхідний розгін самохідної НДМ для ефективного занурення ковша в рудний навал і заповнити його за один наїзд в середньому на 95%

Оптимальна довжина навантажувально-випускної заходки залежить від технічних характеристик моделі самохідного обладнання, яке застосовується.

Для цього на рис. 3 запропонована розрахункова схема визначення оптимальної довжини навантажувально-випускних заїздів.

На основі цієї схеми можливо розрахувати ефективну довжину навантажувально-випускного заїзду для будь-якого типу самохідної НДМ.

Техніко-технологічна характеристика самохідної НДМ – EST 2D [7], дала змогу встановити для неї ефективну довжину навантажувально-випускного заїзду, яка становить 22-27 м (середня – 25 м).

Виходячи з аналізу матеріалу [1-7] та проведених розрахунків рекомендовані удосконалені

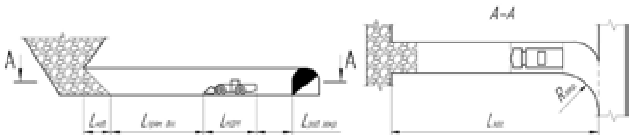
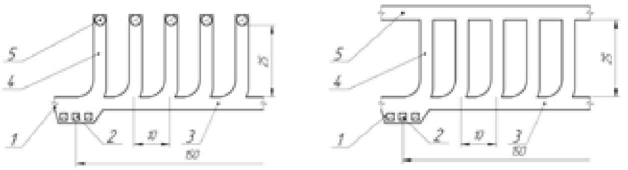

Рис. 3. Схема до розрахунку оптимальної довжини навантажувально-випускного заїзду

$L_{нав.}$ – частина виробки, що вкрита навалом рудної маси (залежить від параметрів виробки, які у свою чергу залежать від моделі НДМ, що застосовується); $L_{прям.діл.}$ = 10-15 м – довжина прямолінійної ділянки виробки для ефективного розгону НДМ; $L_{НДМ}$ – довжина НДМ; $L_{рад.закр.}$ – довжина заокругленої ділянки виробки (залежить від $R_{закр}$ – радіус заокруглення виробки)

Джерело: розроблено автором

а б

Рис. 4. Схеми трасування виробок днища горизонту випуску і доставки:

а: – з випуском руди через дучки: 1 – система капітальних рудоспусків; 2 – вузол розвантаження ковша самохідної НДМ; 3 – доставочна виробка; 4 – навантажувально-випускні заходки; 5 – дучки

б: з випуском руди через траншейне днище: поз. 1, 2, 3, 4 маю таку ж назву, як і для схеми (а); 5 – днище для випуску руди траншейної форми

Джерело: розроблено автором

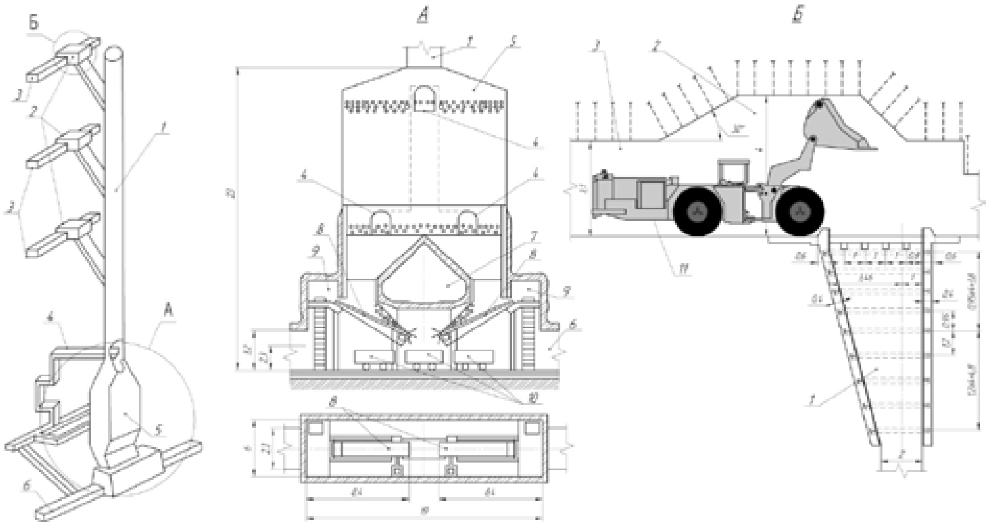

Рис. 5. Загальна принципова схема капітального рудоспуску і його основних конструктивних елементів:

1 – ствол капітального рудоспуску; 2 – вузол розвантаження ковша самохідної НДМ у рудоспуск; 3 – доставочні виробки робочих горизонтів; 4 – оглядовий ходок; 5 – бункерна частина капітального рудоспуску; 6 – гірнича виробка відкотного (концентраційного) горизонту; 7 – розсікач; 8 – віброживильники; 9 – камери обслуговування; 10 – вагонетники для транспортування рудної маси; 11 – самохідна НДМ

Джерело: [8], фрагмент Б розроблено автором на основі [8]

Таблиця 1

Вихідні дані для економіко-математичного моделювання ефективності схем доставки рудної маси

№ з/п	Значення	Розмірність	Індекс
1	Довжина виймальної одиниці (очисної панелі, блоку)	м	$L_{в.о}$
2	Ширина виймальної одиниці (очисної панелі, блоку, потужність рудного покладу)	м	М
3	Висота виймальної одиниці (очисної панелі, блоку)	м	h
4	Кількість робочих днів у році	днів	$N_{роб.дн}$
5	Кількість змін на добу	змін	$N_{змін.доб}$
6	Термін служби обладнання (для капітальних фондів), Норма амортизаційних відрахувань (для оборотних фондів)	років, %	$Т_{сл.обл}$, $Н_{ам}$
7	Ціна проходки 1 $м^3$ горизонтальної доставочної виробки по руді	грн/$м^3$	$Ц_{п.г.д.в.р}$
8	Ціна проходки 1 $м^3$ горизонтальної доставочної виробки по пустим породам	грн/$м^3$	$Ц_{п.г.д.в.п}$
9	Ціна проходки 1 $м^3$ горизонтальної транспортної виробки (орту-заїзду) по руді	грн/$м^3$	$Ц_{п.г.т.в.р}$
10	Ціна проходки 1 $м^3$ горизонтальної транспортної виробки (орту-заїзду) по пустим породам	грн/$м^3$	$Ц_{п.г.т.в.п}$
11	Ціна проходки 1 $м^3$ вертикальної виробки (рудоспуску) по руді	грн/$м^3$	$Ц_{п.р/с.р}$
12	Ціна проходки 1 $м^3$ вертикальної виробки (рудоспуску) по пустим породам	грн/$м^3$	$Ц_{п.р/с.п}$
13	Площа поперечного перетину горизонтальної доставочної виробки	$м^2$	$S_{г.д.в}$
14	Площа поперечного перетину горизонтальної транспортної виробки (орту-заїзду)	$м^2$	$S_{г.т.в}$
15	Площа поперечного перетину вертикальної виробки (рудоспуску)	$м^2$	$S_{р/с}$
16	Довжина горизонтальних доставочних виробок по руді	м	$L_{г.д.в.р}$
17	Довжина горизонтальних доставочних виробок по пустим породам	м	$L_{г.д.в.п}$
18	Довжина горизонтальних транспортних виробок (ортів-заїздів) по руді	м	$L_{г.т.в.р}$
19	Довжина горизонтальних транспортних виробок (ортів-заїзів) по пустим породам	м	$L_{г.т.в.п}$
20	Довжина вертикальних виробок (рудоспусків) по руді	м	$L_{р/с.р}$
21	Довжина вертикальних виробок (рудоспусків) по пустим породам	м	$L_{р/с.п}$
22	Об'ємна вага руди	т/$м^3$	$\gamma_{р}$
23	Загальний коефіцієнт втрат	част. од.	П
24	Загальний коефіцієнт засмічення	част. од.	R
25	Вартість одиниці обладнання, що застосовується у процесі доставки	грн	$В_{обл}$
26	Кількість обладнання, що застосовується у процесі доставки	одиниць	$N_{обл}$
27	Залишкова ціна списання основних фондів гірничого підприємства (самохідного гірничого обладнання)	грн	$Ц_{спис.обл}$
28	Відстань між капітальними рудоспусками (системами капітальних рудоспусків)	м	$L_{кап.р/с}$
29	Кількість рудоспусків	шт	$N_{р/с}$
30	Середня довжина траєкторії доставки рудної маси	м	$l_{с.д.д}$
31	Об'єм робочого органу засобу доставки	$м^3$	$V_{роб.орг}$
32	Коефіцієнт наповнення робочого органу засобів доставки (ковша)	част. од.	$К_{нав}$
33	Об'ємна вага руди в насипному стані	т/$м^3$	$\gamma_{р.н.с}$
34	Час зміни	хв.	$Т_{зм}$
35	Час на підготовчо-заключні операції	хв.	$t_{п.з.оп}$
36	Коефіцієнт, який враховує вихід негабариту	част. од.	$К_{вих.нег}$
37	Коефіцієнт нерівномірності руху	част. од.	$К_{н.р}$
38	Коефіцієнт, який враховує маневри під час розвантаження	част. од.	$К_{м.розв}$
39	Швидкість руху порожньої машини	км/год	$V_{пор.НДМ}$
40	Швидкість руху навантаженої машини	км/год	$V_{нав.НДМ}$
41	Вартість електроенергії (палива)	грн/кВт (грн/л)	$В_{ен(пал)}$
42	Кількість енергії (палива), що витрачається протягом години роботи доставочного обладнання	кВт·год (л/год)	$\varepsilon_{ен(пал)}$
43	Змінна тарифна ставка робітника з доставки рудної маси	грн/зміну	W
44	Відсоток доплат на заробітну плату	%	j

Джерело: розроблено автором

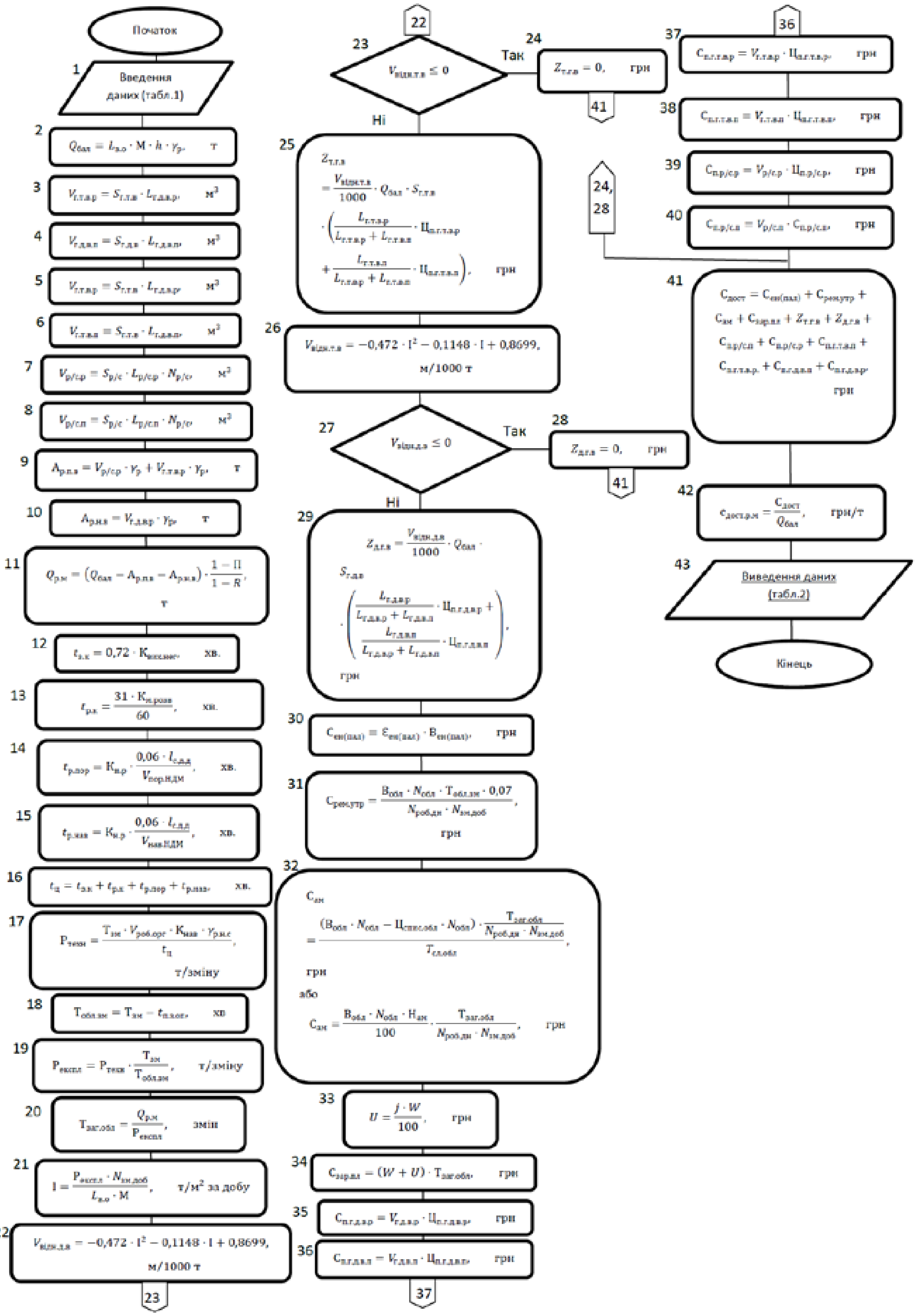

Рис. 6. Алгоритм економіко-математичної моделі

Джерело: розроблено автором

схеми трасування виробок горизонту випуску і доставки рудної маси (рис. 4).

Також пропонується застосовувати системи капітальних рудоспусків, які будуть проходитись на декілька технологічних підповерхів (рис. 5).

Кількість рудоспусків пропонується два-три, для забезпечення перепуску з технологічних горизонтів рудної маси різної якості [2].

Економічна ефективність запропонованих варіантів трасування виробок днищ горизонтів випуску і доставки та відкотного (концентраційного) горизонту розраховувалась на розробленій, у програмі Exel 10.0 операційної системи Windows 7, економіко-математичній моделі (табл. 1, 2, рис. 6). Розрахунки проводились для схем доставки рудної маси з її випуском через траншейне днище (рис. 1 б і 4 б), для різкої кількості рудоспусків (від 1 до 3), різної відстані між системами капітальних рудоспусків (від 50 до 700 м) та для різної відстані між відкотними (концентраційними) горизонтами (від 50 до 125 м), що відповідає кількості підповерхів 1-3.

Таблиця 2

Розрахункові дані по результатам економіко-математичного моделювання ефективності схем доставки рудної маси

№ з/п	Значення	Розмірність	Індекс
1	Балансовий запас руди у виймальній одиниці (видобувному блоці)	т	$Q_{бал}$
2	Об'єм проходки горизонтальних доставочних виробок по руді	м^3	$V_{г.д.в.р}$
3	Об'єм проходки горизонтальних доставочних виробок по пустим породам	м^3	$V_{г.д.в.п}$
4	Об'єм проходки горизонтальних транспортних виробок (ортів-заїздів) по руді	м^3	$V_{г.т.в.р}$
5	Об'єм проходки горизонтальних транспортних виробок (ортів-заїздів) по пустим породам	м^3	$V_{г.т.в.п}$
6	Об'єм проходки вертикальних виробок (рудоспусків) по руді	м^3	$V_{р/с.р}$
7	Об'єм проходки вертикальної виробки (рудоспусків) по пустим породам	м^3	$V_{р/с.п}$
8	Кількість руди, що вилучається у процесі проходки підготовчих виробок	т	$A_{р.п.в}$
9	Кількість руди, що вилучається у процесі проходки нарізних виробок	т	$A_{р.н.в}$
10	Запас рудної маси, що підлягає доставці	т	$Q_{р.м}$
11	Час заповнення ковша	хв.	$t_{з.к}$
12	Час розвантаження ковша	хв.	$t_{р.к}$
13	Час руху порожньої машини	хв.	$t_{р.пор}$
14	Час руху навантаженої машини	хв.	$t_{р.нав}$
15	Час циклу роботи самохідного навантажувально-доставочного обладнання	хв.	$t_{ц}$
16	Технічна продуктивність доставочного обладнання	т/зміну	$P_{техн}$
17	Час роботи обладнання протягом зміни	хв.	$T_{обл.зм}$
18	Експлуатаційна продуктивність праці на доставці руди	т/зміну	$P_{екпл}$
19	Загальний час роботи обладнання на технологічному процесі доставки рудної маси	змін	$T_{заг.обл}$
20	Інтенсивність процесу випуску рудної маси	т/м^2 за добу	I
21	Об’єм відновлення доставочних гірничих виробок	м/1000 т	$V_{відн.д.в}$
22	Об’єм відновлення транспортних гірничих виробок (ортів-заїздів)	м/1000 т	$V_{відн.т.в}$
23	Витрати на відновлення доставочних гірничих виробок	грн	$Z_{д.г.в}$
24	Витрати на відновлення транспортних гірничих виробок (ортів-заїздів)	грн	$Z_{т.г.в}$
25	Витрати на енергію (паливо)	грн	$C_{ен(пал)}$
26	Експлуатаційні витрати на поточний ремонт та утримання самохідного обладнання	грн	$C_{рем.утр}$
27	Витрати на амортизаційні відрахування доставочного обладнання	грн	$C_{ам}$
28	Доплати на заробітну плату та премії	грн	U
29	Загальні витрати на заробітну плату	грн	$C_{зар.пл}$
30	Витрати на проходку горизонтальних доставочних виробок по руді	грн	$C_{п.г.д.в.р}$
31	Витрати на проходку горизонтальних доставочних виробок по пустим породам	грн	$C_{п.г.д.в.п}$
32	Витрати на проходку горизонтальних транспортних виробок (ортів-заїздів) по руді	грн	$C_{п.г.т.в.р}$
33	Витрати на проходку горизонтальної транспортних виробок (орті-заїзів) по пустим породам	грн	$C_{п.г.т.в.п}$
34	Витрати на проходку вертикальних виробок (рудоспусків) по руді	грн	$C_{п.р/с.р}$
35	Витрати на проходку вертикальних виробок (рудоспусків) по пустим породам	грн	$C_{п.р/с.п}$
36	Сумарні витрати на доставку рудної маси	грн	$C_{дост}$
37	Питомі витрати на доставку рудної маси	грн/т	$c_{дост.р.м.}$

Джерело: розроблено автором

На основі проведених розрахунків побудовані графіки залежностей (рис. 7-9).

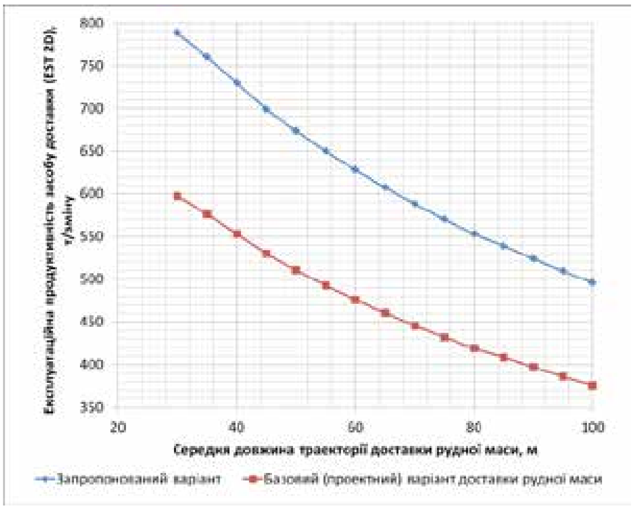

Рис. 7. Графіки залежності експлуатаційної продуктивності НДМ EST 2D від середньої довжини траєкторії доставки рудної маси для запропонованого та базового варіантів схем доставки рудної маси

Джерело: розроблено автором

З графіків (рис. 7) видно, що експлуатаційна продуктивність самохідної НДМ EST 2D для базової (проектної) схеми доставки рудної маси в 1,3 рази нижча ніж у для запропонованої.

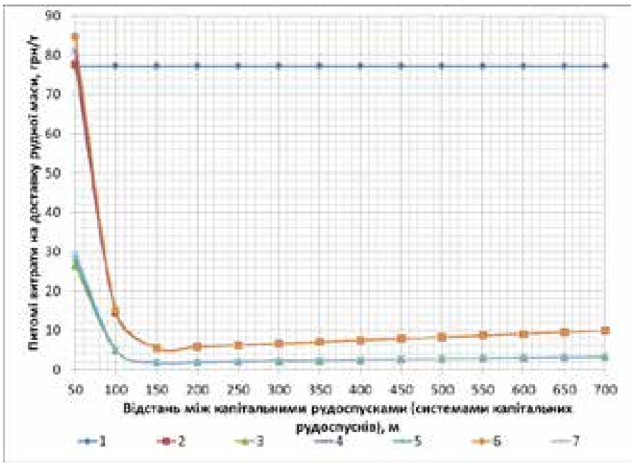

Рис. 8. Графіки залежності питомих витрат на доставку рудної маси від відстані між капітальними рудоспусками (системами капітальних рудоспусків):

1 – базовий (проектний) варіант доставки рудної маси 2, 3, 4, 5, 6, 7 – запропонований варіант схеми доставки рудної маси: 2 – 1 підповерх (п/п) і 1 рудоспуск (р/с); 3 – 3 п/п і 1р/с; 4 – 1 п/п і 2 р/с; 5 – 3 п/п і 2 р/с; 6 – 1 п/п і 3 р/с; 7 – 3 п/п і 3 р/с

Джерело: розроблено автором

З графіків (рис. 8 і 9) видно, що кількість капітальних рудоспусків не значним чином впливає на питомі витрати у процесі доставки, але дозволяє здійснювати перепуск окремо чистої руди, рудної маси та пустих порід, або рудної маси різної якості [2].

Також з графіків (рис. 8 і 9), встановлено, що найменші затрати та найбільша економічна

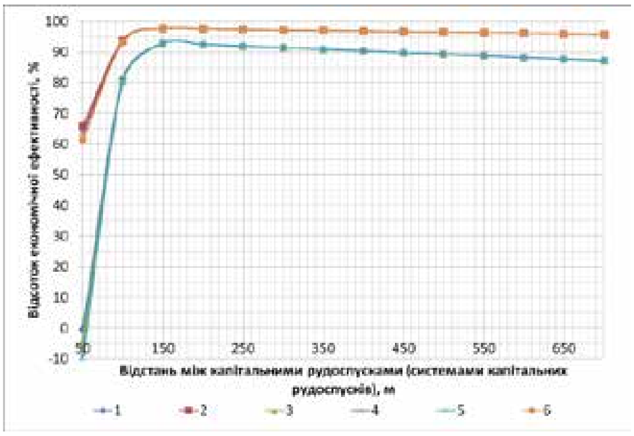

Рис. 9. Графіки залежності відсотку економічної ефективності застосування запропонованих варіантів схем доставки рудної маси у порівнянні з базовими (проектними) варіантами від відстані між капітальними рудоспусками (системами капітальних рудоспусків):

1 – 1 п/п і 1 р/с; 2 – 2 п/п і 1 р/с; 3 – 1 п/п і 2 р/с; 4 – 2 п/п і 2 р/с; 5 – 1 п/п і 3 р/с; 6 – 2 п/п і 3 р/с

Джерело: розроблено автором

ефективність спостерігається у разі відстані між системами капітальних рудоспусків у межах 150 м, яка складається із 2-3 рудоспусків та відстанню між концентраційними горизонтами по висоті – 125 м і більше.

Виходячи з проведених розрахунків пропонується наступна схема підготовки групи рудних покладів для умов ш. «Октябрська» ПАТ «Кривбасзалізрудком» (рис. 10).

Рис. 10. План відкотного гризону 1340 м ш. «Октябська» ПАТ «Кривбасзалізрудком» для застосування запропонованих схем доставки рудної маси

Джерело: розроблено автором на основі [5]

Висновки і пропозиції. Установлений принцип розрахунку ефективної довжини навантажувально-випускного заїзду для будь-якого типу і моделі самохідної НДМ. На основі чого можливе заповнення робочого органу НДМ в середньому на 95% за одне занурення ковша в рудний навал та підвищити її продуктивність роботи більше ніж в 1,3 рази, у порівнянні з проектними схемами. Що дало можливість розробити і рекомендувати у якості проектних нові схеми доставки рудної маси.

Економіко-математичне моделювання розроблених схем доставки рудної маси для конкретних умов ш. «Октябрська» ПАТ «Кривбасзалізрудком» дало змогу встановити оптимальні параметри трасування виробок горизонтів випуску і доставки та відкотного (концентраційного) горизонту: кількість рудоспусків – 2-3; відстань між системами капітальних рудоспусків – 150 м; відстань між концентраційними горизонтами по висоті – від 125 м. Так як за цих умов досягається найбільша економічна ефективність, близько 97,6%, у порівнянні з базовими схемами доставки рудної маси.

На основі розробленої економіко-математичної моделі можуть бути вирішені усі основні завдання по визначенню оптимальних параметрів схем доставки рудної маси на технологічних підповерхах і схем підготовки рудних покладів з використанням різного гірничого обладнання, його різних типорозмірів та моделей.

Запропонована економіко-математична модель дає змогу, у разі переоцінки запасів корисних копалин, на діючих підприємствах обрати раціональний тип та модель самохідного гірничого обладнання, схеми трасування виробок концентраційного та технологічних підповерхів з урахуванням сучасних потреб ринку у відповідній сировині.

Список літератури:

1. Kalinichenko V. A. Prospects for the use of load-haul-dump in the process of ore drawing and delivery of ore in difficult geomechanical conditions of ore deposits / V. A. Kalinichenko, A. V. Kosenko //«Інноваційний розвиток гірничодобувної галузі»: Міжнародна науково-технічна Інтернет-конференція. – Кривий Ріг. – 2016. – С. 108.
2. Тарасютин В. М. Разработка рациональных вариантов ресурсосберегающей технологии очистной выемки залежей богатых железных руд шахт с использованием самоходного горного оборудования / В. М. Тарасютин, А. В. Косенко // Materials of the XI international scientific and practical conference «Modern European science – 2015» (June 30 – July 7, 2015). Technical scinces Physical culture and sport. – Sheffild: SCIENCE AND EDUCATION LTD. – 2015. – Volume 11. – С. 69-74.
3. Дослідження та удосконалення технології відпрацювання покладів із застосуванням самохідної доставочної техніки / Калініченко В. О., Швагер Н. Ю., Чухарев С. М. [та ін.] // Вісник КНУ. – 2015. – Вип. 40 – С. 3-7.
4. Підвищення ефективності технологічного процесу випуску і доставки руди на базі використання самохідної навантажувально-доставочної техніки / М. І. Ступнік, В. О. Калініченко, В. М. Тарасютін [та ін.] // Вісник КНУ. – 2016. – Вип. 41. – С. 141-146.
5. Проект № 148-20-11 нарезных и очистных работ в блоке 140-147 оси гор. 1220 м в п/эт. гор. 1265/1190 м зал. «Основная» п. ш. «Большевик» (с применением самоходного оборудования) // ПАО «Кривбассжелезорудком» // шахта «Октябрьская» // г. Кривой Рог. – 2011 г.
6. Уникальный метод заполнения ковша в действии / От экспертов подземных разработок. – Tammpere, Finland: Sandvik Mining and Construction Finland Corp. – 12 с.
7. Хоменко О. Є. Горное оборудование для подземной разработки рудных месторождений: справочное пособие / Хоменко О. Є., Кононенко М. Н., Мальцев Д. В. – Д.: Национальный горный университет, 2011. – 448 с.
8. Ломоносов Г. Г. Производственные процессы подземной разработки рудных месторождений: учебник для вузов по специальности «Подземная разработка месторождений полезных ископаемых» направления подготовки «Горное дело» Изд.2-е, стер. / Г. Г. Ломоносов. – М.: Горная книга, 2013. – 516 с.

Косенко А.В.
Криворожский национальный университет

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ И ОБОСНОВАНИЕ ПРОЕКТНЫХ РЕШЕНИЙ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ САМОХОДНОЙ ПОГРУЗОЧНО-ДОСТАВОЧНОЙ ТЕХНИКИ НА ТЕХНОЛОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ ДОСТАВКИ РУДНОЙ МАССЫ (НА ПРИМЕРЕ ШАХТЫ «ОКТЯБРЬСКАЯ» ПАО «КРИВБАССЖЕЛЕЗРУДКОМ»)

Аннотация
Установлено, что для условий подземного Кривбасса основной проблемой разработки месторождений природно-богатых железных руд является интенсификация ее добычи. Повышение интенсивности возможно благодаря внедрению современных методов производства с применением современной механизации всех производственных процессов. Проведенный критический анализ проектных решений и литературных источников по применению самоходного погрузочно-доставочного оборудования на технологическом процессе выпуска и доставки рудной массы позволил разработать усовершенствованные схемы. Совершенствование схем доставки рудной массы основано на повышении производительности средств доставки. Экономическая эффективность разработанных схем по сравнению с проектными доказана с помощью технико-экономического сравнения на разработанной экономико-математической модели. Критерием оптимальности в процессе сравнения было выбрано удельные затраты на доставку 1 т рудной массы.
Ключевые слова: показатели извлечения руды, горнодобывающее предприятие, самоходная погрузочно-доставочная техника, схема доставки рудной массы, капитальный рудоспуск, концентрационный горизонт, экономико-математическая модель.

Kosenko A.V.
Kryvyi Rih National University

GROUND IMPROVEMENT AND DESIGN SOLUTION IN CASE OF SELF-PROPELLED LOADING AND HAUL EQUIPMENT ON THE TECHNOLOGICAL PROCESS OF DELIVERY OF ORE MASS (FOR EXAMPLE MINE «OKTYABRSKA» PUBLIC COMPANY «KRYVBASZALIZRUDKOM»)

Summary
It is established that the conditions underground Kryvbas main problem of mining natural rich iron ore to intensify its production. Increasing the intensity is possible due to the introduction of modern production methods using modern mechanization of all production processes. The critical analysis of the design and the literature on the use of self-propelled equipment in the technological process of drawing and delivery of ore mass made it possible to develop improved scheme. Improving delivery schemes ore mass based on increasing productivity means of delivery. Economic efficiency schemes developed in comparison with the project demonstrated by a feasibility comparison to the developed mathematical model. For optimality criterion in the comparison was chosen unit costs of delivery of 1 ton of ore mass.
Keywords: indicators extract ore mining company, propelled loading and conveying equipment, circuit delivering ore mass, major ore pass, concentration horizon, economic and mathematical model.

УДК 631.51:631.16

МЕТОД ОРАНКИ ҐРУНТУ

Котречко О.О., Ружило З.В., Новицький А.В., Банний О.О.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Розроблений метод оранки важких глинистих, сухих ущільнених, твердих та задернілих ґрунтів. Суть методу полягає в покращенні фізико-механічних властивостей, водно-повітряного, теплового та поживного режимів ґрунтів. Реалізацію запропонованого методу оранки здійснюють за рахунок розробки нової конструкції плуга, що забезпечує пошаровий обробіток ґрунту у двох горизонтах. Для вирішення вказаної вимоги перпендикулярно до польової дошки у горизонтальній площині по напрямку руху знаряддя встановлюють ніж з шириною захвату рівною ширині скиби. Підрізання нижнього пласту скиби здійснюють лемешем. З метою нарізання вертикальних щілин у нижньому пласті скиби на дні борозни, та створена у нижньому пласті скиби вертикальних тріщин перпендикулярно до робочої поверхні леміша по напрямку руху плуга встановлюють ножі з верхніми та нижніми різальними кромками.
Ключові слова: оранка, ґрунт, плуг, леміш, ножі, пласт, борозна.

Мета статті. Головною метою статті є розробка конструкції плуга, який забезпечить підвищення якості оранки важких глинистих сухих ущільнених та задернілих ґрунтів при менших енерговитратах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Відомі методи оранки ґрунтів лемішно-полицевими плугами загального призначення, наприклад ППН-40, ППН-50, ПБН-100А, ПЛН-3-35, ПЛ-5-40, ПЛ-8-40 та ін., з корпусами, до складу яких входять леміш, полиця, польова дошка і стояк [1; 2]. Загальним недоліком цих методів є вузький спектр оранки різновидів ґрунтів з різними фізико-механічними характеристиками.

Оранка існуючими плугами твердих ущільнених та задернілих ґрунтів відбувається створенням великих брил неупорядковано розміщених на дні борозни, що вимагає додаткових витрат на їх кришення. При цьому підорні шари залишаються ущільненими, із-за чого відсутнє накопичення у них вологи, що зменшує урожайність сільськогосподарських культур. З іншої сторони, при оранці таких ґрунтів тиск, що створюється на лемеші плуга, перевищує границю їх міцності на розтяг у 15-18 разів [3]. Це спричиняє руйнування структури ґрунтів, внаслідок чого їх екологічна придатність виявляється недостатньою.

Більш близьким до запропонованого є метод оранки ґрунту з розрізанням скиби у горизонтальній площині на полоси та нарізанням на дні борозни щілин [4]. Недоліком цього методу є те, що зусилля на деформацію ґрунту лемішем створюють додатковий тиск на польову дошку, що спричиняє її передчасне зношування. Тому для урівноваження діючої системи сил доцільна установка ножа перпендикулярно до польової дошки у горизонтальній площині по напрямку руху знаряддя. В зв'язку з ним розроблена нова конструкція корпуса плуга, який містить леміш – *1*, полицю – *2*, польову дошку – *3*, стояк – *4*, горизонтальний ніж – *5*.

Викладення основного матеріалу дослідження. Для розрізання скиби у горизонтальній площині на пласти, перпендикулярно до польової дошки кріплять ніж 5, шириною захвату рівною ширині скиби рис. 1.

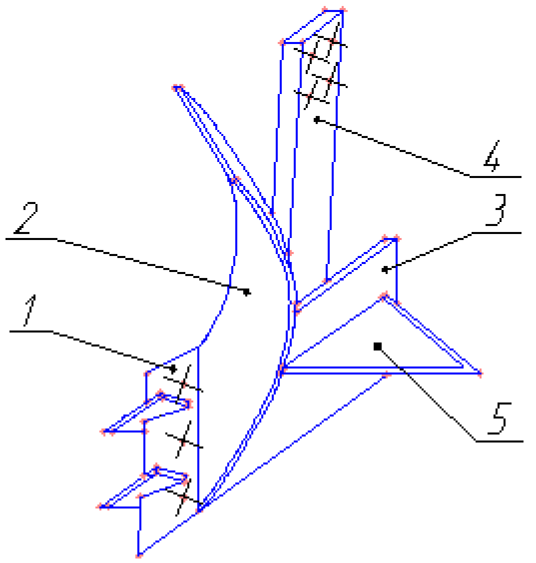

Рис. 1. Корпус плуга: 1 – леміш; 2 – полиця; 3 – польова дошка; 4 – стояк; 5 – горизонтальний ніж

Підрізання першим плугом верхнього пласту *6* скиби товщиною h_1 у горизонтальній площині приведено на рис. 2. При цьому, ширина захвату *L* ножа 5 повинна бути не менше ширини скиби.

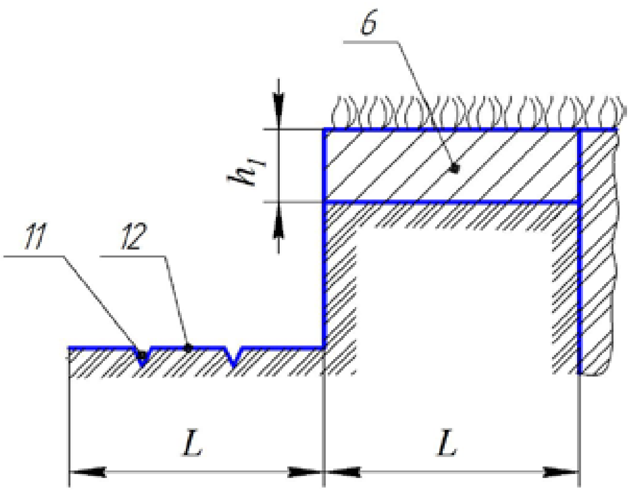

Рис. 2. Схема підрізання верхнього пласту скиби

Підрізання нижнього пласту *7* скиби товщиною h_2 виконують лемешем *1*, на робочій поверхні якого встановлені ножі *8* з верхніми *9* і нижніми *10* різальними кромками (рис. 3).

Оранку ґрунту виконують наступним чином. Під час руху першого плуга ніж *5* підрізає пласт *6* скиби товщиною h_1. Одночасно леміш плуга підрізає скибу товщиною *H* (рис. 4).

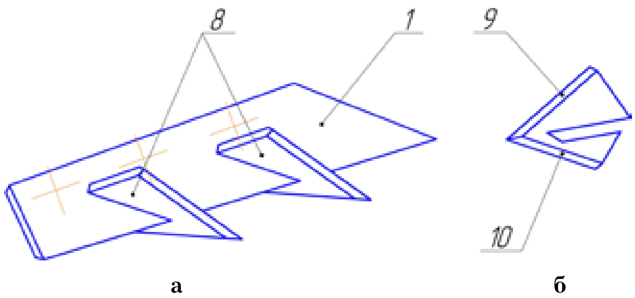

Рис. 3. Конструкція леміша:
а – леміш; б – ніж леміша

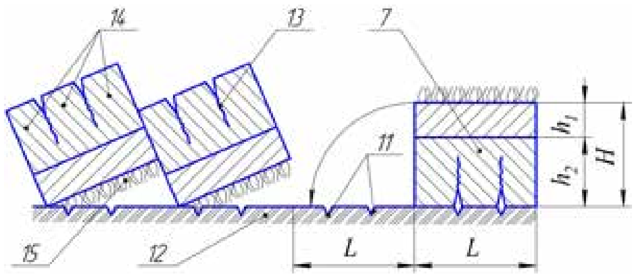

Рис. 4. Схема розміщення скиб із пожнивними залишками на дні борозни

При цьому нижні різальні кромки *10* ножів *8* нарізають щілини *11* на дні *12* борозни, а верхні *9* – створюють у нижньому пласті 7 скиби вертикальні тріщини *13*, які під час обертання розповсюджуються і розділяють його на полоси *14*, внаслідок чого відбувається додаткове кришення ґрунту. Під час руху другого плуга пласти *6*, товщиною h_1 і *7*, скиби товщиною h_2 переміщуються по внутрішній поверхні полиці, де відбувається їх обертання, кришення та скидання разом з пожнивними залишками *15* на дно попередньо створеної борозни.

За рахунок ножа *5*, встановленого на польовій дошці *3*, відбувається урівноваження зусиль на робочі органи, що зменшує тиск на польову дошку і енерговитрати на деформацію ґрунту.

Після оранки, за рахунок обертання скиб на 180° та укладання їх у власні борозни, поверхня поля є рівною

Висновок. У зв'язку з тим, що оранка ґрунту відбувається пошарово розрізанням скиб на два пласти та із одночасним створенням тріщин знизу у вертикальній площині в нижньому пласті скиби при підрізанні його лемешем, а також нарізання щілин на дні борозни, забезпечуються:

- рівномірне без утворення глиб кришення скиб;
- накопичення вологи у підорних шарах борозни;
- якісний обробіток ґрунту при зменшенні тягового опору плуга;
- підвищення екологічності обробітку ґрунту.

Запропонований спосіб оранки ґрунту, з врахуванням його переваг в порівнянні з відомими, може бути рекомендований для використання в сільському господарстві.

Список літератури:

1. Гапоненко В.С., Войтюк Д.Г. Сільськогосподарські машини – 6е видання, перероблене і доповнене.Посібник для ПТУ. – К.: Урожай, 1992. – 448 с.
2. Войтюк Д.Г. Сільськогосподарські машини: Підручник. 2-е видання / Д.Г. Войтюк, Г.Р. Гаврилюк. – К.: Каравела, 2008. – 552 с.

3. Кленин К.И., Сакун В.С. Сельськохозяйственные и мелиоративные машины / К.И. Кленин, В.С. Сакун. – М.: Колос, 1980. – 12 с.
4. Патент України на корисну модель. № 106066 А 01В 7900. Бюл. №7 від 11.04.2016 р.

Котречко А.А., Ружило З.В., Новицкий А.В., Банный А.А.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

МЕТОД ВСПАШКИ ПОЧВЫ

Аннотация
Разработан метод вспашки тяжелых глинистых, сухих уплотненных, твердых и задернелых почв. Суть метода заключается в улучшении физико-механических свойств, водно-воздушного, теплового и питательного режимов почв. Реализацию предложенного метода вспашки осуществляют за счет разработки новой конструкции плуга, что обеспечивает послойную обработку почвы в двух горизонтах. Для решения указанного требования перпендикулярно до полевой доски в горизонтальной плоскости по направлению движения плуга устанавливают нож с шириной захвата равной ширине пласта. Подрезание нижнего пласта осуществляют лемехом. С целью нарезки вертикальных щелей в нижнем пласте и на дне борозды, перпендикулярно к рабочей поверхности лемеха по направлению движения плуга устанавливают ножи с верхними и нижними режущими кромками.
Ключевые слова: вспашка, грунт, плуг, лемех, ножи, пласт, борозда.

Kotrechko O.O., Ruzhilo Z.V., Novitskyi A.V., Bannyi O.O.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

TILLAGE METHOD

Summary
The method of plowing heavy clay, compacted dry, hard and grassed land has been elaborated. The essence method is to improve the physical and mechanical properties, water and air, heat and soil nutrient regimes. The implementation of the proposed method of plowing is carried out through the development of a new design of a plow that provides layered soil treatment in the two horizons. To address this requirement the board perpendicular to the field in the horizontal plane in the direction of movement of the plow knife set with width equal to the width of the formation. To cut the lower vertical slits at the bottom of the formation and furrows perpendicular to the working surface in the direction of the coulter movement of the plow blades mounted to the upper and lower cutting edges.
Keywords: plowing, soil, plow, blade, blades, plastics, furrow.

УДК 664.641.19:664.681.2

УДОСКОНАЛЕННЯ РЕЦЕПТУРИ ШОКОЛАДНИХ ТІСТЕЧОК «БРАУНІ», ЗБАГАЧЕНИХ ЛЬНЯНИМ ТА ВІВСЯНИМ БОРОШНОМ

Матиящук О.В.. Башкірова Н.В.
Національний університет харчових технологій

У роботі запропоновано удосконалення рецептури приготування шоколадних тістечок «Брауні» з використанням льняного та вівсяного борошна з метою отримання виробів з підвищеною харчовою та біологічною цінністю, за рахунок підвищення вмісту незамінних амінокислот, мінеральних речовин та харчових волокон.
Ключові слова: бісквіт, тістечка, льняне борошно, вівсяне борошно, харчування.

Постановка проблеми. Як відомо велика частина населення України, особливо молодь та діти, з задоволенням вживають солодкі борошняні кондитерські вироби у вигляді тістечок, тортів, мафінів та ін., основою для приготування яких є тісто, виготовлене на основі пшеничного борошна. Борошняна кондитерська продукція представлена великою групою виробів, різноманітною за своїм асортиментом, зовнішнім виглядом, ароматом та смаком [1].

Основною сировиною в технології бісквітних виробів є борошно, цукор, жири, яєчні та молочні продукти. На їх частку припадає близько 90% усієї сировини, що використовується. Пшениця є цінною зерновою культурою, яка містить масу корисних речовин. Разом з пшеничним бо-

рошном – солодкі вироби багаті на вуглеводи за рахунок вмісту в них цукру, яєць, жиру та інших продуктів з високою енергетичною цінністю. Однак більшість кондитерських виробів бідні на вітаміни та біологічно активні речовини, за рахунок їх відсутності в основній сировині, або руйнації під дією високих температур під час випікання [2].

Шоколадне тістечко «Брауні» було придумане на шеф-кухарем легендарного готелю «Palmer» в Чикаго в 1893 році. Це тістечко печуть там до теперішнього часу за оригінальним рецептом. З тих часів це один із найбільш відомих і популярних десертів у світі. В Україні десерт «Брауні» швидко набув популярності та користується великим попитом у всіх верств населення, особливо його полюбляють діти.

Тому постає задача підвищувати харчову та біологічну цінність солодких борошняних кондитерських виробів шляхом заміни в них складових компонентів, таких як, наприклад, борошно, на льняне та вівсяне.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для підприємств харчової промисловості актуальною є задача розширення сировинної бази борошна за рахунок виявлення альтернативної сировини, яка здатна повністю або частково замінити пшеничне борошно на інші види борошна з метою збагачення хімічного складу харчового продукту. Інноваційна технологія виготовлення бісквітного десерту «Брауні» функціонального призначення складається з часткової заміни основної сировини – пшеничного борошна, на борошно інших культур, таких як, наприклад, вівсяне та льняне, та слугує вдалим прикладом удосконалення рецептури солодких страв [2].

Проведений літературний огляд показав, що вівсяне та льняне борошно слугує джерелом таких корисних компонентів, як клітковини, білків, рослинних харчових волокон, амінокислот, вітамінів (В, Е, А), ферментів, мікро- та макроелементів, у тому числі кремнія, марганця, селена, магнію, кальцію, заліза [3].

Льняне борошно містить фолієву кислоту, що вважається основним помічником кровотворних органів, корисні жирні кислоти Омега-3 та Омега-6, а також антиоксиданти (лігнани), що запобігають утворенню ракових клітин. Льняне борошно широке застосування знайшло в кулінарії, косметології та в медицині [4].

За складом амінокислот вівсяне борошно є наближеним до цінного м'язового білка, що робить його чудовим дієтичним продуктом. У вівсяному борошні зосереджено багато легкозасвоюваних вуглеводів, крім того, воно сприяє утворенню в організмі гормону серотоніну, який відповідає за гарний настрій. Борошно вівсяне відрізняється зниженим вмістом крохмалю і підвищеним вмістом жиру і рослинних харчових волокон. У вівсяного борошна є амінокислоти, вітаміни В, Е, А, ферменти, набір мікроелементів, у тому числі кремній, що грає важливу роль в процесі обміну речовин, мінеральні солі, клітковина [4].

Вівсяне борошно дуже добре підходить для випікання борошняних страв. Фаворитами є печиво та млинці. Дієтологи вважають, що овес, із зерен якого отримують борошно, найкорисніший із злаків. Він допомагає налагодити обмін жирів, виводить шлаки із організму, знижує рівень цукру в крові [5].

Включення в раціон даних продуктів покращує роботу нервової системи, захищає серцево-судинну систему, зміцнює організм і регулює обмінні процеси.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Виходячи із вищесказаного, метою дослідження було виявлення функціонально-технологічного потенціалу заміни пшеничного борошна на льняне та вівсяне з метою створення оздоровчого функціонального продукту. Це продукти, які, не порушуючи збалансованість раціону, містять гарантовану оптимальну кількість речовин для підвищення опірності організму до шкідливої дії навколишнього середовища, обмежують накопичення токсинів та прискорюють їх виведення з організму.

Об'єкти та методи дослідження. В якості об'єктів дослідження виступали: льняне борошно – продукт помелу насіння льону після відділення із нього масла; вівсяне борошно – продукт помелу вівса, що багатий на клітковину і легкозасвоювані білки та мінерали; технологія приготування американського шоколадного тістечка «Брауні».

Крім цього при проведенні лабораторних досліджень та випробувань використовували борошно пшеничне – (ДСТУ 46.004-99), цукор білий кристалічний (ДСТУ 4623:2006), яйця курячі, масло солодковершкове (ДСТУ 4445:2005), вівсяне борощно (ДСТУ 2422-94), льняне борошно та какао (ДСТУ 4391:2005).

Дослідження із визначення якості сировини, напівфабрикатів і готових виробів проводили з використанням загальноприйнятих і спеціальних методик.

Мета статті. Метою даної роботи є поліпшення фізико-хімічних властивостей та збагачення хімічного складу одного із самого популярного десерту в світі – шоколадного тістечка «Брауні», шляхом збільшення вітамінного, мінерального складу та інших компонентів, що відіграють важливу роль в організмі людини.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з тим, що льняне та вівсяне борошно використовували для збагачення тістечок, було проведено порівняльний аналіз їх хімічного складу з хімічним складом пшеничного борошна (табл. 1).

Згідно наведених даних в табл. 1, в льняному борошні порівняно з пшеничним борошном значно вищий вміст білка, жиру, мінеральних речовин, в тому числі кальцію і магнію та значно нижчий вміст крохмалю. Вміст харчових волокон у льняному борошні складає 33,7%, що майже в 3 рази перевищує вміст даного компонента в пшеничному борошні. Вміст кальцію, заліза та магнію значно вищий в льняному борошні порівняно з пшеничним.

В таблиці 2 наведено порівняльну характеристику амінокислотного складу борошна різних видів. Як показали дані (табл. 2), в льняному борошні загальна кількість незамінних амінокислот складає 10513 мг на 100 г продукту, що в 3,2 рази більше, ніж в пшеничному борошні. В борошні льняному переважає амінокислота лейцин, окрім того було відмічено більш високий вміст амінокислоти лізина, дефіцитної для всіх сортів пшеничного борошна.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика борошна

Показники	Види борошна		
	Пшеничне	Вівсяне	Льняне
Калорійність, ккал	364	369	270
Жири, г	1,0	6,8	5,0
Холестерин	-	-	-
Натрій, мг	2,0	21,0	33,0
Калій, мг	107,0	280,0	894,3
Вуглеводи, г	76,0	64,9	40,0
Білки, г	10,0	13,0	25,0
Кальцій, мг	15,0	56,0	280,5
Вітамін B_{12}, мг	-	0,5	0,52
Вітамін C, мг	-	-	0,66
Залізо, мг	1,2	3,6	6,3
Вітамін B_6, мг	-	0,5	0,52
Магній, мг	22,0	110,0	431,2
Крохмаль, г	77,5	63,5	7,8
Харчові волокна, г	10,7	4,5	33,7

Таблиця 2

Порівняльна характеристика амінокислотного складу борошна різних видів

Амінокислота	Масова доля амінокислоти, мг на 100 г продукту		
	Борошно пшеничне	Борошно льняне	Борошно вівсяне
Загальна кількість	3021	10 513	3230
Валін	471	1592	410
Ізолейцин	430	970	380
Лейцин	806	2663	690
Лізин	250	1318	310
Метіонін+цистин	353	348	290
Треонін	311	1492	310
Триптофан	100	950	100
Фенілаланін+ тирозин	750	2205	740

Методом багатофакторного експерименту було визначено оптимальні дозування льняного та вівсяного борошна для шоколадних тістечок «Брауні», які підвищують вміст амінокислот та мінеральних речовин в тістечках до статусу функціонального інгредієнта. А саме, вміст харчових волокон в тістечку з додаванням льняного борошна склало 4,50 і 4,43% в залежності від дозування. Згідно до рекомендацій ФАО/ВООЗ продукт , що містить харчові волокна в кількості 3 г на 100 г продукту, розглядається як джерело цього функціонального інгредієнта. При цьому дані дозування льняного та вівсяного борошна не роблять негативного впливу на споживчі властивості виробу.

На основі проведених досліджень встановлено оптимальне співвідношення основних рецептурних інгредієнтів, що дало можливість отримати готовий виріб з найліпшими органолептичними показниками та оптимальним вмістом амінокислот, мінеральних речовин та харчових волокон, що задовольнить добову потребу в цих речовинах дорослої людини. Рецептури тістечок контрольного зразка та зразків, збагачених льняним та вівсяним борошном наведено у табл. 3.

Таблиця 3

Рецептури тістечок контрольного зразка та зразків, збагачених льняним та вівсяним борошном

Сировина	Сировина, г		
	Контроль	Зразок № 1	Зразок № 2
Борошно пшеничне Борошно льняне Борошно вівсяне	45 - -	15 15 15	- 22,5 22,5
Масло вершкове	75	75	75
Цукор	60	60	60
Цукор ванільний	3	3	3
Яйця	2 шт	2 шт	2 шт
Какао	50	50	50
Сіль	0,05	0,05	0,05
Розпушувач	1	1	1

Таблиця 4

Ступінь задоволення добової потреби людини в незамінних амінокислотах, мінеральних речовинах і харчових волокнах

Харчові речовини	Добова потреба	Тістечка «Брауні»			
		контроль		З частковою заміною пшеничного борошна на льняне та вівсяне борошно	
		Вміст	% від добової потреби	Вміст	% від добової потреби
Амінокислота, мг					
Ізолейцин	4,0	0,28	8,0	0,32	9,1
Валин	4,0	0,3	8,6	0,4	11,4
Лейцин	5,0	0,52	10,4	0,67	13,4
Лізин	4,0	0,17	4,3	0,25	6,3
Метіонін + цистин	5,0	0,23	4,6	0,24	4,8
Треонін	3,0	0,2	8,0	0,3	12,0
Триптофан	1,0	0,07	7,0	0,16	16
Фенілаланін + тирозин	6,0	0,49	8,2	0,59	9,8
Мінеральні речовини, мг					
Кальцій	800	15	1,9	37	4,6
Магній	400	11	2,8	43	10,8
Харчові волокна, г					
ХВ	25–30	2,24	7,4	4,5	15

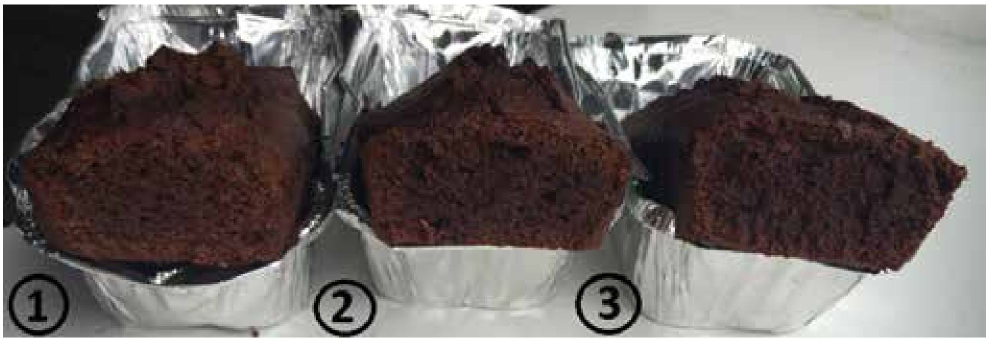

Рис. 1. Зовнішній вигляд тістечок «Брауні»

Таблиця 5

Органолептичні показники шоколадних тістечок «Брауні»

Шоколадне тістечко «Брауні» (вміст певного виду борошна,%)	Органолептичні показники			
	Зовнішній вигляд	Консистеція	Колір	Смак і запах
Контрольний зразок (100 %) (1)	Гладенька поверхня вкрита глянцевою шоколадною глазур'ю. На зрізі видно горішки та рівномірні пори.	Щільна, з рівномірною пористістю, еластична структура м'якушки, коричневого кольору, без комків і сторонніх домішок	Темний шоколад	Насичений запах і смак шоколаду. Характерний кондитерським виробам з вмістом какао
33% пшеничного 33% льняного 33% вівсяного (2)	Гладенька поверхня вкрита глянцевою шоколадною глазур'ю. На зрізі видно горішки та пористість.	Щільна, більш щільніша та волога до центру вироба, еластична структура м'якушки, коричневого кольору, без комків і сторонніх домішок	Темний шоколад	Насичений запах і смак шоколаду. Характерний кондитерським виробам з вмістом какао
50% вівсяного 50% льняного(3)	Гладенька поверхня вкрита глянцевою шоколадною глазур'ю. На зрізі видно горішки та пористість.	Щільна, волога усередині, майже не пориста та нееластична структура поверхні, коричневого кольору, розпадається та не тримає структуру.	Темний шоколад	Насичений запах і смак шоколаду, відчувається маленькі крупинки льняного борошна. Характерний кондитерським виробам з вмістом какао

Етапи технологічного процесу виробництва тістечка «Брауні» складаються з зберігання і підготовки сировини до виробництва; замішування тіста та формування напівфабрикату; випікання виробів; оформлення та подавання. Тістечка «Брауні» випікали протягом 25 хв при температурі 180°С. З табл.1 робимо висновок, що при споживанні 100 г тістечка виготовленого з частковою заміною пшеничного борошна на льняне та вівсяне, підвищує ступінь задоволення добової потреби дорослої людини практично за всіма незамінними амінокислотами, а також кальцієм та магнієм.

Відповідно до теорії збалансованого харчування організм людини потребує певної кількості харчових речовин. У зв'язку з цим було розраховано вміст незамінних амінокислот, кальцію, магнію, харчових волокон в 100 г шоколадного тістечка «Брауні», що задовольнить добову потребу дорослої людини в цих речовинах (табл. 4).

Отже, споживання тістечок «Брауні» з частковою заміною пшеничного борошна на льняне та вівсяне значно збільшує ступінь задоволення добової потреби організму людини в амінокислотах, мінеральних речовинах та харчових волокнах.

Одержані результати показали, що встановлене дозування льняного та вівсяного борошна по 33% від загальної кількості борошна у тістечку не погіршує якість готових виробів і дозволяє покращити біологічну цінність тістечка, за рахунок підвищення вмісту незамінних амінокислот, мінеральних речовин та харчових волокон. Органолептична оцінка готових тістечок наведена в табл. 5.

Отже найбільш оптимальний за органолептичними показниками є зразок № 2 з рівномірним розподілом трьох видів борошна (по 33% кожного).

Висновки і пропозиції. Вівсяне та льняне борошно має високі смакові та фізико-хімічні властивості, які можна використовувати з функціональними цілями у виробництві бісквітних виробів шляхом часткової заміни пшеничного борошна. Зміна рецептури з частковою заміною пшеничного борошна вівсяним та льняним у співвідношенні 1:1:1 дозволяє підвищити біологічну цінність шоколадних тістечок «Брауні», не погіршуючи при цьому органолептичні показники. Такі тістечка можуть бути включені в раціони масового, профілактичного та дитячого харчування.

Список літератури:

1. Герасимова, И.В. Сырье и материалы кондитерского производства [Текст] /. Герасимова И.В. – М.: Агропромиздат, 2001. – 208 с.
2. Ройтер И.М., Макаренкова А.А. Сырье хлебопекарного, кондитерского и макаронного производств: Справочник [Текст] / И.М. Ройтер. – К.: Урожай, 2003. – 208 с.
3. Кудряшова, А.А. Секреты хорошего здоровья и активного долголетия / Кудряшова А.А. – М.: Пищепромиздат, 2000. – 317 с.
4. Пащенко, Л.П. Характеристика насіння льону і їх застосування у виробництві продуктів харчування / Л.П. Пащенко, А.С. Прохорова, Я.Ю. Кобцева, І.А. Нікітін // Зберігання та переробка сільськогосподарської сировини. – 2004. – № 7. – С. 56-57.
5. Скурихин, І.М. Все про їжу з точки зору хіміка: довід. видання / І.М. Скурихин, А.П. Нечаєв. – М.: Вища. шк., 1991. – 288 с.

Матиящук Е.В., Башкирова Н.В.
Национальный университет пищевых технологий

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕЦЕПТУРЫ ШОКОЛАДНЫХ ПИРОЖНЫХ «БРАУНИ», ОБОГАЩЕННЫХ ЛЬНЯНОЙ И ОВСЯНОЙ МУКОЙ

Аннотация
В работе предложено усовершенствование рецептуры приготовления шоколадных пирожных «Брауни» с использованием льняной и овсяной муки с целью получения изделий с повышенной пищевой и биологической ценностью, за счет увеличения содержания незаменимых аминокислот, минеральных веществ и пищевых волокон.
Ключевые слова: бисквит, пирожные, льняная мука, овсяная мука, питание.

Matiyaschuk E.V., Bashkirova N.V.
National University of Food Technologies

IMPROVEMENT OF RECIPE CHOCOLATE CAKE «BROWNIE», ENRICHED WITH FLAXSEED AND OAT FLOUR

Summary
The article presents the improvement of recipes cooking chocolate cake «Brownie», with using flaxseed and oatmeal flour to obtain products with high nutritional and biological value, due to higher content of essential amino acids, minerals and dietary fiber.
Keywords: biscuits, cakes, flax flour, oat flour, food.

УДК 681.5

ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ ОБЪЕКТОВ ИНФОРМАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ ГОСУДАРСТВА

Приймак М.В.
Национальный университет обороны Украины имени Ивана Черняховского

В статье проведен анализ методических подходов к оценке эффективного обеспечения безопасности объектов информационной инфраструктуры государства (ИИГ). Предложено описание формализованной модели функционирования объектов информационной инфраструктуры государства. Рассмотрены общие принципы определения критических объектов инфраструктуры. Описана система мероприятий по нейтрализации (минимизации) угроз объектам ИИГ и величины их возможного ущерба. Предложены задачи обеспечения безопасности объектов ИИГ.
Ключевые слова: информационная инфраструктура государства, критический объект, информационная безопасность.

Постановка проблемы. В связи с тем, что Украина де-факто находится в состоянии вооружённого конфликта, причём на своей территории, приходится рассматривать информационную сферу именно как ещё одно пространство противоборства. Объектами опасного

информационного воздействия и, следовательно, информационной безопасности являются множество объектов информационной инфраструктуры государства (ИИГ), как государственных, так и частных.

События последних лет, такие как атаки на энергетические объекты Украины с помощью программы BlackEnergy, применение кибероружия (Stuxnet и др.), физический захват объектов [3], остро ставят вопрос о создании эффективной государственной системы защиты (координации защиты) критических объектов информационной структуры от деструктивных физических и информационных воздействий.

Анализ последних исследований и публикаций. Анализ источников [7; 12; 16] показал, что общепринятые подходы по определению критических (наиболее важных) объектов ИИГ, методы, которые определяют, возможные мероприятия и задачи по их защите находятся в стадии постоянного совершенствования вследствие увеличения и изменения угроз, воздействующих на эти объекты.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Это порождает необходимость в определении сущности критических объектов информационной инфраструктуры государства, которые будут учитывать чрезмерную уязвимость всех без исключения каналов связи и медиаконтента, основанных преимущественно на использовании наземной инфраструктуры [4].

Управление безопасностью объектов информационной инфраструктуры государства занимает всё более значимое место в функционировании государства [5; 18], применяющего современные технологии сбора, хранения и обработки информации. Данный процесс основывается на периодическом проведении анализа информационных рисков, который позволяет своевременно выявлять угрозы информационной безопасности, уязвимости информационной системы, внедрять соответствующие мероприятия по их нейтрализации и, как следствие, постоянно отслеживать состояние информационной безопасности в государстве, учитывая новые угрозы и уязвимости.

В настоящее время используется множество разнообразных методик анализа информационных рисков, основное отличие которых заключается в применяемых шкалах оценивания уровня риска: количественных или качественных [3; 5; 14; 17].

В количественных методиках риск оценивается через числовое значение. В качестве входных данных для оценивания обычно используют накопленную статистическую информацию об инцидентах [6,9]. Однако частое отсутствие достаточного количества статистических данных приводит к снижению адекватности результатов оценивания.

Качественные методики более распространены [2; 7; 8]. Оценивание проводится на основе экспертных опросов, а перспективные интеллектуальные методы пока применяются недостаточно [10].

Исходя из проведенного анализа методик, можно сделать вывод, что большинство из них базируется на эвристических и/или эмпирических подходах, которые не учитывают новых видов угроз для ИИГ, особенно в сфере киберпространства. Большинство из этих методов являются детерминированными, что не учитывает динамику процесса подготовки объектов к началу активной фазы, после наступления которой они могут быть захвачены или нейтрализованы.

Цель статьи. Главная цель этой работы – рассмотрение методических подходов к оцениванию эффективности обеспечения безопасности объектов ИИГ и предлагается формализованная модель функционирования объектов ИИГ.

Изложение основного материала. Такая ситуация вызывает необходимость решения задачи – построение модели функционирования ИИГ, которая учитывала бы неопределенность периода подготовки объектов ИИГ к активной фазе и разнообразие угроз, влияющих на объекты ИИГ.

Исходными данными для создания такой модели будут: показатель уязвимости информационной инфраструктуры государства (Z) – комплексная величина, определяемая как функция (или функционал) ряда факторов, таких как: важность объектов информационной инфраструктуры (W); угроза информационной безопасности (P); потенциально возможный ущерб (R); уязвимость объектов информационной инфраструктуры (U) и время до начала активной фазы (период подготовки объектов к определенному моменту времени) (T).

В предложенной модели подготовка объектов рассматривается как дискретный процесс, созданный множествами параметров ИИГ, в определенные моменты времени $T = \{t_0, t_1, t_2, ..., t_j\}$, с момента, когда начинается подготовка объектов ИИГ (t_0) и к некоторому моменту (t_j), который отвечает моменту начала активной фазы. Сложность определения момента t_j и, соответственно, длительности периода подготовки объектов ИИГ приводит к тому, что нужно стремиться достичь максимального эффекта защиты этих объектов на каждом шаге моделирования. Поэтому главным критерием функционирования такой системы является минимизация уязвимости информационной инфраструктуры государства.

$$Z = f(W, P, R, U, T) \rightarrow \min \quad (1)$$

Шаг моделирования определяется исходя из длительности периода подготовки объектов к определенному моменту времени tj и должен быть таким, чтобы за это время можно было провести действия по защите объекта, с привлечением внешних средств, или организационными мероприятиями.

Такой подход позволит реализовать принцип естественного эшелонирования защиты и глобальной диверсности.

Основные же сложности анализа угроз связаны с оценкой риска информационной безопасности и его факторов (угроз, возможного ущерба, уязвимостей). Это вызвано следующими проблемами:

1. Неполнотой информации о составляющих риска и их неоднозначные свойства.
2. Сложностью создания модели информационной инфраструктуры и оценивания её уязвимости.
3. Длительностью процесса оценивания и быстрой потерей актуальности его результатов.

4. Сложностью агрегации данных из различных источников, в том числе статистической информации и экспертных оценок.

5. Необходимостью привлечения нескольких специалистов по анализу рисков для повышения адекватности оценивания (как минимум специалистов правоохранительной, технической и кибербезопасности).

Особого внимания заслуживают методы (методики) определения параметров объектов ИИГ, таких как: вес объектов в системе (ранжирование), определение их уязвимостей и мероприятий по нейтрализации деструктивных влияний.

Примером определения степени уязвимости объектов государственной инфраструктуры может служить методика, разработанная министерством внутренней безопасности США. В ее основу положена так называемая модель определения приоритетности объектов основных фондов военно-промышленной базы (The Asset Prioritization Model – (APM)) [16]. Суть ее заключается в расчете индекса рискованности объекта, зависящего от рейтинга объекта по шкале категории факторов и «веса» данного фактора. Методика может быть использована при оценке уязвимости объектов и секторов критической инфраструктуры, в том числе информационной. В этой модели значительно упрощен порядок определения рейтинга объекта с точки зрения оцениваемых параметров – от 1 до 3, где 1 – объект наименее важен, а 3 – объект наиболее важен (в других странах используется 4-х или 5-значный рейтинг).

После описания взаимозависимости объектов критической инфраструктуры ведется поиск наиболее уязвимых из них, воздействие на которые может оказать наиболее негативный эффект на всю инфраструктуру. При этом решается ряд задач, общее количество которых может варьироваться в зависимости от целей исследования и анализируемой ИИГ. Поиском ключевых объектов, воздействие на которые может оказать наиболее негативный эффект, исследование критической инфраструктуры не ограничивается. Это только первый шаг, после чего, как правило, проводится оценивание уязвимости вскрытых «центров тяжести» с помощью метода построения дерева отказов, трансформирующегося в дерево событий, что позволяет определить возможные степени уязвимости инфраструктуры, а также их вариации. Дерево отказов представляет собой бинарное дерево со всеми возможными логическими событиями для каждого потенциального отказа. Именно дерево отказов и событий позволяют сформулировать и разработать возможные мероприятия по защите критических объектов ИИГ.

На следующем этапе разрабатываются алгоритмы оценивания рисков, смысл которых состоит в определении ресурсов, необходимых для обеспечения безопасности наиболее важных из выявленных критических объектов информационной инфраструктуры. При этом одним из главных условий остается соблюдение критерия «стоимость – эффективность», а ключевая проблема состоит в том, чтобы правильно выбрать способы и средства для организации защиты или воздействия [1; 5].

В итоге получаем систему мероприятий по нейтрализации (минимизации) угроз объектам ИИГ и величины возможного ущерба.

При этом основными задачами обеспечения безопасности объектов информационной инфраструктуры должны являться:

1. Систематическое выявление и устранение угроз опасности и их источников.
2. Развитие и совершенствование системы обеспечения безопасности объектов ИИГ, реализующей единую государственную политику в этой области, включая разработку новых и совершенствование существующих способов, методов и средств выявления, оценивания, прогнозирования, нейтрализации и ликвидации угроз, а также средств и методов противодействия этим угрозам.
3. Эффективное противодействие угрозам на объекты ИИГ.
4. Разработка основных направлений государственной политики в области обеспечения безопасности объектов ИИГ, а также мероприятий и механизмов, связанных с реализацией этой политики.
5. Разработка критериев и методов оценивания эффективности системы обеспечения безопасности объектов ИИГ.
6. Совершенствование нормативно-правовой базы по обеспечению безопасности объектов ИИГ.
7. Координация деятельности органов государственного управления в области обеспечения безопасности объектов ИИГ.
8. Разработка научно-практических основ обеспечения безопасности объектов ИИГ.
9. Разработка и реализация целевых программ, направленных на обеспечение безопасности объектов ИИГ.
10. Совершенствование приемов, способов, методов и средств безопасности объектов ИИГ от информационно-технических и информационно-психологических воздействий противоборствующей стороны.

Выводы и предложения. Обеспечение безопасности объектов информационной инфраструктуры должно представлять собой систему мероприятий по деятельности субъектов информационной безопасности по выявлению и ликвидации (нейтрализации) угроз таким объектам, снижению рисков и величины возможного ущерба. Мировой опыт говорит о необходимости создания целостной государственной (межгосударственной) системы защиты ИИГ, сочетающей организационные, оперативные и технические меры нейтрализации различных угроз, которые постоянно развиваются, что требует совершенствования системы защиты ИИГ.

Таким образом, в статье проведен анализ методических подходов к оцениванию обеспечения безопасности объектов информационной инфраструктуры государства, приведено описание формальной модели функционирования объектов ИИГ и рассмотрены принципы определения критических объектов такой структуры и задачи по обеспечению безопасности ИИГ.

Список литературы:

1. Баранник, А., Клементьев С. Организация обеспечения безопасности критической инфраструктуры в США. – М: Зарубежное военное обозрение № 8, 2009. – С. 3-10.
2. Бутусов И.В., Нащекин П.А., Романов А.А. Теоретико-семантические аспекты организации комплексной системы защиты информационных систем // Вопросы кибербезопасности. – 2016. – № 1 (14). – С. 9-16.
3. Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури в Україні: аналітична доповідь / Д.С. Бірюков, С.І. Кондратов, О.І. Насвіт, О.М. Суходоля. – К. : НІСД, 2015. – 35 с.
4. Європейський досвід розбудови системи захисту критичної інфраструктури: уроки для України. – НІСД. : http://www.niss.gov.ua/articles/1371.
5. Кондратьев А. Современные тенденции в исследовании критической инфраструктуры в зарубежных странах // Зарубежное военное обозрение. – 2012. – №1. – С. 19-30.
6. Малюк А.А. Информационная безопасность: концептуальные и методологические основы защиты информации. Учеб, пособие для вузов. – М.: Изд-во «Горячая линия-Телеком», 2004. – 280 с.
7. Харченко В С., Одарущенко О Н., Иванченко О.В. Принципы анализа и управления безопасностью критических інфраструктур // Вісник Хмельницького національного університету, 2010, № 5. – С. 218-221.
8. Чукляев И.И. Методика построения и нечеткая модель оценки защищенности и выбора классов мероприятий по минимизации рисков на основе нейронечеткого классификатора // Известия Смоленского государственного университета, 2015. – № 2-1. – С. 312-319.
9. Чукляев И.И. Система комплексной защиты функционально-ориентированных информационных ресурсов информационно-управляющих систем // Системы компьютерной математики и их приложения, 2016. – № 17. – С. 85-88.
10. Шелупанов А.А., Шумский А.А. Системный анализ в защите информации. – М.: Изд-во «Гелиос АРВ», 2005. – 224 с.
11. Beyer. U., Flentge. F.: Towards a Holistic Metamodel for Systems of Critical In¬frastructures. In: ECN CIIP Newsletter, October/November 2006.
12. Casalicchio, E., Galli, E., Tucci, S.: Federated agent-based modeling and simulation approach to study interdependencies in IT critical infrastructures. In: 11th IEEE Symp. on Distributed Simulation & Real-Time App. IEEE Computer Society, Los Alamitos, 2007.
13. Carreras B.A., Dobson I., Newman D.E.: A loading dependent model for probabilistic cascading failure. Probability in the Engineering and Informational Sciences 19, 15–32, 2005.
14. Fast Analysis Infrastructure Tool Department of Homeland Security's Information Analysis and Infrastructure Protection. National Infrastructure Simulation and Analysis Center (NISAC).
15. Inmon W. H. Building the Data Warehouse. – Wiley, 2006.
16. Pederson. P. et al.: Critical Infrastructure Interdependency Modeling: A Survey of U.S. and International Research. Technical Report. Idaho National Lab, August 2006.
17. Romani F., Chiaradonna S., Di Giandomenico F., Simoncini L.: Simulation models and implementation of a simulator for the performability analysis of electric power systems considering interdependencies. In: 10th IEEE High Assurance Systems Engineering Symposium (HASE 2007), pp. 305–312, 2007.
18. Uniting and strengthening America by providing appropriate tools required to intercept and obstruct terrorism (USA PATRIOT ACT, 2001) : http://frwebgate.access.gpo.gov.

Приймак М.В.
Національний університет оборони України імені Івана Черняховського

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОБ'ЄКТІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ДЕРЖАВИ

Анотація
У статті проведено аналіз методичних підходів до оцінки ефективного забезпечення безпеки об'єктів інформаційної інфраструктури держави (ІІД). Запропоновано опис формалізованої моделі функціонування об'єктів інформаційної інфраструктури держави. Розглянуто загальні принципи визначення критичних об'єктів інфраструктури. Описана система заходів по нейтралізації (мінімізації) загроз об'єктам ІІД і величини їх можливого збитку. Запропоновано завдання забезпечення безпеки об'єктів ІІД.
Ключові слова: інформаційна інфраструктура держави, критичний об'єкт, інформаційна безпека.

Priymak M.V.
National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi

SECURITY FEATURES THE INFORMATION-INFRASTRUCTURE STATE

Summary
The article analyzes the methodological approaches to evaluating the effectiveness of state security information infrastructure (IIG). A description of a formalized model of the functioning of the information infrastructure of the state. The general principles for the determination of the critical infrastructure. A system of measures to neutralize (minimize) threats facilities IIG and the magnitude of their possible damage. Proposed tasks of security-ing sites IIG.
Keywords: information infrastructure of the state, Cree-matic object information security.

УДК 332.6:338:516

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОРМАТИВНОЇ ГРОШОВОЇ ОЦІНКИ ЗЕМЕЛЬ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Сай В.М., Винарчик Л.В., Хавар М.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті досліджено правові аспекти здійснення землевпорядної експертизи нормативної грошової оцінки земель населених пунктів. Розглянуто значення проведення державної експертизи землевпорядної документації в сучасних умовах розвитку земельних відносин. Проведено аналіз державної експертизи технічної документації з грошової оцінки земель населених пунктів України. Виявлено типові зауваження до технічної документації державної експертизи. Вони викликані передусім відсутністю єдиного еталона на виконання відповідних робіт.

Ключові слова: землеустрій, землевпорядна експертиза, земельні відносини, земельна реформа, земельний кадастр.

Постановка проблеми. На Держгеокадастр України та його структурні підрозділи покладені функції відпрацювання державної політики і нормативно-правового регулювання у сфері земельних відносин, раціонального використання та охорони земель. Це вимагає відповідного контролю за проведенням землеустрою. Такими заходами контролю є проведення державної експертизи землевпорядної документації та розроблення стандартів, норм і правил у сфері землеустрою.

Державній експертизі підлягає вся землевпорядна документація із землеустрою, оцінки земель, а також документація і матеріали державного земельного кадастру, яка розробляється на державному, регіональному та місцевому рівнях суб'єктами господарської діяльності, що володіють необхідним технічним і технологічним забезпеченням та у складі яких працюють сертифіковані інженери-землевпорядники.

У ході перевірок виконання робіт із землеустрою землевпорядними організаціями працівники територіальних органів Держгеокадастру України виявляють доволі значну кількість недоліків. Вони викликані передусім відсутністю єдиного еталона на виконання відповідних робіт, неточними формулюваннями рішень міських, районних, селищних рад і, звичайно, «людським фактором».

Зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Роботи із землеустрою мають велике значення для завершення земельної реформи, оскільки вони впливають на соціальне й економічне становище держави. Саме тому дуже важливо виконувати ці роботи якісно.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, що стосуються вирішення цього завдання. Проблемам сучасного землеустрою і землевпорядної експертизи присвячено роботи таких науковців О.А. Домбровська [2], А.М. Третяк [9], Мартин А. [7], Юрець [10], А. Колосюк [6] та інших. Але навіть серед науковців та практиків донині зберігаються значні відмінності у баченні складу та змісту окремих видів землевпорядної документації, порядку їх розроблення, погодження та затвердження, методичних засад проектування тощо.

Питання якості робіт із землеустрою піднімається в таких нормативно-правових актах України, як Земельний кодекс України [3] (статті 118, 123, 186), в законах України «Про державну експертизу землевпорядної документації» і «Про землеустрій» [4; 5], у Методиці проведення державної експертизи землевпорядної документації [8]. У всіх наведених вище нормативно-правових актах вказується, яка документація із землеустрою повинна проходити обов'язкову, вибіркову і добро вільну державну експертизу, а також яка мета, завдання, методика проведення такої експертизи тощо.

Невирішені частини загальної проблеми. Вимоги до якості й обґрунтованості проведення державних землевпорядних експертиз постійно підвищуються поряд із прискоренням науково-технічного прогресу, впровадженням у виробництво новітньої техніки й технології. Тому постає питання ролі державної експертизи землевпорядної документації у системі землеустрою та земельного кадастру.

Формулювання цілей статті. Метою статті є проведення аналізу державної експертизи технічної документації з грошової оцінки земель населених пунктів України. Роботи із землеустрою щодо складання документації з гршової оцінки земель мають велике значення для завершення земельної реформи, оскільки вони впливають на соціальне й економічне становище держави. Саме тому дуже важливо виконувати ці роботи якісно.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до вимог закону технічну документацію з нормативної грошової оцінки земель населених пунктів віднесено до об'єктів обов'язкової державної експертизи. Підставою для прийняття рішення про затвердження органами місцевого самоврядування технічної документації з нормативної грошової оцінки земель населених пунктів є позитивні висновки державної експертизи. Неякісне розроблення технічної документації не дозволяє замовникам робіт – органам місцевого самоврядування своєчасно проводити розгляд та затвердження технічної документації, що в свою чергу призводить до недонадходження плати за землю до місцевих бюджетів [5].

Технічна документація з нормативної грошової оцінки населених пунктів розробляється відповідно до вимог, встановлених Стандартом Держкомзему СОУ ДКЗР 0032632012:2009 «Оцінка земель. Правила розроблення технічної документації з нормативної грошової оцінки земель населених пунктів», затвердженого наказом Держкомзему від 24 червня 2009 р. № 335 та за-

реєстрованого Державним підприємством «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» за №32595752/ 1927 від 10 вересня 2009 року та інших нормативно-правових документів [1].

Відповідно до Закону України «Про державну експертизу землевпорядної документації» та Методики проведення державної експертизи землевпорядної документації, затвердженої наказом Держкомзему України 03.12.2004р. № 391, технічна документація з нормативної грошової оцінки земель населених пунктів підлягає обов'язковій державній експертизі (ст. 9 Закону) [5; 8]. Проведення державної експертизи передбачає експертне дослідження, перевірку, аналіз і оцінку об'єкта державної експертизи та підготовку обґрунтованого та об'єктивного висновку державної експертизи.

При проведенні державної експертизи технічної документації особлива увага приділяється відповідності її законам України та нормативно-правовим актам у сфері оцінки земель, а також вимогам, встановленим Стандартом.

Недоліки технічної документації, як правило, такі [5]:

- невідповідність змісту та розділів вимогам Стандарту;
- відсутність передбачених Стандартом обов'язкових додатків встановленої форми;
- відсутність підписаних та скріплених печаткою відповідального органу показників (в розрізі окремих населених пунктів), за якими розраховуються витрати на освоєння та облаштування території відповідних органів державної статистики, організацій та підприємств, що надають відповідні послуги (електро-, тепло-, газопостачання тощо);
- неправильне застосування укрупнених показників УПВБ (за відсутності даних, зазначених у п. 3 типових недоліків);
- невідповідність площі території, яка береться до розрахунку середньої (базової) вартості 1 $м^2$ земель населеного пункту, а також площі, що значиться в Державній статистичній звітності;
- неякісне виконання графічних матеріалів;
- невідповідність між собою текстової і графічних частин.

Крім того, при визначенні витрат на освоєння та облаштування земель населених пунктів розрахункові дані (вартісні та кількісні показники) не відповідають інформації, наданій відповідними органами державної статистики, які повинні бути представлені станом на початок року проведення оцінки, підписані та скріплені печаткою.

Завищені чи занижені вартісні та кількісні показники витрат на освоєння та облаштування земель населених пунктів та неправильне застосування укрупнених показників УПВБ суттєво впливають на середню (базову) вартість 1 $м^2$ земель населеного пункту [6].

Базовою інформацією для обчислення витрат на освоєння та облаштування в розрахунку на 1 $м^2$ є оціночна територія, яка дорівнює площі забудованої території населеного пункту (табл. 2 та додаток Г до Стандарту), а вихідними даними площі населеного пункту при розрахунках середньої (базової) вартості є Державна статистична звітність (форма 6зем).

Невідповідність площі території, яка береться виконавцем робіт до розрахунку середньої (базової) вартості 1 $м^2$ земель населеного пункту, площі, наведеній в Державній статистичній звітності (форма 6 зем), призводить до неправильного розрахунку середньої (базової) вартості 1 $м^2$ населеного пункту.

Окремі питання при проведенні державної експертизи виникають до складової частини технічної

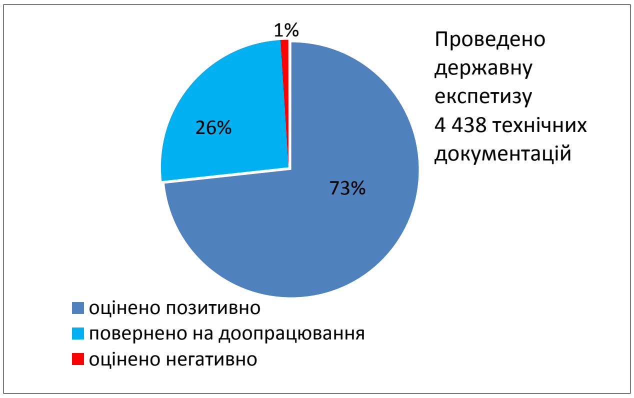

Рис. 1. Результати проведення державної експертизи технічної документації з грошової оцінки земель населених пунктів України в період з 1.01.2012 по 31.12.2012 року

Джерело: [6]

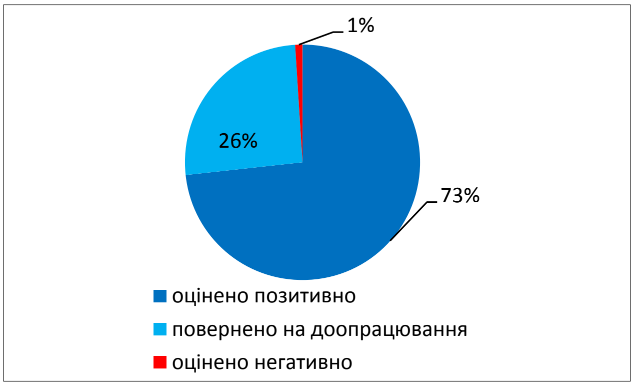

Рис. 2. Результати проведення державної експертизи технічної документації з грошової оцінки земель населених пунктів України в період з 1.01.2016 по 31.12.2016 року

Джерело: розроблено авторами за даними [11]

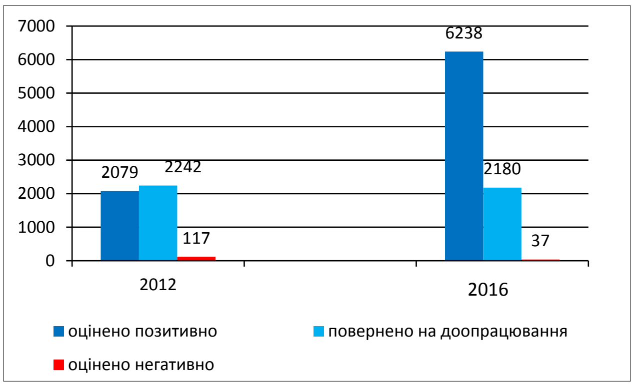

Рис. 3. Порівняльна діаграма стану проведення державної експертизи технічної документації з грошової оцінки земель населених пунктів у 2012–2016 роках

Джерело: розроблено авторами

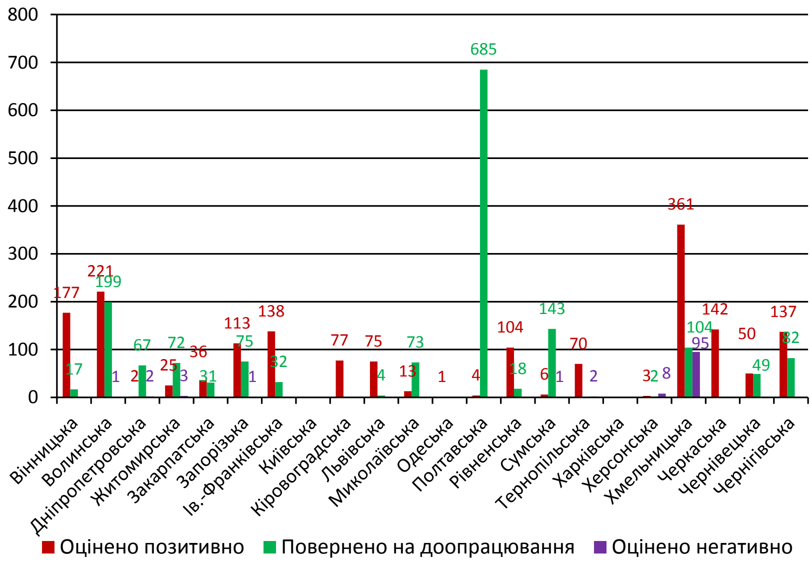

Рис. 4. Діаграма стану проведення у 2012 році державної експертизи технічної документації з нормативної грошової оцінки населених пунктів в розрізі регіонів України за період з 1.01.2012 по 31.12.2012 року

Джерело: [6]

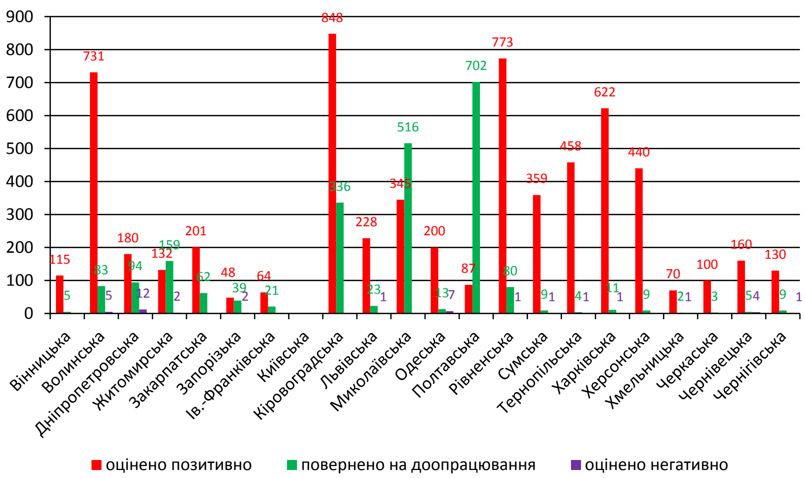

Рис. 5. Діаграма стану проведення у 2016 році державної експертизи технічної документації з нормативної грошової оцінки населених пунктів в розрізі регіонів України на 31.12.2016 року

Джерело: розроблено авторами за даними [11]

документації – графічних матеріалів. У них виявляється не відповідність текстової і графічної інформації, складу та розрахункам, наведеним у відповідних таблицях технічної документації. Не точно (або не в повному обсязі) на графічних матеріалах відображається вулично-дорожня мережа, головні споруди та магістральні мережі інженерного облаштування території, межі зон з особливим режимом використання земель (територіально-планувальні, історико-культурні, природно-ландшафтні, санітарно-гігієнічні та інженерно-геологічні особливості території). Відмінність локальних факторів, що наводяться у додатках до технічної документації, від зазначених на картографічних матеріалах. Назва та склад графічних матеріалів не відповідають вимогам, встановленим Стандартом, на схемах з грошової оцінки земель населених пунктів відсутні межі економіко-планувальних зон [3].

При складанні технічної документації розробники не звертають уваги на зміст рішень місцевих рад про проведення робіт із нормативної грошової оцінки земель населених пунктів. Так, наприклад, технічні документації містять рішення про виділення радою коштів на проведення робіт із нормативної грошової оцінки земель населених пунктів, які не можуть бути підставою для цього.

Терміни складання технічної документації виконавцями робіт суттєво впливають на формування місцевих бюджетів і обсяги надходжень плати за землю до них. Так, відповідно до закону рішення рад щодо нормативної грошової оцінки земельних ділянок має бути офіційно оприлюдненим до 15 липня року, що передує бюджетному періоду, в якому планується застосування норматив-

Таблиця 1

Найбільші зауваження до технічної документації державної експертизи у 2012-2016 роках

Зміст зауваження державної експертизи	2012 р.	2016 р.
відсутня підстава проведення нормативної грошової оцінки	3	0
неправильно прийнято площу забудованих земель для розрахунку Цнм	15	4
неправильний розрахунок В, порушений пункт 3.4. Порядку	29	19
не враховано вимог п. 3.8. Порядку при проведенні економіко-планувального зонування населеного пункту, неправильно визначено значення км^2	14	11
технічну документацію складено із порушенням вимог Стандарту, відсутні обов'язкові Додатки	44	34
графічні матеріали не відповідають вимогам Стандарту, на схемах прояву локальних факторів не відображено наявні фактори оцінки	28	22
порушені вимоги п. 3.3.2. Методики проведення державної землевпорядної експертизи	6	7
Разом	139	97

Джерело: розроблено авторами

ної грошової оцінки земель або змін (плановий період). В інших випадках норми відповідних рішень застосовуються не раніше початку бюджетного періоду, що настає за плановим періодом (ст. 271.2. Податкового кодексу України).

За 2012 рік по Україні було проведено державну експертизу технічних документацій з нормативної грошової оцінки по 4438 населених пунктах, з яких 2079 (47%) оцінено позитивно, 2242 (50%) повернуто на доопрацювання та 117 (3%) оцінено негативно (рис. 1) [6].

Загальна кількість документації, щодо якої було проведено державну експертизу в період з 1 січня по 31 грудня 2016 року, – 6453, з якої 6238 (74%) оцінено позитивно, 2180 (25%) повернуто на доопрацювання та 37 (1%) оцінено негативно (рис. 2) [11].

Порівняльна діаграма стану проведення державної експертизи технічної документації за 2012 та 2016 роки демонструє відносне зменшення повернутих на доопрацювання технічних документацій, але стабільний показник негативних висновків (рис. 3).

На рис. 4 та 5 наведено стан проведення державної експертизи по регіонах України у 2012 та 2016 роках.

У табл. 1 наведено найбільш типові зауваження до технічної документації державної експертизи у 2012 та 2016 роках.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновки:

- аналіз зауважень державної експертизи за період з 01.01.2012 та з 1.01.2016 р. по 31.12.2016 років свідчить про низьку якість технічної документації з нормативної грошової оцінки населених пунктів України.

- абсолютна кількість зауважень державної експертизи пов'язана з порушенням виконавцями робіт вимог Стандарту, що у свою чергу приводить до неправильного розрахунку середньої (базової) вартості 1 $м^2$ населених пунктів.

- терміни перероблення та доопрацювання технічної документації виконавцями робіт негативно впливають на формування бюджетів та на обсяги надходжень плати за землю до місцевих бюджетів відповідно до вимог закону.

Список літератури:

1. Галузевий стандарт СОУ ДКЗР 00032632-012:2009 «Оцінка земель. Правила розроблення технічної документації з нормативної грошової оцінки земель населених пунктів», затверджений наказом Держкомзему від 24.06.2009 № 335.
2. Домбровська О.А. Проведення землевпорядної експертизи документації із землеустрою в Україні. «Молодий вчений», № 10 (25), Частина 1, жовтень, 2015 р.
3. Земельний кодекс України. – К., 2001. – 70 с.
4. Закон України «Про землеустрій» від 22.05.2003 № 858-IV Редакція від 01.01.2013 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/землеустрій.
5. Закон України «Про державну землевпорядну експертизу» станом від 17 червня 2004 р. / Збірник законів про землю. – 2006. – С. 144-161.
6. Колосюк А. Типові помилки технічної документації з нормативної грошової оцінки земель населених пунктів. Науково-виробничий журнал Землевпорядний вісник, 2012 р. – № 9.
7. Мартин А Організація підготовки та підвищення кваліфікації кадастрових реєстраторів / А. Мартин // Землевпорядний вісник. – 2011. – № 10. – С. 30-35.
8. Про затвердження Методики проведення державної експертизи землевпорядної документації Держкомзем України від 03.12.2004 № 391. Постанова Кабінет Міністрів України від 14.01.2015 № 15.
9. Третяк А.М. Наукові основи землеустрою / Третяк А. М. / Навч. посібник. – К. : ТОВ ЦЗРУ, 2002. – 342 с.
10. Юрець О. Державна експертиза землевпорядної документації. Проблеми при проведенні та не проведенні. Науково-виробничий журнал Землевпорядний вісник, 2010 р. – № 9.
11. Держгеокадастр України [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.google.com.ua.

Сай В.М., Вынарчык Л.В., Хавар М.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

НОРМАТИВНО ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ НОРМАТИВНОЙ ДЕНЕЖНОЙ ОЦЕНКИ ЗЕМЕЛЬ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ

Аннотация
В статье исследованы правовые аспекты осуществления землеустроительной экспертизы нормативной денежной оценки земель населенных пунктов. Рассмотрены значение проведения государственной экспертизы землеустроительной документации в современных условиях развития земельных отношений. Проведен анализ государственной экспертизы технической документации по денежной оценки земель населенных пунктов Украины. Выявлены типичные замечания технической документации государственной экспертизы. Отсутствует единый стандарт на выполнение соответствующих работ.

Ключевые слова: землеустройство, землеустроительная экспертиза, земельные отношения, земельная реформа, земельный кадастр.

Say V.M., Vynarchyk L.V., Khavar M.V.
National University «Lviv Polytechnic»

REGULATORY SUPPORT REGULATORY MONETARY VALUE OF LAND SETTLEMENTS

Summary
In the article the legal aspects of the implementation of land management expertise of regulatory monetary value of land settlements. The role of the state examination land documents in modern conditions of development of land relations. The analysis of state examination of the technical documentation monetary value of land settlements of Ukraine. Typical comments revealed the technical documentation state examination. They are primarily caused by the lack of a single standard for the relevant works.
Keywords: land management, land management expertise, land relations, land reform, land cadastre.

УДК 621.31

ВИЗНАЧЕННЯ СКЛАДОВИХ ПОТУЖНОСТІ НЕСИНУСОЇДАЛЬНИХ СИГНАЛІВ У НЕЛІНІЙНИХ ТРИФАЗНИХ КОЛАХ

Самойлик О.В., Курбака Г.В., Марченко К.О.
Черкаський державний технологічний університет

Проаналізовано поняття активної і реактивної потужності в електроенергетичних системах при лінійних і нелінійних навантаженнях. Розглянуто складові потужності в нелінійних трифазних колах: активна, повна, обмінна, потужність спотворень і несиметрії, а також коефіцієнти, що характеризують втрати потужності в електроенергетичних системах. Обрано алгоритм обліку складових потужності несинусоїдальних сигналів – повної, активної, обмінної, втрат, несиметрії, а також коефіцієнтів, що показують структуру втрат в нелінійних трифазних колах. Пропонується окремо враховувати складову потужності, обумовленої вищими гармоніками сигналу, а реактивну (обмінну) потужність визначати тільки на основній гармоніці. Потужність спотворень пропонується визначати по ряду параметрів вищих гармонійних складових. При наявності несиметрії необхідно враховувати потужність несиметрії, яка характеризує додаткові втрати енергії, пов'язані з нерівномірним розподілом струму по фазах багатофазного кола.
Ключові слова: реактивна потужність, несинусоїдальні сигнали, нелінійні трифазні кола.

Постановка проблеми. Більшість промислових споживачів електроенергії являють собою електричні машини (трансформатори, асинхронні двигуни, обладнання для дугового зварювання), в яких змінний магнітний потік пов'язаний з обмотками. Внаслідок цього в обмотках при протіканні змінного струму індукується реактивна е.р.с., що зумовлює зсув по фазі між напругою і струмом. Таке навантаження, крім активної потужності споживає і реактивну потужність, збільшуючи в середньому на 20–25% повну потужність по відношенню до активної.

Застосування потужних електроприймачів з нелінійної вольт-амперної характеристикою, таких, як електрозварювальні установки, дугові сталеплавильні печі, некеровані і, особливо, керовані вентильні перетворювачі, приводе до виникнення несинусоїдальністі сигналів. Визначення реактивної потужності в цих випадках істотно ускладнено.

Діючі стандарти описують тільки синусоїдальні системи і не дають основоположного визначення реактивної енергії (або потужності) при несинусоїдальних напругах і струмах.

Тому рішення багатьох задач, таких як скорочення втрат в пристроях для компенсації реактивної потужності, фільтрах і забезпечення формування сигналів для пристроїв управління якістю електроенергії потребує достовірної інформації щодо оцінки процесів, що відбуваються в таких електричних колах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому співтоваристві до цих пір немає згоди щодо поняття реактивної потужності при несинусоїдальних напругах і струмах [1]. Насправді, загальноприйняте визначення реактивної потужності при наявності гармонік в напрузі і/або струмах втрачає сенс. У технічній літературі до сих пір обговорюється ця проблема [2; 3].

Таким чином, при наявності гармонійних компонентів в напругах і струмах створюються кілька складових миттєвої потужності, які не беруть участі в чистій передачі енергії. Було сформульовано кілька підходів до групування цих компонентів, запропоновано кілька теорій потужності і кілька визначень реактивної і неактивній потужності [4; 5].

Метою більшості цих теорій була спроба поширити властивості реактивної потужності в синусоїдальних напруга і струмах на системи зі спотвореннями. Однак в даний час доведено, що поширити ці властивості на системи зі спотвореннями неможливо [6; 7]. У зв'язку з цим, деякі із запропонованих визначень були піддані

серйозній критиці з фізичної точки зору і зараз поки немає єдиної загальноприйнятої теорії потужності, яка могла б використовуватися в якості основи для оплати за використану електроенергію, оцінку якості електроживлення, визначення джерел гармонійних спотворень в системах електропостачання та їх компенсації.

Внаслідок цього діючі стандарти описують тільки синусоїдальні системи і не дають основоположного визначення реактивної енергії (або потужності) в несинусоїдальних напругах і струмах.

До сих пір відсутня єдина методика визначення реактивної потужності. Існує досить широкий спектр думок з приводу поняття реактивної потужності. Незважаючи на відмінності, для кожного вираження є своя фізична інтерпретація формул.

Огляд різних теорій потужності показує, що у кожної методики є свої недоліки, тому потрібне подальше вивчення питання визначення складових потужності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На практиці передача електроенергії практично завжди здійснюється при наявності гармонік. Для таких систем, крім активної потужності, відомі ще дві складові повної потужності: реактивна потужність Q, або потужність зсуву і потужність спотворення D. Але поняття реактивної потужності для несинусоїдальних сигналів до сих пір є недостатньо проробленим і не існує єдиного підходу щодо їх визначення.

Формулювання цілей статті. На основі вивчення теоретичних робіт і аналізу експериментальних досліджень визначити методичний підхід до визначення складових потужності, що дозволяє встановлювати фактори, які впливають на втрати потужності в електроенергетичних системах з нелінійними несиметричними навантаженнями.

Мета даної роботи. Обґрунтувати алгоритм обліку складових потужності несинусоїдальних сигналів – повної, активної, обмінної, втрат, несиметрії, а також коефіцієнтів, що показують структуру втрат в нелінійних трифазних колах.

Виклад основного матеріалу. Єдиний стандарт, що відноситься до даної проблеми – це стандарт IEEE 1459-2000 «Дослідний стандарт IEEE для стандартних визначень по вимірюванню електричної потужності при синусоїдальних, несинусоїдальних, симетричних або несиметричних режимах» [8], але він не вводить конкретного визначення реактивної потужності при несинусоїдальних напругах і струмах. У ньому наводиться набір визначень для здійснення вимірювань параметрів електроживлення при синусоїдальних і несинусоїдальних напругах і струмах, при збалансованих і незбалансованих умовах.

Ці визначення засновані на відділенні перших гармонік напруг і струмів від складових вищих гармонік, які вважаються паразитними. Наприклад, підкреслюється, що традиційно при розрахунках за спожиту електрику використовуються такі параметри, як активна, реактивна і повна потужності основною гармоніки і відповідний коефіцієнт потужності.

Відповідно до вимог міжнародних стандартів [9; 10] для лічильників активної енергії в міжнародних стандартах задається перевірка точності при наявності гармонік.

Лічильники для вимірювання реактивної енергії розраховані для роботи тільки з синусоїдальними напругами і струмами. Зазначені стандарти дійсні для «загальноприйнятого визначення реактивної енергії синусоїдальних напруг і струмів, що містять тільки основну частоту».

Результати вимірювань несинусоїдних/несиметричних напруг і струмів можуть бути представлені у вигляді, який показує гармонійні складові сигналів і симетричні складові несиметричною трифазної мережі.

Це дозволяє вести розрахунок втрат для різних складових аналогічно розрахункам синусоїдальних симетричних режимів. В цьому випадку додаткові втрати $\Delta P_{ДОД1}$ активної потужності в i-му елементі мережі будуть рівні [4]:

$$\Delta P_{ДОД1} = \sum_{ABC} \sum_{n} \left(I_n^2 \cdot r_n + 3 \cdot I_2^2 \cdot r_2 + 3 \cdot I_0^2 \cdot r_0 \right), \quad (1)$$

де I_n, I_2, I_0 – відповідно струми, обумовлені наявністю вищих гармонік, струми зворотної і нульової послідовності; r_n, r_2, r_0 – опір елемента даним струмам; A,B,C – відповідні фази.

Так як поняття реактивної потужності для несинусоїдальних сигналів до сих пір є недостатньо проробленим, приймемо підхід, запропонований рядом вчених [5; 11], який полягає в тому, щоб врахувати реактивну потужність тільки для основної гармоніки.

Ряд вчених [12; 13] пропонують вважати потужність спотворення D складовою реактивної потужності, обумовленою вищими гармоніками струму. Середнє значення миттєвої потужності, пов'язаної з цими гармоніками, за період також дорівнює нулю, однак і вони викликають додаткові втрати енергії в мережі.

В однофазної системі повна потужність пов'язана зі своїми складовими співвідношенням:

$$S = \sqrt{P^2 + Q^2 + D^2}. \quad (2)$$

Відповідно, потужність спотворення можна визначити як

$$D = \sqrt{S^2 - P^2 - Q^2}. \quad (3)$$

Графічна інтерпретація повної, активної, реактивної і потужності спотворення представлена на рисунку 1.

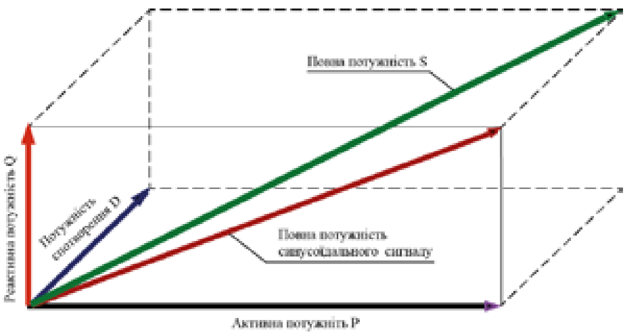

Рис. 1. Графічна інтерпретація співвідношення різних видів потужності

При цьому підході [14], потужність, що отримана з вираження $N = \sqrt{S^2 - P^2}$, є неактивною потужністю, що складається з реактивної потужності Q і потужності спотворень D

$$N = \sqrt{S^2 - P^2}. \qquad (4)$$

Інший спосіб обчислення реактивної енергії з урахуванням її знаку [7], заснований на розкладанні кривих струму і напруги в ряди Фур'є в інтервалі часу, кратному періоду напруги живлення, та розрахунку реактивної потужності для кожної гармоніки. Результуюча реактивна потужність дорівнює сумі реактивних потужностей всіх гармонік.

Для трифазного симетричною кола активна потужність дорівнює:

$$P = \sum_{r=A,B,C} P_r = 3 \cdot U_Ф \cdot I_Ф \cdot \cos\varphi, \qquad (5)$$

де – покажчик фази; і – фазні напруги і струми.

У разі з'єднання трифазного кола зіркою $U_Ф = \frac{U_Л}{\sqrt{3}}$, $I_Ф = I_Л$ ($U_Л$ і $I_Л$ – лінійні напруги і фази); трикутником – $U_Ф = U_Л$ $I_Ф = \frac{I_Л}{\sqrt{3}}$.

Незалежно від виду з'єднання, зірка або трикутник, активна потужність

$$P = \sqrt{3} \cdot U_Л \cdot I_Л \cdot \cos\varphi, \qquad (6)$$

Аналогічно для реактивної і повної потужностей

$$Q = \sum_{r=A,B,C} Q_r = 3 \cdot U_Ф \cdot I_Ф \cdot \sin\varphi = \sqrt{3} \cdot U_Л \cdot I_Л \cdot \sin\varphi, \qquad (7)$$

$$S = \sqrt{3} \cdot U_Л \cdot I_Л. \qquad (8)$$

Для несиметричною трифазної системи сумарне значення активної і повної (алгебраїчне значення) потужностей дорівнюють відповідно [13]:

$$P = P_A + P_B + P_C, \quad S = S_A + S_B + S_C. \qquad (9)$$

При несиметрії трифазного кола виникають додаткові втрати потужності через несиметричне навантаження. Для визначення повної потужності в трифазнихколах вводять поняття потужності несиметрії Н на додаток до активної, реактивної і та потужності спотворення.

Потужність несиметрії Н враховує додаткові втрати енергії, пов'язані з нерівномірним розподілом струму по фазах багатофазного кола.

В однофазних і багатофазних симетричних системах потужність несиметрії дорівнює нулю [13].

У загальному випадку повна потужність пов'язана зі своїми складовими відомим виразом:

$$S = \sqrt{P^2 + Q^2 + T^2 + H^2} = \sqrt{P^2 + Q^2 + T^2 + S_2^2 + (3n+1) \cdot S_0^2}, \qquad (10)$$

де s_2 і s_0 – повна потужність зворотної та нульової послідовності відповідно,

$$T^2 = 3 \cdot U^2 \cdot \left(\sum_{n=2}^{\infty} I_{An}^2 + \sum_{n=2}^{\infty} I_{Bn}^2 + \sum_{n=2}^{\infty} I_{Cn}^2 + n_0 \sum_{n=2}^{\infty} I_{Nn}^2 \right), \qquad (11)$$

де n_0 – коефіцієнт збільшення опору нульового проводу трифазної чотирьохпровідної системи.

Ступінь несиметрії системи характеризує коефіцієнт несиметрії, який визначається з рівності:

$$K_{HC} = \frac{\sqrt{P^2 + Q^2 + T^2}}{S}, \qquad (12)$$

При контролі реактивної потужності слід користуватися алгоритмами, розробленими для окремих складових, обумовлених гармоніками і несиметрією. При цьому складові потужності можуть визначатися по відповідним струмам і напругам вищих гармонік і складовим прямої, зворотної та нульової послідовностей [15]:

Для чотирьохпровідних мереж (фазні струми і напруги):

$$P_1 = 3 \cdot U_1 \cdot I_1 \cdot \cos\varphi_1, \qquad Q_1 = 3 \cdot U_1 \cdot I_1 \cdot \sin\varphi_1;$$
$$P_2 = 3 \cdot U_2 \cdot I_2 \cdot \cos\varphi_2, \qquad Q_2 = 3 \cdot U_2 \cdot I_2 \cdot \sin\varphi_2;$$
$$P_0 = 3 \cdot U_0 \cdot I_0 \cdot \cos\varphi_0, \qquad Q_0 = 3 \cdot U_0 \cdot I_0 \cdot \sin\varphi_0; \qquad (13)$$
$$P_{n\Sigma} = \sum_{A,B,C} \sum_{n=2} U_n \cdot I_n \cdot \cos\varphi_n, \quad Q_{n\Sigma} = \sum_{A,B,C} \sum_{n=2} U_n \cdot I_n \cdot \sin\varphi_n.$$

Для трипровідних кіл (лінійні струми і напруги):

$$P_1 = \sqrt{3} \cdot U_1 \cdot I_1 \cdot \cos\varphi_1, \qquad Q_1 = \sqrt{3} \cdot U_1 \cdot I_1 \cdot \sin\varphi_1;$$
$$P_2 = \sqrt{3} \cdot U_2 \cdot I_2 \cdot \cos\varphi_2, \qquad Q_2 = \sqrt{3} \cdot U_2 \cdot I_2 \cdot \sin\varphi_2; \qquad (14)$$
$$P_{n\Sigma} = \sqrt{3} \cdot U_n \cdot I_n \cdot \cos\varphi_n, \quad Q_{n\Sigma} = \sqrt{3} \cdot U_n \cdot I_n \cdot \sin\varphi_n.$$

Цей вираз справедливий при симетричних струмах і напругах вищих гармонік. Необхідні обчислення здійснюються для відповідних гармонік і симетричних складових.

Активна потужність визначає незворотні перетворення електричної енергії у механічну, теплову та інші види енергії. Для несинусоїдальних і несиметричних струмів і напруг в трифазних мережах активна потужність дорівнює:

$$P_\Sigma = P_1 + P_{n\Sigma} + P_2 + P_0, \qquad (15)$$

Вважаючи, що складові потужності, що формуються вищими гармоніками, зворотними і нульовими послідовностями фактично не здійснюють корисної роботи, в електричній мережі при несинусоїдальних і несиметричних сигналах напруги і струмів додаткові втрати потужності дорівнюють:

$$\Delta P_{ДОП} = P_{n\Sigma} + P_2 + P_0, \qquad (16)$$

Енергетичні перетворення в спотворених режимах супроводжуються обмінними процесами, які призводять до додаткових втрат активної потужності і енергії, схожими за своєю природою з втратами від протікання реактивної потужності в синусоїдальних симетричних режимах. Таким чином, додаткові втрати будуть складатися з втрат, зумовлених протіканням як активних, так і реактивних складових потужностей спотворень. Відповідно до стандарту IEEE 1459-2000 [8], пропонується наступна методика оцінки показників потужності в несиметричних трифазних системах. Вводяться узагальнюючі поняття ефективної напруги і струму, які для трифазних кіл визначаються з виразів:

$$U_e = \sqrt{\frac{\left(U_a^2 + U_b^2 + U_c^2\right)}{9}}, \quad U_e = \sqrt{\frac{\left(I_a^2 + I_b^2 + I_c^2\right)}{3}}. \qquad (17)$$

На основі цих значень струмів і напруг обчислюється повна ефективна потужність:

$$S_e = 3 \cdot U_e \cdot I_e. \qquad (18)$$

Далі визначаються повна ефективна потужність основної S_{e1} і вищих гармонік S_{eN}.

$$S_{e1} = 3\cdot U_{e1}\cdot I_{e1};\quad S_{eN} = \sqrt{S_e^2 + S_{e1}^2} = \sqrt{D_{e1}^2 + D_{eH}^2 + S_{eH}^2}. \quad (19)$$

Після цього визначаються напруга U_1^+, струм I_1^+ і повна потужність S_1^+ прямої послідовності основної гармоніки

$$S_1^+ = 3\cdot U_1^+\cdot I_1^+ = \sqrt{\left(P_1^+\right)^2 + \left(Q_1^+\right)^2}. \quad (20)$$

де $P_1^+ = 3\cdot U_1^+\cdot I_1^+\cdot\cos\varphi_1^+$, $Q_1^+ = 3\cdot U_1^+\cdot I_1^+\cdot\sin\varphi_1^+$.

Індекс «1» означає основну гармоніку, індекс «Н» – суму всіх вищих гармонік.

Як і для однофазного кола, показником рівня високочастотних спотворень є фактор гармонік K_S, який можна визначити як

$$K_S = \frac{K_{eN}}{K_{e1}}. \quad (21)$$

Для позначення величини небалансу трифазної системи введені наступні показники. Повна потужність основної гармоніки складається з повних потужностей прямо послідовності S_1^+ і небалансу мережі S_{U1}, яка визначається як

$$S_{U1} = \sqrt{S_{U1}^2 - (S_1^+)^2}. \quad (22)$$

Величину асиметрії характеризує коефіцієнт небалансу K_N

$$K_N = \frac{S_{U1}}{S_1^+}. \quad (23)$$

Коефіцієнти, що показують загальні гармонійні спотворення напруги і струму, визначаються за виразами [16]:

$$K_{HU} = \frac{U_H}{U_1} = \frac{\sqrt{U^2 - U_1^2}}{U_1},\quad K_{HI} = \frac{I_H}{I_1} = \frac{\sqrt{I^2 - I_1^2}}{I_1}. \quad (24)$$

Величини U_H і I_H можна визначити з як суму амплітуд високочастотних гармонік з наступного співвідношення:

$$\begin{cases} U^2 = U_1^2 + U_H^2 \\ U = \sum_{n\neq 1} U_n^2 = U^2 + U_1^2 \end{cases} \quad і \quad \begin{cases} I^2 = I_1^2 + I_H^2 \\ I_H^2 = \sum_{n\neq 1} I_n^2 = I^2 - I_1^2 \end{cases}. \quad (25)$$

де U і I – середньоквадратичне значення струму і напруги відповідно.

Загальна послідовність розрахунків показників потужності трифазних несиметричних кіл приведена на рисунку 2 у вигляді алгоритму.

Використані індекси означають: «1» – основна гармоніка, «+» – пряма послідовність, «е» – ефективне значення.

Висновки і пропозиції. Проаналізовано поняття активної і реактивної потужності в електро-

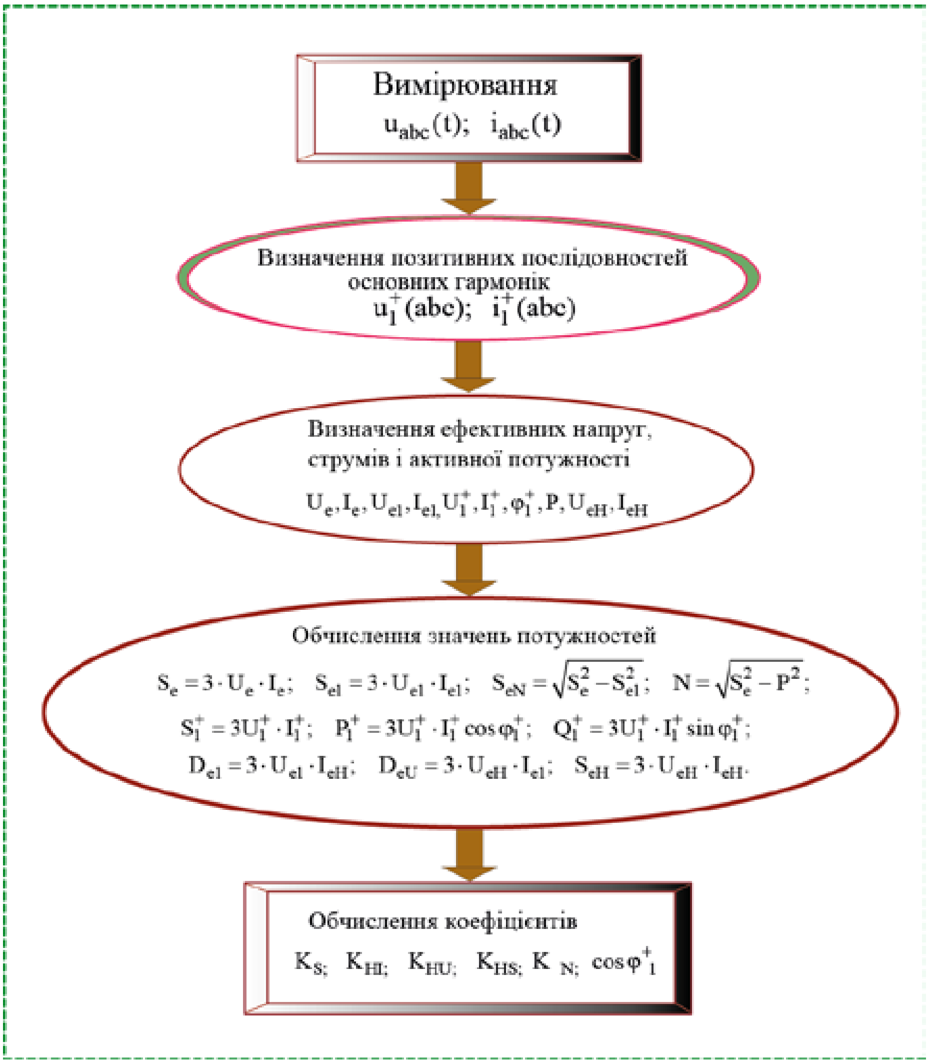

Рис. 2. Алгоритм визначення показників потужності трифазних несиметричних кіл

енергетичних системах при лінійних і нелінійних навантаженнях. Показано, що не всі існуючі поняття реактивної потужності відображають повністю процеси, що відбуваються в таких колах. Розглянуто складові потужності в нелінійних трифазних колах: активна, повна, обмінна, потужність спотворень і несиметрії, а також коефіцієнти, що характеризують втрати потужності в електроенергетичних системах.

Обґрунтовано алгоритм обліку складових потужності несинусоїдальних сигналів – повної, активної, обмінної, втрат, несиметрії, а також коефіцієнтів, що показують структуру втрат в нелінійних трифазних колах.

Отримані результати можуть бути використані при розробці сучасних апаратів контролю якості електроенергії та лічильників реактивної потужності.

Список літератури:

1. Зыкин Ф. А. Измерение и учет электрической энергии [Текст] / Ф. А. Зыкин, В. С. Каханович. – М.: Энергоатомиздат, 1982. – 104 с.
2. Жемеров Г. Г. Теория мощности Фризе и современные теории мощности [Текст] / Г. Г. Жемеров, О. Г. Ильина // Электротехника и электромеханика. – 2007. – № 6. – С. 87-91.
3. Кенс Ю. А. Реактивная мощность в линейных электрических цепях при периодических несинусоидальных режимах [Текст] / Ю. А. Кенс, Жураховский А. А. // Электричество. – 1998. – № 7. – С. 55-62.
4. Баков Ю. В. Мощность переменного тока [Текст] / Ю. В. Баков. – Иваново: Ивановский гос. энерг. ун-т, 1999. – 200 с.
5. Мельников Н.А. Реактивная мощность в электрических сетях [Текст] /Н. А. Мельников. – М.: Энергия, 1975. – 128 с.
6. Жежеленко И. В. О методах расчета реактивной мощности при несинусоидальных режимах [Текст] / И. В. Жежеленко, Ю. Л. Саенко // Промышленная энергетика. – 1985. – № 12. – С. 34-37.
7. Кадомский Д. Е. Активная и реактивная мощности – характеристики средних значений работы и энергии периодического электромагнитного поля в элементах нелинейных цепей [Текст] / Д. Е. Кадомский // Электричество. – 1987. – № 7. – С. 39-43.
8. IEEE STD/1459-2000. IEEE Trial Use Standard Definitions for the Measurement of Electric Power Quantities Under Sinusoidal, Non-Sinusoidal, Balanced, or Unbalanced Conditions. Institute of Electrical and Electronics Engineers. 2000. – 52 с.
9. EN 62053-23:2003. Electricity metering equipment (a.c.). Particular requirements. Part 23. Static meters for reactive energy.
10. EN 62052-11:2002. Electricity metering equipment (a.c.) – General requirements – Tests and test conditions – Part 11: Meters for electric energy.
11. Жежеленко И. В., Показатели качества электроэнергии и их контроль на промышленных предприятиях / И. В. Жежеленко, Ю.Л. Саенко. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Энергоатомиздат, 2000. – 252 с.
12. Зиновьев Г. С. Прямые методы расчета энергетических показателей вентильных преобразователей [Текст] / Г. С. Зиновьев. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1990. – 220 с.
13. Маевский О. А. Энергетические показатели вентильних преобразователей [Текст] / О. А. Маевский. – М.: Энергия, 1978. – 320 с.
14. Агунов М. В. Новый подход к измерению электрической мощности [Текст] / М. В. Агунов, А. В. Агунов, Н. М. Вербова // Промышленная энергетика. – 2004. – № 2. – С. 30-33.
15. Шамонов Р. Г. Разработка методики оценки влияния качества электроэнергии на потери мощности и энергии в электрических сетях. Автореф. дисс. к.т.н. [Текст] – М.: МЭИ, 2003. – 28 с.
16. Борисов П. А. Применение Matlab/Simulink для измерения и оценки качества электроэнергии в трехфазных симметричных системах с активниими преобразователями [Текст] / П. А. Борисов // Труды II Всероссийской научной конференции «Проектирование инженерных и научных приложений в бреде MATLAB». – М.: ИПУ РАН, 2003. – С. 78-81.

Самойлик А.В., Курбака Г.В., Марченко К.А.
Черкасский государственный технологический университет

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СОСТАВЛЯЮЩИХ МОЩНОСТИ НЕСИНУСОИДНЫХ СИГНАЛОВ В НЕЛИНЕЙНИХ ЦЕПЯХ

Аннотация
Проанализировано понятие активной и реактивной мощности в электроэнергетических системах при линейных и нелинейных нагрузках. Рассмотрены составляющие мощности в нелинейных трехфазных цепях: активная, полная, обменная, мощность искажений и несимметрии, а также коэффициенты, характеризующие потери мощности в электроэнергетических системах. Избран алгоритм учета составляющих мощности несинусоидальных сигналов – полной, активной, обменной, потерь, несимметрии, а также коэффициентов, показывающих структуру потерь в нелинейных трехфазных цепях. Предлагается отдельно учитывать составляющую мощности, обусловленной высокими гармониками сигнала, а реактивную (обменную) мощность определять только на основной гармонике. Мощность искажений предлагается определять по ряду параметров высших гармонических составляющих. При наличии несимметрии необходимо учитывать мощность несимметрии, которая характеризует дополнительные потери энергии, связанные с неравномерным распределением тока по фазам многофазного круга.
Ключевые слова: реактивная мощность, несинусоидальные сигналы, нелинейные трехфазные цепи.

Samoylik A.V., Kurbaka G.V., Marchenko K.A.
Cherkasy State Technological University

DEFINITION OF COMPONENTS OF NONSINUSOIDAL SIGNALS POWER IN NONLINEAR CIRCUITS

Summary
The concept of active and reactive power in power systems at linear and nonlinear loads is analyzed. Power components in nonlinear three-phase circuits: active, complete, exchange ones, the power of distortions and asymmetry, as well as factors that characterize power losses in power systems are considered. The algorithm for accounting of components of nonsinusoidal signals power – complete, active, exchange, loss, asymmetry ones, as well as factors showing the structure of losses in nonlinear three-phase circuits is chosen. It is offered to account separately the component of power conditioned by high signal harmonics and to determine reactive (exchange) power only on fundamental harmonic. Distortion power is offered to be determined by a number of parameters of higher harmonic components. If there is unbalance, it is necessary to consider unbalance power which characterizes additional energy losses connected with uneven current distribution over multiphase circle phases.
Keywords: reactive power, nonsinusoidal signals, nonlinear three-phase circuits.

УДК 631.842:635.15

СПОСІБ ЗНИЖЕННЯ НІТРАТІВ ТА СТАБІЛІЗАЦІЇ ПІГМЕНТНОГО КОМПЛЕКСУ КОРЕНЕПЛОДІВ РЕДЬКИ

Селютіна Г.А., Гапонцева О.В.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Досліджені закономірності зниження нітратів коренеплоду редьки залежно від виду та термінів обробки. Підібрано оптимальні концентрації солей та кислот, які дозволяють одночасно знизити нітратне забруднення та стабілізувати пігментний комплекс сировини. За експериментальними даними встановлено раціональний спосіб попередньої обробки подрібнених коренеплодів, що дозволить одержати високоякісну та безпечну продукцію з редьки.
Ключові слова: нітрати, пігментний комплекс, зниження нітратів, коренеплоди, редька.

Постановка проблеми. Постійне погіршення екологічної ситуації, розширення використання хімікатів у сільському господарстві супроводжується збільшенням надходження токсичних сполук у ґрунт, воду і повітря, які здатні включатися в біогеохімічні цикли і накопичуватися в харчових продуктах рослинного походження, створюючи загрозу здоров'ю людини [1; 2]. Відомо, що середньостатистичне споживання коренеплодів (моркви, столового буряку, редису, редьки, селери тощо), які, відносяться до продуктів з підвищеною здатністю до накопичення токсичних речовин з навколишнього середовища, становить 40...45 кг на рік на одну особу [3]. Тому здійснення нагляду за показниками безпеки коренеплодів, а також пошук ефективних шляхів зниження кількості нітратів в овочевих продуктах є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на поширеність проблеми забруднення овочевої сировини нітратами вчені систематично розробляють шляхи зниження їх кількості. Встановлено, що залежно від видів та режимів технологічної переробки змінюється кількість нітратного азоту в готовому продукті, адже за цих умов відбувається швидке руйнування ферментів у продукції і загибель мікроорганізмів, що зупиняє подальше перетворення нітрату в нітрит [4]. Як правило, попередня підготовка продукції (очищення, миття) знижує кількість нітратів у овочевій сировині на 3...25%. Залежно від подальшого способу переробки коренеплодів кількість нітратів знижується неоднаково. Дослідженнями [5] показано, що під час варки картоплі у воді рівень нітратного азоту знижується на 40...80%, на пару — на 30...70%, під час жаріння в рослинній олії — на 15%, у фритюрі — на 60%. Під час варіння моркви та столового буряку концентрація нітратів знижується в 2 рази. Найбільшу їх кількість втрачає в процесі варіння капуста – майже 60%. Неочищені морква, буряк і картопля втрачають приблизно однакову кількість нітратів – 17...20% [6].

За попереднього замочування овочевої сировини в 1%-их розчинах хлористого калію і аскорбінової кислоти ступінь нітратного забруднення знижується до 90% (залежно від виду овочевої культури та ступеню порібнення). Маринування та ферментування овочів сприяє зниженню нітратів до 65%. Менш ефективними способами обробки коренплодів є: заморожування, під час якого рівень нітратів залишається сталим.

А сушіння та уварювання призводять до їх збільшення [4; 7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Важливим питанням під час переробки редьки є пошук шляхів зниження вмісту нітратів, адже наші попередні дослідження підтверджують, що коренеплоди накопичують значну кількість цих шкідливих речовин саме в незадерев'янілій паренхімі, яка використовується в їжу.

Видалення токсикантів з сировини значною мірою залежить від ступеня їх доступності для екстрагенту і міцності зв'язування структурами клітин. Багаторічними науковими дослідженнями доведено, що нітрати – стійкі речовини й погано руйнуються за теплової обробки, але добре вимиваються водою та водними розчинами різних солей та кислот. Тому нами було обрано як спосіб видалення надмірної кількості нітратів подрібнення коренеплодів та їх вимочування у кислотно-сольовому розчині. Складні багатостадійні біохімічні реакції, що виникають під час порушення цілісності рослинних клітин та тривалої взаємодії з розчинами, викликають потемніння або знебарвлення рослинної тканини. Тому розробка ефективного методу зниження кількості нітратів, з одного боку, та стабілізація пігментного комплексу сировини, з іншого, – є актуальним завданням під час розробки нових продуктів з редьки.

Мета статті. Метою даної статті було визначення оптимальних режимів обробки сировини, які дозволять максимально знизити концентрацію нітратів та матимуть стабілізуючу дію відносно пігментного комплексу коренеплодів.

Виклад основного матеріалу. Проведені попередні дослідження вмісту нітратів у 8 господарсько-ботанічних сортах редьки, поширених в Східній Україні, показали, що Маргеланська відрізняється підвищеним здатністю до накопичення цих контамінантів. В той час сорт Серце дракона містить середню кількість нітратів, проте має значний вміст антоціанових речовин, які легко екстрагуються та руйнуються під дією різноманітних факторів. Також під час подрібнення редьки відбувається потемніння рослинної тканини, яке обумовлено наявністю в ній лейкоантоціанів та катехінів, оскільки характерною рисою цих сполук є легке окислення із утворенням високореактивних проміжних продуктів типу семихінонних радикалів або орто-хінонів.

З літературних джерел відомо, що для стабілізації антоціанових пігментів використовують дубильну кислоту, катехіни чаю, солі лужного металу, придатні для харчових цілей (хлорид натрію, калію або кальцію), патоку, цукор, танін, 2% харчової кислоти і 10% цукру від маси сировини [8; 9].

Значними стабілізуючими властивостями пігментного комплексу плодо-овочевої сировини володіють такі кислоти: ацетилсаліцилова, лимонна, аскорбінова і сорбінова, а також галова кислота в поєднанні з дубильною кислотою і рутином, соляна, ортофосфорна кислоти. Також відомий спосіб стабілізації червоних пігментів шляхом ацилювання і метилування антоціанів сумішшю оцтового ангідриду і ортофосфорної кислоти або йодистим метилом в розчині ацетону [10].

Зважаючи, що такі речовини як хлориди калію та кальцію, а також лимонна, аскорбінова та молочна кислоти є безпечними та дозволяються до використання у харчових цілях в необмеженій кількості (згідно з санітарно-гігієнічними вимогами), нами, з метою зниження нітратів та стабілізації пігментного комплексу редьки, було обрано: хлорид калію, хлорид кальцію, аскорбінову ($C_6H_8O_6$), лимонну та молочну кислоти.

Першим етапом дослідження було порівняння впливу обраних речовин на вміст нітратів та барвних речовин редьки (рис. 1-3). Згідно усереднених літературних даних [9] обирали наступні

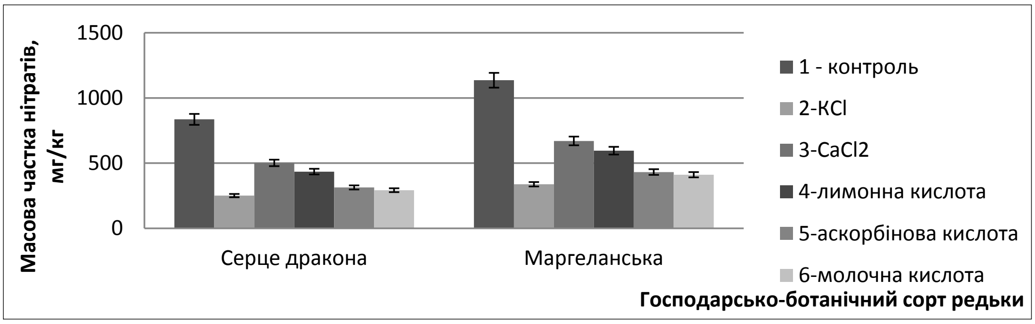

Рис. 1. Залежність вмісту нітратів у коренеплодах редьки від виду добавок

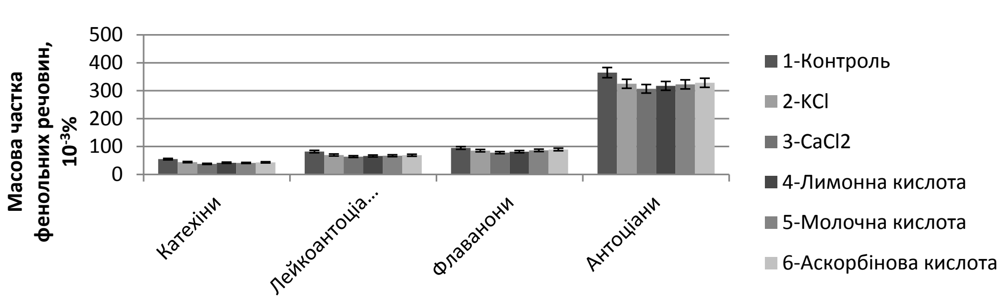

Рис. 2. Залежність вмісту фенольних речовин редьки сорту Серце дракона від виду добавок

концентрації речовин: солі KCl та $CaCl_2$ – 1,5%, кислот лимонної, аскорбінової та молочної – 3%. Коренеплоди редьки після очищення від шкірочки та миття, подрібнювали на кубики з розміром граней 20 мм, піддавали вимочуванню протягом 20 хв. у кожному дослідженому розчині окремо.

У результаті дослідження встановлено, що обробка редьки обраними солями та харчовими кислотами сприяє зниженню кількості нітратів. Проте варто відмітити, що вимочування у розчині KCl дозволяє знизити рівень нітратного забруднення більш ніж на 70% від початкового їх вмісту, порівняно з розчином $CaCl_2$, що зменшує кількість токсикантів тільки на 40%. Серед кислот більш ефективною є аскорбінова, розчин якої сприяє виведенню до 65% нітратів. Молочна та лимонна кислоти також сприяють виведенню токсикантів, проте їхня дія слабша за аскорбінову.

Також в процесі обробки редьки розчинами солей калію та кальцію, лимонної, аскорбінової та молочної кислотами контролювали вміст фенольних речовин – катехінів, лейкоантоціанів, флавонолів, а для сорту Серце дракона – додатково і кількість антоціанів.

Встановлено, що солі калію мають вищу стабілізуючу активність фенольного комплексу сировини, ніж солі кальцію. Так, під час використання першої збереженість катехінів редьки становить майже 81%, лейкоантоціанів – 86%, флавонолів – 90%, антоціанів у сорті Серце дракона – 89%. Розчину хлориду кальцію зберігають катехіни до 69%, лейкоантоціанів – близько 78%, флавонолів – до 83%, антоціанів – 84%.

Використання кислот також має значний стабілізуючий ефект фенольних речовин редьки. Так, під час використання лимонної кислоти вміст катехінів зберігається до 76%, лейкоантоціанів – 80% та флавонолів – на 86% для обох сортів редьки. Дещо вищу стабілізуючу активність виявляє молочна кислота: катехіни зберігаються майже на 75%, лейкоантоціани – близько 82%, флавоноли – до 92%. Найбільшу стабілізуючу дію на фенольний комплекс редьки має аскорбінова кислота, використання якої забезпечує збереженість катехінів майже на 79%, лейкоантоціанів – 84%, флавонолів – на 94%. Варто відмітити, що така ж закономірність простежується й на стабілізацію антоціанів редьки Серце дракона – лимонна кислота зберігає 87%, молочна кислота – 88,4%, аскорбінова кислота – 90% від початкового вмісту.

Таким чином, для обробки коренеплодів редьки з метою зниження нітратів та стабілізації пігментного комплексу нами було обрано хлорид калію та аскорбінову кислоту.

Встановлення оптимальних концентрацій цих речовин та тривалості обробки, які дозволять максимально знизити рівень токсичного

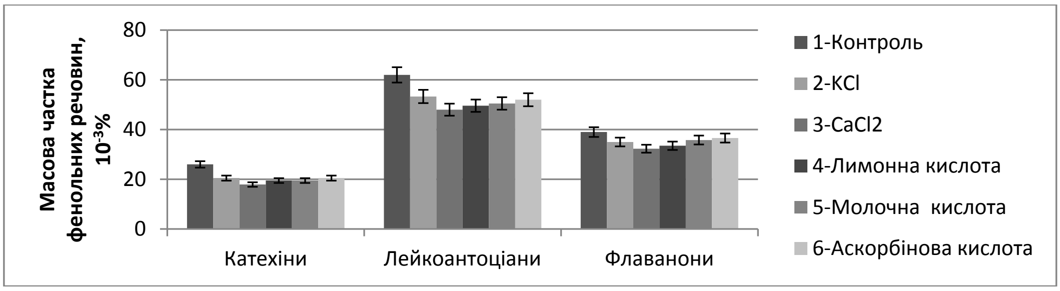

Рис. 3. Залежність вмісту фенольних речовин редьки сорту Маргеланська від виду добавок

Таблиця 1

Матриця експерименту з дослідження параметрів обробки коренеплоду редьки Серце дракону та Маргеланської (n=5, P≥0,95)

Фактори процесу обробки			Господарсько-ботанічний сорт редьки Серце дракона					Господарсько-ботанічний сорт редьки Маргеланська			
С KCl, % у Розчині	С $C_6H_8O_6$, % у розчині	Час обробки, хв.	Масова частка, мг/кг					Масова частка, мг/кг			
			Нітрати	Катехіни	Лейко-антоціани	Флавоноли	Антоціани	Нітрати	Катехіни	Лейко-антоціани	Флавоноли
1,0	3	20	272,61	45,7	61,5	80,6	291,8	354,50	18,7	54,7	33,5
1,5	3	20	175,84	52,2	79,8	90,0	354,2	204,48	20,5	60,2	37,1
2,0	3	20	176,12	51,7	77,2	84,3	348,5	207,80	20,2	58,8	34,9
2,5	3	20	180,00	48,6	64,6	81,1	337,0	210,00	19,4	53,0	34,2
1,5	1	20	267,62	42,1	69,4	79,0	331,6	340,00	18,6	47,0	27,8
1,5	2	20	221,14	50,9	71,5	84,7	350,0	289,46	19,6	58,3	31,6
1,5	3	20	175,82	52,2	79,8	90,0	354,2	204,48	20,5	60,2	37,1
1,5	4	20	176,80	48,5	77,2	82,6	341,4	206,00	20,1	54,1	34,4
1,5	3	10	404,50	43,4	70,0	79,3	320,6	498,72	18,5	55,6	29,8
1,5	3	20	175,81	52,2	79,8	90,0	354,2	204,48	20,5	60,2	37,1
1,5	3	30	150,54	51,0	78,2	82,4	346,8	199,25	20,4	59,3	35,7
1,5	3	40	149,00	46,5	76,5	75,2	329,0	197,64	18,4	56,7	29,2
Контроль (коренеплід без обробки)			836,00	55,0	82,0	95,0	365,0	1136,00	26,0	62,0	39,0

забруднення та зберегти природній колір сировини, проводили за допомогою багатофакторного експерименту (табл. 1). Інтервал часу обробки складав 10...40 хв, діапазон концентрацій солей – 1,0...2,5%, кислот – 1,0...4,0%. Критерії ефективності обробки – вміст нітратів та барвних речовин фіксували кожні 10 хв. Як контроль було обрано відповідні сорти редьки без обробки (табл. 1).

Аналіз таблиці свідчить, що використання водного розчину KCl та C6H8O6 дозволяє знизити вміст нітратів у коренеплодах редьки на 51...82,6% та має стабілізуючу дію на фенольний комплекс сировини. Аскорбінова кислота стримує окислення фенольного комплексу за рахунок приєднання до себе молекули кисню, а високомобільна калієва сіль, проникаючи в рослинні клітини, попереджає окисно-відновні реакції. Зважаючи на це раціональна концентрація обраної солі складає 1,5...2,0%, а кислоти 3,0...4,0%. Підвищення концентрацій реагентів недоцільне з погляду їх витрати.

Встановлено також, що оптимальним часом вимочування редьки в стабілізуючому розчині є 20...30 хв, при цьому відбувається максимальне зниження нітратів та збереження фенольних речовин. Подовження часу обробки до 40 хв є недоцільним, оскільки, з одного боку, відбувається подальше незначне зниження вмісту нітратів (менш ніж 4%), а з іншого – відбувається втрата фенольних речовин, що є небажаним.

Висновки і пропозиції. Таким чином, за проведеними експериментальними дослідженнями встановлено, що оптимальним способом обробки редьки є витримування подрібнених коренеплодів протягом 20...30 хв у стабілізуючому водному розчині KCl (1,5..2,0%) та $C_6H_8O_6$ (3,0...4,0%). Це дозволить знизити кількість нітратів на 82% та стабілізувати пігментний комплекс редьки: катехіни зберігаються до 94,9%, лейкоантоціани – 97,3%, флавоноли – 95,1%, антоціани – 97,0% від початкового вмісту необробленої сировини. Запропонований спосіб дозволяє суттєво покращити споживні властивості продуктів переробки редьки та допоможе отримувати продукцію не тільки з високими органолептичними характеристиками, збалансованим хімічним складом, біологічною цінністю, а й абсолютно безпечну.

Список літератури:

1. Донченко Л.В., Надикта В.Д: Безопасность пищевой продукции [Текст] / Л.В. Донченко, В.Д. Надикта // 4-е изд. – М.: ДеЛи принт, 2005. – С. 539.
2. Кодекс Алиментариус. Гигиена пищевых продуктов. Базовые тексты. Пер. с англ. 2006 г. М.: Издательство «Весь Мир», 76 с.
3. Гигиенические требования безопасности и пищевой ценности пищевых продуктов. – М. : ИНФРА-М, 2002 – С. 64-75.
4. Fletcher, J. R. Effect of cooking on the nitrate levels in vegetables / J. R. Fletcher//Nutr. Health. 1987. – № 5 (1-2). – P. 61-63.
5. Variquaux, P. Tichitcal note: loss of nitrate from carrots during / P. Variquaux, F. Variquaux, L. Tichit // J. Food Technol. 1986. – Vol. 21. – P. 401-407.
6. Моніторинг нітратів та заходи щодо їх зменшення у рослинній продукції / В. Д. Ганчук, М. Г. Христіансен, О. М. Бутенко [та ін.] // Восточно-европейский журнал передовых технологий. – 2012. – № 6(60). – С. 47–49.
7. Трухина Т.Д. Нитраты, нитриты и пути снижения их содержания в овощах. Азотсодержащие соединения и их влияние на организмы// Химия, 2001. – № 31. – С. 21–22.
8. Скорикова Ю.Г. Полифенолы плодов и ягод и формирование цвета продуктов / Ю.Г. Скорикова. – М.: Пищевая пром-сть, 1973. – 232 с.
9. Малюк Л.П. Теоретическое и экспериментальное обоснование технологии полуфабрикатов многофункционального назначения из растительного сырья: дисс. докт. техн. наук : 05.18.16. – Харьков, 1995. – 770 с.
10. Дубініна А.А. Наукове обґрунтування формування споживних властивостей фортифікованих паст із фруктів та овочів : дис. докт. техн. наук : 05.18.15 / Антоніна Анатоліївна Дубініна. – Х., 2014. – 395 с.

Селютина Г.А., Гапонцева О.В.
Харьковский государственный университет питания и торговли

СПОСОБ СНИЖЕНИЯ НИТРАТОВ И СТАБИЛИЗАЦИИ ПИГМЕНТНОГО КОМПЛЕКСА КОРНЕПЛОДОВ РЕДЬКИ

Аннотация
Исследованы закономерности снижения нитратов корнеплода редьки в зависимости от вида и сроков обработки. Подобраны оптимальные концентрации солей и кислот, которые позволяют одновременно снизить нитратное загрязнения и стабилизировать пигментный комплекс сырья. По экспериментальным данным установлено рациональный способ предварительной обработки измельченных корнеплодов, что позволит получить высококачественную и безопасную продукцию из редьки.
Ключевые слова: нитраты, пигментный комплекс, снижение нитратов, корнеплоды, редька.

Seljutina G.A., Gapontseva O.V.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

THE METHOD OF REDUCING NITRATES AND STABILIZATION PIGMENT COMPLEX OF RADISH ROOTS

Summary
The laws reduction nitrates radish root crops, depending on the type and timing of treatment. The optimum concentration of salts and acids that can simultaneously reduce nitrate pollution and stabilize the complex pigment raw materials. The experimental data set rational way pretreatment crushed roots, which will result in high-quality and safe products with radish.
Keywords: nitrates, pigment complex, reduced nitrate, root vegetables, radish.

УДК 539.3

ВИЗНАЧЕННЯ ВЛАСНИХ ЧАСТОТ І ФОРМ КОЛИВАНЬ СТРИЖНІВ

Трубачев С.І., Колодежний В.А.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Робота присвячена розв'язанню задачі про коливання стрижнів варіаційно-сітковим методом. Отримані вирази для визначення основних власних частот при поздовжніх і згинальних коливаннях стрижнів змінного перерізу. Приведені приклади розрахунків поздовжніх та згинальних коливань клиновидних та конусних стрижнів. Виконано порівняння тестових результатів з точним розв'язком. Досліджений вплив клиновидності й конусності на значення власних частот.
Ключові слова: коливання, власні частоти, власні форми, стрижні змінного перерізу, варіаційно-сітковий метод.

Постановка проблеми. При розрахунках стрижнів і стрижневих конструкцій широко застосовуються методи опору матеріалів [1] і будівельної механіки [2]. У процесі роботи стрижні зазнають значний вплив вібраційних навантажень, тому дослідження динаміки стрижнів як постійного, так і змінного перерізу є актуальним завданням. У зв'язку з різними умовами закріплення стрижнів велике значення має чисельний аналіз коливань зазначених конструкцій.

Якщо ж розв'язок можна представити у вигляді ряду функцій, то в цьому випадку переважніше аналітичний розв'язок. Становить інтерес вплив конусності або клиновидності стрижня змінного перерізу на величину частот поздовжніх або згинальних коливань.

При розрахунку на віброміцність основні труднощі полягають у визначенні спектра власних частот і форм коливань механічної системи й, у загальному випадку, розрахунок зводиться до відомої узагальненої задачі на власні значення:

$$\left(Ku,v\right)=\omega^2\left(Mu,v\right),\ \forall v\in V\,, \qquad (1)$$

де V – множина допустимих функцій, (Ku,v), (Mu,v) – сімейство симетричних білінійних безперервних форм, що відповідають амплітудним значенням потенціальної і кінетичної енергії системи, K – матриця жорсткостей, M – матриця мас.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що в основному досліджувалися стрижні з постійним поперечним перерізом [3].

Викладення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо досліджень коливань стрижнів змінного поперечного перерізу з використанням ефективних чисельних методик розрахунків, які програмно реалізовані і апробовані на практичних задачах.

Метою статті є розробка методики визначення власних форм і частот коливань стрижнів як з постійним, так і зі змінним перерізом, що дуже важливо для авіаційних конструкцій.

Виклад основного тексту. При розв'язку задачі чисельними методами нескінченномірний простір допустимих функцій V заміняється скінченномірним V_h шляхом дискретизації системи. При цьому задача (1) заміняється наближеною: для заданого скінченномірного простору V_h необхідно знайти такі значення ω, u_h, що

$$\left(Ku_h,v_h\right)=\omega^2\left(Mu_h,v_h\right),\ \forall v_h\in V_h\,. \qquad (2)$$

При розв'язку прикладних задач для стрижневих систем найбільший інтерес представляє декілька найменших власних частот і відповідних їм форм коливань. Таким чином, приходимо до неповної задачі на власні значення. Оскільки ця задача є нелінійною, то доцільно використовувати чисельні методи.

При поздовжніх коливаннях стрижня сили спрямовані уздовж прямолінійної осі, а напруження і деформації розподілені по площі перерізу рівномірно. Амплітудні значення потенціальної і кінетичної енергії стрижня мають вигляд

$$\Pi = \frac{1}{2}\int_0^l EI\left(\frac{du}{dx}\right)^2 dx,\ T = \frac{1}{2}\omega^2\int_0^l \rho F u^2 dx, \quad (3)$$

тут E – модуль Юнга, F – площа поперечного перерізу, ρ – щільність матеріалу, l – довжина стрижня.

Поздовжні переміщення апроксимуються лінійним поліномом:

$$u(x) = u_i + \frac{u_j - u_i}{l}x, \quad (4)$$

де u_i, u_j – переміщення i-го й j-го вузлів.

У випадку згинальних коливань стрижня амплітудні значення потенціальної і кінетичної енергії мають вигляд

$$\Pi = \frac{1}{2}\int_0^l EI\left(\frac{d^2w}{dx^2}\right)^2 dx,\ T = \frac{1}{2}\omega^2\int_0^l \rho F w^2 dx. \quad (5)$$

У цьому випадку для апроксимації переміщень використовуємо поліном 3-го порядку:

$$w(x) = \frac{w_i}{l^3}\left(2x^3 - 3x^2 l + l^3\right) + \frac{w_j}{l^3}\left(3x^2 l - 2x^3\right) + $$
$$+ \varphi_i \frac{1}{l^2}\left(xl^2 - 2x^2 l + x^3\right) + \varphi_j \frac{1}{l^3}\left(x^3 - x^2 l\right). \quad (6)$$

Для розв'язку задачі (2) використовувався ітераційний метод покоординатного спуску [4], застосування якого дозволяє уникати труднощів, пов'язаних з формуванням, зберіганням і оперуванням з матрицями мас і жорсткостей [5].

При поздовжніх коливаннях стрижня у формі клина або конуса першу власну форму коливань системи можна представити рівнянням:

$$u_1(x_1) = \left(1 - \frac{x_1^2}{l^2}\right),\ EFu_1'(0) = u_1(l) = 0. \quad (7)$$

Фізико-геометричні характеристики стрижнів змінюються за біноміальними законами [4]:

$$EF_1(x_1) = A(l_1 \pm x_1)^m,\ \rho F(x_1) = B(l_1 \pm x_1)^n,$$
$$A = EF_1 l_1^{-m},\ B = \rho F_1 l_1^{-n}, \quad (8)$$

де конусність і приведена довжина відповідно рівні [6]:

$$\lambda_1 = \frac{r_2}{r_1} > 1,\ l_1 = l(\lambda_1 - 1).$$

Для визначення основної власної частоти використовується формула Релея:

$$\omega_0^2 = \frac{\int_0^l EF(u')^2 dx}{\int_0^l \rho F u^2 dx}. \quad (9)$$

Підставляючи (7), (8) в (9), одержимо відповідно при n=1 для клина і при n=2 для конуса:

$$\omega_1^2 = k_1^2 \frac{E}{\rho}, \quad (10)$$

де характеристичні числа рівні:

$$k_1^2 = \frac{10(4l_1 + 3l)}{(5l_1 + 16l)l^2},\ n=1;$$

$$k_1^2 = \frac{7\left(20l_1^2 + 30l_1 l + 12l^2\right)}{\left(8l^2 + 35l_1 l + 56l_1^2\right)l^2},\ n=2. \quad (11)$$

При згинальних коливаннях консольних стрижнів з біноміальними законами зміни перерізів:

$$EI(x_1) = A(l_1 \pm x_1)^m,\ \rho F(x_1) = B(l_1 \pm x_1)^n. \quad (12)$$

$$A = EI_1 l_1^{-m},\ B = \rho F_1 l_1^{-n}. \quad (13)$$

Першу форму коливань можна представити наближеним рівнянням

$$w(x_1) = \left(1 - \frac{x_1}{l}\right)^2, \quad (14)$$

яке задовольняє тільки кінематичним граничним умовам:

$$w(0) = w'(0) = 0. \quad (15)$$

Формула Релея при згинальних коливаннях має вигляд

$$\omega_0^2 = \frac{\int_0^l EI(w'')^2 dx}{\int_0^l \rho F w^2 dx}. \quad (16)$$

Підставляючи (12), (14) в (16), одержимо для основної частоти формули:

$$\omega_1^2 = \tilde{\omega}_1^2\left[\frac{EI_1}{\rho F_1 l^4}\right] = \tilde{\omega}_1^2 \frac{1}{\lambda_1^2 l^4}\left[\frac{EI_2}{\rho F_2}\right]. \quad (17)$$

В залежності від величини конусності стрижня й відношення $\frac{EI_1}{\rho F_1}$.

У формулах (17) частотний параметр $\tilde{\omega}_1^2$ виражається через приведену l_1 і реальну l довжини стрижня так:

$$\tilde{\omega}_1^2 = \frac{30\left(4l_1^3 + 6l_1^2 l + 4l_1 l^2 + l^3\right)}{(6l_1 + l)l_1^2},\ n=1;$$

$$\tilde{\omega}_1^2 = \frac{84\left(5l^4 + 10l_1^4 l + 10l_1^2 l + 5l_1 l^3 + l^4\right)}{\left(21l_1^2 + 7l_1 l + l^2\right)l_1^2},\ n=2. \quad (18)$$

Оцінимо вплив конусності (клиновидності) стрижня на основну частоту в числових прикладах.

Приклад 1.

Знайти основні частоти поздовжніх коливань конуса при конусності $\lambda_1 = 1;\ 1{,}2;\ 1{,}5;\ 2$.

За другою формулою (11) одержимо безрозмірні значення характеристичних чисел $k_1 l = 1{,}581;\ 1{,}711;\ 1{,}877;\ 2{,}09$.

Підставивши у формулу (9), можна одержати відповідні частоти.

Результати розрахунків порівнювались з точним розв'язком [6]:

$$k_1 l = 1{,}5;\ 1{,}688;\ 1{,}835;\ 2{,}03.$$

Приклад 2.

Визначити значення основних частот згинальних коливань консольного клина при наступних значеннях λ_1: λ_1=1, 2, 4.

За формулою (17) обчислюємо значення частотного параметра

$$\tilde{\omega}_1 = 4{,}474;\ 4{,}08;\ 4{,}21;\ 5{,}48.$$

Точні значення частотного параметра, отриманого в роботі [6], наступні:

$$\tilde{\omega}_1 = 3{,}52;\ -;\ 4{,}00;\ 4{,}61.$$

Із результатів розрахунків видно, що зі збільшенням клиновидності (конусності) значення основної частоти теж збільшуються.

Висновки і пропозиції. У роботі розглянуті задачі про коливання стрижневих конструкцій

змінного перерізу. Для розв'язку завдань динаміки використовувався варіаційно-сітковий метод. Отримані вирази для визначення основних власних частот при поздовжніх і згинальних коливаннях стрижнів змінного перерізу. Результати розрахунків порівнюються з точним розв'язком. Досліджений вплив конусності на значення власних частот, що дає можливість проектувати стрижневі конструкції із заданими динамічними характеристиками. Розроблений підхід дозволить визначити динамічні характеристики стрижнів різного перерізу й може бути запропонований для інженерів-проектувальників конструкцій.

Список літератури:

1. Колодежний В. А. Збірник конкурсних задач з опору матеріалів: навч. посіб. / О. П. Заховайко, В. А. Колодежний, С. І. Трубачев. – К.: НТУУ «КПІ», 2011. – 320 с.
2. Чемерис О. М. Будівельна механіка машин: навч посіб. / О. М. Чемерис, В. А. Колодежний, С. І. Трубачев. – К.: НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського», 2017. – 258 с.
3. Трубачев С. І. Теорія коливань та стійкості руху: навч. посіб. / А. Є. Бабенко, М. І. Бобир, О. О. Боронко, С. І. Трубачев. – К.: НТУУ «КПІ», 2010. – 172 с.
4. Бабенко А. Є. Застосування й розвиток методу покоординатного спуску в задачах визначення напруженодеформованого стану при статичних та вібраційних навантаженнях / А. Є. Бабенко. – К.: КПІ, 1996. – 96 с.
5. Бабенко А. Е. Определение частотного спектра и собственных форм колебаний упругих систем методом повышения жесткостей / А. Е. Бабенко, О. А. Боронко, О. Н., С. И. Трубачев // Проблемы прочности. – 1990. – № 2. – С. 122–124.
6. Динник А. Н. Избранные труды / А. Н. Динник. – К.: изд-во АН УРСР, 1965. – 719 с.

Трубачев С.И., Колодежный В.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СОБСТВЕННЫХ ЧАСТОТ И ФОРМ КОЛЕБАНИЙ СТЕРЖНЕЙ

Аннотация
Работа посвящена решению задачи о колебаниях стержней вариационно-сеточным методом. Получены выражения для определения основных собственных частот при продольных и изгибных колебаниях стержней переменного сечения. Приведены примеры расчетов продолбных и изгибных колебаний клиновидных и конусных стержней. Выполнено сравнение тестовых результатов с точным решением. Исследовано влияние клиновидности и конусности на значения собственных частот.

Ключевые слова: колебания, собственные частоты, собственные формы, стержни переменного сечения, вариационно-сеточный метод.

Trubachev S.I., Kolodezhnyi V.A.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky»

DEFINITION OF OWN FREQUENCIES AND FORMS OF OSCILLATIONS OF A ROD

Summary
The work is devoted to solving the problem of the vibrations of rods variational-grid method. The expressions to identify major natural frequencies with longitudinal and flexural vibrations of variable cross-section rods. Examples of calculations prodolbyh and bending vibrations of tapered rods and cone. Comparison of test results with the exact solution. The effect of the wedge and taper on the values of natural frquecies.

Keywords: vibrations, natural frequencies, natural modes, variable cross-section rods, variational-grid method.

УДК 528.4:339.138

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ РИНКУ НЕРУХОМОСТІ МІСТА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА

Хавар Ю.С., Губар Ю.П., Гулько О.Р., Абрамчук А.Р.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті проведено дослідження розвитку ринку житлової та комерційної нерухомості м. Івано-Франківська. Формування ринку нерухомості на даний момент характеризується нестійким розвитком його сегментів, не до кінця сформованою нормативно-правовою базою та невисокою інвестиційною спроможністю громадян та юридичних осіб. Незважаючи на суб'єктивність формування цінової політики на земельні ділянки та об'єкти нерухомості міста, основними чинниками, що впливають на формування цін є зональні та локальні фактори.

Ключові слова: ринок, житлова нерухомість, комерційна нерухомість, оренда, земельна ділянка, коливання цін.

Постановка проблеми. Дослідження ринку нерухомості, дає можливість проаналізувати та систематизувати дані щодо попиту та пропозиції найбільш затребуваних його сегментів, як для інвесторів так і пересічних покупців з урахуванням їх потреб, підвищити ефективність використання об'єктів нерухомості та спрогнозувати подальший його розвиток. Для реалізації успішних інвестиційних проектів необхідна об'єктивна та достовірна, а також доступна інформація щодо операцій на ринку, а відповідно для цього є велика необхідність проведення таких маркетингових досліджень, що врахують всі ризики на ринку нерухомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням основних тенденцій розвитку, формування та прогнозування ринку нерухомості, присвячені праці широкого кола вітчизняних науковців, таких як Н.Є. Селюченко, Н.С. Косар [1], В.П. Пилипчук, О.В. Данніков [2], В.О. Воронін, Е.В. Лянце, М.М. Мамчин [3], І.А. Педько [4] та інших дослідників.

Проведений аналіз сучасних наукових публікацій показав, що у цих роботах недостатньо висвітлені питання, що стосуються даної тематики. Потребує подальшого вивчення та удосконалення проведення маркетингових досліджень щодо ринку нерухомості або окремих його сегментів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ринок нерухомості, на відміну від фондового або товарного, дуже далекий від досконалого за багатьма показниками, що і визначає особливості його дослідження [5]. Актуальною проблемою на сьогодні є запровадження та ефективне ведення достовірного та інформаційно доступного кадастру нерухомості.

Мета статті. Головною метою наших досліджень є представлення розвитку та формування ринку житлової та комерційної нерухомості м. Івано-Франківська, розгляд основних чинників, які впливають на формування цінової політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз цінової політики, яка склалась на ринку нерухомості є дуже важкою та клопіткою роботою, коливання цін є основним підтвердженням цього. Причина полягає в тому, що ціна нерухомості включає в себе цілий комплекс складових, таких як: стан економіки, демографічна ситуація, міграційна політика, соціальне та майнове розшарування в суспільстві. І це не є повним та вичерпним переліком. Ці складові в першу чергу залежать від конкретного аналітика, який працює на ринку нерухомості.

Якщо говорити про ринок житлової нерухомості м. Івано-Франківська, то протягом 2015 р. – ІІІ-ох кварталів 2016 р. на первинному ринку міста значно зріс попит на нерухомість, відносно попередніх років. Вартість нерухомості у гривнях за 1 м² зросла приблизно на 75-80%. Найбільше попитом користуються двокімнатні квартири – 53%, однокімнатні – 31%, трикімнатні – 16% від всієї зацікавленості на первинне житло в багатоквартирних житлових комплексах.

Щодо вторинного ринку житлової нерухомості то середня вартість 1 м² у м. Івано-Франківську станом на 2015 р. та ІІІ-ох кварталів 2016 р. знизилась на 23,3%. В абсолютних величинах середня ціна 1 м² житлової нерухомості на вторинному ринку (соціальне житло) у місті на вересень 2016 року, склала 477 $ за 1 м², або 12423 гривень за 1 м², за курсом НБУ 25,936 грн. на дату аналізу [6]. На рис. 1. зображено зміну середньої вартості 1 м² житлової нерухомості протягом 2015 р. – ІІІ-ох кварталів 2016 р.

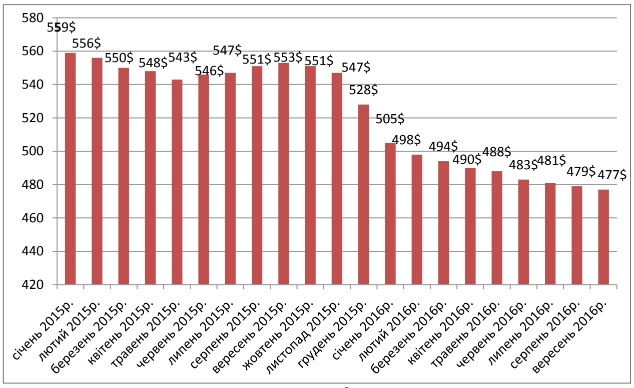

Рис. 1. Середня вартість 1 м² житлової нерухомості у місті Івано-Франківську

Джерело: розроблено авторами за даними [6; 7; 8; 9]

Що стосується оренди житлової нерухомості, то ціни та попит на неї протягом 2016 р. був досить не стабільний. На рис. 2. наведена статистика цін оренди житлової нерухомості у м. Івано-Франківську у 2016 р. Найвищі ціни спостерігалися восени 2016 р., а найнижчі – літом. Також ціни залежать від місця розташування об'єкта нерухомості, звісно ціна в центрі, та найближчих частинах міста буде вищою, ніж на окраїнах. Найбільший попит оренди на житло-

ву нерухомість спостерігається зимою, найнижчий – літом. Згідно даних наданих експертами станом на 2016 р. оренда квартир набула найбільшого попиту та становила – 59,6%.

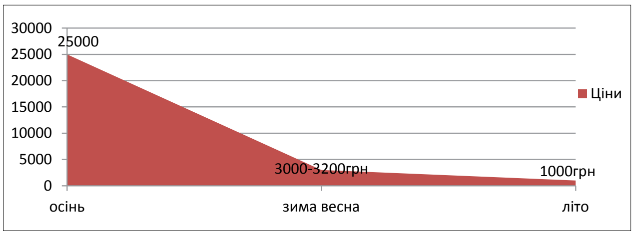

Рис. 2. Статистика цін оренди житлової нерухомості у м. Івано-Франківську у 2016 р.

Джерело: розроблено авторами за даними [6], [7], [8], [9]

Наступним був продаж квартир – 19,3%, оренда кімнат – 6,1%, продаж будинків – 3,9%, оренда приміщень – 3,7%, продаж землі 2,6%, продаж приміщень – 2,3%, обмін нерухомості – 0,9%, оренда будинків – 0,8%, оренда приміщень – 0,6%, продаж гаражів/стоянок (оренда гаражів/стоянок). На рис. 3. зображена статистика ринку нерухомості станом на III квартал 2016 р.

Продаж земельних ділянок у м. Івано-Франківську вважається одним з найбільш розвинутих сегментів на ринку нерухомості. Дуже стрімко зростають ціни на земельні ділянки, переважно в центральній частині міста, це пояснюється великим попитом землі на ринку. Так за даними АН «Довіра» [7] ціна однієї сотки у центральній частині міста перевищує 10000 $. Але є покупці і на таку дорогу землю, переважно сюди відносяться люди які повертаються з-за кордону. Вони не орієнтуються на ринку цін, тому купляють такі дорогі земельні ділянки, побоюючись ще більшого зростання їх вартості. Також попит на земельні ділянки формують будівельні компанії. Найбільшим попитом користується земля для будівництва багатоповерхівок.

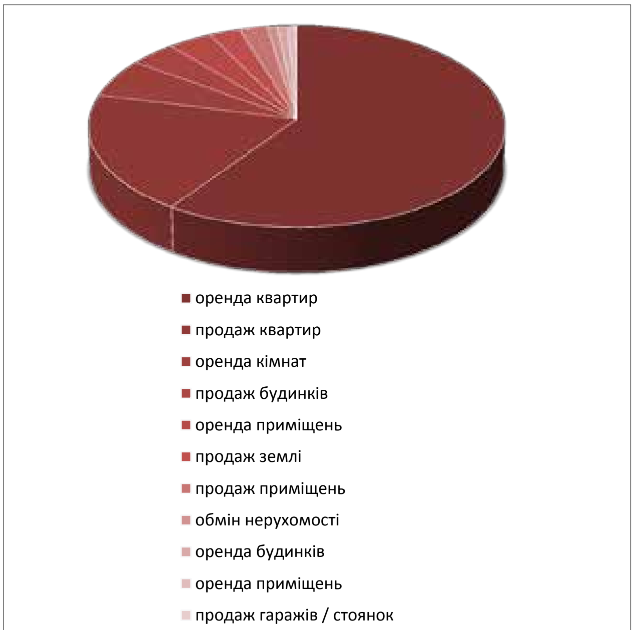

Рис. 3. Стан ринку нерухомості станом на III квартал 2016 р. у м. Івано-Франківську

Джерело: розроблено авторами за даними [6; 7; 8; 9]

За даними АН «Надія – Люкс» [8] вартість земельної ділянки у центрі міста коливається від 6000 $ до 12000 $ за 0,1 га. У спальних районах ціна коливається від 3000 $ і подекуди сягає 10000 $.

Крім Івано-Франківська великим попитом на земельні ділянки користуються в селах, які належать до міського підпорядкування: Угорники, Микитинці, Вовчинці, Крихівці, Угринів. За даними АН «Захід – Контракт» [9], у селах Угорники та Вовчинці ціна за одну сотку землі становить 3000 $, у Микитинцях – 2500 $, Крихівцях – 2000 $, Угринів – 1000-1500 $.

Розглянемо ринок комерційної нерухомості м. Івано-Франківська. До комерційної нерухомості відносять: офісні приміщення, магазини, торгові центри, ресторани, кафе, заклади громадського харчування, колиби, склади, будівлі заводів, цехів, аптеки, готелі, виробничі приміщення, тобто усю нерухомість, яка використовується для одержання прибутку. Зазвичай комерційну нерухомість купують для здачі в оренду, для ведення власного бізнесу, або ж для реконструкції та наступного продажу.

Якщо говорити про комерційну нерухомість м. Івано-Франківська, то переважна її кількість зосереджена в периферійній частині. На рис. 4. зображено відсоткове співвідношення розміщення комерційної нерухомості в різних частинах м. Івано-Франківська.

Рис. 4. Розташування земель комерційної нерухомості у м. Івано-Франківську

Джерело: розроблено авторами

У периферійній частині міста переважають зазвичай виробничі приміщення. Також можна зустріти нерухомість, що стосується сфери торгівлі, складських приміщень, станції технічного обслуговування та автомайстерень. Серединна та центральна частини міста забезпечені офісними приміщеннями, магазинами, кафе, ресторанами, аптеками та готелями.

Аналізуючи ринок земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти комерційної нерухомості у м. Івано-Франківську за період з 2006 по 2016 рр., середня вартість 1 $м^2$ земельних ділянок різного комерційного використання нами наведена у табл. 1.

На рис. 5. зображено коливання вартості 1 $м^2$ комерційної нерухомості за період 2006–2016 рр.

Що стосується виробничих будівель та споруд, то за останні 10 років, за період від 2006 по 2016 рр. цінова політика залишилась майже не-

Таблиця 1

Вартість 1 м² комерційної нерухомості за період 2006–2016 рр.

Рік обраний для аналізу	Вид нерухомості						
	Виробничі будівлі	Торгові приміщення	Офісні приміщення	Заклади харчування	Склади	Аптеки	СТО
	Вартість 1 м², грн.						
2006	39,12	229,36	218,43	138,33	75,03	94,10	77,59
2007	67,65	216,29	248,82	172,67	69,89	129,37	103,70
2008	94,15	209,13	226,37	208,48	92,48	134,27	106,32
2009	95,02	258,13	249,72	223,65	109,47	217,11	135,89
2010	68,75	255,58	245,09	185,02	136,54	284,00	194,47
2011	92,89	346,94	286,17	249,94	151,32	185,31	201,53
2012	82,17	270,53	301,54	198,28	144,82	175,44	237,25
2013	92,71	338,42	317,68	214,30	116,74	187,53	259,80
2014	92,86	248,08	342,83	202,89	140,04	198,72	289,90
2015	87,57	325,02	428,79	257,93	138,23	202,89	285,31
2016	89,06	380,05	404,83	281,90	143,86	247,28	296,53

Джерело: розроблено авторами

змінною. На рис. 6. зображено ціни 1 м² виробничих будівель та споруд станом на 2006–2016 рр.

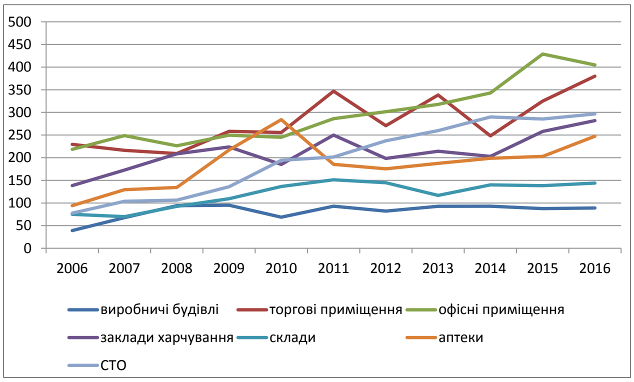

Рис. 5. Вартість 1 м² комерційної нерухомості за період 2006–2016 рр.

Джерело: розроблено авторами

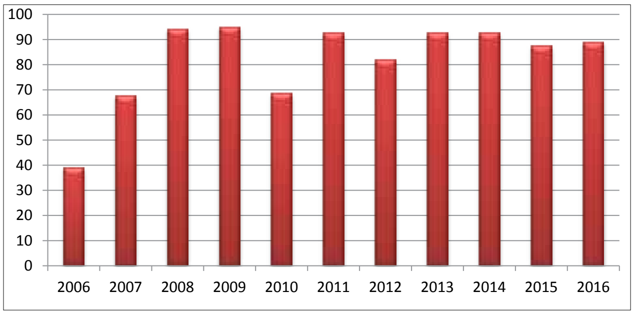

Рис. 6. Коливання цін продажу виробничих будівель та споруд станом на 2006–2016 рр.

Джерело: розроблено авторами

Виключенням є 2006 рік, тоді 1 м² такого виду нерухомості можна було придбати за 39,12 грн. З 2007 року ціни зросли майже у двічі, ціна за 1 м² становила – 67,65 грн. Починаючи з 2008 року і до 2016 року ціни становили приблизно від 82 грн./м² до 96 грн./м². Тільки 2010 рік потішив покупців нетривалим спадом ціни за 1 м² нерухомості.

Розглядаючи нерухомість до якої відносяться торгові приміщення, магазини, торгові центри, бачимо, що найбільша ціна за 1 м² спостерігається у 2016 р. Середня ціна на сьогодні становить від 350 грн./м².

На рис. 7. зображено середнє значення цін за період 2006–2016 рр. Стрімке зростання цін комерційної нерухомості (торгові центри, магазини та інші торгові приміщення) у 2011, 2013, 2015 та 2016 роках пояснюється найбільшим попитом цієї нерухомості, та не постійним валютним курсом у вказаних роках.

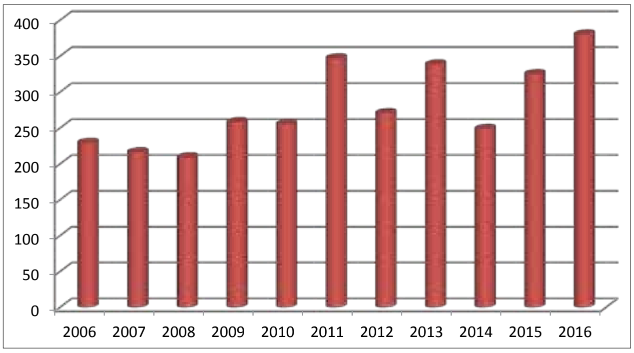

Рис. 7. Коливання цін продажу торгових центрів, магазинів та інших торговельних приміщень станом на 2006–2016 рр.

Джерело: розроблено авторами

Важливою ознакою, яка впливає на формування цін на нерухомість є його розташування, тобто в якій з частин міста центральній, серединній чи периферійній розташований об'єкт. Наприклад вартість 1 м² комерційної нерухомості до якої відносяться торгові центри, магазини та інші торгові приміщення в периферійній частині міста станом на 2016 р. складає в межах 250 грн./м².

В серединній частині міста середня ціна – 320 грн./м². Найдорожчою є центральна частина, де середня вартість за 1 м² складає 620 грн./м² (рис. 8).

На рис. 9. зображено, як змінювались ціни продажу на офісні та складські приміщення протягом останніх 10 років.

З рис. 9. видно, що найбільша ціна за яку було придбано офісні приміщення в періоді з 2006 до 2016 рр. у м. Івано-Франківську став 2015 рік. Якщо порівнювати із цінами на складські приміщення, то ціна за 1 м² офісних приміщень більша

Рис. 8. Коливання цін продажу торгових центрів, магазинів, крамниць та інших торговельних приміщень у різних частинах м. Івано-Франківська

Джерело: розроблено авторами

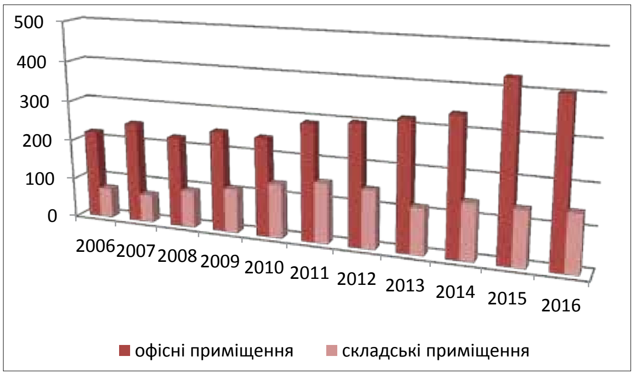

Рис. 9. Коливання цін продажу офісних та складських приміщень станом на 2006–2016 рр. у м. Івано-Франківську

Джерело: розроблено авторами

в два, а в деяких роках і в три рази. Зазвичай це через місце розташування об'єкта, адже як було згадано розташування складських приміщень переважають частіше в периферійній частині міста, в той час як офісні розташовані в серединній або центральній частинах.

Ще одним видом об'єктів комерційної нерухомості є: кафе, ресторани, колиби та заклади громадського харчування. Вони розташовані в кожній частині міста, адже їх попит на ринку нерухомості завжди буде актуальним та приноситиме прибуток. Середня ціна за 1 м^2 цієї нерухомості в різних частинах м. Івано-Франківська від 2006 до 2016 рр. зображено на рис. 10.

Рис. 10. Середня ціна 1м^2 комерційної нерухомості (кафе, колиби, ресторани, заклади громадського харчування) в різних частинах м. Івано-Франківська за період від 2006 до 2016 рр.

Джерело: розроблено авторами

Незважаючи на суб'єктивність формування цінової політики на земельні ділянки та об'єкти нерухомості м. Івано-Франківська, основними чинниками, що впливають на формування цін є зональні та локальні фактори.

До зональних факторів відносять: місце розташування, екологічний стан території, містобудівна привабливість та інженерна інфраструктура. До локальних – санітарно-гігієнічні, природно-ландшафтні, інженерно-геологічні, історико-культурні та інфраструктурні чинники, які по різному впливають на стан та функціональне використання земельної ділянки або об'єкта нерухомості.

Висновки з даного дослідження та перспективи. У статті проведено дослідження розвитку ринку нерухомості м. Івано-Франківська та основних чинників, які впливають на його кон'юнктуру при формуванні цінової політики. Незважаючи на складнощі пов'язані з нестабільною економічною ситуацією в країні, інвестиційна привабливість її на ринку нерухомості поки що залишається питанням відкритим та на перспективу. Тому моніторинг ринку, маркетингові його дослідження є важливими процесами, які впливатимуть на капіталовкладення потенційних покупців та інвесторів у нерухомість, надасть можливість їм грамотного розпорядження своїми фінансовими ресурсами.

Список літератури:

1. Seliuchenko N.Y. Investigation of the main trends of the primary real estate market in Ukraine and peculiarities of the seller marketing activity / N.Y. Seliuchenko, N.S. Kosar // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2016. – № 4. – С. 143-158.
2. Пилипчук В.П. Маркетингові стратегії розвитку на ринку нерухомості / В.П. Пилипчук, О.В. Данніков // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2014. – №6 (16). – С. 98-105.
3. Воронін В.О. Аналітика ринку нерухомості: методологія та принципи сучасної оцінки: монографія / В.О. Воронін, Е.В. Лянце, М.М. Мамчин. – Львів: Видавництво «Магнолія 2006», 2014. – 304 с.
4. Педько І.А. Фактори впливу на розвиток ринку нерухомості та будівельної галузі в Україні / І.А. Педько // Экономика: реалии времени. Науковий журнал. – 2014. – №6 (16). – С. 170-176.
5. Хавар Ю. С. Сучасний стан формування ринку нерухомості України / Ю.С. Хавар, В.М. Сай // Молодий вчений: Наук. журнал. – Херсон, 2015. – Вип. № 4 (19) ч. 2 – С. 73–78.
6. Ринок житлової нерухомості м. Івано-Франківськ [Електронний ресурс] /
7. Олимп Консалтинг. – Режим доступу до ресурсу: http://olimp.net.ua/ivano-frankovskaya-oblast.
8. Ринок землі м. Івано-Франківськ [Електронний ресурс] / АН «Довіра». – Режим доступу до ресурсу: http://posutochno.com.ua/agency/ivano-frankovsk/.
9. Ринок землі м. Івано-Франківськ [Електронний ресурс] / АН «Надія – Люкс». – Режим доступу до ресурсу: http://www.budnet.com.ua/ aboutfirm.php?FirmID=1902.
10. Ринок землі м. Івано-Франківськ [Електронний ресурс] / АН «Захід – Контракт» – Режим доступу до ресурсу: http://www.ap.if.ua/.

Хавар Ю.С., Губар Ю.П., Гулько О.Р., Абрамчук А.Р.
Национальный университет «Львовская политехника»

ИССЛЕДОВАНИЕ РАЗВИТИЯ РЫНКА НЕДВИЖИМОСТИ ГОРОДА ИВАНО-ФРАНКОВСКА

Аннотация
В статье проведено исследование развития рынка жилой и коммерческой недвижимости г. Ивано-Франковска. Формирование рынка недвижимости на данный момент характеризуется неустойчивым развитием его сегментов, не до конца сформированной нормативно-правовой базой и низкой инвестиционной способности граждан и юридических лиц. Несмотря на субъективность формирования ценовой политики на земельные участки и объекты недвижимости города, основными факторами, влияющими на формирование цен является зональные и локальные факторы.
Ключевые слова: рынок, жилая недвижимость, коммерческая недвижимость, аренда, земельный участок, колебания цен.

Khavar Yu.S., Hubar Yu.P., Hulko O.R., Abramchuk A.R.
Lviv Polytechnic National University

RESEARCH MARKET DEVELOPMENT REAL ESTATE IVANO-FRANKIVSK CITY

Summary
The article proves bias studied the development of residential and commercial real estate market in Ivano-Frankivsk. Formation of the real estate market is currently characterized by unsustainable development of market segments, half-formed legal framework and low investment capacity of individuals and legal entities. Despite the subjectivity of pricing policy for land and real estate in the city, main factors that affect the pricing are zonal and local factors.
Keywords: market, residential real estate, commercial real estate, lease, land, price fluctuations.

УДК 006.83:664.681

РОЗРОБКА НОВИХ ВИДІВ КРЕКЕРІВ З НЕТРАДИЦІЙНОЮ РОСЛИННОЮ СИРОВИНОЮ

Черевична Н.І., Скирда О.Є., Симоненко В.І.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Розглянуто питання використання нетрадиційної рослинної сировини у технології крекерів. Наведено хімічний склад порошку лікарських рослин: трав солодки, деревію та звіробою. Науково обґрунтовано концентрації лікарської рослинної сировини для виробництва крекерів. Показано кількісні зміни фізіологічно-функціональних інгредієнтів у крекерів з додаванням настоїв трав солодки, деревію, звіробою. Доведено доцільність використання даної рослинної сировини для надання крекерам функціональних властивостей.
Ключові слова: крекери, функціональні властивості, солодка, деревій, звіробій.

Постановка проблеми. Відомо, що харчування є одним із найважливіших факторів, що пов'язує людину з навколишнім середовищем та забезпечує організм енергією, необхідною для процесів життєдіяльності. Правильне харчування, з урахуванням умов життя, праці, побуту забезпечує сталість внутрішнього середовища організму людини, діяльність різних органів і систем, гармонійний розвиток, високу працездатність. Одним з діючих шляхів підвищення рівня здоров'я населення слід вважати створення продуктів харчування спеціальної групи.

Останнє десятиріччя характеризується істотною зміною в науці про харчування, зокрема, в області створення функціональних продуктів. Не дивлячись на це, на українському споживчому ринку частка продукції функціонального призначення складає не більше 3%.

Борошняні кондитерські вироби, зокрема крекери, мають достатньо стійкий попит у населення. Це обумовлено високими смаковими достоїнствами виробів та їх невисокою калорійністю. Але з погляду науки про харчування, недоліками крекерів є незбалансованість їх хімічного складу, а також низький вміст біологічно і фізіологічно активних інгредієнтів.

Основними напрямами створення кондитерських виробів здорового харчування, у тому числі й крекерів, є використання інгредієнтів,

багатих біологічно активними речовинами, для збагачення ними борошняних кондитерських виробів і надання їм функціональних властивостей. У цьому відношенні лікарська рослинна сировина є невичерпним джерелом натуральних біологічно активних компонентів, які навіть у мінімальній кількості впливають благодійно на організм людини. Рослинні препарати добре переносяться людиною незалежно від віку, мають широкий спектр дії і, головне – активні у відношенні вірусів, які вже здобули стійкість до антибіотиків і синтетичних ліків. Ці препарати впливають не окремими речовинами, а комплексом сполук, дозованих природою, що важко створити штучним шляхом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем застосування нетрадиційної сировини рослинного походження у технології борошняних кондитерських виробів були присвячені роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Як нетрадиційну сировину для виробництва борошняних кондитерських виробів, а також крекерів, використовують: мультиензимні композиції (комплекс ферментів бактеріальної та грибної протеаз, грибної амілази і ксиланазу); фосфатидний концентрат; суміші висівок; спеції (гвоздика, кориця); овочеві пюре (морква, буряк, гарбуз); м'яту перцеву; топінамбур; цикорій коренеплідний; рисове, гречане та вівсяне борошно; картопляний крохмаль та крихти житньо-пшеничного хліба, збагачені шротом пшеничних зародків і кукурудзяним глютеном; олію рижикову.

Використання цих добавок дає можливість отримати продукти дієтичного харчування, збагачених харчовими волокнами, вітамінами, антиоксидантами, мінеральними речовинами. Додавання мультиензимних композицій зменшує вміст клітковини у тісті й тим самим покращує реологічні характеристики готових виробів та подовжує термін їх зберігання [1]. Важливим напрямком зниження енергетичної цінності печива є заміна частини цукрів і жирів іншою менш калорійною сировиною (овочевим пюре, сумішшю висівок, фосфатидним концентратом, рижиковою олією тощо) [2; 3]. Заміна пшеничного борошна іншими його видами (кукурудзяним, гречаним, вівсяним тощо) сприяє підвищенню вмісту білків, жирів і мінеральних речовин [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Під час створення борошняних кондитерських виробів функціонального призначення основна увага приділяється збільшенню вмісту в них функціональних інгредієнтів (харчових волокон, білків, вітамінів антиоксидантів та ін.) і зниженню енергетичної цінності. Аналіз наукових розробок, досвіду вітчизняних і зарубіжних підприємств свідчить про те, що нетрадиційна сировина використовується переважно для виробництва печива, пряників, вафель і недостатньо для виробництва крекерів.

Необхідність покращення споживних властивостей, підвищення конкурентоспроможності, забезпечення стабільних якісних показників цієї продукції вимагає раціоналізації складу та коригування традиційних технологій. Ефективним способом удосконалення технології крекерів є оптимізація їх рецептурного складу за рахунок додавання нетрадиційної лікарської рослинної сировини. Використання таких компонентів для виробництва крекерів дає можливість отримати продукцію з багатофункціональними властивостями. Такі вироби можуть задовольнити споживачів з різними уподобаннями та мати профілактично-оздоровчу дію.

Мета статті. Зважаючи на те, що багатофакторний вплив рослинних добавок на формування харчової, біологічної, лікувально-профілактичної цінності та збереженості крекерів недостатньо вивчений, дослідження споживних властивостей крекерів з використанням настою порошку лікарських рослин солодки, деревію та звіробою є актуальною проблемою.

Метою роботи є дослідження впливу лікарської рослинної сировини (настою трав солодки, звіробою та деревію) на споживні та фізіологічно-функціональні властивості крекерів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи, що нові кондитерські борошняні вироби повинні мати не тільки високу харчову та фізіологічну цінність, але і оптимальну вартість, як об'єкт дослідження було взято рослинну сировину, що проростає на території України – звіробій звичайний (hypericum perforatum L.), солодка гола (Glycyrrhiza glabra) та деревій звичайний (Achillea millefolium).

Хоча цілющими властивостями лікарських рослин користуються тисячоліттями, але дія на організм людини їх біологічно активні речовини стали відомі у відносно недавній час, після зародження фітохімії (хімії рослин) і фармакології. Серед органічних сполук цієї сировини виділяють речовини первинного синтезу – білки, вуглеводи, жири, вітаміни, ферменти; та вторинного – алкалоїди, глікозиди, флавоноїди, дубильні речовини, ефірні олії, смоли, органічні кислоти тощо.

Для вирішення завдання підвищення споживчої цінності крекерів, а також надання їм функціональних властивостей запропоновано додавати у рецептурний склад крекерів настій порошків лікарських рослин солодки, деревію та звіробою. Хімічний склад цих рослин наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Хімічний склад порошків лікарських рослин солодки, деревію та звіробою

Назва речовин	Вміст речовин (%)		
	Трава солодки	Трава деревію	Трава звіробою
Білки	10,1	9,8	11,0
Жири	0,2	0,1	0,3
Вуглеводи	34,0	28,0	35,0
Флавоноїди (мг%)	4,0	1,9	0,7
Органічні кислоти	-	20,1	-
Зола	9,7	10,2	4,2
Ефірні олії	2,0	0,8	0,3
Гліциризин	12	-	-
Дубильні речовини	-	2,8	-
Хлорофіли (мг%)	-	12,8	-
Каротин (мг%)	-	0,15	-
Вітамін С (мг%)	30	87	140
Вітамін К	-	20	55
Вітамін Р	-	-	45
Вітамін РР	-	-	40

Корені солодки містять тритерпенові сапоніни – гліциризин і кислоту гліциризинову, флавоноїди (ліквіритин, рамноліквіритин, ізокверцитрин, рутин, сапонаретин, уралозид, астрагалін та інші, всього 27 сполук), стерини, аспарагін, кумарини (умбеліферон, герніарин), кислоту аскорбінову та інші сполуки.

Водні витяжки з коренів солодки мають сечогінну, протизапальну, спазмолітичну, антигістамінну, противиразкову дію, регулюють водно-сольовий обмін в організмі. Порошок кореня солодки використовують при захворюваннях дихальних шляхів (бронхіт, пневмонія, бронхіальна астма); запальних захворюваннях нирок і сечового міхура (пієліти, пієлонефрити, цистити); виразковій хворобі шлунку і дванадцятипалої кишки.

Трава деревію містить олію ефірну, до складу якої входять проазулен, а- і b-пінени, камфору, борнеол, туйон, цинеол, каріофілен, флавоноїди (лютеолін-7-глікозид, рутин), сесквітерпени (матрицин, мілефолід, балханолід), дубильні речовини, ахілеїн, вітамін К, органічні кислоти (оцтову, мурашину, валеріанову). Препарати деревію посилюють згортання крові, мають протизапальну, бактерицидну, протиалергійну дію та спазмолітичний ефект відносно гладких м'язів кишечнику, сечовивідних і жовчних шляхів, посилюють секреторну активність шлунка, збільшують виділення жовчі.

Порошок трави деревію застосовують при легеневих, кишкових, гемороїдальних, носових, маткових кровотечах (у складі комплексної терапії), при гастритах з секреторною недостатністю, виразковій хворобі шлунка та/або дванадцятипалої кишки, виразковому та спастичному колітах, при зниженому апетиті та метеоризмі.

Трава звіробою містить флавонові сполуки, ефірну олію (до складу якої входять терпени, сесквітерпени, складні ефіри ізовалеріанової кислоти) барвні, дубильні речовини, каротин, цериловий спирт, холін, сліди алкалоїдів. Має в'яжучу, протизапальну та деяку протимікробну дію, сприяє регенерації тканин, помірно впливає на жовчовиділення, збуджує шлункову секрецію.

Вміст мікро- та макроелементів у порошках лікарських рослин солодки, деревію та звіробою наведено в табл. 2.

Аналіз наведених даних показує, що всі лікарські рослини мають високий вміст мінеральних речовин, харчових волокон, а також вітамінів С, РР, К. Найбільший вклад у харчову та біологічно цінність крекерів вносять такі мінеральні речовини як калій, кальцій, магній, залізо, селен, бор. Вони відіграють важливу роль в організмі людини. Залізо бере участь в утворенні гемоглобіну в крові, знаходиться у всіх клітинах і тканинах організму, будучі структурним елементом протоплазми кліток. Кальцій необхідний для кісткоутворення. Магній грає істотну роль в білковому обміні, впливає на обмін вуглеводів і жирів. Серед мікроелементів лікарських трав цинк, будучі пов'язаним з ферментами, гормонами і вітамінами в організмі людини, здійснює значний вплив на фундаментальні життєві процеси: кровотворення, розмноження, ріст і розвиток організму, обмін білків, жирів та вуглеводів.

Поряд з цим, порошки цих лікарських рослин мають антиоксидантний ефект, поліпшують функціонування внутрішніх органів за рахунок тонізуючого впливу, активізують ферментативні процеси. Враховуючи це, можна зазначити, що дані рослини є цінною сировинною добавкою для максимального збагачення крекерів вітамінами, мінеральними речовинами, харчовими волокнами та БАР для досягнення ними функціонально-профілактичної дії.

Таблиця 2

Вміст мікро- та макроелементів у порошках солодки, деревію та звіробою

Назва елементів	Трава солодки	Трава деревію	Трава звіробою
Макроелементи (мг/г)			
Калій	14,5	35,9	16,8
Кальцій	11,5	11,8	7,3
Магній	2,4	2,6	2,2
Залізо	0,7	0,2	0,11
Мікроелементи (мкг/г)			
Марганець	0,15	0,09	0,25
Мідь	0,31	0,74	0,34
Цинк	0,33	0,68	0,71
Кобальт	-	0,13	0,21
Молібден	-	3,2	5,6
Хром	0,07	0,02	0,01
Алюміній	0,053	0,04	0,02
Селен	12,14	6,25	5,00
Нікель	0,63	0,2	0,18
Стронцій	1,01	0,13	0,18
Бор	54,8	44,4	40,4
Ванадій	0,28	0,02	-

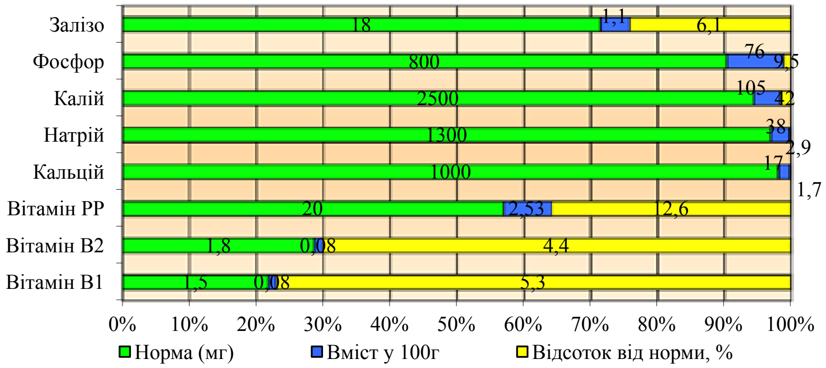

Рис. 1. Вміст біологічно-активних речовин у контрольному зразку крекерів

Для наукового обґрунтування кількості добавок, що вносять у тісто для крекерів та максимально збалансованого його складу необхідно враховувати норму добового споживання людиною біологічно активних речовин.

Відомо, що добова фізіологічна потреба у білку – 88 г, в тому числі рослинному білку – 48; харчових волокнах – 22,5 г; мінеральних речовинах: калію – 3750 мг, кальцію – 800 мг, магнію – 400мг, залізі – 14 мг; аскорбіновій кислоті – 70 мг; каротині – 6мг.

Для визначення раціонального дозування лікарських рослин

Таблиця 3

Задоволення добових норм в фізіологічно-функціональних інгредієнтах за вживання крекерів функціонального призначення

Елементи	Добова норма вживання (в середньому)	За традиційною рецептурою		Крекер «З солодкою»		Крекер «З деревієм»		Крекер «Зі звіробоєм»	
		Вміст у 100 г продукту	Відсоток задоволення норми на 100 г, %	Вміст у 100 г продукту	Відсоток задоволення норми на 100 г, %	Вміст у 100 г продукту	Відсоток задоволення норми на 100 г, %	Вміст у 100 г продукту	Відсоток задоволення норми на 100 г, %
Калорійність (ккал)	2000	-	20,9	-	20,3	-	20,2	-	20,4
Білки, г	55,1	9,2	16,7	9,4	17,05	11	20,0	9,6	17,4
Жири, г	66,6	14,1	21,2	14,0	21,0	13,9	20,9	13,85	20,8
Вуглеводи, г	294,2	67,7	23	65,1	22,0	64	21,7	64,9	22
Харчові волокна	30	0,1	0,3	2,63	8,7	2	6,6	1,9	6,3
Органічні кислоти	2	1,6	80	1,8	90	1,8	90	1,9	95
Вода	2200	8,5	0,4	8,9	0,4	8,8	0,4	9	0,5
Вітамін В1(мг)	2	0,08	4	0,2	10	0,1	5	0,9	45
Вітамін В2 (мг)	2	0,08	4	0,3	15	0,2	10	0,19	9,5
Вітамін РР (мг)	20	2,52	12,6	2,6	12,8	2,7	12,8	4,5	22,5
Вітамін С (мг)	70	-	-	6	8,7	8,7	12,4	28г	40
Кальцій (мг)	800	17,0	1,7	46	9,3	40,6	9,5	24,3	6,7
Натрій (мг)	400	38,0	2,9	39	3,0	39	3,25	40	3,75
Калій (мг)	2500	105	4,2	128	7,1	176,8	11,38	121,8	7,6
Фосфор (мг)	800	76	9,5	78	9,75	78	9,75	77	9,6
Залізо (мг)	14	1,1	6,1	2,5	17,9	1,5	10,7	1,4	10

необхідно враховувати медико-біологічні вимоги до приготування настоїв з трав солодки, деревію та звіробою. Саме у формі настою лікарську рослинну сировину буде зручніше вводити у рецептурний склад крекерів. У настій переходять біологічно-активні речовини, що містяться у лікарській рослині.

Існує багато способів приготування настоїв. Нами було обрано гарячий спосіб. Порошок лікарської рослинної сировини заливали відповідною кількістю кип'яченої води і настоювали протягом 1 години, після чого проціджували. Середня концентрація порошку лікарських рослин, яка використовується для приготування настою з трав солодки, деревію та звіробою становить 10 г на 200 мл води, що відповідає 5% розчину [5, с. 7].

Розроблена рецептура крекерів без додавання настою лікарської рослинної сировини є контрольним зразком, тому вміст біологічно-активних речовин в ньому є важливим при подальшому обґрунтуванні функціональних властивостей крекерів з добавками. Вміст біологічно-активних речовин у контрольному зразку крекерів наведено на рис. 1.

Ступінь задоволення добових норм в фізіологічно-функціональних інгредієнтах при вживанні крекерів функціонального призначення у порівнянні з контрольним зразком наведено у табл. 3.

Можна відмітити, що у крекерах з додаванням настою лікарських рослин кількість біологічно-активних речовин збільшилась. Кількість харчових волокон у крекері «З солодкою», «З деревієм», «З звіробоєм» збільшилась відповідно на 8,4%, 6,2% та 6,0%, а органічних кислот на 10%, 10% та 15%.

Вміст основних макро- то мікронутрієнтів наведено у таблиці 4.

Таблиця 4

Склад фізіологічно-функціональних інгредієнтів, що визначають харчову цінність і функціональні властивості крекерів

Найменування інгредієнтів	Вміст фізіологічно-функціональних інгредієнтів в 100 г продукту			
	Контрольний зразок крекерів	Крекер «З солодкою»	Крекер «З деревієм»	Крекер «З звіробоєм»
Білки, г	9,2	9,4	11	9,6
Вуглеводи, г	67,2	65,1	64	64,9
Моно- і дисахариди, г	2,8	0,9	1,1	1
харчових волокон	0,1	2,63	2	1,9
Мінеральні речовин, мг:				
кальцій	17	46	40,6	24,3
калій	105	128	176,8	121,8
фосфор	76	78	78	77
натрій	38	39	39	40
залізо	1,1	2,5	1,5	1,4
магній	-	4,8	5,2	4,4
молібден	-	3	6,4	11,2
селен	-	22,28	12,5	10
бор	-	109,6	48,8	80,8
Вітаміни, мг:				
вітамін Р	-	-	-	4,5
вітамін РР	-	-	-	4,0
вітамін В1	0,08	0,2	0,1	0,9
вітамін В2	0,08	0,3	0,2	0,19
вітамін С	1,0	6,0	8,7	28
каротин	-	-	0,3	0,11
вітамін К	-	-	40,0	-

Як видно з таблиці під час додавання до рецептурного складу крекерів настою порошку лікарських трав солодки, деревію та звіробою вміст основних фізіологічно важливих речовин збільшується та у складі з'являються нові. Встановлено, що в крекері з додаванням настою деревію кількість білку збільшилась на 19%, з солодкою на 2,1%, а з звіробоєм – 4,3%. Використані нетрадиційні рослинні добавки сприяли покращенню мінерального складу крекерів. А саме, у 1,5 рази збільшився вміст кальцію у крекері з настоєм солодки. Крекер з настоєм деревію містить на 68,4% більше калію порівняно з контрольним. Вітамінний склад крекерів функціонального призначення також істотно збагатився. Збільшився вміст вітамінів В1 та В2 у середньому у 1,5 рази. У крекерах з настоєм звіробою з'явились вітаміни Р та РР.

Показано, що високий вміст фізіологічно функціональних інгредієнтів, таких як, харчові волокна, вітаміни, макро- і мікроелементи обумовлюють високу харчову цінність і функціональні властивості розроблених борошняних кондитерських виробів, а також підтверджує можливість їх використання в дієтичному харчуванні людей, схильних до захворювань шлункової системи організму, з метою нормалізації харчового статусу.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, можна визначити, що використання нетрадиційних добавок рослинного походження є достатньо перспективним напрямком підвищення біологічної цінності крекерів, надання їм функціональної дії. Аналіз складу фізіологічно функціональних інгредієнтів розроблених продуктів підтверджує їх здатність нормалізувати харчовий статус людини.

Список літератури:

1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://hleb-produkt.ru/68-multienzimnye-kompozicii.html
2. Усатюк Н.М. Використання овочевих порошків для збагачення галет / Н.М. Усатюк // Зб. наук. праць молодих учених, аспірантів та студентів / Одеська національна академія харчових технологій. – Одеса. – 2014. – С. 43-45.
3. Ткаченко А.С. Формування споживних властивостей печива цукрового підвищеної харчової цінності: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. техн. наук / А.С. Ткаченко – Львів, 2015. – 27 с.
4. Георгиева А. В. Исследование возможностей производства хлеба, обогащенного биологически активными веществами // Харчова наука і технологія. – 2014.– №1. – С. 79-83.
5. Куреннов И. Энциклопедия лекарственных растений / И. Куреннов – К.: Мартин, 2015. – 384 с.

Черевичная Н.И., Скирда Е.Е., Симоненко В.И.
Харьковский государственный университет питания и торговли

РАЗРАБОТКА НОВЫХ ВИДОВ КРЕКЕРОВ С НЕТРАДИЦИОННЫМ РАСТИТЕЛЬНЫМ СЫРЬЕМ

Аннотация
Рассмотрен вопрос использования нетрадиционного растительного сырья в технологии крекеров. Приведен химический состав порошка лекарственных растений: трав солодки, тысячелистника, зверобоя. Научно обоснованы концентрации лекарственного растительного сырья для производства крекеров. Показаны количественные изменения физиологически функциональных ингредиентов в крекерах с добавлением настоев трав солодки, тысячелистника, зверобоя. Доказана целесообразность использования данного растительного сырья для придания крекерам функциональных свойств.
Ключевые слова: крекеры, функциональные свойства, солодка, тысячелистник, зверобой.

Cherevychna N.I., Skirda O.E., Simonenko V.I.
Kharkov State University of Food Technology and Trade

DEVELOPMENT OF NEW TYPES OF CRACKERS WITH NONCONVENTIONAL PLANT RAW MATERIAL

Summary
The usage of nonconventional vegetable raw materials in the technology of crackers is examined. The chemical composition of the powder of medicinal plants such as: herb licorice, yarrow, hypericum is given. The concentration of medicinal plant raw material for the production of crackers scientifically substantiated. The quantitative changes of physiologically functional ingredients in the crackers with the addition of infusions of herbs, licorice, yarrow, hypericum is shown. The feasibility of using plants to give the crackers functional properties is proved.
Keywords: crackers, functional properties, licorice root, yarrow, hypericum.

УДК 664.663

РЕОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ БЕЗГЛЮТЕНОВОГО БЕЗДРІЖДЖОВОГО ТІСТА

Шаніна О.М., Гавриш Т.В., Галясний І.В., Дугіна К.В.
Харківський національний технічний університет сільського господарства
імені Петра Василенка

У даній статті досліджені реологічні властивості бездріжджового тіста з безглютенової сировини. Проаналізовані альтернативні види безглютеного борошна, що можуть застосовуватися в технології хліба. Виявлені та обґрунтовані заходи спрямовані на модифікацію газоутримувальної здатності тіста та пористості готових безглютенових хлібних виробів. Визначено реологічну поведінку бездріжджового тіста з різних безглютенових видів борошна та його взаємозв'язок з якісними показниками кінцевого хлібопекарського продукту. Доведено необхідність регулювання структурно-механічних властивостей тіста та готової продукції, шляхом використання борошняних сумішей.
Ключові слова: безглютенове борошно, целіакія, пружність та пластичність тіста, структурно-механічні властивості, якісні характеристики тіста.

Постановка проблеми. Хліб – це загальновизнана складова в харчовому балансі людства незалежно від раси, віку, статі, релігії або географічного положення. Хліб і продукти на основі зернових складають основу харчової піраміди [1]. У деяких країнах вважають за потрібне споживання 250-350 г хліба щодня, а Всесвітня організація охорони здоров'я рекомендує вживання хліба кілька разів на день [2].

Традиційно хліб виробляють з борошна пшениці. Інші види зернових та бобових культур, перероблені в борошно, також можуть бути додані до пшеничного. Проте, додавання інших видів борошна більше 20% (аж до повного виключення пшеничного) вимагає застосування корегувальних заходів, а саме хлібопекарських поліпшувачів, таких як ферменти, закваски, гідроколоїди, хімічні речовини, емульгатори, модифікований крохмаль [3; 4; 5]. Інакше це призводить до поганого формування тіста із погіршеними властивостями до розтягування, з обмеженою здатністю до оброблення перед випіканням. А хліб має крихкувату текстуру, непривабливий колір та інші дефекти пост-випічки [6].

Вказані тенденції зумовлені вкрай важливою здатністю білків пшениці перетворювати пшеничне борошно за додавання води в безперервну тістову масу з унікальними реологічними властивостями. Клейковина необхідна для розвитку сильної білкової мережі та утворення хлібного тіста зі збалансованими в'язко-пружними реологічними властивостями, для отримання необхідного обсягу тіста через утримання газу, що накопичується під час бродіння. Глютенін і проламіни (або гліадін) є основними фракціями клейковини, які відповідальні за розвиток і баланс еластичності, пружності та пластичності тіста [7].

Проте, маючи величезну користь для виробників хліба, клейковина (глютен) є небезпечним компонентом в харчуванні людей, хворих на целакію. Його вживання викликає травні розлади, пошкоджуючи крихітні, схожі на волосся ворсинки в тонкій кишці, які поглинають поживні речовини. Це пошкодження відбувається через імунологічну реакцію на глютен. Пацієнти з целіакією не переносять гліадінову частку білків і проламіни пшениці та деяких зернових культур, таких як жито і ячмінь [7]. Єдиним способом лікування цього захворювання є дотримування суворої безглютенової дієти протягом усього їхнього тривалості життя.

Таким чином, інтерес до альтернативної борошняної сировини, що не містить глютен (із зерна рису, кукурудзи, сорго та ін.) росте через підвищений споживчий попит на нову і здорову безглютенову їжу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безглютенове борошно, таке як борошно з рису, жита, кукурудзи, вівса, гречки, теффі і сумішей складається з різних компонентів, а саме білка, крохмалю та мінералів [12]. Багато з альтернативних видів борошна мають властивості, які доповнюють або іноді навіть покращують клейковину. Наприклад, кукурудзяне борошно покращує реологічні властивості, водопоглинання та структурування тіста, параметри клейстеризації крохмалю [13; 14]. Рисове, соргове та просяне борошно є добрими водозв'язувальними агентами і факторами желатинізації [13; 14; 15]. Гречане і амарантове борошно додатково підвищують вміст поживних речовин, оскільки містять білки і незамінні амінокислоти [13]. Загалом, серед найчастіше згадуваних у фаховій літературі замінників глютену – зернові або злаки (кукурудза, рис, просо і сорго), псевдо-злаки (амарант, гречка, лобода), соєві білки, бобові (нут, квасолі вігна), коренеплоди (маніока, тапіока, батат, солодка картопля), насіння олійних культур (кокосове, лляне, соняшникове, арахіс), плодові культури (по-дорожник), а також деякі рідко використовувані культури (каштан, горіх тигр, teff) [11].

Для поліпшення якості безглютенових хлібних виробів застосовують препарати, які, як правило, призначені для спрощення виробництва та компенсації змін властивостей сировини, використаної на заміщення глютенвмісного борошна [9; 10]. У виробництві безпшеничного або безглютенового хліба передбачають використання добавок і поліпшувачів, таких як, модифіковані крохмалі, гідроколоїди і камеді, білки, ферменти, емульгатори , хімічна розпушувачі і закваски [11].

Усі ці заходи спрямовані насамперед на модифікацію газоутримувальної здатності тіста та пористості готових хлібних виробів. Оскільки застосування безглютенової сировини, яка є вкрай необхідною для дієтичного харчування хворих на целіакію, призводить до дуже суттєвого погіршення здатності тіста утримувати вуглекислий газ.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Подібно до пшеничного, безглютенове тісто традиційно замішують, піддають ферментації/бродінню, розділяють на шматки, формують та випікають. Тим не менш, виробництво безглютенового хліба трохи відрізняється від стандартів виробництва пшеничного хліба пшениці з точки зору регулювання технологічних параметрів. Так, безглютенове тісто має тенденцію містити більш високу частку води і, як правило, має більш рідку структуру.

Відмітимо, що процес утворення газоподібної фази тіста дріжджового тіста під дією дріжджів є дуже тривалим. Саме це, на наш погляд, зумовлює недоцільність проведення операції бродіння, бо вуглекислий газ, що утворюється, в тісті не втримується і практично повністю втрачається. Тому цілком зрозумілим технологічним кроком ми вважаємо виключення операції тривалого бродіння і створення умов для короткочасного розпушення тіста (механічним та/або хімічним способом).

Екструзія є відомим способом формування безглютенового хлібного тіста; проте, її застосування не знаходить значного поширення через високий тиск, тенденцію до ущільнення тіста, що призводить до зниження якості [16].

Структуроутворення в безглютеновому тісті та хлібі грає ключову роль, оскільки дозволяє надати новим продуктам традиційний зовнішній вигляд та структуру. Цей напрямок є ключовим у світі серед науковців та фахівців, зосереджених на створенні дієтичних "gluten-free" та "wheat-free" хлібопекарських та інших харчових продуктів.

На нашу думку, вирішальними технологічними аспектами з точки зору формування якості кінцевого продукту є забезпечення гарантованої газоутворювальної та газоутримувальної здатності тіста. Остання виявляється такою, що потребує більш пильної технологічної уваги з урахуванням впливу на неї безглютенового борошна як низькофункціонального сировинного компонента хлібопекарського виробництва.

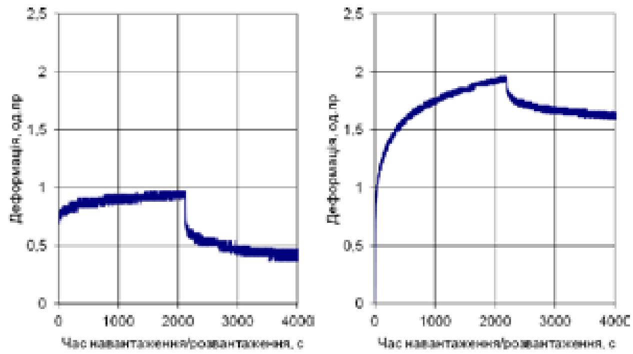
Мета статті. Метою нашого дослідження було визначення реологічної поведінки бездріжджового тіста з різних видів безглютенових видів борошна та його взаємозв'язок з якісними показниками кінцевого хлібопекарського продукту.

Виклад основного матеріалу. Об'єктами дослідження обрано тісто з безглютенових видів борошна – рисового ($Б_{рис}$), кукурудзяного ($Б_{кук}$), гречаного ($Б_{греч}$), соргового ($Б_{сорг}$), просяного ($Б_{прос}$), вівсяного ($Б_{вівс}$), а також борошняні суміші. В якості рідкої фази тіста застосовували кефір із вмістом жиру 2,5%, в якості розпушувача – гідрокарбонат натрію.

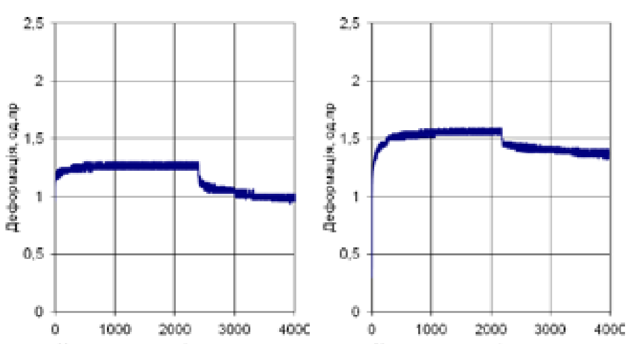
Реологічні характеристики тіста вивчали за допомогою напівавтоматизованого текстурометру. Для визначення структурно-механічних показників будували залежність відносної деформації від часу дії напруги $\gamma = f(t)$.

Приготування тіста включало підготовку сировини та заміс тіста; в якості рецептурних компонентів використовували борошно або борошняну суміш, яєчний меланж, кефір та оклейстеризований крохмаль, а для розпушення тіста застосовували натрій двовуглекислий. Рецептурну суміш піддавали збиванню в умовах атмосферного тиску.

На першому етапі досліджували реологічні властивості бездріжджового безглютенового тіс-

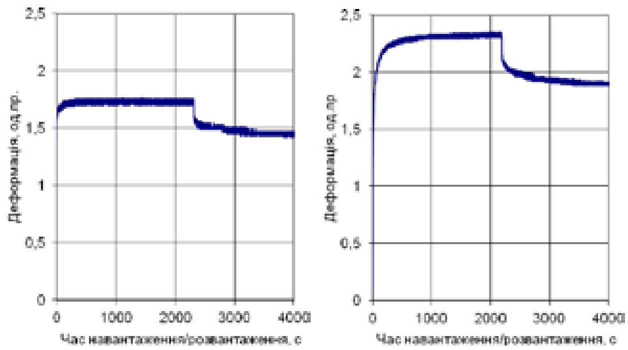
а – борошно гречане б – борошно вівсяне

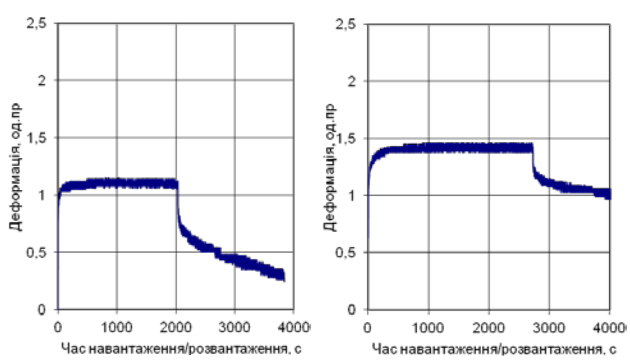
в – борошно соргове г – борошно просяне

Рис. 1. Криві навантаження-розвантаження тіста з борошна гречаного (а), вівсяного (б), соргового (в) та просяного (г)

Джерело: розроблено авторами

а – борошно б – борошно кукурудзяне

в – борошно рисове:кукурудзяне 70:30 г – борошно рисове:кукурудзяне 50:50

Рис. 2. Криві навантаження-розвантаження тіста з борошна рисового (а), кукурудзяного (б) та їх сумішей у співвідношенні 70:30 (в) і 50:50 (г)

Джерело: розроблено авторами

та. Криві навантаження/розвантаження зразків тіста наведені на рис. 1-2, а результати їх обробки – в табл. 1. Розділення загальної деформації на зворотну і незворотну проводили шляхом екстраполяції лінійної ділянки графіку $\gamma = f(t)$ на вісь ординат. Коефіцієнт відношення зворотної деформації до загальної визначали за формулою:

$$K_{\gamma} = \frac{\gamma_{зв}}{\gamma_{м}}, \qquad (1)$$

де $\gamma_{зв}$ – величина зворотної деформації;
$\gamma_{м}$ – величина максимальної деформації.

Аналіз реологічних кривих підтверджує надзвичайно високі пластичні показники просяного тіста за одночасно дуже низької пружності. Тісто з рисового та соргового борошна за достатньо високої пластичності виявляє більш потужні (у порівнянні з просяним борошном) пружні властивості.

Таблиця 1
Деформаційні показники тіста з різних видів безглютенового борошна

Вид борошна	Зворотна деформація, 10^{-3} ($\gamma_{зв}$)	Незворотна деформація, 10^{-3} ($\gamma_{незв}$)	Загальна деформація, ($\gamma_{заг}$)	Відношення деформації зворотної до загальної
$Б_{греч}$	0,53	0,42	0,95	0,56
$Б_{вівс}$	0,34	1,6	1,94	0,18
$Б_{сорг}$	0,33	0,95	1,28	0,26
$Б_{прос}$	0,21	1,37	1,58	0,13
$Б_{кук}$	0,43	1,9	2,33	0,18
$Б_{рис}$	0,3	1,44	1,74	0,17
$Б_{кук}$ 30/$Б_{рис}$ 70	0,85	0,25	1,10	0,77
$Б_{кук}$ 50/$Б_{рис}$ 50	0,41	1,02	1,43	0,29

Найбільшу здатність до деформації демонструють зразки тіста з вівсяного та кукурудзяного борошна. Найбільш збалансованими реологічними характеристика володіє тісто з гречаного борошна та з суміші рисового та кукурудзяного у співвідношенні 70/30 (їх показники відношення деформації зворотної до загальної дорівнюють відповідно 0,56 та 0,77).

Для ґрунтовного аналізу отриманих реологічних кривих дані з результатами власного експерименту (рис. 1, 2) порівнювали з відомою встановленою залежністю об'єму формового хліба та розпливаємістю подового хліба від величини та співвідношення $\varepsilon_{п.е.}$ і $\varepsilon_{пл.}$ (рис. 3). З тіста, що характеризується високими значеннями максимальної та пластичної деформації можна очікувати подовий хліб з низькою формостійкістю (А на рис. 3).

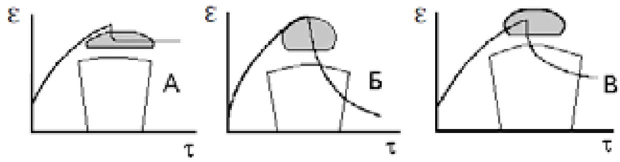
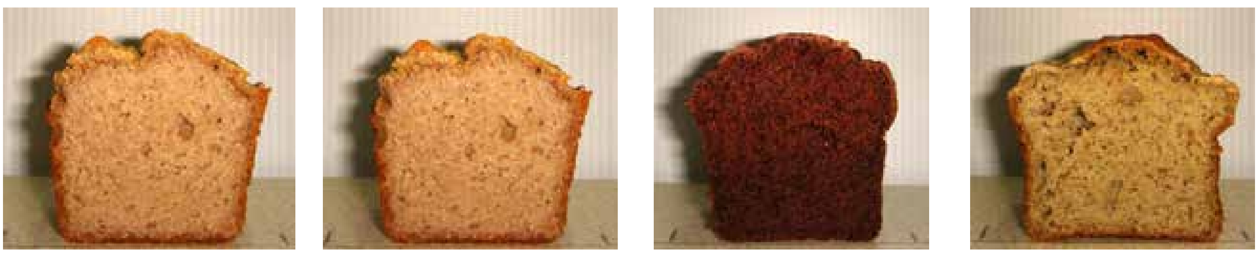

Рис. 3. Взаємозв'язок між об'ємом, розпливаємістю формового і подового хліба та величиною пружно-еластичної та пластичної деформації тіста
Джерело: [17]

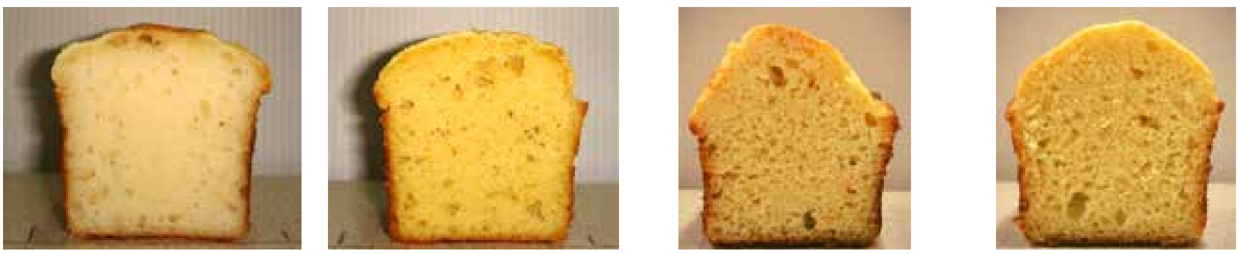
Якщо показник пластичності дуже замалий (Б на рис. 3), спостерігається низький об'єм хліба. Найбільш збалансованими реологічними характеристиками відрізняється зразок В (рис. 3), а подібним до нього виявляється зразок тіста з борошняної суміші $Б_{кук}$ 30/$Б_{рис}$ 70 (В на рис. 2).

Інтерпретація реологічних досліджень зразків тіста з різних видів безглютенового борошна добре узгоджується з результатами лабораторних випікань безглютенового бездріжджового хліба (рис. 4, 5).

А Б В Г

Рис. 4. Зовнішній вигляд бездріжджових хлібців та їх переріз із використанням різних видів безглютенового борошна: гречаного (А), вівсяного (Б), соргового (В) та просяного (Г)
Джерело: розроблено авторами

А Б В Г

Рис. 5. Зовнішній вигляд бездріжджових хлібців та їх переріз із використанням різних видів безглютенового борошна: рисового (А), кукурудзяного (Б) та їх сумішей у співвідношенні 70:30 (В) і 50:50 (Г)
Джерело: розроблено авторами

Висновки і пропозиції. Усе вищевказане дозволяє обґрунтовано прогнозувати збереження основних якісних характеристик тіста під час його утворення та на початковому етапі випікання. Дослідженнями реологічних властивостей тіста, утворюваного з різної борошняної сировини, доведено необхідність регулювання структурно-механічних властивостей тіста та готової продукції, шляхом використання борошняних сумішей. Пружні властивості притаманні зернам набухлого крохмалю борошна, а білки володіють помітними еластичними властивостями.

Таким чином, для пояснення досліджуваних ефектів перспективним завданням є подальше вивчення білкового та вуглеводного комплексів безглютенового тіста.

Список літератури:

1. Flour and breads and their fortification in health and disease prevention [Текст] / C.M. Rosell, V.R. Preedy, R.R. Watson, V.B. Patel // The science of doughs and bread quality. – 2011. – С. 3–14.
2. Reduced-gliadin wheat bread: an alternative to the gluten-free diet for consumers suffering gluten-related pathologies [Текст] / J. Gil-Humanes, F. Piston, R.A. Fortoul, V.B. Patel // PLoS ONE. – 2014. – №9. – С. 1–9.
3. Jeffrey L. Gluten-free baked products [Текст] / L.C. Jeffrey, W.A. Atwell // AACC International, Inc. – 2014. – 88 с.
4. Effect of hydrocolloids on gluten-free batter properties and bread quality [Текст] / L. S.Sciarini, P. D. Ribotta, A. E. Leon, G.T. Perez. // International Journal of Food Science and Technology. – 2010. – №45. – С. 2306–2312.
5. Sanchez H.D. Optimisation of gluten-free bread prepared from cornstarch, rice flour, and cassava starch [Текст] / H.D. Sanchez, C.A. Osella, D.T. MAG // Journal of Food Science. – 2002. – № 67. – С. 416–419.
6. Torbica A. Rheological, textural and sensory properties of glutenfree bread formulations based on rice and buckwheat flour [Текст] / A. Torbica, M. Hadnadev, T. Dapcevic // Food Hydrocolloids. – 2010. – № 24. – С. 626–632.
7. Cauvain S.P. Technology of breadmaking / S.P. Cauvain, L.S. Young. – New York: NY: Springer, 2007. – 397 с.
8. Rheological properties of gluten-free bread formulations [Текст] / I. Demirkesen, B. Mert, G. Sumnu, S. Sahin // Journal of Food Engineering. – 2010. – №96. – С. 295–303.
9. Nitcheu Ngemakwe P.H. Advances in gluten-free bread technology [Текст] / P.H. Nitcheu Ngemakwe, M.Le Roes-Hill, V.A. Jideani // Food Science and Tech-nology International. – 2014. – № 21. – С. 256–276.
10. Wassermann L. Bread improvers-action and application [Електронний ресурс] / L. Wassermann // Wissensforum Backwaren e.V.. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: http://www.wissensforum-backwaren.de/files/wfb_broschuere01_e.pdf.
11. Ohimain E.I. Recent advances in the production of partially substituted wheat and wheatless bread [Текст] / Elijah I. Ohimain // European Food Research and Technology. – 2015. – № 240. – С. 257–271.
12. Sluimer P. Principles of breadmaking: functionality of raw materials and process steps / P. Sluimer. – St Paul: MN: American Association of Cereal Chemist, 2005. – 212 с.
13. Houben A. Possibilities to increase the quality in gluten-free bread production: an overview [Текст] / A. Houben, A. Hochstotter, T. Becker // European Food Re-search and Technology. – 2012. – №235. – С. 195–208.
14. Sorghum and maize [Текст] / T.J. Schober, S.R. Bean, E.K. Arendt, F. Dal Bello. // Gluten-free cereal products and beverages. – 2008. – С. 101–118.
15. Rheological and baking characteristics of batter and bread prepared from pregelatinised cassava starch and sorghum and modified using microbial transglutaminase / C. Onyango, C. Mutungi, G. Unbehend, M.G. Lindhauer // Journal of Food Engineering. – 2010. – № 97. – С. 465–470.
16. Extrusion of unleavened bread dough: Experiments and simulations [Текст] / M.A.P. Mohammed, L. Wanigasooriya, S. Chakrabarti-Bell, M.N. Charalambides // Journal of Rheology. – 2017. – № 61. – С. 49–65.
17. Мачихин Ю.А. Реометрия пищевого сырья и продуктов: Справочник / Ю.А. Мачихин. – Москва: Агропромиздат, 1990. – 271 с.

Шанина О.Н., Гавриш Т.В. Галясный И.В., Дугина Е.В.
Харьковский национальный технический университет сельского хозяйства
имени Петра Василенка

РЕОЛОГИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА БЕЗГЛЮТЕНОВОГО БЕЗДРОЖЖЕВОГО ТЕСТА

Аннотация
В данной статье исследованы реологические свойства бездрожжевого теста с безглютенового сырья. Проанализированы альтернативные виды безглютеновой муки, которые могут применяться в технологии хлеба. Выявлены и обоснованы меры направленные на модификацию газоудерживающей способности теста и пористости готовых безглютеновых хлебных изделий. Определено реологическое поведение бездрожжевого теста по различным видам безглютеновой муки и его взаимосвязь с качественными показателями конечного хлебопекарного продукта. Доказана необходимость регулирования структурно-механических свойств теста и готовой продукции путем использования мучных смесей.
Ключевые слова: безглютеновая мука, целиакия, упругость и пластичность теста, структурно-механические свойства, качественные характеристики теста.

Shanina O.M., Gavrish T.V., Haliasnyi I.V., Dugina K.V.
Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture

RHEOLOGICAL PROPERTIES OF GLUTEN-FREE OF UNLEAVENED DOUGH

Summary
Rheological properties of unleavened dough with gluten-free raw materials are investigated in this article. Alternative gluten-free flours, which can be used in bread technology, are analyzed. Efforts directed towards modification of the dough gas-retaining ability and porosity of finished gluten-free breads are identified and justified. Rheological behavior of unleavened dough for various types of gluten-free flours and its interaction with the quality parameters of final bakery product is determined. Needs to regulate structural and mechanical properties of dough and final products using flour mixtures are proved.
Keywords: gluten-free flour, celiac disease, elasticity and plasticity of dough, structural and mechanical properties, quality characteristics of dough.

УДК 621.7.015:004.89

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ СИСТЕМИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ПРИ ПРОЕКТУВАННІ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Ярмошенко О.В., Вислоух С.П.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Розглянуто питання використання методів штучного інтелекту при проектуванні технологічних процесів у приладобудуванні. Вирішено завдання створення та експлуатації експертної системи. Описано принципи, що покладені в основу побудови системи. Наведено структуру експертної системи. Проведено аналіз методів представлення інформації в експертних системах та вибрано оптимальний. Побудовано технологічну базу знань, що містить необхідну конструкторсько-технологічну інформацію.
Ключові слова: приладобудування, штучний інтелект, експертна система, база знань, проектування технологічних процесів.

Постановка задачі. Низька ефективність традиційних методів автоматизації проектування, що обробляють інформацію за раніше відомими алгоритмами та заснованих на застосуванні складних математичних моделей при вирішенні задач концептуального проектування технології, вимагає використання сучасних експертних систем (ЕС). Вони дозволяють розв'язувати ці задачі з врахуванням знань, що закладені в відповідну базу, використання досвіду та вмінь проектувальника.

Тому в роботі поставлена задача створення експертної системи, яка шляхом оперативного діалогу з користувачем дозволить розв'язувати різноманітні завдання технологічного проектування. При вирішенні поставленої задачі передбачається створення бази знань, що враховує технологічні умови приладобудівного виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з основних тенденцій останніх років є застосування сучасних комп'ютерних технологій проектування в різних галузях виробництва [1]. Досягнення науки в області систем штучного інтелекту дозволяють виконувати множину робіт з автоматизації робототехнічних комплексів, автоматизації гнучких виробничих систем, поліпшення якості виробів, підвищення ступеня інтелектуалізації систем проектування технологічних процесів, що в свою чергу звільняє людину від виконання повсякденних робіт і підвищує частку його творчості [2]. Інтелектуалізація заснована на використанні баз знань і інтелектуальній підтримці процесів прийняття рішень, уніфікації й формалізації процедур обробки знань, розробці й використанні інтелектуальних моделей, організації безперервного накопичення знань, що в свою чергу дозволяє виконувати ряд робіт в приладобудуванні з більш високою швидкістю, точністю та якістю [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної задачі. Основною проблемою при створенні експертних систем для проектування технологічних процесів є розробка відповідної бази знань, яка містить знання з технології приладобудування. Ці знання мають бути точними, структурованими та простими для використання.

Мета статті. Головною метою цієї статті є огляд складових елементів експертної системи, основ представлення в ній інформації, обґрунтування правил вибору рішень, вибір раціонального інструментарію для реалізації створюваної системи. Для досягнення поставленої мети вирішено наступні завдання:
– розроблено структуру ЕС;
– розроблено методи подання знань у ЕС;
– розроблено методи поповнення знань у ЕС;
– розроблено методи використання знань з ЕС;

– вибрано ефективний метод створення ЕС.

Для вирішення поставлених завдань використано основи технології приладобудування, теорії інформаційних систем та теорії штучного інтелекту, методи об'єктно-орієнтованого аналізу і проектування, методи алгоритмізації та програмування.

Виклад основного матеріалу. Нова концепція побудови інтелектуальних систем, в яких вирішення завдань залежить не тільки від формальних рішень і алгоритмів виведення, що вона використовує, в першу чергу від знань, які в неї закладено. Це спричинило розвиток спеціалізованих програм з подібною архітектурою. Кожна з них призначена для вирішення завдань в деякій вузькій предметній області. Ці програми отримали назву експертні системи [4].

Тому створювана експертна система побудована за типовою структурою, що включає в себе такі основні компоненти:

– база знань (БЗ);
– механізм виведення знань;
– модуль вибору знань;
– система пояснень.

База знань. Найбільш важливою складовою системи штучного інтелекту є БЗ, що містить факти і правила, за якими, в залежності від вхідної інформації, приймається те або інше рішення.

Факти представляють короткострокову інформацію, що може змінюватися в процесі виконання завдання. Правила представляють більш довготривалу інформацію про те, як породжувати нові факти та гіпотези з наявних даних.

Більшість правил є евристичними. Вони базуються на досвіді експертів в відповідній галузі. Якщо алгоритмічний метод гарантує коректне або оптимальне рішення, то евристичний метод зазвичай дає лише прийнятне рішення.

Використання моделей і алгоритмів прийняття рішень на основі експертної інформації пов'язано з рішенням задачі представлення цієї інформації у вигляді, що є простою для використання.

Найбільш загальними методами представлення знань є чіткі та не чіткі правила (продукційна модель), семантичні та нейронні мережі й фрейми [5].

З огляду на особливості даних моделей, як найбільш придатною для представлення конструкторсько-технологічних знань, обрано продукційну модель. При використанні даної моделі база конструкторсько-технологічних знань складається із множини конструкторсько-технологічних правил [6].

Продукційні правила мають вигляд умовних пропозицій «якщо-то», що встановлює залежності між параметрами й технічними рішеннями. Їх головними особливостями є природність, модульність і простота організації логічного виведення [5].

Чіткі правила вибору рішень встановлюють значення коефіцієнтів істинності як нуль або один. Нечіткі правила – задають їх в межах від нуля до одиниці. Але більш простими для створення та користування в базах знань вважають чіткі правила. Тому їх вибрано в даній роботі для представлення інформації БЗ.

При виборі рішень в чітких умовах експертна інформація представляється у вигляді системи висловлювань, що встановлюють взаємозв'язок між чіткими значеннями вхідних і вихідних параметрів процесу прийняття рішення.

Якщо в залежності від можливих значень вхідних параметрів роблять висновок про значення вихідного параметра, то така система експертних висловлювань є системою $L^{(1)}$-типу. Дана система представляється у вигляді:

$$L^{(1)} = \begin{cases} L_1^{(1)} : \langle \text{якщо } A_1 \text{ то } B_1 \rangle; \\ L_2^{(1)} : \langle \text{якщо } A_2 \text{ то } B_2 \rangle; \\ L_3^{(1)} : \langle \text{якщо } A_3 \text{ то } B_3 \rangle, \end{cases}$$

де m – кількість експертних правил; A_j – точне значення вхідного параметра; B_j – точне значення вихідного параметра або деяка конкретна дія процесу проектування.

У випадках, коли в залежності від можливих значень вихідної ситуації B_j) експертом робиться припущення про можливі вхідні ситуації (A_j), то система експертних висловлювань є системою $L^{(2)}$-типу і представляється в вигляді:

$$L^{(2)} = \begin{cases} L_1^{(1)} : \langle \text{якщо } B_1 \text{ то } A_1 \rangle; \\ L_2^{(1)} : \langle \text{якщо } B_2 \text{ то } A_2 \rangle; \\ L_3^{(1)} : \langle \text{якщо } B_3 \text{ то } A_3 \rangle. \end{cases}$$

Механізм вибору рішень в чітких умовах. При заданні експертної інформації системою висловлювань $L^{(1)}$ вибір рішення ґрунтується на правилі modus ponens [5].

Нехай A і B – довільні чіткі висловлювання. Правило $\langle \text{якщо } B_j \text{ то } A_j \rangle$ є правилом із системи $L^{(1)}$. Позначимо через $T=A/A_j$ – істинність висловлювання A щодо A_j, а $T=B/B_j$ – істинність висловлювання B щодо B_j:

$$T(A/A_j) = \begin{cases} 1, & \text{при } A = A_j; \\ 0, & \text{в іншихви падках.} \end{cases}$$

$$T(B/B_j) = \begin{cases} 1, & \text{при } B = B_j; \\ 0, & \text{в іншихви падках.} \end{cases}$$

Згідно з правилом modus ponens з висловлювань $\langle \text{якщо } B_j \text{ то } A_j \rangle$ і $\langle A_j \rangle$ виводиться висловлювання $\langle B_j \rangle$.

Формально правило modus ponens записується у вигляді:

$$\langle \text{якщо } B_j \text{ то } A_j \rangle,$$
$$\langle A_j - \text{істина} \rangle,$$
$$\langle B_j - \text{істина} \rangle.$$

Істинністю правила modus ponens для схеми виведення є величина

$$T(L_j^1, A, B) = \begin{cases} 1, & \text{якщо } A = A_j \text{ та} B = B_j; \\ 0, & \text{в інишхви падках.} \end{cases}$$

При заданні експертної інформації системою висловлювань $L^{(2)}$ вибір рішення ґрунтується на схемі виведення. Відповідно до неї з висловлювань $\langle \text{якщо } B_j \text{ то } A_j \rangle$ і $\langle A_j \rangle$ слідує правдоподібність висловлювання $\langle B_j \rangle$.

Формально така схема запишеться у вигляді:

$$\langle \text{якщо } B_j \text{ то } A_j \rangle,$$
$$\langle A_j - \text{істина} \rangle,$$
$$\langle B_j - \text{більш правдоподібно} \rangle.$$

Поняття істинності даної схеми виводиться аналогічно схемі modus ponens.

При виборі рішень в чітких умовах в випадку, коли інформація задана такою, що не суперечить системі першого типу, правило modus ponens відповідає вибору такого вихідного висловлювання, при якому істинність схеми виведення досягає свого найбільшого значення, тобто одиниці. Для прийняття рішення використовується алгоритм прямого ланцюжка міркувань.

Аналогічно, при заданні експертної інформації системою чітких висловлювань другого типу, схема виведення відповідає вибору такого висловлювання , при якому істинність схеми виведення також досягає свого максимуму (дорівнює одиниці). В даному випадку для прийняття рішення використовується алгоритм зворотного ланцюжка міркувань [5].

Механізм логічного виведення. Механізмом логічного виведення є загальні знання про процес знаходження рішення. Він виконує дві основні функції:

– доповнення та зміну бази знань на основі аналізу її внутрішньої та вихідної інформації;

– керування порядком обробки правил в БЗ.

Якщо база знань містить якісні знання про предметну область, то механізм логічного висновку містить інформацію про те, як ці знання ефективно використовувати.

Механізм логічного виведення функціонує циклічно. У кожному циклі вирішуються наступні завдання:

– зіставлення – це завдання, що передбачає порівняння умовних частин правил з вихідними даними і наявними фактами в БЗ;

– вибір – у разі наявності множини правил з істинністю умовних частин необхідно вибрати одне з них для спрацьовування;

– виконання – це завдання, що потребує виконання будь-якої дії, яка передбачена в випадку спрацювання правила. Зазвичай це призводить до виконання дії і до модифікації БЗ.

Таким чином, кожен цикл починається з послідовного перегляду всіх правил і зіставлення їх умовних частин з вихідними даними і фактами в БЗ. На основі деяких критеріїв вибирається одне правило, яке вважається реалізованим, і виконується відповідна дія.

Існує дві основні стратегії логічного виведення:

– прямий ланцюжок міркувань, що базується на зіставленні вихідних даних з правилами і фактами БЗ з отриманням результату;

– зворотній ланцюжок міркувань, в якому закладена гіпотеза про рішення завдання. Шляхом аналізу введених даних в БЗ здійснюється пошук підтвердження цієї гіпотези за допомогою порівняння результатів з вихідними даними. Якщо гіпотеза не підтверджується, то визначається нове рішення [5].

Модуль вибору знань. Основним призначенням даного модуля є надання експертних знань в структурованому вигляді, що придатний для використання в експертній системі. В завдання модуля входить приведення правила виведення знань до вигляду, що дозволяє застосувати їх в процесі роботи [5].

Система пояснень. Система пояснень призначена для представлення користувачу всього процесу мислення, в результаті якого було знайдено або не знайдено рішення [5].

Програмний інструментарій. Аналіз інструментальних засобів для створення експертних систем показав, що вони поділяються на декілька груп:

– традиційні мови програмування;

– мови штучного інтелекту;

– спеціальний програмний інструментарій (бібліотеки та надбудови до експертних систем);

– готові експертні системи в вигляді «оболонки», які не містять бази знань.

Для реалізації поставлених задач, в даній роботі обрано програмний інструментарій «Prolog», що відноситься до систем створення штучного інтелекту. Систему логічного програмування Prolog доцільно використовувати для розв'язання задач, що зводяться до об'єктів і відношень між ними. Вона дозволяє розробляти бази знань і системи їх обробки. Головними перевагами використання системи Prolog є її здатність до порівняння виразів (зіставлення фактів) та наявність внутрішньої реляційної бази даних. Використовуючи правила своєї внутрішньої бази даних і апарат порівняння фактів, Prolog може видавати відповіді на поставлені в логічній формі питання. В мові цієї системи є ряд властивостей, яких не має в традиційних мовах програмування. До них відносяться механізм виведення з пошуком та поверненням (бектрекінг), вбудований механізм зіставлення зі зразком (уніфікація) та проста і добре представлена структура даних з можливістю її корегування [7].

Для створення експертної системи в нашій роботі було обрано мову програмування штучного інтелекту Visual Prolog 5.2.

Результати роботи. Для реалізації поставлених в роботі задач створена експертна система технологічного проектування, структурна схема якої наведена на рис. 1.

Робота ЕС полягає в наступному. При надходженні інформації від користувача зовнішньою мовою система здійснює її інтерпретацію у вну-

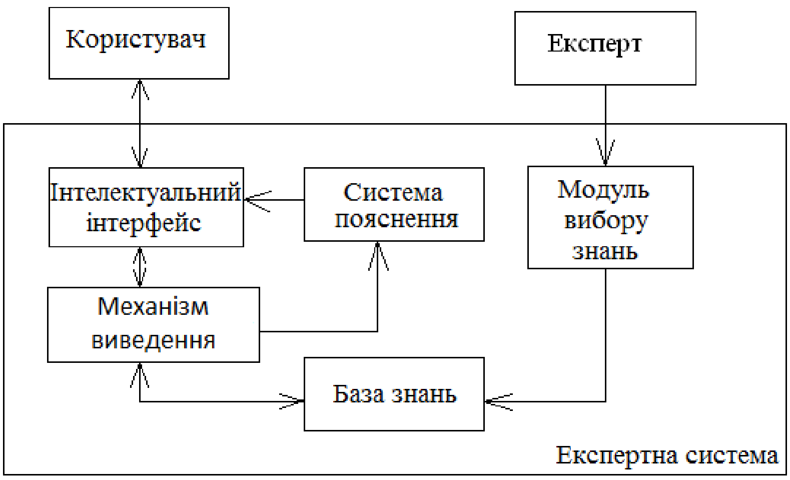

Рис. 1. Структурна експертної системи

трішнє подання за допомогою інтелектуального інтерфейсу, з якого інформація надходить до механізму виведення. Механізм логічного виведення звертається до бази знань та вибирає з неї правила та факти, використовуючи систему продукцій. Ця процедура закінчується, як тільки рішення буде знайдено або коли буде вичерпано всі можливі варіанти вибору. Визначене рішення з внутрішнього представлення інтерпретується в зовнішнє. Якщо необхідно отримати представлення всього процесу мислення системи, то інформація з механізму виведення потрапляє в систему пояснення, а вже потім – до користувача. Операції заповнення, корегування та доповнення бази знань виконується експертом за допомогою модуля вибору знань.

Розробка програмного забезпечення ЕС здійснена засобами системи логічного програмування Prolog. Головне вікно експертної системи наведено на рис. 2.

Згідно з поставленим в роботі завданням реалізовано основні етапи створення та використання експертної системи, а саме:

– розробка оболонки системи;
– створення дерева проекту;
– визначення предикатів;
– створення структури бази знань;
– заповнення бази знань реальною інформацією.

База знань створеної ЕС представляє факти та правила з вибору методів технології обробки поверхонь при виготовленні деталей в приладобудуванні. Фрагмент розробленої БЗ наведено на рис. 3.

Використання створеної бази знань в процесі технологічного проектування реалізовано в вигляді діалогу користувача з системою за допомогою діалогового вінка. В цьому вікні система генерує запити відповідно з розв'язуваною задачею, на які користувачу потрібно давати від-

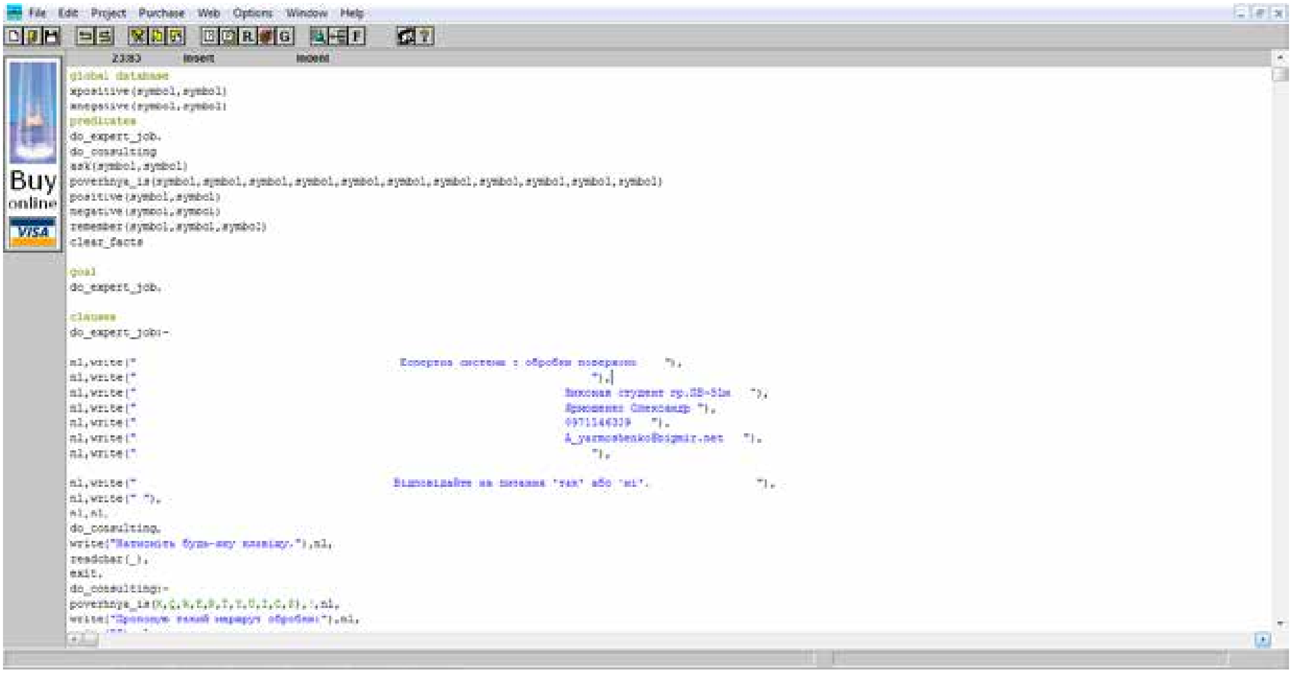

Рис. 2. Головне вікно експертної системи

```
/* обробка поверхонь оберту */
/* торець */
/* відкрита */
poverhnya_is("Точіння", "     Точити начерно","Обробку проводити прохідним різцем","","","","","","","",""):-
positive(" з обробки:   ","Тіло оберту"),
positive(" з обробки:   ","Торець"),
positive(" з обробки:   ","Зовнішній"),
positive(" з обробки:   ","Відкритий"),
positive(" з обробки:   ","Точність поверхні становить 12-11"),!.

poverhnya_is("Точіння", "     Точити начерно","Обробку проводити прохідним різцем","","","","","","","",""):-
positive(" з обробки:   ","Тіло оберту"),
positive(" з обробки:   ","Торець"),
positive(" з обробки:  ","Зовнішній"),
positive(" з обробки:   ","Відкритий"),
positive(" з обробки:   ","Точність поверхні становить 10-8"),!.

poverhnya_is("Точіння", "     Точити начерно","     Точити начисто","Обробку проводити прохідним різцем","","","","","","",""):-
positive(" з обробки:   ","Тіло оберту"),
positive(" з обробки:   ","Торець"),
positive(" з обробки:   ","Зовнішній"),
positive(" з обробки:   ","Відкритий"),
positive(" з обробки:   ","Точність поверхні становить 8-7"),!.
```

Рис. 3. Фрагмент технологічної бази знань

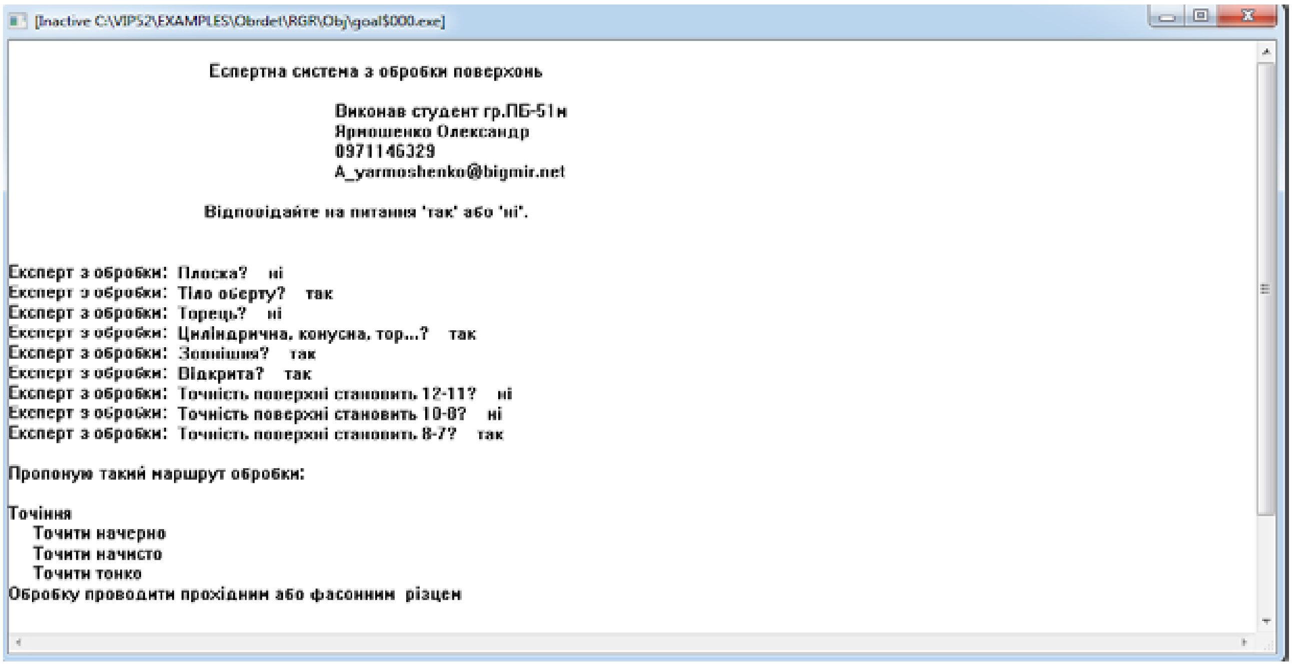

Рис. 4. Вікно з результатами діалогу користувача з системою

повідь в простій формі «так» або «ні». Виконавши всі дії система пропонує власний варіант рішення задачі, а також засоби для її реалізації. Приклад вікна з результатами такого діалогу наведено на рис. 4.

Висновки і пропозиції. Створення та експлуатація експертних систем дає високу ефективність при вирішенні задач, що вимагають творчого підходу. Ґрунтуючись на використанні логіко-лінгвістичних моделей, що зберігають формалізовані знання про предметну область, ці системи мають високу гнучкість, що дозволяє адаптувати їх до умов різних виробництв.

В режимі придбання знань спілкування користувача з експертною системою здійснюється на основі знань в даній галузі. Експерт описує предметну область за допомогою сукупності даних та правил. Дані визначають об'єкти, їх характеристики та значення, що існують в області експертизи. Правила визначають способи маніпулювання даними, що характерні для відповідної предметної області. Експерт, використовуючи компонент придбання знань, наповнює систему знаннями, які потім дозволять експертній системі в режимі вирішення самостійно розв'язувати поставлені задачі.

Створення бази конструкторсько-технологічних знань з використанням підсистеми інтелектуального аналізу даних на основі експертних правил, довідників та стандартів як джерел інформації про предметну область дає великі можливості для подальшого використання їх в технології приладобудування.

Використання розробленої експертної системи зі створеною базою знань дозволяє підвищити ефективність автоматизації технологічного проектування та якість отриманих технологічних процесів.

Список літератури:

1. Вислоух С.П. Інформаційні технології в задачах технологічної підготовки приладо- та машинобудівного виробництва: моногр. / С.П. Вислоух. – К.: НТУУ «КПІ», 2011. – 488 с.
2. Масленникова О.Е., Гаврилова И.В. Основы искусственного интеллекта. Учебное пособие, – М.: ФЛИНТА, 2013. – 282 с.
3. Валетов В.А., Орлова А.А., Третьяков С.Д. Интеллектуальные технологии производства приборов и систем. Учебное пособие, – СПб: СПб ГУИТМО, 2008. – 134 с.
4. Муромцев Д.И. Введение в технологию экспертных систем. – СПб: СПб ГУИТМО, 2005. – 93 с.
5. Подольский В.Е., Коробова И.Л., Милованов И.В., Дьяков И.А., Майстренко Н.В. Методы искусственного интеллекта для синтеза проектных решений. Учебное пособие, – Тамбов: Изд-во ГОУ ВПО ТГТУ, 2010. – 80 с.
6. Ярмошенко О.В. Разработка и применение экспертных систем при проектировании технологических процессов изготовления деталей приборов / Ярмошенко О.В. Выслоух С.П. // Новые направления развития приборостроения: материалы 9-й международной научно-технической конференции молодых ученых и студентов. – Минск: БНТУ, 2016. – С. 130.
7. Цуканова Н.И., Дмитриева Т.А. Логическое программирование на языке Visual Prolog. Учебное пособие для вузов. – М.: Горячая линия-Телеком, 2008. – 144 с.

Ярмошенко О.В., Выслоух С.П.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ СИСТЕМИ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ ПРИ ПРОЕКТИРОВАНИЮ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

Аннотация
Рассмотрены вопросы использования методов искусственного интеллекта при проектировании технологических процессов в приборостроении. Решен вопрос создания и эксплуатации экспертной системы. Описаны принципы, что положенные в основу построение системы. Приведена структура экспертной системы. Проведен анализ методов представления информации в экспертных системах и выбран оптимальный. Построено технологическую базу знаний, что содержит необходимую конструкторско-технологическую информацию.
Ключевые слова: приборостроение, искусственный интеллект, экспертная система, база знаний, проектирование технологических процессов.

Yarmoshenko O.V., Vysloukh S.P.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky»

INTELLIGENCE SYSTEM IN THE DECISION-MAKING OPERATION DURING THE DESIGN OF TECHNOLOGICAL PROCESSES

Summary
Considered processes of design-making operation is in the field of instrumentation by the using methods of artificial intelligence. Solved the creation and operation of an expert system. Described the principles underlying in the construction of the system, its composition and structure. It analyzes the presentation of technical data and the selection of the most appropriate model. In this model, a system with the appropriate knowledge base and data.
Keywords: instrument-making, artificial intelligence, expert system, knowledge base, design technological processes.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 65.012.34

РОЛЬ ЛОГІСТИКИ В ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Беженар Н.В., Усольцева П.С.
Одеська державна академія будівництва і архітектури

У статті розглянуто етапи процесу управління матеріальним потоком на підприємстві. Виділено основні логістичні операції. Розглянуто специфіку виробництва та функціонування ринку тротуарної плитки. Запропоновано впровадження в роботу відділу постачання підприємств виробників тротуарної плитки ряду логістичних функцій. Запропоновано алгоритм роботи відділу постачання.
Ключові слова: матеріальний потік, концепція логістики, логістична операція, логістичні функції, ефективність використання матеріальних ресурсів.

Постановка проблеми. Процес виробництва на підприємстві здійснюється при взаємодії трьох чинників: персоналу, засобів та предметів праці. Використовуючи чинники виробництва підприємство виробляє суспільно корисну продукцію, тобто витрачаючи живу та уречевлену працю, підприємство отримує результати виробництва. Основною проблемою організації діяльності підприємства є знаходження оптимального співвідношення витрат та отриманого результату – тобто забезпечення ефективної діяльності підприємства. Сутність проблеми підвищення ефективності виробництва полягає в тому, щоб на кожну одиницю ресурсів – трудових, матеріальних і фінансових – досягти максимально можливого збільшення обсягу виробництва (доходу, прибутку). Кількісна визначеність і зміст критерію відображаються в конкретних показниках ефективності господарсько-виробничої діяльності суб'єктів господарювання та орієнтовані на раціональне витрачання чинників виробництва. Одним із важливих факторів підвищення виробничої та соціальної ефективності є оптимальне використання підприємствами матеріальних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо підвищення ефективності діяльності підприємства за рахунок оптимізації використання матеріальних ресурсів розглядалось багатьма фахівцями, среди яких можна виділити Бауерсокса Д., Войчака А.В., Кальченко А.Г., Кардаша В.Я., Карнаухова С.Б., Окландера М.А., Орлова П.А., Павленко А.Ф., Решетникову І.Л., та інших [1, 2, 3, 4, 5, 6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. При значній пророблені питань ефективної організації логістичної діяльності на підприємствах в роботах фахівців не достатньо досліджено специфіку такої діяльності на підприємствах-виробниках будівельних матеріалів та її вплив на підвищення ефективності їх роботи.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності функціонування підприємств будівельної галузі за рахунок використання концепції логістики з розробкою функцій та алгоритму дій відділу постачання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У самому загальному виді логістичний процес можна представити як ланцюг із трьома ланками «постачальники – підприємство – споживачі», по яких рухаються два взаємозалежних потоки: матеріальний, що збільшує вартість, і інформаційний (рис. 1).

Матеріальний потік являє собою рух і зберігання матеріалів і товарів, що починається із транспортування від постачальників сировини, матеріалів, напівфабрикатів, що комплектують виробів, і закінчується післяпродажним обслуговуванням споживачів товарів. Він є інтеграцією трьох логістичних функцій (функціональних областей): постачання; підтримки виробництва; фізичного розподілу.

Постачання пов'язане з рухом сировини, матеріалів, напівфабрикатів, що комплектують

Інформаційний потік	Функції й операції	Матеріальний потік
↓	Прогнозування	↑
	Планування	
	Сервіс	
	Транспортування готової продукції споживачам	
	Зберігання запасів готової продукції в торговельних представництвах	
	Транспортування готової продукції з підприємств у торговельні представництва	
	Упакування	
	Зберігання запасів готової продукції на підприємстві	
	Оперативно-календарне планування виробництва	
	Внутрішньозаводські переміщення	
	Зберігання виробничих запасів	
	Транспортування сировини, матеріалів, напівфабрикатів, що комплектують виробів	
	Закупівлі	

Рис. 1. Управління матеріальним потоком підприємства

Джерело: [3, с. 23]

виробів між ланками «постачальники – підприємство». Підтримка виробництва – з рухом і зберіганням матеріалів між стадіями виробництва в межах ланки «підприємство». Фізичний розподіл – з рухом і зберіганням готової продукції між ланками «підприємство – споживачі». Постачання й фізичний розподіл є зовнішніми частинами матеріального потоку, а підтримка виробництва – внутрішньої. Інформаційний потік являє собою рух і зберігання інформації. Він передує матеріальному потоку й необхідний для координації логістичних функцій за рахунок виконання чотирьох функцій: продуктово-ринкового прогнозування; аналізу поточного стану; оперативно-календарного планування матеріального потоку; планування потреби в матеріалах. Логістичні функції складаються з логістичних операцій. Кожна збільшує вартість матеріального потоку доти, поки матеріали остаточно не трансформуються в товари, що поставляють споживачам «точно вчасно» (табл. 1).

Виділення матеріального потоку як цілісного об'єкта керування є вираженням системного підходу, оскільки потоку приділяється більше уваги, чим окремим функціям, включеним у цей процес. Підтвердженням цьому – облік інтегральних, а не локальних витрат, що супроводжують матеріальному потоку, і побудова логістичної системи, що реалізує ефект за допомогою координації заходів щодо раціоналізації тари, уніфікації вантажних одиниць, оптимізації розміру замовлень і рівня запасів, вибору оптимальних маршрутів переміщень, удосконалюванню складування й інш.

Концепція логістики – це спосіб мислення, філософія підприємницької діяльності, відповідно до якої варто уникати часткової оптимізації зведених воєдино логістичних функцій, за допомогою виявлення реальних можливостей для балансу їх інтересів і забезпечення поставки товарів «точно вчасно». Зусилля спрямовані на оптимізацію логістики як інтегрованої функції керування матеріальним потоком.

Якщо концепція логістики – це спосіб мислення, що визначає ціль і принцип підприємницької діяльності, то логістична система – це спосіб дії, кошти реалізації концепції. Якщо концепція логістики – це спрямованість ділового мислення, то логістична система – це спрямованість дій у сфері бізнесу. Ясно, що спрямованість мислення визначає спрямованість дій. Особливо відзначимо, що системний характер логістики детермінований концептуальним принципом комплексності й синхронності.

Поняття «логістична система підприємства» уживається стосовно до суб'єкта керування, що впливає на об'єкт – матеріальний потік. Це організаційно-управлінський механізм, пов'язаний з досягненням необхідного рівня інтеграції логістичних функцій за рахунок організаційних перетворень у структурі керування підприємством і впровадження спеціально розроблених управлінських процедур (операційних систем), основою яких є планування постачання, підтримки виробництва й фізичного розподілу як єдиного матеріального потоку. Отже, наявність організаційного механізму координації, що інтегрує зусилля функціональних відділів раніше, що виконувала свої завдання, ізольовано, доповнюється паралельним удосконалюванням управлінських координуючих процедур. Рівень економічної й соціальної ефективності виробництва залежить від багатьох факторів. Тому для практичного рішення завдань керування ефективністю велике значення має класифікація факторів її росту по певних ознаках. Класифікацію факторів ефективності виробничо-економічних систем доцільно здійснювати по трьох ознаках: вид витрат і ресурсів; напрямки удосконалення виробництва; місце реалізації в системі управління виробництвом.

Однією із значних за обсягами сфер виробництва будівельних матеріалів є виробництво тротуарної плитки, оскільки створення тротуарів з бетонної бруківки нині є одним із найбільш затребуваних способів «облагороджування» пішохідних зон. Ємність ринку бруківки фахівці оцінюють приблизно в 2500–2800 тис. м^2 на рік. У грошовому вираженні обсяг ринку тротуарної плитки складає близько 80,5 млн. грн. Сучасна різноманітність форм, кольорів і фактур тротуарних плиток дозволяє надавати акуратного і доглянутого вигляду міським тротуарам, паркам, торговим та виставковим павільйонам, входам в магазини, літні кафе і багатьом іншим об'єктам інфраструктури. До переваг цього виду покриття відносяться високі експлуатаційні характеристики, властиві якісній бетонній бруківці. Так, наприклад, міцність,

Таблиця 1

Основні логістичні операції

Функції логістики	Основні логістичні операції
Фізичний розподіл	Координація із планом маркетингу, прогнозування попиту, сервіс, оперативно-календарне планування транспортування готової продукції, керування запасами готової продукції, обробка замовлень клієнтури, складування готової продукції, вантажно-розвантажувальні й транспортно-складські роботи з готовою продукцією, поставка готової продукції, облік запасів готової продукції.
Підтримка виробництва	Координація із планом фізичного розподілу, оперативно-календарне планування руху незавершеного виробництва, внутрішньозаводські переміщення матеріалів, вантажно-розвантажувальні й транспортно-складські роботи з незавершеним виробництвом, харчування виробничих підрозділів сировиною, матеріалами, напівфабрикатами, що комплектують виробами, складування незавершеного виробництва, облік незавершеного виробництва.
Постачання	Координація з оперативно-календарним планом виробництва, вибір і проведення переговорів з постачальниками, планування потреб у матеріалах, складання оперативно-календарного плану постачання, транспортування сировини, матеріалів, напівфабрикатів, що комплектують виробів, складування виробничих запасів, вантажно-розвантажувальні й транспортно-складські роботи із предметами постачання.

Джерело: [3, с. 25]

низька зношуваність, морозостійкість і стійкість до дії багатьох хімічних речовин забезпечують багаторічний термін служби тротуарного покриття навіть в умовах сучасного мегаполісу. А простота укладання і екологічність роблять тротуарну плитку оптимальним способом впорядкування території. Бетонна тротуарна плитка (або, як її ще називають, ФЕМ-фігурний елемент мощення) виготовляється, переважно, за двома технологіями: методом напівсухого вібропресування і вібролиття (табл. 2, 3, 4).

Таблиця 2

Технічні параметри тротуарної плитки* [7]

Технічні вимоги	Одиниці виміру	За ДСТУ	Вібропресована тротуарна плитка	Вібролита тротуарна плитка
Морозостійкість	цикли	200	200	350
Водопоглинання	%	6	5	3
Зношуваність	г/см²	0,7	0,7	0,7
Міцність на стиск	г/см²	400	450	600
Міцність на згин	г/см²	50	50	60
Відпускна міцність бетону	%	70	70	70-90

*Декларується виробниками

Таблиця 3

Структура продажу вібропресованої тротуарної плитки* [7]

Вид вібропресованої плитки	Частка
«Брусчатка»	58%
«Старе місто»	20%
«Фалка» («Волна»)	19%
«Діагональ»	1%
«Подвійне Т»	2%

*За даними ВАТ «3-я ЖБК им. С. Ковальской»

Таблиця 4

Структура продажу вібролитої тротуарної плитки* [7]

Вид вібролитої тротуарної плитки	Частка
«Кирпич»	30%
«Чешуя»	30%
«Ретро»	30%
«Клевер»	10%

* За даними операторів

Обидві ці технології у рівній мірі мають «право на життя». Завдяки щільному укладанню бетонної суміші із застосуванням механічної дії (вібрації або вібропресування) і малому вмісту води в початковому складі бетону виробляється сучасне і надійне покриття тротуарів. Виробництвом пресованої бетонної бруківки займаються, в основному, великі компанії, в розпорядженні яких значний «стартовий» капітал, і вони в змозі вкласти чималі кошти в організацію виробництва. Виробництво налагоджено практично в кожному великому місті країни, а транспортні витрати при перевезенні плитки на відстань понад 200 км збільшують вартість продукції майже в два рази. Тому підприємства шукають ринки збуту, як правило, тільки в своєму регіоні. На формування собівартості тротуарної плитки впливає багато чинників, але найважливішим є матеріальні ресурси (цемент, барвники і пластифікатори), і технологія виготовлення плитки (вібролиття або пресування). Тобто раціональне використання матеріальних ресурсів є потужним джерелом підвищення ефективності виробництва. Тому для підприємств-виробників тротуарної плитки доцільним є повноцінне впровадження концепції логистики в свою діяльність.

Раціональне управління матеріальним потоком включає виконання ряду функцій. Зокрема, вважаємо доцільним комплексне впровадження в роботу відповідних підрозділів підприємств наступних функцій:

1) в області постачання:

- визначення потреб підприємства в матеріально-технічних ресурсах;
- установлення раціональних господарських зв'язків з постачальниками;
- планування матеріально-технічного забезпечення виробництва;
- організація закупівель оптимальних за розміром партій матеріально-технічних ресурсів;
- організація зберігання матеріалів і підготовка їх до виробничого споживання;
- організація матеріально-технічного забезпечення підрозділів підприємств; керування матеріальними запасами на складах підприємства;
- розробка програм економії матеріальних ресурсів і контроль за їхнім виконанням; контроль за виконанням кошторису витрат на постачання;
- контроль за кредиторською заборгованістю постачальникам і вживання заходів по її скороченню;
- розробка й виконання погоджених з іншими підрозділами планів-графіків руху матеріальних ресурсів;

2) в області виробництва:

- планування й диспетчеризація виробництва на основі прогнозу потреби в готовій продукції й замовлень споживачів;
- розробка планів-графіків виробничих завдань підрозділам підприємства;
- установлення нормативів незавершеного виробництва й контроль за їхнім дотриманням; оперативне керування виробництвом;
- участь у завантаженні виробничих потужностей замовленнями; контроль за кількістю і якістю готової продукції;
- участь у розробці й реалізації виробничих нововведень;
- контроль за собівартістю готової продукції.

3) в області збуту:

- формування портфеля замовлень споживачів;
- участь в асортиментному завантаженні виробництва замовленнями споживачів; перспективне, поточне й оперативне планування збуту;
- участь у розробці планів-графіків запуску-випуску готової продукції;
- розробки кошторису витрат по збуті й контроль за її дотриманням.

Отже, служба постачання підприємства з метою контролю ефективності використання матеріальних ресурсів повинна відповідати за по-

Рис. 2. Запропонований алгоритм дій по плануванню руху матеріальних ресурсів

ліпшення наступних показників: оборотність матеріальних запасів; витрати на погрузочно-разгручні й транспортно-складські роботи; витрати на створення й зберігання матеріальних запасів; питома вага цих витрат у повній собівартості й в обсязі продажів; ступінь виконання договірних зобов'язань; витрати по внутрішньозаводських переміщеннях й ін.

На основі зазначених функцій можна запропонувати наступний алгоритм дій відділу постачання (рис. 2).

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, головним завданням служб постачання повинно бути координація планів виробництва й фізичного розподілу, забезпечення мінімальних витрат на зберігання й переміщення готової продукції при необхідній якості обслуговування споживачів, удосконалення керування фізичним розподілом за рахунок використання витрат обігу й збільшення прибутку. Використання концепції логістики на підприємствах, у собівартості яких матеріальні ресурси займають важливу частину, є потужним джерелом підвищення ефективності роботи. У подальших дослідженнях буде розглянуто варіанти економії матеріальних ресурсів по різним матеріальним елементам.

Список літератури:

1. Маркетинг: Підручник з грифом МОН України (лист №1.4/18-Г-772 від 08.08.2006 р.). / Павленко А.Ф, І.Л. Решетнікова, А.В. Войчак та ін.; за наук. ред. д-ра екон. наук., проф., акад. АПН України А.Ф. Павленка; Кер. авт. кол. д-р екон. наук, проф. І.Л. Решетнікова. – К: КНЕУ, 2008. – 600 с.
2. Окландер М.А. Логистический сервис и методика расчёта логистических затрат / М.А. Окландер // Экономика Украины. – 1998. – № 8. – С. 85-87.
3. Oklander M.A. Lohistyka: [Logistics] / M.A. Oklander. K.: Tsentr navchalnoi literatury. 2008. – 232 p.
4. Маркетинг: Підручник з грифом МОН України (лист №1/11-307 від 31.01.2007 р.). – 4-те вид. / В. Руделіус, О.М. Азарян, О.А. Виноградов та інші // Київ: Навчально-методичний центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2009. – 648 с.
5. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення: [монографія] / за заг. ред. О. Г. Янкового. – Одеса: Атлант. – 2013. – 470 с.
6. Окландер Т. О. Модернізація маркетингової діяльності промислових підприємств: [монографія] / Т. О. Окландер. – Донецьк: Ноулідж, 2013. – 292 с.
7. Момот И. Дорога в будущее // Строительство и реконструкция. 17 июня 2016 (№ 6). – С. 28-29 – http://proxima.com.ua/articles/articles.php?clause=574

Беженар Н.В., Усольцева П.С.
Одесская государственная академия строительства и архитектуры

РОЛЬ ЛОГИСТИКИ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье рассмотрены этапы процесса управления материальным потоком на предприятии. Выделены основные логистические операции. Рассмотрена специфика производства и функционирования рынка тротуарной плитки. Предложено внедрение в работу отдела снабжения предприятий производителей тротуарной плитки ряда логистических функций. Предложен алгоритм работы отдела снабжения.
Ключевые слова: материальный поток, концепция логистики, логистическая операция, логистические функции, эффективность использования материальных ресурсов.

Bezhenar N.V., Usoltseva P.S.
Odessa State Academy of Construction and Architecture

THE ROLE OF LOGISTICS IN INCREASING EFFICIENCY OF COMPANIES

Summary
The article deals with the main stages of material flow process management in the enterprise. The basic logistics operations. The specificity of the production and operation of paving tile market. Proposed introduction to the work of a department of supply of company-producers of paving tiles number of logistics functions. The algorithm works supply department.
Keywords: material flow, logistics concept, logistics operation, logistics functions, efficiency of use of material resources.

УДК 330.131:332.15:338.1

ВОЛОДИМИР ВЕРНАДСЬКИЙ І ФІЗИЧНА ЕКОНОМІЯ

Воробйова Л.В.
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

Досліджено теоретичні питання формування концентрації ноосфери Володимиром Вернадським. Звертається увага на етапи формування цього поняття, які виділяються вітчизняною наукою. Робиться акцент на ступінь дослідження сучасними вченими питань, пов'язаних з економічною проблематикою, з енергетичною теорією. На жаль, ще недостатньо досліджені погляди В. Вернадського як представника української школи фізичної економії. Акцентується увага на прикладному аспекті рішення цієї проблеми.
Ключові слова: фізична економія, ноосфера, біосфера, техногенез, геологічні цикли, антропокосмізм, екологічна проблематика, енергетична теорія, українська школа фізичної економії.

Постановка проблеми. Показати внесок у науку Володимира Вернадського як представника української школи фізичної економії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна наукова думка останнім часом все частіше звертається до концепції ноосфери (від грецького «ноос» – розум), опрацьованої видатним українським науковцем В. Вернадським. У 2013 році наукова громадськість відзначила 150-річний ювілей Володимира Вернадського. У зв'язку з цим творча спадщина вченого викликала нову хвилю зацікавлення в наукової спільноти.

Так, наприклад, Федерацією органічного руху України був виданий 3-х томник наукових праць В. Вернадського. Вернадський, як і більшість геніальних мислителів, висловив ідеї, які випередили час.

Актуальність концепції ноосфери зумовлена тим, що її освоєння дало новий поштовх до вирішення багатьох світоглядних теоретичних і суто практичних проблем.

Ключові положення, які лягли в основу концепції ноосфери, опрацьовувались задовго до її створення. Маються на увазі думки про особливу роль людини в геологічній історії Землі, які висловлювались представниками різних галузей науки: Л. Агассісом, Ж. Бюффоном, А. Павловим, С. Подолинським, П. Флоренским, фізіократами, Ч. Шухертом.

Безпосередніми творцями вчення про ноосферу були В. Вернадський та французькі дослідники П. Тейяр де Шарден і Е. Леруа. Твори останніх присвячені сфері розуму, з'явилися раніше, ніж аналогічні праці В. Вернадського, проте у своїй

роботі французькі науковці ґрунтувалися на положеннях, висловлених українським вченим під час читання ним лекцій у Сорбонні.

В. Вернадський прийшов до концепції ноосфери в останні роки свого життя. У ній відобразилися результати його багатолітнього пошуку. Головна праця, присвячена даній проблемі, отримала назву «Наукова думка як планетне явище». Вона не була опублікована за життя вченого і вперше побачила світ у 1977 році в збірнику «Роздуми натураліста». Згодом було зроблено кілька її перевидань.

Вчення про ноосферу В. Вернадського перші 20 років після його смерті не викликало зацікавлення в наукової спільноти, тому й не доцільно вести розмову про розвиток концепції в цей період. Фактично, тільки в окремих публікаціях учня В. Вернадського – Б.Л. Личкова – містились побіжні згадки про сферу розуму. Причина цього – у відсутності для даної розробки В. Вернадського ніші в тогочасній науці. Складними були в свій час відносини В. Вернадського з більшовицькою владою на Україні. Параболічного і багатогранного В.І. Вернадського вже після його смерті (1945 р.) було загнано у вузький коридор геології і геохімії.

Створена у 1945 році комісія з вивчення наукової спадщини В. Вернадського, яку очолив академік Зелінський за 15 років підготувала 6-ти томник геологічних праць В.І. Вернадського і припинила роботу до 1970-х років. Лише через 20 років після смерті вченого починають видавати його праці з біохімії, а згодом з історії та філософії науки. Зокрема, через 20 років було видано «Химическое строение Земли и её окружение», через 30 років «Пространство и время в неживой и живой природе», через 2 роки – «Научная мысль как планетное явление», через 35 років – «Живое вещество», «Проблемы биогеохимии».

А «Философские мысли натуралиста» – лише через 45 років. Причиною такої неквапливості АН, яка звичайно видає посмертно праці своїх академіків протягом 2-3 років, як вважаєте Ф. Вольвач, «була відсутність для В.І. Вернадського ніші в тодішній ідеологічній системі» [1, с. 83]. Тому дійсно можна погодитися з дослідником спадщини В.І. Вернадського Федором Вольвачем, що В.І. Вернадський потребує нового прочитання і вивчення.

У дослідженні ноосфери В. Вернадського вітчизняною наукою виділяються три етапи:

Перший етап (кінець 1920-х – початок 1940-х років). Для першого етапу характерна відсутність дослідницького інтересу до проблеми ноосфери з боку наукової громадськості, політичних та ідеологічних інститутів.

Другий етап (кінець 1940-х – середина 1960-х років) – звернення окремих вчених до ідеї В. Вернадського про біосферу та ноосферу. Результат – створення концепцій про техногенез (О. Ферсман), про біологічні цикли (Б. Личков), про роль космічних променів в житті біосфери (О. Чижевський), про антропокосмізм (М. Холодний), про космічне поняття життя (Н. Костюк). Дослідники виходили з того, що ноосфера має не тільки природногеологічну, але й соціально-духовну історію.

Третій етап (друга половина 60-х років – по сьогоднішній час) – активна розробка проблеми ноосфери, вияв до неї зацікавленості. За кордоном створюється Римський клуб для вивчення глобальних проблем сучасності. Ноосфера як термін, символ, ідея, теоретична модель використовується науковою громадськістю, засобами масової інформації, громадськими закладами.

Загальнотеоретичним проблемам ноосфери присвячені твори таких дослідників, як: Б. Баландін, Є. Прусов, В. Гіренок, В. Казначеєв, М. Камшилов, І. Кузнєцов, С. Микулинський, І. Мочалов, С. Стойко, Ю. Трусов, О. Яншин, Ф. Яншина, М. Ярошевський та інші.

Після розпаду Радянського Союзу та утворення незалежних держав дослідження сфери розуму поглибилось і стало значно об'єктивнішим. Їх результати відобразились у працях В. Барякіна, М.А. Голубця, С.Б. Кримського, М. Моісеєва, А.Д. Урсула та інших. Водночас з'явилися дослідження, у яких концепція ноосфери розглядається з критичних позицій, робиться наголос на її утопічності та неекологічності. Прихильниками такої точки зору є М.О. Булатов, Л.М. Гумільов, В.О. Межжерін, В.О. Кутирьов, О.С. Самарський.

Питання, пов'язані з екологічною проблематикою, розглядали зарубіжні вчені: Р. Атфілд, П. Зінгер, О. Леопольд, Д. Пассмор, С. Рокфеллер, Л. Уайт, Р. Хіггінс, А. Швейцер та інші, українські (М.В. Кисельов, В. Крисаченко, Г. Марушевський, Е. Семенюк, Л. Сидоренко, М. Хилько та інші.), російські дослідники (Н. Гаврюшин, В. Данилов-Данильян, В. Єрмолаєва, А. Павленко та інші).

Разом з тим треба відзначити, що звернення до спадщини В.І. Вернадського, як і розробки проблем ноосфери, на початку третього етапу, відбулись зовсім непросто: необхідні були і наполегливість, і подвижництво, і наукова принциповість, які проявили багато дослідників природи і філософів. Серед них у першу чергу були О.Л. Яншин, І.Т. Фролов, М.П. Антонов, Е.В. Гірусов, Ю.П. Трусов, Ф.Т. Янчишина, І.М. Забелін, І.І. Мочалов, В.Д. Комаров, В.П. Казначеєв, Ю.К. Плетніков, С.Р. Микулинський, Т.М. Сосніна, Р.К. Баландін, М.М. Моїсеєв, Б.Г. Кузнєцов, А.Д. Урсул, А.І. Перельман, Ю.А. Школенко, В.О. Лось. Цікавими теоретичними знахідками у сфері розробки проблеми ноосфери позначені також роботи українських дослідників а саме: Н.Т. Костюк, К.М. Сотник, М.М. Кисельов, С.М. Стойко, М.О. Парнюк, М.Ф. Тарасенко, О.І. Ананович.

Проблему розвитку енергетичної теорії С. Подолинського в роботах В. Вернадського вивчають такі вчені як: П. Кузнєцов, Б. Большаков, О. Кузнєцов, Т. Муранівський, В. Чесноков, Б. Кедров, О. Огурцов, К. Ситник, О. Аланович, Ф. Вольвач, С. Стойко, Л. Корнійчук та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Теоретична спадщина С.Подолинського та В.Вернадського, як представників української школи фізичної економії, аналізується такими вченими, як: В. Шевчук, Л. Корнійчук та іншими. Проте, на наш погляд, цій проблематиці приділено ще недостатньо уваги.

Тим більше, що дана проблема має прикладний аспект. Зараз світ змінюється системно, і цей процес прискорюється. В якому напрямі будуть здійснюватися відповідні перетворення, які цін-

ності будуть домінуючими – ці питання поки що залишається проблематичними. На наш погляд, буде зростати значимість антропологічної парадигми, сучасних глобально-цивілізаційних, соціально-економічних перетворень, домінантність неогенетичних засад у цьому процесі. Для вітчизняних науковців є важливим те, що у витоків обґрунтування принципів ноогенези стояв видатний учений XX століття, перший президент Української академії наук Володимир Іванович Вернадський. На жаль, в Україні, яка могла б стати лідером у даних питаннях, така проблема перебуває поза належною увагою наукового загалу. І цю прикру помилку потрібно виправляти.

Мета статті: Головною метою цієї роботи є:

- показати, що українська школа фізичної економії – це цілісна теоретична система, що базується на єдності природної та економічної засад;

- довести, що базові положення цієї школи, – енергетична теорія С. Подолинського, теорія ноосфери В. Вернадського, космопланетарна теорія М. Руденка, – можуть стати вихідними системоутворюючими складовими сучасної цивілізаційної парадигми суспільного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Українська школа фізичної економії – своєрідне явище в науці. Якщо виходити від найбільш загальних визначень наукової школи, то вони включають такі ознаки: школа виникає спонтанно, вона має лідера, який проголошує нову парадигму і має учнів послідовників [2].

Якщо керуватися цим узагальненням поняття «школа», то засновником школи фізичної економії вважається С. Подолинський (1850-1891), який проголосив нову парадигму, поклавши в її основу енергетичну теорію та поєднавши «фізичне з економічним». Щодо наступної ознаки школи – наявності учнів і послідовників, то у С. Подолинського їх не було. Його ідеї випередили час.

Лише згодом ідеї фізичної економії розвиває В. Вернадський (1863-1945). А наш сучасник М. Руденко (1920-2004) формулює низку теоретичних положень, надає школі науково-організаційної форми та назву – фізична економія. В наш час ідеї С. Подолинського дістали розвиток у працях вчених з різних галузей знань і з багатьох країн світу.

Ідеї фундаторів української школи фізичної економії мають прогностичний характер в організації сучасної системи господарювання. Важливою проблемою в часи Подолинського стала проблема можливості збереження життя на Землі за наявності загрози теплової загибелі Всесвіту. Така загроза пролунала після відкриття другого закону термодинаміки Клаузіусом. «Одним із перших, хто дав відповідь на цей виклик і теоретично обґрунтував його безпідставність, був С. Подолинський» [3, с. 42]. Він визначає існування другого закону термодинаміки, але заперечує загальний характер його дії. Він вважає, що дія закону ентропії гальмується процесом фотосинтезу, а також корисною людською працею, яка здатна збільшувати нагромадження енергії та її зберігання.

Отже, проблема життя на Землі була вирішена ще С. Подолинським. Проте його висновки на той час лишилися невідомими. Лише наприкінці другої половини XX століття вченими лауреатами Нобелівської премії І. Пригожиним та І. Стенгерс сформульовано теорему для нерівноважних процесів як четверте начало термодинаміки, що протидіє її другому началу. «Але цей самий науковий результат, про який пише І. Пригожін», – зауважує П. Кузнецов, – «було одержано С.А. Подолинським понад 100 років тому» [4, с. 8].

Ідеї С.Подолинського про енергетику життя стали теоретико-методологічною основою сталого розвитку. З цього приводу російські вчені зазначають: «Перші праці у цій галузі належать вітчизняному вченому С. Подолинському (1880), який зв'язав поняття праці і розвиток зі зростанням потоку вільної енергії. Ми маємо право говорити про пріоритети вітчизняної науки у постановці проблеми. За минулі сто років ідеї, які вперше висловлено С.А. Подолинським пройшли випробування часом і дістали розвиток не тільки у вітчизняній науці, але й на Заході. У даний час є декілька сотень опублікованих різними авторами праць» [5, с. 46].

Серед восьми авторів таких праць – видатні українські вчені С. Подолинський і В. Вернадський. Йдеться про прогностичну ідею, проголошену С. Подолинським понад 120 років тому. На жаль, на той час ця концепція не була затребувана і залишилася маловідомою у світовій науковій громадськості» [6, с. 164].

Як пише дослідник творчості С. Подолинського В.С. Чесноков, «у наш час в публікаціях західних учених надається належне ідеям С.А. Подолинського, підкреслюється їх значення при вирішенні сучасних проблем економіки, енергетики і екології» [7, с. 74].

А інший російський фізик П.Г. Кузнєцов писав: «Подолинський – фізик, математик і лікар за освітою, блискучий знавець історії, філософії – настільки випередив свій час своїм відкриттям, що подібно до М.І. Лобачевського не дожив до його визнання. У 1880 році йому було лише 30» [4, с. 10].

Проте і за дуже короткий проміжок творчого часу Подолинський залишив вагому наукову спадщину. Він мріяв і намагався сформулювати природничо-наукове обґрунтування соціальної системи, за якої нагромадження і розподіл енергії здійснювалися б найбільш раціонально і забезпечували б максимальне задоволення людських потреб.

Таким сучасним ладом С. Подолинський вважав соціалізм, який на його переконання зможе вирішити всі проблеми. Як вважає відома дослідниця наукового доробку С. Подолинського Л.Я. Корнійчук, ця прогностична ідея «дістала втілення, однак не в такому форматі, як передбачав учений [3, с. 45].

Ідеї С. Подолинського розвинув В. Вернадський своїм ученням про ноосферу. Проголошена Вернадським ідея ноосферного суспільства міцним ланцюгом пов'язана з вченням С. Подолинського, який визначив і простежив обставини, за яких підтримується і розвивається життя. Подолинський виділяв такі фактори, як фотосинтез і праця. В. Вернадський ці обставини пов'язав з існуванням і розвитком живої речовини. І не випадково, російський учений П. Кузнєцов писав, що «В. Вернадський – блискучий знавець праць

Подолинського – успішно завершив його справу» [4, с. 10].

Видатні українські вчені С.Подолинський і В.Вернадський стали одними з провідних дослідників головної проблеми людства – проблеми життя на Землі. Їхні світоглядні ідеї лише наприкінці XX століття були взяті на озброєння науковою громадськістю. Ідеться про підготовлену за ініціативою ООН, проголошено на Пленарному засіданні 24 Сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1992 році на Конференції в Ріо «концепцію сталого розвитку». «Сталий розвиток» визначено як такий, що задовольняє потреби сучасного покоління і не ставить під загрозу можливість задовольнити свої потреби майбутнім поколінням.

Спроба об'єднати проблеми ноосферного і сталого розвитку вперше була здійснена А.Д. Урсулом в монографії «Шлях в ноосферу» (1993). І лише згодом ця ідея набула прибічників і стала загальноприйнятою. Поєднання ідей сталого розвитку і ноосфери є важливим надбанням наукової думки.

Реалізація «концепції сталого розвитку» – це провідна проблема сучасного і майбутнього. Вернадський, формулюючи ідеї ноосфери, сподівався, що наукова думка, набувши ознак планетарного явища, забезпечить становлення «сфери розуму». Реалізація цих ідей, як наголошують вчені, «буде здійснюватися через сталий розвиток як попередній етап ноосфери» [3, с. 53].

Фундаментальну фізико-економічну основу бачення майбутнього закладає наукова праця «Енергія прогресу» українського письменника і правозахисника М.Д. Руденка.

Провідна теоретична ідея М. Руденка полягає в тому, що абсолютна додаткова вартість породжується природою як щорічний додаток сонячної енергії, а не експлуатації людської праці. Це створює фізико-економічну, а не політико-економічну основу бачення майбутнього.

Новаторським здобутком М. Руденка, як вважає відомий дослідник його творчості В. Шевчук, «є започатковані ним засади методології фізико-економічних передбачень майбутнього. В їх основі лежить методологія фізичної економії з методологією прогностичних передбачень. Методологія фізичної економії охоплює природничі процеси господарського буття, закони природи і константи світобудови, на яких необхідно базувати економічне мислення і господарювання» [3, с. 59].

Завдяки фізичній економії М. Руденко відкрив власному народові й людству глобальну місію України, осягнення якої має бути відправним пунктом його прогностичних ідей.

Вирішення, якою належить бути Україні (аграрно-промисловою чи промислово-аграрною?), означає, що ми вступаємо в економічну стратегію світового масштабу. Втілюючи індустріальні прогностичні проекти, належить зважувати потенційні можливості українських чорноземів. «Бо не гіганти індустрії зроблять українців заможними, а найкращі в світі чорноземи [8, с. 390].

Прогностичну лінію економічних досліджень М. Руденка увінчує есе «На шляху до Світової Монади». Стаття є останньою працею мислителя, якій судилося стати його космологічним заповітом.

Мислитель завершив її словами: «Хоч як далеко ми перебуваємо від Світової Монади, а рух нашої Галактики забезпечує саме Вона. І якщо їй чомусь допомагають високі галактичні сутності, то це – так само, як ми, люди, допомагаємо Сонцю підтримувати життя на Землі» [8, с. 403]. Завершення заповіту знаменує глибину бачення прогностичних підвалин національного та загальнолюдського прогресу.

Висновки і пропозиції. Ідеї фізичної економії мають практичне використання. Починаючи з другої половини XXI століття у світовій енергетиці повинно статися суттєве підвищення ролі невичерпних та поновлюваних джерел енергії. Під поновлювальними потрібно розуміти енергію, яку отримують при спаленні біомаси: деревини, вугілля, яку отримують із дерева, торфу, промислових, міських та сільськогосподарських відходів. До невичерпних джерел енергії відносяться: первинна електроенергія, яка генерується із сонячної енергії, енергія вітру, енергія приливів, гідро-геотермальна та ядерна енергія. Аналіз перспектив розвитку економіки України свідчить, що це питання є актуальним. Для України перспективним є розвиток технології використання сонячної енергії; теплонасосних установок і станцій, які можуть використовуватись для вилучення тепла з довкілля, використання альтернативних видів палива; воднева енергетика на основі фотосинтетичних процесів.

Тобто залишається питання про ефективне використання різних видів енергії, яке в свій час піднімав С. Подолинський. Важливими є ідеї фізичної економії при формуванні концепції сталого розвитку.

Розуміння небезпечних еволюційних, соціальних, екологічних та інших загроз для життєдіяльності нинішніх поколінь та існування нащадків привело світове співтовариство до необхідної зміни існуючої парадигми цивілізаційно-теоретичного обґрунтування суспільного розвитку, яка базується на поєднанні фізичного та економічного. Таку парадигму пропонує українська школа фізичної економії.

Список літератури:

1. Вольвач Ф. В.І. Вернадський у контексті доби: потреба нового прочитання // Сучасність – 2000. – № 6. – С. 56-57.
2. Воробйова Л.В. Формування наукових шкіл. Українська школа фізичної економії // Економіка України. – № 5. – 2008. – С. 67-69.
3. Корнійчук Л.Я., Шевчук В.О. Футурологія і прогностичні ідеї фізичної економії. – К. КНЕУ: НАСОП, 2012. – 72 с.
4. Кузнецов П.Г. Его действительное открытие // Подолинский Сергей Андреевич. – М., 1991. – 10 с.
5. Кузнецов О.Л., Большаков Б.Е. Устойчивое развитие: научные основы проектирования в системе природа – общество – человек. Учебник XXI века. Издательство «Гуманистика». Санкт-Петербург – Москва – Дубна. 2002. – 616 с.

6. Кузнецов О.Л., Кузнецов П.Г., Большаков Б.Е. Устойчивое развитие: синтез естественных и гуманитарных наук. – Дубна. Международный университет природы, общества и человека «Дубна», 2001. – 282 с.
7. Чесноков В.С. Забытый научный новатор // Бюллетень комиссии по разработке научного наследия академика В.И.Вернадского. № 12. М. РАН 1994, с. 5-41.
8. Руденко М. Енергія прогресу. Нариси з фізичної економії. Видання друге, доповнене. – Тернопіль: Джура , 2005. – 412 с.

Воробьёва Л.В.
Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана

ВЛАДИМИР ВЕРНАДСКИЙ И ФИЗИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы формирования концепции ноосферы Владимиром Вернадским. Обращается внимание на этапы формирование этого понятия, которые выделяются отечественной наукой. Делается акцент на степень исследования современными учеными вопросов, связанных с экономической проблематикой, с энергетической теорией. К сожалению, еще недостаточно исследованы взгляды Вернадского как представителя украинской школы физической экономии. Акцентируется внимание на прикладном исследование этой проблемы.
Ключевые слова: физическая экономия, ноосфера, биосфера, техногенез, геологические циклы, антропокосмизм, экологическая проблематика, энергетическая теория, украинская школа физической экономии.

Vorobjova L.V.
Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman

VLADIMIR VERNADSKY AND PHYSICAL ECONOMY

Summary
In article Vladimir Vernadsky's theoretical aspects of formation of the concept of the noosphere are explored. Attention directed to the phases of the formation of this concept, which emphasized by national science. The emphasis is on the extent of research by modern scholars of issues related to economic problems and the energy theory. Unfortunately, the views of Vernadsky as a representative of the Ukrainian school of physical economy investigated still insufficiently. The attention is focused on applied research to this problem.
Keywords: physical economy, noosphere, biosphere, technogenesis, geological cycles, anthropocosmism, environmental problems, energy theory, Ukrainian school of physical economy.

УДК 336.22

АНАЛІЗ ПОДАТКОВИХ НАДХОДЖЕНЬ В СИСТЕМІ ДОХОДІВ БЮДЖЕТУ

Городецька Т.Е., Поровай А.С.
Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

Стаття присвячена проблемам формування доходів Державного бюджету України за рахунок податкових надходжень. У статті розглянуто структуру доходів бюджету, фактори впливу на їх обсяг. Проаналізовано динаміку надходжень податків та їх місце в системі доходів до Державного бюджету. Визначено основні проблеми мобілізації податків та шляхи підвищення ефективності податкового методу формування доходів бюджету. Висвітлено особливості формування доходів місцевих бюджетів у сучасних умовах.
Ключові слова: податкові надходження, доходи бюджету, податки, державний бюджет, місцевий бюджет.

Постановка проблеми. Соціально-економічний розвиток країни, а також регіонів забезпечується за рахунок бюджетних ресурсів, тому головним завданням держави є збалансування бюджетних доходів і видатків, оскільки значне перевищення видатків над доходами при-

зводить до економічної кризи, зростання державного боргу, дефіцитів бюджетів усіх рівнів тощо.

Податкові надходження до бюджету – це злагоджена взаємодія усіх елементів системи, функціонування яких характеризує стан, розвиток податкової системи загалом, зміну в динаміці під впливом зовнішніх факторів. Самі ж надходження податкових платежів формують фінансові ресурси держави, що уможливлює виконання притаманних їй функцій, та впливає на соціально-економічний стан держави. Вони найбільш точно відображають стан національної економіки. Складність економічних відносин, що мають місце у процесі бюджетного забезпечення соціально-економічного розвитку, вимагає більш детального вивчення характеру та напрямів таких відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах нестабільності економічних систем проблеми формування достатнього обсягу доходів бюджету і забезпечення ефективного їх використання набувають особливої гостроти. Багато вчених-економістів дослідили податкові надходження та систему оподаткування в цілому. Теоретичне обґрунтування актуальних питань податкової системи висвітлено у працях О. Амоші, В. Вишневського, В. Вікрі, С. Герасименка, А. Головача, Р. Даймонда, А. Єріної, Д. Журавського, В. Захожая, Д. Міррліса, Р. Моторина, В. Навроцького, Н. Парфенцевої, А. Ревенка, В. Рябушкіна, В. Федосова, А. Чугаєва, А. Шустікова та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ефективне функціонування податкової системи в цілому можливе лише за умови, що всі складники діють і взаємодіють у межах свого функціонального призначення та пов'язані між собою. Кожна з них вносить свою вагому частку в характеристику цілого. Система податкових надходжень є складною, доступною системою, на яку впливають внутрішні та зовнішні фактори, тому шляхи удосконалення податкової системи з метою підвищення фіскальної функції податків повинні коригуватися, коли економіка країни знаходиться в умовах нестабільності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження теоретичних і практичних аспектів податкового методу мобілізації доходів до Державного бюджеті України.

Виклад основного матеріалу. Формування податкових надходжень бюджету – це процес ініціації, адміністрування та акумулювання податків з застосуванням інструментів фіскального тиску. Наслідки застосування механізму мобілізації податкових надходжень та його роль у наповненні доходів зведеного, державного та місцевих бюджетів відображаються на динаміці цих надходжень та їхньої частки у доходах відповідних бюджетів.

Податкові надходження посідають важливе місце у бюджетних доходах, займають найбільшу питому вагу у структурі доходів бюджету, що у свою чергу впливає на соціально-економічний розвиток держави, а також є одним із інструментів державного регулювання економіки. Податкові надходження бюджету, їх формування, розподіл та використання є важливим елементом системи бюджетно-податкового регулювання економіки, значення якої посилюється в умовах трансформації економічної системи. На цій стадії економічних перетворень вплив держави на розвиток економіки набуває непрямого характеру і реалізується шляхом проведення економічної, в тому числі бюджетної та податкової політики, послідовність та виваженість якої визначають темпи економічного зростання. Розширювати існуючі зобов'язання держава може лише за наявності джерел зростання податкових надходжень Державного бюджету України.

Таким чином, державні доходи, акумулюючи грошові надходження, формують певну систему фондів. Вони створюються як за рахунок коштів держави, так і за рахунок недержавних підприємств, установ, організацій та фізичних осіб. Треба відзначити, що формування цих фондів за рахунок недержавних підприємств, установ, організацій відбувається тільки за умов виконання ними імперативних обов'язків, наприклад, сплати податків відповідно до ст. 67 Конституції України. Деяка складність виникає у відношенні існуючих позабюджетних фондів. Якщо до прийняття Бюджетного кодексу України допускалися існування позабюджетних фондів, акумуляція коштів бюджетних установ поза бюджетом, облік їх в установах комерційних банків, то частиною 8 статті 13 Бюджетного кодексу України закріплено норму, відповідно до якої створення позабюджетних фондів органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та іншими бюджетними установами не допускається [1, с. 220].

Податкові надходження є важливою формою переroз¬поділу валового внутрішнього продукту. Вони забезпечують значну частину доходів Державного бюджету України.

Обсяги податкових надходжень бюджету визначаються станом розвитку економіки країни, кількістю економічних агентів та їх активністю, які відповідно до положень національного податкового законодавства зобов'язані здійснювати відрахування на користь держави, а також потребами держави щодо перерозподілу ВВП та фінансового забезпечення реалізації державних програм. Природа податкових вилучень обумовлює характер утворення податкових надходжень бюджету, формування яких здійснюється державою шляхом вилучення частини доходів чи інших активів платників податків на основі реалізації конституційного права на суверенітет в оподаткуванні. Податкові надходження посідають провідне місце серед різних методів мобілізації бюджетних ресурсів та інструментів державного регулювання економіки, вони є найбільш адекватним і об'єктивним відображенням стану національної економіки (економічного зростання або спаду) [2].

Визначимо місце податкових надходжень у доходах Державного бюджету, шляхом проведення аналізу (табл. 1).

З даних, наведених в таблиці 1, можна побачити, що податкові надходження складають близько s доходів Державного бюджету протягом останніх років. Так, у 2014 році податкові надходження склали 79,7% доходів бюджету, що становить 299588860,2 тис. грн., у 2015 році цей показник

Таблиця 1

Структура доходів Державного бюджету України за 2015-2017 роки

Показники	2014 р., грн	2015 р., грн	2016 р., грн	2014р., %	2015р., %	2016р., %
Доходи	375818425,3	513335960,4	604851574,3	100	100	100
Податкові надходження	299588860,2	409970879,6	502554559,6	79,7	79,9	83,1
Неподаткові надходження	69373338,1	95976326,3	87646786,1	18,5	18,7	14,5
Інші надходження	6856227	7388754,5	14650228,6	1,8	1,4	2,4

Джерело: розроблено авторами за даними [3; 4; 5]

зріс і становив 79,9%, тобто 409970879,6 тис. грн., а у 2016 році – 83,1%, тобто 502554559,6 тис. грн. Ці показники свідчать про те, що роль податкових платежів дуже велика, оскільки ефективність виконання державою своїх функцій та добробут суспільства в цілому залежить від кількості сплачених податків. З розрахунків очевидно, що відбувається ріст частки податкових надходжень у бюджеті країни. Так частка податкових надходжень у 2015 році, порівняно з 2014 роком зросла на 0,2%, що становить 110382019 тис. грн., а у 2016 році, порівняно з 2015 роком – на 3,2% і складає 92583680 тис. грн.

До факторів, що впливають на обсяг податкових надходжень до бюджету, відносять макроекономічні чинники, які змінюються з кожним роком: розмір ВВП, структура платіжного балансу, законодавча база. Крім цього, на обсяг податкових надходжень до бюджету впливають і мікроекономічні чинники: вибір підприємствами виду свого оподаткування, наявність у підприємств податкових пільг, рівень прибутковості суб'єктів господарювання, розмір їх валового доходу, витрати на оплату праці в структурі собівартості продукції підприємства, середньооблікова чисельність працюючих, ефективність податкового менеджменту підприємств тощо.

Податкові доходи бюджету визначаються також і суттю податкової політики, яку проводить держава на конкретному етапі її розвитку, адже податки є фактором впливу на економічну діяльність підприємств, держави, вони можуть змінювати структуру діяльності окремих підприємств, структуру галузей економіки, структуру національної економіки загалом. Зокрема податки можуть бути застосовані для вирівнювання доходів громадян та забезпечення певного рівня соціальної рівності, сприяти створенню нових робочих місць через надання преференцій розвитку малого бізнесу та індивідуального підприємництва, бути інструментом стримування інфляції, а також бути регулятором експортно-імпортних операцій [6].

При будь-якій домінуючій податковій політиці її важливою складовою завжди є фіскальна складова, яка відповідає за наповнюваність бюджету для здійснення державою своїх конституційних функцій. Держава повинна гарантова-

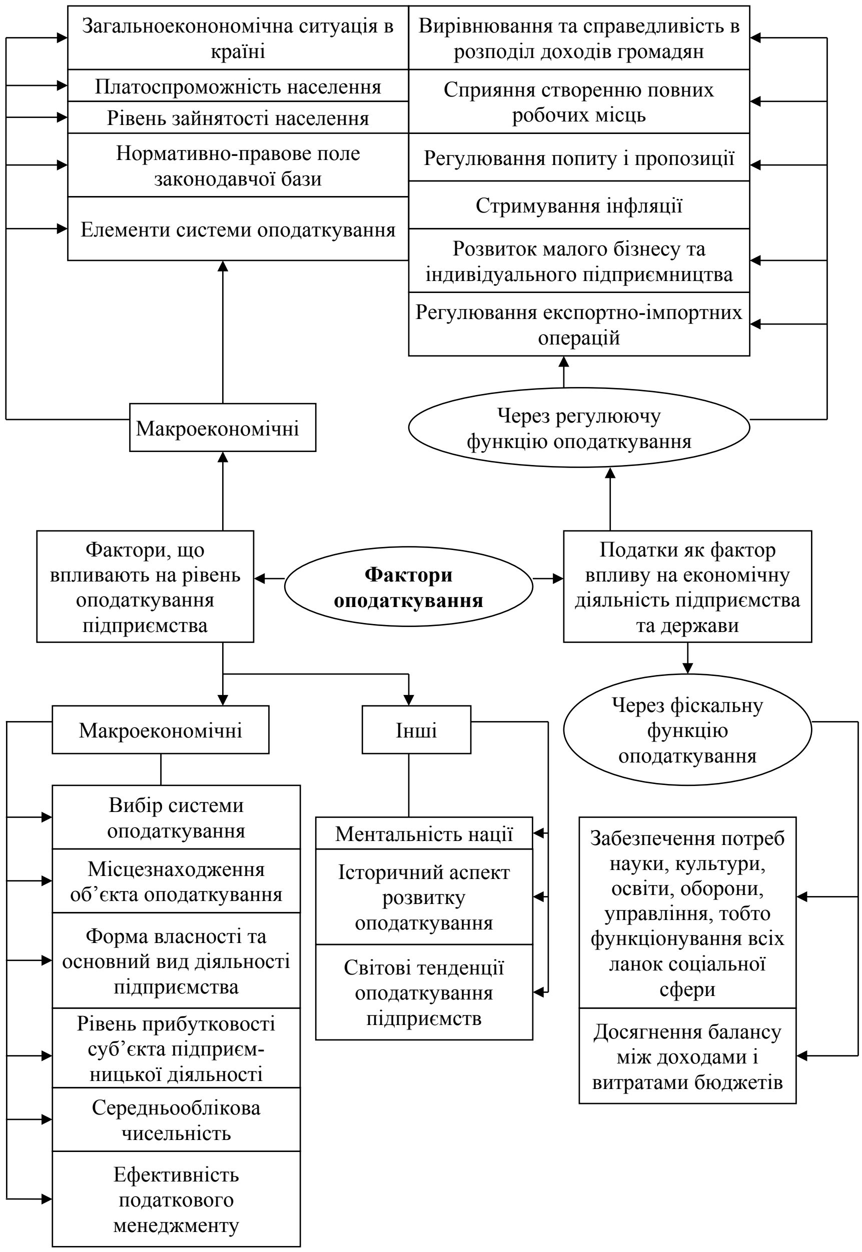

Рис. 1. Фактори оподаткування

Джерело: складено авторами за даними [6]

но мати певний обсяг фінансових ресурсів для здійснення зовнішньої оборони, наведення внутрішнього порядку, що відповідає її конституції, забезпечення функціонування державного управління, системи освіти та охорони здоров'я. Фактори, що впливають на обсяг податкових надходжень до бюджету, у їх взаємозв'язках приведено на рис. 1.

Усвідомлення зазначених факторів має важливе значення, оскільки вони визначають політику оподаткування суб'єктів господарської діяльності, домогосподарств, і, отже, є орієнтирами для всіх суб'єктів економіки, фінансових менеджерів для формування і здійснення своєї податкової стратегії [6].

Історія виникнення та розвитку податків пов’язана із необхідністю централізації частини суспільного продукту для забезпечення потреб суспільства. Саме тому основоположною функцією, що випливає з самої природи податків є фіскальна. Її роль полягає у тому, що матеріальна основа функціонування держави створюється за допомогою податків, дохід від яких задовольняє суспільні потреби.

З огляду на цю функцію, держава повинна отримувати не просто достатню кількість надходжень, які повинні бути надійними. Також податкові надходження мають бути постійними і стабільними. Постійність означає, що податки мають надходити до бюджету не у вигляді разових платежів з невизначеними термінами, а рівномірно протягом бюджетного року в чітко встановлені строки. Оскільки призначення податків полягає у забезпеченні витрат держави, то терміни їх сплати мають бути узгоджені з термінами фінансування видатків бюджету. Стабільність надходжень визначається достатнім рівнем гарантій того, що доходи, передбачені Законом про Державний бюджет України на поточний рік, будуть отримані у повному обсязі [7].

Необхідність в фінансуванні своїх видатків спонукає державу постійно переслідувати свій фіскальний інтерес в майнових відносинах. В даному випадку держава обмежена у виборі джерел фінансування, що проявляється через економічний та фіскальний суверенітет. Отже, маючи за мету поповнення бюджету, держава може на власний розсуд приймати рішення про введення нових податків або зміну елементів вже існуючих.

Фіскальна складова податку проявляється не лише у сфері державного регулювання соціально-економічних процесів за допомогою податків та пільг, а й у сфері суб'єктивно-ринкових відносин, тобто як діяльність людей, які свідомо спрямовують свій потенціал на досягнення кращих реальних економічних цілей в умовах діючої системи оподаткування [8].

Таким чином, питання, якого ми доторкнулися, має важливе значення як з точки зору виконання соціальних функцій держави, так і забезпечення умов економічного зростання України. Найважливішим методом акумуляції державою внутрішніх джерел формування доходів бюджету є податковий. Податкові платежі, забезпечують основну частину надходжень у процесі формування доходів бюджету.

Висновки і пропозиції. Дослідження проблем формування дохідної частини Державного бюджету України викликає інтерес, насамперед тому, що саме бюджет характеризує рівень економічного розвитку країни, і завдяки правильному здійсненню бюджетного процесу забезпечується економічна і соціальна стабільність та належний життєвий рівень населення. За рахунок податків державний бюджет України формує більшу частину доходів держави, що дозволяє фінансувати програми соціального захисту населення, соціально-культурні заходи, науку та державні капітальні вкладення у розвиток галузей і структурну перебудову економіки.

Аналіз основних тенденцій формування дохідної частини державного бюджету показав, що існує тенденція прирощення податкових доходів державного бюджету. Проте цей приріст не має твердого підґрунтя у зв’язку з тим, що в Україні протягом останніх років нестабільна економічна ситуація, зокрема недосконала податкова політика. Зазначимо, що система державного оподаткування повинна не просто залучати частину вартості внутрішнього національного продукту на формування доходів Державного бюджету, але й активно впливати на підвищення ефективності суспільного виробництва, заохочувати окремого виробника, господарюючі суб’єкти до інвестування коштів у різні галузі діяльності.

Таким чином, соціально-економічне значення податків та зборів полягає у формуванні централізованих державних фінансових ресурсів, які акумулюються у бюджетах різних рівнів і перерозподіляються по витратних статтях відповідно з бюджетним розписом. Тому, існує необхідність принципової зміни орієнтирів фінансової політики в Україні, і насамперед – податкової політики як однієї з її найголовніших складових. Це стосується недопущення зростання податкового навантаження на економіку; створення сприятливих умов для розвитку виробництва, приватного підприємництва, скорочення рівня тінізації капіталу; створення стабільної податкової системи, яка б забезпечувала ефективне функціонування економіки країни.

Список літератури:

1. Кармазіна М. О. Співвідношення бюджетних доходів та надходжень від податків, зборів (обов’язкових платежів) / М. О. Кармазіна // Форум права. – 2008. – № 2. – С. 220-226.
2. Нікітішин А.О., Хозінська І. С., Пасічник В.В. Податкові надходження: сучасний стан та роль у бюджетній політиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/32_PRNT_2013/Economics/3_149335.doc.htm.
3. Закон України Про Державний бюджет на 2014 рік №719-7 від 16.01.2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/ l_doc2.nsf/link1/T140719.html.
4. Закон України Про Державний бюджет на 2015 рік №80-8 від 28.12.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/ l_doc2.nsf/ link1/T140080.html.
5. Закон України Про Державний бюджет на 2016 рік №928-8 від 25.12.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/ l_doc2.nsf/link1/T150928.html.

6. Лондар С.Л. Фінанси: навчальний посібник / Лондар С.Л., Тимошенко О.В. – Вінниця: Нова Книга, 2009. – 384 с.
7. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс: Підручник / О.П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.
8. Голишевська Л. В., Андрущак А. А. Роль фіскальної та регулюючої функції податків в економіці держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Economics/62930.doc.htm.

Городецкая Т.Э., Поровай А.С.
Харьковский институт финансов
Киевского национального торгово-экономического университета

АНАЛИЗ НАЛОГОВЫХ ПОСТУПЛЕНИЙ В СИСТЕМЕ ДОХОДОВ БЮДЖЕТА

Аннотация
Статья посвящена проблемам формирования доходов Государственного бюджета Украины за счет налоговых поступлений. В статье рассмотрена структура доходов бюджета, факторы влияния на их объем. Проанализирована динамика поступлений налогов и их место в системе доходов в государственный бюджет. Определены основные проблемы мобилизации налогов и пути повышения эффективности налогового метода формирования доходов бюджета. Освещены особенности формирования доходов местных бюджетов в современных условиях.
Ключевые слова: налоговые поступления, доходы бюджета, налоги, государственный бюджет, местный бюджет.

Gorodetska T.E., Porovay A.S.
Kharkiv Institute of Finance of the
Kyiv National University of Trade and Economics

ANALYSIS OF REVENUE TAX IN BUDGET INCOME

Summary
This paper deals with the problems of income State Budget of Ukraine by tax revenues. In the article the structure of budget revenues, impacts on their volume. The dynamics of income taxes and their place in the revenues of the State Budget. The main problem of mobilization of taxes and ways to improve the method of income tax budget. The peculiarities of formation of local budgets in the modern world.
Keywords: tax revenues, budget revenues, taxes, state budget, local budget.

УДК 336

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ НА 2017 ГОД

Евтушенко Н.Н., Царук А.Ю.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

Рассмотрены отдельные аспекты бюджетной политики, как инструмента государственного регулирования экономики. Также исследовано состояние бюджетной политики Украины. Определено основные направления бюджетной политики на среднесрочную перспективу. Охарактеризованы инструменты бюджетно-налогового регулирования, которые направлены на стимулирование экономического роста и социального развития. Раскрыто пути формирования и совершенствования современной модели бюджетной политики на 2017 год.
Ключевые слова: бюджет, бюджетная политика, бюджетный процесс, доходы, расходы, дефицит.

Постановка проблемы. Стремление Украины в становлении равноправным партнером европейского сообщества и экономическое развитие общества обусловливают необходимость привлечь внимание к обоснованности и эффективности бюджетной политики в системе государственного регулирования экономики. Следует отметить, что бюджетная политика является эффективным рычагом, влияющим на социально-экономическое развитие как государства в целом, так и ее регионов. Она является важной составляющей финансовой и экономической политики. Бюджетная политика направлена на оптимизацию формирования бюджетных доходов и использования государственных финансовых ресурсов, управления показателями дефицита бюджета и государственного долга, согласования общегосударственных и местных интересов в сфере

межбюджетных отношений, повышение эффективности государственных инвестиций в экономику, обеспечение социальной справедливости при перераспределении национального дохода выступает составной основных направлений экономической политики, определяются государством.

Бюджетная политика предполагает определение целей и задач в области финансов, разработку механизма формирования доходов бюджета, управления финансами в бюджетной сфере, использования финансово-бюджетных инструментов регулирования экономических и социальных процессов. Как один из основных инструментов реализации экономической политики страны, бюджетная политика, во многом определяет и роль государства в регулировании экономических процес сов, и обеспечении макроэкономического роста. В современных условиях без эффективной бюджетной политики невозможно преодолеть последствия финансового кризиса, обеспечить реализацию программ долгосрочного развития страны, роста благосостояния населения, улучшение деятельности субъектов хозяйствования. Современная бюджетная политика должна эффективно осуществлять перераспределение результатов экономического роста и использования национального богатства, тем самым создавая стимулы для дальнейшего устойчивого развития общества. Значительная роль и место, которое занимает бюджетная политика в системе государственного регулирования, актуализирует углубленное изучение ее теоретических основ как основа проведения взвешенных регуляторных мер государства.

Отметим, что построение и осуществление такой политики должна соответствовать как краткосрочным задачам, так и долгосрочным перспективам социально-экономического развития страны. На современном этапе основой бюджетной политики является разработка направлений использования бюджета в соответствии с социально – экономического развития общества.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследованию вопросов бюджетной политики и бюджетного регулирования экономического роста а также механизма его обеспечения посвятили научные работы А. Барановский, С. Буковинский, И. Запатрина, И. Лукьяненко, И. Лунина, И. Лютый, И. Чугунов, А. Чухно, С. Юрий и другие.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Нераскрытые вопросы бюджетной политики и бюджетного регулирования экономического роста а также механизма его обеспечения требует постоянного анализа и совершенствования, а потому требует определения стратегических направлений и задач бюджетной политики по стабилизации и развития государства.

Цель статьи заключается в раскрытии теоретических основ бюджетной политики, в обосновании путей совершенствования бюджетного механизма регулирования и стимулирования экономического роста, в анализе процессов связанных с формирование и совершенствование современной модели бюджетной политики на современном этапе.

В нынешних экономических условиях важно использовать бюджетную политику в качестве эффективного инструмента воздействия на социально-экономические процессы государства. Расширение возможностей для бюджетной политики в государственном регулировании требует более рационального использования ее потенциала в сфере регулирования для стран с переходной экономикой, возможности разработки и осуществления бюджетной политики в соответствии со стратегическими целями социально-экономического развития, в первую очередь определив пути улучшения.

Изложение основного материала. Как отмечает О. Музыка «государственное регулирование экономики – это система мер законодательного, исполнительного и контрольного характера по стабилизации и приспособления экономики к изменяющимся условиям. Свои регулирующие функции государство выполняет, применяя различные методы и формы воздействия на экономику. Выделяют экономические и административные методы государственного регулирования. Преобладают экономические методы, среди которых в первую очередь выделяют бюджетную политику [1, с. 42-47.].

Бюджетная политика рассматривается как процесс формирования и распределения финансовых ресурсов государства для выполнения соответствующих его функций. Одной из важнейших функций государства является обеспечение стабильности и динамизма экономического роста с учетом основных приоритетов устойчивого развития. В условиях экономической рецессии целесообразно увеличение регулирующей функции государства. В каждом обществе формируется своя соответствующая система государственного регулирования, основанный на определенных составляющих, в частности общие подходах и исторических традициях, господствующей теорией экономической политики и практики, социально-культурных ценностей, подходов к роли государства в обеспечении общественного благосостояния. Выбор конкретной модели регулирования экономики обусловлена уровнем социально-экономического развития страны, цикличностью экономических процессов. В периоды экономического спада и в переходный период экономических реформ наблюдается усиление роли государственного регулирования. Для достижения конкурентоспособности и устойчивости экономической системы начинается постепенный переход к либеральной модели развития. Для периодов функционирования регулирующей модели развития присущи высокий уровень стабильности и более высокие темпы экономического роста [4, с. 44-47].

Бюджетное регулирование рассматривается как макроэкономический регулятор воспроизводственных процессов, направленных на реализацию стратегических приоритетов социально – экономического развития государства. За счет использования различных налоговых инструментов, влияющих на процесс формирования и исполнения бюджета, управления расходами бюджета позволяет достичь необходимых макроэкономических пропорций и темпов экономического роста, способствует экономическому развитию и социальной трансформации. Благодаря взвешенной бюджетной политике, государство

может играть активную роль в регулировании экономических процессов, социальной защиты граждан.

Важно понять эффективность фискальной политики в контексте направлений ее действий с установлением соответствующих критериев оценки, в частности выполнение плановых показателей бюджета доходов и расходов, соотношение роста доходов и расходов бюджета, размеры и динамика изменения бюджетного дефицита и государственного долга, рост валового внутреннего продукта, внутреннего потребления и рост безработицы, увеличение фонда оплаты труда работников. Использование макроэкономических показателей как критериев эффективности оправдано на основе взаимодействия фискальной политики и общего состояния экономики. Сбалансированная бюджетная политика влияет на темпы экономического развития, но и на интегрированный показатель устойчивости бюджетной системы, определяется сочетанием большого бюджета показатели бюджетной системы. Как отметил Павлюк, важно внести соответствующие методики, основанные на временной интервал индикатора устойчивости бюджетной системы, которая должна учитывать, прежде всего, показатели удельного веса дебиторской и кредиторской задолженности, сводного, государственного и местных бюджетов общей суммы расходной части соответствующего бюджета, аналогичный показатель задолженности по социальным выплатам, налоговая нагрузка на экономику, уровень выполнения доходной и расходной частей бюджета, уровень финансирования дефицита бюджета, доля государственного долга в валовом внутреннем продукте. Во время формировании налоговой политики необходимо учитывать влияние экзогенных и эндогенных факторов экономической системы, определяющие тенденции в социально-экономическом развитии. К экзогенным факторам относятся темпы роста валового внутреннего продукта стран, которые генерируют спрос на основные группы товаров российского экспорта, уровень цен экспорта товаров и импорта энергоносителей, объемах и структуре иностранных инвестиций, ситуация на мировых финансовых рынках влияет на способность государства осуществлять заимствования и операций по рефинансированию государственного долга. К внутренним экономических факторов имеет долю перераспределения валового внутреннего продукта через бюджет и государственные целевые фонды, прогнозируемый объем доходов и расходов бюджета, дефицит бюджета, объем прямого и гарантированного государственного долга.

Среди основных направлений бюджетной политики на среднесрочную перспективу следует отметить:

- обеспечение сбалансированности бюджетной системы;
- снижение зависимости пенсионной системы от государственного бюджета;
- создание условий для предоставления качественных государственных услуг и повышение фискальной эффективности налоговой системы;
- совершенствование межбюджетных отношений, обеспечение прозрачности и открытости бюджетного процесса, усиление взаимосвязи бюджетного регулирования при циклическом характере экономического развития;
- совершенствование программно-целевого метода бюджетного планирования, разработка долгосрочных бюджетных стратегий, которые взаимосвязаны с задачами социально-экономического развития общества, что будет способствовать повышению управляемости национальной экономики.

В условиях экономического спада целесообразно использовать инструменты бюджетно-налогового регулирования, направленных на стимулирование экономического роста и социального развития. Увеличение государственных расходов стимулирует внутренний спрос, инвестиции в производство и человеческий капитал, развитие инфраструктуры. Адекватное финансирование образования, науки, здравоохранения способствует укреплению институциональной базы для финансовой и экономической политики страны. Развитие человеческого капитала является приоритетным направлением государственной политики с учетом ее важности в повышении уровня эффективности социально-экономических отношений. В нынешних условиях социально-экономического развития Украины особое значение приобретает необходимость переосмысления роли налогово-бюджетной политики и повышение ее эффективности. Весомой основой осуществления эффективной бюджетной политики является определение ее основных направлений на основе национальных приоритетов стратегии экономического и социального развития страны, основных принципах денежно-кредитной политики и внешнеэкономической деятельности. При таких обстоятельствах, будут созданы условия для выполнения государством своих функций, поддержание финансовой стабильности в стране и таким образом возможно добиться экономического роста. Повышение качества бюджетной политики, с учетом мирового опыта будет способствовать эффективной институциональной трансформации социального развития.

Мировой финансовый кризис, глобальная нестабильность привела к экономическому спаду экономики Украины, и поэтому существует настоятельная необходимость в активном поиске рычагов устойчивого экономического развития и росту благосостояния граждан. В условиях преодоления этого кризиса в ЕС и Украине, усиливается роль бюджетной политики в сфере государственных расходов, как комплексной системы мер и действий органов власти в управлении бюджетными средствами на основе концепции развития бюджетных отношений. Отметим, что бюджетная политика должна способствовать продвижению экономического роста и обеспечения финансовой и социальной стабильности, удовлетворения потребностей и решения проблем общества на основе устойчивого развития и государственных расходов ресурсной базы органов государственной власти и проведении налогово-бюджетной политики и реализации социально-экономических реформ, направленных на обеспечение экономического роста. Поэтому одной из приоритетных задач Украины в контексте европейской интеграции является форми-

рование оптимального состава и структуры государственных расходов в бюджетной политике. На сегодняшний день, бюджет остается наиболее значимым финансовым инструментом государства, который позволяет систематически мобилизовать и распределять финансовые потоки, в зависимости от конкретных стратегических и тактических целей развития общества.

Ведущим компонентом единой финансовой политики является бюджетная политика, которая тесно связана с фискальной, денежно-кредитной, валютной, инвестиционной и долговой. И именно бюджетная политика играет ведущую роль в обеспечении экономической и социальной стабильности в процессе формирования и реализации интересов различных экономических субъектов и различных политических партий.

Бюджетная политика инструмент государственного регулирования экономики обеспечивает реализацию функций, возложенных на государство обществом:

- обеспечение социальной защиты населения, поддержки социальной сферы;
- развитие приоритетных секторов экономики;
- безопасность, национальная оборона;
- поддержка государственного аппарата для правильного выполнения ими своих функций, поддержка международных отношений.

Отметим, что выбор направления бюджетной политики должно опираться на стратегические ориентиры государственной политики – создание экономических условий для инновационного развития. Для этого, бюджетная политика должна превратить государственный бюджет в механизм содействия инновационному развитию и экономическому росту, рациональной структурной перестройки экономики. Рост и развитие национальной экономики, выделение финансирования для достижения стратегических и тактических целей и задач развития общества возможно с использованием прогрессивных методов бюджетной политики.

Бюджетная политика Украины должна способствовать продвижению экономического роста и обеспечения социальной стабильности, удовлетворению потребностей и решения различных проблем общества на принципах устойчивого развития. Эффективность бюджетной политики является важнейшей проблемой нашего времени, так как это напрямую влияет на формирование государственного бюджета, и является ключевым элементом государственных финансов. Без сбалансированной бюджетной политики невозможно преодолеть последствия финансового кризиса, обеспечить осуществление долгосрочного развития страны, улучшение деятельности субъектов хозяйствования. Учитывая это, эффективность данной политики сегодня проявляется, во-первых, с точки зрения выполнения государственного бюджета, а именно с точки зрения его дефицита (профицита), и во-вторых – с точки зрения влияния на социально-экономическую ситуацию в стране [2].

Государство формирует необходимые для своего функционирования ресурсы, которые составляют значительную часть валового внутреннего продукта. Вопросы формирования доходной части бюджета на всех уровнях является очень важным моментом в процессе разработки и реализации бюджетной политики. Доходы бюджета это не только финансовая основа для осуществления функций государства, они выступают инструментом перераспределения финансовых ресурсов в обществе в пользу отдельных групп, отраслей и территорий и, следовательно, является одним из важнейших элементов финансовой системы и, в целом, государственного регулирования социально-экономического развития. Для межотраслевого и территориального перераспределения ресурсов с целью рационального распределения производственных структур, стимулирование экономического развития регионов и государства в целом, используют бюджетные расходы. Оптимальный выбор объемов и направлений финансовых ресурсов является одной из ключевых задач в процессе формирования расходной части бюджета [5].

При определении расходов страны считаются на основе цели бюджетной политики и характеристику внутренней среды. Важной задачей бюджетной политики на современном этапе является решение проблемы совершенствования межбюджетного регулирования с позиции гармонизации интересов правительства и местных органов власти в плане распределения власти, консолидации финансовых ресурсов для осуществления государственных полномочий. Местные органы власти и органы местного самоуправления практически не имеют стимулов для увеличения поступлений и их рационального использования. Такая ситуация объясняется тем, что значительная часть собранных в определенном пространстве для государственного бюджета Украины средств остается в нем и делает невозможным осуществление перспективного прогнозирования и планирования развития территорий. Таким образом, проблема сбалансированности бюджета, то есть достижения сбалансированного бюджета, также относится к ключевым проблемам современности. При выборе направлений бюджетной политики государство должно опираться на стратегические ориентиры государственной политики – создание экономических условий для инновационного развития. Для этого, бюджетная политика должна превратить государственный бюджет на механизм содействия инновационному развитию и экономическому росту, рациональной структурной перестройке экономики.

Одним из приоритетных направлений развития бюджетной политики и экономики Украины в целом является его ориентация на использование научно-технического и инновационного развития. Как отмечалось, на национальном уровне ключевые аспекты бюджетной политики отражаются в ее основных задачах, которые разрабатываются Министерством финансов Украины совместно с другими центральными органами исполнительной власти. Данный документ является основой для формирования проекта государственного бюджета Украины, так как он отражает макроэкономические прогнозы на следующий бюджетный период и определяет основные задачи, которые должны быть реализованы в течение бюджетного года.

В Украине в течение 1996-2015 годов бюджетная политика формировалась под влиянием политических и организационных факторов. В этот период наблюдалось значительное снижение его производительности, особенно в экономике. В реализации бюджетной политики резко ухудшились экономические показатели, обострились проблемы финансового развития местного самоуправления и, как следствие, ухудшение экономического и социального развития страны. Этот провал бюджетной политики привели к ее переориентации на стимулирование инвестиционной активности и развитие отечественного производства. Началась активная поддержка отечественного товаропроизводителя, отечественного экспорта и развития импортозамещающих производств.

На 2017 год был разработан и предложен проект основных направлений бюджетной политики. Среди основных целей бюджетной политики в следует отметить следующее [6]:

- установление предельного объема дефицита государственного бюджета на уровне 3% от валового внутреннего продукта;
- сохранение налогового законодательства доли перераспределения валового внутреннего продукта через сводный бюджет на уровне не выше, чем учтено в Государственном бюджете Украины на 2016 год (33.1%);
- повышение минимальной заработной платы и уровень его положение в размере менее 2%, чем прогноз роста индекса потребительских цен;
- установление минимальной заработной платы не ниже прожиточного минимума для трудоспособных лиц;
- обеспечить повышение должностного оклада работника тарифного разряда Единой тарифной сетки на более высоком уровне, чем прогноз индекса потребительских цен;
- разработку и реализацию государственных инвестиционных проектов в социально-культурной, транспортной сфере, в сфере охраны окружающей среды и здравоохранения, предусматривающая не менее 1 млрд. грн.;
-установление предельного объема государственного долга на уровне не более 66% от ВВП;
- установление предельного объема государственных гарантий не более 5% доходов общего фонда государственного бюджета;
- финансирование дефицита специального фонда государственного бюджета за счет кредитов (займов), привлеченных государством от иностранных государств, банков и международных организаций для реализации инвестиционных проектов;
- предотвращение появления просроченной задолженности по выплате заработной платы работникам бюджетной сферы;
- реализация мероприятий, направленных на сокращение дефицита Пенсионного фонда Украины.

Эффективность бюджетной политики в регулировании рыночной экономики во многом зависит от налоговой политики. При формировании учитывается способность налогов выполнять две взаимосвязанные функции: фискальную и стимулирующую [3].

Среди приоритетов налоговой политики на 2017рик определено [6]:

- совершенствование налогового законодательства путем внесения изменений в Налоговый кодекс Украины;
- минимизацию рисков уклонения от уплаты налогов и упрощение налогового администрирования путем:
- совершенствование механизма борьбы с уклонением от уплаты налогов и уменьшение налоговых обязательств;
- развитие электронных услуг для налогоплательщиков, в частности, обеспечение полного функционирования электронного сервиса "Электронный кабинет налогоплательщика";
- ликвидация налоговой милиции, создание нового органа по борьбе с финансовыми преступлениями (службы финансовых расследований);
- приближение налогового законодательства Украины к законодательству ЕС путем внесения изменений в Налоговый и Таможенный кодексы Украины изменения в исчислении налога на добавленную стоимость, акцизов и пошлинных;
- переговоры с зарубежными странами по международным договорам о избежании двойного налогообложения и внесении изменений в существующие договоры, по снижению налоговых препятствий для иностранных инвестиций и предупреждении налоговых уклонений относительно налогов на доходы и капитал.

В условиях нестабильности социально-экономического развития роль государства в процесс распределения должно расти. Таким образом, бюджетная реформа должна охватывать области налоговой, бюджетной и денежно-кредитной политики и структурной политике в экономике, социальной сфере и государственном управлении. После государственной реформы этих сфер состояние государственных финансов непосредственно изменится. И, следовательно, важной задачей бюджетной политики в сфере экономического развития является создание условий для активизации инвестиционной деятельности (увеличение инвестиционной активности государственных и негосударственных отечественных и иностранных инвесторов).

Процесс совершенствования бюджетной политики в Украине нужно осуществлять путем решения таких сложных проблем, как:

1) теоретического обоснования бюджетной политики в рамках существующих экономических доктрин;

2) содержания и выбора моделей, механизмов и инструментов бюджетной политики;

3) практической реализации и оценки полученных результатов с позиции эффективности бюджетной политики в контексте ее влияния на экономические и социальные процессы и, в конечном итоге, достижения устойчивого развития общества.

Бюджетная политика должна основываться на долгосрочной стратегии экономического и социального развития Украины и ее направление должны быть сформированы с четким выделением приоритетов. Приоритеты бюджетной политики должны основываться на комплексном подходе, во-первых, в контексте формирования концепции бюджетной политики и бюджетной политики регионов на основе выявленных проблем и анализа внутренних и внешних факторов,

определяющих процессы развития общества и, во-вторых, в процессе учета иерархических составляющих государственной системы приоритетов. Формирования бюджетной политики невозможно без таких элементов, как определение основных прогнозных макроэкономических показателей экономического и социального развития Украины на планируемый год, анализ выполнения бюджета за прошлый год и ожидаемое выполнение за текущий год, подготовка инструкций об особенностях расчетов проекта бюджета на следующий год.

Для того чтобы бюджетная политика была эффективной и способствовала решению актуальных проблем экономики, необходимо принять следующие меры:оптимизации функционирования системы управления государственными финансами; четко регламентировать законом процесс накопления и финансовых потоков, обеспечения их прозрачности для общества; обеспечить высокие темпы роста национальной экономики как основного фактора снижения финансовых рисков при разработке показателей государственного бюджета; для достижения надежности прогноза основных макроэкономических показателей, на основе которых формируется доходная и расходная часть ВВП, инфляция, обменный курс; соблюдать объективность при формировании доходной части бюджета; минимизация бюджетных расходов, что будет способствовать полной финансовой поддержке для осуществления государственных функций; обеспечить согласованность в развитии бюджетного процесса, достаточность финансовых ресурсов для выполнения бюджетных обязательств на каждом уровне на основе законодательно утвержденных минимальных государственных социальных стандартов и разумных минимальных стандартов бюджетной обеспеченности; создать систему управления государственным долгом, которая позволила бы оптимизировать соотношение финансирования процентных и непроцентных расходов, освоить современные методы оценки рациональности бюджетных ассигнований; внедрение показателей эффективности расходов государственных средств, направленных на достижение положительного конечного результата и стимулируют органы власти разных уровней и бюджетные организации экономного использования бюджетных средств.

Выводы и предложения. В итоге исследования можно сделать вывод, что в современных условиях, формирование бюджетной политики является чрезвычайно сложным процессом, требующим учета большого количества факторов, зависит от концептуальных основ государства и общества, от приоритетов экономической и финансовой политики государства, от способности выполнять свои основные функции. Современная бюджетная политика Украины должна быть научно обоснованной, следовательно опираться на теорию и методику формирования доходов и расходов бюджетов всех уровней, которая должна способствовать положительному влиянию экономических эффектов на результаты хозяйствования субъектов национальной экономики с целью ее финансовой стабилизации, регулирования доходов и повышения платежеспособности. То есть бюджетная политика в современных условиях должна стать надежным фактором социально-экономической стабильности и социально-экономического развития общества. Реализация возможностей, заложенных в инструментарий бюджетного регулирования, как подсистемы государственного регулирования, создает стимулы перехода к устойчивому развитию национальной экономики в целом как основы для развития благосостояния каждого члена общества.

Список литературы:

1. Музыка А. Трансформация подходов к определению бюджета / А. Музыка // Право Украины. – 2002. – № 2. – С. 42-47.
2. Новая архитектура бюджетной системы Украины: риски и возможности для экономического роста. – М.: НИСИ, 2010. – 35 с.
3. Невская А.А. Бюджетная политика как составная экономической политики государства / А.А. Невская // Научные труды. – М., 2002. – С. 64-67.
4. Павелко А.В. Бюджетная политика в современных условиях / А.В. Павлюк // Развитие финансовой системы Украины в условиях экономических преобразований: Всеукр. научно-практической. конф. (Киев, 15-16 апр. 2015 г.): Тезисы доп. / И.Я. Чугунов, М.В. Тарасюк, Т.В. Канева и др.; отв. за вып. И.Я. Чугунов. – К. Киев. нац. торг.-экон. ун-т, 2015. – 258 с.
5. Налоговый кодекс Украины. Закон Украины от 02.12.2010 г. №2755-VI // Верховная Рада Украины. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/податковий%20кодекс
6. Проект основных направлений бюджетной политики на 2017 год [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59706

Євтушенко Н.М., Царук А.Ю.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ НА 2017 РІК

Анотація
Розглянуто окремі аспекти бюджетної політики, як інструменту державного регулювання економіки. Також досліджено стан бюджетної політики України. Визначено основні напрямки бюджетної політики на середньострокову перспективу. Охарактеризовані інструменти бюджетно-податкового регулювання,

які спрямовані на стимулювання економічного зростання і соціального розвитку. Розкрито шляхи формування та вдосконалення сучасної моделі бюджетної політики на 2017 рік.
Ключові слова: бюджет, бюджетна політика, бюджетний процес, доходи, витрати, дефіцит.

Yevtushenko N.M., Tsaruk A.Yu.
Pereyaslav-Khmelnytskyy SPU named after Grygoriy Skovoroda

GUIDELINES OF THE BUDGET POLICY OF UKRAINE FOR 2017

Summary
We consider some aspects of fiscal policy as a tool of state regulation of the economy. state budget policy of Ukraine is also investigated. The basic directions of budgetary policy in the medium term. We characterize the instruments of fiscal regulations, which are aimed at stimulating economic growth and social development. It opened the way of formation and perfection of the modern model of fiscal policy in 2017.
Keywords: budget, fiscal policy, budget process, revenue, expenditure, deficit.

УДК 336.221

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ЗМІН У ПОДАТКОВОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ЩОДО ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ

Ільницька А.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто та проаналізовано основні теоретичні підходи щодо податку на додану вартість. Визначено основні зміни у базі оподаткування, електронному адмініструванні, коригуванні податкових зобов’язань та податкового кредиту. Розглянуто комплекс заходів запропонованих щодо вирішення проблем адміністрування податку на додану вартість. Розвинуто підходи до забезпечення ефективного справляння ПДВ як складової системи податкового регулювання соціально-економічного розвитку країни.
Ключові слова: податки, непрямі податки, адміністрування, ціна, податкова система, податок на додану вартість, податковий кредит, податкове зобов'язання.

Постановка проблеми. Вплив податкового фактору є важливим для управлінських рішень на сучасному етапі розвитку економіки. Комплексність використання на підприємстві управлінських функцій, зокрема, обліку, аналізу та контролю податкових платежів, дозволяє адекватно та своєчасно реагувати на зміни в економічній ситуації країни та податковій політиці держави, підвищувати ефективність діяльності підприємства та отримувати максимальний результат діяльності за умов мінімізації витрат.

Проблема побудови ефективної податкової системи – одна з найбільш актуальних у нашій державі. Її вирішення повинно здійснюватися шляхом вивчення і аналізу як існуючої в Україні законодавчої бази, так і світового досвіду у сфері оподаткування.

Найбільш проблемним податком, запозиченим з досвіду зарубіжних країн, є податок на додану вартість. Це відносно молодий податок, який виник в першій половині 20 століття. В Україні ПДВ є одним із найбільш значимих бюджетоформуючих податків та його застосування є одною з умов входу нашої країни до ЄС.

У контексті Угоди про асоціацію Україна має ставити за мету не тільки формальне наближення законодавства про ПДВ України до законодавства ЄС, а й перейняття найкращих елементів системи ПДВ, насамперед, з метою усунення торговельних бар’єрів між Україною та ЄС, й удосконалення вітчизняного законодавства. Проблема реформування ПДВ в Україні є істотною для всього українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці висвітлюють різні підходи до вирішення основних теоретичних проблем, поліпшення адміністрування, справляння ПДВ, методики обліку та контролю суб’єктами господарювання. Питання, пов’язані з дослідженням сутності, функцій, механізму справляння та призначення ПДВ досить ґрунтовано аналізуються у зарубіжних працях учених Є. Аткінсона, Д. Бодіна, Л. Єбріла, Д. Коаді, Д. Кунея, Д. Стігліца, Р. Хариса та працях вітчизняних науковців В. Швеця, М. Романюка, З. Верналія, Т. Мельник, Є.Фещенко, Н. Дорош, Л. Демиденко, В. Андрущенка, В. Буряковського, В. Бесєдіна, О. Василика, А. Гальчинського, В. Геєця, О. Данілова, Ю. Іванова, А. Крисоватого, І. Луніної, А. Скрипника, А. Соколовської, В. Суторміної, В. Федосова, С. Юрія та інших.

Однак недосконалість сучасної системи оподаткування доводить необхідність подальших досліджень з даної проблематики.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численні до-

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

слідження різноманітних аспектів функціонування податку на додану вартість, невирішеною залишається проблема надмірного навантаження на бізнес та споживачів.

Мета статті. Висвітлення особливостей оподаткування податком на додану вартість у 2017 році в умовах дії системи електронного адміністрування ПДВ. Дослідити проблемні питання та запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Податок на додану вартість обґрунтовано вважають найбільш досконалою сучасною формою непрямого оподаткування, яка відіграє вагому роль у системі державних фінансів більшості розвинених країн світу.

Він є провідним непрямим податком в Україні та країнах-членах ЄС, оскільки частка його надходжень у доходах державних бюджетів країн досягає 45%. ПДВ має вирішальний торговельний, технологічний, майновий, інноваційний, економічний і соціальний вплив на розвиток економіки держави. На фіскальну ефективність податку здійснює вплив значна кількість факторів: база оподаткування, еластичність споживання щодо цін та доходів, диференціація ставок, податкові пільги, сезонні коливання надходження податку, рівень точності планування надходжень податку, рівень податкової дисципліни та інші.

На сьогоднішній день в Україні порядок обчислення і сплати податку на додану вартість регламентується Податковим кодексом України [1]. Згідно статті 14 п.1.178 – податок на додану вартість – непрямий податок, який нараховується та сплачується відповідно до його норм [1]. Це податок з доданої вартості, яка створюється на всіх стадіях виробництва й обігу, що включається у вигляді надбавки в ціну товару, робіт та послуг і повністю оплачується кінцевим споживачем товарів, робіт, послуг. Головними структурними складовими елементів податку є платник податку, об'єкт оподаткування та ставка податку. Сума до сплати визначається як різниця податкового зобов'язання та податкового кредиту.

Головна проблема, яка виникає при відображенні ПДВ в бухгалтерському обліку пов'язана з тим, що правило першої події, яке використовується для визначення ПДВ не співпадає з моментом визнання доходів та витрат в бухгалтерському обліку. Синтетичний облік за податком на додану вартість угруповується на рахунку 64 «Розрахунки за податками й платежами» у розрізі податків конкретного підприємства. Аналітичний облік розрахунків за ПДВ регламентує ведення декількох рахунків залежно від способів проведення розрахунків із підприємствами-контрагентами: 641 «Розрахунки за податками», 643 «Податкові зобов'язання», 644 «Податковий кредит».

За роки незалежності в Україні неодноразово змінювалася податкова політика шляхом проведення податкових реформ. Водночас, такі реформи не сприяли створенню належних умов для забезпечення збалансованого і динамічного розвитку економіки та підвищення конкурентоспроможності держави. Все це обумовлює необхідність проведення комплексних досліджень реалізованих податкових реформ в Україні та пошуку науково-методичних підходів до забезпечення їх результативності.30 грудня 2016 року Президентом України був підписаний Закон від 21.12.2016 № 1797-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні», який набрав чинності 1 січня 2017 року (крім окремих положень, зазначених у розділі «Прикінцеві та перехідні положення»). Розглянемо основні нововведення щодо ПДВ у 2017 році:

1. Порядок реєстрації платників податку. З 1 січня 2017 року втрачає чинність ст. 209 ПКУ, котра регламентує спеціальний режим оподаткування діяльності у сфері сільського та лісового господарства, а також рибальства.

Ураховуючи це, сільськогосподарські підприємства – платники ПДВ з указаної дати переходять зі спецрежиму на загальну систему обкладення ПДВ і виключаються з реєстру суб'єктів спеціального режиму.

Реєстрація платником ПДВ залишилася незмінною, але відтепер реєстраційна заява про добровільну реєстрацію як платника ПДВ може бути подана державному реєстратору як додаток до заяви про державну реєстрацію. Електронна копія реєстраційної заяви передається державним реєстратором до контролюючих органів одночасно з відомостями з ЄДРПОУ.

2. Податкова накладна. Код товару згідно з УКТ ЗЕД, для послуг – код послуги згідно з Державним класифікатором продукції та послуг тепер є обов'язковим реквізитом податкової накладної. Платники податку, крім випадків постачання підакцизних товарів та товарів, ввезених на митну територію України, мають право зазначати код товару згідно з УКТ ЗЕД або код послуги згідно з Державним класифікатором продукції та послуг не повністю, але не менше ніж чотири перших цифри відповідного коду. Проте до 31 грудня 2017 року штрафні санкції за помилки, допущені в податковій накладній під час зазначення коду товару згідно з УКТ ЗЕД та/або коду послуги не застосовуються.

3. Строки реєстрації податкових накладних. Від 1 січня 2017 року граничні строки реєстрації податкових накладних та розрахунку коригування до таких податкових накладних в Єдиному реєстрі податкових накладних становлять:– для податкових накладних/розрахунків коригування до податкових накладних, складених з 1 по 15 день (включно) календарного місяця – до останнього дня (включно) місяця, в якому вони були складені; – для податкових накладних/розрахунків коригування до податкових накладних, складених з 16 по останній день (включно) календарного місяця – до 15 числа (включно) місяця, наступного за місяцем, в якому вони були складені. Збільшено термін реєстрації податкових накладних та розрахунку коригування до таких податкових накладних в ЄРПН з 180 до 365 календарних днів.

4. Зупинення реєстрації податкових накладних. З 1 квітня 2017 року реєстрація податкової накладної /розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних може бути зупинена у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, у разі відповідності такої податкової накладної/розрахунку коригування сукупності критеріїв оцінки ступеня ризиків, достатніх для зупинення реєстрації в ЄРПН. У разі

зупинення реєстрації податкової накладної (розрахунку) коригування в ЄРПН платнику податку протягом операційного дня контролюючий орган надсилає квитанцію про зупинення реєстрації податкової накладної (розрахунку) коригування в ЄРПН. Така квитанція надсилається одночасно продавцю та покупцю. Період з 1 квітня 2017 року до 1 липня 2017 року є перехідним періодом, протягом якого така процедура здійснюється без фактичного зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування у Єдиному реєстрі податкових накладних.

5. Відшкодування ПДВ за єдиним реєстром. В процедурі автоматичного відшкодування ПДВ проблемним питанням попередніх років залишається позитивний висновок податкових органів про суми заявлені до відшкодування. За практикою платник податків був змушений в судовому порядку оскаржувати рішення податкової про завищення сум до відшкодування, що потребувало додаткових затрат часу, фінансів і ресурсів.

Також у разі підтвердження податковими органами суми заявлені до відшкодування або якщо є рішення суду, що підтверджує ці суми, то не завжди Казначейство протягом 3 операційних днів здійснювало перерахування цих коштів на рахунок платника податків. В жодному нормативному акті не передбачена черговість, пріоритетність здійснення Казначейством таких транзакцій. В платника податків існували доволі обмежені способи реального стягнення грошових коштів по відшкодуванню ПДВ.

Відтепер всі заяви на відшкодування ПДВ у 2017 році будуть знаходитись в одному реєстрі. ДФС зобов'язали до 10 січня 2017 року сформувати єдиний реєстр, в якому будуть знаходитись всі заяви на бюджетне відшкодування ПДВ. Новий Порядок ведення Реєстру з відшкодування ПДВ, передбачає:

– формування та ведення Реєстру заяв про повернення суми бюджетного відшкодування здійснюється на підставі баз даних ДФС та Казначейства;

– визначення чітких даних, які відносяться до такого реєстру;

– автоматичне внесення заяв до реєстру, що здійснюється протягом операційного дня у хронологічному порядку надходження таких заяв;

– автоматичне та щоденне відшкодування;

– Казначейство проводить бюджетне відшкодування ПДВ на підставі даних Реєстру;

– публікація реєстру на офіційному веб-сайті Міністерства Фінансів.

Згідно п. 55 р. XX ПК, бюджетне відшкодування буде здійснюватися в межах коштів, що наявні на єдиному казначейському рахунку. Реєстр сум відшкодування ПДВ має як і раніше, щоденно оприлюднюватися, окрім вихідних, святкових і неробочих днів. Сума бюджетного відшкодування стає доступною Держказначейству для виконання у наступний день, за днем відображення суми у Реєстрі заяв. Протягом 5-ти робочих днів сума має бути перерахована на банківський рахунок платника податків, або на бюджетні рахунки для сплати грошових зобов'язань. Виплачена сума відшкодування ПДВ може бути використана для сплати податкового боргу, або інших платежів до Державного бюджету України.

6. Штрафні санкції за порушення реєстрації податкових накладних. Змінений порядок накладення штрафу за відсутність реєстрації податкової накладної (розрахунку коригування). Раніше штраф у розмірі 50% суми ПДВ накладався у разі відсутності реєстрації протягом 180 календарних днів з дати складання податкової накладної. Тепер цей штраф накладатиметься, якщо на момент проведення перевірки з питань своєчасності реєстрації податкових накладних податкова накладна або розрахунок коригування не зареєстровані у ЄРПН, незалежно від терміну прострочення, про що складається податкове повідомлення-рішення. Штрафні санкції за порушення строків реєстрації податкових накладних та розрахунків коригування не застосовуватимуться, додатково до випадку коли податкова накладна або розрахунок коригування не надається покупцю, також у разі постачання товарів (послуг), що звільнені від оподаткування чи оподатковуються за нульовою ставкою.

6. Інші зміни. Збільшено термін з 15 до 90 днів, протягом якого контролюючий орган зобов'язаний провести перевірку продавця для з'ясування достовірності та повноти нарахування ним зобов'язань на підставі заяви із скаргою щодо допущення продавцем товарів/послуг помилок при зазначенні обов'язкових реквізитів податкової накладної, та/або порушення продавцем/покупцем граничних термінів реєстрації в ЄРПН (крім податкових накладних/розрахунків коригування, реєстрація яких зупинена). Відтепер надані права на перенесення податкового кредиту, підтвердженого документальною перевіркою контролюючого органу, при реорганізації шляхом приєднання або злиття з іншим платником ПДВ до складу податкового кредиту правонаступника.

Механізм адміністрування ПДВ в Україні має низку проблемних аспектів, до яких належать: нестабільність податкового законодавства, щодо термінів внесення змін, низька ефективність методики прогнозування надходження та відшкодування податку, проблеми функціонування механізму бюджетного відшкодування (критерії, нестача коштів, високий рівень шахрайства), порушення принципу нейтральності (головно через нераціональну систему пільгового оподаткування), негативне сприйняття податку його платниками, складність механізму адміністрування ПДВ.

Аналізуючи зарубіжний досвід справляння ПДВ, ми з'ясували, що у багатьох країнах, в яких справляється ПДВ, існує практика диференційованого оподаткування. Так, наявність у більшості країн Європейського союзу пільгових ставок ПДВ та диференційованого підходу до оподаткування різних видів послуг дає їм більшу можливість використовувати податкові важелі впливу на економічну кон'юнктуру в кризовий та після кризовий періоди.

В Україні диференційоване оподаткування ПДВ є предметом дискусій. Сьогодні виникає необхідність зміни розмірів ставок ПДВ у бік зниження або диференціації. З метою зменшення диференціації рівня життя громадян ставки непрямих податків, зокрема ПДВ, доцільно встановлювати диференційовані: використовувати занижені ставки для товарів, які включені до

мінімального споживчого кошика, і завищені – для предметів розкоші [5]. Зазначені зміни сприятимуть створенню умов для збільшення надходжень до бюджету, забезпеченню справедливості в оподаткуванні, а також фінансової стабільності.

Висновки і пропозиції. ПДВ має високу ефективність з фіскальної точки зору. Широка база оподаткування, яка включає не тільки товари, але й роботи та послуги, забезпечує надійність та стабільність бюджетних надходжень цього податку. Механізм адміністрування ПДВ має низку проблемних аспектів, до яких належать: нестабільність податкового законодавства, щодо термінів внесення змін, низька ефективність методики прогнозування надходження та відшкодування податку, порушення принципу нейтральності, негативне сприйняття податку його платниками, складність механізму адміністрування ПДВ. Пропонуємо такі шляхи вирішення: поглиблення диференціації ставок ПДВ, впровадження ефективних систем боротьби з проявами шахрайства, доопрацювання методики прогнозування надходження ПДВ до бюджету.

Забезпечення ефективності правового регулювання ПДВ і механізму його відшкодування тривалий час залишатиметься предметом низки законодавчих ініціатив, указів Президента України, урядових і відомчих рішень та наукових дискусій, що має сприяти: подоланню наслідків економічної кризи й «тінізації», стимулюванню економічного зростання, запровадженню нових методів адміністрування, захисту інтересів вітчизняного бізнесу, підвищення добробуту громадян.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України: Закон України: від 2 грудня 2010 р., № 2755-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
2. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні»» від 21.12.2016 № 1797-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http: // zakon.rada.gov.ua.
3. Матвієнко Т.О. Проблеми бухгалтерського обліку зобов'язань за податками і зборами / Т.О. Матвієнко // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 2. – С. 234–240.
4. Україні потрібна радикальна, але розумна податкова реформа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/columns/2015/09/4/7080176/
5. Ференс О. Реформування податкової системи України / О. Ференс // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.minjust.gov.ua/
6. Мельник Т.Г. Податкова звітність в електронному вигляді: теорія та практика [текст] / Т.Г. Мельник // НПЖ Бухгалтерський облік і аудит. – 2008. – № 10. – С. 43-47.

Ильницкая А.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

АНАЛИЗ ИЗМЕНЕНИЙ В НАЛОГОВОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ ПО НДС

Аннотация
В статье рассмотрены и проанализированы основные теоретические подходы по налогу на добавленную стоимость. Определены основные изменения в базе налогообложения, электронном администрировании, корректировке налоговых обязательств и налогового кредита. Рассмотрен комплекс мероприятий предложенных по решению проблем администрирования налога на добавленную стоимость. Развито подходы к обеспечению эффективного взимания НДС как составляющей системы налогового регулирования социально-экономического развития страны.
Ключевые слова: налоги, косвенные налоги, администрирование, цена, налоговая система, налог на добавленную стоимость, налоговый кредит, налоговое обязательство.

Ilnytska A.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

INFORMATION MATERIALS ON CHANGES IN THE TAX LAW

Summary
In articles are considered and it is analysed the main theoretical approaches concerning collecting a tax on a value added. The main changes in the tax base, electronic administration, adjustment of tax liabilities and tax credit determined in the research. The complex of measures of the problems of administration of tax offered in relation to a decision is considered value-added. Going is developed near providing of effective production as component system of the tax adjusting of socio-economic development of country VAT.
Keywords: taxes, indirect taxes, administration cost, tax system, value added tax, tax credit, tax liabilities.

УДК 331.5:005.1:332.1

РЕГУЛЮВАННЯ ВТОРИННОЇ ЗАЙНЯТОСТІ УКРАЇНИ

Качан Г.М.
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

Стаття спрямована на вивчення проблем управляння та регулювання вторинної зайнятості. У статті розглянуті основні принципи державної політики України в області сприяння зайнятості, етапи управління та програми регулювання вторинної зайнятості. Робиться висновок про систему управління вторинної зайнятості.

Ключові слова: ринок праці, вторинна зайнятість, управління зайнятістю, державна політика зайнятості, регулювання вторинної зайнятості.

Постановка проблеми. Ефективна зайнятість, притаманна справедливому демократичному суспільству, передбачає надання суспільством усьому працездатному населенню можливості займатися суспільно корисною працею, на основі якої здійснюється індивідуальне (у межах сім'ї) та колективне (з участю фірм, компаній, держави) відтворення робочої сили і задоволення потреб; саме така зайнятість дозволяє кожному бажаючому реалізувати свої сутнісні сили у процесі праці, а також є надійним чинником соціального захисту [1, с. 50]. Неможливо досягти стабільності економіки без забезпечення ефективної зайнятості і скорочення рівня безробіття.

У наші дні в сфері праці та зайнятості відбулися істотні зміни: у багатьох людей змінився соціальний статус, порушилися звичні інтереси і цінності, став простежуватися обмежений попит на працю і як наслідок – з'явилася безробіття. У той же час після спостерігалась поява такого феномена як вторинна зайнятість населення, що при високому рівні безробіття можна розглядати, з одного боку, як парадоксальне явище, як відповідну реакцію на ситуацію нестабільності в суспільстві, з іншого, як негідну оплату за гідну працю за основним місцем роботи.

В даному контексті актуальним стає звернення до дослідження такого явища як вторинна зайнятість, що обумовлюється своєрідністю і характером розвитку всіх соціально-економічних процесів в суспільстві, в яких ринкова економіка затверджується як глобальний принцип соціальної і культурної динаміки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зараз проблема вторинної зайнятості досить широко вивчається економістами, демографами та соціологами України. Особливу увагу слід приділити роботам А. Маршалла, А. Ландрі, К. Кларка, Ж. Даріка, А. М. Колота, Д. П. Богині, С. І. Бандури, В. М. Абрамова в яких досліджуються проблеми зайнятості в цілому, її види та форми, регіональні та галузеві аспекти, а також прогнози на майбутнє.

Здебільшого вторинна зайнятість розглядається в аспекті зайнятості населення в неформальному секторі економіки. Необхідно особливо відзначити праці А. М. Колота, І. Пєрової, С. І. Бандура, І. П Попової, Д. П. Богині, І. К. Бондар, В. С. Васильченка, Б. Н. Крижанівського, Е. М. Лібанової, В. В. Онікієнка, М. В. Шаленко, Д. Л. Нєкіпєлова, В. М. Абрамова, Н. М. Краевої, Ю. Г. Шведової, В. О. Костюкова, О. В. Криштановської, О. В. Хітовської, О. У. Хорми, О. О. Яременка, Н. В. Скрипника та інших вчених, які досліджують проблеми зайнятості в цілому, її форми та види, регіональні й галузеві аспекти та прогнози на майбутнє.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Основними цілями даного дослідження є вивчення вторинної зайнятості, визначення програми регулювання вторинною зайнятістю, шляхів оптимізації державного регулювання зайнятості.

Формування цілей статті. Основними цілями даного дослідження є ви-значення програми управління та регулювання вторинною зайнятістю, шляхів оптимізації державного регулювання зайнятості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перехід до інформаційно-інноваційної економіки вимагає побудови в країні національної інноваційної системи, спрямованої на подолання значного технологічного відставання та забезпечення «стратегії інноваційно-технологічного прориву». Інновації мають стати «точками зростання» у циклічному процесі загальної модернізації. Їх основним джерелом, фактором створення та використання є праця людини, інноваційна за своїм змістом [2, с. 3].

Вторинна зайнятість – елемент будь-якого ринку праці. Залежно від соціально-економічних умов її масштаби в регіонах можуть бути різні. При організації процесів регулювання зайнятості на рівні регіону слід пам'ятати, що вплив вторинної зайнятості на ринок праці носить неоднозначний характер. З одного боку, вторинна зайнятість є одним з елементів гнучкого ринку праці і, отже, інструментом підстроювання наявної на ринку праці робочої сили. Виконання цієї функції вторинною зайнятістю сприяє появі великої кількості підприємств, здатних швидко реагувати на зміну ринкової кон'юнктури. Але з іншого боку, найбільш мобільні працівники займуть більше одного робочого місця, а хтось залишиться зовсім без роботи. У зв'язку з цим актуальними є питання управління вторинною зайнятістю.

Вторинну зайнятість слід розглядати, як багатопланову проблему з різних сторін: економічної, юридичної, соціальної. В економічному плані вторинна зайнятість являє собою явище, орієнтоване на реалізацію як особистого, так і суспільного інтересу, на отримання додаткової заробітної

плати, що дозволяє вториннозайнятому працівнику своєю працею забезпечити собі і своїй родині гідне існування, сприяти відтворенню своєї робочої сили і зростання ефективності суспільного виробництва. Багато авторів пишуть про те, що значна частина додаткові праці реалізується в неформальній (тіньовій) економіці. Разом з тим вторинна зайнятість не зводиться лише до отримання економічної вигоди. При дослідженні вторинної зайнятості важливо враховувати, що вона має і соціальний характер, оскільки в сферу вторинної зайнятості залучені великі маси населення. Крім того, ця форма зайнятості має чітко виражені соціальні аспекти – вона сприяє формуванню і розвитку особистості. Завдяки вторинній зайнятості у людини розширюється свобода вибору не тільки місця, але і способу застосування своїх умінь, навичок і здібностей. Причому людина крім основної і додаткової роботи може мати ще підробітки на різних робочих місцях. Це теж буде вторинна зайнятість.

Таким чином, з позицій людини вторинна зайнятість постає як засіб забезпечення виживання (існування), як мета самореалізації (самовираження), як спосіб адаптації, як засіб підвищення конкурентоспроможності в умовах економічної кризи і як форма соціально-трудової мобільності.

Соціально-економічні результати вторинної зайнятості мають велике значення в зміні рівня життя громадян, соціальних показників, у забезпеченні політичної і соціальної стабільності суспільства. В умовах сучасної кризи, що розвивається вторинна зайнятість дозволить пом'якшити різке зниження рівня життя через активність людини, яка здатна і хоче зайняти себе додатково. Одночасно з цим зростає роль суспільства (регіону), яке повинно сприяти у забезпеченні необхідних йому для цього умов, тобто здійснювати управління цим процесом. Звичайно ж, вторинна зайнятість може здійснюватися і без елементів цілеспрямованих регулюючих дій. Внаслідок цього формування такої зайнятості важко прогнозувати, що загрожує такими соціально-економічними наслідками як зростання безробіття, зростання неформальної зайнятості, неможливість людини матеріально забезпечити своє існування і в цілому збіднення населення і т.д. У зв'язку з цим, очевидно, що в процеси вторинної зайнятості повинні бути привнесені елементи громадського та регіонального управління.

Управління зайнятістю – найважливіша частина економічної і соціальної політики країни. Мета управління – забезпечити правові, економічні і організаційні умови для самореалізації особистості людини, сприяння продуктивної зайнятості, для захисту трудових прав.

На Рис.1 запропоновано підхід до регулювання вторинної зайнятості, виражений у вигляді моделі управлінського впливу на розвиток вторинної зайнятості в регіоні, що включає етапи регулювання та види діяльності на кожному етапі.

Звичайно ж, вторинна зайнятість може здійснюватися і без елементів цілеспрямованого регулюючого впливу. Внаслідок цього формування даної форми зайнятості важко прогнозовано, загрожує такими соціально-економічними наслід-

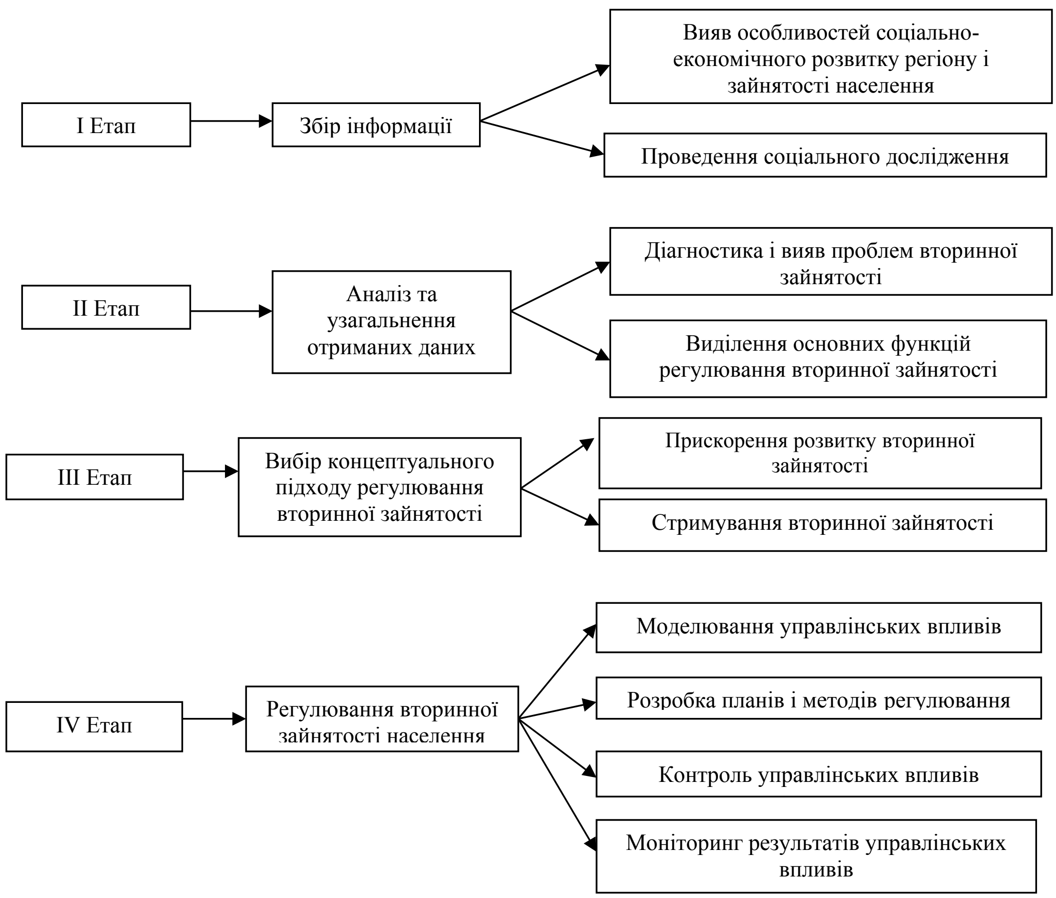

Рис. 1. Модель управлінського впливу на розвиток вторинної зайнятості населення

ками як зростанням безробіття, зростанням неформальної зайнятості, неможливістю людини матеріально забезпечити своє існування і в цілому збіднінням населення і т.д. У зв'язку з цим, очевидно, що в процеси вторинної зайнятості повинні бути привнесені елементи громадського та регіонального управління.

Регулювання вторинної зайнятості населення повинно починатися з розробки її концепції, яка визначає принципове ставлення регіону до вторинної зайнятості населення з урахуванням його особливостей на тому чи іншому відрізку суспільного розвитку. Дана концепція повинна бути складовою частиною загальної концепції розвитку зайнятості населення в регіоні. Виходячи з вищесказаного можливо два варіанти концепції:

1. Прискорення розвитку вторинної зайнятості.
2. Стримування вторинної зайнятості.

Ці варіанти концепції пов'язані з особливостями вторинної зайнятості, її впливом на людину і суспільство.

Саме тому, наприклад, в умовах кризових ситуацій, спаду промисловості, при наявності великого рівня безробіття вторинну зайнятість слід обмежувати, так як такі обмежувальні заходи дозволять вивільнити робочі місця і відповідно зменшити чисельність безробітних. Але в той же час вторинну зайнятість не можна забороняти повністю, інакше вона піде в тінь, і, як наслідок, можливо згортання малого бізнесу, так як там працює досить велика кількість вториннозайнятих працівників. Щоб знизити негативне ставлення до обмежуючих заходів, регулюючі дії можна застосовувати до окремих груп зайнятого населення, а не до всього населення.

В умовах же економічного підйому країни, складну демографічну ситуацію в суспільстві, брак трудових ресурсів вторинну зайнятість необхідно, навпаки, розвивати і стимулювати, створюючи вигідні умови для громадян, що дозволить деяким чином компенсувати недолік працездатних громадян, підвищити якісне використання наявних трудових ресурсів.

В основі регулювання вторинної зайнятості має лежати дослідження впливу всіх факторів і умов, що впливають на її розвиток і скорочення, і їх продумане поєднання.

Регулювання вторинною зайнятістю передбачає взаємодію концептуальних положень, рівнів, принципів, факторів і умов, суб'єктів і напрямків регулювання, які впливають один на одного в прямому і зворотному відношенні. При цьому необхідно фіксувати характер активності суб'єктів, соціальні регулятори, враховувати соціальні умови для розвитку активності суб'єктів відносин вторинної зайнятості (створюються або не створюються). Причому ця активність може мотивуватися як суб'єктивними регуляторами (свідомістю, інтересами, стереотипами і ін.), так і об'єктивними (факторами і умовами). В цілому ж регулювання вторинної зайнятості повинно призводити і до соціальних, і до економічних результатів, які необхідно враховувати і відстежувати.

Велику роль в регулюванні цього процесу відіграє отримання достовірної інформації. Для цього використовуються статистичні та соціологічні методи. Статистичні методи дають можливість достовірно оцінити існуючу ситуацію, визначити динаміку і тенденції розвитку процесу і т.д. Соціологічні методи дозволяють зрозуміти сферу суб'єктивного, дозволяють створити таку інформаційну базу, яка є основою передбачення поведінки не абстрактних індивідів, а реальних людей в реальних суспільних умовах. Ці методи забезпечують керівні органи необхідними даними для прийняття оптимальних рішень, дозволяють всебічно оцінювати наслідки прийнятих рішень.

Аналіз, узагальнення отриманих даних у ході теоретичного та соціологічного досліджень, їх діагностика дозволяють виділити основні функції регулювання вторинної зайнятості, які залежно від рівня регулювання мають суттєві відмінності.

На рівні суспільства здійснюється стратегічна, законодавча і нормотворча функції, тобто формується стратегічна політика вторинної зайнятості, розробляється законодавча база, яка і безпосередньо регулює розвиток вторинної зайнятості, і побічно впливає на цей процес через політику доходів і заробітної плати, податкове регулювання, трудове законодавство, демографічну політику, а також через механізми реалізації прийнятих законів.

Державу слід розглядати і як гаранта конституційних, законодавчих прав усіх сторін соціального партнерства, і як організатора, координатора, незалежного регулятора соціально-трудових відносин. Ці функції реалізуються як через введення в дію законодавчих, нормативних актів, так і ініціювання розвитку соціального партнерства, прийняття державних програм удосконалення соціально-трудових відносин, участь у підготовці кадрів для соціального сектору, координацію наукових досліджень у цій сфері тощо [1, с. 12].

Нові підходи в політиці зайнятості населення сприяють підвищенню гнучкості ринку праці, створенню додаткових робочих місць, зменшенню витрат на робочу силу, згортанню соціальних програм при одночасному розширенні витрат на підготовку й перепідготовку кадрів. Створюються заходи для посилення ролі приватного сектора у вирішенні проблем зайнятості та інших соціальних проблем, проводиться політика збільшення тривалості робочого тижня, стримування росту заробітної плати, широкого використовуються форми неповної зайнятості.

Основні принципи державної політики України в області сприяння зайнятості:

- забезпечення рівних можливостей усім громадянам, незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, віку, політичних переконань, ставлення до релігії, в реалізації права на вільний вибір виду діяльності відповідно до здібностей та професійної підготовки з урахуванням особистих інтересів і суспільних потреб;
- сприяння забезпеченню ефективної зайнятості, запобіганню безробіттю, створенню нових робочих місць та умов для розвитку підприємництва;
- координація діяльності в сфері зайнятості з іншими напрямами економічної і соціальної політики на основі державної та регіональних програм зайнятості;
- співробітництва професійних спілок, асоціацій (спілок) підприємців, власників підприємств, установ, організацій або уповноважених

ними органів у взаємодії з органами державного управління в розробці, реалізації та контролі за виконанням заходів щодо забезпечення зайнятості населення;

- міжнародного співробітництва у вирішенні проблем зайнятості населення, включаючи працю громадян України за кордоном та іноземних громадян в Україні [5, с. 103].

Для надання процесу управління цілеспрямованого й упорядкованого характеру слід дотримуватися певних видів діяльності, етапів, загальної схеми управління.

До визначених видів діяльності, які послідовно здійснюються на різних етапах управління вторинною зайнятістю, відносяться:

- прогнозування – виявлення співвідношення попиту і пропозиції, проблемних ситуацій на регіональному ринку праці, можливості застосування вторинної зайнятості, врахування інтересів різних груп населення в додатковій зайнятості;
- попередження – діяльність, спрямована на обмеження участі у вторинній зайнятості з урахуванням сегментів ринку праці, заснована на результатах прогнозу;
- стимулювання – залучення до участі у вторинній зайнятості, підвищення статусу тимчасової роботи для окремих сегментів ринку праці;
- регулювання – сукупність дій, спрямованих на досягнення максимально відповідного вимогам економіки і суспільства рівня вторинної зайнятості.

Таким чином, управління вторинною зайнятістю має бути засноване на результатах прогнозу попиту і пропозиції на ринку праці.

Під регулюванням вторинної зайнятості ми розуміємо діяльність, спрямовану на прискорення або стримування розвитку вторинної зайнятості. Регулювання вторинної зайнятості можливе на різних рівнях: суспільства, регіону та особистості. Рівень регулювання визначається властивостями соціально-економічного простору, в якому функціонують суб'єкти відносин вторинної зайнятості. На рівні суспільства задається загальний напрямок розвитку вторинної зайнятості, її правове регулювання. При цьому особлива увага повинна приділятися заходам загальної економічної і соціальної політики, спрямованим на підвищення доходів громадян і пом'якшення соціальної напруженості в суспільстві. У сфері політики зайнятості має бути здійснений комплекс заходів, спрямованих на удосконалення ринку праці та системи працевлаштування, випереджаюче зростання зайнятості в малому та середньому бізнесі, а також у сфері послуг [5, с. 32].

В основі програм регулювання вторинної зайнятості повинні лежати інструменти, що не порушують збалансованості ринків праці. Регіональна політика в сфері вторинної зайнятості являє собою розраховану на тривалий період лінію розвитку вторинної зайнятості, здатну забезпечити цілісне використання наявних на території регіону трудових, природних ресурсів та капіталу на основі прогнозу попиту і пропозиції. Принципове значення для розвитку вторинної зайнятості має розробка і реалізація заходів і програм по групах вторинної зайнятості, до яких відносяться:

- працюючі в сфері суспільного виробництва і мають підробітки або додаткову роботу;
- студенти денних відділень, які мають роботу;
- безробітні, які мають підробітки;
- працюючі або пенсіонери, які мають підробітки;
- економічно неактивне населення, яке часом підробляє.

Традиційно регіональні програми зайнятості населення складаються з кількох рівнів: республіканські, обласні, міські. Залежно від стану ринку праці регіону зміст програм з розвитку вторинної зайнятості може бути різним. В основі груп лежить ознака збалансованості ринку праці регіону.

Ситуація недостатності пропозиції праці характерна для регіонів, де внаслідок несприятливих демографічних або негативних міграційних чинників подальший сталий розвиток економіки можливий тільки за рахунок підвищення продуктивності праці і розвитку вторинної зайнятості. Для стимулювання до участі у вторинній зайнятості необхідно:

- вдосконалення законодавства в частині пільгового оподаткування доходів вторинної зайнятості, спрямованого на стимулювання найбільш активних працівників до додаткової роботи;
- формування банку даних по роботах тимчасового характеру;
- підвищення рівня інформованості працівників про тимчасові вакансії всередині підприємства.

Ситуація надлишкової пропозиції праці характерна для регіонів внаслідок високого безробіття, наявності прихованого безробіття. Така ситуація характерна для більшості регіонів України. Своєрідна, надлишкова пропозиція праці, при якій наймані працівники прагнуть зайняти не одне, а два-три робочих місця може привести до зростання безробіття, так як в умовах обмеженої кількості робочих місць найбільш мобільні працівники займуть більш одного, а хтось залишиться зовсім без роботи. Для даної ситуації, з точки зору створення та збереження робочих місць, доцільно проводити політику обмеження участі у вторинній зайнятості таких груп, як пенсіонери і працюючі (виключаючи тих, хто знаходиться в адміністративних відпустках і зайнятих неповний робочий час), використовуючи при цьому непрямі методи регулювання. Розробка механізму організації різноманітного працевлаштування для економічно неактивного населення, пенсіонерів, що працюють без залучення додаткових робочих місць у сфері громадського виробництва, є однією з причин зниження негативного впливу вторинної зайнятості. Це стає можливим завдяки розвитку нових видів вторинної зайнятості: виконання заявок від приватних осіб на догляд за хворими, догляд за городами, вигул собак, виконання інших видів разових послуг. Для цього необхідно формувати як спеціальні картотеки громадян, здатних виконувати дану роботу, так і картотеки заявок від населення на виконання певної роботи. Розробка фінансового механізму заохочення участі населення в зборі інформації про такі робочі місця призведе до зростання їх числа. За рахунок залучення до

таких робіт пенсіонерів, які вже працюють, економічно-неактивного населення, зацікавленого в поєднанні трудової діяльності з навчанням або з виконанням домашніх обов'язків і вихованням дітей, знизиться навантаження на робочі місця в сфері суспільного виробництва.

Існують певні категорії громадян (безробітні, студенти, зайняті неповний робочий тиждень; працівники, які перебувають в адміністративних відпустках) для яких необхідно розвивати вторинну зайнятість.

Для цього необхідно:

- створення спеціалізованої служби тимчасової зайнятості та громадських робіт спільно з територіальними підрозділами служби зайнятості та адміністрацією регіонів;
- створення банку даних робочих місць тимчасової зайнятості та робіт, визнаними за статусом громадськими;
- створення банку вакансій робочих місць для залучення безробітних, студентів, зайнятих повний робочий тиждень; працівників, які перебувають в адміністративних відпустках; економічно-активного населення, зацікавленого в поєднанні трудової діяльності з навчанням або з виконанням домашніх обов'язків і вихованням дітей;
- розробка пропозицій щодо пільг по оподаткуванню підприємств, що активно сприяють організації та проведенню громадських робіт, за рахунок заповнення робочих місць фахівцями, запропонованими службою зайнятості;
- відпрацювання фінансового механізму заохочення організації тимчасових або громадських робіт;
- підвищення рівня інформованості роботодавця про особливості та переваги даного виду робіт, а також підвищення рівня інформованості роботодавців про можливості роботи спеціалізованої служби або підрозділу;
- розгляд питань та підготовка пропозицій щодо обґрунтування необхідності виділення коштів для фінансування громадських робіт, пов'язаних з екологією;
- залучення до організації громадських робіт муніципальні органи і органи територіального громадського самоврядування;

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Поширення вторинної зайнятості багато в чому визначається соціально-економічним розвитком суспільства і регіонів, достатністю трудових ресурсів, рівнем безробіття, рівнем життя та іншими макроекономічними показниками. Привнесення у вторинну зайнятість елементів суспільного і регіонального регулювання – одна з умов зниження соціальних витрат, соціальної напруженості і збільшення стабільності в суспільстві.

З огляду на значні масштаби поширення вторинної зайнятості в сучасній економіці України і неефективність методів прямого впливу, найбільш адекватні сучасним умовам є методи непрямого регулювання вторинної зайнятості. Одним з основних непрямих методів регулювання вторинної зайнятості є програмно-цільовий. Цей метод дозволяє, виходячи з особливостей регіонального ринку праці, виділити пріоритетні цілі управління, інтегрувати їх в єдину систему із забезпечення ефективної зайнятості та розвитку місцевого спільноти.

Список літератури:

1. Фоміна О.О. Механізм регулювання соціально-трудових відносин на засадах відповідальності. – Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – № 3 (59). – 2013. – С. 46-56.
2. Ринок інноваційної праці: тенденції формування в Україні / І. Петрова // Україна: аспекти праці. – 2013. – № 5. – С. 3-7.
3. Колот А.М. Еволюція ролі держави та інструментарію її впливу на розвиток соціально-трудової сфери / А.М. Колот // Соціально-трудові відносини: теорія і практика Збірник наукових праць. – Київ: КНЕУ, 2011. – 144 с.
4. Акулова М. Г., Драбаніч А. В., Євась Т. В. та ін. Економіка праці і соціально трудові відносини. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 328 с.
5. Ярошенко В. Державні механізми регулювання ринків праці в Україні // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 8. – С. 30-37.

Качан А.Н.
Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана

РЕГУЛИРОВАНИЕ ВТОРИЧНОЙ ЗАНЯТОСТИ УКРАИНЫ

Аннотация
Статья направлена на изучение проблем управления и регулирования вторичной занятости. В статье рассмотрены основные принципы государственной политики Украины в области содействия занятости, этапы управления и программы регулирования вторичной занятости. Делается вывод о системе управления вторичной занятости.

Ключевые слова: рынок труда, вторичная занятость, управление занятостью, государственная политика занятости, регулирования вторичной занятости.

Kachan G.M.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

CONTROL OF SECONDARY EMPLOYMENT OF UKRAINE

Summary
The article aims to study the governance and regulation of secondary employment. The article describes the main principles of the state policy of Ukraine in the field of employment promotion, stage management and regulation of secondary employment program. The conclusion of the management system of secondary employment.
Keywords: labor market, secondary employment, employment management, state employment policy, regulation of secondary employment.

УДК 336.1

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТІВ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Козачишина Т.О.
Національна академія державного управління при Президентові України

У статті розкрито питання формування та виконання бюджетів об'єднаних територіальних громад. Проаналізовано законодавчо-нормативне забезпечення процесу об'єднання громад таким чином, щоб вони стали спроможними. Обгрунтовано, що лише при фінансовій децентралізації можливе формування засад соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад для збалансування економічних, екологічних та соціальних інтересів місцевого рівня. Визначено, що збільшення обсягу фінансових ресурсів у розпорядженні органів місцевого самоврядування сприятиме формуванню економічної самостійності територіальних громад.
Ключові слова: бюджет, доходи бюджету, видатки бюджету, податкові надходження, офіційні трансферти, об'єднані територіальні громади, сталий розвиток, місцеве самоврядування, децентралізація.

Постановка проблеми. Питання забезпечення фінансової децентралізації, а саме збільшення обсягу фінансових ресурсів у розпорядженні органів місцевого самоврядування, формування фінансово спроможних територіальних громад є надзвичайно актуальними з огляду на потребу стабілізації соціально-економічного життя нашої держави в умовах економічної кризи. У 2015 році здійснено перший етап бюджетної децентралізації: прийнято зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України щодо передачі органам місцевого самоврядування додаткових бюджетних повноважень і закріплення стабільних джерел доходів для їх реалізації. Пріоритетами запроваджених змін визначено розширення прав органів місцевого самоврядування у прийнятті рішень та надання їм повної бюджетної самостійності щодо наповнення своїх бюджетів та здійснення видаткових повноважень. Це сприятиме створенню умов сталого розвитку об'єднаних територіальних громад через збалансування економічних, екологічних та соціальних інтересів місцево рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукових досліджень і публікацій показав, що питання формування бюджетів об'єднаних територіальних громад відображені в наукових працях Аведян Т., Веклич О., Галушкіна Т., Галушко О., Грицюк, Т, Гринів Л., Герасимчук З., Зіновчук Н., Кравців В., Куценко Т., Масліченко Ф., Мельник Л., Скрипук П., Сотник І., Теліженко О., Харічков С., Ярошенко С. та ін.

Постановка завдання. Головною метою статті є дослідження процесу формування бюджетів об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації влади в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні продовжується реформа місцевого самоврядування та децентралізації влади. Упродовж 2015 року створено механізм добровільного обєднання територіальних громад, внесені зміни до Бюджетного та Податкового кодексів, запроваджені суттєві елементи децентралізації бюджетних ресурсів. Нова редакція Бюджетного кодексу стала законодавчою основою для стимулювання територіальних громад до об'єднання з метою підвищення їхньої платоспроможності.

З прийняттям цих змін органи місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад формуватимуть свої бюджети та забезпечать їх належне виконання. Громади мають змогу своєчасно та в повному обсязі фінансувати бюджетні установи та проводити інші необхідні витрати.

Зазначеними змінами передбачено:

- врегулювання процедури складання проектів бюджетів об'єднаних територіальних громад та визначення механізму контролю за дотриманням бюджетного законодавства в частині міжбюджетних відносин в органах місцевого самоврядування новоутворених громад;

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

· встановлення системи формування надходжень та здійснення витрат бюджетів об'єднаних територіальних громад в разі несвоєчасного набрання чинності законом про Державний бюджет України, а також у разі несвоєчасного прийняття рішення про відповідний місцевий бюджет;

· унормовано питання фінансового забезпечення тих територіальних громад, що не об'єдналися, але знаходяться на території району, де частина територіальних громад об'єдналась.

Основним нормативним підґрунтям функціонування об'єднаних територіальних громад є: Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.14 р. № 333-р, реалізація якої передбачає створення законодавчої бази діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на новій територіальній основі; Закон України від 05.02.15 р. № 157-VIII «Про добровільне об'єднання територіальних громад», яким визначено порядок об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст; Методика формування спроможних територіальних громад, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 08.04.15 р. № 214, яка визначає умови формування спроможних територіальних громад та порядок розроблення і схвалення перспективного плану формування територій громад; Перспективний план формування територій громад області, відповідно до якого здійснюється об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст.

Особливості формування бюджетів об'єднаних територіальних громад визначено частиною 4 статті 67 Бюджетного кодексу. Доходи зазначених бюджетів визначаються відповідно до ст. 64 (загальний фонд), ст. 691 (спеціальний фонд) та ст. 71 (бюджет розвитку) Бюджетного кодексу. Отже, крім доходів, що зараховуються до сільських, селищних, міських міст районного значення бюджетів, також зараховується 60% податку на дохід фізичних осіб (раніше цей податок зараховувався до районного бюджету). Слід зазначити, що до бюджетів громад, що не об'єдналися, загальнодержавні податки (серед яких і ПДФО) не зараховуються, оскільки Бюджетним кодексом на них не покладено виконання повноважень, що визначаються функціями держави та делегуються на виконання місцевому самоврядуванню [2].

Видатки, що можуть здійснюватись із бюджетів об'єднаних територіальних громад, визначено ст. 71, 89 і 91 Бюджетного кодексу. Тобто з бюджетів вказаних територій, крім видатків на здійснення самоврядних повноважень, фінансуються видатки, які делегуються державою їм на виконання, а саме: видатки на утримання закладів бюджетної сфери та освіти, культури, охорони здоров'я, спорту, соціального захисту та соціального забезпечення. Джерелом фінансування видатків є як доходи, визначені ст. 64, 691 та 71 Бюджетного кодексу, так і міжбюджетні трансферти з державного бюджету (базова дотація, освітня та медична субвенції, інші дотації та субвенції). Крім того, видатки бюджетів громад, що не об'єдналися, обмежуються лише фінансуванням видатків на здійснення самоврядних повноважень, оскільки вони позбавляються права здійснювати повноваження, які можуть бути передані державою на виконання органам місцевого самоврядування.

Бюджети об'єднаних територіальних громад беруть участь у горизонтальному вирівнюванні податкоспроможності. При цьому, як і за іншими бюджетами (районними та міст обласного значення), вирівнювання здійснюється лише за одним податком – ПДФО. Це питання врегульовано ст. 99 Бюджетного кодексу. При здійсненні горизонтального вирівнювання враховується: чисельність населення відповідного бюджету на початок року, що передує плановому, – для бюджету на 2016 рік дані станом на 01.01.15 р. (використовуються офіційні дані звітності Держстату); надходження ПДФО в частині, що зараховується до відповідного бюджету (для бюджетів об'єднаних територіальних громад – 60%) за останній звітний період, – для бюджету на 2016 рік це фактичні надходження за 2014 рік (використовуються офіційні дані звітності Казначейства); індекс податкоспроможності бюджету – визначається як співвідношення надходжень ПДФО на одного жителя за відповідним бюджетом до аналогічного показника по Україні. Результатом горизонтального вирівнювання є базова (з держбюджету – місцевим бюджетам) або реверсна (з місцевого бюджету – держбюджету) дотація. Базова дотація надається бюджетам об'єднаних територіальних громад, які мають рівень надходжень нижче 0,9 середнього показника по Україні, для підвищення рівня їх фіскальної спроможності. Із бюджетів об'єднаних територіальних громад, які мають рівень надходжень вище 1,1 середнього показника по Україні, передається (держбюджету) реверсна дотація. Варто зазначити, що бюджети громад, що не об'єдналися, не беруть участі в горизонтальному вирівнюванні податкоспроможності. Базова та реверсна дотації для них не визначаються. Міжбюджетні відносини з держбюджетом формуються відповідно до ст. 97, 99, 100, 102, 1032, 1034 і 108 Бюджетного кодексу.

Бюджетам об'єднаних територіальних громад передбачаються такі міжбюджетні трансферти: базова дотація, освітня субвенція, медична субвенція, інші субвенції та дотації, якщо є підстави для надання та отримання відповідних міжбюджетних трансфертів. Із бюджетів об'єднаних територіальних громад передається реверсна дотація держбюджету. Проте, бюджети громад, що не об'єдналися, не отримують міжбюджетних трансфертів із держбюджету. Місцеві запозичення до бюджетів об'єднаних територіальних громад здійснюються відповідно до ст. 16 і 74 Бюджетного кодексу.

Ради об'єднаних територіальних громад мають право здійснювати: місцеві внутрішні запозичення; місцеві зовнішні запозичення, у тому числі шляхом отримання кредитів (позик) від міжнародних фінансових організацій. Варто зазначити, що місцеві ради сіл, селищ, що не об'єдналися, не можуть здійснювати будь-які запозичення. Ради міст районного значення можуть здійснювати місцеві внутрішні запозичення та зовнішні виключно шляхом отримання кредитів (позик) від міжнародних фінансових організацій. Крім вищезазначеного, БК передбачено особливості застосування положень окремих статей БК стосов-

но формування та виконання районного бюджету районів, у яких утворено об'єднані територіальні громади, та бюджетів об'єднаних територіальних громад на перший плановий бюджетний період після об'єднання (п. 38 Прикінцевих та перехідних положень Бюджетного кодексу), а саме: п. 5 ч. 2 ст. 41: до набрання чинності закону про бюджет перерахування трансфертів з держбюджету (базової дотації, освітньої та медичної субвенцій), а також реверсної дотації до держбюджету здійснюється відповідно до обсягів, визначених у проекті закону про Держбюджет, схваленому КМУ та поданому до Верховної Ради. Норма для інших місцевих бюджетів – перерахування здійснюється відповідно до обсягів, визначених у законі про Держбюджет на попередній бюджетний період; абзац другий ч. 2 ст. 77: у разі неприйняття закону про Держбюджет до 1 грудня року, що передує плановому, при затвердженні бюджету враховуються обсяги міжбюджетних трансфертів (освітня, медична субвенція, базова та реверсна дотації), визначені у проекті закону про Держбюджет, схваленому КМУ та поданому до Верховної Ради. Норма для інших місцевих бюджетів – враховуються обсяги, визначені в законі про Держбюджет на попередній бюджетний період. ч. 1 ст. 79: якщо до початку нового бюджетного періоду не прийнято рішення про бюджет, з бюджету можуть здійснюватися витрати на цілі, визначені у проекті рішення про бюджет на плановий бюджетний період, схваленому виконавчим органом місцевої ради та поданому на розгляд місцевої ради. Норма для інших місцевих бюджетів – можуть здійснюватися витрати лише на цілі, визначені у рішенні про місцевий бюджет на попередній бюджетний період та одночасно передбачені у проекті рішення про місцевий бюджет на наступний бюджетний період. При цьому щомісячні бюджетні асигнування бюджету сумарно не можуть перевищувати 1/12 обсягу бюджетних призначень, передбачених проектом рішення про бюджет на плановий бюджетний період з урахуванням міжбюджетних трансфертів, які визначені законом про Держбюджет на плановий бюджетний період. Норма для інших місцевих бюджетів – не можуть перевищувати 1/12 обсягу, установленого рішенням про місцевий бюджет на попередній бюджетний період. Слід зазначити, що бюджети об'єднаних територіальних громад, що утворюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, є складовою частиною місцевих бюджетів. Отже, усі норми Бюджетного кодексу, що регулюють відносини, які виникають на кожній стадії бюджетного процесу, є єдиними для всіх місцевих бюджетів, у тому числі поширюються і на бюджети об'єднаних територіальних громад.

Таким чином органи місцевого самоврядування отримають ряд переваг із запровадження системи фінансової децентралізації з 2015 року. Зокрема, бюджети об'єднаних громад переводяться на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом, оскільки вони урівнюються в повноваженнях з містами обласного значення. Ці громади вже не залежатимуть ні від району, ні від міста, ні від області. Фінансування стане дворівневим, прямим: від держави — безпосередньо громаді.

Зокрема, за даними моніторингу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, затверджений обсяг доходів загального фонду місцевих бюджетів об'єднаних громад на 2016 рік з трансфертами з державного бюджету становить 4,5 мільярда гривень, що більше майже у 5 разів від уточнених показників місцевих бюджетів громад, які увійшли до складу об'єднання, на 2015 рік [6].

Завдяки змінам до податкового та бюджетного законодавства у контексті децентралізації обсяг власних доходів місцевих бюджетів об'єднаних громад зріс більше ніж у 2 рази: з 0,8 мільярда гривень у 2015 році до майже 1,9 мільярда гривень у 2016-му.

Основним джерелом доходів став податок на дохід фізичних осіб. Усі 159 об'єднаних громад створені у 2015 році згідно закону та у відповідності до перспективного плану. Отже, отримали 60% ПДФО, який у планових показниках їхніх бюджетів складає більше 1 мільярда гривень, тобто 55% обсягу власних доходів.

Наступними за вагомістю податками, як показує моніторинг, є плата за землю – 335 мільйонів гривень (18% власних доходів), єдиний податок – 242 мільйона (13%), акцизний податок – 209 мільйонів (11%).

Також моніторинг показав, що об'єднання дозволило збільшити власні доходи бюджетів громад на одного жителя. В середньому, показник по всіх 159 громадах збільшився майже на 800 гривень – з 596 грн до 1385 грн.

У 2016 році з державного бюджету об'єднаним територіальним громадам на розвиток інфраструктури передбачено спеціальну субвенцію в розмірі 1 млрд. гривень. Ці кошти розподілилися між 159 об'єднаними громадами за чіткою формулою залежно від кількості сільського населення та площі громади. Також об'єднаним громадам передаються функції державно архітектурно-будівельної інспекції — важливі функції, пов'язані із введенням в експлуатацію об'єктів будівництва. Як очікується, це значно спростить відповідні процедури, дасть стимул демографічному, економічному, інфраструктурному розвитку.

Найближчим часом очікується, що громада розпоряджатиметься землями в нових межах: до Верховної Ради України подано законопроект №4355 від 31.03.2016. В ньому йдеться про передачу в управління об'єднаним територіальним громадам та громадам, які поки ще не об'єдналися, земель, що знаходяться у межах і поза межами населених пунктів, що забезпечить право громад на управління власними ресурсами. Його прийняття сприятиме зміцненню матеріальної і фінансової основи місцевого самоврядування, більш якісному і обґрунтованому плануванню розвитку територій. Важливо і те, що формування дохідної частини бюджету, що базується на сумах плати за землю, буде прозорим та зрозумілим [5].

Якщо йдеться про приєднання сільських громад до міста з утворенням так званого муніципалітету, то очевидні переваги вже побудованої, готової міської інфраструктури та управлінських можливостей. Міським громадам це теж вигідно з причин, наведених вище. У цей момент ува-

га багатьох міжнародних донорських проектів прикута до об'єднаних громад. Їм запропоновано різну допомогу – від консультацій та навчання активу й посадовців до конкретних сум допомоги на різні проекти: центри надання адміністративних послуг, інфраструктурні проекти, енергозбереження тощо.

Децентралізація управління передбачає передачу на місця повноважень і зобов'язань у фінансовій сфері. Питання бюджетної забезпеченості також впливає на розподіл повноважень між органами влади різних рівнів. У процесі бюджетної децентралізації об'єднана громада стає господарем своєї території, а фінансова самостійність є ключовою при формуванні місцевого самоврядування.

При формуванні моделі децентралізованого управління важливими є питання визначення допустимого рівня децентралізації, розподілу сфер відповідальності між управлінськими рівнями і закріплення джерел їх фінансування. Для досягнення ефективного управління рівень децентралізації може бути різним, але його вибір залежить від доходів на душу населення, диференціації доходів між населенням і регіонами та балансом між бюджетом і повноваженнями.

Сучасні дослідження свідчать, що у країнах з високим рівнем доходів на душу населення середній рівень децентралізації стимулює вищі темпи довгострокового економічного зростання, ніж низький та високий рівні децентралізації. Показником високого рівня децентралізації є частка місцевих видатків на рівні більш як 45% загальних урядових видатків, середнього рівня – 30-45%, а низького рівня – менш як 30%. В Україні частка місцевих бюджетів (без міжбюджетних трансфертів) узведеному бюджеті за 2013 рік становила 23,8%, у 2014 році – 22,2%, а у 2015 році – лише 18,1%. Для України як країни з низьким рівнем доходів на душу населення надто високий рівень децентралізації не сприятиме розвитку. Стосовно податкового потенціалу децентралізації в Україні, слід відзначити наявність значної диференціації за рівнем фінансової спроможності регіонів, податкова база більшості з яких є недостатньою для самостійного виконання покладених на місцеву владу функцій.

Недостатність власних та закріплених доходів місцевих бюджетів, нерівномірність розподілу податкової бази в Україні (ПДВ, акцизи, податок на прибуток підприємств), мобільність податкової бази (податок на прибуток підприємств) обмежує переваги від високої децентралізації управління.

Об'єднані громади наділяються повноваженнями, рівнозначними повноваженням міст обласного значення. При цьому ті села, селища, міста районного значення, які не об'єдналися, позбавляються права на виконання делегованих державою повноважень органів місцевого самоврядування, крім фінансування власне сільських, селищних, міських рад. Всі інші повноваження фінансуються за рахунок коштів районних бюджетів, і, відповідно, управляються районною владою. Таким чином, тільки район буде вирішувати питання про чисельність мережі шкіл, садочків, фельдшерсько-акушерських пунктів, амбулаторій, будинків культури і т.д.

Сьогодні дохідна база місцевих бюджетів вже розширена шляхом: передачі їм з державного бюджету плати за надання адміністративних послуг та державного мита; збільшення відсотка зарахування екологічного податку з 35 до 80%; закріплення за місцевими бюджетами стабільних джерел – податку на доходи фізичних осіб за новими нормативами (бюджети міст обласного значення, районів – 60%, обласні бюджети – 15%, бюджет м. Києва – 40%) і податку на прибуток підприємств приватного сектора економіки (обласні бюджети – 10%). Запроваджено збір з роздрібного продажу підакцизних товарів (пиво, алкогольні напої, тютюнові вироби, нафтопродукти) за ставкою від 2% до 5% вартості реалізованого товару, який буде надходити в місцеві бюджети. З 2015 року розширилася база податку на нерухомість шляхом включення до оподаткування комерційного (нежилого) майна.

В рамках децентралізації, крім усього, доходи бюджетів сільських об'єднаних громад поповняться 60% податку на доходи фізичних осіб, які сьогодні спрямовані на рівень району. З державного на регіональний і місцевий рівні передаються окремі заходи та установи в освітній, медичній та культурній сферах, підтримка місцевих рад фізкультурно-спортивних товариств та їх спортивних баз.

Вводяться нові види трансфертів: базова дотація, реверсна дотація, освітня субвенція, субвенція на підготовку робітничих кадрів, медична субвенція; субвенція на забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру, реверсна дотація.

Встановлена нова система горизонтального вирівнювання по закріплених загальнодержавних податків (податку на прибуток та податку на доходи фізичних осіб) – в залежності від рівня надходжень на одного жителя. Решта платежів вирівнюванню не підлягають і залишаться в повному розпорядженні місцевих бюджетів.

Передбачено, що обсяг бюджету розвитку повинен бути не менше 10% обсягу загального фонду власних доходів місцевих бюджетів. Усе це сприятиме забезпеченню місцевих бюджетів достатніми надходженнями і стимулюватиме місцеві органи влади залучати додаткові надходження і розширювати базу оподаткування.

Буде посилена відповідальність профільних міністерств за реалізацію державної політики в освітній та медичній сферах шляхом визначення їх головними розпорядниками коштів відповідних субвенцій. Спрощуються процедури надання місцевих гарантій та здійснення запозичень від міжнародних фінансових організацій.

Значне збільшення ресурсу обласних бюджетів дозволить забезпечити фінансування видатків на утримання ветеринарних лікарень і ветеринарних лабораторій, якими забезпечується епізоотичне благополуччя відповідних територій шляхом проведення лікувальних, лабораторно-діагностичних, профілактичних робіт, контролю за якістю продуктів харчування.

Посилено відповідальність головних розпорядників бюджетних коштів в частині формування паспортів бюджетних програм та впровадження форми внутрішньогосподарського управлінського обліку для збору інформації, необхідної для підтвердження результативних показників бю-

джетних програм. Всі ці заходи є елементами програмно-цільового методу, застосування якого стає обов'язковим для всіх бюджетів, які мають прямі взаємовідносини з державним – а значить для обласних, районних, міст обласного значення та бюджетів об'єднаних громад.

Незважаючи на очевидні переваги бюджетної децентралізації існують чималі ризики. Одним їх них є домінування локальних інтересів над регіональними або навіть загальнонаціональними. За оцінками експертів, надмірна децентралізація бюджетної системи ускладнює реалізацію державою такої функції як стабілізація і перерозподіл доходів.

Адже в умовах фінансово-економічної нестабільності (кризи), цілі державної та регіональної (а тим більше місцевої) влади в питаннях реалізації бюджетної політики можуть мати різні пріоритети.

Передача видаткових повноважень регіонам і права самостійно встановлювати місцеві податки вигідна, насамперед, регіонам з високим рівнем доходів, а це означає, що можливості надавати громадські послуги в «багатих регіонах» і надалі будуть вищі, ніж в «бідних регіонах», тобто, економічно потужні регіони і далі стають сильнішими.

Інакше кажучи, можливий неоднозначний ефект бюджетної децентралізації: однаковий рівень децентралізації по видатках у двох країнах з однаковими рівнями економічного розвитку може супроводжуватися різними рівнями децентралізації за доходами, продукуючи при цьому різні стимули для регіональних і місцевих органів влади.

Впровадження бюджетної децентралізації в більшості випадків, супроводжується складним прийняттям управлінських рішень: яким загальнонаціональним цілям надати пріоритетне значення – досягненню економічної ефективності, соціальної справедливості чи макроекономічної стабільності.

Співвідношення місцевих ефектів від надання громадських послуг та ефективності їх створення – інший потенційний «камінь спотикання» при реалізації бюджетної децентралізації. Ризик, обумовлений ефектом масштабу, пов'язаний з скорочення витрат на одиницю наданої послуги при збільшенні обсягів наданих послуг – вартість послуги зменшується при збільшенні бажаючих її отримати.

Аналізуючи цей ризик бюджетної децентралізації, необхідно чітко розуміти, яким повинен бути мінімальний розмір адміністративно-територіальної одиниці щоб співвідношення ціна/якість суспільного послуги було оптимальним, а соціально-економічний ефект – максимальним.

Ще один ризик: якщо за надану громадську послугу не можна отримати належну плату, то її роблять не в повному обсязі, і як наслідок – нераціональне використання коштів, оскільки виникає дисбаланс між тими, хто платить і тими, хто користується послугою.

Крім фінансових ризиків бюджетної децентралізації, фахівці виділяють ще одну групу ризиків – управлінські. Такі ризики пов'язують з низькою кваліфікацією управлінського (особливо у фінансово-економічній сфері) апарату органів місцевого самоврядування, домінуванням особистих інтересів над суспільними, невідповідністю формування місцевих бюджетів цілям і завданням соціально-економічного розвитку територій. В підсумку нівелюється використання потенціалу бюджетної децентралізації, що веде до зниження ефективності функціонування суспільного сектора.

Оцінюючи переваги і недоліки процесів централізації/децентралізації, чи не найбільшою проблемою є знаходження балансу між конкуруючими підходами в реалізації бюджетної політики. Мабуть, для певного етапу розвитку конкретної території існує оптимальний набір параметрів.

Висновки. Першочерговим кроком на шляху реформи місцевого самоврядування стало завдання щодо фінансової децентралізації, яка розпочалася шляхом прийняття змін до Бюджетного і Податкового кодексів України, зокрема передачі органам місцевого самоврядування додаткових бюджетних повноважень і стабільних джерел доходів для їх реалізації; стимулювання територіальних громад до об'єднання та переходу на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом з відповідним ресурсним забезпеченням на рівні міст обласного значення тощо.

Місцеві бюджети зараз володіють ресурсною базою, яка була значно збільшена, і це стосується не лише об'єднаних громад. У об'єднаних громад виникло багато преференцій і додаткових можливостей, якими важливо скористатися. Об'єднуючись, долаючи певні перешкоди на початку, громади, тим не менше, закладають важливі основи для свого економічного розвитку в перспективі, бо отримують територіальні, земельні, демографічні ресурси, мають змогу облаштувати інфраструктуру.

Список літератури:

1. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» від 12 січня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/18688.html
2. Бюджетний кодекс України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу zakon.rada.gov.ua/go/2456-17
3. Закон України від 05.02.15 р. № 157-VIII «Про добровільне об'єднання територіальних громад»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19
4. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/333-2014-р
5. Методика формування спроможних територіальних громад (постанова КМУ No 214 від 08.04.2015). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua/control/uk/...article?art
6. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування з управління земельними ресурсами та посилення державного контролю за використанням і охороною земель. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4355&skl=9
7. Моніторинг фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад, у: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minregion.gov.ua/decentralization/presentation/finansova-detsentralizatsiya-v-diyi/

Козачишина Т.А.
Национальная академия государственного управления при Президенте Украины

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ БЮДЖЕТОВ ОБЪЕДИНЁННЫХ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ГРОМАД

Аннотация
В статье раскрыты аспекты формирования та исполнения бюджетов территориальных громад. Проанализировано нормативное обеспечение процесса обьеденения громад таким образом, чтобы они были платежеспособными. Обосновано, что только при финансовой децентрализации возможно формирование основ социально-экономического развития обеьедененных территориальных общин для збалансирования экономических, экологических та социальных интересов на местном уровне. Определено, что увеличение обьемов финансовых ресурсов у распоряжении органов местного самоуправления способствует формированию экономической самостоятельности территориальных громад.
Ключевые слова: бюджет, доходы бюджета, расходы бюджета, налоговые поступления, официальные трансферты, обьедененные территориальные громады, устойчивое развитие, местное самоуправление, децентрализация.

Kozachyshyna T.O.
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

THE FEATURES OF FORMATION UNITED LOCAL COMMUNITIES IN UKRAINE

Summary
In this article we show actual problems of formation and budjet implementation of territorial communities. Analyzed legislative support a process of legislative territorial communities such it be solvent. Justified that formation the grounds of social and economical development of territorial communities will be possible only with financial decentralization. Determined that increment financial resources of local communities promote the formation economic independence of territorial communities.
Keywords: budget, budget revenues, expenditures, tax revenues and official transfers, local communities, sustainable development, local self-government, decentralization.

УДК 339.138

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСІВ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ В УКРАЇНІ

Конак Є.І.
Одеський національний політехнічний університет

У статті розглянуто інституційні механізми та форми захисту прав споживачів. Виділено етапи становлення конс'юмеристського руху в США і Україні, сутність основних прав споживачів. Виділено об'єктивні та суб'єктивні передумови формування системи українського споживчого законодавства. Сформульовано теоретичне підґрунтя правового регулювання захисту прав споживачів у формі принципів. Розглянуто основні тенденції розвитку конс'юмеристського руху.
Ключові слова: конс'юмеризм, споживач, права споживача, продавець, покупець.

Постановка проблеми. Споживач, який вважає, що з ним обійшлися недобросовісно, може відновити справедливість кількома способами: звернутися з листом до керівництва підприємства-виробника чи продавця, в засоби масової інформації, до місцевих органів виконавчої влади, подати позов до суду. Такі права споживачів законодавчо закріплені в багатьох країнах світу, що стало результатом конс'юмеристського руху. У цьому контексті, важливим є виділення етапів та розуміння тенденцій подальшого розвитку захисту прав споживачів в Україні, оскільки ці процеси є важливим чинником, що впливає на маркетингову діяльність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням проблем становлення конс'юмеризму і процесу прийняття рішення споживача щодо купівлі присвячено наукові публікації вітчизняних та зарубіжних авторів: Котлера Ф., Павленко А.Ф., Войчака А.В., Кардаша В.Я., Шафалюка О.К., Окландер Т.О. [1; 2; 3; 4; 5]. Проте, поведінка споживачів та інструменти маркетингової діяльності змінюються, поява нових підходів до форм захисту споживачів, поява нових об'єктів ринку вимагає системного вивчення і дослідження проблем конс'юмеризму.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. За своєю суттю законодавство

про права споживачів поширюється на ринкові дії фізичної особи, що купляє або має намір купити продукцію або послугу для особистих потреб, що не пов'язані з підприємницькою діяльністю. Тому логічно вважати, що права споживачів мають ринковий зміст і є специфічною функцією ринку. Але саме гарантований законом зміст та обсяг прав споживачів є предметом захисту, що здійснюють державні уповноважені органи, неурядові громадські організації та суди. Тому існує необхідність наукового обгрунтування змін регулюючої діяльності у сфері захисту прав споживачів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є виділення етапів становлення процесів по захисту прав споживачів в Україні і світі та обгрунтування основних тенденцій подальшого розвитку конс'юмеризму в Україні.

Основний матеріал. Конс'юмеризм (англ. consumer – споживач) – організований громадський рух громадян та діяльність державних органів управління, що спрямовані на захист прав споживачів.

Суб'єктами конс'юмеристської діяльності є:

1) громадські об'єднання споживачів;

2) органи державної влади;

3) підприємства.

Знаковим для світового конс'юмеристського руху стало 15 березня 1962 року. У цей день Президент США Джон Ф. Кеннеді звернувся з посланням до Конгресу США «Спеціальне повідомлення щодо захисту інтересів споживача». Зокрема у ньому сказано: «Споживачі – це всі ми. Це найбільший економічний прошарок, який впливає на будь-яке приватне або державне економічне рішення. Але це єдиний голос, якого часто не чути». У зверненні Джон Ф. Кеннеді проголосив чотири основних права споживачів: право на безпеку; право на інформованість; право на вибір; право бути вислуханим.

1) *Право споживачів на безпеку.* Споживачі мають право на захист від небезпечних для здоров'я і життя товарів. В Україні є перелік товарів, які підлягають обов'язковій сертифікації через необхідність дотримання стандартів безпеки. Він затверджується Урядом. Проблема безпеки споживачів пов'язана з репутацією виробника. Проявом реалізації права споживачів на безпеку є, наприклад, повернення куплених автомобілів за ініціативою виробника. Так, концерн «Toyota» призупинив відвантаження нового автомобіля та відкликав вже куплені автомобілі з причини виявлення дефектів в системі гальмування. Відома також практика відкликання напоїв. Випадки відкликання напоїв були у компаній «Coca-Cola», «Pepsi», «7 UP». Рекорд в обсязі відкликання був поставлений компанією «Perrier», яка за рік вилучила з продажу 160 млн пляшок води загальною вартістю 248,6 млн. дол, після того як американські вчені виявили у товарі сліди бензолу.

2) *Право споживачів на інформованість.* Споживачі мають право на захист від недостовірної інформації та реклами. Це право реалізується при розміщенні повної і правдивої інформації про властивості товару у повному обсязі, в місці і формі, зручних для сприйняття споживачем. Наприклад, міжнародна екологічна організація «Грінпіс» провела дослідження продуктів харчування 450 виробників на наявність в них генетично модифікованих інгредієнтів. За результатами досліджень були оприлюднені списки підприємств, які використовують такі інгредієнти та не повідомляють про це споживачів. Крім маркування, права споживачів на інформованість можуть порушуватися у рекламі. Наприклад, свідомо помилковою визнана телевізійна реклама кулінарного жиру «Рама», яка прирівнювала його до вершкового маслу «Вологодське» і демонструвала його споживання дітьми. Також до фактів порушення прав споживачів на інформованість відносяться рекламування зниження ціни на товар, при цьому не повідомляється про зменшення вмісткості упакування. Права споживачів на інформованість пов'язані з їх правом на вибір, оскільки достовірна інформація необхідна для обгрунтування вибору з низки товарних альтернатив.

3) *Право споживачів на вибір.* Споживачі мають право на гарантований вільний доступ до всіх товарів. Задоволеність споживача передбачає можливість оцінювання всіх товарних альтернатив. Консьюмеристи стверджують, що великі підприємства намагаються обмежити вибір споживачів, утруднюючи вихід на ринок інших виробників. Великі підприємства захоплюють інформаційний простір, кращі місця на полицях магазинів, пропонують знижки. Антимонопольне регулювання полягає у спробі захистити конкурентів потенційних монополістів для забезпечення адекватного споживчого вибору і конкурентних цін.

4) *Право споживачів бути вислуханим.* Споживачі мають право висловлювати незадоволеність купленим товаром і на пред'явлення претензій. Є три можливих варіанти висловлення такої незадоволеності:

– відмова від подальших покупок;

– повідомлення про незадоволеність товаром знайомим;

– офіційне звернення для заміни товару чи відшкодування збитку.

Об'єктивними передумовами формування системи українського споживчого законодавства стали:

1) у 90-х роках ХХ століття:

– занепад національної економіки та зниження рівня споживання населення;

– початкова стадія формування громадянського суспільства та неефективність централізованого державно-правового захисту прав споживачів на основі існуючих нормативних актів;

2) у 2000-х роках:

– поступове економічне зростання рівня життя;

– соціально-економічна стратифікація суспільства та формуванням «середнього класу»;

– вироблення активної позиції громадян;

– негативна якість довкілля у більшості регіонів, наслідки чорнобильської катастрофи та екстенсивного використання природних ресурсів;

– потреба в регулюванні якості та безпечності харчових продуктів, лікарських засобів на рівні відповідного законодавчого та підзаконного забезпечення.

– підвищена увага до європейських стандартів споживчого нормативного регулювання.

Суб'єктивними передумовами формування системи українського споживчого законодавства є:

– значний інтерес великих корпорацій та об'єднань виробників до допущення у ході законотворчої діяльності навмисних прогалин та недоречностей, які блокують належний державно-правовий захист прав споживачів;

– вплив спілок споживачів та розвиток суспільної правової свідомості та формування активної громадянської позиції щодо підвищення ефективності захисту прав споживачів;

– неефективна система державного контролю за дотриманням споживчого законодавства.

Конституція України покладає основну відповідальність щодо захисту споживачів на державу: «Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів» [6, ст. 42]. Крім того, Конституція гарантує кожному, зокрема й іноземним громадянам та особам без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах [6, ст. 50], право: «...вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена» [6, ст. 50].

Відповідно до Конституції, держава повинна також сприяти розвитку ринкової конкуренції, не допускати зловживання монопольним становищем на ринку та неправомірного обмеження конкуренції [6, ст. 42]. Ці статті Конституції відбивають змішаний підхід до захисту прав споживачів, який містить як патерналістські елементи, так і норми засновані на правах споживачів.

Серед законів головним є Закон України «Про захист прав споживачів». Україна стала однією з перших країн Восточної Європи, яка прийняла Закон «Про захист прав споживачів» у 1991 році. Чеська Республіка – у 1992 р., Польща – у 1990 р., Угорщина – у 1997 р., Болгарія – у 1999 р., Естонія – у 1994 р., Латвія – у 1997 р., Болгарія – у 1999 р., Естонія – у 1994 р., Латвія – у 1992 р., Литва – у 1994 р.

Теоретичним підгрунтям правового регулювання захисту прав споживачів слід визнати такі стержневі принципи:

– пріоритетність забезпечення безпечності та якості товарів та послуг;

– повнота та об'єктивність інформування про якість, склад та безпеку товарів;

– запобіжність заходів із захисту прав споживачів;

– обов'язковість сертифікації та декларування безбеки товарів та послуг;

– покладення на виробника (продавця) товарів та послуг повної відповідальності за якість та безпечність товарів та послуг;

– невідворотність відповідальності за порушення прав споживачів;

– компенсаційність шкоди, заподіяної здоров'ю та майну споживачів внаслідок реалізації неякісних та небезпечних товарів та послуг.

Загальні засади забезпечення права споживачів на якість та безпечність продукції встановлюється обов'язковими процедурами стандартизації сертифікації, що передбачена Законами України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» від 1.12.2005 № 3164-IV [7], «Про стандартизацію» від 17.05.2001 року № 2408-III [8], що вказують на обов'язок виробників та продавців товарів і послуг пропонувати та надавати лише послуги чи застосовувати процеси чи вводити в обіг продукцію вітчизняного або іноземного походження, які є безпечними для життя та здоров'я людини, для тварин, рослин, забезпечують захист національної безпеки, охорону довкілля та природних ресурсів, запобігання недобросовісній конкуренції.

У 1992 році створений Державний Комітет України у справах захисту прав споживачів, функції якого в подальшому було передано Держстандарту України, а на його базі утворено Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики (Держспоживстандарт України).

У 1989 році була створена Українська Асоціація споживачів, яка об'єднувала обласні громадські організації. Її функціями є формування системи громадського контролю за роботою підприємств торгівлі та побуту, здійснення рейдів і перевірок, просвітництво, розповсюдження інформації, правова допомога, незалежна експертиза. 8 жовтня 1993 року Українська Асоціація споживачів була зареєстрована Міністерством юстиції України як національне громадське об'єднання споживачів.

В Україні є приблизно сто регіональних неурядових організацій (НУО) споживачів. Їхні права і статус визначені у статті 25 Закону України «Про захист прав споживачів». Більшість цих організацій займаються захистом споживчих прав людини, інформаційною та освітньою діяльністю, а також представляють інтереси споживачів у прийнятті рішень на рівні суспільства. Стаття 42 Конституції України та стаття 24 Закону України «Про захист прав споживачів» проголошують, що держава повинна розвивати і підтримувати споживчі неурядові організації. Діяльність таких організацій має вкрай важливе значення, оскільки вони, серед усього іншого, ініціюють судові процеси щодо захисту прав споживачів і забезпечують в Україні навчання споживачів.

Споживачі повинні знати про свої права та про можливі методи компенсації у випадках, коли їхні права порушено, а також мати змогу легко отримувати інформацію стосовно безпеки і якості продукції. За надання такої інформації повинна відповідати держава.

Чинне законодавство України передбачає такі форми захисту прав споживачів:

– самозахист. Юридичне означення самозахисту міститься у статті 19 Цивільного кодексу, а також у статтях 8 і 9 Закону України «Про захист прав споживачів». Самозахист здійснюється шляхом безпосереднього звернення до продавця або виробника, коли таке звернення стосується безпеки чи якості продукції, або ж повноти чи об'єктивності інформації. Така форма захисту законодавчо передбачена для заміни товарів неналежної якості; йдеться про повернення сплачених коштів за такі товари у випадку, коли заміна товару неможлива, або гарантійний ремонт товарів протягом визначеного терміну;

– захист прав споживачів неурядовими організаціями. Стаття 24 Закону України «Про за-

хист прав споживачів» передбачає, що споживачі мають право створювати неурядові організації з метою захисту законних прав. Процедура створення та функціонування таких об'єднань врегульована Законом України «Про об'єднання громадян». Захист прав споживачів в інтересах суспільства є реалізацією суспільних інтересів щодо забезпечення конституційних прав громадян. Разом із тим, на противагу самозахистові, він здійснюється із залученням державних органів, органів місцевого самоврядування та судових органів. Захист суспільних інтересів, зокрема прав споживачів, характеризується проведенням освітньої та аналітичної діяльності, пов'язаної з дотриманням нормативних вимог щодо якості та безпеки продукції та послуг (стаття 25 Закону України «Про захист прав споживачів»).

– захист прав споживачів державними організаціями. Такий захист від імені держави забезпечують компетентні державні органи, відповідальні за захист прав споживачів, а також система їх місцевих адміністрацій та управлінь. Повноваження вказаних органів захисту прав споживачів визначені у статті 26 Закону України «Про захист прав споживачів». Перевірки суб'єктів господарської діяльності проводяться тільки за письмовим розпорядженням керівника адміністрації, і можуть бути плановими (не частіше, ніж раз на рік) або позаплановими, що проводяться за заявами споживачів;

– захист прав споживачів органами місцевого самоврядування. Стаття 28 Закону України «Про захист прав споживачів» передбачає, відповідні відділи виконавчих комітетів органів місцевого самоврядування здійснюють розгляд і реагування на заяви споживачів; аналіз угод між споживачами та виробниками або продавцями; тимчасове призупинення реалізації продукції неналежної якості, інші санкції за порушення споживчого законодавства. Закон України «Про захист прав споживачів» передбачає, що органи місцевого самоврядування повинні передавати відповідну інформацію щодо порушень до органів державної влади, відповідальних за захист прав споживачів;

– судовий захист прав споживачів. Стаття 22 Закону України «Про захист прав споживачів» містить положення про направлення заяв від споживачів, неурядових організацій або державних органів безпосередньо до господарських судів. Зараз юрисдикція залежить від місця розміщення споживача та відповідача, відповідно до місця придбання товару (територіальна юрисдикція). Найбільшими проблемами у судовому захисті прав споживачів є перевантажені суди, брак спрощених процедур подання позовів споживачами і залежність судів від бізнес-структур і виконавчої влади. Попри це, у судовій практиці є прецеденти рішень на користь споживачів.

Висновки з даного дослідження і перспективи.. Останнім часом до поняття конс'юмеризм починає входити боротьба з надспоживанням. В суспільстві масового споживання перестає бути провідною основна функція споживання – підтримка життєдіяльності. Споживання стає шкідливою залежністю, ознакою належності до престижних соціальних груп. Ідея про можливість досягнення соціальної переваги через споживання переконує споживача у тому, що потреба задовольняється процесом купівлі, а не товаром, який купується. Усвідомлюючи загрозу здоров'ю підростаючому поколінню, нагальною стає проблема вирішення питань, що мають на меті: суттєве підвищення поінформованості споживачів про шкідливі властивості і наслідки вживання нездорової їжі, звернувши особливу увагу на просвіту молоді; сприяння формуванню в суспільстві культури споживання, включаючи здорове та збалансоване харчування; створення сприятливих умов для розвитку соціальної відповідальності бізнесу; стимулювання розробки, виробництва і маркетингу «здорових» харчових продуктів, переважно натуральних; посилення діяльності державного контролю та нагляду за виробниками і торговельними організаціями щодо надання споживачам всебічної інформації для прийняття рішення на користь вибору «здорової» їжі; надання всебічної допомоги в створенні національної політики в галузі раціонального харчування та підвищення якості життя людей.

В подальших наукових дослідженнях планується врахувати висновки даної статті при вивченні сучасних моделей поведінки споживачів на основі масової індивідуалізації і тотальної інформатизації суспільства.

Список літератури:

1. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Котлер – СПб.: Питер, 2004. – 800 с.
2. Маркетинг: Підручник з грифом МОН України (лист №1.4/18-Г-772 від 08.08.2006 р.). / А.Ф. Павленко, І.Л. Решетнікова, А.В. Войчак та ін.; за наук. ред. д-ра екон. наук., проф., акад. АПН України А.Ф. Павленка; Кер. авт. кол. д-р екон. наук, проф. І.Л. Решетнікова. – К: КНЕУ, 2008. – 600 с.
3. Маркетинг: Підручник з грифом МОН України (лист №1/11-307 від 31.01.2007 р.). – 4-те вид. / В. Руделіус, О.М. Азарян, О.А. Виноградов та інші // Київ: Навчально-методичний центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2009. – 648 с.
4. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення: [монографія] / за заг. ред. О. Г. Янкового. – Одеса: Атлант. – 2013. – 470 с.
5. Окландер Т. О. Модернізація маркетингової діяльності промислових підприємств: [монографія] / Т. О. Оклан-дер. – Донецьк: Ноулідж, 2013. – 292 с.
6. Конституція України. Сайт Верховної Ради України. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
7. Закон України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності». Сайт Верховної Ради України. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3164-15
8. Закон України «Про стандартизацію». Сайт Верховної Ради України. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2408-14

Конак Е.И.
Одесский национальный политехнический университет

ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССОВ ЗАЩИТЫ ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассмотрены институционные механизмы и формы защиты прав потребителей. Выделены этапы становления консьюмеристского движения в США и Украине, сущность основных прав потребителей. Выделены объективные и субъективные предпосылки формирования системы украинского потребительского законодательства. Сформулированы теоретические основы правового регулирования защиты прав потребителей в форме принципов. Рассмотрены основные тенденции развития консьюмеристского движения.
Ключевые слова: консьюмеризм, потребитель, права потребителя, продавец, покупатель.

Konak E.I.
Odessa National Polytechnic University

FEATURES OF PROCESSES FOR CONSUMER PROTECTION IN UKRAINE

Summary
Institutional mechanisms and forms of protection of consumers are considered in the article. The stages of becoming of protection of consumers are distinguished in the USA and Ukraine, essence of basic rights of consumers. Objective and subjective pre-conditions of forming of the system of the Ukrainian consumer legislation are distinguished. Theoretical soil of the legal adjusting of protection of consumers is set forth in form principles. Basic progress of protection of consumers trends are considered.
Keywords: consumerism, consumer, consumer rights, seller, buyer.

УДК 330.110

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВ РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ

Левицька І.В., Постова В.В.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

В статті запропоновано групування підприємств ресторанного бізнесу по класифікаційним ознакам та розроблена класифікація і номенклатура додаткових послуг, які можуть надавати заклади ресторанного господарства. Обгрунтовано системний підхід до стратегічного управління підприємствами ресторанного бізнесу. Розроблена структура системи управління рестораном. Доповнена та систематизована теоретична база, яка необхідна для формування та функціонування системи стратегічного управління рестораном. Дано поняття, а також визначено роль та склад системи стратегічного управління рестораном. Запропонована динамічна модель процесу стратегічного управління.
Ключові слова: стратегічне управління, ресторанний бізнес, послуги, заклади ресторанного господарства, система управління.

Постановка проблеми. Ресторанний бізнес в Україні зазнає великих змін. Якщо раніше відвідування ресторанів було прерогативою високооплачуваних верств населення, то сьогодні мало не кожен житель мегаполісу може вибрати для себе відповідне місце для проведення дозвілля.

Ефективна діяльність будь-якого закладу ресторанного господарства складається з безлічі факторів. Це і ведення продуманої фінансової та маркетингової діяльності, і формування команди досвідчених професіоналів, і грамотне позиціонування закладу на ринку, і створення умов для успішного просування бренду.

Ресторанний бізнес – одна з небагатьох сфер вітчизняної економіки, до якої практично з самого початку економічних реформ в повній мірі з'явилися ринкові відносини. Сьогодні – це найбільш динамічно розвинутий і високоприбутковий, а, отже, перспективний для інвестицій і привабливий для підприємців сегмент українського ринку послуг. Все це поставило перед управлінням підприємств цієї сфери послуг цілий ряд нових завдань, таких, як необхідність підвищення ефективності виробництва, зміцнення конкурентної позиції, що неминуче пов'язано з впровадженням в повсякденну практику ведення бізнесу сучасних досягнень менеджменту і маркетингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням діяльності закладів ресторанного господарства присвячено досить велику кількість публікацій як зарубіжних, так і вітчизняних авторів. Концептуальним засадам діяльності підприємств харчування присвятили свої роботи Л.А. Брагіна, В.Л. Варфоломєєва, В.І. Малишкова, В.І. Пивоварова, Р.В. Савкіна, М.В. Виноградова, З.І. Паніна та ін. Соціально-економічні проблеми ресторанного бізнесу висвітлені такими авторами, як В.Г. Бичков, В.В. Голубєва, В.М. Задорожний, А.І. Кочерга і др. Серед найбільш значущих авторів, які приділили увагу питанням економіки ресторанного бізнесу слід виділити роботи Дж. Уокера, Б. Марвіна, К. Егертона-Томаса, М. Палли.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на значну кількість публікацій, до останнього часу проблеми стратегічного управління підприємствами ресторанного бізнесу залишаються недослідженими, а наявні рекомендації з даного питання носять скоріше приватний характер.

Мета статті. Метою дослідження є розробка теоретичних і методичних рекомендацій щодо вдосконалення діяльності підприємств ресторанного бізнесу на основі створення системи стратегічного управління розвитком виробництва ресторанних послуг.

Виклад основного матеріалу. Асортимент послуг, які пропонують заклади ресторанного господарства, це сполучний елемент між попитом і

Таблиця 1

Класифікація та номенклатура додаткових послуг підприємств ресторанного бізнесу

№ з/п	Ознака	Приклад
1	По організації споживання та обслуговування	1. Свята, сімейні обіди та ритуальні заходи
		2. Конференції, семінари, наради, культурно-масові заходи в зонах відпочинку та інше
		3. Послуги офіціанта (бармена) по обслуговуванні дома
		4. Доставлення по замовленням споживачів, в тому числі, в банкетному виконанні
		5. Доставлення та обслуговування споживачів на рабочих місцях і дома у замовників
		6. Доставлення по замовленням та обслуговування в номерах гостиниц
		7. Бронювання місць в залі підприємств ресторанного господарства
		8. Продаж талонів та абонементів на обслуговування комплексних раціонів
		9. Співпраця з туристичними фірмами та готелями по обслуговуванню іноземних гостей
2	Технології	1. Надання зони бездротового Інтернету Wi-Fi
		2. Бронювання, замовлення столиків через сайт в Інтернеті
		3. Можливість оплати в ресторанах банківськими картами
3	По організації дозвілля	1. Організація музичного обслуговування організація музичного обслуговування
		2. Організація проведення концертів, програм вар'єте і відеопрограм
		3. Надання газет, журналів, настільних ігор, ігрових автоматів, більярду
		4. Організація проведення концертів, програм вар'єте і відеопрограм
		5. VIP послуги
		6. Надання можливості участі в процесі приготування страв
		7. Організація спортивних трансляцій
		8. Проведення презентацій страв, тематичних вечорів, тижнів національної кухні, дегустацій
4	Інформаційно-консультативні	1. Консультації фахівців з виготовлення, оформлення кулінарної продукції та кондитерських виробів і сервіруванні столу
		2. Консультації з питань використання кулінарної продукції при різних видах захворювань (в дієтичних відділеннях та їдалень)
		3. Організація навчання кулінарному майстерності
5	Дитячі та інші	1. Розробка дитячого меню
		2. Облаштування дитячих кімнат, ігрових майданчиків в ресторані
		3. Кімнати матері і дитини
		4. Організація свят, розважальних програм, ігор
6	Прочие услуги	5. Прокат столового білизни, посуду, приладів, інвентарю
		6. Продаж фірмових значків, квітів, сувенірів
		7. Надання парфумерії, приладдя для чищення взуття та ін.
		8. Дрібний ремонт і чистка одягу
		9. Упаковка страв і виробів «на винос»
		10. Надання телефонного та факсимільного зв'язку на підприємстві
		11. Гарантоване зберігання особистих речей (верхнього одягу), сумок і цінностей споживача
		12. Приготування страв, що не входять в меню (за індивідуальним замовленням)
		13. Виклик таксі
		14. Парковка
		15. Організація Happy hours
		16. Карти знижок, програми лояльності
		17. Благодійні заходи

Джерело: розроблено авторами

пропозицією, центральною ланкою ресторанного бізнесу. На нашу думку, в цій сфері діяльності важливою конкурентною перевагою є так само надання додаткових послуг. У літературних джерелах по організації ресторанного бізнесу немає чіткої класифікації послуг, що надаються, а тим більше, додаткових [1, с. 65].

Пропонована класифікація, грунтується на пропозиції даних послуг підприємствами ресторанного бізнесу (табл. 1).

Наведена класифікація не претендує на повноту, але дозволяє говорити про різноманіття рішень та підходів до задоволення потреб клієнтів і передбачення їх бажань. Перелік послуг, які надають заклади ресторанного господарства, може бути розширений в залежності від його типу, класу і специфіки обслуговуваного контингенту споживачів.

Складність вирішення проблем управління розвитком виробництва ресторанних послуг вимагає використання системного підходу. На сучасному етапі розвитку ресторанного бізнесу, в умовах швидко мінливого зовнішнього середовища і постійно зростаючої конкуренції, система управління повинна адекватно коригуватися відповідно до впливу різних економічних, соціальних та інших факторів [2, с. 36]. Це коректування повинно бути засноване на системному управлінні внутрішніми і зовнішніми зв'язками всіх її елементів.

Застосування системного підходу дозволить адекватно вирішувати проблеми управління розвитком виробництва ресторанних послуг, виробляти відповідні стратегії досягнення поставлених цілей в рамках раціональної та ефективної системи управління. Функціонування системи управління направлено, перш за все, на підвищення ефективності діяльності системи в цілому і основні показники її ефективності слід відшукувати в кінцевих результатах роботи об'єкта управління. Варто розробити структуру системи управління рестораном (рис. 1) [3, с. 114].

На нашу думку, такий підхід, до розуміння і усвідомлення системи стратегічного управління в сучасних економічних умовах допоможе вищим керівникам українських підприємств ресторанного бізнесу в мінімальні терміни здійснити переклад системи управління підприємством в режим стратегічного управління [4, с. 83]. Це в свою чергу дозволить одночасно здійснювати реактивне і превентивне реагування на фактори зовнішнього середовища, відповідно до пропонованої моделі.

Безумовно, системи оперативного і поточного управління стають активною категорією управління рестораном лише за умови наявності відповідної системи стратегічного управління.

Для виконання функцій управління підприємствами, закладами ресторанного господарства створюється відповідна структура системи управління, яка являє собою сукупність спеціалізованих підрозділів, взаємопов'язаних процесом прийняття та реалізації управлінських рішень [5, с. 251].

Для ефективного розвитку ресторанного бізнесу, необхідно мати систему управління, адекватну високого динамізму зовнішнього середовища, яку можна описати і графічно представити і відобразити схематично (рис. 2) [6, с. 202].

Система стратегічного управління управління організацією – це система, яка:

- спирається на вищих керівників і співробітників, що мають мотивовано професійний потенціал, як основу організації;
- спрямовує організацію до всебічного розвитку відносин зі споживачами з метою задоволення їх потреб за рахунок виробництва конкурен-

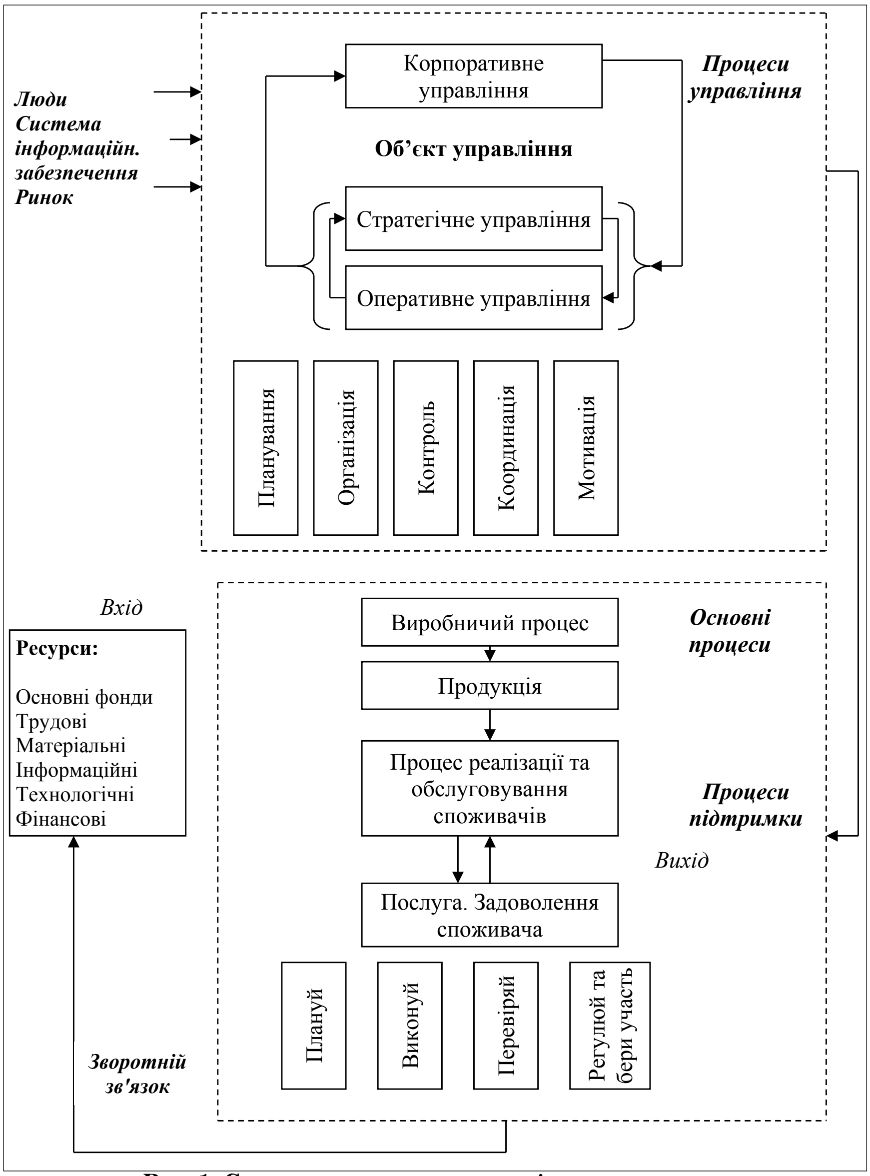

Рис. 1. Структура системи управління рестораном

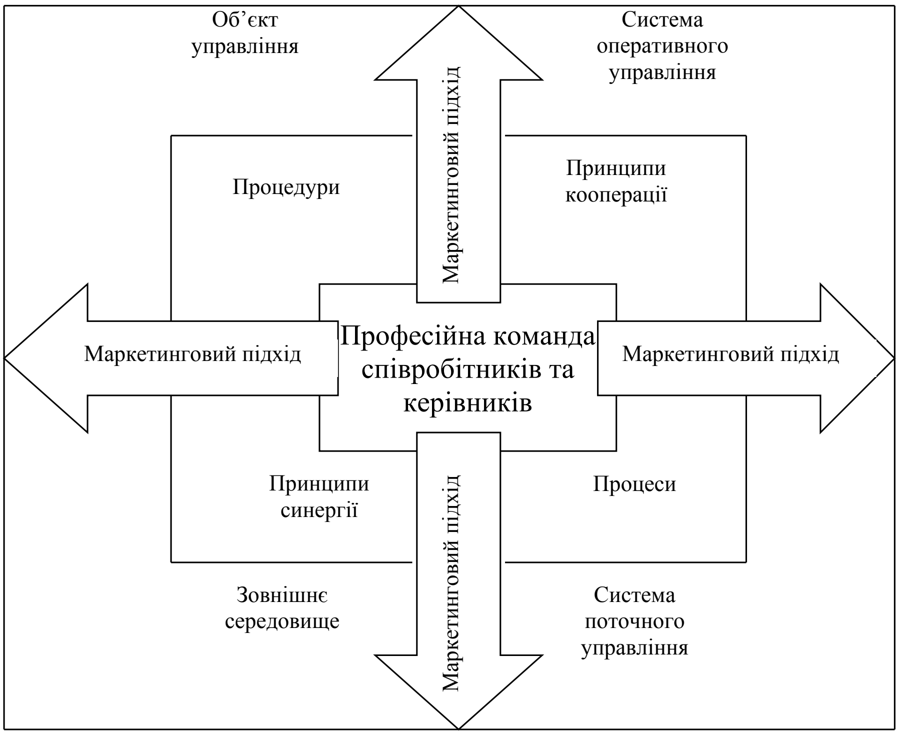

Рис. 2. Система стратегічного управління

тоспроможної продукції, надання якісних послуг та встановлення добросусідських відносин;

- визначає ефективність господарської діяльності підприємства через системи оперативного і поточного управління на основі принципів синергії;

- здійснює гнучке регулювання і своєчасні зміни в організації, викликане зовнішніми впливами і дозволяє домагатися конкурентних переваг;

- забезпечує сталий розвиток організації в довгостроковій перспективі, не порушуючи гармонію навколишнього простору, завдяки підприємницької стратегії і винахідливості в її реалізації [7, с. 48].

На нашу думку, в сфері ресторанного бізнесу весь план виробничо-господарської діяльності підприємства в цілому повинен бути оснований на план маркетингу.

Висновки і пропозиції. Дослідження показало, що дійсно об'єктивних причин настільки обмеженого використання інструментів стратегічного управління в діяльності підприємств ресторанного бізнесу немає, а існуючі причини пояснюються, з одного боку, недостатністю теоретичного опрацювання розуміння ролі системи стратегічного управління в системі управління підприємством, а з іншого – недостатньою кваліфікацією самих керівників.

Використання результатів дослідження в практичній діяльності, на нашу думку, дозволить забезпечити ефективність функціонування підприємств ресторанного бізнесу.

Список літератури:

1. Домбик О. М. Економічна суть діяльності підприємств готельно-ресторанного бізнесу / О. М. Домбик // Торгівля, комерція, підприємництво: зб. наук. праць / [редакц. кол.: В. В. Апопій, Ю. А. Дайновський, С. В. Скибінський та ін.]. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2013. – Вип. 15. – 64-66 (0,3 друк. арк.).
2. Жидков И.Е. Услуга как специфический товар индустрии гостеприимства / И.Е. Жидков, О.Ю. Тарасова // Сборник научных трудов кафедры экономической теории ТГУ им. Г.Р. Державина. Вып. 2. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2003. – С. 35-42
3. Завальнюк В.В. Розробка методики проектування маркетингової підсистеми в системі стратегічного управління інноваціями / Причорноморські економічні студії: наук. журн. – Одеса. – 2016. – № 7. – С. 112-116.
4. Завальнюк В.В. Методика проектування підсистеми інформаційного забезпечення стратегічного управління інноваційною діяльністю підприємства / Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2016. – № 8, Ч. 1. – С. 82-85.
5. Завальнюк В.В. Методика проектування підсистеми менеджменту в системі стратегічного управління підприємствами / Глобальні та національні проблеми економіки: електронне наукове фахове видання Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2016. – № 12. – С. 250-253.
6. Левицька І.В., Завальнюк В.В. Особливості впровадження інноваційних технологій в систему управління підприємствами ресторанного господарства //Левицька І.В., Завальнюк В.В. / Наукові праці Національного університету харчових технологій. – Київ: НУХТ, 2013. – Вип. 50. – С. 199-205.
7. Ляхова В.В. Ресторан в торговом центре: особенности бизнеса // Современные проблемы экономики и управления народным хозяйством: Сб. науч. ст. асп. СПбГИЭУ. Вып. 17 / Редкол.: Е.Б. Смирнов (отв. ред.) и др. – СПб.: СПбГИЭУ, 2006. – С. 46-52.

Левицкая И.В., Постовая В.В.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЕМ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА

Аннотация
В статье предложен группировки предприятий ресторанного бизнеса по классификационным признакам и разработана классификация и номенклатура дополнительных услуг, которые могут предоставлять заведения ресторанного хозяйства. Обоснованно системный подход к стратегическому управлению предприятиями ресторанного бизнеса. Разработана структура системы управления рестораном. Дополненная и систематизирована теоретическая база, которая необходима для формирования и функционирования системы стратегического управления рестораном. Дано понятие, а также определена роль и состав системы стратегического управления рестораном. Предложена динамическая модель процесса стратегического управления.
Ключевые слова: стратегическое управление, ресторанный бизнес, услуги, заведения ресторанного хозяйства, система управления.

Levytska I.V., Postova V.V.
Vinnitsa Trade and Economic Institution
Kyiv National University of Trade and Economics

STRATEGIC MANAGEMENT OF ENTERPRISES RESTAURANT BUSINESS

Summary
In this article the group companies in the restaurant business classifications and nomenclature and classification developed additional services that can provide institutions restaurant industry. Grounded systematic approach to strategic management of the restaurant business. The structure of the system of restaurant management. Enriched and systematized theoretical framework necessary for the formation and functioning of the faculty of system of strategic management of the restaurant. The concept and the role and composition of the strategic management of the restaurant. The proposed dynamic model of strategic management.
Keywords: strategic management, restaurants, services, facilities restaurant business management system.

УДК 65.011.3(045)

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ЯК ЦЕНТРАЛЬНА ЛАНКА ПРОЦЕСУ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Лозовський О.М.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглядається сутність процесу управління ризиками при формуванні та реалізації стратегічних рішень підприємства. Розкрито сутність поняття «ризик» у контексті розробки стратегії розвитку компанії. Проведена систематизація методів управління ризиками, які виникають у виробничій діяльності підприємства, а також розроблено алгоритм прийняття стратегічних рішень з урахуванням фактора ризику. Запропоновано основні заходи, направлені на зниження ризиків, які можуть бути застосовані при використанні того чи іншого методу, що призведе до більш ефективного управління підприємством.
Ключові слова: стратегічні рішення, процес прийняття стратегічних рішень, стратегічний ризик, ризик-менеджмент, стратегічне управління підприємством.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації економічних процесів, підвищення рівня конкуренції та нестабільності в умовах ринку, керівники підприємств і менеджери стикаються з проблемою, пов'язаною зі створенням нової стратегічної моделі розвитку або вдосконалення уже існуючих. Управління ризиком – важлива сторона діяльності будь-якого підприємства, так як ризик – невід'ємна складова частина бізнесу і всієї ринкової економіки. Імовірнісний характер формування і реалізації процесів стратегії розвитку підприємства призводить до того, що прийняті рішення є недостатніми для реальної ситуації, і в кінцевому підсумку призводять до незапланованих витрат і збитків. В такому випадку, необхідно перевести ситуації невизначеності

в ситуації ризику, де можливі фактори витрат і втрат відображаються в конкретних об'єктах і процесах підприємницької діяльності, і можуть бути оцінені та виміряні в будь-якому випадку. Таким чином, управління фактором ризику, з метою зберегти позиції на ринку, забезпечуючи конкурентні переваги і мінімізуючи негативні наслідки в ході реалізації моделі стратегічного розвитку, є дуже важливим аспектом у процесі прийняття стратегічних рішень на підприємстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема вивчення ризиків та управління ними досліджувалася багатьма зарубіжними економістами і вченими з країн СНД, таких як: І. Балабанова, Т. Бертон, В. Вітлинський, В. Гранатуров, Д. М. Кейнс, Г. Клейнер, Г. Марковіц, А. Маршалл, Ф. Найт, А. Петров, О. Устенко, Е. Уткін, Д. Ченнон та ін. Їх роботи присвячені дослідженню сутності ризику, характеристиці методів оцінки рівня ризику, побудові моделі управління ризиками. Проте, на сьогоднішній день, дослідження процесу управління ризиками, особливо стратегічними, є актуальною проблемою та вимагає постійного вивчення в теоретичній і практичній площині.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Так як підприємства, які функціонують в умовах ринкової економіки, діють в постійно мінливих умовах, вплив яких може привести до втрати конкурентоспроможності, банкрутства підприємства, різних проблем у стосунках із контрагентами і державою, та інших негативних наслідків, то проблема управління ризиками в процесі стратегічного управління підприємством є досить актуальною і потребує подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті. Головною метою цієї роботи є визначити сутність процесу управління ризиками в контексті формування та реалізації стратегії підприємства, та розробити алгоритм прийняття стратегічних рішень з огляду на фактор ризику.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі прийняття стратегічних рішень, всім учасникам реалізації стратегії підприємства необхідно визначити, що саме слід розуміти під поняттям «ризик». Британський економіст Д. Шеннон дає наступне визначення ризику в зв'язку з необхідністю оцінки бізнесу: «Ризик – це рівень невпевненості (або невизначеності), пов'язаний із отриманням очікуваних майбутніх доходів» [6, с. 107]. Н. Внукова і В. Смоляк визначають ризик як явище, притаманне підприємству, і характеризується можливим рівнем загрози його виробництву і продажу, наслідком якого є невдача в отриманні прибутку або його дефіцит [1, с. 26]. За словами Г. Клейнера, по відношенню до стратегічного прийняття рішень, ризик означає можливість таких їх наслідків, за яких цілі частково або повністю не досягаються [3, с. 114].

На нашу думку, визначення терміну «ризик», запропоноване Г. Клейнером, є найбільш узагальнене в контексті розробки стратегії розвитку підприємства. По суті, невдача в досягненні стратегічних цілей підприємства може бути виражена в зменшенні продажів продукту і обсягу виробництва, кількісним втратам ресурсів, в тому числі фінансових, і, отже, зменшення запланованих доходів. Клейнер вважає, що ризики, які виникають в процесі стратегічного прийняття рішень, реалізації бізнес-стратегії, автоматично стають стратегічними. Таким чином, вони являють собою ймовірність виникнення таких подій, при яких відхилення від стратегічних цілей або неможливість їх досягнення є можливим. В такому випадку, підприємство може зазнати збитків, втратити свої конкурентні переваги в результаті управлінських рішень по розробці та реалізації стратегії розвитку.

Таким чином, виявлення і прогнозування стратегічних ризиків є необхідною умовою для успішного управління підприємством. Такі дії мають на увазі необхідність розгляду ймовірності несподіваних подій, які знижують ефективність адміністративних рішень по розробці стратегії, загрожують можливості її реалізації у відповідності до набору цілей у довгостроковій перспективі розвитку підприємства.

Насамперед, приймаючи рішення, менеджер стикається із невизначеністю як зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства в процесі розробки стратегічного плану. Під терміном «невизначеність» мається на увазі така ситуація, за якої прийняття управлінських рішень відбувається в умовах недостатньої інформованості про зовнішні і внутрішні фактори макросередовища. У такій ситуації, приймаючи рішення про стратегію розвитку підприємства, виникають труднощі із прогнозуванням можливих змін. Ситуація невизначеності збільшує ймовірність невдачі стратегії підприємства, ускладнює розрахунок витрат і виявлення ризиків, пов'язаних зі стратегічними напрямками розвитку підприємства. Керівники підприємств повинні встановити або оновити зв'язок між внутрішнім і зовнішнім середовищем для того, щоб отримати необхідну інформацію і використовувати її для ідентифікації стратегічних ризиків. Таким чином, ситуація невизначеності трансформується в ситуацію ризику, яка, з точки зору усталених інформаційних каналів, буде більш прийнятною для пошуку стратегічних рішень.

При розробці і прийнятті стратегічних рішень, необхідно визначити, як уникнути або звести до мінімуму їх потенційні негативні наслідки, пов'язані з фактором ризику, який може бути виражений в появі надмірних витрат в ході реалізації моделі стратегічного розвитку підприємства; можливі втрати матеріальних, трудових і фінансових ресурсів; погіршення фінансового стану підприємства; часткова або повна нездатність досягти своїх цілей і т. д. Вирішення цієї проблеми можливе за допомогою певної функції управління – управління ризиками.

Грамотна оцінка ризиків дозволяє керівникам організації якісно і кількісно виміряти ступінь відхилення результатів, а також виявити фактори ризику по кожному з напрямків діяльності та їх комплексу [4].

Слід зазначити, що в сучасних умовах розвитку бізнес-середовища в Україні, вітчизняні підприємства в цілому вносять зміни в свої підходи до управління ризиками, «вирішуючи проблеми тоді, коли вони виникають», в той час як міжнародні компанії здійснюють нові тенденції модернізації механізму управління ризиками – з

метою запобіжного впливу на можливі негативні наслідки.

Відповідно до Стандарту з Управління Ризиками, прийнятого Федерацією європейських асоціацій ризик-менеджерів (FERMA), управління ризиками є центральною ланкою стратегічного управління підприємством. Цей процес описується як такий, після якого організація систематично аналізує ризики кожного виду діяльності з метою забезпечення максимальної ефективності кожного кроку і всіх заходів у цілому. Ризик-менеджмент як єдина система управління ризиками повинна включати в себе програму контролю над виконанням поставлених задач, оцінку ефективності виконуваних дій, а також систему заохочення на всіх рівнях організації [7, с. 3].

Саме процес управління ризиками повинен включати в себе реалізацію наступних основних етапів:

1. Постановка цілей. Не дивлячись на їх різноманіття, у фінансовій практиці вони можуть бути зведені до забезпечення отримання запланованого рівня доходності, недопущення зростання витрат, збереження капіталу власників і т. д. Постановка цілі передбачає вирішення різних компромісів: між бажаним і можливим, необхідними ресурсами і їх обмеженістю, очікуваним результатом і ризиком його досягнення та ін. За результатами реалізації першого етапу визначається початковий рівень ризику операції чи проекту.

2. Виявлення можливих видів ризику, їх основних джерел і найбільш вагомих факторів. Основою для цього слугують особливості та специфіка передбачуваної діяльності, а також внутрішнього і зовнішнього середовища. Ідентифікація ризиків по видам, базовим ознакам і можливим наслідкам необхідна для їх наступної оцінки, правильного вибору і розробки дій по їх зниженню і нейтралізації.

3. Оцінка виявлених ризиків. Метою цього етапу є кількісний опис їх характеристик, таких як вірогідність здійснення, розмір можливої вигоди і втрат. В процесі проведення подібної оцінки формують набір алгоритмів розвитку операції, виявляють чи моделюють їх вірогідні розподіли.

4. Вибір і реалізація адекватних методів, а також відповідних інструментів управління ризиком.

5. Контроль виконання і аналіз ефективності прийнятих рішень.

Ідентифікація ризику відноситься до якісного аналізу, а його оцінка – до кількісного. Джерелами інформації для аналізу ризиків є бухгалтерська звітність підприємства, організаційна структура та штатний розпис. Аналіз ризику не обов'язково завершується прийняттям рішення. В ході його проведення можуть виявитися нові фактори ризику, а в оцінку виявлених раніше ризиків можуть бути внесені корективи і т. д.

Наступний дуже важливий аспект у розробці та прийнятті стратегічних рішень на підприємстві полягає у визначенні методів управління ризиками:

- ухилення від ризику (або уникнення);
- попередження і контроль можливих втрат (або поглинання);
- збереження ризику (прийняття ризику на себе);
- передача ризику.

Ухилення або уникнення – найбільш простий метод, сутність якого полягає або в повній відмові від участі в ризикових операціях, або у реалізації лише тих із них, які пов'язані із незначним рівнем ризику. Конкретними формами застосування цього методу є відмова від послуг ненадійних партнерів, прагнення працювати лише з надійними контрагентами – споживачами і постачальниками, отримання гарантій і доручень, передплат і т. д. Проблеми в застосуванні даного методу пов'язані з тим, що на практиці важко знайти операції з гарантованим рівнем неризикового доходу чи з відносно малим ризиком при високій віддачі. Як правило, ухилення від ризику одночасно означає втрату можливої вигоди. Варто також зазначити, що далеко не завжди можна ухилитися від ризику, особливо при реалізації нових чи наукомістких проектів, які визначають конкурентоспроможність і виживання підприємства в умовах ринку.

Попередження і контроль можливих втрат передбачає розробку певних дій, направлених на зниження і контроль негативних наслідків виявлення ризику, наприклад створення систем фінансового моніторингу, навчання персоналу, детальне спостереження за технологічними процесами, регулярне сервісне обслуговування обладнання, його перевірку і тестування, залучення систем контролю якості і т. д.

Прийняття або збереження ризику означає готовність підприємства покрити можливі втрати за свій рахунок. Зазвичай, цей метод застосовують у випадках, коли вдається достатньо чітко і конкретно ідентифікувати джерело ризику. Очевидно, що доцільно приймати тільки такі ризики, які передбачають коливання майбутніх результатів як у негативну, так і в позитивну сторону. Таким чином, особа, яка приймає рішення, по-перше, згодна ризикувати, а по-друге, очікує благополучний для себе вплив факторів подібних ризиків, наприклад ріст об'ємів продажу, підвищення рівня цін реалізації на проектну продукцію, зниження закупівельних цін на сировину і матеріали, покращення ринкової кон'юнктури і т. д. Реалізація даного методу часто зводиться до створення спеціальних фондів і резервів, з яких будуть компенсуватися можливі втрати.

Перенос або передача ризиків полягає в їх «перекладі» на інших учасників операції чи третіх осіб. Розрізняють три основні способи переносу ризиків – страхування, диверсифікація і хеджування.

Ще одним важливим процесом у прийнятті стратегічних рішень є зниження ступеня ризику, що являє собою більш гнучкі інструменти управління для зменшення вірогідності і об'єму втрат. Характеристика кожного прийому зниження ступеня ризику наведено у таблиці 1.

Прийняття стратегічних рішень є усвідомленим творчим процесом вибору однієї або декількох альтернатив із наявних або потенційно можливих варіантів дій, спрямованих на досягнення поставленої стратегічної мети підприємства.

На основі узагальнення існуючого досвіду ми пропонуємо власний алгоритм прийняття стратегічних рішень із урахуванням фактора ризику, який складається із чотирьох основних етапів.

Таблиця 1

Основні прийоми зниження ступеня ризику при прийнятті стратегічних рішень на підприємстві

Назва прийому	Характеристика
Розподіл (дисипація) ризику	Прийом розподілу ризику являє собою інструменти управління через визначення загального ризику, шляхом об'єднання з іншими учасниками, зацікавленими в успішності спільної справи. Підприємство має можливість зменшити рівень власного ризику, заохочуючи партнерів до вирішення спільних проблем.
Диверсифікація концентрації ризику	Принцип дії механізму диверсифікації заснований на розподілі ризиків, які перешкоджають їх концентрації. Даний механізм використовується насамперед для нейтралізації негативних наслідків, викликаних дією внутрішніх факторів формування ризику. Ці види ризику можуть бути пов'язані із недооцінкою окремих напрямків діяльності, неефективним менеджментом та іншими причинами.
Премія за ризик	Цей прийом означає здійснення різноманітних надбавок (до ціни, рівня відсоткової ставки, тарифу тощо), які виступають у вигляді «плати за ризик». Премія компенсує дію факторів ризику, які є систематичними і не можуть бути диверсифікованими.
Лімітування	Лімітування – це встановлення граничних сум витрат, продажу, кредиту тощо. Цей прийом застосовується підприємствами при здійсненні продажу товарів у кредит, наданні позик, визначенні сум капіталовкладень.
Самострахування (внутрішнє страхування)	Самострахування – це децентралізована форма створення безпосередньо підприємством натуральних і грошових страхових фондів для оперативного подолання тимчасових труднощів фінансово-комерційної діяльності. Як наслідок, можливі збитки будуть покриті поточними грошовими засобами чи за допомогою резервного фонду. Цей прийом є ефективним тоді, коли вірогідність негативних наслідків і сума можливих втрат невелика.
Хеджування	Цей прийом являє собою систему заходів, які дозволяють передати партнеру ризик реалізації фінансових операцій, пов'язаний із непередбачуваними змінами в майбутньому курсі валют, цінами на товар, відсотковими ставками і т.д. Це один із найвідоміших механізмів підприємств по управлінню ризиками.
Страхування ризику	Сутність даного прийому полягає у передачі ризику (відповідальності за результати негативних наслідків) за певну винагороду комусь іншому, тобто в розподілі збитків між учасниками страхування. Для страхування підходять масові (багаторазово повторювані) види ризику.

Джерело: розроблено автором за даними [2]

На першому етапі процесу прийняття стратегічного рішення в умовах ризику необхідно виявити проблеми, що мають місце в діяльності підприємства на основі стратегічного аналізу зовнішніх і внутрішніх умов діяльності підприємства, визначити його стратегічну позицію, оцінити ефективність розробки й реалізації стратегій. Наступним кроком є здійснення аналізу виявлених проблем та їх ранжування за критеріями невідкладності вирішення, значущості для підприємства та тенденцій його розвитку.

На другому етапі здійснюється формування стратегічного рішення, яке включає постановку завдання, формулювання критеріїв і обмежень прийняття рішення в умовах ризику та розробку альтернативних варіантів рішення. Під час постановки завдання керівникам підприємств необхідно чітко визначити мету, яку вони прагнуть досягти в результаті вирішення виявленої проблеми. Далі необхідно сформулювати ряд обмежень на підприємстві, які перешкоджають можливості прийняття стратегічних рішень в умовах ризику (ресурсні, фінансові, кадрові, кваліфікаційні, організаційні, психологічні та інші обмеження), а також критерії оцінювання ступеня досягнення мети і вирішення виявлених проблем.

Третім етапом є підготовка стратегічного рішення, що включає оцінку розроблених альтернатив рішення, вибір найбільш оптимального з них, затвердження і документальне оформлення. Найважливішим елементом формування стратегічного рішення є розробка його альтернативних варіантів: чим більше варіантів рішення буде розглянуто керівниками, тим більша ймовірність того, що вони знайдуть серед них оптимальний варіант. Основні методи розробки альтернативних варіантів стратегічних рішень можна об'єднати у три групи: формалізовані матричні інструменти, експертні індивідуальні і колективні методи та досвід керівника. Далі потрібно здійснити оцінку ризиків, за якої визначається рівень ризику і ступінь його впливу на діяльність підприємства. За результатами оцінки ризиків обирається найбільш оптимальне стратегічне рішення.

На четвертому етапі керівники здійснюють безпосередню реалізацію обраного стратегічного рішення, яка полягає в організації виконання рішення (доведення прийнятого рішення до безпосередніх виконавців, створення необхідних умов для його виконання, мотивація працівників до реалізації цього рішення і т.д.), здійсненні поточного контролю за ходом реалізації рішення в процесі його виконання, а також у здійсненні оцінки вирішення проблеми. Цей етап полягає у здійсненні цілеспрямованого управління ризиками, застосуванні методів зниження рівня ризику або запобіганні його виникненню, оцінці нової ситуації ризику. У разі, якщо проблема не вирішена, необхідно повернутися до першого етапу процесу прийняття стратегічного рішення.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Фактор ризику впливає на процес прийняття управлінських рішень, визначаючи його процес, етапи та характер. Приймаючи рішення щодо проведення тієї чи іншої операції, менеджер зобов'язаний враховувати всі виникаючі при

цьому ризики і їх можливі наслідки. Прийняття стратегічних рішень є усвідомленим творчим процесом вибору однієї або декількох альтернатив з наявних або потенційно можливих варіантів дій, спрямованих на досягнення поставлених стратегічних цілей підприємства. На кожному етапі процесу прийняття стратегічних рішень існують різноманітні види ризиків, які необхідно врахувати та знизити рівень їхнього впливу, що дасть змогу приймати ефективніші рішення з меншими витратами ресурсів та вищою ймовірністю їхньої реалізації. Саме тому управління ризиками повинно бути невід'ємною частиною стратегічного управління підприємством.

Список літератури:

1. Внукова Н. М. Економічна оцінка ризику діяльності підприємств: проблеми теорії та практики : монографія / Н. М. Внукова, В. А. Смоляк. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 182 с.
2. Гримашевич О. Н. Методы управления рисками промышленных предприятий / О. Н. Гримашевич // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2012. – № 1. – С. 72–74.
3. Клейнер Г. Б. Предприятие в нестабильной экономической среде: опасности, стратегии, безопасность / Г. Б. Клейнер, В. Л. Тамбовцев, Р. М. Качалов. – М. : Экономика, 1997. – 288 с.
4. Лозовський О. М., Шевчук О. О. Основні методи оцінки рівня ризиків у процесі управління підприємством // Молодий вчений. – 2014. – №. 5 (08). – С. 138-141.
5. Лукасевич И. Я. Финансовый менеджмент : учебник / И. Я. Лукасевич. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Эксмо, 2010. – 768 с.
6. Channon, D. F. Multinational strategic planning / D. F. Channon. – NJ. : AMACOM Cop., 1978. – 344 c.
7. Risk management Standard [Електронний ресурс] / Federation of European Risk Management Associations – 2003. – С. 15 – Режим доступу : http://www.ferma.eu/app/uploads/2011/11/a-risk-management-standard-english-version.pdf

Лозовский А.Н.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ КАК ЦЕНТРАЛЬНОЕ ЗВЕНО ПРОЦЕССА СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Аннотация
В статье рассматривается сущность процесса управления рисками при формировании и реализации стратегических решений предприятия. Раскрыто сущность понятия «риск» в контексте разработки стратегии развития компании. Проведена систематизация методов управления рисками, которые возникают в производственной деятельности предприятия, а также разработан алгоритм принятия стратегических решений с учетом фактора риска. Предложены основные меры, направленные на снижение рисков, которые могут быть применены при использовании того или иного метода, что приведет к более эффективному управлению предприятием.
Ключевые слова: стратегические решения, процесс принятия стратегических решений, стратегический риск, риск-менеджмент, стратегическое управление предприятием.

Lozovsky A.N.
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of
Kyiv National University of Trade and Economics

RISK MANAGEMENT PROCESS AS A CENTRAL ELEMENT OF STRATEGIC MANAGEMENT

Summary
The article deals with the essence of the risk management process in the formation and implementation of strategic enterprise solutions. The essence of the concept of "risk" is disclosed in the context of the development strategy of the company. There is conducted the systematization of methods management risks that arise up in productive activity of enterprise, and also designed the algorithm of strategic decision making based on risk factor. The basic measures are suggested to reduce the risks that can be applied when using a particular method that will lead to more effective management of the enterprise.
Keywords: strategic decisions, strategic decision-making process, strategic risk, risk-management, strategic management of enterprise.

УДК 005.8

ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ И ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ

Марущак И.А.
Национальный университет кораблестроения имени адмирала Макарова

Исследованны основные проблемы экономической оценки водных ресурсов. Рассмотрены основные подходы оценки природных ресурсов. Проведена оценка недостатков методов. Изучена оценка водных ресурсов по отдельным направлениям ее использования. Рассмотрены замыкающие затраты на водные ресурсы.
Ключевые слова: водные ресурсы, экономическая оценка, проблемы, вода, подход.

Постановка проблемы. Водные ресурсы имеют важное хозяйственное значение. Вода является важным компоненто окружающей среды, который является ограниченным, возобновляемым и уязвимым природным ресурсом. Она выступает также необходимым технологическим компонентом производства во многих отраслях экономики. Вместе с этим водные ресурсы национальное богатство, находящиеся в собственности государства. Пользование водными ресурсами должно осуществляться строго на законодательной основе, предполагающей разработку соответствующего механизма их рационального использования и эффективной охраны.

В качестве водных ресурсов обычно рассматриваются не все пресные воды, а только доступные для использования. Они оцениваются двумя основными показателями: статическими, или вековыми, запасами воды (км^3 или м^3) и возобновляемыми (км^3/год или м^3/сек). К статическим запасам относятся воды, единовременно находящиеся в таких водных объектах, как реки, озера. Болота и ледники, в водоносных породах земли. Возобновляемые воды – та их часть, которая периодически возобновляется в водных объектах благодаря происходящему на Земле круговороту воды.

Для водных ресурсов характерна сильная изменчивость режимов времени, начиная от суточных кончая вековыми колебаниями водообильности каждого источника. Сложное взаимодействие множества факторов придает колебаниям стока характер случайного процесса. Поэтому расчеты, относящиеся к водным ресурсам принимают вероятностный, статистический характер.

На практике дело обстоит сложнее. Использование воды для растворения и транспортировки полезных веществ или отходов, охлаждение тепловыделяющих агрегатов или в качестве теплоносителя ведет к качественным изменениям (загрязнение, нагрев) отходящих вод и (при их сбросе) самих источников водоснабжения. При использовании воды для орошения она лишь частично (и зачастую в измененном качественном состоянии) возвращается в местные каналы стока, в основном в результате испарения с почвы уходит в атмосферу, включаясь в наземную фазу круговорота в других, обычно весьма отдаленных, районах.

Экономическая оценка водных ресурсов как объектов природопользования предусматривает определение объемов их использования для оптимального распределения объема воды и источники водопотребления между участниками водохозяйственного комплекса.

Хотя вода – возобновляемый природный ресурс, он на Украине ограничен. Размещение водных ресурсов очень неравномерно, к тому же они загрязнены. Поэтому важным фактором является рациональное использование воды.

Анализ последних исследований и публикаций. Особую актуальность приобретают вопросы экономической оценки водных ресурсов. Как отметил Хачатуров Т.С. – «Первоочередной задачей является проведение экономической оценки природных ресурсов и широкого ее использования на практике». Боровских Б.А. подчеркивает, что экономическая оценка природных ресурсов – инструмент планирования рационального размещения производительных сил, выбора вариантов хозяйственных решений и важная предпосылка охраны окружающей среды.

Мелешкина М.Т. и другие отмечают, что экономическая оценка водных ресурсов является важнейшим средством не только оптимального их использования, но и служит также средством экономического регулирования качества воды.

Цели экономической оценки водных ресурсов наиболее полно отражены в работе Матлина Г.М.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В настоящее время экономическая оценка природных ресурсов водных объектов отсутствует. Хотя национальное богатство является совокупностью экономических активов страны, составляющих необходимое условие общественного производства и жизнедеятельности людей, сегодня оно практически исчисляется как сумма стоимости основных фондов, материальных оборотных средств и запасов, а также накопленного домашнего имущества. Стоимость водных, рекреационных, рыбных и иных ресурсов водных объектов при этом не учитывается (впрочем, как не учитываются и другие природные ресурсы: земля, леса, недра и т.д.). В результате все возрастающие затраты, связанные с очисткой загрязненных сточных вод, сохранением биологических и рекреационных ресурсов водных объектов, лечением людей от заболеваний, вызванных употреблением некачественной воды, увеличивают макроэкономические показатели, что часто принимается за «прогресс». В то же время учет финансовых потерь от деградации водных объектов мог бы изменить подобные оценки на прямо противоположные.

Постановка задачи. Необходимо проанализировать существующие подходы в экономической оценке водных ресурсов, а также проблемы связанные с их применением.

Изложение основного материала исследования. В настоящее время в экономической науке получили развитие ниже следующие основные подходы социально-экономической оценки природных ресурсов для их отражения в структуре национального богатства (по рыночной стоимости).

Затратный подход. В соответствии с ним оценка природных ресурсов определяется по величине затрат на их добычу, освоение или использование. На этом принципе основано, например, установление платы за забор воды промышленными предприятиями. Основным недостатком рассматриваемого подхода для целей его использования при оценке национального богатства страны является то, что природный ресурс более высокого качества, расположенный на более удобной для освоения территории, получит меньшую стоимость, в то время как его потребительская стоимость будет выше, чем ресурса более низкого качества. Таким образом, данный подход менее применим для стимулирования рационального природопользования.

Указанный подход основывается на определении общей совокупности всех элементов затрат живого и овеществленного труда (непосредственно трудовых затрат, средств производства и иных составляющих) на освоение, разведку, вовлечение в хозяйственный оборот, количественное воспроизводство и качественное возобновление, а также на охрану и защиту различных видов природных ресурсов. Исчисление такого рода затрат может производиться при этом в ценах как на какой-либо исходный момент (по величине и структуре издержек), так и в существующих ценах на момент проведения расчетов.

Результативный подход. Согласно этому подходу экономическую оценку (стоимость) имеют лишь те природные ресурсы, которые приносят доход. Другими словами, стоимость ресурса определяется денежным выражением стоимости первичной продукции, получаемой от эксплуатации природного ресурса, либо разницей между полученным доходом и текущими затратами.

Такой подход также имеет много недостатков. Во-первых, не для любого природного ресурса можно определить стоимость первичной продукции. К примеру, сырая нефть, добытая из скважины, имеет вполне определенную товарную стоимость, в то время как определение дохода от воды в первичном продукте представляет сложную проблему, если это не товарная (минеральная) вода, используемая для непосредственного потребления (как питье). Во-вторых, доход от использования ресурса может быть как прямым, так и косвенным, который очень сложно оценить. Это относится, в частности, к использованию природных объектов в рекреационных целях, к климатическим ресурсам территории и т.д. В-третьих, при таком подходе не учитывается фактор времени. Неиспользуемый ресурс, не имеющий в соответствии с данным подходом стоимости, может быть востребован и даже стать дефицитным в процессе освоения территории и развития новых технологий и производств.

Затратно-ресурсный подход. При этом подходе при определении стоимости природного ресурса соединяются затраты на его освоение и доход от его использования. Данная концепция имеет то достоинство, что социально-экономическая оценка природного ресурса, полученная таким способом, будет выше, чем в предыдущих случаях, что стимулирует рациональное природопользование. Однако ему присущи недостатки первых двух подходов.

Воспроизводственный подход. Данный подход является сравнительно новым, поскольку связан с обострением экологической обстановки в стране. Суть его состоит в следующем. Совокупность возобновляемых и невозобновляемых природных ресурсов на определенной территории и состояние окружающей среды, приближенное к естественному (заданному) уровню, рассматриваются как некий стандарт, отправной уровень. Использование какого-либо природного ресурса должно подразумевать его восстановление в прежнем качестве (для возобновляемых ресурсов) и количестве, либо (для невозобновляемых) компенсацию с учетом неухудшения качества окружающей среды на данной территории. Стоимость природного ресурса будет в данном случае определяться как совокупность затрат, необходимых для воспроизводства (или компенсации потерь) ресурса на определенной территории. Однако подобный подход предполагает потенциальную дефицитность природных ресурсов и во многих случаях может привести к завышенным оценкам.

Экономическая оценка водных ресурсов как национального богатства производится в составе каждого водного объекта по всей совокупности направлений их использования.

В качестве водных объектов, по которым производится их оценка на макроуровне, принимаются: реки, болота, озера, ледники, наледи и снежники, месторождения подземных вод.

Общая стоимость водных ресурсов водного объекта определяется как сумма оценок водных ресурсов по всем направлениям их использования.

Экономическая оценка водных ресурсов осуществляется в следующей последовательности. Первоначально производится потенциальная экономическая оценка водных ресурсов, как основа всех форм жизни на планете и, прежде всего, существования человека и общества, флоры и фауны, включая ландшафтно-эстетическое воздействие на человека .

Затем производится оценка водных ресурсов по отдельным направлениям их использования.

Замыкающие затраты на воду представляют собой допустимые общественно необходимые затраты на прирост располагаемых водных ресурсов, в связи с изменением объемов их потребления в рассматриваемом районе, для данного периода времени и отражают территориально-дифференцированную ограниченность запасов водных ресурсов. В качестве замыкающих водохозяйственных мероприятий и объектов могут выступать водохранилища и гидроузлы для регулирования речного стока с целью целевых и комплексных пропусков, объекты территориального перераспределения речного стока, мероприятия по экономии водных ресурсов и т.д.

Используемая в расчете водная рента отражает дифференциацию объективных условий

получения дополнительного дохода водопользователями, не зависящих от значительных финансовых и трудовых затрат в водоемких отраслях экономики.

Экономическая оценка водных ресурсов, используемых для хозяйственных и иных целей без изъятия воды, определяется на основе водной ренты.

Подлежат экономической оценке и водные биоресурсы. К водным биоресурсам относятся запасы рыбы, водных беспозвоночных, водных млекопитающих, водорослей, других водных растений и животных. Водные биоресурсы являются воспроизводящимися живыми ресурсами, ограниченными по объему и зависящими от состояния окружающей природной среды. Они могут быть мигрирующими, бассейновыми и эндемическими (принадлежащими строго определенному месту).

Рыбы и другие водные животные признаются мигрирующими видами, если в различные периоды своего жизненного цикла они могут находиться во внутренних водах, территориальном море, на континентальном шельфе, в «исключительной» (природоохранной) зоне, открытом море, а также в водах иностранных государств.

Экономическая оценка водных биоресурсов производится на основе общего их допустимого улова, представляющего собой научно-обоснованную величину годового изъятия конкретного вида в определенном районе, установленную с учетом его биологических особенностей.

Выводы из данного исследования. В числе основных методологий в экономической оценке природных (водных) ресурсов можно отметить – «затратный», «результативный», а также используемые при этом их комбинации. Основные положения «затратной» концепции наиболее полно представлены в трудах С.Г. Струмилина. Методически наиболее правильным считается путь установления единой экономической оценки воды в каждом районе по ведущему виду водопользования, обеспечивающему наибольший экономический эффект, либо по тому виду водопользования, развитие которого без воды вообще невозможно. Ряд экономистов предлагают оценивать воду как природный ресурс посредством определения величины водной дифференциальной ренты через показатели замыкающих приведенных затрат по производству аналогичной продукции в другом районе или заменяющей ее продукции вообще без использования данного ресурса.

По мнению Ташматова З.Х. и Бесчинского А.А. рентную оценку воды необходимо определять как разницу между замыкающими затратами в данном районе и прямыми затратами, осуществляемыми той или иной водохозяйственной организацией по подготовке воды для подачи потребителю, так как, они считают, что рентный доход – результат не от высокого уровня хозяйствования той или иной организации, а эффект от использования водных ресурсов в орошаемом земледелии в лучших условиях (с меньшими водохозяйственными затратами).

Принимая во внимание тот факт, что в ряде регионов резервы экстенсивного использования природных ресурсов практически исчерпаны, а состояние окружающей среды близко к критическому, именно подобный подход представляется наиболее актуальным и целесообразным.

Следует отметить, что с точки зрения обеспечения экологически устойчивого развития воспроизводственный подход представляется наиболее приемлемым, однако из-за высоких компенсационных затрат сфера его применения ограничивается (применительно к задачам сохранения биоразнообразия), в основном, редкими и исчезающими видами и особо охраняемыми территориями. Оценки, проводимые методом восстановительной стоимости, наиболее приемлемы в условиях отсутствия данных о рыночных ценах на биологические объекты.

Список литературы:

1. Хачатуров Т.С. «Экономика природопользования». – М.: Экономика, 1982. – 232 с.
2. Боровских Б.А. Планирование природопользования: Вопросы методологии. – М.: Экономика, 1979. – 168 с.
3. Мелешкина М.Т., Зайцев А.П., Маринов Х. Экономика и окружающая среда./Взаимодействие и управление. – М.: Экономика, 1979. – 207 с.
4. Экология. Основы реставрации. В.П. Князева М., 2005.

Марущак І.А.
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

ВОДНІ РЕСУРСИ ТА ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ЇХ ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ

Анотація
Досліджені основні проблеми економічної оцінки водних ресурсів. Розглянуті основні пыдходи оцінки природних ресурсів. Проведена оцінка недоліків методів. Досліджена оцінка водних ресурсів за окремими напрямами її використання. Розглянуто замикаючі витрати на водні ресурси.
Ключові слова: водні ресурси, економічна оцінка, проблеми, вода, підхід.

Marushchak I.A.
Admiral Makarov National University of Shipbuilding.

WATER RESOURCES AND KEY ISSUES OF THE ECONOMIC ASSESSMENT

Summary
Study of the main problems of economic evaluation of water resources. The basic approaches assessment of natural resources. The evaluation of the shortcomings of methods. Studied the assessment of water resources in some areas of its use. We consider the closing costs on water resources.
Keywords: water resources, economic evaluation, problems, water, approach.

УДК 336.717

ОЦІНКА КРЕДИТНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ

Марченко О.В., Золотопуп Ю.М.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

Розглянуто теоретичні підходи до визначення кредитної та інвестиційної діяльності банку. Виявлено схожість та відмінності між кредитними та інвестиційними операціями банку та визначено, що дані операції фактично поєднуються в єдиному кредитно-інвестиційному портфелі. Також виявлено фактори впливу на кредитно-інвестиційну діяльність, наявність ризиків у ній та встановлено існування необхідності знаходження ефективних методів їх зниження. Проаналізовано структуру та зміну обсягів основних складових кредитно-інвестиційного портфелю ПАТ «ТАСкомбанк» протягом 2014-2016 років. Розраховано коефіцієнт рівня кредитно-інвестиційного портфелю ПАТ «ТАСкомбанк» за 2014-2016 роки для визначення характеру кредитно-інвестиційної діяльності банку.
Ключові слова: банківські інвестиції, банківське кредитування, кредитно-інвестиційна діяльність банку, характер кредитно-інвестиційної діяльності банку, кредитно-інвестиційний портфель банку.

Постановка проблеми. Зважаючи на те, що кредитно-інвестиційна діяльність банку має суттєве значення як для нього самого, оскільки є його основним джерелом прибутку, так і для економіки країни в цілому, треба здійснювати оцінку такої діяльності. Ці дії мають звести до мінімуму існуючі ризики та покращити стан кредитно-інвестиційного портфелю банку. Отже, існує потреба в дослідженні основних складових кредитно-інвестиційного портфелю та виявленні негативних факторів впливу на кредитно-інвестиційну діяльність банку з метою їх уникнення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, які пов'язані з кредитно-інвестиційною діяльністю банку розглядали та вивчали такі науковці, як: Череп А.В., Андросова О.Ф., Леонов С.В., Луців Б.Л., Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Герасимович А.М., Заславська О., Ляхова О.О., Мамонов Г.В., Огородник В.В. та інші.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Залишається актуальною проблема забезпечення достатності ресурсної бази банку, оскільки саме вона є фундаментом формування і використання кредитно-інвестиційного потенціалу банківської установи та знаходження ефективних методів зниження ризиків, притаманних для кредитно-інвестиційної діяльності.

Мета статті. Полягає у теоретичному дослідженні кредитно-інвестиційної діяльності банку, вивченні теоретичних та практичних засад формування кредитно-інвестиційного портфеля, з'ясуванні його сутності та у обґрунтуванні ролі кредитно-інвестиційних операцій в загальній діяльності банку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі існує велика кількість визначень кредитної та інвестиційної діяльності банку.

Череп А.В. та Андросова О.Ф. вважають банківські інвестиції вкладенням коштів у цінні папери з терміном погашення понад один рік, що переслідують ціль одержання прибутку [11].

Тобто, в цього боку, банківські інвестиції розглядаються лише як здійснення операцій з цінними паперами. Але такої думки дотримуються не всі. Інші автори не обмежуються віднесенням інвестиційної діяльності банку лише до операцій з цінними паперами, а трактують її в більш широкому вигляді.

Так, Леонов С. В. розглядає поняття «інвестиційна діяльність банку» як інвестування коштів не тільки у цінні папери на первинному або вторинному ринку, але й у реальні активи (землю, підприємства, машини й устаткування) [5].

А ось Луців Б. Л. поділяє банківські інвестиції на внутрішні та зовнішні. Внутрішні банківські інвестиції здійснюються, як правило, у формі вкладення грошових коштів у розвиток виробничо-технічної бази самого банку. Зовнішні банківські інвестиції здійснюються на довготерміновій основі, мають на меті вийти за внутрішні рамки комерційного банку та передбачають поєднання банківського капіталу з виробничим. Таким чином, при веденні інвестиційної діяльності банки

можуть бути інвесторами або інвестиційними кредиторами, а банківські операції поділяються на інвестиційні, інвестиційно-позикові та позикові [6].

Єпіфанов А. О., Маслак Н. Г., Сало І. В. стверджують, що кредитні операції – це короткострокове та довгострокове кредитування виробничої, соціальної, інвестиційної та наукової діяльності підприємств та організацій; надання споживчих кредитів населенню; міжбанківських кредитів у частині наданих іншим банкам; лізинг, факторинг, дисконт векселів [3].

Отже, можна сказати, що банківське інвестування – це діяльність банку, щодо розміщення фінансових ресурсів, здійснення інвестицій на певний період часу для отримання прибутку, соціального ефекту чи інших цілей.

Банківське кредитування – це економічні відносини між кредитором та позичальником, щодо надання одним економічним суб'єктом іншому тимчасово вільних коштів у користування на умовах платності, поверненості, строковості.

Між кредитною та інвестиційною діяльністю є як схожість, так і відмінності. Схожість полягає як у тому, що саме за допомогою здійснення даних операцій банк отримує найбільший прибуток, так й у тому, що він, при здійсненні обох видів діяльності, використовує власні, залучені та позикові фінансові ресурси для отримання доходу. Відмінністю, в свою чергу, є те, що ініціатором інвестиційної операції є сам банк, а кредитної – позичальник, який є клієнтом банку. Друга відмінність кредитної діяльності від інвестиційної – це кількість кредиторів, оскільки при інвестуванні їх може бути досить багато, а при кредитуванні, в основному, один кредитор, яким є сам банк.

Кредитна та інвестиційна діяльність фактично поєднуються в єдиному кредитно-інвестиційному портфелі банку, тому неможливо надати перевагу кредитуванню чи інвестуванню в системі активних операцій банку. Банківська установа змінює свої акценти з кредитування на інвестування і навпаки у зв'язку зі змінами рівня прибутковості (рентабельності) операцій та ступеня ризику за ними.

Банківська установа як інвестиційний посередник акумулює великі суми тимчасово вільних грошових капіталів господарств і грошові вклади населення через розрахункові, поточні рахунки, депозитні вклади, депозитні й ощадні сертифікати, банківські векселі та їх акцепт, використання інших різноманітних грошово-кредитних і фінансових інструментів залучення коштів. Усе це засвідчує великий інвестиційний попит банківської установи на грошові ресурси, а формування великих грошових фондів є передумовою формування інвестиційного потенціалу банку і банківської системи в цілому.

Інвестиційна діяльність банку має суттєве значення як для економіки країни в цілому, так і для власне банківської установи. Для економіки країни значення інвестиційної діяльності банку полягає в тому, що банк, акумулюючи фінансові ресурси фізичних і юридичних осіб, спрямовує кошти в найбільш привабливі інвестиційні проекти, стимулюючи розвиток реального сектору та соціальної сфери; забезпечує формування фінансових можливостей для підвищення добробуту в країні в цілому. З позиції окремого банку інвестиційна діяльність здійснюється з метою одержання прибутку від операцій з цінними паперами та для забезпечення участі в статутному капіталі інших підприємств і стратегічного контролю за їх власністю та діяльністю. Крім того, банк через інвестиційну діяльність у реальному секторі намагається створити фінансово-промислові групи, корпорації, холдинги, в яких головним суб'єктом виступає банківські установа, що фінансує інвестиційні проекти підприємств реального сектору економіки, що є важливим для української економіки [7].

Формування кредитно-інвестиційного портфелю відбувається в межах визначеної банком структури капіталу на основі його кредитно-інвестиційного потенціалу. Фундаментом формування і використання кредитно-інвестиційного потенціалу виступають фінансові (банківські) ресурси або фінансовий потенціал, до складу якого входять: власний, залучений і позиковий капітал [1].

Кредитний та інвестиційний портфелі є основними джерелами прибутку банків. Але не можна в управлінні ними допускати, щоб одержання прибутку переважало розуміння того, що необхідно зважувати всі загально визначені критерії оцінки ризиків. Якщо банківська установа буде прагнути отримати прибуток будь-яким чином, це може призвести до появи в її портфелі кредитів та інвестицій великої частки проблемних позик і невигідні умови їх погашення. Зовсім позбутися ризиків за кредитними операціями неможливо, але управляти ними та зводити при змозі до мінімуму необхідно [8].

У процесі кредитно-інвестиційної діяльності банк вирішує такі завдання: формування кредитно-інвестиційного потенціалу, вибір форм і об'єктів кредитно-інвестиційної діяльності, аналіз і контроль, мінімізація ризиків та оцінка факторів впливу на кредитно-інвестиційну діяльність банків.

До найважливіших факторів впливу на кредитно-інвестиційну діяльність банку слід віднести: рівень розвитку української економіки (рівень ВВП, рівень інфляції, стійкість національної валюти, рівень доходів населення), показники розвитку банківської системи (зокрема, рівень капіталізації банків), ступінь інтегрованості вітчизняної банківської системи у світову фінансову структуру [9].

Банківський кредит є одним із можливих джерел інвестиційних ресурсів. Займаючись кредитно-інвестиційною діяльністю, банки виходять на інвестиційний ринок як особливі суб'єкти, які виконують не стільки роль інвестора, скільки роль посередника, який акумулює на ринку тимчасово вільні грошові кошти фізичних і юридичних осіб та трансформує їх у кредитні ресурси інвестиційного призначення. Участь банків в інвестиційних процесах сприяє рівномірному розподілу фінансових ресурсів між різними сферами підприємницької діяльності [4].

Кредитно-інвестиційний портфель банку- це сукупність здійснених банком інвестицій та усіх наданих позик на певний період часу для отримання прибутку, соціального ефекту чи інших цілей.

Таблиця 1

Кредитно-інвестиційний портфель ПАТ «ТАСкомбанк» за 2014-2016 роки

Показник	Фактичне значення, млн. грн.			Відносне відхилення, %	
	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2015-2014 рр.	2016-2015 рр.
Міжбанківські кредити (не скориговані на резерви за кредитними операціями)	36,709	140,976	0	284	-100
Резерв під заборгованість банків	31,133	15,371	0	-50,6	-100
Кредити фізичним особам	67,738	111,992	262,690	65,3	134,6
Кредити юридичним особам (не скориговані на резерви за кредитними операціями)	2154,925	2854,885	5564,720	32,5	94,9
Резерв під кредити та заборгованість клієнтів	125,867	252,142	367,740	100,3	45,8
Цінні папери	327,017	244,640	887,440	-25,2	262,8
Кредитно-інвестиційний портфель	2429,389	3084,980	6347,110	27	105,7

Розроблено авторами за даними [10]

Розглянемо кредитно-інвестиційний портфель банку на прикладі ПАТ «ТАСкомбанк», оскільки це товариство є універсальним комерційним банком, який надає повний спектр фінансових послуг, однією з яких є здійснення кредитно-інвестиційної діяльності.

Динаміка зміни основних складових кредитно-інвестиційного портфеля ПАТ «ТАСкомбанк» зображена в таблиці 1.

Виходячи з даних таблиці 1, можна побачити, що кредитно-інвестиційний портфель ПАТ «ТАСкомбанк» протягом 2014-2016 років має позитивну динаміку. Якщо у 2014 році він складав 2429,389 млн. грн., то у 2016 році вже склав 6347,110 млн. грн. Значним було збільшення обсягу кредитно-інвестиційного портфелю банку у 2016 році, в порівнянні з попереднім роком, оскільки він підвищився більше, ніж на 100% при тому, що у 2016 році міжбанківські кредити дорівнювали нулю. Дане збільшення відбулося, в більшій мірі, за рахунок зростання обсягу цінних паперів на 262,8%. Слід додати, що кредити, надані фізичним та юридичним особам, теж стрімко збільшувалися протягом 2016 року. А ось простежити чітку тенденцію, щодо окремих складових кредитно-інвестиційного портфелю, неможливо, оскільки їх обсяг то збільшувався, то зменшувався протягом досліджуваного періоду.

Структура кредитно-інвестиційного портфелю ПАТ «ТАСкомбанк» зображена на рисунку 1.

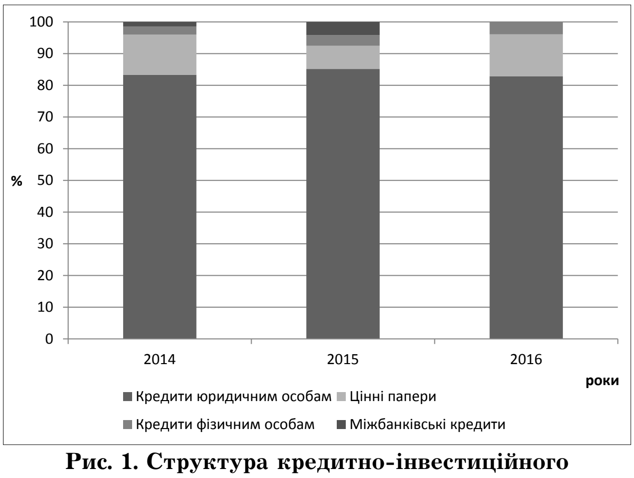

Рис. 1. Структура кредитно-інвестиційного портфелю ПАТ «ТАСкомбанк» за 2014-2016 роки

Джерело: розроблено авторами за даними [10]

Найбільшу питому вагу у структурі кредитно-інвестиційного портфелю протягом 2014-2016 років займають кредити, надані юридичним особам. А ось найменшу питому вагу складають міжбанківські кредити , при тому, що у 2015 році їх сума зросла майже на 300%. Але таке стрімке підвищення не мало продовження в наступному році. Навпаки, у 2016 році ця складова кредитно-інвестиційного портфелю дорівнювала нулю.

Характер кредитно-інвестиційної діяльності впливає на прибутковість та ліквідність комерційного банку. Підвищення питомої ваги кредитно-інвестиційних вкладень у загальних активах свідчить про те, що комерційний банк намагається підвищити прибутковість активів, нехтуючи їхньою ліквідністю [2, с. 21].

Для визначення характеру кредитно-інвестиційної діяльності банку використовують коефіцієнт рівня кредитно-інвестиційного портфеля в загальних активах, який має вигляд:

$$К_{КІП}=\frac{КІП}{А}*100\%$$ [2, с. 23],

де $К_{КІП}$ – коефіцієнт рівня кредитно-інвестиційного портфеля у загальних активах;

КІП – обсяг кредитно-інвестиційного портфеля;

А – загальні активи.

Критерії оцінки кредитно-інвестиційної діяльності банку зображені в таблиці 2.

Таблиця 2

Критерії оцінки кредитно-інвестиційної діяльності банку

Значення коефіцієнта рівня кредитно-інвестиційного портфеля в активах, %	Характеристика кредитно-інвестиційної діяльності
менше 65	пасивна
65-75	активна
більше 75	ризикова

Джерело: [2, с. 21]

Розрахований коефіцієнт рівня кредитно-інвестиційного портфеля у загальних активах ПАТ «ТАСкомбанк» за 2014-2016 роки наведено в таблиці 3.

З представлених розрахунків видно, що протягом всього досліджуваного періоду характер кредитно-інвестиційної діяльності банку є ри-

Таблиця 3

Коефіцієнт рівня кредитно-інвестиційного портфеля у загальних активах ПАТ «ТАСкомбанк» за 2014-2016 роки

Показник	2014 рік	2015 рік	2016 рік
Активи, млн. грн.	2960,728	3813,671	8128,410
Кредитно-інвестиційний портфель, млн. грн.	2429,389	3084,980	6347,110
Коефіцієнт рівня кредитно-інвестиційного портфеля у загальних активах	82,1	80,9	78,1

Джерело: розроблено авторами за даними [10]

зикованим. Але, при цьому, коефіцієнт рівня кредитно-інвестиційного портфеля у загальних активах банку з кожним роком зменшується, підтвердженням чого є те, що у 2014 році він складав 82,1, а у 2016 році вже дорівнював 78,1.

Висновки та пропозиції. Кредитна та інвестиційна діяльність банку фактично поєднуються в єдиному кредитно-інвестиційному портфелі, тому банківська установа не надає перевагу тій, чи іншій, а здійснює зміну своїх акцентів з інвестування на кредитування і навпаки. Сама ж кредитно-інвестиційна діяльність банку теж зазнає змін. Ці зміни здійснюються під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів, одними з яких є обсяг ресурсної бази банку, оскільки саме він є фундаментом формування і використання кредитно-інвестиційного потенціалу, рівень інфляції, стійкість національної валюти та інші. Здійснивши дослідження кредитно-інвестиційного портфелю ПАТ «ТАСкомбанк» за 2014-2016 роки, було виявлено, що його структура та обсяг змінювалися з кожним роком. Найбільшу питому вагу у структурі кредитно-інвестиційного портфелю займають кредити, надані юридичним особам, а ось найменшу складають міжбанківські кредити. Простежити чітку тенденцію, щодо окремих складових кредитно-інвестиційного портфелю, неможливо, оскільки їх обсяг то збільшувався, то зменшувався протягом досліджуваного періоду, а ось кредитно-інвестиційний портфель ПАТ «ТАСкомбанк» протягом 2014-2016 років має позитивну динаміку. Отже, потреба у здійсненні оцінки кредитно-інвестиційної діяльності існує, аби звести до мінімуму існуючі ризики та покращити стан кредитно-інвестиційного портфелю банку.

Список літератури:

1. Воробйова О. І. Основи формування і використання кредитно-інвестиційного потенціалу банків України / О. І. Воробйова // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 20. – С. 3–54.
2. Герасимович А. М. Коефіцієнтний аналіз ліквідності балансу банку/ А. М. Герасимович // Вісник КЕФ К ЕУ ім. В. Гетьмана. – 2011. – № 1. – С. 17-26.
3. Єпіфанов А. О. Операції комерційних банків: навч. посібник / А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак, І. В. Сало. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. – 523 с.
4. Заславська О. Аналіз кредитно-інвестиційної діяльності українських банків / О. Заславська // Економіка. Тернопільський національний економічний університет. – 2012. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fdspace.nbuv.gov.ua%2Fbitstream%2Fhandle%2F123456789%2F62525%2F06Zaslavska.pdf%3Fsequence%3D1&name=06-Zaslavska.pdf%3Fsequence%3D1&lang=uk&c=58a9749e8e27&page=1
5. Леонов С. В. Банківське інвестування: взаємозв'язок економічних категорій / С. В. Леонов // Сучасні проблеми інноваційного розвитку держави : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ. – 2008. – Том 1. – с. 59-61.
6. Луців Б. Л. Кредитно-інвестиційна діяльність банків України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.04.01 / Б. Л. Луців // Тернопільський держ. економічний ун-т. – Тернопіль. – 2005. – 29 с.
7. Ляхова О. О. Кредитно-інвестиційний портфель банків та його вплив на фінансування інвестиційних проектів в Україні- Гроші, фінанси і кредит/ О. О. Ляхова, Т. П. Шокало // Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/47670/13Lyakhova.pdf?sequence=1
8. Мамонов Г.В. Шляхи оптимізації кредитно-інвестиційної діяльності банків України / Г.В. Мамонов, К.П. Побоч // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Firbisnbuv.gov.ua%2Fcgibin%2Firbis_nbuv%2Fcgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2FSpep_2014_1_19.pdf&lang=uk&c=5808f4a66c6e
9. Огородник В. В. Кредитно-інвестиційна діяльність банків України за умов фінансової нестабільності та фактори впливу на неї / В. В. Огородник // Регіональна економіка. – 2012. – № 1. – С. 161-169.
10. Показники діяльності ПАТ «ТАСкомбанк» за 2012-2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tascombank.com.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=92&Itemid=97
11. Череп А.В. Банківські операції: навч. посібник / А.В. Череп, О.Ф. Андросова // К : Вид-во «Кондор». – 2008. – 410 с.

Марченко О.В., Золотопуп Ю.Н.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

ОЦЕНКА КРЕДИТНО-ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАНКА

Аннотация
Рассмотрены теоретические подходы к определению кредитной и инвестиционной деятельности банка. Выявлено сходство и различия между кредитными и инвестиционными операциями банка и определено, что данные операции фактически объединяются в едином кредитно-инвестиционном портфеле. Также выявлены факторы влияния на кредитно-инвестиционную деятельность, наличие рисков в ней и установлено существование необходимости нахождения эффективных методов их снижения. Проанализирована структура и изменение объемов основных составляющих кредитно-инвестиционного портфеля ПАО «ТАСкомбанк» в течение 2014-2016 годов. Рассчитан коэффициент уровня кредитно-инвестиционного портфеля ПАО «ТАСкомбанк» за 2014-2016 годы для определения характера кредитно-инвестиционной деятельности банка.
Ключевые слова: банковские инвестиции, банковское кредитование, кредитно-инвестиционная деятельность банка, характер кредитно-инвестиционной деятельности банка, кредитно-инвестиционный портфель банка.

Marchenko O.V., Zolotopup Yu.N.
Kharkiv National University of Construction and Architecture

ASSESSMENT OF CREDIT-INVESTMENT BANKING

Summary
Theoretical approaches to the definition of credit and investment bank. Revealed the similarities and differences between credit and investment bank operations and determined that these operations are actually combined into a single loan and investment portfolio. Factors of influence on credit and investment activity also identified the presence of risk in it, and the existence of the need to find effective ways to reduce them. The structure of and changes in the volume of the main components of the credit-investment portfolio of PJSC «TASkombank» during the 2014-2016 period. Designed level ratio of credit-investment portfolio of PJSC «TASkombank» for the years 2014-2016 to determine the nature of the credit and investment activities of the bank.
Keywords: bank investments, bank lending, credit and investment bank activities, nature of the bank's lending and investment activities, loan and investment portfolio.

УДК 657.471.12

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ І КОНТРОЛЮ РОЗРАХУНКІВ ЗА ЗАРОБІТНОЮ ПЛАТОЮ

Михайленко Ю.О.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджено стан обліку виплат працівникам підприємства, досліджено економічну сутність та значення заробітної плати, як складової поточних виплат працівникам. Розглянуто законодавче регулювання та нормативно – правове забезпечення обліку і звітності розрахунків з оплати праці. Досліджено організацію і методику обліку заробітної плати. Визначено основні проблеми організації і методики обліку і контролю заробітної плати. Наведено основні напрямки удосконалення та спрощення.
Ключові слова: заробітна плата, праця, мінімальна заробітна плата, оплата праці, виплати працівникам, організація обліку, контроль.

Постанова проблеми. Ефективність діяльності трудового колективу та забезпечення належного рівня продуктивності праці значною мірою залежать від розрахунків за заробітною платою, тобто оплати праці . Економічний аналіз праці та її оплати на підприємстві дозволяє визначити потенційні можливості суб'єкта господарювання, його внутрішні резерви, використання яких дозволить досягти позитивних змін фінансових результатів діяльності. З огляду на це роль процесу оплати праці на підприємстві дедалі підвищується. Тільки чітко продумана та правильно організована система обліку та контролю розрахунків з оплати праці дає змогу отримувати достовірну, своєчасну інформацію, на основі якої здійснюється прийняття управлінських рішень. На всіх етапах розвитку економіки і суспільства матеріальна винагорода за працю була і зали-

шається надалі найважливішим трудовим стимулом. Отже, існує необхідність у ретельному виборі напрямків удосконалення організації обліку та контролю оплати праці з метою створення ефективної системи розрахунків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основні теоретичні та методологічні засади обліку та аналізу процесу оплати праці знайшли своє відображення у працях таких українських вчених: Бабіч В.В., Бондар М.І., Голубнича Г.П., Гура Н.О., Засадний Б.А., Іванова В.В., Ловінська Л.Г., Мельник Т.Г., Коблянська Г.Ю., Коблянська О.І., Мисака Г.В., Огійчук М.Ф., Садовська І.Б., Склярук І.П., Сук Л.К., Тігова Т.М., Шарманська В.М., Швець В.Г. та інші. Проте, і в економічній літературі, і в періодичних виданнях питання розрахунків з оплати праці, як правило, розглядаються окремо. Разом з тим практика вимагає комплексного підходу до вирішення проблем.

Викладення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що, незважаючи на великий інтерес вчених до проблем побудови системи оплати і стимулювання праці персоналу, не всі їх аспекти в достатній мірі опрацьовані. Надзвичайно стрімкий розвиток економіки вимагає нових заходів щодо поліпшення систем оплати праці, удосконалення обліку та контролю виплат працівникам підприємства.

Мета статті. Основною метою цієї роботи є дослідження теоретичних, методичних та практичних аспектів організації обліку та контролю розрахунків за заробітною платою, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення даного процесу.

Виклад основного матеріалу. Конституцією України визначено, що кожен має право на працю, тобто можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується [1]. Оплата праці – це будь-який заробіток, який за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану роботу або надані послуги.

Відповідно до Кодексу законів про працю України та Закону України «Про оплату праці» заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу [2; 4]. Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства.

Заробітна плата – це одна з найскладніших економічних категорій і одне з найважливіших соціально-економічних явищ. Заробітна плата відображає відносини між роботодавцями та найманими працівниками і, з одного боку, є основним (і часто єдиним) джерелом доходів найманих працівників, основою матеріального добробуту членів їхніх сімей, а з іншого – для роботодавців є суттєвою часткою витрат виробництва і ефективним засобом мотивації працівників до досягнення цілей підприємства [22, с. 3].

Згідно з чинним законодавством за видами заробітна плата поділяється на основну, додаткову та інші заохочувальні та компенсаційні виплати (рис. 1).

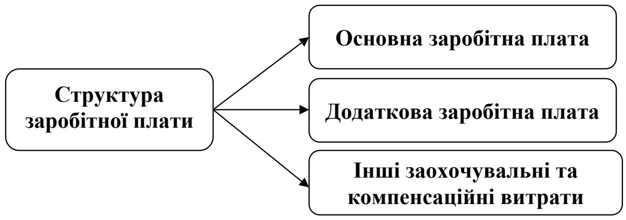

Рис. 1. Структура заробітної плати

Джерело: складено за [20, с. 174]

Основна заробітна плата – це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців.

Додаткова заробітна плата – це винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій [21, с. 79].

До інших заохочувальних та компенсаційних витрат належать виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, компенсаційні та інші грошові і матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми.

У ринковій економіці регулювання оплати праці здійснюється у двох формах: державне регулювання на основі встановлення законодавчих норм і договірне регулювання на основі укладення угод і колективних договорів.

Держава здійснює регулювання оплати праці працівників підприємств усіх форм власності шляхом встановлення розміру мінімальної заробітної плати та інших державних норм і гарантій, встановлення умов і розмірів оплати праці керівників підприємств, заснованих на державній, комунальній власності, працівників підприємств, установ та організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету, а також шляхом оподаткування доходів працівників.

З 1 січня 2017 р. в Україні змінено визначення поняття «мінімальна зарплата» – це встановлений законом мінімальний розмір оплати праці за виконану працівником місячну (годинну) норму праці [16]. Роботодавець зобов'язаний щомісяця виплачувати працівнику із повним робочим днем заробітну плату у мінімальному розмірі, яка може складатися з: посадового окладу, систематичних премій, інших постійних доплат (окрім доплати за роботу в несприятливих умовах праці та підвищеного ризику для здоров'я за роботу в нічний та надурочний час, роз'їзний характер робіт, премії до святкових і ювілейних дат). Якщо розмір заробітної плати працівника підприємства є нижчим за розмір мінімальної заробітної плати, то проводиться доплата до рівня мінімальної заробітної плати.

Організація оплати праці на підприємстві здійснюється на підставі: законодавчих та інших нормативних актів; галузевих (міжгалузевих),

територіальних угод; колективних договорів; трудових договорів; грантів.

Таким чином, розрахунки за заробітною платою регулюються національним законодавством: Кодекс законів про працю [4], Закони України: «Про оплату праці» [2], «Про відпустки» [7], «Про колективні договори та угоди» [5], «Про прожитковий мінімум» [6], «Про пенсійне забезпечення» [8], «Про недержавне пенсійне забезпечення» [9], проект Трудового кодексу[13], Конвенція про захист заробітної плати № 95[10] та ін.), а також підприємством самостійно (колективним договором, умовами контрактів).

Регулювання оплати праці на рівні підприємства передбачає розроблення, затвердження й застосування внутрішніх (локальних) організаційних документів, зокрема: положення про оплату праці (форма оплати праці, системи оплати праці – тарифна та інші системи, що формуються на оцінках складності виконуваних робіт і кваліфікації працівників (ст. 96 КЗпП, ст. 6 ЗУ «Про оплату праці»), положення про преміювання, колективний договір, правила внутрішнього трудового розпорядку, штатний розпис тощо. Ці документи розробляються відділом організації праці й заробітної плати та затверджуються наказом керівника підприємства.

Питання обліку та звітності розрахунків за заробітною платою працівникам підприємства регулюються наступними нормативними документами: МСБО 19 «Виплати працівникам» [11], крім компенсаційних виплат інструментами власного капіталу, які регулюються окремим стандартом – МСФЗ 2 «Платіж на основі акцій», П(с)БО 26 «Виплати працівникам» [12], а виплати фінансовими інструментами та пов'язаним особам – відповідно до П(с)БО 13 «Фінансові інструменти» та П(с)БО 23 «Розкриття інформації щодо пов'язаних сторін», НП(с)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» тощо.

Виплати працівникам підприємства – це всі форми компенсації, що їх надає суб'єкт господарювання в обмін на послуги, надані працівниками [11]. Згідно з П(С)БО 26 є п'ять видів виплат працівникам, згрупованих за схожими ознаками, а саме: поточні виплати; виплати у разі звільнення; виплати після закінчення трудової діяльності; виплати інструмен-тами власного капіталу підприємства; інші довгострокові виплати [12]. Розрахунки за заробітною платою належать до поточних виплат працівникам, які підлягають сплаті в повному обсязі протягом дванадцяти місяців по закінченні місяця, у якому працівник виконував відповідну роботу.

Розрахунок заробітної плати на підприємстві включає наступні процедури:

· нарахування в розрахунковій відомості: заробітної плати: згідно штатного розпису, трудових договорів, табеля обліку робочого часу при погодинній формі оплати праці (з урахуванням державних гарантій при роботі у вихідні та святкові дні, в ненормований час, в нічний час і інших) тощо; розрахунок щомісячної індексації заробітної плати; премій, надбавок, компенсацій, пільг, понаднормових, відпускних; розрахунок при звільненні та скороченні; облік виплат за рахунок фондів соціального страхування (лікарняні, путівка тощо); медичного страхування, страхування життя; інші нарахування, передбачені законодавством

· утримання в розрахунковій відомості: за виконавчими документами (стягнення аліментів на утримання неповнолітніх дітей або непрацездатних батьків, відшкодування матеріального збитку тощо); за заявами працівників (профспілкові внески тощо); розрахунок інших утримань;

· розрахунок податків і зборів, що утримуються із заробітної плати, відповідно до законодавства України: податку з доходів фізичних осіб згідно з Податковим Кодексом України (ставка оподаткування доходів у вигляді заробітної плати 18%; військового збору – 1,5%).

· нарахування в бухгалтерському обліку обов'язкових резервів ті інших сум, таких як: резерв відпусток; резерв річного бонусу («тринадцятої» зарплати, або премії за підсумками року) тощо.

Розрахунки за заробітною платою ведуть на синтетичному рахунку 66 «Розрахунки за виплатами працівникам», який має такі субрахунки: 661 «Розрахунки за заробітною платою», 662 «Розрахунки з депонентами», 663 «Розрахунки за іншими виплатами» [18, с. 127].

За кредитом рахунку 661 «Розрахунки за заробітною платою» відображаються нарахована працівникам підприємства основна та додаткова заробітна плата, премії, інші належні до нарахування працівникам виплати, за дебетом – виплата основної та додаткової заробітної плати, премій, вартість одержаних матеріалів, продукції та товарів у рахунок заробітної плати (погашення заборгованості перед працівниками за іншими виплатами); утримання податку з доходів фізичних осіб, платежів за виконавчими документами та інші утримання з виплат працівникам.

Відображення нарахованої заробітної плати у складі витрат підприємства можна здійснювати трьома способами:

· малими і неприбутковими підприємствами за допомогою рахунків класу 8 «Витрати за елементами»;

• за допомогою рахунків класу 9 «Витрати діяльності»;

· одночасно за допомогою рахунків класу 8 і 9.

Типову кореспонденцію бухгалтерських рахунків з обліку розрахунків за заробітною платою наведено в табл. 1.

Збільшення розміру мінімальної заробітної плати з 1 січня 2017 року тягне за собою безліч наслідків, одним з яких є те, що граничний розмір доходу для податкової соціальної пільги з податку на доходи фізичних осіб значно нижчий за власне мінімальну заробітну плату.

Законом України від 21.12.2016 № 1801-VIII «Про Державний бюджет України на 2017 рік» встановлено з 1 січня 2017 року мінімальну заробітну плату: у місячному розмірі 3200 гривень, у погодинному розмірі – 19,34. Із збільшенням розміру мінімальної заробітної плати посилюється і відповідальність юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців за порушення законодавства про працю та її оплату (стаття 265 КЗпП України).

У 2017 році податкова соціальна пільга становить для будь-якого платника податку 800 грн. (50% розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи у розрахунку на місяць, встанов-

Таблиця 1

Господарські операції з обліку розрахунків за заробітною платою з використанням рахунків класу 9 «Витрати діяльності»

№	Зміст операцій	Кореспонденція рахунків	
		Д – т	К – т
1	Нараховано заробітну плату працівникам основного виробництва	23	661
2	Нараховано заробітну плату працівникам, зайнятим обслуговуванням машин та обладнання	91	661
3	Нараховано заробітну плату адміністративно-управлінському персоналу	92	661
4	Нараховано заробітну працівника, зайнятим збутом готової продукції	93	661
5	Нараховано заробітну плата працівникам обслуговуючих виробництв	23,91	661
6	Нарахована заробітна плата працівникам, зайнятим вантажними роботами і придбанням матеріалів та інших товарно-матеріальних цінностей	20	661
7	Нарахована заробітна плата працівникам, зайнятим капітальним будівництвом	15	661
8	Нарахована працівникам заробітна плата, винагорода за вислугу років та інші премії за рахунок коштів цільового фінансування	48	661
9	Нарахована заробітна плата працівникам, зайнятим на роботах з виправлення браку	24	661
10	Депоновані суми невиданої заробітної плати	661	662
11	Виплачено депонована заробітна плата готівкою	662	301

Джерело: складено за [18, с. 123]

леному законом на 1 січня звітного податкового року). Розмір підвищеної і максимальної податкової соціальної пільги 150% ПСП = 1200 грн.; 200% ПСП = 1600 грн.

Прожитковий мінімум встановлений для працездатних осіб з 1 січня 2017 року – 1600 грн., з 1 травня – 1684 грн., з 1 грудня – 1762 грн.

Відповідно до Постанови КМУ від 29 грудня 2010 р. № 1227 підставою для отримання платником податку податкової соціальної є *заява про застосування пільги* надана роботодавцю, а також інші документи, які підтверджують право на отримання пільги (наприклад копія свідоцтва (дубліката свідоцтва) про народження дитини (дітей), копія свідоцтва про шлюб та свідоцтва про смерть, копія паспорта та інші).

Як тільки Уряд запропонував збільшити мінімальну зарплату з 01.01.2017 р. до 3200 грн., у суб'єктів господарювання і звичайних громадян виникли претензії, адже водночас зростають витрати підприємств (власне заробітна плата працівників) і розмір різноманітних платежів та штрафів, які прив'язані до мінімальної зарплати. Так, максимальна величина доходу, на який нараховується єдиний соціальний внесок (ЄСВ) в 2017 році становить 25 прожиткових мінімумів працездатних осіб. Розмір мінімального страхового внеску, як і раніше, залежатиме від розміру мінімальної зарплати (табл. 2).

З врахуванням збільшення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму для працездатних осіб, роботодавцям потрібно не тільки переглянути оклади працівників, а й здійснювати доплату з ЄСВ у розмірі не менше мінімального страхового внеску при нарахуванні заробітної плати та інших виплат працівникам, у збільшеному розмірі. Крім того, зросло навантаження і на фізичних осіб – підприємців, адже мінімальна

Таблиця 2

Розмір максимальної величини доходу, на який нараховується єдиний соціальний внесок в 2017 році

База нарахування ЄСВ	з 01.01 по 30.04.2017	з 01.05 по 30.11.2017	з 01.12 по 31.12.2017
Максимальна величина доходу, на який нараховується ЄСВ (25 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб)	1600 х 25 = *40 000*	1684 х 25 = *42 100*	1762 х 25 = *44 050*
Мінімальний страховий внесок (22% від мінімальної заробітної плати)	3200 х 22% = *704*		

Джерело: складено за [16]

Таблиця 3

Типові форми первинних документів з обліку праці та її оплати за групами

Класифікаційна ознака	Форма первинного документа
Облік особового складу	№ П-1 «Наказ (розпорядження про прийняття на роботу» № П-2 «Особова картка працівника» № П-3 «Наказ (розпорядження) про надання відпустки» № П-4 «Наказ (розпорядження) про припинення трудового договору (контракту)»
Облік використання робочого часу	№ П-5 «Табель обліку використання робочого часу»
Документи для розрахунку заробітної плати	№ П-6 «Розрахунково-платіжна відомість» № П-7 «Розрахунково-платіжна відомість (зведена)»

Джерело: складено за [19, с. 302]

щомісячна сума ЄСВ «за себе» зросла вдвічі і є обов'язковою.

Для будь – якого суб'єкта господарювання поточні виплати працівникам підприємства у вигляді заробітної плати є витратами, які необхідно обов'язково підтверджувати первинними документами. Типові форми первинної облікової документації щодо обліку особового складу, використання робочого часу та розрахунків з працівниками за заробітною платою затверджені наказом Державного комітету статистики від 05.12.2008 р. № 489 (табл. 3).

Інвентаризація розрахунків за заробітною плати проводиться відповідно до Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань від 02.09.2014 р. № 879 інвентаризаційною комісією та у присутності матеріально відповідальної особи.

Інвентаризація розрахунків щодо заробітної плати полягає у звірці документів і записів у регістрах обліку і перевірці обґрунтованості сум, відображених на відповідних рахунках, та оформлюється актом інвентаризації.

Під час інвентаризації розрахунків за заробітною платою шляхом документальної перевірки установлюються:

- правильність і обґрунтованість сум заробітної плати і депонованої заборгованості;
- реальність заборгованості працівникам з оплати праці та громадянам (безпосередньо або через роботодавців) за соціальними виплатами, визначеними законодавством.

При інвентаризації забезпечень перевіряються їх правильність і обґрунтованість, створюваних на: виплату відпусток працівникам; додаткове пенсійне забезпечення; виконання гарантійних зобов'язань, передбачені національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку у державному секторі, міжнародними стандартами та іншими актами законодавства.

Залишок забезпечення на виплату відпусток, у тому числі відрахування на загальнообов'язкове державне соціальне страхування з цих сум, станом на кінець звітного року визначається за розрахунком, який базується на кількості днів невикористаної працівниками підприємства щорічної відпустки та середньоденній оплаті праці працівників. Середньоденна оплата праці визначається відповідно до законодавства.

При інвентаризації забезпечення на виплату передбаченої законодавством винагороди за вислугу років, у тому числі відрахувань на державне соціальне страхування з цих сум, уточнюється розмір забезпечення, який не повинен перевищувати суми нарахованої винагороди і підлягає віднесенню на витрати.

В акті інвентаризації вказуються найменування проінвентаризованих субрахунків і суми виявлених неузгодженостей [15].

Як правило, на осіб, відповідальних за облік і нарахування заробітної плати на підприємстві також покладається відповідальність за підготовку та подачу частини статистичної звітності, зокрема:

- форма № 1-ПВ (місячна) «Звіт з праці»;
- форма № 1 – ПВ (квартальна) «Звіт з праці»;
- форма № 6 – ПВ (річна) «Звіт про кількість працівників, їхній якісний склад та професійне навчання»;
- форма № 7 – тнв (річна) «Звіт про травматизм на виробництві»;
- форма № 1 – РС (один раз на чотири роки) «Звіт про витрати на утримання робочої сили» тощо [3].

Відображення інформації розрахунків за заробітною платою знаходить місце у наступних формах фінансової звітності:

- форма № 1 – «Баланс (Звіт про фінансовий стан)» – у формі № 1 у третьому розділі пасиву балансу відображені поточні зобов'язання за розрахунками зі страхування (рядок 1625) та з оплати праці (рядок 1630).
- форма № 2 – «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)» – у третьому розділі «Елементи операційних витрат» у рядку 2505 відображені витрати на оплату праці, а у рядку 2510 відображені відрахування на соціальні заходи.
- форма № 3 – «Звіт про рух грошових коштів» (рядки 3105, 3110, 3115), у Примітках до річної фінансової звітності.

Обов'язкова податкова звітність по розрахунках за заробітною платою в Україні включає:

- форма 1 ДФ – Податковий розрахунок сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податку, і сум утриманого з них податку, (щоквартально);
- додаток 4 – Звіт з ЄСВ до територіального органу Державної фіскальної служби України (щомісяця);
- звіт про нараховані внески, перерахування та витрати, пов'язані з обов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності (щоквартально у разі наявності сальдо);
- звіт до Фонду соціального захисту інвалідів (щорічно);
- звіт з військового збору (щоквартально). Включений до звіту 1 ДФ (щоквартальний), подається з 1 кварталу 2015 р.

Контроль є однією із функцій управління господарською діяльністю підприємства. Одним із його вирішальних завдань є надання інформації про діяльність підприємства для прийняття ефективних управлінських рішень, що можливе лише за раціональної його організації. Ефективна організація внутрішнього контролю є одним із заходів, спрямованих на вдосконалення управління підприємством, яка забезпечує високий рівень виконання його завдань, чіткий порядок у його веденні [23, с. 116].

Таким чином, правильна організація внутрішнього контролю на підприємстві забезпечить керівництво та власників достовірною інформацією про стан справ і на основі цього визначить перспективи його подальшої діяльності.

Об'єктами контролю за розрахунками з оплати праці є стан роботи з кадрами, використання фонду робочого часу та дотримання штатної й трудової дисципліни підприємства, стан бухгалтерського обліку та звітності за операціями з нарахування та виплати заробітної плати.

Суб'єктами внутрішнього контролю виступають:

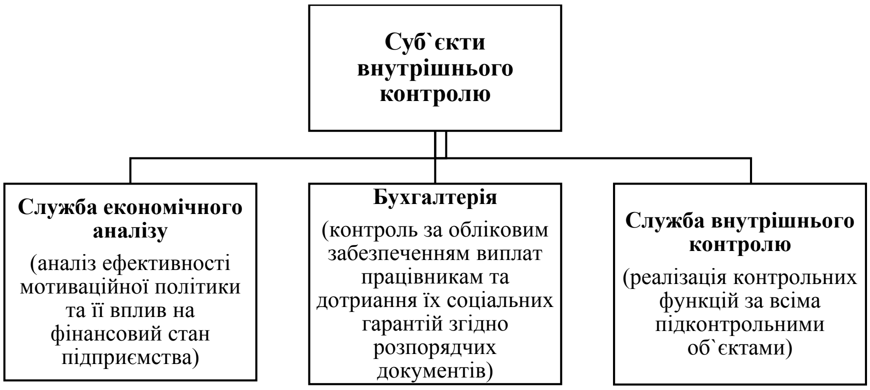

Рис. 2. Завдання суб'єктів внутрішнього контролю за дотриманням виплат працівникам

Джерело: складено за [26, с. 157]

- суб'єкти організації (керівник, власник або підпорядкований йому орган – на них покладено обов'язок організувати контрольну діяльність на підприємстві);
- суб'єкти здійснення контролю (працівники підприємства, які підпорядковані керівнику підприємства; підрозділи апарату управління, на яких делеговано контрольні функції адміністрацією). Пропонуємо суб'єктів внутрішнього контролю щодо забезпечення вимог оплати праці структурувати наступним чином (рис. 2).

Метою внутрішнього контролю операцій з обліку витрат на оплату праці є встановлення достовірності первинних даних щодо накопичення та списання витрат на оплату праці, повноти і своєчасності відображення первинних даних у зведених документах та облікових регістрах, правильності ведення обліку витрат на оплату праці та його відповідності прийнятій обліковій політиці, достовірності інформації щодо витрат на оплату праці, наведеної у звітності господарюючого суб'єкта [25, с. 430].

Основними процедурами контролю розрахунків за заробітною платою є:

- правильність оперативного обліку наявності і руху персоналу;
- якість оперативного обліку використаного робочого часу працівниками згідно з табелями;
- достовірність нарахувань різних видів оплати і доплат;
- правильність нарахувань і перерахувань до бюджету податку з доходів фізичних осіб;
- правильність утримань із заробітної плати;
- правильність розрахунків середньої заробітної плати при розрахунку окремих виплат;
- своєчасність нарахувань і використання коштів на державне соціальне страхування;
- правильність аналітичного і синтетичного обліку розрахунків, у тому числі за депонованою заробітною платою;
- достовірність формування показників звітності щодо праці (середньооблікова чисельність працюючих, кількість відпрацьованих людино-днів і людино-годин, середньорічний виробіток продукції на одного працюючого, величина фонду заробітної плати та його структура тощо).

На заключному етапі контролю проводиться формування пакету робочих документів щодо проведеної перевірки, а також складання звіту і надання його разом з робочою документацією керівнику. Виявлені зауваження, запитання, які з погляду контролера підлягають подальшому аналізу та обробці, формуються у вигляді робочого документу за встановленою формою.

Враховуючи складність соціально-економічних процесів, що відбуваються на мікрорівні, та їх плив на макроекономічні показники перегляду потребує система контролю операцій з виплат працівникам [17, с. 151].

Пропонуємо службі внутрішнього контролю розрахунків з оплати праці взяти відповідальність за організацію й удосконалення документообігу на підприємстві. Зокрема, у процесі спостереження за оформленням документів з обліку оплати праці, контролери мають визначити «слабкі місця» (якщо вони є), що дасть змогу удосконалити чи розробити більш ефективну систему руху документів, правильно розподілити роботу між працівниками, що в цілому впливає на ефективність процесу обліку.

Окрім вище зазначеного, пропонуємо службі внутрішнього контролю звернути увагу на виконання сторонами колективного договору його умов.

Оскільки на локальному (виробничому) рівні надання соціальних гарантій регулюється колективним договором підприємства, контроль його виконання набуває стратегічного значення.

Це вимагає соціального спрямування завдань контролю, серед яких, перш за все, захист працівників від порушень їх прав в процесі здійснення соціально-трудових відносин.

Отже, внутрішній контроль виконання положень колективного договору є частиною, з одного боку, механізму функціонування системи соціального партнерства в цілому, а з іншого – частиною системи контролю соціально-трудових відносин та забезпечення соціального захисту.

Висновки і пропозиції. Облік праці та заробітної плати має бути організований таким чином, щоб сприяти підвищенню продуктивності праці, повному використанню робочого часу, а також правильному обчисленню чисельності працівників для обліку заробітної плати з метою оподаткування. Для цього на підприємстві мають бути чітко розподілені функції обліку між відділами.

Подальше дослідження внутрішнього контролю ефективності формування витрат на оплату праці має бути спрямоване на розробку заходів щодо використання його превентивної функції, адже на сучасному етапі в більшості випадків контроль виступає переважно реєстратором порушень (в частині трудового законодавства, бухгалтерського обліку операцій за виплатами працівникам, звітності тощо), а не інструментом їх попередження.

Правильно підібрана система заробітної плати, яка враховує особливості трудового процесу, завдання, що стоять перед конкретним робочим місцем, професією і кваліфікацією робітника, його особисті інтереси, є ефективним організа-

ційним засобом і мотивуючим фактором. Нині оплата праці залежить не тільки від результатів праці робітників, але і від ефективної діяльності виробничих підрозділів. За сучасних умов розвитку суспільства, коли фінансова криза «лишила» робочих місць сотні українців, і цим самим основного доходу громадян, питання оплати праці дедалі більше привертає увагу вчених і практиків, і є чи не найболіснішою проблемою сьогодення.

Список літератури:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.
2. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр.
3. Інструкція зі статистики заробітної плати [Електронний ресурс]: затв. Наказом Держкомстату України від 13.01.2004 № 5 – Режим доступу:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0114-04.
4. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322 – VIII [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08.
5. Про колективні договори та угоди: Закон України від 01.07.1993 р. № 3356-XII [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3356-12.
6. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 р. № 966-XIV [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-14.
7. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 р. № 504/96 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0 %B2%D1%80.
8. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788-XII [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1788-12.
9. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV.[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1057-15.
10. Конвенція про захист заробітної плати № 95. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993-146.
11. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 19 «Виплати працівникам» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_011.
12. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 26 «Виплати працівникам» [Електронний ресурс]: затв. наказом Міністерства фінансів України від 28.10.2003р. № 601. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1025-03.
13. Проект Трудового кодексу України[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1pf3511=53221.
14. Податковий Кодекс України [Електронний ресурс]: Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.
15. Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань [Електронний ресурс]: затв. наказом Міністерства фінансів України від 02.09.2014 № 879. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14.
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України [Електронний ресурс]: Закон України від 06.12.2016 № 1774-VIII. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1774-19.
17. Арап Г.В. Шляхи вдосконалення контролю оплати праці / Г.В. Арап, І.Г. Пахомова // Вісник Дніпропетровського університету: Серія «Економіка». – 2010. – Вип. 4 (2). – С. 149–155.
18. Бондар М.І. Фінансовий облік: підручник: у 2 ч. – Ч. 1, М.І. Бондар, В.І. Єфіменко, Л.Г. Ловінська та ін. / за заг. ред. М.І. Бондаря та Л.Г. Ловінської. – К.: КНЕУ, 2012. – 553 с.
19. Бондар М.І. Звітність підприємства: Підручник. / М.І. Бондар, Ю.А. Верига, М.М. Орищенко – К.: «Центр учбової літератури», 2015. – 570 с.
20. Бурденко І.М. Виплати працівникам: облік, аудит і автоматизація [Текст]: навчальний посібник / І.М. Бурденко, О.В. Кравченко, О.В. Шипунова – Суми: Університетська книга, 2009. – 283 с.
21. Гринчуцький В.І. Економіка підприємства: навч. посібник / В.І. Гринчуцький, Е.Т. Карапетян, Б.В. Погріщук. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 304 с.
22. Кравченко М.А. Сутність оплати праці як економічної категорії / М.А. Кравченко // Бізнес навігатор. – 2010. – № 1. – С. 3–4.
23. Макаренко А.П. Аудит операцій і розрахунків з оплати праці та обліку її витрат на підприємстві / А.П. Макаренко, І.В. Боюк // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 1 (13). – С. 112–118.
24. Мултанівська Т.В. Аудит: навч. посібн. / Т.В. Мултанівська, Т.С. Воінова, О.О. Вороніна. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2010. – 336 с.
25. Саух І.В. Методика перевірки операцій з оплати праці та пов'язаних з нею розрахунків / І.В. Саух // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 2 (20). – С. 428–433.
26. Крамаровский Л.М. Ревизия и контроль [учебник. – 4-те изд.. перераб. и доп.] / Л.М. Крамаровский. – М.: Финансы и статистика, 2008. – 300 с.

Михайленко Ю.А.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПЕРСПЕКТИВА ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕТА И КОНТРОЛЯ РАСЧЕТОВ ПО ВЫПЛАТАМ РАБОТНИКАМ

Аннотация
В статье исследовано состояние учета выплат работникам предприятия, исследованы экономическая сущность и значение заработной платы, как составной текущих выплат работникам. Рассмотрено законодательное регулирование и нормативно – правовое обеспечение учета и отчетности расчетов по оплате труда. Исследована организация и методика учета заработной платы. Определены основные проблемы организации и методики учета и контроля заработной платы. Приведены основные направления совершенствования и упрощения.
Ключевые слова: заработная плата, труд, минимальная заработная плата, оплата труда, расчет, организация учета, контроль, выплаты работникам.

Mikhailenko Ju.A.
Kyiv National University of Taras Shevchenko

THE PROSPECT OF THE ORGANIZATION OF ACCOUNTING AND CONTROL OF PAYMENTS TO EMPLOYEE BENEFIT

Summary
The article examines the state of accounting of payments to employees, examines the economic nature and value of wages as a component of current employee benefits. Considers the legislative regulation and regulatory support of accounting of calculations on wages. Investigated organization and methods of payroll accounting. Identified key problems of organization and methodology of accounting for and control of wages. The main directions of improvement and simplification.
Keywords: wage, labor, minimum wage, salary, calculation, organization of accounting, control, employee benefits.

УДК 339.138

ПРИНЦИПИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ ЯК ОСНОВНИЙ ЧИННИК ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ АВІАБУДУВАННЯ

Навроцька Т.А.
Національний транспортний університет

У статті досліджено позиції стратегічного управління, частиною якого виступає і планування інноваційної діяльності. Необхідно суттєво змінити як сам склад, так і види управлінської діяльності на підприємствах авіабудування, їх внутрішню організаційну побудову з метою досягнення відповідних економічних результатів, а в нашому випадку – налагодження ефективного планування та реалізації інноваційно-інвестиційних проектів для досягнення конкретних конкурентних переваг. Розглянуто принципи стратегічного планування, узагальнена схема формування інвестиційних ресурсів для ефективного управління ефективного управління інноваційною діяльністю підприємств авіабудування, проаналізовано взаємозв'язок стратегічного планування інноваційного розвитку підприємств з інвестиційною складовою.
Ключові слова: стратегічне планування, інвестиції,ефективність управління, інноваційна діяльність, підприємства, авіабудування.

Постановка проблеми. Більша частина підприємств авіабудування функціонують в таких плинних умовах, які вимагають різноманітних реакцій на зміни в зовнішньому середовищі. В результаті цього необхідно проектувати характеристики організаційно економічного механізму інноваційної діяльності з урахуванням специфіки та господарського спрямування кожного із дочірніх підприємств, що мають увійти до складу майбутнього холдингу. В процесі розробки та впровадження запропонованого нами механізму на конкретних підприємствах вважаємо за доцільне враховувати особливості виробництва і технології, зовнішнього середовища, якості продукції та рівня технічного і науково-практичного забезпечення, характеру та ефективності при-

йняття управлінських рішень кожним із керівників цих підприємств.

Особливо слід підкреслити, що із початком розробки та затвердженням інноваційно-інвестиційного плану, і початком його фінансування група з інноваційного розвитку може модифікуватися в групу управління проектом, що забезпечить спадкоємність та створить умови належної відповідальності конкретних виконавців за результати прийнятих раніше управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи управління та процес формування стратегій організації описуються у наукових дослідженнях І. Ансофа, Р. Акофа, Х. Віссема, М. Портера, А. Томсона, М. Х. Мескона, М. Альберта, Ф. Хедоурі, Т. Пітерса, Р. Уотермана, М. Вудкока, Д. Френсиса, О. С. Віханського, О. Є. Кузьміна, О. Г. Мельник, П. П. Лазановського, О. М. Гірняка, Г. В. Осовської, Ю. І. Палехи та ін. Проаналізувавши літературу та практичну діяльність, ми визначили, що стратегічне планування полягає у визначені місії організації, розробці концепції її існування та діяльності, обґрунтуванні програм розвитку, визначенні основних інноваційних заходів, створенні позитивного іміджу організації [1, 12]. За словами Ю. І. Палехи, «щоб успішно фінішувати, потрібно спочатку дізнатися, де знаходиться фініш, і обрати правильний шлях» [2, с. 109]. Мета і є своєрідним фінішем для організації, а «шляхом» виступає стратегія, як детальний комплексний план для досягнення визначених цілей.

Практичне значення. Для реалізації організаційно-економічного механізму управління інноваційною діяльністю підприємства будуть змушені розробляти різноманітні сценарії реакцій на зовнішні впливи, які б відповідали за якістю та складністю рівню турбулентних змін, що відбуваються на промисловому авіаційному ринку України. Виклики, які зумовлені сучасною економічною та військово-політичною кризою однозначно поставили вітчизняні підприємства авіабудування перед нагальною необхідністю радикальних змін в структурах управління з метою забезпечення відповідного рівня прогнозування, планування, організації, мотивації та контролю інноваційної діяльності цих підприємств.

Метою статті є розробка стратегії накопичення інноваційно-інвестиційних ресурсів при визначення умов ефективного управління інноваційною діяльністю різних підприємствах.

Виклад основного матеріалу:

Принципи стратегічного планування інвестицій

Як показало дослідження доцільно виділити два принципи стратегічного планування інвестицій та ефективного управління інноваційною діяльність підприємств авіабудування:

- принцип розробки стратегії накопичення інноваційних ресурсів підприємства;
- принцип моделювання інвестиційної діяльності та формування портфеля інноваційно-інвестиційних проектів для управління інноваційною діяльністю підприємства.

Розглянемо кожен із наведених принципів більш детально.

Принцип розробки стратегії накопичення інноваційних ресурсів підприємства являється одним із найважливіших складових елементів загальної стратегії підприємства, основою стратегічного плану інвестиційної і інноваційної діяльності та забезпечує конкурентні переваги підприємству. Розробка стратегії має забезпечити безперервну інноваційну діяльність у визначених розмірах та показниках, найбільш ефективне використання ресурсів та засобів підприємства, а також його фінансову стійкість, ліквідність в довгостроковій перспективі, що також додатково відобразиться на ефективності управління підприємством. Кошти, що необхідні для реалізації стратегічного плану інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства можуть бути залучені різними шляхами. Аналіз цих шляхів і дозволяє визначити сутність стратегії накопичення ресурсів для інноваційної діяльності та підвищення ефективності управління підприємствами авіабудування.

Методичні підходи до розробки стратегії накопичення інноваційно-інвестиційних ресурсів при визначення умов ефективного управління інноваційною діяльністю суттєво відрізняються на різних підприємствах, які мають являтися інституціональними інвесторами, що формують фінансові та матеріальні ресурси за рахунок емісії власних акцій та сертифікатів, і на підприємствах, що забезпечують реальне виробництво продукції.

Перша група авіабудівних підприємств визначає можливий обсяг інвестиційних ресурсів для ефективного управління інноваційною діяльністю, виходячи з можливостей реалізації емітованих цінних паперів. Для цієї групи підприємств не виникає особливих проблем із визначенням методів фінансування, із оптимізацією структури джерел формування інвестиційних ресурсів для інноваційної діяльності.

Друга група підприємств визначає необхідний обсяг інвестиційних ресурсів для забезпечення управління інноваційною діяльністю підприємства на основі наявності власних оборотних коштів та можливостей залучення зовнішніх джерел фінансування.

В процесі розробки стратегії даної групи виробничих підприємств доцільно розглядати усі з можливих джерел формування інвестиційних ресурсів. Все джерела інвестиційних ресурсів для забезпечення ефективної інноваційної діяльності можна поділити на три групи:

- власні;
- запозичені;
- залучені.

Виділяють дві групи форм та методів фінансування інноваційних проектів при зафіксованих принципах стратегічного планування інновацій і умовах ефективного управління інноваційною діяльністю підприємств авіабудування.

1. Фінансування короткострокових та середньострокових проектів.
2. Фінансування довгострокових проектів.

Перша група – є найбільш поширеною формою фінансування інноваційних проектів. Вона виступає переважною для більшості нагальних або обов'язкових проектів. Привабливість цієї форми фінансування інноваційних проектів зумовлена тим, що більша частка фінансування припадає на накопичені власні обігові кошти, так як встановлено, що використання власних

коштів являється найбільш надійним для кожного підприємства в умовах політичної та макроекономічної нестабільності в державі. Проте, цей принцип фінансування інноваційних проектів для підприємств авіабудування поки що не може стати основоформуючим в системі управління інноваційною діяльністю.

Самофінансування інноваційної діяльності має певні переваги в процесі прийняття управлінських рішень, воно виключає зростання заборгованості за позиками та кредитами, «полегшує» пасиви підприємства, виступає важливим інструментом мобілізації та перерозподілу внутрішніх фінансових ресурсів з метою раціонального використання інноваційного потенціалу підприємства. Разом з тим, непомірне захоплення власним інвестуванням в інноваційні проекти може призвести до зменшення вкрай необхідних обігових коштів та викликати багато інших дуже складних проблем у відтворенні виробництва.

Для фінансового забезпечення великих інноваційних проектів, що пов'язані із значними капіталовкладеннями (друга група), джерелами можуть виступати:

– довгострокові кредити комерційних банків;
– довгострокові кредити державних установ;
– іпотечні позики;
– лізингове фінансування.

Обрання того чи іншого варіанту довгострокового фінансування інноваційної діяльності підприємства має ґрунтуватися на результатах аналізу ліквідності конкретного проекту та оцінках можливостей цих інновацій забезпечити повернення кредиту та відшкодування процентних ставок.

Якщо кредит в комерційному банку або в державній установі виглядає як вигідна форма фінансування, то його учасники мають підготувати спільну стратегію фінансових стосунків.

Умови кредитування інноваційних проектів визначаються чуттєвістю їх економічних показників до змін факторів зовнішнього середовища, а також очікуваним економічних ефектом від їх практичної реалізації. В залежності від цих характеристик проекту можуть бути застосовані як фіксовані ставки відсотків, так і ковзні ставки, що змінюються в залежності від терміну кредитування окремого інноваційного проекту.

Важливим фактором, що зумовлює умови кредитування є і термін виконання боргових зобов'язань. Ковзні процентні ставки можуть бути рекомендованими для відносно коротких термінів кредитування, фіксовані – для довготермінових.

На теперішній час для українських комерційних банків розповсюдженими умовами кредитування інноваційних проектів являються: фінансування під експорт орієнтовані проекти і, у першу чергу, в галузях сільського господарства, обробки деревини, кольорової та чорної металургії, нафто- та газової промисловості, військово-промислового комплексу; фінансування проектів з виробництва інноваційних продуктів, які мають дуже високу ліквідність від їх експлуатації та функціонування.

Іншою важливою складовою стратегічного планування інвестицій та забезпечення ресурсами інноваційної діяльності підприємств виступає організація впровадження лізингових взаємостосунків. Так, наприклад, до складу лізингових взаємовідносин можна включити два види угод:

- угода купівлі-продажу між лізинговою компанією і виробником на придбання обладнання, де підприємство-виробник виступає як продавець, а лізингова компанія – як покупець;
- угода лізингу між лізинговою компанією та користувачем, на підставі якої перша пропонує другому тимчасове користування обладнання, яке придбане у виробника саме для цієї цілі.

Лізингове фінансування є доцільним в тих випадках, коли учасники інноваційного проекту:

– не можуть на даний час використати податкові пільги, що пов'язані їх правом власності на інноваційний проект;
– можуть отримати переваги від фінансування, яке не відображається в балансовій звітності;
– бажають використати нове джерело формування фондів – ринок акцій оренди.

Завдяки лізинговому фінансуванню учасники проекту мають змогу передавати право власності на весь інноваційний проект або продукт, певну його частину інвестору, який володіє акціями, або інвесторам, які будуть отримувати повністю або частково конкурентні переваги від права власності на цей проект, що можуть полягати в певних податкових пільгах.

Проте, слід зазначити, що передача права власності на інноваційний проект або продукт власникам акцій може призвести до втрати гнучкості навіть в умовах, коли виконавці будуть спроможні знову придбати цей інноваційний проект по закінченню терміну оренди за невелику частку від його первинної вартості.

На сьогодні лізинг в нашій країні цілком можна характеризувати як таку фінансову категорію, що тільки народжується, коли лише визначаються основні підходи до застосування базових правил та умов лізингу.

Наведені вище джерела фінансування інноваційних проектів підприємств авіабудування підлягають, на нашу думку, більш детальному аналізу з позицій стратегії майбутнього розвитку підприємства та економічної його господарської діяльності. Головна увага, в решті решт, повинна приділятися мобілізації внутрішніх резервів та ресурсів підприємства. Принцип моделювання инвестиційної діяльності та формування портфелю інноваційно-інвестиційних проектів для ефективного управління інноваційною діяльністю. Розробка стратегічного плану інвестицій в інноваційну діяльність підприємства ґрунтується на портфелі можливих для впровадження інноваційно-інвестиційних проектів. Теоретично це завдання вирішується достатньо просто, шляхом включення до плану всіх можливих проектів, які відповідають вимогам узагальненої економічної оцінки. При цьому слід враховувати обмеженість інвестиційних ресурсів. Рівень, який визначає обсяг інвестиційних ресурсів, в значній мірі коливається. Під час розробки стратегічного плану інвестицій для ефективного управління інноваційній діяльність підприємства необхідно приймати такі рішення, що з одного боку, орієнтовані на стан ринку капіталу, а з іншого боку, на стратегічні цілі розвитку інноваційної діяльності підприємства, тобто спрямовані на проекти, що її втілюють в реальне життя. Як засвідчує практи-

ка найчастіше реалізуються «життєво необхідні» проекти, невиконання яких загрожує існуванню самого підприємства.

При вирішенні проблем залучення інвестицій в інноваційну діяльність підприємства ми виходимо із того, що потенційні джерела надходження ресурсів вже визначені та проаналізовані у відповідності до стану кон'юнктури ринку продукції авіабудування.

Узагальнена схема формування інвестиційних ресурсів для ефективного управління ефективного управління інноваційною діяльністю підприємств авіабудування наведено на рисунку 1.

Процес формування стратегічного плану інвестицій для ефективного управління інноваційною діяльністю підприємств доцільно розглядати як складне багаторівневе явище, що має складну структуру. Для вірного розуміння процесів, які

Рис. 1. Узагальнена схема формування інвестиційних ресурсів для ефективного управління інноваційною діяльністю підприємств авіабудування

Джерело: розробка автора

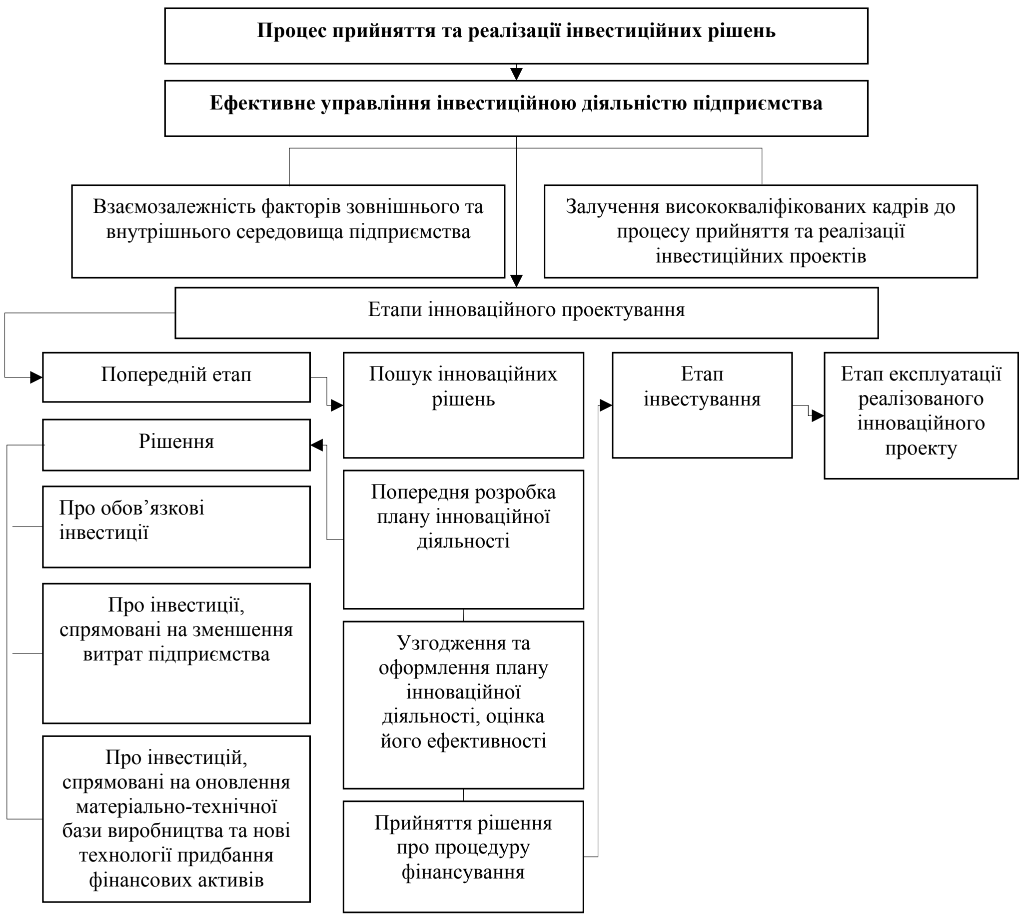

Рис. 2. Модель визначення інвестиційних умов для ефективного управління інноваційною діяльністю підприємств авіабудування

Джерело: розробка автора

відбуваються в середині цього явища, ми зробимо спробу змоделювати деякі закономірності, що характерні для нього, та на цій основі запропонуємо певну модель прийняття та реалізації управлінських рішень.

Існуючі моделі прийняття та реалізації інвестиційних рішень не відображають головного – в зв'язку із зовнішнім та внутрішнім середовищем підприємств авіабудування. Цілком виправданим виглядає і те, що інвестиційний процес виникає та здійснюється у внутрішньому середовищі підприємства, а його зв'язок із зовнішнім середовищем не завжди помітний. Разом з тим вченими визнається, що процес прийняття управлінських рішень в сфері інноваційної діяльності тісно пов'язаний із зовнішнім середовищем підприємства.

Більшістю теоретиків справедливо підкреслюється принцип, згідно за яким, всі інвестиційні рішення при визначенні умов ефективного управління інноваційною діяльністю підприємств не повинні вступати у протиріччя із стратегічним планом розвитку підприємств, оскільки в ньому визначені загальні напрямки діяльності підприємств на майбутнє. Однак, при цьому в край рідко прослідковується взаємозв'язок стратегічного планування інноваційного розвитку підприємств з інвестиційною складовою (рис. 2).

Перше, на що доцільно звернути увагу так це на те, що в існуючих моделях при визначенні умов ефективного управління інноваційною діяльністю підприємства не відображається в достатній мірі вся сукупність взаємозв'язків на рівні відносин між внутрішнім та зовнішнім середовищами підприємства, які всебічно по глибині та ширині впливають на процес прийняття та реалізацію інноваційних рішень.

Друга обставина, що зумовлює необхідність більш ретельного дослідження моделі прийняття та реалізації інвестиційних рішень для ефективного управління інноваційною діяльністю авіабудівних підприємств тісно пов'язана з тим, що в цьому процесі, на нашу думку, все більш важливу роль відіграє так званий «людський фактор». Цілком зрозуміло, що тільки відповідним чином підготовлений спеціаліст може адекватно сприймати інноваційні ідеї, приймати рішення щодо їх капіталізації, здійснювати та контролювати хід реалізації інноваційного проекту.

Висновки та пропозиції. Підхід до розробки стратегічного плану інноваційної діяльності підприємства є абсолютно аналогічним до інвестиційного проектування, яке отримало широке розповсюдження в міжнародних практиках. Слід відзначити, що в процесі розробки стратегічних планів інноваційної діяльності підприємств авіабудування необхідно приймати декілька вкрай важливих рішень: про обов'язкові інвестиції; інвестиції, які спрямовані на зменшення витрат підприємства; інвестиції, які спрямовані на оновлення матеріально-технічної бази підприємства, впровадження новітніх технологій виробництва та продуктові інновації; придбання фінансових активів (створення стратегічних альянсів, поглинання підприємств-конкурентів, тощо). Крім перерахованих напрямків інвестування, особливе місце займають інвестиції на освоєння нових ринків та нових послуг, а також на придбання нематеріальних активів (зокрема, на франчайзинг). Цей напрямок інвестиційної діяльності підприємства тісно пов'язаний із придбанням на ринку різноманітних ліцензій, ноу-хау на оригінальні технології виробництва та сервісне обслуговування і таке інше.

Саме тому для моделювання процесу прийняття рішень при формуванні плану інвестиційної діяльності для ефективного управління інноваційними проектами підприємств авіабудування може бути задіяна імітаційна модель, яка поєднує в собі математичні і неформальні методи, тобто чітко регламентовані способи формалізованих моделей із судженнями окремих експертів.

Список літератури:

1. Карамушка Л. М. Психологія управління : [навчальний посібник] / Людмила Миколаївна Карамушка. – К. : Міленіум, 2003. – 344 с.
2. Палеха Ю. І. Культура управління та підприємництва : [навчально-методичний посібник] / Ю. І. Палеха, В. О. Кудін. – К. : МАУП, 1998. – 96 с.
3. Хамел Г. Развитие профессиональной компетенции / Г. Хамел. – СПб.: Вильямс, 2004. – 612 с.
4. Фирсанова О. В. Развитие методологии разработки стратегии в системе промышленных инноваций: управленческие и маркетинговые аспекты / О. В. Фирсанова, Е. А. Ромашова. СПб. : ИНФО-ДА, 2001. – 255 с.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Навроцкая Т.А.
Национальный транспортный университет

ПРИНЦИПЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЙ АВИАСТРОЕНИЯ

Аннотация
В статье исследованы позиции стратегического управления, частью которого выступает и планирование инновационной деятельности. Необходимо существенно изменить как сам состав, так и виды управленческой деятельности на предприятиях авиастроения, их внутреннюю организационную построение с целью достижения соответствующих экономических результатов, а в нашем случае – налаживание эффективного планирования и реализации инновационно-инвестиционных проектов для достижения конкретных конкурентных преимуществ. Рассмотрены принципы стратегического плани-

рования, обобщенная схема формирования инвестиционных ресурсов для эффективного управления эффективного управления инновационной деятельностью предприятий авиастроения, проанализирована взаимосвязь стратегического планирования инновационного развития предприятий с инвестиционной составляющей.
Ключевые слова: стратегическое планирование, инвестиции, эффективность управления, инновационная деятельность, предприятия, авиастроение.

Navrotska T.A.
National Transport University

PRINCIPLES OF STRATEGIC PLANNING OF INVESTMENT AS A KEY FACTOR FOR EFFECTIVE MANAGEMENT OF INNOVATIVE ACTIVITY OF ENTERPRISES IN THE AIRCRAFT INDUSTRY

Summary
From the position of strategic management, the part of which is planning of innovation activity, it is prudent to consider the significantly change types of the activity and types of management at the enterprises of the aircraft industry as possible and necessary condition. Also it is necessary to change their internal organizational structure to achieve economic results, and in our case is to set effective planning and realization of innovation-investment projects to achieve competitive advantage.
Keywords: strategic planning, investment, management efficiency, innovation, enterprises, aircraft building industry.

УДК 336.67

ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВА ТА ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ НИМ

Николишин С.Є.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються питання присвячені прибутку підприємства та його ролі для підприємства в умовах ринкової економіки. Окреслено система та напрями управління прибутком підприємства. Розкрито елементи механізму управління прибутком підприємства, як складової частини системи управління. Проаналізовано стратегії підприємства пов’язані з прибутком.
Ключові слова: прибуток, управління, підприємство, управлінські рішення, фінансовий результат діяльності підприємства, планування прибутку, формування прибутку, розподіл прибутку.

Постановка проблеми. Прибуток підприємства є основною рушійною силою ринкової економіки, джерелом власних фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення фінансово-господарської діяльності. Їх нестача спонукає до здійснення запозичень, що у кінцевому підсумку, у разі неефективної борогової політики, може призвести до фінансової кризи і банкрутства. Зростання прибутку підприємств, значною мірою, впливає на темпи економічного розвитку країни, окремих регіонів, збільшення суспільного багатства і підвищення життєвого рівня населення. Саме тому, проблема грамотного і ефективного управління прибутком підприємств є актуальним питанням для економіки України в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питання управління формуванням прибутку у процесі операційної, фінансової та інвестиційної діяльності підприємства, забезпечення його оптимального розподілу та використання знайшли відображення у наукових працях вчених України та зарубіжжя, зокрема: І.А. Бланка, Ю.Ф Брігхема, М. Ерхардта, Л.Л. Куц, Н.Г. Пігуль, А.М. Поддерегіна, С.Ф. Покропивного та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток механізму управління прибутком підприємства в умовах кризових явищ потребує більш детальної систематизації як факторів впливу на процеси управління прибутком підприємств в Україні, так і тенденцій розвитку зазначених процесів.

Мета статті. Дослідити, на основі теоретичних узагальнень, сутність прибутку як економічної категорії та основного елемента ефективності діяльності підприємства, його значення у фінансово-господарській діяльності підприємства. Охарактеризовати концептуальні засади управління прибутком та проаналізувати систему управління прибутком підприємств.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах ефективність фінансово-господарської діяльності підприємств пов’язана з раціональним формуванням та розподілом фінансових ресурсів з метою досягнення високих фінансових резуль-

татів. Враховуючи різні аспекти планування діяльності підприємства, найважливішим є процес управління прибутком, як процес дослідження і прийняття управлінських рішень за усіма основними аспектами його формування, розподілу і використання.

Основною фінансовою категорією, що відображає позитивний фінансовий результат господарської діяльності підприємства, характеризує ефективність виробництва і свідчить про обсяг і якість виробленої продукції є прибуток.

Поняття та сутність категорії «прибуток» у більшості вчених описується по різному. Так, І.А. Бланк, який одним із перших в Україні використовує поняття співвідношення ризику і доходу, визначає прибуток як втілений у грошовій формі чистий дохід підприємця на вкладений капітал, що характеризує його винагороду за ризик здійснення підприємницької діяльності та є різницею між сукупним доходом і сукупними витратами у процесі здійснення цієї діяльності [1].

Брігхем Є.Ф. вважає прибуток є однією з основних категорій товарного виробництва. Це передусім виробнича категорія, яка характеризує відносини, що складаються у процесі суспільного виробництва [2].

А.М. Поддєрьогін визначає прибуток як частину заново створеної вартості, виробленої і реалізованої, готової до розподілу. Таким чином, наголошується на важливості процесу реалізації виробленого продукту за кошти [8].

Таким чином, не дивлячись на відмінності тлумачення категорії, можна найти сипільні риси та узагальнюючи різні точки зору вітчизняних і зарубіжних дослідників, відобразити нижче роль і значення прибутку підприємства в умовах ринкової економіки (Рис. 1).

Отже, з Рис. 1 видно, що прибуток пидприємства виступає не лише як основа функціонування окремого підприємства, але і як база економічного розвитку держави вцілому.

Велика роль прибутку в розвитку підприємства і забезпеченні інтересів його власників, визначає необхідність ефективного управління ним.

Так, управління прибутком являє собою процес розробки та прийняття ефективних управлінських рішень за всіма основними аспектами його формування та розподілу, і використання на підприємстві з метою максимізації добробуту власників підприємства в поточному та перспективному періодах [1].

Головною метою управління прибутком є визначення шляхів найбільш ефективного його формування та оптимального розподілу, що спрямовані на забезпечення розвитку діяльності підприємства та зростання його ринкової вартості.

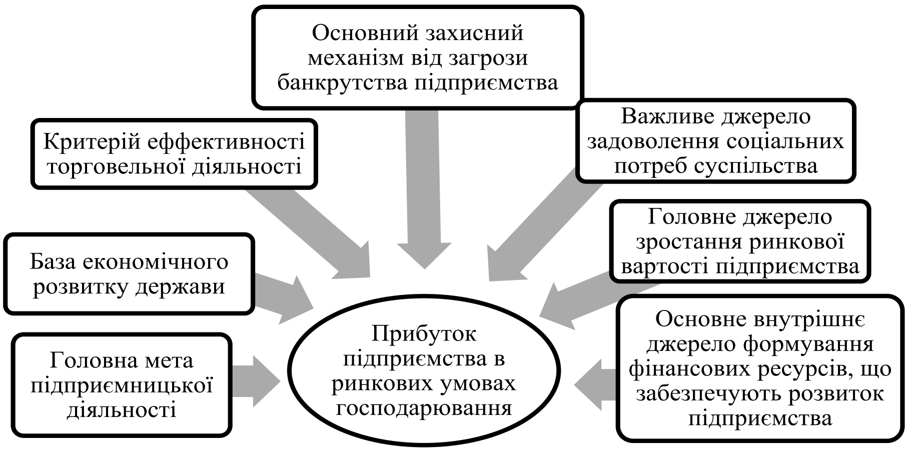

Рис. 1. Характеристика ролі прибутку підприємства в умовах ринкової економіки України

Джерело: [6]

Рис. 2. Складові елементи системи управління прибутком підприємства

Джерело: розроблено автором на основі [7; 10]

Ефективне управління прибутком підприємства можливе при дієвій та правильно сформованій системі управління прибутком підприємства.

Система управління прибутком підприємством – це сукупність взаємопов'язаних елементів, кожний з яких має функціональне призначення та спільна дія котрих, за певних умов, забезпечує досягнення механізму отримання прибутку заданої величини.

Грунтуючись на різноманітних підходах вчених можна виділити такі елементи системи управління прибутком підприємств (Рис. 2).

Виходячи з головної мети, система управління прибутком дає змогу вирішувати такі завдання:

– забезпечення максимізації розміру прибутку, що формується відповідно до ресурсного потенціалу підприємства;

– забезпечення оптимальної пропорційності між рівнем прибутку і допустимим рівнем ризику;

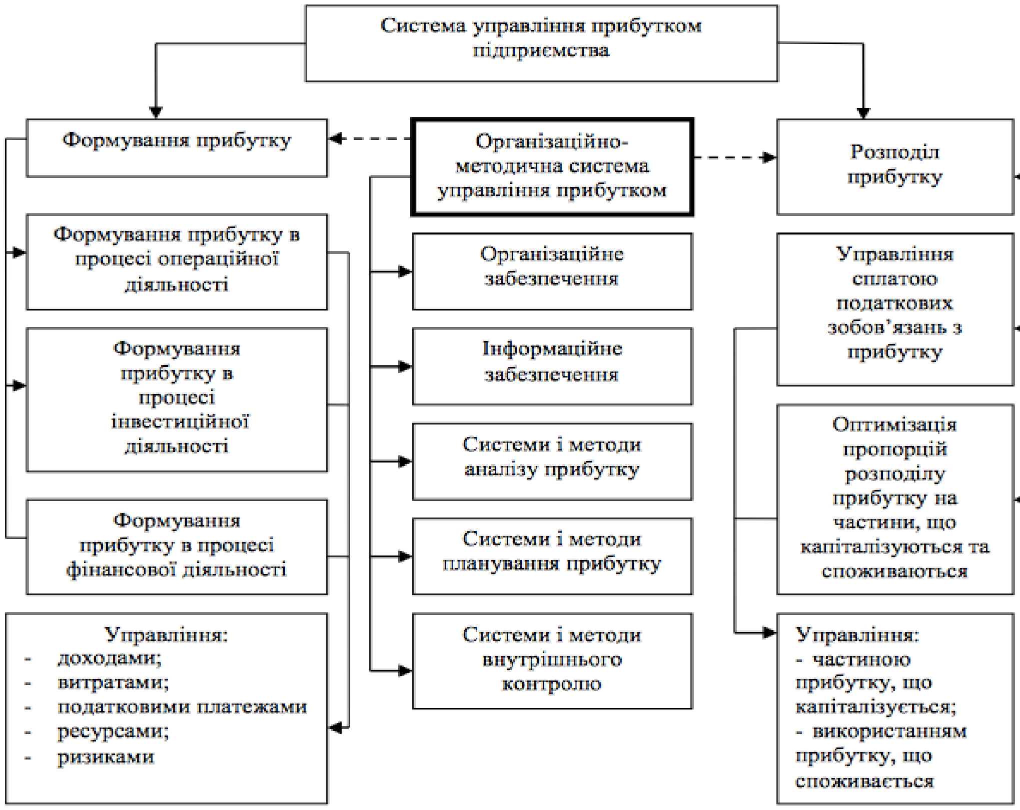

Рис. 3. Структурна схема управління прибутком підприємств

Джерело: [7]

– забезпечення високої якості прибутку, що формується;

– забезпечення виплат необхідного рівня доходу на інвестований капітал власникам підприємства;

– забезпечення формування відповідного обсягу фінансових ресурсів за рахунок прибутку відповідно до завдань розвитку підприємства на майбутній період;

– забезпечення постійного зростання ринкової вартості підприємства;

– забезпечення ефективності програм участі персоналу щодо прибутку [9].

Процес управління прибутком підприємства має відбуватися в певній послідовності і забезпечувати реалізацію головної мети та основних задач цього управління, а також бути невідємною частиною усієї системи управління прибутком підприємства (Рис. 3).

На Рис. 3 зображено процес управління прибутком як складової організаційно-методичної системи управління прибутком.

Управління прибутком підприємства має базуватися на певному механізмі який є складовою частиною системи управління. Механізм управління прибутком підприємства складається з елементів, що регулюють процес розробки і реалізації управлінських рішень, пов'язаних з його формуванням, розподілом і використанням. І. Бланк виділяє чотири складові механізму управління прибутком підприємства, які представлено на Рис. 4.

При формуванні механізму управління прибутком підприємств важливо визначитися з типом стратегічної орієнтації прибутку, оскільки планування прибутку на короткострокову перспективу і безпосереднє його використання залежить саме від обраної стратегії.

Вирізняють такі стратегічні типи орієнтації підприємств на прибуток:

1. Стратегія одержання задовільного прибутку базується на одержанні підприємством такого рівня прибутку, якого вистачить на покриття усіх витрат і розвиток у довгостроковому періоді. Її суть полягає в урахуванні ризику при плануванні. Стратегія забезпечення

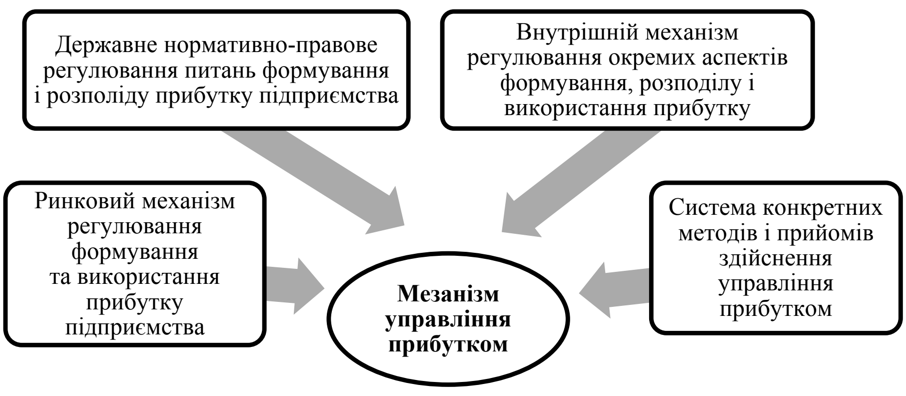

Рис. 4. Елементи механізму управління прибутком підприємства

Джерело: побудовано автором на основі [1]

задовільного прибутку передбачає закріплення конкурентних позицій підприємства на ринку, можливість здійснення інвестиційного і інноваційного розвитку, матеріальної мотивації персоналу тощо.

2. Стратегія мінімізації прибутку (стабільного прибутку) передбачає максимізацію мінімуму доходів, що очікуються, поряд з мінімізацією максимуму збитків та при зважанні на дії конкурентів. Зазначена стратегія набуває все більшого розповсюдження, оскільки передбачає рентабельну діяльність підприємства та його розвиток, але не вимагає максимізації прибутку.

3. Максимізація прибутку передбачає одержання максимально високого прибутку як за рахунок внутрішніх резервів, так і за рахунок споживачів. В основу діяльності більшості вітчизняних підприємств закладена стратегія максимізації прибутку. Використання даної стратегії в короткостроковому періоді не забезпечує відповідних темпів економічного зростання в довгостроковому періоді. Виникає загроза використання високого прибутку на поточні цілі, внаслідок чого підприємство втрачає важливе джерело фінансування розширеного відтворення, збільшується загроза банкрутства, викликана високим рівнем ризику діяльності [5].

Забезпечення ефективного управління прибутком підприємства визначає ряд вимог до цього процесу:

– інтегрованість з загальною системою управління підприємством;
– комплексний характер формування управлінських рішень;
– високий динамізм управління;
– багатоваріантність підходів до розробки окремих управлінських рішень;
– орієнтованість на стратегічні цілі розвитку підприємства [4].

Серед особливостей процесу управління прибутком підприємств в умовах ринкових відносин виокремлюють наступні:

– удосконалення планування розподілу фінансових ресурсів підприємств;
– підвищення вимог до організації управління матеріальними ресурсами підприємств;
– посилення ролі функції регулювання у формуванні кредитної політики підприємств;
– проведення ефективного контролю фінансових результатів підприємств [3].

Отже, кінцевою метою діяльності будь-якого підприємства є максимізація прибутку. Тому дуже важливо під час стратегічного планування прибутку врахувати всі чинники і аспекти подальшого розвитку для повного і обґрунтованого визначення величини прибутку і забезпечення певного рівня прибутку. Одночасно при плануванні прибутку є ряд особливостей, специфічних аспектів, які необхідно врахувати для фінансового забезпечення постійного розвитку підприємства. В умовах нестабільної економіки важливим для будь-якого підприємства є формування найістотніших принципів і ефективної системи стратегічного планування та управління прибутком.

Висновки і пропозиції. Отже, прибуток виступає не лише стимулом господарської діяльності підприємств, а й основним джерелом розвитку їхньої діяльності. Таким чином, великої значущості набуває необхідність розробки рекомендацій по підвищенню ефективності формування, розподілу прибутку та його максимізації, тобто управління ним, а саме:

1.Підвищення інтегрованості системи управління прибутком із загальною системою управління підприємством, оскільки прийняття управлінських рішень у будь-якій сфері діяльності підприємства впливає на рівень прибутку, який у свою чергу є основним джерелом фінансування розвитку підприємства та зростання доходів його власників.

2. Вибір оптимальної стратегії підприємства з орієнтацією на прибуток.

Отже, підвищення рентабельності виробництва та інвестиційної привабливості підприємства, зміцнення конкурентоспроможності вимагають застосування ефективних підходів до управління прибутком суб'єкта господарювання з метою його максимізації.

Список літератури:

1. Бланк И.А. Управление прибылью / Бланк И. А. – К. : НИКА-Центр, 1998. – 544 с.
2. Брігхем Є.Ф. Основи фінансового менеджменту: Підручник: Пер. з англ. – К.: Молодь, 1997. – 1000 с.
3. Кобець А.О. Формування механізму управління прибутком підприємств в умовах ринкової економіки: автореф. на здоб. наук. ступ. к-та економ. наук / А.О. Кобець – Донецький національний університет. – Донецьк. – 2008. – 21 с.
4. Куц Л.Л. Капітал підприємства: формування та використання : опорн. консп. лекцій / Л.Л. Куц. – Тернопіль : ТНЕУ, 2012. – 114 с.
5. Нагайчук В.В. Показники оцінки якості прибутку підприємства та їх залежність від обраної стратегії /В.В. Нагайчук. – Електронний ресурс. –Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchtei/2011_2_1/NV-2011-V2_23.pdf
6. Павлишенко М.М. Значення прибутку підприємства в ринковій економіці / М.М. Павлишенко, Л.А. Сивуля. – Електронний ресурс. – Режим доступу:http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltu/17_4/172_Pawlyszenko_17_4.pdf
7. Пігуль Н.Г. Управління прибутком підприємства / Н.Г. Пігуль // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2010. – № 28. – С. 125–132
8. Поддєрьогін А.М. Фінансовий менеджмент: підручник / кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. – К. : КНЕУ, 2005. – 536 с.
9. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства: Підручник. – 2-ге вид. перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2008. – 528 с.
10. Система управління прибутком як умова ефективного функціонування підприємства [Електронний ресурс] / Ж.М. Жигалкевич, Е.С. Фісенко // Економіка та суспільство. – 2016. – №4. – Режим доступу до журналу : http://economyandsociety.in.ua. – Заголовок з екрану.

Николишин С.Е.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПРИБЫЛЬ ПРЕДПРИЯТИЯ И ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЕЮ

Аннотация
В статье рассматриваются вопросы посвященные прибыли предприятия и его роли для предприятия в условиях рыночной экономики. Определены система и направления управления прибылью предприятия. Раскрыто элементы механизма управления прибылью предприятия, как составной части системы управления. Проанализированы стратегии предприятия связаны с прибылью.
Ключевые слова: прибыль, управление, предприятие, управленческие решения, финансовый результат деятельности предприятия, планирование прибыли, формирования прибыли, распределение прибыли.

Nykolyshyn S.Y
Taras Shevchenko National University of Kyiv

PROFIT ENTERPRISE AND FEATURES OF HIS MANAGEMENT

Summary
In the article the essence of profit enterprise and his role in a market economy was investigated. System and directions of profit enterprise management was identified. Was revealed the elements of the mechanism of profit management company, as part of the management system. The strategy of the enterprise associated with profit was analyzed.
Keywords: profit, management, enterprise, management decisions, financial performance, planning profits, income formation, distribution of profits.

УДК 640.432

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ АЮРВЕДИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ

Пиріг С.В., Голікова Т.П.
Національний університет харчових технологій

У статті охарактеризовано систему Аюрведи та її застосування у сучасних засобах розміщення. Показано, що практики Аюрведи набувають популярності далеко поза межами Індії і можуть організовуватись як у формі аюрведичних клінік, так і на базі SPA-готелів. Проаналізовано концепції подібних європейських закладів. Показано, що перспективним є інтеграція Аюрведи в західному та південному регіоні України, що сприятиме зростанню конкурентоспроможності вітчизняних закладів гостинності.
Ключові слова: Аюрведа, готель, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. Сучасне життя характеризується частими стресами, емоційним перевантаженням та гіподинамією. В результаті людина потребує якісного та доступного відпочинку, який на сьогоднішній день переважно представлений санаторіями, профілакторіями, spa-центрами та wellness-курортами. На сьогодні все більшою популярністю користуються нетрадиційні системи лікування східної медицини, які пропонують низку процедур, спрямованих на гармонізацію тіла і душі людини. Одним з таких напрямів є нетрадиційна індійська медицина Аюрведа («наука про життя»), напрям, що не так часто зустрічається в українських СПА-салонах та на курортах.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. Сучасні дослідження показують, що основними мотивами туристів є зняття стрессу та відпочинок. Це пояснює постійно зростаючий інтерес до СПА-курортів у світі. У Канаді та США spa-послуги сприймають як винагороду, позбавлення від стресу, бажання розслабитися, заспокоїтися та освіжитися [9, с. 167]. Спостерігається стрімка популяризація spa і wellness послуг в азіатсько-тихоокеанському регіоні, який вже сьогодні починає завойовувати потенційних клієнтів європейських курортів. У 2016 р. до цього регіону було здійснено 53,3 млн spa-подорожей [12].

Мета статті – дослідити тенденції росту популярності нетрадиційної індійської медицини Аюрведи та можливості її інтеграції в СПА-туризм України.

Викладення основного матеріалу. Сучасна медицина, що базується на науковому підході, навчилася долати багато захворювань, лікування яких раніше здавалося неможливим. Проте, як свідчить статистика ВООЗ, 65% населення розвинених країн періодично звертаються по допомогу

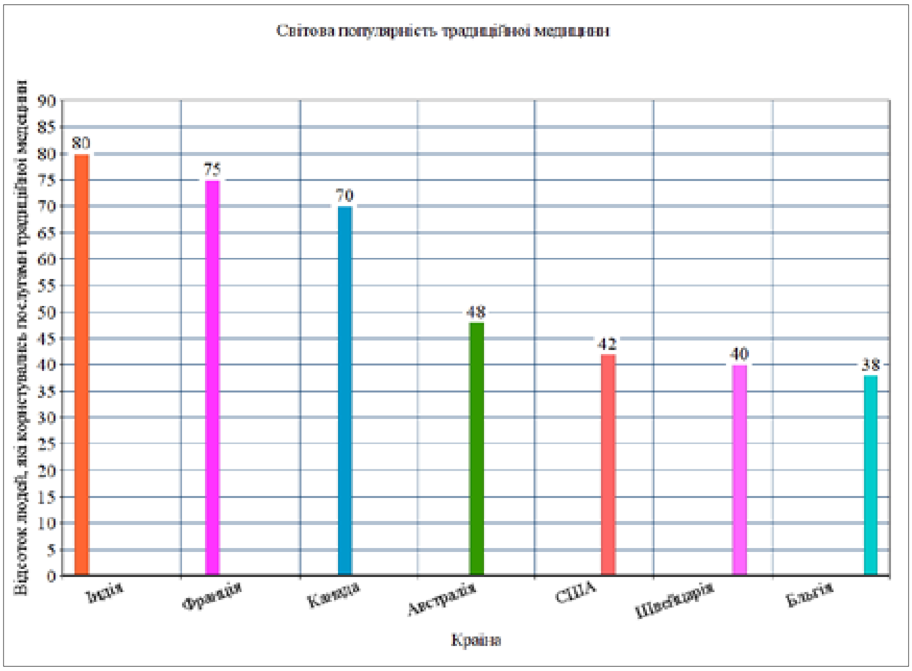

Рис. 1. Популярність нетрадиційної медицини у світі

до нетрадиційних народних методів лікування. Статистика засвідчує, що близько 3,5 млрд. людей користуються послугами фахівців нетрадиційної медицини (рис. 1) [3].

Нетрадиційна медицина в останні роки впевнено займає свою нішу в усьому світі. Послугами народних лікарів користуються понад 100 мільйонів європейців: з них половина звертаються до них регулярно і стільки ж віддають перевагу класичній медицині, що включає в себе елементи альтернативної [2]. Набагато поширеніша ця сфера в Африці, Азії, Австралії і Північній Америці. Так, витрати на нетрадиційну медицину в рік у Великобританії, Канаді та Австралії склали 2,3 млрд, 2,4 млрд. і 80 млн. доларів відповідно. Однак, найбільш вражаючими є інші цифри – за ці самі послуги громадяни США платять близько 15 млрд доларів у рік (рис. 2).

Рис. 2 Витрати на нетрадиційну медицину у світі

Одна з найпопулярніших нетрадиційних систем лікування – Аюрведа. З 1977 року вона офіційно визнана Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) і користується великою популярністю в США, Німеччині, Італії, Голландії [3]. В Індії Аюрведа визнана офіційною медициною нарівні з сучасною медичною наукою. Має у своєму розпорядженні власну концепцією з серйозною науковою базою, унікальні методики і діагностики, а головне – багаторічний досвід лікування і профілактики захворювань людського організму. Головна перевага аюрведичної терапії в тому, що вона впливає на причину захворювання і таким чином сприяє відновленню порушених функцій організму. Велике значення в Аюрведі приділяється профілактиці, завдяки якій можливо запобігати виникненню навіть тих хвороб, до яких у людини є спадкова схильність [1, с. 37].

В останні десятиліття багато людей, які страждають хронічними захворюваннями, відкрили для себе систему лікування за допомогою Аюрведи. Дослідження, проведені в США протягом 5 років виявили, що серед 2000 людей, які притримувались принципів Аюрведи, рівень захворювань по 17 категоріях хвороб був значно нижчим ніж у звичайних людей, у тому числі, серцево-судинні захворювання – на 87%, онкологічні – на 55% [6, с. 27].

Останнім часом зростає кількість дослідницьких центрів з вивчення та застосування на практиці аюрведичних знань як в Індії, так і в західних країнах. Так, в США вивченням Аюрведи займається Національний Інститут Медицини Аюрведи, в Ізраїлі – коледж Рідман, де студенти не тільки вивчають основи аюрведичної медицини, але і проходять практику в Індії [4].

В Індії вивченням нетрадиційної індійської медицини керує Центральна Рада по Дослідженню Староіндійської медицини, а також Siddha (CCRAS), до складу яких входить велика мережа науково-дослідних інститутів. Для роботи в області Аюрведи урядом Індії створені два дослідницькі центри. Фармацевтичні компанії випускають аюрведичні ліки. У штаті Гуджарат знаходиться університет, де навчають майбутніх фахівців і дослідників Аюрведи, розташований в місті Джамнагар [4].

У всіх курортних зонах Індії є аюрведичні салони біля готелів. Основний напрямок їх діяльності – програми очищення й омолодження організму з використанням масажу, лікарських трав і рекомендацій з харчування [10, с. 15]. Однак необхідно чітко розуміти різницю між аюрведичним лікуванням (в клініці) та просто відпочинком на курорті з наданням деяких аюрведичних процедур (наприклад, олійний масаж).

Аюрведичні клініки – організовані на кшталт лікарні з особливим режимом і невеликим ступенем свободи. Тому, як правило, тут немає ні моря, ні басейну, а в номерах – телевізора, холодильника або кондиціонера. Тут суворо заборонено

вживання алкоголю і тютюну, у ресторані немає, наприклад, м'ясних страв або морепродуктів. В аюрведичних клініках все слугує виключно для максимальної ефективності лікування.

Сьогодні, щоб пройти комплексний курс аюрведичного лікування, необов'язково спеціально їхати в Індію. Багато європейських аюрведичних клінік та SPA-готелів також пропонують різноманітні аюрведичні програми лікування і розслабляючого відпочинку. Попит на програми нетрадиційного аюрведичного лікування в Європі постійно зростає [10, с. 13]

Європейські SPA-готелі спрямовані більше на відпочинок та пропонують лише розслаблюючі процедури (переважно класичні аюрведичні олійні масажі), та виключають з лікувального процесу деякі важливі процедури [10, с. 15].

Загалом в Аюрведичній медицині відомо близько 20 різних програм лікування, тривалість яких становить від 2-3 до 4-6 тижнів. Повний і довготривалий ефект від аюрведичної програми можливий тільки при максимальній її тривалості, наприклад, для Панчакарма це 4-5 тижнів. Протягом цього часу необхідно щодня відвідувати аюрведичний кабінет 1 або 2 рази на день, приймаючи за кожне відвідування від 3 до 6 різних процедур. Тривалість кожного аюрведичного сеансу становить 1,5 ... 2 години.

Так, SPA-готелі, на відміну від аюрведичних клінік, розташовані в курортних зонах (наприклад, на березі моря або озера) щоб не тільки аюрведа, а й сама природа працювала на оздоровлення та гармонізацію. Тут не діють суворі правила поведінки, яких вимагає класична Аюрведа. В таких готелях все розраховано на те, щоб забезпечити гостя найвищим рівнем комфорту. Але курорти, як і клініки також мають потужні аюрведичні центри з професійними лікарями і такими ж ефективними методами лікування. Такі SPA-готелі знаходяться в кожній європейській країні.

Якщо ж говорити саме про клініки, то одна з кращих аюрведичних клінік Європи находиться у Німеччині – це Maharishi AyurVeda Privat Klinik BAD EMS. Клініка розташована на німецькому бальнеологічному курорті Бад Емс. На початку 1993 року тут у готелі Haecker's Kurhotel був відкритий Оздоровчий центр Махаріші Аюрведи, який в 1996 році отримав визнання держави як приватна клініка. Вона неодноразово нагороджувалася та була сертифікована і є однією з провідних установ Аюрведи в Європі. Тут застосовується широкий діапазон різних підходів Аюрведи, що підвищує шанс одужання і полегшує стан не тільки при гострих, але також при хронічних і функціональних захворюваннях [4].

Якщо ж говорити про Україну, то до нетрадиційних методів лікування, за інформацією Міністерства охороні здоров'я України, щорічно звертаються понад п'ять мільйонів українців. В цілому дослідження свідчать, що народним лікарям довіряють 40-60% українців [13].

Розглядаючи розвиток Аюрведи в Україні, можна зробити висновок, що аюрведичні клініки та SPA-готелі лише починають з'являтися на нашому ринку, тож їх загалом існує невелика кількість.

Так, наприклад, у центрі ведичної медицини «РАСАЯНА», що знаходиться в Києві, регулярно проходять навчальні курси «Основи аюрведичної медицини і панчакарма». Також даний центр пропонує консультації висококваліфікованих фахівців, які володіють традиційними Аюрведичними методиками діагностики: пульсова діагностика, іридодіагностика, аурікулярна діагностика та лінгводіагностика. Пропонується також аюрведичний масаж, очисні процедури, послуги косметолога [14].

Також у Києві знаходяться клініка «Аюрведа-192». Вона пропонує комплексний спектр послуг, спрямованих на відновлення здоров'я і відтворення єдності людини і природи, а саме: Панчакакарма, аюрведичні масажі, йога, джотіш, аюрведичне харчування та лекції про здоров'я та Аюрведу [15].

Щодо SPA-готелів, то можна виділити два, які пропонують найбільш широкий спектр послуг Аюрведи це: «Шамбала» у м. Запоріжжі та «Цунамі» у Дніпрі.

Центр Аюрведи і SPA «Шамбала» – це поєднання стародавніх аюрведичних процедур, сучасного обладнання, натуральних рослинних препаратів і багаторічного досвіду 10 сертифікованих фахівців з Індії. В даному центрі також пропонують комфортне перебування, затишні номери, новітні процедурні кабінети, тематичну бібліотеку, тренажерний зал і вегетаріанську кухню [8].

SPA-комплекс «Цунамі» у Дніпрі пропонує аюрведичні програми, які підбирають індивідуально після консультації лікаря Аюрведи і можуть тривати від 3-х до 14-ти днів. SPA-готель «Цунамі» пропонує розміщення у номерах SPA-готелю, ресторан з окремим аюрведичним меню та сучасний фітнес-центр [7].

Висновки та пропозиції. Щоденний виснажливий темп життя сучасної людини призводить до того, що практично кожна людина має хронічні захворювання. Традиційна медицина не в змозі повністю позбавити людину від наслідків систематичних навантажень на здоров'я. Тому все більше людей починають випробовувати методики Аюрведи, засновані на створенні гармонійних відносин між природою і людиною, і дієвість яких підтверджена багатовіковою практикою.

Клініки, що практикують методики Аюрведи існують в Україні, перш за все в крупних містах. Однак, більш привабливим для широкого кола споживачів є застосування практик Аюрведи на базі SPA-готелів, що є поширеними в Європі. Для України цей напрям є перспективним, в першу чергу, в місцях значних туристичних потоків – це західний та південний регіон (Івано-Франківська, Львівська, Закарпатська, а також Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька області). Високий рівень сервісу, оптимальний набір методик системи Аюрведи надасть конкурентну перевагу вітчизняним підприємствам гостинності і збільшить привабливість України для туристів.

Список літератури:

1. Тиварі М. Аюрведа. Секрети зцілення / Ayurveda: Secrets of Healing, Фенікс 2006. – 736 с.
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.who.int/en
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.newgo.ru/
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.maharishi-tm.ru/
5. Conboy L, Edshteyn I, Garivaltis H. Ayurveda and Panchakarma: measuring the effects of a holistic health intervention // Scientific World Journal, 2009; p. 272–280.
6. Shankar K, Liao LP. Traditional systems of medicine // Physical Medicine and Rehabilitation Clinics of North America, 20014;15(4), p. 725–747.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tsunami.com.ua/
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://shambala.ua/
9. Креббин-Бейли Д. Spa-терапия в индустрии красоты. Методика процедур, эксплуатация оборудования, программы обучения spa-менеджменту / Д. Креббин-Бейли, Д. Харкап, Д. Харрингтон; [пер. с англ. В. Е. Бельченко]. – М. : РИПОЛклассик, 2010. – 304 с.
10. Smith M., Kelly C. Wellness Tourism, in Tourism Recreation Research / Greenwich, London, 2015. – 298 p.
11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.britishspas.co.uk/spa_guide/definitions.php.
12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cs6260.userapi.com/u1171828/docs/e26658625b9c/spas_wellness_medical_tourism_report_final.pdf – Global SPA Summit 2016.
13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/
14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rasayana.com.ua/
15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ayurveda192.ua/

Пирог С.В., Голикова Т.П.
Национальный университет пищевых технологий

ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ АЮРВЕДЫ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА

Аннотация
В статье охарактеризовано систему Аюрведы и ее применение в современных отельных предприятиях. Показано, что практики Аюрведы приобретают популярность далеко за пределами Индии и могут организовываться как в форме аюрведических клиник, так и на базе SPA-отелей. Проанализированы концепции подобных европейских заведений. Показано, что перспективной является интеграция Аюрведы в западном и южном регионе Украины, что будет способствовать росту конкурентоспособности отечественных заведений гостеприимства.
Ключевые слова: Аюрведа, отель, конкурентоспособность.

Pyrog S.V., Golikova T.P.
National University of Food Technologies

PERSPECTIVES OF APPLYING OF AYURVEDA IN DOMESTIC HOSPITALITY INDUSTRY

Summary
The paper deals with system Ayurveda and its applying at the hotel establishments. It has been shown that practice Ayurveda get popularity far beyond India and may be organized as in form of Ayurvedic clinic and at the ground of SPA-hotels. The concepts of similar European establishments have been analyzed. It has been shown that integration of Ayurveda is perspective in the west and south region of Ukraine. It will encourage the growth of competitiveness of the domestic establishments of hospitality.
Keywords: Ayurveda, hotel, competitiveness.

УДК 338.001.36:378.4

МОДЕЛЬ «4'B BRANDING» В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Плисенко Г.П.
Київський національний університет технологій та дизайну

У статті представлено модель «4'B Branding», яка сприятиме розвитку конкурентних переваг вищих навчальних закладів. Обґрунтовано кожну складову даної моделі. Досліджено роль та значення кластеризації в економіці. Запропоновано кластерне моделювання в контексті вищої освіти. Проведено розрахунок за відповідними показниками по кожній складовій.
Ключові слова: вищий навчальний заклад, кластер, бренд-капітал, бренд-білдинг, бренд-менеджмент, бренд-стимулювання.

Постановка проблеми. Рушійною силою сучасної економіки є людський капітал, тому однією з основних цілей ВНЗ є підвищення рівня конкурентоспроможності вищої освіти. Метою вищої освіти повинно бути навчання людей, які будуть в змозі створити інтелектуальну власність і кластери високотехнологічних компаній. Вища освіта вже тривалий час знаходиться в конкурентному середовищі, як бізнес-структура. Абітурієнти при виборі ВНЗ та керівництво вузів все частіше звертають увагу на бренди і завдяки глобалізації та зростанні міжнародних студентських потоків, увага зміщується від національних до міжнародних брендів. Це, в свою чергу, сприяє диференціації між кращими і гіршими ВНЗ. Тому брендинг набуває особливої актуалізації при розвитку конкурентних переваг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепцію економічної кластерізації досліджували такі зарубіжні вчені як М. Портер, А. Маршал, В. Прайс та ін. Вітчизняними науковцями продовжено вивчення даного питання, а саме Т. Вітряк [2], Д. Завадська [3], О. Карпенко [4], О. Шпак [4] та ін. Дослідженням проблем формування бренду присвячені наукові праці таких зарубіжних вчених як Д. Ейкер, Ж-Н Капферер та ін. Серед сучасних науковців питання концепції брендингу розглядали такі вчені як О. Бихова [1], Л. Шульгіна [5], М. Лео [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. За наявності значної кількості наукових робіт присвячених брендингу вищої освіти багато аспектів залишається недостатньо розкритими та обґрунтованими. Потребують подальшого дослідження розроблення моделі, яка сприятиме розвитку моделювання розвитку конкурентних переваг вищих навчальних закладів.

Мета статті полягає в обґрунтуванні моделі «4'B Branding» та її складових в контексті вищої освіти.

Результати дослідження. Конкуренція серед ВНЗ спонукає до підвищення якості освіти, розвитку науково-прикладних досліджень, підвищення рівня кваліфікації НПП тощо. Розуміння природи академічної конкуренції може допомогти загострити стратегію і виділити те, що є найбільш важливим. Вагомою частиною конкуренції виступають бренди національні та глобальні. Вони відображають і в деякому роді стимулюють її. Бренд є визнаною частиною вищої освіти, він слугує засобом надання інформації для студентів, а також самих університетів. Дефініцію категорії «Брендінг» можна розглядати з різних сторін: 1) це цілеспрямований процес планування, організації та контролю дій, пов'язаних зі створенням, впровадженням та розвитком торгової марки (або портфеля торгових марок) підприємства з метою отримання стійких конкурентних переваг, підтримку та збільшення кількості споживачів, лояльних до торгової марки підприємства [1]; 2) комплекс заходів, що здійснює підприємство для оптимізації маркетинг-міксу свого бренду [5].

З появою масової вищої освіти та розширенням вищих навчальних закладів усіх типів, приваблює студентів з абсолютно різними інтересами і здібностями і, як наслідок, з'являється все більше диференційованих академічних систем по всьому світу.

Скорочення бюджетного фінансування та підвищення залежності від плати за навчання є ще однією причиною для пожвавлення конкуренції. Студенти при отриманні диплома, хочуть бути впевненими, що ВНЗ, який вони закінчили входить в число великих глобальних брендів і це буде їхньою гарантією успіху в майбутньому. Глобальна академічна конкуренція сприяла бажанню молоді навчатися за кордоном. З кожним роком ця тенденція поширюється. Студенти прагнуть вчитися в найкращих вузах, а ВНЗ прагнуть набирати іноземних студентів як спосіб заробити гроші від плати за навчання, а також підвищення їх престижу. Університети в приймаючих країнах, особливо Сполучених Штатів, Сполученого Королівства, Австралії, Канади та кількох великих європейських країн, прагнуть переконати яскравих студентів з Азії та інших регіонів для навчання в їхніх університетах. Крім того, в даний час міжнародний ринок відкритий для академічних талантів. Відомих професорів залучають до роботи за межами своїх країн, приваблюючи їх більш високою заробітною платою, поліпшеними умовами праці і спокусою переходу до більш престижних університетів світу. Конкуренція у вищій освіті стала центральним ядром для викладачів і студентів.

В умовах сучасних господарських відносин одним з напрямків пожвавлення економічного розвитку, зростання конкурентоспроможності регіонів та країни в цілому є об'єднання господарюючих суб'єктів у спеціальні комплекси – кластери [4]. Вища освіта визнана од-

ним із пріоритетних напрямів підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Перспективним шляхом підвищення конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації є продукування та оперативне впровадження інновацій. Дієвим механізмом епохи глобалізації є гнучкі об'єднання суб'єктів господарської діяльності для досягнення і посилення конкретного господарського ефекту. Такими об'єднаннями є кластери [3]. Досвід країн Європи, де кластерний підхід набув широкого розповсюдження, показав, що функціонування кластерів є ефективним засобом підвищення конкурентоздатності регіонів, розширення його можливостей та виведення економіки на новий рівень [4].

Основна мета кластеру – підвищити внутрішню та міжнародну конкурентоспроможність його членів за рахунок комерційного й некомерційного співробітництва, наукових досліджень та інновацій, освіти, навчання і заходів політики підтримки [3]. Термін «кластер» означає групу, клас однорідних одиниць сукупності. Основне завдання кластерного аналізу – формування таких груп у багатовимірному просторі [2].

Автор дослідження пропонує провести кластерне моделювання серед вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ) України. Дефініція освітнього кластеру визначатиметься як концентрація (сукупність) ВНЗ, близьких за географічним місцем розташування (в одному місті), які взаємно сприяють зростанню конкурентоспроможності один одного та вищої освіти загалом і забезпечують колаборацію із стейкхолдерами різних рівнів.

Сучасні тенденції розвитку вищої освіти визначили нові підходи до його організації, серед яких одним з найбільш перспективних є кластерний. Інтеграція в кластері визначається як об'єднання різних структур і знаходження нової форми сполучення їх потенціалів з метою виробництва інноваційного продукту. Позитивним моментом у створенні кластера є формування єдиного інформаційного освітнього простору спілкування, поширення знань і нових технологій. Всередині кластерної мережі швидше поширюється інформація, завдяки чому її учасники можуть оперативно і адекватно реагувати на зміни середовища (як зовнішньої, так і внутрішньої), а також приймати ефективні рішення.

Кластери орієнтовані на активну грантову діяльність, стійкий зв'язок з партнерами і роботодавцями, на створення малих інноваційних підприємств і навчально-науково-виробничих комплексів, проведення затребуваних в науковому середовищі. Метою освітнього кластера є підвищення якості професійної підготовки, задоволення поточних і перспективних потреб роботодавців у висококваліфікованих фахівцях.

Методика кластерного аналізу базується на поняттях подібності об'єктів. За допомогою підбору найбільш «подібних» одиниць виконується розподіл сукупності на кластери (групи). Кластерний аналіз – це багатовимірна статистична процедура, яка виконує збір даних, що містять інформацію про вибірку об'єктів, і потім упорядковує об'єкти у порівняно однорідні групи [2].

Для вирішення завдань дослідження пропонується використовувати наступні методи багатовимірної класифікації: ієрархічні агломеративні методи і метод k-середніх. Метод k-середніх належить до групи ітеративних методів еталонного типу. На відміну від ієрархічних процедур, метод k-середніх не вимагає обчислення і зберігання матриці відстаней або подібностей між об'єктами. Алгоритм цього методу передбачає використання тільки вихідних значень змінних [2].

Для проведення та апробації запропонованого методу кластерного аналізу було обрано 14 ВНЗ м. Києва, з яких 7 державних і 7 приватних (табл. 1).

Таблиця 1

Вищі навчальні заклади м. Києва

№ п/п	Вищі навчальні заклади
	Державні:
1	Київський національний університет технологій та дизайну
2	ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана»
3	Київський національний торговельно-економічний університет
4	Київський національний лінгвістичний університет
5	Київський національний університет ім. Т. Шевченка
6	Національний авіаційний університет
7	Національний університет «Києво-Могилянська академія»
	Приватні:
8	Університет економіки та права «КРОК»
9	Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"
10	Європейський університет
11	Київський міжнародний університет
12	Міжнародний університет фінансів
13	Університет сучасних знань
14	Університет новітніх технологій

Джерело: складено автором

Перш ніж розпочати розрахунки була розроблена модель «4'B Branding» ВНЗ з відповідними складовими (рис. 1).

«1B» – brand-capital (сукупність ресурсів формування бренду): включає такі чинники як людські ресурси, матеріальні та нематеріальні ресурси;

«2B» – brand-management (система управлінських заходів топ–менеджменту), включає такі чинники: кількість випущених фахівців за рівнями підготовки бакалаврів та магістрів; кількість захищених кандидатських та докторських дисертацій;

«3B» – brand-building (система використання матеріальних та нематеріальних чинників побудови бренду) включає такі чинники: середня вартість навчання, кількість спеціальностей за рівнями підготовки бакалаврів та магістрів за денною та заочною формами навчання, ліцензійні обсяги навчання бюджетних та контрактних місць бакалаврів та магістрів за денною та заочною формами навчання, кількість зарахованих студентів бакалаврів та магістрів за денною та заочною формами навчання, кількість зарахованих аспірантів та докторантів за держаним замовленням та контрактом.

«4В» – brand-promotion (як системи заходів, щодо підвищення ступеню обізнаності та клієнтоорієнтованості бренду) включає такі чинники: кількість абітурієнтів за освітніми рівнями бакалавр та магістр за денною та заочною формами навчання; місце в рейтингу та індекс прозорості.

Використовувалися дані електронної системи Конкурс, дані Державної служби статистики України, дані сайтів ВНЗ тощо за 2016 р.

Достовірність даної модель передбачає аналіз окремих факторів за допомогою багатокритеріального факторного аналізу, який дасть змогу провести кластерне моделювання За допомогою багатокритеріального факторного аналізу можна здійснити дослідження показників, які внаслідок попереднього аналізу можуть суттєво або не суттєво впливати на рівень конкурентоспроможності. Показники, які мають стимулюючий вплив на рівень конкурентоспроможності мають позитивне значення, а дестимулюючий – від'ємне (рис. 2).

Результати проведеного аналізу показали, що залежна змінна (1В – brand-capital) є еластич-

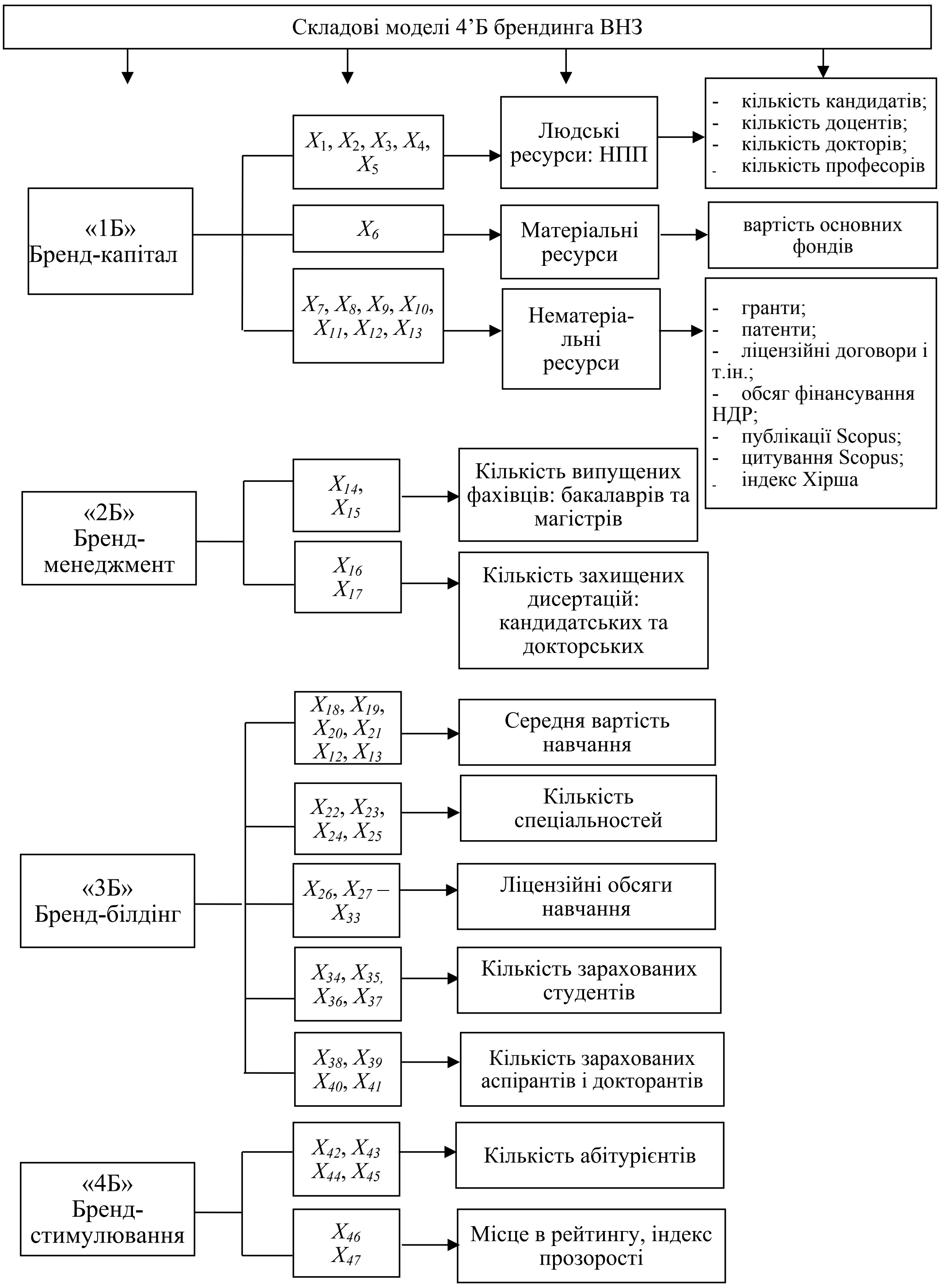

Рис. 1. Модель «4'B Branding» ВНЗ

Джерело: розроблено автором

ною до таких показників. Розглянемо функціональний зміст та ступінь впливу кожного з показників. До першої групи чинників ввійшли такі показники: кількість науково-педагогічного персоналу, всього (X_1), кількість докторів (X_2), кількість професорів (X_3), кількість кандидатів (X_4), кількість доцентів (X_5), (дією першої групи факторів пояснюється 67,5221% дисперсії). До другої групи чинників ввійшли такі показники: гранти (X_7), патенти (X_8), ліцензійні та госпдоговори, інші платні послуги (X_9), обсяги фінансування НДР (X_{10}), кількість публікацій в Scopus (X_{11}), кількість цитувань в Scopus (X_{12}), індекс Хірша (X_{13}) дією цих факторів обумовлюється 18,3205% дисперсії. До третьої групи чинників ввійшов лише один показник – вартість основних фондів (X_6) пояснює 7,9893% дисперсії.

Variable	Factor Loadings (Unrotated) (Data1Б) Extraction: Principal components (Marked loadings are >,700000) Factor 1	Factor 2	Factor 3
X1	0,970174	0,171037	-0,129425
X2	0,885608	0,377767	-0,232112
X3	0,959505	0,133493	-0,228012
X4	0,783934	0,608780	-0,028451
X5	0,896802	0,133493	-0,228012
X6	-0,150924	0,337054	0,857912
X7	-0,106258	0,610626	0,485223
X8	-0,106860	0,530562	0,684512
X9	-0,228012	0,906901	-0,193121
X10	0,133493	0,910884	0,227914
X11	-0,144164	0,873795	-0,150924
X12	-0,106860	0,850242	-0,144164
X13	0,171037	0,511768	-0,106860
Expl.Var	8,777734	2,381660	1,038612
Prp.Totl	0,675210	0,183205	0,079893

Рис. 2. Результати факторного аналізу впливу окремих чинників на величину 1В – brand-capital (лістинг програми MS STATISTICA 10)

Всі показники мають стимулюючий вплив на бренд-капітал ВНЗ. Одержана залежність багатофакторного впливу на бренд-капітал ВНЗ має наступний вигляд:

$$1Б_1 = \frac{1}{8{,}777734} \times \left(\begin{matrix}0{,}970174\,X_1 + 0{,}885608\,X_2 + 0{,}959505\,X_3 + \\ 0{,}78393\,X_4 + 0{,}896802\,X_5\end{matrix}\right)$$

$$1Б_2 = \frac{1}{2{,}38166} \times (0{,}61062\,X_7 + 0{,}530562\,X_8 + 0{,}906901\,X_9 +$$

$$+ 0{,}910884\,X_{10} + 0{,}910884\,X_{10} + 0{,}873795\,X_{11} + 0{,}850242\,X_{12} +$$

$$1Б_3 = \frac{1}{1{,}038612} \times (0{,}857912\,X_6)$$

Результати кластерного аналізу 1В – brand-capital представлено на рис. 3. Можемо побачити поділ ВНЗ на 3 кластери за відповідними факторами.

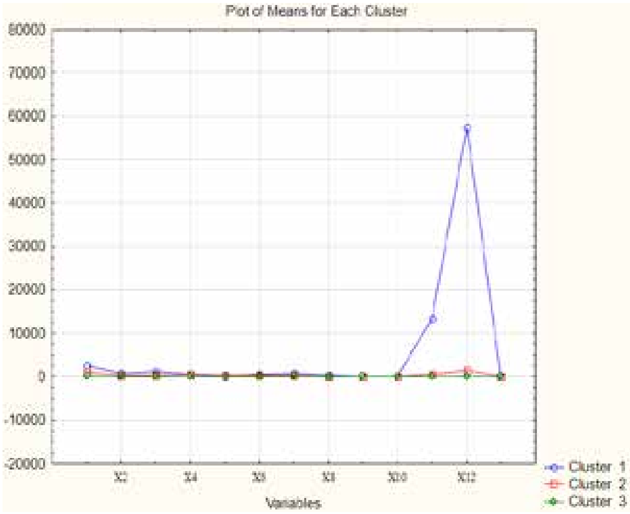

Рис. 3. Графік k-середніх результату кластерного аналізу 1В – brand-capital

До 1 кластеру ввійшов лише один державний ВНЗ – Київський національний університет ім. Т. Шевченка (рис. 4).

До 2 кластеру ввійшли три державні ВНЗ: Київський національний університет технологій та дизайну, Національний авіаційний університет та Національний університет «Києво-Могилянська академія» (рис. 5).

До 3 кластеру ввійшли такі державні та приватні ВНЗ: ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана», Ки-

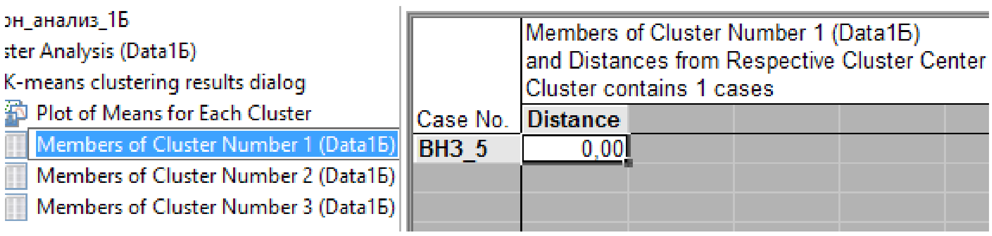

Рис. 4. Вищі навчальні заклади, що ввійшли до 1 кластеру, за складовою 1В – brand-capital

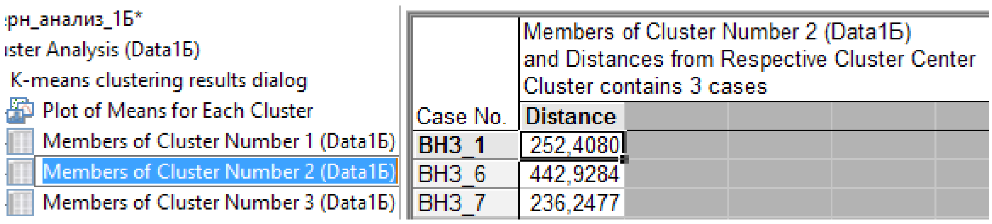
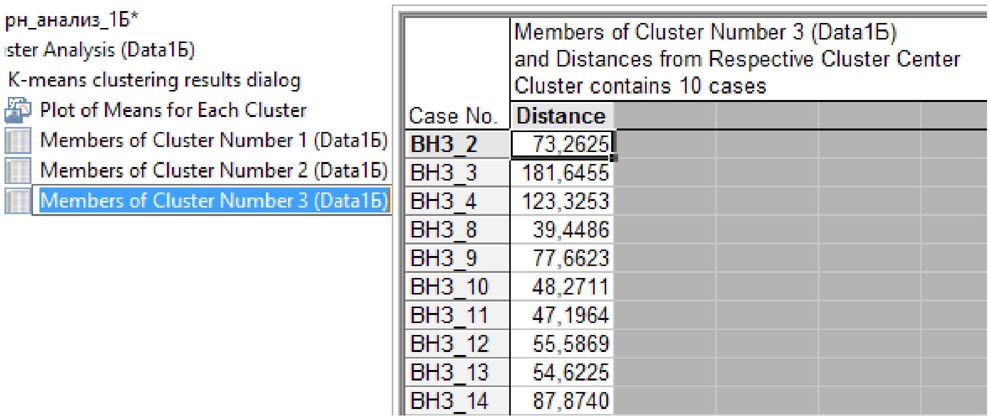

Рис. 5. Вищі навчальні заклади, що ввійшли до 2 кластеру, за складовою 1В – brand-capital

Members of Cluster Number 3 (Data1Б) and Distances from Respective Cluster Center Cluster contains 10 cases

Case No.	Distance
ВНЗ_2	73,2625
ВНЗ_3	181,6455
ВНЗ_4	123,3253
ВНЗ_8	39,4486
ВНЗ_9	77,6623
ВНЗ_10	48,2711
ВНЗ_11	47,1964
ВНЗ_12	55,5869
ВНЗ_13	54,6225
ВНЗ_14	87,8740

Рис. 6. Вищі навчальні заклади, що ввійшли до 3 кластеру, за складовою 1В – brand-capital

ївський національний торговельно-економічний університет, Київський національний лінгвістичний університет, Університет економіки та права «КРОК», Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Європейський університет, Київський міжнародний університет, Міжнародний університет фінансів, Університет сучасних знань, Університет новітніх технологій (рис. 6).

Коли керівництво вищих навчальних закладів буде звертати увагу на складові моделі 4Б, та розвивати ті показники, яких не вистачає, вони будуть мати можливість створювати кластери 1 рівня, тобто входити в число найкращих університетів на вітчизняному освітньому ринку та мати змогу вийти на міжнародний освітній ринок.

Висновки. Таким чином, розроблена модель «4'В Branding» оцінює величину інтегральних показників чотрирьох складових за допомогою багатофакторного аналізу, описує взаємозв'язки показників і результатів освітньо–інноваційно–підприємницької діяльності ВНЗ, що дозволяє з'ясувати параметри структури, ступінь використання окремих складових та досягнутий рівень розвитку бренду в цілому. Використання розробленої модулі дозволить вищим навчальним закладам перейти до переважно іноваційно–освітнього розширеного відтворення складової «brand-capital» (як сукупності ресурсів формування бренду); знань, умінь, унікальних компетенцій складової «brand-management» (як системи управлінських заходів топ–менеджменту); інтелектуального розвитку складової «brand-building» (як системи використання матеріальних та нематеріальних чинників побудови бренду); пріоритетності соціальних потреб споживачів складової «brand-promotion» (як системи заходів, щодо підвищення ступеню обізнаності та клієнтоорієнтованості бренду), синергетичне поєднання яких, на відміну від існуючих підходів, дозволяє формувати, розвивати та використовувати конкурентні переваги ВНЗ з метою завоювання гідного місця на ринку освітніх послуг. Результати проведеного аналізу дозволяють розглянути пропозиції для кожного кластера та сформулювати стратегії підвищення конкурентоспроможності вищих навчальних закладів.

Список літератури:

1. Бихова О. М. Формування системи управління торговими марками на підприємстві / О. М. Бихова // Вісник економіки транспорту та промисловості, 2009. – №29. – С. 115–120.
2. Вітряк Т. Б. Особливості кластерного моделювання регіональних ринків праці України / Т. Б. Вітряк // Ринок праці та зайнятість населення. – К.: ІПК ДСЗУ, 2016. – №1(46). – С. 60–65.
3. Завадська Д. В. Економічна кластерізація: сутність, проблеми та перспективи розвитку в Україні / Д.В. Завадська // Вісник соціально-економічних досліджень, 2012. – Випуск 1 (44). – С. 187–195.
4. Карпенко О. О., Шпак О. С. Особливості формування кластерів в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/natural/Vodt/2012_2/narezka/Vnutr_2(14)_2012%20(%D0%BA%D0%BE%D1%80_2)_83.pdf
5. Шульгіна Л.М., Лео М.В. Брендинг: теорія та практика (на прикладі об'єктів комерційної нерухомості) [Текст]: монографія / Л.М. Шульгіна, М.В. Лео, Національний технічний університет України «КПІ», Київ. КНТЕУ, Європейський університет. – Київ-Тернопіль: Астон, 2011. – 266 с.

Плысенко Г.П.
Киевский национальный университет технологий и дизайна

МОДЕЛЬ «4'B BRANDING» В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация
В статье представлена модель «4'B Branding», которая будет способствовать развитию конкурентных преимуществ высших учебных заведений. Обоснованно каждую составляющую данной модели. Исследована роль и значение кластеризации в экономике. Предложено кластерное моделирование в контексте высшего образования. Проведен расчет по соответствующим показателям по каждой составляющей.
Ключевые слова: высшее учебное заведение, кластер, бренд-капитал, бренд-билдинг, бренд-менеджмент, бренд-стимулирования.

Plysenko G.P.
Kyiv National University of Technologies and Design

MODEL «4'B BRANDING» IN THE CONTEXT OF COMPETITIVE EDGE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Summary
The article presents a model «4'B Branding», which will promote the development of competitive advantages of higher education institutions. Grounded each component of the model. Devoted role and importance of clustering in the economy. A cluster modeling in the context of higher education institutions. The calculation of the relevant indices specified.
Keywords: higher education institutions, cluster, brand-equity, brand-building, brand-management, brand-promotion.

УДК 657:336.741.242.1

ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАЦІЙ В ІНОЗЕМНІЙ ВАЛЮТІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Рета М.В.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Досліджено сутність та класифікацію валютних різниць як результату коливань валютних курсів. Розглянуто питання нормативного забезпечення відображення наслідків коливання валютних курсів в обліку. Удосконалено класифікацію валютних різниць, шляхом виокремлення у їх складі курсових та сумових різниць. Запропоновано підхід до облікового відображення валютних різниць з метою прогнозування впливу валютних коливань на результати діяльності підприємства.
Ключові слова: облік, зовнішньоекономічна діяльність, валюта, курсові різниці, сумові різниці, валютні операції, іноземна валюта, операції в іноземній валюті, валютні коливання, валютні різниці, управлінські рішення.

Постановка проблеми. Динамізм, нестабільність й непередбачуваність – одні з головних рис сучасної економіко-політичної ситуації в Україні. Це призводить до зростання актуальності питань щодо підвищення точності та достовірності управлінських рішень, які забезпечуються достовірним, своєчасним та точним відображенням в бухгалтерському обліку господарських операцій. У той же час глобалізація світового простору та курс на інтеграцію країни у світовий економічний простір, робить одним з важливих напрямків розвитку підприємств саме зовнішньоекономічну діяльність. Діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності пов'язані з надходженням іноземної валюти, податків та зборів до бюджету України. Тому організація відповідного обліку цих операцій є актуальним для кожного суб'єкта ЗЕД. Зміна масштабів і характеру зовнішньоекономічних операцій у діяльності українських підприємств висувають нові вимоги до методології і організації бухгалтерського обліку зовнішньоекономічних операцій. У зв'язку з цим особливого значення набувають наукові дослідження, спрямовані на

розвиток теоретичних засад бухгалтерського обліку операцій пов'язаних з іноземною валютою, взаємодією з іноземними контрагентами, переоцінкою активів і зобов'язань внаслідок зміни валютних курсів і т.п. Під час формування інформації про операції пов'язані з іноземною валютою, потребують вирішення ряд проблем, пов'язаних з впливом таких операцій на достовірну оцінку вартості активів і зобов'язань, впливають на фінансовий результат підприємства, чисті грошові потоки та власний капітал. Вирішення існуючих методологічних проблем, сприятиме створенню адекватного новим умовам господарювання правового, методологічного, методичного та організаційного забезпечення обліку зовнішньоекономічних операцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми вдосконалення бухгалтерського обліку зовнішньоекономічних операцій підприємств завжди знаходилися в центрі уваги вчених-економістів. Проблематика досліджень в цій сфері спрямована за багатьма напрямами. Так, наприклад, теорія і методологія зовнішньоекономічної діяльності розглянуті у працях Ф.Ф. Бутинця, Т.І. Войтенко, З.В. Гуцайлюка, Л.О. Кадуріної. Окремі питання розрахунку та обліку курсових різниць досліджено у працях І.В. Жиглей, Є.В. Калюги, Л.М. Кіндрацької, Т.П. Демчук. Практичні рекомендації щодо організації бухгалтерського обліку та оформлення операцій, що вимагають розрахунків у іноземній валюті у своїх працях надають С. Голов, Ф. Бутинець, І. Павлюк, Н. Ткаченко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на вагомість отриманих результатів дослідників, на сьогоднішній день не вистачає єдиного підходу до обліку валютних операцій, визначення курсу за яким необхідно проводити переоцінку статей, що підлягають переоцінці; строків її проведення та відображення результатів на рахунках бухгалтерського обліку; організації ефективної системи внутрішнього контролю за валютними операціями. Охопити всі проблемні питання тематики дослідження, які виникають, в одній статті неможливо, тому виділимо основні моменти, які будуть розглянуті у даній статті.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження підходів щодо відображення наслідків коливання курсів валют, їх облікового відображення, а також впливу на показники фінансового стану, результатів діяльності та руху грошових коштів.

Виклад основного матеріалу. За останній період у сфері врегулювання зовнішньоекономічної діяльності відбулося відносне покращення: спрощено умови здійснення зовнішньоекономічних операцій; усунена певну кількість адміністративних перешкод; оптимізовано частину податків та зборів, але відповідно до облікових процедур та підходів ситуація не змінилася, а навпаки ускладнилася внаслідок нестабільного економічного середовища та постійного коливання валютного курсу.

Зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД), відповідно до Закону [1] представляє собою взаємовідносини між суб'єктами господарської діяльності України та резидентами інших країн, які відбуваються як на території України так і за її межами. За видами здійснення зовнішньоекономічна діяльність має досить істотний перелік, який можливо узагальнити наступним чином: здійснення експорту та імпорту товарів, капіталів та робочої сили, здійснення бартерних операцій, надання послуг, здійснення міжнародних фінансових, кредитних, розрахункових операцій, наукової, науково-технічної, навчальної діяльності та інших видів діяльності, які не суперечать законодавству. Таким чином, охоплюючи практично усі сфери господарчої діяльності підприємств, зовнішньоекономічна діяльність, з точки зору організації та процедур ведення обліку представляє собою окрему досить складну ділянку, яку зумовлює необхідність вирішення наступних питань (рис. 1).

Практична реалізація ЗЕД здійснюється на підставі застосування певних правових норм, закріплених в міжнародних та національних нормативних документах, які складають методологічну основу організації ЗЕД та її обліку.

У вітчизняному законодавстві облік операцій з іноземною валютою регламентується нормами П(С)БО 21 «Вплив змін валютних курсів», а в міжнародному – МСБО 21 «Вплив змін валют-

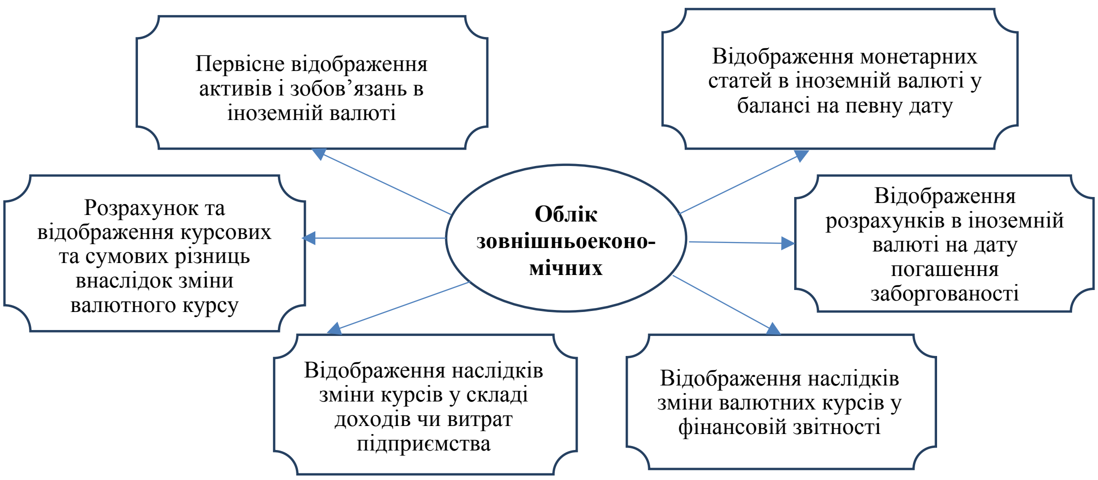

Рис. 1. Специфічні складові елементи в обліку зовнішньоекономічної діяльності

Джерело: розроблено автором

них курсів». Незважаючи на те, що національний стандарт розроблявся на основі міжнародного стандарту, між ними залишаються відмінності у підходах щодо відображення операцій пов'язаних з валютою. Тому нами було проаналізовано окремі питання та термінологічні поняття, які мають між собою істотні відмінності (табл. 1).

Таким чином, міжнародний стандарт МСБО 21 містить загальні підходи до упорядкування обліку у закордонних одиницях, що спрямовані на приведення до єдиних облікових стандартів звітних даних у різних об'єктів господарювання. На відміну від нього ПСБО 21 деталізує інформацію про окремі облікові елементи, залишаючи поза увагою такі питання, як переоцінка запасів, переведення однієї валюти в іншу і т. п.

Особливістю побудови бухгалтерського обліку операцій в іноземній валюті є наявність різниць, які виникають внаслідок зміни валютних курсів. Досить складним моментом обліку є визначення порядку розрахунку та інформативного відображення коливання валютних курсів. У процесі валютного перерахунку можуть застосовуватися декілька видів валютних курсів: історичний курс, курс «закриття» (або поточний курс) та середній курс [4]. Внаслідок коливання валютних курсів виникають валютні різниці, які прийнято узагальнено називати «курсові різниці». Проте, в процесі дослідження діяльності підприємств та науково-теоретичного доробку з цього питання можна зазначити, що різні види валютних коливань (та як наслідок – валютних різниць) мають різний характер впливу, як на об'єкти обліку за якими вони виникають, так і на кінцевий результат діяльності підприємств, а отже облікове забезпечення та підхід щодо відображення таких різниць матиме свої особливості. У зв'язку з цим, нами було проаналізовано підходи до визначення сутності поняття «курсові різниці» (табл. 2).

На відміну від національного та міжнародного стандарту, які визначають тільки поняття «курсова різниця», сучасні науковці вважають, що за природою виникнення та впливу на об'єкти обліку валютні коливання не однорідні і це має бути відображено в обліку.

Досліджуючи природу валютних коливань, Т.П. Демчик пропонує виокремлювати курсові різниці за видами діяльності: операційною, інвестиційною та фінансовою діяльністю; за наслідками здійснення операцій: курсові, сумові (розрахункові), перерахункові (податкові) різниці; залежно від впливу на фінансові резуль-

Таблиця 1

Порівняльний термінологічний аналіз стандартів П(С)БО 21 «Вплив змін валютних курсів» та МСБО 21 «Вплив змін валютних курсів»

Ключові ознаки порівняння	П(С)БО 21 «Вплив змін валютних курсів»	МСБО 21 «Вплив змін валютних курсів»
Валютний курс	установлений Національним банком України курс грошової одиниці України до грошової одиниці іншої країни.	коефіцієнт обміну двох валют
Іноземна валюта	валюта інша, ніж валюта звітності.	валюта, інша, ніж функціональна валюта суб'єкта господарювання.
Операція в іноземній валюті	господарська операція, вартість якої визначена в іноземній валюті або яка потребує розрахунків в іноземній валюті.	операція, яка визначається (чи потребує розрахунків) в іноземній валюті, включаючи операції, що виникають, коли суб'єкт господарювання: а) купує або продає товари чи послуги, ціна на які визначена в іноземній валюті; б) позичає або надає у борг кошти, якщо суми, які підлягають сплаті або отриманню, визначені в іноземній валюті, або в) іншим чином купує або ліквідує активи або бере на себе зобов'язання, визначені в іноземній валюті, чи погашає їх
Курсова різниця	різниця між оцінками однакової кількості одиниць іноземної валюти при різних валютних курсах	різниця, яка є наслідком переведення визначеної кількості одиниць однієї валюти в іншу валюту за різними валютними курсами.
Монетарні статті	статті балансу про грошові кошти, а також про такі активи й зобов'язання, які будуть отримані або сплачені у фіксованій (або визначеній) сумі грошей або їх еквівалентів.	утримувані одиниці валюти, а також активи та зобов'язання, що їх мають отримати або сплатити у фіксованій або визначеній кількості одиниць валюти
Немонетарні статті	статті інші, ніж монетарні статті балансу.	Поняття не визначене
Функціональна валюта	Поняття не визначено	валюта основного економічного середовища, у якому працює підприємство
Курс «спот»	Поняття не визначене	це валютний курс у разі негайної купівлі-продажу валюти.
Курс при закритті	Поняття не визначене	це курс «спот» на кінець звітного періоду.
Використання приблизного (середнього) курсу при початковому визнанні статтє на дату операції	Не допускається	Допускається, якщо не зафіксовано суттєвих коливань курсу

Джерело :розроблено автором на основі джерел [2; 3]

тати: позитивні (дохідні), негативні (витратні), нейтральні (вплив на власний капітал – іноземні інвестиції). В роботі І.В. Жиглей [9] виокремлено курсові різниці за видами діяльності, з урахуванням і надзвичайних курсових різниць, які виникають внаслідок надзвичайних подій. Але, у зв'язку з втратою чинності П(С)БО 3 необхідність виокремлення курсових різниць з надзвичайних подій втрачає певну актуальність. В.Ф. Палій [6] підтримує класифікацію курсових

Таблиця 2

Визначення сучасними науковцями поняття «курсова різниця»

Автор	Визначення поняття «курсова різниця»
Демчук Т.П. [5]	вважає, що поняття «курсові різниці» є обмеженим і замість нього пропонує використовувати поняття «валютні різниці» (різниці, виражені в національній грошовій одиниці, що виникають внаслідок коливань валютних курсів по операціях підприємств з іноземною валютою), яке включає курсові, сумові (розрахункові) та перерахункові (податкові) різниці.
Палій В.Ф. [6]	використовує поняття «валютні курсові різниці», якою є різниця між оцінкою грошових статей балансу у валюті і в рублях за офіційним курсом на дату відображення в обліку або дату бухгалтерської звітності за попередній та звітний періоди
Сопко В.В. [7]	вважає, що курсовою різницею є різниця між оцінкою в українській валюті активів і пасивів, вартість яких виражена в іноземній валюті, обчисленій виходячи з курсу Національного банку України на дату проведення розрахунків або на дату складання бухгалтерської звітності за звітний період, та оцінкою в українській валюті цих активів і пасивів виходячи з курсу Національного банку України на дату відображення їх у бухгалтерському обліку у звітному періоді, або на дату складання бухгалтерської звітності за попередній період для цілей бухгалтерського обліку
Чирка Д.М., Поплавська А.А. [8]	Пропонують використовувати не тільки просторовий, а часовий аспект. Вважають, що валютні курси можуть відрізнятися не лише на різні дати та звітні періоди (часових проміжок), але й за установами-учасниками валютного ринку (просторовий аспект). До першої групи відносять курси іноземних валют, наприклад, на дату визнання операції в іноземній валюті та дату здійснення розрахунків (складання балансу) Друга група охоплює валютні курси національного банку (офіційні) та міжбанківського валютного ринку (неофіційні), якщо в країні існує їх розмежування і вони самостійно мають право встановлюють вартість іноземних валют відносно національної. Тому для другої групи пропонується застосовувати термін «різниця в курсах»

Джерело: розроблено автором на основі джерел [5-8]

Таблиця 3

Відображення в бухгалтерському обліку наслідків валютних коливань

Валютні коливання	Курсові різниці		
	За статтями активу балансу	За статтями пасиву балансу	Відображення у звітності
Зростання курсу валют	Дохід по кредиту рахунків: 714 «Дохід від операційної курсової різниці» 744 «Дохід від неопераційної курсової різниці»	Витрати по дебету рахунків: 945 «Витрати від операційної курсової різниці» 974 «Витрати від неопераційної курсової різниці»	Доходи: ф №2 стр. 2120 «Інші операційні доходи» стр. 2240 «Інші доходи» Витрати: ф №2 стр. 2180 «Інші операційні витрати» стр. 2270 «Інші витрати»
Зниження курсу валют	Витрати по дебету рахунків: 945 «Витрати від операційної курсової різниці» 974 «Витрати від неопераційної курсової різниці»	Дохід по кредиту рахунків: 714 «Дохід від операційної курсової різниці» 744 «Дохід від неопераційної курсової різниці»	
Сумові різниці			
	Купівля валюти	Продаж валюти	Відображення у звітності
МВРУ≤ НБУ	Від'ємна різниця: Доходи за кредитом рахунку 711 «Дохід від купівлі – продажу іноземної валюти»	Додана різниця: Витрати за дебетом рахунку 942 «Витрати на купівлю – продаж іноземної валюти»	Доходи: ф №2 стр. 2120 «Інші операційні доходи» стр. 2240 «Інші доходи» Витрати: ф №2 стр. 2180 «Інші операційні витрати» стр. 2270 «Інші витрати» ф. №3-н стр. 3515 «Збиток (прибуток) від нереалізованих курсових різниць». ф. №3 та №3-н стр. 3410 «Вплив зміни валютних курсів на залишок коштів»
МВРУ≥НБУ	Додана різниця: Витрати за дебетом рахунку 942 «Витрати на купівлю – продаж іноземної валюти»	Від'ємна різниця: Доходи за кредитом рахунку 711 «Дохід від купівлі – продажу іноземної валюти»	
Особливі випадки			
Фінансові інвестиції у господарчу одиницю за межами України		423 «Накопичені курсові різниці»	ф №.2 стр. 2410 «Накопичені курсові різниці» ф №1 стр.1410 «Додатковий капітал»
Перерахунок зобов'язань засновників при формуванні статутного капіталу		425 «Інший додатковий капітал»	

Джерело: упорядковано автором на основі [2; 3; 13]

різниць на позитивні і негативні, стверджуючи, що позитивні валютні курсові різниці, які визнаються доходами виникають тоді, коли вартість іноземної валюти у перерахунку в національну валюті на різні дати здійснення операцій з валютою збільшує еквівалент у національній валюті в активі балансу без збільшення пасиву. Д.М. Чирка, А.А. Поплавська [8] пропонують до існуючої класифікації курсових різниць включити курсові різниці за ступенем реалізації: 1) реалізовані та 2) нереалізовані. А також виокремлюють: власне курсові різниці, сумові різниці та різниці між курсами. С.М. Галещук [10] розглядає основні підходи щодо прогнозування курсу валют на основі нейронних мереж та пропонує підхід до деталізації курсових різниць для потреб внутрішньогосподарського обліку: поділ на операційні курсові різниці, які виникають як результат операцій в іноземній валюті при здійсненні операційної діяльності; неопераційні, що супроводжують трансакції в іноземній валюті при здійсненні фінансової та інвестиційної діяльності підприємствами; трансляційні, які виникають за операціями в іноземній валюті зарубіжних підрозділів, результати за якими включаються до консолідованої фінансової звітності. Г.Ю. Коблянська [11] запропонувала визначити схему класифікації курсових різниць залежно від статей балансу, видів діяльності та впливу на фінансовий результат.

Нормативне забезпечення містить чітке визначення тільки поняття «курсові різниці», але вони згруповані тільки за видами діяльності: курсові різниці операційної та неопераційної діяльності. У вітчизняній нормативні літературі також відсутнє поняття «нереалізовані курсові ризниці», але у звітній формі №3-н «Звіт про рух грошових коштів (непрямим методом)» є показник «збиток (прибуток) від нереалізованих курсових різниць», що передбачає їх визначення та розрахунок. Натомість стандарт МСБО 7 дає досить приблизне визначення: «нереалізовані прибутки та збитки, які виникають від змін валютного курсу, не є грошовими потоками. Проте вплив змін валютного курсу на грошові кошти та їх еквіваленти, які утримуються в іноземній валюті або підлягають виплаті в іноземній валюті, відображається в звіті про рух грошових коштів з метою узгодження грошових коштів та їх еквівалентів на початку і в кінці періоду. Ця сума подається окремо від грошових потоків від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності і містить курсові різниці, якщо вони були, коли рух грошових коштів визначався за курсом обміну валют на кінець періоду», яке можливо прирівняти до визначення поняття «нереалізовані курсові різниці» [13].

Одночасно з цим, бухгалтерський облік передбачає детальніше упорядкування наслідків валютних коливань за рахунками бухгалтерського обліку (табл. 3). Такий розподіл потенційно закладено у сучасну методику обліку валютних коливань, на що вказує передбачена можливість відображення таких коливань за різними рахунками обліку.

Так для відображення курсових різниць передбачені рахунки 714 та 945, а для відображення результатів різниці між курсами Міжбанківської валютної біржі (МВРУ) та Національного банку (НБУ) передбачено рахунки 711 та 942, за якими відображається узагальнений (доданий або від'ємний) результат різниці курсів.

Враховуючи вищенаведене, ми вважаємо необхідним поділ валютних коливань на:

- курсові різниці (сума зміни вартості об'єкту обліку внаслідок коливання валютних курсів)
- сумові різниці (суми, що виникають внаслідок використання різних видів курсів).

Але для цілей внутрішньогосподарського обліку, ми пропонуємо використовувати наступну деталізацію (рис. 2).

Для внутрішнього обліку необхідна аналітична інформація щодо видів, причин виникнення та наслідків валютних коливань для діяльності підприємства, завдяки чому стане можливим прогнозування впливу валютних коливань. Отже для формування відповідної інформації для прийняття управлінських рішень щодо

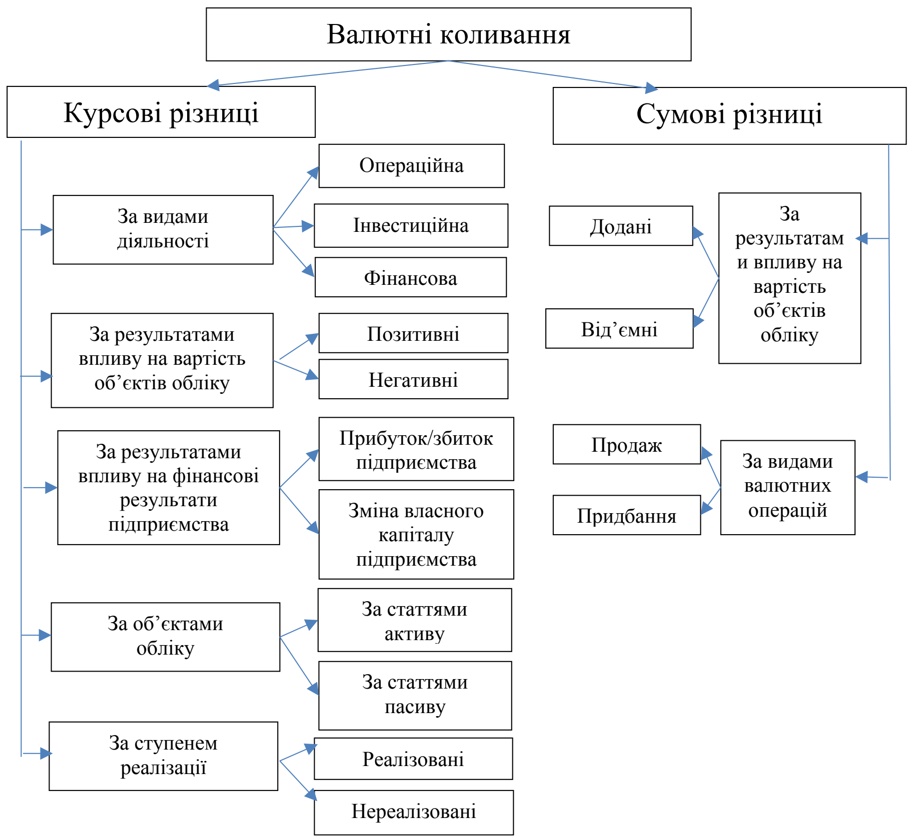

Рис. 2. Класифікація валютних коливань для цілей бухгалтерського обліку

Джерело: розроблено автором

зовнішньоекономічних операцій, ми пропонуємо організовувати внутрішньогосподарських облік за наступними напрямками:

- за контрагентами;
- за договорами (умовами оплати);
- за видами заборгованості (кредиторська/дебіторська);
- за термінами сплати.

Наступними напрямками досліджень має стати: створення документів для оцінки статей в іноземній валюті на дату їх первісного визнання, переоцінки та погашення заборгованості; створення відповідних форм документів внутрішньогосподарського контролю за дотриманням термінів розрахунків за валютними операціями та термінами розрахунків за кожним ЗЕ договором.

Висновки і пропозиції. Проведені дослідження дозволяють сформулю- вати ряд науково-практичних висновків: проаналізовані чинні нормативно-правові акти, теоретичні розробки з обліку операцій в іноземній валюті. В бухгалтерському обліку виникають питання з відображення валютних коливань, які запропоновано поділяти на курсових та сумових різниць, які часто ототожнюють і відображають як курсові різниці. В статті виокремлено валютні коливання, в результаті яких виникають сумові і курсові різниці та запропоновано відокремлювати їх в обліку. Це за своєю економічною сутністю надасть можливість підвищити інформаційно-аналітичну функцію обліку і стане основою прогнозування результатів впливу валютних на результати діяльності підприємства.

Список літератури:

1. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» 16.04.1991 № 959-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12
2. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 21 (МСБО 21) «Вплив змін валютних курсів» [Електронний ресурс]. – 2012 Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_022
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 21 «Вплив змін валютних курсів» від 10.08.2000 № 193 [Електронний ресурс]. – 2000. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0515-00
4. Смірнова І. В. Вплив зміни валютних курсів на фінансову звітність: аналіз закордонного та вітчизняного досвіду [Електронний ресурс] / І. В. Смірнова, Н. В. Смірнова. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64
5. Демчук Т. П. Облік валютних різниць на підприємстві при здійсненні операцій з іноземною валютою / Т. П. Демчук // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2009. – Вип. 4. – С. 333-341.
6. Палий В.Ф. Финансовый учет: [учеб. пособие] / В.Ф. Палий, В.В. Палий. – [2- е изд., перераб. и доп.]. – М.: ИД ФБК-ПРЕСС, 2001. – 672 с.
7. Сопко В.В. Бухгалтерський облік: [навч. посібник]. – [3-вид.]. – К.: КНЕУ, 2000. – 578 с.
8. Чирка Д.М. Курсові різниці як наслідок коливання валютних курсів: обліковий аспект / Д.М. Чирка, А.А. Поплавська. // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2011. – С. 385–392.
9. Жиглей І.В. Бухгалтерський облік валютних операцій: порядок визнання та методи оцінки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук; спец. 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / І.В. Жиглей. – Тернопіль, 2003. – 22 с.
10. Галецук С. М. Облік і аналіз операцій в іноземній валюті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)» / С. М. Галецук Терноп. нац. екон. ун-т. – Тернопіль, 2015. – 20 с.
11. Коблянська Г. Ю. Облік та аудит експортно-імпортних операцій підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)» / Коблянська Г. Ю. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2008. – 23 с.
12. Шкуліпа Л.В. Практична сфера застосування методики обліку курсових різниць за МСФЗ [Електронний ресурс] / Л.В. Шкуліпа – Режим доступу до ресурсу: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/11/68.pdf.
13. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 7 (МСБО 7) «Звіт про рух грошових коштів» [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_019.
14. Українська О.О. Оцінка валютної позиції підприємства / О.О. Українська // Бізнес Інформ. – 2012. – С. 104–108.

Рета М.В.
Национальный технический университет
«Харковский политехнический институ»

УЧЕТНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ОПЕРАЦИЙ В ИНОСТРАННОЙ ВАЛЮТЕ: ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

Аннотация
Исследована сущность и классификация валютных разниц как результата изменений валютных курсов. Рассмотрены вопросы нормативного обеспечения отражения последствий колебания валютных курсов в учете. Усовершенствована классификация валютных разниц, путем их разделения на курсовые и суммовые разницы. Предложен подход к отображению результатов валютных разниц для прогнозирования влияния валютных изменений на результаты деятельности предприятия.
Ключевые слова: учет, внешнеэкономическая деятельность, валюта, курсовые разницы, суммовые разницы, валютные операции, иностранная валюта, операции в иностранной валюте, валютные колебания, валютные разницы, управленческие решения.

Reta M.V.
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

ACCOUNTING SOFTWARE IN FOREIGN CURRENCY OPERATIONS: SOME ASPECTS

Summary
The essence and classification of exchange differences resulting from currency fluctuations. Question regulatory support species display effect currency fluctuations in the recording. The classification of exchange differences, isolating them in part exchange and sum differences. Approach to display your rate differences for predicting the impact of currency fluctuations on the results of the company.
Keywords: accounting, foreign trade, currency translation differences accrued cut-baser, foreign exchange, foreign currency transactions in foreign currency exchange fluctuations, foreign exchange differences, management decisions.

УДК 658.14:338

РОЗВИТОК ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Савіцька С.І.
Подільський державний аграрно-технічний університет

Досліджено інвестиційну діяльність сільськогосподарських підприємств в сучасних умовах. Проаналізовано статистичні дані, які відображають динаміку інвестиційної діяльності. Здійснено оцінку ефективності інвестицій.
Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, інвестиційний розвиток.

Постановка проблеми. Упродовж останніх п'яти років Україна зміцнила свої позиції на міжнародному аграрному ринку та впевнено перебуває в світовій десятці виробників зерна. До того ж є лідером з виробництва насіння соняшнику та експорту соняшникової олії, ввійшла до трійки лідерів з експорту зерна, поступаючись лише США та Європейському Союзу [10].

За прогнозами Мінагрополітики, нинішнього року передбачається зібрати 64 млн. т зерна тонн за врожайності, попередньо, 44 ц/га. Найвищий рівень врожайності зернових спостерігався у Вінницькій (65,2 ц/га), Черкаській (63,7 ц/га), Київській (60 ц/га), Хмельницькій (57,8 ц/га) і Полтавській (57,5 ц/га) областях. Це найвищий показник за історію держави. В 2015-2016 маркетинговому році (червень 2015 – липень 2016) Україна експортувала рекордний обсяг зерна – 39,4 млн. тонн, побивши рекорд 2014-2015 маркетингового року у розмірі 34,8 млн. тонн. Експерти очікують, що експорт поточного маркетингового року становитиме 41 млн. тонн.

Разом з тим, якісного продовольчого зерна в цьому сезоні буде менше порівняно з попереднім. Через суттєві перепади температур, рясні опади і спеку частина продовольчої пшениці за невідповідністю якісним показникам потрапила до фуражної групи. До того ж брак коштів у аграріїв на засоби захисту рослин призвів до ураження хворобами частини зібраного врожаю. Все це приведе до здешевлення зерна на світовому ринку та вплине на прибуток [12; 13].

Щоб втримати лідируючі позиції на світовому ринку та покращити якість виробленої продукції необхідні значні інвестиційні ресурси. Саме від наявності інвестицій, їх адекватності потребі розвитку та ефективності використання, залежить економічний розвиток сільськогосподарських підприємств та продуктивність аграрного сектора. Тому проблема інвестування аграрного комплексу є масштабною та актуальною, що обумовило вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням інвестиційної діяльності в сільському господарстві присвячено багато наукових праць таких українських вчених як М.І. Кісіль [8], М.Ю. Кожем'якіної [8], Ю.О. Лупенка [9], О.М. Маслака [10] та ін. Про те, незважаючи на велику кількість напрацювань в даній області, питання все ж залишаються невирішеними та актуальними.

Сільське господарство нашої країни перебуває у складних умовах: проведення бойових дій на Сході України, що знищила частину сільськогосподарських земель, значна девальвація гривні та галопуюча інфляція, що призвели до збільшення витрат у кілька разів. Тому існує необхідність постійно досліджувати інвестиційну діяльність, відстежувати тенденції інвестування, зокрема у сільське господарство.

Формулювання цілей дослідження. Метою дослідження є аналіз інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств та виявлення перешкод, які впливають на інвестиційний процес.

Виклад основного матеріалу. Згідно з даними держкомстат (табл. 1) у 2015 році в сільське господарство країни було інвестовано 27 млрд. грн. що на 8,69 млрд. грн.. більше в порівняні з 2014 роком. Динамічно зростає сума залучених інвестицій у рослинництво з 13,07 млрд. грн. у 2012 р. до 20,1 млрд. грн. у 2015 р. За перші шість місяців 2016 року обсяг капітальних інвестицій у сільське господарство України зріс до 17 млрд. гривень, що на 73,8% перевищує аналогічні показники минулого року. За даний період обсяги інвестицій в агросектор є найбільшими серед інших видів економічної діяльності в Україні [11].

Найбільш прибутковим і привабливим для інвестора напрямом агробізнесу залишається рослинництво. Операційний прибуток виробництва зерна в Україні у великих вертикально інтегрованих холдингів перевищує 50%. Дрібні і середні підприємства отримують в середньому 15-20% прибутку, так як в них великі затрати на купівлю насіння, добрива, палива, оренда техніки на посів та збір урожаю.

В останні роки багато коштів вкладається у насінництво. За останні 5 років інвестовано зверх $100 млн. Ці інвестиції виявилися одними з найбільш корисних для галузі, оскільки дозволили скоротити залежність українських аграріїв від імпорту посівного матеріалу. Так ще 2-3 роки тому частка імпортних насіння кукурудзи становила 40-50%, але в минулому році вона скоротилася до 24%. Термін окупності подібних проектів невеликий – 3-4 роки.

До найбільш великих і значущих інвестиційних проектів тут можна віднести запуск в червні 2015 року в Дніпропетровській області насіннєвого заводу в науково-виробниче фермерське господарство «Компанія «Маїс». Інвестиції склали понад 100 млн. грн. А в грудні 2014 р. в Харківській області агрохолдинг «Агротрейд» запустив насіннєвий завод, вартістю в $13 млн. Будівництво в 2013 р. в Полтавській області насіннєвого заводу американською компанією DuPont Pioneer ($40 млн), що є великим постачальником насіння гібридної кукурудзи, насіння ріпаку та соняшнику. В кінці жовтня 2012 р. корпорація «Сварог Вест груп» в м. Шепетівка Хмельницької обл. ввела в експлуатацію насіннєвий завод, інвестиції в будівництво якого склали 36 млн. грн. 15 лютого 2016 р. стало відомо, що компанія «КВС-Україна» починає будівництво насіннєвого заводу в Кам'янець-Подільському [14; 15].

В жахливому стані на сьогодні знаходиться парк сільськогосподарської техніки. За оцінкою спеціалістів знос тракторів перевищує 70%, комбайнів – 80-90%. Такий рівень зносу техніки приводить до перевитрат паливно-мастильних матеріалів в середньому на 30% а також до втрати врожаю на 10-15%.

Серйозною проблемою для українських аграріїв залишається їх обмежені можливості зберегти і вигідно продати вирощений врожай. В Україні сукупна потужність усіх сертифікованих елеваторів становить близько 30 млн т. На думку фахівців, вже зараз відчувається серйозний дефіцит потужностей зі зберігання зерна, який становить 25-30 млн т. Якщо врахувати, що вартість будівництва однієї тонни елеваторних потужностей становить $150-250, то нескладно підрахувати, що інвестиційний потенціал сектора по зберіганню зерна становить не менше $5 млрд.

За результатами дослідження «Найбільші холдинги в рослинництві України», проведеного агентством «AgriSurvey», близько 28% українських агрохолдингів взагалі не мають у своїй структурі потужностей для зберігання врожаю. При цьому багато агрохолдингів, які мають власні зерносховища, все ще не покривають 100% своєї потреби в потужностях для зберігання зерна. Вже на початку цього року в агрохолдингу «Кернел» заявили, що протягом двох-трьох років хочуть побудувати в Хмельницькій області три елеватори, кожен потужністю 150-200 тис. т.

У найближчі роки найбільш вразливою ланкою в ланцюжку експорту українського зерна може стати транспортна проблема, а саме: нестача вагонів-зерновозів. Справа в тому, що за останні 10 років «Укрзалізниця» не оновлювала парк зерновозів, тому за цей час кількість вагонів цього типу скоротилася з 15 тис. до 8,5 тис. До того ж у найближчі роки заплановано саме масштабне списання вагонів, які вже відслужили свій термін служби. Вартість вагона-зерновоза становить $80-100 тис. [14].

За рахунок усіх джерел інвестування у першому півріччі 2016 року було освоєно 119,8 млрд. грн.. капітальних інвестицій (табл. 2). Власні кошти підприємств у структурі капітальних інвестицій становить 59,2% у 2012 році, 63,4% у 2013 р., 71,5% у 2014 р., 67,4% у 2015 р., та 72,2% за період січень-червень 2016 р.

За рахунок коштів населення на будівництво в країні акумулюється в середньому за аналізований період 10% інвестиційних ресурсів. Кредити банків та інші позики складають в середньому 8%. Менше всього освоєно інвестицій за рахунок бюджетних коштів, частка від загального обсягу

Таблиця 1

Залучення капітальних інвестицій в сільське господарство України

Показник	2012 р.		2013 р.		2014 р.		2015 р.		2016* р.	
	млрд. грн	%	млрд. грн	%	млрд. грн	%	млрд. грн	%	млрд. грн	%
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	19,09	6,5	18,64	7,0	18,39	8,4	27,08	11,1	17,02	14,2
рослинництво	13,07	4,5	13,64	5,1	13,82	6,3	20,1	8,0	14,02	11,9
тваринництво	4,84	2,0	3,92	1,9	3,69	2,1	5,2	3,1	2,4	2,3
Всього	293,7	100	267,7	100	219,4	100	251,15	100	119,8	100

*- дані за січень-червень 2016 р.

Джерело: розраховано автором за даними [3; 4; 5; 6; 7]

яких у середньому сягає 2,5% (кошти державного бюджету) та 3,4% (кошти місцевих бюджетів). Проблема інвестиційного забезпечення розвитку галузі є найбільш гострою у малих і середніх сільськогосподарських підприємствах, а також у особистих селянських господарствах. Низький рівень прибутковості капіталу стримує їх інвестиційну діяльність. Високі трансакційні витрати і монополізм посередників на ринках сільськогосподарської продукції та інвестиційних ресурсів не дозволяють формувати достатні власні джерела для розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства й забезпечувати її розширене відтворення [8].

Негативним є те, що в 2016 році аграрії втратять частину коштів, які раніше вони могли витрачати на інвестиції за рахунок пільгового режиму з ПДВ. Досі всі гроші зі спецрахунків для ПДВ можна використовувати на господарську діяльність та інвестиційні проекти (в 2014 р. ця сума склала близько 19 млрд грн). Але в 2016 р. відповідно до нового Податкового кодексу рослинникам буде дозволено залишати на спецрахунку лише 15% коштів, решта 85% доведеться віддавати в бюджет. Для свинарства і птахівництва такі норми складають 50% на 50%. Для виробництва великої рогатої худоби – 80% ПДВ залишається підприємству [15].

В такій ситуації аграріям залишається надіятися на підтримку міжнародних фінансових організацій. Для цього в Україні працюють ЄБРР і Міжнародна фінансова корпорація (IFC), яка входить до складу Світового банку. У 2015 році ця організація інвестувала в український агросектор близько $200 млн., які пішли на підтримку проектів «Миронівського Хлібопродукту», «Ниви Переяславщини», «Астарти». Для малого та середнього агробізнесу організація запустила нову кредитну програму обсягом до $60 млн. під гарантії аграріям на закупівлю засобів захисту рослин і насіння у компанії Bayer в рамках спільного проекту з «Райффайзен Банк Аваль». Крім того впроваджується в Україні масштабна консультативна програма, яка сфокусована на таких напрямках: спрощення умов для ведення бізнесу в галузі, сприяння впровадженню міжнародних стандартів і розширення доступу до фінансування. У 2016 році корпорація планує інвестувати в український агропромисловий комплекс до $200-300 млн.

Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР) в 2015 році залучив майже 180 млн. євро в нові проекти з такими компаніями, як «Нібулон», «Кернел», «МХП». В кінці 2015 р. уряд України та Європейський інвестиційний банк підписали угоду, що дозволяє залучити в агросектор кредити в розмірі 400 млн. євро терміном на 12 років з 4-річним пільговим періодом. Ці кошти призначені для малих і середніх підприємств в напрямках зернових і олійних культур та рибного господарства [1; 15].

Основним етапом оцінки інвестиційної діяльності є її ефективність. Скориставшись даними динаміки обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та розмірів інвестиційних вкладень в неї за аналізований період ми отримали економіко-математичні моделі: y = 61 + 16,6 x; R=0,55974 ; y = -19,37 + 6,64 lnx; R=0,506061; y = 3,808x0,2773; R= 0,46765; y = 14,443e0,0008x; R= 0,52211

де y – обсяг виробництва сільськогосподарської продукції, млрд. грн.; x – розмір інвестиційних вкладень, млрд. грн.; R – коефіцієнт кореляції.

Скориставшись моделлю Кобба-Дугласа: $y = a_0 x^{a_1}$, (a_0, a_1 – параметри моделі) та економіко-математичними моделями визначили середню продуктивність інвестицій (капіталовіддача або інвестиційна віддача), граничну маржинальну продуктивність обсягу виробництва промислової продукції, капіталомісткість (інвестиційна місткість продукції).

Таблиця 2

Динаміка залучення капітальних інвестицій за джерелами фінансування за 2012-2016 рр. млрд. грн

Джерела капітальних інвестицій	Роки									
	2012		2013		2014[1]		2015[2]		2016[2]*	
Всього	263,7	100	247,9	100	204,1	100	251,2	100	119,8	100
в т.ч. за рахунок										
Коштів державного бюджету	16,5	6,3	6,2	2,5	1,5	0,7	6,1	2,4	0,9	0,7
Кошти місцевих бюджетів	8,3	3,2	7,0	2,8	5,3	2,6	12,4	5,0	3,8	3,2
Власні кошти підприємств та організацій	156,2	59,2	157,1	63,4	145,9	71,5	169,3	67,4	86,5	72,2
Кредити банків та інші позики	42,5	16,1	36,7	14,8	18,0	8,8	18,3	7,3	10,0	8,1
Кошти іноземних інвесторів	вкл. до складу інших джерел фінансування		4,0	1,6	5,5	2,7	7,8	3,1	4,4	3,7
Кошти населення на будівництво	22,0	8,3	21,8	8,8	21,4	10,5	30,3	12,0	12,1	10,0
Інші джерела фінансування	18,2	6,9	9,1	3,7	6,5	3,2	6,9	2,8	2,5	2,1

[1] – без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя; [2] – без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

*Дані за січень-червень 2016 р.

Джерело: розраховано автором за даними [7]

Таблиця 3

Інтенсивність використання інвестицій в Україні, млрд. грн

Роки	Обсяг інвестицій у виробництво с/г продукції, *xt*	Обсяг виробництва с\г продукції, *yt*	Середня продуктивність інвестицій, (інвестиційна віддача), A_1t	Гранична маржинальна продуктивність обсягу виробництва, $df(xt)/dx_1 = a_1A_1t$	Капіталомісткість (інвестиційна місткість) продукції, A_2t
2012	19,09	261,8	13,7140	3,8029	0,2630
2013	18,64	307,1	16,4753	4,5686	0,2189
2014	18,39	371,2	20,1849	5,5973	0,1787
2015	27,08	544,2	20,0960	5,5726	0,1795
2016*	17,02	485,4	28,5193	7,9084	0,1265

* дані за січень-червень 2016 р.

Джерело: розраховано автором на основі джерела [2]

Аналіз показує, що має місце тенденція збільшення інвестиційної віддачі й, відповідно, зменшення інвестиційної місткості виробництва. (табл. 3). Так, віддача інвестицій у 2015 році була більшою порівняно з 2012 р. на 31,76%.

Наближене значення граничної продуктивності показує, на яку величину збільшиться обсяг випуску с/г продукції, якщо обсяг інвестиційних вкладень збільшити на 1 млн. грн. [2] Порівнюючи цей показник у динаміці бачимо, що гранична продуктивність використання інвестицій щороку зростає. Так, за період 2012-2015 рр. зростання відбулося на 31,72%. У першому півріччі 2016 року гранична продуктивність зросла порівняно з попереднім роком на 30%.

Аналіз показників ефективності засвідчив, що результативність інвестиційної діяльності за останні роки трішки покращилась, про те на сьогодні вона в країні залишається низькою. Тільки завдяки залученню інвестицій великих агрохолдингів, підтримки міжнародних фінансових організацій агропромисловий комплекс країни розвивається та поступово переходить на інноваційний шлях розвитку, що сприяє збільшенню обсягів виробництва продукції та підвищує конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції на зовнішньому та внутрішньому ринках.

Висновки і пропозиції. Незважаючи на скрутне політико-економічне становище країни, сільське господарство залишається перспективною галуззю. Для покращення інвестиційного клімату держави та сприяння залучення інвестицій зроблено перші кроки: у 2015 році спрощено умови введення бізнесу, в тому числі і в агросекторі, скасовано близько 20 сертифікатів та ліцензій, спрощено механізм оренди землі. За даними Мінагрополітики, в 2015 р. аграрії зекономили на цьому близько 1 млрд. грн. У рейтингу інвестиційної привабливості країн світу International Business Compass за 2015 рік опублікованому компанією BDO, Україна за рік піднялася на 20 позицій.

Про те, цього занадто мало для залучення масштабних інвестицій у галузь. Для стимулювання припливу інвестицій в економіку країни й активізації інвестиційної діяльності конче необхідно удосконалити структуру аграрної економіки, привести нормативні акти в АПК до європейських стандартів, відкрити ринок сільськогосподарських земель. Вирішення цих першочергових проблем, які є перешкодою для інвесторів, дозволить Україні покращити інвестиційний клімат, прискорити темп економічного зростання та вийти на новий рівень розвитку.

Список літератури:

1. Галич М. Аграрні інвестиції / Галич М. // IFC Latifundist.com. національний агропортал http://latifundist.com/spetsproekt/196-agrarnye-investitsii-ifc
2. Економіко-математичне моделювання: Навчальний посібник / За ред. О. Т. Іващука. – Тернопіль: ТНЕУ «Економічна думка», 2008. – 704 с.
3. Капітальні інвестиції в Україні за 2012 рік: стат. бюлетень. – К. – Державна служба статистики. – 2013. – 38 с.
4. Капітальні інвестиції в Україні за 2013 рік: стат. бюлетень. – К. – Державна служба статистики. – 2014. – 43 с.
5. Капітальні інвестиції в Україні за 2014 рік: стат. бюлетень. – К. – Державна служба статистики. – 2015. – 43 с.
6. Капітальні інвестиції в Україні за 2015 рік: стат. бюлетень. – К. – Державна служба статистики. – 2016. – 41 с.
7. Капітальні інвестиції. Статистична інформація. Державна служба статистики України. http://www.ukrstat.gov.ua
8. Кісіль М. І. Інвестиційне забезпечення розвитку сільського господарства /М. І. Кісіль, М. Ю. Кожем'якіна // Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року. [за ред. Лупенка Ю. О., Месель-Веселяка В. Я.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – С. 76–80.
9. Лупенко Ю. А. Інвестування розвитку сільського господарства / Ю. О. Лупенко, Є. І. Лупенко // Економіка АПК. – 2008. – № 12. – С. 59–62.
10. Маслак О.М. Ринок зерна врожаю 2016 року / О. М. Маслак // Пропозиція. Головний журнал з питань агробізнесу // http://propozitsiya.com/ua/rynok-zerna-vrozhayu-2016-roku
11. Обсяг капітальних інвестицій у сільське господарство зріс на 74% // Український клуб аграрного бізнесу http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/obsyag_kapitalnikh_investitsiy_u_silske_gospodarstvo_zris_na_74/?category=29779
12. УНІАН: Мінагропрод підвищив прогноз урожаю зерна до рекордних 64 мільйонів тонн // http://economics.unian.ua/agro/1631187-minagroprod-pidvischiv-prognoz-urojayu-zerna-do-rekordnih-64-milyoniv-tonn.html
13. Шаповал Є. Инвестиции в АПК: Что ждет Украину в 2016-м (Часть I) / Є. Шаповал // http://hubs.ua/economy/investitsii-v-apk-chto-zhdet-ukrainu-v-2016-m-chast-i-63071.html

14. Шаповал Є. Інвестиции в сельское хазяйство Украини / Є. Шаповал // Агрострой http://agrobuilding.com/investor/analysis/investitsii-v-selskoe-ozyajstvo-ukrainy
15. Шаповал Є. Украинский АПК будет инвестировать себя сам (часть II) http://hubs.ua/economy/ukrainskij-apk-budet-investirovat-sebya-sam-chast-ii-63314

Савицкая С.И.
Подольский государственный аграрно-технический университет

РАЗВИТИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
Исследовано инвестиционную деятельность сельскохозяйственных предприятий в современных условиях. Проанализированы статистические данные, отражающие динамику инвестиционной деятельности. Осуществлена оценка эффективности инвестиций.
Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная деятельность, инвестиционное развитие.

Savitska S.I.
Podolsky State Agrarian Technical University

DEVELOPMENT OF INVESTMENT ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISE

Summary
Investment activities of agricultural enterprises are investigated in modern conditions. Statistic data which shows dynamics of investment activities is analyzed. Investment efficiency is estimated.
Keywords: investments, investment activity, investment development.

УДК 330.322.01

ВИТОКИ НАУКОВОГО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ТА СПЕЦИФІЧНИХ ОЗНАК ІНВЕСТИЦІЙНОГО РЕСУРСУ

Сакун О.С.
Чернігівський національний технологічний університет

Стаття присвячена висвітленню теоретичних питань сутності інвестиційних ресурсів як складної економічної категорії. Проаналізовано та систематизовано наукові підходи до розуміння сутності та особливостей інвестиційних ресурсів. Визначено специфічні ознаки та функції інвестиційних ресурсів та їх значення для економічних процесів. На основі проведеного дослідження запропоновано авторське визначення поняття «інвестиційні ресурси». Доведено, що інвестиційні ресурси мають вирішальний вплив на формування темпів економічного зростання економіки країни.
Ключові слова: інвестиції, інвестиційні ресурси, специфічні ознаки інвестиційних ресурсів, функції інвестиційних ресурсів, ресурсне забезпечення інвестиційної діяльності.

Постановка проблеми. Фінансово-економічна криза відіграла для України роль каталізатора модернізації, спонукавши до усвідомлення – як на рівні громадської свідомості, так і вітчизняного політикуму – необхідності зміни моделі економічного розвитку на основі парадигми якісної модернізації країни на інноваційних засадах. У забезпеченні ефективної реалізації модернізаційних реформ вагому роль відіграє інвестиційна діяльність. Динаміка інвестицій є фундаментальним параметром відтворювального процесу, що визначає можливості оновлення основного капіталу, здійснення структурних реформ, формування базису стійкого довгострокового розвитку економіки.

Реалізація інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання характеризується головним чином розширеним відтворенням основних фондів, що потребує належного ресурсного забезпечення, тобто формування необхідних інвестиційних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в теорію інвестиційної діяльності, зокрема, ресурсного забезпечення інвестиційного процесу зробили вітчизняні науковці: І.О. Бланк, Т.В. Майорова, М.І. Бондар, А.П. Дука, О.О. Клокар, І.М. Кобушко, О.Б. Трояновська, А.В. Череп та інші українські економісти. Проте з'ясування економічної сутності інвестиційних ресурсів та їх

джерел, шляхів їх оптимізації з метою максимізації ефекту, що дасть змогу найбільш ефективно вкладати капітал суб'єктів господарювання, поки що залишаються недостатньо розробленими і вимагають подальшого розвитку й удосконалення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Визначення та обґрунтування доцільності використання ресурсного забезпечення потребує перш за все розуміння сутності категорії «інвестиційні ресурси», що є передумовою визначення особливостей даної категорії. Таким чином, визначення можливих шляхів ресурсного забезпечення інвестиційної діяльності є надзвичайно актуальним питанням, розвиток якого надасть можливість підвищити загальну ефективність інвестиційної діяльності суб'єктів господарської діяльності, а також оптимізувати процес залучення та використання інвестиційних ресурсів. Усе це зумовило необхідність проведення дослідження в цій сфері та вибір теми дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження сутності інвестиційних ресурсів, у контексті їх залучення та використання під час інвестиційної діяльності, а також визначення та систематизація особливостей ресурсного забезпечення інвестиційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Формування інвестиційних ресурсів є вихідною умовою для здійснення інвестиційного процесу на всіх його стадіях. Нагромадження капіталу в межах самого підприємства (власний капітал і його реінвестування) та різними економічними суб'єктами є базою для формування підприємством інвестиційних ресурсів.

Основною метою формування інвестиційних ресурсів підприємства є задоволення його потреб у придбанні необхідних інвестиційних активів та оптимізація їх структури з позиції забезпечення ефективності інвестиційної діяльності [1], тобто наявність інвестиційних ресурсів виступає передумовою можливості провадження інвестиційних процесів на підприємстві.

Сутнсіть категорії «інвестиційні ресурси» досі не має єдиного загальноприйнятого визначення. Однак, спробуємо співставити погляди представників різних економічних напрямів на визначення сутності інвестиційних ресурсів (табл. 1) [2, с. 44-50; 3, с. 30].

Аналіз у різних авторів визначень «інвестиційний ресурс» показав певні розбіжності. Нами виділено наступні спільні та відмінні ознаки.

Спільними рисами даних трактувань поняття є визначення їх ресурсами як такими, а мета їх використання та цільова спрямованість і визначає вид – інвестиційні. Спільним також є положення, що будь-яка реалізація інвестиційного проекту повинна бути обгрунтована з точки зору ефективності.

У кожного науковця є свій погляд на бачення тієї чи іншої проблеми, що пояснює наявність розбіжностей у визначенні тих чи інших понять. Зокрема, у визначеннях Т.В. Майорової та О.О. Клокар відмінність від інших полягає у часі – а саме визначення ресурсів інвестиційними у момент їх залучення до інвестиційного процесу. Натомість М.О. Змієнко значення часу використання ресурсів не зазначає. Череп А.В. та Кушлин В.И. характеризують інвестиційні ресурси з погляду на можливість їх залучення у майбутньому до процесу інвестування.

Таблиця 1

Наукові підходи до розуміння сутності інвестиційного ресурсу

Автор	Сутність поняття
Ангелко І.В.	«... інвестиційні ресурси – це майнові та інтелектуальні цінності, які вкладаються суб'єктом господарювання в об'єкти підприємницької та інші види діяльності з метою отримання прибутку (доходу) або досягнення соціального ефекту»
Бланк І.А.	«інвестиційні ресурси підприємства – це всі форми капіталу, що залучаються підприємством для здійснення вкладень в об'єкти реального та фінансового інвестування»
Бондар М.І.	«... До інвестиційних ресурсів слід відносити економічні ресурси, що перебувають у будь-якій формі (матеріальній, нематеріальній, фінансовій) на правах користування інвестора, можуть бути індивідуалізовані і оцінені і вкладені за потреби в той чи інший інвестиційний об'єкт для досягнення мети інвестування»
Воробйов Ю.Н., Воробйова О.Н.	«інвестиційні ресурси підприємства формують всю сукупність економічних ресурсів, які використовує підприємство у своїй діяльності для досягнення основної мети інвестування»
Дука А.П.	«... під інвестиційними ресурсами розуміють усі види грошових та інших активів підприємства, які можуть бути використані для здійснення інвестиційної діяльності»
Клокар О.О.	«... сукупність фінансових, матеріальних і нематеріальних ресурсів, які використовуються інвестором для вкладення в інвестиційні об'єкти з метою одержання прибутку»
Кобушко І.М.	«... фінансові (вкладення, кредити, бюджетні та позабюджетні кошти) та/або матеріальні і матеріально-речові (капітальне майно, ноу-хау, патенти,права, ліцензії, нерухомість та ін.) ресурси»
Майорова Т. В.	« Під інвестиційними ресурсами, ми вважаємо фінансові, матеріальні та нематеріальні ресурси, що залучаються для здійснення вкладень в об'єкти інвестування»
Старік Д.Е.	«...інвестиційні ресурси підприємства – кошти у вигляді матеріальних та інтелектуальних цінностей, що вкладені у виробничу, підприємницьку та іншу діяльність»
Трояновська О.Б.	« ... ресурси у формі фінансових, матеріальних, нематеріальних та трудових, які залучаються для здійснення вкладень в об'єкти інвестування»
Череп А.В.	«... грошові засоби, виражені в грошовому еквіваленті інші інвестиції, в тому числі основні і нематеріальні активи, кредити, займи, права землекористування і т.п.»

Джерело: розроблено автором за даними [4, с. 894; 5, с. 467; 9, с. 223; 7, с. 274; 8; 9, с. 95; 10; 11, с. 124; 12, с. 5-8; 13, с. 88; 14, с. 323]

У економічній літературі з економічної теорії використовується поняття інвестиційних ресурсів підприємства у контексті пояснення схеми кругообігу його фондів. Іноді ототожнюють інвестиційні ресурси підприємства з виробничими фондами (капіталом) [15, с. 204-205]. На нашу думку, таке трактування є досить обмеженим і не розкриває сутності інвестиційних ресурсів підприємства, а також наводить на думку, що дане поняття є синонімом поняття капіталу для уникнення повторів.

Заслуговує на увагу наступне визначення: «інвестиційні ресурси підприємства формують всю сукупність економічних ресурсів, які використовує підприємство у своїй діяльності для досягнення основної мети інвестування» [7, с. 274]. Виникає дилема щодо трактування основної мети інвестування. Чи є вона (мета) визначеною для реалізації будь-якого інвестиційного проекту чи визначається для кожного індивідуально у залежності від умов?

Трапляється, що до складу інвестиційних ресурсів підприємства відносять не тільки грошові засоби, але й виражені у грошовому еквіваленті інші інвестиції, в тому числі основні й нематеріальні активи, кредити, займи, права землекористування і т.п. [14, с. 323].

Цікавою є позиція автора щодо відокремлення виробничої діяльності від підприємницької та поєднання у понятті кошти матеріальних та інтелектуальних цінностей, та визначення інвестиційних ресурсів підприємства як кошти у вигляді матеріальних та інтелектуальних цінностей, що вкладені у виробничу, підприємницьку та іншу діяльність [12, с. 5-8]. На нашу думку, наведене призводить до неясності щодо змісту використаних економічних термінів.

Найбільш грунтовним є визначення запропоноване І.А. Бланком. Він пропонує наступне: «інвестиційні ресурси підприємства – це всі форми капіталу, що залучаються підприємством для здійснення вкладень в об'єкти реального та фінансового інвестування» [5, с. 467]. Дане трактування є досить повним та зваженим.

Певним чином доповнює наведену точку зору розуміння інвестиційних ресурсів підприємства як фінансових, майнових та трудових ресурсів, які залучаються для реалізації об'єктів інвестування [11, с. 124]. Слід відмітити, що при цьому не концентрується увага на моменті вкладення у об'єкти інвестування. Варто було б вказати, що такі ресурси можуть бути інвестовані в інвестиційні об'єкти за потреби (бажання), що у свою чергу акцентує увагу на моменті інвестиційної привабливості. Також не до кінця зрозумілим є момент щодо включення трудових ресурсів до складу інвестиційних. Оскільки у такому випадку потрібно пояснити, за яких умов та які категорії персоналу (чи можливо персонал підприємства в цілому) можна вважати інвестиційним ресурсом.

Слушною є думка щодо включення до складу інвестиційних ресурсів підприємства гуманітарних та інтелектуальних ресурсів як ресурсів супроводу [16, с. 48]. У даному випадку пропонуємо говорити про похідні складові інвестиційних ресурсів підприємства, та не виділяти їх у окремі види.

Натомість А.П. Дука надає дещо інше визначення, а саме, що під інвестиційними ресурсами розуміють усі види грошових та інших активів підприємства, які можуть бути використані для здійснення інвестиційної діяльності [8].

Враховуючі спільні та відмінні риси даних визначень, можна дати наступне тлумачення: інвестиційні ресурси – це сукупність матеріальних та нематеріальних ресурсів, що застосовуються або можуть бути застосовані для досягнення цілей інвестиційної діяльності.

Практична функція категорії «інвестиційні ресурси підприємств» реалізується у процесі фінансово-господарської діяльності. Оскільки будь/ яке підприємство передбачає вкладення коштів, які можуть бути як власними, так і залученими, тобто використання власних і залучених інвестиційних ресурсів. При цьому залучення інвестиційних ресурсів є важливим на кожному етапі функціонування підприємства, починаючи від моменту створення і до моменту ліквідації.

Підприємство, яке використовує залучені інвестиційні ресурси, має більш високий фінансовий потенціал свого розвитку і можливості приросту фінансової рентабельності діяльності, проте більшою мірою утворює фінансовий ризик і загрозу банкрутства, які зростають при збільшенні питомої ваги залучених засобів до загальної суми капіталу, що використовується [17, с. 48].

Україна знаходиться перед об'єктивною необхідністю активізації створення конкурентоздатних господарських систем, модернізації і реконструкції діючих господарських структур, забезпечення диверсифікації капіталу підприємств у напрямі соціально орієнтованих структурних перетворень.

Це суттєво підсилює актуальність практичної функції інвестування. До того ж слід мати на увазі, що ефективність реформування економіки будь-якої країни, її структурні перетворення з якісним оновленням товаровиробництва, ринкової і соціальної інфраструктури формування сучасного і майбутнього конкурентоздатного середовища немислиме без відповідних інвестицій, розробки і здійснення науково обгрунтованих програм і конкретних проектів трансформацій. У цьому, власне, і полягає сутність регулюючих дій щодо досягнення динамічного розвитку, формування і відтворення ресурсного потенціалу – необхідних матеріальних (включаючи природні), фінансових і трудових (демовідтворення), та використання наявних інвестиційних ресурсів [18, с. 4-8].

Висновки і пропозиції. Аналіз зазначених трактувань дає можливість зробити висновок про те, що зміст поняття «інвестиційні ресурси» можна розкрити як сукупність матеріальних та нематеріальних ресурсів, що застосовуються або можуть бути застосовані для досягнення цілей інвестиційної діяльності.

Наші узагальнення свідчать про те, що інвестиційні ресурси мають вирішальний вплив на формування темпів економічного зростання економіки країни. Звертаємо увагу на такі основні функції, які виконують інвестиції в процесі розширеного відтворення:

1. Інвестиційні ресурси підприємств забезпечують економічне зростання та якісне оновлення основних фондів на принципово новій, конкурентоспроможній основі як на рівні окремого підприємства, так і національної економіки загалом.

2. За рахунок інвестиційних ресурсів здійснюються прогресивні структурні зміни в суспільному виробництві, які торкаються найважливіших макроекономічних пропорцій.

3. Інвестиції реалізують досягнення науково-технічного прогресу і підвищення на цій основі ефективності виробництва і на мікрорівні, і на макрорівні. Серед цих функцій важливе значення має оптимізація найважливішої макроекономічної пропорції – співвідношення між нагромадженням і споживанням, від якої залежать темпи зростання виробництва, рівень споживання населення і ефективність суспільного відтворення [19, с. 12].

Список літератури:

1. Немлієва Н.В. Особливості управління формуванням інвестиційних ресурсів на підприємстві / Н. В. Немлієва // БизнесИнформ. – 2009. – № 4(1). – С. 80-83.
2. Бутко М.П., Акименко С.Ю. Генезис теорії інвестицій у процесі еволюції економічної думки // Інвестиції: практика та досвід. – 2007. – № 6. – С. 4-10.
3. Інституційна інвестологія: Навч. посібник / За заг. ред. д/ра екон. наук, проф.. С.К. Реверчука. – К.: Атіка, 2004. – 208 с.
4. Ангелко І.В. Основні джерела формування інвестиційних ресурсів підприємства в умовах його розвитку/ І.В. Ангелко// Молодий вчений. – 2015. – № 2 (17). – С. 893-897.
5. Бланк І.А. Інвестиційний менеджмент: начальний курс. – 2/е вид., перероб. і доп. – К.: Ельга, Ника-Центр, 2006. – 552 с.
6. Бондар М.І. Інвестиції та джерела фінансування інвестиційних ресурсів в обліку / М.І. Бондар // Фінанси, облік і аудит. – 2010. – № 15. – С. 220-227.
7. Воробйов Ю.Н. Інвестування: навч. пос. для вузів / Ю.Н. Воробйов, О.Н. Воробйова. – Сімферополь: Таврія, 2004. – 340 с.
8. Дука А.П. Теорія та практика інвестиційної діяльності. Інвестування: навч. посіб. – [Текст] / А.П. Дука. – К. : Каравела, 2007. – 424 с.
9. Клокар О.О. Формування інвестиційних ресурсів агропромислового виробництва / О.О. Клокар // Економіка АПК. – 2012. – № 10. – С. 90-95.
10. Кобушко І.М. Стратегія розвитку інвестиційного ринку: теоретичні засади та вітчизняні реалії : монографія / І.М. Кобушко. – Суми : Сумський державний університет, 2012. – 517 с.
11. Майорова Т.В. Формування інвестиційних ресурсів в Україні / Т.В. Майорова// Фінанси, облік і аудит. – 2010. – №15. – С. 122-132.
12. Старик Д.Э. Как рассчитать эффективность инвестиций. – М.: Финансстатинформ, 1997. – 92 с.
13. Трояновська О.Б. Конспект лекцій з курсу «Інвестування». / Авт.: О.Б. Трояновська Харк. нац. акад. міськ. госп-ва; – Х: ХНАМГ, 2009. – 118 с.
14. Череп А.В. Інвестознавство : підручник. – К. : Кондор, 2006. – 398 с.
15. Видяпин В.И. и др. Экономическая теория (политэкономия): учеб. для студ. вузов. – М.: ИНФРА/М., 1997. – 506 с.
16. Турянська М.М. Інвестиційні джерела. – Донецьк: Юго-Восток, 2004. – 317 с.
17. Ковальова Н.Л. Проблеми підвищення інвестиційної привабливості підприємств // Экономика и маркетинг в XXI веке. – 2003. – № 4.
18. Лукінов І.І Економічні трансформації (наприкінці XX сторіччя). – К.: АТ «Книга», 1997.
19. Федоренко В. Інвестиційні процеси в Україні // Персонал. – 2007. – №5.

Сакун А.С.
Черниговский национальный технологический университет

ИСТОКИ НАУЧНОГО ПОНИМАНИЯ СУЩНОСТИ И СПЕЦИФИЧЕСКИХ ПРИЗНАКОВ ИНВЕСТИЦИОННОГО РЕСУРСА

Аннотация
Статья посвящена освещению теоретических вопросов сущности инвестиционных ресурсов как сложной экономической категории. Проанализированы и систематизированы научные подходы к пониманию сущности и особенностей инвестиционных ресурсов. Определены специфические признаки и функции инвестиционных ресурсов и их значения для экономических процессов. На основе проведенного исследования предложено авторское определение понятия «инвестиционные ресурсы». Доказано, что инвестиционные ресурсы имеют решающее влияние на формирование темпов экономического роста экономики страны.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционные ресурсы, специфические признаки инвестиционных ресурсов, функции инвестиционных ресурсов, ресурсное обеспечение инвестиционной деятельности.

Sakun O.S.
Chernihiv National University of Technology

SOURCES OF SCIENTIFIC UNDERSTANDING OF ESSENCE AND SPECIFIC SIGNS OF INVESTMENT RESOURCE

Summary
The article is devoted to identification of theoretical questions of essence of investment resources as a difficult economic category. The scientific going is analysed and systematized near understanding of essence and features of investment resources. Specific signs and functions of investment resources and its value are certain for economic processes. On the basis of undertaken a study authorial determination of concept «investment resources» is offered. It is proved that investment resources have decision influence on forming of rates of the economy growing of economy of country.
Keywords: investments, investment resources, specific signs of investment resources, function of investment resources, resource providing of investment activity.

УДК 330.4

ГЕНЕЗИС ПОНЯТТЯ «СТАЛИЙ РОЗВИТОК» ТА ПІДХОДИ ДО ЙОГО ЗАПРОВАДЖЕННЯ

Свистун К.О.
Університет митної справи та фінансів

Статтю присвячено дослідженню генезису понять «сталий розвиток» і «сталість», складових сталого розвитку та підходів до його запровадження. Автор розкриває суть діаграми Венна і аналізує причини, чому необхідне її вдосконалення до системи сталого розвитку. Також, в статті доводиться подібність наявних в літературі підходів до запровадження сталого розвитку. Особливого значення надається дослідженню кроків до запровадження комплексного сталого розвитку. Стаття може бути корисною для економістів, екологів, екоактивістів і соціологів.
Ключові слова: сталий розвиток, сталість, діаграма Венна, система сталого розвитку, підходи до запровадження сталого розвитку.

Постановка проблеми. Міжнародний досвід господарювання останніх трьох століть, який базувався на позиціях екстенсивного природокористування і необмеженого економічного і демографічного зростання, неминуче веде людство до екологічної катастрофи. Усвідомлення цього факту передовою науковою і громадянською спільнотою світу призвело до спроб обґрунтування нових підходів щодо ведення економічного розвитку, які б дозволяли не лише споживати, а й відтворювати відновлювані ресурси, та зберігати їх для потреб майбутніх поколінь. Результатом здійснених протягом 1960-1980 рр. наукових досліджень, стала запропонована в 1992 р. на Конференції ООН «Саміт Землі» в Ріо-де-Жанейро парадигма сталого розвитку, яка визнана чи не єдиною глобальною концепцією, що повинна зупинити забруднення планети Земля і створити умови для пристойного і якомога більш тривалого існування людства в гармонічних відносинах з навколишнім середовищем.

Концепцію сталого розвитку віднедавна впроваджує і Україна. Так, принцип сталого розвитку визначений в Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р. (ДСРР), як «...забезпечення невиснажливого, ощадного та ефективного використання енергетичних, матеріальних, природних та інших ресурсів для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь...» [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундамент теорії сталого розвитку закладали чимало іноземних вчених і економістів, зокрема Ганс Карл фон Карловіц запроваджував ідеї сталого лісництва на початку XVIII століття [26]. Томас Мальтус у 1798 р. сформулював правило народонаселення: «якщо зростання населення не контролюється, то воно відбувається за законами геометричної прогресії, а засоби для існування людини зростають лише за законами арифметичної прогресії» [6, с. 98]. У XX столітті це правило підтвердилось, оскільки «демографічний вибух» призвів до збільшення числа людей на Землі з 2,5 млрд. у 1950 р. до 6,1 млрд. у 2003 р. [3, с. 194], і до 7 млрд. у 2011 р. [15], з прогнозованим зростанням до 9 млрд. до 2042 року [16].

Джон Стюарт Мілль поділяв погляди Т. Мальтуса щодо регулювання владою зростання народжуваності [6, с. 98], і зокрема відомий ідеями побудови суспільства, яке, перебуваючи в незмінному стані («stationary state»), постійно розвивається і самовдосконалюється.

Рейчел Карсон є авторкою книги «Мовчазна весна» («Silent spring»), публікація якої в 1962 р. вважається поворотним моментом у виникненні сучасного руху за збереження довкілля і

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

розуміння людьми тісного взаємозв'язку між довкіллям, економікою та соціальним достатком. На підставі комплексного дослідження з токсикології, екології і епідеміології, Р. Карсон доводить, що використання сільськогосподарських пестицидів призводить до катастрофічного забруднення землі, та є фактором, по-перше, вимирання тваринного світу, і по-друге, істотно шкодить людському здоров'ю [25, с. 1]. Назва книги попереджує людство про загрозу втрати біорізноманіття, оскільки зникнення птахів призведе до «мовчазних» весен без пташиного співу.

Великий вплив на наукове співтовариство і громадську думку справила робота Ґаррет Гардін «Трагедія ресурсів загального користування» («Tragedy of the commons»), опублікована у 1968 р. і присвячена проблемі вичерпності будь-якого ресурсу загального користування, за умови вільного доступу до нього і неможливості обмеження обсягів його експлуатації [18, с. 19].

Денніз і Донелла Медоуз є співавторами виданої у 1972 р. книги «Межі зростання», з наголосом на проблемах виснаження енергетичних і сировинних ресурсів планети, що становить загрозу економічному росту [3, с. 197] і виданої в 1992 р. книги «Поза обмеженнями», що ставить людство перед перспективою краху глобальних природних систем, якщо ідеї сталого розвитку будуть знехтувані на міжнародному рівні. При цьому, обґрунтовуючи життєздатність і доцільність переходу на принципи комплексного сталого розвитку, вони посилаються саме на заяву Д. С. Мілля (1848 р.): «перебування капіталу і населення в незмінному стані означає постійне самовдосконалення людини і вдосконалення мистецтва людського життя» [21, с. 212].

Джеймс Лавлок висловив у 1979 р. теорію, згідно якої планета Земля – це складний організм, якому властиві процеси саморегуляції, за допомогою багатоманітних процесів зворотного зв'язку [18, с. 19].

Едвард Барбієр створив діаграму Венна сталого розвитку [14].

Беррі Делал-Клейтон і Стефен Бейс є авторами і упорядниками збірника матеріалів, присвяченого питанням стратегій сталого розвитку [17].

Джон Фаєн, Руперт Макклін, Мен-Гон Парк є авторами і упорядниками збірника матеріалів з питань роботи і навчання сталому розвитку [18].

Герман Дейлі обґрунтував економічну теорію сталого розвитку [4].

Дослідженню генезису сталого розвитку, його складових, перспектив тощо присвятили свої праці чимало українських вчених. В першу чергу, заслуговують на увагу економіст і дослідник витоків сталого розвитку Сергій Подолинський, який в роботі «Праця людини і її відношення до розподілу енергії» (1880) довів можливість визначення необхідних мінімальних умов для виживання людини на Землі за допомогою аналізу енергетичних потоків і підвищення ККД використання енергії, поєднавши енергетичну і трудову складову в вартості [7, с. 456], та академік Володимир Вернадський, який обґрунтовував концепцію ноосфери як якісно нового стану цивілізації, що обумовлює необхідність глобальної єдності людства на раціонально розумній, максимально гуманізованій і екологічній основі [10, с. 20].

Сучасні вчені, О. Б. Ватченко, В. М. Ільченко – досліджували виникнення сталого розвитку і здійснили його аналіз [1], Л. М. Горбач, О. В. Плотніков і Т. П. Сморжанюк досліджували сталий розвиток в умовах глобалізації [3; 9], О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк розглядали соціальні аспекти сталого розвитку регіону [10], Микола і Олександр Талавиря досліджували сталий розвиток як науку, близьку за своїми ідеями до біоекономіки [24], І. Оробець досліджувала еволюцію сталого розвитку за допомогою історико-генетичного підходу [6], Е. В. Прушківська, Ю. О. Шевченко здійснили аналіз концепцій «зеленої економіки», сталого розвитку і зеленого зростання [12], А. Садовенко Л. Масловська, В. Середа, Т. Тимочко є авторами сучасного посібника зі сталого розвитку суспільства [11].

Скептично і з вагомою критикою до сталого розвитку відносяться економіст Л.Г. Мельник і еколог М.А. Голубець. Перший вважає концепцію сталого розвитку ще одною утопічною концепцією «світлого майбутнього» в світовому вимірі, яка «дозволяє нескінченно фантазувати про конкретні цільові орієнтації, шляхи та засоби наближення до кінцевої мети» [7, с. 412]. Взяте порівняння може бути вдалим лише по відношенню до людства, з огляду на дуже малі його (людства) досягнення з переходу на позиції сталого розвитку, і невдалим відносно до багатьох європейських держав – Швеції, Норвегії, Данії, Нідерландів та ін., які мають щонайменше 30-літній досвід із запровадження засад сталого розвитку в усі сфери суспільного життя, зокрема, і в економіку.

М. А. Голубець, не заперечуючи позитивних ідей, які несуть принципи сталого розвитку, піддає нищівній критиці шанси переходу до сталого розвитку передових країн світу, які є водночас найбільшими забруднювачами довкілля, і пропонує власну концепцію науки геосоціосистемології [2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри широке вивчення сталого розвитку у вітчизняному та іноземному науковому середовищі, необхідне детальне дослідження генезису понять «сталий розвиток» і «сталість», та складових сталого розвитку. З огляду на невизначеність до цього часу у вітчизняному науковому середовищі системи сталого розвитку і недостатньо повний аналіз підходів до його запровадження, необхідний огляд і систематизація цих підходів, їх порівняння. Це дозволить зрозуміти сталий розвиток не як абстрактне явище, а як дійсно всесвітню парадигму виживання людства у третьому тисячолітті, перехід до якої є поступальним процесом.

Метою статті є створення теоретичних основ генезису понять сталого розвитку і сталості, правильне розуміння складових сталого розвитку, аналіз підходів до запровадження сталого розвитку та пояснення спільних і відмінних рис між цими підходами, відносно перспектив сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Поняття сталого розвитку є офіційним дослівним перекладом англійського формулювання «sustainable development», де основну увагу приділяють прикметнику «sustainable» (стійкий, рівноважний, збалансований, самопідтримуваний), корінь якого – «sustain» (підтримувати щось на деяко-

му рівні) надійшов до англійської у видозміненому вигляді зі старофранцузького відповідника «soustenir» (дієслово в аналогічному значенні). Натомість, до старофранцузької мови взяте слово надійшло від латинського «sustinere» (підтримка) [23].

Різні країни світу дають свої варіанти перекладу поняття «sustainable development»: Італія – «sviluppo sostenibile» (розвиток, що заслуговує на підтримку), Франція – «development durable» (довгостроковий розвиток), Німеччина – «nachhaltige entwicklung» (тривалий розвиток), Швеція – «en stadig utveckling» (стійкий розвиток), Японія – «jizoki-tekina kaihatsu» (тривалий розвиток) [1, с. 65].

Поняття «sustainable» в значенні «стійкий» було вперше використане у всесвітньо відомій роботі «Межі зростання», написаній Денніз і Донеллою Медоуз на замовлення Римського Клубу у 1972 р.: «Ми шукаємо формування моделі, що становить світову систему, яка є 1) стійкою без раптового і неконтрольованого розпаду і 2) здатна до задоволення основних матеріальних потреб усього населення» [22, с. 62-65].

Доповідь «Наше спільне майбутнє» (1987 р.), опублікована міжнародною комісією ООН з на¬вколишнього середовища і розвитку, очолюваної прем'єр-міністром Швеції Г. Брундтланд, подає найбільш популярне і часто цитоване визначення сталого розвитку – це такий розвиток, який задовольняє потреби сучасності, але не ставить під загрозу можливість майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби». При цьому, сталий розвиток базується на двох ключових складових: концепція потреб (з особливим акцентом на потребах світової бідності) і концепція обмежень, які зумовлені впливом технологічних і соціальних чинників на екологічну здатність задовольнити нинішні і майбутні потреби [27].

Зважаючи на здійснену міжнародними і неурядовими організаціями та вченими наукову діяльність з дослідження сталого розвитку протягом 30 років після формулювання його визначення, поняття і концепція сталого розвитку набули нового вмісту, яких потрібно проаналізувати за допомогою словників.

Тлумачний словник Макміллана визначає сталий розвиток як «розвиток країни або регіону, за якого суспільство споживає не більше природних ресурсів, ніж ті можуть бути відновлені, таким чином не завдаючи шкоди навколишньому середовищу» [20, с. 1511].

Справедливо, що рівень сталості розвитку прямо залежний від обсягів споживання відновлювальних ресурсів. На підставі цієї залежності побудована таблиця 1.

В таблиці 1 виділені три типи сталості економіки: несталий тип, за якого споживається більше відновлювальних ресурсів, ніж природа здатна відновити; рівноважний тип, за якого обсяг споживання відновлювальних ресурсів тотожний до обсягу, який природа здатна відновити; і екологічно сталий тип економіки, за якого споживається менший обсяг відновлювальних ресурсів, ніж природа здатна відновити. Становище довкілля може змінюватись від стану деградації при несталому типі економіки, до стану екологічної рівноваги в умовах економіки рівноважного типу, і до стану відновлення довкілля, в умовах екологічно сталого типу економіки.

Оксфордський словник визначає сталий розвиток, як «економічний розвиток, здійснюваний без виснаження природних ресурсів» [23].

Бізнес-словник «Longman» дає визначення сталого зростання («sustainable growth») як «зростання, яке можливо підтримувати без створення економічних проблем» або як «економічне зростання, яке можна підтримувати не завдаючи проблем навколишньому середовищу» [19, с. 241-242]. Стає зрозумілим, що, по-перше, стале зростання можливе в якості компромісу між цілями економічного розвитку і збереженням навколишнього середовища, та по-друге, немає суперечності між поняттями «сталий розвиток» і «зростання».

Згідно документа «Порядок денний на XXI століття», прийнятого на другій Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро у червні 1992 р., міжнародне співтовариство наголошує, що «сталий розвиток передбачає стабільний рівноважний стан навколишнього природного середовища при сталому економічному зростанні» [5, с. 4]. Дане твердження закріплює попередню тезу, що перехід на засади сталого розвитку не означає відмову від економічного зростання.

Але до яких розмірів можливе в такому разі економічне зростання? Г. Дейлі, який сформулював економічну теорію сталого розвитку в книзі «Поза зростанням» (1996), відповідає на це питання: «сталий розвиток – це розвиток без зростання масштабу економіки понад якийсь розмір, що перебуває в межах підтримуючої спроможності довкілля» [4, с. 200].

Поняття «sustainability» дослівно означає «здатність до підтримування чого-небудь, стан стійкості» [7, с. 413], та за одною версією, походить від словосполучення «sustainable yield», яке є дослівним перекладом німецького терміну «Nachhaltiger Ertrag» [24, с. 74] – «стійка дохідність». Сама ж ідея сталості, яка є основою сталого розвитку, починає ймовірний відлік від

Таблиця 1

Залежність між сталістю та обсягом споживання

Споживання відновлювальних ресурсів	Становище навколишнього середовища	Типи сталості економіки
В більшому обсязі, ніж природа здатна відновити	Деградація навколишнього середовища	Не сталий тип економіки
В обсязі, рівному до того, який природа здатна відновити	Екологічна рівновага	Економіка рівноважного типу
В меншому обсязі, ніж природа здатна відновити	Відновлення навколишнього середовища	Екологічно сталий тип економіки

Джерело: [24, с. 75]

початку XVIII століття, відсилаючи до науки лісництва, а саме до необхідності сталого вирощування лісів. У XVII столітті гірнича промисловість у місті Фрейберг (Саксонія) вимагала постійного використання місцевих лісів у якості паливних ресурсів. Врешті-решт, це призвело до поступової вирубки і старих, і молодих дерев, призвівши до екологічної і економічної катастрофи в м. Фрейберг. Так, робота гірничих шахт з плавки руди засмітила місто смогом, а транспортування лісових ресурсів річкою з віддалених районів Фрейберга призвело, зрештою, по подорожчання ціни на ліс і банкрутства з подальшим закриттям більшості гірничих шахт цього міста. Під загрозою опинились тисячі працівників галузі. В 1713 р. адміністратор гірничої галузі Фрейберга, Ганс Карл Фон Карловітц, видає книгу «Економіка лісництва», яку прийнято вважати першим всеосяжним трактатом з управління лісовим господарством зі сформульованою в ньому ідеєю сталості (нім. «Nachhaltigkeit») щодо використання ресурсів лісу [26].

Треба зауважити, що бачення сутності сталого розвитку в науковому середовищі має особливість поєднувати в одне ціле поняття екологічного і економічного розвитку, або соціального і економічного розвитку. М. Стронг (1972 р.) визначає екорозвиток як «екологічно орієнтований соціально-економічний розвиток, при якому зростання добробуту стану людей не супроводжується погіршенням середовища і деградацією природних систем» [7, с. 415]. Микола і Олександр Талавиря, на підставі дослідження доповіді «Наше спільне майбутнє», відзначили, що поняття «екологічно сталий економічний розвиток» є тотожним до поняття «сталий розвиток» [24, с. 78].

З-поміж існуючих підходів щодо запровадження ідей сталого розвитку найбільше відома діаграма Венна, яку вперше опублікував економіст Едвард Барбієр у 1987 році (див. рисунок 1).

Представлена на рис. 1 трискладова (соціальний розвиток, навколишнє середовище, економічний розвиток) діаграма Венна була розкритикована, у тому числі, її автором [24, с. 75-76]. По-перше, діаграма Венна суперечить доповіді

Рис. 1. Концепція сталого розвитку у форматі діаграми Венна

Джерело: [14]

«Наше спільне майбутнє», в якій особливо підкреслювались тісні взаємозв'язки між економічним розвитком, забрудненням навколишнього середовища і перенаселеністю, замість трьох зазначених складових. По-друге, відзначалось, що діаграма Венна призводить до неузгодженості використання і поєднання окремих показників економічної, екологічної та соціальної сталості. Також, серед економістів набуло поширення об'єднувати економічний розвиток і довкілля в одну взаємопов'язану систему з уніфікованою методикою оцінювання. Поява нових і доволі важливих складових сталого розвитку – таких, як справедливість між поколіннями в розподілі ресурсів, глобальна зміна клімату і необхідність пошуку відновлювальних альтернатив нафтохімічним та іншим не відновлюваним ресурсам, ефективна стратегія, сумісна із зростанням добробуту людей, та ін. – робить діаграму Венна застарілою і абстрактною.

З метою наближення даного підходу запровадження сталого розвитку до реалій сучасності, побудована видозмінена діаграма Венна (див. рисунок 2).

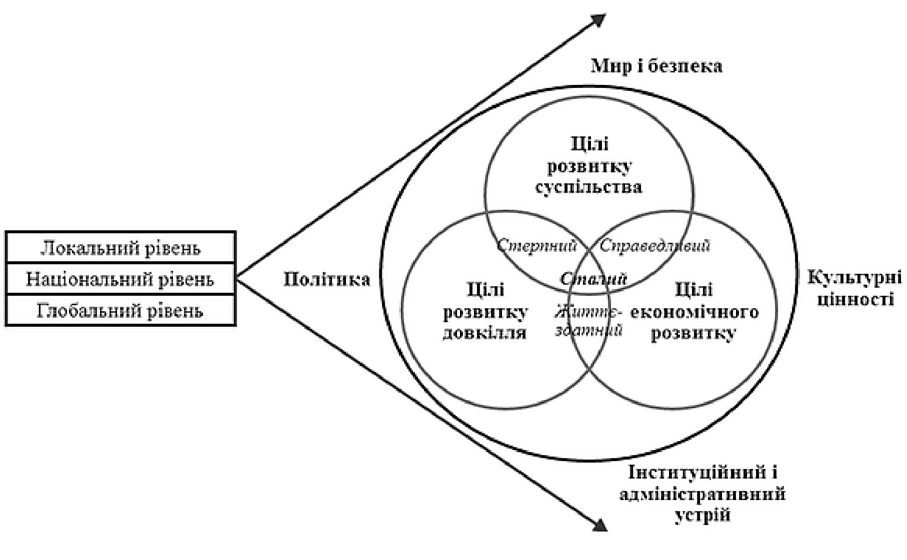

Рис. 2. Система сталого розвитку

Джерело: [17, с. 12]

На рис. 2 представлена система сталого розвитку, яка функціонує на глобальному, національному і локальному (регіональному, місцевому) рівнях, що відповідає одному з гасел сталого розвитку «мисли глобально – дій локально». При цьому забезпечення сталого розвитку відбувається за рахунок компромісу між цілями економічного розвитку, цілями розвитку довкілля і цілями розвитку суспільства. Додатково в системі сталого розвитку задані чотири складові – його «зовнішнє середовище» – політика зі сталого розвитку, мир, безпека і культурні цінності, так необхідні для побудови суспільства на засадах сталого розвитку, а також інституційний і адміністративний устрої в межах кожної окремої країни.

Отже, включення в поняття сталого розвитку лише трьох складових (суспільство, економіка, довкілля) – поширена практика, але не єдино правильна. Відомо, що виконавче бюро «Порядку денного на XXI століття для культури та Об'єднаних Міст і Місцевих Урядів (ОММУ)», в рамках Всесвітнього саміту місцевих та регіональних лідерів – третього конгресу ОММУ, що відбувався у Мехіко 17 листопада 2010 р., оприлюднило доповідь під назвою «Культура – четвертий складник сталого розвитку» [13]. Треба зауважити, що пропозиція щодо надання культурі статусу четвертого складника сталого розвитку не набула широкого схвалення, з причини частого віднесення культури до соціальної, або ж соціально-політичної сфери [24, с. 73].

Т. П. Сморжанюк зобразив запропоновані ним шість складових сталого розвитку (економічна, екологічна, соціальна, духовна, правова, політична) у вигляді молекули з шістьма ланцюжками. При цьому самі складові утворюють між собою тісні взаємозв'язки [9, с. 256].

А. Садовенко, Л. Масловська, В. Середа, Т. Тимочко [11, с. 97-99] пропонують два широких підходи до запровадження сталого розвитку, на підставі умови взаємозамінності і взаємодоповнюваності капіталів.

«Слабка сталість» – це незменшення в часі загальної суми природного та створеного людиною капіталу, за умови, що створений людиною капітал може виступати майже ідеальним замінником природного. Прихильники цього підходу стверджують, що природний капітал і створений людиною капітал є взаємозамінні, за умови збереження агрегованого запасу всіх видів капіталу, надаючи перевагу модифікованому економічному зростанню з урахуванням екологічного, «зеленого» виміру економічних показників, використання лише еколого-економічних інструментів.

«Сильна сталість» – це не зменшення в часі як створеного людиною, так і природного капіталу, за умови, що ці види капіталу взаємодоповнюють один одного. Прихильники «сильної» сталості часто займають жорстку і подеколи «антиекономічну» позицію з багатьох питань економічного розвитку, таких як зменшення масштабів економіки, пряме регулювання і обмеження споживання.

О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк пропонують два шляхи переходу до сталого розвитку, які визначаються баченням постіндустріального суспільства як 1) продовження і особливої стадії техногенного розвитку, яка не потребує зміни базисних цінностей, і зосереджується на продовженні технологічного прогресу, з певними природозахисними обмеженнями, або ж 2) постіндустріальне суспільство не є продовженням техногенного розвитку, а є початком нової духовно-екологічної-ноосферної цивілізації [10, с. 21-22]. Можна зауважити подібність цих двох підходів до «слабкої» і «сильної» сталості.

Д. Фаєн, Р. Макклін, М-Г. Парк [18, с. 26-30] також виділяють два підходи до запровадження сталого розвитку. Перший – стале, або «зелене» зростання, за своїми ідеями досить близьке до «слабкої» сталості. Стале зростання робить наголос на економічному розвитку для забезпечення накопичення фінансового капіталу, необхідного для подолання бідності, шляхом створення соціального і людського капіталу, а також для вирішення проблем екології, збільшуючи у такий спосіб вартість природного капіталу. Другий підхід закликає до фундаментального скорочення існуючих на сьогодні ресурсних і енергетичних спроможностей в процесі економічного розвитку.

На підставі того, що другий підхід вимагає відродження громадянської культури, збільшення числа екологічно ерудованих і вмотивованих громадян, які розуміють глобальні проблеми, безперечною є близькість цього підходу до «сильної» сталості.

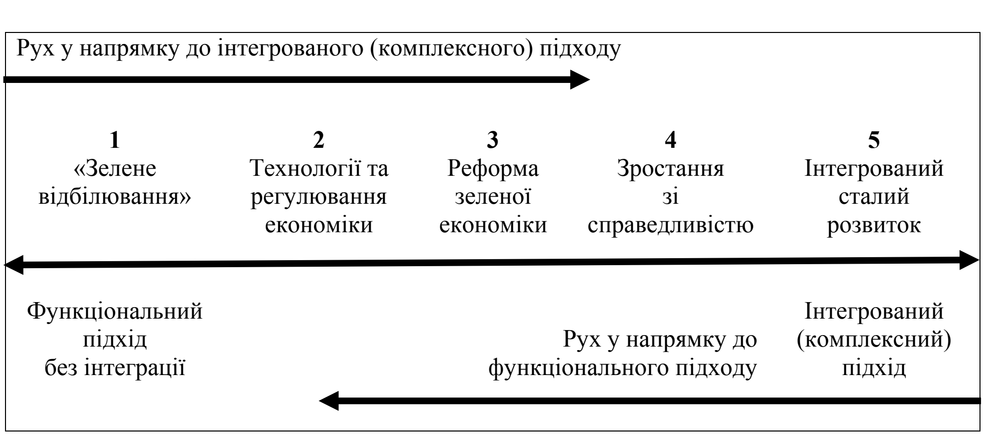

Рис. 3. П'ять напрямів до запровадження сталого розвитку

Джерело: [18, с. 27]

Прихильники сталого зростання відомі як економічні або екологічні функціоналісти, оскільки вони розуміють під довкіллям функціональну систему із задоволення людських потреб і послуг. Залежно від ступеня наближеності їх позицій до інтегрованого (комплексного) сталого розвитку, всього виділяють 4 напрями, або підходів до запровадження сталого зростання (див. рисунок 3).

На рисунку 3 відображено 4 напрями сталого зростання, яку рухаються назустріч до комплексного сталого розвитку. При цьому, можливий і зворотній рух від комплексного підходу сталого розвитку – назустріч до функціонального підходу, який виключає інтеграцію сталого розвитку в громадянське життя.

Перший напрям – «зелене відбілювання» («green wash») – користується екологічними тезами, з метою просування специфічних товарів або бізнес-проектів. До прикладів цього напряму можуть бути віднесені «зелене» маркування продукції або «зелений» бізнес з вирощування органічних культур сільського господарства, або «зелені» покупці, які обирають продукцію, що є виробленою з органічної сировини. В цьому випадку, ідеї сталого розвитку використовуються в якості товарно-маркетингового інструмента.

Другий напрям стоїть на позиціях, що сталого життєздатного розвитку можна досягти за допомогою знаходження технологічних рішень, як способу розв'язання багатьох екологічних проблем. Цей підхід був прийнятий до реалізації урядами більшості розвинених країн, особливо щодо шкідливих викидів промислових підприємств. Недолік цього підходу в тому, що його прихильники не вирішують корінних причин екологічних проблем. Крім того, цей підхід базується на вирішенні лише економічних та екологічних проблем.

Третій напрям або підхід – «реформа зеленої економіки», пропонує еквівалент «ринкового розв'язання» екологічних проблем і регуляції економіки, в першу чергу, за рахунок прийняття нових правил та інструментів підзвітності нової «зеленої» економіки. Особлива увага приділяється використанню економічного зростання для накопичення природного і соціального капіталу, зі збереженням їх для потреб майбутніх поколінь. Вперше, ідеї зеленої економіки були висвітлені у 1989 р. групою вчених, очолюваним Д. Піарсом, у звіті уряду Великобританії «Концепція зеленої економіки» [12, с. 187].

Четвертий напрям «зростання зі справедливістю» («growth with equity») вважає за необхідне скерувати економічне зростання на розв'язання глобальних проблем нерівності і соціального достатку. Даний підхід займав центральне місце в рекомендаціях Конференції в Ріо-де-Жанейро у 1992 р. і Всесвітнього саміту у Йоганезбурзі у 2002 р. Основна ідея цього підходу полягає у необхідності підвищення рівня життя і соціальної захищеності бідних народів Півдня (передовсім, Африки), які приречені, за відсутністю інших засобів до гідного існування, виснажувати ґрунт і ліси, з метою елементарного виживання. Отже, цей підхід базується на вирішенні лише соціальних і економічних цілей, з метою послаблення рівнів виснаження природних ресурсів бідними народами.

П'ятий підхід – комплексний сталий розвиток, в якому максимум зусиль скеровується для інтеграції принципів сталого розвитку у створення нового типу світового суспільства, зі справедливими і демократичними спільнотами, які турбуються про Землю. Основні ідеї та положення комплексного сталого розвитку були задекларовані в програмному документі «Турбота про землю: Стратегія сталого існування» («Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living») у 1991 р., укладеним трьома передовими міжнародними екологічними організаціями – Всесвітнім союзом із захисту природи, програмою ООН з навколишнього середовища і Всесвітнім фондом дикої природи [19, с. 29].

Комплексний сталий розвиток – єдиний, з-поміж п'яти запропонованих підходів до запровадження сталого розвитку, в якому увага сконцентрована на справедливому співіснуванні людини, яка уособлює економічні і соціальні цілі розвитку, із цілями розвитку навколишнього середовища.

Україна має великий досвід з політичних декларацій і законодавчих процедур щодо запровадження сталого розвитку, починаючи від 1992 р., коли на «Саміті Землі» в Ріо-де-Жанейро, Україна, як і майже 180 країн, присутніх на Конференції, зобов'язалась впроваджувати принципи сталого розвитку на національному рівні. Незважаючи на численні, протягом 2000-х років, спроби розроблення концепції або стратегії сталого розвитку, можна стверджувати, що цілих два десятиліття було витрачено, щоб сформувати величезну неефективну бюрократичну машину, яка імітувала роботу з введення в життя наукових засад сталого розвитку і діяла виключно «на папері».

Безперечно, існуюча сьогодні дисгармонія між соціально-економічним розвитком України та станом довкілля має коріння в необдуманому виснаженні та інтенсивній експлуатації природних ресурсів, і в мисленні лише на коротку перспективу, в цілях досягнення плану і його перевиконання, за доби СРСР. Разом з цим, перспектива співпраці з екологічними організаціями ЄС і набуття досвіду з реалізації принципів сталого розвитку повинні привнести, нарешті, позитивне зерно досвіду на українське підґрунтя і в українську економіку.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження сталого розвитку і його складових, поняття сталості та підходів до запровадження сталого розвитку дозволяє стверджувати, що сталий розвиток передбачає забезпечення сталого економічного зростання, за умови збереження стану економіки в масштабі, що не перевищує меж підтримуючої спроможності довкілля, і якщо суспільство готове нести відповідальність за збереження ресурсів планети Земля, в особливості, не відновлювальних ресурсів, для потреб майбутніх поколінь.

Було встановлено також, що екологічно сталим є такий тип економіки, за якого обсяг спожитих відновлювальних ресурсів є меншим, ніж природа здатна відновити. В такий спосіб досягається зростання природного капіталу.

Досліджені позиції кількох груп вчених щодо підходів до запровадження сталого розвитку,

з-поміж яких заслуговують на увагу діаграма Венна; система сталого розвитку; два підходи до запровадження сталого розвитку: поміркована «слабка» сталість, яка передбачає обмежені заходи по захисту довкілля, при сталому економічному зростанні, і «сильна» сталість, що пропонує жорсткі заходи по збереженню довкілля, включно з інтеграцією концепції сталого розвитку – в суспільне життя. Проаналізовані п'ять кроків до запровадження комплексного сталого розвитку, сутність яких також зводиться до поступового переходу від сталого економічного зростання, в чотирьох варіаціях, включно з реформою зеленої економіки, до комплексного сталого розвитку.

Досвід України зі впровадження сталого розвитку, недостатньо описаний в цій статті, і співпраця України з міжнародними і європейськими екологічними організаціями, в цілях переходу на засади сталого розвитку, потребують подальшого висвітлення.

Список літератури:

1. Ватченко О.Б. Виникнення та аналіз поняття «сталий розвиток» / О.Б. Ватченко, В.М. Ільченко // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії: Зб. наук. пр. «Економічні науки». – № 1. – Дніпропетровськ, 2011. – С. 64-68.
2. Голубець М.А. Геосоціосистемологія – теоретична основа еколого-суспільно-економічного прогресу / М.А. Голубець // Вісн. НАН України. – 2014. – № 6. – С. 31-40.
3. Горбач Л.М., Плотніков О.В. Міжнародні економічні відносини: Підручник. – К.: Кондор, 2005. – 266 с.
4. Дейлі Герман. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку. – К.: Інтелсфера, 2002. – 298 с.
5. Інструменти та механізми забезпечення сталого розвитку приморських регіонів України: аналітична доповідь, матеріали круглого столу (20 грудня 2013 року, м. Одеса). – Одеса: Фенікс, 2014. – 110 с.
6. Оробець І. Історико-генетичний підхід у дослідженні еволюції концепції сталого розвитку / І. Оробець / // Вісн. КНУ ім. Тараса Шевченка. – 2015. – № 8. – С. 98-101.
7. Основи стійкого розвитку / Навчальний посібник / за заг. ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 654 с.
8. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова КМУ від 6 серпня 2014 р. № 385 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP140385.html].
9. Сморжанюк Т.П. Сталий розвиток в умовах глобалізації та його складові / Т. П. Сморжанюк // Економічні інновації. – 2013. – Вип. 53. – С. 253-260.
10. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: моногр. / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 534 с.
11. Сталий розвиток суспільства: навчальний посібник / авт.: А. Садовенко, Л. Масловська, В. Середа, Т. Тимочко. – 2 вид. – К.: 2011. – 392 с.
12. Шевченко Ю.О. Розвиток «зеленої економіки»: національний аспект / Ю. О. Шевченко, Е. В. Прушківська // Бізнес Інформ. – 2013. – № 3. – С. 186-191.
13. Agenda 21 for culture // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.agenda21culture.net/index.php/docman/-1/393-zzculture4pillarsden/file
14. Barbier E. The Concept of Sustainable Economic Development, Environmental Conservation №14 (2), 1987. – 101-110 pp.
15. Офіційний веб-сайт «BBC»// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/news/world-15459643
16. International Data Base (IDB) – World Population // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.census.gov/ipc/www/idb/worldpopinfo.html
17. Dalal-Clayton B. and Bass S., Sustainable Development Strategies: A Resource Book, London, UK, and Sterling, VA: Earthscan Publications Ltd., 2002, 358 p.
18. Fien John, Macclean Rupert, Park Man-Gon (Editors). Work, learning and sustainable development. Opportunities and challenges // UNESCO-UNEVOC Book series. Technical and vocational education and training: Issues, concerns and prospects / Volume 8. – Springer Science + Business Media B.V., 2009. – 516 p.
19. Business English Dictionary «Longman» (Second Edition). – Pearson Education Limited. – 2007. – 594 p.
20. Macmillan English Dictionary for advanced learners (Second Edition). – International Student Edition. – Text © Asc Black Publishers Ltd. – 2007.
21. Meadows, D.H., Meadows, D.L. and Randers, J. Beyond the Limits: Global Collapse or a Sustainable Future. Earthscan: London. – 1992.
22. Meadows D.H. The Limits to Growth / D. H. Meadows, J. Randers, and W.W. Behrens. – Universe Books, New York, NY. – 1972. – 161 p.
23. Oxford dictionaries // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oxforddictionaries.com.
24. Talavyria, Mykola and Talavyria, Oleksandr. From bioeconomics to sustainable development. In: Challenges for the Agricultural Sector in Central and Eastern Europe. Agroinform Kiady, Budapest, 2014. – 71-83 pp.
25. The Sustainable Development Timeline: Brochure / Heather Creech // IISD, 7th Edition, May 2012. – 13 p. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iisd.org/sites/default/files/publications/sd_timeline_2012.pdf
26. Wikipedia, the free encyclopedia // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Hans_Carl_von_Carlowitz
27. World Commission on Environment and Development. «Our Common Future, Chapter 2: Towards Sustainable Development». // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://un-documents.net/ocf-02.htm

Свистун К.А.
Университет таможенного дела и финансов

ГЕНЕЗИС ПОНЯТИЯ «УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ» И ПОДХОДЫ К ЕГО ВНЕДРЕНИЮ

Аннотация
Статья посвящена исследованию генезиса понятий «устойчивое развитие» и «устойчивость», составляющих устойчивого развития и подходов к его внедрению. Автор раскрывает суть диаграммы Венна и анализирует причины, почему необходимо ее усовершенствование до системы устойчивого развития. Также, в статье доказывается похожесть существующих в литературе подходов к внедрению устойчивого развития. Особое значение придается исследованию шагов к внедрению комплексного устойчивого развития. Статья может быть полезной для экономистов, экологов, экоактивистов и социологов.
Ключевые слова: устойчивое развитие, устойчивость, диаграмма Венна, система устойчивого развития, подходы к внедрению устойчивого развития.

Svystun K.O.
University of Customs and Finance

GENESIS OF NOTION “SUSTAINABLE DEVELOPMENT” AND APPROACHES TO ITS IMPLEMENTATION

Summary
The article is devoted to researching of genesis of notions «sustainable development» and «sustainability», components of sustainable development and approaches to its implementation. The author reveals the essence of Venn diagram and analyses reasons why its improving to the system of sustainable development is necessity. Also, in the article is explained the similarity of approaches to sustainable development implementation that available in literature. Particular significance is attached to researching of steps to integrated sustainable development implementation. The article may be useful for economists, environmentalists, eco-activists and sociologists.
Keywords: sustainable development, sustainability, Venn diagram, system of sustainable development, approaches to sustainable development implementation.

УДК 336.6

ДИСКРИМІНАНТНИЙ АНАЛІЗ І ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В ПРОГНОЗУВАННІ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВА

Сич О.А., Калічак І.І.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Досліджено основні моделі визначення ймовірності банкрутства підприємства провідними вченими. Розглянуто основні тенденції у бізнесі, як на українському, так і на зарубіжних ринках. Розглянуто практичне використання дискримінантних моделей оцінки ймовірності банкрутства. На підставі проведеного дослідження виявлено недоліки застосування дискримінантного аналізу. Запропоновано заходи щодо вдосконалення прогнозування ймовірності банкрутства.
Ключові слова: діагностика банкрутства, модель, інтегральний показник, фінансовий стан, дискримінантний аналіз, фінансові коефіцієнти, зона ризику.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку економіки характеризується великою часткою неплатоспроможних підприємств та банкрутів, як і в Україні, так і за кордоном. Фірм-банкрутів стає дедалі більше, а система попередження та оздоровлення підприємств не ефективно діє на практиці. Саме тому, виникає потреба вивчення і аналізу ймовірності банкрутства підприємства та причин, що зумовлюють його виникнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями діагностики ймовірності банкрутства займались багато зарубіжних науковців: Е. Альтман, Р. Ліс, Г. Спрінгейт, Р. Таффлер, Г. Тішоу, І. Бланк, Р. Фрай, а також багато вітчизняних вчених: О. Терещенко, А. Матвійчук, О. Пластун, Л. Ситник та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість праць по даній тематиці, залишається

багато питань щодо оцінки та прогнозування ймовірності банкрутства підприємств, а також системи раннього попередження банкрутства, які потребують уваги та подальшого дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є застосування дискримінантних моделей прогнозування ймовірності банкрутства та доцільності їх застосування. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання:

- дослідити існуючі моделі банкрутства, запропоновані зарубіжними та вітчизняними вченими;
- проаналізувати можливість банкрутства на конкретному підприємстві та зробити відповідні висновки.

Виклад основного матеріалу. Значна частина підприємств не спроможні ефективно вести свою діяльність, що призводить до банкрутства таких підприємств. Керівники приймають помилкові рішення, вважаючи недоцільним проводити аналіз фінансового стану, прогнозувати імовірність банкрутства. Структура оборотних коштів підприємств характеризується неоптимальним розподілом. На підприємствах спостерігається тенденція збільшення обсягів кредиторської і дебіторської заборгованості, зростання частки виробництва з давальницької сировини. Всі ці та багато інших факторів свідчать про реальну загрозу кризи навіть за умови ефективних управлінських процесів. Як наслідок, необхідне запровадження таких процедур, які б підвищили ефективність підприємницької діяльності, прогнозування та подолання кризових явищ, недопущення банкрутства підприємства.

Відповідно до даних рейтингу Doing Business станом на червень 2016 р., серед усіх компонентів рейтингу в Україні найгірший стан справ з врегулюванням процедури неплатоспроможності. Саме по цій позиції Україна посіла 150 місце (149 – Гватемала, 151 – Бангладеш). Середня тривалість процедури банкрутства підприємства становить 2,9 років (для порівняння, у розвинених країнах-членах ОЕСР – 1,7 р.; країнах Європи і Центральної Азії – 2,2 р.; країнах Африки – 3,0 р.; країнах Південної Азії – 2,6 р.; країнах Латинської Америки – 2,9 р.), а її вартість – 42% від вартості майна боржника (9,1% для країн-членів ОЕСР; 13,1% для Європи і Центральної Азії; 13,8% для країн Ближнього Сходу та Північної Африки; 23,1% для Африки; 9,9% для країн Південної Азії та 16,7% для країн Латинської Америки). Але найбільш незадовільним є показник коштів, які вітчизняна процедура банкрутства забезпечує повернення кредиторові – 7,5%. За цим показником Україна займає найгірші позиції серед країн, у яких існує судова процедура банкрутства. Гірше, ніж у нас, є ситуація для кредиторів лише у Центральноафриканській Республіці, Сполучених Штатах Мікронезії, Венесуелі та Бурунді. Трохи кращим, ніж у нас, є результат Сурінаму, Ліберії, Домініканської Республіки, Томе і Прінсіпі та Сьєра Леоне [3].

За даними Державної служби статистики за 1 півріччя 2016 року кількість збиткових великих та середніх підприємств становила 35,1% від загальної кількості проти 42,7% за аналогічний період 2015 року. Найбільш прибутковими є підприємства у галузях сільського, рибного та лісового господарства. Високий показник прибуткових підприємств характерний для сфери охорони здоров'я; сфери оптової та роздрібної торгівлі, ремонту транспортних засобів. Водночас, найзбитковішою є сфера мистецтва, спорту, розваг та відпочинку, в якій працює лише 34,2% прибуткових підприємств і, відповідно, 65,8% збиткових підприємств [13].

У світовій та вітчизняній практиці найбільш поширеними моделями оцінки ймовірності банкрутства є моделі на основі дискримінантного аналізу. Суть дискримінантного аналізу полягає в тому, що за допомогою математично-статистичних методів будується функція та обчислюється інтегральний показник, на підставі якого з певною ймовірністю можна передбачити банкрутство суб'єкта господарювання.

Однією з найвідоміших моделей однофакторного дискримінантного аналізу є модель Бівера. Його дослідження свідчать, що за 5 років до фінансової кризи характерним є розрив між фінансовими показниками неспроможних та стабільних підприємств. За основу досліджень Бівер взяв 30 найбільш використовуваних показників та згрупував їх у групи за однорідністю. З кожної групи Бівер вибрав по одному показнику, що й склало модель прогнозування банкрутства. Ця методика не відображає всіх сторін діяльності компанії і не є універсальною методикою для прогнозу ймовірності банкрутства. Основною її проблемою є те, що значення деяких показників свідчить про позитивний розвиток підприємства, а інших про незадовільний [11].

Багатофакторний дискримінантний аналіз дозволяє використовувати декілька змінних, що представлено у табл. 1.

За дослідженням Альтмана, модель 1968 орієнтована на підприємства, акції яких котируються на біржі. У 1983 р Е. Альтман поширив свій підхід на ті підприємства, акції яких не котируються на біржі. Дана модель має вигляд:

$$Z' = 0{,}717 \times X_1 + 0{,}847 \times X_2 + 3{,}107 \times X_3 + 0{,}420 \times X_4 + 0{,}998 \times X_5, \qquad (1.1)$$

де X_1, X_2, X_3, X_5 див. табл. 1.

X_4 – власний капітал/позиковий капітал

Якщо $Z < 1{,}23$, то підприємство вважається банкрутом; при значенні Z в межах 1,23-2,89 ситуація є невизначеною; Z більше 2,9 – підприємство вважається фінансово стабільним [4].

На думку Г. Островської та О. Квасовського, використання у сучасній національній аналітичній практиці зарубіжних моделей прогнозування вірогідності банкрутства, побудованих за допомогою апарату мультиплікативного дискримінантного аналізу, обмежується тим, що такі ймовірнісні оцінки можуть спотворено відображати реальний стан речей на підприємстві. Це зумовлюється як неадекватністю згаданих моделей вітчизняним умовам господарювання та нормативно-правовому забезпеченню, яке регламентує їх діяльність, так і недосконалістю цих методик, а саме:

– наявна певна часова невідповідність, оскільки моделі, розроблені на основі емпіричного матеріалу багаторічної давності, застосовуються в сучасних економічних умовах, часто ускладнених явищами глобальних і локальних фінансово-економічних криз;

– не враховуються значні відмінності у чинниках, які впливають на фінансовий стан підприємств у країнах, де на основі емпіричного матеріалу розроблені вказані моделі, та Україні (інфляція, фондо-, енерго-, трудомісткість виробничих процесів тощо);

– присутні розбіжності у порядку ведення обліку відповідно із міжнародними та національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку та розрахунку окремих показників, які використовуються у закордонних методиках, а також невідповідність між балансовою і ринковою вартістю різних видів активів і пасивів;

– наявність методологічного недоліку, закладеного в самій побудові комплексного інтегрованого показника на основі моделі суми коефіцієнтів, яка може давати недостовірний результат оцінювання;

– не враховується галузева специфіка функціонування підприємств, яка суттєво впливає на вагові параметри коефіцієнтів дискримінантних функцій;

– вагові значення коефіцієнтів в окремих моделях не збалансовані, комплексно не відображають усі аспекти ліквідності, платоспроможності, прибутковості, ділової активності та конкурентоспроможності підприємства;

– більшість моделей не містить детальної типології ступенів фінансової стійкості фірм та їхньої схильності до банкрутства на основі диференціації граничних значень інтегральних показників;

Таблиця 1

Моделі прогнозування і визначення ймовірності банкрутства

№	Автор моделі	Модель та коефіцієнти	Ймовірність банкрутства, значення Z
1.	**Модель Е. Альтмана (1968 р.)**	$Z=1,2\times X_1+1,4\times X_2+3,3\times X_3+0,6\times X_4+0,999\times X_5$, де X_1 – робочий капітал/загальна вартість активів X_2 – нерозподілений прибуток/загальна вартість активів X_3 – операційний прибуток/загальна вартість активів X_4 – ринкова вартість акцій/заборгованість X_5 – чистий дохід (виручка) від реалізації/загальна вартість активів	Z < 1,81 – дуже висока [1,81 – 2,67) – середня [2,67 – 2,99] – невелика Z > 2,99 – дуже низька
2.	**Модель Р. Ліса (1972 р.)**	$Z=0,063\times X_1+0,092\times X_2+0,057\times X_3+0,001\times X_4$, де X_1 – оборотний капітал/загальна вартість активів X_2 – операційний прибуток/загальна вартість активів X_3 – нерозподілений прибуток/загальна вартість активів X_4 – власний капітал/позичковий капітал	Критичне значення Z ≤ 0,037
3.	**Модель Р. Таффлера і Г. Тішоу (1977 р.)**	$Z=0,53\times X_1+0,13\times X_2+0,18\times X_3+0,16\times X_4$, де X_1 – операційний прибуток/загальна вартість активів X_2 – оборотні активи/загальна вартість активів X_3 – короткострокові зобов'язання/загальна вартість активів X_4 – чистий дохід (виручка) від реалізації/загальна вартість активів	Критичне значення Z ≤ 0,2
4.	**Модель Г. Спрінгейта (1978 р.)**	$Z=1,03\times X_1+3,07\times X_2+0,66\times X_3+0,4\times X_4$, де X_1 – робочий капітал/загальна вартість активів X_2 – прибуток до сплати податків і відсотків/загальна вартість активів X_3 – прибуток до сплати податків/короткострокові зобов'язання; X_4 – обсяг продажів/загальна вартість активів	Z < 0,862 – висока Z > 2,45 – мінімальна
5.	**Модель О. О. Терещенка**	$Z=1,5\times X_1+0,08\times X_2+10\times X_3+5\times X_4+0,3\times X_5+0,1\times X_6$, де X_1 – cash-flow/зобов'язання X_2 – валюта балансу/зобов'язання X_3 – прибуток/валюта балансу X_4 – прибуток/виручка від реалізації X_5 – виробничі запаси/виручка від реалізації X_6 – оборотність основного капіталу (виручка від реалізації/валюта балансу)	Z > 2 – не загрожує банкрутство; 1 < Z < 2 – фінансова рівновага порушена, при переході на антикризове управління банкрутство не загрожує; 0 < Z < 1 – загроза банкрутства, якщо не будуть проведені санаційні заходи; Z < 0 – підприємство є напівбанкрутом.
6.	**Модель А. В. Матвійчука**	$Z=0,033\times X_1+0,268\times X_2+0,045\times X_3-0,018\times X_4-0,004\times X_5-0,015\times X_6+0,702\times X_7$, де X_1 – оборотні активи/необоротні активи X_2 – чистий дохід від реалізації/поточні зобов'язання X_3 – чистий дохід від реалізації/власний капітал X_4 – баланс/чистий дохід від реалізації X_5 – (оборотні активи – поточні зобов'язання)/оборотні активи X_6 – (довгострокові зобов'язання + поточні зобов'язання)/Баланс X_7 – власний капітал/(забезпечення наступних витрат і платежів + довгострокові зобов'язання + поточні зобов'язання)	Z > 1,104 – низька імовірність банкрутства, стійкий фінансовий стан Z < 1,104 – загроза фінансової кризи

Джерело: розроблено авторами за даними [1; 2; 6; 7; 8; 9]

– достовірність прогнозу ймовірності банкрутства з часом суттєво знижується і на тривалу перспективу може бути досить низькою;

– за допомогою застосування дискримінантних функцій отримують лише прогноз щодо вірогідності критичної неплатоспроможності підприємства в майбутньому та не отримують інформації про можливості його перспективного розвитку;

– спектр зацікавлених осіб, які можуть використовувати для аналізу зарубіжні моделі діагностики банкрутства, істотно обмежується тим, що даних типових форм фінансової звітності, які підлягають офіційному оприлюдненню, може бути недостатньо для обчислення значення інтегрального показника багатофакторної дискримінантної функції [5].

На думку Шапурової О. О., індекси чи показники Z включають співвідношення між статтями балансу та звіту про фінансові результати. Індекси не враховують становища в країні в цілому, тенденцій розвитку галузі, доходів та витрат споживачів, показників постачальників та конкурентів. В основному в оцінці банкрутства використовують тільки фінансові показники, а банкрутство підприємства залежить не тільки від фінансової сфери. В розрахункових коефіцієнтах немає таких показників як: рівень придатності основних засобів, фондовіддача, матеріаломісткість, плинність кадрів – це одні з найважливіших показників підприємства. Більш прийнятними для нашої країни будуть моделі вітчизняних науковців О. Терещенка та А. Матвійчука. Всі моделі ймовірності банкрутства мають істотний недолік: вони не враховують стан розвитку галузі та країни [12].

Проведемо оцінку ймовірності банкрутства підприємства за допомогою вітчизняних та зарубіжних моделей на прикладі діючого підприємства фармацевтичної галузі (назвемо підприємство «А») та оцінимо доцільність їх використання вітчизняними підприємствами.

Розрахунок коефіцієнтів та інтегрального показника ймовірності банкрутства підприємства за моделлю Е.Альтмана за 2013–2015 рр. представлено у табл. 2.

Таблиця 2

Розрахунок коефіцієнтів та інтегрального показника ймовірності банкрутства за моделлю Е. Альтмана

	2013 р.	2014 р.	2015 р.
X_1	-0,02	0,20	0,06
X_2	0,14	0,21	0,28
X_3	0,08	0,22	0,19
X_4	25,52	34,74	82,03
X_5	0,62	0,70	0,74
Z	16,38	22,81	51,04

Проведені розрахунки за моделлю Е. Альтмана дають підстави зробити висновок, що підприємство не є в зоні ризику банкрутства і навіть в декілька разів перевищує граничні значення можливості настання банкрутства. Оскільки, при Z > 2,99 ймовірність банкрутства є дуже низькою, то доцільно було б стверджувати, що для даного підприємства ймовірність банкрутства відсутня. Хоча, якщо проаналізувати показники фінансового стану підприємства, то не можна стверджувати про відсутність ймовірності банкрутства:

- Значний обсяг позикового капіталу підприємства «А» свідчить про високу залежність підприємства від зовнішніх джерел фінансування, цим самим послаблюючи його фінансовий стан. Коефіцієнт концентрації позикового капіталу у 2013 – 2015 рр. становить відповідно 0,83; 0,73 та 0,70.

- У 2015 році спостерігається від'ємне значення робочого капіталу, тобто оборотні активи фінансуються за рахунок позикових джерел. З метою фінансування виробничої діяльності недостатньо власних і довгострокових позик, воно змушене брати короткострокові кредити, що свідчить про передкризовий фінансовий стан. Дану ситуацію можна виправити за рахунок управлінських заходів.

- Зростання величини поточних зобов'язань, що не забезпечені відповідною величиною найбільш ліквідних активів призводить до зниження ліквідності у 2015 році. Необхідно врахувати, що показники ліквідності у 2013 та 2014 роках також не знаходяться у теоретично рекомендованих межах.

- При дослідження аналізу ліквідності балансу підприємства за 2013-2015 рр. виявлено, що підприємство не є абсолютно ліквідним та платоспроможним.

Ця частина основних показників фінансового стану підприємства свідчить про невідповідність моделі Альтмана умовам українського ринку, а також доцільності використання цієї моделі при прогнозуванні ймовірності банкрутства.

Ідеї Альтмана були розвинуті Спрінгейтом, який побудував модель на підставі впливу 19 фінансових показників. Точність прогнозування банкрутства за цією моделлю становить більше 90%.

Таблиця 3

Розрахунок коефіцієнтів та інтегрального показника ймовірності банкрутства за моделлю Г. Спрінгейта

	2013 р.	2014 р.	2015 р.
X_1	-0,02	0,20	0,06
X_2	0,08	0,22	0,19
X_3	0,07	0,20	0,17
X_4	0,62	0,70	0,74
Z	0,53	1,31	1,05

Якщо Z-показник нижчий за 0,862, то підприємство є потенційним банкрутом [6]. Тобто, у 2013 році підприємство можна було розцінювати як можливого банкрута, проте вдалі управлінські заходи спричинили зменшення імовірності настання банкрутства у 2014 році. Стосовно 2015 року, то основним фактором, що негативно впливає на діяльність підприємства є від'ємне значення робочого капіталу станом на кінець 2015 року. Додатне значення показника X_1 під час розрахунку імовірності банкрутства пов'язане з використання середнього значення величини робочого капіталу за 2015 рік. Позитивним фактором, що впливає на збільшення показника

Z є зростання обсягів реалізованої продукції у 2015 році, про що свідчить X_4, проте вплив даного фактора є найменшим на інтегральний показник. Найбільшу частку становить коефіцієнт X_2, що відображає відношення операційного прибутку до загальної вартості активів та свідчить про погіршення ефективності використання активів у 2015 році порівняно з 2014.

Якщо значення Z > 2,45, то загроза банкрутства мінімальна і підприємство вважається фінансово надійним. Це свідчить про необхідність впровадження на підприємстві «А» заходів раннього попередження банкрутства. Проте ця модель також має свої недоліки, основним з яких є те, що вона розроблялась для підприємств США та Канади і у деякій мірі може викривляти дійсну ситуацію.

Саме це зумовлює подальшу необхідність дослідження ймовірності банкрутства підприємства українськими вченими. Серед таких моделей провідна роль належить моделі О. Терещука та А. Матвійчука.

Проблему неможливості використання зарубіжних методик у практиці оцінювання фінансового стану українських підприємств, спробував вирішити вітчизняний економіст О. Терещенко. Він розробив універсальну дискримінантну функцію, яка є найбільш оптимальною для діагностики ризику банкрутств українських підприємств, оскільки на його думку, оптимальна дискримінантна функція повинна враховувати всі складові фінансового стану: ліквідність, прибутковість, оборотність, структуру майна, капіталу тощо [10].

Таблиця 4

Розрахунок коефіцієнтів за моделлю О. Терещенка

	2013 р.	2014 р.	2015 р.
X_1	0,02	0,02	-0,03
X_2	1,19	1,29	1,41
X_3	0,02	0,03	0,06
X_4	0,03	0,04	0,08
X_5	0,20	0,21	0,22
X_6	0,62	0,70	0,74
Z	0,63	0,73	1,18

Таблиця 5

Розрахунок коефіцієнтів за моделлю А. Матвійчука

	2013 р.	2014 р.	2015 р.
X_1	0,85	1,13	1,39
X_2	1,29	2,15	1,43
X_3	4,08	3,11	2,56
X_4	1,62	1,43	1,34
X_5	-0,04	0,39	0,11
X_6	0,84	0,78	0,71
X_7	0,18	0,29	0,41
Z	0,64	0,92	0,80

Таблиця 6

Порівняльна характеристика моделей оцінки ймовірності банкрутства підприємства «А»

Назва моделі	Використані показники при розрахунках	Стан підприємства за отриманими результатами			Адекватність результатів	Недоліки
		2013 р.	2014 р.	2015 р.		
Е. Альтмана	Робочий капітал, вартість активів, нерозподілений прибуток, операційний прибуток, ринкова вартість акцій, зобов'язання, чистий дохід від реалізації продукції	16,38>2,99 – дуже низька	22,81>2,99 – дуже низька	51,04>2,99 – дуже низька	Результати не відповідають реальному фінансовому стану	Не відповідає умовам українського ринку
Г. Спрінгейта	Робочий капітал, вартість активів, операційний прибуток, прибуток до сплати податків, короткострокові зобов'язання, обсяг продажів	0,53<0,862 – висока	1,31>0,862 – не загрожує банкрутство, проте ризик не мінімальний	1,05>0,862 – не загрожує банкрутство, проте ризик не мінімальний	Часткова розбіжність з оцінкою фінансового стану	Не відповідає умовам українського ринку
О. Терещенко	Cash-flow, зобов'язання, валюта балансу, прибуток, виручка від реалізації, виробничі запаси, оборотність основного капіталу	0<0,63<1 – загроза банкрутства	0<0,73<1 – загроза банкрутства	1<1,18<2 – порушена фінансова рівновага	Адекватно описують оцінку ймовірності банкрутства	Не враховує галузевих особливостей розвитку підприємств
А. Матвійчука	Оборотні активи, необоротні активи, чистий дохід від реалізації, поточні зобов'язання, довгострокові зобов'язання, власний капітал, валюта балансу	0,64<1,104 – загроза фінансової кризи	0,92<1,104 – загроза фінансової кризи	0,80<1,104 – загроза фінансової кризи	Адекватно описують оцінку ймовірності банкрутства	Виділення лише двох класів стану підприємства не завжди достатньо для оцінки реальної фінансової ситуації.

Протягом періоду, що аналізується, підприємство не досягало безпечного значення інтегрального показника. Відповідно, якщо 0 < Z < 1, то виникає загроза банкрутства, якщо не будуть проведені санаційні заходи і характерний цей стан для 2013 та 2014 років. У 2015 році Z = 1,18, що згідно з моделлю означає порушення фінансової рівноваги, при переході на антикризове управління банкрутство не загрожує.

Суттєвим недоліком цієї моделі є те, що дана модель не враховує галузевих особливостей розвитку підприємств. Ідеться про суто теоретичний характер підходів до прогнозування банкрутства. Таким чином, чим універсальнішою є модель, тим менший її рівень точності. Практика вимагає впровадження методологічних підходів, які є не стільки універсальними і простими, скільки ефективними [10].

На даний час, однією з найоптимальніших для українських підприємств вважається модель Матвійчука А. В.

Отже, за отриманими результатами можна зробити висновок, що за аналізований період для підприємства характерна загроза фінансової кризи, що пов'язана з порушенням фінансового стану.

У моделі інтегрального показника найбільшу вагу мають коефіцієнти X_2 та X_7, що і зумовлює зменшення інтегрального показника у 2015 році через значне зростання обсягу поточних зобов'язань.

Порівняльна характеристика моделей оцінки ймовірності банкрутства на прикладі підприємства «А» представлена у табл. 6.

Провівши аналіз на прикладі підприємства «А», можна стверджувати про необхідність подальшого розвитку моделей досліджень на основі показників фінансового стану, оскільки більшість з моделей не пристосовані до умов українського ринку, не враховують галузевих показників та специфіки діяльності.

Висновки і пропозиції. Не дивлячись на важливість даного питання, аналітики фактично не мають у розпорядженні інструментів прогнозування ймовірності банкрутства, а кожна з моделей не описує реальний стан справ, а в деяких випадках і зовсім його не відображає.

Слід зауважити, що використання тільки дискримінантних моделей оцінки ймовірності банкрутства не відображає реальної ситуації. Саме тому, необхідно враховувати специфіку діяльності підприємств, ситуацію на ринку, основні показники фінансової діяльності та їх ранжування, роботу ризик-менеджменту організації та комплексно оцінювати ймовірність банкрутства.

Доцільно відзначити такі аспекти досліджень на перспективу та окреслити наступні напрями, а саме: оцінка ймовірності банкрутства підприємства в розрізі як галузевих особливостей, так уніфікованих моделей; розробка системи показників та критеріїв, що є уніфікованими і можуть в разі необхідності використовуватись для загальної оцінки перспектив банкрутства; удосконалення бази для аналізу, оскільки сам алгоритм розрахунку і побудови моделі цілком можна запозичити у зарубіжних вчених.

Список літератури:

1. Терещенко О.О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2000. – 412 с.
2. Altman, E. I. (1968) "Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy". The Journal of Finance, 23(4) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.raggeduniversity.co.uk/wp-content/uploads/2016/08/FINANCIAL-RATIOS-DISCRIMINANT-ANALYSIS-AND.pdf
3. Doing Business [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.doingbusiness.org/rankings
4. Edward I. Altman, Edith Hotchkiss. Corporate financial distress and bankruptcy. (3rd ed.). New York: John Wiley & Sons, Inc [Електронний ресурс]. –Режим доступу: http://kadamaee.ir/payesh/books-tank/18/Altman%20&%20Hotchkiss%20-%20Corporate%20Financial%20Distress%20and%20Bankruptcy,%203e%20(2006).pdf
5. Г. Островська. Аналіз практики використання зарубіжних методик (моделей) прогнозування ймовірності банкрутства підприємств / Г.Островська, О.Квасовський // Галицький економічний вісник. – 2011. – №2(31). – С. 99-111 – (проблеми мікро- та макроекономіки) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/1374/2/GEB_2011_v31_No2-G_Ostrovskaya_A_Kvasovskyy-Analysis_of_the_practice_of_using__99.pdf
6. Зарубіжні моделі прогнозування банкрутства підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stud.com.ua/44327/menedzhment/zarubizhni_modeli_prognozuvannya_bankrutstva_pidpriyemstv
7. Матвійчук А. В. Нечіткі, нейромережеві та дискримінантні моделі діагностування можливості банкрутства підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oaji.net/articles/2015/1846-1428045809.pdf
8. Модель прогнозу ризику банкрутства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/11200611/finansi/r-model_prognozu_riziku_bankrutstva
9. Славюк Р.А. Фінанси підприємств. Оцінка фінансового стану підприємства за методикою Бівера [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://westudents.com.ua/glavy/101951-otsnka-fnansovogo-stanu-pdprimstva-za-metodikoyu-bvera-.html
10. Універсальна дискримінантна модель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/
11. Фінанси підприємств. Оцінка ймовірності банкрутства підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/18000102/finansi/otsinka_ymovirnosti_bankrutstva_pidpriyemstva_osnovi_-rahunku_altmana
12. Шапурова О.О. Моделі оцінки банкрутства та кризового стану підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.in.ua/pdf/4_2009/17.pdf
13. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

Сыч О. А., Каличак И. И.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ДИСКРИМИНАНТНЫЙ АНАЛИЗ И ЕГО ПРИМЕНЕНИЕ В ПРОГНОЗИРОВАНИИ БАНКРОТСТВА ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Исследованы основные модели определения вероятности банкротства предприятия ведущими учеными. Рассмотрены основные тенденции в бизнесе, как на украинском, так и на зарубежных рынках. Рассмотрено практическое использования дискриминантных моделей оценки вероятности банкротства. На основании исследования выявлены недостатки применения дискримининантного анализа. Предложены меры по улучшению прогнозирования банкротства.
Ключевые слова: диагностика банкротства, модель, интегральный показатель, финансовое состояние, дискриминантный анализ, финансовые коэффициенты, зона риска.

Sych O.A., Kalichak I.I.
Ivan Franko National University of Lviv

DISCRIMINANT ANALYSIS AND ITS APPLICATION IN THE PREDICTION OF BANKRUPTCY OF THE ENTERPRISE

Summary
The basic models developed by leading scientists that determine the probability of bankruptcy were investigated. The main trends in the Ukrainian and foreign business were analyzed. The practical use of discriminant models of the probability of bankruptcy was analyzed. On the basis of investigation the main disadvantages of discriminant analysis were revealed. The improvement measures of evaluating the probability of bankruptcy have been offered.
Keywords: diagnosis of bankruptcy, model, integral index, financial condition, discriminant analis, financial ratios, zone of risk.

УДК 339.91

ЕМПІРИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ПЕРЕДУМОВ СТАНОВЛЕННЯ КРЕАТИВНОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ

Скавронська І.В., Ріпка Р.О.
Тернопільський національний економічний університет

Стаття присвячена проблемі емпіричного оцінювання передумов становлення креативного класу в Україні. Окреслено необхідність формування креативного класу. Виявлено лідируючі країни в розвитку креативного класу. Здійснено критичний аналіз чинників і передумов становлення креативного класу в Україні. Ідентифіковано стимулюючі і гальмуючі чинники розвитку українського креативного класу.
Ключові слова: передумови, креативність, інновації, креативні індустрії, креативний клас.

Постановка проблеми. У XXI столітті світовий соціально-економічний розвиток набув нових рис – інтенсивний розвиток технологій й інновацій, посилення значення сфери послуг, прискорене включення до процесу глобалізації, – що зумовлено переходом більшості країн світу до інформаційного (постіндустріального) суспільства і формування економіки знань. Домінуючим фактором розвитку економіки знань є людський капітал, його креативне начало і талант, що виражається через нові ідеї, погляди і концепції. Креативний людський капітал, у свою чергу, знаходиться в основі креативного класу – прошарку суспільства, зайнятого в науково-технічній сфері, науці та мистецтві, результатом роботи якого є новітні продукти.

У розвинених країнах креативний клас становить 50-70% населення, наприклад, Люксембург (54%), Нідерланди (46%), Швейцарія (45%). Станом на 2015 р. креативний клас охоплює 30 млн робочих місць у всьому світі або 1% світового економічно активного населення. Для таких країн креативний клас став одним з основних засобів для прийняття рішень і вироблення політики соціально-економічного розвитку, оскільки його потенціал сприяє підвищенню добробуту, окреслює певний спосіб життя, стимулює довіру і соціальну згуртованість в громадах. Все це свідчить про неабиякий позитивний вплив кре-

ативного класу на національні економіки, саме тому для його розвитку створюються сприятливі умови – мають місце технологічні зміни, удосконалена фінансова і споживча інфраструктура, відбувається взаємодія між представниками бізнесу і креативного середовища.

Україна поки що лише знаходиться на шляху економічного розвитку, який вже давно пройшли багато з вищезазначених країн, однак ускладнена внутрішня ситуація і постійний зовнішній тиск стимулюють пошуки нових джерел економічного зростання і продуктивності. Розвиток креативної зайнятості вимагає не лише переосмислення постулатів неокласичної парадигми, аналізу і систематизації нових явищ на теоретико-методологічному рівні, а й актуалізує необхідність оцінки передумов її становлення на різних рівнях економічної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Автором теорії креативного класу є Р. Флоріда – американський економіст, який у 2002 р. виклав зміст теорії в книзі «Креативний клас: люди, які змінюють майбутнє» (англ. The Rise of The Creative Class and How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life) [1]. Основна ідея автора полягала в тому, що успішний економічний розвиток сьогодні неможливий без створення комфортних і привабливих умов для креативних працівників. Те, що розвиток креативного класу має безпосереднє значення для економічного розвитку міст і регіонів показує у своїй роботі «Креативне місто» (англ. The Creative City. A Toolkit for Urban Innovators) [2] британський дослідник Ч. Лендрі.

Цінний внесок у вивчення даної проблеми зробила і низка вітчизняних науковців, зокрема, осмислення креативного класу, його цінностей та місця у соціальній структурі українського суспільства здійснено Монастирською Г.В. [3]. Ґрунтовне дослідження креативного класу як провідної групи сучасного суспільства у своїй роботі здійснює О.Є. Сакало [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний інтерес зарубіжних і вітчизняних фахівців до теми креативного класу, залишається не повністю розкритим питання наявності необхідних передумов формування креативного класу в Україні і готовності нашої держави до таких змін і трансформацій.

Метою статті є виявлення, емпіричне оцінювання та обґрунтування передумов становлення креативного класу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Креативність сьогодні є невід'ємною рисою постіндустріальної економіки, ключовим поняттям для економічного розвитку і визначальним стимулом інтенсифікації роботи підприємства на базі людського капіталу. Креативність знаходиться в основі новітнього сектору економіки будь-якої країни – креативних індустрій (тих галузей економіки, котрі ґрунтуються на індивідуальній творчості, майстерності і таланті, що мають потенціал для створення доданої вартості і нових робочих місць шляхом генерування, виробництва та експлуатації продуктів інтелектуальної власності, до яких належать рекламна діяльність; архітектура; мистецтво та ринок антикваріату; творчі ремесла; дизайн; мода; кінематограф, відеоролики; музика; виконавче мистецтво; видавнича справа; програмне забезпечення; телерадіомовлення; відеоігри [5]). Саме розвиток креативних індустрій зумовив утворення нового соціального прошарку суспільства – креативного класу. Професіонали, зайняті в креативних індустріях, які приходять на зміну звичайному робочому населенню на традиційних промислових підприємствах в постіндустріальних містах, з легкої руки Р. Флоріди отримали назву «креативний клас».

Креативний клас – це нова суспільна еліта, яка включає науковців, підприємців, менеджерів, працівників ІТ-індустрії, велику частину інтелігенції разом з більшістю професорсько-викладацького складу вишів, осіб «вільних» професій. Представникам креативного класу, як правило, притаманні такі ознаки: молодість, високий рівень освіти (тобто різні види освіти, наукові ступені), незалежність мислення, активність і гнучкість, самостійність, готовність йти на ризик, толерантність. Критеріями креативної роботи вважається необхідність постійного генерування нових ідей та використання нестандартних інструментів у творчому підході до вирішення завдань.

Якісно новий стан світової економіки свідчить про те, що креативний клас приходить на зміну середньому, оскільки: 1) основою нової економіки є п'ятий і шостий технологічні уклади: ключова роль переходить від традиційних чинників виробництва до нових – знань, інформації, інтелекту; 2) метою економічного розвитку стає не максимізація прибутку і ВВП, а максимізація людського потенціалу; 3) конкурентними перевагами працівника стають не тільки досвід та навички, а й креативність і швидкість отримання нових знань.

Лідируючими країнами в розвитку креативного класу є країни Заходу – США, Нідерланди, Німеччина, Великобританія. Однак, сьогодні до цієї низки країн приєдналися ще й країни Азії, Центрально-Східної Європи і Латинської Америки. Кожна з цих країн створює свої умови для розвитку креативного класу, виходячи з власного потенціалу. Так, Швеція, використовуючи глобалізацію в повній мірі, переглядає стратегію залучення іноземних талантів, чому значно сприяє місцезнаходження в країні штаб-квартир дванадцяти мультинаціональних корпорацій, і навіть хоче зробити англійську офіційною мовою. Ісландія спрямовує свої сили на розвиток освіти: населення країни високоосвічене, як правило, громадяни володіють двома-трьома іноземними мовами. Аналогічна позиція Китаю, де 2 млн молодих людей щороку опановують різні науки у 2 тис. університетів і коледжів країни, при цьому у вищих навчальних закладах США нараховується понад 127 тис. китайських студентів, які там перебувають заради розвитку креативності і відкритості світогляду [6]. Уругвай має репутацію однієї з найбільш прогресивних країн в регіоні: це перша латиноамериканська країна, яка визнала одностатеві цивільні партнерства, і сьогодні разом з Нідерландами є провідним міжнародним прихильником представників ЛГБТ, активно відстоюючи їхні права.

На жаль, не можна стверджувати, що Україна також приєдналася до цього переліку, хоча,

на нашу думку, потенціал для розвитку креативного класу в країні доволі великий. Вважається, що поки що український креативний клас – це поєднання сил актуальної культури, молодих інтелектуалів, активістів різних громадських організацій, економістів інноваційної діяльності та близьких за духом представників малого і середнього бізнесу. Частка креативного класу в Україні складає 29,75%, тобто трохи менше третини від чисельності населення, що в принципі свідчить про значний потенціал вітчизняної робочої сили (але в умовах олігархічного монополізму в політиці та економіці креативний клас майже не представлений у державній владі та парламенті). Разом з тим внесок креативного сектору до сфери зайнятості становить лише 1,91%.

Згідно Глобального індексу креативності, який демонструє рівень розвитку креативних індустрій та його залежність від соціально-економічного розвитку держави і в основу якого закладено концептуальні погляди Р. Флоріди, Україна у 2015 р. із значенням показника 0,518 зайняла почесну 45 позицію у рейтингу, який об'єднав 139 країн світу [7].

Такий високий результат природно викликав у нас інтерес не стільки до кількісної оцінки (наскільки великий український креативний клас), скільки до якісної (середовища, в якому він зароджується). Ми вважаємо, що передумови розвитку нового типу зайнятості можуть бути досліджені за допомогою двох параметрів – якісних і кількісних, причому чітко їх розділити досить важко, оскільки якісні параметри можуть мати кількісне вираження, а кількісні – якісне окреслення. Набір чинників і передумов, що впливають на креативний тип зайнятості, ми узагальнили і згрупували у перелік, який включає економіку, людські ресурси, стан ринку праці, державну політику, освіту, науку, бізнес, рівень культурної відкритості і «якість місця» (за Р. Флорідою це унікальна сукупність характеристик, котрі визначають місце проживання та роблять його привабливим):

1. Економіка: в Україні спостерігається доволі складна економічна ситуація, яка характеризується стагнацією економіки. За підсумками 2016 року зростання ВВП України було на рівні 1,8%, і ще з кінця 2011 р. спостерігається спад інвестиційної активності. У галузевій структурі сучасного виробництва України переважає промисловість і сільське господарство, причому в їх складі функціонують галузі і виробництва з

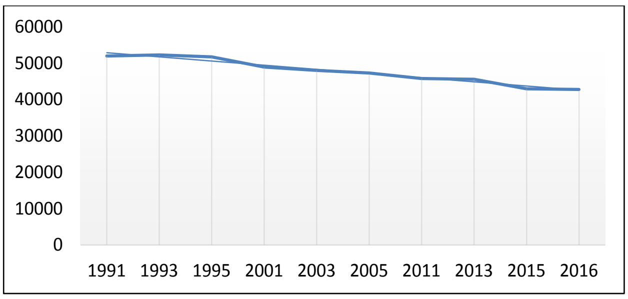

Рис. 1. Динаміка зміни чисельності наявного населення України, тис. осіб

Джерело: розроблено авторами за даними Державної служби статистики України

низьким рівнем технологічної переробки. Всі ці аспекти змушують стверджувати, що українська економіка є складною для ведення бізнесу й отримання прибутків.

2. Людські ресурси, в першу чергу, оцінюються через такий показник як чисельність населення, яке в Україні має перманентну тенденцію до зменшення (Рис. 1). У 1991 р. чисельність наявного населення становила 51944,4 тис. осіб, а в 2016 р. в Україні нараховувалося лише 42760,5 тис. осіб.

Така ситуація зумовлена, з одного боку, демографічною кризою, яка характеризується скороченням природного руху населення (Табл. 1).

Таблиця 1

Природний рух населення України

Рік	Смертність, тис. осіб	Народжуваність, тис. осіб
2010	698,2	497,7
2011	664,6	502,6
2012	663,1	520,7
2013	662,4	503,7
2014	632,3	465,9
2015	594,8	411,8
2016 (січень-листопад)	529,8	365,5

Джерело: розроблено авторами за даними Державної служби статистики України

Крім того, для сучасної демографічної ситуації в Україні характерне поступове старіння населення. Відбувається постійне скорочення економічно ефективної частини населення: прошарок працездатного населення (16-59 років) стрімко звужується і складає вже близько 50%. Україну все частіше почали називати країною пенсіонерів (сьогодні кількість пенсіонерів складає 12,2 млн особи). Важливими наслідками старіння населення є зниження здатності до освоєння нових професій і застосування нових технологій, негативний вплив на продуктивність праці й ефективність виробництва.

З іншого боку, зменшення чисельності населення України зумовлене інтенсивними міграційними процесами. В країні спостерігається драматичний обсяг еміграції робочої сили: за офіційними даними постійно закордоном проживає близько 2-3 млн українців. Згідно опитувань, 65% українців у віці 14-35 років хочуть виїхати за кордон тимчасово або назавжди.

3. Стан ринку праці: рівень зайнятості за дев'ять місяців 2016 року зменшився порівняно з тим же періодом 2015 року, склавши 56,5% (або 16,3 млн осіб) відносно 56,9% (або 16,5 млн осіб) відповідно. Відповідно, рівень безробіття в Україні в першому півріччі 2016 р. зріс до 9,4% проти з 9,1% за підсумками 2015 р. При цьому жінок серед безробітних у 1,2 разу більше, ніж чоловіків. Рівень безробіття серед молоді до 25 років в Україні у 2016 р. склав 22,8%, що на 1% більше, ніж у 2015 р.

Зайнятих за видами економічної діяльності більше спостерігається в сільському, лісовому та рибному господарстві і в промисловості. Суттєво менше осіб, залучених до науково-технічної діяльності, інформації і телекомунікацій, мистецтва. 24,6% від загальної кількості зайнятого на-

селення (або 4,0 млн осіб) працює в неформальному секторі економіки, з них 41,1% – у сільському, лісовому та рибному господарстві, 14,9% – у будівництві, 6,0% – у промисловості.

4. Державна політика: у сфері креативності першочергове значення належить законодавчій базі, яка стосується інтелектуальної власності і захисту авторських прав на результати інтелектуальної діяльності в промисловій, науковій, літературній і художній областях. Захист права інтелектуальної власності може бути здійснено в кримінально-правовому, адміністративно-правовому та цивільно-правовому порядку відповідно до Кримінального кодексу України і Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Одним з елементів державної підтримки розвитку креативної зайнятості в Україні є прийняття 28 січня 2016 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження контрактної форми роботи у сфері культури та конкурсної процедури призначення керівників державних та комунальних закладів культури» з метою (в тому числі) запровадження контрактної форми трудових відносин для артистичного і художнього персоналу. Недоліком Закону, на нашу думку, є те, що він стосується обмеженого кола творців. Як стверджують представники сучасного танцю, у Міністерстві культури України часто навіть не знають про таке явище, як сучасний танець, відповідно для підтримки подібних проектів у відомстві може просто не знайтися експерта, який буде компетентним у цьому питанні.

Загалом державна управлінська система є неефективною, оскільки працює як «машина», яка не сприяє реалізації креативного потенціалу і не надає допомогу творчим людям. Теза про національний культурний продукт випускає з поля зору, що креативність – це феномен відкритого світу мобільних людей й активної міжнародної кооперації.

5. Освіта: Україна найшвидше з усіх пострадянських країн (виключаючи Середню Азію) втратила надбання радянської системи освіти. Відсоток молодих людей віком 20-24 роки, які мають повну середню освіту, перевалює за половину і становить 61,7%. Україна є державою з традиційно високим попитом на вищу освіту: населення віком 30-34 роки, яке має закінчену вищу освіту, складає 50,3%, що перевищує аналогічний показник країн Європейського Союзу – 36,9%. Для робочої сили України є характерним попит на вищу освіту, але при цьому частка високоосвічених серед безробітних є однією з найвищих в світі – 47% [8].

В Україні традиційно високий відносний рівень видатків на освіту. Максимальний обсяг витрат в сфері освіти сягнув 8,2% ВВП у 2009 р. Однак протягом останніх років зазначене співвідношення зменшилося до 6,9% у 2014 р. і 6,4% ВВП у 2015 р. На фоні доволі високих показників освіти, Україна має дуже низькі показники економічного зростання: ВВП на душу населення в Україні залишається дуже низьким – 8267 дол. США (станом на 2014 р.).

Дисбаланс між високими показниками освіти і рівнем економічного зростання в Україні можна пояснити в тому числі і слабким зв'язком освіти з економікою, браком інноваційних процесів. Ліцензійні та патентні доходи з-за кордону складають 0,14% від ВВП, що майже в п'ять разів менше, ніж в ЄС.

Відтак, збільшується кількість українських студентів за кордоном: у 2015 р. 60 тис. студентів поїхали вчитися в польські виші, 25 тис. – у німецькі; причому ці цифри мають тенденцію до зростання. Досить часто освіта за кордоном доступніша, ніж в Україні, особливо, якщо мова йде про здібних людей. Так, в Німеччині сьогодні навчаються і працюють 25 тис. осіб з України, які отримують грантову підтримку від держави.

6. Наука: в цілому розвиток української науки залишає бажати кращого. Ще в перші роки незалежності спостерігався значний відплив наукових кадрів, який, на жаль, триває і до сьогодні (починаючи з 1991 р. Україну покинули за різними даними близько 100 тис. вчених, а в Україні їх кількість зменшилася втричі). Ті науковці, які залишилися, в умовах застарілої матеріально-технічної бази, низьких заробітних плат, недостатнього фінансування (обсяг фінансування науки в Україні становить 1,7%, але останнім часом фактично не перевищує навіть 1%. Державні витрати на діяльність одного українського науковця втричі нижчі за російські, у 18 разів – за бразильські, у 34 рази – за південнокорейські й у 70 – за американські [10]) не можуть повною мірою розкрити свій потенціал. Крім іншого, в Україні спостерігається практична відсутність кооперації між теоретиками, тобто науковцями, і практиками, тобто підприємцями. Про це свідчить, наприклад, кількість міжнародних наукових видань, підготовлених спільно представниками науки і бізнес-сектору (база

Таблиця 2

Інноваційна діяльність українських підприємств

Індикатор	Україна	Країни-учасниці ЄС
МСП, які самі розробляють і впроваджують інновації	18,7% від усіх малих та середніх підприємств	28,7% від усіх малих та середніх підприємств
Інноваційні МСП, які співпрацюють з іншими	1,5% від усіх малих та середніх підприємств	10,3% від усіх малих та середніх підприємств
Витрати на R&D в бізнес-секторі	0,41% від ВВП	1,29% від ВВП
Витрати на інновації, не пов'язані з R&D	0,70% від обороту	0,69% від обороту
МСП, які запровадили інноваційні продукти чи процеси	7,4% від усіх малих та середніх підприємств	30,6% від усіх малих та середніх підприємств
МСП, які запровадили маркетингові або організаційні інновації	10,5% від усіх малих та середніх підприємств	36,2% від усіх малих та середніх підприємств

Джерело: розроблено автором за даними [8]

даних Science-Metrix (Scopus)) – 74 на мільйон населення, в той час, як в Європі цей показник становить 363.

Відсутність можливостей для розвитку інтелектуального і творчого потенціалу не дає жодного шансу більшості креативних людей (переважно молодим артистам, архітекторам, програмістам й інженерам), які мислять нестандартно та мають багато ідей, залишатися в Україні, що a priori зменшує обсяг вітчизняного креативного класу.

7. Бізнес: інноваційну діяльність малих та середніх підприємств (МСП) України продемонстровано у таблиці 2.

Як демонструє таблиця 2 інноваційна діяльність вітчизняних підприємств суттєво відстає від інноваційної діяльності підприємств країн Європейського Союзу. Лише за одним показником (витрати на інновації, не пов'язані з R&D) Україна знаходиться на одному щаблі з країнами-учасницями ЄС.

У 2014 р. згідно зведеного індексу інноваційного розвитку Україна, значення показника якої склало 0,206, з чотирьох груп країн – інноваційних лідерів, активних інноваторів, помірних інноваторів й інноваторів, що формуються – ввійшла саме до останньої разом з Туреччиною, Македонією, Латвією, Румунією і Болгарією. Саме тому дедалі більше українських підприємців перереєстровує свій бізнес за кордоном, найчастіше – в Чехії, Польщі, Словаччині, Угорщині, балтійських країнах.

8. Рівень культурної відкритості: українське суспільство досить складне – традиційне і водночас мультикультурне, на території якого проживають представники понад 130 національностей, народностей й етнічних спільнот. До національностей, до яких демонструється певна відособленість, відносяться євреї та словаки. Традиційно нетерпимо українці відносяться до афганців, циган, чеченців. Вважається, що українське суспільство відносно терпиме у ставленні і до секс-меншин порівняно із суспільствами сусідніх країн (Польщі і Росії). Однак, в Євросоюзі Україну вважають однією з тих, що найсильніше дискримінують сексуальні меншини.

9. «Якість місця»: Україна – країна з багатою культурною спадщиною й історією, які є надзвичайно цікавими не лише для своїх громадян, але й іноземців, які все частіше розглядають нашу державу як привабливу туристичну дестинацію. В контексті креативності, яка великою мірою базується на культурі, культурні компетенції набувають зовсім іншої ролі і звучання. У цьому випадку варто вести мову про імідж країни (тобто, що люди чули про цю країну, які історії про неї знають і що хочуть побачити на власні очі, опираючись на сформований образ), у створенні якого задіюється креатив. Такого іміджу в Україні поки що немає. Сучасне культурне життя (цікаві музичні події, вистави і виставки тощо) вирує лише у великих містах, а провінційні містечка і села, де, власне, ще зберігають і підтримують українські традиції та звичаї і куди їдуть їх спостерігати, творчі люди прагнуть залишити. Саме тому збереження культурних феноменів потребує інноваційно нових підходів і концепцій.

Висновки і пропозиції. На основі проведеного аналізу можемо визначити, наскільки вищевказані передумови стимулюють чи, навпаки, гальмують становлення в Україні креативного класу. До стимулюючих передумов відносимо культурне багатство й освіту, що і є джерелом креативності. Однак, гальмуючих чинників набагато більше: стагнація економіки, неефективна державна політика, зменшення чисельності населення, відтік науковців й учених за кордон, нетолерантне відношення до представників інших культур і секс-меншин, непривабливість України, за винятком великих міст, як постійного місця проживання для творчих людей. За таких умов не може йти мова про становлення креативного класу. У цьому випадку єдине, що може зробити влада – це фінансове, законодавче, організаційне сприяння ініціативам й ідеям креативного середовища, надання фізичного простору для їх реалізації і максимум свободи.

У зв'язку із цим спостерігається гостра потреба в критичному осмисленні креативної праці, вивченні її статусу в українському суспільстві, політичній та економічній підтримці креативних працівників; необхідне детальне вивчення створення нових освітніх програм для професіоналізації нової сфери та стабілізації кар'єрних траєкторій. Тому, щоб зробити обґрунтовані висновки, необхідно детальніше вивчити роль креативного класу у вітчизняній соціальній системі.

Список літератури:

1. Florida, R. The Rise of The Creative Class and How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life. Hardcover – International Edition, 2002.
2. Landry, C. The Creative City. A Toolkit for Urban Innovators. Published by Earthscan Ltd, 2000, 300 p.
3. Монастирська Г. В. Креативний клас і проблеми його становлення в Україні / Г. В. Монастирська // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць /М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» ; [відп. ред. О. О. Бєляєв]. – Спец. вип. : Праця в ХХІ столітті: новітні тенденції, соціальний вимір, інноваційний розвиток : у 2 т. – Т. 2. – 2012. – С. 200-210.
4. Сакало О.Є. Креативний клас як провідна група сучасного суспільства // Грані. 2015. № 8 (124). С. 77-80.
5. Creative Industries Mapping Documents 2001 // Department for Culture, Media & Sport, 9 April 2001.
6. Мальцев Е. Сучасний Китай: державне управління і глобальне підприємництво [Електронний ресурс], 15 жовтня 2015 року. – Режим доступу: http://innovations.com.ua/ua/articles/op-manage/19454/suchasnij-kitaj-derzhavne-upravlinnya-i-globalne-pidprijemnictvo.
7. Florida, R., Mellander, C. and King, K. (2015). THE GLOBAL CREATIVITY INDEX 2015. Toronto: Martin Prosperity Institute.
8. Єгоров І.Ю. Інноваційне табло ЄС та визначення місця у ньому України // Вісн. НАН України, 2016, No 5. С. 87–91.
9. Дем'яненко М. Особливості фінансування сучасної вітчизняної науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1939:problemi-finansuvannya-vitchiznyanoji-nauki&catid=8&Itemid=350

Скавронская И.В., Рипка Р.О.
Тернопольский национальный экономический университет

ЭМПИРИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ПРЕДПОСЫЛОК СТАНОВЛЕНИЯ КРЕАТИВНОГО КЛАССА В УКРАИНЕ

Аннотация
Статья посвящена проблеме эмпирического оценивания предпосылок становления креативного класса в Украине. Обозначена необходимость формирования креативного класса. Выявлены лидирующие страны в развитии креативного класса. Осуществлен критический анализ факторов и предпосылок становления креативного класса в Украине. Идентифицировано стимулирующие и тормозящие факторы развития украинского креативного класса.
Ключевые слова: предпосылки, креативность, инновации, креативные индустрии, креативный класс.

Skavronska I.V., Ripka R.O.
Ternopil National Economic University

AN EMPIRICAL EVALUATION OF PRECONDITIONS FOR THE RISE OF THE CREATIVE CLASS IN UKRAINE

Summary
This paper deals with the problem of empirical evaluation of preconditions for the rise of the creative class in Ukraine. The necessity for forming the creative class is outlined. The world's leading creative class countries are revealed. Critical analysis of factors and preconditions for the rise of the creative class in Ukraine is carried out. Stimulating and inhibitory factors of the Ukrainian creative class rise are identified.
Keywords: preconditions, creativity, innovation, creative industries, creative class.

УДК 331.101

КОНКУРЕНТНІ ПЕРЕВАГИ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Харун О.А.
Хмельницький національний університет

Визначено сутність понять «конкурентоспроможність», «конкурентоспроможність персоналу» та «конкурентні переваги». Охарактеризовано групи конкурентних переваг трудового потенціалу: зовнішні та внутрішні; спадкові та набуті; суб'єктивні та об'єктивні; конституційного та інноваційного характеру. Класифіковано фактори впливу на появу конкурентних переваг трудового потенціалу підприємства за ознаками: фазами відтворення трудового потенціалу; характером впливу; рівнем впливу на конкурентоспроможність; ознакою об'єктивності впливу; типом впливу; спрямованістю впливу; наслідками впливу; впливом на окремі складові конкурентоспроможності трудового потенціалу.
Ключові слова: конкурентоспроможність, персонал, трудовий потенціал, конкурентні переваги, підприємство.

Постановка проблеми. Створення конкурентоспроможної національної економіки є особливо актуальним для України. Але такий рух у напрямку євроінтеграції ставить перед вітчизняною економічною наукою і практикою принципово нові завдання, серед яких вагоме місце належить підвищенню конкурентоспроможності персоналу вітчизняних підприємств. Сьогодні все більше управлінців визнають, що конкурентну перевагу підприємства визначає передусім перевага трудового потенціалу персоналу даного підприємства у порівнянні з іншими [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами конкурентоспроможності та конкурентних переваг трудового потенціалу підприємств займалися такі відомі вітчизняні й іноземні вчені, як: Г. Азоєв, В. Васюта, Л. Галаз, Б. Генкін, С. Глазирін, О. Головко, О. Грішнова,О. Григор'єва, О. Грішнова, М. Жуковський, Є. Маслов, А. Погорадзе, М. Портер, Т. Репіч, М. Семикіна, О. Славгородська, С. Сотнікова, А. Тищенко, Т. Хлопова, О. Шпирко, В. Щербак та інші. Зокрема, залишаються недостатньо розробленими питання щодо визначення та класифікації конкурентних переваг трудового потенціалу персоналу промислового підприємства та визначає необхідність подальшої наукової роботи у цьому напрямку.

Метою статті є дослідження сутності конкурентних переваг системи управління трудовим потенціалом підприємства, визначення основних груп конкурентних переваг трудового потенціалу та факторів впливу на їх появу в конкурентному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Конкурентоспроможність у загальному розумінні – це здатність певного суб'єкта конкурувати, тобто змагатися і вигравати за рахунок притаманних цьому суб'єктові рис [2].

Якщо ж виходити з розуміння конкуренції як боротьби або змагання, то варто визнати доцільність визначення, запропонованого Енциклопедією бізнесмена, економіста, менеджера, за яким конкуренція – це основна об'єктивна закономірність товарного виробництва, ринкової економіки, що проявляється у боротьбі (змаганні) товаровиробників, організацій та установ виробничої і невиробничої сфери за кращі умови виробництва і збуту товарів і послуг, завоювання кращих умов на ринку з метою досягнення максимальних прибутків [3, с. 297].

Складовими частинами конкурентоспроможності підприємства є конкурентоспроможність персоналу та конкурентоспроможність продукції. Причому, перша складова цієї формули є, на наш погляд, визначальною. Конкурентоспроможний персонал – це добре навчений, добре підготовлений, добре мотивований і добре стимульований персонал, що вміє і бажає трудитися, налаштований на досягнення цілей і вирішення задач підприємства. Цей персонал висуває зі своїх рядів конкурентоспроможний менеджмент, що ним керує. І, нарешті, конкурентоспроможний персонал, очолюваний конкурентоспроможним менеджментом, створює конкурентоспроможну продукцію, що вимагається ринком. Це формула ідеального конкурентоспроможного підприємства [4].

М.О. Жуковський зазначає, що конкурентоспроможність підприємства залежить від ефективності використання трудового потенціалу, на який, у свою чергу, впливає сукупність властивих йому конкурентних переваг. Їх прояв визначається зовнішніми або внутрішніми умовами. Працівник, який працює у конкурентному середовищі, сам не буде прагнути бути конкурентоспроможним. Фахівець із низьким рівнем кваліфікації та професіоналізму буде прагнути до їх підвищення відповідно до загального рівня [5].

Конкурентоспроможність підприємства забезпечується наявністю конкурентних переваг. Узагальнюючи визначення О.М. Тищенко і О.С. Головко стосовно конкурентних переваг підприємства, можливо відзначити, що конкурентні переваги об'єкта дослідження – це сукупність притаманних об'єкту унікальних факторів, які відрізняють його від конкурентів і сприяють здійсненню конкурентної боротьби [6] та досягненню стійкого становища на ринку.

Г. Азоєв вважає, що конкурентні переваги є концентрованим проявом переваги над конкурентами в економічній, технічній, організаційній сферах діяльності підприємства, яке можна виміряти економічними показниками (додатковий прибуток, більш висока рентабельність, ринкова частка, обсяг продажів) [7, с. 48]. На думку автора, це визначення стосується узагальнюючої переваги, що виходить від усіх можливих конкурентних переваг, а не одиничної конкурентної переваги в окремій сфері діяльності, наприклад конкурентних переваг системи управління персоналом.

Як вважає Н. Куденко, конкурентна перевага – це показник, що забезпечує підприємству перевагу над конкурентами на цільовому ринку [8, с. 45]. Стосовно цього визначення, показник або кілька показників можуть відображати конкурентну перевагу, але конкурентна перевага не може бути показником.

М. Портер розглядає конкурентні переваги як сукупність факторів, що визначають успіх або неуспіх підприємства в конкуренції; продуктивність використання ресурсів [9]. Слід погодитися з даним визначенням, оскільки продуктивність використання ресурсів, у тому числі людських, залежить від спроможності підприємства впровадити ефективну систему управління трудовим потенціалом.

Б. Карлоф вважає конкурентною перевагою те, на що спрямовано всі стратегії в області бізнесу; конкурентні переваги формуються численними факторами: ефективним виробництвом, володінням патентами, рекламою, грамотним менеджментом, ставленням до споживачів [10, с. 59]. Дане визначення близько до ресурсного підходу, тому що конкурентна перевага визначається ефективністю використання елементів стратегічного потенціалу, в тому числі ефективності управління персоналом.

Конкурентні переваги здобуваються двома способами:

1) забезпеченням високої якості товару, вищої, ніж в інших товарів тієї самої цінової категорії;

2) зниженням ціни товару порівняно з іншими товарами тієї самої якості [11].

За аналогією і конкурентоспроможність людського фактора можна визначити в такий самий спосіб. Проте слід зауважити, що вибір товару за показником низької ціни може здійснюватись лише в короткотерміновому періоді, оскільки в довготривалому періоді ціни на товари однієї якості мають тенденцію до вирівнювання.

Отже, конкурентоспроможність персоналу підприємства є функцією його якості та ціни. Основна увага у визначенні конкурентоспроможності має бути зосереджена на якості людського капіталу. Водночас слід оцінювати і всі витрати, пов'язані із залученням, розвитком та використанням цього капіталу на підприємстві [12].

Т.А. Репіч відмічає, що конкурентні переваги діляться на зовнішні і внутрішні. Впливати на зовнішні фактори підприємство не в змозі, але при цьому керівництво підприємства має всі необхідні умови для контролю внутрішніх факторів. Тобто, процес управління конкурентоспроможністю підприємства зводиться до управління внутрішніми факторами підприємства.

Досягнення внутрішніх конкурентних переваг підприємства здійснюється персоналом. Іншими словами конкурентоспроможність підприємства прямо пов'язана з конкурентоспроможністю персоналу підприємства і, особливо з конкурентоспроможністю управлінського персоналу. Даний показник характеризує конкурентний потенціал

підприємства. Досягти високої конкурентоспроможності підприємства, навіть при наявності конкурентоспроможного товару, без конкурентоспроможного персоналу неможливо [13].

Процес створення конкурентоспроможного підприємства і управління конкурентоспроможністю даного підприємства повинен починатися зі створення конкурентоспроможного персоналу, здатного зміцнювати і розвивати позиції підприємства.

Широко до визначення конкурентних переваг підходить Р.А. Фатхутдінов. Він пропонує формувати теорію конкурентних переваг з урахуванням поняття «цінність», під котрим розуміє щось особливе, те, що система містить в собі, прагне володіти і зберегти в майбутньому [14, с. 223, 180, 232]. Р.А. Фатхутдінов класифікував конкурентні переваги персоналу на спадкові та набуті.

До спадкових конкурентних переваг персоналу він відніс: здатності (обдарованість, талант, геніальність, здатність до даного виду діяльності); темперамент; фізичні дані [14, с. 206].

До набутих конкурентних переваг персоналу Р.А. Фатхутдінов відніс: ділові якості (освіта, спеціальні знання, навички та уміння); інтелігентність і культура; цілеспрямованість мотивації діяльності (вміння формулювати особисті цілі й мету колективу); характер (відношення до праці, до інших, до себе, до речей); емоційність (вміння керувати своїми емоціями, воля, стресостійкість, заздрість тощо); товариськість, комунікабельність; організованість; вік та інше [14, с. 207].

Р.А. Фатхутдінов, розглядаючи конкурентоспроможність робочої сили, ставить її в пряму відповідність до конкурентоспроможності організації, в якій працює персонал, і стверджує, що ділові та особистісні якості працівників набувають ваги конкурентних переваг за умови їх позитивної оцінки на користь здійснення мети та місії підприємства [14].

На нашу думку, до конкурентних переваг персоналу підприємства належать такі його характеристики, що відносяться до його кількісного та якісного складу, та ті, які проявляються на підставі використання персоналу в процесі виробництва й ефективного інвестування в утримання та діяльність персоналу.

Конкурентні переваги персоналу визначаються рівнем розвитку компонентів трудового потенціалу, що підрозділяються на дві групи:

- суб'єктивні, пов'язані з так званим «людським фактором»: особисті якості, професійна мобільність та оцінка престижності;
- об'єктивні, які мають документальне підтвердження: стать, вік, стан здоров'я, рівень освіти, кваліфікація та стаж [15, с. 39-40].

Деякі автори пропонують оцінювати рівень використання наявних конкурентних переваг персоналу через співвідношення ресурсів підприємства, які були затрачені на формування, розвиток та підтримку цих конкурентних переваг, з досягнутою конкурентною позицію підприємства [16].

Так, наприклад, Б.М. Генкін [17] вважає, що одним із найважливіших показників досягнутого рівня використання персоналу є рівень освіти, професіоналізму, творчого потенціалу на підприємстві. В.О. Співак [18], А.А. Погорадзе [19] виділяють у структурі кадрів підприємства особистісний вклад кожного працівника, який називають потенціалом робітника, що складається з наступних компонентів: професійна компетентність; працездатність; інтелектуальний розвиток; здатність до кооперування і взаємодії; здібність до мотивації, здатність працювати у команді.

О.Ю. Славгородська та В.Г. Щербак зазначають, що конкурентні переваги, які пов'язані із персоналом та формують його конкурентоспроможність, стають відправним положенням розробки стратегічних управлінських рішень щодо

Таблиця 1

Класифікація факторів,
які впливають на появу конкурентних переваг трудового потенціалу підприємства

Ознака	Групи факторів
За фазами відтворення трудового потенціалу	Формування, використання і розвитку конкурентоспроможного трудового потенціалу.
За характером впливу	Інтенсивні та екстенсивні фактори впливу на трудовий потенціал.
За рівнем впливу на конкурентоспроможність	Міжнародні, макро-, мезо-, мікроекономічні, особистісні.
За ознакою об'єктивності впливу	Суб'єктивні (пов'язані з особистісними характеристиками працівника (вік, стать, освіту, виховання, сімейний стан, професію, трудовий стаж, професійний досвід, загальну та професійну культуру працівника тощо) та об'єктивні, вплив яких не залежить від бажань працівника (рівень та якість життя, економічний стан країни, галузі, підприємства, де працює людина, діюча система мотивації, трудових цінностей, традицій тощо).
За типом впливу	Внутрішні (на рівні працівника (домінуючі мотиви, соціальні пріоритети) і на рівні роботодавця (вимоги до якості робочої сили); зовнішні (попит на ринку праці за межами підприємства).
За спрямованістю впливу	Фактори прямого і опосередкованого впливу на формування конкурентоспроможність трудового потенціалу.
За наслідками впливу	Негативного і позитивного впливу, що відповідно знижують або підвищують конкурентоспроможність.
За впливом на окремі складові конкурентоспроможності трудового потенціалу	Географічні, природно-ресурсні, культурні, історичні, політичні, демографічні, міграційні, соціальні, економічні, організаційно-технічні, науково-технологічні, інформаційні, ментальні, екологічні та ін.

Джерело: розроблено автором за даними [21]

використання персоналу з метою реалізації загальної стратегії підприємства [20].

Виходячи з цього, можна розмежувати якісні параметри конкурентоспроможності фахівця. Частково таку класифікацію параметрів можна простежити у підході Т.В. Хлопової, яка подає їх у вигляді двох груп конкурентних переваг:

1) конкурентні переваги конституційного характеру – це переваги, які даються людині від народження. До їх числа відносяться вік, стать, національність, громадянство, здоров'я тощо. Такі переваги охоплюють капітал здоров'я і частково, капітал культури.

2) конкурентні переваги інноваційного характеру, які вимагають серйозних інвестицій у їх формування і розвиток з боку носія. До їх числа належать складові професійного капіталу і частково – капіталу культури: професійна підготовка, рівень кваліфікації, професійна мобільність, кваліфікаційне зростання, рівень освіти і т.д. [15].

Таким чином, конкурентним можна вважати працівника, який має явні переваги у порівнянні з іншими, завдяки своєму особистому та професійному потенціалу, здатний витримувати конкуренцію (конкурс, вибори тощо), подолати бар'єри, обмеження, досягти успіху в професійній діяльності.

Ступінь прояву конкурентних переваг трудового потенціалу персоналу визначаються певними факторами. Фактори, які впливають на появу конкурентних переваг трудового потенціалу підприємства можна класифікувати за низкою таких ознак: за фазами відтворення трудового потенціалу; за характером впливу; за рівнем впливу на конкурентоспроможність; за ознакою об'єктивності впливу; за типом впливу; за спрямованістю впливу; за наслідками впливу; за впливом на окремі складові конкурентоспроможності трудового потенціалу (табл. 1).

Відмітимо, що дія окреслених факторів сьогодні все більше стає залежною від посилення конкурентної боротьби на світових ринках і всеохоплюючої глобалізації, які несуть очевидну загрозу для держав з перехідною економікою, зокрема для України, що може обернутися втратами реальної економічної незалежності, перетворенням країни у сировинний придаток та постачальник дешевої робочої сили, витісненням на узбіччя людської цивілізації. Тісне переплетіння глобальних, конкурентних, інформаційних факторів стрімко охоплює своїм впливом світові ринки праці, підвищуючи вимоги до рівня конкурентоспроможності трудового потенціалу підприємств [21].

Висновки і пропозиції. Отже, підвищення рівня конкурентних переваг та конкурентної позиції персоналу є основою досягнення загальної стратегічної мети підприємства, та, в остаточному підсумку, підвищення його (підприємства) конкурентоспроможності.

Конкурентоспроможність персоналу визначає сукупність джерел конкурентних переваг і самих переваг у персоналу підприємства і здатність персоналу реалізувати власні конкурентні переваги. Це дозволяє забезпечити достатній рівень конкурентоспроможності підприємства для виробництва конкурентоспроможної продукції та стає найкращою формою соціального захисту працівника на ринку праці. Наявність конкурентних переваг персоналу і можливість їх реалізувати в умовах конкуренції забезпечує конкурентоспроможність продукції і підприємства.

Список літератури:

1. Григор'єва О.В. Конкурентоспроможність персоналу українських підприємств в умовах євроінтеграції / О.В. Григор'єва, В.Б. Васюта // Економіка та управління підприємствами регіонів України в контексті європейської інтеграції : кол. монографія ; [за заг. ред. В.Я. Чевганової]. – Полтава: ПолтНТУ, 2016. – С. 77-93.
2. Грішнова О.А. Формування якості робочої сили та конкурентоспроможності працівників в процесі інвестування в людський капітал / О.А. Грішнова // Конкурентоспроможність у сфері праці: зб. наук. пр. Серія «Економіка праці та соціальної сфери». – К. : Ін-т економіки НАН України, 2001. – С. 117-126.
3. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / [за ред. Р. Дяківа]. – К. : Міжнародна економічна фундація, 2000. – 703 с.
4. Сотникова С.И. Управление конкурентоспособностью персонала / С.И. Сотникова, Е.В. Маслов, С.Ю. Глазырин. – Новосибирск : Изд-во НГУЭУ, 2006. – 245 с.
5. Жуковський М.О. Трудові ресурси як складова конкурентоспроможності підприємства / М.О. Жуковський // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 2. – С. 54-59.
6. Тищенко А.Н. Стратегия управления развитием предприятия / А.Н. Тищенко, О.С. Головко. – Харьков : ЭДЭНА, 2003. – 198 с.
7. Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика / Г.Л. Азоев. – М. : Центр экономики и маркетинга, 1996. – 208 с.
8. Куденко Н.В. Стратегічний маркетинг: навчальний посібник / Н.В. Куденко. – К. : КНЕУ, 1998. – 152 с.
9. Портер М. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость : [пер. с англ.] / Майкл Портер. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 715 с.
10. Карлоф Б. Деловая стратегия : [пер. с англ.] / Б. Карлофф. – М. : Экономика, 1991. – 239 с.
11. Галаз Л.В. Роль конкурентоспроможного трудового потенціалу в інноваційному розвитку підприємства / Л.В. Галаз // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2008. – № 611. – С. 162–169.
12. Грішнова О. Конкурентоспроможність персоналу підприємства: критерії визначення та показники вимірювання / О. Грішнова, О. Шпирко // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 3. – С. 3.
13. Репіч Т.А. Підвищення конкурентоспроможності підприємства шляхом удосконалення професійного розвитку персоналу / Т.А. Репіч // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 1. – С. 47–50.
14. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент / Р.А. Фатхутдинов. – М. : Издательско-книготорговый центр «Маркетинг», 2002. – 892 с.
15. Хлопова Т.В. Развитие трудового потенциала и повышение конкурентоспособности персонала предприятий / Т.В. Хлопова. – Иркутск, 2004. – 328 с.
16. Славгородська О.Ю. Конкурентні переваги персоналу як основа підвищення конкурентоспроможності підприємства [Електронний ресурс] / О.Ю. Славгородська. – Режим доступу: http://intkonf.org/kand-ekonom-nauk-slavgorodska-oyu-konkurentni-perevagi-personalu-yak-osnova-pidvischennya-konkurentospromozhnosti-pidpriemstva/

17. Основы управления персоналом: учебник для вузов. / [под ред. Б.М. Генкина]. – М. : Высш. шк., 1996. – 381 с.
18. Спивак В.А. Организационное поведение и управление персоналом / В.А. Спивак. – СПб. : Издательство «Питер», 2000. – 416 с.
19. Погорадзе А.А. Культура производства: сущность и факторы развития / А.А. Погорадзе. – Новосибирск : Наука, Сиб. отделение, 1990. – 206 с.
20. Славгородська О.Ю. Класифікація конкурентних переваг персоналу підприємства / О.Ю. Славгородська, В.Г. Щербак // Наукові праці ДонНТУ : Серія економічна. – 2005. – № 8 – С. 94-101.
21. Семикіна М.В. Конкурентні переваги трудових послуг і соціальні пріоритети працівників: проблеми взаємного впливу / М.В. Семикіна // Вісник Прикарпатського університету. – 2007. – № 1. – С. 144–148.

Харун О.А.
Хмельницкий национальный университет

КОНКУРЕНТНЫЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Определена сущность понятий «конкурентоспособность», «конкурентоспособность персонала» и «конкурентные преимущества». Охарактеризованы группы конкурентных преимуществ трудового потенциала: внешние и внутренние; наследственные и приобретенные; субъективные и объективные; конституционного и инновационного характера. Классифицированы факторы влияния на появление конкурентных преимуществ трудового потенциала предприятия по признакам: фазам воспроизводства трудового потенциала; характеру воздействия; уровнем влияния на конкурентоспособность; признаком объективности воздействия; типом воздействия; направленностью воздействия; последствиями воздействия; влиянием на отдельные составляющие конкурентоспособности трудового потенциала.
Ключевые слова: конкурентоспособность, персонал, трудовой потенциал, конкурентные преимущества, предприятие.

Kharun O.A.
Khmelnitsky National University

COMPETITIVE ADVANTAGES OF LABOUR POTENTIAL INDUSTRIAL ENTERPRISES

Summary
The essence of the concepts of «competitiveness», «staff competitiveness» and «competitive advantage». The characteristic of the employment potential competitive advantages: external and internal; hereditary and acquired; subjective and objective; Constitutional and innovative character. Classified factors influence the emergence of competitive advantages of labor potential of enterprise features, phases of reproduction of labor potential; by the impact; the level of impact on competitiveness; sign objectivity impact; type of influence; focus effects; effects; the impact on the individual components of competitiveness of labor potential.
Keywords: competitiveness, personnel, labor potential, competitive advantages, business.

УДК 657.422:336

МЕТОДИКА ФІНАНСОВОГО ОБЛІКУ КРИПТОВАЛЮТИ ЯК ОСОБЛИВОГО ВИДУ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ

Яцик Т.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто підходи до трактування обліково-економічної сутності криптовалюти як особливого виду електронних грошей, особливості її функціонування та облікового відображення в Україні. Досліджено інформаційне та нормативно-правове забезпечення фінансового обліку електронних грошей, зокрема криптовалюти. На основі систематизації публікацій з питань функціонування електронних грошей, виявлено основні проблемні питання теоретичного та практичного характеру, які виникають у бухгалтерському обліку під час відображення операцій з наявності та руху криптовалюти, що спрятиме розробці комплексного обліково-інформаційного забезпечення функціонування криптовалюти в Україні.

Ключові слова: грошові кошти, електронні гроші, криптовалюта, Біткоін, фінансовий облік електронних грошей.

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток комп'ютерних технологій та швидкі темпи глобалізації економіки призвели до збільшення грошових потоків в електронній комерції, так обсяги операцій з електронними грошима щорічно збільшуються. Відповідно до вітчизняних авторів Україна увійшла у топ-10 країн за кількістю користувачів Біткоін та має активну спільноту користувачів криптовалюти. Слід зазначити, що початок 2017 року в Україні відзначився продовженням затяжної економічної та геополітичної кризи, зростанням темпів інфляції, націоналізацією ПриватБанку, тощо. Крім того, 4 січня 2017 року набули чинності зміни до постанови Правління НБУ від 6 червня 2013 року № 210 «Про встановлення граничної суми готівкових розрахунків». Так, ліміт на проведення готівкових розрахунків фізичними особами знижено втричі – зі 150 000 гривень до 50 000 гривень.

Таким чином, відбувається подальше скорочення готівкової валюти поза банками на тлі підвищення політичної напруженості, посилення девальваційного тиску на гривню та значної фіскальної експансії наприкінці 2016 року, у той час, як обсяги безготівкових операцій лише зростають [7]. Так, станом на 01.01.2017 у готівковому обігу країни перебувало готівки на загальну суму 341.1 млрд. грн., що є на 8% менше ніж на початок 2016 року.

Розвинуті країни знижують рівень використання готівки, що сприяє росту економіки, підвищує рівень прозорості та спонукає до активного розвитку сучасних сервісів та технологій. У зв'язку з цим актуальним стає дослідження питання фінансового обліку криптовалюти, як особливого виду електронних грошей в системі управління фінансовими ресурсами підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в розробку теоретичних основ та підходів до проблеми сутності електронних грошей здійснили науковці економічної теорії, такі як: Базилевич В. Д., Баластрик Л. О., Варналій З. С., Лютий І. М. та інші.

Розробкою фундаментальних питань щодо методологічних підходів фінансового обліку, фінансової звітності та економічного аналізу грошових коштів, зокрема електронних грошей займалися такі вітчизняні вчені, як: Бутинець Ф. Ф., Голов С. В., Гура Н. О., Голубнича Г.П., Засадний Б. А., Дорош Н.І., Дрозд І. К, Ловінська Л. Г., Мних Є. В., Мельник Т.Г., Молот Т. В., Петрик О. А., Сопко В. В., Фещенко Є. А., Швець В. Г., Шевчук В. О., Шарманська В. М. та ін.

Вагомий внесок у дослідження криптовалюти як особливого виду електронних грошей здійснили також зарубіжні дослідники: Бекмен Д., Блейк Д., Бірмен Х., Брігхем Е., Велш Г., Вуд Ф., Деланей П., Метью М. Р., Матвєєв А. А., Нідлз Б., Хендріксена Е. С., Феленштейн С. та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість науковців в основному розглядають сутність електронних грошей та технічні аспекти їх обігу, але одностороннє досліджування цього об'єкту обліку із позицій опису технічної моделі функціонування не дозволяє дослідити методику фінансового обліку криптовалюти як виду електронних грошей. На сьогодні правовий статус криптовалюти в Україні залишається невизначеним. Незважаючи на це, Національний банк України активно вивчає досвід інших країн з метою врегулювання цих відносин в європейському та загальносвітовому контексті.

Застосування децентралізованих технологій планується і частково реалізується вже і на державному рівні: e-Auction 3.0, e-Vox, E-Ukraine. Невирішеним залишається і питання щодо оподаткування кріптовалютних операцій. Зважаючи на відсутність будь-яких спеціальних норм до них застосовуються загальні правила оподаткування. Проблема полягає у правильному відображенні операцій з криптовалютою в системі бухгалтерського обліку. Таким чином, проблема фінансового обліку криптовалюти залишається невирішеною.

Метою статті є дослідження теоретичних та методичних основ фінансового обліку криптовалюти як особливого виду віртуальних грошей, а також розробка практичних рекомендацій щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення розвитку безготівкових розра-

хунків – один із пріоритетних напрямів розвитку фінансового ринку, визначений Комплексною програмою Національного банку України «Cashless economy» у листопаді 2016 року, і є складовою процесу євроінтеграції країни на основі міжнародних стандартів, концептуальних основ та Директив ЄС. Дослідження позитивних сторін впровадження європейських технологій у процес бухгалтерського обліку і фінансової звітності є багатоаспектними і проводяться багатьма авторами [8, с. 29; 9, с. 8; 10, с. 27; 11, с. 78]. Тому дії уряду та Національного банку України протягом 2016 року спрямовувалися на розширення сфери застосування безготівкових форм розрахунків та сприяння впровадженню в Україні безпечних і надійних платіжних систем.

Усе це призвело до підвищення динамічності бізнес-процесів, розширення каналів збуту та прискорення грошових потоків за рахунок використання мережі Інтернет та інформаційних технологій. На сьогоднішній день інноваційною є поява криптовалюти. Так, у ніч націоналізації ПриватБанку біржові обсяги купівлі криптовалюти збільшилися вдвічі, було встановлено новий рекорд виторгу біткойнів, який склав майже 2,3 млн грн за тиждень (рис. 1).

Поширення розрахунків у альтернативній безготівковій формі серед суб'єктів господарювання призводить до необхідності з'ясування сутності електронних грошей та методології фінансового обліку, що зумовлює актуальність дослідження.

У зв'язку з активним виходом вітчизняних суб'єктів господарювання на зовнішні ринки, зниженням бар'єрів щодо здійснення експортно-імпортних операцій з іншими країнами необхідним стало формування дієвої системи інформаційної підтримки відповідних бізнес-процесів на основі достовірної бухгалтерської інформації і дієвого контролю наявності та руху електронних грошей, яка формується з урахуванням їх нормативно-правового статусу для правильної ідентифікації операцій в бухгалтерському обліку. У зв'язку з цим виникає необхідність розмежування таких категорій, як «гроші», «електронні гроші» та «криптовалюта».

С. Фішер, Р. Дорнбуш і Р. Шмалензі вважають ключовим моментом у визначенні грошей їх платіжну функцію: «Гроші – загальновизнаний засіб платежу, який приймається в обмін за товари і послуги, а також при оплаті боргів» [12, с. 56].

Базилевич В.Д. приводить наступне визначення грошових коштів «Грошові кошти – це засоби, які знаходяться в народному господарстві в готівковій і безготівковій формах і виконують функції засобів обігу, платежу і накопичення» [7, с. 145].

Особливим видом грошей є електронні гроші, вимоги, що регулюють випуск та використання електронних грошей в Україні, викладено у статті 15 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» та Положенні про електронні гроші в Україні, затвердженому постановою Правління Національного банку України від 04.11.2010 № 481 (зі змінами і доповненнями) [2].

Таким чином, відповідно до статті 15 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», електронні гроші – це одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі.

Разом цим, Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» визначено наступні особливості операцій з електронними грошима:

– випуск електронних грошей може здійснювати виключно банк;

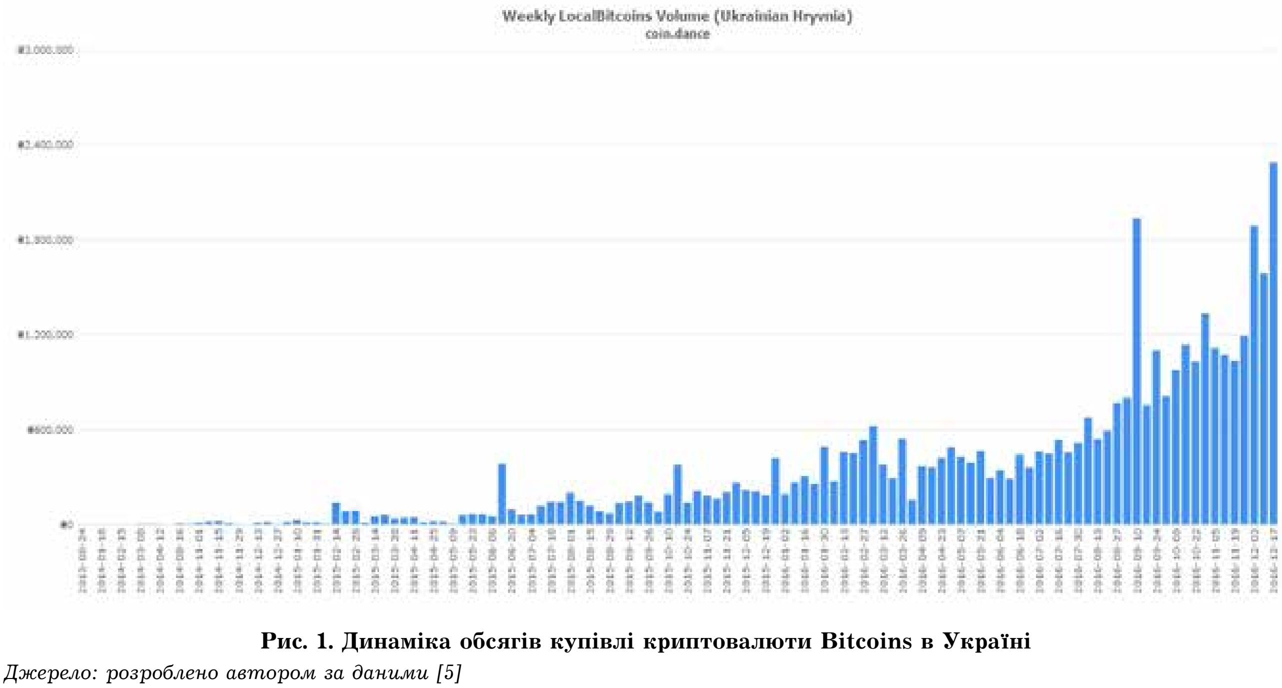

Рис. 1. Динаміка обсягів купівлі криптовалюти Bitcoins в Україні

Джерело: розроблено автором за даними [5]

– випуск електронних грошей здійснюється шляхом їх надання користувачам або комерційним агентам в обмін на готівкові або безготівкові кошти;

– банк має право випускати електронні гроші на суму, яка не перевищує суму отриманих ним грошових коштів;

– банк, що здійснює випуск електронних грошей, зобов'язаний погашати випущені ним електронні гроші на вимогу користувача;

– порядок здійснення операцій з електронними грошима та максимальна сума електронних грошей на електронному пристрої, що перебуває в розпорядженні користувача, визначаються Положенням про електронні гроші в Україні [3].

На сьогоднішній день Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій передбачено рахунок 335 «Електронні гроші, номіновані в національній валюті» для обліку електронних грошей, проте, серед науковців є різні думки щодо відображення електронних грошей в бухгалтерському обліку, так: Легенчук С.Ф., Королюк Н.М. [8], пропонують використовувати рахунок 315 «Електронні гроші»; Нефьодов А. [6], пропонує електронні гроші обліковувати у складі дебіторської заборгованості на рахунку 377 «Розрахунки з іншими дебіторами». Відповідно до аналізу праць вітчизняних та зарубіжних авторів доцільним буде використання рахунку 335 «Електронні гроші, номіновані в національній валюті».

В балансі підприємства вартість електронних грошей буде відображатись за статтею «Грошові кошти та їх еквіваленти».

Криптовалюта – (цифрова валюта) це особливий електронний платіжний засіб, курс якого підтримується тільки попитом та пропозицією. Такі електронні гроші не регулюються ні однієї з державних систем. Основною ознакою цифрової валюти є її децентралізація. Криптовалюта розосереджена в Мережі та не має централізованого управління [12].

На сьогодні існує декілька видів криптовалют: Bitcoin (BTC, біткоін), Litecoin (LTC, лайткоін), Peercoin (PPC, піркоін), QuarkCoin (QRK, кварккоін), Worldcoin (WDC, ворлдкоін) та інші. Найбільш розповсюдженою криптовалютою у світі та в Україні є Bitcoin, так, динаміка обсягів купівлі криптовалюти Bitcoins в Україні за 2013–2017 роки відображена на рис.1.

На відміну від закордонної практики, в Україні фінансовий облік віртуальної валюти (криптовалюти) практично не досліджений. Керуючись Листом НБУ № 29-208/7288908.12.2014 щодо віднесення операцій з «віртуальною валютою/криптовалютою «Біткоін» до операцій з торгівлі іноземною валютою …» (далі Лист НБУ), згідно якого випуск віртуальної валюти Біткон не має будь-якого забезпечення і юридично зобов'язаних за даною валютою осіб, не контролюється державними органами влади жодної з країн [4].

Відповідно до Листа НБУ, Біткоін в Україні є грошовим сурогатом, який не має забезпечення реальної вартості. Діяльність з купівлі-продажу Біткоін за долари США або іншу іноземну валюту має ознаки функціонування так званих «фінансових пірамід» і може свідчити про потенційну залученість у здійсненні сумнівних операцій відповідно до законодавства про протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму [4].

Фінансовий облік криптовалюти в Україні практично не досліджений. До операцій з криптовалютою в Україні застосовуються загальні правила оподаткування. Так, дохід фізичної особи, отриманий у вигляді цифрової валюти, оподатковується за стандартною ставкою 18%. Питання з оподаткуванням її податком на додану вартість є досить спірним, оскільки кріптовалюта не визначена в якості товару на законодавчому рівні.

Не менш важливим прецедентом, що заслуговує уваги, є внесення Біткоіну в статутний капітал підприємства. Керуючись ст. 13 Закону Украіни «Про господарські товариства», що

Таблиця 1

Відображення в бухгалтерському обліку електронних грошей

№ п/п	Зміст господарської операції	Дт	Кт	Сума, грн.
1	Поповнення платіжної або мобільної смарт-карти (електронного гаманця або електронного чеку з поточного рахунку в національній валюті	335	311	3500
2	Комісія за поповнення платіжної картки	92	333	8
3	Оплата сировини за допомогою електронного гаманця або електронного чека з платіжної картки підзвітною особою	372	335	1200
4	До первісної вартості придбаної електронними грошима сировини включається вартість без ПДВ	281	372	1000
5	Відображено податковий кредит з ПДВ	641	372	200
6	У випадку, якщо здійснені підзвітною особою витрати не затверджені (відсутні, або неналежно оформлені документи), вона самостійно поповнює смарт-картку	335	372	1200
7	Оплата комісії за використання електронних грошей	92	335	5
8	Погашення електронних грошей шляхом перерахування залишку на поточний рахунок	311	335	1950

Джерело: складено автором за [11, с. 82]

Таблиця 2

Відображення в бухгалтерському обліку операцій з криптовалютою

№ п/п	Зміст господарської операції	Дт	Кт	Сума, тис. грн.
1	Відображена заборгованість учасника (засновника) за внесками до статутного капіталу.	46	40	175 000
2	Відображено внесок до статутного капіталу у вигляді нематеріального активу Біткоін-гаманця.	127	46	175 000
3	Відображено у бухгалтерському обліку згенеровану криптовалюти власними інформаційно-технічними засобами.	425	127	2 000
4	Поповнення смарт-карти (електронного гаманця з поточного рахунку в національній валюті	336	311	90 000
5	Комісія за поповнення платіжної картки	92	333	5 000
6	Оплата сировини за допомогою електронного гаманця	372	336	30 000
7	Купівля криптовалюти Біткоін за електронні гроші.	127	336	25 000

Джерело: розроблено автором за даними [6]

дозволяє вносити в статутний капітал Товариства не тільки гроші і цінні папери, а й майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку. Отже, Біткоін-гаманець можна внести на баланс підприємства в якості необоротного матеріального активу. Попередньо залучаючи оцінювача, який визначає вартість Біткоіну, ґрунтуючись на останніх даних кріптовалютних бірж. Для відображення Біткоін-гаманця як нематеріального активу доцільно використовувати рахунок 127 «Інші нематеріальні активи». Операції фінансового обліку операцій з криптовалютою відображено у таблиці 2.

Також криптовалюта може бути об'єктом інвестицій, так використовуючи електронний гаманець можна стати повноправним учасником біржі. Оскільки немає емісійних центрів криптовалюти, немає комісій за перекази між гаманцями, кожен гаманець можна вважати окремим банком. Іншим аспектом бухгалтерського обліку є відображення у фінансовому обліку власно згенерованої криптовалюти на рахунку 425 «Інший додатковий капітал».

Відповідно до зарубіжної практики, для цілей федеральних податків, у США, Біткоіни та інші криповалюти вважаються активом (власністю), тому до них застосовуються ті ж податкові принципи, що застосовуються до приватної власності. Криптовалюта не розглядається в якості валюти для визначення збитків або прибутку відповідно до податкового законодавства. Платники податків повинні включати справедливу ринкову вартість віртуальної валюти в якості оподатковуваного доходу, тільки тоді, коли вона використовується для оплати товарів або послуг.

Крім того, справедлива ринкова вартість криптовалюти визначається на дату її придбання у еквіваленті до доларів США для цілей оподаткування. Разом з цим, платник податків може мати віртуальний збиток або прибуток; (наприклад, якщо ціна купівлі Bitcoins була значно вищою на момент переоцінки). Відповідно до стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності США, обрана стратегія оцінки криптовалюти має бути зазначена в обліковій політиці підприємства, та у подальшому така криптовалюта має переоцінюватися відповідно до обраного методу оцінки нематеріальних активів. Таким чином, важливим аспектом бухгалтерського обліку операцій з криптовалютами є відображення її справедливої вартості на дату отримання та на дату її вибуття такої криптовалюти.

Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність», активи – це ресурси, контрольовані підприємством в результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до надходження економічних вигод у майбутньому [6]. Відомо, що електронні гроші зберігаються на електронному носії (на мікропроцесорі смарт-карток, у пам'яті ЕОМ, на жорсткому диску), а отже вони знаходяться під контролем підприємства в результаті минулих події (перерахування коштів в банк, та одержання замість них електронних грошей), і є ресурсом, який може бути використаний для розрахунку з певними контрагентами, це доводить, що для цілей обліку електронні гроші, а отже і криптовалюта є активом.

Отже, використання електронних грошей в Україні стрімко зростають із року в рік, проте питання їх у бухгалтерському обліку залишається недостатньо дослідженим. Слід зазначити, що на сьогодні є ряд суттєвих невідповідностей в нормативно-правових актах, що регулюють порядок використання електронних грошей як між собою, так і щодо порядку їх обліку.

Висновки і пропозиції. Таким чином, у статті було розглянуто підходи вітчизняних та зарубіжних авторів щодо фінансового обліку криптовалюти як особливого виду електронної валюти. Досліджено підходи до визначення криптовалюти. На сьогодні в Україні не існує єдиного визначення та підходу стосовно регулювання операцій з криптовалютою. Було запропоновано визначення криптовалюти як виду цифрової валюти, емісія та облік якої засновані на асиметричному шифруванні і застосуванні різних криптографічних методів захисту, функціонуванні системи якої відбувається децентралізовано в розподіленій комп'ютерній мережі. Також не досягнуто єдиної думки щодо сутності криптовалюти та вибору рахунку для її обліку, що потребує подальших досліджень. Подальший розв'язок зазначених питань дасть

можливість забезпечити розкриваємість облікової інформації і прозорість діяльності суб'єктів господарювання, яка досліджується як економічна, соціальна, правова та етична категорія сучасної моделі її організації на фінансовому ринку [9, с. 12].

Список літератури:

1. Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 №996-Х (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/996-14.
2. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон Україні від 05.04.2001 № 2346-III (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2346-14
3. Положенні про електронні гроші в Україні: Постанова Національного банку України від 24 грудня 2010 р. за № 1336/18631 (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1336-10/paran19#n19.
4. Лист НБУ № 29-208/7288908.12.2014 щодо віднесення операцій з «віртуальною валютою/криптовалютою «Біткоін» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v2889500-14
5. Офіційний сайт Біткоін-статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://coin.dance/stats
6. Стратегія Національного банку України «Cashless economy» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/doccatalog/
7. Базилевич В.Д. Філософія економіки. Історія: монографія / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. – К.: Знання, 2011. – 1198 с.
8. Голубнича Г.П. Financial Reporting and Source Documents of Ukrainian Enterprises when Applying the IFRS / Т.Г. Мельник // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2013. – № 9 (150). – С. 29-34.
9. Golubnicha G. Disclosing the registration information and maintenance of transparency of activity in the conditions // Вісник Київского національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2010. – № 118. – С. 8-12.
10. Голубнича Г.П. Інформаційне забезпечення діяльності на ринку страхових послуг // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2010. – № 120. – С. 27-30.
11. Голубничая Г. П. Категории «знание бизнеса» и «бизнес-медель» предприятия: содержание и практическое значение // Научное издание Научный вигляд в будущее: Выпуск 4. Том 6. Экономика. – Одесса: Куприенко С.В., 2016 – С. 78-82.
12. (8)Axon Partners, ForkLog Research. Правове регулювання кріптовалютного бізнесу // Звіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://axon.partners/wp-content/uploads/2017/02/Global-Issues-of-Bitcoin-Businesses-Regulation.pdf

Яцык Т.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

МЕТОДИКА ФИНАНСОВОГО УЧЕТА КРИПТОВАЛЮТЫ КАК ОСОБОГО ВИДА ЭЛЕКТРОННЫХ ДЕНЕГ

Аннотация
В статье рассмотрены подходы к трактовке учетно-экономической сущности криптовалюты как особого вида электронных денег, особенности ее функционирования и учетного отражения в Украине. Исследовано информационное и нормативно-правовое обеспечение финансового учета электронных денег, в том числе криптовалюты. На основе систематизации публикаций по вопросам функционирования электронных денег, выявлены основные проблемные вопросы теоретического и практического характера, которые возникают в бухгалтерском учете при отражении операций наличия и движения криптовалюты, что поспособствует разработке комплексного учетно-информационного обеспечения функционирования криптовалюты в Украине.
Ключевые слова: денежные средства, электронные деньги, криптовалюта, биткоины, финансовый учет электронных денег.

Yatsyk T.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

METHODS OF FINANCIAL ACCOUNTING OF CRYPTOCURRENCY AS SPECIAL TYPE OF ELECTRONIC MONEY

Summary
The article considers the current state and development outlook of electronic money systems in Ukraine. In this article we describe the accounting methodology of cryptocurrency as special type of electronic money. Different approaches to the interpretation of accounting and economic nature of cryptocurrency and its treatment in Ukraine were researched. The research also includes the analysis of latest statistic of Bitcoin market in Ukraine. Ensuring the development of cashless settlements – is one of the priority

areas of the financial market, defined by Integrated Program of National Bank of Ukraine named «Cashless economy» in November 2016. The results of an analysis of national and foreign regulatory and legal framework show that national legislation lags behind the fast development of relations in the area of circulation of cryptocurrency as special type of electronic money in Ukraine. Today cryptocurrency legal status in Ukraine remains uncertain. Despite this, the National Bank of Ukraine is actively studying the experience of other countries in order to manage these relationships in the European and global context. The article provides a possible solution to the problem of counting electronic money and cryptocurrency in Ukraine. The article theoretically justifies and develops practical recommendations for improvement of the organization and methods of accounting treatment of cryptocurrency.

Keywords: cash, electronic money, cryptocurrency, Bitkoin, financial accounting of electronic money.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.016:811.111'38

АНАЛІЗ ТА ДЕКОДУВАННЯ МЕТАФОРИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ-ФІЛОЛОГА (НА МАТЕРІАЛІ АВТЕНТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ)

Ананьян Е.Л.
Донбаський державний педагогічний університет

Розкрито навчальну доцільність і роль роботи з аналізу та декодування автентичної метафори як однієї зі складових стилістично-маркованого контенту художнього твору у процесі професійної підготовки майбутнього фахівця-філолога. Беручи до уваги семантичні, формальні, структурні та функціональні параметри класифікації метафори, проаналізовано образну, оцінюючу, емотивно-оцінюючу, номінативну, когнітивну (концептуальну), анімалістичну, антропоморфну, просторову та декоративну метафори. Досліджено експліцитний метод ідентифікації метафори («Metaphor Identification Procedure» (MIP)), запропонований колективом дослідників Pragglejaz Group. Конкретним автентичним матеріалом продемонстровано алгоритм аналізу та декодування метафори. Доведено, що вивчення метафоричних зразків та моделей у канві автентичної емотивної прози в межах загального філологічного аналізу тексту є продуктивним видом роботи для студента-філолога.
Ключові слова: метафора, троп, метод ідентифікації метафори, аналіз, декодування, літературна казка, емотивно-експресивні потенції, стилістичний потенціал, семантична деривація, образна аналогія.

Постановка проблеми. Отримуючи філологічну освіту, майбутній фахівець має опанувати компетенції, як комплексно аналізувати художній текст у структурному, семантичному та функціональному аспектах, що, у свою чергу, вимагає теоретичного осмислення природи тексту, його категорій та ознак. Отже, навчальний потенціал такої дисципліни, як «Філологічний аналіз тексту», що «інтегрує лінгвістичний та літературознавчий підходи до розуміння твору, оскільки враховує методи, прийоми та наукові набутки лінгвістики тексту, поетики, стилістики», не викликає сумнівів [4, с. 405]. Так, на думку вітчизняного науковця Т. П. Беценко, філологічний аналіз тексту є «своєрідним логіко-творчим, пошуковим процесом, зорієнтованим на різнорівневе пізнання феномену різноаспектної текстової діяльності відправника інформації. Такий процес передбачає співдію, співучасть адресанта й адресата. Він відносно вичерпний; безкінечний у часі й просторі» [2, с. 42].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія та варіанти методик аналізу художнього тексту представлені в роботах таких дослідників, як Н. С. Болотнова, Е. Веттер, Р. Водак, О. В. Головіна, І. М. Кочан, В. А. Кухаренко, М. Мейер, А. М. Науменко, Н. А. Ніколіна, Ю. Г. Пихтіна, С. Тичер, В. І. Тюпа та ін.. Науковцями підкреслено, що, виходячи з отриманих раніше загальнотеоретичних знань з літературознавства та мовознавчих дисциплін, студент-філолог, працюючи з художнім твором, учиться сприймати та аналізувати текст, розглядаючи його як цілісну та нерозривну єдність форми та змісту, грамотно вилучаючи всі види закладеної в ньому інформації; здійснювати аналіз його ідейно-тематичної основи та поетичної структури; розвивати вміння інтерпретувати метамову тексту, його словесно-естетичну цінність; учиться відчувати та розуміти його як «естетичний феномен, що має цільність, образність і функціональність», як «форму звертання до світу, тобто як комунікативну одиницю, у якій, у свою чергу, моделюється певна комунікативна ситуація; і як часткову динамічну систему мовних засобів» [8]. Саме це доводить доцільність упровадження такого виду роботи у процес підготовки фахівця-філолога.

Мета статті – визначити значущість роботи з аналізу та декодування метафори як однієї зі складових стилістично-маркованого контенту художнього твору (у нашому дослідженні це автентична літературна казка) у процесі професійної підготовки майбутнього фахівця-філолога.

Виклад основного матеріалу. Викладач може запропонувати студентам для філологічного аналізу твори, що належать до різних жанрово-стилістичних груп художніх текстів. Літературна казка не є виключенням. Зазначимо, що існують різні визначення літературної казки: «авторський прозаїчний або поетичний твір, який підкоряється волі письменника, у якому диво відіграє роль сюжетоутворюючого чинника і якому властиві фантастична картина світу та ігрова основа» [9, с. 82]; «художній твір письменника, який, модифікуючи жанрово-стилістичні особливості фольклорної казки, формує новий за якістю авторський текст з різними інтертекстуальними елементами (цитатами, ремінісценціями, алюзіями тощо» [6, с. 568]; «жанр оповідання з фантастичним або чарівним сюжетом, що відбувається в реальному або чарівному світі, у якому можуть діяти як реальні, так і вигадані персонажі» [10]. Літературна казка представлена чарівними, побутовими, авантюрними творами; презентує відтінки героїчного, ліричного, гумористичного, сатиричного, філософського, психологічного пафосу; вбирає особливості інших літературних жанрів (поеми, новели, повісті, притчі,

п'єси, пародії, абсурду, фантастики тощо). Головними рисами літературної казки є прагнення автора відобразити естетику та світогляд сучасної йому епохи; поєднати вигадку та реальність; показати гротескний світ; використати ігровий початок; презентувати запозиченні в народної казки персонажі, образи, сюжети, особливості мови та поетики; розкрити ліричність твору через психологізацію героїв; надати оцінку моральним, соціальним, естетичним проблемам історії та сучасності тощо [10]. З метою реалізувати всі ці жанрово-функціональні інтенції, автор використовує емотивно-емоційні ресурси мови та мовлення. Саме аналіз і вивчення цього стилістично-маркованого контенту та його потенцій і становить важливе завдання для майбутнього фахівця-філолога під час аналізу художнього тексту, у нашому випадку літературної казки.

Працюючи над створенням літературної казки, митець слова знаходиться в пошуку можливостей мовної та мовленнєвої організації канви твору, де явища природи, тварини, рослини, абстрактні поняття, а також ірреальні образи, створені фантазією самого автора, виступають як живі істоти, наділені антропоморфними рисами: «мріяти», «діяти», «міркувати», «давати пораду», «любити», «творити добро», «сумувати», «заздрити», «шкодити» та ін. Саме з цією метою автор звертається до використання тропів з їхніми асоціативними потенціями. Приводячи в дію тропеїчні механізми, автор «ілюструє» свій твір колоритними образами, «декорує» поетичну структуру твору та «кодує» його ідейно-тематичний зміст.

Беззаперечним є факт, що найбільш потужним та експресивно об'ємним тропом, до використання якого звертається автор, є метафора. Пояснюється це тим, що лінгвостилістичний потенціал, який притаманний метафорі, – «1) злиття в ній образу та змісту, 2) контраст з тривіальною таксономією об'єктів, 3) категоріальний зсув, 4) актуалізація «випадкових зв'язків», 5) неможливість бути зведеною до буквальної перифрази, 6) синтетичність, дифузність значення, 7) допущення різних інтерпретацій, 8) відсутність або необов'язковість мотивації, 9) апеляція до уяви, а не знання, 10) вибір найкоротшого шляху до сутності об'єкта» – дозволяє органічно вибудовувати художність тексту твору [1]. Працюючи над побудовою цього стилістичного прийому, письменник прагне зблизити далеке, з метою створити подібність, вмістити в одну контекстуальну площину мовні явища, що знаходяться в зонах лінгвістичного контрасту, з метою надати тексту поетичність та образність.

Беручи до уваги семантичні, формальні, структурні та функціональні параметри класифікації метафори, ми виокремлюємо наступні види метафор, що є найбільш уживаними на сторінках англомовної літературної казки: образна, оцінююча, емотивно-оцінююча, номінативна, когнітивна (концептуальна), анімалістична, антропоморфна, просторова та декоративна.

Зазначимо, що кожен вид метафори, представлений вище, маючи свою унікальну лінгвістичну, стилістичну, контекстуальну, інформативну та емотивно-експресивну природу, виконує певну функцію, демонструє свої «індивідуальні» мовні та мовленнєві потенції у процесі органічного створення поетичності тексту. Так, образна метафора допомагає авторові розкрити ознаки одного конкретного предмета через інший. Як результат, метафора виконує свою основну функцію – спостерігаємо так звану «образну аналогію» – «використання слова, що означає якийсь предмет (явище, дію, ознаку), для ОБРАЗНОЇ назви іншого об'єкта, ПОДІБНОГО до першого в чомусь. Це ніби образне визначення через інший об'єкт, перенос властивостей, порівняння, але не пряме, а побічне, замасковане» [11, с. 123]. Образна метафора використовується автором з метою спроектувати та втілити художні форми відображення світу, що, у свою чергу, потребує оцінного опису всіх складових цієї поетичної реальності. Тому образна метафора, «сприяючи емоційному насиченню та виникненню змісту, потрібного авторові твору», діє в тандемі з оцінюючою та емотивно-оцінюючою метафорами. Сучасний науковець Л. І. Шрагіна підкреслює, що оцінююча метафора використовується «за необхідності викликати в суб'єкта, який сприймає інформацію, рівнозначно певні асоціації з об'єктом або явищем, які описуються», тоді як емотивно-оцінююча функціонує як «засіб емоційного впливу для досягнення експресивного ефекту» [11, с. 124]. Зазначимо, що образно-оцінюючий портрет героя-людини презентує аксіологічна метафора. Анімалістична (зооморфна) метафора будується на порівнянні з тваринами; в основі антропоморфної метафори лежить зіставлення представників світу тварин та рослин, а також об'єктів неживої природи з людиною за різними ознаками: зовнішністю, голосом, рисами характеру, манерою виконувати дії та ін.. Просторова метафора демонструє аналогію з якоюсь характеристикою простору [5]. Декоративна метафора використовується як ресурс естетичного відображення художньої дійсності та прикраса мовлення [5].

Номінативна метафора означає семантичну деривацію, «утворення похідних номінативних одиниць від вихідних без зміни форми знака» [3]. Л. І. Шрагіна стверджує, що номінативна метафора виступає як «універсальний механізм семантичних змін (знаходження імені для нового об'єкта), що забезпечують включення об'єктів до культурно-мовного контексту» [11, с. 123]. На думку науковця, «виконуючи функцію номінації у процесі мовотворчості, метафора відіграє роль прямої аналогії – дає назви новим об'єктам або явищам однієї дійсності за схожими ознаками, що наявні у відомих об'єктах або явищах іншої діяльності» [11, с. 123].

Звертаючись до когнітивної (концептуальної) метафори, автор наділяє абстрактні сутності та образи конкретними рисами та дієвими якостями. Підкреслимо, що там, де діє когнітивна метафора, ««переносу» зазнає не ізольоване ім'я (з властивим йому прямим номінативним значенням), а цілісна концептуальна структура (схема, фрейм, модель, сценарій), що активується певним словом (фокусом метафори) у свідомості носія мови завдяки конвенційному зв'язку даного слова з даною конвенційною структурою» [7].

Вивчення та аналіз текстів англомовної літературної казки засвідчили, що автор може використати різні моделі метафоричного переносу,

що побудовані на схожості форми, зовнішнього вигляду, місцевості, функцій, надання оцінки, враження, демонстрації дій та ін..

Наведемо приклади.

«... Nature was deep in her annual slumber and seemed to have kicked the clothes off» [13, p. 87]. «Everything else was a sort of thick, sleepy stillness smelling of meadow-sweet and dry grass» [14]. «The echoes flapped all along the flat meadow» [14]. Представлені зразки метафор презентують потенціал декорування опису пори року, місцевості.

« ... but they went down after tea on Midsummer Eve, when the shadows were growing, ...» [14]. Метафора «when the shadows were growing» символічно демонструє аналогію з вечірнім часом.

«A big trout – the children knew him well – rolled head and shoulders at some fly that sailed round the bend, while once in just so often, the brook rose a fraction of an inch against all the wet pebbles, and they watched the slow draw and shiver of a breath of air through the tree-tops» [14]. «While the Rat attacked the door with his stick, the Mole sprang up at the bell-pull? Clutched it and swung there, both feet well off the ground, and from quite a long way off they could faintly hear a deep-toned bell respond» [13, p. 103]. «The rush of air in his face, the hum of the engines, and the light jump of the car beneath him intoxicated his weak brain» [13, p. 259]. «The ruddy brick floor smiled up at the smoky ceiling, the oaken settles, shiny with long wear, exchanged cheerful glances with each other, plates on the dresser grinned at pots on the shelf, merry firelight flickered and played over everything without distinction» [13, p. 107]. Процитовані приклади містять метафори, у яких представники тваринного світи, об'єкти неживої природи (наприклад, «brook» – «струмок») відчувають, діють, рухаються з ознаками антропоморфізму.

«ʹWhen I'M a Duchess,' she said to herself, (not in a very hopeful tone though), ʹI won't have any pepper in my kitchen AT ALL. Soup does very well without. Maybe it's always pepper that makes people hot-tempered,'she went on, very much pleased at having found out a new kind of rule, ʹand vinegar that makes them sour and camomile that makes them bitter – and – and barley-sugar and such things that make children sweet-tempered. I only wish people knew that: then they wouldn't be so stingy about it, you know'» [12]. «The long grass rustled at her feet as the White Rabbit hurried by, the frightened Mouse splashed his way through the neighbouring pool. She could hear the rattle of the teacups as the March Hare and his friends shared their never-ending meal, and the shrill voice of the Queen ordering off her unfortunate guests to execution; once more the pig-baby was sneezing on the Duchess's knee, while plates and dishes crashed around it; once more the shriek of the Gryphon, the squeaking of the Lizard's slate-pencil, and the choking of the suppressed guinea-pigs, filled the air, mixed up with the distant sobs of the miserable Mock Turtle» [12]. Представлені зразки презентують співіснування та контамінацію метафор, заснованих на різних типах схожості, що, як результат, посилює образний, емотивно-експресивний та інформативний потенціал висловлювання.

Зазначимо, що робота студента з пошуку метафори буде результативною за умови наслідування певного алгоритму визначення даного тропу. Так, звернемося до експліцитного методу ідентифікації метафори («Metaphor Identification Procedure» (MIP)), запропонованого колективом дослідників Pragglejaz Group [15]. Цей алгоритм презентує такі чотири етапи процедури: 1 етап – прочитати текст з метою загального розуміння прочитаного; 2 етап – визначити лексичні одиниці, використані в тексті; 3 етап – 3a. – визначити контекстуальне значення кожної лексичної одиниці; 3b. – визначити базове значення кожної лексичної одиниці; 3c. – визначити або виокремити базове значення лексичної одиниці від контекстуального; 3d. – вирішити, як співвідноситься базове значення лексичної одиниці зі значенням, отриманим нею в контексті; 4 етап – маркувати лексичну одиницю як *метафоричну* або, навпаки, *неметафоричну* [15]. Однак, на нашу думку, маркування метафоричної одиниці на заключному етапі ідентифікації таким чином не є повним. Ми вважаємо, що повинен існувати так званий проміжний варіант щодо визначення метафоричності лексичної одиниці – *часткова метафоричність*, яку можливо спостерігати в тому випадку, коли лінгвістична одиниця, наприклад, належить до стилістично маркованих пластів лексики (літературний вокабуляр (literary vocabulary) та розмовний вокабуляр (colloquial vocabulary)) або у своєму морфемному складі має суфікс із зменшувально-пестливим значенням. Такі варіанти лексичних одиниць уже мають емотивно-експресивну силу у своїй семантиці, що не може не вплинути на наявність у них відтінків метафоричності. Також зауважимо, що варіант відповіді «Так» або «Ні» на запитання «Чи метафорично використана лексична одиниця?» («Metaphorically used?» – «Yes (No)») не задовольняє всім навчальним потребам роботи з аналізу метафори. Ми вважаємо, що ця робота має бути продовжена шляхом декодуванням функцій метафори, які презентують її стилістичний та емотивно-експресивний потенціал у тексті або його фрагменті.

За таким алгоритмом проаналізуємо фрагмент речення «*... Nature was deep in her annual slumber* and seemed to have kicked the clothes off».

nature

(a) contextual meaning: In this context, «nature» indicates the world of plants, animals and landscapes.

(b) basic meaning: The basic meaning of the noun *nature* is «the phenomena of the physical world collectively, including plants, animals, the landscape, and other features and products of the earth, as opposed to humans or human creations» [16].

(c) contextual meaning versus basic meaning: The contextual meaning is almost the same as the basic meaning. There are some shades that prevent these two from overlapping: the reader feels that it is about the state of the nature in the definite season and it is the so-called «definite nature» of the definite nook.

Metaphorically used? No.

was

(a) contextual meaning: In this context, «was» introduces the state of the definite object in the sentence: *nature*.

(b) basic meaning: As copular verb *to be* has too faded basic meaning. It has the meanings of indicating and specifying the existence, state, quality, identity, nature, role, etc. [16].

(c) contextual meaning versus basic meaning: The contextual meaning is the same as the basic meaning.

Metaphorically used? No.

deep

(a) contextual meaning: In this context, «deep» indicates the sound sleep.

(b) basic meaning: One of the basic meanings of the adjective *deep* is «very intense or extreme» [16].

(c) contextual meaning versus basic meaning: The contextual meaning is almost the same as the basic meaning. But there are some shades that enlarge the informativity of the contextual meaning: the encirclement of other lingual elements of the sentence helps the reader predict that it is the period of relaxation in nature, it happens in winter; nature enjoys her sound and peaceful sleep.

Metaphorically used? Partially yes.

in

(a) contextual meaning: In this context, the preposition «in» indicates the inclusion of the nature in the definite state.

(b) basic meaning: One of the basic meanings of the preposition *in* is «expressing inclusion or involvement» [16].

(c) contextual meaning versus basic meaning: The contextual meaning is the same as the basic meaning.

Metaphorically used? No.

her

(a) contextual meaning: In this context, the pronoun «her» indicates that the nature is regarded as a human being of a female sex.

(b) basic meaning: One of the basic meanings of the pronoun *her* is «belonging to or associated with a female person ... previously mentioned or easily identified» [16].

(c) contextual meaning versus basic meaning: The contextual meaning is the same as the basic meaning. But the use of *her* is stylistically marked: the author treats the nature as a female person.

Metaphorically used? No.

annual

(a) contextual meaning: In this context, the adjective «annual» indicates that this event (i.e. winter relaxation of nature) happens once a year.

(b) basic meaning: The basic meaning of the adjective *annual* is «occurring once every year» [16].

(c) contextual meaning versus basic meaning: The contextual meaning is the same as the basic meaning.

Metaphorically used? No.

slumber

(a) contextual meaning: In this context, the noun «slumber» indicates winter relaxation of nature which is full of calmness, peacefulness and harmony.

(b) basic meaning: The basic meaning of the noun *slumber* is «sleep» [16].

(c) contextual meaning versus basic meaning: The contextual meaning contracts with the basic meaning, and can be understood by comparison with it.

Metaphorically used? Yes.

Процедура метафоричної ідентифікації контекстуальних та базових значень лексичних одиниць даного фрагменту речення свідчить, що не кожна лексична одиниця є метафорично маркованою, але, використані разом, ці одиниці органічно створюють метафоричність усього висловлювання.

Висновки. Отже, матеріал, представлений вище, довів, що вивчення та аналіз метафоричних зразків та моделей у канві тексту автентичної літературної казки в межах загального філологічного аналізу тексту є продуктивним видом роботи для студента-філолога. З одного боку, це дозволяє підвищити рівень мовно-мовленнєвої компетентності, а з іншого – мотивує студента до аналізу, порівняння, обміну думками та іншомовного спілкування взагалі; пробуджує інтерес до культурної спадщини країни, мова якої вивчається; формує гуманістичні ціннісні орієнтації, тим самим збагачуючи духовний світ молодої людини.

Список літератури:

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры. – 1990. – С. 5–32. Режим доступу : http://philology.ru/linguistics
2. Беценко Т. П. Філологічний аналіз художнього тексту / Т. П. Беценко // Дивослово. – 2012. – № 10. – С. 42–45. Режим доступу : http://dyvoslovo.com.ua/wp-content/uploads
3. Варламова М. Ю. Семантическая деривация на базе наименований лица в современном русском языке: дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.01 / Варламова Марина Юрьевна. – Казань, 2008. – 221 с. Режим доступу : http://cheloveknauka.com
4. Кібальнікова Т. В. Предмет, завдання, принципи філологічного аналізу тексту / Тетяна Володимирівна Кібальнікова // Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки (мовознавство) / ред. О. А. Семенюк [та ін.]. – Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – Вип. 128. – С. 404–407.
5. Классификации метафор [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://lektsii.com
6. Літературознавча енциклопедія : [у 2 т.]. / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. – 2007. – 608 с.
7. Маслова В. А. Теория концептуальной метафоры и ее роль в современных лингвистических исследованиях / В. А. Маслова // Лінгвістика. Лінгвокультурологія : зб. наук. пр. / редкол.: О. І. Панченко (відп. ред.) та ін. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2012. – Т. 5. – С. 87–96. Режим доступу : http://www.dnu.dp.ua/docs/zbirniki
8. Николина Н. А. Филологический анализ текста : Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Н. А. Николина. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 256 с. Режим доступу : http://bookre.org/reader

9. Проценко Ю. Л. Літературна казка в системі літературних жанрів та ієрархій (на матеріалі англійської літературної казки XIX ст.) / Ю. Л. Проценко // Іноземна філологія (Inozemna Philologia). – 2007. – Вип. 119(2). – С. 82–85.
10. Что такое литературная сказка: определение, примеры [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://fb.ru/article
11. Шрагина Л. И. Процесс конструирования метафоры как объект психологического исследования / Л.И. Шрагина // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. – №6. –С. 121–128. Режим доступу : http://dspace.onu.edu.ua
12. Carroll L. Alice's adventures in Wonderland / Lewis Carroll. Режим доступу : http://lib.ru
13. Grahame K. The Wind in the Willows / Kenneth Grahame. – Moscow: Progress Publishers, 1981. – 360 p.
14. Kipling R. Puck of Pook's Hill / Rudyard Kipling. Режим доступу : https://liteka.ru
15. MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse. Режим доступу : http://www.lancaster.ac.uk
16. Oxford Dictionaries. – Режим доступу : https://en.oxforddictionaries.com

Ананьян Э.Л.
Донбасский государственный педагогический университет

АНАЛИЗ И ДЕКОДИРОВАНИЕ МЕТАФОРЫ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА-ФИЛОЛОГА (НА МАТЕРИАЛЕ АУТЕНТИЧНОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ СКАЗКИ)

Аннотация
Раскрыта учебная целесообразность и роль работы по анализу и декодированию аутентичной метафоры как одной из составляющих стилистически-маркированного контента художественного произведения в процессе профессиональной подготовки будущего специалиста-филолога. Принимая во внимание семантические, формальные, структурные и функциональные параметры классификации метафоры, проанализированы образная, оценивающая, эмотивно-оценивающая, номинативная, когнитивная (концептуальная), анималистическая, антропоморфная, пространственная и декоративная метафоры. Исследован эксплицитный метод идентификации метафоры («Metaphor Identification Procedure» (MIP)), предложенный коллективом исследователей Pragglejaz Group. Конкретным аутентичным материалом продемонстрирован алгоритм анализа и декодирования метафоры. Доказано, что изучение метафорических образцов и моделей в канве аутентичной эмотивной прозы в рамках общего филологического анализа текста является продуктивным видом работы для студента-филолога.
Ключевые слова: метафора, троп, метод идентификации метафоры, анализ, декодирование, литературная сказка, эмотивно-экспрессивные потенции, стилистический потенциал, семантическая деривация, образная аналогия.

Ananyan E.L.
Donbas State Pedagogical University

ANALYSIS AND DECODING OF METAPHOR IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING OF PROSPECTIVE SPECIALIST-PHILOLOGIST (ON THE MATERIAL OF AUTHENTIC LITERARY FAIRY-TALE)

Summary
The educational expediency and the role of work which deals with the analysis and decoding of authentic metaphor as one of the constituents of the stylistically-marked content of the piece of fiction in the process of professional training of prospective specialist-philologist are revealed. Taking into account semantic, formal, structural and functional parameters of classification of metaphor figurative, estimating, emotive and estimating, nominative, cognitive (conceptual), animalistic, anthropomorphous, spatial and decorative metaphors are analysed. The explicit method of metaphor identification («Metaphor Identification Procedure» (MIP)) suggested by the group of researchers of Pragglejaz Group is investigated. The algorithm of metaphor analysis and decoding is shown by the examples of the definite authentic patterns. It is proved that exploring of metaphorical patterns and models in the canvas of authentic emotive prose within the frameworks of global philological analysis of the text is the productive type of work for a student-philologist.
Keywords: metaphor, trope, metaphor identification procedure, analysis, decoding, literary fairy-tale, emotive and expressive potentialities, stylistic potential, semantic derivation, figurative analogy.

УДК 821.161.2.09

КОНТАМІНАЦІЯ БІБЛІЙНОГО ТА БІЛЬШОВИЦЬКОГО ДИСКУРСУ В ПОЕМАХ «ВААЛ», «КАЇН» ВОЛОДИМИРА СОСЮРИ

Багрій М.Г.
Таврійська академія (структурний підрозділ)
Кримського федерального університету імені В.І. Вернадського

У поемах виразним є намагання поєднати ритуально-міфологічні, релігійні, християнські уявлення з ідеологічним доктринами та ідеями соціалістичного реалізму, з певними ідеологічними стереотипами совєтської системи. У статті на прикладі поем «Ваал», «Каїн» Володимира Сосюри розкривається інтерпретація біблійних образів для відображення радянської ідеології.

Ключові слова: Володимир Сосюра, соціалістичний реалізм, ідеологія, біблійна інтерпретація, сакральність, космогонія.

Постановка проблеми. Володимир Сосюра – митець, який, здавалося б, уже цілком «вріс» у ідеологічну структуру радянського суспільства, який був одним із апологетів його доктрин у цілому та концептів соціалістичного реалізму як художньої доктрини зокрема, у післявоєнний період творчості (1948-1949 рр.) звертається до, так званих «не рекомендованих», більше того, небезпечних як для тодішнього соціуму образів та мотивів. Релігійні мотиви, які з'являються у ліро-епічних творах Володимира Сосюри у кінці 1940-х років, є надзвичайно цікавим матеріалом повернення автора до метафізичних ідей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поеми Володимира Сосюри 1948 року «Ваал», «Каїн» майже не досліджені в українському літературознавстві. Окремі проблеми у цих творах розглянуто в публікаціях В. Антофійчука [1], В. Гриценка [6], С. Неміш (С. Вардеванян) [8]. Однак цілісного аналізу, трактування не лише поетикальних, а й змістових аспектів текстів з огляду на їхнє прочитання в контексті ідеологічних смислів здійснено не було.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Важливим аспектом у дослідженні поетикальних та ідіостильових особливостей трансформації біблійного матеріалу в поемах Володимира Сосюри, як уже зазначено нами при аналізі поеми «Христос» [3, с. 514], є те, що вони виявляють повернення до біблійно-образного джерела навіть у часи домінування атеїстичого дискурсу влади, що в свою чергу зумовлює намагання митця пристосуватися до вимог офіціозу та ідеологічних табу.

Особливим елементом цього ідеологічного дискурсу виступає квазірелігійна природа ідеологічного наповнення більшовицької доктрини, яка набуває своїх довершених форм у 1920-1940-их роках. «Відверта опозиційність Маркса щодо релігії і водночас перебування в контексті релігійних моделей мислення, – логічно підсумовує Валентина Align Хархун, – запрограмували двовекторність інтерпретації марксизму, засвідчену в теорії богобудівництва та ідеях ленінізму. *Марксизм уможливив прочитування ідеології як релігії* (курсив наш – *М. Б.*) […]» [13, с. 159]. Однак у більшовиків релігія стала одним із основних опонентів. Водночас Микола Бердяєв зауважує, що «для Маркса проблема релігії була перш за все проблемою зміни свідомості, пов'язаної, зазвичай, із соціальною боротьбою». Для Леніна «проблема релігії є майже проблема революційної боротьби і її постановка призначена для потреб цієї боротьби» [4, с. 131]. Загалом же, «переорієнтування релігійної енергії на реалізацію радянської ідеології зумовило релігіеморфну ознаку радянської тоталітарної цивілізації» [13, с. 161-162].

Художній світ поем В. Сосюри будується на своєрідному накладанні двох різних і різнорідних часо-просторових площин, кожна з яких має певне сакральне закорінення (як у міфологічно-ритуальному просторі, так і у тексті Святого Письма) та, разом з тим, будується на контамінації з ідеологічною та ідейно-естетичною доктриною більшовизму. Перша з цих різнопланових площин, які присутні в Сосюриному поетичному циклі – це хронотопна площина біблійних подій, що отримує особливу інтерпретацію. Друга площина – це сучасний світ автора. Звернення до сакрального тексту, його поетики виявляється в циклі поем і на рівні стилістики – у біблійних стилізаціях, алюзіях, зрештою мотивах і образній системі творів.

Мета статті. Головною метою є розгляд проблематики релігійних ідей та мотивів у поемах «Ваал», «Каїн» Володимира Сосюри в контексті біблійного та більшовицького дискурсів.

Виклад основного матеріалу. Звернення до біблійних сюжетів та образів, їх інтерпретація є закономірним явищем для всіх часів та народів, є «високими зразками духовного подорослішання суспільства, яке протистоїть вкрай політизованим процесам сучасного «богошукання» [12, с. 13]. Вислів В. Сулими є промовистою ілюстрацією до історії створення «нетипових» поем Володимира Сосюри. На жаль, суспільство країни Рад кінця 40-х років XX ст. в цілому не можемо вважати «духовно подорослішаним», воно зате є «вкрай політизованим», де прояви «богошукання» дозволялись виключно на рівні підсвідомості або ж у спеціально відведених та надійно захищених установах. В одній з таких перебував на поч. 30-х та наприкінці 40-х років митець.

Можна виокремити чотири типи варіацій біблійного сюжетно-образного матеріалу (поширимо ідею А. Нямцу [9] про такі типи в осмисленні й ампліфікації лише євангельських текстів) в представленні біблійних колізій:

1. Дописування або продовження канонічних текстів, ускладнення їх плану подій елементами повсякденностей (під повсякденностями в певний період історії будемо розуміти, йдучи за Ф. Броделем, «дрібні факти, ледь помітні в часі і просторі; що більше ви звужуєте поле спостереження, то більше у вас шансів опинитися в оточенні матеріяльного життя [...]. Коли ж ви звужуєте час спостереження до дрібних проміжків, то отримуєте чи то якусь подію, чи то якийсь факт. Подія повинна бути унікальною і єдиною: будь-який факт повторюється і, повторюючись, набуває загального характеру, або, ще краще, стає структурою. Він поширюється на всіх рівнях суспільства, характеризує його спосіб існування й спосіб дії, нескінченно його увічнюючи» [5, с. 11-12].

2. Об'єктивування схематизованих біблійних (чи легендарно-міфологічних) характеристик персонажів та їх учинків багатоаспектними та багатоплановими «морально-психологічними мотивуваннями, що усувають надприродне й незрозуміле звичайній людині» [2, с. 11].

3. У багатьох випадках осучаснення біблійних подій, їх включення у контекст духовних пошуків і проблем культурно-історичної епохи-реципієнта.

4. Дописування, розширення і продовження біблійного матеріалу [2, с. 11], антропологізація сакральної метафорики та імперативів.

Серед безлічі біблійних образів, Володимир Миколайович обирає найпоширеніші та водночас найзагадковіші: підступного Ваала, жорстокого Каїна, покірного Мойсея, жертовного Христа. До того ж два перші є водночас уособленням Зла та Гордині, інші – Милосердя та Смиренності.

«Ваал» своєрідним чином відкриває художній світ космогонічних подій, представлених у цьому циклі. Образ Ваала у Володимира Сосюри з'являється вже у поемі «Слово», написаній в 1930-их роках.

Поема починається заспівом, який мав би поєднати ідею народження людства поза межами земної кулі й міфологічну космогонію. Цей пролог є своєрідним передчуттям наближення епохи освоєння космосу людиною:

За зорями, зорями в далях безмежних / а може, між зорями й скрізь

у зміні матерії, в тьмі і пожежах, / що в вічнім борінні сплелись,

у хорах надземних жили легіони...[10, с. 78].

Ми, людство є дітьми цих «легіонів», «їх продовження, в зоряні гони / блискучу торуємо путь» [10, с. 78]. Там панує «комунізм», бо «усі там були як брати, / і світ був чудесний, той світ незборимий у сяйві добра й красоти» [10, с. 78]. Однак антагоністами у цьому світі виступають Демон (який «був іскристий, як вічне проміння, як музика і аромат») та Ваал («Стуманені крила, / як очі, і очі пусті, / пусті і холодні...»), якого «не любили / його побратими святі». І хоча «світла гіганти завжди воювали / з гігантами злоби і тьми» [10, с. 78], але коли їх зрадив Ваал, темні сили перемогли. Ваал назвав себе Саваофом, і «зіпершись на молнії й тьми легіони», почав панувати.

Ваа́л чи Баа́л (івр. לעב) був семітським богом родючості. Значення цього імені в семітській традиції – Господь, пан. Тому й у поемі «Ваал», і в поемі «Христос» Ваал проголошує себе (старозаповітним) богом.

Друга частина поеми присвячена взаєминам Адама та Єви, народження людського племені. Малям Адама «архангел Гавриїл украв» у троглодитів – дітей землі (з яких «рід рабів почать хотів Ваал», які б мали йому служити, й щоб «не боятись янголів вендетти / і вічно в тьмі для тьми і жить»), а Єву для Адама приніс архангел «з зоряних світил» [10, с.81]. Таким чином, людський рід бере свій початок від поєднання земного, профанного (Адам) та небесного, сакрального (Єва). Для Єви Адам – «кошлатий, бридкий»; вона його зраджує зі змієм з «зоряними очима». Ця частина поеми має на собі печать особистих переживань ліричного героя, який намагається з сучасності проводити паралелі зі своєю авторською концепцією космогонії.

У поемі «Каїн» «земна частина» космогонічної концепції автора (коли йдеться про земне кохання) набуває поглибленого і розширеного розвитку.

У Біблії про Каїна та Авеля нарація дуже лаконічна: у книзі Буття розповідається про те, що Єва народила Каїна, а також його брата Авеля. «Авель був вівчар, а Каїн порав землю», через деякий час брати принесли Богу жертви, «і споглянув Господь на Авеля і на його жертву, на Каїна ж і на його жертву не споглянув», Каїн розсердився, «напав на Авеля, свого брата, й убив його», через що «втікачем і волоцюгою» став на землі, а трохи згодом був відзначений тавром, «щоб не вбивав його той, хто зустріне його» [Буття 4: 2-15].

Така коротка інтерпретація власне була однією з причин спроб світової літератури заповнити «білі плями» біблійного тексту.

Не тільки в поемі «Каїн», а й у інших поемах «біблійного циклу», В. Сосюра робить спробу осягнути крізь призму образу братовбивці феномен любові та зради.

Любов? Коли ти весь щасливий / і нею сповнений украй...

Коли тобі не буде гидко, / коли ослабне творчий спис,

коли нічого, мов не видко, / коли ти вдячний їй до сліз...

Оце любов!.. [11, с. 12]

До того ж концепт «зрада» розкривається на особистісному та націо- й державотворчому рівнях. У 1948 році митець дізнався, що його дружина, його «синьооке щастя» Марія Гаврилівна – агент МДБ «Даніна» [6, с. 10]. Творчість стає тою іскрою, що не дає впасти в забуття.

Як і в поемі «Ваал», у поемі «Каїн» представлено космогонічний міф про ангелів, які були скинуті на землю з небес. Демон тут – це

... ангел той, / який повстав на владу Бога

і впав, як зламаний герой, / із зоресяйного чертога,

й разом із ним – мір'яди, / що йшли за ним у битву сміло... [10, с. 16].

Ті, що впали разом з Демоном, це – «повстанців зоряні рої», які «зчорніли в муці» [10, с. 34], «в безодню впали і зчорніли» [10, с. 16]. Повторення цього мотиву, до якого автор неодноразово повертається у своєму циклі, є, на наш погляд,

алюзією революційної боротьби, пов'язаної із падінням Російської імперії, становленням незалежної України й утратою цієї незалежності.

Народження Каїна пов'язується у поемі із тим, що Єва зрадила Адама із Демоном і з цієї зради народився той, хто уб'є свого брата. За цю зраду Бог вигнав Єву із раю, однак «поклав на Єву руку, / на серце й на чоло поклав» [10, с. 20], й це прощення дозволяє їй побачити Адама цілком іншим (він уже «не кошлатий і не дикий»), полюбити його.

Єва («життя») – це реальність, буденність з усталеними нормами, це дружина поета (згодом вона ж – Марія), яка вимушена співіснувати з Адамом («людина»), котрого сприймає як даність, здебільшого невдоволена його приземленістю. Демон, що найчастіше асоціюється з іменем Диявол або Сатана («лукавий», «противник, ворог») – це ірреальність, уявний світ, витворений в прагненні до іншого, яке попри все руйнує дійсність і, як правило, нічого не залишає натомість, лукавить. Рай – це щось недосяжне, те, до чого прагне душа, або ж простіше – тут і зараз. Внаслідок Євиної зради, тобто порушення традиційного укладу життя, «здійме руку брат на брата, уб'є молодшого твій син!.. [11, с. 10]). Ця фраза може сприйматися по-різному: нове закономірно змінює старе, або ж нова дійсність (радянська) знищить своє, національне. Отже, людині слід цінувати життя щомиті («Де ви, де ви, далекі дні життя весни і світла й правди?..» [11, с. 8] – ностальгує ліричний герой, може, за подіями становлення УНР), намагатися прикрасити його собою і не спокушатись невідомим («Коли ж скінчиться ця тюрма?..» [11, с. 10] – з розпачем вигукує Єва і, можливо, констатує життя в УРСР). Щодо образу Демона – то він також є уособленням тоталітаризму-комунізму з його підступністю та лукавством («І Демон обернувсь змією, щоб діву Раю не злякать» [11, с. 8] – так намагається виправдати зраду Єви (а, відповідно, й своєї Марії) автор).

Авторський концепт земної благословенної любові пронизаний гострим еротизмом («Спахнула кров... / І Єва пала, мов розп'ята / у трави, звихрена немов...» [10, с. 22]). Любов – «це ж як інферкція!..» [10, с. 22].

Коли народжується син Демона Каїн («Воно ж, кошлатеє і злісне...»), він зразу ж починає виявляти ознаки приналежності до світу зла: кусає Єву.

Народження Авеля має сакральні ознаки: тоді «Хмари – храми / пливли багряні, золоті...» [10, с. 25]. Відзначимо, що В. Сосюра оригінально трактує значення імені свого героя: « Й за те, що так кусає неньку, / його ми Каїном назвем / ...Їсти ж: «кай» / в Едемній мові...» [11, с. 12].

Отже, Каїн – той, хто їсть іншого. Крім того, що некрасивий зовні, він ще й бридкий душею: «злий і непокірний». Його потворність стає причиною «жорстокості з живим»: «Я за звір'ям тому й полюю, / що їх лице моє рябе / немов лякає [11, с.14], тобто він винищує тих, хто інший.

«Білявий» Авель, син Адама – протилежність сина Демона:

Сини зростали. Каїн – чорний, / Як ніч глуха, кошлатий, злий

І непокірний... [10, с. 25-26].

Авель ... карими очима дививсь на світ, / неначе крила за плечима,

щоб керувать увись політ, / тремтіли в нього... [10, с. 26].

Каїн – «жорстокий із живим», і Адам його здивовано запитує: «Чого такий ти лютий, брат?». Жінка, що з'являється з небес Авелеві («Марія... Багато в небі нас Марій» [10, с. 29]) проганяє Каїна, щоб «не заважав з очей» Авеля «кохання пити». Каїн з ревнощів до Марії убиває брата. Цей пуантний чин – убивство рідного брата, знову ж, супроводжується сакральною метафорикою – зміною «небесних труб» на «залиту кров'ю тишину»:

... Десь труби / прощально грали в вишині...

І Каїн нахиливсь над трупом / в залитій кров'ю тишині... [...]

А даль громами, / у блиску молній, наче гнів,

уже гула, мов над віками / розкрились неба горні брами, –

і голос Бога загримів [10, с. 31].

І Бог проклинає Каїна: «Моє прокляття над тобою, / як меч сіятиме в віках!..» [10, с. 32].

У монолозі поетичного персонажа Володимира Сосюри відкривається алюзія особливого міфологічного поєднання біблійного Каїна й більшовиків. Каїн, на наш погляд, проголошує стратегічну доктрину більшовизму:

Пройдуть віки [...]. Ударить час всесвітній бою,

і заклекоче все в огні... / Ми переможемо! Так треба.

Хто ми? Та ми – земний народ... / А потім підемо на небо

і Бога скинемо з висот [10, с. 35].

Ці богоборчі мотиви набувають все виразніших форм радянського антирелігійного пропагандистського дискурсу:

У вишині там тихо й пусто. / Едем замкнули на печать.

Не небо це, а дім розпусти. / Я більш не хочу Бога знать [10, с. 43].

Характерною рисою цього антирелігійного дискурсу є підкреслення вищості раціонального над ірраціональним, віри в здатність сили розуму перемогти сакральне світовідчування:

У нього блискавки?! Нічого. / У нас і мозок, як стилет.

В Едем ми знайдемо дорогу, / ми знайдем блискавок секрет! [10, с. 43].

Образ Каїна у Володимира Сосюри – сина Єви і Демона, стає, таким чином дихотомічним, протиставним образом до образу свого брата – сина Єви і Адама. Він певним чином повторює долю свого батька: за допомогою кохання «хотів злетіти він у небо, / але упав...» [10, с. 27], щоб у майбутньому, як і його батько-Демон, стати з ним (батьком) єдиним цілим (з комуністичною ідеологією) та знову розпочати війну з Богом.

Важливим архітектонічним елементом поеми «Каїн» є її розділення на кілька частин ліричними відступами, у яких авторська присутність виходить на яв через коментарі й роздуми ліричного «я». Після опису Едему, де «скрізь тишина булла німая, / в любові й мирі все жило» [10, с. 16], ліричний герой запитує: «О мій Едеме! / Можливо й мій звучав там спів?! / Ким був тоді я?» [10, с. 17]. Описуючи кохання «як інфекцію», яке спалахнуло між Адамом і Євою,

ліричний герой наголошує: «О муко / поривів крові огняних! / Ти скрізь одакова...», й визнає: «Краса запліднення, мов грім.../ Живеш у тілі ти й моїм [10, с. 22]. Коли «камінь, гострий, наче мука, / у череп Авелеві вгруз... / І він упав лицем у трави», ліричний герой вигукує: «Невже у нім і я живу?!» [10, с. 30]. Саме такі ліричні вставки сприяють власне десакралізації наративної структури поеми, переведенню її з релігійного світовідчування в інший регістр – антропоцентричного світовідображення. Володимир Моренець зауважує цю особливість Сосюриного ідіостилю уже в його ранній поезії, коли «дедалі чіткіше увиразнюються риси індивідуального поетичного мислення – гостро відчутий «смак» життя, барви звуку, точно вловлена й передана психологія миті, несподіваний образний синтез вражень [...]. Та головне – це особлива злитість суб'єкта лірики з навколишньою дійсністю (навіть, якщо йдеться про особливу історичну дійсність, створену самим поетом – *М. Б.*), абсолютна і беззастережна відкритість його особистісних рефлексій, що за відсутності інших визначень описуватиметься поняттями «щирість» та «задушевність» [10, с. 10-11].

Висновки і пропозиції. Загалом творчість Володимира Сосюри 1940-их років стає, зокрема, проявом того, як «тоталітарна цивілізація замикається на репродукуванні сакрального, що мало виразний християнський характер. Саме апеляція до християнських кодів як активізація традиції уможливлювала продуктивність і живучість тоталітарної цивілізації» [14, с. 171]. Художня спроба автора «освоїти» євангельські наративні стратегії стає одночасно й намаганням реактивізувати квазірелігійну радянську міфологію.

Таким чином, Володимиром Сосюрою у поемах «Каїн», «Ваал», «Мойсей», «Христос», котрі можемо розглядати як своєрідний цикл [3], створено художній світ, що ґрунтується на релігійній та ритуально-міфологічній космогонії й концепції народження «нової» людини. При написанні цих творів використано як біблійні сюжети, так і апокрифи та легенди про створення світу. Одночасно тут задекларoване намагання автора поєднати ідеологічні постулати комуністичного світогляду та релігійного світобачення та світовідчування.

Список літератури:

1. Антофійчук В. І., Нямцу А. Є. Євангельські мотиви в українській літературі кінця ХІХ – ХХ ст. / Володимир Антофійчук, Анатолій Нямцу. – Чернівці: Рута, 1996.
2. Антофійчук В. Образ Іуди Іскаріота в українській літературі / Володимир Антофійчук. – Чернівці: Рута, 1999.
3. Багрій М. Г. Біблійний та більшовицький дискурси у поемі Володимира Сосюри «Христос» / М. Г. Багрій // Молодий вчений : науковий журнал. – 2016. – № 3 (30). – 662 с. – С. 514–518. Режим доступу : http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/3_30_2016.pdf
4. Бердяев Н. Истоки и смысл русского комунизма / Николай Бердяев. – Москва: Наука, 1990.
5. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XVI – XVIII ст. – Том 1: Структури повсякденності: можливе і неможливе / Фернан Бродель: пер. з французької Г. Філіпчука. – К.: Основи, 1995.
6. Гриценко В. Одкровення предтечі, ачи сповідь пророка? Фантастика й реальність у поемах В.Сосюри «Ваал», «Каїн», «Христос» // Дивослово. – 2001. – №1. – С. 9-12.
7. Моренець В. Володимир Сосюра / Володимир Моренець // Володимир Сосюра. Вибрані твори: У 2-х т. / Володимир Сосюра. – К.: Наукова думка, 2000. – Т. 2.
8. Неміш С. Ґностичні інтерпретації старозаповітної оповіді про Каїна та їх рецепція в українській вербальній культурі / Світлана Неміш // Sacrum і Біблія в українській літературі / За ред. І. Набитовича. – Lublin: Ingvarr, 2008. – С. 61–70.
9. Нямцу А. Є. Новый Завет и мировая литература / Анатолій Євгенович Нямцу. – Черновцы: Черновицкий госуниверситет, 1993.
10. Сосюра В. Твори: У 2-х т. – К., 1978.
11. Сосюра В. Каїн. Поема // Київ. – 1990. – №12. – С. 7-25.
12. Сулима В. Біблія і українська література: Навч. посібник. – К.: Освіта, 1998.
13. Хархун В. Освячення профанного: sacrum в українській літературі тоталітарного періоду / Валентина Хархун // Sacrum і Біблія в українській літературі / За ред. І. Набитовича. – Lublin: Ingvarr, 2008. – С. 319–327.
14. Хархун В. П. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації / Валентина Петрівна Хархун. – Ніжин: ТОВ «Гідромакс», 2009.

Багрий М.Г.
Таврическая академия (структурное подразделение)
Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского

КОНТАМИНАЦИЯ БИБЛЕЙСКОГО И БОЛЬШЕВИСТСКОГО ДИСКУРСА В ПОЭМАХ «ВААЛ», «КАИН» ВЛАДИМИРА СОСЮРЫ

Аннотация
В поэмах выразительным является попытка совместить ритуально-мифологические, религиозные, христианские представления с идеологическим доктринами и идеями социалистического реализма, с определенными идеологическими стереотипами советской системы. В статье на примере поэм «Ваал», «Каин» Владимира Сосюры раскрывается интерпретация библейских образов для отображения советской идеологии.

Ключевые слова: Владимир Сосюра, социалистический реализм, идеология, библейская интерпретация, сакральность, космогония.

Bagriy M.G.
Taurian Academy (a structural unit)
Crimean Federal University named after Vladimir Vernadsky

KONTAMINACIYA BIBLICAL AND BOLSHEVIK DISCOURSE IN THE POEMS «VAAL», «KAIN» VOLODUMYR SOSJURA

Summary
In this poem's there is a noticeable attempt to combine ritual, mythological, religious Christian ideas with ideological doctrines and ideas of socialist realism, using some ideological stereotypes of Soviet system. In article on example of the poems «Vaal», «Kain» V. Sosjury uncover interpretation biblical image for image of the soviet ideology.
Keywords: V. Sosyura, socialistic realism, ideology, biblical interpretation, sacred, cosmogony.

УДК 811.1'36:164.4

НОРМАЛІЗАЦІЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПИСЕМНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В ПЕРІОД XVII-XVIII СТОЛІТЬ

Висоцька Р.Р.
Національний університет «Львівська політехніка»

Подана стаття присвячена періодам розвитку французької мови. Особливу увагу звернено на новофранцузький період, оскільки саме в цей час окреслюються норми літературної мови. Проведено аналіз тенденцій розвитку мови в області фонетики, граматики, лексики. Визначено особливості літературної мови 18 століття. Проведено паралель з особливостями розвитку писемної мови 16 та 17 століть.
Ключові слова: діалект, писемність, літературна норма, народність, стиль.

Постановка проблеми. Питання виникнення французької мови є беззаперечним: вона, як і всі інші романські мови, розвинулися з латинської, а точніше, з народної латині Південної Галлії, яка в свою чергу, як відомо, дала початок прованському діалекту. Французька мова належить, таким чином, до тієї рідкісної групи індоєвропейський мов, мова-основа яких історично засвідчена та доступна для вивчення.

Як відомо, історію французької мови прийнято ділити на наступні періоди розвитку: старофранцузький (IX-XIII), середньофранцузький (XIV-XV), новофранцузький (XVII-XVIII) [1, с. 106]. Старофранцузький період – це період розквіту феодалізму у Франції і розвиток тенденції до створення великих феодальних об'єднань. Він характеризується початком становлення французької писемно-літературної мови на певній діалектній основі. В цей період діалекти представляють собою дуже важливу основу для створення літературної норми. Середньофранцузький період –це час, який характеризується посиленням процесу економічного, політичного та територіального об'єднання Франції. Також поступово відбувається підготовка до освітнього процесу французької нації. Разом з тим, це період подальшого зміцнення літературної мови і створення основних передумов для її розвитку як національної писемно-літературної мови [1, с. 107].

Аналіз останніх досліджень. В процесі нашого дослідження, було проаналізовано наступні роботи. Питанням становлення французької літературної норми цікавилися такі лінгвісти як Бернар Кемада та Ален Рей, які зробили вагомий внесок у розробку проблем нормування французької мови, співіснування кількох нормативних моделей, неології, словникового позначення лексики. В Україні з тематики нормування французької мови опубліковано монографію О.С.Клименка. В працях українського вченого звернено увагу на лінгвокультурні особливості нормо твірної діяльності щодо французької мови у Франції.

Мета дослідження. В поданій роботі ми звертаємо особливу увагу на новофранцузький період, оскільки саме в цей час завершується формування французької держави та остаточно окреслюються норми французької національної літературної мови.

Швидкість розвитку французької літературної норми пов'язана з розвитком концепту Bon usage (правильне вживання) в національній свідомості французів і за теперішніх умов відбиває етап переходу від академічної норми до більш демократичної. Системний розгляд нормоутворення дозволив виявити основні особливості формування французької літературної норми в конкретних історичних умовах, що донині не **було предметом дослідження сучасної романської філології**.

Виклад основного матеріалу. Як вже зазначалося в попередніх роботах, в XIII столітті в писемно-літературній мові склалася певна традиція в області фонетичних та граматичних норм.

Однак до XVII століття, ще не існувало строго фіксованих, загальноприйнятих правил вживання писемно-літературної мови. Тому не тільки в середньофранцузький період, а й в період освіти французької нації, спостерігалися певні коливання як і в граматичних та фонетичних нормах [4, с. 250].

В XVII столітті особливо гостро виникло питання нормування літературної мови, тобто виникла необхідність встановити та зафіксувати таку її письмову та усну форму, яка була б зразковою та загальноприйнятою. Нормування літературної мови було тісно пов'язане з історичним розвитком французької нації та французької національної мови, бо як відомо, головною ознакою існування нації є єдність мови на всій території держави. В XVI столітті французька мова витісняє латинь з державних установ, а в XVII ст. утверджується як офіційна мова французької держави.

Безумовно, після того як французька писемно-літературна мова почала функціонувати як ділова мова державних установ Франції, замість латинської, вона проникає навіть в найвіддаленіші містечка Франції [4, с. 243]. Як наслідок, ступінь поширення норм писемно-літературної мови головним чином залежало від двох факторів: від культурного рівня населення та діалектної основи розмовної мови.

В XVII ст. в зв'язку з розвитком та укріпленням абсолютизму в Франції, Париж стає потужним культурним центром країни, що зіграло велику роль в нормалізації літературної мови. З розвитком культури збільшувався інтерес придворних до питань літератури та мови. В цей час з'являється термін *honnête homme*, що означав «освічена, вихована людина» [4, с. 253]. Розвиток граматичної науки та об'єднуюча роль літературної мови призвели до необхідності остаточного встановлення і фіксації її фонетичних і граматичних норм. Проблема нормування літературної мови була блискуче вирішена теоретиками XVII століття, а особливо Франсуа Малербом. Основним завданням, яке ставив перед собою теоретик, було виправлення стилю поетичної мови на основі трьох вимог: мова повинна бути правильною, чіткою та зрозумілою. Правила, встановлені Малербом стосувалися не тільки поетичної мови, але і загальнолітературної. Він вважав, що в високій поезії «dans la haute poésie» не повинні вживатися ні технічні, ні медичні терміни, ні народні вислови. Він був проти архаїзмів та запозичень, оскільки вважав, що вони можуть бути незрозумілим для народу. Популярність вченого, як і його теорія, швидко росла. В 1609 році виникає напрямок «пуризм» (від слова *pure* – «чистий») [3, с. 158].

В 1635 році за ініціативою Рішельє була створена Французька академія, перед якою були поставлені різного роду завдання: створити риторику, поетику, граматику та словник. Видання риторики та поетики так і не здійснилося, а лексикографічна робота Академії йшла дуже повільно. Тільки в 1694 році було створено академічний словник, який відображав лише той запас слів, які вживалися в колах дворянської інтелігенції Парижа. Що стосується встановлення та фіксації фонетичних та граматичних норм загальнолітературної мови на основі принципів Малерба, то ця теоретична основа не тільки була прийнята членами Академії, а отримала подальший розвиток у вченнях великого теоретика мови Клода Вожла.

Якщо Малерб ставив перед собою завдання виправити мову поезії, то для Вожла нормування французької загальнолітературної мови стало головною ціллю. Основним та єдиним критерієм, яким необхідно керуватися при встановленні зразкової норми, на думку Вожла, було поняття «*bon usage*», тобто найбільш правильне вживання мови [3, с. 168]. В передмові до своєї роботи «Les remarques sur la langue françoise», він пише, що не збирається встановлювати свої правила, і не буде проводити реформи, а лише прагне вказати правильне вживання слів і у всіх незрозумілих випадках встановити те, що є правильним. Основним критерієм для встановлення зразкової норми Вожла висуває розмовну літературну мову, тобто ту мову, яка знаходиться під найбільшим впливом писемно-літературної мови. Тому Вожла не обмежується тільки вивченням розмовної мови, він пропоную звертатися і до творів кращих письменників, тобто писемно-літературній мові. Вивчаючи вживання зразкової норми в різних літературних стилях, Вожла прийшов до висновку, що в творах кращих письменників, не залежно від стилю, зазвичай вживається поняття «*bon usage*». На думку теоретика, в писемно-літературній мові не повинні вживатися тільки ті слова, які більше не вживаються в розмовній літературній мові. Всі свої спостереження він виклав в своїй єдиній теоретичній праці «Les remarques sur la langue fransoise», виданій в 1647 році, куди ввійшло 549 зауважень [5, с. 108].

Хоча члени Академії не проводили безпосередньої роботи над створенням граматики французької мови, однак їхня діяльність в області нормування загальнолітературної мови була доволі плідною.

Досить значущу роль в розповсюдженні норм літературної мови відіграли відділення паризької Академії в Марселі, Ліоні, Тулузі, Арле. Ці провінційні академії підпорядковувалися паризькій Академії, та головним їхнім завданням було засвоєння теорії пуризму та поняття «*bon usage*». Роль цих академій в поширенні літературної мови полягала, головним чином, в тому, що серед міщан прививався інтерес до питань літератури та мови. Як і в Парижі створювалися салони, де обговорювалися питання мови та літератури, і це сприяло уніфікації норм літературної мови.

Наприкінці XVII ст., великий вплив на нормування розмовної літературної мови і на її поширення в провінціях мала французька література; твори письменників-класиків стали зразками не тільки для писемної, а і для усної літературної мови [2, с. 140].

На подальший розвиток мовних теорій великий вплив мала раціоналістична філософія Рене Декарта. Він вважав, що основою будь-якого знання є розум. Згідно з його вченням, істина осмислюється розумом і підтверджується ясністю понять, а не досвідом або практикою.

В кінці XVII ст. у Франції спостерігається падіння абсолютної монархії, і XVIII століття ознаменувало собою новий етап в розвитку сус-

пільного життя Франції, і отримало назву епохи Просвітництва. Зміни в суспільному житті Франції не могли не відобразитися на подальшому розвитку мовних теорій. Розширюється сфера вживання розмовної літературної мови: в XVIII ст. Вожла вивчав поняття «*bon usage*» в розмовній мові найбільш освічених людей придворного товариства, до початку XVIII ст. норми літературної мови серед населення Парижу розповсюджувались значно ширше. Стиль мови придворного товариства ставав архаїчним і все більше піддавався впливу прогресивної частини суспільства, мова якого включала велику кількість спеціальних термінів, неологізмів та народних висловлювань. Таким чином, усна форма літературної мови широко поширювалася серед населення Парижа, і значно збагачувався словниковий запас такої мови, що відображало зміни в розвитку суспільства [6, с. 43].

В XVIII столітті теоретики мови – Дюкло, Фроман, Дюмарсе продовжували роботу по уточненню норм писемно-літературної мови, однак теоретична основа цієї роботи дещо змінилася: в XVIII ст. утверджується думка, що в творах класичної літератури французька мова досягла своєї досконалості, і як наслідок, потрібно зберігати мову на досягнутому рівні, а всі зміні, розглядалися як такі, що ведуть до мовного занепаду. Перед Академією поставало запитання, як практично зафіксувати норми літературної мови творів письменників-класиків. Було прийнято рішення перевидати ці твори і додати відповідних коментарів в області лексики, морфології та синтаксису. Однак ця робота була не завершена, оскільки в процесі вияснилось, що певні конструкції і форми, які вживалися в XVII ст. вже застарілі.

В середині XVIII століття появляється ціла низка робіт по загальному та порівняльному мовознавстві. Дослідження в галузі граматичного ряду мови підпорядковувалися логіці, граматика ставала все більш абстрактною. Принцип «*usage*» все більше піддавався критиці, і вважався таким, що вийшов з вжитку. Теоретика Вожла порівнювали з фізиком, критичне ставлення до методів його роботи не зменшувалося. Таким чином, в XVIII столітті проводилася подальша робота по нормуванні літературної мови. Негативна сторона цієї роботи полягала в тому, що при визначенні мовної норми перевагу надавали логіці, вважаючи, що термін «*usage*», повинен підкорюватися розуму та традиції. Такий підхід до аналізу мовних явищ часто призводив до того, що всі невластиві мові явища приймалися як обов'язкові. Вплив раціоналістичної граматики був досить великим не тільки в Франції, але і за її межами [7, с.120].

В лексикографічній роботі Академії відбулися значні зміни. Зменшилися обмеження словникового запасу літературної мови, що було пов'язане з напрямком раціоналізму, згідно якого, кожне слово це засіб точної передачі думки. Поставало запитання про вживання в писемно-літературній мові наукових термінів, що пояснювалося цікавістю суспільства до розвитку науки та техніки. Все це говорило про те, що запас слів, яким користувалися письменники XVII ст., був недостатнім для письменників XVIII ст. Серед членів Академії були консерватори, які намагалися зберегти «благородний стиль» XVII ст., але під впливом прогресивних теоретиків та письменників, вони поступово втрачали свої позиції. А Французька Енциклопедія, видана за ініціативи Дідро і Д'Аламбера повністю відображала розвиток словникового запасу літературної мови. В Енциклопедію було включено все багатство нових і тих термінів, що змінилися. Створення Енциклопедії знаменувало собою революційний розвиток свідомості буржуазії, навколо цього видання зібралися відомі представники науки, мистецтва, філософії, літератури того часу.

Навіть найбільш консервативні члени Академії повинні уступити своїм позиціям в лексикографічній роботі і признати можливість вживання неологізмів та спеціальних термінів в літературній мові. Було признано три літературних стилі: високий стиль, середній стиль та простий. Писемно-літературна мова швидкими кроками йшла до звільнення від усіх штучних перешкод в галузі зменшення словникового запасу. Але повне знищення цих перешкод наступить лише після революції 1789 року.

В XVIII столітті зростає сфера розповсюдження літературної мови. Латинська мова вже перестає вживатися в поезії, в університетах вона ще вживалася, але багато вчених вже висловлювались за її виключення з програм, особливо в другій половині XVIII ст., коли під впливом педагогічних поглядів Руссо, почала укріплюватися нова система викладання. Початкова освіта перебувала на дуже низькому рівні. Не було ніяких програм, не було навіть достатньої кількості викладачів. Тому в провінціях інколи ціле покоління залишалося без освіти. Таким чином, і в XVIII ст., поширення та засвоєння норм літературної мови, особливо серед населення провінції, не могло здійснюватись через школу [3, с. 258].

Одним із джерел поширення норм літературної мови було зміцнення культурних і економічних зв'язків. Крім того, велику роль відігравала класична література, яка набувала все більшої популярності серед міського населення провінції. В кінці XVIII ст., французька літературна мова стала живою розмовною мовою більшості міського населення. Цьому також сприяв розвиток в містах преси, театрів, клубів. В XVIII ст., французька мова починає поширюватися і за межами Франції. Це було пов'язано зі зміцненням культурного та економічного впливу Франції та інші країни Європи, а також з популярністю, яку мали в цих країнах французька філософія і література. Французька мова стає мовою міжнародної дипломатії та торгівлі. Розмовна літературна мова поширюється і серед привілейованих верств населення різних країн; знання французької мови розглядалося як признак культури.

Нормувальний вплив літературної мови всередині країни значно збільшився після французької революції. Французька буржуазна революція 1789 року була підготовлена всією історією розвитку французької нації. Як відомо, ніякі зміни в економічному, соціальному та політичному плані суспільства не мають безпосереднього впливу на розвиток фонетичного та граматичного порядку. Що стосується словникового запасу мови, то він яскраво відображав всі зміни, які

відбувалися в житті суспільства. І тому, розглядаючи вплив, який французька революція могла спричинити на мову, можна говорити про зміни її словникового складу і про подальший розвиток французької національної мови в плані її остаточного утвердження як єдиної мови французької нації [9, с. 208].

Після революції буржуазна ідеологія одразу вплинула на національну мовну політику, що призвело до повного знищення не тільки місцевих говірок, а й мови національних меншин. Перед революційною владою перш за все поставало питання, яким чином донести до народу всі революційні постанови і революційну літературу. Висувались пропозиції перекладати з французької мови на мови на мови національних меншин і навіть на місцеві діалекти, але це потребувало значного фінансування і не виправдало себе, тому що по-перше, не тільки більшість діалектів не мало писемності, але навіть там де була писемність, більшість населення було неграмотним. Тоді постала потреба необхідності єдиної мови нації: оскільки нація – це одна мова, кожен громадянин повинен говорити французькою мовою. На чолі цього руху став аббат Грегуар, який написав листа у всі департаменти Франції з проханням отримати відповідь на запитання про ступінь поширення французької літературної мови, в якому стані знаходяться діалекти і мови національних меншин і т.д. В департаментах, розташованих на півночі та ближче до центральної Франції, картина мінялася: діалектна основа говорів була тією ж що і в літературній мові, хоча в народній мові спостерігалися значні відхилення від літературної мови [8, с. 179].

Отримавши всі свідчення, аббат Грегуар написав свою відому доповідь Конвенту, в якій він говорив, що тільки в центральних департаментах розмовляють виключно французькою мовою, а в прикордонних областях населення розмовляє німецькою, іспанською, італійськими мовами. В 1793 році був опублікований декрет про освіту початкових шкіл, в якому йшлося про те, що всі предмети повинні викладатися на французькій мові. Таким чином, школа була державною установою, яка проводила політику мовної єдності. Проте, в період Директорії (1795-1799) розвиток і укріплення навчального процесу зазнає великої невдачі. Французька мова укріпилася лише в середніх та вищих навчальних закладах, звідки повністю була витіснена латинь. За часів Наполеона держава перестає займатися навчальними школами, і вони починають підпорядковуватися місцевим організаціям. Це призводить до занепаду навчальної освіти.

Окрім політики, яку проводила революційна влада, саме життя вело до того, що літературна мова все більше витісняла говори. Засвоєння норм літературної мови відбувалося також через театр, революційні та суспільні заходи. Таким чином, якщо після революції не можна говорити про цілковите зникнення говорів, все ж літературна мова почала вживатися порівну з говорами там, де вона раніше не вживалася. Мови національних меншин: прованська, баскська, бретонська, під дією національної буржуазної політики, поступово уступали місце французькій мові. Єдність норм національної мови остаточно утвердилася в кінці XIX ст., коли в 1896 році в Франції було введено обов'язкова всезагальна початкова освіта.

Висновки дослідження. Отож, історія французької мови показує, що, не зважаючи на широке розповсюдження аналітичних засобів вираження граматичних значень, флексія продовжує займати окреме місце в системі французької мови, нерівномірно будучи розподіленою в частинах мови: найслабше вона виражена в іменниках, а найповніше в дієслівній системі.

Список літератури:

1. Будагов Р.А. Развитие французской политической терминологии в 18 в./ Р.А. Будагов. – Ленинград, 1940. – 288 с.
2. Гуковская З.В. «Заметки о французском языке» Вожля и проблема французского языка в 18 в./ З.В. Гуковская. – Москва, 1950. – 240 с.
3. Baulier Fr. Contribution a l'étude de l'inversion du sujet après la conjonction «et». Français Moderne / Fr. Baulier, 1956, n 4.
4. Borlé E. Observation sur l'emploi des conjonctions de subordination dans la langue du XVI siècle / E.Borlé. – Paris, 1927. – 357 pp.
5. Gougenheim G. Grammaire de la langue française du XVI siècle. Par Georges Gougenheim / G.Gougenheim. – Lyon-Paris, IAC, 1951. – 154pp.
6. Huguet E. Dictionnaire de la langue française du XVI siècle / E.Huguet. – Paris, Champion, 1925. – 369 pp.
7. Livet Ch.-L. La grammaire française et les grammairiens du XVI siècle / Ch.-L.Livet. – Paris, Hachette, 1958. – 159 pp.
8. Vaugelais Cl. Remarques sur la langue française / Cl.Vaugelais. – Paris, 1647. – 348 pp.
9. Zander E. Recherches sur l'emploi de l'article dans le français du XVI siècle comparé aux autres époques de la langue / E.Zander. – Diss. Lund, 1892. 507 pp.

Высоцкая Р.Р.
Национальный университет «Львовская политехника»

НОРМАЛИЗАЦИЯ ФРАНЦУЗСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПИСЬМЕННО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА В ПЕРИОД XVII-XVIII ВЕКОВ

Аннотация
Данная статья посвящена периодам развития французского языка. Особое внимание обращено на новофранцузький период, поскольку именно в это время определяются нормы литературного языка. Проведен анализ тенденций развития языка в области фонетики, грамматики, лексики. Определены особенности литературного языка 18 века. Проведена параллель с особенностями развития письменной речи 16 и 17 веков.
Ключевые слова: диалект, письменность, литературная норма, народность, стиль.

Vysotska R.R.
Lviv Polytechnic National University

NORMALIZATION OF FRENCH NATIONAL-WRITTEN LITERARY LANGUAGE DURING XVII-XVIII CENTURIES

Summary
The present article is devoted to the period of the French language. Particular attention is paid to new French period, as at this time the rules of French literary norm are underlined. An analysis is made of trends of language norm in phonetics, grammar and vocabulary. The features of literary language of the 18th century are characterized too. A parallel with the features of written language of 16 and 17 centuries is drawn.
Keywords: dialect, writing, literary norm, nationality, style.

УДК 811.161.2'255.4:821.111

РОЛЬ АНТОНІМІЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ У ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ

Голуб О.М., Фоменко В.І.
Донбаський державний педагогічний університет

Стаття присвячена розгляду антонімічного перекладу як однієї з лексико-граматичних трансформацій. Автори аналізують приклади мовного антонімічного перекладу – формальної негативації, позитивації й анулювання двох наявних у реченні негативних компонентів. Досліджується також контекстуальний антонімічний переклад, який розглядають як найвищий ступінь прояву семантичного розвитку. Особлива увага приділяється способам передачі конструкції типу “I wish I could” засобами української мови у художньому перекладі. Матеріалом дослідження виступає текст роману Дж. К. Ролінґ ‘Harry Potter and the Philosohper’s Stone’ та його переклад українською мовою, здійснений В. Морозовим.
Ключові слова: Формальний антонімічний переклад, контекстуальний антонімічний переклад, негативація, позитивація, анулювання двох наявних у реченні негативних компонентів.

Постановка проблеми. Проблеми підготовки перекладачів активно дискутуються у сучасному освітянському просторі. Одним з аспектів, що підлягає аналізу, є питання про те, яких фахівців потребує сучасне суспільство: спеціалістів з фахових мов (науково-технічного) чи художнього перекладу. Не применшуючи в жодному разі досягнень фахівців з фахових мов, все ж не погоджуємося з тими з них, хто вважає, що дослідження з художнього перекладу зараз є не на часі. Ця думка ґрунтується на таких аргументах: сучасна наука має бути прагматичною, вимогою ринкової економіки є конкретна практична користь від того чи іншого дослідження (наприклад, укладання словників окремих терміносистем) тощо. На наш погляд, художній переклад є не менш важливим. Без нього неможливе формування освіченого, культурного, морально й естетично багатого суспільства у період глобалізації. Саме художній переклад відкриває Україні доступ до скарбниці світової як дитячої літератури, так і творів для дорослих, а також представляє українську літературу світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні проблеми перекладознавства та підготовки перекладачів піднімаються у дослідженнях В. І. Карабана, І. В. Корунця, В. Коптілова, Л. М. Черноватого та ін., актуальні дисертації готуються з проблем відтворення стилістичних засобів у перекладі дитячої літератури (А. Є. Потапова), інтерконтекстуальності як проблеми перекладу (Л. В. Грек), перекладу

драми (В. І.Матюша), лексичних модуляцій у художньому перекладі (Г. О. Гарбузова) тощо. Кожне з таких досліджень зміцнює теоретичну базу українського перекладознавства та сприяє удосконаленню системи підготовки висококпрофесійних перекладачів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Практичні курси перекладу значну увагу приділяють формуванню уміння застосовувати різні трансформації у перекладі. Це, у свою чергу, потребує узагальнення актуального досвіду провідних перекладачів-практиків.

Мета статті. Отже, метою запропонованої статті є аналіз антонімічного перекладу як однієї з найуживаніших лексичних трансформацій. Матеріалом для нашої розвідки ми обрали роман J. K. Rowling 'Harry Potter and the Philosopher's Stone' [9] і його переклад, здійснений В. Морозовим [6].

Доцільність обрання саме цього роману для аналізу підтверджується поглядами багатьох фахівців-перекладознавців на нього як на матеріал, що сприяє розв'язанню «сітки перекладацьких проблем» [1, с. 3]. Маємо на увазі передусім дисертації М. В. Бережної [1] та А. Є. Потапової [5].

Виклад основного матеріалу. Антонімічний переклад як лексико-граматичну трансформацію розглядаємо як використання у перекладі заперечної форми замість стверджувальної і навпаки (формальний/мовний антонімічний переклад) і як використання протилежного поняття у перекладі (контекстуальний антонімічний переклад), наприклад: *Harry knew he ought to feel sorry that Mrs Figg had broken her leg, **but it wasn't easy** when he reminded himself it would be a whole year before he had to look at Tibbles, Snowy, Mr Paws and Tufty again* [9, с. 22]. – *Гаррі розумів, що негарно радіти з приводу зламаної ноги місіс Фіґ, **але стриматися було важко,** бо він збагнув, що тепер лише через рік знову побачить знімки Мурчика, Білосніжки, Лапоньки і Марсика* [6, с. 26]. Заперечна форма присудка у вихідному реченні передається стверджувальною формою у перекладі. Розглянемо інший приклад: *He rolled on to his **back** and tried to remember the dream he had been having* [9, с. 19]. – *Він ліг **горілиць** і спробував пригадати свій сон* [6, с. 22]. Одна й та сама поза Гаррі Поттера в оригіналі виражається через сему «спина», а у перекладі акцент зроблено на семах «обличчя», «вгору»: **back** – the rear part of the human body especially from the neck to the end of the spine [8]; **горілиць** – обличчям догори; протилежне ниць [7]. У цьому та подібних випадках спостерігаємо контекстуальний антонімічний переклад.

У класифікації антонімічного перекладу, слідом за В. І. Карабаном [3, с. 291], традиційно виділяємо такі види:

1) негативація (слово або словосполучення без формально вираженої суфіксом або часткою заперечувальної семи замінюється в перекладі на слово з префіксом **не-** або словосполученням з часткою **не**) [так само], наприклад: *He turned to smile at the tabby, but **it had gone*** [9, с. 13]. – *Усміхнувшись, він повернувся до кицьки, але **її** вже там **не було*** [6, с. 13].

2) Позитивація (слово чи словосполучення з формально вираженою заперечувальною семою замінюється в перекладі на слово або словосполучення, які не містять вираженого негативного компонента) [так само]. Часто така заміна вимагає й інших перетворень у реченні, наприклад: *Ten years ago, there had been lots of pictures of what looked like a large pink beach ball wearing different-coloured bobble-hats – but Dudley Dursley **was no longer a baby*** [9, с. 19]. – *Десять років тому там стояло безліч фотографій чогось такого, що нагадувало великий рожевий надувний м'ячик у різнокольорових шапочках з бомбончиками, але **тепер** Дадлі Дурслі **виріс*** [6, с. 22]. У випадку з *no longer – тепер* спостерігаємо формальний антонімічний переклад, власне, позитивацію, при цьому вона приводить до необхідності застосування антонімічного перекладу й у парі *was (no longer) a baby – виріс*.

3) Анулювання двох наявних у реченні негативних семантичних компонентів [так само], наприклад, *Potter wasn't such an unusual name* [9, с. 9]. – *Поттер – звичайне (розповсюджене) прізвище* (переклад наш – *О. Г.*). У перекладі складних речень із заперечувальною часткою **not** (й з іншими елементами, що містять негативну сему) та сполучниками **until**, **unless** тощо застосовується антонімічний переклад, спричинений не лише суто мовними, а ще й позамовними факторами (як-от емоційне навантаження): *It was plain that whatever 'everyone' was saying, she was **not** going to believe it **until** Dumbledore told her it was true* [9, с. 14]. – *Було очевидно, що, попри всі чутки, вона **повірить** їм **лише тоді,** коли їх підтвердить Дамблдор* [6, с. 15].

Подвійне заперечення «в англійському мовленні вживається значно частіше, ніж в українському мовленні» [4, с. 334]. В. І. Карабан систематизував випадки застосування мейозису у перекладах з української англійською мовою, наприклад: *Його метод **досить схожий** на велику загальну теорію у фізиці.* – *His method is **not unlike** the Grand Unification Theory in physics* [так само].

Розглянемо, які конкретні лінгвістичні та екстралінгвістичні умови викликають необхідність застосування антонімічного перекладу.

Мовний антонімічний переклад неминучий, коли один із стійких еквівалентів у парі містить імпліцитну негативну сему. Такі приклади в романі J. K. Rowling 'Harry Potter and the Philosohper's Stone' і його перекладі українською, здійсненому В. Морозовим [6], трапляються часто: *grudgingly – неохоче, suddenly – несподівано, to keep somebody away – не знатися з кимось, casually – недбало, still – непорушно.* Наявна у значенні наведених і подібних лексичних одиниць негативна сема не виражена формально, але стає очевидною, завдяки аналізу їхньої семантики: **grudging** – *un**willing**, reluctant*; **sudden** – *happening or coming **un**expectedly*; **to keep away** – *to **avoid** smb or smth*; **casually** – *feeling or showing **little** concern*; **still** – ***devoid** or obstaining from motion* [8]. Вивчення випадків формальної реалізації негативної семи у мові перекладу показує, що зазвичай така негативація не потребує зміни структури речення, сама по собі не приводить до трансформацій, наприклад: *It was on the corner of the street that he noticed the first sign of something **peculiar** – a cat reading a map*

[9, с. 8]. – *Уже на розі вулиці він помітив першу ознаку чогось* ***незвичайного*** *– кицьку, яка уважно вивчала мапу* [6, с. 6]. Знову прослідковується заперечувальна сема у значенні слова **peculiar** – *different from usual or normal* [8], *i. e. not usual, not normal.*

Традиційні антонімічні відповідники мають усталені фрази, кліше, фразеологізми тощо, наприклад: ‘*We may never know*.’ [9, с. 15]. – *«Можна лише здогадуватися»* [6, с. 16] – позитивація. – *We'd better get this over with* [9, с. 17]. – … *не марнуймо часу* [6, с. 19] – негативація. У багатьох випадках використання антонімічного перекладу залежить не тільки від стилю тексту, контексту тощо, а й від вибору перекладача, який на власний розсуд оцінює правильність конструкції, ступінь виразності тощо. Отже, в останньому прикладі можливий варіант без зміни знаку висловлювання: *Покінчимо з цим. / Завершимо цю справу*. та ін.

Аналіз тексту роману J. K. Rowling ‘Harry Potter and the Philosohper's Stone’ і його перекладу українською [6] показує, що конструкції зі словами **hardly**, **little**, **last**, **almost** та ін. часто спричиняють використання заперечної форми у перекладі, наприклад: *Although owls normally hunt at night and are* ***hardly*** *ever seen in daylight* … [9, с. 10]. – *Хоча сови полюють переважно вночі і* ***майже ніколи не*** *літають удень* … [6, с. 10]. ‘*We've had precious* ***little*** *to celebrate for eleven years*.’ [9, с. 13]. – –*Цілих одинадцять років ми* ***майже нічого*** *не святкували*. [6, с. 14]. … *the very* ***last*** *place you would expect astonishing things to happen* [9, с. 18]. – … ***нітрохи не скидаючись*** *на місце, де могло б статися щось дивне* [6, с. 21]. ‘*Sorry,*’ *he grunted, as the tiny old man stumbled and* ***almost*** *fell* [9, с. 9]. – –*Перепрошую, – буркнув він маленькому старому чоловічкові, що заточився й* ***мало не*** *впав* [6, с. 8].

За своєю семантикою прислівник **without** є заперечним (*used as a function word to indicate the absence or lack of something or someone* [8]), тому негативна сема є експліцитною у перекладі, наприклад: *Harry Potter rolled over inside his blankets* ***without*** *waking up* [9, с. 18]. – *Гаррі Поттер,* ***не прокидаючись****, повернувся у ковдрах на другий бік* [6, с. 21].

В конструкції **neither … nor** дієслово-присудок, вживається у стверджувальній формі, тоді як в українській мові, окрім повторюваних сполучників **ні … ні** із заперечною часткою **не** вживається і дієслово-присудок, наприклад: … *for* ***neither*** *as a cat* ***nor*** *as a woman* ***had*** *she* ***fixed*** *Dumbledore with such a piercing stare as she did now* [9, с. 14]. – … *бо* ***ні*** *кицька,* ***ні*** *жінка* ***не*** *могли б так пронизливо вп'ятися очима в Дамлдора* [6, с. 15].

Застосування антонімічного перекладу часто є продиктованим стилістичними міркуваннями, наприклад: ***‘You don't mean*** *– you can't mean the people who live here?*’ … [9, с. 15]. – ***Та ви що****?.. – Невже ви маєте на увазі людей, які мешкають отут?* ... [6, с. 17]. ‘… ***but you can't pretend*** *he's not careless* …’ [9, с. 16]. – *«…* ***але ж погодьтеся*** *– він легковажний»* [6, с. 18]. У парі відповідників *he's not careless – він легковажний* спостерігаємо анулювання у перекладі двох наявних у вихідному тексті негативних компонентів.

Антонімічний переклад часто є результатом повної трансформації висловлювання у перекладі, коли одна й та сама ситуація подається з протилежного погляду. Такий антонімічний переклад є контекстуально обумовленим, наприклад у вихідному реченні: *She threw a sharp, sideways glance at Dumbledore here, as though hoping* ***he*** *was going* ***to tell*** *her something, but he didn't* … [9, с. 13] підмет *he* виконує дію, виражену присудком *was going to tell*, у той час, як у перекладі: *Тут* ***вона*** *скоса блимнула на Дамблдора, наче сподівалася щось* ***почути****, але той мовчав*… [6, с. 14] – підмет *вона* виконує дію, виражену присудком *сподівалася* ***почути***. Крім того, антонімічний переклад спостерігаємо і у парі відповідників *he didn't (tell her) – але той промовчав*. У подібних прикладах очевидною стає думка про те, що антонімічний переклад є найвищим ступенем прояву семантичного розвитку [3, с. 291].

Аналіз перекладу роману Дж. К. Ролінґ, виконаного В. Морозовим, виявив не лише випадки, коли перекладач застосовує антонімічний переклад, а й такі, в яких, попри логіку висловлювання, знак тексту-оригіналу зберігається у тексті перекладу.

Йдеться про конструкції типу **I wish I could**. Такі конструкції традиційно розуміємо як вираження мовцем шкодування про здійснення/не здійснення певної дії, наприклад: *I wish I could fly*. – *Шкода, що я не вмію літати*. *I wish you had informed me about it before*. – *Шкода, що ти не повідомив мені про це раніше*. Такі конструкції знаходимо у перекладі зазначеного роману: ‘*It's sort of secret,*’ *he said, but he wished at once he hadn't* … [9, с. 194]. –*Це таємниця, – вимовив він, відразу пошкодувавши про це* … [6, с. 272]. *Harry lay in his dark cupboard much later, wishing he had a watch* [9, с. 27]. – *Згодом Гаррі лежав у своїй темній комірчині, шкодуючи, що не має годинника* [6, с. 33]. *Harry was thinking about this time yesterday and bitterly wishing he'd opened the letter in the hall* [9, с. 33]. – *Гаррі згадував учорашній день, гірко шкодуючи, що не відкрив листа ще в коридорі* [6, с. 42]. Формально стверджувальна конструкція перекладена заперечним реченням, що повністю розкриває зміст висловлювання.

Слід зазначити, що художній переклад вимагає від перекладача застосування максимально можливого багатства зворотів у мові перекладу. Тому цілком природним є факт, що одна й та сама конструкція у тексті оригіналу не може передаватися лише одним відповідником. Тож у перекладі, що аналізується, використаній у вихідному тексті конструкції на кшталт **I wish I did/had done** тощо, окрім моделі **Шкода, що я не роблю/зробив щось** тощо, відповідають й інші еквівалентні словосполучення: **Краще б я …**, **Я волів би …**, **Мені хотілося б …** та ін. Такі моделі дозволяють зберегти знак вихідного висловлювання, коли стверджувальне речення перекладається стверджувальним, а заперечне – заперечним, наприклад: ‘*Wish I'd had three wizard brothers*.’ [9, с. 75]. – *«…* ***краще б я мав*** *трьох братів-чарівників.»* [6, с. 103]. *Harry wished he had about eight more eyes* [9, с. 56]. – *Гаррі* ***волів би мати*** *ще з восьмеро очей* [6, с. 75]. *Harry wished he would blink* [9, с. 63]. – *Гаррі хотілося, щоб старий бодай раз кліпнув* … [6, с. 86].

В декількох випадках спостерігаємо передачу конструкції типу **I wish I did/had done** простим реченням, що спричинює й інші трансформації, наприклад, зміну типу речення, як-от: *He wished Ron would put his wand down* [9, c. 131]. – *«І чого той Рон досі палички не опустить?»* [6, c. 181]. *'Wish McGonagall favoured us,' said Harry* [9, c. 101]. – *–Якби ж МакҐонеґел підтримувала нас! – зітхнув Гаррі»* [6, c. 139].

Висновки і перспективи. Таким чином, антонімічний переклад поділяємо на формальний (негативація, позитивація, анулювання двох наявних у реченні негативних компонентів) та контекстний. Використання антонімічного перекладу підпорядковується як лінгвістичним, так і позалінгвістичним факторам. Проаналізований матеріал свідчить про надзвичайну важливість вивчення й узагальнення досвіду провідних перекладачів у підготовці майбутніх фахівців з художнього перекладу. Перспективи подальших розвідок в окресленій галузі вбачаються в систематизації випадків використання різних типів трансформацій у перекладі англомовних художніх текстів українською мовою.

Список літератури:

1. Бережна М. В. Ономастикон романів Дж. К. Ролінґ циклу «Гаррі Поттер» в українському та російському перекладах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / М. В. Бережна. – К., 2009. – 20 с.
2. Зарицький М. С. Переклад : створення та редагування / М. С. Зарицький. – К. : Парламентське видавництво, 2004. – 120 с.
3. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 576 с.
4. Карабан В. І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську мову / В. І. Карабан, Дж. Мейс. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 608 с.
5. Потапова А. Є. Відтворення стилістичних засобів у перекладі дитячої художньої літератури (на матеріалі українських, німецьких та російських перекладів творів Дж. К. Ролінґ) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / А. Є. Потапова. – Одеса, 2011. – 20 с.
6. Ролінґ Дж. К. Гаррі Поттер і філософський камінь [переклад з англійської В. Морозова] / К. Дж. Ролінґ. – К. : Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2012. – 320 с.
7. Словник української мови : в 11 тт : АН УРСР. Інститут мовознавства [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 2. – С. 130.
8. Merriam-Webster Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.merriam-webster.com.
9. Rowling J. K. Harry Potter and the Philosohper's Stone / J. K. Rowling. – London : Bloomsbury Group, 1997.– 224 p.

Голуб Е.М., Фоменко В.И.
Донбасский государственный педагогический университет

РОЛЬ АНТОНИМИЧЕСКОГО ПЕРЕВОДА В ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ

Аннотация
Статья посвящена рассмотрению антонимического перевода как одной из лексико-грамматических трансформаций. Авторы анализируют примеры языкового антонимического перевода – формальной негативации, позитивации и аннулирования двух имеющихся в предложении отрицательных компонентов. Исследованию подвергается также контекстуальный антонимический перевод, который трактуют как высшую степень проявления семантического развития. Особое внимание уделяется способам передачи конструкции типа "I wish I could" средствами украинского языка в художественном переводе. Матеріалом исследования послужил роман Дж. К. Роулинг 'Harry Potter and the Philosohper's Stone' и его перевод на украинский язык, осуществленный В. Морозовым.
Ключевые слова: формальный антонимический перевод, контекстуальный антонимический перевод, негативация, позитивация, аннулирование двух имеющихся в предложении отрицательных компонентов.

Holub O.M., Fomenko V.I.
Donbas State Teachers' Training University

THE ROLE OF ANTONYMOUS TRANSLATION IN LITERARY TRANSLATION

Summary
The article deals with antonymous translation as one of lexico-grammatical transformations in translation. The authors study examples of language antonymous translation such as negative-positive inversion and positive-negative inversion. Conversive translation is treated as the highest degree of semantic development. Special attention is given to the ways of translating structures like "I wish I could" used in literary texts into Ukrainian. Research material has been taken from J. K. Rowling's novel 'Harry Potter and the Philosopher's Stone' and its translation into Ukrainian done by V. Morozov.
Keywords: language antonymous translation, coversive translation, negative-positive inversion, positive-negative inversion, leveling of two negative semantic components.

УДК 811.353.1'25

СИСТЕМИ МАШИННОГО ПЕРЕКЛАДУ: ОГЛЯДОВИЙ АНАЛІЗ

Гречуха Л.О., Кузебна В.В.
Черкаський державний технологічний університет

Розмежовується автоматизований та машинний види перекладу. Наводяться існуючі класифікації систем машинного перекладу. Аналізуються системи машинного перекладу відповідно методів лінгвістичних досліджень, міри розробленості, міри автоматизованості та з точки зору користувача системи. Пропонується коротка характеристика кожного типу машинного перекладу.
Ключові слова: машинний переклад, автоматизований переклад, системи машинного перекладу, перекладацька діяльність, мовний бар'єр.

Постановка проблеми. Ми живемо в світі інформаційних технологій, які міцно ввійшли в наше життя. З кожним роком збільшується число користувачів Інтернету, що претендує на роль єдиного інформаційного простору планетарного масштабу. Єдиною перешкодою, яка незримо присутня у всій Мережі, є мовний бар'єр. Ця проблема до тепер так і не знайшла свого кардинального рішення. Спроби впровадження універсальної мови виявилися неефективними. І однією з можливостей подолання мовного бар'єру у спілкуванні залишається переклад. Втім, сьогодення, де інформація змінюється 24 години на добу та широко застосовуються електронні засоби зв'язку, диктує свої умови. У такій ситуації класичний підхід до здійснення перекладу не завжди виправдовує себе, оскільки вимагає великих капіталовкладень і затрат часу. Саме тому доцільно звертатися до систем машинного перекладу як засобу підвищення продуктивності перекладацької діяльності. Розвиток таких систем дозволить оперативно здійснювати переклад інформації та обробляти великі масиви документів у надзвичайно короткі терміни, тобто задовольняти основну вимогу сьогодення: оперативну обробку величезних масивів інформації при мінімальних затратах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ще від появи ідеї машинного перекладу в першій половині 19 ст., першої комп'ютерної програми для машинного перекладу в 1954 році, над питаннями машинного перекладу працювали та продовжують працювати багато, як іноземних так і вітчизняних дослідників. Серед них: Алекс Вэйбел, Філіп Коін, Франз Джосеф Оч, Даніел Марцу, Б. Лавуа, М. Уайт, Т. Корельський, А.А. Ляпунов, Р.Г. Піотровській, Д.Ю. Панов, В.В. Воронович, І.А. Большаков, Р.Г. Котов, Р.С. Ісламов, А.Г. Фомін, К.К. Колін, А.А. Хорошилов, О.С. Кулагіна, П.А. Соболева, Г.Г. Бєлоногов, І.І. Русанова, А.Л. Міщенко, Смірнова П.М., Палій С.В., Анісімов В., Блехман М.С., Войнов В.К., Марчук Ю.Н., Шаляпіна З.М. та інші.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Сьогодні існує велика кількість різноманітних систем машинного перекладу. Серед них є комерційні та безкоштовні, локальні та «хмарні», з різноманітними інтерфейсами, обмеженнями та мовами, що підтримуються. Вибір даної теми дослідження обумовлений в першу чергу необхідністю систематизації існуючих класифікацій систем машинного перекладу, що раніше не ставало метою окремих досліджень.

Мета статті. Мета дослідження полягає в систематизації підходів до виділення типів машинного перекладу, запропонованих різними дослідниками.

Виклад основного матеріалу. При перекладі текстів з однієї природної мови на іншу за участі комп'ютерної програми розрізняють автоматизований переклад та автоматичний, або машинний переклад. Машинний переклад (МП) – це переклад текстів (письмових та усних) з однієї природної мови на іншу за допомогою комп'ютера. Автоматизований переклад (англ. Computer – Aided Translation) – переклад текстів на комп'ютері з використанням комп'ютерних технологій. Від машинного перекладу останній відрізняється тим, що увесь процес перекладу здійснюється людиною, комп'ютер лише допомагає їй зробити готовий текст або за менший час, або кращої якості. На сьогодні існує кілька класифікацій систем машинного перекладу, до огляду яких ми й звертаємося.

Отже, сучасні системи машинного перекладу (СМП), згідно класифікації, запропонованої А.Д. Бакуловим, Н.Н. Леонтьєвою, яка сфокусована на методах лінгвістичних досліджень, підрозділяються на системи прямого типу, трансферні системи перекладу та системи машинного перекладу семантичного типу [1]. Відтак, системи прямого перекладу – найчисельніші, оскільки почали створюватися ще в 1950-60-і роки для фіксованих пар мов. У цих системах словник і синтаксис вхідної мови аналізуються лише в тій мірі, в якій це необхідно для ідентифікації правильних виразів вихідної мови та порядку розташування слів. Системи перекладу з використанням мови-посередника (семантичні), служать для відображення «сенсу» вхідного тексту, який перетворюється в семантичні і синтаксичні уявлення, загальні для декількох вихідних мов. Цей метод застосовується зазвичай при необхідності перекладу вихідного тексту на кілька мов. Системи перекладу з трансфером більш складні, ніж попередні типи, оскільки мови-посередники застосовуються двічі – перший раз при перекладі з вхідної мови, другий – при перекладі на вихідну мову. У цьому випадку стає необхідним додатковий етап перекладу – з мови-посередника вхідного мови на мову-посередник вихідного мови. У такий спосіб досягається більш глибокий лінгвістичний аналіз і синтез. Переважна більшість сучасних комерційних СМП відноситься до систем трансферного типу. Системи прямого типу нині практично не використовуються, ставши

надбанням історії розвитку СМП. Системи, ґрунтовані на використанні баз знань і мови-посередника, на сьогодні є системами майбутнього та знаходячись на етапі лабораторних досліджень і являючись, по суті, експериментальними.

З точки зору користувача системи машинного перекладу можуть поділятися на три основних типи: інформативні, професійні та персональні. Інформативні системи призначені для допомоги тим, кому потрібен доступ до інформації на іноземній мові і хто готовий користуватися «грубим», але досить зрозумілим перекладом. Такі системи, як правило, мають словники великого обсягу, але не спираються на новітні досягнення в лінгвістиці і програмуванні. Професійні дозволяють створювати нотатки для перекладу професійним перекладачам. Такі системи тепер використовуються все рідше, – як правило, при великому обсязі поточної перекладацької роботи, що виконується одночасно багатьма фахівцями в одній предметної області. Найчастіше в цих ситуаціях перекладачів постачають автоматичними словниками, тезаурусами з інтерактивним доступом або системами, які отримали назву «пам'ять перекладача». Персональні системи машинного перекладу зазвичай «працюють в діалозі» з користувачем і можуть давати задовільний переклад (якість якого все ж залежить від того, наскільки автор володіє вихідним мовою).

Слід також враховувати класифікацію СМП щодо міри їх розробленості. Відповідно до поділу, запропонованого Н.Н. Леонтьєвою, З.М. Шаляпіною і Е.І. Корольовим, ми підрозділяємо СМП на наступні типи [4]:

– дослідницькі прототипи (викладений принцип дії системи безвідносно до умов її функціонування);

– експериментальні системи (системи, що пройшли перевірку на експериментальних тестових масивах);

– промислові системи, що працюють з реальними текстами, мають певні завадостійкі, якісні і швидкісні характеристики;

– комерційні системи – системи, що мають усі властивості промислових систем, призначені для комерційного продажу і такі, що є закінченим самодостатнім продуктом, що має властивості товару.

За мірою автоматизованості СМП можуть бути автоматичними і автоматизованими (у яких ряд функцій перекладу лишається за людиною). Детальніша класифікація за рівнем автоматизованості перекладу була запропонована у 1990 р. Ларрі Чайлдсом [2] . Відповідно до цієї класифікації, виділяють наступні категорії МП: *FAMT* (Fully-automated machine translation) – повністю автоматизований машинний переклад; *HAMT* (Human-assisted machine translation) – машинний переклад за участю людини; *MAHT* (Machine-assisted human translation) – переклад, здійснюваний людиною з використанням комп'ютера.

Повністю автоматизований переклад (FAMT) полягає в тому, що в систему автоматизованого перекладу вводиться текст однією мовою. Цей текст опрацьовується і виводиться текст іншою мовою. Реалізація такого виду автоматичного перекладу зустрічається з великою кількістю перешкод, найпоширенішими серед яких є дослівний переклад ідіоматичних виразів та неправильне визначення частин мови. Часто стверджують, що успіх повністю автоматизованого перекладу потребує, в першу чергу, вирішення проблеми розуміння природної мови.

Машинний переклад за участю людини (HAMT) можливий тільки в умовах штучно обмеженої, як за словниковим запасом, так і за граматикою, мови. Не тільки комп'ютер перекладає весь документ, але й людина, яка усуває при цьому неясні, двозначні, складні конструкції (так звана «контрольована мова»). Це відбувається завдяки тому, що людина заздалегідь вкорочує довгі речення або коли людина повинна сама обрати значення слова.

При MAHT увесь процес перекладу здійснює людина, а комп'ютер автоматично перевіряє термінологію, здійснює пошук необхідних слів у словнику і порівнює отримане з іншими перекладами. Такі програми-перекладачі називають ТМ-програмами (від *translation memory* – пам'ять перекладу). Цю категорію програм застосовують професійні перекладачі. Основу ТМ-програм складають спеціалізовані словники, які відповідають тематиці тексту, що перекладається. При перекладі використовуються конструкції та значення слів і стійких словосполучень, обрані професійним перекладачем і занесені в словникові системи, а отриманий текст піддається редагуванню фахівцем-перекладачем. Словники і вже перекладені фрагменти текстів, що запам'ятовуються в ТМ-системі, можуть бути повторно використані у великих колективних проектах.

Залежно від підходу, на основі яких створені системи машинного перекладу, вони також поділяються на [3]: системи, які працюють завдяки використанням правил (rule-based), статистичні (statistic) та гібридні (hybrid).

Машинний переклад на основі правил (Rule-based machine translation) характеризується використанням і створенням лінгвістичних правил вручну. Ефективність систем машинного перекладу на основі правил визначається якістю двомовних словників та точністю заданих правил, а їх створення потребує довготривалої роботи [3].

Перші системи машинного перекладу створювались для конкретних пар мов і ґрунтувались на складних процесах моделювання мови, основу яких становили методи аналізу, трансферу, синтезу й інтерлінгви. Системи машинного перекладу першого покоління працювалися за методом прямої заміни слів мови оригіналу словами мови перекладу. Системи другого покоління аналізували структури мови оригіналу, а потім на основі трансферу синтезували їх в еквівалентні структури мови оригіналу. Третім поколінням були системи машинного перекладу на основі формальної мови-посередника – інтерлінгви. Ця концепція передбачала перетворення слів на мову-посередника, яка є універсальною мовою, створеною для системи, незалежною від залучених у процес перекладу мов. Цей підхід використовує два методи: аналізу і синтезу.

Системи машинного перекладу на основі правил ґрунтуються на різних рівнях лінгвістичного опрацювання мовної пари [3]:

1. Морфологічному: ламатизація лексичних одиниць, пошук лексичних одиниць у словнику, аналіз морфем, розпізнавання контекстного граматичного класу лексичних одиниць, відмінків, флексій тощо.

2. Синтаксичному: розпізнавання типів синтаксичних структур, реляційних зв'язків між окремими елементами синтаксичної структури тощо.

3. Семантичному: виокремлення лексичного значення багатозначних лексичних одиниць та афіксів, визначення їхньої семантичної функції, синтез їхньої синтаксичної однозначності на основі семантичного аналізу.

Системи машинного перекладу на основі правил не потребують доступу до баз паралельних текстів, їх можна налаштовувати, що поліпшує якість перекладу спеціалізованих текстів [6].

Системи на основі правил можуть мати справу з багатьма мовними явищами і зручні в супроводі. Проте винятки в граматиці додають певних труднощів, що потребує розроблення нових алгоритмів і покращення раніше створених [8].

Статистичний машинний переклад (Statistical machine translation) – різновид машинного перекладу, де переклад генерується на основі статистичних моделей, параметри яких є похідними від аналізу двомовних корпусів тексту. Статистичний машинний переклад має властивість «навчання». Чим більше в розпорядженні є мовних пар і чим точніше вони відповідають одна одній, тим кращим буде результат статистичного машинного перекладу. Під поняттям «статистичного машинного перекладу» мається на увазі загальний підхід до вирішення проблеми перекладу, який заснований на пошуку найімовірнішого перекладу речення з використанням даних, отриманих з двомовної сукупності текстів. Як приклад двомовної сукупності текстів можна назвати парламентські звіти, які являють собою протоколи дебатів в парламенті. Статистичний машинний переклад протиставляють системам машинного перекладу, заснованим на правилах.

Ідея статистичного машинного перекладу випливає з теорії інформації. Для систем статистичного перекладу характерне використання масивів текстів, представлених одночасно двома мовними версіями (так звані паралельні корпуси). Чим більший об'єм паралельного корпусу, а також чим якісніший переклад текстів, що містяться в ньому, тим краще перекладає статистична система. В якості теоретичної основи технології статистичного машинного перекладу використовується модель, що базується на теоремі Байеса. Дана модель надає можливості покращити переклад, використовуючи найбільш частотні вживання слів різними мовами, враховуючи потім відповідні частоти при перекладі документа.

Принцип роботи системи статистичного машинного перекладу полягає в наступному: перед перекладом програма аналізує великий корпус двомовних текстів. Цей процес забезпечує те, щоб слова і граматичні форми знаходились разом на обох мовах, залежно від частоти використання та змістовної близькості. Таким чином, генерується словник та граматичні правила і на цій основі перекладаються тексти [7]. Метод статистичного машинного перекладу широко розповсюджений, тому що він не ставить за передумову ніяких знань відповідної мови.

Гібридні системи машинного перекладу створюються на базі наявних систем машинного перекладу на основі правил з додаванням до них статистичних методів. Таке додавання дещо покращує якість перекладів, особливо при недостатньому обсязі вхідних даних, що використовуються при побудові індексу машинного перекладача.

Висновки і пропозиції. Таким чином, кожен перекладач професійний чи ні, може вибрати ту систему машинного перекладу, яка буде відповідати його особистим потребам та вподобанням.

Список літератури:

1. Бакулов А.Д., Леонтьева Н.Н. Теоретические аспекты машинного перевода. В кн.: Искусственный ин- теллект. В 3 кн. Кн.1. Системы общения и экспертные системы: Справочник / Под ред. Э.В. Попова. – М.: Радио и связь, 1990. – С. 201–216.
2. Мацак Ж.І., Скоробогатого Т.І. Машинний переклад та його специфіка – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/31_ONBG_2009/Philologia/54653.doc.htm
3. Міщенко А.Л. Машинний переклад у контексті сучасного науково-технічного перекладу / А.Л. Міщенко // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». – № 1051, 2013 – С. 172–180.
4. Палій С.В. Метод інкорпорування системи машинного перекладу в інформаційно-організаційне середовище підготовки іноземців. – Режим доступу: http://urss.knuba.edu.ua/files/zbirnyk-15/143-151.pdf
5. Пістунов І.М., Амеліна С.М. Технології комп'ютерного перекладу: Навч. посібник. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний аграрний університет, 2008. – 107 с.
6. Проблемы машинного перевода // Компьютерра. – 2002. – № 21. – С. 26-37.
7. Ревзин И.И., Розенцвейг В.Ю. Основы общего и машинного перевода / И.И. Ревзин, В.Ю. Розенцвейг. – М.: Высшая школа, 1964. – 243 с.
8. Смірнова Т.В. Переваги та недоліки застосування машинного перекладу. – Режим доступу: http://readera.org/article/perevahye-ta-nedolikye-zastosuvannja-mashyennoho-perekladu-10182877.html

Гречуха Л.А., Кузебна В.В.
Черкасский государственный технологический университет

СИСТЕМЫ МАШИННОГО ПЕРЕВОДА: ОБЗОРНЫЙ АНАЛИЗ

Аннотация
Разграничиваются автоматизированный и машинный типы перевода. Наводятся существующие классификации систем машинного перевода. Анализируются системы машинного перевода относительно методов лингвистического исследования, меры разработанности и меры автоматизации, с точки зрения пользователя системы. Предлагается короткая характеристика каждого вида машинного перевода.
Ключевые слова: машинный перевод, автоматизированный перевод, системы машинного перевода, переводческая деятельность, языковой барьер.

Hrechukha L.O., Kuzebna V.V.
Cherkassy State Technological University

SYSTEMS OF MACHINE TRANSLATION

Summary
Computer-aided and machine translations are differentiated. Existed kinds of machine translation classifications are taken into consideration. Systems of machine translation based on methods of linguistic research, development and automated levels, and on the point of view of a user. Short characteristics of all machine translation types are given.
Keywords: machine translation, computer-aided translation, systems of machine translation, translation process, language barrier.

УДК 821.163.41'06-312.2.09:811.163.41'42 М. Павич

СЕМАНТИКА «ДРУГОГО ТІЛА» ЯК КЛЮЧОВИЙ АСПЕКТ *ПОБОЖНОГО* РОМАНУ М. ПАВИЧА

Гук З.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглядаються основні аспекти *побожного* роману сербського письменника Мілорада Павича. Особлива увага зосереджена на дослідженні інтелектуальної інтерпретації біблійного сюжету про існування *другого тіла* Христа після воскресіння. Проаналізовано паратекстуальні маркери та багатозначність християнських символів у романі. Автор робить спробу пояснити іпостась «книга-тіло» на прикладі вторинної тілесності. Розглядається також реалізація концептів «смерть автора» та «гра з читачем» у системі наративної стратегії письменника.
Ключові слова: Мілорад Павич, роман, багатозначність, гра, християнські символи.

Постановка проблеми. Творчість визначного сербського романіста Мілорада Павича позначена головними поетикальними ознаками постмодернізму: виразною формальністю, реалізацією концепції адресата, застосуванням гіпертекстуальних стратегій тощо. Після численних експериментів із формою письменник повернувся до традиційного жанру. У 2006 р. побачив світ останній великий прозовий твір М. Павича «Друге тіло: побожний роман», що є ілюстрацією своєрідного повернення від Тексту до Твору, оскільки автор відходить від внутрішньої текстуальної складності, зосереджуючи увагу на багатозначності ключового аспекту – семантики вторинної тілесності. У *побожному* романі автор обмежив використання постмодерністських домінант, застосовуючи прийоми, що не були притаманними для його романної прози. Використовуючи традиційну оповідну модель, М. Павич відходить від експериментів із комп'ютерним читанням, але поетикальною домінантою залишаються активна участь читача, інтертекстуальність, осмислена багатозначність, що уможливлює чималу кількість інтерпретацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри дослідженість творчого доробку письменника, до цього роману у наукових розвідках звертаються рідко. Принципи наративної побудови твору та шляхи його креативної інтерпретації привернули увагу українського літературознавця Алли Татаренко, яка віднесла його до post-постмодерністської фази творчості сербського письменника (кінець 90-х рр. XX ст. – поч. XXI ст.) [7, с. 499-502]. Дослідниця у своїй розвідці доводить, що М. Павич використав семантизацію форми як ергодичний прийом та стратегії

інтерактивної гіпертекстуальності. Текстуальну тканину *побожного* роману характеризує постмодерністський історизм – постійне стирання різниці між художньою вигадкою й реальністю, звернення до античної міфології, до світу християнських містерій, теми смерті й воскресіння. Видатний сербський філософ Владета Єротич аналізував проблематику роману, назвавши його пошуками таємниці «другого тіла», іншого часу та простору й побачив у Павичевій прозовій творчості перехід від поганства та іронічної фантастики до християнської містики [6, с. 17-19].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Поза увагою науковців опинився, на наш погляд, найістотніший аспект *побожного* роману – семантика «другого тіла».

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розгляд основних аспектів *побожного* роману, зокрема аналіз інтелектуальної інтерпретації біблійного сюжету про існування вторинної тілесності Христа, пояснення іпостасі «книга-тіло» та втілення концептів («смерть автора», «гра з читачем») у текстуальній тканині твору.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши структуру роману, можна припустити, що автор використав композиційний принцип доміно, суть якого полягає в тому, що події сучасності (I, III, V розділи) начебто *перетікають* у давнину, поперемінно чергуючись із подіями XVIII ст. (II, IV розділи). Прикметно, що I, III та V розділи позначені *білим* паратекстуальним маркером – християнським зображенням Святого Духа у вигляді голуба, в той час як II та IV розділи розпочинаються чорним *паратекстуальним* маркером – зображенням демона.

Герої роману – знані сербські письменники, які досліджують питання існування другого тіла та можливість з'ясування власної долі за допомогою ворожіння. Вони довідуються про містичний обряд із кам'яним перснем, водою з цілющого джерела з Ефесу і промовлянням, яке називають *Посмішкою Кібели, Словами Артеміди* чи *Печаткою Марії*. За однією з версій в Ефесі побутував культ Кібели – богині-матері, великого жіночого божества Малої Азії. Згодом відбувся його синтез з культом грецької богині-діви Артеміди Ефеської. Загальновідомо, що численні культи і ритуали зосереджені довкола води. Воду можна вважати «живою», оскільки вона тече, зцілює і пророкує. Визначний дослідник міфології Мірча Еліаде у «Трактаті з історії релігій» зазначає, що передусім культи стосувалися сакральної значущості, яку вода втілює в собі як космогонічна стихія, й ілюструє тривкість культу води: «Культ води – особливо з джерел, які вважали цілющими... – демонструє вражаючу тривкість. Його не могла скасувати жодна релігійна революція. Цей культ, підживлений народною відданістю, зрештою було змушене толерувати навіть християнство, після безплідних переслідувань часів середньовіччя» [5, с. 231]. Назви промовляння у романі «Друге тіло» теж є промовистими, оскільки Великі Богині в деяких культурах, поєднуючи в собі властивості Місяця, Землі та Рослинності, стали володарками часу і доль, які вони формували на власний розсуд [5, с. 211-212]. Магічний текст – це кілька рядків давньою італійською мовою з XXI пісні «Пекла» «Божественної комедії» Данте, що розповідають про обрив дороги та руйнування мосту під час сходження Христа у Лімб:

«Учора без п'яти годин було
Дванадцять сотень шістдесят шість років,
Як землетрусом міст той геть знесло» [4, с. 116].

Наратор стверджує, що вони колись існували самостійно у вигляді ворожіння (мантри). Якщо ж уважний читач подивиться на згадану цифру під новим кутом зору, то помітить, що 1266 рік – це рік хрещення Данте Аліґ'єрі та народження його коханої Беатриче. Героїня роману Ліза Свіфт вірить у магічну дію промовляння, використовує його, в такий спосіб актуалізується тема народження (материнства) в романі.

Захарія Орфелин – головний герой другого розділу і водночас сербський письменник із XVIII ст. намагався з'ясувати таємницю другого тіла, магічного персня та промовляння, працюючи у Венеції. З контексту подій з'ясовується, що після проведення містичного обряду перстень показує майбутнє другого тіла. У четвертому розділі сербський письменник та мандрівний монах із XVIII ст. Гаврило Стефанович Венцлович прибуває в Сентендре, отримує магічний перстень і провадить богословські дискусії про можливість існування вторинної тілесності з абатом Карлом Ружичкою. У непарних (першому, третьому та п'ятому) розділах герої з XXI ст. наратор та його дружина подорожують до Парижа у пошуках таємничого персня. Подружжя цікавиться ймовірністю отримання «другого тіла» після фізичної смерті та розшукує усі складники для проведення містичного обряду за допомогою персня, води з Ефесу і промовляння. Наприкінці роману героїня Єлизавета Свіфт опиняється з другом покійного чоловіка Теодором Іличем Чешляром у німецькому бункері. Двері у бункер відмикаються ключем, зубчики якого зроблені у формі свастики (сербською *свастика – кукасти крст*, що дослівно перекладається як *хрест із зігнутими кінцями*). Наратор паратекстуальним знаком – ключем у вигляді свастики – нагадує читачам про Другу світову війну та своєрідну модифікацію християнського символу в символ фашистської ідеології. Прикметно, що в бункері героїня знаходить книгу американського поета-модерніста Езри Паунда, прихильника фашизму, дружиною якого була Дороті Шекспір. На стіні бункера читаємо напис: *Ева Шекспір*. Очевидно М. Павич зробив своєрідну контамінацію прізвища дружини Е. Паунда та імені дружини А. Гітлера – Еви Браун. Приватна цивільна церемонія одруження Гітлера та Браун відбулася у бункері.

Семантика другого тіла як ключовий аспект

У творі стрижневим проведено мотив таємниці «другого тіла», що стає його невидимим гравітаційним центром. Уважний читач має змогу дослідити багатозначність семантики вторинної тілесності (існування другого тіла в Христа після воскресіння та гіпотетичність існування другого тіла в людини після фізичної смерті), приховані смисли та інтенції автора. Таємниця *другого тіла* відкривається для героїв із XXI ст. поступово: згадкою про «святий Грааль» та «Царгородську (Туринську) плащаницю», де зображення Христа подвоєне. У романі висловлено думку,

що вагомим доказом про існування «духовного тіла» є фрески у православних храмах із зображенням сцен успіння Богородиці, на яких Христос тримає в руках душу своєї Матері у вигляді сповитої дитини, коли земне тіло Богоматері лежить на смертній постелі. Наратор прискіпливо досліджує імовірні згадки про вторинну тілесність Христа у Святому Письмі, намагаючись з'ясувати, в якому тілі Він з'являвся учням після смерті, і суперечності, які супроводжували його появу. У романі наведена цитата з Євангелія від св. Луки, яка, на думку героя, свідчить про вторинну тілесність: «Погляньте на руки Мої та на ноги Мої, – це ж Я Сам! Доторкніться до Мене й дізнайтесь, – бо не має дух тіла й костей, а Я, бачите, маю». І, промовивши це, показав Він їм руки та ноги... Він сказав їм: «Чи не маєте тут чогось їсти?» Вони ж подали Йому кусника риби печеної та стільника медового. І, взявши, Він їв перед ними» [1, с. 1179]. Привертає увагу й поява Ісуса учням на шляху в Еммаус: схвильовані після смерті учителя Лука і Марко кілька годин розмовляли з випадковим подорожнім, запросили його до спільного обіду, а коли він сів за стіл, аби благословити хліб, пізнали його в *ламанні хліба*: «І ото, коли сів він із ними до столу, то взяв хліб, поблагословив, і, ламаючи, їм подавав... Тоді очі відкрилися їм, – і пізнали Його. Але Він став для них невидимий...» [1, с. 1179]. Саме ці рядки, на думку М. Павича, свідчать про існування в Ісуса *другого тіла*, духовного тіла, яке очі земного тіла не можуть розпізнати. Підтвердженням цього є низка оповідей зі Святого Письма. У Євангелії від св. Івана читаємо про появу Христа Марії Магдалині, яка оплакувала Ісуса поблизу його гробу і побачила «садівника». Лише коли він вимовив її ім'я, вона раптом відчула Ісусову присутність. Загальновідомі недовірливі сумніви Святого Хоми стосовно воскресіння, що спростувалися лише після появи Христа, який промовив до нього: «... Простягни свого пальця сюди, та на руки Мої подивись» [1, с. 1210].

У романі читач натрапляє і на гностичний слід, оскільки М. Павич цитує апокрифний рукопис з IV ст., де згадується *земне тіло*. Один із авторитетів у справі «коптської бібліотеки» Елейн Пажелс у книзі «Гностичні Євангелія» розглядає питання дослівного тлумачення воскресіння та можливість вторинної тілесності. Дослідниця наводить слова одного з найвидатніших ранньохристиянських письменників Тертуліана, який стверджував, що йдеться не про безсмертність душі, а про фізичне воскресіння Ісуса, яке згодом можуть очікувати всі віруючі: «Із гробу встає це тіло, пронизане кров'ю, з кістками, переплетене нервами, оповите венами, (тіло) яке... було народжене, і ...яке помирає, тіло, поза всяким сумнівом, людське» [10, s. 44]. Натомість гностичні християни, за Тертуліаном, тлумачать воскресіння по-різному: одні вважають, що особа, переживаючи воскресіння, зустрічає Христа в духовному вимірі, а не як воскреслого Ісуса, який фізично повертається до життя. Таким чином воскресіння можна пережити у снах, в трансі екстазу, під час візій чи в миті духовного просвітлення. Правовірні християни засуджують подібні тлумачення. Тертуліан вважає, що кожен, хто заперечує воскресіння *тіла*, – єретик, а не християнин. Можна погодитися з Е. Пажелс, яка підсумовує: «Переконання, що мертва людина повернулася до життя є, звичайно, парадоксальним. Але цілком можливо, що цей парадокс приховує таємницю своєї непереборної привабливості, хоча й суперечить нашому історичному досвіду, є виявом людських емоцій. Він звертається до наших найглибших побоювань і виражає наше прагнення подолати смерть» [10, s. 65].

Прикметно, що К. Ґ. Юнґ, класифікуючи форми відродження у праці «Архетипи і колективне несвідоме» відносить вознесіння Христа не до *Воскресіння* (resurrectio), а до *Відродження* (renovatio): «Четверта форма стосується відродження sensu strictiori, а саме – відродження в рамках тривалості власного життя. Цьому відповідає англійське слово «rebirth» ... Іншою формою є сутнісне перетворення, а саме – тотальне відродження індивіда. При цьому оновлення пов'язується зі зміною сутності, яку ми можемо назвати трансмутацією. Тут ідеться про перетворення смертної сутності на безсмертну, тілесної – на духовну, людської – на божественну. Загальновідомим прикладом є трансфігурація, преображення чи вознесіння Христа, чи прийняття Матері Божої після її смерті разом із її плоттю на небо» [8, с. 151-152].

Окрім містерії воскресіння й успіння часто згадуване у Павичевому романі місто Ефес також тісно пов'язане з історією раннього християнства: тут відбувалися Вселенські собори, проповідував апостол Павло (автор послання до ефесян), за переказами Богоматір з Іваном Богословом закінчили тут своє земне життя. В Ефесі виникає культ Богородиці, в основі якого лежить накладання культів Великих Богинь Кібели та Артеміди. Смерть св. Івана теж оповита таємницею, оскільки вважають, що апостол «спить», а не помер або ж переселився із землі на небеса [8, с. 180].

Один із найсуттєвіших епізодів твору – дискусія героїв з XVIII ст. православного монаха Г. Стефановича Венцловича з католицьким абатом К. Ружичкою про існування вторинної тілесності. Саме у розпал цієї теологічної суперечки згадується грек на ім'я Демоклід (гр. Democleides). Демоклід – це архонт стародавніх Афін, але до цього імені є близьким за звучанням ім'я грецького оратора Демокла. Тому дослідники припускають, що Демоклід та Демокл одна й та ж особа, оскільки в різних хроніках є різночитання. В історії ж згадується похоронна мармурова стела ще одного Демокліда (можливо спартанця), який загинув при Коринфі в 394 р. до н.е. Тобто М. Павич об'єднав три імені з трьома сюжетами в одне таємниче тіло з філософською біографією. В романі «Друге тіло» ім'я Демоклід написане на надгробку, до якого підходять Г. Стефанович Венцлович та пастор Ружичка. Герої з XXI ст. відвідують у Парижі виставку і зупиняються біля надгробка Демокліда, знайденого на території Угорщини: «На кам'яній плиті була зображена душа, що дивиться на тіло свого покійника в кам'яному гробі, проте сама душа мала вигляд напрочуд тілесний, дуже плотський вигляд одної дебелої дівчини. «Я так хочу вічно виглядати», – скрикнула Ліза, показуючи друге тіло Демокліда на плиті...» [9, s. 258].

Книга як втілення вторинної тілесності

Сербський літературний критик Слободан Владушич в одній з небагатьох розвідок про «Друге тіло» стверджує, що географія «мандрів» його героїв охоплює весь світ, а М. Павич намагався передати планетарний дух сучасності та представити власний ідеал *планетарної книги* [2, с. 182]. Письменник часто використовує мотив книги чи книгозбірні у прозовій творчості, адже саме бібліотеку вважають найбільш літературоцентричним топосом постмодерністських творів. Уві сні наратора-письменника з XXI ст. книги проголошують себе його другим тілом: «Ми – твоє друге тіло. Ми – твої книги. Жодного другого тіла після смерті ти не маєш і не матимеш. І що більше минає твоє життя і наближається до кінця, все більше твоїх радощів, твого минулого, все більше твоїх спогадів... все ще існують у твоїх книгах, у нас» [9, s. 174 175]. У «побожному» романі слово стає ідентичним до тілесності, тут ідеться про «втілене» слово, про слово-як-тіло, що знаходимо у першому романі Павича «Хозарський словник», на сторінках якого згадується латинський вислів *Verbum caro factum est* (*Слово стане м'ясом*). Таким чином письменник вкотре вдається до реалізації іпостасі «книга-тіло». Дослідниця А. Татаренко справедливо зауважує: «Роман «Друге тіло» можна трактувати як «друге тіло» його наратора-письменника, яке продовжує жити незалежно від нього, і як «друге тіло» (його першого) роману» [7, с. 381]. Французький феноменолог Морис Мерло-Понті вважав, що тіло виражає цілісне існування – не тому, що воно служить супроводом існування, але тому, що завдяки тілу існування реалізовується [Цит. за: 3, с. 252]. Існування творчої людини (письменника) реалізовується у книгах. Доказом того, що книги слугують другим тілом письменника є те, що після смерті наратора роману книги з його домашньої бібліотеки зникають, «відлітають, наче перелітні птахи», він стає тілесно неприсутній навіть у власному помешканні. Саме уподібнення письма до «втілення», тобто його матеріалізація в дійсності є сутнісним моментом у реалізації мотиву книги та мотиву таємниці другого тіла як смислових маркерів.

Заплутані містифікації з авторством

М. Павич обирає стратегію вільної інтелектуальної гри з читачем, зазначаючи, що до написання твору причетний іще хтось. Оповідь ведеться від імені сучасного письменника, автора роману «Внутрішній бік вітру» (один із романів Павича), який вже більше сорока днів спочиває на цвинтарі Белграда. У такий спосіб отримуємо нагадування про концепт «смерті автора» та аргумент, що підтверджує можливість існування «другого тіла», оскільки «незнищенний» герой після смерті виступає в ролі творця, що має можливість спостерігати, іронізувати і коментувати події. У післямові ж відбувається своєрідна «реінкарнація» образу автора в «другому» тілі: письменник приписує авторство роману своїй дружині, яка написала його після смерті чоловіка англійською мовою. Це навмисне підкидання інформації про невизначеність реципієнтам, фактична гра із ними, появи «маски автора» замість особи автора. Питання авторства залишається дискусійним, а сам роман проголошується тільки перекладом, секундарним текстом.

Висновки дослідження. Мотив існування *другого тіла* є наскрізним у романі, адже герої кожного розділу висувають власні теорії про можливість отримання вторинної тілесності за прикладом Христа. Автор запропонував пізнавальний, дискусійний сюжет, багатозначність якого породжує розмаїті інтерпретації й спонукає читачів до інтелектуального пошуку. Видається, що М. Павич приховує власну ерудицію, не тільки грається з численними літературними та історичними фактами, а й містифікує їх. Завданням реципієнта є пошук таємниць тексту, відчитування його багатозначності. Сербський постмодерніст реалізовує концепт «смерті автора» або вторинного авторства і грається з читачем – то знімає маску, то знову замасковує себе і свій твір, стверджуючи у післямові до роману, що не письменники, а власне читачі ведуть літературу у майбутнє.

Список літератури:

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. проф. Івана Огієнка. – Мінськ : Принткорп, 2002. – 1375 с.
2. Владушић С. Павићев update [рец. на] Милорад Павић, Друго тело, Дерета, 2006 / Слободан Владушић // На промаји / Слободан Владушић. – Зрењанин : Агора, 2007. – С. 182–183. – (Библиотека Огледало ; књ. 7).
3. Гундорова Т. ПроЯвлення слова. Дискусія раннього українського модернізму / Тамара Гундорова. [2 ге вид., переробл. та допов.]. – К. : Вид во «Часопис «Критика», 2009. – 447 с. – (Сер. «Критичні студії»).
4. Данте А. Божественна комедія: Поема / Пер. з італ. і коментарі Є. А. Дроб'язка. – Харків : Фоліо, 2006. – 607 с. – (Б-ка світ. літ.).
5. Еліаде М. Трактат з історії релігій / Мірча Еліаде ; пер. з фр. Олексія Панича. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. – 520 с.
6. Јеротић В. У потрази за «другим телом» и другим временом / Владета Јеротић // Павићеви палимпсести : зборник радова / [приређивач Сава Дамјанов]. – Бајина Башта : Фондација Рачанска баштина, 2010. – С. 17–19.
7. Татаренко А. Поетика форми в прозі постмодернізму (досвід сербської літератури) : монографія / Алла Татаренко. – Львів : ПАІС, 2010. – 544 с.
8. Юнґ К. Ґ. Архетипи і колективне несвідоме / Карл Ґустав Юнґ ; переклала з німецької Катерина Котюк. – Львів: Видавництво «Астролябія, 2013. – 588 с.
9. Pavić M. Drugo telo: pobožni roman / Milorad Pavić. – 1. Deretino izd. – Beograd : Dereta, 2006. – 313 s. – (Biblioteka Sabrani romani Milorada Pavića).
10. Pejgels E. Gnostička Jevanđelja / Elejn Pejgels ; prev. Zoran Minderović. – [2. izd.]. – Beograd : Rad, 1981. – 214 s.

Гук З.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СЕМАНТИКА «ВТОРОГО ТЕЛА» КАК КЛЮЧЕВОЙ АСПЕКТ НАБОЖНОГО РОМАНА М. ПАВИЧА

Аннотация
В статье рассматриваются основные аспекты *набожного* романа сербского писателя Милорада Павича. Особое внимание сосредоточено на исследовании интеллектуальной интерпретации библейского сюжета о существовании *второго тела* Христа после воскресения. Проанализированы паратекстуальные маркеры и многозначность христианских символов в романе. Автор пытается объяснить ипостась «книга-тело» на примере вторичной телесности. Рассматривается также реализация концептов «смерть автора» и «игра с читателем» в системе нарративной стратегии писателя.
Ключевые слова: Милорад Павич, роман, многозначность, игра, христианские символы.

Huk Z.V.
Ivan Franko National University of Lviv

SEMANTICS OF «THE SECOND BODY" AS A KEY CHARACTERISTIC OF THE PIOUS NOVEL BY M. PAVIĆ

Summary
The article defines main characteristics of the *pious* novel by Serbian writer Milorad Pavić. Special attention is given to the intellectual interpretation of the biblical narrative about the existence of Christ's second body after His resurrection. The article analyzes paratextual markers and multiple meanings of Christian symbols in the novel. It attempts to explain hypostasis of 'book-body' providing an example of the ability of having a 'second' corpus. There also is described the embodiment of the 'author's death' and the 'play with a reader' concepts as Pavić's specific narrative strategy.
Keywords: Milorad Pavić, novel, multiple meanings, play, Christian symbols.

УДК 811.111'357.4

ЯВИЩЕ СИНТАКСИЧНОЇ СИНОНІМІЇ У СВІТЛІ ГРАМАТИКИ КОНСТРУКЦІЙ

Дроф'як Н.І.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглядається явище синтаксичної синонімії на прикладі асиндетичного субстантивного словосполучення N_1+N_2. Дослідження запропоноване з позиції граматики конструкцій та базисних пропозиціональних схем. Подано лінгвокогнітивне обґрунтування причин синонімії. Визначено ступінь значеннєвої близькості та структурно-семантичної подібності синонімічних словосполучень. Саме ця властивість зумовлює можливість взаємозаміни у тексті без порушення основного значення та змісту висловлювання.
Ключові слова: синтаксична синонімія, граматика конструкцій, значеннєва близькість, пропозиціональні схеми, асиндетичне субстантивне словосполучення.

Постановка проблеми. В галузі сучасного мовознавства значний інтерес викликають дослідження, які стосуються синтаксичної синонімії. Неабияка увага приділяється теоретичним основам згаданого явища, виявленню його мовної сутності та встановленню взаємозв'язку синтаксичних синонімів із суміжними явищами в системі синтаксису.

Однією з найважливіших об'єктивних ознак синонімічності тих чи інших синтаксичних утворень є можливість взаємозамін без порушення основного значення словосполучень, які співвідносяться. Саме поняття синтаксичного синоніма передбачає не однакові, а різноструктурні утворення, тобто такі синтаксичні конструкції, які, визначаючи однорідні відношення, розрізняються насамперед засобами або показниками граматичного зв'язку між словами.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однорідність загальної синтаксичної структури зумовлена структурно-семантичною подібністю стрижневих елементів. Однак різні за лексичним складом і структурою, але близькі за відношеннями, які вони виражають, форми і є лексико-синтаксичними синонімами, які не можна ігнорувати під час вивчення синонімічних відношень у синтаксисі. Треба відрізняти синонімічність конструкцій від смислової синонімічності та від функціонально тотожних словосполучень. Названі чинники засвідчують

актуальність даної проблеми, а відтак необхідність встановлення структурно-семантичної подібності синонімічних словосполучень, який зумовлював би можливість взаємозаміни у тексті без порушення основного значення. Отже, **метою** даної розвідки є аналіз структур N_1+N_2 та їх синонімічних конструкцій через призму базисних фреймів та їх пропозиціональних схем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній лінгвістиці простежуються різні тлумачення синтаксичної синонімії. Ідея ідентичності семантичного змісту, втіленого у різних формах підтримується такими дослідниками, як А. М. Пешковський, Г. І. Ріхтер [5; 7]. На їхню думку, синтаксичні синоніми – це синтаксичні конструкції, які подібні за семантикою, але відрізняються за формою. Інші дослідники зосереджують увагу на граматичній специфіці синтаксичних утворень і наполягають на необхідності обмеження проблеми синтаксичної синонімії чіткими граматичними рамками, тобто в основу виокремлення синтаксичних синонімів ставлять граматичний критерій – узагальненість граматичного значення [3]. Серед лінгвістів, які зосередили увагу на виявленні змістових й формальних ознак порівнюваних конструкцій є відомі лінгвісти, такі як В. Н. Ярцева, В. П. Сухотін та ін. [10; 8]. В. П. Сухотін пропонує таке визначення синтаксичної синонімії: «Під синтаксичними синонімами ми розуміємо такі різні за структурою вільні сполуки тих самих слів, словосполучень, речень, а також їхні частини і складніші синтаксичні утворення мови в певну епоху її розвитку, які виражають однорідні відношення і зв'язки явищ реальної дійсності» [8, ст. 35]. Однак з цього визначення не зовсім зрозуміло, яким чином однорідність відношень і зв'язків може бути виражена різними за структурою вільними сполуками, адже саме різноманітність структури і визначає різноманітність синтаксичних конструкцій. В. П. Сухотін виділяє у складі синтаксичних паралелізмів власне-синтаксичні синоніми. Синтаксичні синоніми – це синтаксичні конструкції, близькі або тотожні за значенням, які при відмінності формальної структури взаємозамінні в тексті [8]. Отже, синонімічними можуть вважатися:

– конструкції тільки того самого синтаксичного рівня: словоформи, словосполучення, відокремлені звороти, члени речення;

– конструкції, хоч і відмінні, але більш менш однотипні, що можуть зіставлятися за синтаксичною структурою;

– конструкції, що передають ту саму інформацію незалежно від її структури.

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці надзвичайно важливим постає розмежування синтаксичних понять: синтаксична синонімія (СС) і синтаксична варіантність (СВ). Найголовнішим критерієм розмежування синтаксичних синонімів і синтаксичних варіантів виступає семантична подібність і семантична відмінність порівнюваних структур. Синтаксичні синоніми виділяються на підставі різної семантики порівнюваних структур, тоді як синтаксичні варіанти підлягають характеристиці за їхнім відношенням до однакової семантики й різного формально-граматичного вираження. Двоплановість СС і СВ зумовлює наявність у системі мови співіснування дублетних (варіантних) і семантично-диференційованих (синонімічних) одиниць. СС і СВ знаходять свій вияв у змінах формально-граматичного і семантичного характеру. На відмінність синонімів і варіантів вказує Є.І. Шендельс: «… відмінність між граматичними синонімами та варіантами полягає в тому, що граматична синонімія об'єднує різні синтаксичні моделі, які відрізняються як структурою, так і змістом. Значення синтаксичних моделей близьке, але ніколи повністю не співпадає. Варіанти – це зміни всередині самої моделі, які не перетворюють її в іншу модель. Варіанти можуть бути значущими в тому випадку, якщо вони виражають актуальне членування пропозиції, стилістично-емоційні відтінки та інші несистемні значення. Варіанти незначущі, якщо вони пов'язані з коливаннями граматичної норми. Незначущі варіанти називаються синтаксичними дублетами. Варіанти не є синонімами, тому вони або тотожні за значенням (дублети), або їх смислова відмінність не торкається системних граматичних значень» [9, ст. 5].

Отже, синтаксичні синоніми і синтаксичні варіанти як мовні явища виникають внаслідок змін формально-змістового плану, характеризуючись тотожністю граматичного значення й семантичними відмінностями (синтаксичні синоніми) або виявляють семантичну однорідність і формально-граматичні розбіжності (синтаксичні варіанти). Характерні критерії розмежування явищ варіантності й синонімії в синтаксисі пояснюються їхньою віднесеністю до двох параметрів: семантичного і формального. Варіювання змісту має широкий діапазон і призводить до семантичної віддаленості синтаксичних конструкцій, а також до їхньої семантичної диференціації.

Особливу групу синтаксичних конструкцій в англійській мові становлять асиндетичні субстантивні словосполучення (noun phrases/clusters), які і є основним предметом нашого дослідження. Розглядаючи структуру та семантику таких утворень звертаємось до теорії граматики конструкцій, основні ідеї якої були розвинуті Ч. Філмором, а також його послідовниками [12; 13]. Основною одиницею мови згідно з граматикою конструкцій (C&G) і є конструкція, яку також бачимо в центрі уваги синтаксису та семантики. Під конструкцією розуміємо вираз, який наділений аспектом вираження та змісту, але не виходить за межі його складових частин. Оскільки конструкціями є мовні вирази будь-якого рівня, які наділені формою і змістом, то їх елементами можуть бути і морфеми, і слова, і словосполучення, і речення [6, ст. 19]. Центральною ідеєю теорії граматики конструкцій є цілісність, єдність конструкції як мовного знаку та семантики, яка визначає його склад і наповнення, оскільки головне в такій конструкції його значення. Це значення не складається безпосередньо із значень його складових одиниць та синтаксичних зв’язків між ними, а базується на складній взаємодії великої кількості окремих компонентів, які існують як нероздільна структура, яка містить цілісне неподільне значення [6, ст. 21]. Однак така конструкція не є єдиною, оскільки паралельно існують інші, так звані концептуальні трансформи, тобто різновиди інших

конструкцій, які складаються з інших компонентів, та передають ту саму інформацію, тобто наділені тим самим значенням. Саме в таких трансформах спостерігаємо явище синтаксичної синонімії як здатності декількох синтаксичних форм виражати різні модифікації того самого значення. Розглядаючи субстантивні словосполучення з асиндетичним зв'язком між його компонентами (noun phrases/clusters), спостерігаємо наявність паралельних конструкцій, семантична схожість яких досягає такого ступеня близькості, що взаємозаміна в тексті не впливає на основне значення конструкції. Саме це і дозволяє стверджувати про наявність синтаксичних синонімів, які спробуємо проаналізувати через призму базисних фреймів та їх пропозиціональних схем.

Базисні фрейми – це набори «інструментів мислення» (пропозицій), що мають найвищий рівень узагальнення, або схемності. Пропозиціональні схеми придатні для аранжування інформації, яка активована мовними одиницями, що належать до різних мовних рівнів: лексичного, словотвірного, синтаксичного або текстового. Тип пропозиціональної схеми визначається за її належністю до певного фрейму [1, ст. 4]. Коротко розглянемо типи базисних фреймів, запропонованих С.А. Жаботинською.

Предметний фрейм містить буттєві схеми, що структурують інформацію стосовно властивостей окремого предмета. Буттєвими схемами є: квантитативна схема, квалітативна схема, локативна схема, темпоральна схема та схема способу буття [2, ст. 45].

Акціональний фрейм поєднує акціональні схеми, які моделюють дію предметної сутності. Це схема стану/процесу, що репрезентує дію агенса (виконавця дії), котра мислиться як така, що не спрямована на інший предмет; схема контактної дії, яка демонструє взаємодію агенса й іншого предмета; схема каузації, що показує створення діючою особою-каузатором нового предмета-фактитива, який не існував раніше [1, ст. 4].

Посесивний фрейм поєднує посесивні схеми, які демонструють зв'язок «володар має приналежне». Ними є партитивна схема, інклюзивна схема та схема власності [1, ст. 5].

Ідентифікаційний фрейм пов'язаний з ідентифікаційними схемами. До них належать: схема персоніфікації, де персоніфікатором є власне ім'я; схема класифікації, в якій класифікатор є більш загальним поняттям, ніж ідентифікатив (в англійській мові покажчиком класифікатора є неозначений артикль та його аналоги), схема специфікації, в якій ідентифікатив і специфікатор належать до одного рівня узагальнення, і специфікатор надає додаткову характеристику ідентифікативу (в англійській мові покажчиком специфікатора є означений артикль та його аналоги) [1, ст. 5].

Компаративний фрейм включає схеми тотожності, або метаморфози, схожості або аналогії, та подібності або метафори [2, ст. 46]

Варто звернути увагу на те, що асиндетичні субстантивні словосполучення відносяться до синтаксичного рівня та є номінативними одиницями мови. Прихильники номінативності субстантивного словосполучення вважають, що в його основі – вираження єдиного складного поняття. Субстантивні сполучення є номінаціями предметів або явищ за певними їхніми властивостями [11, ст. 474]. У них зберігається співвіднесеність з елементами екстралінгвістичної дійсності, які позначаються ядром словосполучення. Якщо слово номінує об'єкт реальної дійсності за інтегральною ознакою, то словосполучення дає змогу акцентувати різноманітні диференційні ознаки об'єкта [4]. Таким чином, можемо говорити про асиндетичні субстантивні словосполучення (noun clusters), які означають:

– назви осіб: *Bin Laden driver conviction, Harper investment policy*;

– природних об'єктів: *river estuary; lake surface*;

– матеріальних об'єктів: *civilization museum, liqueur warehouse, World Trade Centre*;

– назви організацій: *US appeals court; emergency management agency*;

– назви групи осіб: *metropolitan police, electricity supply workers*;

– назви неживих предметів: *power engineering magazine*;

– назви результатів інтелектуальної діяльності: *landmark decision, health authorities appeal;*

– назви опредмечених процесів: *Edmonton journal report*;

– назви опредмечених подій: *capacity development workshop.*

Концептуальним підґрунтям синтаксичних конструкцій N_1+N_2 можуть бути як предметні так і посесивні пропозиційні схеми. Що стосується посесивних схем, то ці структури є аналогом синтаксичних структур із дієсловом *have* (*мати*). Отже, можемо вважати, що синтаксичними синонімами асиндетичних субстантивних конструкцій можуть бути всі інші синтаксичні сполуки, в яких простежуються посесивні відношення. Серед них такі структури як N_1 *has* N_2 , N_2 of N_1, *N's+ N* . Понятійною основою цих структур залишається та сама пропозиція, в якій логічним суб'єктом, або цільовим поняттям, є володар, а логічним предикатом, ознакою суб'єкта, є приналежне [2]. У посесивних схемах володар є ключовою роллю, якою наділений вагоміший член пари. Це автономний предмет, що може існувати окремо від приналежного. Саме у посесивних схемах (партитивній, інклюзивній та схемі власності) найчіткіше простежується явище синтаксичної синонімії.

1. Партитивна схема: «WH-ціле має PR-частину» або «PR-частина WH-цілого»:

N+N structure: city council, union executive, committee chairman;

N's+ N structure: city's council, union's executive, committee's chairman;

N_1 *has* N_2 structure: city has a council, union has an executive, committee has a chairman;

N_2 *of* N_1 structure: council of the city, executive of the union, chairman of the committee.

Посесивна схема партитивності визначається як «ціле-частина», коли предмет-частина перебуває в межах предмета-цілого [2]. У такій схемі частина може існувати лише у тому випадку, коли вона є невід'ємною складовою «цілого»: (*committee chairman* – голова комітету не може існувати без цього комітету, *city council*– так само як і не може існувати (міська) рада без міста). Саме такі відносини між предметом та

частиною кваліфікуємо як явище «невідчужуваної посесивності». Невідчужувана посесивність вказує на нерозривний або інгерентний зв'язок між учасниками посесивної схеми, тобто володарем та приналежним [14]. Такий вид посесивності розгалужується на підтипи з урахуванням природи учасників: живі істоти або неживі предмети. Прикладами невідчужуваної посесивності серед живих істот можуть бути: *sea horses, candidate speech, family member, assistant decision*; серед неживих предметів: *river estuary, moon surface.*

2. Інклюзивна схема: «CR-контейнер має CT-вміст» або «CT-вміст CR-контейнеру»:

N+N structure: government officials, group members;

N's+ N structure: government's officials, group's members;

N_1 *has* N_2 structure: government has officials, group has members;

N_2 *of* N1 structure: officials of the government, members of the group.

Інклюзивна схема посесивності кваліфікується як «контейнер-вміст», якщо предмет-вміст перебуває як у межах, так і поза межами предмета-контейнера, тобто вміст можна забрати із контейнера. Частина і вміст існують у так званому «внутрішньому просторі» цілого та контейнера. Із наведених прикладів *government officials*, *group members* робимо висновок, що предмет вміст *officials*, *members* можуть існувати поза межами предмета-контейнера (government, group). Однак предмет-контейнер втрачає свої характеристики контейнера без того чи іншого наповнення (вмісту). Тобто, не може існувати *уряд* без *урядовців*, так само як і не може бути *групи* без *членів* цієї групи.

3. Схема власності: «OW-власник має OD-власність» або «OD-власність OW-власника»:

N+N structure: regime hostages;

N's+ N structure: regime's hostages;

N_1 *has* N_2 structure: the regime has hostages;

N_2 *of* N_1 structure: the hostages of the regime.

У посесивних відношеннях «власник-власність» поєднання предметів відбувається в межах зовнішнього простору власника, тобто в межах його навколишньої території, де і розташовується власність. Так, абстрактне значення посесивності, або володіння, чітко видно в прикладі *regime hostages*: володар *regime* здійснює контроль над приналежним *hostages.* Такий «контроль» зумовлений відношеннями у просторі: приналежне залишається у просторових межах володаря. Зважаючи на характер зв'язку між володарем та приналежним у наведеному прикладі, можемо говорити про «відчужувану посесивність». Такий зв'язок є тимчасовим, і обидва учасники посесивної схеми можуть існувати окремо, так як є незалежними сутностями [2, ст. 47].

Висновки і пропозиції. З наведених прикладів видно, що синтаксичні синоніми, передаючи те саме синтаксичне значення, розрізняються за ступенем значеннєвої близькості. Виражаючи основне синтаксичне значення, ці структури вказують на додаткові смислові відтінки. Іншими словами, різні синтаксичні форми відбивають різницю у значенні, зумовлену семантичним 'висвітленням' членів пропозиції: той із них, що позначений у синтаксичній структурі першим, має більшу 'висвітленість'. У термінах когнітивної граматики він є первинним семантичним фокусом, або траектором, а другий член синтаксичної посесивної структури є вторинним семантичним фокусом, або орієнтиром [14]. Отже, із вищезгаданих синтаксичних структур та їх прикладів можна зробити висновок, що у структурах *N+N*, *N's+ N* та N_1 *has* N_2 первинним семантичним фокусом є перший іменник, тобто у прикладі *government officials, government's officials and goverment has officials* слово *government* виступає у ролі траектора, а вторинним семантичним фокусом, тобто орієнтиром виступає *officials.* Лише в одній із синонімічних конструкцій, а саме N_2 *of* N_1 *officials of the government* первинним семантичним фокусом є *official*, а *government виступає* лише орієнтиром або вторинним семантичним фокусом.

Подальші дослідження в галузі синтаксичної синонімії варто зосередити на врахуванні змістових і формальних критеріїв синонімічних конструкцій, а також на системному підході до вивчення мовних явищ, виявленні корелятивних і диференційних ознак, що характеризують ці конструкції.

Список літератури:

1. Жаботинська С.А. Лексичні поля й нелінійна динаміка когнітивних структур/ С.А. Жаботинська // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2011. – Вип. 52. – С. 3-11.
2. Жаботинська С.А. Синтаксична метафора у світлі граматики конструкцій (багатозначність структури NP2 of NP1) / С.А. Жаботинська // Studia Philologica (Філологічні студії): зб. наук. праць / ред. колегія І.Р. Буніятова, Л.І. Бєлєхова, Л.І. Бондарева [та ін.]. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. – Вип. 1. – С. 43–51.
3. Ковтунова И.И. Принципы словорасположения в современном русском языке / И.И. Ковтунова // Грамматические исследования. – М.: Наука, 1967. - С. 96-146.
4. Левицкий А.Э. Функциональная переориентация номинативных единиц современного английского языка. / А.Э. Левицкий. – Житомир, 2001. –149 с.
5. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский // М., Языки славянской литературы, 2001. – 544 с.
6. Рахилина Е.В. Лингвистика конструкций / Е.В. Рахилина // М.: Азбуковник, 2010. – 583 с.
7. Рихтер Г.И. Обратное словообразование в русском языке / Г.И. Рихтер // Проблемы словообразования русского и украинского языков: Сборник статей. – К. – Донецк: Вища шк., 1976. – С. 110-122.
8. Сухотин В.П. Синтаксическая синонимика в современном русском языке. Глагольные словосочетания / В.П. Сухотин // М.: 1960. – 159 с.
9. Шендельс Е.И. Грамматическая синонимия (на базе морфологии глагола в современном немецком языке) : автореф. дис. доктора филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е.И. Шендельс. – Москва, 1964. – 51 с.
10. Ярцева В.Н. О грамматических синонимах / В.Н. Ярцева // Романо-германская филология. – Вып. 1. – М., 1957. – С. 5–34.

11. Drofyak N. Asyndetic noun phrases in the Canadian newspaper headline corpus / N. Drofyak// British Journal of Educational and Scientific Studies. – № 1(23), January-June 2016, Imperial College Press, London, pp. 473-482.
12. Fillmore Ch.J. Frame semantics / Ch.J. Fillmore //The Linguistic Society of Korea (ed.). Linguistics in the Morning Calm. – Seoul: Hanshin Publishing Co, 1982. – P. 111–37.
13. Fillmore Ch.J. The Mechanisms of «Construction Grammar» / Ch.J. Fillmore // Proceedings of the Fourteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society (1988), pp. 35-55.
14. Langacker R.W. Possession and possessive constructions / R. W. Langacker // Taylor J.R. (ed.). Language and the Cognitive Construal of the World. – Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1995. – P. 51-79.

Дрофяк Н.И.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СИНТАКСИЧЕСКАЯ СИНОНИМИЯ В ГРАММАТИКЕ КОНСТРУКЦИЙ

Аннотация
В статье рассматривается синтаксическая синонимия, проиллюстрирована с помощью асиндетического субстантивного словосочетания N_1+N_2. Исследование предоставлено с позиции грамматики конструкций и базисных пропозициональных схем. Предложено лингвокогнитивное обьяснение причин синонимии. Исследование основано на степени смысловой близости и структурно-семантического сходства синонимических фраз. Именно эта характеристика обусловливает возможность их взаимозамены в тексте без нарушения основного значения и содержания высказывания.
Ключевые слова: синтаксическая синонимия, грамматика конструкций, смысловая близость, пропозициональные схемы, асиндетическое субстантивное словосочетание.

Drofyak N.I.
Lviv Ivan Franko National University

SYNTACTIC SYNONYMY IN CONSTRUCTION GRAMMAR

Summary
The article deals with the syntactic synonymy illustrated by the asyndetic substantival phrase N_1+N_2. The research is presented from the standpoint of Construction Grammar and basic propositional schemas. Linguistic and cognitive background of syntactic synonyms is suggested. It is based on the degree of semantic proximity as well as structural-semantic similarity of synonymic phrases. That feature accounts for the interchange within the text without the breach of the main meaning and the content of expression.
Keywords: syntactic synonymy, Construction Grammar, semantic proximity, propositional schemas, asyndetic substantival phrase.

УДК 800.732

УКРАЇНСЬКОМОВНА РЕКЛАМА В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Іванова І.Б.
Харківська державна академія культури

Стаття присвячена проблемам еволюції текстів українськомовної реклами в Україні на межі XIX – XX століть. Проаналізовано тексти прес-реклами, видані в к. XIX поч. XX ст. Йдеться про розширення тематичного та стилістичного спектрів рекламного тексту в умовах активного розвитку маркетингових технологій. Особлива увага приділяється жанровому багатству, системі рубрикації і розробці на рівні мови й жанру фірмового стилю. Описано набір і прагматику використання прийомів з арсеналу чорної риторики, маніпулятивних технік.
Ключові слова: лінгвостилістика, рекламний текст, рекламний дискурс, медіа, масова комунікація.

Необхідність визначення ефективних моделей створення текстової реклами в Україні вимагає ретельного та виваженого дослідження еволюції рекламного дискурсу, принаймні його текстової складової. Це й зумовлює актуальність даної статті.

Актуальність проблеми зумовлює наукову новизну статті. Поетапне дослідження історії розвитку стилістики української мови потребує також і визначення стану та основних принципів еволюції мовної складової реклами в Україні: виникнення й поширення жанрів реклами, новації

в сфері стилістики, художніх методів як форм презентації текстів реклами, характер рекламних повідомлень у пресі, зовнішній рекламі.

Ступінь розробки проблеми визначається багатоаспектністю та складністю такого мовно-культурного феномена як рекламний текст – важко в одній короткій статті назвати весь спектр досліджуваних тем. Насамперед триває дослідження історії та культури мови реклами на території Австро-Угорської та Російської імперії (Ю. Бірюльов, В. Мацежинський, В. Бондаренко, О. Зелінська), настанов формування та виокремлення текстових компонентів торговельної марки, моделей розробки іміджевої реклами та фірмового стилю (О. Борисенко, З. Воронович, І. Котлобулатова, Н. Пономаренко, І. Чорновол). Відбувається аналіз медіа-ресурсу як основи розвитку реклами (В. Бондаренко, О. Зелінська, Л. Кліщ, Н. Яцко, Л. Павлюк, Н. Слухай), специфіка рекламного дискурсу (Ф. Бацевич, В. Зірка, Є. Коваленко, Л. Пелепейченко, Г. Почепцов).

Проблемам реклами як дискурсивної практики присвячені праці Ф. Бацевича, В. Зірки, Р. Іванченка, Н. Слухай та ін. Українські мовознавці вивчають сучасний стан мови реклами: маніпулятивні мовленнєві техніки (В. Зірка, О. Іванова); прагмалінгвістичні виміри рекламного дискурсу (Ю. Корнєва, І. Мойсеєнко, Ю. Сильвестров); психолінгвістичний параметр конструювання та впливу реклами (Ю. Сорокін, Є. Тарасов); стилістичний аспект у конструюванні рекламного тексту (В. Іванов, І. Іванова, Н. Слухай); рекламний текст у якості форми рекламного дискурсу (Ф. Бацевич, Н. Волкогон, Т. Кравець).

Серед **невирішених проблем** залишається аналіз еволюції рекламного дискурсу, його вербальної маніфестації, що є частиною історії українців, їх культурного та мовного становлення. Особливу увагу в даному контексті варто приділити саме стилістиці рекламного тексту. На сьогодні широко описаний стан сучасної української та зарубіжної реклами, але відсутнє ґрунтовне мовознавче дослідження, присвячене історії мови української реклами.

Мета статті полягає у визначенні константних складових та специфічних риси української комерційної вказаного періоду, оскільки саме тоді текстова реклама, жанрово-стильова специфіка мови рекламного повідомлення зазнає суттєвого впливу таких чинників, як науково-технічний прогрес, зміни в соціально-політичній сфері життя суспільства, ідеології, мистецтва словесності та розвитку медіа-простору.

Завданням даної статті є розгляд особливостей розвитку стилістики та жанрової системи як складових рекламного тексту в Україні на межі XIX – XX століть.

Передусім визначимо, що традиції створення текстової реклами в Україні сягають часів Київської Русі, про це зазначають Ф. Елькенова, Р. Іванченко, Є. Ромат. Разом з країною ця виробнича сфера переживала свої злети і падіння, але слід зважати на те, що за багату свою історію сформувала власні традиції, власну стилістику, котрі розширювалися та змінювалася відповідно до запитів часу.

Значних еволюційних змін рекламний текст в Україні зазнає на межі XIX – XX століття. Зміна стилістики та функціональних настанов рекламного тексту пов'язана з появою нових технічних можливостей. Розвиток неймів спричинений використанням світлової реклами, використанням неонової ілюмінації. Стилістику тогочасної реклами в Україні починає визначати тенденція до створення фірмового стилю та впровадженню іміджевої реклами загальносвітового характеру. Наприклад, кондитерське підприємство «Фортуна Нова» (існує до 1941 року) активно працює над виробленням власного фірмового стилю, ця фабрика представляла свої вироби далеко за межами не тільки Галичини, але й України. У часописі «Жіноча доля» (1935 р.) вказується: «Багаті транспорти, які можуть вдовольнити найбільш вибагливу публіку так під оглядом смаку, як і вигляду товарів. Знамениті помадки з ріжними начинками, в прекрасних пуделочках, прикрашених українськими малюнками» [4]. Подібні публікації також свідчать про знання і використання основ маркетингових систем, проведення рекламних акцій та залучення піар-технологій. Комерційна реклама, виробляючи фірмовий стиль, дає розгорнуті назви-характеристики, використовує власне українську патріотичну тематику, наприклад, серія шоколаду під назвою «Солодка історія України», де на обгортках шоколадок були портрети визначних історичних постатей, починаючи з Володимира Великого.

Варто пригадати також тексти з української циркової складальної афіші 20-30 років минулого століття, де неповторна графічна новація та творчий пошук нового в стилістиці тексту циркової афіші проходить під знаменником пошуку фірмового стилю. Плакати створювалися «у старовинних традиціях текстової реклами» [foundart.org.ua]. Ф. Т. Барнум – торговий агент, журналіст, продюсер циркового бізнесу є одним з «батьків» української циркової афіші – плаката-сенсації, зазначав: «Якщо мої оголошення більш нахабні, ілюстрації, які я показую, перебільшені, знамена, що піднімаю, патріотичні, і я сумлінний, на відміну від сусіда – то це від того, що я виявляю більшу проникливість та дух підприємництва» [foundart.org.ua].

Процесам розвитку мови реклами сприяє поширення засобів масової інформації на території усієї України. Це насамперед виникнення потужного медіа ресурсу – періодики, частина якої друкується українською мовою поряд з польськими та російськими періодичними і спеціальними рекламними виданнями. Рекламні оголошення (регіонального та міжнародного характеру) та статті у періодичних виданнях набувають особливої популярності поряд з афішою, рекламними акціями та власне неймінгом.

Текстова реклама в українській пресі з'являється в середині XVIII ст. у Галичині, відповідно мова реклами починає розвиватися в традиціях і потребах медіа-ресурсу. Преса змогла сформувати нові традиції в умовах активного функціонування фінансово-товарного ринку. Перші газети з рекламними оголошеннями оприлюднені в середині XVIII ст. у Львові. В. Мацежинський зазначав, що у Галичині, переважно у Львові та Кракові, анонс як рекламний жанр був дуже популярним, бо виявився важливим джерелом доходів львівської преси. Наприкінці

XIX ст. прибутки з реклам у львівських газетах могли в деяких випадках перебільшували з половину всього доходу газети [2, с. 172]. Дослідник найбільше відзначає рекламу друковану у двотижневику «Podhalanin» (1898-1900), тижневику «Gazeta Podtatrzańska» (1903-1905), двотижневику «Nowiny Podhalańskie» (1906), а також тижневик «Gazeta Podhalańska» (1913-1936). Не останню роль в розвитку рекламної статті відіграла жіноча преса: «Жіноча доля», «Жіноче діло» (безкоштовний додаток), «Перший вінок», «Наша мета». У періодичних україномовних виданнях того часу («Киевская старина», «Рада», «Діло», «Літературно-Науковий вістник», губернські відомості тощо) активно друкується реклама, розширюється її тематичне коло, соціальне та мистецьке спрямування рекламного повідомлення.

Отримують продовження давні традиції українського рекламного тексту, наприклад, традиція ввічливого та оригінального звертання до покупця, характерним для кінця XIX століття виявляється велика кількість оголошень, що містили ввічливі звертання до потенційних споживачів, котрі сьогодні видаються «перебільшеною покірністю», гіперболізацією, наприклад, «*Прошу у Вельмишановної публіки поблажливого ставлення і запевнюю в якнайшвидшому і найретельнішому виконанні послуг*» або «*Повідомляю Вельмишановній публіці найпокірніше*» [2: 174]. Подальша еволюція звертання у XX ст. в Україні 20–30-х років набуває нових рис: від шанобливого ставлення до соціального статусу автори текстів відмовляються, перевага віддається звертанням за статтю, громадським статусом або професією (*Колгоспники. Трударі. Товариші. Жінки. Батюшки*).

У текстах оголошень, починаючи з 40-х рр. XIX ст., є тенденція до використання прийомів «навіювання» та «намовляння», прийомів «чорної» риторики. Інформаційна функція рекламного тексту доповнюється новими типами аргументації, пропаганди та агітації, приймаючи на мовному рівні різноманітні форми, наприклад: звертання «свій до свого», форма діалогу зі звертанням «*Хлібороби! Товариства! Вчителі! Батюшки! Ви ще не маєте хліборобських метеликів «Ріллі»? Негайно-ж виписуйте з редакції перші 2 метелики*» [5: с. 26]; гасла «*Все для молочарства – в одному місці*» [5: с. 26]; виверт унікальності «*перша гастроль сатирика-ексцентрика; перша гастроль кращих гімнастів, Легкість! Нежахливість!*»; повтори «*нові номера*», «*нові гастролі*», «*уперше – плигання звірів – уперше*», «*уперше – рекордний стрибок – уперше левиці – через усіх, усіх звірів*» [foundart.org.ua] Щодо тематичних переваг та форм оповіді, то в радянській країні першість віддавалась текстам дидактичного характеру в межах фінансово-економічної та сільськогосподарської тематики, не позбавлені уваги тексти культурно-видовищного спрямування. Наприклад: *Жінкам трудівницям слава (1956 р.), Більше діла – менше слів (1956 р.), Борись за право участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці (1955 р.), Люби справу – майстром будеш (1955 р.)*.

Друга половина XIX століття розширює рекламні можливості через створення нової спеціалізованої преси комерційного спрямування. Поряд з текстами офіційними та адміністративними, суспільно-політичного, мистецько-літературного, наукового спрямування друкуються комерційні і приватні оголошення. Географія таких оголошень постійно розширювалася. Наприклад, періодичні видання Києва і губернії почали друкувати оголошення з усіх південноросійських земель. Поступово в українській пресі зростає кількість та обсяг рекламних текстів, переважна більшість – короткі, дрібні, звужено-лаконічні. Наприклад: «Український продукт паста «елегант», «жіноче білля, апашки, блюзочки, хусточки, панчохи, рукавички купуємо Е. Думина» [sumno.com], «Магазин цветов Флора» (Киевлянин № 119, 1914 р.).

Відповідно така навала інформації потребувала систематизування. У другій половині XIX століття в рекламній справі використовується рубрикація: класифікування за змістом, тематичними групами, рубриками тощо, наприклад, різноманітний продаж друкується під назвою «О продажах», приватні повідомлення розміщувалися в рубриці «Частные объявления», оприлюднені списки від'їжджаючих за кордон іменувалися "Отъезжающие» і т. п. Рубрична реклама полегшує читачам пошук потрібної інформації, водночас сприяє подальшій уніфікації приватних повідомлень, створюючи клішовані тексти; таким чином стилістика комерційних та некомерційних оголошень мала свою специфіку та традиції. Саме створення розділів та рубрик веде до формування моделі приватного та комерційного рекламного оголошення в спеціалізованій періодиці, що за сутністю наближається до текстів офіційно-ділового стилю.

На початку XX століття розвиток української реклами активно триває – з'явилися спеціалізовані рекламні видання. Така періодика містила виключно рекламу й оголошення. Серед суто рекламних часописів слід назвати «Деловой будильник» (Київ, 1907), «Киевский вестник объявлений и справок» (1909), «Объявления киевских торговых и промышленных фирм» (1885), «Одесский листок объявлений: Газета справочная, торговая и биржевая» (1889), «Полтавский листок объявлений и справок» (1912), «Севастопольский вестник объявлений и справок» (1903), «Спрос и предложение» (Катеринослав, 1913), «Харьковская биржа: Торговый бюлетень» (1902) та ін. Творці реклами використовують весь спектр технічних можливостей тогочасного друку: розмаїття шрифтів, застосування великих рекламних текстів на всю сторінку, що складалися всього з кількох слів: «Товарищество КАРМЕЛЬ, вино, коньяки, ликер и мед» («Даровой вестник», 1907. – № 1); або оригінально складений текст, розрахований на привертання уваги споживача не тільки формою, але й змістом.

Отже, на межі XIX – XX століття спостерігаємо еволюцію мови і стилю текстів української комерційної реклами, з одного боку, помітне намагання передати інформацію якомога чіткіше і зрозуміліше; з іншого боку, є тенденція до створення оригінальних, яскравих текстів. Одним з показників останнього є дедалі частіше використання ступеня порівняння або ж із подібної семантики, як-от: «уперше», «востаннє», «прощальні», «новий», «найкраще», «даремно», «особливо вигідні умови» тощо.

Використовується рубрикація, з'являються оголошення в тексті яких присутні різні мови, наприклад, пропозиції київського готелю «Континенталь», надруковані французькою та російською мовами, пропозиції відпочивати в Криму та Ялті, використовують англійську та українську [3], циркова афіша використовую російську та українську.

Усе, зазначене вище, веде до таких висновків: на початку XX ст. в українській бізнесовій та соціальній сферах уже склалася фахова та національна традиція реклами, яка визначалася розмаїттям форм, жанрів та мовних засобів репрезентації. Розвиток та трансформації текстів реклами в Україні безпосередньо пов'язані з соціально-економічним розвитком та змінами у політико-правовій системі відносин, яка була характерною для українських територій на межі XIX – XXI ст.

Збагачена жанрово-тематична специфіка рекламного тексту в Україні вказаного періоду, вона визначається розмаїттям: культурно-видовищний текст (театральний, цирковий, виставковий плакати); фінансово-економічний (лотерейні розіграші, державні позики тощо); торговельно-промислове оголошення (реклама одягу, побутової, косметичної продукції); туристичний текст (реклама курортів України); спортивний (проведення спортивних змагань, норми ГПО); сільськогосподарський плакат; друкарський текст (рекламування книг, періодичних видань, літературних збірок).

Список літератури:

1. Бондаренко В. В. Розвиток комерційної реклами на сторінках періодики Східної України середини XIX – поч. XX століття [Електронний ресурс] / В. В. Бондаренко. – Режим доступу: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=234. – Назва з екрану.
2. Воронович З. Солодка історія Львова [Електронний ресурс] / Зиновія Воронович. – Режим доступу: http://www.wz.lviv.ua/articles/76298. – Назва з екрану.
3. Галькевич Т. А. Український друкований плакат 1950–1992 років з фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського : каталог : у 3 вип. Вип. 1 Український друкований плакат 1950–1964 років з фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського / Т. А. Галькевич, О. М. Донець. – Київ : Вид-во Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського, 2014. – 423 с. : іл.
4. Зелінська О. І. Власні витоки українського рекламного тексту / О. І. Зелінська // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2000. – Вип. 4. – С. 24–28.
5. Мацєжинський В. Л. Розвиток реклами у польській пресі XIX-XX століття (на прикладі Королівства Польського і Галичини) / В. Л. Мацєжинський // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2012. – Вип. 32. – С. 168–174.
6. Мацько Л. І. Риторика / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 311 с.
7. Павлюк Л. С. Риторика, ідеологія, персуазивна комунікація / Павлюк Л. С. – Львів : ПАІС, 2007 – 168 с.
8. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук, 2001, 656 с.
9. Ученова В. В. Реклама и массовая культура. Служанка или госпожа? / В. В. Ученова. – М. : Юнити-Дана, 2008. – 248 с.

Иванова И.Б.
Харьковская государственная академия культуры

УКРАИНОЯЗЫЧНАЯ РЕКЛАМА В УКРАИНЕ (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX СТ.)

Аннотация
Статья посвящена проблемам эволюции текстов украиноязычной рекламы в Украине на рубеже XIX – XX веков. Проанализированы тексты прес-рекламы, изданные в к. XIX – нач. XX ст. Речь идет о расширении тематического и стилистического спектра рекламного текста в условиях активного развития маркетинговых технологий. Особое внимание уделяется жанровому разнообразию, системе рубрикации и разработке на уровне языка и жанра фирменного стиля. Описан набор и прагматика использования приемов из арсенала черной риторики.
Ключевые слова: лингвостилистика, рекламный текст, рекламный дискурс, медиа, массовая коммуникация.

Ivanova I.B.
Kharkiv State Academy of Culture

UKRAINIAN-LANGUAGE ADVERTISING IN UKRAINE (LATE XIX – EARLY XX CENTURIES)

Summary
The paper devotes to the evolution of commercial copies in Ukraine at the turn of the 19th – 20th centuries. It concerns the thematic and stylistic range of copy, it is attended to the genre diversity, the subject headings system and the corporate identity development on language level, and the techniques from the arsenal of argumentation and neorhetoric.
Keywords: linguostylistic, advertising, text, advertising discourse, media, mass communication.

УДК 821.111

АВТОРСКИЙ ЦИКЛ ДЖ. К. РОУЛИНГ О ГАРРИ ПОТТЕРЕ КАК ЛИТЕРАТУРНЫЙ И СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН

Коваленко О.Ю.
Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеца

Осуществлен комплексный анализ научно-критической рецепции семитомного цикла «Поттериана» Дж. К. Роулинг как специфического явления современной литературы. В работе поставлен вопрос о соотношении массовой литературы и качественных текстов, о границах понятий массовой и высокой литературы.
Ключевые слова: научно-критическая рецепция, авторский цикл, массовая литература, культура, социокультурный и художественный феномен.

Постановка проблемы. Джоан Келин Роулинг (Joanne Kathleen Rowling) – современная английская писательница, мировую известность которой принес семитомный цикл произведений о юном волшебнике Гарри Поттере (1997-2007). С одной стороны, цикл произведений вызвал шквал восторженных отзывов не только в Англии, но и за ее пределами. «Это не только самый удачный бестселлер в истории детской литературы, – писала газета «Таймс», – но и исключительное литературное произ**ведение»**. По мнению же «Чилдренз букселлер», «книги о Гарри Поттере практически разрушили границу между детским и взрослым чтением». Е.С. Ксенофонтова в своем докладе на международной конференции (2008), посвященной проблемам современной массовой литературы и культуры, отметила, что «более популярного произведения массовой культуры, чем история об английском волшебнике Гарри Поттере авторства Дж. К. Роулинг, сегодня просто не найти». [13, с. 137].

«Поттериану» сопровождают и сдержанные, даже скептические оценки цикла. Литературный критик Александр Генис полагает, что сага Джоан Роулинг о Гарри Поттере «не дотягивает до классики, потому что написана для детей, а не с ними. Построенный на специальных эффектах, «Поттер» монотонно, как счетчик в такси, накручивает никуда не ведущие приключения. Читатель не разбогатеет на Поттере, ибо тот все получил даром – по наследству» [4, с. 63].

Детский писатель Л. Яковлев считает, что «Гарри Поттер» вообще «не имеет отношения к литературе», являя собою «этакую клипо-кино-триллер-шоу книгу» [23, с. 55].

Причина столь резкой поляризации мнений о произведении, получившем такой широкий международный успех, кроется, видимо, в его специфике, которая до сих пор не получила достаточного научного осмысления. С одной стороны, «Поттериана» несомненно вписывается в традицию английской литературной сказки XX века, которая представляет собой уникальное явление в истории художественного творчества.

С другой стороны, налицо своеобразие художественной природы «Поттерианы» (семитомный цикл, тесно связанных между собой судьбой центрального героя произведений большого формата), которая порождает широкий разброс мнений о ее жанровой атрибуции: «литературная сказка», «фэнтези», «постмодернисткая авторская сказка», «фантастический триллер», «повесть», «роман».

Анализ последних исследований и публикаций. Научное филологическое осмысление произведения Дж. К. Роулинг на уровне диссертационных исследований началось с начала XXI века, которое обнаружило широкий спектр интересов к «Поттериане»: теория и практика перевода [М. В. Бережная 2009]; стилистические, концептологические, лингвокогнитивные, фольклорные аспекты отдельных частей цикла [С. Ю. Капкова 2005; Т. В. Волкодав 2006; И. И. Гришина 2006; О. С. Солодова 2008; О. В. Годес 2009; Т. С. Бабарикина 2010, Е. М. Левко 2010]; теория и история культуры [Ю. С. Бревнова 2005]; педагогические и техно-культурные аспекты [Т. Г. Меррилл 2003]. В то же время ощущается явная нехватка сугубо литературоведческих исследований, посвященных изучением художественных особенностей «Поттерианы» как на уровне отдельного произведения, так и на уровне всего цикла. В этом плане можно назвать лишь диссертационные исследования Н. И. Васильева (2005) и частично Н. А. Викторова (2011), и ряд статей, в частности, С. О. Еремеевой (2003), Е. Л. Макаровой (2010) и Н. А. Грачевой (2011).

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Актуальность работы обусловлена: недостаточным изучением авторского цикла «Поттерианы» как специфического явления современной литературы, которое породило круг дискуссионных проблем, связанных с его местом в литературной иерархии.

Формулировка целей статьи (постановка задания). Цель работы – обобщить и систематизировать основные тенденции научно-критической рецепции «Поттерианы» Дж. К. Роулинг в литературоведении. Научная новизна работы заключается в том, что в ней впервые в отечественном литературоведении осуществлен комплексный анализ научно- критической рецепции семитомного цикла «Поттериана» Дж. К. Роулинг.

Для реализации поставленной цели использованы следующие методы исследования: метод системно-целостного анализа (позволяет рассмотреть «Поттериану» как совокупность взаимосвязанных элементов, образующих эстетичную целостность), культурно-исторический метод (позволяет рассматривать произведения как художественные и социокультурные явления).

Изложение основного материала исследования. Первые романы о маленьком волшебнике Гарри Поттере, опубликованные в самом конце прошлого века, вызвали, как уже отмечалось выше, не только шквал восторженных отзывов во всем мире, но и не менее бурное негодование со стороны официальных и неофициальных представителей религиозных и общественных организаций, отдельных представителей литературы, культуры. С одной стороны, книги о Гарри Поттере подаются как исключительно литературное произведение, заслуживающее называться классикой детской литературы. С другой стороны, «Гарри Поттер» – низкопробная халтура, не заслуживающая называться литературой, умело сфабрикованная маскультовская книга.

Книги о Гарри Поттере породили обширный пласт критической литературы, которую условно можно разделить на одобрительную и критическую. Обе эти позиции хорошо представлены Б. Минаевым в статье «Торжественное обещание». Первая позиция: «Гарри Поттер» – искусственный продукт, собственно к литературе не имеющий отношения. Вторая позиция: «Гарри Поттер» – это великая книга, хотя бы потому, что ее читают миллионы детей во всем мире. Что она написана сказочным, добрым, светящимся и искрящимся языком [16, с. 56].

К последней, то есть одобрительной позиции следует отнести такие монографические работы английских, американских и некоторых других зарубежных авторов, как «Биография создателя Гарри Поттера Дж. К. Ролинг» Шона Смита [18], «Философия Гарри Поттера: Если бы Аристотель учился в Хогвартсе» Дэвида Бэггета и Шона Э. Клейна [3], «Гарри Поттер и наука» Р. Харфилда [21], «Дети пишут тебе, Гарри Поттер» Б. Адлера [7], «Мой друг Гарри Поттер» А. Гиймена [5], «Введение в критическую магию» Э. Веско [3].

Первая книга, вышедшая под двумя именами, на самом деле представляет собой сборник работ целого ряда американских философов, среди которых директор Центра этики и общественной жизни, глава философского факультета в Кингз-Колледже (Пенсильвания) Г. Бэшем, профессора философии Г.Б. Мэттьюз (Массачусетский университет), Б. Липскомб и К. Стюарт (Хогтон-Колледж), Т. Моррис, известный как замечательный философ-популяризатор, перу которого принадлежат такие книги, как «Если бы Аристотель прошел школу «Дженерал Моторс», «Философия манекенов», Д. Уоллс – специалист по философии религии и др.

Многообразие точек зрения на «вселенную» Дж. К. Роулинг, рассмотренную в нравственно-этических аспектах добра-зла, справедливости, дружбы, мужества, судьбы и свободы объединяется здесь общей идеей «философской значимости» [2, с. 14] Поттерианы, признанием наличия в ней глубинно-потаенных смыслов и художественного очарования и трактовкой образов Гарри и его друзей как «камертона для проверки нравственности, силы самопожертвования и смысла жизни» [2, с. 16].

Столь же серьезной работой, объективно отражающей идейно-художественный смысл романного цикла Дж. К. Роулинг является помещенная в данной книге работа Андрея Кураева «Гарри Поттер в церкви: между анафемой и улыбкой».

Среди первых попыток серьезного осмысления феномена Поттерианы следует упомянуть и сборники научных работ «Башня из слоновой кости и Гарри Поттер» (“The Ivory Tower and Harry Potter”, 2002, 2004) [25] и «Критические взгляды на Гарри Поттера» (“Critical Perspectives on Harry Potter”, 2003) [24]. И первый, и второй сборники представляют собой образцы междисциплинарного подхода англо-американских исследователей к изучению религиозных аспектов романов Роулинг.

Так, в «Башне из слоновой кости...» рассмотрены вопросы, касающиеся предшественников Гарри Поттера в фольклоре мифологий и литературе (статьи Мэри Фар, Яны Лакосс, Кэтрин Граймз), лидерства и власти, гендерных взаимоотношений, освоения атрибутов книги массовой культурой и коммерцией. Пафос книги – отстоять литературные достоинства романов Роулинг и не дать их поглотить нарастающим валом коммерциализации, о чем пишет составительница «Башни из слоновой кости...» Ланна Вайтид во введении с красноречивым названием «От повального увлечения (помешательства) к классике?» (“From Craze to Classic?”) [25, p. 12].

Многоаспектным является и сборник «Критические взгляды на Гарри Поттера». Мультидисциплинарный подход к анализу романов о Гарри Поттере как социокультурном феномене отражен уже в самой структуре сборника, содержащего следующие разделы: «Культурологические взгляды», в котором рассмотрены вопросы влияния главного героя (позитивного или негативного) на детей и вопросы влияния магии и технокультуры на нравственное развитие ребенка; «Гарри Поттер» глазами читателей»; «Литературные аспекты: герой, вымысел и жанр» (здесь представлены статьи «Гарри Поттер» – возвращение к романтическому герою»; «Жанровое слияние и мозаичный «Гарри Поттер»; «Магические вызовы и парадигма имиджа в «Гарри Поттере»); «Критические и социологические взгляды». Общая идея сборника может быть выражена словами автора статьи «Миф «Гарри Поттера»: магия, технокультура и становление человека» Питера Аппельбаума: «Гарри Поттер» более полезен, чем большинство детской литературы в побуждении этических и культурных размышлений ребенка» [24, p. 49].

В книге «Философия Гарри Поттера» рассматриваются такие проблемы, как волшебство и добродетели; чувство страха и природа отваги юного героя; мораль и психология самообмана; истинная и ложная дружба; суть моральных принципов художественной вселенной романного цикла; этика магии в романах Дж. Роулинг в соотношении с этикой технологической адаптации в реальном мире (кстати, поднятая в одном из разделов анализируемой работы проблема эта разворачивается в обширном исследовании Р. Хайфилда «Гарри Поттер» и наука» [21]); соотношение знания и желания в становлении и самоидентификации личности; дискриминация с моральной и практической точек зрения; амбиционность и добродетельность; природа зла и свобода выбора; воображение и мораль и, на-

конец, пространственно-временные особенности волшебного мира, изображённого в романах о Гарри Поттере.

В качестве неодобрительной критики можно назвать такие работы, как «Гарри Поттер: Стоп. Попытка экспертизы» И. Медведевой и Т. Шишовой [15], «Гарри Поттер в школе, без дома» А. Гениса [4] или «Гарри Поттер, убивающий дичь без разбора» А. Конюха [11].

В статье «Последний и решительный бой» А. Кротков и Дм. Страхов, положив в основу своего анализа суждение о том, что литературный жанр фэнтези (а именно к нему авторы относят романы о Гарри Поттере) отличается тем, что в нем конструируются особые миры, «в которых все приобретает иные, чем в привычном для среднестатистического человека мире, значение и смысл» [12, с. 58], они переходят к фигуре черта-завистника, живущего в волшебных сказках всего мира, в том числе, естественно, и в английских сказках. Причем, ведут далее свой семантический анализ А. Кротков и Дм. Страхов, в английском языке у этого черта-завистника Азазеля появляется эвфемистическое имя – Гарри с такими эпитетами, как глупый, грязный, чумазый и т.п. Поскольку английский черт по большей части завидует профессиям трубочиста («грязный или чумазый Гарри») и Гончара, а Горшечник по-английски "potter", то, само собой, «вот он перед нами, Черт- Горшечник, Гарри Поттер» [12, с. 59].

Примитивное и искаженное понимание художественного мира сказок Роулинг демонстрируют и зарубежные антипоттеристы Джулия Фостер [20]. Дж. Фостер в статье с красноречивым названием «Гарри Поттер – дорога к оккультизму» указывает, что Гарри Поттер «представляет особую опасность» (усиленную экранизацией книг), поскольку это «не просто фантастическая детская книжка», а изображение оккультизма «как положительного и праведного образа жизни» [20, с. 1].

Большая сдержанность и профессионализм при общей негативно выраженной направленности суждений присуща и ряду статей о Поттериане, опубликованных в «толстых» журналах, в частности, в «Иностранной литературе» [10] и «Звезде» [19]. Так, И. Каспе в статье «Народ за Гарри Поттера» дает и обстоятельный аналитический срез успешного продвижения романов Роулинг по планете, и затрагивает вопросы воплощения пространства и цикличности времени, которое «неторопливо движется по спирали» [10, с. 258] и никуда не ведет, поэтому «Гарри Поттер может вяло пережевывать жвачку событий»; и рассуждает о «неопределенно-личной инстанции, избавленной от постоянного самоопределения и готовой ко встрече с мечтой» [10, с. 254] «декларируемого читателя»; и легко распознает в романах писательницы черты массовой литературы, причем ее новую форму: «Роулинг не имитирует массовую литературу для «взрослых», а решает прямо противоположную задачу: делает роман о школе явлением, соприродным детективу, боевику или «розовому» роману» [10, с. 253].

Обращает на себя внимание тот факт, что во всех высказываниях и суждениях антипоттеристов просматривается явный случай, используя выражение У. Эко, интерпретационной ереси, то есть привнесение в текст того, чего в нем изначально нет и чего текст не имеет в виду. К приведенным выше образцам такой интерпретационной ереси можно отнести статьи Дм. Голымко-Вольфсона «Гарри Поттер, ваш выход», в которой автор, смело сопоставляя мифологические элементы в романах Дж. Роулинг с творчеством Борхеса, Кафки, Камю, Джойса и Т. Манна, увидел в них символ «изначально пустотной и одновременно всеобъемлющей иллюзии вымышленной реальности» [6, с. 1] плюс «неосентиментальный идеологический тренд» [6, с. 2] и проект нового человека, и Ю. Мачкасова «О некоторых аспектах популярности «Гарри Поттера» – взгляд американского читателя второго рода». Автор последней работы, рассуждая о «глубине культурного слоя», на котором построено произведение Роулинг, задается вопросами типа «имела ли в виду Роулинг, выписывая породы драконов Великобритании, связать их с местными породами собак?» [14, с. 5].

Д. Беггет, констатируя распространённость критического отношения к книгам Дж. Роулинг среди взрослых, допускает, что одной из причин этого является сама широкая популярность книг у молодых людей, так как существует опасение, что дети, прочитав о волшебниках и ведьмах с их пусть и вымышленной практикой некоторых элементов оккультизма, могут увлечься самим этим оккультизмом. В то же время, полагает он, всерьёз подобную угрозу могут обсуждать только фундаменталисты, зацикленные на теории заговоров, да моралисты. Анализ произведений Дж. Роулинг не должен носить ни предвзятого, ни апологетического характера.

«Большинство критических статей о «Гарри Поттере», – пишет он, – демонстрируют отсутствие чувства юмора, глубины мыслей, вкуса и знаний – к доброжелательным дебатам это не располагает. Но также не вдохновляет и чрезмерная снисходительность к недостаткам любимых книг, которую перед лицом этих нападок проявляют их защитники. Мы нуждаемся не в разоблачительной риторике, но в хладнокровном и уважительном анализе в духе дружеских дебатов, какими знаменит Дамблдор» [2, с. 253].

Следует отметить, что призыв к «хладнокровному и уважительному анализу» не остаётся пустой риторикой для авторов «Философии Гарри Поттера», но становится руководством к тщательному осмыслению причин феноменального успеха романов Дж. Роулинг. Все они исходят из глубоко верной посылки, проигнорированной большинством антипоттеристов, в том числе, к сожалению, и литературными критиками. Суть её заключается в том, что популярность того или иного произведения сама по себе не может быть свидетельством истины или лжи, равно как не может быть и основанием для принижения его эстетической и нравственно-этической оценки. Что же касается «Гарри Поттера», то его популярность, справедливо полагают философы, «свидетельствует лишь о том, что тут затронута какая-то очень важная струнка». И хотя нельзя сбрасывать со счёта факторы рекламной кампании и удачно выбранного времени, пишут они

далее, «они не отменяют факт наличия чего-то глубоко чарующего в этих книгах» [2, с. 13].

При всей своей философской ориентированности исследование представляет несомненный интерес для литературоведения точностью наблюдений над художественными особенностями текста и глубиной проникновения в его потаенные смыслы. Т. Моррис в статье «Отважный Гарри Поттер», поставив перед собой задачу выявить главное качество Гарри Поттера как одного из самых популярных персонажей в мире, не ограничивается тщательным исследованием изображения писательницей психологии страха и отваги и выводом о том, что «Гарри Поттер показывает читателю, как молодой человек, подверженный бесчисленному множеству страхов, которые знакомы каждому из нас, может не только преодолеть эмоции, но и выйти победителем из любой передряги» [2, с. 42].

Автор статьи не остаётся чужд к художественным достоинствам произведения, считая одним из главных его достоинств «захватывающее описание волшебного мира, который, живя своей самобытной жизнью, зачастую пересекается с нашей обыденной реальностью, или миром маглов» [2, с. 23]. Верно он оценивает и смыслообразующую роль этого волшебного мира в художественной структуре романного мира писательницы, отмечая, что, с одной стороны, он соотнесён с миром реальным, а другой же – что он более проблемен и сложен и что проблемы в нём решаются не столько с помощью магии, сколько с помощью качеств, определяемых философами как добродетели: сообразительность, отвага, решимость, преданность, дружелюбие.

Отсюда, делает вывод Т. Моррис, главная идея романов о Гарри Поттере «заключается не в том, что чудеса – это исключительно плод колдовства и магии, а в том, что чудеса можно творить и с помощью обычных добродетелей – как в жизни вымышленных персонажей, так и в нашей собственной» [2, с. 24].

Интерес с точки зрения раскрытия смыслов «Гарри Поттера» представляет и статья «Магия, наука и этика технологии» Б. Липскомба и У.К. Стюарта. Рассматривая романный цикл Роулинг как «грандиозный уже готовый мысленный эксперимент» [2, с. 129], авторы доказательно устанавливают связь между магией в волшебном мире писательницы и наукой нашего реального мира, а затем не менее доказательно проводят, опираясь на тексты романов, многочисленные аналогии между этикой магического мира и этикой современного научно-технологического общества.

Сравнительный анализ этических принципов двух сообществ позволяет авторам актуализировать важный аспект: что поучительного можно извлечь из книги «применительно к этике технологической адаптации в реальном мире» [2, с. 129].

Нельзя не согласиться с мнением Б. Липскомба и У.К. Стюарта о том, что книги Роулинг «несут этический «заряд». В них настойчиво возникают вопросы, которые традиционно были заботой людей, пишущих об этике: добро и зло; дружба и утрата; выбор и личность. Эти книги, что не характерно для современной художественной литературы, учат читателя как ему жить» [2, с. 137]. Добавим от себя, не просто учат как жить, но как жить в соответствии с высшими нравственными принципами, то есть тому, от чего постмодернистская литература в течение последних десятилетий настойчиво пыталась отлучить читателя и отлучить саму литературу.

Соотношение магии и научно-практического знания, затронутое в аспекте этики в статье Б. Липскомба и У.К. Стюарта, побудило известного английского популяризатора науки Р. Хайфилда на создание объёмистой и увлекательной книги «Гарри Поттер» и наука: Настоящее волшебство» (2002). По оценке издательства в этой книге «волшебный мир «Гарри Поттера» становится тропинкой в самые дебри современной физики, химии, молекулярной биологии, медицины, экономики и антропологии» [21, с. 4]. Сам автор убеждён, что магия романов о Гарри Поттере, в которых, по его мнению, «приключения, чудеса и фантастика слились воедино в бушующем водовороте сюжетных линий, волшебных образов и мифологических существ» [21, с. 7], может пролить свет на многие вопросы современной науки, и наоборот...»

Объективно к оценке романов Дж. Роулинг подошел В. Александров в статье «Кто придумал футбол, или Гарри Поттер в школе и дома» [1], побудившей, по всей видимости, А. Гениса на упоминавшуюся ранее статью «Гарри Поттер в школе, без дома». Прежде всего, В. Александров обращает внимание на то, что «Гарри Поттер» по своей социокультурной значимости сопоставим с самым масштабным культурным явлением общепланетарного уровня второй половины XX века – успехом музыки "The Beatles".

Причину же бесспорного успеха «Гарри Поттера» автор статьи видит в художественных достоинствах произведения и в притягательности его нравственно-этических установок. «Это хорошие книги» [1, с. 176], – пишет критик, потому что в них Дж. Роулинг предлагает читателю «блистательную грамматику фантазии» [1, с. 178], «достаточно тонко пародирует современные реалии и переиначивает сказочные» и, создавая роман воспитания, в форме классической сказки, предстает «как мастер остросюжетного повествования», неистощимый на выдумки и умело использующий традиции английского сатирического, фантастического и детективного романа» [1, с. 181].

Высоко оценивает «Гарри Поттера» как литературно-художественное явление А. Шохов, автор полемической статьи «Властелин Колец» и «Гарри Поттер» (опыт сравнения мифов)», в которой он отдает безусловное предпочтение Дж. Роулинг. Предпочтение это он обстоятельно обосновывает следующими аргументами. С его точки зрения, трилогия Толкина, завоевавшая огромное число фанатичных поклонников и сформировавшая мифологию ушедшей эпохи, сегодня «выглядит умирающим мифом, который не затрагивает ни одной живой струны в сердце современного читателя и зрителя» [22, с. 1], в то время как миф, создаваемый книгами о Гарри Поттере не только находит живой отклик в сердцах читателей, но и дает «толчок созданию новой вселенной, волшебно-виртуальной, соприкасаю-

щейся с реальным миром, насыщенной энергетикой, которая позволяет нашим современникам порождать новые мифы и новые культуры» [22, с. 2].

Литературно-художественные достоинства «Гарри Поттера» в качестве основного фактора, определившего массовый успех произведения, отмечает и А.С. Одышева в статье «Феномен Гарри Поттера в современной культуре». Она считает, что «Гарри Поттер» навсегда вошел в мир детской литературы наравне с «Винни Пухом», «Питером Пэном», «Мэри Поппинс», поскольку в полной мере отвечает формуле литературного произведения для детей. Гарри, во-первых, ровесник читателя, что делает его понятным и интересным для читателя. В то же время Гарри движется во времени, взрослеет, привлекая к себе новых читателей не только детского, но и взрослого возраста. Во-первых, сюжет детского произведения, как правило, динамичен, у Роулинг же он не только динамичен, но и детективен, в силу чего «расследование загадок волшебного мира, а также невероятные чудеса не позволяют читателю скучать» [17, с. 1].

Пространство и время в книгах Дж. Роулинг, хотя и представлены в соответствии с канонами литературной сказки, отличаются оригинальным переплетением современности (метрополитен, железная дорога, телефон, телевизор, автомобили, холодильники) и волшебного мира с его древними традициями. Пространственная организация «Гарри Поттера» так же в соответствии с детской литературой делит мир на «свой» и «чужой», реальный и волшебный, мир маглов и мир магов, которые соприкасаются и проникают друг в друга.

И все же для художественного произведения одного соблюдения правил недостаточно, чтобы стать «феноменом в мире литературы» [17, с. 2], справедливо замечает А.С. Одышева: произведение должно содержать в себе элементы новаторства. И это новаторство исследовательница видит в том, что Роулинг, опираясь на мифологические и литературные традиции предшествующих поколений, находит «принципиально новое оформление уже известных образов, сюжетов, мотивов», равно как и создает детские характеры, которые «поражают своей психологической сложностью» [17, с. 2]. В увлекательном хитросплетении действий и поступков героев в красочном и экзотическом волшебном мире писательница − и в этом еще одно достоинство ее произведения − реализует сложный комплекс нравственно возвышенных идей и принципов.

Если для А.С. Одышевой Дж. Роулинг, бесспорно, детская писательница первого ряда, то для Ю. Зубкова, автора статьи «Экспресс Джоан Роулинг», она, безусловно, гений, сумевший создать книги, которые впервые в новейшей истории человечества «вызвали столь мощную волну» коллективного умопомешательства» [9, с. 1], охватившего множество стран одновременно.

Высокую оценку произведения Дж. Роулинг разделяет О. Кармоди, автор «Апологии Гарри Поттера», для которого книги писательницы, кто бы и как бы к ним не относился, «уже стали классикой детской литературы» [12]. Не вдаваясь в детали, он просто перечисляет достоинства произведения: настоящая волшебная сказка, написанная в лучших традициях и с соблюдением всех ее структурных особенностей (по В.Я. Проппу); замечательный детектив с лихо закрученной интригой (причем, добавим от себя, усиленной дополнительными интригами для каждого романа); умело вписанные в волшебный мир и поданы «с неподражаемым юмором и истинным волшебством» [12] многочисленные приметы реальности.

Подобная специфика «Гарри Поттера» поставила вопрос о соотношении массовой литературы и качественных текстов, о границах понятий массовой и высокой литературы. Важен и другой вывод о том, что «внутри массовой культуры существует высокий уровень адекватной саморефлексии» [8, с. 4], и что принципы академической науки не всегда оказываются достаточными для осмысления новых феноменов культуры. В силу этого появляется необходимость в новых подходах к пониманию и самопониманию культуры, что ярко проявилось в упоминавшихся выше научных сборниках англо-американских исследователей, общий итог которых можно сформулировать как осознание того факта, что для современной литературы и культуры характерны сложные трансформационно-интеграционные процессы и что для их осмысления необходимы междисциплинарные подходы.

Выводы данного исследования. Рассмотренная нами обширная научно-критическая литература о романах Дж. К. Роулинг позволяет сделать следующие выводы. Во-первых, к «Гарри Поттеру» с момента выхода в свет первой книги вплоть до сегодняшнего дня проявляется невиданно широкий интерес со стороны не только и не столько профессиональных литературных критиков и литературоведов, сколько со стороны философов, культурологов, психологов, ученых, религиозных организаций и деятелей. Романы Дж. Роулинг породили социокультурный феномен международного масштаба.

Во-вторых, что касается зарубежных исследований и рецензионных отзывов о романах Роулинг, то, за редким исключением, для них характерна высокая оценка как литературно-художественных, так и нравственно-этических и даже воспитательно-педагогических качеств. Это в равной мере присуще и работам литературных критиков, и работам философов и ученых.

В-третьих, отсутствие обстоятельных отечественных и российских профессиональных исследований произведения Роулинг, появление тенденции к комплексному осмыслению «Гарри Поттера» как социокультурного и художественного феномена определяет необходимость поиска новых подходов, способных адекватно отражать трансформационные тенденции, характерные для современных культурных и художественных процессов.

Список литературы:

1. Александров В. Кто придумал футбол, или Гарри Поттер в школе и дома / В. Александров // Новый мир. – 2001. – № 7. – С. 175-181.
2. Бэггет Д. Философия Гарри Поттера: Если бы Аристотель учился в Хогвартсе / Д. Бэггет, Ш.Э. Клейн. – СПб. : Амфора, ТИД Амфора, 2005. – 431 с.
3. Веско Эди. Введение в практическую магию : Краткий курс поттерологии и поттерографии / Эди Веско ; [пер. с итал.] – М. : Иностранка, 2005. – 302 с.
4. Генис А. Гарри Поттер в школе, без дома / А. Генис // Джикью (GQ). – 2002. – № 3. – С. 63-64.
5. Гиймен А. Мой друг Гарри Поттер / А. Гиймен ; [пер. с фр.] – М. : ООО «Изд-во Астрель» : ООО «Изд-во АСТ», 2003. – 319 с.
6. Годес О. В. Образная репрезентация концептосферы ВОЛШЕБСТВО в английском, русском и украинском языках (на материале произведений Дж.К. Роулинг) : диссертация кандидата филологических наук: 10.02.16 [Электронный ресурс] / Годес Ольга Викторовна. – Белгород., 2010. – 217с. – Режим доступа : http://www.dissercat.com/content/obraznaya-reprezentatsiya-kontseptosfery-volshebstvo-v-angliiskom-russkom-i-ukrainskom-yazy-0
7. Дети пишут тебе, Гарри Поттер: коллекция писем со всего света / [сост. Билл Адлер; [пер. с англ. А. Мельник]. – М.: АСТ: Астрель, 2006. – 205 с.
8. Еремеева С. О множественности миров [Электронный ресурс] / С. Еремеева. – Режим доступа : http://magazines.russ.ru/nlo/2003/64/er39-pr.html – 5 с.
9. Зубцов Ю. Экспресс Джоан Роулинг / Ю. Зубцов // Домовой. – М., 2001. – № 5 (май). – С. 156-159.
10. Каспе И. Народ за Гарри Поттера / И. Каспе // Иностранная литература. – 2001. – № 5. – С. 252-261.
11. Конюх А. Гарри Поттер, убивающий дичь без разбора / А. Конюх // Зеркало недели. – 2005. – № 49 (17-23 дек.) – С. 18.
12. Кротков А. Анти-Поттер: последний и решительный бой / А. Кротков, Дм. Страхов // Огонек. – 2002. – № 25. – С. 58-59.
13. Ксенофонтова Е.С. Особенности росийской субкультуры «fandom» вокруг «Гарри Поттера» как многоуровневого явления масскульта / Е.С. Ксенофонтова // Культ-товары: Феномен массовой литературы в современной России : сб. науч ст. – СПб. : СПГУДТ, 2009. – С. 137-141.
14. Мачкасов Ю. О некоторых аспектах «Гарри Поттера» – взгляд американского читателя второго рода [Электронный ресурс] / Ю. Мачкасов. – Режим доступа : http://www.eik.edu.ru/newsarch.htm
15. Медведева И.Я. «Гарри Поттер»: стоп: Попытка экспертизы / И.Я. Медведева, Т.Л. Шишова. – М., 2003. – 48 с.
16. Минаев Б. Анти-Поттер – торжественное обещание / Б. Минаев // Огонек. – 2002. – № 25. – С. 56-57.
17. Одышева А.С. Феномен Гарри Поттера в современной культуре [Электронный ресурс] / А.С. Одышева. – Режим доступа : http://Zhurnal.lib.ru/o/odysheva_a_s/fenomenofharrypotter.shtml. – 4 с.
18. Смит Ш. Биография создателя Гарри Поттера Дж. К. Ролинг / Ш. Смит ; [пер. с англ. А. Мельник]. – М. : ООО «Изд-во Астрель»; ООО «Изд-во АСТ», 2003. – 314 с.
19. Филиппов Л. Джоан Роулинг как зеркало мировой революции / Л. Филиппов // Звезда (СПб.). – 2003. – № 10. – С. 209-216.
20. Фостер Дж. Гарри Поттер – дорога к оккультизму [Электронный ресурс] / Дж. Фостер. – Режим доступа : http://www.moral.ru/ grotter.htm – 3 с.
21. Хайфилд Р. «Гарри Поттер» и наука: Настоящее волшебство / Р. Хайфилд ; [пер. с англ. Б. Кобрицова и М. Финогенова]. – Екатеринбург: У-Фактория, 2006. – 448 с.
22. Шохов А. «Властелин Колец» и «Гарри Поттер». Опыт сравнения мифов [Электронный ресурс] / А. Шохов. – Режим доступа : http://soctech.h10.ru/harry.htm – 7 с.
23. Яковлев Л. Антипоттер – всемирная конференция идиотов / Л. Яковлев // Огонек. – 2002. – № 25. – С. 54-55.
24. Heilman E. (ed.) Critical perspectives on Harry Potter / E. Heilman. – New York: Routledger Taylor Sl, Francis Group, 2003. – 308 p.
25. Whited, Lanna A. (ed.) The Ivory Tower and Harry Potter: perspectives on a literary phenomenon / Lanna A. Whited. – Columbia; London : University of Missouri Press, 2002. – 408 p.

Коваленко О.Ю.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

АВТОРСЬКИЙ ЦИКЛ ДЖ.К. РОУЛІНГ ПРО ГАРРІ ПОТТЕРА ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ І СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Анотація
Здійснений комплексний аналіз науково-критичної рецепції семитомного циклу «Поттериана» Дж. К. Роулінг як специфічного явища сучасної літератури. У роботі поставлено питання про співвідношення масової літератури і якісних текстів, про межі понять масової івисокої літератури.
Ключові слова: науково-критична рецепція, авторський цикл, масова література, культура, соціокультурний і художній феномен.

Kovalenko O.Y.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

THE AUTHOR'S SERIES BY J. K. ROWLING ABOUT HARRY POTTER AS THE LITERARY AND SOCIOCULTURAL PHENOMENONN

Summary
The paper presents the complex analysis of the scientific and reviewing reception of the author's series "Potteriana" by J. K. Rowling as the specific phenomenon of modern literature. A question is put about correlation of mass literature and quality texts, about the borders of concepts of mass and high literature.
Keywords: scientific and reviewing reception, author's series, mass literature, culture, sociocultural and artistic phenomenon.

УДК 811.161.2:[81'38:81'373.7]

ЗАМІНА КОМПОНЕНТА АБО КОМПОНЕНТІВ СТІЙКОГО СПОЛУЧЕННЯ СЛІВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ДРУКОВАНИХ ТА ЕЛЕКТРОННИХ ЗМІ)

Кочукова Н.І.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті з'ясовано сутність заміни компонента або компонентів як продуктивного прийому структурно-семантичної трансформації стійких сполучень слів у мові українських друкованих та електронних ЗМІ. Установлено можливість виникнення певних системних зв'язків між авторським субститутом і вихідним компонентом сполуки. Проаналізовано стилістичні функції перетворених власне фразеологізмів, прислів'їв, приказок. Визначено їхній емоційно-експресивний потенціал. Наголошено на цілеспрямованому характері трансформації.
Ключові слова: стійке сполучення слів, структурно-семантична трансформація, заміна компонента, емоційно-експресивний потенціал, стилістична функція.

Постановка проблеми. У мові сучасних українських мас-медіа в останнє десятиліття помітно активізувалася тенденція до оновлення компонентного складу стійких сполучень слів унаслідок використання трансформацій. Оказіональні словосполуки стають високоефективними виражальними засобами для реалізації основного завдання ЗМІ – оцінного впливу на адресата.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціонування модифікованих стійких сполучень слів у мові ЗМІ постійно привертає увагу дослідників (Т. П. Свердан, Н. О. Бойченко, І. І. Брага, Л. М. Пашинська). Проте багатоплановість фразеологізмів, а також багатожанровість сфери їх використання в публіцистиці уможливлюють потребу подальшого вивчення трансформів.

Мета статті – з'ясувати сутність заміни компонента або компонентів як продуктивного прийому структурно-семантичної трансформації фразеологізмів у мові українських друкованих та електронних ЗМІ, схарактеризувати стилістичні функції перетворених висловів.

Виклад основного матеріалу. Досліджуваний прийом авторської трансформації передбачає заміну одного або кількох компонентів стійкого сполучення слів словами вільного вжитку. Заміна компонентів спричиняє зрушення в семантиці та експресивному забарвленні усталених одиниць й супроводжується актуалізацією їхньої внутрішньої форми. Яскравий стилістичний ефект досягається тоді, коли замість одних, узвичаєних складників стійкого сполучення, вживаються інші, нові, незвичні. Трансформовані словосполуки виступають як індивідуальні неологізми, як авторські знахідки, публіцистично-естетична цінність яких прямо залежить від майстерності автора. Напр., у реченні *«Підлабузникові: «У тебе **мед** на губах не висох»* (Перець) замінено традиційний компонент приказки *молоко* на авторське слово *мед*. Унаслідок такої лексичної субституції повністю втрачено усталений зміст приказки *Молоко на губах не обсохло*, що вказував на юний вік людини. Перетворена приказка відображає негативну людську рису – підлабузництво. Цей прийом структурно-семантичної трансформації створив яскравий ефект оновлення, незвичності вживання приказки, а отже, й експресивності висловлення, до якої прагне газетна мова.

Заміні підлягають однаково компоненти всіх типів стійких сполучень слів, зокрема власне фразеологізмів, прислів'їв, приказок, крилатих висловів, проте кожен тип має свої особливості. У фразеологізмах замінюється переважно один компонент. Між нормативними складниками й авторськими субститутами здебільшого не простежуються системні зв'язки, оскільки слово-замінник зумовлене контекстом і належить до іншого тематичного поля, ніж нормативний

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

компонент. Контекст умотивовує введення субституту до складу традиційного, узвичаєного фразеологізму. Напр.: *«Не такий страшний **«доцент»**, як його малюють. МОН нарешті встановив високий, проте не нездоланний поріг для отримання вчених звань»* (osvita.ua), пор. традиційне: *Не такий страшний чорт, як його малюють.* У наведеному прикладі замінено іменниковий компонент відомого вислову словом вільного вжитку *доцент.* Унаслідок цієї заміни перетворений фразеологізм набув семантичної двоплановості, бо почав сприйматися в прямому значенні. Журналісти використали потенційну здатність фразеологічної одиниці до актуалізації її внутрішньої форми. Слід відзначити цілеспрямований характер такої трансформації фразеологізму. Новий компонент як частка контексту конкретизує узагальнене значення фразеологічної одиниці, експресивно загострює, актуалізує її, водночас звужуючи семантику перетвореної одиниці, пор.: *«Дармоїди» в Білорусі: **хто не працює, той … платить**? Привіт із радянського минулого», – саме так білоруси сприймають хвилю повідомлень про податок на «Соціальне утриманство», яка накрила країну цієї зими»* (www.bbc.com), пор. вихідне: *Хто не працює, той не їсть.* На основі текстової ситуації фразеологізм може перетворюватися так, що чітко простежується ставлення автора до описуваного. У реченні *«Як любити Україну **«до глибини кишені»** – Мирослав Івасиків знає, але йшов він до цього чину спочатку через любов «до глибини серця»* (За вільну Україну) вжито авторський новотвір *до глибини кишені* та фразеологізм *до глибини душі (серця).* Замінюваний компонент вступає зі словом-замінником у семантико-стилістичний контраст, що спричиняє сатиричний ефект й зміну тональності викладу.

Семантика традиційних фразеологічних одиниць зазнає зрушень здебільшого внаслідок лексичної субституції їхніх компонентів словами чи словосполученнями. І. С. Гнатюк вважає, «що всі ці зміни (структурні й семантичні – *Н. К.*) не виходять за рамки фразеологічно цілісного значення ФО, неодмінна присутність якого в кожному трансформованому звороті є обов'язковою» [1, с. 113]. У новоутворених індивідуально-авторських трансформах з'являються різні відтінки усталеного значення фразеологізмів. Напр.: *«За словами Олексія Степановича, із розмов з представниками більшості у нього склалося враження, що «чи не половина з них **носить дулю в кишені** щодо цієї влади»* (Україна молода), пор. традиційне: *давати / дати (скрутити) дулю через кишеню.* У цьому реченні використано оказіональний новотвір *носить дулю в кишені*, що постав унаслідок заміни дієслівного компонента зазначеного традиційного фразеологізму. Слово-замінник надало дії, вираженій фразеологічною одиницею, тривалого характеру, тобто забезпечило перехід її з одноразової дії в дію, що триває в часі.

Традиційний компонент і слово-замінник належать здебільшого до тієї самої частини мови, унаслідок чого структура фразеологічної одиниці відчутних змін не зазнає. Помітні відмінності в разі заміни узвичаєного складника морфологічно неспорідненим словом. У тексті *«Воно й справді, коли кріпак розправляє спину, аби на хвильку задуматися: а на кого ж це я гибію? – і коли невільник бере до рук каменюку, аби розбити собі кайдани кругом підіймається такий лемент, таке верещання, таке гикання, такі прокльони й погрози, що **мурашки по спині** тільки – **шух! Шух!** А нехай йому...»* (Перець) вжито трансформований зворот *мурашки по спині – шух! Шух!*, у якому замінено традиційний дієслівний компонент *бігають* вербоїдом *шух*, що надало йому яскравих експресивно-стилістичних якостей.

Часто використовують трансформовані фразеологічні одиниці, у яких замінник виражений словосполученням. Унаслідок такої субституції найбільш відчутно модифікується структура фразеологізму, оскільки порушується його кількісний склад. Замінюючи компонент фразеологізму словосполученням, завжди враховують його лексичне значення. Напр., у реченні *«**Мільйони бюджетних гривень пускає за вітром** організація з неоковирною назвою УНКМО (Український національний комітет молодіжних організацій)»* (Сільські вісті) використано трансформований фразеологізм *мільйони бюджетних гривень пускає за вітром*, у якому традиційний компонент *гроші* замінено субстантивним словосполученням *мільйони бюджетних гривень*, опорним компонентом якого є кількісна сполука *мільйони гривень*.

Лексична заміна сприяє виявленню у фразеологізму додаткових, більш конкретних відтінків значення. У реченні *«Зал нуртував і **стріляв гострими репліками**, але у ціль вони не попадали, бо не з'явилися на нараду представники Верховної Ради, Кабміну, Мінагрополітики, Аграрної партії, хоча їх і запрошували»* (Сільські вісті) вжито трансформ *стріляти гострими репліками* (пор. вихідне: *стріляти словами (відмовами)*, у якій традиційний компонент *словами* замінено іменниковим словосполученням *гострими репліками*, що надало модифікованій одиниці експресивного загострення й створило потрібний стилістичний ефект.

Субституція сприяє також конкретизації загального значення щодо ситуації, про яку йдеться в матеріалі. Це засвідчує трансформ *виливати «каналізацію»* в реченні *«Мовляв, якби суспільство не **виливало** всю свою **«каналізацію»** на голову комунгоспу, а хоч трохи б підставляло і власну – ми б усі вже давно жили б у зразкових будинках, пили б найчистішу у світі воду...»* (Україна молода), вихідним фразеологізмом якого є *виливати помиї*. У розглянутих прикладах словосполучення-замінники семантично пов'язані з лексичним змістом компонента фразеологізму, що підлягає заміні. Або такі приклади: *«**Три кола пекла** або як поліція в Нововолинську співпрацює з онлайн-ЗМІ»* (bug.org.ua), пор. вихідне: *дев'ять кіл пекла; «Музей російського мистецтва – бути чи ні?»* (www.bbc.com), пор. вихідне: *бути чи не бути.*

Між замінюваними й новими компонентами фразеологічної одиниці можуть простежуватися певні системні зв'язки: тематичні, синонімічні, антонімічні, паронімічні. Проте авторський субститут не прийнятий узусом і не закріплений літературним вживанням. У газетних текстах

трапляються індивідуально-авторські новотвори, у яких традиційний компонент замінено його паронімом, що є власною назвою: ***«Ні пуха, ні Перу,*** *популісте»* (Україна молода), пор. вихідне: *ні пуху (пуха) ні* ***пера.*** Використовується також омонім: ***«Тримати руку на «Пульсі»*** (Президентський вісник), пор. вихідне: *тримати руку на пульсі.*

Значний ефект дає заміна стилістично нейтрального нормативного компонента його експресивним синонімом, особливо тоді, коли цей синонім розмовного походження, напр.: *«Фіга в кишені»* (i-medic.com.ua), пор. вихідне: *дуля в кишені.* Такої заміни зазнає здебільшого дієслівний компонент традиційної фразеологічної одиниці, пор.: *знімати останню сорочку* і *хапати останню сорочку,* напр.: *«Чистота навіть однієї людини заважає нинішній владі гребти усе до себе лопатою, а ну, як очиститься весь народ? Де ж тоді панство розкошуватиме і з кого* ***хапатиме останню сорочку?»*** (Сільські вісті). На думку Н.О. Мануйлової, «будь-яка заміна стилістичним синонімом збільшує силу конотативного потенціалу ФО, що впливає на зміст висловлення» [2, с. 10].

Індивідуально-авторські заміни бувають також унаслідок тематичних стосунків, тобто субституції слів одного тематичного ряду. У такому разі близькість тематики корелятів слід розуміти широко, бо «узагальнений характер фразеологічного вживання слова, зменшення номінативних функцій лексеми й підвищення її експресивних характеристик зумовлюють широке тлумачення тематичної однорідності при лексичних замінах» [3, с. 28]. Завдяки такій лексичній заміні семантика трансформованої ФО набуває зневажливого забарвлення, пор.: *на лобі (на чолі) написано* і *на фізіономії написано; знімати (стягати) / зняти (стягти) останню сорочку* і *знімати останню шапку,* напр.: *«У нього* ***на фізіономії написано,*** *що він замислив необдуманий вчинок»* (Перець); *При цьому народний депутат Володимир Оленко наголошував: «Ми лише хочемо сказати, що не можна* ***знімати*** *з народу* ***останню шапку»*** (Сільські вісті). Унаслідок такої трансформації змінюється емоційне, експресивне значення фразеологізму в цілому, пор.: *вітер у голові* і *вітер у мізках,* напр.: *«Селянин не повинен потерпати від того, що в когось у державі в верхах* ***у мізках вітер,*** *а в когось загребущі руки і шахрайські ґешефти»* (Сільські вісті). Заміна компонента *у голові* на *у мізках* сприяла посиленню значення трансформованої фразеологічної одиниці, оскільки слово-замінювач передало тотожне значення з більшою силою, а також увиразнило негативне ставлення автора до тих, про кого йдеться в публікації.

Трапляються випадки, коли слово-замінник виступає контекстуальним синонімом щодо традиційного компонента, пор.: *пускати на чотири боки* і *відпускати на всі чотири вітри.* Напр.: *«Але акторів вижимаєте, як лимон, а потім* ***відпускаєте на всі чотири вітри»*** (Молодь України).

У прислів'ях та приказках замінюється здебільшого друга частина, що зумовлює значні структурні й семантичні перетворення. Напр.: *«Сивина в голову –* ***свинець рикошетить»*** (Україна молода), пор. вихідне: *Сивина в голову – біс в ребро.* У наведеному модифікованому прислів'ї замінено традиційну другу частину, виражену словосполукою *біс у ребро,* на індивідуально-авторську підметово-присудкову конструкцію *Свинець рикошетить.* У трансформованому прислів'ї *«Не мала баба клопоту...* ***підписалася за референдум»*** (Час), вжитому в ролі заголовка, замінено другу частину, що створило сатиричний ефект.

Особлива виразність трансформованих народних висловів зумовлена їхньою новизною, свіжістю, несподіваністю, а головне – їхньою контрастністю щодо узвичаєних прислів'їв. Напр.: «*Чим далі в ліс,* ***тим зліші вогнеборці*** (заголовок). *Бо торік київські ліси палали 516 разів – переважно з вини відпочиваючих»* (Україна молода), пор. традиційне: *Чим далі в ліс, тим більше дров.* Ще кілька прикладів оновлення відомого вислову, дібраних із мови українських інтернет-видань: *«Чим далі в ліс, тим більше* ***депутатів»*** (sector-prava.org.ua); *«Чим далі в ліс, тим більше* ***платять»*** (www.youtube.com); *«Чим далі в ліс, тим* ***грубіші партизани»*** (lb.ua/society).

Часто замінюють ключові слова другої частини, тому що основне семантичне навантаження несуть саме вони. У прислів'ї *«Одна голова добре, а* ***світла*** *– ще краще»* (Перець) замінено традиційний числівниковий компонент *дві* якісним прикметником *світла.* Така субституція спричинила зростання ступеня експресивності трансформованого вислову, оскільки замінюване й нове слово належать до різних частин мови, що й зумовило зміну традиційного значення.

Щоб уникнути категоричності висловлювання, журналісти замінюють традиційні складники розмовного походження на стилістично нейтральні слова, пор.: ***Не лізь*** *поперед батька в пекло* і ***Не поспішаймо*** *поперед батька в пекло,* напр.: *«Отже, слідство вийшло на головний слід?* ***Не поспішаймо поперед батька в пекло»*** (Україна молода).

Особливий ефект несподіваності дає заміна компонента прислів'я його антонімом. Напр.: *«З великої хмари –* ***великий*** *дощ»* (Україна молода), пор. вихідне: *З великої хмари –* ***малий*** *дощ.*

Активно вживаються в газетних текстах народні вирази, у структурі яких замінено одне чи кілька, здебільшого ключових, слів, що спричиняє зміну семантики, оцінки та стилістичних відтінків. Економічна ситуація, що склалася сьогодні в Україні, дуже непроста й неоднозначна. Періодичні видання намагаються адекватно відтворити соціально-економічний процес, оцінюючи певні явища як позитивні або негативні. Напр., у тексті *«З давніх-давен народна мудрість гласить: хліб – усьому голова. А в наші часи все навпаки:* ***усьому голова – енергоносії»*** (Сільські вісті) використано прислів'я, у якому замінено традиційний компонент *голова* на авторське слово *енергоносії,* що зумовило зрушення в семантиці виразу й стилістичну зниженість. Нове значення трансформованого прислів'я відображає негативні тенденції економічного стану країни.

Оновлені прислів'я, приказки можуть уточнювати або конкретизувати своє значення стосовно контексту, змінювати своє експресивне стилістичне наповнення або набувати якихось нових

додаткових семантичних відтінків. Напр.: *«**Добра підготовка** весь рік годує»* (Україна молода), пор. вихідне: *Весняний день рік годує; «**Стратегічне** місце пустим не буває»* (Україна молода), пор. вихідне: ***Святе** місце пустим не буває; «Пишучі вироби американської фірми «Паркер» мають заслужену славу в усьому світі – комар **пера** не підточить»* (Молодь України), пор. вихідне: *Комар **носа** не підточить.*

Нерідко заміна компонента в прислів'ях надає їм дотепності: *«Богові свічка, а чортові ... **сірники**»* (Україна молода), пор. вихідне: *Ні Богові свічка, ні чортові **кочерга; «Зірковість – у свідомість, кліп – у ребро*** (заголовок)» (Україна молода), пор. традиційне: *Сивина в голову – біс у ребро.*

Традиційні компоненти народних виразів можуть замінюватися контекстуальними синонімами: *«Не такий страшний **онук**, як його малюють»* (Україна молода), пор. вихідне: *Не такий страшний **чорт**, як його малюють.*

Винятковою експресивністю відзначаються вирази-оказіоналізми, що з'являються внаслідок заміни-переставляння компонентів відомого вислову. На цей спосіб заміни компонента фразеологічної одиниці свого часу вказав В.А. Чабаненко, називаючи його лексико-семантичною перебудовою фразеологізму, фразеологізмом «навиворіт» [4, с. 113]. Основна його функція – породжувати експресію гумору: *«Якщо вам на голову впало яблуко, одразу ж тікайте з цього місця. Пам'ятайте, що **яблуня від яблука** недалеко падає»* (Перець), пор. вихідне: *Яблуко від яблуні недалеко падає.*

У газетних текстах трапляються випадки, коли замінюють майже всі компоненти стійкого виразу. Напр.: *«Якщо **рятувальник** не йде до **вас**, ідіть до **рятувальника**»* (Україна молода), пор. традиційне: *Якщо гора не йде до Магомета, то Магомет іде до гори.* Трансформований вислів не втратив традиційного значення «вимушеної поступки людини. Заміна лише конкретизувала зміст.

Структурна організація крилатих висловів у мові може зазнавати істотних змін унаслідок творчого перетворення. Напр., модифікації відомого виразу *Скажи мені, хто твій друг, і я скажу, хто ти* спричинили не тільки зрушення в семантиці, а й порушили його кількісний склад: *«Скажи мені, **де працюєш**, і я скажу, **скільки місяців ти не отримуєш зарплату**»* (Перець); *«Скажи мені, **як ти голосував**, і я скажу, хто ти»* (Україна молода). Оновлені вирази набули нової семантики у зв'язку з реаліями сьогодення.

Висновки і пропозиції. Оказіональна трансформована фразеологія є складником системи виражальних засобів сучасних українських мас-медіа. Яскраво виражене оцінювання, яке сприяє активізації читацької уваги, досягнуто часто внаслідок заміни компонента чи компонентів стійких словосполук. Перспективним є подальше дослідження функціонування трансформів у ролі заголовків.

Список літератури:

1. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І.С. Гнатюк. – К.: Наук. думка, 1989. – 153 с.
2. Мануйлова Н.А. Функционально-стилистическая характеристика фразеологии в газетном тексте: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / ЛГУ им. А.А.Жданова. – Л., 1986. – 16 с.
3. Мокиенко В.М. Славянская фразеология / В. М. Мокиенко. – М.: Высшая школа, 1980. – 205 с.
4. Чабаненко В.А. Стилістика експресивних засобів української мови.– В. А. Чабаненко. – : Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 248 с.

Кочукова Н.И.
Донбасский государственный педагогический университет

ЗАМЕНА КОМПОНЕНТА ИЛИ КОМПОНЕНТОВ УСТОЙЧИВОГО СОЧЕТАНИЯ СЛОВ (НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКИХ ПЕЧАТНЫХ И ЭЛЕКТРОННЫХ СМИ)

Аннотация
В статье определена суть замены компонента или компонентов как продуктивного приема структурно-семантической трансформации устойчивых сочетаний слов в языке украинских печатных и электронных СМИ. Установлена возможность возникновения определенных системных связей между авторским субститутом и исходным компонентом фразеологизма. Проанализированы стилистические функции преобразованных фразеологизмов, пословиц, поговорок. Определен их эмоционально-экспрессивный потенциал. Отмечен целенаправленный характер трансформации.

Ключевые слова: устойчивое сочетание слов, структурно-семантическая трансформация, замена компонента, эмоционально-экспрессивный потенциал, стилистическая функция.

Kochukova N.I.
Donbas State Teachers' Training University

SUBSTITUTION OF COMPONENT OR COMPONENTS OF STEADY WORD COMBINATIONS (BASED ON MATERIAL OF UKRAINIAN PRINTED AND ELECTRONIC MASS-MEDIA)

Summary
The article deals with essence of substitution of component or components as a productive way of structural and semantic transformation of steady word combinations, that is used in Ukrainian printed and electronic mass-media. It is shown certain types and system connection between author's substitute and outgoing component of combination. It is analyzed the stylistic functions of transformed idioms and proverbs. It is determinate their emotional and expressive potential. Purposeful transformation's essence is noted.
Keywords: steady word combinations, structural and semantic transformation, substitution of component, emotional and expressive potential, the stylistic functions.

УДК 81'42+811.133.1

СТРАТЕГІЯ ІНФОРМУВАННЯ У ФРАНЦУЗЬКОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Красненко О.М.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено дослідженню стратегії інформування у науковому дискурсі. Розглядаються мовні засоби реалізації тактик цієї стратегії на матеріалі французьких наукових текстів з міжнародних відносин. Встановлено, що є три види інформації, які слугують підставою оцінки достовірності висловлювання: епістемічно об'єктивна, непряма опосередкована, а також інформація, одержана «з інших рук». Ураховуючи їх, стратегія інформування реалізує себе через тактики, які вказують на об'єктивний погляд на предмет, а також тактики з суб'єктивним представленням подій. Можливою, передусім у науково-публіцистичних текстах є тактика введення в оману.
Ключові слова: стратегія інформування, тактика, науковий дискурс, французький науковий текст з міжнародних відносин, науково-публіцистичний текст.

Постановка проблеми. Наука є точним описом реальних явищ світу, тому науковий дискурс призначений передавати об'єктивну інформацію про природу, суспільство та людину, пояснювати факти навколишнього середовища. Загальна його мета окреслюється через поняття «істина-хиба». Ключовими словами є «повідомити про те, що...», чи «пояснити те, що...». Науковий текст реалізує певну комунікативну інтенцію: 1) повідомити нові результати дослідження, констатувати (опис); 2) розповісти, зобразити (оповідь); 3) порівняти, резюмувати, узагальнити (визначення, пояснення явищ суспільного життя); 4) обґрунтувати, довести, спростувати певні положення, гіпотези (аргументація, міркування). Саме задача переконати шляхом логічного доказу визначає мовні особливості наукового дискурсу (тексту), головними рисами якого є об'єктивний аналіз та бездоганна логічність, доказовість та аргументованість, послідовність, ясність та точність мислення, правильність та доцільність, причинно-наслідковий зв'язок, термінологія [4, с. 6].

Значна увага у галузі комунікативної лінгвістики приділяється проблемам успішної комунікації, зокрема досліджуються не тільки умови, що забезпечують її ефективність, але й причини, що ведуть до порушень акту комунікації та його подальшого протікання. З метою досягнення поставленої мети, автор-науковець цілеспрямовано та раціонально надає об'єктивну, достовірну інформацію та звертається до інтелектуального, раціонального обґрунтування фактів. Ось чому стратегія інформування є провідною у науковому дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема комунікативних стратегій розглядається у працях Т.А. ван Дейка, А.Д. Белової, Г.Г. Почепцова, О.М. Ільченко, О.С. Іссерс, К.Є. Калініна, В.Є. Чернявської, І.Ю. Логінова, Дж. Гамперца та інших. У сучасній лінгвістиці науковий дискурс також був предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних мовознавців (Р.С. Алікаєв, О.О. Баженова, М.М. Глушко, О.О. Звєрєва, О.М. Ільченко, Т.Р. Кияк, М.М. Кожина, І.М. Колегаєва, Н.М. Разинкіна, Е.Ф. Скороходько, Л. Славгородська, А. Рей, Ф. Растьє, Ф. Бош, С. Пуда тощо).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, комунікативні стратегії і тактики не досліджувалися на матеріалі французьких наукових текстів з міжнародних відносин, а тому потребують вивчення.

Метою нашої розвідки є аналіз тактик стратегії інформування та мовних засобів їх реалізації у науковому дискурсі. Досягнення поставле-

ної мети передбачає реалізацію таких завдань: розглянути різні види інформації та виявити, проаналізувати тактики стратегії інформування у французькому науковому дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У теоретично орієнтованих дослідженнях розрізняють об'єктивну / суб'єктивну, експліцитну / імпліцитну інформацію. І. Р. Гальперін аналізує три види інформації з огляду на її прагматичне призначення: змістово-фактуальну, змістово-концептуальну та змістово-підтекстову [3, с. 90]. Н. С. Валгіна стверджує, що змістова інформація буває: фактологічною, що відповідає емпіричному рівню пізнання; концептуальною та гіпотетичною, що відповідають теоретичному рівню пізнання; методичною, що містить у собі опис способів і прийомів засвоєння інформації; естетичною, яка пов'язана з категоріями оцінного, емоційного, морально-етичним планом; інструктивною, що має орієнтир на певні дії. Ці види інформації окремо або у сукупності містяться у різних видах тексту [2]. Зокрема, наукові тексти характеризуються передусім фактологічною, концептуальною і гіпотетичною інформаціями, а науково-публіцистичні – фактологічною та естетичною.

О. І. Беляєва виділяє такі три типи інформації (у Р. Д. Шакірової – знання), які слугують підставою оцінки достовірності висловлювання [1, с. 163; 6]: 1) **безпосередня, епістемічно об'єктивна інформація,** що будується на чуттєвому відображенні об'єктивної дійсності та внутрішньому стані мовця, на його власному знанні чи досвіді. Вона базується на сенсорних даних, котрі фіксуються пам'яттю з моменту народження протягом усього життя: *A partir de 1995, la thèse de la socialisation progressive semble pourtant s'imposer pour les fonctionnaires de l'Union comme pour les fonctionnaires des Etats membres* [11, c. 57];

2) **непряма опосередкована інформація**, яка не дозволяє стверджувати, що зміст пропозиції відповідає дійсності, але на основі неї мовець може шляхом логічного міркування робити оцінку її вірогідності. Р. Д. Шакірова називає його **вивідним знанням**, що базується на умовиводі в результаті інтелектуальної діяльності людини [6, с. 93]. Ці знання детерміновані здатністю людини до синтезу нових знань на базі фонових знань та аналізу ситуації. На відміну від безпосередніх знань, які вказують на ступінь повноти інформації, ці знання характеризуються таким параметром, як ступінь суб'єктивної впевненості мовця у вірогідності повідомлення: ***Selon le Stockholm International Peace Institute (Sipri),*** *la France arrive en deuxième position des exportateurs d'armes pour l'année 1998, derrière les Etats-Unis, mais devant la Russie* [16, c. 21];

3) **інформація, одержана «з інших рук»,** є вторинною на противагу першим двом, які є первинними по відношенню до мовця. Цей тип інформації дозволяє мовцю передати роль суб'єкта оцінки ІІІ особі: *Pour les gouvernements du Benelux,* ***comme l'affirme le ministre des Affaires étrangères des Pays-Bas, Joseph Luns,*** *en 1961, «le processus engagé par le traité de Rome doit conduire à l'unité politique sous la forme d'une intégration, qui seule peut donner aux petits Etats les garanties dont ils ont besoin»* [11, c. 18].

Ураховуючи різні види інформації, **стратегія інформування** реалізується через використання тактик, які вказують на об'єктивний погляд на предмет:

1) постановка актуальної проблеми;

2) об'єктивне представлення подій та створення загальновідомої ситуації;

а також тактики з суб'єктивним представленням подій:

3) подання найважливішої інформації;

4) висловлювання власної думки / власного ставлення до проблеми;

5) збереження автентичності «чужих» висловлювань;

6) звернення до авторитету метаавтора (ів);

7) чітке структурування інформації

та можливою, особливо у науково-публіцистичних текстах, є

8) тактика введення в оману.

Тактика постановки актуальної проблеми. Будь-яке наукове повідомлення, незалежно від жанру й об'єму містить звороти, які формулюють мету та задачі дослідження, а також указують на існування актуальної проблеми. Як правило, ці висловлювання складаються з двох частин: перша (формальна) відображає сам факт орієнтованості статті, цілеспрямований, прагматичний характер. До її складу входять звороти: ***le but / l'objet / l'objectif de cette étude / ce livre / cet article est de présenter / montrer / exposer / développer / mettre au point…*** **Друга ж частина, конкретно**-змістова, описує експліцитно цю ціль: *Le parti pris adopté ici consiste à présenter* ***la construction européenne à travers trois catégories d'acteurs efficients*** [11, c. 3].

У французьких наукових текстах з міжнародних відносин переважно використовуються висловлювання: ***dans... on se propose, nous nous proposons, nous étudions / examinerons / considérons / consacrons***, звороти: ***il s'agit de, il est question de, le problème se pose*** тощо: ***Il s'agit*** *d'abord* ***des*** *institutions communautaires, à commencer par la Commission, qui peuvent se servir d'une faire avancer un programme d'action* [11, c. 66].

Для опису мети дослідження науковець найчастіше використовує дієслова та дієслівні вирази: ***envisager, considérer, étudier, explorer, examiner, montrer, mettre au point, développer, accorder toute leur importance à, proposer des réflexions, aborder, s'ouvrir sur une analyse, démontrer*** тощо. Наприклад: *Beaucoup d'éditeurs* ***considèrent*** *qu'avec l'équipe Ahmadinejad au pouvoir, l'édition iranienne vit une des périodes les plus noires de son histoire* [15, c. 31].

Коли автор уважає за необхідне звернути увагу читача на певний тезис (або навіть ціле судження), використовується зворот зобов'язання у поєднанні з дієсловами, які мають значення «констатації» (з відтінком «виділення»: *noter, remarquer, mentionner, souligner, retenir, constater*): ***il faut noter que..., il importe de remarquer..., il est à noter, il est important de souligner, il est intéressant de noter: Il importe toutefois de souligner*** *que le morcellement de ces territoires ethniques se combine avec les connexions occultes de diverses mafias, serbes, bosniques et croates […]* [9, c. 31].

Науковцями широко використовуються звороти ***il ne faut pas oublier, il faut se souvenir (rappeler, mentionner, tenir compte)***, які апелюють до знань читача, встановлюють логічний зв'язок між старою та новою інформаціями, допомагають краще зрозуміти внутрішній зв'язок між окремими положеннями висловлювання. Окрім того, вони слугують засобами активізації уваги: *Auparavant, **il faut rappeler** la forte implatantation des groupements transnationaux dans l'Europe continentale* [11, c. 82].

Об'єктивна констатація факту, нейтральна причина, найчастіше зустрічається і передається як будь-якими неособовими дієслівними формами: дієприкметником теперішнього, минулого часів, герундієм, так і підрядними реченнями із сполучниками ***parce que, du fait que***: *Parti laïque, Israël Beitenou a été longtemps désigné comme «russophone», **parce qu'**il attirait des immigrés récents des ex-républiques soviétiques (plus de 1 million)* [15, c. 60].

Під об'єктивними розуміють те, що існує поза свідомістю суб'єкта, не пов'язане зі станом носія точки зору та виключає його з тексту як особистість разом із місцем, свідомістю, перспективою. Як правило, добре обізнаний науковець займає об'єктивну позицію, а розповідь відбувається від третьої особи, немовби ззовні. Отже, **тактика об'єктивного представлення подій** полягає у відсутності в тексті позначень людей, з позицій яких відтворюється зміст, і реалізується ходами, що відображають ступінь узагальнення інформації у наукових працях.

Досвідчений науковець володіє повними знаннями про те, що відбулося, і може проаналізувати отримані дані та подати висновки в узагальненому вигляді. Цей хід реалізується формами множини іменників (*membres de l'UE, les Allemands de l'Est, les femmes, les enfants*), займенників (*nous, vous, ils, notre, leur, ces, cettes*), прислівниками із значенням узагальнення (*en générale, généralement, d'une manière générale, au total)*.

Безособистісному, об'єктивному характеру представлення наукового пізнання відповідають асертиви, а також пасивні конструкції. Використання пасивного стану відображає той екстралінгвальний факт, що предмети реального світу є для науки передусім об'єктом, на який направлена його пізнавальна діяльність. Пасивні конструкції є цікаві своєю зміною суб'єкта й об'єкта, завдяки чому зміщується акцентування у смислі речення. Більш того, пасив уводиться з метою уникнення називання агента дії, що автоматично знімає відповідальність за сказане.

Таким чином, об'єктивність викладу наукової інформації є важливою для підняття престижу науковця, спеціаліста з міжнародних відносин і досягається завдяки використанню великої кількості форм пасивного стану дієслова, а також займенникових дієслів із пасивним значенням. Наприклад: *Les compétences **sont alors partagées** entre le Conseil des ministres [...] et le Parlement [...]* [11, c. 75].

Використання фактів без аргументації як загальновідомих створюють очевидну ситуацію. Автор представляє якусь точку зору, оцінку, думку не як одиничну, що належить лише суб'єкту мовлення, а як загальновідому. Цей прийом В.Є. Чернявська називає «створення семантичного поля «свої» [5]. Створення очевидної, загальновідомої ситуації реалізується за допомогою таких прислівників, як *bien sûr, en effet, toujours*, конструкцій *il est de notoriété publique, il est bien connu, il est clair.*

Тактика представлення найважливішої інформації. Оцінка наукового явища, факту щодо значущості, будучи суб'єктивною, одночасно має чітку комунікативну направленість. Вона відображає намір автора активізувати увагу читача на важливих моментах викладу інформації. Коментуючи повідомлення, мовець часто використовує прикметники зі значенням важливості (*important, prioritaire, essentiel, majeur, significatif, capital, central, exceptionnel*), які входять до складу таких конструкцій: Substantif + ktre / rester + adjectif та безособові конструкції il est adjectif. Наприклад: *Cependant, la Russie est **trop importante** pour être ignorée, négligée ou caricaturée* [15, c. 105].

Засобами підкреслення важливого та корисного у процесі оформлення оцінної інформації є інтенсифікатори значення оцінних лексем (прикметників, прислівників), до яких можна віднести прислівники *si, fort, trop, très, tant, bien,* тощо. Використання підсилювачів оцінного значення можна також віднести до застосування впливу на переконання читача в тому, що виклад матеріалу здійснюється докладно, а тому мовець має змогу впевнено висловлювати свою думку.

Звороти, як засоби логічного виділення, виділяють та фокусують увагу читача на важливості нових фактів, на стрижневих моментах наукової праці; домінують такі моделі *ce... qui, ce... que, ce qui (que)... c'est*: ***Ce que** le 11 septembre a ajouté à ce tableau [...] **c'est** la possibilité d'attentats [...]* [15, c. 182]. Отже, спеціаліст із міжнародних відносин, заперечуючи одну причину, виділяє підсилювальним зворотом справжню.

Важливість підкреслюється завдяки: 1) ***вставним виразам*** типу *d'une manière significative, en premier lieu;* 2) ***словосполученнями**: (grande) question (clé / déterminante), un enjeu (un atout) majeur / essentiel, le caractère prioritaire, l'une des questions centrales, une prérogative d'exception, une importance primordiale, un impératif stratégique, l'un des thèmes-phares, le rôle pivot / moteur, un rôle international de premier plan* тощо.

Якщо суттєвим (або хоча б цікавим) є якийсь момент процесу наукового пізнання, його аналізу, то використовуються безособові конструкції: ***il est intéressant d'analyser, de constater, d'observer d'étudier qch / que**: Mais **il paraît également intéressant d'étudier** les situations internes, l'évolution des opinions publiques, les luttes pour le pouvoir dans les principaux pays de la région* [15, c. 8].

Тактика висловлювання власної думки / ставлення до проблеми реалізується завдяки використанню: 1) займенників першої особи (*je*, а також *nous, on*): *Au final, **on peut estimer** que le Président de la Convention a su jouer de son autorité et de son sens du calendrier pour amener les travaux à bon port* [14, c. 24];

2) дієслів розумової діяльності (*penser, estimer, avoir d'avis, comprendre, considérer, prendre en*

considération, tirer une conclusion, affirmer): ***Il importe de considérer** le modèle soviétique des relations internationales, tel qu'il a fonctionné depuis la fin de la seconde guerre mondiale, pour ensuite en analyser la remise en cause à partir de 1985* [15, с. 32];

3) неозначено-особових (*on sait que*…) або безособових конструкцій (*il est certain /clair / vrai / évident / probable* тощо): ***Il est clair que** le climat général de violences et d'affrontements qui se répand dans toute la région a pesé sur la situation intérieure des pays* [15, с. 9];

4) модальних прислівників *certainement, évidemment, probablement, vraiment*, а також прислівникових зворотів *sans (aucun) doute, bien sûr* та інших, за допомогою яких автор виражає своє суб'єктивне ставлення до достовірності наукового повідомлення: *A nouveau prioritaire, la relation avec les Etats-Unis est **sans doute** pour lui un choix stratégique* [13, с. 60];

5) авторських уточнень: *La dernière décennie a en outre été marquée par la prolifération des accords commerciaux régionaux **(ACR selon la terminologie de l'Organisation mondiale de commerce [OMC])*** [15, с. 53];

6) вставних слів *de mon point vue, pour ma part, à ma connaissance, à vrai dire, pour moi, selon moi, à mon avis*, які французький учений Андре Боріло називає «прислівниками сильної думки» (*adverbes d'opinion forte*), що входять до підкатегорії епістемічних прислівників і вважає, що вони сигналізуючи суб'єктивну точку зору мовця, виконують прагматичну функцію, а саме пом'якшують категоричний зміст висловлювання [8, с. 31–40]. Уживані в першій особі, ці вставні слова неодмінно належать до світу думок мовця, а саме представляють його віру, знання, судження. За їх допомогою спеціаліст із міжнародних відносин висловлює експліцитно власне бачення, ставлення до повідомлювальної інформації: *Si les preuves de cette cession n'ont pas **à ma connaissance** été apportées, il reste que le rapport du 26 novembre 2001* [13, с. 78].

Адресант демонструє своє суб'єктивно емоційне ставлення до фактів дійсності за допомогою вставних слів *à l'évidence, en vain, le cas échéant, curieusement, pire, mieux, sans surprise*: *La période post-retrait syrien du Liban n'est pas uniquement caractérisée par l'habituelle faiblesse des institutions de l'Etat libanais, mais, **pire,** par un vide institutionnel – sans précédent an temps de paix – ощ la gestion de l'Etat est quasi inexistante* [15, с. 40].

На авторську емоційну оцінку до наукового повідомлення указують також безособові вирази типу *il est dommage que, il n'est guère étonnant, il est frappant* de *constater, il serait désolant / hasardeux*: ***Il est dommage que** cet aspect soit perdu aujourd'hui et qu'un agrégatif ne sache pas identifier un certain nombre de tableaux du XVIe siecle* [11, с. 58]. Використання найвищого ступеня порівняння прикметників відображає власне ставлення автора: *Il est évident que même **les système énérgetiques les plus modernes** peuvent céder face à de telles anomalies climatiques* [10, с. 14]

Тактика збереження автентичності чужих висловлювань реалізується шляхом цитування як засобу вираження референтної авторизації. Посилання на метаавторів не лише обґрунтовують постановку проблеми, її актуальність, перспективність, але й верифікують істинність авторських суджень про предмет мовлення та інформацію про нього.

Цитування є цікавим та активно функціонуючим засобом ілюстрації та аргументації у науковому дискурсі, а тому використовується також у стратегіях аргументування та привертання уваги. Цитата завжди графічно відділена від основного тексту лапками. Вона може бути структурно представлена словосполученням, одним або кількома реченнями і, як правило, дається з посиланням на джерело. Цитати можуть уводиться у текст по-різному: слідувати після авторських слів і включатися у текст як його відносно самостійні частини, вмонтовуватися у непряму мову та приєднуватися за допомогою вставних слів і конструкцій. Ці способи уведення цитат збагачують структуру тексту, дозволяючи живо поєднувати чуже мовлення з авторським.

У науковому тексті з міжнародних відносин автор цитує різного роду документи, зокрема **офіційні документи**, **конституції, угоди, договори** для того, щоб підтримати свою думку, переконати читача у слушності, прийнятності власної позиції, пояснити те чи інше положення.

Щоб бути переконливим, автор наукового дискурсу з міжнародних відносин цитує не тільки авторські слова науковців, політологів, політиків, філософів, письменників, але й девізи, слогани, переважно англійською: *Ses actions ont une devise: **In Capital We Trust*** (PE, 98). *Le slogan officieux peut bien afficher: **«Ce qui est bon pour Gazprom (ou Rosneft) est bon pour la Russie»*** [15, с. 98]. Отже, цитати додають особистісності, безпосередності, автентичності науковому висловлюванню, забезпечуючи максимальну точність вираження інформації.

Щоб зберегти континуум, послідовний виклад наукового матеріалу, мовець часто **посилається** на джерела певної інформації: наукові праці, підручники, а також газети, журнали, пересічну інформацію (бібліографічні посилання). Наприклад: *Le président Koutchma a redit à plusieurs reprises en 2002-2003 sa volonté de maintenir «le choix européen qui est dans la ligne de la politique de l'Ukraine depuis son indépendance»19 (Voir par ex. son discours sur l'état de la nation du 18 juin 2002 à la Verkhovna Rada, **Kyiv Post**_20 juin 2002, **RFE / RL Newsline** 18 juin 2002)* [13, с. 82].

При посиланні науковця на самого себе звичайно використовуються звороти ***j'ai / nous avons déjà dit plus haut, comme nous avons noté / signalé dernièrement, de notre point de vue,*** які виражають водночас його ставлення до повідомлення: *En contrôlant le processus décisionnel, les Etats membres pouvaient ainsi accepter plus facilement la hardiesse de la Cour. Pour sa part, **nous l'avons dit,** la Cour trouvait dans cette situation de nouvelles raisons d'aller de l'avant* [11, с. 64].

Отже, цитування та посилання – це основні засоби забезпечення інтертекстуальної перспективи наукового повідомлення, яка демонструє наступність та послідовність у науковій діяльності автора. Крім того, інтертекстуальність є необхідною умовою існування наукових творів, де посилання на інші тексти, аналіз концепцій

інших авторів, їх цитування забезпечують необхідні умови достовірності та ґрунтовності дослідження і показують погляди яких учених сприяють власному переконливому викладу матеріалу мовця. Загальною тенденцією є трансформація цитати в загальне місце, а посилання в алюзію.

Прагнучи переконати адресата у вірогідності власної концепції, яка сумісна з авторитетними однодумцями, автор наукового дискурсу використовує **тактику апеляції до авторитету** або **до релігійних почуттів**. Це пояснюється, з одного боку, дотримування максими скромності, а з іншого – індивідуально-психологічними особливостями мовця, у тому числі невпевненістю у своїх силах. Тактика апеляції до авторитету дуже ефективна, бо автор посилається для підтримки своїх поглядів на думки, вислови відомих у світі людей, науковців, філософів тощо. Як правило, це конкретно-ситуативний аргумент до авторитету, можливий у певних ситуаціях мовного спілкування. Це непрямий засіб власного переконання автора: *L'enveloppe métafamiliale n'est ni la Reine ni le Dollar, mais la Nation.* ***Montesquieu*** *l'a dit une fois pour toutes dans* L'esprit des lois*: « Il y a deux sortes de tyrannie: une réelle qui consiste dans la violence du gouvernement, et une d'opinions qui se fait sentir lorsque ceux qui gouvernent établissent des choses qui choquent la manière de pensée de la Nation »* [12, c. 9].

Тактика чіткого структурування інформації є важливим способом реалізації персуазивної інтенції адресанта та полягає у поліпшенні ефективності комунікації, оскільки вона полегшує сприйняття адресатом інформаційного потоку мовлення адресанта. Структурування відбувається з упорядкувальною, класифікаційною та аргументативною метою. Ця тактика передається через низку дискурсивних маркерів, що допомагають адресату зорієнтуватися в інформації, структуруючи наукове повідомлення. Дискурсивні маркери лінеарності передають уведення інформації, розвиток чи розгляд проблеми, а також підсумування.

Як відомо, зв'язність є однією із найголовніших характеристик наукового дискурсу, де адекватна передача логічної структури думки відіграє важливу роль для правильного сприйняття інформації. Частини наукового тексту та положення в межах самих частин логічно взаємозв'язані завдяки спеціальним словам чи словосполученням, які носять назву логічні слова. Мовні засоби лінеарності передають **послідовність** чи **перелік** за допомогою *premièrement, deuxièmement, troisièmement; d'abord, puis, ensuite* тощо.

Для **розгляду наукових проблем з різних точок зору** мовець використовує *d'une part, d'autre part; l'un, l'autre; la première, la seconde; du côté de*: *Le prix de l'ajustement de l'économie japonaise aux nouvelles conditions du marché et à la concurrence – en particulier de la Chine – a été payé par presque tous les partenaires économiques.* ***Du côté des salariés,*** *[...].* ***Du côté des entreprises,*** *il a fallu radicalement restructurer; Mais le Japon recueille aujourd'hui les fruits de ces efforts qui élèvent son taux de croissance potentiel* [15, c. 153].

Перехід від констатації до аргументації маркує *en effet: Pourtant, les Chinois restent très prudents:* ***certes,*** *ils ont un intérêt certain à l'apaisement des tensions dans la péninsule coréenne.* ***En effet,*** *le raidissement de la Corée du Nord fournit un prétexte indiscutable au maintien des troupes américaines non seulement en Corée du Sud, mais également au Japon* [13, c. 134].

Перехід до наступного етапу може передаватися через завершення плану викладу, який маркує *il reste* та **констатацію** обґрунтування наступного повідомлення *alors*. Наприклад: ***Il reste*** *à aborder une dernière dimension de l'identité européenne: face à des Etats-Unis qui affirment haut et fort un certain nombre de principes* [14, c. 35].

Для **констатації незалежності від попереднього викладу** автор французького наукового дискурсу використовує *de toute façon, quoi qu'il en soit*, а для ***пояснення*** попереднього тезиса – *ainsi: S'agissant du sort des industries de la Ruhr, il était, à l'époque, relativement inconcevable que les Français agissent seuls ou, si l'on préfère, qu'une solution négociée n'associe pas les Anglais.* ***Ainsi,*** *c'est seulement après de vaines tentatives tendant à rallier la Grande-Bretagne autour d'un «noyau communautaire» que les responsables français se tournèrent vers le Rhin* [11, c. 10].

Щоб посилити ті положення, які захищає автор з метою інформування й аргументування, уживаються у французькому науковому тексті з міжнародних відносин вирази, які передають **додаткову інформацію** *(à noter, de plus, de surcroît, de plus en plus, en d'autres termes, autrement dit, de même, à cet égard, c'est-à-dire, en outre* тощо). Їх лексичне значення вказує на те, що автор уводить новий аспект досліджуваного явища, інше формулювання повідомленого тезису, дає коментар до власного повідомлення, за яким слідує висновок: *En Egypte, le combat pour la succession d'un monarque vieillissant se déroule au milieu d'une opinion* ***de plus en plus*** *à l'écoute des Frères musulmans qui semblent être la seule force d'opposition organisée* [15, c. 10].

Для **підсумування** основних положень, концепцій наукового дослідження, мовець використовує логічні слова *donc, dès lors,* які вказують на **висновок, безпосередньо пов'язаний з попереднім текстом**: *Les frontières de l'Europe ne sont* ***donc*** *pas seulement externes. Il peut y avoir des frontières au sein de l'Europe elle-même, entre des personnes qui acceptent ces postulats de base et qui au moins en théorie, estiment qu'elles doivent se comporter en conséquence, et d'autres qui ne sont guère disposées à le faire* [9, c. 20].

«Знаки резюме» *en conclusion, en résumé, en bref, et bien, tel est, en général, en somme, au total, au bilan* вживаються для того, щоб **підвести підсумки**. Водночас вони мають значення висновку-умовиводу, які є важливими при логічно послідовному викладі матеріалу в аргументуванні: ***En bref****, la France est accusée de vouloir maintenir son "pré carré" sur un continent dont elle ne perçoit plus les évolutions politiques ni sociales* [15, c. 144]. Автор наукового дискурсу з міжнародних відносин може підводити підсумки, нумеруючи свої висновки.

Антипереконання або **тактика введення в оману** також є можливою, але не бажаною у науковому дискурсі, вона передбачає використання хибних цифр, дат тощо. Наприклад: *Washington,*

depuis plusieurs années, reprochait à ses alliés européens de ne pas consacrer suffisamment de ressources budgétaires à la défense. Avec 3,13% de leur PIB affectés à la défense en 2002, les Etats-Unis excèdent en effet de loin les efforts militaires réalisés par les pays de l'union européenne, ощ avec respectivement 2,43 et 1,95%, la Grande-Bretagne et la France doit facilement figure de chefs de file, les trois autres «grands» n'arrivant que loin derrière, avec 1,41% du PIB pour l'Italie, 1,21% pour l'Espagne et 1,17% pour l'Allemagne [14, c. 31]. Численність цифр, дат потребує перевірки, чи доведення, чи спростування (чи посилання на джерело фактів). Якщо точне джерело не вказується, то виникає певний сумнів, невпевненість. Таким чином, можливою є підміна даних або навіть тезису. Слід зазначити, що ця тактика використовується переважно журналістами, ніж науковцями.

Ураховуючи принцип істинності, у науковому тексті з міжнародних відносин переважає *адекватно-істинний* тип комунікації, адже автор намагається якомога об'єктивно представити наукову інформацію. *Замовчування* деяких політичних фактів (інформація не є істинною, оскільки вона не цілком подана адресатові), як і *контрадикторний* тип (мовець говорить неправду, адресат сприймає її як істину) є цілком можливі особливо у науково-публіцистичному тексті. Щодо *конвенційно-неістинного* (за домовленістю адресат і мовець оперують неправдою як істиною); *дешифрування* (розкриття брехні адресатом); *шифровано-істинного* (адресат і мовець сприймають неістинну інформацію, але їм відомий код перетворення її на істинну) типів [7, с. 136], вони властиві передусім усній комунікації.

Висновки і перспективи. З урахуванням типів інформації, стратегія інформування реалізується через три групи тактик. Перша група тактик вказує на об'єктивний погляд на предмет, а саме постановка актуальної проблеми, підкреслення об'єктивності інформації та створення очевидної і загальновідомої ситуації. До другої групи належать тактики, що суб'єктивно представляють події: подання найважливішої інформації, висловлювання власної думки/власного ставлення до проблеми ; збереження автентичності «чужих» висловлювань, звернення до авторитету метаавтора (ів), чітке структурування інформації. До третьої групи відносимо тактику введення в оману (антипереконання), яка є можливою, передусім у науково-публіцистичних текстах і використовується переважно журналістами. Вбачаємо перспективу подальшого пошуку в вивченні інших стратегій і тактик, притаманних науковому дискурсу, а також на матеріалі наукових текстів інших галузей знань з долученням інших мов та етнокультурних традицій.

Список літератури:

1. Беляева Е. И. Достоверность / Елена Ивановна Беляева // Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / [под ред. А. В. Бондарко] – Л. : Наука, 1990. – С. 157–179.
2. Валгина Н. С. Теория текста : учебное пособие [Електронный ресурс] / Нина Сергеевна Валгина. – Режим доступа : http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook029/01/index.html?part_007.htm
3. Гальперин И. Р. Текст как обьект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
4. Красненко О. М. Лінгвопрагматичні засоби персуазивності у сучасній французькій мові (на матеріалі публікацій з міжнародних відносин): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 "Романські мови"/ Оксана Миколаївна Красненко. – К., 2011 – 20 с.
5. Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия / Валерия Евгеньевна Чернявская. – М. : Флинта; Наука, 2006. – 136 с.
6. Шакирова Р. Д. Понятие эпистемического статуса высказывания и средства его актуализации в современном немецком языке / Резеда Дильшатовна Шакирова // Филологические науки. – М. : Изд-во МГУ имени М.В. Ломоносова. – 2009. – № 2. – С. 89–97.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика (термінологічна енциклопедія) / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля –К, 2006. – 716 с.
8. Borillo A. Les « adverbes d'opinion forte » selon moi, à mes yeux, à mon avis... : point de vue subjectif et effet d'atténuation // Langue française: Procédés de modalisation, l'atténuation / André Borillo. – P. : Larousse. – 2004. – № 142. – P. 31–41.
9. Brague R. L'Europe, quelles frontières ? / Rémi Brague, Yves Lacoste Yves, Jean-Christophe Victor et d'autres. – P. : CULTURESFRANCE, 2007. – 67 p.
10. Courrier international, 2006 – № 795. – 63 p.
11. Courty G. La construction européenne / Guillaume Courty, Guillaume Devin. – P. : La Découverte, 2005. – 124 p.
12. Kristeva J. Europe des cultures et culture européenne: communauté et diversité / [contributions rassemblées par J. Kristeva, F. Ogée]. – P. : Hachette, 2008. – 185 p.
13. Cycle de conférences «L'évolution des relations internationales depuis 11 septembre 2001» : Зб. документів французько-українського технічного співробітництва. – № 3. – К. :ТОВ «Етна-1», 2003. – 137 с.
14. Les pays de l'Union européenne / [sous la direction d'A. Grosser]. – P. : La documentation Française, 2003. – 206 p.
15. Politique étrangère: revue trimestrielle / [directeur T. de Montbrial]. – P. : Ifri/Armand Colin, 2007. – № 1. – 234 p.
16. Ventes d'armes de la France / [sous la direction de P. Bouveret et B. Elomari]. – Lyon : Institut des droits de l'Homme, 2000. – 221 p.

Красненко О.Н.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

СТРАТЕГИЯ ИНФОРМИРОВАНИЯ ВО ФРАНЦУЗСКОМ НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация
Статья посвящена исследованию стратегии информирования в научном дискурсе. Рассматриваются языковые средства реализации тактик этой стратегии на материале французских научных текстов по международным отношениям. Установлено, что есть три виды информации, которые служат основанием достоверности высказывания: епистемическая объективная, непрямая опосредствованная, а также информация, полученная «с других рук». Учитывая эти виды, стратегия информирования реализует себя через тактики, которые указывают на объективный взгляд на предмет, а также тактики с субъективным представлением событий. Возможной, прежде всего в научно-публицистических текстах есть тактика введения в заблуждение.
Ключевые слова: стратегия информирования, тактика, научный дискурс, французский научный текст по международным отношениям, научно-публицистический текст.

Krasnenko O.M.
Kyiv Taras Shevchenko National University

STRATEGY OF INFORMING IN FRENCH SCIENTIFIC DISCOURSE

Summary
The article deals with the investigation of strategy of informing in scientific discourse. Linguistic means of tactics' realization of this strategy are studied in French scientific texts on international relations. It has been proved, that there are three types of information which serve grounds for trustworthiness of the message: epistemic objective, indirect mediated and information from other sources. Taking these types into consideration, strategy of informing is realized by the use of tactics which show the objective view on the subject and the subjective representation of events. Tactic of leading astray is possible, especially in mass media texts.
Keywords: strategy of informing, tactic, scientific discourse, French scientific text on international relations, mass media text.

УДК 821.161.2.09“19”:811.161.2’37

ПОВТОР ЯК СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА ДОМІНАНТА У ТВОРЧОСТІ ОЛЕГА ОЛЬЖИЧА

Мельник Л.Б.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано повтор як стилістичну фігуру, що увиразнює поетичне мовлення Олега Ольжича. Дослідження засвідчує, що поезія митця насичена повторами різних видів – лексичним, фонетичним, синтаксичним. Такий багаторівневий повтор є семантико-стилістичною домінантою у творах поета. Відповідно, він має композиційну, номінативно-експресивну та архітектонічну функції. Це дозволяє осмислити світовідчуття Ольжича, зокрема державницькі ідеї цього представника української еміграції.
Ключові слова: когезія, повтор, емотивна семантика, семантико-стилістична домінанта, опорні слова-концепти, домінантні тематичні поля, мовно-естетичний знак, ідіостиль Ольжича, фоносимволіка, звуконаслідувальні слова, поет-неокласик.

Постановка проблеми. Текст як структурно-смислове ціле сьогодні є предметом вивчення багатьох напрямків лінгвістики. Аналіз тексту спрямований на виявлення базових принципів, які роблять текст зв'язним. У поняття зв'язності тексту (когезії) входять різні типи відношень компонентів тексту, серед яких головним є повтор.

У лінгвістичній літературі повтор розглядали в різних аспектах: О. Потебня наголошував на тому, що «збільшення частоти вживання того самого слова дає нове значення, об'єктивне або суб'єктивне» [6, с. 552], а О. Шахматов пов'язував явище повтору з вираженням граматичної семантики, зауважуючи, що повторенням слів у мові можна виражати підсилювальні підвиди недоконаного і доконаного виду.

Сучасне мовознавство тлумачить цей термін як «фігуру мови, що полягає у дво- або кількаразовому використанні в межах контексту в певній

послідовності тотожних чи подібних (як у формальному, так і в семантичному аспектах) звуків, слів або їх частин, синтаксичних конструкцій, ужитих компактно або дистантно, для досягнення відповідного виражального чи виражально-зображального ефекту» [9, с. 496].

Повтор як стилістична фігура часто зустрічається не лише в поезії, а й у прозі. Він може виконувати різні семантико-стилістичні функції: акцентування найістотнішого в описуваних подіях (*«Тобі присвячую я літ своїх світання,* ***Весну*** *думок,* ***весну*** *свого кохання»* – М. Вінграновський), зв'язок фрагментів тексту в єдине ціле (*«Хотілося тільки сидіти й слухати ту мішанину з нудьги, одчаю, злості й суму, яка тяжко давила груди й сковувала тіло якоюсь* ***байдужістю*** *й млявістю. Вмить щось голосно й твердо застукало. Максим* ***байдуже*** *одвів голову від стінки…»* – В. Шевчук) чи вираження емотивної семантики (*«*Скучив *за степом,* ***скучив*** *за лугом,* скучив *за ставом,* ***скучив*** *за гаєм,* ***скучив*** *за сином,* ***скучив*** *за другом,* ***скучив*** *за матір'ю, за рідним краєм!»* – В. Стус).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як засіб посилення емоційності та експресивності оповіді широко вживав у своїй творчості стилістичні повтори й Олег Ольжич. Взагалі, мова цього представника української еміграції виявляє сенс його буття, засвідчує державницькі ідеї, якими просякнута вся поетична спадщина митця. На цьому наголошували і дослідники мовотворчості Олега Ольжича – Світлана Єрмоленко [2], Марія Пентилюк [10], Людмила Бублейник [1]. Остання, наприклад, зазначала, що «вишуканість і витонченість словесних образів у О. Ольжича втілюється в класичну ясну і строгу форму, яка входить у контекст кращих зразків української поезії» [1].

Мета цієї статті – визначити особливості реалізації текстотвірного потенціалу повтору як семантико-стилістичної домінанти у поезії О. Ольжича.

Виклад основного матеріалу. Олег Ольжич належав до покоління першої еміграційної хвилі, яке зуміло не тільки зберегти, а й примножити українську культуру за кордоном, коли на так званій материковій Україні найкращі традиції українського народу руйнувались репресіями, голодомором, добре продуманими «реформами». Усією своєю творчістю Ольжич прагнув утвердити героїчний світогляд, пропагував думку, що кожен громадянин має здобувати свободу, можливо, навіть ціною власного життя. То ж не дивно, що в поетичному ідіолекті митця часто зустрічаємо повтор, який іноді то увиразнює, то поглиблює зміст сказаного:

I нудьга ж осінньої негоди!
В сірій мряці серце потопає.
Та **пливуть**, **пливуть** понурі води,
Брінінг пада, Папен уступає.
«І нудьга ж осінньої негоди…»

Повтор дієслова *пливуть* не просто викликає у читача об'єктивне сприймання процесу тривалої, довгочасної дії, а наголошує на плинності подій, політичних зокрема (Брінінг, німецький канцлер, пішов у відставку. Його змінив на політичній арені Франц фон Папен , який у червні-листопаді 1932 року очолював уряд Німеччини і сприяв зміцненню позиції нацистів у країні – *Л.М.*).

Акцентуючи на одвічній боротьбі Світла і Темряви, Бога і Диявола досить промовистим у плані повтору є вірш «Бог ясний поміж людьми ходить…»:

Бог ясний поміж людьми ходить.
Бог навчає людей роботи:
«Розбудіте, полийте потом,
І уродить земля, уродить».
А **Диявол** його не чує.
Загадався, схививсь на ногу:
«Вепр, забитий з лука тугого,
Коло ватри також смакує».
Бог рече: «І буде громада,
Мудрі старці, врочисті свята,
Смирні діти, тихі дівчата,
Любі приятелі-розрада».
А **Диявол**: «Не вірте казці!»
І, надхненний, в болючій тузі:
«Дійсна втіха і справжні друзі -
В небезпеці і у нещасті!»
І на землю одні упали.
І схопились другі на ноги.
Закурились по них дороги…
І сліди всі по них пропали.

Окрім звичайного повтору лексем «Бог» і «Диявол» (виконують архітектонічну функцію), зустрічаємо й синонімічний повтор «в небезпеці і у нещасті». Такого типу повторень (загальномовних і контекстуальних синонімів) в Олега Ольжича чимало: *Мить – і стрільна твої застогнали, Повили суходіл дими ... Бий їх,* ***кволих****,* ***слабих****,* ***нездалих****, Остовпілих таких, як ми!* («Японії»); *Ти ж* ***не бентежся, не затулюй віч, Дивися прямо, гордо і відкрито****…*(«Б'є три години на міській вежі…»); *Воно зросло з шукання і розпуки,* ***Безжурно-мужнє****, повне буйних сил, Закохане в свої тугії луки І в бронзу власних мускулястих тіл…* («Воно зросло з шукання і розпуки...»); *І щоночі за обрієм чорним Стогнуть кроки – залізо і мідь. Смертоносні!* ***Тверді! Непоборні!*** *Дорогі до безтями! Прийдіть!* («Все бурхливіші крила негоди…»); *І* ***блакить****, і розриви, і дим Сонну землю* черкає *згори,* ***Смерть черкає крилом голубим… О****, ця* ***смерть, як холодна блакить.*** («Знов вітри над землею, вітри...»); *Для тих, що, нікчемні і кволі, Заквилять про зламаний цвіт –* ***Неугнутість*** *нашої* ***волі****, І нашої* ***волі граніт****.* («Городок. 1932»). Зазначимо, що при поясненні текстової модальності важлива функція якраз належить синонімічним повторам, які виконують функцію уточнення. Так, синонімічний повтор дозволяє авторові уникати лексичної монотонності, сприяє створенню своєрідної лексико-синтаксичної конструкції, в якій синоніми зливаються в єдиний лексичний комплекс, що сприймається як аналітичне ціле. Особливо яскраві контекстуальні синонімічні повтори, за допомогою яких уточнюється семантика денотата.

Сприяючи відображенню хвилюючих моментів у житті людини, стану збудження, підвищеного реагування на щось, повтор не тільки підкреслює смисловий, а й емоційний момент. Наприклад, повторювані слова створюють почуттєву домінанту нетерплячості (при очікуванні):

І дні, **і** ночі… (Таж **коли**, **коли**?)
Весна. (Остання чи передостання?)

Хіба ж не всі прекрасні ми взяли
Дари дитинства і **дари** кохання?
Душа рікою вийшла з берегів.
(Верніть її в джерела воркітливі!)
І небо – синь, **і** синява – розлив,
І хвилі – каламутні і мінливі.
Вдивляйся в неозору далечінь…
(А **серце**, **серце** – прапором тріпоче!)
Розкішний вітер чи гостріші очі?
О шал непогамованих хотінь,
О ласка, – путь коротку і кваплива
Скінчити незміримістю пориву!..
« *І дні, і ночі... (Таж коли, коли?)…*»

Як і в наведеній поезії, повтор у текстах митця демонструє, що морфологічним виразником може бути будь-яка частина мови:

– іменники (***Земля! Земля!*** *Плодюча, повногруда!.. А* ***руки, руки*** *тільки прагнуть знову Допастися до предківського рала.* – «Риплять і квилять двоколесі мажі...»; ***Небо*** *– княжі київські емалі.* ***Небо*** *знову – твердь.* – «Давнім трунком, терпкістю Каяли»);

– прикметники (***Золота-золота*** *борода Підпливає рожевою кров'ю…* ***Синє*** *– небо і* ***синя*** *– ріка. І удари по ній – кришталеві.* – «І блиснули на сонці ножі...»);

– займенники (*О,* ***ця*** *днина, як п'яне вино! О,* ***ця*** *смерть, як холодна блакить!-* «Знов вітри над землею, вітри...»; *О очі* ***мої*** *гарячі, уства* ***мої*** *сірі, спраглі …*– «Пророк»; ***Ми*** *жали хліб.* ***Ми*** *вигадали млин.* ***Ми*** *знали мідь.* ***Ми*** *завжди воювали.* – «Археологія»);

– дієслова (*І* ***рветься***, ***рветься*** *фіртка Квітника зі слідами чобіт.* – «Візія»; ***Розкрийте*** *зіниці,* ***розкрийте*** *серця, Черпайте криштальне повітря!* – «Залізна Держава»; *Милуйтеся! Беріть! І* ***будьте, будьте****!..* – «Нащо слова? Ми діло несемо...»);

– прислівники (*В млосій тузі до моря розквітлого день* ***Нижче й нижче*** *схилятися буде.* – «Полінезійці»; *Вік героїв величний надходить, І* ***щоночі*** *на небі мечі. І* ***щоночі*** *за обрієм чорним Стогнуть кроки – залізо і мідь.* – «Все бурхливіші крила негоди»; ***Давно*** *ріка вернула в береги.* ***Давно*** *нора засипалася в кручі…* – «Люкреція» *)*;

– прийменники (***Від*** *води обважніла зелень,* ***Від*** *проміння – брунатне тіло.* – «Плем'я»; ***На*** *ясність дум.* ***На*** *маєстат чола.* ***На*** *стіл просторий і розкриту книгу* – «Робітня»);

– сполучники (***Щоб*** *жовкли жіночі лиця,* ***Щоб*** *важчали їх убори.* ***Щоб*** *вогкі і плідні лона Були, як сакви порожні* – «Пророк»);

– частки (***Не*** *сняться літа дитинні,* ***Не*** *маряться дні юнацькі.* – «Пророк»);

– вигуки (О *здорові, бадьорі боги,* О *співці Іліади нової!* – «Нова Троя»).

Лексичний повтор представлений повторенням не лише слів, а й словоформ:

Вечір. Я дивлюсь на сині **скелі**.
Злотне небо сперлося на **скелі**.
Ззаду плещуть вогнища **веселі**.
Вколо вогнищ друзі, теж **веселі**.
Гей, чужі нездолані **долини**!
В'ється дим і плине в бік **долини.**
Так назавтра й ми туди **поплинем**.
Як ріка нестримана, **поплинем**.
«Вечір. Я дивлюсь на сині скелі...»

Відзначимо й те, що повтор відіграє важливу роль у визначенні опорних слів-концептів, у виокремленні домінантних тематичних полів. Так у поемі «Незнаному воякові», ключові лексеми «Держава», «Нація» є мовно-естетичними знаками нашої національної культури. Такий невипадковий добір слів якраз виявляв менталітет митця. Тому й не дивно, що лексема «Держава» свого часу була вилучена німецькою цензурою з твору [8, с. 173].

Матеріал проведеного дослідження засвідчує, що поезія Олега Ольжича насичена повторами різних видів, що базуються на всіх мовних рівнях. Окрім лексичного повтору, зустрічаємо і **фонетичний** (повтор однакових звуків, складів). Звуковий повтор відіграє важливу роль у розкритті логічного, емоційного, вольового смислів висловлюваного і виступає як мовний засіб вираження цілеспрямованої експресії ліричного героя. Він може реалізуватися як експресивний або апелятивний засіб:

1. Ріки знов увійшли в бе**р**еги,
І у над**р**ах бо**р**ня заніміла.
Молоді, повноко**р**овні боги
Ухопились земного ко**р**мила ...(«Нова Троя»)
2. Дванадцять **літ** кривави**ла**сь зем**ля**
І сціпені**ла**, стверд**ла** на каміння.
І засте**лило** спалені по**ля**
Непокориме поко**лі**ння.
До перс зак**ля**клих, просячи теп**ла**,
Ту**лили** марно немов**ля**та **ли**ця.
Проте їм чорне **ло**но відда**ла**
Доба жорстока, як вовчиця... («Брати»)

Звертаючись до фоносимволіки, можна стверджувати наступне: повторений звук **р** у першому прикладі символізує рух, рішучість (але не трагізм!) при створенні нової Трої. А внаслідок алітерації звуків **л, л'** у другому випадку автор підкреслює почуття холоду, владності та суворості в означуваний період. Тож варто погодитись зі Світланою Єрмоленко, яка зазначає, що «актуалізація звукової і водночас семантичної глибини слова – характерна ознака ідіостилю Ольжича» [2, с. 13].

Як засіб звукової виразності, що конкретизує акустичне сприймання явища або його ознаки, застосовує митець повтор звуконаслідувальних слів. Наприклад, таке слово є частиною складного безсполучникового речення у вірші «Нічний напад (джаз)»:

Гах! Вже чути дим веселих огнищ,
Вже лунають співи очманілі!
В нас криві ножі, блискучі списи,
Білі знаки бойові на тілі…
Гах! Як нагло увірвуться співи,
Як заб'ється бубон з переляку!
В нас криві ножі, блискучі списи,
Білі знаки бойові на тілі.

Синтаксичний повтор у наведеній поезії репрезентує також анафора «***В нас криві ножі, блискучі списи, Білі знаки бойові на тілі***». До речі, анафор (повторів на початку рядка) та епіфор (повторів наприкінці рядка) в досліджуваних творах чимало:

Легко і ясно лежати з пробитими грудьми
В травах поплутаних, в росах на вогкій землі.
Так всевидюче-спокійний мій сон непробудний.
Брови розкинулись вільно на рівнім чолі.

[.......]
Шкуру й волосся нам теж переситила барва.
Риси суворі на видах врізьбили бої. ...
Легко і ясно лежати в поплутаних травах...
Трави і квіти візьмуть собі барви мої («Легко і ясно»).

Похмурий день зачаївся **в тумані**.
Над бродом ржуть, полохаючись, коні.
Мій меч бринить, та чую, що **на грані**
Мене не зрадять крицеві долоні.
[......]
Хай Анти ждуть за річкою **в тумані**,
Мене не зрадять крицеві долоні.
І тільки образ дорогий **на грані**
Не осінить мої гарячі скроні («Готи»).

Висновки і пропозиції. Отже, різного рівня мовний повтор є семантико-стилістичною домінантою у поезіях Олега Ольжича, і виконує він такі функції: композиційну, номінативно-експресивну та архітектонічну (функцію зв'язку фрагментів тексту в єдине ціле). А це, певним чином, представляє митця не просто як поета-неокласика, а як сповідальника культу сили волі та боротьби.

Список літератури:

1. Бублейник Л. Поетичне слово Олега Ольжича // Культура мови / https://clck.yandex.ru/redir/dv/*data=url%3Dhttp%253A%252F%252Fkulturamovy.univ.kiev.ua%252FKM%252Fpdfs%252FMagazine57-58-
2. Єрмоленко С. Мовотворчість Олега Ольжича // Дивослово. – 1998. – № 10. – С. 10-13.
3. Левицький В. Звуковий символізм: основні поняття, ідеї, результати / В. Левицький // Мовознавство. – 1993. – № 1.
4. Олег Ольжич. Цитаделя духу. – Братислава-Пряшів-Лондон, 1991. – 239 с.
5. Ольжич О. Незнаному воякові. Заповідане живим. – К., 1994 – 432 с.
6. Потебня А. Из записок по русской грамматике. – М., 1968. – Т.3. – 551 с.
7. Синиця І.А. Лексичний повтор як засіб реалізації семантичної зв'язності тексту / І.А. Синиця // Мовознавство. – 1994. – № 2-3. – С. 56-60.
8. Славутич Яр. Розстріляна муза. – К., 1992. – 184 с.
9. Українська мова: Енциклопедія / [редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін.]. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. Бажана, 2004. – 824 с.
10. Марія Пентилюк. Традиційність і новаторство ідіостилю Олега Ольжича / Просвіта Херсонщини. Режим доступу: http://prosvilib.ipsys.net/visnik-tavriyskoyi-fundaciyi-vipusk-2/mariya-pentilyuk-tradiciynist-i-novatorstvo-idiostilyu-olega#ixzz3fGu9gJ7q

Мельник Л.Б.
Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко

ПОВТОРЕНИЕ КАК СЕМАНТИКО-СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ДОМИНАНТА В ТВОРЧЕСТВЕ ОЛЕГА ОЛЬЖИЧА

Аннотация
В статье проанализировано повторение как стилистическае фигура, которая подчеркивает поэтическую речь Олега Ольжича. Исследование показывает, что поэзия художника насыщена повторением разных видов – лексическим, фонетическим, синтаксическим. Такой многотипное повторение является семантико-стилистической доминантой в произведениях поэта. Соответственно, оно имеет композиционную, номинативно-экспрессивную и архитектоническую функции. Это позволяет осмыслить мироощущение Ольжича, в частности государственные идеи, взгляды этого представителя украинской эмиграции.
Ключевые слова: когезия, повтор, эмотивная семантика, семантико-стилистическая доминанта, опорные слова-концепты, доминантные тематические поля, культурно-эстетический знак, идиостиль Ольжича, фоносимволика, звукоподражательные слова, поэт-неоклассик.

Melnyk L.B.
Drohobych State Pedagogical University by Ivan Franko

REPETITION AS THE SEMANTIC AND STYLISTIC DOMINANT IN THE POETRY WORKS OF OLEH OLZHYCH

Summary
The article analyzes the stylistic repetition shape as that caused by O. Olzhych poetic speech. Research shows that the artist's poetry is full of repetitions of various kinds – lexical, phonetic, syntactic. This multi-repeat is as the semantic and stylistic dominant in the works of the poet. Accordingly, it has a composite, nominative-expressive and architectonic features. It helps to understand the attitude of the artist, including public idea of that representative Ukrainian emigration.
Keywords: cohesion, repetition, emotional semantics, semantic and stylistic dominant, basic word-concepts dominant thematic fields of language and aesthetic sign idiostyle Olzhych, fonosymvolika, onomatopoeic words, neoclassicist poet.

УДК [37.011.3-052:80]:808.545-026.571

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ ДО ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

Панченко Т.С.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Статтю присвячено питанню підготовки студентів-філологів до виразного читання художніх творів, зокрема розглядаються прийоми, які можуть бути використані в практичній роботі з майбутніми вчителями-філологами. Проаналізовані методи роботи з художнім твором. Розкривається суть «виконавського аналізу» як методу підготовки студентів до виразного читання. У розвідці досліджується проблема вдосконалення професійного мовлення майбутнього вчителя-філолога за допомогою формування навичок виразного читання. Приділяється увага питанню розвитку самостійного мислення студентів, а також окреслюється її роль у розвитку артистичної майстерності під час виразного читання.
Ключові слова: виразне читання, художній твір, творче мислення, студенти-філологи, виконавська майстерність.

Постановка проблеми. Виразне читання є важливою складовою навчального процесу студентів-філологів, адже не лише формує їхню читацьку культуру та розвиває естетичне сприйняття твору, а й допомагає в оволодінні методики читання, щоб у подальшому навчати виразності читання учнів. Безперечно, основною ціллю уроків літератури є естетичне виховання, збагачення позитивних особистісних якостей, тобто сприяння всебічному розвитку дітей. Заняття з виразного читання навчають сприймати художній твір як мистецтво. І звичайно, у цьому велику роль відіграє саме вчитель, майстерність якого залежить від підготовки у виші. Безперечно, під час навчання майбутні учителі-філологи повинні оволодіти низкою педагогічних методів і засобів, знати особливості викладання філологічних дисциплін тощо. Важливе місце в їхній підготовці займає оволодіння навиками виразного читання. «У вчителя, що вміє виразно читати і розповідати, як показує практика, гарно читають і вміють розповідати й учні. Вони глибоко сприймають і розуміють художній твір, а отже, успішно вирішуються завдання літературної освіти: учні виходять із стін школи, маючи не тільки знання певних літературних фактів, але й збагачені досвідом переживань, пошуків, болей і радощів, відображених у роздумах видатних митців слова» [7, с. 109]. На заняттях з виразного читання у студентів повинне виробитися розуміння теоретичних закономірностей і відповідних практичних навичок, що закріплюються і вдосконалюються на різних за своїм характером текстах [7, с. 109].

Звичайно, студент-філолог повинен пройти гарну професійну підготовку з теорії і практики виразного читання, зокрема уміти користуватися комбінованим диханням, правильно застосовувати силу і висоту голосу, володіти чіткою та правильною вимовою, знати орфоепічні норми української мови, розумітися у розставленні пауз та логічних наголосів, уміти визначати мелодичні зміни тону та розбиратися в різновидах темпу мовлення. Крім того, майбутній учитель-філолог повинен навчитися проникати в авторський задум твору, розуміти та розкривати його підтекст, аналізувати душевний стан героїв та визначати їхні риси. У процесі читання й аналізу твору педагог-словесник має володіти високою культурою мовлення і силою впливу на слухачів, тоді сприйняття твору ними досягне потрібного результату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі виразного читання творів науковці в різні часи приділяли неабияку увагу. Так, шляхи практичного використання та особливості читання творів різних жанрів описані в працях А. Капської [3], Т. Маліновської [7], Г. Олійник[8], І. Терешко [10].

Застосування на заняттях з виразного читання різних засобів і методів навчання студентів висвітлено в розвідках українських науковців: В. Будянського [1], К. Климової [4], С. Котляренко [6], У. Переухенко [9], І. Терешко [10] та зарубіжних Л. Коренюк [5], Н. Трегубової [11] та З. Шелестової [12]. Не зважаючи на те, що виразне читання є предметом дослідження значної кількості педагогів, спостерігаємо недостатнє вивчення особливостей підготовки студентів-філологів до виразного читання художніх творів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У вітчизняній науці існує значна кількість досліджень, які описують процес підготовки учнів до виразного читання та виділяють основні методи і прийоми, які слід застосовувати на уроках задля формування таких навичок. Немало розвідок і про навчання студентів на заняттях з виразного читання, однак більшість із них стосуються підготовки учителів початкових класів та вихователів дошкільних закладів. Виразне читання та його роль у роботі вчителя-філолога, на нашу думку, є недостатньо вивченим. На сьогодні актуальною залишається проблема підготовки студентів-філологів до виразного читання, що є невід'ємною складовою роботи вчителя-словесника. Тому під час навчання необхідним є використання нових підходів у роботі зі студентами на заняттях з виразного читання та формування в них навиків, які вони зможуть творчо реалізувати на теоретичному та практичному рівнях у школі, досягнувши цілей та завдань, котрі вимагає сьогочасне суспільство.

Мета статті полягає в розгляді підходів науковців вивчення досліджуваної проблеми та висвітленні особливостей підготовки студентів-філологів до виразного читання творів.

Виклад основного матеріалу. За О. Ісаєвою, у наш час виникає необхідність у розвиткові читацькоцентричної парадигми літературної освіти, адже мета шкільного вивчення літератури полягає насамперед у вихованні читацької культури особистості, здатної до самостійного повноцінного спілкування з художніми творами, у формуванні духовно-ціннісних орієнтацій та естетичних потреб учнів [2, с. 5]. Важливу роль у формуванні читацькоцентричної парадигми відіграє учитель. Висока професійна майстерність учителя-філолога залежить від багатьох чинників. Важливим у його роботі вважаємо досконале володіння мистецтвом слова, знання теорії і практики ораторського мистецтва та виразного читання, адже ефективність отриманою під час навчання в школі учнями освіти залежить від того, як слово вчителя вплинуло на школярів і чи спонукало їх до активної діяльності, критичного мислення, розуміння й оцінки змісту та значення слова, тексту, художнього твору.

Г. Олійник вважає, що «майстерність мовлення, виразного читання необхідні вчителю не тільки тому, що за самою специфікою його роботи доводиться багато говорити, читати, а й тому, що виразне слово допомагає ефективно застосовувати методи педагогічного впливу на учнів, розвивати їхню пізнавальну діяльність» [8, с. 5]. Учитель повинен розуміти відмінність між виразним та художнім читанням твору. Якщо художнє читання – це спосіб популяризації художньої літератури, що розвиває культуру та прищеплює духовно-естетичне сприйняття, то виразне читання є одним із головних засобів впливу на всебічний гармонійний розвиток дитини через художні твори різних жанрів і безпосереднє слово вчителя.

Під час підготовки майбутніх учителів-філологів потрібно велику увагу приділяти заняттям з виразного читання. Студенти мають повністю оволодіти його теорією і практикою. Спробуємо розглянути декілька методів і прийомів, що можна застосувати на заняттях з виразного читання.

Є науковці, котрі вважають, що під час виразного читання потрібно опиратися на власне сприйняття тексту, при цьому заперечують користь і необхідність роботи над інтонаційними засобами. На думку Л. Коренюка, повторення «чужих» інтонацій не потрібно відкидати. Якщо це не є копіюванням голосу і при цьому звучить жива думка, то повторення авторської чи акторської інтонації можна вважати допустимим і важливим засобом. Але тільки в навчальних цілях [5, с. 15]. І справді, якщо студенту легше засвоїти теоретичний матеріал, прослухавши твір у виконанні автора чи професійного актора, то повторення буде лише допомагати у засвоєнні матеріалу та виробленні навичок виразного читання, однак, на нашу думку, ним не потрібно зловживати, і застосувати слід лише на початкових заняттях з виразного читання, щоб у подальшому студенти виробляли власну інтонацію.

Під час виразного читання важливим етапом є виявлення інтонаційних особливостей тексту та його тональності, адже це допомагає досягти більш досконалого прочитання. Після аналізу твору потрібно визначити, як має звучати кожне речення в ньому.

Наприклад:

Гроза пройшла...	(читається з полегшенням)
зітхнули трави,	(задоволено)
Квітки голівки підняли,	
І сонце, тепле і ласкаве,	(із захватом)
Спинило погляд на землі.	
Здаля розвіялись тумани,	(задоволено)
Знов ясно, пахощі, тепло...	(замріяно і водночас радісно)
Спинилась кров, замовкли рани...	
Прибите серце ожило.	(радісно та з надією)
Літає радість, щастя світе,	
Дзвенять пташки в садах рясних,	(радісно та піднесено)
Сміються знову трави, квіти...	(уповільнено та з надією)
А сльози ще тремтять на них.	(з ледь стримуваним сумом, з надією).

У поезії Олександра Олеся «Гроза пройшла» розповідається про час, коли закінчилася стихія і пробуджується природа, водночас автор проводить паралель між тим, що відбувається в природі та в душі людини, тобто йде паралельне зображення двох явищ. Пейзаж у вірші набуває лірично-емоційної специфіки, що вимагає від читача вміння виразно прочитати.

Майбутній учитель-філолог повинен гарно володіти інтонацією, мати гнучкий голос, щоб правильно тонувати читання того чи іншого твору. Уміння поступово посилювати та послабляти голос при читання. Підвищуючи та понижуючи тон (мелодика мовлення) – навичка, яка дається нелегко. Наявність її в студента свідчить про те, що він оволодів технікою виразного читання. Науковці вважають, що відсутність цієї навички призводить до так званого монотонного читання, що знижує виразність і художні принади твору [5, с. 16].

Серед недоліків під час виразного читання можна виділити сухість читання. Погоджуємося з думкою науковця Л. Коренюка, яка вважає: причиною цього явища є те, що студенти рідко читають уголос, внаслідок чого з'являється скованість та сором'язливість. Студенти ніяковіють, коли читають вголос при глядачах. Подолати цей недолік можна за допомогою систематичних тренувань [5, с. 16]. Так, під час заняття «Практикум з виразного читання» зі студентами можна провести такі вправи:

1. Прочитати у повільному, середньому та швидкому темпі скоромовки спершу гуртом, а потім поодинці. Скоромовки можна обирати індивідуально.

2. Прочитати виразно вірш з різною інтонацією, наприклад, співчутливо, спокійно, гнівно, жартівливо, замріяно, закохано і т. д.:

3. Прочитати вірш голосно, тихо та пошепки.

4. Прочитати діалог із будь-якого твору, попередньо розділивши між студентами ролі.

Вправи можна підбирати різні, головне, щоб на занятті з виразного читання постійно проводилися тренінги, які допомагають студентам позбавитися скованості, невпевненості та формують навички виразного читання.

На заняттях з виразного читання студент також повинен активно та самостійно здобувати необхідні йому знання та вміння, без чужої допомоги та підказки орієнтуватися в усьому багатогранному мистецтві слова. Під самостійним мисленням майбутнього вчителя-філолога слід розуміти комплекс психолого-педагогічних дій, спрямованих на усвідомлення змісту художнього образу, що реалізується студентом без участі викладача і є однією з найважливіших передумов набуття професійної компетентності вчителя-словесника [10, с. 74-75]. І. Терешко вважає, що «активного самостійного мислення вимагає від студентів вироблення вміння ставити питання до тексту й інтоновано відповідати на ці питання. Так, наприклад, працюючи над байками, студент повинен пригадати традиційне народне ставлення до тих чи інших героїв, уявити риси яких людей втілені в цих образах, відповісти на питання, як ставиться до них автор і як інтонаційно виразити це відношення. Відомо, що сила уяви – необхідна якість актора, вона є важливою рисою також і вчителя-філолога» [10, с. 76].

Важливими прийомами, які можна використати для удосконалення навиків виразного читання, є ті, які розвивають творчість. Щоб виразно прочитати твір, потрібно його відчути. Цьому сприятиме застосування виконавського аналізу.

Науковці вважають, що перш ніж приступати до виконавського аналізу, потрібно зробити аналіз літературознавчий, змістовий [7, с. 109]. Обидва аналізи мають відмінні риси. З. Шелестова пояснює: виконавський аналіз від літературознавчого, лінгвістичного та інших аналізів відрізняється насамперед тим, що читач повинен проникнути в текст і відчути себе учасником або свідком подій, описаних автором, і сприйняти текст як власну мову [12, с. 102]. Отже, якщо літературознавчий аналіз спрямований на свідомість та інтелектуальну сферу мислення, при цьому емоційна сфера знаходиться на другому місці, то у виконавському аналізі головною є емоційна чуттєвість та робота уяви читача [12, с. 104].

Для того, щоб у студента з'явилася зацікавленість твором, Л. Коренюк радить побудувати роботу таким чином: запропонувати йому відповісти на низку запитань [5, с. 22]. За зразок візьмемо поезію Василя Симоненка «Кривда»:

1. Про кого розповідає автор у творі?
2. Яка соціальна проблема зображена у вірші?
3. Чому в Івася немає тата?
4. Яка мораль цієї поезії?

За словами Л. Ю. Коренюка, студент має обдумати відповіді на запитання, звернути увагу на зміст поезії і відповісти власними словами, а потім – цитатами з твору [5, с. 22].

Висновки і пропозиції. Ми розглянули лише незначну кількість методів і прийомів, які можна застосовувати в роботі з майбутніми вчителями-філологами під час засвоєння дисципліни «Практикум з виразного читання». Вважаємо, що на заняттях з виразного читання мають розглядатися теоретичні положення та застосовуватися практичні навички. І, на нашу думку, чим більше практичних завдань, тим кращий рівень засвоєння матеріалу. Студенти повинні бути підготовлені до професійного читання, щоб використати його задля пропаганди художньої літератури, підвищення культури мовлення та зацікавленості учнів матеріалом.

Вважаємо, що питання використання в роботі зі студентами на заняттях з виразного читання різноманітних методів і прийомів не вичерпане і заслуговує подальшого вивчення, адже у статті розглянуте лише кілька з них.

Список літератури:

1. Будянський В. І. Мистецтво виразного читання / В. І. Будянський. – Суми : «Корпункт», 2001. – 194 с.
2. Ісаєва О. О. Організація читацької діяльності школярів / О. О. Ісаєва. – К. : Ленвіт, 2001. – 170 с.
3. Капська А. Й. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття : Навч. посібник / А. Й. Капська. – К.:Вища шк.,1990. – 175 с.
4. Климова К. Я. Основи культури і техніка мовлення : Навч. посіб. / К. Я. Климова. – 2-е вид., виправл. й допов. – К. : Ліра, 2007. – 240 с.
5. Коренюк Л. Ю. О некоторых приемах обучения исполнительским навикам и умениям / Л. Ю. Коренюк // Ученый записки ЗабГГПУ. – № 6. – 2008. – С. 14–30.
6. Котляренко С. В. Виразне читання як необхідна умова майстерності майбутнього вчителя-словесника / С. В. Котляренко // Гуманітарні науки. – 2010. – № 1. – С. 61–65.
7. Маліновська Т. В. Виразне читання у підготовці студентів-філологів / Т. В. Маліновська // Взаємозв'язки української і зарубіжної літератури в шкільному курсі : Метод. посібник для студ. вищих навч. закл. філолог. спец. – Житомир : ЖДПУ, 2002. – С. 108-111.
8. Олійник Г. А. Виразне читання / Г. А. Олійник, – Тернопіль : Навчальна книга. – Богдан, 2001. – 224 с.
9. Переухенко Г. Ораторська майстерність викладача як інноваційна технологія в підготовці магістрів // Вища школа. – № 9. – 2012. – С. 58–65.
10. Терешко І. Г. Розвиток самостійного мислення студентів-філологів на заняттях з виразного читання / І. Г Терешко // Проблеми підготовки сучасного вчителя. –2012. – № 6 (Ч. 1). – С. 74–79.
11. Трегубова Н. Е. Работа над выразительным чтением учащихся на уроках литературного чтения / Н. Е. Трегубова // Молодой ученый. – 2014. – № 18. – С. 655–657.
12. Шелестова З. А. Исполнительский анализ как метод подготовки студентов-филологов к выразительному чтению литературного произведения / З. А. Шелестова // Преподаватель XXI век. – № 3. – 2015. – С. 98–107.

Панченко Т.С.
Переяслав-Хмельницкий государственный
педагогический университет имени Григория Сковороды

ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ К ВЫРАЗИТЕЛЬНОМУ ЧТЕНИЮ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Аннотация
Статья посвящена вопросу подготовки студентов-филологов к выразительному чтению художественных произведений, в частности, рассматриваются приемы, которые могут быть использованы в практической работе с будущими учителями-филологами. Проанализированы методы работы с художественным произведением. Раскрывается суть «исполнительского анализа» как метода подготовки студентов к выразительному чтению. В разведке исследуется проблема совершенствования профессиональной речи будущего учителя-филолога посредством формирования навыков выразительного чтения. Уделяется внимание вопросу развития самостоятельного мышления студентов, а также определяется ее роль в развитии артистического мастерства во время выразительного чтения.
Ключевые слова: выразительное чтение, художественное произведение, творческое мышление, студенты-филологи, исполнительское мастерство.

Panchenko T.S.
State Pereyaslav-Khmelnytskyi state pedagogical University
named after Hryhoriy Skovoroda

PECULIARITIES OF STUDENTS-PHILOLOGISTS TRAINING TO EXPRESSIVE READING OF FICTION

Summary
The article is devoted to the training of students-philologists to expressive reading of fiction, and considers techniques that can be used in practice with future teachers-philologists. The methods of work with fiction has been analysed. The essence of the «performance analysis» is revealed as a means of preparing students for expressive reading. In the exploration the problem of improving professional speech of future teacher-philologist is studied using the skills of expressive reading. The attention is paid to the issue of independent thinking of students and its role, in the development of artistic skills in the expressive reading, is defined.
Keywords: expressive reading, fiction, creative thinking, students-philologists, performing skills.

УДК 811.161.2

ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ ЗІ СПОЛУЧНИКОМ WHEN В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Петришин О.Л., Лужецька О.М.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті аналізуються структурно-семантичні особливості складних речень зі сполучником *when* в англійській мові, а також логічно-смислові зв'язки між їх компонентами. Крім того, розглядаються погляди лінгвістів, які зробили вагомий внесок у вивчення синтаксису складного речення в англійській мові.
Ключові слова: складне речення, складно-підрядне речення, складно-сурядне речення, підпорядкування, сурядність, семантика, морфолого-синтаксична структура, лексико-синтаксична структура.

Постановка проблеми. Складне речення (СР) як особлива одиниця синтаксису та структурні зв'язки між його компонентами вже давно привертають увагу лінгвістів. Оскільки для сучасного мовознавства характерна наявність чітко визначеної системи уточнених і увиразнених засадничих понять і структур, цілком закономірно, що в центрі уваги вчених опинилися так звані проміжні явища й конструкції зі специфічною невідповідністю між їх формальною та семантичною вираженістю.

До проміжних конструкцій в англійській мові, на думку дослідників, належать складні речення з другим компонентом, що вводиться сполучником *when*. Наприклад:

1. *He had been in the lobby of the new hotel, leafing through the local newspaper as he always*

did whenever he came into a new town, when he found the notice he had been searching for [17].

2. *He was about to take his leave when the door to the living-room, which had remained ajar, opened fully* [15].

Мета статті. З огляду на те, що основними об'єктами дискусій сучасних лінгвістів, які вивчають структури зазначеного типу є вид зв'язку між їхніми компонентами та їх близькість не до складнопідрядних (СПР), а до складносурядних (ССР) речень, метою нашої наукової розвідки є визначити характер синтаксичного зв'язку речень, які вводяться *when*, і таким чином з'ясувати статус таких конструкцій у системі синтаксису складних речень в англійській мові. Виходячи з цього виокремлюємо наші головні завдання:

1) увиразнити структурні особливості зазначених складних речень;

2) описати семантику їхніх компонентів;

3) визначити логічно-смислові зв'язки між частинами аналізованих проміжних конструкцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переважна більшість вітчизняних та зарубіжних мовознавців залічує складні речення з другим компонентом, що вводиться *when*, до розряду СПР із підрядним часу на основі наявності у них підрядного сполучника *when* і досить тісного зв'язку між реченнями, які з'єднуються.

Ми вважаємо наведене трактування досліджуваних нами СР необґрунтованим, оскільки, на нашу думку, багато характеристик підрядного речення часу, що невластиві цілій низці синтаксичних конструкцій із *when*, виявилися ніби автоматично перенесеними з однієї структури на іншу. Відтак, мовний матеріал підтверджує, що проміжним конструкціям із *when* притаманні яскраво виражені структурні й семантичні особливості, які підкреслюють своєрідність цих речень та їх відмінності від підрядних часу.

Про це свідчать найновіші дослідження речень такого типу. Так, наприклад, О.А. Білоконь, проаналізувавши значення й особливості сполучників часу *when* і *while*, а також зв'язки між підрядними і головними реченнями у складі проміжних синтаксичних конструкцій, робить висновок, що в деяких випадках зазначені сполучники виражають не підпорядкування змісту підрядного речення головному, а рівноправний зв'язок дії підрядного з часом чи умовою головного речення, тобто виникає сурядність особливого типу, що поєднує ознаки і сурядності, і підрядності [1, с. 7]. Цю думку підтримують також С.Г.Дубровська, Н.А.Кобріна та інші мовознавці, котрі зі свого боку, наголошують: позаяк сполучники *when* і while виражають найбільш загальні аспекти часового співвідношення явищ, дії в обох частинах СР можна легко порівняти або протиставити [4, с. 7; 8, с. 101–103].

Необхідно зазначити, що наведені міркування за хронологічним критерієм мають фрагментарний характер, залишаючись всього-на-всього припущенням, гіпотезою. Синтаксичні особливості вживання сполучника *when* і чинники, які визначають появу зіставно-протиставного значення між компонентами СР, так до кінця і не з'ясовані та потребують подальшого наукового дослідження.

Серед зарубіжних лінгвістів, на жаль, лише деякі звертають увагу на проміжні синтаксичні конструкції зі сполучником *when*. Так, скажімо, Р.Зандвоорт, аналізуючи речення *I had practically decided not to go, when (but just then) I received another urgent message*, вважає другу його частину сурядною, а не підрядною і висловлює думку про існування складних речень, у яких простежується невідповідність між формальним та змістовним аспектами [7, с. 216].

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважаємо доцільним з'ясувати відмінність описуваних синтаксичних структур із *when* від власне підрядних речень (якщо вона існує), а також їхню схожість.

Для цього порівняємо досліджувані нами складні речення із підрядними часу, що вводяться сполучником *when*:

I. 1) *When he came on deck next morning they were close to land* [16].

2) *I was reading when you rang me up.*

II. 1) *They were headed north on Elysian Fields, its wide dual lanes empty of other traffic, when abruptly a flashing white light, waving from side to side, loomed directly ahead* [15].

2) *It was forbiddingly dark inside, and he was about to turn away when a glint, a tiny flicker of reflection, made him look again* [9].

Специфіка підрядності/підпорядкування (перша група прикладів – I) полягає в тому, що підрядне речення входить до складу головного як його член, виконуючи синтаксичну функцію обставини часу. У всіх наведених реченнях підрядне підпорядковане дієслову-присудку, зміст якого розкривається через обставину часу, що відсутня в головному реченні.

Виникає питання, чи можна таким же чином визначити функцію речень, що вводяться *when*, у складних структурах, із другої групи прикладів – (II). Мабуть, це неможливо, позаяк тут існують інші зв'язки, ніж при підрядності: другий компонент, котрий лише має форму залежного речення, не входить до складу головного речення як його член. І хоча сполучник *when*, що вживається у другій частині СР, з'єднує її з головною, ця співвіднесеність не обумовлена синтаксичним підпорядкуванням поєднуваного компонента. Синтаксичне підпорядкування тут відсутнє, оскільки речення не містять підрядного члена, від якого залежить підпорядкування частини, яка приєднується, тобто відсутня одна з обов'язкових умов підрядного зв'язку [6, с. 114].

Це дає нам підстави припустити, що досліджуваним складним проміжним конструкціям властивий інший характер синтаксичних зв'язків, відмінний від підрядного. Тому видається закономірною необхідність подальшого дослідження з метою з'ясування природи синтаксичного зв'язку у складі структур зазначеного типу.

При визначенні синтаксичного статусу досліджуваних нами складних речень зі сполучником *when* вважаємо доцільним використання понять автосемантії і синсемантії, запропонованих О.В. Гулигою, які широко використовуються в різних мовах. Під автосемантією слід розуміти здатність речення виражати певний зміст висловлювання, незалежно від інших синтаксичних конструкцій, контексту чи ситуації. Синсемантія – це здатність речення виражати певну думку лише в тісному поєднанні з іншими мов-

леннєвими одиницями, на тлі контексту чи ситуації [3, с. 17]. «Такі речення, що за кількістю і характером членів речення могли б функціонувати як самостійні і збігаються з ними за структурою, називаються потенційно-автосемантичними», наголошує дослідниця Іофік Л.Л. [3].

Застосування критеріїв автосемантії і синсемантії до аналізованих нами проміжних конструкцій показує, що перше їх речення є потенційно-автосемантичним, тобто вільним за змістом і структурою, в той час як другий компонент, що вводиться сполучником *when*, є синсемантичний. Але ця синсемантія має структурний характер, а ознакою такої структурної синсемантії постає сполучник *when*. Зміст другого компонента СР, нероздільно пов'язаний зі змістом першого речення як частина складного цілого. До того ж про змістову синсемантію другого компонента, що вводиться сполучником *when*, можна твердити на тих же підставах, що й про смислову синсемантію другого речення в межах будь-якого ССР. Інакше кажучи, зміст кожного наступного речення нерозривно пов'язаний зі змістом попереднього, бо немає сенсу з'єднувати речення, що виражають абсолютно не пов'язані думки. Об'єднання речень у єдине ціле неодмінно передбачає їхню ситуативну або тематичну близькість. Доказом того, що речення, які вводяться *when*, є відносно самостійними за своєю семантикою, вважаємо також і той факт, що деякі з них є синонімічними складносурядним реченням зі сполучниками but і and. Пропонуємо розглянути кілька таких конструкцій.

1) *He started to hand the ampule to Jail to put in her purse when a voice behind them said, «where did you get that?»* [9].

2) *Embarrassed, Jail started to say something, but Coffin cut her off* [9].

3) *I started to say her name again and then my voice went* [18].

4) *He was about to object again when Gwen reached for his hand under the table* [14].

5) *Standish had been about to turn away, but something about the man attracted his attention* [14].

Наведені приклади спеціально підібрані нами таким чином, щоб перші речення у структурі складного цілого мали більш-менш однакове лексичне наповнення: так, у реченнях 1-3 у функції присудка вживається дієслово *to start* з інфінітивом, а у прикладах 4-5 присудок виражений поєднанням *to be about* + інфінітив. Завдяки цьому синонімія других компонентів, тобто речень, що вводяться сполучником *when*, з одного боку, і сурядних речень зі сполучниками *and* і *but*, – з іншого, стає ще більш очевидною. Аналогічно все більш яскраво увиразнюється, що сполучник *when* є синонімічним сурядним сполучникам *and* і *but*. Не викликає сумніву і взаємозамінність сполучників *when – and – but* у прикладах 1-3 і *when – but* – в реченнях 4-5. Як бачимо, специфіка СР в англійській мові передбачає поєднання потенційно – автосемантичного першого речення і структурно – синсемантичного другого речення (завдяки наявності в ньому сурядного сполучника) [3, с. 193].

Аналогічні змістові відношення притаманні й англійським СР із другим компонентом, що вводиться *when*: потенційно – автосемантичні і структурно – синсемантичні (що підтверджує сполучник *when* у другому реченні). При цьому, як уже зазначалося, між цими реченнями не можна встановити функціональних зв'язків члена речень, тобто підрядний зв'язок у структурі складного цілого відсутній.

Відносна змістова самостійність речень у складі СР, а також деякі інші ознаки, про які йтиметься далі, дають підстави припускати, що досліджувані проміжні структури з *when* характеризуються такими ж зв'язками, між їхніми складовими елементами, що й в ССР.

На близькість аналізованих нами СР до ССР вказує також і така структурна ознака, як постпозиція речень, що вводяться *when*, відносно іншого речення – так звана негнучкість структури [2, с. 199] (на відміну від більшості складнопідрядних речень, що допускають переміщення їхніх складових компонентів відносно один одного [див. приклади I, II]).

Отже, деякі зазначені особливості формальної структури СР зі сполучником *when* дали нам змогу визначити характер зв'язку між частинами СР як близький до сурядності. Однак, як відомо, формальний аспект у структурі будь-якого речення нероздільно пов'язаний із семантичним. Власне тому, нам необхідно встановити зв'язок [відповідності (повної чи часткової) або невідповідності] між двома частинами СР із другим компонентом, що вводиться сполучником *when*. Відтак проаналізуємо семантичні особливості СР у структурі проміжних конструкцій.

Як відомо, між частинами складного речення завжди виникають певні смислові зв'язки. Ми поділяємо погляд С.Г. Ільєнко, згідно з яким ці смислові зв'язки охоплюють семантику трьох елементів, відмінних за своєю мовною сутністю:

1) синтаксичного;
2) морфолого-синтаксичного;
3) лексико-синтаксичного.

Визначаючи типи речень, слід обов'язково враховувати семантику синтаксичної структури речення, «яка визначається характером тих засобів, за допомогою яких частини речень об'єднуються в єдине синтаксичне ціле (сполучники, інтонація)» [5]. Ці засоби зв'язку встановлюють найбільш загальний характер взаємовідношення між частинами СР. Критерієм структурно-семантичної класифікації речень є семантика їх морфолого-синтаксичної структури, зумовлена морфологічними особливостями членів речень усередині СР [5]. Найважливішим чинником при цьому постає співвідношення часових і модальних категорій дієслів-присудків.

Нарешті, більш конкретний характер має семантика лексико-синтаксичної структури речення, «що визначається як морфолого-синтаксичними факторами речення, так і його конкретною лексичною структурою» [5].

Аналізуючи СР з другим компонентом *when*, доходимо висновку, що його синтаксичною семантикою є значення сурядності в широкому розумінні цього слова, позаяк сполучник *when* виражає загальну ідею поєднання та співіснування тих явищ, про які йдеться в частинах складного речення – «чисту ідею зв'язку» (О.М. Пєшковський). Це зближує його із сурядними сполучниками *and*, *but*.

Семантикою морфолого-синтаксичної структури досліджуваних нами СР є часові значення (одночасності й послідовності дій). Морфологічним показником часових зв'язків вважаємо співвідношення видо-часових форм дієслів-присудків у структурі СР.

The interest on this fifty thousand, said Soames, is Fleur's until her eldest child, if it's a boy, attains the age of twenty-one, when the capital becomes his absolutely [12].

У наведеному прикладі дії відбуваються послідовно, причому у структурі цього складного цілого перші два речення тісно пов'язані за змістом та формою й утворюють СПР. Речення, яке вводиться сполучником *when*, є відносно незалежним, його об'єднує з попередніми реченнями лише предмет висловлювання. Так, якщо замість сполучника *when* вжити *and then*, то зміст речення від цього не зміниться. Отже, в цьому випадку сполучник *when* поєднує два речення, зв'язок між якими наближається до сурядного.

Складні речення зі сполучником *when* мають кілька значень (залежно від лексичного складу частин):

1) додавання, наприклад:

He took the letter out to lunch at his City Club, sacred to him for the meals he had eaten there with his father in the early seventies, when James used to like him to come and see for himself the nature of the future life [10].

2) протиставлення, наприклад:

John's eyes opened wide: all was pushing him toward historical research, when his sister's voice said gently from the doorway: «Come along, you two» [11].

3) порівняння, наприклад:

а) *He sometimes felt that he would never have married her if he had known that she would have so many years before, when he had so few* [10].

b) *Curious that Fleur should have dark eyes, when his own were grey – no pure Forsyte had brown eyes – and her mother's blue* [11].

Аналізуючи останні два приклади, зазначимо, що при вираженні порівняльної семантики велику роль відіграє не лише лексичне наповнення частин СР, а й синтаксична структура поєднаних *when* речень. Для порівняння характерний синтаксичний паралелізм (повний або частковий), який проявляється в точній відповідності розміщення членів речення в кожній із частин СР. Зіставлення (порівняння) відбувається шляхом парного протиставлення відповідних членів речення, при цьому типовим є використання антонімів (у реченні а): *many – few*) або слів, що виражають різні ступені градації ознаки: *dark* – grey – *blue* (див. речення b). Таким чином, одним із засобів поєднання частин розглядуваного нами СР, окрім найпоширенішого сполучникового зв'язку (сполучник *when*), слід вважати також і синтаксичний паралелізм у структурі поєднуваних речень.

Кількість речень, що з'єднуються за допомогою сполучника *when*, не перевищує двох і не може бути потенційно збільшеною, тому що порівняльний характер зв'язку передбачає обмеження у вигляді парного зіставлення.

Велику цікавість викликають також складні речення, в яких сполучник *when* набуває значення «як раптом». У таких конструкціях непередбачувана раптова дія, виражена дієсловом-присудком у другому реченні, дуже швидко слідує за дією, відображеною дієсловом-присудком попереднього речення, і розпочинає нову лінію викладу подій.

Залежно від лексико-морфологічного складу конструкції з *when* можна поділити на кілька груп:

I. Тривала дія або стан, виражені дієсловом-присудком першого речення, перериваються дією, яка виражена дієсловом-присудком речення, що вводиться сполучником *when*.

He was determined to bring the conversation back to Isabel and was looking for the occasion when he saw Edward wave his hand cordially [16].

Без цього раптового переривання дії, вираженої дієсловом-присудком першого речення, і переходу смислового центру в речення, яке вводиться сполучником *when*, це складне речення було б складнопідрядним. Порівняйте:

I was reading when you rang me up.

II. Раптова дія, виражена дієсловом-присудком речення, що вводиться сполучником *when*, перериває дію, виражену дієсловом-присудком у попередньому реченні; ця дія ледь встигла початися, на що вказують дієслова-присудки типу: *to begin to do smth, to start to do smth.*

III. Дія, виражена дієсловом-присудком першого речення, цілком не відбувається, так як стає непотрібною внаслідок раптової дії, вираженої дієсловом-присудком речення, що вводиться сполучником *when.* Наприклад:

He was about to pass the entry to the hotel garage when he halted, warned by the sound of a motor and the reflection of headlight beams approaching down the inside camp [15].

У першій частині таких СР зазвичай використовуються конкретні словосполучення: *to be going*, (*to be about*) + інфінітив: *to be on the point of (to be on the edge of*) + герундій. Вони означають, що дія або стан плануються, перебувають на шляху до здійснення (їх іще реально немає, вони тільки можливі). І лише раптова дія, виражена дієсловом-присудком другого речення, вказує на те, що запланована дія чи стан так і не відбулися.

Семантика раптовості і перерваності дії може співіснувати і в межах складносурядного речення зі сполучником *but.* Оскільки СР із *when* у значенні «як раптом» і ССР зі сполучником *but* є синонімічними, остільки можна зробити висновок про те, що, по-перше, сполучник *when* з'єднує два речення, зв'язок між якими близький до сурядного, а, по-друге, самі СР із цим сполучником близькі до ССР.

Раптовість як необхідний семантичний компонент СР із *when* у значенні «як раптом» не передбачає перерваності; суміщення цих змістових відтінків тут звичайне, але не обов'язкове. Наприклад:

He had reached the centre of Parliament Square, when a figure coming towards him swerved suddenly to its left and made in the direction of Victoria [12].

У цьому прикладі речення, введене сполучником *when*, виражає дію, завдяки якій розпочинається нова лінія у розповіді. Дія, виражена

дієсловом-присудком першого компонента СР, встигає завершитися до моменту настання раптової дії, вираженої дієсловом-присудком наступного речення.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, проведений нами короткий аналіз семантичних особливостей СР із другим компонентом, що вводиться сполучником *when*, дає підстави зробити певне узагальнення: порівняння типів смислового зв'язку між компонентами досліджуваних складних речень із семантичними типами, характерними для сурядності, вказує, що це структури зі зв'язком, близьким до сурядного у плані змісту.

А це підтверджує вже висловлену думку про те, що проміжні конструкції з *when* близькі не тільки за структурними, а й за семантичними ознаками до ССР. Однак оформлення перших відрізняється від традиційного вираження сурядності, а саме: другий компонент уводиться засобом підрядного зв'язку. Отже, в цьому плані можна стверджувати, що аналізовані складні речення характеризуються невідповідністю формальної і семантичної структур та є проміжними синтаксичними конструкціями, які потребують подальшого наукового дослідження та уваги лінгвістів.

Список літератури:

1. Белоконь Е.К. Временные союзы в современном английском языке: дисс канд. филологических наук / Е.К. Белоконь. – М., 1955. – 264 с.
2. Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис. – Москва, 1977. – 248 с.
3. Гулыга Е.В. Теория сложноподчиненного предложения в современном немецком язике. – Москва: Высшая школа, 1971. – 206 с.
4. Дубровская С.Г. Некоторые особенности сложноподчиненных предложений с придаточной частью, вводимой союзами when и while: дисс канд. филологических наук / С.Г. Дубровская. – М., 1974. – 226 с.
5. Ильенко С.Г. Каково соотношение между структурой предложения и его содержанием? / С.Г. Ильенко. – Русистика: Избранные труды. СПб: Изд-во РГНУ им. А.И. Герцена, 2003. – С. 87-95.
6. Иофик Л.Л. Сложное предложение в новоанглийском языке. – Л.: ЛГУ, 1968. – 214 с.
7. Zandvoort R. W. A Handbook of English Grammar. – L.: Longman, 1969.
8. Kobrina N.A., Korneyeva E.A. An English Grammar Syntax. – Москва, «Просвещение», 1986. – 160 с.

Електронні ресурси:

9. Benchley Peter. The Deep. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://openlibrary.org/books/OL5214501M/The_deep
10. Galsworthy John. In Chancery. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.e.-reading.club/book.php?book=79970
11. Galsworthy John. To Let. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.e.-reading.club/book.php?book=79972
12. Galsworthy John. The White Monkey. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ebooks.adelaide.edu.au/g/galsworthy/john/
13. Galsworthy John. The Silver Spoon. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:www.e.-reading.club/book.php?book=79961
14. Hailey Arthur, Airport. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-reading.club/book.php?book=72219
15. Hailey Arthur. Hotel. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.8novels.net/classics/u5554.html
16. Maugham Somerset. Rain and other short stories. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ebooksread.com/authors-eng/w-somerset-maugham/rain--and-other-stories-ala.shtml
17. Robbins Harrold. The Adventurers. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bookmate.com/books/knf8aOHV
18. Robbins Harrold. Where Love Has Gone. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.scribd.com/book/228887356/Where-Love-Has-Gone

Петришин О.Л., Лужецкая А.М.
Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко

ОСОБЕННОСТИ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С СОЮЗОМ WHEN В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация
В статье анализируются структурно-семантические особенности сложных предложений с союзом *when* в английском языке, а также логико-смысловые отношения между их компонентами. Кроме того, рассматриваются взгляды лингвистов, которые внесли значительный вклад в изучение синтаксиса сложного предложения в английском языке.
Ключевые слова: сложное предложение, сложно-подчиненное предложение, сложно-сочиненное предложения, подчинение, сочинение, семантика, морфолого-синтаксическая структура, лексико-синтаксическая структура.

Petryshyn O.L., Luzhetska O.M.
Drohobych State Pedagogical University by Ivan Franko

THE PECULIARITIES OF THE COMPOSITE SENTENCES WITH A WHEN-CLAUSE IN THE ENGLISH LANGUAGE

Summary
The article focuses on the structural and semantic peculiarities of the composite sentences which contain a *when*-clause. Logical-semantic relations between the components forming this type of composite sentences are analysed. The points of view of the linguists who contributed to the researching of the compound and complex sentences in the English language are observed in this article.
Keywords: a composite sentence, a complex sentence, a compound sentence, subordination, coordination, semantics, morphological-syntectic structure, lexico-syntectic structure.

УДК 811.112.2:398

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ДИСКУРСИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА НЕМЕЦКИХ ПАРЕМИЙ

Прутчикова В.В.
Национальная металлургическая академия Украины

Исследованы процессы актуализации немецких паремий в дискурсе в деятельностном аспекте. Описан механизм декодирования релевантных связей паремии с дискурсом на уровне их общих прагматических целей. Осуществлен анализ актуализации вторичных прагматических значений паремий в дискурсе в составе комплексного речевого акта или речевого блока. Описаны варианты реализации прагматической полифункциональности паремии в дискурсе в виде различных прагматических коннотаций. Определено участие паремии в формировании дискурсивной интенции.
Ключевые слова: паремия, дискурс, прагматическая коннотация, интенция, речевой акт, речевое воздействие.

Постановка проблемы. Ориентация современной лингвистики на дискурсивно-коммуникативную природу языковых единиц отражает осмысление языка как продукта и инструмента человеческой деятельности [1; 3; 12; 13]. При этом ведущим является антропоцентрический принцип, который связан с исследованием широкого круга языковых явлений, отраженных в сознании говорящего или отражающих присутствие говорящего в акте речи. Такой вектор исследований отличается динамическим подходом к языку, при котором приоритетными объектами исследований становятся функциональные аспекты языка [4; 7; 13].

Переориентация лингвистических исследований на использование языка как вида деятельности дает возможность ответить на некоторые вопросы паремиологии, в частности касающиеся функционирования паремий в дискурсе. Актуальность таких исследований определяется также становлением когнитивно-дискурсивной паремиологии. Существующие наработки в сфере прагматики, дискурсологии и когнитологии позволяют проанализировать актуализацию паремий в дискурсе в деятельностном аспекте с учетом их участия в формировании дискурсных смыслов, интенций в зависимости от коммуникативной стратегии говорящего, его языковой и культурной компетенции.

Анализ последних исследований и публикаций. Дискурсивная парадигма, интегрирует в себя субпарадигмы, отвечающие за разные аспекты дискурса: когнитивный, прагматический, социолингвистический, этнокультурный и др. В частности, прагматический аспект исследуется в лингвистической парадигме в тесной связи со структурно-семантическим, поскольку «онтологически коммуникативный акт является синтезом, взаимодействием элементов семантики, синтаксиса и прагматики» [13, с. 21]. Кроме того, и прагматика, и семантика имеют дело со значением в широком смысле. Значения семантических единиц в общем контекстуально независимы, а прагматических – контекстуально зависимы, т.е. прагматика и семантика представляют собой некое функциональное единство, в котором первая выступает как «практическая семантика», а вторая относится к речевой деятельности, образуя знаковые аналогии мира, и служит осуществлению речевых актов [4, с. 722].

Перенос акцентов «с формальной структуры языка на структурно-семантическую организацию языковых единиц в социальной интеракции» [12] выдвигает на передний план исследований область отношений знаков и их пользователей, сферу выражения дискурсивно-прагматических значений, которые сопровождают когнитивный смысл слов, высказываний, текстов, использова-

ние языка в определенных ситуациях общения, альтернативных средств выражения пропозициональных установок.

Одним из таких альтернативных средств, функционирующих в различных дискурсивных практиках, являются паремии, которые обладают широким спектром выражаемых смыслов, реализация которых обусловлена их исходной внутренней формой, а также отражают стереотипные ситуации и являются, по сути, типизированными речевыми действиями.

Структура и семантика паремий обеспечивают высокие дискурсивно-прагматические потенции этих единиц, что находит убедительное подтверждение в целом ряде исследований в отечественной и зарубежной лингвистике [см. обзор: 17]. Вместе с тем, паремии еще не получили должного освещения в этом плане и, как отмечает Г.Д. Сидоркина [8, с. 11], невзирая на то, что фразеология исследовалась «вдоль и поперек» (В.Н. Телия) – со стороны семантики, этимологии, синтаксиса, степени мотивированности и т. д., остается обширная лакуна в области прагматики относящихся сюда единиц, связанных с вопросами их воздействия на поведенческо-ментальные стереотипы носителей языка. Некоторые формы фразеологизмов (а именно, паремии пословично-поговорочного типа) являются кристаллизованными реализациями именно речевых действий вроде предостережения, поощрения, подбадривания и т. п. Паремии представляют в некотором смысле почти идеальный объект для выявления арсенала особо востребуемых в коммуникации речевых действий, вследствие чего они и приобрели стандартизованное языковое выражение.

Целью и задачей данного исследования является изучение процессов актуализации немецких паремий в дискурсе в деятельностном аспекте. В частности анализ их дискурсивно-прагмасемантического потенциала как речевых действий, а также механизма формирования и декодирования релевантных связей паремии с дискурсом.

Изложение основного материала. Известно, что паремии имманентно обладают «сиюминутной готовностью быть применимыми к множеству случаев», что свидетельствует об их обширном дискурсивно-прагмасемантическом потенциале как «готовых высказываний» [6, с. 312]. Он (потенциал) получает свою реализацию в дискурсе, в речевой деятельности, которая является «связанной, с одной стороны, с системой языка/речи (через знак и его содержание), а с другой, – с системой социального взаимодействия через субъекты речевой деятельности адресанта и адресата (коммуниканты$_{1,2}$) [13, с. 22].

Характеризуя особенности паремий, следует иметь в виду два момента: во-первых, их можно рассматривать как *виртуальные* единицы языкового и речевого фонда с инвариантным языковым значением, отличающиеся своей коммуникативной автосемантией и исторически сложившимся прагматико-коммуникативным потенциалом, во-вторых, – как *актуализированные* речевые формации в дискурсивных практиках.

Говоря о паремии как о внеконтекстуальной речевой формации, следует отметить, что она хранится в «фонде знаний» коммуникантов и словарном фонде как высказывание, которое кроме своего собственного (буквального) значения, вытекающего из содержания высказывания, имеет некий дополнительный смысл, сформированный благодаря взаимодействию целого ряда лингвистических и экстралингвистических факторов. В лингвистической практике [15; 16; 17, с. 41] такие высказывания принято считать многозначными (mehrdeutige Äußerungen), поскольку их «успешное участие» в интеракции предполагает восприятие и понимание адресатом не только буквального значения (literal meaning), но и переносного либо образного (figurative meaning). В качестве речевого действия паремию следует квалифицировать как «несобственное» говорение», которое благодаря декодированию импликативной пропозиции сопровождается диссоциацией на пропозициональном уровне и реализуется в дискурсе подобно актам намека, иронии и т.п., как несобственно прямой речевой акт [11, с. 142].

Паремийные высказывания отличаются от собственно прямых речевых актов тем, что в них адресант благодаря импликативной пропозиции дает адресату знать, что-то, не говоря об этом прямо. Они способны производить эффект, не вытекающий непосредственно из семантики высказывания, то есть он не соответствует прямому значению высказывания, а обусловливается фоновыми знаниями (пресуппозицией) говорящего, условиями общения [5; 6].

Иллокутивная направленность паремий сформирована на основе взаимодействия двух планов его пропозиционального содержания (буквальной и имликационной пропозиций). Пропозициональное содержание декодируется из буквального значения паремии, импликационно-пропозициональное – в результате соотнесения буквального и переносного (образного) значений благодаря ассоциативно-логическим способностям человеческого мышления. Процессы восприятия и «расшифровки» двупланового значения паремий описаны в литературе [17] с помощью так называемой многоступенчатой модели понимания (multistage model of understanding). Эта модель включает, по крайней мере, три (или 3+n) этапа декодирования паремии: 1) восприятие и расшифровка буквального значения паремии; 2) сопоставление буквального значения паремии с конситуативными составляющими (темой конкретной ситуации, фоновыми знаниями и т.п.) и попытка осуществить их тематическую и прагматическую привязку схематически (mapping process); 3) конструирование нового значения (переносного) и новой схематической соотнесенности паремии с контекстом [19, с. 43]. Процесс схематизации значения паремии (mapping process) рассматривается в качестве фундаментального для ее понимания и, по сути, представляет собой серию ментальных процессов. Рассмотрим пример включения паремии в дискурс:

„Mann!" brauste der Hauptwachtmeister auf. "Mach mir nichts vor, ich weiß doch Bescheid! Habt ihr noch was, oder habt ihr schon wieder alles leergesoffen?"

"Nur einen Magenbitter gegen mein Sodbrennen." "Scheiße!" stieß der Hauptwacht hervor. "Den kann ich dem nicht einmal in den Kaffee schütten. Aber

bring ihn her, ***in der Not frießt der Teufel Fliegen****"* [Konsalik, Das Gift der alten Heimat, 67].

Как видим, осложняющим фактором для соотнесения дискурса и паремии является несовпадение буквальных значений паремии и темы (topic) дискурса (лексическая диссоциация) и отсутствие поверхностной манифестации соотношения дискурса и паремии на уровне ее переносного значения. Декодирование релевантных связей паремии с дискурсом осуществляется на уровне их общих прагматических целей (pragmatic point) в опоре на модель многоступенчатого понимания. При этом предполагается знание основных принципов кооперации Х.П. Грайса, в частности той из максим, в которой говорится, что говорящий в условиях коммуникации должен передавать слушающему правдивую, релевантную информацию. Если этот принцип не соблюдается, то слушающий пытается понять тот замысел, то значение (speaker meaning), которое говорящий выразил несколько неординарным способом [16, с. 625].

В нашем случае, определив отсутствие манифестируемой корреляции дискурса и паремии на уровне буквального и переносного (образного) значения, актуализация паремии осуществляется на дискурсивно-прагматическом уровне в опоре на ее иллокутивные потенции. В приведенном примере паремия выступает одной из составляющих комплексного речевого акта (КлРА), по терминологии В.И. Карабана [2, с. 54], который может быть квалифицирован как *обосновываемая просьба.* Первая часть КлРА является директивом (реквестивом), выражающим просьбу, а паремия осуществляет обоснование этой просьбы. Просьба, обоснованная ссылкой на «народную мудрость», генерируется соединением функций двух речевых актов (РА-функций) директива и констатива, находящихся в субординативной прагматической связи. Директив выполняет главную РА-функцию (→), а констатив (паремия) – подчиненную (←). Такое обоснование просьбы осуществляется на фоне *морально-нормативной оценки и предписания социальной нормы*, что способствует склонению адресата к выполнению просьбы, несмотря на негативный подтекст ситуации, поскольку, с одной стороны, она (просьба) диктуется условиями текущего момента, а с другой, – согласуется с нормами социального поведения. В данном случае реализуется прагматический потенциал пословицы: констатив, конкретизированный прагматической коннотацией самооправдания (см. список наиболее востребованных речевых действий и прагматических коннотаций, выполняемых паремиями [8, с. 15]). При других обстоятельствах говорящий не согласился бы пить дешевую горькую настойку, но в данной ситуации он отступает от правил, находя себе оправдание в пословице – *На безрыбье и рак рыба* (в немецком варианте: *В нужде и черт мух ест*). Мотивом использования паремии послужило желание говорящего манипулировать сознанием адресата с целью «сохранить свое лицо».

В приведенном примере паремия, выступая в качестве подчиненного РА в КлРА, реализует наряду со своим основным значением – констатацией (сообщение относительно положения дел) сопутствующее прагматическое значение – самооправдание, и, тем самым, способствует формированию интенции данного дискурсного блока. Как отмечает Е.Н. Старикова [9, с. 67], вторичные прагматические значения (согласие, несогласие, отказ, желание, ирония, отрицание, упрек, намек, удивление, возмущение и т.п.) совмещаются с основными, сопровождают их и присутствуют практически в каждом речевом действии, а нередко при определенных обстоятельствах они могут приобретать доминирующий статус. В.Н. Бондарко [1, с. 9] называет такого рода значения *речевым смыслом* (курсив наш. – *В.П.*), образующимся как отношение, которое соединяет семантический и прагматический компоненты высказывания.

Следовательно, констатив, кроме сообщения, может приобретать функции обоснования, довода, аргументации. Квеситив может также сигнализировать предупреждение, поучение, предостережение, напоминание, урезонивание, приглашение, мольбу и т.п. Директивы (приказ, совет, предложение, просьба, призыв и т.п.) могут усложняться такими значениями, как предупреждение, наставление, поучение, предостережение, напоминание, урезонивание, пожелание, утешение, заявление, угроза и т. п. [9].

Как показывает наш пример, на уровне дискурса такие речевые смыслы в синергии с прагматическими значениями формируют дискурсивно-когнитивные смыслы. В паремии актуализируется прагматическая коннотация самооправдания, поскольку интенция говорящего направлена не столько на удовлетворение информационных потребностей слушающего, как в случае с обычным констативом, сколько на актуализацию пресуппозиций говорящего относительно используемой паремии (высказывание, предписывающее норму). Т.М. Николаева [5, с. 157], характеризуя такого рода высказывания, отмечала, что у них «коммуникативная установка, то, ради чего делается сообщение, маскируется под пресуппозицию, под общественный фонд представлений, тогда как формально утверждаемая часть иллокутивно облегчается и содержательно упрощена». Кроме того, РА-директив, как правило, требует конкретизации причины или мотива выполнения действия адресатом. Поэтому происходит актуализация дополнительного речевого смысла паремии, за счет ее *имманентной* (курсив наш – *В.П.*) прагматической полифункциональности [8, с. 13], под которой понимается способность к реализации нескольких стандартных речевых действий.

Анализируемая выше паремия ***In der Not frißt der Teufel Fliegen***, включаясь в дискурс, в зависимости от топологии может выступать либо в составе КлРА, либо соотноситься с речевым блоком, коррелируя с одним из его речевых актов, и актуализировать различные прагматические коннотации. Приведем ряд примеров:

"Es ist nicht gerade einfach, das Haushaltsdefizit in einer Zeit zu verringern, da die Militärausgaben im Irak sehr hoch sind und Hurrikan Katrina die Regierung zu einem an Keynes orientierten Wiederaufbauprogramm gezwungen hat, das mit erhöhten öffentlichen Ausgaben einhergeht. Doch ***in der Not frißt der Teufel Fliegen****. Es muß geschafft werden. (Frankfurter Allgemeine, 07/ 11/ 2005;*

Haushaltsdefizit verringern) – Бюджетный дефицит необходимо сократить. – ***Аргументированный директив.***

In der Not frißt der Teufel Fliegen. *In der Not werden auch die Sozialdemokraten die Teilprivatisierung machen. (Burgenländische Volkszeitung 12/ 11/ 2008, S. 11; «Mister Therme geht») – В сложной ситуации даже социал-демократы занимаются частичной приватизацией. –* ***Иронический констатив.***

"Wir klammern uns an jeden Strohhalm", erklärt Becher. Vergangene Woche zog er Martin Schmidt aus dem Ärmel. Der stand zuvor nicht einmal im Kader der Reserve. Becher: «Er nimmt spaßeshalber am Training teil und spielt dabei gar nicht mal schlecht. Aus beruflichen Gründen kann er jedoch normalerweise nicht am Spielbetrieb teilnehmen». Doch wie heißt es so schön: ***In der Not frißt der Teufel Fliegen.*** *(Rhein-Zeitung, 28.02.1998, Becher: Wir klammern uns an jeden Strohhalm) – Мы вынуждены хвататься за любую соломинку. –* ***Констатив-оправдание.***

*In einer Notsituation tut man Dinge, die man sonst nicht tun würde; wenn man überhaupt nichts hat, begnügt man sich notgedrungen mit Dingen, die man sonst verschmäht, oder: wenn es überhaupt nicht anders geht, dann sollte man auch Unangenehmes oder Lästiges tun. Das umgangssprachliche «****in der Not frißt der Teufel Fliegen****» gehört zu einer Vielzahl von Sprichwörtern und Redensarten, die den Teufel in den Mittelpunkt stellen. Viele sind inzwischen sprachhistorisch detailliert zurückverfolgt und gedeutet worden. (Rhein-Zeitung, 24.03.2007, Nachgedacht Grafik, Beate Heinen). – В трудной ситуации делаешь то, что в ином случае никогда не сделал бы. –* ***Констатив-сожаление.***

Актуализированные в данных примерах дополнительные речевые смыслы, декодируемые благодаря пресуппозиции говорящего относительно паремии ***In der Not frißt der Teufel Fliegen*** и ее прагматической полифункциональности, способствуют формированию интенции речевых блоков и в дальнейшем когнитивно-дискурсивных смыслов. Как отмечает И.П. Сусов [10, с. 131], иллокутивные силы, в которые встроена интенция говорящего, и которые соответствующим образом должны быть декодированы интерпретатором, являются прагматической составляющей пропозиционального значения высказывания. Пропозициональное значение, в свою очередь, является переходным звеном к концептуальным и интенциональным системам.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Как известно, любая форма деятельности, в том числе и языковая, предопределяется взаимодействием участников данной деятельности, причем внешние факторы преломляются через их «внутренний мир». Следовательно, условия, задачи, мотивации и цели могут рассматриваться как детерминанты действий человека. Как показывает предпринятый анализ, стратегия использования паремий в дискурсе в значительной мере детерминирована социальными отношениями партнеров по коммуникации, т.к. именно социальные отношения предписывают формулировку сообщений. В «общественном фонде представлений» паремии закреплены как мнение социума, имеющее дидактический характер с инкорпорированной аксиологической оценкой. На этом фоне осуществляется их актуализация в конкретных дискурсивных условиях. Паремия используется там, где, по мнению адресанта, одно или несколько речевых действий не в состоянии в полной мере способствовать актуализации задуманной дискурсивной интенции и тем самым реализации определенного посткоммуникативного замысла. Благодаря включению паремии в дискурс и ее когнитивно-прагматической корреляции с отдельными речевыми актами, формирующими дискурсивную интенцию, она (паремия) выступает в синергии дискурсивного пространства и способствует актуализации когнитивно-дискурсивного смысла с усиленным посткоммуникативным эффектом.

В перспективе весьма актуальным представляется дальнейшее изучение дискурсивно-прагматического потенциала паремий с точки зрения их воздействия на поведенческо-ментальные стереотипы носителей языка в различных дискурсивных практиках. В русле когнитивно-дискурсивного подхода предметом дальнейших исследований может стать также описание паремий с точки зрения специфики их интердискурсивных функций, интенциональных установок, мотивов, целей, тактик и стратегий включения в дискурс.

Список литературы:

1. Бондарко А.В. К проблеме соотношения универсальных и идиоэтнических аспектов семантики: интерпретационный компонент грамматических значений [Текст] / А.В. Бондарко // Вопросы языкознания, 1992. – № 3. – С. 5-20. Карабан В.И Сложные речевые акты [Текст] / В.И. Карабан. Прагматика английских асидентичных полипредикативных образований. – К.: Вища школа, 1989. – 131 с.
2. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) [Текст] / Е.С. Кубрякова // Язык и наука конца 20 века. – М., 1995. – С. 144-238.
3. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики [Текст] / М.В. Никитин. – СПб.: Научн. центр проблем диалога, 1996. – 758 с.
4. Николаева Т.М. Лингвистическая демагогия [Текст] / Т.М. Николаева // Прагматика и проблемы интенсиональности. – М.: Изд-во АН СССР ИЯ. – 1988. – С. 154-166.
5. Николаева Т.М. Обобщенное, конкретное и неопределенное в паремии [Текст] / Т.М. Николаева // Малые формы фольклора: Сб. статей памяти Г.Л. Пермякова; под ред. Т.Н. Свешникова. – М.: Изд-во РАН «Восточная лит-ра», 1995. – С. 311-324.
6. Серль Дж.Р. Классификация иллокутивных актов [Текст] / Дж.Р. Серль; пер. с англ. // Зарубежная лингвистика II. – М.: Прогресс, 1999. – С. 229-253 (Searle, John R. A classification of illocutionary acts // Language in Society. – London: Cambridge University Press, 1976. – Nr. 5. – Pp. 1-23).
7. Сидоркина Г.Д. Прагматика паремий: пословицы и поговорки как речевые действия [Текст] / Г.Д. Сидоркина : Автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10.02.19/ Кубанск. гос. ун-т. – Краснодар, 1999. – 53 с.

8. Старикова Е.Н. Проблемы семантического синтаксиса [Текст] / Е.Н. Старикова. – К.: Вища школа, 1985. – 124 с.
9. Сусов И.П. Семиотика и лингвистическая прагматика [Текст] / И.П. Сусов // Язык, дискурс и личность. – Тверь: Изд-во Тверск. ун-та, 1990. – С. 125-133.
10. Тютенко А.А. К проблеме лингвопрагматического анализа намека [Текст] / А.А. Тютенко // Вісник Харк. нац. ун-ту. – 1999. – № 435. – С. 139-142.
11. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие [Текст] / Ю. Хабермас; пер. с нем. под ред. Д.В. Скляднева. – СПб: Наука, 2000. – 380 с.
12. Шевченко И.С. Историческая динамика прагматики предложения: Английское вопросительное предложение 16-20 вв. [Текст] / И.С. Шевченко. – Харьков: Константа, 1998. – 167 с.
13. Heusinger S. Pragmalinguistik [Text] / S. Heusinger. – Frankfurt/M.: Haag und Herchen, 1995. – 162 s.
14. Heggelund K.T. Zur Bedeutung der deutschen Modalpartikeln in Gesprächen unter besonderer Berücksichtigung der Sprechakttheorie und der DaF-Perspektive [Elektronenressource] // Lingustik online. – Vol. 9. – No 2. – 2000. Regime des Zutritts: http://www.linguistik-online.de/9_01/Heggelund.html
15. Holtgraves T. Styles of Language Use: Individual and Variability in Conversational Indirectness [Text] / T. Holtgraves // Journal of Personality and Social Psychology. –Washington, 1997. – Vol. 73. – N. 3. – Pp. 624-637.
16. Honeck R.P. A proverb in mind: The cognitive science of proverbial wit and wisdom [Text] / R.P. Honeck. – Mahwah, NJ: Erlbaum, 1997. – 217 p.
17. Mieder W. International Proverb Scholarship: An Updated Bibliography [Electronic resources] / W. Mieder // Proverbium. – Burlington: University of Vermont. – DE PROVERBIO: An Electronic Journal of International Proverb Studies. –Tasmania: University of Tasmania, 1994. – № 11. – Pp. 343-366; 1996. – № 13. – Pp. 421-445; 1997. – №14. – Pp. 487-524; 1999. – № 16. – Pp. 467-517; 2000. – № 17. – Pp. 501-529; 2001. – № 18. – Pp. 431-458. Access to the resource, 10.02.2010. : \WWW/ URL: http://info.utas.edu.au/docs/flonta/
18. Temple J.G. Proverb Comprehension: The Primacy of Literal Meaning [Text] / J.G. Temple, R.P. Honeck // Journal of Psycholinguistic Research. –New York: Plenum Publishing Corporation, 1999. – Vol. 28. – No. 1. – P. 41-70.
19. Wagner K.R. Pragmatik der deutschen Sprache [Text] / K.R. Wagner. Frankfurt/M.: Lang, 2001. – 495 s.

Список иллюстрированных источников:

20. Heinz G. Konsalik, Das Gift der alten Heimat, Heyne Verlag, 1998. – 249 s.
21. Frankfurter Allgemeine, 07/ 11/ 2005. [Elektronenressource] / Regime des Zutritts: http://www.sprichwort-plattform.org/sp/Sprichwort
22. Burgenländische Volkszeitung 12/ 11/ 2008. [Elektronenressource] / Regime des Zutritts: http://www.sprichwort-plattform.org/sp/Sprichwort
23. Rhein-Zeitung, 28.02.1998. [Elektronenressource] / Regime des Zutritts: http://www.sprichwort-plattform.org/sp/Sprichwort
24. Rhein-Zeitung, 24.03.2007. [Elektronenressource] / Regime des Zutritts: http://www.sprichwort-plattform.org/sp/Sprichwort

Прутчикова В.В.
Національна металургійна академія України

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИСКУРСИВНО-ПРАГМАТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НІМЕЦЬКИХ ПАРЕМІЙ

Анотація
Досліджено процеси актуалізації німецьких паремій в дискурсі у діяльнісному аспекті. Описано механізм декодування релевантних зв'язків паремії з дискурсом на рівні їх сумісних прагматичних цілей. Здійснено аналіз актуалізації вторинних прагматичних значень паремій в дискурсі у складі комплексного мовленнєвого акту або мовленнєвого блоку. Описано варіанти реалізації прагматичної поліфункціональності паремії в дискурсі у вигляді різних прагматичних конотацій. Визначено участь паремії у формуванні дискурсивної інтенції.
Ключові слова: паремія, дискурс, прагматична конотація, інтенція, мовленнєвий акт, мовленнєвий вплив.

Prutchykova V.V.
National Metallurgical Academy of Ukraine

REALISATION PECULIARITIES OF DISCOURSE-PRAGMATIC POTENTIAL OF GERMAN PROVERBS

Summary
The processes of the German proverbs actualization in discourse in the acting aspect have been investigated. The mechanism of decoding of the relevant proverb connections with discourse at the level of their general pragmatic aims has been described. The analysis of the secondary pragmatic meanings of proverbs actualization in discourse in the complex speech act or the speech block composition has been carried out. The variants of pragmatic multifunction of proverbs realization in discourse as different pragmatic connotations have been described. The role of proverb in discursive intention formation has been determined.
Keywords: proverb, discourse, pragmatic conotation, intention, speech act, speech influence.

УДК 367.622.22

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕМІНУТИВІЗОВАНИХ ІМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЛАТИНСЬКОЇ МОВ

Руда Н.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено дослідженню іменникової демінутивізації в українській та латинській мовах. Виділено лексико-семантичні групи найпоширеніших іменників-демінутивів у кожній мові, проаналізовано особливості їх семантики та функцій. Здійснено зіставний аналіз семантико-функціональних ознак іменників-демінутивів. Виявлено спільні та специфічні риси іменникової демінутивізації в кожній з мов.
Ключові слова: демінутив, категорія демінутивності, демінутивізовані іменники, оцінно-емоційне значення, експресія.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві емотивність розглядається як особлива когнітивна структура мовної особистості, основною функцією якої є національно зумовлене емоційне оцінювання дійсності, і, відповідно, об'єктом таких досліджень стає оцінно-емоційна лексика. Як особливий клас оцінно-емоційної лексики в багатьох мовах світу виділяються демінутиви – похідні суфіксальні утворення, які реалізують семантику зменшеного розміру об'єкта, ослабленого вияву ознаки чи дії. Мовною фреквенталією є те, що демінутиви, крім функції позначення малості, служать і для вираження емоцій мовця, поява яких викликана тими чи іншими властивостями об'єкта, суб'єктивним ставленням комуніканта або ситуацією спілкування, а також для створення експресивного фону мовлення. Тому місце демінутивів у лексичних системах різних мов неоднакове: в одних вони мають особливий статус оцінно-емоційної лексики, а в інших репрезентують лише значення малості з майже або повністю відсутнім потенціалом оцінно-емоційних конотацій.

Аналіз досліджень і публікацій. Демінутиви внаслідок їх поліфункціональності, складної семантичної структури нерідко обираються об'єктом лінгвістичних досліджень у рамках вивчення словотвірної морфеміки (Бондар О.І., Волніна І.А., Горбач Ф.Г., Домбровський Р.О., Кравченко М.В., Плямоватая С.С., Туровер Г.Я. та ін.), стилістики (Арнольд І.В.), засобів вираження категорій кількості (Максимчук Н.Н.), емоційної оцінки, експресивності (Галкіна-Федорук О.М., Гімалетдинова Г.К., Зубов О.В., Пальгов О.А., Сенів М.Г., Сагач Г.М., Шакірова С.Н., Шутак Л.Б. та ін.) тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Антропоцентричний напрям сучасної лінгвістики актуалізує дослідження виразників категорії демінутивності як одного зі специфічних фрагментів певної національно-мовної картини світу. Зазначений аспект сприяє виявленню ідіоетнічних рис у структурах аналізованих мов, особливостей сприйняття дійсності їх носіями, а також з'ясуванню універсальних характеристик, які не визначаються ступенем генетичної чи типологічної близькості досліджуваних мов. Тому метою нашого дослідження є аналіз семантики та функцій демінутивізованих іменників української і латинської мов, а головне завдання полягає у виявленні спільних та етномовних семантико-функціональних характеристик іменникової демінутивізації у зазначених мовах.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу семантики та функцій демінутивізованих лексем в українській мові ми виділили такі лексико-семантичні групи найпоширеніших іменників-демінутивів:

І. Групи іменників, які мають значення об'єктивної зменшеності (утворюються від основ конкретної семантики): а) іменники на позначення невеликих ділянок землі (e.g. *лісок, острівець*), особливостей рельєфу (e.g. *ямка, рівчачок*), водоймищ (e.g. *болітце, річечка*); б) назви рослин (e.g. *деревце, квіточка*) та їх частин (e.g. *листочок, корінець*); в) назви невеликих за розміром споруд (e.g. *будиночок, ресторанчик*) та їх частин (e.g. *балкончик, поріжок*), населених пунктів (e.g. *містечко, сільце*) та їх частин (e.g. *вуличка, майданчик*); г) назви знарядь праці (e.g. *сапка, молоточок*), хатнього начиння (e.g. *каструлька, мисочка*), предметів побуту (e.g. *рушничок, подушечка*) та інтер'єру (e.g. *стільчик, шафка*); ґ) назви дітей (e.g. *дівчинка, пастушок*), назви недорослих істот (e.g. *кошеня, кроленя*) та невеликих за розміром тварин (e.g. *черепашка, жабка*), комах (e.g. *мушка, хробачок*), птахів (e.g. *папужка, горобчик*); д) назви дитячого або невеликого за розміром одягу, взуття чи аксесуарів (e.g., *сорочечка, черевички*); е) назви невеликих за розміром частин тіла дітей або дорослих (e.g. *пальчик, ніжка*), утворень на поверхні шкіри (e.g. *прищик, борідка*); є) назви невеликої кількості, об'єму чогось (e.g. *ковточок, грудочка*); ж) назви, що позначають невелику сукупність певних об'єктів (e.g. *групка, в'язочка*); з) назви невеликих природних об'єктів або явищ, що характеризуються слабкою силою прояву (e.g. *хмаринка, морозець*); и) назви невеликих за розміром жанрових творів художньої літератури (e.g. *казочка*, оповіданнячко), канцелярських виробів (e.g. *папочка, книжечка*); і) назви невеликих за розміром транспортних засобів (e.g. *човник, літачок*); ї) назви кулінарних виробів та харчових продуктів (e.g. *булочка, цибулинка*).

Групи іменників із оцінно-емоційним і/або експресивним значенням. Перш за все слід зауважити, що більшість іменників зі значенням об'єктивної зменшеності у відповідному контексті також можуть супроводжуватися оцінно-емоційним значенням. Так, С. С. Плямовата пише, що демінутивні суфікси іменників, пов'язані з поняттям

про розмір, можуть іноді втрачати саме той відтінок значення, який властивий їм поза контекстом, і отримувати залежно від останнього найрізноманітніші відтінки [2, с. 37]. Наприклад: *...чому так не можна жити завжди…, адже ж якщо можна і місяць, і два, і то не женьці мам-Терез, а мільйонам звичайних, у міру затурканих людей, значить, у принципі – можна*? [7, с. 104]).

В мовах світу негативна оцінка часто виражається за допомогою аугментативних утворень, а позитивна – демінутивів [3, с. 101]. Такий розподіл можна пояснити тим, що нерідко маленькі за розміром/віком істоти та об'єкти викликають у свідомості людини враження про свою безпечність, беззахисність тощо [4, с. 145]. Проте іноді демінутиви виражають негативну оцінку, що, ймовірно, пов'язується з іншим аспектом поняття малості – недосконалістю, маловартісністю тощо. Тому вважаємо за доцільне виділити окремо у кожній із досліджуваних мов групи демінутивів з позитивним значенням та негативним.

ІІ. Групи іменників із позитивним оцінно-емоційним і/або експресивним значенням (утворюються від основ конкретної або абстрактної семантики): а) назви їжі (e.g. *сметанка, кулешик*) та напоїв (e.g. *молочко, горілочка*); б) назви сипких речовин та об'єктів, що не піддаються лічбі (e.g. *вугіллячко, листячко*); в) іменники на позначення відрізків часу (e.g. *годинка, рочок*) та понять, пов'язаних з часом (e.g. *раночок, літечко*); г) назви грошових одиниць (e.g. *копієчка, грошики*), ваги (e.g. *кілограмчик, фунтик*); ґ) назви людей: загальні назви людей (e.g. *молодичка, сусідочка*), за професією чи родом занять (e.g. *санітарочка, лейтенантик*), за етнічним походженням (e.g. *україночка, китаяночка*), за родинними зв'язками (e.g. *братик, зятенько*), за особливостями зовнішності чи характеру, що сприймаються позитивно (e.g. *білявочка, хорошунчик*); д) назви істот, пов'язаних із міфологічними уявленнями чи релігійними віруваннями народу (e.g. *янголяточко, душечка*); е) назви частин тіла та поверхні шкіри дорослих людей (e.g. *рученька, волоссячко*); є) назви дорослих тварин (e.g. *корівонька, кішечка*), птахів (e.g. *синичка, галочка*), комах (e.g. *бджілка, комарик*), риб (e.g. *судачок, окунець*); ж) назви, пов'язані зі світовідчуттям та духовним життям людини (e.g. *доленька, святечко*); з) назви, утворені від різних абстрактних понять (e.g. *безголов'ячко, відрадонька*); и) назви природних об'єктів (e.g. *місяченько, зіронька*).

Наприклад: *Чи не можна, – питаю, – у вас* ***молочка****?* [6, с. 257] *або Соню, сходи до неї і скажи, що я послав їй, як співав на ярмарках Зіньківських* ***бандуристочка*** *сліпенький, послав три зозулі з поклоном*... [10, с. 302].

ІІІ. Групи іменників із негативним оцінно-емоційним і/або експресивним значенням (утворюються від основ конкретної/абстрактної семантики): а) назви людей: за соціальним станом (e.g. царьок, панок), за етнічним походженням (e.g. *ляшок, французик*), за особливостями зовнішності чи характеру, що сприймаються негативно (e.g. *брехунець, п'яничка*), збірні назви (e.g. *людці, народець*); б) назви на позначення абстрактних понять (e.g. *грішок, інтрижка*). Наприклад: *А тим часом вороженьки Чинять свою волю – Кують речі недобрії* [12, с. 95] або [*Анна*] *Господи, сорочку покривавив! Ну, що се з тобою сталося, Миколо*? [Микола] *Та то наш війтоньќо, гідний та поважний* [11, с. 15].

В українській мові демінутиви, крім функцій вираження малого розміру і/або суб'єктивного ставлення, здатні створювати загальний емоційно-експресивний фон мовлення, передавати настрій мовця, не виражаючи безпосередньо його ставлення до об'єкта, підпорядковуватися стильовій спрямованості тексту або привносити додаткову інформацію, пов'язану зі значенням малості. Наприклад: *Але на заручинах, коли приїхав сам Мартин, коли на стіл поставили і* ***слив'яночки****, і* ***вишнівочки****, та коли* ***варенички*** *підсмажені подали, та* ***ковбаска*** *запахла, о, тоді Одарка іншої заспівала* [9, с. 34] або [*Платон*] *Від заводу аж до* ***соломинки****, до* ***гвіздочка****, до* ***кирпичинки*** *– все берегти треба!* [8, с. 62].]). Крім того, на думку деяких дослідників, у східнослов'янських мовах оцінно-емоційні суфікси можуть механічно приєднуватися до слів, коли демінутиви вживаються в народному мовленні за традицією, не виражаючи суб'єктивного ставлення [1, с. 38].

Серед іменників-демінутивів латинської мови ми виділили такі групи:

І. Групи іменників зі значенням об'єктивної зменшеності (утворюються від основ конкретної/абстрактної семантики): а) назви транспортних засобів та їх частин (e.g. *carrulus – візочок, navicula – кораблик*); б) назви художніх творів (e.g. *actiuncula – коротка судова промова, fabella – казочка*); в) збірні назви (e.g. *gregiculus – отарка, copiolae – невелике військо*); г) назви харчових продуктів та понять, пов'язаних із прийняттям їжі (e.g. *lucunculus – паляничка, cenula – невеликий обід*); ґ) назви рослин та їх частин (e.g. *cannula – низькорослий очерет, cauliculus – стебельце*); д) назви зброї та її частин (e.g. *parmula – невеликий щит, sagittula – маленька стріла, lanceola – короткий спис*); е) назви житла та його частин (e.g. *casula – хатинка, porticula – галерейка*), предметів інтер'єру (e.g. *mensula – столик, scabellum – ослінчик*); є) назви невеликої кількості чогось (e.g. *farinula – жменька борошна, tusculum – невелика кількість фіміаму*); ж) назви населених пунктів (e.g. *oppidulum – містечко, viculus – сільце*); з) назви грошових понять (e.g. *libella – дрібна монета, viaticulum – невелика сума грошей на дорогу*); и) назви одягу (e.g. *sagulum – короткий плащ, togula – маленька тога*), взуття (e.g. caligula – *чобіток, crepidula – невелика сандалія*), біжутерії або їх окремих частин (e.g. *balteolus – пасочок, perula – сумочка*); і) назви частин тіла дітей або тварин (e.g. *ossiculum – кісточка, corniculum – ріжок*), утворень на поверхні шкіри (e.g. *cicatricula – шрамик, ulcusculum – прищик*); ї) назви посуду та хатнього начиння (e.g. *panariolum – корзинка для хліба, urceolus – глечик*), інших предметів хатнього вжитку (e.g. *culcitula – подушечка, lucernula – лампадка*), знарядь праці (e.g. *dolabella – мотичка, securicula – сокирка*); й) назви дітей та молодих людей (e.g. *virguncula – дівчинка, sacerdotula – молоденька жриця*); к) назви невеликих ділянок землі (e.g. *pratulum – лужок, silvula – лісок*), особливостей рельєфу (e.g. *clivulus – горбик, fossula – ямка*), водо-

ймищ (e.g. *rivulus – струмочок*); л) назви невеликих природних об'єктів або явищ, що характеризуються слабкою силою свого прояву (e.g. *nubecula – хмаринка, frigusculum – холодок*); м) назви недорослих чи маленьких істот (e.g. *lepusculus – зайченя, cornicula – вороненя*); н) іменники, утворені від назв абстрактних понять, що стосуються душевного чи фізичного стану людини і характеризуються слабким проявом названої ними дії (e.g. *contractiuncula – легке засмучення, procuratiuncula – невелике доручення*); о) іменники, утворені від абстрактних назв на позначення слабкого вияву дії, стану чи ознаки (e.g. *commonitoriolum – коротке пояснення, astulus – маленька хитрість*).

Як і в українській мові, більшість латинських демінутивів зі значенням об'єктивної зменшеності здатні отримувати оцінно-емоційні конотації, зумовлені контекстуально. Наприклад: *Raptim denique paupertina Milonis* ***cenula*** *perfunctus... (Я швидко з'їв* ***скупенький обідець*** *Мілона...)* [13, с. 148] або *...meus alioquin consobrinus, ..., qui mecum primis ab annis nutritus et adultus individuo contubernio* ***domusculae****... (…мій двоюрідний брат ..., який зі мною від народження зростав у нашому* ***любому домі****...)* [13, с. 230].

ІІ. Групи іменників із позитивним оцінно-емоційним та/або експресивним значенням (утворюються від основ конкретної семантики): а) назви людей: загальні назви (e.g. *amicula – подруженька, dominula – хазяєчка*), за родинними зв'язками (e.g. *filiolus – синочок, uxorcula – дружинонька*); б) назви тварин (e.g. *gallinula – курочка, ovicula – овечка*). У латинській мові, на противагу українській, виявилося значно важче визначити, де зменшувальні іменники позначають об'єктивно маленький розмір чи недорослість, а де виражають суб'єктивну оцінку, в зв'язку з тим, що українська мова має окремий набір демінутивних суфіксів для позначення недорослості, тоді як в латинській мові таке розмежування відсутнє.

Як і в українській мові, латинські демінутиви, денотативне значення основи яких потенційно передбачає позитивну чи нейтральну оцінку, в контексті можуть здобувати негативні конотації. Наприклад: *Erat ei tamen* ***uxorcula*** *... verum tamen postrema lascivia famigerabilis – Була в нього* ***дружинонька****, ... яка мала славу останньої розпусниці* [14, с. 132]).

ІІІ. Групи іменників із негативним оцінно-емоційним та/або експресивним значенням (утворюються від основ конкретної/абстрактної семантики): а) назви на позначення людей за певними характеристиками, які сприймаються негативно (e.g. *homullus – ница людина, muliercula – жінка легкої поведінки*); лайливі назви, отримані внаслідок метафоричного переносу (e.g. *lupula – хвойдочка, bestiola – тварючка*); б) назви абстрактних понять (e.g. *memoriola – поганенька пам'ять, moscilli – ниці звичаї*). Наприклад: *Dii boni, quales illic* ***homunculi*** *vibicibus lividis totam cutem depicti, dorsumque plagosum scissili* ***centunculo*** *magis inumbrati quam obtecti… – Добрі боги, що то за* ***людці****: вкриті синцями по всьому тілу, а клапті* ***лахміттячка*** *на побитій спині більше оголювали їх, аніж прикривали...* [14, с. 146].

Висновки. Аналіз семантики та функцій демінутивних одиниць в українській і латинській мовах показав, що демінутивізація в системі іменника може використовуватися:

1) для вираження об'єктивної зменшеності конкретних, відчутних для сприйняття об'єктів за параметрами висоти, довжини, товщини, глибини, обсягу, об'єму та вказувати на малість за віком. Особливістю латинської мови є те, що в ній існує досить багато демінутивів абстрактної семантики, яким в українській мові найчастіше відповідають описові конструкції (e.g. *otiolum – короткий відпочинок, offensiuncula – маленька неприємність*). Було б неправильно стверджувати, що в українській мові такі демінутиви відсутні, але, як правило, вони виражають не зменшеність, а оцінно-емоційне ставлення мовця до повідомлюваного або експресію (e.g. *дільце, вітаннячко*), тоді як у латинських демінутивів сема об'єктивної зменшеності виражена досить чітко;

2) для вираження позитивного оцінно-емоційного та/або експресивного значення в групах іменників на позначення живих істот та конкретних об'єктів. Характерною особливістю української мови виявилося те, що в ній демінутиви існують у групах лексем на позначення неживих чи абстрактних об'єктів, явищ матеріального чи духовного світу. Такі об'єкти принципово не можуть мати зменшений розмір або ослаблений вияв ознаки і вживаються для увиразнення, підсилення певної інформації або на вимогу стильової спрямованості мовлення;

3) вираження негативного оцінно-емоційного та/або експресивного значення в групах іменників на позначення живих істот та конкретних об'єктів, а також у сфері абстрактних понять.

Ядром системи демінутивів оцінно-емоційної семантики виявилися групи на позначення людини. Майже співмірними в досліджуваних мовах є ряди позитивно-оцінних демінутивів від загальних назв людей та від назв родинних зв'язків, безеквівалентними – українські пестливі назви за родом занять та походженням. Спільними є групи негативно-оцінних демінутивів на позначення людей за рисами чи ознаками, які в суспільстві або лише мовцем сприймаються негативно. Притаманними тільки українській мові виявилися негативно-оцінні демінутиви від назв людей за етнічним походженням та суспільним становищем.

Іменники-демінутиви оцінно-емоційної семантики в кожній із досліджуваних мов здатні до вираження як позитивних (пестливість, доброзичливість, ласка, співчуття тощо), так і негативних (зневага, іронія, зверхність, нехтування тощо) оцінно-емоційних конотацій. Такий семантико-функціональний збіг можна пояснити подібністю концептуалізації поняття малості на когнітивному рівні носіїв досліджуваних мов. З одного боку, малість свідчить про беззахисність, неагресивність, викликає почуття довіри та доброзичливе ставлення (насамперед, коли це стосується живих істот), а з іншого, вона асоціюється з маловартісністю, неважливістю, що породжує ряд негативних оцінок. Поняття малості пов'язує між собою різні, іноді діаметрально протилежні значення, що нерідко призводить до появи конотативної енантіосемії, коли лише контекст здатен встановити специфіку емоційного змісту.

Аналіз виразників категорії демінутивності в українській та латинській мовах засвідчує гносеологічно-мовну універсальність цієї категорії. Національно-мовна специфіка виявляється у потенційній здатності до вираження ширшого чи вужчого семного ряду, а також в емоційній наснаженості та експресивній силі виразників категорії демінутивності у кожній із досліджених мов. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у залученні до аналізу матеріалу більшої кількості мов.

Список літератури:

1. Мандельштам И. Об уменьшительных суффиксах в русском языке со стороны их значения / И. Мандельштам // ЖМНП, 1903. – Июль. – С. 34-66.
2. Плямоватая С. С. Размерно-оценочные существительные в современном русском языке : [учебное пособие] / Софья Семеновна Плямоватая ; Московский горный ин-т. – М., 1961. – 120 [2] с.
3. Словотвір сучасної української літературної мови / відпов. ред. М. А. Жовтобрюх – К. : Наукова думка, 1979. – 406 с.
4. Taylor J. R. Linguistic Categorization : Prototypes in Linguistic Theory / John R. Taylor. – Oxford : Clarendon Press, 1995. – 321 p.

Джерела ілюстративного матеріалу:

5. Андрухович С. Яйце про любов / Софія Андрухович // 100 тисяч слів про любов, включаючи вигуки / авт. проекту С. Г. Васильєв, О. А. Коваль ; упор. С. Г. Васильєв. – Харків : Фоліо, 2008. – С. 17-30.
6. Вишня О. Дика коза / Остап Вишня // Фейлетони. Гуморески. Усмішки. Щоденникові записи / упоряд. І. В. Зуба ; ред. І. О. Дзеверін. – К.: Наукова думка, 1984 – С. 254-259.
7. Забужко О. What makes you smile when you are tired / Оксана Забужко // 100 тисяч слів про любов, включаючи вигуки: / авт. проекту С. Г. Васильєв, О. А. Коваль; упор. С. Г. Васильєв. – Харків: Фоліо, 2008. – С. 98-112.
8. Коломієць О. Дикий Ангел / Олексій Федотович Коломієць. // Дикий Ангел. Камінь русина. П'єси.– К.: Рад. письменник, 1982. – 142 с.
9. Самчук У. Марія. Хроніка одного життя/ Улас Самчук // Марія. Хроніка одного життя: Роман / післямова С. П. Пінчука. – К.: Рад. Письменник, 1991. – 190 с.
10. Тютюнник Г. Три зозулі з поклоном / Григір Михайлович Тютюнник // Вибрані твори: Оповідання... / передм. Б. Олійника. – К.: Дніпро, 1981. – С. 298-302.
11. Франко І. Украдене щастя / Іван Якович Франко. // Зібрання творів у 50-ти тт. / ред. кол. Є. П. Кирилюк та ін.– Т. 24. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 7-64.
12. Шевченко Т. Катерина // Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1. – С. 92-109.
13. Apulejus Metamorphoses /Apuleius (Saturninus) // Metamorphoses: In 2 vol. – Cambr., Mass.; Lnd.: Harvard UP, 1989. – Vol. 1 : Books 1-6. – 371 p.
14. Apulejus Metamorphoses / Apuleius (Saturninus) // Metamorphoses : In 2 vol. – Cambr., Mass. ; Lnd. : Harvard UP, 1989. – Vol. 2 : Books 7-11. – 377 p.

Рудая Н.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

СЕМАНТИКО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДИМИНУТИВИЗИРОВАННЫХ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ УКРАИНСКОГО И ЛАТИНСКОГО ЯЗЫКОВ

Аннотация
Статья посвящена исследованию именной диминутивизации в украинском и латинском языках. Выделены лексико-семантические группы наиболее распространенных сущесвительных-диминутивов, проанализированы их семантика и функции. Осуществлен сопоставительный анализ функционально-семантических признаков существительных – диминутивов в украинском и латинском языках. Выявлены общие и специфические черты именной деиминутивизации в каждом из языков.

Ключевые слова: диминутив, категория диминутивности, диминутивизированные имена существительные, оценочно-эмоциональное значение, экспрессия.

Ruda N.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

SEMANTIC AND FUNCTIONAL PECULIARITIES OF THE NOUN DIMINUTIVES IN UKRAINIAN AND LATIN LANGUAGES

Summary
The article is devoted to the research of Noun diminutivization in Ukrainian and Latin languages. Lexical-semantic groups of the most common Noun Diminutives are obtained. Semantics and functions of diminutivized Nouns are analyzed. Comparative analysis of functions and semantics of Noun diminutives is done. General and peculiar for each language features of Noun diminutivization are highlighted.

Keywords: diminutive, diminutiveness category, Noun diminutives, evaluative-emotional meaning, expression.

УДК 811.111:378.147

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Сарновська Н.І., Нипадимка А.С.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті розглянуто основні теоретичні питання іншомовної комунікативної компетентності, її структур. Розглянуто засоби інноваційних технологій. Здійснено аналіз застосування засобів інноваційних технологій у формуванні іншомовної комунікативної компетентності.
Ключові слова: компетентність, іншомовна компетентність, компетентнісний підхід, компетенція,інноваційні технології, засоби інноваційних технологій.

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток інформаційного суспільства висуває на перший план потреби особистості у володінні цілим рядом компетентностей, зокрема особистісної, соціальної, комунікативної та інших. Структурні перебудови у сфері організації інформаційного потоку призводять до зростання необхідності контролю за динамічними змінами, з якими повсякчас зустрічається суб'єкт соціально-комунікативної діяльності, а також активного оперативного реагування на ці зміни. Власне, у цьому і криється зміст іншомовної та комунікативної компетентностей особистості загалом. Іншомовна комунікативна компетентність при цьому виражає необхідність соціально-комунікативної взаємодії у полікультурному просторі, а тому стає предметом уваги фахівців.

В системі української освіти останнім часом відбуваються значні зміни, які суттєво впливають й на навчання іноземним мовам. В умовах євроінтеграції, інтенсифікації розвитку міжнародного співробітництва та поглиблення міжнародних зв'язків іншомовна підготовка студентів є однією із важливих складових сучасної системи освіти. Метою навчання іноземним мовам у вищих навчальних закладах є оволодіння мовою як засобом комунікації та набуття професійно спрямованої іншомовної компетентності для успішного виконання майбутньої професійної діяльності. Ефективність професійної освіти майбутнього фахівця, частиною якої є володіння іноземною мовою, визначається прийнятою освітньою концепцією та моделлю підготовки фахівця, що будується на її основі. На перше місце стає компетентнісний підхід, в якому головним є результат навчання. Появу компетентнісного підходу до освіти (Н. Ромський, Р. Уайт, Д. Равен, А. Байденко, В. Хуторський) було зумовлено створенням єдиного європейського освітнього простору. Компетентнісна модель, яка на відміну від традиційної основується не на знаннях, навичках і вміннях, а на компетенціях, має забезпечити більш високу мобільність майбутніх фахівців в умовах ринку праці. Соціально-економічні зміни, що відбуваються в українському суспільстві протягом останніх десятиріч зумовлюють необхідність широкого впровадження інноваційних особистісно-орієнтованих технологій, які базуються на принципах суб'єкт-суб'єктної взаємодії і здатні забезпечити достатній рівень сформованості професійних, комунікативних і соціальних вмінь і навичок людини, а саме її компетентності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема формування іншомовних навичок у студентів немовних спеціальностей ВНЗ, завжди привертала увагу дослідників. Ще десятиліття тому оптимальною відповіддю на питання: «Чого навчати студентів на заняттях з іноземної мови?» – було читання та переклад загальнонаукової та фахової літератури. Однак з розвитком потреб суспільства змінювалися акценти практичного викладання іноземних мов у вищому немовному навчальному закладі, і загальною потребою стало формування іншомовної комунікативної компетентності (Т. Аванесова, А. Астадур'ян, Л. Борозенець, Н. Гавриленко, О. Григоренко, М. Євдокімова, В. Зикова, О. Іскандарова, Е. Комарова, Т. Кускова, Н. Кученко, Т. Лопатухіна, Т. Лучкіна, Ю. Маслова, Р. Мільруд, А. Самсонова, О. Фадєйкіна, Л. Фішкова, Л. Халяпіна, І. Цатурова, М. Шишло та ін.).

Соціально-економічна ситуація сьогодення розкриває перед майбутніми фахівцями нові можливості самореалізації, яка може здійснюватися не тільки через окремі випадки спілкування із зарубіжними колегами та партнерами, але й через здійснення професійної діяльності в умовах іншомовного суспільства. У такому зв'язку необхідно спрямувати навчальну діяльність студентів на формування здібностей реалізації професійної діяльності та маніфестації її результатів засобами іноземної мови, тобто формування іншомовної комунікативної компетентності. Вагомий внесок у розвиток іншомовної комунікативної компетентності майбутнього фахівця був зроблений зарубіжними та вітчизняними науковцями Л. Біркун, Р. Джонсон, І. Зимня, Г. Китайгородська, С. Козак, Е. Пассов, В. Сафонова, Д. Хаймс та ін. Узагальнено-теоретичний аспект щодо поняття педагогічної технології розроблений сучасними педагогами: В. Безпалько, М. Кларіним, Б. Лихачовим, В. Монаховим, Г. Селевко та іншими. Проблему використання інноваційних методів розглядали такі вчені як О. Арламов, М. Бургін, В. Журавльов, В. Загвязинський, Н. Юсуфбекова та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема удосконалення форм і методів викладання іноземної мови, їх постійне оновлення, пристосування до нових умов життя останнім часом не виходить з розряду актуальних питань вищої освіти. Сучасна наука має певний досвід у розв'язанні подібних питань. Так на сьогодні вже існує значна кількість

праць, у яких розглядається сутність інновацій у викладанні мов у вищій школі. Зараз перед викладачем іноземної мови у ВНЗ постає проблема пошуку шляхів підвищення пізнавального інтересу студентів до вивчення мови, закріплення їхньої позитивної мотивації до навчання. Однією із можливостей вирішення цієї проблеми є пошук нових шляхів застосування у навчанні засобів інноваційних технологій.

Мета статті. Метою статті є розкрити зміст поняття та складові іншомовної компетентності й дослідити особливості використання інноваційних технологій у викладанні іноземної мови студентам, їх взаємодію з традиційними формами та методами викладання дисципліни.

Виклад основного матеріалу. Вивчення іноземної мови у є пріоритетним напрямком у сучасному світі. Заняття іноземної мови у ВНЗ спрямовані на досягнення якісного рівня володіння іноземною мовою, тобто на формування комунікативної компетеності. Знання іноземної мови є не лише показником обізнаності, а й необхідністю, яку диктує нам життя.

Згідно із Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти, комунікативні мовні компетенції є такими, що забезпечують людині можливість діяти, застосовуючи специфічні лінгвістичні засоби. Комунікативна мовленнєва компетенція складається з таких компонентів, як лінгвістичні компетенції, соціолінгвістичні компетенції та прагматичні компетенції, і реалізується у виконанні різних видів мовленнєвої діяльності (сприймання, продукція, інтеракція або медіація) [3].

Н. Копилова розглядає іншомовну комунікативну компетентність особистості з позиції різних підходів: щодо особистісного підходу іншомовна комунікативна компетентність є актуалізацією іншомовних компетенцій як базових навичок і передбачає готовність до прояву компетенцій, володіння знанням змісту компетенції, досвід демонстрації компетенції у різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях, відношення до змісту компетенції та об'єкту її застосування, емоційно-вольову регуляцію процесу і результату застосування компетенції; з позиції системно-структурного підходу іншомовна комунікативна компетентність є системою, до якої належать такі складові: комунікативні та пізнавальні здібності, пізнавальна активність, мотивація, креативність та готовність до іншомовного спілкування; щодо акмеологічного підходу іншомовна комунікативна компетентність є багаторівневою інтегральною особистісною якістю, яка дозволяє людині ставити та ефективно вирішувати задачі і проблеми різного рівня складності в області іншомовної взаємодії. Майбутній фахівець, що досяг високого рівня сформованості іншомовної комунікативної компетентності здатен продуктивно діяти на засадах іншомовних компетенцій у різних, зокрема професійних ситуаціях [6].

Е. Бібікова визначає професійну компетентність як інтегративну якість особистості фахівця – системне явище, що охоплює знання, уміння, навички, професійно значущі властивості, що забезпечують ефективне виконання ним власних професійних обов'язків. Як інтегративне утворення, професійна компетентність охоплює функціональний, мотиваційний, рефлексивний та комунікативний компоненти [2]. Важливим структурним компонентом професійної компетентності є комунікативна компетентність, яка є якісною характеристикою особистості фахівця та охоплює сукупність науково-теоретичних знань, практичних умінь і навичок у сфері здійснення професійної комунікації, досвід здійснення професійної взаємодії, стійку мотивацію професійного спілкування. За Е. Бібіковою, засобом формування професійної комунікативної компетентності є спілкування, однак у тому випадку, якщо воно здійснюється на діяльністній, мотиваційній, ситуативно-обумовленій основі з використанням професійно зорієнтованого змісту як теми спілкування. Що стосується іншомовної комунікативної компетентності, то вона визначається як здатність та готовність суб'єкта професійної діяльності до здійснення професійного спілкування іноземною мовою. Вона передбачає сформованість комунікативних умінь у чотирьох основних видах мовленнєвої діяльності (мовлення, аудіювання, читання, письмо), наявність мовних знань (фонетичних, граматичних, лексичних) та навичок оперування ними. У структурі іншомовної комунікативної компетентності відокремлюють функціональний, рефлексивний та мотиваційний компоненти. Відповідно до загальної структури професійної компетентності, іншомовну комунікативну компетентність Е. Бібікова подає як системне утворення у єдності мотиваційного, функціонального та рефлексивного компонентів. Положення, викладені Е. Бібіковою, розвивають у своєму дослідженні О. Кравченко та С. Склярова, розглядаючи проблеми формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців через поняття професійної компетентності фахівця з вищою освітою [5].

Викладання іноземної мови проходить за комунікативно спрямованою методикою, яка дозволяє осягти мову в режимі живого спілкування. В основі процесу полягає активна участь у діалогах, рольових іграх, читання текстів, засвоєння основних граматичних конструкцій, і обов'язковим є вивчення стандартних письмових граматичних та лексичних правил. Можна визначити безліч різновидів, але основним результатом у будь-якому разі буде володіння і розуміння мови. Щоб зробити цікавими традиційні заняття, підвищити ефективність навчального процесу і рівень знань учнів, доречно використовувати у навчанні інноваційні методи.

Вимоги часу до методик викладання іноземної мови націлюють викладача до нестандартного підходу у викладанні іноземної мови та використання інноваційних технологій навчання. Інноваційні навчальні технології мають потужні навчальні можливості. Вони сприяють розвитку творчих здібностей, креативності, та мають міцний інформаційний базис. Інноваційні педагогічні технології – поняття комплексне. Воно складається з інтерактивних, інформаційно-комунікаційних технологій та технології проектного навчання. Термін «інновація» латинського походження і означає зміну, введення чогось нового. У педагогіці термін позначає нововведення, оновлення процесу навчання. Інноваційні техно-

логії містять такі підходи до викладання іноземних мов, як:

- інтерактивні методи викладання;
- використання технічних засобів навчання (комп'ютерних та мультимедійних засобів, мережі Internet).

Однією з нових вимог, що пред'являються до навчання іноземним мовам, є створення взаємодії на уроці, що прийнято називати в методиці інтерактивністю. Даний принцип не є новим, проте до цих пір не існує єдиного визначення даного підходу. Відповідно до відомого вченого Р.П. Мильруд, інтерактивність – це «об'єднання, координація та взаємодоповнення зусиль комунікативної мети та результату мовними засобами». Згідно з цим визначенням можна зробити висновок, що інтерактивний підхід у віртуальному просторі служить одним із засобів досягнення комунікативної мети заняття. Від принципу комунікативності він відрізняється наявністю істинного співробітництва, де основний наголос робиться на розвиток умінь спілкування і групової роботи, в той час як для комунікативного завдання це не є обов'язковою метою (адже одним з найпоширеніших видів комунікативного завдання є монолог). Провідними ознаками та інструментами інтерактивної педагогічної взаємодії є: полілог, діалог, міжсуб'єктні відносини, свобода вибору, створення ситуації успіху, позитивність і оптимістичність оцінювання, рефлексія та інше. Використання інтерактивних методів у педагогічному процесі спонукає викладача до постійної творчості, вдосконалення, зміни, професійного зростання, розвитку. Адже знайомлячись із тим або іншим інтерактивним методом, викладач визначає його педагогічні можливості, ідентифікує з особливостями студентів, приміряє до своєї індивідуальності. У процесі використання інноваційних технологій, як правило, застосовують рольові ігри, які розвивають пізнавальний інтерес, активізують розумову діяльність. Гра розвиває спостережливість, вчить робити висновки, порівнювати окремі факти. Під час гри студенти краще засвоюють матеріал, вчаться застосовувати набуті знання у нових ситуаціях. Рольова гра вимагає від студентів прийняття конкретних рішень у проблемній ситуації в межах ролі. За традицією рольові ігри поділяють на мікроетюди (беруть участь до 4 студентів) та макроетюди (від 5 студентів). Рольова гра складається з певної кількості завдань, в якій основна мета – прийти до згоди або знайти взаємодію з партнером. У рольових іграх обов'язково визначити соціально-рольові відносини між учасниками. Оволодівши програмою створення презентацій Power Point, викладач сам стає режисером свого заняття. Проста у використанні, ця програма дозволяє педагогові створити анімаційний опорний конспект уроку, включити відео- і аудіофрагмент, продемонструвати в динаміці якесь явище, подію, що допоможе студентові легко засвоїти новий лексичний чи граматичний матеріал.

Розвиток освіти в наш дні органічно пов'язаний з підвищенням рівня його інформаційного потенціалу. Ця характерна риса багато в чому визначає як напрямок еволюції самої освіти так і майбутнє всього суспільства. Для найбільш успішного орієнтування в світовому інформаційному просторі необхідно оволодіння студентами інформаційною, а також комп'ютерно-інформаційною культурою, оскільки пріоритет в пошуку інформації все більше і більше надається Інтернету [4].

Висновки і пропозиції. Введення нового, зокрема в сталу систему навчання, завжди було і буде пов'язано з певним ризиком, який з одного боку дестабілізує педагогічну середу, та з другого боку визиває супротивну дію нововведенням [1]. Геополітичні, комунікаційні та технологічні зміни у суспільстві, наближають безпосередньо та опосередковано у процес спілкування велику кількість різних за фахом, віком та інтересами людей. Вимоги, що висуваються до освіченої людини сьогодення, спонукають науковців переглянути, внести зміни та удосконалити вимоги щодо рівня володіння іноземними мовами, запропонувати нові підходи до відбору змісту і організації матеріалу, розробити адекватні форми та види контролю. Використання інноваційних підходів у процесі вивчення іноземних мов займає своє почесне місце серед інших нововведень, особливо в області розвитку культури мовлення (розвитку мовної, мовленнєвої, соціокультурної компетенції). Проблема удосконалення форм і методів викладання іноземних мов, їх постійне оновлення, пристосування до нових умов життя останнім часом не виходить з розряду актуальних питань вищої освіти. Сучасна наука має певний досвід у розв'язанні певних проблем. Так на сьогодні вже існує значна кількість праць, у яких розглядається сутність інновацій у викладанні мов у вищій школі. Зараз перед викладачем іноземної мови у ВНЗ постає проблема пошуку шляхів підвищення пізнавального інтересу студентів до вивчення мови, закріплення їхньої позитивної мотивації до навчання. Однією з можливостей вирішення цієї проблеми є використання інноваційних технологій у викладанні іноземної мови студентам, їх взаємодія з традиційними формами та методами викладання дисципліни.

Список літератури:

1. Андриенко А.С. Развитие иноязычной профессиональной коммуникативной компетентности студентов технического вуза : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. лед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / А.С. Андриенко. – Ростов-на-Дону, 2007. – 26 с.
2. Бибикова Э.В. Формирование основ иноязычной коммуникативной компетентности у будущих экологов: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Э.В. Бибикова. – Майкоп, 2006. – 29 с.
3. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
4. Изория Н.М. Формирования иноязычной компетентности будущих специалистов сферы туризма в вузах культуры и искусств : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Н.М. Изория. – М., 2008. – 24 с.

5. Кравченко Е.В., Склярова С.С. // Проблеми інженерно-педагогічної освіти = Проблемы инженерно-педагогического образования : збірник наук. пр.: вид. 1 раз на квартал / Укр. інж.-пед.академія. – Вид. з квітня 2001 року. – Х. : УІПА, 2008. – Вип. 20. – С. 56-61.
6. Копылова Н.В. Психолого-акмеологические закономерности и механизмы становления иноязычной коммуникативной компетентности будущих специалистов в неязыковых вузах: дис. д-ра психол. наук. М., 2005. – 634 с.
7. Насиханова А.З. Иноязычная Компетенция как компонент профессиональной подготовки специалиста в процессе обучения в вузе. Збірник Наукових праць (Педагогічні науки) БДПУ. – No 2., 2010. – С. 250-255.
8. Солодовникова Ю.Ю. Формирование иноязычной коммуникативной компетентности как условие совершенствования профессиональной подготовки специалиста социальной работы :автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Ю.Ю. Солодовникова. – Курск, 2009. – 28 с.
9. Тенищева В.Ф. Интегративно-контекстная модель формирования профессиональной компетенции : автореф. дис. на соискание уч. степени д. пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / В.Ф. Тенищева. – М., 2008. – 44 с.
10. Cooperative Language Learning: A Teacher's Resource Book / [Carolyn Kesser, editor]. – Prentice Hall Regents, 1992. – 257 p.
11. Johnson D. W. Joining Together: Group Theory and Group Skills / D. W.Johnson, R. T. Johnson. – Allyn & Bacon, 1997. – 290 p.

Сарновская Н.И., Ныпадымка А.С.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ИНОЯЗЫЧНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Аннотация
В статье проанализированы основные теоретические вопросы иноязычной комкникативной компетентности, её структура. Рассмотрены средства инновационных технологий. Выполнен анализ использования инновационных технологий в формировании иноязычной коммуникативной компетентности.
Ключевые слова: компетентность, иноязычная компетентность, коммуникативная компетентность, компетентностный подход, инновационные технологии, средства инновационных технологий.

Sarnovska N.I., Nypadymka A.S.
Kyiv National University of Culture and Arts

INNOVATIVE TECHNOLOGIES AS MEANS OF FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE DEVELOPMENT OF FUTURE SPECIALISTS

Summary
The article reveals the approach to the use of innovative technologies in the formation of intercultural communicative competence identity. It is carried out a comprehensive analysis of the phenomenon of innovative technologies and educational technologies, educational opportunities for its applications, and the role of innovative technologies means in the development of foreign language communicative competence.
Keywords: competence, foreign language competence, communicative competence, innovative technologies, innovative technology means.

УДК 811.112.2'42

РЕАКЦІЇ НА МОВЛЕННЄВИЙ АКТ АССЕРТИВ У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Сидорова М.О.
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

Стаття присвячена встановленню типів реакцій на мовленнєвий акт ассертив у німецькомовному діалогічному дискурсі. Вивчення емпіричного матеріалу дослідження дозволило встановити, що як реактивне висловлення на мовленнєвий акт ассертив може виступати як підтвердження, так і заперечення висловленого в ініціальному ході стану справ. Реактивний мовленнєвий акт підтвердження певного стану справ може набувати форми імпліцитного ассертиву або директиву. Заперечення, в свою чергу, можна розподілити на два типи – емоційне та раціональне. В обох випадках мають місце актуалізовані в дискурсі імплікатури.

Ключові слова: ассертив, діалогічний дискурс, директив, імплікатура, мовленнєвий акт.

Постановка проблеми. Антропоцентрична направленість лінгвістичного пошуку на сучасному етапі розвитку науки все більше обумовлює звертання до імпліцитних смислів, а саме, до їхнього прагмасемантичного значення та положення висловлень з імплікатурами, насамперед у діалозі. Увагу вчених привертає встановлення іллокутивного потенціалу висловлень з імплікатурами у діалогічному дискурсі. Зокрема, висловлення з імплікатурами у діалогічному дискурсі зазнають наукової рефлексії з точки зору можливостей їхнього іллокутивного вираження та встановлення їхньої належності до певного мовленнєвого акту (далі – МА).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблем імпліцитності пройшло закономірний шлях розвитку від її структурно-семантичних аспектів [5; 8; 9] до когнітивно-прагматичних та дискурсивних властивостей імпліцитних смислів, що актуалізуються в різноманітних типах дискурсу – політичному [6], розмовному [2; 3], рекламному [1] та навіть в аспекті перекладу [10]. Найсуттєвішим при цьому є той напрям аналізу імплікатур, що тісно пов'язаний з проблемою типології імплікатур [12; 14], відмінностями імплікатури від інших видів імпліцитної інформації [18; 19], когнітивно-семантичними механізмами актуалізації імплікатур у дискурсі [13; 15], тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість досліджень на сьогодні невирішеною залишається проблема функціонування окремих мовленнєвих актів та властивостей висловлень, що належать до певного мовленнєвого акту – за наявності великої кількості робіт, присвячених діалогу загалом та функціонуванню окремих мовленнєвих актів, майже невирішеною залишається проблема існування в діалозі мовленнєвого акту ассертив та висловлень з імплікатурами як реакцій на нього.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз висловлень у реактивних ходах німецькомовного діалогічного дискурсу, які є реакціями на мовленнєвий акт ассертив та носіями актуалізованих імплікатур, і встановлення їхніх особливостей.

Виклад основного матеріалу. Під асертивом у даному дослідженні розуміється такий тип МА, який відображає певну відому або невідому адресату інформацію, що виражена в пропозиції. При цьому він не належить до інституційних актів (до таких актів, насамперед у західній прагмалінгвістиці, прийнято відносити такі МА, що слугують для дефініцій, призначень, затвердження порядку денного тощо) та не виражає психологічних станів [25, с. 282]. Керуючий мотив мовця ассертиву – «бажання змінити тезаурус слухача по відношенню до його енциклопедичних або ситуативних знань» [4, с. 15].

Під час реалізації МА асертивного типу інтенцію адресата складають ілокутивна мета показати певне положення речей як істинне та перлокутивна мета побудити адресата повірити в цю істинність [3, с. 209-210].

У випадку МА, що є реакціями на ассертиви, спостерігається підтвердження слухачем положення справ, вираженого у МА мовця, або заперечення, що припускає іншу точку зору адресата. Заперечення адресата часто містить аргументи, що спростовують положення справ, яке стверджується мовцем та є проявом причинно-наслідкових зв'язків у мовноактовій семантиці.

Під МА підтвердження розуміється такий МА, що є реакцією на МА ассертив та підтверджує його пропозицію. Мовець поділяє епістемічну (знання) та доксастичну (віра) пропозиційну установку співбесідника стосовно стану справ, яке виражене у пропозиції ініціального МА. Як зазначає Л. М. Міхайлов, призначення реактивного висловлення у МА реактивного типу зводиться до того, що воно має характер додаткового повідомлення, уточнення, пояснення та розвитку змісту [6, с. 62-63].

Підтверджуючи істинність ініціального МА, мовець реалізує підтримуючий реактивний МА, оскільки співбесідник висловлює віру у той стан справ, що передається. Під час аналізу емпіричного матеріалу було зафіксовано два різновиди імплікатури підтвердження: імпліцитні ассертив та директив.

У випадку імпліцитного ассертиву мовець намагається вкласти у своє повідомлення новий для співбесідника стан справ, передаючи своє повідомлення імпліцитно, в імплікатурі. Наприклад, реагуючи на констатацію факту про те, що звільнена співробітниця фабрики Джин більш ніколи не прийде на фабрику та не притулиться до цього підвіконня, мовець (Енн) вкладає в імплікатуру

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

інформацію про те, що Джин померла (наклала на себе руки), й експлуатує для цього семантику частки *auch* та заперечного займенника *keinem*:

(1) [Енн дізналася, що Джин покінчила життя самогубством, тому що її звільнили з фабрики]

Rosie: *Natürlich wird Jean nie mehr an diesem Fenster lehnen. Weil sie nicht mehr kommt.*

Ann*: Jean wird auch sonst an keinem Fenster lehnen. (+>> Sie ist tot)*

Rosie*: Weshalb nicht?*

Ann*: Weil sie nicht mehr da ist.*

Rosie*: Nicht mehr da!*

Ann*: Nein, nicht mehr da, nicht hier und auch nicht unter auf der Straße. (Aichinger, „Knöpfe", S. 52)*

ІХ: ***A(p)***

РХ: ***A(q) +>> A(r)***

У подальшій розмові Енн використовує повідомлення співбесідника про те, що він дуже хотів побачити Джин, для того, щоб передати в імплікатурі власне повідомлення про запуск у виробництво нового ґудзика, який був для покійної дуже важливим:

(2) [На фабриці співробітниці обговорюють самогубство Джин]

Ann dringend: *Und weil Jean nicht mehr kam.*

John: *Lass es genug sein. Ich weiß nicht, weshalb es mir vor drei Tagen noch so wichtig schien, sie zu sehen.*

Ann: *Vielleicht, weil heute der Knopf schon da ist. Tomatenfarbig. (+> Heute ist der neue Knopf da)*

John: *Tomatenfarbig? (Aichinger, „Knöpfe", S. 47)*

ИХ: ***A(p)***

РХ: ***A(q) +> A(q')***

У випадку імпліцитного директиву мовець констатує факт, з якого випливає спонукання слухача до дії, яку мовець вважає доцільною у зв'язку з пропозицією ініціального МА, наприклад:

(3) paul: *ich habe hunger.*

maria: *die würstchenbude ist nicht weit. (+> Geh und kauf dir was!)*

paul: *bloss nicht. (Harbecke, „der himmel ist weiss", S. 160)*

ИХ: ***A(p)***

РХ: ***A(q) +> D(r)***

Під МА заперечення розуміється такий МА, що заперечує пропозицію МА ассертиву. Аналіз емпіричного матеріалу дозволив виділити два типи заперечення – емоційне та раціональне.

Емоційне заперечення є емоційним вираженням невіри станом справ, що виражений пропозицією ініціального ходу МА ассертиву – повідомлення, ставлення та констатація.

(4) [Друзі обговорюють подію, яка нещодавно відбулася в лагері]

„Olof hat ein neues Lieblingsspiel: Kürbisjagd".

„So neu ist das nun auch nicht".

„Verrückt ist nur, Knud will plötzlich mitmachen".

„Knud und Olof wollen zusammenarbeiten? Glaubst du an den Weihnachtsmann?" (+>> Du glaubst an den Weihnachtsmann nicht +> In der Tat will Knud nicht mitmachen +>Er lügt) (Reich, „Sinobara", S. 83)

ІХ: ***A(p)***

РХ: ***Q(q) +>> A(~q) +> A(r) +> A(s)***

(5) [Розмова про годинник, що зупинився]

Eduard: *Und für Mutter ist es eben ein Stück Erinnerung, das lebt – und an die Zeit wahrscheinlich, als sie glücklich war.*

Ilse: *War sie jemals glücklich? (+>> Sie war nie glücklich)*

Eduard: *Ilse –*

Ilse: *Das möchte ich bezweifeln.*

Eduard: *Wieso?*

Ilse: *So glücklich wie ich vielleicht. (+> Ich war nie glücklich) (Michelsen, „Feierabend 2", S. 195)*

ІХ: ***A(p)***

РХ: ***Q(q) +>> A(~q)***

(6) [У суді. Стрілочник Гудець звинувачується в халатності, через яку сталася аварія потягу]

Hudetz: *Ich bin nicht schuld.*

Staatsanwalt ironisch: *Sondern?*

Hudetz: *Ich nicht.*

Staatsanwalt wie zuvor: *Vielleicht der große Unbekannte? (+>> Das ist nicht der große Unbekannte & Ich glaube Ihnen nicht & Sie sind schuld)*

Hudetz: *Vielleicht. (Horváth, „Der jüngste Tag", S. 547)*

ІХ: ***A(p)***

РХ: ***Q(q) +>> E(~q) +> A(r) +> E(s)***

В усіх наведених дискурсивних фрагментах індикатором імплікатури є емотивне риторичне питання, завдяки переосмисленню якого відбувається виведення імплікатури, яка заперечує істинність ініціального МА (5), або така, що ставить під сумнів чесність мовця (6) або третьої особи (4).

Раціональне заперечення припускає експлікацію причини, логічного аргументу, що нівелює положення справ в ініціальному МА – констатації (7), припущення (8), думки (9) або брехні (10).

(7) [Комп'ютер Еви ломається, та ні вона, ні її донька не можуть його полагодити]

„Papa kann das bestimmt reparieren".

„Wenn Papa nicht in Hamburg wäre!" (+>> Papa ist jetzt in Hamburg +> Deshalb stimmt das nicht, er kann das nicht reparieren) (Lind „Die Champagner-Diät", S. 233)

ІХ: ***A(p)***

РХ: ***A(q) +>> A(~p)***

(8) [Триває розслідування у справі сильного вибуху в центрі міста]

– *Das war eine Granate.*

– *Dafür war die Explosion zu stark. (+> Deshalb stimmt das nicht, das war keine Granate) („Whitchblade")*

ІХ: ***A(p)***

РХ: ***A(q) +> A(~p)***

(9) [Нічного портьє звільняють з роботи, оскільки він не виконує своїх обов'язків – спить на робочому місці та вживає багато алкогольних напоїв]

„Klar. „Wir versuchen es weiter zusammen" ist ein Versprechen. Das klingt auch mehr nach Barbara Peters. Sie ist nämlich nett".

„Nett? Dazu ist sie zu schön". (+> Deshalb stimmt das nicht, sie ist nicht nett) (Suter, „Der Teufel von Mailand", S. 102)

ІХ: ***A(p)***

РХ: ***A(q) +> A(~p)***

(10) [Соня підозрює Боба у зраді]

„Woher hast du die Kratzer?"

„Welche Kratzer?"

„Auf dem Rücken".

„Die müssen von dir sein“.

„Ach, Bob. Masseurinnen tragen ihre Nagel kurz“. (+> Ich trage meine Nägel kurz +> Deshalb stimmt das nicht, die Kratzer können nicht von mir sein +> Du lügst) (Suter, „Der Teufel von Mailand“, S. 253)

IX: ***A(p)***

PX: ***A(q) +> A(~p) & E(r)***

У наведених дискурсивних фрагментах експлікацію другої імплікатури можна розпочати зі слів *Deshalb stimmt das nicht* – адресат таким чином висловлює свою незгоду зі станом справ, який має місце у ініціальному МА. У прикладі (10), окрім заперечення, один з комунікантів звинувачує іншого в брехні, спираючись на логічний умовивід, наявний у ініціальному ході. При цьому реалізується імпліцитний МА експрессив.

Висновки і пропозиції. Спираючись на вищезазначене, можна зробити висновок про те, що, реагуючи на мовленнєвий акт ассертив, мовець може імпліцитно погоджуватись або заперечувати виражений в ініціальному висловленні стан справ. При цьому імпліцитне підтвердження як реакція на мовленнєвий акт ассертив може набувати форми імпліцитного ассертиву або директиву. Реактивний МА заперечення також має два різновиди – це емоційне заперечення, що має під собою вираження невіри у ініціальне висловлення станом справ, та раціональне заперечення, що припускає наявність логічного аргументу, який нівелює висловлений у ініціальному ході стан справ.

Перспективи дослідження вбачаються у подальшому поглибленому вивченні висловлень як реакцій на мовленнєвий акт ассертив не тільки у діалогічному дискурсі, а і в інших типах дискурсів.

Список літератури:

1. Аникин Е.Е. Тактика имплицитного сопоставления в рекламном дискурсе США / Е.Е. Аникин // Полит. лингвистика. – Екатеринбург. – 2006. – № 20. – С. 175–179.
2. Артеменко Ю.О. Дієслівні індикатори імплікатур в англомовному дискурсі: структурно-семантичний та лінгвопрагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю.О. Артеменко. – Харків, 2015. – 20 с.
3. Безугла Л.Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі / Л.Р. Безугла. – Харків : Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2007. – 332 с.
4. Ейгер Г.В. Мотивационный потенциал речевых актов / Г.В. Ейгер, И.С. Шевченко // Вісн. Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – 2000. – № 500. – С. 10–17.
5. Зализняк А.А. О понятии импликативного типа (для глаголов с пропозициональным актантом) / А.А. Зализняк // Логический анализ языка: Знание и мнение. – М. : Наука, 1988. – С. 107–120.
6. Иванова Ю. М. Эвфемизация и дисфемизация как стратегии манипуляции в политическом дискурсе / Ю.М. Иванова // Языковая личность: проблемы когниции и коммуникации. – Волгоград : Колледж, 2001. – С. 230–235.
7. Михайлов Л.М. Грамматика немецкой диалогической речи / Л.М. Михайлов. – М. : Высш. шк., 1986. – 110 с.
8. Никитин М.В. Имплицитное значение в структуре вербальной коммуникации / М.В. Никитин // Коммуникативные единицы языка: : Тез. докл. всесоюз. науч. конф., 1984 г. – М. : Моск. гор. инст. ин. яз. им. Мориса Тореза, 1984. – С. 87–90.
9. Панина Н.А. Имплицитность языкового выражения и ее типы / Н.А. Панина // Значение и смысл речевых образований. – Калинин : Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1979. – С. 48–59.
10. Пірог І.І. Переклад непрямих мовленнєвих актів з німецької мови на українську / І.І. Пірог, О.Д. Сапко // Studia Linguistica. – Вип. 5. – Ч. 1. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – С. 470–475.
11. Aichinger I. Knöpfe / Ilse Aichinger // ders. Auckland. Hörspiele. – Fr./M. : Fischer, 1992. – S. 12–73.
12. Bach K. The Myth of conventional implicature / K. Bach // Linguistics and Philosophy. – 1999. – No. 22. – P. 327–366.
13. Bartelborth Th. Abduktion, Verstehen, Implikaturen / Th. Bartelborth // Siebel M. (Hg.) Kommunikatives Verstehen. – Leipzig : Leipziger Univer. Verl., 2002. – S. 183–197.
14. Chierchia G. Scalar implicatures, polarity phenomena, and the syntax / pragmatics interface / G. Chierchia // Pragmatics II, 2012. – Vol. IV. – P. 335–416.
15. Freienstein J.C. [u.a.] Дuβern und Bedeuten. Festschrift für Eckard Rolf / J.C. Freienstein, J. Hagemann, S. Staffeldt (Hrsg.). – Tübingen : Stauffenburg, 2011. – 323 s.
16. Harbeke S. der himmel ist weiss / Sabine Harbeke // Roter Reis: Vier Theatertexte aus der Schweiz. – B., 2003. – S. 44–103.
17. Horváth Ц. v. Der jüngste Tag / Цdon von Horváth // ders. Gesammelte Werke. Bd. 2 : Schauspiele. – Fr./M. : Suhrkamp, 1978. – S. 529–588.
18. Huang Y. Types of inference: entailment, presupposition, and implicature / Y. Huang // Foundationas of Pragmatics. – B., Boston : de Gruyter, Mouton, 2011. – P. 397–424.
19. Kripke S. Presupposition and Anaphora: Remarks on the Formulation of the Projection Problem / Saul Kripke // Pragmatics II: Critical Concepts in Linguistics, 2012. – Vol. II. – P. 143–168.
20. Lind H. Die Champagner-Diдt / Hera Lind. – München : Diana, 2007. – 367 s.
21. Michelsen H.G. Feierabend 1 und 2 / Hans Günter Michelsen. – Lübeck : Suhrkamp, 1963. – 33 s.
22. Reich Th. K. Sinobara / Thomas K. Reich. – B. : Das neue Berlin, 1986. – 182 s.
23. Suter M. Der Teufel von Mailand / Martin Suter. – Zürich : Diogenes, 2007. – 298 s.
24. Witchblade [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://vk.com/videos-27211409?section=album_44393663
25. Wunderlich D. Was ist das für ein Sprechakt? / Dieter Wunderlich // Sprechakttheorie und Semantik. – Fr./M. : Suhrkamp, 1979. – S. 275–324.

Сидорова М.О.
Харьковский национальный педагогический университет
имени Г.С. Сковороды

РЕАКЦИИ НА РЕЧЕВОЙ АКТ АССЕРТИВ В НЕМЕЦКОЯЗЫЧНОМ ДИАЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация
Статья посвящена установлению типов реакций на речевой акт ассертив в немецкоязычном диалогическом дискурсе. Изучение эмпирического материала позволило установить, что в качестве реактивного высказывания на речевой акт ассертив могут выступать как подтверждения, так и возражения против выраженного в инициальном ходе положения дел. Реактивное подтверждение определенного положения дел может принимать форму имплицитного ассертива или директива. Возражение, в свою очередь, можно разделить на два типа – эмоциональное и рациональное. В обоих случаях имеют место актуализированные в дискурсе импликатуры.
Ключевые слова: ассертив, диалогический дискурс, директив, импликатура, речевой акт.

Sydorova M.O.
Kharkiv G.S. Skovoroda National Pedagogical University

REACTIONS OF THE ASSERTIVE SPEECH ACT IN GERMAN DIALOGICAL DISCOURSE.

Summary
The article deals with the types of reactions to the speech act assertive in German dialogical discourse. The study of empirical data revealed that reactive utterances can act so speech act assertions as a confirmation and objections expressed in the course of initial move. Reaction confirming certain state of affairs can take the form of implicit assertive or directive. The objection can be divided into two types – the emotional and rational objections. There are updated in the discourse implicature in both cases.
Keywords: assertive, dialogical discourse, directive, implicature, speech act.

УДК 82-1/-9

ІМПРЕСІОНІСТИЧНІ ЕЛЕМЕНТИ ПОЕТИКИ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ (ЗА РОМАНОМ «ВІЧНИК. СПОВІДЬ НА ПЕРЕВАЛІ ДУХУ»)

Талько О.Б.
Житомирський національний агроекологічний університет

У статті досліджуються основні домінанти авторського стилю Мирослава Дочинця. На прикладі роману «Вічник. Сповідь на перевалі духу» розглядаються імпресіоністичні елементи його поетики. Поглиблюється наукове уявлення про роль метафори в імпресіоністській прозі. Характеризується розмаїття художніх засобів митця. Поглиблюється наукове уявлення про роль метафори.
Ключові слова: імпресіонізм, роман, метафора, новела, жанр.

Постановка проблеми. Талановитий закарпатський письменник Мирослав Дочинець упевнено торує шлях до вершин сучасної української літератури. Твори митця користуються неабиякою популярністю серед читачів різного віку, активно обговорюються громадськістю і успішно перевидаються. Проза майстра викликає все більший інтерес за межами України, про що свідчать численні переклади російською, угорською, словацькою, польською, італійською, румунською, французькою, англійською та японською мовами.

М. Дочинець нагороджений вітчизняними та міжнародними літературними преміями і є лауреатом Національної премії ім. Т. Шевченка (2014 р.).

Заслужений успіх письменника спонукає до всебічного аналізу та детального дослідження його творчості. Бездоганний художній стиль майстра, величезне лексичне багатство мови, афористичність та жанрова своєрідність потребують ґрунтовного наукового вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питома частка відгуків, рецензій і статей, присвячених творчості М. Дочинця, – це захоплені відзиви авторитетних письменників, професійних рецензентів-літературознавців, фахових журналістів і пересічних читачів. Усі вони наголошують на ве-

ликій духовності та філософській глибині змісту творів, відзначають їх мовне багатство та високий рівень художності. Серед найбільш поважних рецензентів – М. Слабошпицький, П. Сорока, В. Базилевський, Є. Сверстюк, Л. Демидюк та ін.

Дидактичну цінність роману М. Дочинця однією з перших схарактеризувала Л. Єршова у статті ««Вічник» М. Дочинця – педагогічна поема про минуле для майбутнього». Авторка наголошує на безперечній педагогічній домінанті твору, найяскравішим образом якого є многоликий Учитель. Вона стверджує: «Найважливішими виховними орієнтирами твору є родина, рідна земля, природа, праця й життя. Вони утворюють нерозривну єдність, набуваючи божественного звучання. Образи живої і неживої природи у книзі також представлені як Вчителі. Усі вони пантеїстично одухотворені – комахи, птахи, звірі, рослини, вода, вогонь, земля, каміння, повітря. Кожен з них учить і виховує» [4, с. 24].

У статті О. Талько «Новелістичний характер творчості Мирослава Дочинця» було досліджено образно-метафоричні та жанрово-структурні особливості прози митця і покладено початок вивченню фундаментальних ознак його поетики. У дослідженні було доведено, що основною жанровою формою, до якої тяжіє автор як у малих жанрах, так і в романах, є новела [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри вищесказане, на сьогодні немає детальних досліджень щодо ідейно-образної інтерпретації найбільш значущих творів одного з найуспішніших сучасних письменників, майже не досліджуються мовностильові аспекти творчості майстра.

Малодослідженою частиною українського літературного процесу є імпресіоністична проза, її тематичне коло, художні ознаки та вплив на сучасну українську новелу.

Метою статті є вивчення імпресіоністичних елементів у творчості М. Дочинця на матеріалі роману «Вічник. Сповідь на перевалі духу» та аналіз окремих аспектів його багаторівневої поетики. У процесі реалізація означеної мети передбачається визначити основні домінанти авторського стилю. Необхідно поглибити наукове уявлення про роль метафори в імпресіоністській прозі та виявити аспекти, що потребують подальшого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Одним із головних виражальних засобів для письменника є метафора. «Метафора, – декларує концепцію свого мистецького стилю автор, – це спроба на звання майстра. А глибину думки виражають його епітети. Це коли двома-трьома ретельно відібраними словами передається на аркуші думка, барва, звук, світло. Ні, це не красиві слова, це картина, намальована словами-мазками. В добрій книзі немає місця позолоті, тут кожне слово – як стріла в суть» [2, с. 44]. Як бачимо, авторська концепція розуміння та застосування метафори суголосна імпресіоністичному принципу зображення з його особливою увагою до деталі предмета чи явища, з точно відтвореним враженням та лаконізмом.

Імпресіонізм (від франц. impression) – художній напрям, заснований на принципі безпосередньої фіксації вражень, спостережень, співпереживань. Сформувався у Франції в другій половині XIX ст., насамперед у малярстві, а згодом у скульптурі та музиці. Наприкінці XIX ст. імпресіонізм поширився в європейській літературі. В ній він не складає окремої школи, як в живописі, однак принципи й засоби імпресіонізму залучають у своїй творчості письменники різних країн та різних мистецьких напрямків. Виявляється він у творчості П. Верлена, С. Малларме, братів Ґонкур, у пізнього Ґ. Мопассана, М. Пруста, К. Гамсуна, О. Уайльда, Р. Стівенсона, А. Шніцлера, А. Чехова, І. Буніна, І. Анненського та ін. Поетика імпресіонізму знаходить своє місце і в українській літературі. Насамперед це стосується новелістики М. Коцюбинського, І. Стефаника, М. Черемшини, О. Кобилянської , а також Г. Михайличенка, М. Хвильового, Є. Плужника та ін. [1, с. 324-328].

Автори «Загального літературознавства» О.А. Галич, В.М. Назарець та Є.М. Васильєв стверджують, що характерною рисою імпресіонізму, на відміну від реалізму, є творення образу не докладним описом, а декількома рисами, «мазками»; зацікавлення суб'єктивним враженням, переживаннями персонажа тощо. Майстер зосереджується не на зображенні самого предмету, а на враженні від нього, орієнтується на почуття, а не на розум.

Для того, щоб схопити і відтворити життєвий фрагмент, щоб намалювати замальовку дійсності, зробити звичне незвичним, очудненим, потрібно дуже скрупульозно, точно і майстерно віднаходжувати потрібні слова. М. Дочинець акумулює в слові чи словосполученні головний ідейний концепт, майстерно добирає слова, що вміщують запах, колір і звук, передають плин часу, динаміку подій та мінливість світу. Художні образи линуть невимушено, легко, щедро: «Він носив мудрість, як квітка запах; дерева ростуть з неба. З неба прийняло мене дерево і прихилило до землі» – і таке мереживо через увесь твір: «Сонце сходило на мене. Промені золотом чесали траву і сіялися на мою твар. Очі хапали кінчики тої високої трави, що гейби росла з неба... Я вперся в дуба, здавалося, що світ крутиться довкола мого дуба. Крутиться нечутно, плавно» [3, с. 67]; «Підскакуючи на купинах, ми розсікали вітер. Буря доганяла нас. Блискавка репіжила по ближньому грабнику. Жменями шроту вдарили в плечі перші краплі. І чорні краплини перепуджених очей блиснули коло мого плеча» [3, с. 76]; «Блискавки засвічували нам короткі свічі. Громовиця нам казала своє благословення. Небо кропило святою водою» [3, с. 79]; «А, ліс, набираючи лист, густішав і чорнів усе більше. В зеленій химороті тепер там закарбувалося якесь нове темне життя. Щось тріщало, тріпотіло, охкало, кувікало. А в ночі зітхало і стогнало, як змучений чоловік» [3, с. 32]; «Земна волога аж порскала з пробуджених весною дерев» [3, с. 31]; «Ліс похрипував сухаринами, покашлював заглушеними в ломаччі джерелами, стогнав здавленими вітроломом грудьми» [3, с. 42]; «Я вертався зі сну, як із тлуми, в явність свіжого передрання. Але страждені лики ночі й далі мутили мені зір, тріпотіли у листі близького дуба. Кожен різьблений листочок – як зморений вид котрогось із молодих карників нашого мартовського бойовища» [3, с. 51]; «Земля покликала його, як кличе серед

ярі зерно. Він уплив у смерть, як потік, упливає в ріку» [3, с. 64]. Образи, що майстерно творить автор, динамічні, зримі, відчутні завдяки тому, що письменник намагається відтворити багатоманітні чуттєві враження.

Малюючи свої дивовижні замальовки, митець звертає увагу на деталі сенсорного сприйняття – не тільки на рух, світло, барву, а й на запах: «Лишився той гострий запах небесних кресал, мокрого волосся і лісової ягоди. Куди б не вела мене по світах невгамовна планида, той запах ішов за мною назирці. Як тінь її» [3, с. 79]. «Запахи... Трави господні навчили мене розуміти їх. Я перебираю їх, як образчики проминулих днів, читаю їх, як книжку. Усе пахне, усе має запах. Навіть душа, навіть смерть... Людина пахне природою, бо зліплена з її окрушин» [3, с. 79].

Письменник уміє дібрати слово «замашне, пахуче». Він пояснює: «...можна сказати, приміром, корч, а можна – корчомаха; не насупився, а насурмився; не мляво, а пиняво; не багатолюдно, а елітно; не кволий, а крихкотілий; не крадькома, а затайлитво; не сутінки, а намерки; не залицяльник, а увива; не легковажна, а повійна; не сварити, а псярити; не підліток, а недоліток; не писати, а малякати...» [5, с. 476].

Талант майстра слова «проявляється не тільки в тім, що він уміє знаходити потрібні слова у словниках і в своїй пам'яті, а переважно в тім, що він уміє їх творити, вирощувати в такій необмеженій, невичерпній кількості, якої вистачає і для літературної, і для народної мови» [5, с. 475]. Це пояснює те, що діалектизми, як і авторські неологізми, сприймаються читачем інтуїтивно вільно, невимушено і природно. Словарик, який пропонує автор у кінці роману, легко переконує, що чуйний читач правильно розуміє семантику подарованих автором слів. До речі, в наступних романах автор свідомо відмовився від словника, утверджуючи, нарівні з літературною, народну мову рідного карпатського краю.

Багатоликість, відсутність у творі раз і назавжди усталеної фіксації імені головного героя, якого називали то Знахарем, то Знатником, то Відуном, то Босоркуном, то Характерником, то Вічним Дідом то Тим, що живе в Чорній хащі, на нашу думку, також стає свідченням імпресіоністичної манери автора.

Герой розповідає читачеві свою історію життя. Формат розповіді дає можливість не послідовно фіксувати зміну подій і явищ, не логічно впорядковувати історичний відрізок або період життя героя, а фіксувати увагу на уривчастих фрагментах, відбитих у свідомості персонажа, зупиняти опис і повертатися до нього знову. Розповідь про те, як після втечі з полону поранений, голодний, знесилений герой намагається вижити серед непролазного лісу, перемежається зі споминами Вічника про його дитинство та юність, про тих людей, яких герой вважає своїми великими навчителями – рідного діда, вуйя Ферка, поважного книжника і знахаря Джеорджоне, сотника Скобала та ін. Видозмінений часопростір, який то ущільнюється, то повільно розширюється, є ще однією характерною ознакою імпресіоністичного стилю.

Найпоширенішим жанром імпресіонізму в прозі стала новела. Характерно, що творчість М. Дочинця має, на нашу думку, яскраво виражений новелістичний характер [5]. Блискучий автор малих прозових форм – афоризмів, публіцистики, новел, мініатюр, етюдів, есе, художніх нарисів, повістей, оповідань – письменник і в романах демонструє новелістичні жанрові ознаки.

Роман «Вічник. Сповідь на перевалі духу» – це стулені щільники новел. Історичну панораму закарпатської епопеї створюють численні спомини героя: епізоди дитинства та юності, образи людей, що глибоко врізалися в душу. Подані стисло, лаконічно, неймовірно метафорично, вони стають відносно рівнозначними і художньо рівноцінними розділами. У кожному з них – і захоплююча харизма новелістичного жанру, і філософська афористичність, і естетична самоцінність.

На одній із зустрічей з читачами письменник порівнював свої романи «Лис у винограднику», «Вічник» та «Криничар». М. Дочинець зазначив, що його книги варто сприймати як метафори. «Лис у винограднику» – людина та її стосунки з родиною, «Вічник» – людина й природа, «Криничар» – людина і близька їй справа.

На думку автора, будь-який роман можна сконденсувати в новелі. Будь-яку новелу – в короткій фразі. Це відкрив ще Ісус Христос. Його вчення – це короткі новели, притчі, розбиті на ще коротші афоризми. Тому вони й стали крилатими, вічними. Щоб тебе почули, треба говорити тихо, коротко і загадково. Таким чином, в афоризмі досягається найвища концентрація безпосереднього повідомлення і смислової витонченості.

Чимало влучних висловів розсипано й на сторінках «Вічника»: «Така моя доля – як дірява льоля. Але нічого: череп'я довше живе, як цілий горнець», «Учися! Ремесло не коромисло, плече не давить», «І сліпій курці раз падеться зерня», «Чистий рот – чисті слова, чисті зуби – чисті думки».

Дивовижна художня образність, органічне поєднання елементів реального та химерного, побутового та міфологічного, дійсного та уявного, утаємниченого та буденного споріднюють твір з магічним реалізмом. Внутрішньо не суперечливі, фантастичні елементи, як правило, не пояснюються. І що дивно: читач услід за безіменним оповідачем сприймає без жодного вагання логіку магічних елементів, як це спостерігається, наприклад, у епізоді зі зміями [3, с. 58], жабами [3, с. 29],чи у випадку з видінням у церкві [3, с. 37]. Рясно заполонили сторінки роману міфологічні, казкові персонажі, магічні амулети та обереги, що зберігаються від первісних часів у пам'яті народній – це гробова трісочка-чарунка, що чоловіка робила невидимим і відкривала йому затайливий світ; дідова коса-оберег; бабачихавка, що теребить віником у носі; босоркані та повітрулі, що уві сні мучили натомлених за день чоловіків тощо.

У творі самобутня художня модель авторського сприйняття дійсності органічно поєднує елементи реального та фантастичного світу, побутового та міфологічного, дійсного та уявного, утаємниченого та буденного. В ньому існують добрі і злі духи, антропоморфні образи та пантеїстичне ставлення до сил природи. Найкоротша миттєвість, утаємниченість та швидкоплинність образів використовується для створення магічної реальності.

Імпресіоністична образність, що покликана знаходити і фіксувати мікродинаміку внутріш-

нього душевного світу, може бути притаманна різним художнім методам і використовується письменниками різноманітних напрямків та течій: неоромантиками (Дж. Конрад, Р. Стівенсон), натуралістами (Г. Мопассан, Гонкури), реалістами (І. Бунін, М. Коцюбинський), символістами (П. Верлен, К. Бальмонт). У «Вічнику» вона є одним з чинників, що наближає твір до естетики магічного реалізму.

Найголовніший художній принцип магічного реалізму – зображення казкового, фантастичного як реально сущого, буденного.

У романі М. Дочинця можна віднайти й інші його ознаки:

– своєрідне вільне поводження із часом і простором;

– беззаперечне сприйняття героєм логіки магічних подій;

– залучення численних деталей сенсорного сприйняття;

– афористичність та образність мови;

– використання прийому очуднення;

– звернення до національних джерел, широке використання фольклору;

– активне включення образів тотемних тварин, рослин, анімалістичні уявлення тощо;

– протиставлення минулого із сучасним, астрального – з фізичним;

– синтез побутового і чарівного, сучасності та історії, дійсного і уявного;

– зображення дійсності крізь призму міфологічної свідомості;

– ставлення до життя і смерті як до природних явищ;

– філософська спрямованість твору;

– ясний фінал;

– осмислення історичного, культурного, соціального досвіду людства в конкретних художніх образах;

– використання традиційних сюжетів та мотивів («робінзонада» Вічника у Чорному лісі).

Висновки і пропозиції. На матеріалі роману «Вічник» досліджено головні положення поетики М. Дочинця та проаналізовано їх імпресіоністичні елементи. Поглиблено наукове уявлення про роль метафори в імпресіоністській прозі. Визначено провідні складники авторського стилю письменника – метафоричність, афористичність, бездоганне чуття мови і досконале володіння засобами словотворчого увиразнення (неологізми, народна мова), новелістична основа жанротворення, елементи магічного реалізму тощо.

Роман «Вічник. Сповідь на перевалі духу», який несе глибоку духовність і здатен «випрямляти хребти і просвітлювати голови», варто було б рекомендувати для ознайомлення у школі, а вивчення секретів творчої лабораторії майстра слова можуть стати цінним підґрунтям для студентів філологічних факультетів і всіх, хто хоче долучитися до літературної творчості.

Список літератури:

1. Галич О. А. Загальне літературознавство: Навчальний посібник для вузів / О. А. Галич, В. М. Назарець, Є.М. Васильєв. – Рівне, 1997. – 544 с. – С. 324-328.
2. Дочинець М.І. Лис у винограднику: [роман] / Мирослав Дочинець. – К.: Ярославів Вал, 2010. – 292 с.
3. Дочинець М.І. Вічник / Мирослав Дочинець. – Мукачево: Карпатська вежа, 2011. – 284 с.
4. Єршової Л.М. «Вічник» М. Дочинця – педагогічна поема про минуле для майбутнього / Л. М. Єршова // Формування особистості студента: професія, суспільство, сім'я. – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2012. – 256 с. – С. 21–24.
5. Талько О.Б. Новелістичний характер творчості М. Дочинця / О. Б. Талько // Література. Фольклор. Проблеми поетики. Випуск 39, – Київ: Вид-во КНУ імені Тараса Шевченка, 2013. – С. 475–480.

Талько Е.Б.
Житомирский национальный агроэкологический университет

ИМПРЕССИОНИСТИЧЕСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ ПОЭТИКИ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦА (ПО РОМАНУ «ВЕЧНИК. ИСПОВЕДЬ НА ПЕРЕВАЛЕ ДУХА»)

Аннотация
В статье исследуются основные доминанты авторского стиля закарпатского писателя Мирослава Дочинца. На примере романа «Вечник. Исповедь на перевале духа» рассмотрены импрессионистические элементы его поэтики. Расширены научные представления о роли метафоры в импрессионистической прозе. Отмечено разнообразие художественных средств мастера слова. Углублено научное представление о роли метафоры.
Ключевые слова: импрессионизм, роман, метафора, новелла, жанр.

Talko E.B.
Zhytomyr National Agroecological University

IMPRESSIONISTIC ELEMENTS OF THE POETICS MIROSLAV DOCINES IN THE NOVEL "VECHNIK. CONFESSIONS ON THE PASS OF THE SPIRIT"

Summary
The article examines the main dominants of the author's style of Miroslav Docines. On the example of the novel "Vechnik" Confessions on the pass of the spirit" Discusses the impressionistic elements of his poetics. Deepening scientific understanding of the role of metaphor impressionist prose. Is characterized by the diversity of artistic means the artist. Deepening scientific understanding of the role of metaphor.
Keywords: impressionism, Roman, metaphor, story, genre.

УДК 821.161.2–31

АВТОРСЬКІ СИМВОЛІЧНІ АКЦЕНТИ В РОМАНІ «ТИГРОЛОВИ» ІВАНА БАГРЯНОГО

Цепа О.В.
Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

У статті увиразнено актуальність дослідження художнього світу Івана Багряного. Висвітлено основні орієнтири сучасної української філологічної науки стосовно постаті та спадщини митця. Обґрунтовано доцільність застосування проблеми автора до роману «Тигролови». Розкодовано символічні авторські акценти щодо тоталітарного суспільства, людини та її потреб. Акцентовано на перспективних напрямках дослідження відповідного матеріалу.
Ключові слова: проблема автора, зовнішній світ, авторські символічні акценти, тоталітарне суспільство, людина та її потреби.

Постановка проблеми. Із тих пір, як роман Івана Багряного «Тигролови», щоправда тоді ще під назвою «Звіролови», на літературному конкурсі у Львові розділив перше місце з повістю Тодося Осьмачки «Старший Боярин», а відтак був перекладений англійською, німецькою та іншими мовами, професійна цікавість до нього критиків від літературознавства, фахівців від кінематографії була завжди досить продуктивною.

Сучасний процес декомунізації українського суспільства актуалізує звернення до спадщини тих митців, котрі, на власному досвіді пізнавши всю потворну суть «комуністичного монстра», зуміли не лише вирватися з тоталітарного пекла, але й донести світові правду про всі антигуманні злочини, що так старанно маскувалися в позірно благополучній «*шостій частині світу*» [1, с. 30]. Беззаперечними в цьому контексті є і життєва історія Івана Лозов'яги, і символічно закодовані авторські акценти автобіографічного роману «Тигролови».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній філологічній науці творча спадщина Багряного загалом і зокрема роман «Тигролови» були об'єктом розгляду в контексті: «шкільної версії аналізу твору» (Клочек Г.) [5]; «екзистенціалістських мотивів» (Романова І.) [12]; «текстово-категорійних властивостей та світоглядних особливостей художньої мови XX ст.» (Бондаренко А.) [3]; «домінантів творчості та проблем вивчення» (Колошук Н.) [6]; «власної назви в концепції художнього твору» (Зеленко Л.) [4]; «естетичної функції синтаксису» (Ладиняк Н.) [9]; «символічної функції літературно-художніх антропонімів» (Лавер О.) [8]; «ідейних тенденцій української літератури першої половини XX ст.» (Романова І.) [13]. Водночас на матеріалі роману «Тигролови» здійснювалися творчі пошуки стосовно своєрідності системи персонажів («образ міфічної країни» (Ситковська М.) [14]; «герой у протистоянні зі світом» (Романова І.) [11]; «герої, які біжать над прірвою» (Лущій С.) [10]), осмислювалися філософсько-моральні категорії (наприклад, так звана «життєва мудрість» (Кунов В.) [7]), особливості відображення специфіки «народної оселі» (Богуславська Л.) [2] тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на пріоритетні орієнтири сучасних дослідників, а також на специфіку художнього світу роману «Тигролови» і творчої манери самого Івана Багряного, переконані в доцільності застосування до згаданого тексту актуальної у філологічній науці проблеми автора, зокрема розробленої нами концепції інтегрованого підходу до авторської особистості, що передбачає системне дослідження закодованих аспектів внутрішнього досвіду митця та його бачення довколишнього (Див. детальніше: [15, с. 67-78]).

Мета статті. Задля предмету розгляду цієї статті – авторських символічних акцентів – зосередимось насамперед на інструментарії дослі-

дження особливостей так званого «зовнішнього світу»: розкодовуватимемо художньо втілені нюанси бачення, осмислення та ставлення митця до людей, подій тощо.

Виклад основного матеріалу. Автобіографічний роман «Тигролови» Іван Багряний писав задля гнівного оскарження тоталітарної системи та її антигуманної політики. Водночас текст і підтекст митця є утвердженням перемоги добра над злом, свободи людини як найвищої цінності, моральних чеснот як запоруки повноцінного життя. Задля увиразнення специфіки творчої реалізації такого авторського задуму необхідно, на нашу думку, дослідити весь арсенал експліцитних та імпліцитних аспектів створеного в романі зовнішнього світу. Найефективніше зреалізувати поставлене завдання, зосередившись на нюансах авторського бачення, осмислення і ставлення до комуністичного режиму та до вічних потреб людини. До речі, протистояння людини і тоталітарної системи і є ключовим зовнішнім конфліктом твору в аспекті узагальненому та масштабному (у вимірі ж конкретно-часовому, звісно, йдеться про непримиримі позиції майора ОГПУ–НКВС Медвина та інженера-авіатора Многогрішного).

У художньому світі «Тигроловів» тоталітарне суспільство увиразнене постатями вождів-владарів, осмисленням суті, масштабів організованих ними репресивних заходів тощо.

Як відомо, «*етапний ешелон ОГПУ–НКВД*», що летить «*таємницею державною*» [1, с. 9] оповитий, є чи не першим у тексті авторським називанням-оскарженням винуватців численних людських трагедій: «*Шістдесят коробок вагонів – шістдесят суглобів у дракона. Спереду вогненноока голова – велетенський двоокий циклоп – надпотужний паротяг «Й. С.» (Йосиф Сталін). Ззаду – такий же надпотужний паротяг «Ф. Д.» (Фелікс Дзержинський). На тендері прожектор – довгий вогненний хвіст. Біля кожного вагона – щетина багнетів. Наїжився ними дракон, мов їжак… Ні, мов дракон! І гнався зі скреготом. Шістдесят суглобів у дракона – то шістдесят рудих домовин, і в кожній з них повно проглинених жертв, повно живих мертвяків*» [1, с. 8]. Таке символічне бачення хижої сутності та ієрархії деспотичної влади є квінтесенцією авторського ставлення до всуціль антигуманного, засекреченого і табуйованого радянського суспільства.

Панічний жах перед тими, хто посягав чи потенційно міг би бути, на думку «*бдітєльних*» [1, с. 9] вартових панівної системи, причетним до підриву основ «пролетарської» країни, що впевнено, ні на хвильку не зупиняючись і не озираючись, мала йти до «комуністичної мрії», засвідчують картини таємних спецоперацій каральних органів стосовно арештантів «*ешелону смерті*» (на скаженій швидкості «*дракон*» мчав «*приречених, безнадійних, змордованих…. у безвість, щоб не знав ніхто, де і куди, – за тридев'ять земель, на край світу… у небуття*» [1, с. 8].

У романі Сибір стає «*гробовищем*» «*національних героїв цілої низки народів*», «*понурою юдоллю розпачу і сліз людських*» [1, с. 27]. Автор наголошує на знакових сторінках «*епопеї невимовних людських страждань на цій землі…*» [1, с. 27]: від запроторених сюди російською царською владою так званих «*зачинателів*» – протопопа Аввакума, «*малоросійського*» гетьмана Дем'яна Многогрішного (до речі, зовсім не випадковим є акцент на родинних зв'язках головного персонажа роману зі згаданим гетьманом: у такий спосіб автор кодує спадкоємність волелюбних ідей українців) аж до «*бамлагівських*» арештантів, уже радянськими органами «*списаних геть з життєвого реєстру, обтиканих патрулями з рушницями і псами…*» [1, с. 28].

Внутрішнє мовлення майора Медвина стосовно пасажирів комфортабельного «*салону-вагону*» – «*Нехай скалозублять, прахвости. Все одно то ті, що або вже там бували, або кандидати...*» [1, с. 33] – є ще одним авторським спостереженням щодо тотальності, неминучості переслідувань і покарань усіх і кожного в країні «соціалістичного раю». За словами дослідника Г. Клочека, «два різні поїзди символізують розподіл населення ...на дві частини – одна з них введена у рабство і перебуває за ґратами і колючими дротами, а друга – поки що на волі. Такий розподіл населення – найхарактерніша ознака тоталітарного суспільства» [5, с. 11].

Безнадія і приреченість суспільства, скованого жахом переслідувань і покарань «без суду і слідства» увиразнена символічним образом народного богатиря-змієборця Кожум'яки (тут, звісно, прочитується така актуальна для українського суспільства проблема відсутності провідника, здатного згуртувати приборканих на визвольну боротьбу): «*І нема того Кожум'яки... І ніхто-ніхто їх не визволить і вже не врятує, і ніхто навіть нічого не знатиме й не почує про них. Ніч. Чорна, безмежна ніч*» [1, с. 8]. Зрештою автор витворює відповідний глибоко символічний образ – поїзд «*Нумер 97*» («*експрес, который возіт дрова і лєс*» [1, с. 172]), котрий у тексті стає уособленням тієї «*екстериторіальної України*», України «*без стерна і вітрил*» [1, с. 175], що, будучи національно знекровленою і розхристаною (розкуркуленням, голодомором тощо), не здатною захистити своїх дітей, розкидала їх по всьому світові: «*Уся його Вітчизна ось так – на колесах позагеттю, розчавлена, розшматована, знеосіблена, в короcті, в бруді… розпачі!.. Голодна!.. безвихідна!.. безперспективна!..*» [1, с. 177]. Саме такими бачить автор «вербованих та *контрактованих*», «*планових*» «*заробітчан*» [1, с. 175], що масово в 30-х роках ХХ століття відправлялися на Далекий Схід у пошуках кращого життя.

Кардинально іншим є враження Григорія Многогрішного від Сірків і Морозів, котрі покинули рідний край ще наприкінці ХІХ століття, знайшовши тут, за словами Сірчихи, «*другу Україну, нову Україну, … але щасливішу…*»: «*А люди – ті самі. І не ті самі. Такі й не такі. Всім такі, лише одним не такі, – поглядом, життєвим тембром, іншою якістю. Ці – суворі, загартовані. Безжалісні стрільці, веселі і безпощадні звіролови, мускулясті диктатори в цій зеленій, первісній державі, хижі і горді завойовники цієї, ще не загнузданої стихії. Життя геть випекло з них сентиментальні риси і вайлувату ліниву млявість, насталивши їх, вигартувавши в безперервнім змаганні за своє існування*» [1, с. 111]. Закладена в цьому описі авторська ідея, на нашу думку, цілком суголосна з відповідною екзистен-

ційною позицією найвідомішого представника «Празької школи» Євгена Маланюка, котрий у свій час не лише вибудував своєрідну історіософську концепцію буття України (його він уявляв своєрідним синтезом еллінського панестетизму, варязького активізму та ієрархічності Риму), але й наполягав на кардинальній зміні світоглядно-дієвих орієнтирів українця: позбутися надмірної сентиментальності та пасивної споглядальності, розвинути активну націєтворчу і державотворчу вольові позиції.

Та повернімося ще до одного потягу, функціональне навантаження якого в тексті теж «працює» на увиразнення ключових авторських акцентів. Це «*Тихоокеанський експрес нумер один*», «*найліпший і наймодерніший експрес в СССР; найкомфортабельніший експрес у так званій робітничо-селянській державі*», «*чудо цивілізації, вершок людської вибагливості і фантазії*» [1, с. 17], що стає символ «*химерного екстериторіального світу*», світу «*ідеальної свободи і повної відсутності диктатури*» [1, с. 19]. І цей світ романтики та пригод з усією його розкішшю та неймовірним «піклування про людину» [1, с. 30] стає доступним лише так званому «*цвіту робітничо-селянської імперії*» [1, с. 18]. Один із них – майор Медвин – лише тут виглядає «*як саме втілення могутності, сили і гонору своєї «пролетарської» держави*» [1, с. 31]. У той же час згадаймо ницість цієї постаті в тайзі, коли він зустрівся віч-на віч зі своїм заклятим ворогом Григорієм Многогрішним: «*А Медвин – бравий герой і грізний суддя та володар душ людців і плюгавий злодюжка, порушник закону нетрів, – стояв і тіпався… Так, тіпався. Губа йому тіпалась, а очі… очі гидкого, сопливого боягуза*» [1, с. 223].

Згодом автор увиразнить ще одне середовище комфорту так званих «*володарів життя*» [1, с. 196] – ресторан у Хабаровську, столиці Далекосхідного краю. Руками цих «*будівників і реконструкторів світу… Згальванізованих спиртом імпотентів, творців імперії… Сучасною аристократією*» [1, с. 197], що відчували себе «панами становища», радянська влада нищила дух первозданної свободи колись вільного краю. Автор розкриває цілу низку нищівних дій радянської влади на Далекому Сході: «*страхітливі картини… каторжанської епопеї*» в Комсомольську – «*пеклі новітніх канальських робіт, вигачуваному костями українськими*» [1, с. 112]; розкуркулення, обеззброєння, арешти, висилки старовірів; колективізація («*колгоспи відбували трудобов'язок на лісорозробках*» [1, с. 165]); «*епідемія арештів*» [1, с. 186], тотальний контроль усього і всіх (епізод розмови Грицька Сірка з новим начальством краю), приховування і фальшування правди із виникненням НКВС (брехливі повідомлення в краєвій пресі про озброєну банду ворогів народу на чолі з «*шпигуном і агентом фашизму*» [1, с. 237] Григорієм Многогрішним, про конфлікт на маньчжурському кордоні тощо).

Загалом витворені автором картини Далекого Сходу сприймаються реципієнтом і як символ «*інтернаціонального золотого ельдорадо*» [1, с. 20], такого бажаного для всіх «*шукачів щастя і збігців у невідоме*» [1, с. 18], і як символ останнього плацдарму свободи людини, підкореного сатанинською червоною владою.

Людина та її одвічні потреби увиразнені автором через осмислення розмаїтих ситуацій, в яких комусь доводиться робити нелегкий, а інколи й доленосний вибір. У таких ситуаціях найчастіше опиняється головний персонаж роману Григорій Многогрішний: і тоді, коли власною втечею кидає нечуваний виклик тогочасній системі, залишаючись у пам'яті товаришів-арештантів «*символом непокірної і гордої молодості, символом тієї волелюбної і сплюндрованої за те Вітчизни..*» [1, с. 16]; і тоді, коли вирішує об'їхати навколо світу і повернутися додому «*як завойовник, як месник*» [1, с. 43]; і тоді, коли, перебуваючи у стані «*вепра, що сховався в хащах від мисливців. Без права на життя, без пашпорта*», наважується поїхати з Грицьком до Хабаровська («*Знав, що небезпечно, але те його й вабило – пограти в піжмурки. Вабило кинути дерзкий виклик самій своїй долі, перевірить її. Або-або…*» [1, с. 170]; і тоді, коли вбиває свого колишнього ката Медвина, задовольнивши жагу помсти («*Григорій … слухав, як у грудях стукає серце, напоєне помстою…*» [1, с. 223]; і тоді, коли, відчуваючи «*кохання до химерної лісової дівчини Наталки*», «*воював з тією хворобою з усією наполегливістю тверезого розуму*» [1, с. 143]; і тоді, коли три дні боровся зі своїм бажанням зайти до Сірків попрощатися. За словами дослідниці Романової, «бунт головного героя можна розглядати як протест проти перетворення людини на річ... Саме в бунті Григорій Многогрішний виявляє себе як особистість, яка бореться за власне «я». Герой здатен пожертвувати своїм життям задля збереження власної автентичності, а це, у свою чергу, підтверджує зростання його самосвідомості, яке обов'язково відбувається в «ситуації». Відтак бунт стає головним виміром буття людини, він стимулює її боротися за себе» [11].

У цьому контексті доречними будуть акценти митця стосовно добра і зла (у глобальних масштабах – протистояння безправних людей і репресивної машини; у конкретній ситуації – інженера-авіатора Многогрішного і майора Медвина), гріха і покари (старозавітне «око за око» і новозавітні християнські чесноти), енергетики кохання (випробування стосунків Григорія і Наталки) та істинних і фальшивих сімейних цінностей (родини Сірка та Пятра Дядорова).

Висновки і пропозиції. Таким чином, ми за допомогою інструментарію дослідження так званого «зовнішнього світу» з'ясували специфіку закодованих у романі «Тигролови» авторських символічних акцентів, що спрямовані на увиразнення творчого задуму стосовно тоталітарної системи та вічних людських цінностей. Оскільки наші міркування пов'язані лише з одним із аспектів філологічної проблеми автора, переконані, що суттєво доповнити отримані спостереження можливо за умови залучення інструментарію дослідження аспектів художньо вираженого в тексті й так званого «внутрішнього світу». Водночас зауважимо, що висвітлені нами результати аналізу/інтерпретації можуть бути суттєвим доповненням чи підґрунтям для ряду інших методик або концепцій дослідження художнього тексту.

Список літератури:

1. Багряний Іван. Тигролови; Морітурі / Іван Багряний. – К.: Наук. Думка, 2001. – 368 с.
2. Богуславська Л. Г. Народна оселя у романі Івана Багряного «Тигролови» [Електронний ресурс] / Л. Г. Богуславська, К. Сергієнко // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – 2016. – № 7. – С. 69-73. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpabia_2016_7_10.
3. Бондаренко А. І. Текстово-світоглядні моделі художнього мовомислення ХХ століття: монографія / А. І. Бондаренко; Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин: Вид. М. М. Лисенко, 2009. – 323 с.
4. Зеленко Л. П. Власна назва в концепції художнього твору (на матеріалі роману Івана Багряного «Тигролови») [Електронний ресурс] / Л. П. Зеленко // Записки з ономастики. – 2012. – Вип. 15. – С. 40-51. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zzo_2012_15_7.
5. Клочек Г. Д. Романи Івана Багряного «Тигролови» і «Сад Гетсиманський»: навч. посіб. / Г. Д. Клочек. – Кіровоград: Степова Еллада, 1998. – 79 с.
6. Колошук Н. Г. Іван Багряний: домінанти творчості та проблеми вивчення: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл / Н. Г. Колошук. – Луцьк: Твердиня, 2010. – 104 с.
7. Кунов В. К. Життєва мудрість у творах Івана Багряного: енцикл. слов. / В. К. Кунов. – Київ: КВІЦ, 2006. – 387 с.
8. Лавер О. Символічна функція літературно-художніх антропонімів у романі Івана Багряного «Тигролови» [Електронний ресурс] / О. Лавер // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – 2014. – Вип. 2. – С. 28-32. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuufilol_2014_2_8.
9. Ладиняк Н. Б. Естетична функція синтаксису прози Івана Багряного: монографія / Н. Б. Ладиняк; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2012. – 167 с.
10. Лущій С. Герої, які біжать над прірвою, у романах Івана Багряного «Тигролови» та «Сад Гетсиманський»: післямова / С. Лущій // Багряний І. П. Сад Гетсиманський; Тигролови. – Київ, 2015. – С. 859-865.
11. Романова І. В. Герой у протистоянні зі світом (на матеріалі роману І. Багряного «Тигролови») [Електронний ресурс] / І. В. Романова // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Сер.: Літературознавство. – 2014. – Вип. 3(2). – С. 192-200. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzl_2014_3(2)__20.
12. Романова І. В. Екзистенціалістські мотиви в романістиці Івана Багряного: автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.01 / І. В. Романова; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2008. – 19 с. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2008/08rivrib.zip.
13. Романова І. В. Романи І. Багряного «Скелька» та «Тигролови» в контексті ідейних тенденцій української літератури першої половини ХХ ст. [Електронний ресурс] / І. В. Романова // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Сер.: Літературознавство. – 2014. – Вип. 1(1). – С. 144-151. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzl_2014_1(1) _17.
14. Ситковська М. І. Образ міфічної країни в романі І. Багряного «Тигролови» [Електронний ресурс] / М. І. Ситковська // Мова і культура. – 2011. – Вип. 14, т. 1. – С. 334-342. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2011_14_1_59.
15. Цепа Олександра. Образ автора в поезіях Тараса Шевченка до заслання: монографія / Олександра Цепа. – Кіровоград: ПП «Центр оперативної поліграфії» «Авангард», 2014. – 260 с.

Цепа А.В.
Кировоградский государственный педагогический университет
имени Владимира Винниченко

АВТОРСКИЕ СИМВОЛИЧЕСКИЕ АКЦЕНТЫ В РОМАНЕ «ТИГРОЛОВЫ» ИВАНА БАГРЯНОГО

Аннотация
В статье выражено актуальность исследования художественного мира Ивана Багряного. Освещены основные ориентиры современной украинской филологии относительно фигуры и наследия художника. Обоснована целесообразность применения проблемы автора к роману «Тигроловы». Раскрыты символические авторские акценты относительно тоталитарного общества, человека и его потребностей. Акцентировано внимание на перспективных направлениях исследования соответствующего материала.

Ключевые слова: проблема автора, внешний мир, авторские символические акценты, тоталитарное общество, человек и его потребности.

Tsepa O.V.
Kirovograd state pedagogical University named after V. Vinnichenko

THE SYMBOLIC EMPHASIS OF THE AUTHOR IN THE NOVEL «TYGROLOVY» WRITTEN BY IVAN BAGRYANY

Summary
The article reflects the relevance of the study of Ivan Bagryany's artistic world. Main orientations of modern Ukrainian Philology concerning the figure and heritage of the artist lit. The feasibility of the author's problem of the novel «Tygrolovy» is justified. The symbolic emphasis of the author on a totalitarian society, man and his needs are revealed. The attention is focused on promising areas of research related material.

Keywords: problem of the author, outside world, symbolic emphasis of the author, totalitarian society, man and his needs.

УДК 82–1(38)(092)

ПРЕКРАСНА І ЗАГАДКОВА ДАВНЬОГРЕЦЬКА ПОЕТЕСА – САПФО

Черниш Н.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті йдеться про найзнаменитішу давньогрецьку поетесу – Сапфо. Зосереджено увагу на її біографічних даних, легендах, пов'язаних із загадковою постаттю письменниці та проаналізовано її творчий доробок. Сапфо першою в літературі зображує душевний стан людини, її внутрішній світ, підкреслює красу почуття закоханості і говорить про це, не ховаючись за метафорами. Вона першою починає відкрито писати про щире кохання жінки, утверджуючи цим її право на таке високе і земне почуття. Досліджені ліричні твори поетеси дають можливість говорити про те, що слова та почуття, яким більше ніж 2,5 тисяч років актуальні і в наш час.
Ключові слова: Сапфо, давньогрецька література, ліричні твори, кохання, культ краси.

Постановка проблеми. Ім'я Сапфо у перекладі означає «світла, осяйна», і дійсно, вона засяяла яскравою поетичною зіркою. Культ краси та гармонії, який оспівувала давньогрецька поетеса Сапфо, допоміг її ліричним творам подолати століття і не втратити принадності і в наш час.

Любов, кохання – це велике почуття, непідвладне часові, оспіване багатьма поетами і композиторами, зображене художниками і скульпторами... Та першою була Сапфо. Жінка, яка вміла красиво і пристрасно кохати. А ще вміла так само красиво і пристрасно сказати про це у своїй ліриці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У літературознавстві до вивчення творчості Сапфо за останні десятиліття зверталися А. Садомора, Л. Глущенко, Т. Лучук, М. Зубрицька. Також можна згадати поодинокі публікації в періодичних виданнях Л. Стьоболової, Н. Черняєвої, Н. Візгалової, О.Хмельницької, В. Сеник та М. Сірка.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Література античності загалом, і творчість давньогрецької поетеси Сапфо, зокрема, мало досліджуються науковцями. Є багато незвіданого та загадкового, як в біографії письменниці, так і в її творчості.

Формування цілей статті. Нашим завданням є дослідити особистість Сапфо, її творчий доробок, звернути увагу на те, який вплив поезія Сапфо мала на її сучасників і на подальший розвиток лірики, визначити тематику віршів давньогрецької поетеси.

Виклад основного матеріалу дослідження. На Землі не було, мабуть, іншого такого народу, який би так схилявся перед красою, як давньогрецький. Життя Стародавньої Греції надихалося красою і породжувалося нею.

Жрицею краси, десятою музою називав Платон поетесу Сапфо. Він писав:

Дев'ять на світі є Муз.
Як засвідчують люди.
Не вірте!
Вже бо десята прийшла –
Лесбосу донька – Сапфо [9, с. 77].

А знаменитий реформатор VI століття Солон, почувши поезії Сапфо, сказав, що не хоче померти, не вивчивши їх напам'ять.

Найзнаменитіша давньогрецька поетеса Сапфо жила наприкінці VII – першій половині VI століття до нашої ери. Народилася вона на острові Лесбос в місті Метилені, в родині аристократа-торгівця Скамандроніма та його дружини Клеїс. Початок її життя пройшов відповідно до традицій і правил аристократичного дому. Вона здобула блискучу освіту.

У країні точилась політична боротьба, у якій аристократи зазнали поразки. Незважаючи на те, що Сапфо була дуже далека від політичного життя, оскільки вона була аристократкою, на певний час її було вигнано з острова. Поетеса переїздить до Сицилії. Як тільки на її Батьківщині було відновлено демократію, Сапфо повертається додому. Вана вийшла заміж за заможного чоловіка – Керколая, народила доньку Клеїду, яку любила понад усе і якій присвятила багато своїх поетичних творів.

Дівчинка у мене гарна.
Наче квітка золотая,
Пречудової подоби
Дорога моя Клеїда
За всі Лідія багатства,
Хоч вона така мала,
І за весь наш любий Лесбос
Я б її не віддала [10, с. 37].

Сапфо щира у своїх почуттях, її материнська любов безмежна. Але доля була до неї жорстокою: з невідомих причин її чоловік швидко зійшов у царство Аїда, а незабаром за ним попрямувала і їхня маленька донька.

На Лесбосі вона організовує поетичний гурток молодих жінок, який було названо «Домом муз». До його з'їжджалися дівчата з усіх куточків Греції. Сапфо навчала своїх учениць гарним манерам, складати вірші, співати пісні, танцювати, розуміти і цінувати прекрасне та всього, що повинна була вміти господиня у гарному домі. Все це повинні були знати дівчата із вищих кіл суспільства. Іноді з цієї школи їх проводжали у шлюбне життя. На честь заміжжя своїх подруг Сапфо написала багато поетичних творів: елегій, весільних епіталам та гімнів.

Сапфо – жінка-легенда, жінка-загадка. З неї писали картини, створювали статуї, її профіль карбували на монетах, майстри графіки малювали її на вазах, фресках. Про неї пліткували, поширювали вигадки, чутки. За античними джерелами Сапфо була не дуже стрункою брюнеткою невисокого зросту, але надзвичайно привабливою. За переказами в неї був закоханий

Алкей, але це почуття було не довготривалим. Одна з легенд розповідає про кохання Сапфо до юнака Фаона. Цей красень знехтував її коханням, через що нещаслива поетеса кинулася з високої Левкадської скелі у море. Ця розповідь надихнула українську поетесу Лесю Українку присвятити цій історії власний вірш, назвавши його «Сафо».

Над хвилями моря, на скелі,
Хороша дівчина сидить,
В лавровім вінку вона сяє,
Співецькую ліру держить.
До пісні своєї сумної
На лірі вона приграє.
І з піснею тою у серці
Велика їй туга встає.
В тій пісні згадала і славу
Величну свою, красний світ,
Лукавих людей, і кохання,
І зраду, печаль своїх літ,
Надії і розпач... Дівчина
Зірвала лавровий вінець
І в хвилях шумливого моря
Знайшла своїй пісні кінець [3, с. 16].

Чоловіки вважали її вірші небезпечними для своїх дружин. А у XI столітті у Візантії за наказом було спалено всі книги Сапфо. Так загинули майже всі геніальні творіння поетеси. На жаль, із поетичної спадщини Сапфо до нас дійшло надзвичайно мало.

Основна тематика творчості поетеси – жіночі культові гімни, весільні пісні, любовні та дружні висловлення почуттів, адресовані ученицям «дому Муз». Сапфо широко використовує і фольклорну пісню та епос, але традиційні мотиви набувають особистого звучання. Близькими до любовних віршів поетеси є її епіталами – це весільні пісні, що виконувалися на різних етапах шлюбного обряду. Вони були подарунками ученицям Сапфо у день їхнього весілля. У цих поетичних творах переважає фольклорний колорит: змагання дівчат та хлопців, прощання нареченої з дівоцтвом, порівняння нареченого з богом Аресом тощо.

Творчість Сапфо визначила цілий напрям у ліричній поезії, збагатила її постійними переспівами народних пісень, новими віршовими розмірами. В античності лірика Сапфо була надзвичайно популярною і любимою.

Світову ж славу Сапфо принесла любовна лірика. Адже головною темою було кохання у всіх його проявах: вірне, зрадливе, щасливе, жорстоке, спокійне, бурхливе, пристрасне, ніжне. Також поетеса не оминає і нерозділене кохання. У вірші «Барвношатна владарко, Афродіто...» Сапфо звертається до богині із проханням допомогти домогтися взаємності або перебороти почуття, що гнітить душу.

Барвношатна владарко, Афродіто,
Дочко Зевса, підступів тайних повна,
Я молю тебе, не смути мені ти
Серця, богине [...].
О, прилинь і знов, од нової туги
Серце урятуй, сповни, що бажаю,
Поспіши мені, вірна помічнице,
На допомогу [1, с. 147].

У цьому вірші талановита поетеса використала один зі своїх улюблених прийомів – безпосереднє звертання до божества з проханням про допомогу. Тим самим авторка підкреслює силу своїх почуттів.

Творам Сапфо притаманні поетична виразність, мелодійність, щирість почуттів, тонке сприймання природи. Геніальним здобутком поетеси було те, що вона першою в літературі зображувала внутрішній стан людини не за зовнішніми ознаками, а за внутрішніми. Сапфо робила спробу відтворити світ людських почуттів, світ прекрасного за допомогою художнього слова.

Читаючи вірші поетеси не відчувається, що цим творам більше ніж 2,5 тисяч років. Адже слова та почуття, які переживає її лірична героїня нам добре зрозумілі.

Тільки образ твій я побачу – слова
Мовить не можу.
І язик одразу німіє, й прудко
Пробігає пломінь тонкий по тілу.
В вухах чути шум, дивлячись, нічого
Очі не бачать [1, с. 147].

Так Сапфо оспівує кохання й ревнощі у своєму вірші «До богів подібний...». У наш час люди здатні закохуватись так само сильно, як і в античні часи. У цій поезії з надзвичайною проникливістю зображено психічний та фізичний стан закоханої жінки. Завдяки художньому прийому – гіперболі, який Сапфо часто використовує, передається сила почуттів: «до богів подібний мені здається той, хто біля тебе», «від нього (голосу твого) в мене серце перестало б у грудях битись», «тільки образ твій побачу – слова мовить не можу» [1, с. 147] та інші.

У ліричних творах Сапфо поетизує любов та красу, з неприхованою пристрастю висловлює свої почуття, відверто і щиро розповідає про власне захоплення прекрасним чоловіком. Вона палко сприймає все прекрасне:

Жереб мені
Випав такий:
Серцем палким
Любити
Ласку весни,
Розкіш, красу,
Сонце ясне
Проміння [1, с. 150].

Як зазначають автори статті В. Сеник та М. Сірко: «Близька до фольклорних творів лірика Сапфо рідко виходила за межі суто жіночих переживань, однак їх поетеса висловлювала з надзвичайною простотою та яскравістю. Головною цінністю поезій Сапфо було напружене, яскраво і просто виражене почуття» [7, с. 47]. Справді, леймотивом творчості Сапфо було оспівування кохання – що було не просто виявом душевних порухів чарівної, не обділеної розумом і талантом жінки, а радше свого роду життєвою позицією, філософією. Її творам притаманні щирість почуттів, тонке відчуття краси природи, поетична виразність, мелодійність мови. Геніальним здобутком Сапфо була її спроба зобразити психічний стан людини не за зовнішніми ознаками, а за його внутрішніми, невидимими оку відчуттями.

Сапфо вважають засновницею мелічної (пісенної) поезії. Вона створила власну строфу – «сапфічну». Уся її поезія проникнута музикою кохання. Поетеса була переконана, що лише це почуття

підносить до висот людську душу, дає сили та натхнення, породжує у всьому світі красу.

У Сапфо виходила самобутня поезія: свіжа та наївна – з одного боку, з іншого – розпечена, ніби змішана з вогнем. Дівчина швидко відчула свій талант і почала експериментувати з віршовими розмірами. Родзинкою її ритміки стала особлива строфа – в ній три однакових за розміром рядки завершуються короткою окличною четвертою.

-ν---νν-ν-ν Пістрявим троном славна Афродіта,

-ν---νν-ν-ν Зевса дочка, майстерна у хитрих ковах.

-ν---νν-ν-ν Молю тебе, не вбивай моє серце

-νν-ν Горем, благаю!

Перші три вірші мають 11 складів, четвертий – 5. Ця витончена строфа швидко прижилась серед ліриків під назвою «сапфічної строфи».

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, Сапфо першою в літературі зображує душевний стан людини, її внутрішній світ, підкреслює красу почуття закоханості і говорить про це, не ховаючись за метафорами. Вона першою починає відкрито писати про щире кохання жінки, утверджуючи цим її право на таке високе і земне почуття. Починаючи з Сапфо, давній світ раптом переключився з міфологічної теми і епохальних історичних подій, якою була Троянська війна, на любовні історії. Лірика Сапфо правила за взірець в усі часи. Її пісні співали в усіх еллінських землях, її наслідували. Лірика Сапфо мала великий вплив на Еврипіда, в п'єсах якого вперше в давньогрецькій драматичній поезії показано шал кохання: мовою пристрастей Сапфо розмовляли героїні трагіка – Медея та Федра. У римській літературі вірші Сапфо переспівували Горацій і Катулл, а за ними й інші поети.

Образ Сапфо надихав поетів, художників, скульпторів, композиторів. Серед них російський поет Г. Державін, українська поетеса Леся Українка, італійський художник Рафаель, австрійський художник Г. Клімт, французький художник Давид, німецький скульптор Бурдель тощо.

Як бачимо постать давньогрецької поетеси Сапфо є малодослідженою на сьогодні, цікавою літературознавчою проблемою, яка, безумовно, потребує подальшого опрацювання.

Список літератури:

1. Антична література : [хрестоматія] / упоряд. Білецький О. І. – К. : Радянська школа, 1968. – С. 146–150 .
2. Давньогрецька поезія [Текст] : [антологія] / [упоряд., авт. вступ. сл. та біогр. довідок Ліна Глущенко]. – Л. : Червона Калина, 2010. – 184 с.
3. Леся Українка. Усі твори в одному томі / передм. М. І. Литвинця. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2008. – 1376 с.
4. Радциг С. И. История древнегреческой литературы : учебник. – 5-ое изд. – М. : Высш. школа, 1982. – 487 с.
5. Сапфо. Пісні з Лесбосу [Текст] / Сапфо ; з давньогр. пер. Андрій Содомора. – Л. : Піраміда, 2012. – 137 с.
6. Сапфо [Текст] : зб. статей / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Центр гуманітарних досліджень ; упоряд. О. Галета, Є. Гулевич. – Л. : Літопис, 2005. – 317 с.
7. Сеник В., Сірко М. Становлення жіночої лірики у світовій літературі. Жінки-легенди Сапфо і Маруся Чурай // Зарубіжна література. – 2012. – № 17-18. – С. 46–52.
8. Содомора А. Жива античність / Андрій Содомора. – Л. : Срібне слово, 2003. – 184 с.
9. Стьоболова Л. М. Любовна лірика Сапфо // Зарубіжна література в школі. – 2015. – № 17-18. – С. 76–79.
10. Черняєва Н. В. Поетизація кохання, краси в поезіях Сарфо // Зарубіжна література в школах України. – 2014. – № 3. – С. 36–37.

Черныш Н.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПРЕКРАСНАЯ И ЗАГАДОЧНАЯ ДРЕВНЕГРЕЧЕСКАЯ ПОЭТЕССА – САПФО

Аннотация
В статье идет речь о самой знаменитой древнегреческой поэтессе Сапфо. Сосредоточено внимание на ее биографических данных, легендах, связанных с загадочной фигурой писательницы и проанализировано ее творчество. Сапфо первой в литературе изображает душевное состояние человека, его внутренний мир, подчеркивает красоту чувства влюбленности и говорит об этом, не скрываясь за метафорами. Она первой начинает открыто писать об искренней любви женщины, утверждая этим ее право на такое высокое и земное чувство. Исследованы лирические произведения поэтессы дают возможность говорить о том, что слова и чувства, которым больше 2,5 тысяч лет актуальны и в наше время.

Ключевые слова: Сапфо, древнегреческая литература, лирические произведения, любовь, культ красоты.

Chernysh N.V.
Pereyaslav-Khmelnytskiy State Pedagogical University of Grigoriy Skovoroda

SAPPHO – A BEAUTIFUL AND MYSTERIOUS POETESS OF ANCIENT GREECE

Summary
The article deals with Sappho, the most famous poetess of Ancient Greece. It focuses on her biography, the legends connected with her mysterious figure and analyzes her creative achivements. In literature, Sappho was the first to show the emotional state of a person, the inner world, to emphasize the beauty of the feeling of love and to express it without masking it with metaphors. She pioneered writing about a woman's pure love, establishing her right to such a high and earthly sensation. Sappho's lyrical works that have been studied make it possible to say that the words and feelings dating back to over than 2,500 years are just as relevant in our days.
Keywords: Sappho, literature of Ancient Greece, lyrical works, love, cult of beauty.

УДК 811.161.2'373:330

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МОВИ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Шелепкова І.М.
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

У статті розглянуто проблеми термінології; визначено її місце у структурі мови; проаналізовано сучасні тенденції розвитку економічної термінології; проведено комплексний аналіз на лексикографічному матеріалі; подано динаміку розвитку економічної термінології.
Ключові слова: термін, економічна термінологія, терміносистема, семантика, термінологічні словники.

Постановка проблеми. Питання теорії економічного термінотворення залишаються значущими у XXI столітті у зв'язку з соціально-історичними чинниками, що зумовили зміни в економічному і політичному процесах сучасного суспільства, що спричинило збільшення кількості термінів на позначення роду діяльності людського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термінологія як спеціальна галузь знання привертає значну увагу дослідників. Це пояснюється міжнародним характером сучасних наукових знань, що викликані процесами інтеграції і, як наслідок, прагненням до уніфікації термінів, подолання мовних перешкод у різних сферах соціально-економічної діяльності.

Зазначимо, що термінологія вже давно стала об'єктом дослідження як зарубіжних (Ойген Вюстерн, Віктор Віноградов, Дмітрій Лотте, Ніколай Баскаков, Єлєна Земская), так і українських (Ірина Кочан [3], Таміла Панько [4], Любов Струганець [5]) дослідників.

На думку дослідників (Алєксандра Суперанская [6], Валєрій Даніленко [2] та ін.), термінологія сучасності – це штучно формований лексичний пласт, кожна одиниця якого має певні обмеження для вживання і оптимальні умови для існування і розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Термін як особлива лексична одиниця безпосередньо пов'язаний з поняттям певної галузі знання (у нашому дослідженні це економічна термінологія) і входженням його до певної терміносистеми, у якій всі терміни цієї галузі знання про предмет дослідження взаємодіють між собою.

При цьому висхідною точкою теоретичного дослідження у цій галузі є проблема терміна як об'єкта опису. Основна межа, що відрізняє терміни від всіх інших типів номінацій, – зв'язок з науковими концепціями.

Необхідно відзначити, що економічні терміни утворюються найчастіше англійською мовою або запозичуються через англійську мову як мову-посередник. В українській мові економічні терміни активно розвиваються, тому логічно припустити, що, таким чином, результати розумової діяльності людини, пов'язані з економікою, закріплюються в термінах.

Основне призначення економічної терміносистеми полягає у віддзеркаленні з максимальною об'єктивністю рівня людського знання в галузі економіки, яка знаходиться у стадії безперервного розвитку і набуває змін, що обумовлені розвитком відповідної науки.

Економічна термінологія української та англійської мов як найбільш рухома частина словникового складу на рівні короткого тимчасового зрізу з новими і новітніми явищами мови на лексико-семантичному рівні є моделлю лексикографічного опису мовної динаміки, яка потребує вивчення.

Метою статті є виявлення сучасних тенденцій розвитку мови у сфері економічної термінології та проблематики джерел формування термінології, способів терміноутворення, впливи лінгвістичних і екстралінгвістичних чинників на нову економічну термінологію.

Виклад основного матеріалу. Економічна термінологія української мови поповнилася великою кількістю нових термінів, у неї влилися нові термінологічні блоки, з'явилися навіть термінологічні системи, які покликані відобразити економічні зміни в Україні. Прикладами цього можуть бути такі терміносистеми: антикризове управління, логістика, маркетинг тощо.

У той же час деякі терміносистеми (такі, як зовнішньоекономічна діяльність) активно поповнюються поняттями, що відображають раніше відсутні економічні реалії в українській мові, з семантичним переосмисленням вживаних термінів вищезгаданих терміносистем.

Такі зміни є поштовхом для зростання інтересу до проблем термінології, для появи нового підходу до вивчення мови, пов'язаної з універсальністю мовних номінацій в сучасних мовах, які спостерігаються в економічних терміносистемах.

Для нас терміносистема викликає інтерес як модель, що описує людську діяльність у сфері економіки. Така терміносистема відображає сучасний стан економіки.

Економічна терміносистема – це складне ціле на позначення взаємозв'язаних на лінгвістичному рівні наукових і професійних понять мови економіки. При цьому терміносистема є основним елементом, є частиною системи, єдиного цілого.

Економічна терміносистема, яка є динамічною частиною словникового складу загальнолітературної мови, відповідає сучасному рівню розвитку суспільства.

У статті терміносистему антикризового управління, менеджменту і маркетингу та зовнішньоекономічної діяльності ми об'єднаємо в терміносферу ринкової економіки, яка, у свою чергу, складає єдиний сегмент економічної терміносистеми.

Елементи таких терміносистем представляють термінологічні одиниці, які комунікативно співвіднесені і структурно пов'язані одна з одною і з терміносистемою у цілому.

Принцип формування терміносистем відбувається за рахунок наявності:

а) інтернаціональних термінів. Прикладами яких можуть бути наступні лексеми:

– «бюджет» (budget): «*кошторис прибутків і видатків держави, підприємства, сім'ї або окремої особи на певний період. // Планові обчислення майбутніх очікуваних грошових доходів і видатків держави, підприємства, сім'ї на певний період. // Фінансовий план, що відбиває витрати коштів на реалізацію різних фінансових операцій чи інвестиційних проектів і надходження від них.*

Автоматичний бюджет – автоматичне перенесення бюджету минулого року на новий бюджетний рік в разі несвоєчасного прийняття нового бюджету.

Автономний бюджет – самостійні кошториси доходів і видатків.

Бюджет брутто – метод побудови бюджету, коли до нього входять загальні суми доходів, експлуатаційні витрати державних підприємств та майна.

Бюджет Гелера – один з найвідоміших бюджетів споживання, що його використовують у США для оцінювання вартості життя.

Бюджет повної зайнятості – сальдо бюджету, яке склалось би у разі забезпечення умов повної економічної зайнятості протягом року.

Державний бюджет – форма утворення та витрачання коштів для забезпечення діяльності органів державної влади та виконання функцій держави.

Споживчий бюджет – баланс прибутків і видатків сім'ї (середньостатичний), який характеризує сформований рівень життя різних груп сімей населення.» [1, с. 105];

– «бізнес» (business) – «*економічна, комерційна, біржова або підприємницька діяльність, спрямована на отримання прибутку.*

Бізнес-операція – сукупність дій, процедур, що складають зміст одного акту бізнес-діяльності; угода.

Бізнес-план – програма дій підприємства, бізнес-операції.

Бізнес-центр – місце організації ділової діяльності, надання послуг бізнесменам.

Інформаційний бізнес – комерційна діяльність з метою отримання доходу в сфері інформаційного обслуговування.

Малий бізнес – економічна діяльність, що дає прибуток на малих та середніх підприємствах.

Технологічний бізнес – різновид підприємницької діяльності в сфері нових технологій.» [1, с. 80];

б) масиву запозичень англомовних економічних термінів в аналогічні терміносистеми української мови. Прикладами яких можуть бути такі лексеми:

– «овердрафт» (overdraft) – «*1) форма короткотермінового кредиту, за якого на рахунку клієнта утворюється дебетове сальдо; 2) сума, отримана за чеком понад залишок на поточному рахунку; 3) право банку здійснювати оплату понад залишок коштів на кореспондентському рахунку в межах визначеної договором суми.*» [1, с. 825];

– «офшор» (offshore) – «*1) території, які забезпечують пільговий режим (зниження податків, звільнення від валютного контролю і т. ін.) для фінансово-кредитних операцій із закордонними учасниками в іноземній валюті; 2) термін, що його застосовують для характеристики деяких видів банківських операцій.*» [1, с. 869].

Перехід країни до ринкових відносин викликав зміни у багатьох сферах економіки і зумовив появу нових форм власності, нового погляду на господарську діяльність, що певним чином позначилося на мовній номінації економічних реалій. Як наслідок цих перетворень є поява в економічній сфері нових термінів, дотичних або пов'язаних з антикризовим управління, менеджментом і маркетингом, а терміносистема зовнішньоекономічної діяльності зазнала істотних змін в термінологічному фонді.

Ці терміносистеми української мови знаходяться на стадії оновлення, оскільки економічна термінологія випробувала підйом і процес розширення, активно реагуючи на політичні і економічні зміни, що відбувалися у житті країни.

У аналогічних терміносистемах англійської мови система економічних понять вже склалася, тобто за кожним словесним знаком-терміном

знаходиться певне поняття зі всім набором властивих йому ознак, а тому можна вважати, що майже всі терміносистеми економічної термінології в англійській мові вже сформувалися.

Нові економічні терміносистеми української мови починають формуватися в основному за рахунок англомовних термінологічних одиниць, створюючи єдиний термінологічний простір для української та англійської мов з уніфікованим термінологічним апаратом.

Процесу обміну науковою економічною інформацією сприяють лінгвістичні і екстралінгвістичні чинники. На сьогодні жодна держава у світі не може успішно розвиватися без інтеграції до світової економіки. Причому простежується пряма пропорційна залежність між ступенем інтеграції в світове господарство і рівнем розвитку внутрішньої економіки. Це не може не позначитися на словниковому фонді української та англійської мов.

У цій ситуації слово знаходить новий статус при використанні суспільством в цілому або в певних соціопрофесійних групах. Наприклад, поняття «менеджер» (manager) мало в перекладі українською мовою значення «керівник», а з розвитком економічних відносин набуло такого значення: «*1) людина, яка відповідає за координацію і контроль над організацією праці. // Той, хто управляє промисловим, торговим, фінансовим і т. ін. підприємством.*

Менеджер з маркетингу – посадова особа фірми, яка займається аналізом маркетингової ситуації.

2) Учасник керівної групи банківських синдикатів, які здійснюють емісію та розміщення облігаційних позик на ринку капіталів.» [1, с. 658].

Поняття *«презентація» (presentation) почало означати: «1) публічне представлення чого-небудь нового, що недавно з'явилося, було створено.*

2) Пред'явлення до відшкодування, виплати грошового документа.

Презентація векселя – пред'явлення векселя трасатові з пропозицією акцептувати його.» [1, с. 1105].

Поширеним способом термінотворення у нових економічних терміносистемах української мови виступають лексичні запозичення, які є універсальним лінгвістичним явищем, що виявляється в обміні мовними знаками двох або більше контактуючих націй у різних сферах діяльності. У нашому випадку запозичення є результатом взаємодії української і англійської мов у економічній сфері.

Такий процес у мові є природним і закономірним, оскільки жодна мова не є «чистою». Зовнішні і внутрішні чинники розвитку будь-якої мови впливають на цей процес. У нашому дослідженні економічна термінологія, її структурно-семантичні характеристики зазнають значного впливу англійської мови і, відповідно, відбувається поповнення лексичного запасу української мови, причому більшість запозичень повністю засвоюються українською мовою.

Наприклад, термін «дефіцит» (deficit) – «*1) перевищення видатків над доходами; збиток.*

Дефіцит бюджету – перевищення витрат бюджету над його доходами.

Дефіцит валового національного продукту – різниця між потенційним та фактичним створеним валовим національним продуктом (ВНП).

Дефіцит платіжного балансу – загальна незбалансованість усіх форм руху товарів та грошей між державою та її зовнішніми партнерами.

Дефіцит торгового балансу – перевищення імпорту над експортом.

Зовнішньоторговельний дефіцит – перевищення пасивної частини зовнішньоторговельного балансу країни.» [1, с. 290] адаптований до реалій українського суспільства та сучасної мови.

Запозичення не є пасивним фактом стосовно мови, що запозичує, ми маємо справу з впливом англійської мови і її своєрідним входженням до економічної термінології української мови.

Основною причиною лексичного запозичення, на наш погляд, є необхідність в номінації нових явищ економічної науки. Інколи запозичуються цілі терміносистеми, оскільки в українській мові відсутні нові економічні поняття, а в англійській мові вони вже розроблені і є універсальними для інших мов на позначення термінів.

Відмінною рисою таких запозичень є їх залежність від існуючих умов. Наприклад, вживаність терміна «маркетинг» в українській мові залежить від суспільної формації. Цей термін практично не уживався в радянський період, а на сьогодні словники фіксують таке тлумачення: «*маркетинг – система організації та управління діяльністю підприємства, фірми, що передбачає комплексне урахування положення на ринку збуту для прийняття рішень. // Організація збуту товарів на зовнішньому ринку.*

Глобальний маркетинг – процес глобалізації міжнародного маркетингу.

Маркетинг засобів виробництва – маркетинг, спрямований на пошук і збут нових технологічних рішень у виробничому процесі.

Маркетинг послуг – маркетинг, здійснюваний як супутня діяльність у комплексі з маркетингом споживчих товарів або засобів виробництва.

Маркетинг споживчих товарів – орієнтація виробничо-збутової системи компанії на використання останніх технологічних досягнень для створення нової споживчої продукції.

Ціновий маркетинг – форма реалізації стратегії маркетингу через управління ціною продукції.» [1, с. 647].

Український термін англомовного походження зазнає ряд змін, які можуть стосуватися семантики, орфографії, морфологічної і фонетичної структури слова. Економічні терміносистеми української мови формуються за допомогою англомовних запозичень, які представлені в двох формах: власне запозичення і наслідування (калька).

Під синтаксичною калькою розуміють наслідування і перейняття моделі з іншої мови і перенесення її у власну мову за допомогою усталених форм. Наприклад: «варант» (warrant) – «*1) вид цінних паперів, що дає право власникові облігацій або привілейованих акцій купувати звичайні акції за наперед визначену ціну.*

Варант на акції – сертифікат, який засвідчує право на купівлю певної кількості звичайних акцій.

Підписний варант – цінний папір, який випускається разом з облігацією і дає її власнику право купити певну кількість звичайних акцій того ж емітента.

2) Свідоцтво про прийняття товару на зберігання, яке дає право його власникові одержувати позику під заставу цього товару.

Складський варант (складське свідоцтво) – документ, який свідчить про те, що певна кількість товару була одержана складом.» [1, с. 112].

Економічні терміносистеми української мови, утворені цими способами, збагачують словниковий склад української мови і заповнюють відсутність номінативних засобів для позначення нових економічних реалій, при цьому відбувається також перенесення відповідних характеристик і правил з однієї мови на іншу.

На сьогодні термінологія відіграє провідну роль у всіх живих мовах у створенні так званого міжнародного лексичного фонду, тому що мистецтво, техніка і економіка «не замикаються» в національних межах.

Тенденція до інтернаціоналізації особливо виразно виявляється в сфері економічної термінології, де через значну інтеграцію науки, техніка і економіки в різних мовах світової цивілізації розширюються зони загального міжнародного спілкування. Усе це спричиняє створення загального лексичного і морфологічного фонду у розвинених мов світу. Інтернаціоналізація термінології стає необхідним засобом комунікації в період величезних соціальних змін, активізації міжнародного спілкування і економічних контактів.

У зв'язку з цим як в практиці міжнародного спілкування, так і в лінгвістичній науці посилюється інтерес до всього, що в різних мовах є загальним і подібним. І таким мовним феноменом, на наш погляд, є інтернаціональні слова, які у своїй сукупності становлять інтернаціональний мовний фонд.

Серед лінгвістів немає єдиної точки зору про зміст поняття «інтернаціональний мовний фонд», відносно кількості мов, в яких повинне уживатися запозичене слово, щоб його можна було вважати інтернаціональним.

Наприклад, датський лінгвіст Отто Еспереен інтернаціональність лексики вбачав не в кількості мов, в яких уживається слово, а в чисельності народу, що користується тією або іншою мовою. Більшість дослідників дотримується тієї точки зору, що для того, щоб бути інтернаціональними, терміни і слова повинні уживатися в трьох широко поширених світових неблизькоспоріднених мовах і повинні належати до таких галузей науки, як техніка, економіка тощо.

Як приклади інтернаціоналізмів, що виконують функцію економічних термінів, в українській та англійській мовах у статті можуть виступати такі слова, що мають подібне значення, схоже звучання і співвідносне написання: «інфляція» (inflation): «*1) надмірне проти потреб товарообігу збільшення кількості паперових грошей і швидке їх знецінення.*

Вбудована інфляція – інфляція, яка характеризується середнім рівнем за певний період часу.

Відкрита інфляція – інфляція за рахунок зростання цін споживчих товарів та виробничих ресурсів.

Галопуюча інфляція – інфляція, яка розвивається швидкими темпами.

Експортована інфляція – інфляція, що переноситься з одних країн в інші через механізм міжнародних економічних відносин.

Імпортована інфляція – інфляція, викликана впливом зовнішніх чинників: надмірним притоком в країну іноземної валюти та підвищенням імпортних цін.

Індукована інфляція – інфляція, обумовлена впливом зовнішніх чинників.

Інфляція витрат – інфляція, що проявляється у зростанні цін на ресурси, чинники виробництва, внаслідок чого зростають витрати виробництва.

Інфляція попиту – інфляція, яка проявляється у перевищенні попиту над пропозицією.

Кредитна інфляція – інфляція, зумовлена надлишковою кредитною масою грошей у грошовому обігу.

Повзуча інфляція – інфляція, що розвивається повільними темпами.

Прихована інфляція – інфляція, яка виникає внаслідок товарного дефіциту, який супроводжується прагненням державних органів стримувати ціни на попередньому рівні.

Соціальна інфляція – зростання цін внаслідок зростання витрат у зв'язку з новими громадськими вимогами до якості продукції, охорони довкілля.

2) Втрата колишнього значення, знецінення.» [1, с. 503]

Термін «тариф» (tariff): «*офіційно встановлений розмір оплати, оподаткування чогось.*

Гнучкий тариф – митний тариф, що використовується для вирівнювання цін на вітчизняні та імпортні товари.

Конвенційний тариф – договірний митний тариф, який містить пільгові понижені ставки; встановлюється на основі міжурядових торгових угод.

Податковий тариф – систематизований перелік ставок, виражених у твердих сумах або відсотках, за якими оподатковуються різні товари, послуги, що надаються, тощо.» [1, с. 1432].

Інтернаціоналізація термінологічного фонду мови економіки виявляється у подібності змісту і вираженні основного словникового складу нових терміносистем економіки багатьох європейських мов, що сприяє їх семантичній спільності.

Отже, інтернаціоналізація мов для спеціальних цілей припускає перш за все гармонізацію їх на понятійному рівні, на рівні змісту основних понять. Іншими словами, терміни інфляція, тариф, банк, брокер, інвестиція, бізнес, трансферт, трейдер, франшиза тощо на всіх мовах повинні позначати одне і те ж. Тільки в цьому випадку можливі співпраця, торгівля, спільні підприємства і інші форми міжнародної діяльності і професійного спілкування.

При визначенні мови-джерела інтернаціональних термінів часто зустрічаються труднощі, тому ми будемо аналізувати лише англійське джерело і проводити вивчення семантики лексичної одиниці з позиції англійської мови.

Звернення за термінологічним матеріалом до англійської мови цілком природно і закономірно, економіка вибирає те, що необхідне в даний момент і відповідає її концептуальним установкам.

Інтернаціональне слово «індекс» увійшло до економічної термінології української мови як термін, що позначає: «*1) покажчик, список, перелік чого-небудь. Індекс товарів. 2) Статистичний показник, який у процентах виражає динаміку розвитку певних явищ, зокрема економічних.*

Біржовий індекс – показник, що його обчислюють за курсами акцій для з'ясування стану справ на ринку, їхні загальні тенденції та зміни.

Бюджетний індекс – показник, який характеризує зміну цін на товари й тарифи, послуги, що ними користується населення.

Індекси акцій – зведені показники, які характеризують динаміку курсів окремих акцій, що котируються на біржі.

Індекс бідності – статистичний показник, який характеризує динаміку середньозваженої величини «порога бідності».

Індекс заробітної плати – показник, що характеризує динаміку середньої заробітної плати працівника за певний відтинок часу.

Індекс конкурентоспроможності товарів – показник відносної конкурентоспроможності промислових товарів даної країни, що їх поставляють на експорт.

Індекс критичної оцінки – відношення суми ліквідних активів компанії до суми її боргових зобов'язань.

Індекс курсів цінних паперів – середній показник найважливіших акцій на біржі.

Індекс купівельної спроможності грошової одиниці – показник, який характеризує зміну обсягу матеріальних благ (послуг), що їх можна отримати за ту саму суму грошей у різні періоди часу.

Індекс курсів цінних паперів (індекс котирування) – середній показник курсів найважливіших акцій на біржі.

Індекс прожиткового мінімуму – індекс, який характеризує зміну величини прожиткового мінімуму в країні, регіоні.

Індекс промислового виробництва – показник динаміки обсягу промислового виробництва, його зростання чи спадання.

Індекс рівня життя – показник, який характеризує динаміку рівня реальних доходів населення.

Індекс собівартості – середня оцінка напрямку та інтенсивності зміни собівартості одиниці продукції, виражена у відносній формі.

Індекс споживчих цін – індекс, що характеризує динаміку зміни вартості споживчого кошика, який містить фіксований набір товарів і послуг масового споживання.

Індекс хеджування – показник, що відображає використання біржового механізму зменшення ризику.

Індекс цін – показник, який виражає відносну зміну середнього рівня цін товарів у часі або в територіальному розрізі.

Ринковий індекс – відносні показники, які кількісно характеризують динаміку ринкових процесів та явищ.

Фондові індекси – показники, які характеризують зміну біржового курсу цінних паперів на певну дату.

Фрахтові індекси – відносні показники зміни рівня цін морського перевезення вантажів.» [1, с. 495].

Наведені приклади підтверджують, що економічні інтернаціональні терміни в українській та англійській мовах мають загальні структурно-семантичні характеристики.

Разом із запозиченням слів з англійської мови та інтернаціонального термінологічного фонду утворення нових економічних термінів відбувається таким способами словотворення, що полягає в додаванні вже існуючому слову нового значення або нових відтінків значення і, таким чином, загальновживане слово перетворюється на термін.

Такий спосіб найменування понять, заснований на безпосередньому зв'язку загальнолітературного слова і терміна, отримав назву семантичного способу термінотворення.

У термінотворенні цей спосіб виступає з різним ступенем продуктивності залежно від специфіки окремих періодів історичного розвитку термінологій, причому він був продуктивним для попередніх етапів, а з цього випливає, що коли відбувається становлення нових економічних терміносистем, то терміни утворюються на основі існуючих слів і слово отримує певний зміст, тобто до раніше зареєстрованих значень такого слова додається ще нове значення.

Наприклад, слово «сфера» (field) на сьогодні набуває такі тлумачення: «*1) замкнута поверхня, всі точки якої рівновіддалені від центра. 2) Предмет, що має форму кулі; поверхня такого предмета. Небесна сфера – небо, небосхил. 3) Район дії, межа поширення чого-небудь. // Область фізичного або духовного життя, діяльності людини чи суспільства; галузь знання, виробництва, мистецтва і т. ін. Сфера побутового обслуговування.*

Виробнича сфера – сукупність галузей народного господарства та видів діяльності, які створюють матеріальні блага.

Невиробнича сфера – сукупність галузей і видів діяльності з обслуговування населення та народного господарства, управління ним.

Сфера впливу – а) територія залежної країни, яка фактично перебуває в економічній або політичній залежності від іншої держави; б) область дії, границі поширення чого-небудь.

Сфера послуг – сукупність галузей економіки, які надають послуги населенню (культура, освіта, пасажирський транспорт, громадське харчування та ін.).

4) Сукупність умов, середовище, в якому щонебудь відбувається. 5) тільки Коло осіб, близьких за соціальним становищем, діяльністю тощо.» [1, с. 1419].

Англійське слово «profile» в перекладі і тлумаченні українською мовою має такі значення: «*1) обриси обличчя збоку. // Взагалі обриси чого-небудь збоку. 2) Вертикальний (поздовжній або поперечний) переріз чого-небудь (дороги, площадки, деталі, заготовки і т. ін.). // Форма поперечного перерізу прокатного виробу; виріб такої форми. У (в) повний профіль – глибиною у повний зріст людини (про окоп, траншею і т. ін.). 3) Сукупність основних типових рис, які характеризують господарство, фах і т. ін.*

Повний профіль виконання – у програмуванні – подання абсолютної або відносної частоти виконання чи часу виконання команд програми.» [1, с. 1177], але в поєднанні «buyer profile» набуває нового значення – «*характеристика купівельної групи*».

Слово «маса» (mass) в перекладі і тлумаченні українською мовою має такі значення: «*кількість речовини в об'ємі якого-небудь предмета; сама речовина, матерія, з якої складається предмет.*

Грошова маса – уся сукупність випущених в обіг грошей – паперових і монет.

Конкурсна маса – майно боржника, на яке може бути звернене судове відшкодування у процесі конкурсу, задоволення потреб кредиторів.

Ліквідаційна маса – вартість майна підприємства, оголошеного банкрутом за рішенням арбітражного суду, яке має бути реалізоване, щоб задовольнити претензії кредиторів.

Маса дивіденду – сумарний прибуток, признач. для розподілу між акціонерами.

Маса прибутку – загальна величина прибутку, отриманого підприємством за певний період часу.» [1, с. 648], але у поєднанні «critical mass» – «критична маса» маємо кількість роздрібних торгових точок або обсяг реклами, необхідний для привернення уваги покупців до товару на певному ринку.

Із наведених прикладів випливає, що семантичне словотворення має на меті переосмислення вже існуючих слів. У процесі переосмислення загальновживаних слів, тобто термінологізації, відбувається збільшення потенційних можливостей смислової структури звичайного слова, а також відбувається кількісне і якісне збагачення лексики.

Для економічної термінології, що має широкий спектр дії і зв'язок з базовими первинними сферами життєзабезпечення людини, притаманний і зворотний процес перетворення терміна в загальновживане слово, тобто детермінологізація.

Прикладами таких термінів можуть бути англомовні лексеми як: «грант» (grant): «*одноразова грошова допомога, стипендія із спеціального фонду для проведення наукових, дослідницьких та інших робіт. Грант-еквівалент – показник пільговості офіційної допомоги розвитку. Грант-елемент – інтегральний показник у міжнародній статистиці, що його використовують для зіставлення умов надання кредитів та позик.*» [1, с. 259]. Англомовний термін «грант» функціонує в мові разом із словом стипендія, яке відносно нього є квазісинонімом.

Слово «кліринг» (clearing): «*1) отримання, звірка та поточне оновлення інформації, підготовка бухгалтерських та облікових документів, необхідних для виконання угод щодо цінних паперів. 2) Розрахунок без оплати готівкою за виконані роботи, продані товари через зарахування взаємних зустрічних платіжних вимог сторін, які беруть участь у цьому; безготівковий розрахунок. 3) Розрахунки, що проводяться через розрахункову палату.*

Багатосторонній кліринг – угода, укладена між урядами ряду країн про взаємний залік зустрічних вимог через їх центральні банки.

Банківський кліринг – міжбанківські безготівкові розрахунки через розрахункові палати.» [1, с. 546]. При входженні в соціокультурний аспект термін «кліринг» набуває більш широкого значення, яке пов'язане з обміном.

Слово «ноу-хау» (know how): «*1) технічні знання, досвід, секрети виробництва, сукупність документованих технічних знань і досвіду, необхідних для здійснення виробничого процесу, для виготовлення якого-небудь виробу, передача яких обумовлюється спеціальною угодою між сторонами. 2) Те саме, що новація.*» [1, с. 793]. Стаючи загальновживаним словом, термін «ноу-хау» починає означати «маленькі хитрощі».

У процесі детермінологізації термінологічних одиниць, що виходять за межі економічної терміносистеми, відбувається зіткнення англомовних запозичень із розмовними елементами української мови як стадія переробки нової інформації з опорою на вже відому. При такому освоєнні англомовної економічної лексики відбувається збалансування економічних знань і соціокультурних потреб мови суспільства в цілому.

У результаті взаємодії економіки з іншими видами людської діяльності і культури спостерігається перетворення наукових знань на загальнокультурні цінності, але в цьому випадку трансформована лексика набуває більш широкого значення.

Економічні терміносистеми формуються термінологічними одиницями, що утворені в результаті семантичних зрушень, які, у свою чергу, викликали значну невідповідність між їх старими значеннями і новими поняттями, які вони почали позначати. Терміни цієї групи утворені шляхом розширення значення слів, що було раніше. Основне призначення будь-якого способу словотворення полягає в утворенні нового слова, нового терміна, а це означає, що семантичний спосіб утворення термінів теж пов'язаний безпосередньо з номінацією нових понять.

Метафорична номінація здійснюється за рахунок внутрішніх і зовнішніх резервів семантичної мікросистеми, і метафора стає засобом номінації економічних термінів.

У основі метафоризації є перенесення найменування на основі деякої схожості або тотожності одного предмета або явища з іншим, внаслідок чого термін виступає як метафора або метонімія відносно загальновживаного слова. У цьому випадку у такого загальновживаного слова з'являються переносні значення і воно починає позначати нове поняття.

З явищем метафори і метонімії тісно пов'язаний процес розширення смислового значення слова завдяки виникненню у нього переносних значень. При перенесенні найменування за схожістю зовнішніх ознак, місця розташування, форми предметів і так далі виникають такі схожі образні асоціації, які у момент здійснення перенесення визнаються носіями мови як найбільш важливі. Перенесення такого типу називають метафоричним, під час якого метафора може бути не тільки засобом оцінки, але і виконує номінативну функцію, називаючи, позначаючи нове поняття за допомогою відомого всім семантичного образу.

У процесі метафоризації у мові науки метафора, виступаючи у функції терміна, відіграє пев-

ну роль у формуванні наукової термінології зазвичай в проміжних випадках, що утворюються під час розвитку мови як знакової системи, яка безперервно функціонує. Мова пристосовується до нових умов комунікації, зберігаючи при цьому відносну стабільність, тому багато слів і терміни постійно міняються в семантичному аспекті, не порушуючи розвитку самої мови. Метафора в цьому випадку допомагає адаптуватися мові до дійсності, виступає як засіб вираження спеціального поняття і служить для передачі знань, асоціюючи спеціальне поняття із загальновідомим, пов'язуючи ці асоціації за зовнішньою схожістю.

Висновки і пропозиції. На сьогодні в термінології новий етап щодо вивчення метафори, який вимагає проникнення в суть явищ, що зіставляються, і не є схожим на ті етапи, що раніше існували. Він припускає дослідження формального аспекту метафори, її терміноутворювальних ресурсів, що використовуються при створенні метафоричних номінацій, які допомагають виявити особливості асоціативних процесів, що відбуваються в англійській і українських мовах.

В економічній термінології метафора починає відігравати помітну роль, оскільки зумовлює стиль мислення у межах сучасної економічної парадигми, хоча вона і не відображає повністю економічні реалії, а тільки їх моделює.

У створенні і поширенні нових економічних термінів особливу роль відіграють зовнішньоекономічні зв'язки, а також економічні відносини, що виникають у сфері міжнародного спілкування. Формування економічних терміносистем української мови відображає процес формування економіки, який базується не тільки на досвіді розвинених держав у сфері економічних відносин, але і на термінологічних поняттях, які є на сьогодні сталими в українській мові.

Отже, економічна термінологія – це складне системно-структурне утворення, що сприяє появі нових терміносистем, нових понять, що різко збільшує потребу в номінаціях.

Список літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. на CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.: іл. – ISBN 966-569-013-2.
2. Даниленко В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
3. Кочан І.М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові. – Л.: Вид-ий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – 520 с.
4. Панько Т.І. Від терміна до системи. – Львів: Вища школа. Вид-во при Львівському університеті, 1979. – 146 с.
5. Струганець Л. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі української літературної мови XX ст. / Л. Струганець – Тернопіль, 2002. – 352 с.
6. Суперанская А.В. и др. Общая терминология. Вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. – М.: ЛИБРОКОМ, 2012, 248 с.

Шелепкова И.Н.
Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеца

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЯЗЫКА В СФЕРЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация
В статье рассмотрены проблемы терминологии; определено ее место в структуре языка; проанализированы современные тенденции развития экономической терминологии; проведен комплексный анализ на лексикографическом материале; подана динамика развития экономической терминологии.
Ключевые слова: термин, экономическая терминология, терминосистема, семантика, терминологические словари.

Shelepkova I.M.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

MODERN TRENDS OF LANGUAGE DEVELOPMENT IN ECONOMIC TERMS

Summary
The problems of terminology are considered in the article; determined its place in the structure of language; the current trends of economic terminology analyzed; conducted a comprehensive analysis on the lexicographical materials; provided to the dynamics of economic terminology.
Keywords: term, economic terminology, terminological, semantics, terminology dictionaries.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 376-056.36.046.016:796:159.923.31(045)

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ КОРЕКЦІЇ СОМАТИЧНОГО ЗДОРОВ'Я УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ З ЛЕГКОЮ РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Аксьонова О.П., Півненко Ю.В.
КЗ «Запорізький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти» ЗОР

Стаття присвячена виокремленню педагогічних умов корекції соматичного здоров'я учнів початкових класів з легкою розумовою відсталістю на уроках фізичної культури. Визначено необхідність оновлення структури уроку з фізичної культури з позиції підвищення його коефіцієнту корисної дії; використання сучасних фітнес-методик і засобів адаптивної фізичної культури у системі всіх уроків загальноосвітнього циклу;розробки та впровадження інтегрованих індивідуально-диференційованих технологічних карток формування фізичної культури учнів, відповідної підготовки вчителів та ін.

Ключові слова: педагогічні умови, соматичне здоров'я, учні початкових класів, легка розумова відсталість, урок, фізична культура.

Постановка проблеми. Не зважаючи на те, що останніми роками виявляється інтерес до розробки проблеми корекційного впливу засобів фізичного виховання на різні показники розвитку розумово відсталих учнів початкової школи, рівень їхнього соматичного здоров'я досить низький.

Тому чинними нормативними документами державного рівня виокремлені завдання, шляхи та напрямки впровадження заходів щодо вдосконалення організаційного, науково-методичного забезпечення процесу фізичного виховання дітей з вадами розумового розвитку та надання їм соціально-педагогічної підтримки з метою адаптації серед однолітків (Указ Президента України «Про заходи фізкультурно-оздоровчої діяльності стосовно дітей та молоді з вадами розумового розвитку та підтримки руху Спеціальної олімпіади в Україні»; Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012-2016 роки; Концепція «Спеціальна освіта осіб з особливостями психофізичного розвитку в найближчі роки та на перспективу»; Державний стандарт спеціальної освіти дітей з особливими потребами та ін.).

Отже, проблема корекції соматичного здоров'я залишається актуальною і вимагає свого розв'язання на шляху модернізації системи фізичного виховання як складової освітнього процесу спеціального навчального закладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зараз спостерігаються негативні тенденції в динаміці здоров'я дітей, про що свідчать об'єктивні дані. На фоні небезпечної економічної та екологічної ситуацій, повсякденних стресів, збільшення кількості соціопатичних родин, медикаментозно-харчової агресії інтелектуальна недостатність займає одне з провідних місць у структурі дитячої захворюваності [9].

Легка розумова відсталість (нозологічна група F 70) становить 75-80 % від усієї популяції розумово відсталих дітей віком 6-11 років. Знижений інтелект і особливості емоційно-вольової сфери такої категорії дітей не дозволяють їм оволодіти програмою загальноосвітньої школи. Диференційована моторика розвинена в них недостатньо. Поєднання фізичної ослабленості із соматичними порушеннями на фоні певних особливостей емоційно-вольової сфери значно обмежує коло можливої діяльності індивідуума в соціумі [10].

Найбільш несформованими (у порівнянні з однолітками, у яких відсутні нозологічні відхилення в розвитку) у дітей з легким ступенем розумової відсталості виявляються вищі психічні процеси (мислення, мовлення, пам'ять), хоча й інші (увага, сприймання, відчуття) – можуть бути недорозвиненими. У цієї категорії дітей мислення є конкретним, стереотипним, некритичним, обмежується безпосереднім досвідом і необхідністю забезпечення нагальних потреб, операції мислення, вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки є несформованими. У той же час багатьма дослідженнями доведено, що діти з легким ступенем розумової відсталості мають можливість навчатися, оволодіти певним освітнім рівнем і нескладними професійними навичками.

Науковий пошук вирішення проблеми фізичного виховання дітей з вадами розумового розвитку тривалий час здійснювався у таких напрямках: формування рухової активності молодших школярів із затримкою психічного розвитку у процесі фізичного виховання (О. Б. Костенко, 2009); розвиток та корекція рухових функцій учнів з порушеннями інтелекту в процесі фізичного виховання (Д. В. Григорьєв, 2003; В. М, Мозговий, 2005); активізація корекційновиховної роботи в допоміжній школі засобами рухливих ігор (В. І. Грицюк, 2000); корекція психофізичного розвитку розумово відсталих підлітків засобами плавання (Я. Є. Коштур, 2009); розвиток просторового орієнтування в молодших школярів допоміжної школи (І. М. Омельянович, 2008); фізичний розвиток учнів допо-

міжної школи засобами художньої гімнастики (О. В. Шевченко, 2001) та ін.

Як бачимо, за тривалий період досліджень учених про можливість використання засобів фізичної культури в корекції та реабілітації відхилень у розвитку дітей з розумовими вадами накопичено науково обґрунтовані та експериментально перевірені педагогічні технології. Розроблена модель уроку фізичної культури та позакласних і позашкільних виховних заходів у допоміжній школі; система занять з фізичної культури, яка спрямована на розвиток рухової активності молодших школярів; модель розвитку рухової активності учнів початкових класів з відхиленнями у розумовому розвитку на заняттях фізичною культурою; узагальнені технології розвитку рухових здібностей дітей із затримкою психічного розвитку на засадах комплексного підходу до аналізу структури виявлення порушення. Доведено відсутність стабільності в прояві рухової активності розумово відсталих учнів початкової школи. Здійснено висновок, що необхідність корекційного впливу не може розглядатися лише як вирішення одного із завдань фізичного виховання. Ефективність процесу навчання фізичним вправам підвищується за умов багатобічного вивчення рухової, інтелектуально-пізнавальної діяльності дітей з порушеннями інтелекту, створення педагогічних ситуацій, у яких дитина змогла б піднятися на більш високий рівень інтелектуального та моторного розвитку [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз вивчених джерел та педагогічної практики дозволили виокремити суперечності: між реальними потребами суспільства щодо соціалізації розумово відсталих дітей та недостатнім рівнем їхнього соматичного здоров'я; між необхідністю поліпшення показників соматичного здоров'я розумово відсталих дітей і відсутністю відповідного навчально-методичного забезпечення корекційного спрямування урочної діяльності процесу фізичного виховання в спеціальній школі.

Ці суперечності вимагають пошуку нових методик, технологій, які дозволять підвищити тре-

Таблиця 1

Основні аспекти висновків досліджень ряду авторів у контексті фізичного виховання учнів з легкою розумової відсталістю

ПІБ авторів, рік дослідження, джерело	ОСНОВНІ ПОЗИЦІЇ ВИСНОВКІВ ДОСЛІДЖЕНЬ
Грицюк В. І., 2000 [3]	Побудова концептуальної моделі ігрової діяльності розумово відсталих учнів передусім базується на необхідності формування творчої та фізичної активності кожного індивіда. Фізичні та інтелектуальні складові ігрового процесу являють собою цілісну педагогічну систему, яка спрямована на забезпечення певного рівня надійності корекційно-відновлювальної роботи.
Лесько О. М., 2004 [4]	Принципи навчання учнів: – принцип організації і підтримання позитивного психологічного клімату; – принцип систематичного розвитку та зміцнення, формування правильної постави під час уроків; – принцип застосування аутогенного тренування після завершення уроку; – принцип проведення рухливих ігор різного рівня інтенсивності навантаження з урахуванням анатомо-фізіологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку і сенситивних періодів їхнього розвитку; – принцип часового підходу до використання рухливих ігор.
Харченко Л. Л., 2004 [8]	Переважне застосування ігрового методу для покращення рівня розвитку психомоторики дітей.
	У кожній частині уроку – застосування певної гри: для розминки – ігри, в основі яких загальнорозвивальні вправи; для основної частини уроку – ігри для навчання, закріплення або вдосконалення запланованого навчального матеріалу; для заключної – переважно ігри дидактичного характеру та на відновлення.
Чистякова Ю. В., 2005 [9]	Здійснення диференційованого медико-педагогічного супроводу, спрямованого на підвищення функціональних можливостей, оптимізацію здоров'я та розвиток учнів.
	Використання системи психофізичного тренування.
	Акцент на розвиток загальної витривалості; силової витривалості м'язової системи до статичних навантажень.
Шептицький Д. В., 2006 [10]	Класифікація комплексів рухових дій, що дає змогу оптимізувати процес засвоєння навчального матеріалу щодо спортивних ігор у спеціалізованій загальноосвітній школі.
	Система засобів поєднання рухових дій і завдань з предметів загальноосвітнього циклу, яка має назву REABALL.
Омельянович І. М., 2008 [7]	Система корекційно-розвивальних вправ, спрямованих на збагачення чуттєвого досвіду, виокремлення та розрізнення напрямків простору, просторових відношень і ознак (форма, величина), а також вправ на орієнтування в двовимірному просторі (на площині аркуша паперу, стола, дошки), включаючи словесне позначення просторових характеристик на початковому етапі шкільного навчання.
	Спеціально дібрана система корекційно-розвивальних вправ, спрямованих на розвиток просторового орієнтування, починаючи з орієнтування у схемі власного тіла.
	Дидактичні ігри і вправи просторово-орієнтувального спрямування, як одного з ефективних засобів навчання дітей на початку шкільного навчання;
	Включення вправ із розвитку просторового орієнтування в різні види практичної та розумової діяльності при збереженні систематизуючого значення за уроками математики.
	Забезпечення вербального позначення просторових характеристик.

нувальний, корегувальний і терапевтичний потенціали уроку «Фізична культура» в освітньому процесі учнів початкових класів, зокрема тих, які мають легку розумову відсталість.

Мета статті: виокремити педагогічні умови корекції соматичного здоров'я учнів початкових класів з легкою розумовою відсталістю на уроках фізичної культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соматичне здоров'я – один із видів індивідуального здоров'я особистості. В енциклопедичному словнику соматичне здоров'я тлумачиться як поточний стан органів і систем органів людського організму. Основу соматичного здоров'я становить біологічна програма індивідуального розвитку людини. Ця програма розвитку обумовлена базовими потребами, які домінують у людини на різних етапах онтогенезу. З одного боку, базові потреби слугують фактором розвитку людини, а з іншого – забезпечують індивідуалізацію процесу розвитку людини [6].

Результат системного аналізу висновків досліджень сучасних авторів у контексті теми статті розміщено в табл. 1.

Аналіз реальної практики з фізичного виховання зазначеної категорії учнів початкових класів дозволив встановити суттєві порушення вимог до регулювання фізичного навантаження [2]; виокремити певні позиції рудиментарної методики (табл. 2).

Таблиця 2

Пріоритетні позиції рудиментарної методики фізичного виховання

Порушення постави	Багато шкідливих для здоров'я вправ
Зниження функціональних можливостей організму дітей	Порушення вимог до регулювання фізичного навантаження дітей на уроках
Нікчемний руховий досвід дітей і педагогів	Безвідносно до особистісних потреб дитини
Не розвинутий руховий інтелект дітей і педагогів	Порушення державних вимог до сучасного уроку

Зазначена в табл. 2 інформація дозволила укласти схему визначення коефіцієнту корисної дії уроку фізичної культури [1].

Висновки і пропозиції. Представлені вище дослідження надали підстави виокремити педагогічні умови корекції соматичного здоров'я учнів початкових класів з легкою розумовою відсталістю на уроках фізичної культури:

– спрямованість педагогічних зусиль на збагачення індивідуального рухового арсеналу кожного учня, що забезпечить задоволення базових потреб особистості;

– розробка та впровадження інтегрованих індивідуально-диференційованих технологічних карток формування фізичної культури учнів, складовими яких є освітній, тренувальний і реабілітаційний (корекційно-терапевтичний) блоки;

– оновлення структури уроку з фізичної культури з позиції підвищення його коефіцієнту корисної дії;

– попереднє моделювання та використання в урочній діяльності з фізичного виховання учнів початкових класів ситуацій успіху як засобу формування їхнього позитивного ставлення до предмету діяльності;

– використання сучасних фітнес-методик і засобів адаптивної фізичної культури у системі всіх уроків загальноосвітнього циклу;

– відповідної підготовки вчителів.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці методики комплексного вивчення соматичного здоров'я учнів початкових класів з легкою розумовою відсталістю; створенні циклограми підвищення психолого-педагогічної компетентності фахівців, які працюють у початковій школі із зазначеним контингентом учнів; розробці методичних рекомендацій щодо ефективної корекції соматичного здоров'я учнів початкових класів з легкою розумовою відсталістю на уроках фізичної культури.

Розроблені матеріали можуть бути використані методистами, інструкторами, реабілітологами під час корекційно-реабілітаційної роботи з дітьми, які мають розумові вади, в спеціальних закладах освіти й центрах фізичної та соціальної реабілітації для означеного контингенту дітей; під час створення навчальних посібників, методичних розробок для педагогів-реабілітологів, інструкторів, викладачів-тренерів з реабілітаційних видів спорту, студентів відповідних факультетів вищих навчальних закладів та батьків; у навчальному процесі ВНЗ у змісті дисциплін «Корекційна педагогіка», «Фізична реабілітація», «Адаптивне фізичне виховання», а також в системі післядипломної педагогічної освіти.

Список літератури:

1. Аксьонова О. П. Коефіцієнт корисної дії уроку фізичної культури / О. П. Аксьонова // Актуальные научные исследования в современном мире : XX Междунар. науч. конф., 21-22 декабря 2016 г., Переяслав-Хмельницкий :сб. научн. трудов – Переяслав-Хмельницкий, 2016. – Вып. 12(20), ч. 4. – 160 с. – С. 9-15.
2. Аксьонова О. П. Фізіологічна крива реакції серцево-судинної системи організму дітей і підлітків на фізичні навантаження під час занять фізичною культурою / О. П. Аксьонова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. – Київ, 2014. – С. 13-18.
3. Грицюк В. І. Активізація корекційно-виховної роботи в допоміжній школі засобами рухливих ігор : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / В. І. Грицюк. – К., 2000. – 20 с.
4. Лесько О. М. Організаційно-методичні основи використання рухливих ігор у фізичному вихованні молодших школярів із затримкою психічного розвитку: автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02 / О. М. Лесько. – Л., 2004. – 20 с.
5. Мозговой В. М. Развитие и коррекция двигательных функций учащихся с нарушениями интеллекта в процессе физического воспитания : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.03 «Коррекционная педагогика (сурдопедагогика и тифлопедагогика, олигофренопедагогика и логопедия) / В. М. Мозговой. – М., 2005. – 361 с. То же [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.dissercat.com/content/razvitie-i-korrektsiya-

dvigatelnykh-funktsii-uchashchikhsya-s-narusheniyami-intellekta-v-pro#ixzz2DnuMJhx5, свободный. – Название с экрана. – (Дата обращения: 07.02.2017).
6. Национальная социологическая энциклопедия [сайт]. – Режим доступа: http://voluntary.ru/termin/individualnoe-zdorove.html, свободный. – (Дата обращения: 07.02.2017).
7. Омельянович І. М. Розвиток просторового орієнтування в молодших школярів допоміжної школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 «Корекційна педагогіка»/ І. М. Омельянович. – К., 2008. – 22 с.
8. Харченко Л. Л. Теоретико-методичні аспекти застосування ігрового методу фізичного виховання у розвитку психомоторики розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання: 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Л. Л. Харченко. – Л., 2004. – 21 с.
9. Чистякова Ю. В. Профилактика нарушений здоровья детей с легкой умственной отсталостью, обучающихся в условиях интерната и вспомогательной школы : дисс. канд. мед. наук : 14.00.09 «Педиатрия» / Ю. В. Чистякова. – Иваново, 2005. – 166 с. То же [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.dissercat.com/content/profilaktika-narushenii-zdorovya-detei-s-legkoi-umstvennoi-otstalostyu-obuchayushchikhsya-v-0#ixzz4YRyRyakR, свободный. – Название с экрана. – (Дата обращения: 07.02.2017).
10. Шептицький Д. В. Пропедевтична підготовка розумово відсталих дітей до оволодіння спортивними іграми : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Д. В. Шептицький. – Х., 2006. – 19 с.

Аксенова Е.П., Пивненко Ю.В.
Запорожский институт последипломного педагогического образования

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ КОРРЕКЦИИ СОМАТИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ С ЛЕГКОЙ УМСТВЕННОЙ ОТСТАЛОСТЬЮ НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация
Статья посвящена выделению педагогических условий коррекции соматического здоровья учащихся начальных классов с легкой умственной отсталостью на уроках физической культуры. Определена необходимость обновления структуры урока по физической культуре с позиции повышения его коэффициента полезного действия; использования современных фитнес-методик и средств адаптивной физической культуры в системе всех уроков общеобразовательного цикла; разработки и внедрения интегрированных индивидуально-дифференцированных технологических карточек формирования физической культуры учащихся, соответствующей подготовки учителей и др.
Ключевые слова: педагогические условия, соматическое здоровье, ученики начальных классов, легкая умственная отсталость, урок, физическая культура.

Aksenova E.P., Pivnenko Y.V.
Zaporizhzhya Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE CORRECTION OF PHYSICAL HEALTH OF PRIMARY SCHOOL PUPILS WITH MILD MENTAL RETARDATION AT THE LESSONS OF PHYSICAL EDUCATION

Summary
The article is dedicated to determine some pedagogical conditions for the correction of somatic health of primary school pupils with mild mental retardation at the lessons of physical education. We determined the necessity to update the structure of lesson of physical education from the position of increasing its efficiency; the use of modern fitness methods and means of adaptive physical education in the system of all the lessons of general education cycle; the development and implementation of integrated individual and differentiated technological cards to form the physical culture of students; appropriate training of teachers etc.
Keywords: pedagogical conditions, somatic health, primary school pupils, mild mental retardation, lesson, physical education.

УДК 336.72

СИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ ВИКЛАДАЧІВ В ГІРНИЧОМУ КОЛЕДЖІ ДЕРЖАВНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ «КРИВОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Бізюк Л.І., Посохова С.І.
Гірничий коледж Державного вищого навчального закладу
«Криворізький національний університет»

Метою даної роботи є дослідження системного підходу до організації методичної роботи в ВНЗ І-ІІ рівнів акредитації. Викладено історію появи та розвитку методичної роботи в навчальних закладах. Визначено сутність методичної роботи, її принципи, завдання, складові, методологічні та організаційні основи системного підходу до організації методичної роботи в ВНЗ І-ІІ рівнів акредитації. Описано систему організації методичної роботи в Гірничому коледжі Державного вищого навчального закладу «Криворізький національний університет». Дана робота може бути корисною методистам та викладачам ВНЗ І-ІІ рівнів акредитації.
Ключові слова: система, методична робота, педагогічна майстерність, самоосвіта, самореалізація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі головним чинником економічного та соціального розвитку суспільства стають інтелектуальні й творчі ресурси людини, висуваються підвищені вимоги до її особистих професійних якостей.

Кардинальні зміни в суспільстві диктують необхідність оновлення сфери освіти, яка має забезпечувати розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, підготовку кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці та професійного розвитку, освоєння та впровадження інноваційних, інформаційних технологій, конкурентоздатних на ринку праці, створення умов для розвитку обдарованих дітей та молоді [3, с. 125].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Успішна реалізація державних стандартів освіти та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій залежить головним чином від викладача, його компетентності, ерудиції, уміння володіти найсучаснішими формами й методиками організації навчально-виховного процесу.

Відтак, він має постійно підвищувати фаховий рівень і вдосконалювати педагогічну майстерність.

Методична робота, як напрям у педагогіці, навчальних закладів з'явилася в кінці XIX століття, коли суспільство усвідомило необхідність зміни традиційних підходів до розуміння сутності методичної роботи, яка зорієнтована на важливі, актуальні, проте вузько прагматичні задачі професійного зростання спеціаліста, що значно спрощувало її можливості в сфері впливу на особистісне становлення суб'єктів методичної роботи. Не випадкового методична робота отримала більш широке поширення в навчальних закладах інноваційного типу. Разом з тим, аналіз існуючої практики, показує, що навчальні заклади не повною мірою використовують її потенціал як фактор особистісно-професійного становлення педагога.

Загальні та специфічні особливості методичної роботи педагога почали досліджуватись у XVII – на початку XX століття П. Ф. Каптеревим, Я. А. Коменським, І. Г. Песталоцці, К. Д. Ушинським, С. Т. Шацьким, які вбачали основні завдання методичної роботи в створенні методів і методик на основі знань предмета, з врахуванням вікових особливостей студентів.

Різні аспекти організації науково-методичної роботи висвітлюють у своїх наукових працях Ю. К. Бабанський, Н. М. Ващенко, Г. С. Данилова, І. П. Жерносек, А. М. Зевіна, І. А. Зязюн, А. М. Єрмола, С. В. Крисюк, М. Ю. Красовський, О.М. Моїсеєв, М. М. Поташник, Б. Л. Тевлін, Т. І. Шамова та ін.

Напрямки та зміст науково-методичної роботи з педагогічними кадрами розкривають А. М. Зєвіна, О. М. Моїсеєв, М. М. Поташник, І. П. Жерносек.

Технології організації методичної роботи представлені в науково-методичних посібниках Ю. К. Бабанського, М. М. Гіоташника, А. М. Єрмоли, О. М. Василенко, Б. Л. Тевліна, О. Л. Сидоренка.

Форми організації методичної роботи подані у працях І. М. Курдюмової, С. В. Крисюка, І. П. Жерносека, Б. Л. Тевліна.

Підходи до розуміння змісту нових форм методичної роботи були розкриті у дослідженнях Ю. К. Бабанського, С. Ж. Гончарової, Т. Ф. Єсенкової, Л. П. Ільєнко, Н. В. Нємової, В. П. Симонова, Н. М. Полевіної, М. М. Поташника, Г. В. Юдакової.

Вивчення історії зародження, становлення та розвитку організаційних форм і змісту методичної роботи з педагогічними працівниками в Україні засвідчує, що їх поява була викликана реальними потребами вдосконалення професійної майстерності викладача. Поняття «методист», «методична робота», «методична служба» з'явилися понад сто років тому – на початку XX ст., хоча значно раніше, починаючи від 1857 р., відповідно до статутних вимог при кожній гімназії створювали педагогічні ради, які були покликані сприяти зростанню професійного рівня вчителів.

Видатний педагог К. Ушинський у своїх працях звертав увагу на велике значення педагогічної та методичної підготовки вчителів, вважаючи, що педагогічні знання потрібні вчителю для розвитку розумових здібностей дітей.

Видатний хірург і просвітитель М. Пирогов як попечитель Одеського, а згодом і Київського навчального округу сформулював вимоги до належної підготовки та перепідготовки вчителів і вихователів, які повинні завжди дбати про підвищення свого методичного рівня, обмінюватись

досвідом роботи. Для підвищення педагогічної майстерності вчителів Пирогов запровадив взаємні відвідування уроків і обмін досвідом.

Так методична робота поступово починає супроводжувати педагогічну практику.

Методична робота в сучасному навчальному закладі – це дійсно цілісна система, компоненти якої тісно взаємопов'язані та ґрунтуються на досягненнях науки й передового педагогічного досвіду, спрямовані на підвищення кваліфікації та професійної майстерності кожного викладача і колективу в цілому. Ефективна організація методичної роботи при використанні інноваційних методів і технологій, неможлива без системності.

Міжнародна комісія з освіти в XXI столітті дійшла висновку, що майбутній прогрес людства залежить не стільки від економічного росту, скільки від рівня розвитку особистості. ЮНЕСКО пропонує перейти від класичного поняття «людські ресурси» до концепції «компетентності люди». В зв'язку з цим постає необхідність переходу від знаннєвої до компетентнісної освіти [11, с. 2].

Сучасна школа потребує сучасного викладача. Продиктований потребами сьогодення високий рівень вимог до якості освіти спеціалістів може бути реалізований тільки тоді, коли викладач буде професійним, компетентним фахівцем у своїй галузі. Такий фахівець повинен мати не тільки фундаментальну освітню підготовку, а й володіти професійними знаннями і вміннями, які відповідають рівню сучасної психолого-педагогічної науки.

Класична українська парадигма навчального процесу «суб'єкт – об'єкт» має трансформуватися в західну парадигму «суб'єкт – суб'єкт». Необхідна зміна ставлення до навчального процесу як студента, так і викладача, що неможливо здійснити без організації системи методичної роботи.

Важливим є моделювання ефективної системи роботи з методичним активом, побудованої на принципах комплексності, систематичності, безперервності, наступності, практичної спрямованості.

Головними елементами цієї системи мають бути: цілі (мета), учасники, зміст, методи, форми, результат.

Система методичної роботи у вищих навчальних закладах І-ІІ рівнів акредитації є головним структурним елементом здійснення навчально-виховної та освітньої діяльності.

Досягнення цієї цілі не можливо без методичної роботи як системної колективної й індивідуальної діяльності педагогічних кадрів, яка спрямована на підвищення їх науково-теоретичного, загальнокультурного рівня, психолого-педагогічної підготовки й професійної майстерності.

Методична робота – це цілісна система, компоненти якої тісно взаємопов'язані та ґрунтуються на досягненнях науки й передового педагогічного досвіду, спрямовані на підвищення кваліфікації та професійної майстерності кожного викладача і колективу в цілому.

Метою статті є дослідження системного підходу до організації методичної роботи викладачів в ВНЗ І-ІІ рівнів акредитації.

Актуальність проблеми полягає в тому, що в сучасних умовах реалізації Національної стратегії розвитку освіти на 2012-2021 роки, яка визначає основні напрями, пріоритети, завдання й механізми реалізації державної політики в галузі освіти, важливого значення набуває методична діяльність, оскільки серед основних проблем зазначена необхідність підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних та управлінських кадрів, рівня психолого-педагогічного та науково-методичного супроводу навчально-виховного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Організація методичної роботи викладачів коледжу спрямована на забезпечення завдань концепції навчального закладу, постійне вдосконалення навчально-виховного процесу, задоволення освітніх потреб викладачів, створення умов щодо їхнього фахового функціонування і особистої самореалізації, оволодіння ними сучасним змістом і технологіями навчання і виховання, методами наукового аналізу спрямованих на розвиток особистості студента та його соціалізації. Система роботи організована з урахуванням того, що методична робота – це показник інноваційності навчального закладу, який створений на основі системних нововведень щодо мети, змісту освіти, технологій, організації навчально-виховного процесу, організовує діяльність педагогів в освітньому просторі навчального закладу.

Методична робота викладачів Гірничого коледжу Державного вищого навчального закладу складається з таких компонентів:

- робота над методичним та дидактичним забезпеченням навчально-виховного процесу;
- створення комплексів навчально-методичного забезпечення з дисциплін;
- робота по підвищенню педагогічної та фахової майстерності, яка здійснюється у таких формах:
- підвищення кваліфікації викладачів (стажування на кафедрах Державного вищого навчального закладу «Криворізький національний університет»);
- участь у роботі регіональних методичних об'єднань викладачів ВНЗ І-ІІ рівнів акредитації;
- участь у загальноколеджевих семінарах, науково – практичних конференціях щодо вдосконалення кваліфікації та педагогічної майстерності;
- участь у роботі циклових комісій коледжу;
- підвищення кваліфікації викладачів у «Школі педагогічної адаптації»;
- проведення відкритих занять, майстер – класів, обговорення їх та обмін досвідом;
- вивчення та узагальнення досвіду викладачів коледжу.

Сьогодення диктує необхідність самоосвіти викладача, так як в сучасному суспільстві України спостерігаються стрімкі зміни як в самому суспільстві так і в технічному розвитку.

Самоосвіта педагога – це удосконалення педагогічної майстерності, формування індивідуальної навчально-методичної системи, орієнтованої на всебічний розвиток особистості студента. Індивідуальна самоосвіта, тобто систематичне вивчення політичної, психолого-педагогічної, наукової літератури, безпосередня участь у роботі місцевих методичних об'єднань, семінарів, конференцій, педагогічних читань; вивчення і

втілення інноваційних технологій навчання; підготовка доповідей, письмових консультацій, методичних розробок, рекомендацій, огляд педагогічних та методичних журналів, збірників та ін.

В коледжі цьому питанню приділяють особливу увагу.

Самоосвіта викладачів відбувається згідно індивідуального плану підвищення ділової кваліфікації та педагогічної майстерності , в якому передбачені наступні розділи: «Підвищення педагогічної майстерності», «Навчально-методична робота», «Виховна та позааудиторна робота», «Наукова робота викладача та керівництво науково-дослідницькою роботою студентів», «Робота по укріпленню матеріально-технічної бази». В даному плані чітко визначена проблема, над якою працює викладач.

Структура системи методичної роботи в коледжі складається з наступних елементів: педагогічна рада, методична рада, методичний кабінет, десять циклових комісій, творча група по роботі над проблемою. Колектив коледжу працює над проблемою «Освітні стратегії соціалізації особистості громадянського суспільства».

Педагогічна рада, методична рада працюють відповідно до «Положення про педагогічну раду Гірничого коледжу ДВНЗ «Криворізький національний університет» та «Положення про методичну раду Гірничого коледжу ДВНЗ «Криворізький національний університет», які розглянуті і затверджені педагогічною радою.

Засідання рад проводяться з мультимедійним супроводженням та використанням нетрадиційних форм. Так, наприклад, в грудні 2016 р. відбулося засідання педагогічної ради за темою: «Соціалізація студентської молоді в сучасному освітньому просторі». На засіданнях методичної ради як дорадчого і консультативного органу, який здійснює керівництво науково-методичною й навчально-методичною діяльністю коледжу, розглядаються різноманітні питання згідно визначених в Положенні про методичну раду завдань. Так, наприклад, в 2016–2017 н.р. розглядалися такі питання: «Про проведення тижнів циклових комісій в 2016–2017 н.р.», « Про стан проведення профорієнтаційної роботи циклових комісії», «Про проведення атестації педагогічних працівників у 2017 році», «Про навчально-методичне забезпечення та стан викладання в цикловій комісії економічних дисциплін», «Про навчально-методичне забезпечення проведення дипломного проектування» і т.п.

З метою забезпечення ефективності роботи кожного викладача, їх творчого розвитку, пропагування нових педагогічних ідей створені циклові комісії.

План роботи циклової комісії розробляється згідно з Положенням про циклову комісію з урахуванням завдань навчально-виховного процесу, відображає завдання комісії на поточний навчальний рік, основні напрями роботи.

План роботи циклової комісії розглядається і схвалюється на засіданні циклової комісії, затверджується заступником директора з навчальної роботи. В плані роботи циклової комісії передбачені наступні розділи: «Організаційна робота», «Робота по підвищенню педагогічної майстерності», «Робота по методичному забезпеченню навчально-виховного процесу», «Виховна робота, пов'язана з навчальним процесом та позанавчальна виховна робота», «Профорієнтаційна робота».

Голови циклових комісій приділяють велику увагу аналізу роботи кожного викладача, вивченню та впровадженню елементів інноваційних технологій, нових форм і методів викладання, використанню різних форм контролю знань студентів. На засіданнях циклових комісій відбувається обмін досвідом з використання дебатів в навчально-виховному процесі, застосування інноваційних технологій при підготовці студентських конференцій, особливостей навчання усного мовлення та ін.

Для забезпечення мотивації викладачів, з метою визначення їх професійного рівня та щорічної оцінки якості їх роботи і роботи циклових комісій з 2012 н.р. в коледжі запроваджено Положення про рейтингову систему оцінки організаційно-методичної, дослідницької та організаційно-виховної роботи викладачів Гірничого коледжу ДВНЗ «Криворізького національного університету» та конкурс «Краща циклова комісія», підсумки якого підводяться щорічно. Так в 2015–2016 н.р. кращою було визнано комісію будівельних та загальнотехнічних дисциплін.

Рейтингова оцінка роботи викладачів проводиться один раз на навчальний рік з використанням показників станом на 1 липня звітного року.

Результати рейтингової оцінки роботи викладачів на першому етапі розглядаються і затверджуються на засіданні циклової комісії, де кожен викладач звітує про свою діяльність за всіма видами робіт. Рейтинг щодо проведеної роботи з усіх напрямів діяльності викладача подається у розгорнутому вигляді з наведенням конкретних інформаційних даних (найменування методичних, дослідницьких робіт, конкретних назв організаційних заходів тощо), а не лише кількісних показників.

За наявності підтверджуючих документів рейтинговий звіт викладача затверджується головою циклової комісії. У протоколі засідання комісії надається список усіх викладачів комісії, вказуються показники кожного викладача за всіма видами робіт, завірені особистими підписами. Індивідуальні рейтингові звіти викладачів комісії зберігаються в комісії в окремій папці.

Система рейтингових показників має стимулюючий характер, спрямований на підвищення мотивації викладачів до високопродуктивної праці в усіх видах діяльності, щорічно удосконалюється залежно від загальних завдань, що стоять перед колективом коледжу.

Протягом року викладачі коледжу підвищують свій кваліфікаційний рівень шляхом стажування на базі Державного вищого навчального закладу «Криворізький Національний Університет» та «Криворізького педагогічного інституту», самоосвіти, участі у роботі загальноколеджських, міжвузівських, міських, регіональних, обласних науково-практичних семінарах та конференціях, стажування, а також в рамках атестації.

Атестаційна комісія, висвітлює необхідну інформацію на інформаційному стенді «Критерії оцінки роботи викладача в період підготовки до атестації», в якому розміщені:

- критерії оцінки викладача в період підготовки до атестації згідно з новим положенням;
- перелік і зміст навчально-методичних матеріалів та документів для атестації викладача;
- критерії навчально-методичної та виховної діяльності викладача на відповідність кваліфікаційній категорії;
- орієнтовний план самозвіту викладача в ході атестації.

Для глибокого вивчення досвіду роботи викладачів, які атестуються, в коледжі запроваджено Положення про моніторингове дослідження якості знань студентів, навчально-методичної діяльності викладачів Гірничого коледжу ДВНЗ «Криворізький національний університет».

В ході атестації проводяться творчі звіти викладачів на місцях «Від атестації до атестації».

З метою удосконалення навчально-виховного процесу та підвищення професійної майстерності викладачів в лютому 2017 року було проведено науково-практичний семінар «Діяльність викладача в сучасному освітньому просторі». Своїм досвідом роботи поділилися викладачі щодо створення персонального сайту викладача як засобу упровадження новітніх інформаційних технологій, впровадження інтернет-технологій при викладанні навчальних дисциплін, методичного супроводу самостійної роботи студентів при вивченні дисциплін, рейтингової системи оцінки роботи студентів, тестування як однієї із найпопулярніших форм письмового моніторингу знань студентів, тайм-менеджменту та особистої ефективності сучасного викладача та ін.

Одним із напрямків методичної роботи є організація занять з різними категоріями педагогічних працівників. В коледжі працює Школа педагогічної адаптації, завдання якої – надання необхідної допомоги молодим спеціалістам в оволодінні методикою викладання навчальних дисциплін, розвиток вмінь використовувати у своїй роботі досягнення сучасної психолого-педагогічної науки.

З метою підвищення професійної майстерності молодих викладачів на засіданнях ШПА розглядаються питання щодо ведення обов'язкової документації; видів занять та їх структури; впровадження сучасних технологій в навчально-виховний процес; основних вимог до перевірки та оцінки успішності студентів; соціально-психологічних та етичних проблем сім'ї; методика аналізу та самоаналізу проведеного заняття; організації науково – дослідницької роботи студентів; склад навчально-методичного комплексу дисципліни і т.п.

Власним досвідом з слухачами ШПА діляться досвідчені викладачі.

На підсумковому занятті заслуховуються звіти викладачів і наставників.

Молоді викладачі коледжу також беруть активну участь у роботі відкритих занять Школи молодих викладачів на базі інших навчальних закладів і мали можливість отримати консультації з різноманітних питань педагогіки та методики у методичному кабінеті коледжу. Серед коледжів, підпорядкованих ДВНЗ «КНУ», молоді викладачі брали участь у конкурсі методичних розробок з дисциплін, які читають. Кожен з молодих викладачів готує та надає до методичного кабінету своє портфоліо.

Важливу роль у проведенні методичної роботи відіграють тренінги та практичні заняття. Під час проведення занять Школи професійної адаптації застосовуються різноманітні види індивідуальної роботи з викладачами, спрямовані на їх практичну підготовку.

За індивідуальною формою навчання практикуються використання методичних розробок провідних викладачів та інформації з мережі Інтернет для формування у викладачів вміння використовувати сучасні засоби комунікацій, які дають можливість реалізувати навчання.

Одна із важливих складових підвищення педагогічної майстерності – це проведення занять педагогічної майстерності. Викладачі коледжу діляться з колегами своїми інноваційними напрацюваннями та досвідом навчально–виховної роботи зі студентами. Так в лютому 2017 року викладач математики Магонова Т.С. провела майстер – клас з теми «Використання форм і методів навчання, що сприяють соціалізації особистості студента при вивченні математики».

Систематично вивчається та узагальнюється досвід творчо працюючих викладачів коледжу. Так в 2015-2016 н.р. до обласної ради директорів направлена інформація щодо узагальненого досвіду роботи викладачів коледжу Дідюк Ю.М. («Інформаційно-комунікативні технології та інтерактивні техніки навчання, їх застосування при викладанні дисципліни «Безпека життєдіяльності»), Холошенко О.В. («Англійська мова для технічних навчальних закладів. Навчальний посібник»), яка буде розміщена в Інформаційному бюлетені педагогічного досвіду ВНЗ I-II рівнів акредитації Дніпропетровської області.

Висновки. На підставі теоретичного аналізу та практичного дослідження можна зробити висновок про те, що системний підхід до організації та здійснення методичної роботи викладачів коледжу є результативним. Про це свідчить наступне: із 96 викладачів коледжу спеціалістів вищої категорії 53 чол. (56% від загальної кількості викладачів); спеціалістів першої кваліфікаційної категорії – 14 чол.; 16 – викладачів мають педагогічне звання «викладач – методист»; 1 – викладач має педагогічне звання «старший викладач»; 2 – викладача нагороджено знаком «Відмінник освіти України».

Багато викладачів опублікували свої власні напрацювання в науково – методичних журналах, посібниках та збірниках.

На базі коледжу проводяться регіональні, районі студентські науково-технічні конференції.

Викладачі коледжу щорічно проводять значну роботу по підготовці студентів для участі в загальноколеджевих і регіональних олімпіадах та досягають певних результатів. Студенти, яких вони готують, показують високий рівень знань і умінь та займають призові місця в регіональних олімпіадах і науково-дослідних конференціях.

Системний підхід – це напрямок методології наукового пізнання і соціальної практики, в основі якого є розгляд об'єктів як систем.

Системний підхід дозволяє пояснити взаємовідносини між частиною та цілим. Він спрямований на відкриття цілісності об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язку і зведення об'єктів в єдину теоретичну картину.

Особистісно-професійне становлення педагога – це неперервний, динамічний і поетапний процес особистісних та діяльнісних змін, що відрізняються внутрішньою динамічністю, глибиною духовно-практичної роботи щодо самовдосконалення, яке можливе при наявності умов «особистісного-професійного-змістовного» потенціалу методичної роботи.

Результативність методичної діяльності викладача залежить, передусім, від чітко сформованої мети, бачення такого виду діяльності як системи з цілісними взаємопов'язаними компонентами.

Системний підхід дозволяє виважено обрати та застосовувати форми та методи організації методичної роботи викладача, застосовувати творчий підхід й дотримання державних стандартів.

Список літератури:

1. Грабовенко Н. Сучасні підходи до формування нової моделі освіти в Україні // Методист. – 2012. – № 7 – С. 3-7.
2. Єльнікова Г.В. Управлінська компетентність: методичні матеріали / Г.В.Єльникова. – К. : Ред. загальнопед. газет, 2005. – 128 с.
3. Занина Л.В., Основы педагогического майстерства / Меньшикова Н.П. – Ростов н/Д: Феникс, 2005. – 212 с.
4. Інноваційні технології методичної роботи з педагогічними кадрами району: навч.- метод. посіб. / Дем'янюк Т.Д. та ін. – К., 2004.
5. Калінеченко Н.А. Педагогічні дослідження в системі методичної роботи освітнього закладу / Н.А. Калінеченко // Методичний вісник КОІППО ім. В.Сухомлинського. – Вип.34. – Кіровоград: КОД, 2001. – С. 116-118.
6. Крамаренко І. Моніторинг як засіб сучасного формування навчального середовища // Управління освітою. – 2012. – № 3 – С. 22-25.
7. Кузьминський А.І. Педагогіка: підручник / Омеляненко В.Л. – К. : Знання, 2007. – 447 с.
8. Литвиненко Г. Зародження й становлення методичної служби в Україні // Методист. – 2012. – № 10 – С. 3–7.
9. Лукашов В.С. Методологічна культура викладача – М.: АРТ-Пресс, 2004. – 265с.
10. Основы педагогического мастерства / [под ред. И.А. Зазюна]. – М.: Просвещение, 2006. – 256 с.
11. Національна доктрина розвитку освіти // Книга методиста: Довідково – методичне видання / Упоряд. Г.М. Литвиненко, О.М. Вернидуб. – Х.: Торсінг плюс, 2006.
12. Перехейда О. Моніторинговий супровід якості освіти в гімназії // Директор школи, ліцею гімназії. – 2010. – № 1 – С. 67-70.
13. Половенко О. Модернізація координаційної діяльності регіональних методичних служб // Методист. – 2012. – № 12 – С. 21-27.
14. Пучкова О. Роль методичної служби в удосконаленні професійної компетентності педагогів // Методист. – 2013. – № 6 – С. 26-27.
15. Рябенко Т. Інноваційна діяльність методиста як передумова його професійного розвитку // Методист. – 2012. – № 9 – С. 19-21.
16. Сморіна О. Інформаційно-методичне забезпечення професійного зростання педагогів // Методист. – 2013. – № 3 – С. 22-25.
17. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу. – К., 1971.
18. Сухомлинський В.О. Разговор с молодым директором. – М., 1973.

Бизюк Л.И., Посохова С.И.
Горный колледж государственного высшего учебного заведения
«Криворожский национальный университет»

СИСТЕМА ОРГАНИЗАЦИИ МЕТОДИЧЕСКОЙ РАБОТЫ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ В ГОРНОМ КОЛЛЕДЖЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ «КРИВОРОЖСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ»

Аннотация
Целью данной работы является исследование системного подхода к организации методической работы в вузах I-II уровней аккредитации. Изложена история появления и развития методической работы в учебных заведениях. Определена сущность методической работы, ее принципы, задачи, компоненты, методологические и организационные основы системного подхода к организации методической работы в вузах I-II уровней аккредитации. Описана система организации методической работы в Горном колледже Государственного высшего учебного заведения «Криворожский национальный университет». Данная работа может быть полезна методистам и преподавателям вузов I-II уровней аккредитации.
Ключевые слова: система, методическая работа, педагогическое мастерство, самообразование, самореализация.

Biziuk L.I., Posokhova S.I.
College of the State Higher Educational Institution
«Kryvyi Rih National University».

SYSTEM OF TEACHER'S METHODOLOGICAL WORK IN THE MINING COLLEGE OF THE STATE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION «KRYVYI RIH NATIONAL UNIVERSITY»

Summary
The article deals with the study of a systematic approach to the organization of methodical work in HEI I-II levels of accreditation. It gives a detailed analysis of development of methodical work in educational institutions. It defines the essence of methodological work, its principles, objectives, components of the systematic approach to the organization of methodical work in HEI I-II levels of accreditation. It describes the system of organization of methodical work in the Mining College of the State higher educational institution «Kryvyi Rih National University». The results of the work can be useful for methodologists of HEI I-II levels of accreditation.
Keywords: system, methodical work, pedagogical mastery, self-education, self-realization.

УДК 78.03 (477) «18 ст.»

НАРОДНА МУЗИЧНА ТВОРЧІСТЬ XVIII СТОЛІТТЯ ЯК НЕВИЧЕРПНЕ ДЖЕРЕЛО У СТВОРЕННІ МИТЦЯМИ КРАЩИХ ЗРАЗКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПІСЕННОЇ КУЛЬТУРИ

Біліченко В.П.
Канівський коледж культури і мистецтв
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини

Стан та розвиток сучасного вітчизняного хорового мистецтва у значній мірі обумовлений вокально-пісенними традиціями та звичаями українського народу, що складалися упродовж попередніх століть. Національний фольклор завжди був народною музичною скарбницею та живив українську аматорську і професійну музику. Музична пісенна спадщина українців вирізняється багатогранністю та яскраво вираженим національним колоритом. Їй притаманний живий та безпосередній зв'язок з ментальністю нації, її потягом до унікальної пісенності. У кращих зразках церковної монодії, духовних і світських хорових партесних концертах та симфоніях ми наочно спостерігаємо елементи української народної пісні та побутові різножанрові танцювальні мелодії.
Ключові слова: українська народна пісня, національний фольклор, народні традиції та звичаї, вокально-хорова музика, музична пісенна спадщина.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Українська вокально-хорова музика XVIII століття – це унікальне явище та важлива складова в історії національної музичної культури. Осмислення її художніх здобутків у просторовому культурно-мистецькому вимірі людського буття – неодмінне та актуальне завдання, що постає перед сучасними історіографами, музикознавцями та дослідниками. У період національного відродження знання та переосмислення свого історичного минулого стає все більш нагальною потребою українців. На прикладі кращих зразків музичної пісенної спадщини, зокрема, обробок народних історичних, побутових та ліричних пісень, дум, кантів, пісень-романсів, ми у значній мірі пізнаємо історію свого народу, його звичаї та традиції, доторкуємося до найсокровенніших мрій та діянь своїх пращурів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Музична стилістика, інтонаційно-мелодичне розмаїття та загальне художнє оформлення кращих вітчизняних зразків пісенної культури завжди були і сьогодні залишаються актуальними питаннями у полеміці історіографів, музикознавців та дослідників.

Написання хорових концертів композиторами на віршовані тексти псалмів Псалтиря схарактеризовані Є. Ігнатенко, М. Рицарєвою. Питанням інтенсифікації процесу навчання музичної освіти та використання методу релятивної сольмізації при вивченні вокально-хорових творів присвячені роботи О. Цалай-Якименко. Музикознавча діяльність та спадщина українських композиторів світового рівня М. Березовського, Д. Бортнянського та А. Веделя висвітлена у працях В. Аскоченського, Л. Корній, О. Шуміліної. На місце, роль та значення канту як сполучної ланки між побутовою і професійною музикою та музично-стильові

ознаки цього жанру наголошує Н. Герасимова-Персидська. Про вплив кобзарського мистецтва на формування духовних процесів особистості та національної самосвідомості засвідчено у працях О. Михайличенка та К. Квітки. На унікальність української народної пісні як незвичного явища та специфічного жанру поезії вказує М. Шевченко. Проте, актуальність проблеми, а водночас недостатня її розробленість в історико-педагогічній теорії та потреба можливого використання в роботі сучасних закладів мистецько-педагогічного спрямування історичного досвіду із означеного напряму, і зумовили вибір теми цієї статті «Народна музична творчість XVIII століття як невичерпне джерело у створенні митцями кращих зразків національної пісенної культури».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Спираючись на проведений грунтовний аналіз історико-педагогічних та музикознавчих джерел, автор намагається доповнити і розкрити окремі маловисвітлені факти у сучасній фаховій періодиці з питання використання елементів національного музичного фольклору при створенні митцями кращих зразків вітчизняної вокально-хорової музики. У статті наголошується, що саме українська народна пісня завжди була й залишається однією з найголовніших рис духовності українського народу. Вона у значній мірі є оберегом та частиною його світогляду, вираженого у специфічній образно-музичній формі. Підкреслено, що певним підсумком духовної пісенної творчості українського народу стало друкування збірки духовних пісень «Богогласника» – антології української музично-пісенної культури, що узагальнила досягнення українців упродовж понад двох століть. Закцентовано, що кращі творіння українських музикантів-аматорів та професійних композиторів XVIII століття у галузі пісенної культури неодмінно пов'язані та спираються на обгрунтовані концептуальні засади, викладені у працях провідних музикантів-педагогів і теоретиків М. Березовського «Буквар і Граматика», Г. Головні «Партесна азбука» та С. Бишковського «Партесна граматика».

Мета написання статті. Головною метою цієї роботи є розкриття жанрового та інтонаційно-мелодичного розмаїття української народної пісні та використання елементів національного музичного фольклору при створенні митцями кращих зразків вітчизняної пісенної культури.

Виклад основного матеріалу. У XVIII столітті широкого розмаху й розквіту набуває народна пісенна творчість. Відбувається інтенсивний процес збагачення її жанрів, сформовується класичний фонд українського музичного фольклору, зароджуються нові види і форми світської професійної музики. З'являється значна кількість обробок народних пісень, які є специфічним та унікальним жанром поезії, де слова і музика взаємопов'язані та емоційно підсилюють одне одного.

Українська народна пісня завжди була й залишається однією з найголовніших рис духовності українського народу, вона у значній мірі є оберегом та частиною його світогляду, вираженого у специфічній образно-музичній формі. У ній символічно стверджується та поєднується краса й гармонійність навколишнього світу, оспівується самобутність української нації. За визначенням М. Шевченка «українська народна пісня – явище таке ж незвичайне, як і українська історія та український народ, … – це найоб'єктивніша наша історія» [1, с. 254].

У XVIII столітті в репертуарі міських оркестрів, кріпацьких капел та у театральних виставах, українська народна пісня посідає першочергове місце, до неї значно зростає зацікавленість зі сторони передових письменників, поетів, музикантів. Поступово вона починає служити основою для різноманітних інструментальних творів – від простої аранжировки у виконанні сольним інструментом чи невеликим ансамблем до введення її у симфонію чи оперу. Своїм змістом і побудовою вона благотворно впливає на творчість музикантів-професіоналів, придає їхнім творам національний колорит.

Становлення та зміцнення козацько-гетьманської держави, внаслідок переможної національно-визвольної війни проти польського поневолення, сприяло активному зростанню національної самосвідомості українського народу, піднесенню і розвитку його творчих сил у всіх сферах людської діяльності. Музиканти-аматори та професійні композитори складають велику кількість історичних та епічних пісень. У них поетизуються та оспівуються героїчні сторінки вітчизняної історії, образи реальних історичних осіб, гетьманів, козацьких ватажків, народних месників. Зокрема, Д. Байди-Вишневецького, Б. Хмельницького, І. Мазепи, С. Кішки, П. Сагайдачного, М. Кривоніса, І. Сірка, П. Орлика, О. Довбуша та ін. Одним з кращих зразків історичної пісні є «Ой на горі та женці жнуть», в якій поетизуються реальні історичні особи П. Дорошенко та П. Сагайдачний. Про мужність та героїзм українського козацтва розповідається у «Пісні про Байду» [2, с. 348].

Паралельно розвивається і удосконалюється пісенна лірика. У ній оспівується історія людських сердець та душі – чистої і красивої. Шедеврами у цьому напрямі є пісні «Місяць на небі, зіроньки сяють», «Гаю, гаю, зелений розмаю».

Вершин свого розвитку досягають думи – жанр найвидатнішого різновиду української народної епіки. Завдяки їм ми у значній мірі дізнаємося про перебіг тогочасних історичних подій. У праці «Мелос української народної епіки» С. Грица зазначає, що у своїй більшості думи за характером – «це живі, експресивні оповідання з вільною інтерпретацією , де мелодія підпорядковується тексту» [3, с. 188]. У них емоційно і різнобічно кобзарі-лірники оспівували історичне минуле, сьогодення, світогляд, спосіб життя та побут українського народу. Із властивим їм духом протесту та живою реакцією на суспільні події, просвітителі народного середовища – кобзарі, у великій мірі сприяли розвитку народного професіонального мистецтва.

Мистецтво кобзарів і лірників мало досить великі виховні можливості, сприяло формуванню духовних процесів особистості, просвітництву та розвитку національної самосвідомості. У праці «Музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні» вчений-дослідник О. Михайличенко зазначає, що кобзарям було притаманне специфічне світосприйняття, «основою своєрідної кобзарської філософії були принципи християнської віри» [4, с. 274].

Будучи унікальним, суто українським явищем, кобзарське мистецтво і на сьогодні не втратило свого науково-історичного, культурно-музичного та виховного значення. Воно оригінально поєднало в собі речетативний спів з пісенними інтонаціями та довільними імпровізаціями музичного тексту, стало предметом вивчення та досліджень українських вчених, музикознавців, дослідників. Його досліджували К. Квітка, В. Дубровін, Ф. Лавров, Ф. Колесса та ін. У праці «Професіональні народні співці й музиканти. Програма для досліду їх діяльності й побуту» К. Квітка зазначає, що «цей вид народної творчості становить явище в найвищій мірі оригінальне і має велике значення для студіювання історії музичних стилів» [5, с. 13].

Великого поширення набуває позацерковний духовний спів. Відомі культурні діячі, богослови й письменники П. Беринда, Д. Туптало, Ф. Прокопович та інші створюють духовні пісні. Особливим попитом серед міського населення користуються кількаголосі псалми і канти, що вирізняються музичною самобутністю. У них досить часто інтонаційно прослідковується зв'язок з народною віршованою поезією, з її яскраво вираженим національним колоритом та демократичним характером.

Дослідниця Н. Герасимова-Персидська у праці «Хоровий концерт на Україні XVII – XVIII ст.» зазначає, що «… кант займав серединне становище у системі жанрів і частково виконував функцію «перекладача» між високим жанром професійного мистецтва і сферою народної пісні» [6, с. 141–142].

Часто канти використовували в духовних драмах та вертепі, виконували під час урочистих зустрічей духовних і світських високопоставлених осіб. Вони безпосередньо впливали на перші обробки народних пісень, на інструментальний супровід ранніх пісень-романсів. У репертуарі українських лірників вони збереглися аж до XX століття.

З часом на зміну псальмам і кантам приходить більш гнучка сольна пісня з інструментальним супроводом – пісня-романс, пісня, що більш глибше і виразніше відображала внутрішній духовний світ людини та в цілому ментальність українського народу. Завдяки своєму яскравому мелодизму, жанровому багатству та емоціональності, на другу половину XVIII століття пісня-романс стає одним із провідних музичних жанрів. У зв'язку з притаманням цьому жанру великої різноплановості, його водночас вважають проявом народнопісенної творчості та професійної музики (солоспіву).

Розвиток пісні-романсу пов'язаний із творчістю багатьох композиторів-професіоналів і аматорів. Досить яскраво розкрив себе у цьому жанрі видатний український філософ-просвітитель, поет, педагог і музикант Г. Сковорода. Його збірка «Сад божественних пісень» є вершиною творчості у цьому напрямі, а філософсько-сатиричну пісню «Всякому городу нрав і права» використали у своїй творчості І. Котляревський («Наталка Полтавка») та М. Лисенко (однойменна опера).

У 1790 році в монастирській друкарні Почаєва на Волині вийшла перша в Україні друкована збірка духовних пісень Почаївський «Богогласник» – антологія української музично-пісенної культури. «Богогласник» – це значна, цінна художня пам'ятка епохи, своєрідний підсумок духовної пісенної творчості українського народу упродовж понад двох століть.

Цінність та значення цієї друкованої збірки охарактеризував І. Франко у статті «Духовна і церковна поезія на Сході і на Заході». Зокрема він зазначав, що «пісні церковно-релігійні, які увійшли в склад «Богогласника», можна вважати вірним образом того стану, в якім найшлася наша інтелігенція, а особливо наше духовенство в XVII і XVIII вв. ... твори письменників православних містяться тут сумирно обік творів єзуїтських, ... побіч пісень у язиці церковно-слов'янськім бачимо тут пісні в язиці народнім руськім, польськім і латинськім» [7, с. 142–143].

У XVIII столітті все частіше проявляється жанрова диференціація вокально-хорової музики, з'являється велика кількість різноманітних за складом хорів, ансамблів та сольних творів (солоспівів).

Певною віхою та черговим поштовхом у розвитку української музичної фольклористики була публікація збірника М. Львова – І. Прача. У ньому вперше викладено теоретичні погляди на українську народну пісню, зокрема звернено увагу на її мелодику та метро-ритмічні особливості, подана систематизація зразків українського музичного фольклору. З відчуттям національної колоритності у збірнику представлені пісні «Ой гай, гай, гай зелененький», «На бережку у ставка», «В славнім городі Переяславі». Збірник заслужено зберіг за собою історичне й пізнавальне значення у цінителів української народної музичної творчості. На протязі досить довгого періоду він служив основою та джерелом музично-тематичного розмаїття, використовуваного у своїй творчості всесвітньо відомими композиторами Л. Бетховеном, Д. Россіні, П. Чайковським, М. Балакірєвим, М. Мусоргським, С. Рахманіновим та ін.

Кращі творіння українських музикантів-аматорів та професійних композиторів XVIII століття у галузі пісенної культури неодмінно пов'язані та спираються на обгрунтовані концептуальні засади, викладені у працях провідних музикантів-педагогів і теоретиків М. Березовського «Буквар і Граматика», Г. Головні «Партесна азбука» та С. Бишковського «Партесна граматика». У цих працях сформульовані основи музичної теорії та принципи інтенсифікації процесу навчання музичної освіти. Авторами пропонується чітка система навчання співу з нот методом абсолютно-релятивної сольмізації, акцентується увага на практиці взаємодії вокально-хорового та інструментального мистецтв. Зокрема, «Партесна граматика» С. Бишковського – це оригінальний навчальний посібник з багатьма вправами-етюдами, призначеними для бажаючих досконалого оволодіння технікою постановки і звучання свого голосу. У цілому вищеназвані праці стали найвищим досягненням музично-теоретичної думки XVIII століття. Ними, у великій мірі, були закладені міцні основи у розвитку української музичної фольклористики.

Генезу та еволюцію використання елементів української народної пісні та танцювальних зво-

ротів особливо можна простежити на прикладах вокально-хорової творчості всесвітньо відомого тріо українських композиторів М. Березовського, Д. Бортнянського та А. Веделя. Ці неперевершені майстри хорового мистецтва XVIII століття у своїх духовних та світських хорових концертах об'ємно і творчо використовували кращі зразки народної музичної спадщини, узагальнювали та реалізовували естетичні ідеали, смаки і почуття українського народу. Саме через використання у своїй творчості української народної пісні з її яскраво вираженим національним колоритом, кантів, пісень-романсів та текстів псалмів Псалтиря й місцевих розспівів вітчизняної культової музики, що відзначалися високою поетичністю та ліризмом, вони у повній мірі розкрили своє композиторсько-мелодичне обдарування. Особливо це наочно спостерігається у повільних частинах їхніх кращих лірико-драматичних концертів, що насичені яскравими ліричними ансамблями та входять до світової скарбниці вокально-хорової музики XVIII століття. Зокрема, це концерти «Не отвержи мене во время старости» М. Березовського, «Доколь, Господи, забудеши мя» та «Помилуй мя, Господи, яко немощен есмь» А. Веделя, «На тя, Господи, уповаю» Д. Бортнянського.

За висловом В. Аскоченського ліричні ансамблі повільної частини концерту А. Веделя «Проповедника веры» (1796 р.) з використання великої кількості народно-пісенних зворотів, надають йому неперевершеного веделівського мелодизму [8, с. 105]. Мелодика хорових творів М. Березовського, Д. Бортнянського та А. Веделя досить виразна, охоплює великий діапазон звучання та тісно пов'язана зі словесними текстами. Використання ж авторами складних і різноманітних ритмічних малюнків із застосуванням пунктирного ритму, великої кількості акцентів і синкоп та прикрас, у вигляді форшлагів і мелізмів, ще більше її підкреслює та надає музичної виразності.

М. Березовський, Д. Бортнянський та А. Ведель – ці музичні генії XVIII століття «значно поглибили вплив музики на формування особистості, зокрема орієнтуючись як на загальнолюдські цінності, так і на формування особистості з позицій українського менталітету» [9, с. 101].

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. Комплексний підхід до означеної проблеми дозволяє створити цілісне бачення та зробити висновки у питанні становлення й поступального розвитку національної вокально-хорової музики, її ролі та значення в історії вітчизняної музичної культури. Сформована протягом багатьох попередніх століть, українська народна музична пісенна творчість у XVIII столітті яскраво проявилася у створенні митцями кращих різножанрових зразків вокально-хорової музики. Підтвердженням тому є поява великої кількості обробок українських народних пісень, дум, кантів, пісень-романсів та значної зацікавленості до них зі сторони передових письменників, поетів, музикантів. Певною віхою та черговим поштовхом у розвитку української музичної фольклористики стала публікація збірника М. Львова – І. Прача, в якому вперше було викладено теоретичні погляди на українську народну пісню та подана систематизація зразків українського музичного фольклору. У свою чергу, на прикладі вокально-хорової творчості всесвітньо відомого тріо українських композиторів М. Березовського, Д. Бортнянського та А. Веделя, зокрема їх кращих духовних і світських хорових концертів, ми наочно спостерігаємо використання елементів української народної пісні та музичного фольклору в цілому.

Започатковані розвідки з означеного напряму дадуть змогу подальшого висвітлення у фаховій періодиці джерелознавчого та фактологічного матеріалу, збагачення змісту мистецької підготовки фахівців галузі новою цінною інформацією.

Список літератури:

1. Шевченко М. Єдина правда непогрішна // Найкращі пісні України / Упорядн. М. Шевченко. – К. : Демократична Україна, 1995. – С. 253–255.
2. Колесса Ф. М. Українська усна словесність. Просвіта, Львів. – 1938. – 645 с.
3. Грица С. Й. Мелос української народної епіки. – К., 1979. – С. 188–226.
4. Михайличенко О. В. Музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні (ретроспективно-теоретичний аспект) : Монографія. – вид. 2 – ге, перероб. і доповнене. – Суми : вид – во «Козацький вал», 2007. – 356 с.
5. Квітка К. В. Професіональні народні співці й музиканти на Україні : програма для досліду їх діяльності й побуту / К. В. Квітка // Зб. іст.-філол. відділу УАН, № 13. Праці Етнографічної Комісії, вип. 2. – К., 1924. – 114 с.
6. Герасимова-Персидська Н. О. Хоровий концерт на Україні XVII – XVIII ст. / Н. О. Герасимова-Персидська. – К. : Муз. Україна, 1978. – 181 с.
7. Франко І. Духовна і церковна поезія на Сході і на Заході. Зібрання творів. – Т. 39. – С. 142–143.
8. Аскоченский В. И. Киев с древнейшим его училищем Академиею : [в 2-х частях] / В. Аскоченский. – Ч. 2. – К. : Университетская тип-я, 1856. – 566 с.
9. Шеремет Л. П. Роль і місце музики у становленні і розвитку особистості / Л. П. Шеремет. – Суми : ВВП «Мрія – 1» ЛТД, 1995. – 160 с.

Беличенко В.П.
Каневский колледж культуры и искусств
Уманского государственного педагогического университета
имени Павла Тычины

НАРОДНОЕ МУЗЫКАЛЬНОЕ ТВОРЧЕСТВО XVIII ВЕКА КАК НЕИСЧЕРПАЕМЫЙ ИСТОЧНИК В СОЗДАНИИ ЛУЧШИХ ОБРАЗЦОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПЕСЕННОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация
Состояние и развитие современного отечественного хорового искусства в значительной мере обусловлено вокально-песенными традициями и обычаями украинского народа, сложившимися на протяжении предыдущих столетий. Национальный фольклор всегда был народной музыкальной сокровищницей и питал украинскую любительскую и профессиональную музыку. Музыкальное песенное наследие украинцев выделяется многогранностью и ярко выраженным национальным колоритом. Ему присуща живая и непосредственная связь с ментальностью нации, её тягой к уникальной песенности. В лучших образцах церковной монодии, духовных и светских хоровых партесных концертах и симфониях мы наглядно наблюдаем элементы украинской народной песни и бытовые разножанровые танцевальные мелодии.
Ключевые слова: украинская народная песня, национальный фольклор, народные традиции и обычаи, вокально-хоровая музыка, музыкальное песенное наследие.

Bilichenko V.P.
Kaniv College of Culture and Arts,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

FOLK MUSICAL CREATION OF THE 18TH CENTURY AS AN INEXHAUSTIBLE SOURCE OF FORMATION OF THE BEST EXAMPLES OF THE NATIONAL SINGING CULTURE

Summary
The state and development of modern national choir singing art is mostly conditioned by the vocal and singing traditions and customs of the Ukrainian people which were formed during the preceding centuries. National folklore has always been the part of the national musical depository and it gave life to Ukrainian amateur and professional music. Musical singing heritage of the Ukrainians is distinguished by the multifaceted national colouring. It is also characterized by the lively and immediate connection with the way of thinking of the Ukrainian nation and with its strongly drawn towards singing art. In the best examples of the church one-voiced singing, spiritual and refined polyphonic choir singing concerts and symphonies one can vividly observe elements of Ukrainian folk songs and domestic, multi-genre dancing melodies.
Keywords: Ukrainian folk song, national folklore, folk traditions and customs, vocal and choir music, musical singing heritage.

УДК 378.147:377.9

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗМІСТУ, ОСОБЛИВОСТЕЙ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ МАТЕМАТИЧНИХ СИСТЕМ ПРИ НАВЧАННІ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ ГАЛУЗІ АВТОТРАНСПОРТУ

Бохонько Є.О.
Хмельницький національний університет

Досліджено можливості систем комп'ютерної математики для навчання інженерів-педагогів галузі автотранспорту. Розглянуто різні аспекти даних систем. Використання даних програмних продуктів відіграє важливу роль при вирішенні задач автомобільного транспорту. Здійснено порівняльний аналіз змісту, особливостей та можливостей використання комп'ютерних математичних систем при навчанні інженерів-педагогів галузі автотранспорту.
Ключові слова: комп'ютерна математична система, автотранспорт, технологічний процес, інженер-педагог.

Постановка проблеми. При моделюванні технологічних процесів автомобільного транспорту широко застосовується математичний апарат (від лінійної алгебри та аналітичної геометрії до диференціального й інтегрального числення), тому програмні засоби комп'ютерної

математики тут більш ніж доречні. Дані системи мають свої особливості, тому необхідно вірно вибрати саме ту систему, яка підходить для рішення певної задачі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системи комп'ютерної математики та їх застосування в освіті розглядаються в робота М. Е. Надежіної [4], Т. М. Мисюка [2]. Теоретичні основи створення і використання інформаційно-комунікаційних технологій, наукове обґрунтування їх застосування в педагогічній діяльності, обґрунтування доцільності та дидактичні умови інформатизації навчання викладені в роботах Б. С. Гершунського [1], І. В. Роберт [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній вітчизняній, зарубіжній науковій літературі не здійснювалась систематизація та порівняння змісту особливостей та можливостей використання комп'ютерних математичних систем при навчанні інженерів-педагогів галузі автотранспорту.

Мета статті. Здійснити порівняльний аналіз змісту, особливостей та можливостей використання комп'ютерних математичних систем при навчанні інженерів-педагогів галузі автотранспорту.

Виклад основного матеріалу. «Будівельним матеріалом» для математичних моделей є буквені позначення, математичні символи і співвідношення. Це означає те, що опис об'єкту, формування проблеми поставленої задачі переводиться зі звичайної мовина «мову математики», тобто відбувається процес формалізації, в результаті чого і отримується математична модель. Далі модель досліджується як математична задача. Отримані наукові результати не можна одразу ж застосовувати на практиці, оскільки вони сформульовані на математичній мові. Тому здійснюється зворотний процес – змістовна інтерпретація на мові вихідної проблеми отриманих математичних результатів. Тільки після цього розв'язується питання про застосування їх на практиці. Системний аналіз об'єкта дослідження містить в собі математичний аналіз пов'язаної з ним проблеми; математичне її дослідження, а також застосування отриманих результатів на практиці. Використання засобів для моделювання технологічних процесів сьогодні переживає четвертий етап революційних змін, пов'язаних з появою потужних комп'ютерних пакетів: Mathcad, Mathematica, Mathlab, Derive (перші три етапи цієї революції свого часу знаменувалися відповідно появою лічильної дошки, бухгалтерських рахунків і мікрокалькулятора). В навчальному процесі використовуються сучасні інформаційні технології. Результати аналізу наукової літератури свідчать про те, що на сьогодні закріпилась наступна термінологія: 1) система комп'ютерної математики (СКМ) – програмний засіб, основною особливістю якого є здатність до символьних обчислень без посередника-програміста [107] 2) комп'ютерна математична система (КМС) – програмний засіб, що є одночасно системою комп'ютерної математики та мовою програмування надвисокого рівня [201].

Проведемо огляд деяких сучасних систем комп'ютерної математики і комп'ютерних математичних систем, їх можливостей, приклади їх застосування в навчальному процесі та наукових дослідженнях.

Одна з найстаріших систем комп'ютерної математики система Reduce. Вперше вона зявилась в 1969 році. Система має велику бібліотеку функцій. Вхідна мова носить характер традиційних мов програмування. Рішення завдання, реалізованої в Reduce, являє собою набір команд, що складаються з функцій, циклів, умовних операторів. Система інтерактивна, тобто користувач може ввести деяке завдання на обчислювання і отримати його значення, перш ніж система перейде до наступного кроку обчислень. Послідовно інтерпретуючи і виконуючи кожну з команд, система надає користувачеві шукане рішення.

Отже, система Reduce може бути використана в освіті. Однак Reduce реалізується на великих ЕОМ і більшою мірою розрахована на використання професійними математиками для проведення складних обчислень.

До комп'ютерних математичних систем належить Maple – потужна КМС, яка здатна вирішувати широкий клас задач і володіє чудовими графічними можливостями. Ця система є спільною розробкою Університету Ватерлоо (штат Онтаріо, Канада) і Вищої технічної школи (ETHZ, Цюріх, Швейцарія), для реалізації якої була створена спеціальна компанія Waterloo Maple, Inc.

Maple інтегрована система, тобто вона об'єднує в собі орієнтовану на складні математичні розрахунки потужну мову програмування, редактор для підготовки і редагування документів і програм, математично орієнтовану вхідну мову користувача і мову програмування, багатовіконний користувацький інтерфейс з можливістю роботи в діалоговому режимі, ядро алгоритмів і правил перетворення математичних виразів, програмні чисельний і символьний процесори з системою діагностики, найпотужніші бібліотеки вбудованих і додаткових функцій, пакети розширень і величезну, дуже зручну в застосуванні довідкову систему. До всіх цих засобів є повний доступ безпосередньо з системи.

В кожну нову версію продукту розробники Maple додають нові пакети розширення системи, практично застосовувані в самих різних областях починаючи з математики і теоретичної фізики і закінчуючи фінансами, статистикою, економетрикою, біологією і навіть медициною (на рівні обробки даних). Частина таких пакетів розробляється окремими фахівцями, які працюють у відповідних областях; система відкрита для розширення користувачами. Базових пакетів цілком достатньо, щоб вирішити практично будь-яку обчислювальну задачу.

Математична графіка системи дозволяє отримувати зображення плоских і просторових кривих.

Обчислювальний режим в Maple можна змішувати вкрапленнями програм, для чого існує досить проста і зрозуміла командна мова. Крім того, в системі є велика кількість утиліт, розрахованих саме на студентів, що багато в чому і пояснює популярність системи. Зручний інтерфейс Maple, є кнопкові палітри для введення математичних формул.

Сьогодні КМС Maple широко відома в університетах провідних наукових і дослідних центрів. Видано сотні книг, що описують Maple і численні її застосування в наукових дослідженнях і для навчання природничо-наукових дисциплін. Дана

система завоювала популярність у математиків, інженерів, студентів.

Основна концепція Maple, яка була взята за основу більш 20 років тому, не дивлячись на модернізацію і численні розширення, зберігається і сьогодні. Maple – система для вирішення математичних задач. Останні проекти компанії Waterloo Maple дозволяють зробити висновок, що найближчим часом основні її зусилля будуть спрямовані на популяризацію Maple як інтерактивної навчальної системи. Створено навіть спеціальний центр, який займається популяризацією Maple серед студентів.

Система Derive є базою для сучасних мікрокалькуляторів. Derive є більше навчальною СКМ початкового рівня. Перевагою цієї програми є її скромна вимогливість до апаратних ресурсів комп'ютера. Має інтерфейс з багатьма вікнами користувача і зручну систему меню. Система створена на базі мови штучного інтелекту MuLisp. Графічний редактор дозволяє отримувати двовимірні графіки в декартовій та полярній системах координат і тривимірні графіки, які автоматично масштабуються. Серед недоліків обмежена можливість для програмування користувачами.

В цілому Derive прекрасно підходить для навчання математиці школярів студентів молодших курсів вузів.

СКМ MatLab – перевірених часом систем автоматизації математичних розрахунків, спочатку побудована на розширеному поданні та застосуванні матричних операцій. Це відбивається і в самій назві системи MATrix LABoratory, тобто матрична лабораторія. Але в даний час MatLab розширилась до повноцінної комп'ютерної математичної системи, так що подібна орієнтація перестала бути помітною. Матриці широко застосовуються в складних математичних розрахунках, наприклад, при вирішенні задач лінійної алгебри та математичного моделювання статичних і динамічних систем і об'єктів, в тому числі і в прикладних розрахунках. Вони є основою автоматичного складання і рішення рівнянь стану динамічних об'єктів і систем. Прикладом може служити розширення MatLab Simulink. Це істотно підвищує інтерес до системи MatLab, що увібрала в себе кращі досягнення в області швидкого вирішення матричних задач.

Відзначимо, що в даний час MatLab стала однією з найбільш потужних універсальних інтегрованих систем комп'ютерної математики та далеко вийшла за межі спеціалізованої матричної системи. У цій системі об'єднані зручна оболонка, редактор виразів і текстових коментарів, обчислювальний і графічний програмний процесор. У новітніх версіях використовуються такі потужні типи даних, як багатомірні масиви, масиви осередків, масиви структур, масиви Java і розріджені матриці, що відкриває можливості застосування системи при створенні і налагодженні нових алгоритмів матричних і паралельних обчислень та великих баз даних. Це поєднується з потужними засобами графічної візуалізації і навіть анімаційної графіки. СКМ MatLab може вирішувати безліч комп'ютерних завдань від збору і аналізу даних до розробки готових додатків. Оскільки ця система мультиплатформенна, вона є одним з найбільш поширених продуктів в усьому світі, стандартом технічних обчислень і візуально-орієнтованого математичного моделювання.

Серед основних областей застосування MatLab математичні розрахунки, розробка алгоритмів, моделювання, аналіз даних і візуалізація, наукова і інженерна графіка, розробка додатків, обробка сигналів і зображень, проектування систем управління, природничі науки, фінанси, економіка, приладобудування.

Система комп'ютерної математики MathCAD, розроблена фірмою MathSoft (США), однією з перших мала можливість введення даних для символьних обчислень в математичній нотації завдяки розвинутому редактору математичних текстів. Вона володіє широкими можливостями символьних обчислень і прекрасним інтерфейсом. Можливості символьних обчислень в MathCAD запозичені з КСМ Maple. У версії Professional можливе програмування в процедурному стилі. В систему введений електронний довідник формул для інженерних і технічних розрахунків. Внаслідок максимального наближення вхідного мови до природного математичного, ця система проста у використанні і не викликає проблем при навчанні.

Перераховані переваги системи MathCAD зробили її популярним математичним пакетом, лідером в своєму класі математичного і навчального програмного забезпечення. Користувачі MathCAD – це студенти, вчені, інженери, різноманітні технічні фахівці, всі, кому доводиться проводити математичні розрахунки.

MathCAD доступна для застосування як починаючим користувачам, так і професіоналам і, безумовно, може бути ефективно використана в якості основи для поглиблення знань при вивченні математичних дисциплін.

Включені в документ MathCAD формули автоматично приводяться до стандартної наукової форми запису. Графіки, які автоматично будуються на основі результатів розрахунків, також розглядаються як формули. Коментарі, описи та ілюстрації розміщуються в текстових блоках, які ігноруються при проведенні розрахунків.

Якщо всі значення змінних відомі, то для знаходження числового значення виразу (скалярного, векторного або матричного) треба підставити всі числові значення і зробити задані дії.

У програмі Mathcad для цього застосовують оператор обчислення. В ході обчислення автоматично використовуються значення змінних і визначення функцій, задані в документі раніше.

В системі MathCAD опис розв'язання математичних задач задається за допомогою звичних математичних формул, символів і знаків, а також шляхом звернення до спеціальних функцій. Серед них є і функції Maximize, Minimize, призначені для вирішення завдань оптимізації – пошуку максимуму і мінімуму функцій з числом змінних до 300 в версії MathCAD 2014.

Для більш складних завдань система MathCAD дозволяє полегшити реалізацію алгоритмів лінійного програмування, поєднати засіб вирішення з підсумковим звітом, легко перебудовуватися на інші подібні завдання. На сьогодні математичні можливості MathCAD в області

Таблиця 1

Порівняння можливостей деяких комп'ютерних математичних систем

Можливість виконання математичних операцій				
Найменування параметру	Derive	MathCAD	Mathematica	Maple
Обчислення елементарних функцій	+	+	+	+
Зведення подібних доданків	+	+	+	+
Розкладання на множники	+	+	+	+
Розкриття дужок	-	+	+	+
Підстановки для змінної	-	+	+	+
Рішення алгебраїчних рівнянь і нерівностей	-	+	+	+
Рішення систем лінійних рівнянь	-	+	+	+
Символьні перетворення тригонометричних виразів	+	+	+	+
Робота з комплексними змінними	-	+	+	+
Обчислення меж	-	+	+	+
Дослідження рядів	-	+	+	+
Обчислення визначених інтегралів	-	+	+	+
Обчислення невизначених інтегралів	-	+	+	+
Диференціювання	+	+	+	+
Розкладання функцій в ряд Тейлора	-	+	+	+
Статистичні функції	-	+	+	+
Функції комплексної змінної	-	+	+	+
Функції ймовірності	-	+	+	+
Рішення диференціальних рівнянь	-	+	+	
Побудова графіків	-	+	+	+

комп'ютерної алгебри поступаються системам Maple, Mathematica і MatLab.

Система Mathematica дозволяє:

1) проводити і документувати обчислення, як чисельні так і аналітичні, або символьні (дії з алгебраїчними виразами, рішення рівнянь, диференціювання, інтегрування);

2) проводити візуалізацію аналітичної інформації (будувати графіки функцій однієї і двох змінних, зображення кривих і поверхонь;

3) оформляти і зберігати електронні файли, в яких можна чергувати текстові фрагменти, обчислення, графіку;

3) створювати якісні анімації графічних і навіть аналітичних образів;

4) створювати бази даних і бази знань;

5) програмувати;

6) створювати в середовищі Mathematica високоякісні педагогічні про-програмні продукти, в тому числі комп'ютерні підручники і практикуми з розгалуженою структурою, використовуючи гіпертекст.

Порівняння можливостей вищезазначених комп'ютерних математичних систем показано в таблиці 1.

Висновки і пропозиції. У підсумку можна зробити висновок, що комп'ютерні математичні системи можуть і повинні бути використані як засоби ІКТ в навчанні. Найбільшої ефективності застосування комп'ютерних математичних систем в педагогічних цілях може досягти за умови розробки в їх середовищах програмних продуктів навчального призначення та комп'ютеризованих підручників і задачників.

Список літератури:

1. Гершунський Б. С. Компьютеризация в сфере образования / Б. С. Гершунський. – М.: Педагогика, 87. – 264 с.
2. Мисюк Т. М. Компьютерные методы научных исследований и символьных вычислений в современной математике / Т. М. Мисюк. // Математика. Образование. КультураА: Материалы II Международной научной конференции.. – 2005. – С. 257–260.
3. Надежіна М. Е. Использование новых информационных технологий на занятиях по дискретной математике / М. Е. Надежіна. // Вестник Московского городского педагогического университета. – 2006. – № 6. – С. 147.
4. Роберт И. В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы; перспективы использования / И. В. Роберт. – Москва: Школа-Пресс, 1994. – 205 с.

Бохонько Е.А.
Хмельницкий национальный университет

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СОДЕРЖАНИЯ, ОСОБЕННОСТИ И ВОЗМОЖНОСТЕЙ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ МАТЕМАТИЧЕСКИХ СИСТЕМ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНЖЕНЕРОВ-ПЕДАГОГОВ ОБЛАСТИ АВТОТРАНСПОРТА

Аннотация
Исследованы возможности систем компьютерной математики для обучения инженеров-педагогов области автотранспорта. Рассмотрены различные аспекты данных систем. Использование данных программных продуктов играет важную роль при решении задач автомобильного транспорта. Осуществлен сравнительный анализ содержания, особенностей и возможностей использования компьютерных математических систем при обучении инженеров-педагогов области автотранспорта.
Ключевые слова: компьютерная математическая система, автотранспорт, технологический процесс, инженер-педагог.

Bohonko E.A.
Khmelnytsky National University

COMPARATIVE ANALYSIS OF CONTENT, FEATURES AND OPPORTUNITIES USING OF COMPUTER SYSTEMS IN LEARNING MATHEMATICAL ENGINEERS-TEACHERS OF MOTOR INDUSTRY

Summary
Possibilities of computer learning mathematics for engineers-teachers of motor industry. Various aspects of these systems. Using these software plays an important role in solving problems of road transport. The comparative analysis of the content, features and possibilities of using mathematical computer systems at training engineers-teachers motor industry.
Keywords: mathematical computer system, transport, technological process, engineer-teacher.

УДК 37.01/09

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАГІСТРІВ МЕНЕДЖМЕНТУ

Гавран В.Я., Гавран М.І.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті здійснено аналіз процесу формування комунікативної компетентності магістрів менеджменту. Визначено її роль і місце в структурі компетентностей. Показано структуру програмних компетентностей на прикладі спеціалізації «Менеджмент організацій і адміністрування». Виокремлено та проаналізовано певні особливості формування комунікативної компетентності в системі підготовки магістрів менеджменту. Автори також акцентують увагу на доцільності впровадження певних дисциплін, які здатні поглибити комунікативну продуктивність і емоційну освіченість.
Ключові слова: комунікативна компетентність, програмні компетентності, магістр менеджменту, комунікативний процес, емоційний інтелект.

Постановка проблеми. Упродовж останніх двох десятиліть українські освітяни намагаються адаптувати структуру та зміст вищої освіти України, якість підготовки фахівців та навчально-виховного процесу до європейських вимог. У контексті цих змін відбувається переорієнтація підходів до формування знань, умінь та навичок фахівців. Одною із невід'ємних складових освітніх інновацій є перехід до компетентнісного підходу, що зорієнтовує студентів та викладачів акцентувати увагу не на самому процесі навчання, а досягненні дієвих результатів навчання. Професійна підготовка фахівців усіх кваліфікаційних рівнів Національної рамки кваліфікацій відбувається із урахуванням певних компетентностей, які необхідно сформувати і набути під час здобуття вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Процес удосконалення системи підготовки фахівців завдяки реалізації компетентнісного підходу у вищих навчальних закладах активно вивчається українськими та закордонними науковцями, серед яких варто згадати дослідження проведені Н.М. Бібік, І.О. Зимнюю, О.І. Пометун, О.В. Овчарук, М.Р. Яцик, Дж. Равен та ін. Незважаючи на досить широкий спектр досліджень пов'язаних із впровадженням компетентнісного підходу, відчувається певна невизначеність у самому трактуванні поняття «компетентність», який часто ототожнюється із поняттям «компетенція». Н. Бібік вважає поняття «компетенція» похідним і вужчим порівняно з поняттям «компетентність». Науковець стверджує, що «компетенція» – це соціально закріплений освітній результат, а «компетентність» – оцінна категорія, яка визначає людину як суб'єкта професійної діяльності, її здатність успішно виконувати свої функції [1].

Український науковець М. Яцик виокремлює певні ознаки компетентності, акцентуючи на тому, що це по-перше складна інтегральна характеристика особистості, по-друге – припускає володіння узагальненими способами дії, які забезпечують можливість оперативно й мобільно застосовувати свої знання і вміння та інтегрувати їх у кожній окремій ситуації, а також має здатність сприяти ефективності, ситуативній доцільності і результативності діяльності [2, с. 15-16].

Поряд із налагодженням понятійного апарату науковці та дидактики намагаються визначити та сформувати структуру кометентностей, яка змінюється відповідно до галузі знань та обраної спеціальності. Серед ключових компетентностей будь-якого фахівця чільне місце займає комунікативна компетентність, яка сприяє професійному становленню і розвитку в будь-якій сфері діяльності. У наукових працях вітчизняних дослідників (Н.В. Завіниченко, О.А. Жирун, В.П. Черевко, І.О. Черезова та ін.) розглянуто різні аспекти формування комунікативної компетентності. І. Черезова розглядає комунікативну компетентність як інтегральну якість особистості, яка робить людину здатною встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, а також сформувати певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування [3]. Водночас з кожним роком зростає кількість наукових досліджень, присвячених проблемі розвитку комунікативної компетентності менеджерів, серед яких особливої уваги заслуговують праці українських дослідників В.П. Черевко, М.Р. Яцик, С.О. Перемінової, В.В. Артемчук та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчив, що на сьогоднішній день не достатньо вивченими залишається питання організації процесу набуття комунікативної компетентності, шляхи та умови формування цієї компетентності. Актуальність даного дослідження полягає у тому, що комунікативна компетентність є запорукою успішності майбутнього фахівця будь-якої сфери діяльності. Поряд з цим для менеджера вміння спілкуватися, володіти комунікативним здібностями та бути комунікабельним вважається ключовим компонентом його професії. Під час навчання в університеті майбутні менеджери набувають загальні та фахові компетентності, що забезпечують їх здатністю здійснювати професійну діяльність одразу після здобуття магістерського ступеня, саме тому важливою складовою їхньої підготовки повинна стати поряд із професійною обізнаністю предметної області, набуття комунікативних вмінь. Очевидним є прагнення освітян удосконалити та модернізувати процес підготовки магістрів менеджменту відповідно до зростаючих потреб ринку праці, що зумовлює потребу розвивати комунікативну продуктивність ще під час навчального процесу.

Мета статті – аналіз процесу формування комунікативної компетентності менеджерів на етапі здобуття ступеня «Магістр».

Завданнями статті є визначити роль комунікативної компетентності в системі підготовки магістрів менеджменту, проаналізувати напрями формування цієї компетентності, виокремити її особливості та перспективи удосконалення.

Виклад основного матеріалу. У вищих навчальних закладах України підготовка менеджерів здійснюється відповідно до галузі знань «Управління та адміністрування». Магістри з менеджменту мають змогу отримати професійні знання відповідно до певної спеціалізації, серед яких найбільш поширеними в освітньому просторі України є наступні: менеджмент інноваційної діяльності, менеджмент організацій та адміністрування, менеджмент природоохоронної діяльності, менеджмент зовнішньоекономічної діяльності.

Аналіз освітньо-професійних програм дає змогу стверджувати, що компетентності магістрів з менеджменту формуються відповідно до оволодіння дисциплін двох циклів: загальної підготовки та професійної підготовки, включаючи обов'язкові та вибіркові компоненти. Вважається, що одною із поширених спеціалізацій галузі знань «Управління та адміністрування» у вищих навчальних закладах України є «Менеджмент організацій і адміністрування», яка є достатньо універсальною і дає необхідні знання, уміння й навички для того, щоб випускник із ступенем магістра міг обіймати посади на різних рівнях управління в організаціях та підприємствах будь-якої галузі, а також здійснювати науково-педагогічну діяльність у ВНЗ різних рівнів акредитації та науково-дослідних установах. На її прикладі розглянемо змістове наповнення освітньо-професійної програми і відповідно структуру програмних компетентностей, що дозволить визначити роль комунікативної компетентності в системі підготовки майбутніх магістрів менеджменту.

Отож, магістри менеджменту організацій і адміністрування серед дисциплін обов'язкового компоненту загальної підготовки (які становлять лише 3,5% від загального обсягу навчального навантаження) вивчають «Ділову кар'єру», а професійної підготовки (46,5%) – «Проектний менеджмент», «Стратегічний менеджмент», «Фінансовий менеджмент» [4]. Водночас виокремлено вибіркову компоненту циклу загальної підготовки (3,5%) і три блоки предметів професійної підготовки (46,5%), що дозволяє студентам сформувати компетентності відповідно до їхньої сфери зацікавлень та професійної-орієнтації. Серед

предметів першого блоку вивчаються такі дисципліни: ділове адміністрування, економіка бізнесу, інфраструктура малого та середнього бізнесу, податковий менеджмент, прогнозування економічних процесів та ін. Компоненти другого блоку формують знання і вміння з економіки електронного бізнесу, інформаційних систем і технології в управлінні організацією, електронної комерції, соціоніки, тощо. Третій блок компонентів кардинально відрізняється і охоплює такі дисципліни: статистика праці, технологія лідерства в організації, управління конфліктами, мотивація персоналу, управління знаннями, управління талантами та ін.

Згідно з реалізацією компетентнісного підходу в системі професійної підготовки, одною із важливих частин освітньо-професійних програм є визначення необхідних компетентностей, які часто називаються програмними. Серед таких програмних компетентностей виокремлюють інтегральну компетентність, загальні компетентності, фахові компетентності спеціальності і спеціалізації. Магістр спеціальності «Менеджмент організацій та адміністрування» повинен бути здатним спілкуватися українською та іноземною мовами в усній та письмовій формі з використанням сучасних інформаційних і комунікаційних технологій у сфері менеджменту, готувати та проводити публічні виступи в аудиторіях різного типу, працювати в команді та автономно, проявляти здатність до адаптації та дії в новій ситуації, управління конфліктами та стресами, абстрактного мислення, аналізу та синтезу, тощо. Очевидно, що усі вищеперелічені здатності лежать в площині комунікативної компетентності. Водночас самим магістрантам інколи важко зорієнтуватися і зрозуміти сутність і значимість усіх компетентностей.

У системі підготовки магістрів менеджменту важливим завданням, яке постає перед вищою освітою, є акцентування на тих ключових компетентностях, які найбільш необхідні для успішного працевлаштування і подальшого професійного розвитку. Результати опитувань, проведених серед провідних торгових асоціацій, засвідчують, що ключовими компетентностями, за якими оцінюють менеджерів вищої ланки є перш за все міжособистісна компетентність, яка включає здатність управляти взаємовідносинами, а для її розвитку необхідні такі якості менеджера як: дипломатичність (здатність тактовно вести переговори з різними групами людей), розсудливість, лідерський хист [5]. Не менш значущою вважається й комунікативна компетентність, яка охоплює вміння слухати, писати, презентувати та спілкуватися в медіапросторі. 93% опитаних вважає, що здатність чути і розуміти інших людей та підтримувати з ними діалогічне мовлення є дуже важливою компетентністю людини, яка займає посаду директора; серед респондентів 80% стверджують, що ця компетентність загалом є необхідною усім старшим менеджерам.

Таким чином, науковці та практики доводять, що комунікативна компетентність є одною із ключових для роботодавців, а також запорукою досягнення високого професійного рівня. Наприклад, магістранти філології усвідомлюють значущість набуття комунікативної компетентності у процесі здобуття вищої освіти, тому серед різних загальнокультурних та загально професійних компетенцій вони (більше 85% респондентів) позиціонують третє місце компетенції володіння комунікативними стратегіями й тактиками, риторичними, стилістичними та мовними нормами й прийомами, прийнятими у різних галузях комунікації [6, с. 277].

Безумовно, комунікативна компетентність не однаково виявляється в різних людей, для одних – це вроджена здібність, а для інших це важка і наполеглива праця, результатом якої є висока комунікативна продуктивність, якої можна досягнути завдяки розвитку трьох структурних складових. Артемчук В.В. виокремлює когнітивну компоненту (базові знання з галузі психології спілкування), мотиваційну складову (прагнення до удосконалення комунікативних умінь та надбання комунікативних знань, інтерес до професії менеджера, гуманістична настанова на спілкування), та «сензитивність» (міжособова чутливість, сприйняття іншої людини, увага до партнера зі спілкування) [7]. Вважаємо, що усі визначні структурні складові комунікативної продуктивності можливо сформувати у магістрів менеджменту, якщо впроваджувати відповідні навчальні дисципліни та застосовувати інтерактивні методи викладання. Одним із шляхів формування комунікативної компетентності, яке досить широко використовується у ВНЗ України, є активне слухання. На думку науковців останнє передбачає володіння уміннями самовираження і дії, забезпечує не тільки правильне сприйняття партнера, а й впливає на нього [8, с. 33]. Під час класичних лекційних занять студенти, сприймаючи інформацію, тренують уміння слухати й розвивають при цьому здатність виражати свої думки, а згодом на інтерактивних лекціях, практичних заняттях, семінарах, круглих столах можуть вільно формувати думку, висловлювати ідеї, передавати відчуття та ставлення до певних проблем в процесі дискусії.

У контексті формування комунікативної компетентності у навчальному процесі значущим є упровадження інтерактивних методів навчання, які здатні забезпечити рівноправність та рівнозначність між суб'єктами навчання, відчуття співпраці, взаємонавчання, партнерського спілкування, міжособової чутливості. Наприклад, робота у дискусійних групах, де викладач спостерігає за процесом обговорення і лише заохочує до подальшої дискусії, сприяє вільному висловлюванню думок і почуттів, зменшенню стресу і контролю, допомагає удосконалити комунікативні навики, розвивати емоційні компетенції.

Поряд із вищезазначеним значущу роль відіграють комп'ютерні технології, які сприяють розвитку навиків письма, слухання, міжкультурного спілкування, електронного листування, тощо. Одною із форм комунікації, яка активно реалізовується на різних видах занять в процесі навчання, є представлення доповідей з допомогою комп'ютерних програм, наприклад, PowerPoint. Представлення доповіді на загал розвиває в магістрантах навики вдалого поєднання вербальних і невербальних засобів висловлювання, ораторські здібності, вміння працювати на публіку, а використання технічного супроводу забезпечує

впевненість, самоконтроль, підтримку, а у слухачах розвиває зосередженість, формує візуальне сприйняття інформації.

Водночас не достатньою є обізнаність самих магістрів менеджменту в широкому спектрі технологій, засобів та інструментів, які здатні забезпечувати ефективний комунікативний контакт, встановлювати взаємодію та досягати результативного спілкування. Саме тому, вважаємо за доцільне вивчення дисципліни «Комунікативні технології», зміст якої спрямований не лише на поглиблене розуміння основних комунікативних технологій на інструментальному рівні, але й розвиток комунікативної компетентності. Важливою формою реалізації завдання розвитку комунікативної продуктивності вважаємо також активну участь магістрантів у науково-практичних конференціях, представлення наукових доповідей та презентацій, участь у психолого-педагогічних тренінгах, відвідування додаткових комунікативних курсів, які формують навики і вміння професійного спілкування.

Очевидним є те, що комунікативні навики не можуть бути відокремленими від емоційної складової, яка регулює комунікативний процес на будь-якому рівні. Сьогодні емоційна компетентність, яка в ширшому розумінні розглядається сучасними науковцями і практиками як емоційний інтелект, вважається одним із ключових чинників успішності менеджерів усіх рівнів та кваліфікацій. Загалом, емоційний інтелект розглядається як поняття, що інтегрує уміння і здатність людини контролювати свій емоційний стан, розуміти емоційні реакції й почуття інших людей, не втрачати здатності думати у стресовій ситуації, обирати адекватні способи спілкування і вирішення проблем. Американський психолог Даніель Гоулман доводить, що для підвищення ефективності управлінської роботи, вагому роль відіграє емоційний інтелект [9]. Адже успішність будь-якої діяльності лише на 33% визначається технічними навичками та знаннями, а на 67% – емоційною компетентністю. Причому для керівників різних ланок ці цифри різняться ще більше: тільки 15% залежить від IQ, і відповідно 85% становить емоційний інтелект.

Оскільки емоційний інтелект охоплює емоційну, поведінкову та інтелектуальну сфери особистості, що забезпечує здатність до саморегулювання, самоорганізації, подолання комунікативних бар'єрів та конфліктів, тому, вважаємо, за необхідне в процесі формування комунікативної компетентності магістрів менеджерів зосереджувати їхню увага на регулюванні власних емоцій і постійному вдосконаленні власного емоційного інтелекту. Поряд з цим доцільним є розроблення та впровадження у навчальний процес дисципліни «Емоційний інтелект», яка б розвинула емоційну освіченість менеджерів, дозволила краще пізнавати емоційний стан свій та оточуючих, що, загалом, сприятиме вмінню здійснювати комунікативний процес в різних ситуаціях та рівнях спілкування. Наприклад, така дисципліна гармонійно вписується в третій блок вибіркового компоненту програми підготовки магістра «Менеджменту організацій і адміністрування».

Висновки і пропозиції. Здійснене дослідження засвідчує необхідність і значущість формування комунікативної компетентності магістрів менеджменту, оскільки вона вважається одною із ключових для роботодавців і запорукою професійного розвитку. У системі підготовки магістрів менеджменту виявлено певні особливості формування комунікативної компетентності, серед яких найбільш поширеними є проведення інтерактивних лекцій, семінарів, круглих столів, упровадження інтерактивних форм навчання, застосування комп'ютерних технологій, тощо. Встановлено, що в комунікативному процесі важливим є вміння регулювати емоційну напругу, що вимагає емоційної освіченості майбутніх фахівців. В контексті розвитку комунікативних навиків доцільними є вивчення поряд із такими дисциплінами як «Управління конфліктами» чи «Управління знаннями» дисциплін «Комунікативні технології» та «Емоційний інтелект».

Список літератури:

1. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / Н. М. Бібік // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. – К. : "К.І.С.", 2004. – С. 47–52.
2. Яцик М. Р. Формування професійної компетентності майбутніх магістрів з менеджменту економічної безпеки у процесі фахової підготовки / Дисертація на здобуття наук. ступ. к.пед.н. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Хмельницький, 2016. – 298 с.
3. Черезова І. О. Комунікативна компетентність як інтегральна якість особистості / І. О. Черезова // Науковий вісник ХДУ. Серія «Психологічні науки». – Вип. 1. – Том 1. – Херсон, 2014. – С. 103–107.
4. Освітньо–професійна програма «Менеджмент організацій і адміністрування (за видами економічної діяльності)» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 073 «Менеджмент». – Львів, 2016.
5. Core competencies for the senior managers of trade associations. Report // Trade Association Forum: Compass partnership, 1998. – 43 p.
6. П'ятакова Г. П. Проблеми дидактичної підготовки магістрів філології в університетах України та Польщі (за результатами педагогічного експерименту) / Г. П. Пятакова // Гуманітарний вісник: Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – К.: Гнозис, 2015. – С. 270–280.
7. Артемчук В. В. Структура комунікативної компетентності менеджера / В. В. Артемчук // Наукові праці: Педагогічні науки, 2008. – Том 97, Вип. 84. – С. 92-96.
8. Пермінова С. О. Комунікативна компетентність менеджера в сучасній діловій взаємодії / С. О. Пермінова // Наукові праці КНТУ: Економічні науки. – Вип. 16, ч. 1. – Київ, 2009. – С. 30–35.
9. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство. Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта. – Primal Leadership: Learning to Lead with Emotional Intelligence / Ричард Бояцис, Энни Макки. – М.: «Альпина Паблишер», 2015. – 301 с.

Гавран В.Я., Гавран М.И.
Национальный университет «Львовская политехника»

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ МАГИСТРОВ МЕНЕДЖМЕНТА

Аннотация
В статье осуществлен анализ процесса формирования коммуникативной компетентности в магистров менеджмента. Определены роль и место коммуникации в структуре компетенций. На примере специализации «Менеджмент организаций» показано структуру программных компетенций. Выделены и проанализированы некоторые особенности формирования коммуникативной компетентности в системе подготовки магистров менеджмента. Авторы также акцентируют внимание на целесообразности внедрения определенных дисциплин, которые способны углубить коммуникативную производительность и эмоциональную образованность.
Ключевые слова: коммуникативная компетентность, программные компетентности, магистр менеджмента, коммуникативный процесс, емоциональный интелект.

Havran V.Ya., Havran M.I.
Lviv National Polytechnic University

THE PECULIARITIES OF DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE OF MASTERS IN MANAGEMENT

Summary
The article analyzes the process of developing communicative competence of Masters in Management. The role of the communicative competence and its place in the structure of competencies are defined. The authors demonstrate the program competencies structure giving an example of specialization "Management Organizations and Administration". Certain peculiarities of the communicative competence in training Masters in Management are defined and analyzed. The authors also focus on the feasibility of implementing certain subjects that are able to enhance communicative productivity and emotional intelligence.
Keywords: communicative competence, program competencies, Master in Management, communicative process, emotional intelligence.

УДК 378.315:811.111

ВПРАВИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НАВЧАЛЬНО-СТРАТЕГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ АНГЛОМОВНОГО ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ

Гудима Ю.П.
Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглядаються вправи для формування у майбутніх учителів навчально-стратегічної компетентності в процесі навчання англомовного діалогічного мовлення; визначено вміння та навички навчально-стратегічної компетентності. Дається визнання вправи для формування навчально-стратегічної компетентності, описано декларативні та процедурні знання, відібрано приклади вправ для формування у майбутніх учителів навчально-стратегічної компетентності в процесі навчання англомовного діалогічного мовлення.
Ключові слова: навчально-стратегічна компетентність, діалогічне мовлення, підсистема вправ, майбутні вчителі.

Постановка проблеми. Опанування майбутніми філологами іншомовним спілкуванням передбачає у них формування певного рівня комунікативної копетентності, однією із складових якої є навчально-стратегічна компетентність (НСтК), що є основою навчальної автономії. НСтК включає вміння самостійно здобувати й використовувати знання, планувати навчальний процес та оцінювати досягнутий рівень володіння іноземною мовою (ІМ). В нашій роботі ми розглядаємо питання формування НСтК в оволодінні ІМ, компонентами якої є різноманітні навчальні та комунікативні стратегії.

Використання навчальних та комунікативних стратегій в англомовному діалогічному мовленні (ДМ) є однією із проблем формування умінь у майбутніх учителів англійської мови (АМ). Це зумовлено низьким розвитком умінь спілкуван-

ня, що негативно впливає на рівень сформованості іншомовної комунікативної компетентності (ІКК). Ми вважаємо, що формування такої здібності потрібно розпочинати з перших років підготовки майбутніх учителів у вищому навчальному закладі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз методичної літератури свідчить, що проблема навчання формування НСтК неодноразово порушувалась вітчизняними та зарубіжними вченими. Вагомий внесок зробили Н.Ф. Бориско, Л.А. Карєва, Н.Ф. Коряковцева, Т.О. Олійник, Л.В. Ягеніч. Переважним чином увагу науковців привертали різні аспекти формування у майбутніх учителів АМ НСтК. Зокрема, концепцію автономії студента досліджувала Н.Ф. Коряковцева, Л.А. Каревої використовувала стратегічну компетентність у процесі навчання ДМ в аспекті діалогу культур, Н.Ф. Бориско та Т.О. Олійник визначили структуру НСтК, питанням формування у молодших школярів стратегічної компетентності (СтК) у процесі навчання аудіювання АМ займалась Л.В. Ягеніч. Дослідженням проблеми формування СтК та визначенням поняття «стратегія» займались A. Chamot, R. Oxford, J. Rubin, H. Stern.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Теоретичні й практичні аспекти систем та підсистем вправ з формування умінь у ДМ широко висвітлені як у фундаментальних працях, так і в значній кількості дисертаційних досліджень (А.А. Алхазішвілі, Л.В. Гайдукова, В.А. Кононова, Ю.І. Пассов, J. Anderson, N. Bilbrough та ін.). Проте незважаючи на, здавалося б, вирішеність проблеми, питання створення підсистеми вправ для формування у майбутніх учителів АМ НСтК у ДМ все ще залишається не достатньо дослідженим, оскільки у вищезгаданих працях не враховані ні контроль рівня сформованості мовленнєвих навичок і вмінь говоріння, ні роль навчальних та комунікативних стратегій спілкування.

Зроблено перші спроби укласти окремі вправи, проте лише на основі комунікативних стратегій. Ми вважаємо, що питання формування НСтК у ДМ, її структури та складників, етапів формування, власне ДМ, визначення змісту навчання та розробки підсистеми вправ потребують детального вивчення.

Мета статті. Головна мета цієї статті полягає в обґрунтуванні підсистеми вправ й наведені прикладів вправ для формування у майбутніх учителів НСтК в процесі навчання англомовного ДМ з урахуванням психологічниї особливостей вказаної компетентності.

Керуючись визначенням поняття «вправа» у методиці навчання іноземних мов, посилаючись на тлумачення Е.Г. Азімова [1, с. 322] та Ю.І. Пассова [11, с. 67-68], ми, в свою чергу, під *вправою для формування НСтК розуміємо методично організовану одиницю навчального матеріалу, що засвоюється у процесі цілеспрямованої та спеціально організованої дії. Метою останньої є вдосконалення мовленнєвих навичок і вмінь із поступовою їх автоматизацією та наростанням мовних операційних труднощів, завдяки залученню навчальних, комунікативних та індивідуальних стратегій.*

Виклад основного матеріалу. Для створення підсистеми вправ спрямованих на формування у майбутніх учителів НСтК в англомовному ДМ, доцільно виділити навички та вміння НСтК. Так, Т.О. Олійник визначила, що до складу НСтК в ДМ входять такі вміння:

а) визначати власні індивідуальні психологічні особливості;

б) вибирати та використовувати навчальні стратегії відповідно до завдання та індивідуальних психологічних особливостей;

в) вибирати та використовувати комунікативні стратегії відповідно до ситуації спілкування [10, с. 266–272].

Щодо навичок, методисти виділяють: лексичні, граматичні та фонетичні. Вважаємо за необхідне розглянути один із компонентів структури НСтК – знання. Так, як до складу розробленої нами підсистеми вправ входять групи вправ на набуття предметних (декларативних) та процесуальних (процедурні) знань з використання комунікативних та навчальних стратегій.

П. Сір виділив знання для професійно орієнтованого говоріння, ми вважаємо, що вони є релевантними і для формування НСтК в англомовному ДМ для загального вжитку [14, с. 69]. Тому слідом за науковцем до **декларативних знань** ми відносимо декілька груп знань. Серед яких виокремлюємо *мовні знання* (побудови та оформлення усного іншомовного повідомлення; значень мовленнєвих кліше, мовленнєвих зразків, ідіоматичних висловлювань; граматичних структур для передачі думок під час ДМ; способів організації повідомлення і об'єднання окремих фраз у зв'язне повідомлення; маркерів дискурсу; значення засобів міжфразового зв'язку), *прагматичні знання* (знання яким чином організовувати, реалізовувати й інтерпретувати мовленнєві акти відповідно до умов спілкування ІМ; знання умов спілкування), *мовленнєві знання* (знання особливостей іншомовного ДМ; знання тематики та комунікативних ситуацій ДМ; знання функціональних типів діалогів; знання регістрів мовлення та їх мовних особливостей; знання засобів комунікативно адекватної мовленнєвої поведінки в ситуаціях іншомовного офіційного та неофіційного ДМ; знання різних компенсаторних стратегії в усному іншомовному ДМ) та *країнознавчі знання* (культура країни виучуваної ІМ; значення паралінгвістичних явищ; знання соціокультурних стереотипів та стандартів іншомовної комунікативної поведінки).

До **процедурних знань** П. Сір відносить опановані дії (навички й уміння), тобто студент оперує декларативними знаннями під час планування, реалізації та корекції діалогічного спілкування, згідно із певним функціональним типом. Також до процедурних знань відносяться **соціокультурні знання**:

- мовленнєва і немовленнєва поведінка носіїв ІМ у процесі спілкування;
- знання як планувати, організовувати, здійснювати і коригувати мовлення у процесі усної взаємодії із співрозмовником у певних ситуаціях діалогічного спілкування;
- як застосовувати певні стратегії [14, с. 69].

На нашу думку буде доречним виокремити групу знань *стратегій* для формування умінь

ДМ. Оскільки навчальні та комунікативні стратегії разом складають НСтК для опанування ІМ в цілому, та ДМ зокрема. Вони сприяють міцності та швидкості оволодіння мовою, у тому числі спілкування.

Вважаємо за доцільне виділити й окрему групу знань, як знання про *види пам'яток* (пам'ятка-алгоритм, пам'ятка-інструкція, пам'ятка-порада, пам'ятка-показ, пам'ятка-стимул), види яких було виділено В.П.Кузовлєвим. Оскільки пам'ятка є одним із засобів формування мовних і мовленнєвих компетентностей. А також виділити окремо групу знань *власних індивідуальних психологічних особливостей*, оскільки успішне навчання залежить від того, наскільки правильно вчитель визначить індивідуальний стиль навчання студента, що допоможе йому в оволодінні ІМ. Адже студентові необхідно вміти формувати власний стиль учіння (*learning style*), який ґрунтується на використанні притаманних для нього навчальних стратегіях, а також комунікативних стратегіях під час спілкування. На думку О. А. Єфремової викладачам потрібно формувати у студентів не тільки предметні знання у процесі навчання, а й навчати їх умінню навчатися, формувати комунікативну та навчально-пізнавальну потребу студентів у спілкуванні з ними. Ставлячи цілі, конкретні задачі та вибір шляхів, якими вони будуть досягати поставлених цілей, а також здійснювати самоконтроль та керувати роботою, за допомогою вироблених способів і прийомів учіння [4, с. 16-17].

Слід зазначити також, що окрім згаданих вище знань, В.В.Черниш виділила певний різновид процедурних знань – *знання умов використання мовленнєвих засобів*, тобто знання про те коли, в яких умовах та як використовувати набуті знання або певні стратегії дій, вибір стилю спілкування згідно зі статусом співрозмовника тощо [12].

Дослідники вважають, що декларативні та процедурні знання не існують окремо, а навпаки є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими компонентами компетентності.

На нашу думку процедурні знання є важливим компонентом навчання НСтК, оскільки важливо не лише володіти знаннями, але й уміти ними оперувати, тобто розставляти пріоритети, застосовувати компенсаторні, комунікативні стратегії та у певних ситуаціях спілкування використовувати засоби невербального спілкування, доречні мовленнєві засоби тощо.

Проаналізовані нами декларативні та процедурні знання враховувалися під час створення підсистеми вправ та при розробці засобів навчання для формування НСтК у ДМ (опитувальника *Learning skills questionnaire*, журналу *The journal of achieving desired outcomes*).

Отже, охарактеризувавши вміння, навички та знання НСтК, перейдемо до опису підсистеми вправ (див. Рис. 1), до її складу входить два комплекси вправ: **група І** – для розвитку вмінь застосовувати *прямі* стратегії в ДМ; **група ІІ** – для розвитку вмінь застосовувати *непрямі* стратегії в ДМ.

Опишемо вказані комплекси детальніше.

Невід'ємним компонентом підгруп вправ для розвитку вмінь застосовувати стратегії різного типу (підгрупа 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3) є підгрупи вправ на набуття предметних (підгрупи 1.1а, 1.2а, 1.3а, 2.1а, 2.2а, 2.3а) та процесуальних знань (підгрупи 1.1б, 1.2б, 1.3б, 2.1б, 2.2б, 2.3б) з використання вказаних стратегій.

Група І включає підгрупи вправ для розвитку вмінь застосовувати *прямі* стратегії в ДМ:

Підгрупа 1.1. для розвитку вмінь застосовувати *стратегії запам'ятовування*, включає вправи:

1.1.1.для навчання створювати ментальні зв'язки;

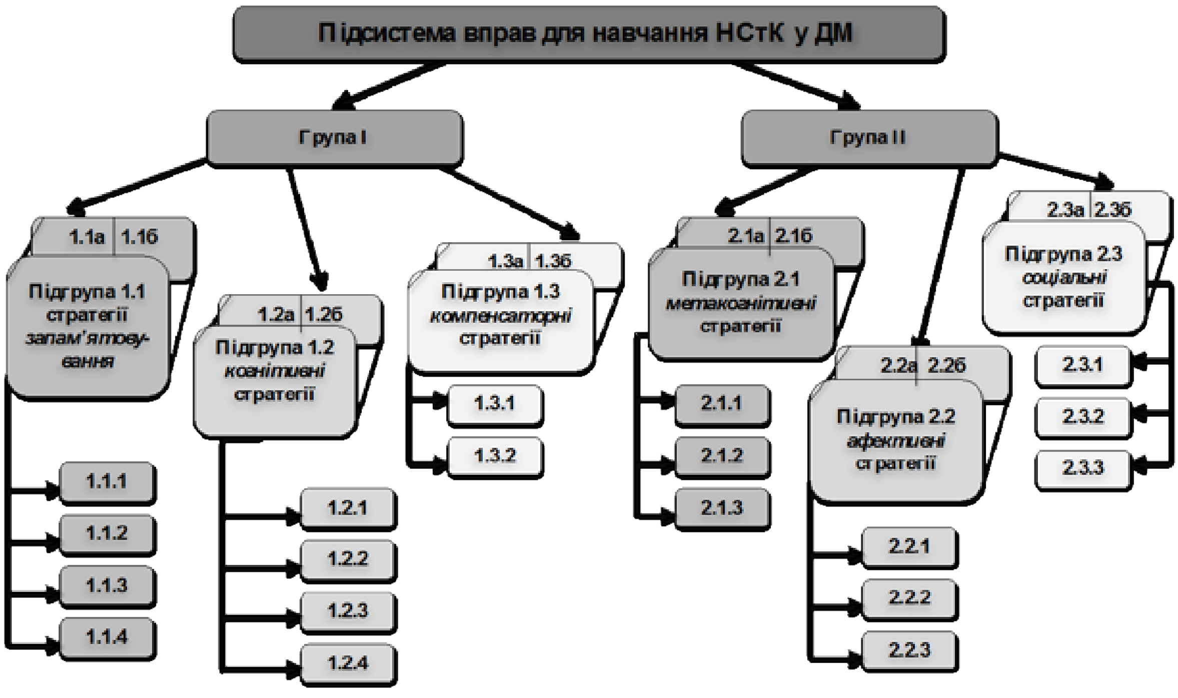

Рис. 1. Підсистема вправ для навчання НСтК у ДМ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

1.1.2.для навчання застосовувати різні способи візуалізації;

1.1.3.для актуалізації засвоєного матеріалу;

1.1.4.для навчання використовувати фізичні реакції та відчуття.

Підгрупа 1.2. для розвитку вмінь застосовувати *когнітивні стратегії*, охоплює такі вправи:

1.2.1. для навчання застосовувати комунікативні стратегії у ДМ;

1.2.2. для навчання одержувати та створювати повідомлення;

1.2.3. для навчання аналізу та аргументації;

1.2.4. для навчання систематизувати чи демонструвати мовний та мовленнєвий матеріал.

Підгрупа 1.3. для розвитку вмінь застосовувати *компенсаторні стратегії*, включає такі вправи:

1.3.1. для навчання застосовувати мовну здогадку;

1.3.2. для навчання долати труднощі, що виникають у процесі спілкування.

Група II включає підгрупи вправ для розвитку вмінь застосовувати *непрямі* стратегії в ДМ:

Підгрупа 2.1. для розвитку вмінь застосовувати *метакогнітивні* стратегії, охоплює такі вправи:

2.1.1 . для навчання використовувати фонові знання;

2.1.2 . для навчання планувати й організовувати власний процес навчання;

2.1.3 . для навчання оцінювати процес і результат навчання.

Підгрупа 2.2. для розвитку вмінь застосовувати *афективні* стратегії, включає такі вправи:

2.2.1. для навчання долати/знижувати тривожність;

2.2.2. для навчання створювати позитивні установки;

2.2.3. для навчання долати негативні емоції.

Підгрупа 2.3. для розвитку вмінь застосовувати *соціальні* стратегії, охоплює такі вправи:

2.3.1. для навчання ставити запитання партнеру по спілкуванню;

2.3.2. для навчання співпрацювати з іншими;

2.3.3. для розвитку емпатії.

Наведемо окремі приклади вправ, що увійшли до створеної нами підсистеми вправ.

Підгрупа 1.1. Вправа 1.1.1.

Вправа: рецептивна, умовно-комунікативна, некерована, з вербальою опорою на пам'ятку-інструкцію, парна, одномовна, аудиторна, нормована в часі, тренувальна.

Мета: розвиток умінь створювати ментальні зв'язки використовуючи стратегії запам'ятовування, які допоможуть користувачеві мови групувати, асоціювати матеріал, на основі якого і будуватиметься розмова.

You are at the workshop on «Teaching English to young learners», which is led by different teacher trainees and experienced teachers from Britain. You want to talk to English students in order to make new friends with natives speakers during the break. Two of young girls are talking about the opera ***Phanton of the Opera*** *by Andrew Lloyd Webber.*

Use memory strategies to start the conversation. If you have read the book or have seen this opera or heard something about the playwriter dwell on it. If not show the interest towards the opera or tell them about other play which have amazed you the most using different expresions like, ***«So, what was it like?», «Go ahead tell me what you think», «I see what you mean», «Sorry, don't take this the wrong way but unfortunately I haven't heard anything about it», «Would you agree with me?», «Oh, really that's amazing!»****.*

Also, you are given the socializing tips below that will help you to start the conversation and dwell on the topic you are interested in.

Don't forget! SOCIALISING!
- ✓ If you see someone wearing a sports cap or jersey, ask how his team is doing.
- ✓ If you see a well-dressed person, pick out a piece of the outfit that gets your attention and ask about it.
- ✓ A bus stop, train station, grocery store, elevator lobby, or post office is a great place to make small talk.

Act out a dialogue with your partner changing the roles.

Підгрупа 2.2. Вправа 2.2.1.

Вправа: рецептивно-репродуктивна, комунікативна, керована, з вербальною опорою на пам'ятку-пораду, парна, одномовна, аудиторна, нормована в часі, тренувальна.

Мета: розвиток умінь застосовувати афективні стратегії – вгамовувати тривогу.

An important first step in learning to manage social anxiety involves better understanding your social anxiety. People with social anxiety disorder tend to fear different types of social situations (e.g., talking to group-mates, speaking in a meeting, going to parties, etc.) and experience different physical symptoms of anxiety (e.g., blushing, sweating, increased heart rate, etc.). Get to know your social anxiety. Take a couple of weeks to notice which situations cause you anxiety and what you experience physically when you are in those situations. It can help to write these things down. It is a lot easier to manage your anxiety when you have a better understanding of it!

Don't forget! SOCIALISING!
- ✓ If you see someone wearing a sports cap or jersey, ask how his team is doing.
- ✓ If you see a well-dressed person, pick out a piece of the outfit that gets your attention and ask about it.
- ✓ A bus stop, train station, grocery store, elevator lobby, or post office is a great place to make small talk.

For example:

Date: *January 12th.*

Situation: *Talking to cashier at grocery story.*

Anxiety Symptoms: *rapid heart rate, dizziness, dry mouth, upset stomach.*

Now, with your partner, discuss these particular situations, what exactly made you nervous? How did you overcome it? What should you do to avoid it for the next time? Do you have your own strategies of lowering your anxiety?

Підгрупа 2.3 Вправа 2.3.2

Вправа: рецептивно-репродуктивна, умовно-комунікативна, некерована, з опорою на пам'ятку-пораду, парна, одномовна, аудиторна, нормована в часі, тренувальна.

Мета: розвиток умінь застосовувати соціальні стратегії – співпрацювати з співрозмовниками.

You will be divided into two groups. Half of the class are travel agents; the other half are tourists.

Tourists: *Find a travel agent and figure out what holidays they have to offer. Ask for detailed information before you book.*

Travel agents: *Think of three different holidays you want to offer and note as many details as you can. Then try to sell your holidays to as many tourists as possible. You may use the information from the previous activities in order the help you with ideas.*

Don't forget!
Use the list of clichés which will help you to focus tourists' attention on your offer or to choose the best holiday trip!

Висновки і пропозиції. Таким чином, ми виділили навички і вмінь НСтК та сформулювали визначення поняття вправи для формування НСтК в процесі ДМ та підсистеми вправ для формування НСтК в процесі навчання англомовного ДМ. Описали декларативні та процедурні знання, дали детальну характеристику й навели приклади видів та типів вправ.

Перспективою дослідження ми вважаємо розгляд об'єктів контролю, критеріїв та параметрів оцінювання рівня сформованості НСтК в ДМ у майбутніх учителів АМ.

Список літератури:

1. Азимов Э. Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. – М. : Изд-во ИКАР, 2009. – 448 с.
2. Бориско Н. Ф. Диалог культур и содержание материалов учебно-методического комплекса / Наталя Федорівна Бориско // Іноземні мови №2 / 1999. – С. 53–57.
3. Гайдукова Л. В. Формування професійно орієнтованої компетенції в діалогічному мовленні у майбутніх учителів англійської мови : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Гайдукова Лілія Василівна. – К., 2008. – 342 с.
4. Ефремова О.А. Индивидуализация обучения как средство формирования коммуникативной компетенции учащихся на уроках русского языка : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Оксана Анатольевна Ефремова. – Новосибирск, 2002. – 253 с.
5. Карева Л. А. Использование стратегической компетенции в процессе обучения устному общению в аспекте диалога культур : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Карева Людмила Александровна. – М., 2000. – 252 с.
6. Кононова В. А Модель формирования стратегической учебной компетенции у студентов первого курса языкового факультета университета (на примере обучения английскому языку) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Валентина Анатольевна Кононова. – СПб., 2009. – 252 с.
7. Коряковцева Н.Ф. Автономия уча¬щегося в учебной деятельности по овладению иностранным языком как образовательная цель / Наталья Федоровна Коряковцева // Иностранные языки в школе. – 2001. – № 1. – С. 9–14.
8. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах : Підручник. – Вид. 2-е, випр. і перероб. / Кол. авторів під керів. С. Ю.Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2002. – 328 с.
9. Ніколаєва С. Ю. Цілі навчання іноземних мов в аспекті компетентнісного підходу / Софія Юріївна Ніколаєва // Іноземні мови : Науково-методичний журнал. – 2010. – Вип. 2. – С. 11-17.
10. Олійник Т. О. Зміст стратегічної компетенції в оволодінні німецькою мовою учнів загальноосвітніх шкіл / Тамара Олександрівна Олійник // Вісник КНЛУ : Серія «Педагогіка та психологія». – К. : Вид. центр КНЛУ, 2002. – Вип. 5. – С. 266–272.
11. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению / Ефим Израилевич Пассов. – М. : Просвещение, 1985. – 207 с.
12. Черниш В. В. Методика формування професійно орієнтованої комунікативної компетенції у студентів мовних спеціальностей / Валентина Василівна Черниш // Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції. – К. : Ленвіт, 2011. – С. 261–299.
13. Ягеніч Л. В. Формування у молодших школярів стратегічної компетенції у процесі навчання англомовного аудіювання : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.02 / Лариса Вікторівна Ягеніч. – К., 2007. – 212 с.
14. Cyr P. Les stratégies d´apprentissage / Paul Cyr. P . : CLE International, 1998. – 181 p.
15. O'Malley J. M. Learning strategy applications with students of English as a foreign language / J. M. O'Malley, A. U. Chamot // TESOL Quarterly. – 1985. – № 7. – P. 557 – 584.
16. Oxford R. L. Language Learning Strategies: what every teacher should know / R. L. Oxford. – Boston : Heinle&Heinle, 1990. – 341 p.
17. Stern H. H. Fundamental Concepts of Language Teaching / H. H. Stern. – Oxford : Oxford University Press, 1983. – 582 p.
18. Stern H. H. Fundamental Concepts of Language Teaching / Hans Heinrich Stern. – Oxford : Oxford University Press, 1983. – 582 p.
19. Wenden A. Learner Strategies in Language Learning / Anita Wenden, Joan Rubin. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 181 p.

Гудыма Ю.П.
Киевский национальный лингвистический университет

УПРАЖНЕНИЯ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ УЧЕБНО-СТРАТЕГИЧЕСКОГО КОМПЕТЕНТНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ

Аннотация
В статье рассматриваются упражнения для формирования у будущих учителей учебно-стратегической компетентности в процессе обучения англоязычного диалогической речи; определены умения и навыки учебно-стратегической компетентности. Дается признание упражнения для формирования учебно-стратегической компетентности, описано декларативные и процедурные знания, отобраны примеры упражнений для формирования у будущих учителей учебно-стратегической компетентности в процессе обучения англоязычного диалогической речи.
Ключевые слова: учебно-стратегическая компетентность, диалогическая речь, подсистема упражнений, будущие учителя.

Gudyma Y.P.
Kyiv National Linguistic University

THE EXERCISES ON THE FORMATION OF THE ENGLISH LANGUAGE TEACHER TRAINEES OF LEARNING STRATEGIC COMPETENCE IN THE SPOKEN INTERACTION

Summary
In the article the subsystem of exercises on the formation of the English language teacher trainees of learning strategic competence in the spoken interaction is studied; skills and the abilities of learning strategic competence are defined. The definition of exercise on the formation of the English language teacher trainees of learning strategic competence in the spoken interaction is given. The declarative and procedural knowledges are described; the examples of exercises on the formation of the English language teacher trainees of learning strategic competence in the spoken interaction are selected.
Keywords: learning strategic competence, interaction, subsystem of exercises, teacher trainees.

УДК 378

ІНТЕГРОВАНЕ НАВЧАННЯ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Даналакій О.Г.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»
Хабюк А.Я.
Національний університет «Львівська політехніка»

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

У статі відкриваються актуальні проблеми української системи освіти у вищих навчальних закладах у контексті інтегрованого навчання. Робиться акцент та відкривається актуальність впровадження такого навчання, особливо в системі природничо-математичних дисциплін. Проводиться короткий огляд закордонного досвіду впровадження інтегрованого навчання в систему освіти старшої школи. Розглядається важливість побудови міждисциплінарних зв'язків між інформатикою та застосуванням ІКТ з предметами природничо-математичного циклу. Розглядаються критерії інтеграції природничо-наукової підготовки для отримання якісного професійного статусу та світогляду студентів. Таким чином висвітлюються основні переваги впровадження та пріоритети інтегрованого навчання природничо-математичних дисциплін у вищих навчальних закладах.
Ключові слова: природничо-математичні дисципліни, інтегроване навчання, міждисциплінарні зв'язки.

Постановка проблеми. Проблема впровадження інтеграції навчання у вищих навчальних закладах важлива і актуальна. Її актуальність продиктована новими соціальними запитами, що висуваються до вищих навчальних закладів і обумовлена змінами в сфері науки і виробництва.

Перед сучасною системою освіти стоїть завдання сформувати інтелектуально розвинуту,

високоосвічену та професійно-конкурентну особистість, яка б володіла цілісним уявленням про світ, розуміла глибину зв’язків процесів та явищ, на які опирається цей світ.

Предметна роз'єднаність стає однією з важливих причин фрагментарності та розірваності світогляду випускників вищих навчальних закладів. Це є найбільш небажаним в умовах сучасного світу, коли переважають тенденції до інформаційної, політичної, економічної та культурної інтеграції. Таким чином, самостійність предметів, їх слабкий зв'язок один з одним породжують серйозні труднощі у формуванні цілісної картини світу у студентів вищих навчальних закладів, таким чином це є перешкодою органічному сприйняттю культури загалом [7].

Аналіз останніх публікацій. До ідеї міжпредметних зв'язків після Я.А. Коменского звертаються різні педагоги, розвиваючи і узагальнюючи її. Так, у Д. Локка ідея інтеграції пов'язана з визначенням змісту освіти, в якому один предмет повинен наповнюватися елементами і фактами іншого.

І.Г. Песталоцці також зазначав особливу небезпеку відриву одного предмета від іншого.

Загальні проблеми природничо-наукової підготовки в вузах обговорювалися в роботах А. Гладун, О. Голубєвої, А. Коржуева, В. Попкова, А. Суханова. У плані розвитку теорії відбору і структурування змісту природничо-наукової освіти вносять істотний внесок роботи В.С. Леднева, який обґрунтовував цю структуру, спираючись на філософські роботи Ф. Енгельса і Б.М. Кедрова і базуючись на системі знань початку другої половини XX ст.

Також проаналізовано літературні джерела з задекларованої проблеми і установлено, що досліджено лише деякі аспекти інтегративного підходу до на-вчання студентів. Це праці, у яких проаналізовано інтеграційні процеси в освіті (О. Сергєєв, С. Гончаренко, Ю. Мальований); інтеграція природничо-наукових знань (В. Разумовський, Н. Буринська, О. Ярошенко, Ю. Дік); внутрішньо-предметна інтеграція (М. Гадецький та ін.).

Мета статті. Є висвітлення актуальності потреби реорганізації системи навчання природничо-математичних дисциплін в вищих навчальних закладах. Показані пріоритети впровадження інтегрованого навчання.

Виклад основного матеріалу. Пріоритетним завданням сучасної української освіти є підготовка молодого покоління до реалій сучасного життя через формування в ній певних компетентностей. Можна виділити інтеграцію навчальних дисциплін як основний із засобів її формування.

За термінологічним словником, інтеграція – процес і результат взаємодії елементів, що супроводжується відновленням, установленням, ускладненням і зміцненням істотних зв'язків між ними на основі достатньої підстави, в результаті чого формується інтегрований об'єкт (система) з якісно новими властивостями, в структурі якого зберігаються індивідуальні властивості вихідних елементів [5].

В даному випадку під інтеграцією розуміється не просто зміна і вдоскона-лення концепції природничо-наукової підготовки, як компонента загальноосвітнього процесу по В.С. Ледневу, а обумовлений суб'єктивними і об'єктивними факторами, перехід до такої структури та змісту природничо-наукової підготовки, яка б відповідала педагогічно адаптованому досвіду професійної діяльності.

Інтегроване навчання ставить перед собою такі завдання:

- сформувати цілісну картину про навколишній світ, систематизувати знання та навики,
- досягти рівня конкурентоспроможної та якісної освіти,
- створити оптимальні умови для розвитку мислення учнів в процесі вивчення загальноосвітніх предметів і предметів професійно – теоретичного циклу;
- активізувати та підтримувати пізнавальну діяльність студентів,

Перевагами інтегрованого навчання є пожвавлення навчального процесу, економія та правильний розподіл навчального часу, позбавлення від перевтоми та непотрібних повторень.

Актуально на сьогоднішній день звернути увагу на міждисциплінарні зв'язки інформатики з іншими дисциплінами. Адже в сучасний процес інформатизації суспільства – це не тільки впровадження ІКТ в проведення занять, а й розширення можливості відкривати суть та зміст інших дисциплін, таких як математика, хімія, фізика, біологія та ін.

Тому найяскравішим прикладом є встановлення зв'язків навчальної інформатики з фізико-математичними дисциплінами. Зв'язки між інформатикою та математикою, інформатикою та фізикою вже містять в собі традиційні аспекти міждисциплінарності, та набувають нового характеру та сенсу. Типовою ситуацією міждисциплінарного зв'язку є, наприклад, застосування математичного апарату як засобу розв'язування пізнавальних проблем фізики чи хімії .

Щоб повною мірою втілити в систему навчання міждисциплінарних зв'язків інформатики та інших дисциплін природничо-математичного курсу, які входять до змісту підготовки студентів вищих навчальних закладів, необхідна якісна та адаптована методична основа. Методичне опрацювання змісту навчальних предметів полягає в узагальнені та систематизації інформації, яка буде надаватися при викладенні різних предметів. Це є підставою для формування переконання суб'єктів навчального впливу про те, що бачення та розуміння реального навколишнього світу формується в процесі пояснення та розуміння його єдиних, загальних законів та принципів, які є базовими та/або спільними для багатьох явищ [2].

Для вдосконалення природничо-наукової підготовки в рамках професійної освіти необхідна, як відзначають педагоги вищої школи, не рання спеціалізація через включення фрагментів знань з фахових предметів, а перенесення особливостей професійної діяльності в процесі навчання на формування умінь при аналізі ситуації, уміння виконувати комплекс розумових операцій, аналоги яких, в тій чи іншій мірі, будуть застосовувати фахівці у своїй професійній діяльності.

Тому особливо сприятливі умови для реалізації міжпредметних зв'язків засобами інтеграції створюються на старших курсах ВНЗ, коли узагальнюються знання студентів, отримані під час

вивчення різних дисциплін на попередніх курсах. Істотним моментом в реалізації міжпредметних зв'язків є виявлення загальних для цілого ряду дисциплін провідних ідей, біля яких доцільно інтегрувати різні види знань і зв'язувати їх в цілісні системи [3].

Такий досвід інтеграції можна спостерігати в системі освіти багатьох європейських країн. Наприклад Фінляндія, яка в рейтингах з оцінки освіти входить в десятку найпрестижніших, проводить реформу освіти в старшій школі за принципом інтегрування та об'єднання. За задумом фінської влади, учень повинен буде сам вибрати, яку тему або явище вивчати, виходячи з уявлень про їх необхідність для подальшого життя. Таким чином, підліткам не треба буде проходити повний курс фізики чи хімії і задаватися вічними питаннями: «А мені це треба?» і «Для чого я все це вчу?»

Замість окремих предметів школярі вивчатимуть події і явища в міждисциплінарному форматі. Так, наприклад, Друга світова війна буде розглядатися з точки зору історії, географії та математики. А при вивченні курсу «Робота в кафе» учні отримають комплексні знання про англійську мову, економіку та знання комунікативних навичок. Така система вводиться для старшокласників починаючи з 16 років [2].

Щодо системи освіти у ВНЗ України, то потрібно ретельно пропрацювати методологічне та методичне забезпечення. Така інтеграція робить виклик сьогоднішній системі освіти, яка склалась в пострадянському суспільстві. Така система дозволяє не спростити суть предмету, як такого чи просто об'єднати його з іншими для економії часу. Вона покликана показати його масштабність та відкрите практичне значення у контексті сучасних потреб суспільства.

Це можна побачити на прикладі інтегрованого навчання природничо-математичних дисциплін. При успішному використанні існуючих взаємозв'язків між дисциплінами можна зробити процес опанування знаннями більш доступним для розуміння, одночасно дотримуючись принципу науковості. Аналогічний зв'язок можна виявити і використати в методах навчання, а саме, використовуючи проблемні ситуації, ігрові методи, дискусії тощо. Ці методи дозволяють краще зрозуміти технічні та технологічні процеси на виробництві, використовуючи знання природничо-математичних дисциплін [4].

Інтеграція природничо-наукової підготовки як компонента вищої професійної освіти призведе до розвитку навичок професійної пізнавальної діяльності, яка повинна бути:

· заснована на природничо картині світу, відповідної сучасної філософії природи;

· здійснювати роботу над науковим стилем природничо-математичної освіти в рамках інтеграційного підходу з урахуванням міждисциплінарних знань;

· провести відбір змісту курсу природничо-математичних дисциплін на основі науково-методичних принципів з метою формування професійної компетенції;

· використовувати принципи інтеграції і наступності в подачі природно математичного матеріалу студентам, як на інформаційному, так і на практичному рівні.

· модель готовності студентів до проведення інтегрованих занять включає в себе три взаємопов'язані компоненти: теоретичний, практичний і психологічний;

· актуалізувати суб'єктну позицію студентів в навчально-виховному процесі;

· апробувати вміння проводити інтегровані заняття природничо-математичних дисциплін спрямовані на розвиток освіти студентів.

· направити на розвиток природничої компетентності фахівця [8].

Ретельно підготовлені завдання з виробничим змістом у процесі вивчення природничо-математичних дисциплін сприяють підвищенню мотивації до навчання, оскільки більшість технічних механізмів, технологічних процесів і прийомів діяльності ґрунтуються на фізичних закономірностях. При здійсненні міжпредметних зв'язків в учнів розширюється кругозір, розвивається логічне мислення, активізується увага, посилюється зацікавленість до предметів, що вивчаються.

Міжпредметні зв'язки забезпечують поглиблене вивчення теоретичного матеріалу і формування в учнів узагальнених наукових понять, допомагають їм застосовувати здобуті знання на практиці, сприяють виробленню вміння знаходити загальні закономірності й відмінності під час аналізу різноманітних процесів. Усе це підвищує ефективність навчального процесу [6].

Висновки. Інтеграція навчання має на меті: у вищій школі закласти основи цілісного уявлення про природу і суспільство і сформувати ставлення до законів їх розвитку.

Таким чином, інтеграція навчання – це процес зближення, зв'язку наук, що відбувається поруч з процесами диференціації. Інтеграція удосконалює і допомагає подолати недоліки предметної системи, і спрямована на поглиблення взаємозв'язків між предметами.

Таким чином, перед педагогікою вищої професійної освіти стоїть проблема формування в процесі навчання, підготовки фахівців відповідного світогляду. Дана проблема може бути успішно вирішена лише на основі формування сучасної природничо-наукової картини світу, побудованої в рамках само організаційної пізнавальної моделі з урахуванням інформаційно-семантичних властивостей матеріальних об'єктів.

Список літератури:

1. http://www.rusnauka.com/SND/Pedagogica/2_vishinskaja%20g.v..doc.htm
2. http://www.independent.co.uk/news/world/europe/finland-schools-subjects-are-out-and-topics-are-in-as-country-reforms-its-education-system-10123911.html
3. Єліна Т.О. Підсилення міжпредметних зв'язків засобами ознакової інтеграції. Інтернет джерело: http://intkonf.org/elina-to-pidsilennya-mizhpredmetnih-zvyazkiv-zasobami-oznakovoyi-integratsiyi/
4. Ємчик Л. Ф. Професійно спрямоване вивчення фізики у процесі підготовки робітників сфери обслуговування: навч.-метод. посіб. / Л. Ф. Ємчик. – К. : Педагогічна думка, 2013. – 144 с.

5. Логопедична онлайн служба. Інтернет джерело: https://korektolog.com/index.php/glossary/Глосарій1/І/Інтеграція-17/
6. Наталя Сосницька. УДК 372.850.22/851:377.1 Особливості викладання природничо-математичних дисциплін у професійно-технічних навчальних закладах. Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки, №1 (52), лютий 2016 р.
7. Туйчиев, Абдужаббор Ашурович, «Педагогическая эффективность интегрированного обучения естественно-математическим дисциплинам в медицинском образованиию». Інтерент джерело: http://www.dissercat.com/content/pedagogicheskaya-effektivnost-integrirovannogo-obucheniya-estestvenno-matematicheskim-distsi
8. «Інтеграція навчального процесу як чинник розвитку пізнавальної активності учнів», Кременчук 2011. Інтернет джерело: http://osvita.ua/school/lessons_summary/proftech/24899/

Даналакий О.Г.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»
Хабюк А.Я.
Национальный университет «Львовская политехника»

ИНТЕГРИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация
В статье открываются актуальные проблемы украинской системы образования в высших учебных заведениях в контексте интегрированного обучения. Делается акцент и открывается актуальность внедрения такого обучения, особенно в системе естественно-математических дисциплин. Проводится краткий обзор иностранного опыта внедрения интегрированного обучения в систему образования старшей школы. Рассматривается важность построения междисциплинарных связей между информатикою и применением ИКТ и предметами естественно-математического цикла. Рассматриваются критерии интеграции естественно-научной подготовки для получения качественного профессионального статуса и мировоззрения студентов. Таким образом освещаются основные преимущества внедрения и приоритеты интегрированного обучения естественно-математических дисциплин в высших учебных заведениях.
Ключевые слова: естественно-математические дисциплины, интегрированное обучение, междисциплинарные связи.

Danalakiy O.G.
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»
Khabiuk A.Y.
National University «Lviv Polytechnic»

INTEGRATED STUDY NATURAL AND MATHEMATICAL SCIENCES IN UNIVERSITIES

Summary
The research paper is about pressing issue of Ukrainian higher education establishments' system in the context of integrational education. The emphasis is made on applicability of integrational education, especially for such subject as Math. There is a short review of the integrational education experience abroad at the high school education system. There is addressed the importance of building connections between Computer Science, Information-Communicational Technologies and Math related subjects. Criteria are reviewed, of integrating academic qualification to receive high quality professional status and world outlook of students. So, the main advantages and priorities of implementation integrational education and Math related subjects learning in higher education establishments are covered.
Keywords: Natural and Mathematical Sciences, integrated learning, interdisciplinary connections.

УДК 378:7.012(045)

ВИСТАВКА ЯК УМОВА СТВОРЕННЯ КРЕАТИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ДИЗАЙНЕРІВ

Дерев'янко Н.В.
Хортицька національна академія

Досліджено креативне освітнє середовище у навчально-виховному процесі професійної підготовки майбутніх дизайнерів. Висвітлені особливості освітнього середовища кафедри дизайну у не мистецькому ВНЗ, підкреслено креативний вектор формування такого середовища. Представлено предметне оформлення креативного освітнього середовища, як організація та проведення групових студентських виставок. Запропоновані види виставок, та їх обґрунтування та включення до навчального процесу підготовки майбутніх дизайнерів.
Ключові слова: освітнє середовище, навчальний-виховний процес, професійна підготовка, майбутні дизайнери, виставка.

Постановка проблеми. Потреби та інтерес суспільства до різних проявів дизайну спричинив появу та відкриття нових шкіл з підготовки майбутніх дизайнерів різних напрямків та рівнів підготовки. Практично кожний ВНЗ, незалежно від загального напрямку підготовки, відкрив на своїй базі відділення або факультет дизайну. Так у Запоріжжі бакалаврів з дизайну готують чотири ВНЗ III-IV рівня акредитації. Але жоден з навчальних закладів не має своїх традицій, а досвід організації навчального процесу дизайнерських спеціальностей обмежується 15-25 роками, та ґрунтується переважно за аналогією підготовки фахівців інших спеціальностей, іноді педагогічного або технічного спрямування.

Провідні мистецькі заклади Харкова, Києва та Львова, в стінах яких добре прослідковується історія їх культурно-мистецького становлення та розвитку, мають свій неповторний мистецький дух. Це характеризується регіональними, історичними особливостями, видатними викладачами та випускниками – митцями міжнародного рівня, результати праці яких створюють атмосферу освітнього середовища, стають наочним прикладом та додатковим стимулом формування креативності і творчості майбутніх дизайнерів. Тому для новостворених дизайнерських шкіл пошук форм та більш ефективних шляхів удосконалення освітнього середовища є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження в галузі освіт-нього середовища представлені в роботах зарубіжних та вітчизняних науковців: Дж. Гібсон, У. Мейс, Т. Менг, М. Турвей, І.Д. Бех, Є.В. Бондаревська, Ю.О. Маркова, О.М. Пєхота, В.В. Рибалка, В.А. Семиченко, В.В. Сєріков, С.О. Сисоєва. Освітнє середовище досліджується як засіб розвитку творчої особистості студента (В.А. Мастерова, С.В. Пимонова, И.А. Подольска), самореалізації особистості (Н.В. Сенченко). Але значення та предметне оформлення освітнього середовища в процесі підготовки майбутніх дизайнерів залишаються вивче-ними недостатньо.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз освітнього середовища кафедри дизайну у не мистецькому ВНЗ, його креативний вектор формування, та предметне оформлення креативного освітнього середовища, яке ми розглядаємо як організацію та проведення студентських виставок.

Виклад основного матеріалу. Під терміном «креативне освітнє середовище» ми, ґрунтуючись на ідеях І.Д. Беха [1], Ю.О. Маркової [4] та ін., розуміємо вузький аспект розгляду цього явища – це особливий вид простору, що характеризується протяжністю, структурністю та тісним зв'язком, взаємодією особистості й середовища навчального закладу, результатом якого є розвиток як індивідуальної, так і загальної культури; це внутрішня структура освітньої реальності навчального закладу, внутрішній порядок, який формує ієрархію інформаційних потоків, систему комунікативних просторів та педагогічних відношень.

Ми, вслід за І.Д. Бехом, визначаємо такі основні механізми створення креативного освітнього простору:

1) соціальне, духовне і предметне збагачення спільної діяльності викладачів і студентів: високо змістовна і в соціальному, і в духовному відношенні, різноманітна в предметному плані спільна діяльність є системоутворювальним чинником гуманістичного, освітнього простору, в якому студенти мають брати участь у спільних групових формах взаємодії, проектах, що мають соціальний смисл та які актуалізують внутрішньо особистісні ціннісні конфлікти;

2) формування позитивного соціально-психологічного клімату студентської групи, в якій кожен переживає почуття спільності, причетності до людської культури, культури українського суспільства, професійного товариства та до особливої студентської субкультури, які поєднують у собі романтику й високу соціальну активність, почуття належності до престижної професійної організації – дизайнерства;

3) інтенсифікація розумових, емоційних і поведінкових компонентів спільної діяльності, які в єдності забезпечують успішний професійний розвиток та навчання;

4) функціональне включення викладачів у спільну діяльність, коригування їх ставлення до студентів, зміну позиції: з класичної, декларативної позиції викладача до позиції рівноправного партнера, який діє відповідно до організованого порядку, ритуалів, прийнятих у освітньому середовищі. Усі ці механізми визначають такі ознаки освітнього середовища як умови формування професійного мислення майбутніх дизайнерів: співпраця, сумісна діяльність, взаємо-

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

дія при умові активної діяльнісної позиції усіх суб'єктів навчального процесу.

Створення нами креативного освітнього простору у ВНЗ передбачало здійснення таких кроків, як коригування змісту професійної підготовки майбутніх дизайнерів, що представлено нами у попередніх дослідженнях [3].

Але, відповідно до філософського розуміння сутності феномену освітнього простору, він повинен мати певне матеріальне оформлення меж для того, щоб людина відчувала його не тільки з духовного, соціально-психологічного боку, а й предметного. Для цього нами пропонуються студентські виставки, починаючи з третього курсу.

Зазначимо, що студентські виставки можливо проектувати починаючи тільки з третього курсу, в зв'язку з тим, що більшість студентів вступає до факультету дизайну без художньої підготовки, тому опанування базовими образотворчими знаннями і навичками розпочинається з основ живопису, рисунку і композиції, формоутворення, кольорознавства. Адже для перетворення знань на уміння і навички необхідний час, тому перший і другий курс відводимо на теоретичнопрактично роботу, на основі якої в подальшому будемо формувати світоглядну індивідуальну та загальну культуру майбутнього дизайнера.

Першим механізмом створення освітнього простору ми визначили спільну діяльність викладачів і студентів. Така співпраця сприяє зближенню всіх учасників навчального процесу, формує мотивацію для досягнення особистісних цілей, являє собою один з шляхів розвитку креативності і творчого потенціалу. Створення психолого-педагогічної атмосфери довіри в навчальному колективі, дає можливість всім учасникам навчального процесу відчути необхідність і значимість кожного та підвищити якість міжособистісної взаємодії.

Щоби створити ефективну модель виховної системи, та як елемент креативне навчальне середовище, педагогу необхідно вивчити особистість студента, потім спільними зусиллями спроектувати задачі навчально-виховного процесу так, щоби студенти стали авторами і творцями образу життєдіяльності. В процесі навчання необхідно розвивати в кожного студента комунікативні навички, за допомогою яких особистість студента стає «прозорою», такою що прочитується педагогом і дає можливість корегувати за необхідністю. Створена таким чином навчально-виховна система буде проникати у всі її компоненти, та створювати необхідний вплив на формування особистості майбутнього дизайнера.

На думку І.В. Давидової, при співпраці та кооперації зменшується кількість внутрішньо-групових конфліктів, знижується ризик виникнення нездорової конкуренції, групового егоцентризму, агресії, створюються постійно діючі умови успішного розв'язання виникаючих як об'єктивних, так і суб'єктивних протиріч [2].

На третьому курсі першого семестру ми пропонуємо майбутнім дизайнерам колективну виставку в межах однієї групи. Відповідно до університетської програми Хортицької національної академії, одним із завдань, якої є проектування та практичне забезпечення системи життєвої та соціальної практики студентів Хортицької національної академії, тема виставки стосується соціальної життєдіяльності студентів. В якості мотивації педагог пропонує декілька тем для обговорення та вибору. Необхідно зауважити, що тільки в першому семестрі теми пропонуються педагогом, наступні теми виставок студентські групи повинні знайти самостійно, таким чином висвітити свій інтерес, дійти згоди в групі, та працювати у спільному напрямку. Також варто зауважити, що актуальність тем для вікових категорій різна, тому особливо цінно, якщо ініціатива йде знизу і теми визначаються власне студентами, тому що педагог не завжди в курсі різноманітних особливостей молодіжної субкультури.

Алгоритм спільної діяльності в підготовці і організації виставки наступний: мета – навчальна задача – групова дискусія – виставка – аналіз спільної діяльності – новий етап розвитку особистості студента. Мета визначається темою виставки, навчальна задача – дисципліною, в рамках якої проводиться виставка, групова дискусія виокремлює концепцію виставки (кількість робіт, техніку, подачу, обґрунтування), виставка – експозиція та презентація виставки, аналіз спільної діяльності – обговорення результатів виставки. Новий етап розвитку особистості студента заключається у збагаченні власного досвіду творчої діяльності, розвитку креативності, уваги, пам'яті і мислення.

На цьому етапі передбачається виставка студентських робіт в межах однієї дисципліни. Це з одного боку спрощує задачу виставки, тому що студенти мислять в межах однієї дисципліни, і міжпредметні зв'язки в даному випадку відсутні. З другого боку така виставка заставляє підійти до теми виставки з різних боків та дає можливість розкрити одну тему, але с позиції кожного індивідуума. Специфіка діяльності дизайнера така, що одне явище чи предмет кожен дизайнер бачить з позиції власних уподобань, отже результат передачі цього явища може бути кардинально різними.

На наступному етапі пропонується колективна виставка в якій необхідно представити роботи в межах декількох дисциплін, де виявити зусиллями різних галузей мистецтва і дизайну одну мету. Як ми вже зауважили вище, тему виставки студентська група повинна визначити самостійно. Виявилось, що цей простий, на перший погляд, крок, досить складно реалізувати майбутнім дизайнерам. Кожен зі студентів має свою світоглядну систему і різний рівень творчих здібностей. Тільки після конструктивної дискусії під керуванням викладача, вдається знайти єдине рішення, а саме тему колективної виставки. Керування педагога в дискусії носить організаційний характер і зовсім не оцінювальний і контролюючий, це допомагає досягти рівності всіх учасників дискусії і сприяє особистісному росту кожного студента.

Другим механізмом створення креативного навчального середовища ми визначили формування позитивного мікро клімату студентської групи, в якій кожен переживає почуття спільності, причетності до культури українського суспільства і професійного товариства – дизайнерства. Це підкреслює виховну траекторію дизайн-освіти, яка направлена на створення гуманістичного на-

вчального середовища, як креативного простору творчого самовираження, самовдосконалення і саморозвитку особистості студента. Необхідність створення такого простору продиктована багатогранністю дизайнерської організації, що визначає, закладену природою, внутрішню потребу особистості в самостабілізації, самовдосконаленні та самоорганізації.

З метою виявлення студентською групою себе частиною особливу молодіжної субкультури, членами престижної і модної сьогодні професійної організації – дизайнерства, студентам пропонується провести виставку на «чужій» території. Це може бути приміщення начальної або художньої школи, інший навчальний заклад, інша кафедра в межах власного ВНЗ. Як ми вже зазначали, предметом нашого дослідження є кафедра дизайну у непрофільному ВНЗ. Почуття причетності до дизайн спільноти у майбутніх дизайнерів сформовано на високому рівні, студенти почувають себе інакшими, творчими, креативними, прогресивними. І навпаки, почуття належності єдиній людській ідеї, українському суспільству необхідно формувати постійними навчально-виховними заходами. Саме тому набуває актуальності підготовка і презентація виставки «для себе і для інших».

За влучним виразом А.У. Хараш, у колективному спілкуванні у людини формуються два смислоутворюючих полюса «смисл для себе» і «смисл для інших», виставка в даному випадку виступає в ролі спілкування з соціумом, який відрізняється за своїм світоглядом [4]. Смисл для себе не потребує ніяких пояснень, існує на рівні підсвідомості і формує креативні творчі здібності майбутнього дизайнера. Смисл для інших вимагає наявність пояснень складових виставки для інших – для одногрупників, для викладачів, для пересічних глядачів. Такий «смисл для інших» формує комунікативні навички, організаційні уміння, розвиває уміння говорити і відстоювати власну позицію.

Виставку на «чужій» території було запропоновано провести у формі виставки соціального плакату. За аналог було взято міжнародну виставку плакату «4-й Блок», що проводилась у Харкові кожні три роки. На виставку необхідно було підготувати плакати, що віддзеркалюють об'єктивні соціальні проблеми сьогодення нашої країни.

Для соціального плакату є характерними формування цілісності в передачі актуальної проблематики, таким чином, мистецтво плаката – це дзеркало механізмів розвитку суспільства. У соціального плакату є два завдання: гуманістичне і освітнє. Перше охоплює соціальні проблеми, в нашому випадку саме українського суспільства, підкреслюючи соціальну значимість і тематичну глибину проблематики. Друге сприяє особистісному розвитку і професійному зростанню, шляхом вирішення дизайн задач в плакаті з повідомлення і акцентування соціальних проблем із формуванням власної активної життєдіяльнісної позиції, щодо вироблення культурних цінностей.

Третім механізмом створення креативного освітнього простору в дизайн-освіті ми визначили інтенсифікація розумових, емоційних і поведінкових компонентів спільної діяльності, які в єдності забезпечують успішний професійний розвиток та навчання.

Аналізуючи наукову літературу з професійного мислення, можна виділити наступний перелік компонентів в структурі професійно-важливих якостей: 1) професійна самосвідомість; 2) професійну спрямованість особистості (професійна мотивація, професійні інтереси); 3) характерологічні особливості (самостійність, відповідальність, працьовитість); 4) емоційно-вольові особливості (рівень самоконтролю, цілеспрямованість); 5) комунікативні особливості (товариськість, комунікативна компетентність).

З метою розвитку вище зазначених професійних якостей нами була запропонована виставка студентських робіт «Антидизайн». Ми трактували термін «антидизайн» не з позиції радикального «протиспоживацького» руху, що виник в Італії в 60-рр. XX ст., а в контексті дизайнерського продукту «як не треба робити», такого, який не відповідає принципам та вимогам дизайнерської діяльності внаслідок їх неврахування через незнання, або через несвідоме нехтування, або через бажання застосувати маніпулятивні технології для збільшення споживацького попиту. Отже, виставка дизайнерських розробок «Антидизайн» – це показ невдалих та низьких за якістю дизайн-продуктів із наступним знаходженням вдалого вірного рішення, аналізом та виправленням помилок.

Для того, щоб уникнути створення негативної атмосфери невірних дизайнерських рішень, виставка презентувалась в аудиторіях кафедри дизайну і була призначена скоріше для дизайнерів початківців, студентів першого-другого курсів, і несла в собі специфічну професійну направленість. «Дизайнерськи помилки» які студенти мали підібрати та презентувати глядачам, майбутні фахівці повинні були відкоригувати та створити успішний проект дизайн-об'єкту. Виставка дизайнерських розробок проходила у два етапи.

Перший етап передбачав самостійну роботу над проектним завданням – підбором антидизайнерського продукту. Роботи, які знайшли майбутні дизайнери, були представлені викладачам та іншим студентам ВНЗ.

Другий етап – це корекція антидизайнерського продукту та презентація оновленого дизайнерського рішення з «омовленням» власної дизайн діяльності, що передбачало відповідь на такі запитання: «Чому перший варіант продукту може вважатися антидизайнерським?», «Які принципи дизайн-діяльності були порушені?», «Які мисленнєві та предметні дії необхідно зробити для коригування дизайнерського продукту?», «Що не вдалось виправити?», «Що було найуспішнішим в процесі коригування?», «Що змінилося в мені у процесі роботи над антидизайнерським продуктом та його зміною?».

На нашу думку обрана форма презентації, в формі дискусії або дизайн перформансу, найбільш ефективно розвиває професійні якості майбутніх дизайнерів. На відміну від пасивного споглядання або одностороннього оцінювання, такий діалог сприяє критичному ставленню до власних робіт, розвитку комунікативних навичок, так необхідні майбутнім дизайнерам, вмінню

донести власну професійну позицію, розширити професійні інтереси, підвищити рівень самоконтролю. Зауваження, отримані від глядачів, в свою чергу розвивають професійну мотивацію та цілеспрямованість, адже бажання донести до глядача з'являється лише в безпосередньому діалозі.

Четвертим механізмом створення креативного освітнього простору, нами запроектовано функціональне включення викладачів у спільну діяльність, коригування їх ставлення до студентів з позиції декларативного викладача до позиції рівноправного партнера, колеги по фаху. Для цього, нами передбачено здійснення такого кроку як проведення спільної студентсько-викладацької виставки. Така спільна виставка може включати роботи декількох студентських груп, при чому різних курсів і декількох викладачів. При підготовці виставки необхідно врахувати професійну готовність студентів, з метою усунення неконструктивної конкуренції, наприклад, між першим и четвертим курсами. Такий підхід дає змогу готувати виставку не під керівництвом педагога, а за участю педагогів, що абсолютно змінює навчально-виховний характер виставки.

Необхідно зауважити, що запропоновані виставки повинні проводитися один раз на рік для однієї студентської групи, з метою не перевантаження студентів і викладачів. Підготовлені роботи для тематичної виставки можуть включати роботи з самостійної роботи з навчального плану, але повинні містити і роботи, які майбутні дизайнери виконували «для себе», без керівництва і корегування педагога. Це орієнтація на виявлення суттєвих, об'єктивно значущих аспектів того, що відбувається навчальному і особистісному житті студентів. Для професійного росту педагога так спільна виставка – це широта розумового світогляду (противага тунельному світосприйняттю); гнучкість та багато варіативність оцінок того, що відбувається (противага чорно-білому мисленню); готовність до прийняття незвичної, суперечливої інформації (противага догматизму); вміння осмислювати те, що відбувається в рамках минулого та майбутнього.

Висновки і пропозиції. Таким чином, аналіз освітнього середовища кафедри дизайну вказує на його навчально-виховну значимість та необхідність створення у не мистецькому ВНЗ. Виставки, їх підготовка та експозиція окрім розвитку професійних якостей майбутніх дизайнерів, забезпечують соціальне, духовне і предметне збагачення спільної діяльності викладачів і студентів, формування позитивного соціально-психологічного клімату студентської групи, функціональне включення викладачів у спільну діяльність. Предметне оформлення освітнього середовища, запропоноване нами у формі різноманітних виставок, удосконалює форми навчально-виховного процесу, та збільшує їх наочність. Перспективи подальших досліджень полягають у аналізі креативного освітнього середовища, як фактору формування готовності майбутнього дизайнера до професійної діяльності.

Список літератури:

1. Бех І.Д. Психологічні засади побудови виховного освітнього простору особистості / І.Д. Бех // Личность в едином образовательном пространстве: сб. научн. статей I Международного образовательного форума (Запорожье, 5-7 мая 2010). – Запорожье: ООО "ЛИПС" ЛТД, 2010. – С. 12-15.
2. Давидова И.В. Учебное сотрудничество студентов педвуза как условие развития их творческого потенциала / И.В. Давыдова // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/uchebnoe-sotrudnichestvo-studentov-pedvuza-kak-uslovie-razvitiya-ih-tvorcheskogo-potentsiala
3. Дерев'янко Н.В. Педагогічні умови формування проектно-образного мислення майбутніх дизайнерів у вищому навчальному закладі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук спец: 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / Н.В. Дерев'янко. – Запоріжжя, 2010. – 20 с.
4. Маркова О.Ю. Идеальные модели и реальность образовательного процесса (социально-философский анализ) / Маркова О.Ю. – СПб.: Пи-тер, 2001. – 96 с.
5. Хараш А.У. Личность, сознание и общение: к обоснованию интерсубъективного подхода в исследовании коммуникативных воздействий / А.У. Хараш. – Москва, 1995 // Хрестоматия по педагогической психологии / сост. А.И. Красило, А.П. Новгородцева. – Москва : Международная педагогическая академия, 1995. – С. 216-227.

Деревянко Н.В.
Хортицкая национальная академия

ВЫСТАВКА КАК УСЛОВИЕ СОЗДАНИЕ КРЕАТИВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ДИЗАЙНЕРОВ

Аннотация
Исследована образовательная среда в учебно-воспитательном процессе профессиональной подготовки будущих дизайнеров. Освещены особенности образовательной среды кафедры дизайна в не художественном вузе, подчеркнуто креативный вектор формирования такой среды. Представлено предметное оформление креативной образовательной среды, как организация и проведение групповых студенческих выставок. Предложены виды выставок, их обоснование и включение в учебный процесс подготовки будущих дизайнеров.
Ключевые слова: образовательная среда, учебно-воспитательный про-цесс, профессиональная подготовка, будущие дизайнеры, выставка.

Derevyanko N.V.
Zaporizhja Khortiza National University

EXHIBITION AS CREATION CONDITION OF THE CREATIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE PREPARATION OF DESIGNERS

Summary
Creative educational environment in the educational process of training future designers were studied. Especially ties of the educational environment in the Department of Design which is not art university were shower highlighted the creative vector of formation of such an environment. Creative educational environment as the organization and conduct of the student group exhibitions were presented. Offered kinds of exhibitions were their rationale and the inclusion in the educational process of training future designers.
Keywords: educational environment, educational process, training, future designers, exhibition.

УДК 372.881.111.1:61-057.875

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ КОЛЕДЖІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Деяк Ю.М.
Київський медичний коледж № 3

Формування професійної спрямованості студентів-медсестер є важливим завданням для викладачів як профільних, так і гуманітарних дисциплін медичного коледжу, зокрема – іноземної мови. У статті наведено аналіз поняття «професійна спрямованість», визначено структуру та компоненти професійної спрямованості Стаття характеризує можливі шляхи розвитку професійної спрямованості студентів – медсестер на заняттях з іноземної мови відповідно до початкового рівня професійної спрямованості студентів. Автори опираються на особистий досвід, а також аналіз вітчизняної та іноземної літератури. Запропоновані дані будуть корисними як викладачам медичних ВНЗ, так і всім іншим викладачам профільних ВНЗ із спеціалізацією.
Ключові слова: професійна спеціалізація, коледж, 1-2 рівень акредитації, структура, компонент, емоційний, мотиваційний, регуляційний, когнітивний, інтерактивні методи, мотивація студента.

Постановка проблеми. Проблема професійної спрямованості є актуальною для будь-якої професії. Проте, для медичного персоналу вона є особливо важливою, так як від діяльності цієї професії залежить життя людини, і недостатньо сформована професійна спрямованість може призвести до летального наслідку для пацієнта. Невчасно виконана чи некоректно проведена процедура може вбити людину. Саме тому дуже важливим є формування високої професійної спрямованості у майбутніх медсестер та фельдшерів, або ж тотальна корекція та формування нової професійної спрямованості за її відсутності у студентів медичного коледжу. Проблема формування професійної спрямованості стосується не тільки психологічної служби коледжу, та викладачів профільних дисциплін, проте всіх гуманітарних предметів, на заняттях з яких викладачі можуть сприяти формуванню високої пізнавальної спрямованості. Нами було проаналізовано, як викладач іноземної мови може визначити професійну спрямованість студентів медичного коледжу та якими методами можливо сприяти підвищенню рівня професійної спрямованості вищеназваних студентів.

Аналіз публікацій. Питання професійної спрямованості навчання у ВНЗ вивчали численні вітчизняні та іноземні вчені та педагоги: А.О. Вербицький, Н.І. Гез [1], М.І. Лісовий [3], С.П. Крегжде, А.І.Мельник [4] та інші. А.І. Мельник [4] вважає, що спрямованість займає центральне місце у структурі особистості та визначає характеристику особливостей її поведінки. О.В. Киричук та Г.І. Щукіна вважають, що пізнавальна спрямованість охоплює коло тих потреб особистості, що пов'язані з потребою у пізнанні, пошуку нових знань, допитливістю, самостійністю, подоланням перешкод, пізнавальною активністю. На підставі аналізу численних праць ми сформулювали визначення професійної спрямованості як спрямованості, в основі якої лежить професійний інтерес, що набуває особливої інтенсивності у поєднанні з пізнавальним. К.А. Мітрофанова розглядає професійну спрямованість як співвідношення нахилів до певної діяльності та здібностей до неї [5] ; Н.А. Сура – як ставлення молодої людини до певних видів праці, професії [6]; С.П. Крегжде – як інтерес до професії; М.І. Лісовий – як схильність займатися професією [3].

Мета статті – визначити структуру та компоненти професійної спрямованості, охарактеризувати можливі шляхи розвитку професійної спрямованості студентів – медсестер на заняттях з іноземної мови відповідно до початкового рівня професійної спрямованості студентів.

Виклад основного матеріалу. Професійна спрямованість студентів медичного коледжу охоплює питання їх майбутньої професійної діяльності, теоретичного та практичного аспекту, комунікативного та емоційно-вольового аспектів. Завданням ВНЗ 1-2 рівня акредитації є розвинути або «з нуля» професійну спрямованість студентів, яка забезпечить їх висококваліфіковану подальшу професійну діяльність. Це успішно досягається викладачами профільних предметів та психологом ВНЗ, проте викладачі гуманітарного циклу також повинні активно сприяти формуванню даної характеристики [5].

Зважаючи на творчий характер предмета «Іноземна мова» у медичному коледжі, а також переважанню інтерактивних методів викладання, як-то ділові ігри, конференції, імітація роботи, зауважимо, що викладачі іноземної мови мають більше можливостей для формування професійної спрямованості студентів під час занять з іноземної мови [4].

Визначальним у формуванні професійно-пізнавальної спрямованості студентів-медиків є питання спеціалізації тематики та змісту дидактичних матеріалів з іноземної мови, зв'язок з профілюючими дисциплінами.

Для визначення шляхів та методів формування професійної спрямованості студентів медичних коледжів ми визначили та описали основні компоненти професійної спрямованості [3], наведені в таблиці 1.

Вищенаведені чотири компонента було описано та досліджено. Так, ми виявили, що пізнавальний компонент виражений в активному ставленні до пізнавальної діяльності, яке пояснюється прагненням глибше пізнати зміст професійної освіти. Це – потреби особистості у знаннях, здатність до набуття знань та пізнавальний інтерес як необхідний мотивом діяльності, що визначає пізнавальне ставлення особистості до професії.

Ми вважаємо, що емоційно-вольовий компонент обумовлений емоційною активністю, яка характеризується суб'єктивними переживаннями, установками в поведінці, задоволенням чи незадоволенням від виконаної роботи. Це – інтенсивність професійних мотивів, які охоплюють бажання що-небудь дізнатися про професію, але можуть перерости в глибокі професійні інтереси. Вольовий компонент передбачає впевненість особистості у подоланні труднощів при оволодінні професією.

На нашу думку, мотиваційний компонент охоплює оцінку місця професійної та пізнавальної мотивації у загальній структурі мотивів, набуття адекватного особистісного смислу професійної діяльності, особистісне ставлення, ступінь активності при реалізації професійних планів.

Діяльнісний компонент характеризується стійким ставленням особистості до професійної діяльності, яке включає потребу в пізнавальній діяльності щодо оволодіння професією, бажання вивчати не лише програмний матеріал, і виявляється в готовності особистості застосовувати знання та набуті вміння в майбутній професійній діяльності, досягати цілей щодо оволодіння професією.

Усі вищенаведені показники є тісно взаємопов'язані, тільки поєднання розвитку всіх чотирьох компонентів забезпечує високу професійну спрямованість майбутніх медсестер. Недостатній розвиток одного з компонентів(наприклад, когнітивного) при високому розвитку всіх інших(високій мотивації до навчання, добре сформований емоційний сфері) призведе до навчання недостатньо професійно компетентного фахівця(коли у студент багато бажання, проте він не вміє навчатися). Тому робота з формування професійно-пізнавальної спрямованості має бути зорієнтована на гармонійний взаємозв'язок з усіма її змістовими компонентами: знаннями, потребами, мотивами, інтересами, цілями щодо оволодіння професією, що виявляється через переконання, поведінку, спілкування студентів-медсестер з викладачами, зокрема – іноземних мов.

На підставі аналізу успішності студентів з предмету «Іноземна мова» та аналізу загальної успішності студентів з профільних дисциплін та вищенаведеної характеристики компонентів про-

Таблиця 1

Основні компоненти професійної спрямованості студентів медичних коледжів та шляхи їх формування

№	Компонент професійної спрямованості	Структура компонента	Шляхи формування
1	Пізнавальний (когнітивний).	Ставлення студента до процесу професійного навчання, вміння навчатись, гнучкість, творчість мислення, здатність засвоювати теоретичні знання та практичні вміння та навички, розвинена увага, уявлення, пам'ять, високий рівень інтелекту.	Під час усього навчального процесу, застосування класичних та інноваційних методів викладання, тренінгові завдання на розвиток пам'яті, уваги, уяви.
2	Емоційно-вольовий.	Тип темпераменту студента, спрямованість на інтра- екстра-вертованість, кінестетичність, здатність до емоційного самоконтролю та емоційної саморегуляції, показник емпатійності студентів.	Розвиваючі вправи, ділові ігри, психологічні вправи.
3	Мотиваційний.	Мотивація студента до вибору професії, навчання та майбутньої професійної діяльності.	Практичні заняття з профілюючих дисциплін, тренінгові вправи, ділові ігри.
4	Діяльнісний.	Власне практичні вміння та навички, та здатність студента виконувати практичні маніпуляції. Прагнення розвивати вміння та навички.	Практичні заняття з профілюючих дисциплін, цикл психо-корекційних тренінгових вправ, розвиток мотиваційного компонента.

фесійної спрямованості нами були виділені три основні групи студентів відносно їх сформованості професійної спрямованості: з високим рівнем, з середнім рівнем та з низьким рівнем. У визначених групах на заняттях з іноземної мови викладачем було проведене усне опитування студентів у формі бесіди для з'ясування мотивів їх навчання та деяких інших психолого-педагогічних характеристик.

Виявили, що в групі з високим показником успішності та високою мотивацією до навчання студенти виявили абсолютно свідомий та незалежний від сторонньої думки вибір навчального закладу, чіткі уявлення про медичну професію та усвідомлення потреби в її виборі; професійні наміри чітко альтруїстично виражені із визначенням конкретних шляхів подальшого професійного навчання та працевлаштування.

Високий інтерес до пізнання та здатність навчатись новому в даній групі поєднується з високою саморегуляцією професійної діяльності, такі студенти часто виявляють час остійність та творчість, однаково добре працюють самостійно та в команді. Студенти характеризуються позитивною психологією, позитивним ставленням як до подальшої професійної діяльності, так і до процесу навчання у коледжі, усвідомлюють важливість вивчення іноземної мови для подальшої конкурентоспроможності на світовому ринку праці або кращого працевлаштування в Україні.

У студентів з високою професійною мотивацією спостерігається прагнення навчатись новому, застосовувати нові, креативні рішення, зацікавленість у вивченні професійно спрямованої лексики, аудіювання медичних текстів, читання медичної літератури.

Групу студентів з середнім рівнем сформованості професійної спрямованості становили студенти із середнім балом 4,1-3,8, що відповідало наявності 1-2 задовільних оцінок при інших добрих та відмінних показниках. У даної групи професійні інтереси не є стабільними та не впливають на пізнавальну діяльність; професійні наміри мають певне вираження із визначенням окремих шляхів подальшого професійного становлення у сфері медицини. У цих студентів спостерігається прагнення до здобуття професії, проте пізнавальна активність не розвинена достатньо, відповідно, результативність навчання не є високою. Студенти час від часу, несистематично виявляють інтерес до вивчення предметів, зокрема іноземної мови, проте не досягають систематичних результатів. Дану групу характеризує висока спрямованість на здобуття високої оцінки, ситуація, коли навчальний процес не відіграє великого значення, проте студент спрямований на отримання високої оцінки.

Групу студентів з низьким рівнем сформованості професійної спрямованості (середній бал 3,4 та нижче, багато незадовільних оцінок, часті пропуски занять характеризує зовнішній вибір професії(за порадою батьків, знайомих), не виражені професійні наміри та матеріально-прагматична мотивація подальшої професійної діяльності, «розмиті» професійні уявлення, низькі показники пізнавальної діяльності, низька загальна успішність, відсутність потреби в пізнавальній діяльності.

Усна співбесіда виявила, що у даних студентів спостерігається негативне ставлення до вивчення ІМ; сумніви щодо перспектив застосування мови у майбутній професії; відсутність мотивації працювати самостійно над удосконаленням мови; низький рівень активності на заняттях з ІМ. Тобто, студенти не розуміють мотиви вивчення іноземних мов, на зразок «Я збираюсь бути медсестрою, а не перекладачем». Єдиним мотивом до вивчення іноземної мови є отримання високої оцінки.

Виходячи з отриманої інформації, нами було визначено два основних етапи формування чи корекції професійної спрямованості у студентів, зокрема на заняттях з іноземної мови.

До першого етапу належить формування первинного епізодичного інтересу до професії, де важливу роль відіграє позитивне емоційне зовнішнє підкріплення. Другим етапом є формування стійкого ініціативного інтересу, на якому відбувається взаємоперехід від професійної практичної до активної пізнавальної діяльності.

Для здійснення першого етапу на заняттях з іноземної мови викладачу необхідно пояснити студентам важливість вивчення іноземної медичної мови, подальші перспективи кар'єрного росту при знанні ІМ, перспективи подальшого самовдосконалення при роботі з іноземними джерелами, взаємозв'язок між гарним працевлаштуванням та знанням іноземної мови. Також варто застосовувати інноваційні методи викладання, інтерактивні технології, імітацію професійної діяльності, ділові ігри, проводити обговорення, роботу в малих групах, застосовувати метод проектів, створення кейсів, тощо. Окрім цього, викладачу слід приділити увагу студентів організації їх навчання, визначити послідовність підготовки до занять, виконання домашнього завдання. Варто пам'ятати, що студенти коледжу є колишніми школярами, для яких перехід від шкільної освіти до вищої є досить важким.

На другому етапі викладач має, із постійним застосуванням інтерактивних технологій та високій мотивації студентів, підкріплювати сформоване ставлення до професійної діяльності у поєднанні із ставленням до вивчення іноземних мов. Досить корисним є бесіда з носієм англійської мови- фахівцем медицини, або груповий проект, який було би відтворено перед навчальним закладом у формі заходу(брейн-ринг, конференція, вистава).

Висновки. Отже, аналіз сучасної психолого-педагогічної та деонтологічної літератури показав, що професійна спрямованість – це спрямованість, в основі якої лежить професійний інтерес, що набуває особливої інтенсивності у поєднанні з пізнавальним. Професійна спрямованість студента медичного коледжу має на увазі його спрямованість до виконання роботи медсестри чи фельдшера, у поєднанні із постійним прагненням самовдосконалення. Нами було виявлено 4 основних компонента професійної спрямованості: когнітивний, емоційно-вольовий, мотиваційний та діяльнісний. На підставі вищенаведених характеристик та аналізу успішності студентів нами було виділено 3 основні групи студентів: з низьким, середнім та високим рівнем успішності. Відповідно до проведеної бесіди з усіма групами

ми встановили два етапи формування та корекції професійної спрямованості студентів на заняттях з ІМ: встановлення позитивного емоційно-вольового ставлення до професії та вивчення ІМ та постійне підкріплення даного ставлення шляхом застосування креативних творчих методів.

Список літератури:

1. Гез Н.И. Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований / Н.И. Гез // Иностранные языки в школе. – 1985. – № 2. – С. 17-24.
2. 2.Зязюн І.А. Педагогічна майстерність / І.А. Зязюн // – К.: Вища школа, 2004. – 422 с.
3. Лісовий М.І. Критерії і рівні сформованості культури професійного мовлення у студентів вищих медичних навчальних закладів / М.І. Лісовий // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – Київ – Вінниця, 2005, Вип. 7. – С. 370-376.
4. Мельник А.І. Мотивація вивчення іноземної мови студентами медичного училища/ А.І.Мельник // Мовна освіта в контексті Болонських реалій: Тези доповідей наукової конференції кафедри ЮНЕСКО КНЛУ, 24-25 лютого 2005 р. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2005. – С. 112-114.
5. Митрофанова К.А. Применение активных методов при обучении иностранным языкам в медицинском вузе / К.А. Митрофанова, Е.А. Пенькова // Современные технологии обучения и воспитания в медицинском вузе: материалы 12 межрегион. учеб.-метод. конф., Архангельск, 26 апр. 2007 г. / Северный гос. мед. ун-т. – Архангельск: Изд-во СГМУ, 2007. – С. 27-28.
6. Сура Н. А. Навчання студентів університету професійно орієнтованого
7. спілкування іноземною мовою 2005 года: Автореф. дис...канд. пед. наук: 13.00.04. , Луганськ, 2005.

Деяк Ю.М.
Киевский медицинский колледж № 3

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКИХ КОЛЛЕДЖЕЙ НА ЗАНЯТИЯХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация
Формирование профессиональной направленности студентов- медсестер является важным заданием для преподавателей как профильных, так и гуманитарных дисциплин медицинского колледжа, в частности- иностранного языка. В статье приведен анализ понятия «профессиональная направленность», определена структура и компоненты профессиональной направленности, а также охарактеризованы возможные пути развития профессиональной направленности студентов-медсестер на занятиях иностранного языка соответственно их начальному уровню профессиональной направленности. Авторы основываются на личном опыте, а также анализе отечественной и иностранной литературы. Предложенные данные будут полезными как преподавателям медицинских ВУЗов, так и другим преподавателям профильных ВУЗов со специализацией.
Ключевые слова: профессиональная специализация, колледж, 1-2 уровень аккредитации, структура, компонент, эмоциональный, мотивационный, регуляционный, когнитивный, интерактивные методы, мотивация студента.

Deyak Yu.M.
Kyiv Medical College # 3

SOME PECULIARITIES OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF THE MEDICAL COLLEGE STUDENTS AT THE FOREIGN LANGUAGE CLASSES

Summary
The professional development and growth of the nurse students is an important task not only for the basic subjects teachers, but for the humanitarian cycle teachers in a medical college. The article analyses the notion of "professional development and direction", and defines its structure and the main components of the professional development, characterizes possible ways of nurse students' professional development at the foreign language classes, according to the initial level of the career choice. The authors refer to their personal experience as well as to the analysis of the native and foreign literature. The offered information will be useful for both medical educational institutions teachers and teachers of other specialized institutes.
Keywords: professional specialization, college, the 1st-2nd accreditation levels, structure, component, emotional, motivation, regulation, cognitive, interactive methods, motivation of the student.

УДК 378.04:338.48

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ БАКАЛАВРІВ З ТУРИЗМУ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЗІ СПОЖИВАЧАМИ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

Дишко О.Л.
ПВНЗ «Академія рекреаційних технологій і права»

У статті проаналізовано систему поглядів науковців щодо особистісних та професійних якостей бакалавра з туризму, зумовлених потребами суспільства у висококваліфікованих, професійно компетентних фахівцях. Охарактеризовано професійно-особистісні якості студентів-туристів у процесі професійної взаємодії зі споживачами туристичних послуг. Пропонується авторське визначення поняття «професійна взаємодія зі споживачами туристичних послуг». Визначається зв'язок між розвитком професійно-особистісних якостей та ефективністю професійної взаємодії з клієнтами. Наведено результати анкетування співробітників туристичних підприємств щодо визначення окремих аспектів підготовки бакалаврів з туризму.
Ключові слова: бакалавр з туризму, професійна підготовка, професійно-особистісні якості, професійна взаємодія, споживачі туристичних послуг.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку туристичного ринку зростають вимоги до особистісних і професійних якостей бакалаврів з туризму, які покликані забезпечувати конкурентоспроможність фахівців для успішного здійснення професійної діяльності. За цих умов вища освіта має формувати у фахівців з туризму якості, які відображають його професійні знання, і якості, що задовольнять споживачів туристичних послуг. Адже конкурентоспроможність фахівців з туризму визначається можливістю реалізації професійних і особистісних якостей працівника сфери туризму у процесі професійної взаємодії з клієнтами, що сприяє його професійній самореалізації та кар'єрному зростанню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні аспекти проблеми професійної підготовки кадрів для туристичної сфери аналізували у своїх наукових працях О. Баглай, О. Бейдик, А. Віндюк, М. Галицька, Р. Загнибіда, Л. Козак, В. Лозовецька, О. Любіцева, М. Мальська, Л. Сакун, Т. Сокол, В. Федорченко, Н. Фоменко, Г. Цехмістрова та ін. Деякі особливості ж практичної підготовки фахівців з туризму розглядали А. Волкова, Л. Поважна, Н. Хмілярчук, М. Черезова, Г. Щука й ін. Водночас аналіз фахової літератури дає підстави констатувати, що дослідження, які б безпосередньо стосувалися проблеми розвитку професійно-особистісних якостей бакалаврів з туризму до професійної взаємодії з клієнтами, поки що відсутні.

Мета статті полягає в теоретичному аналізі професійно-особистісних якостей бакалаврів з туризму у процесі професійної взаємодії зі споживачами туристичних послуг, а також висвітленні результатів анкетування співробітників туристичних підприємств щодо означеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Одним із стратегічних завдань реформування освіти в Україні є підготовка бакалаврів з туризму з різнобічними та глибокими професійними знаннями й уміннями, здатних до постійного поповнення й оновлення знань, підготовлених до професійної взаємодії з клієнтами. Розв'язання цього завдання передбачає психолого-педагогічне обґрунтування змісту і методів навчально-виховного процесу, спрямованого на розвиток професійно-особистісних якостей фахівців з туризму.

Сучасна система професійної освіти майбутніх фахівців сфери туризму, як вважає М. Черезова, орієнтована на створення фундаменту для становлення студента як майбутнього професіонала, якому притаманні компетентність, висока духовна культура, мобільність, уміння вільно орієнтуватися в новітніх досягненнях науки та практики, високий рівень розвитку морально-етичних якостей і професійної етики. За таких умов суттєво підвищуються вимоги до формування таких якостей особистості майбутніх фахівців сфери туризму, як професіоналізм, відповідальність, ініціативність, комунікабельність, креативність, моральність [11, с. 9].

Водночас, пріоритетним завданням професійної підготовки кадрів в галузі туризму є сформувати майбутнього фахівця з стратегічним мисленням, яке необхідне для здійснення в професійній діяльності адекватних виконавських рішень [7].

Кваліфікація кадрів у туризмі, на думку фахівців, має визначатися за двома критеріями: професійним та особистісним. Причому вимоги особистісного характеру можуть бути загальними (порядність, тактовність, витримка, почуття гумору тощо) та професійно значимими (комунікабельність, відповідальність, доброзичливість, культура поведінки та мовлення, знання поезії, літератури, драматургії, образотворчого мистецтва, фольклору, деяких питань економіки, політики). Разом з тим необхідно зважати на те, що відповідні риси характеру формують мотивацію при виборі професії. Отже, вже на перших етапах професійної орієнтації потрібно виявляти людей, потенційно здатних до роботи в даній галузі [9, с. 59].

В. Бебик слушно зауважує, що фахівцям туристичної сфери повинні бути притаманні: різноманітні особистісні якості (комунікаційні, інтеграційні, високий рівень емоційної інтелігентності); високі стандарти поведінки; вміння управляти людьми; системне мислення; вміння вчитися в інших та адаптувати рішення до ситуацій; відкритість; готовність до безперервного навчання; здатність знаходити спільну мову; вміння діяти

у полікультурному оточенні; вміння управляти змінами [2, с. 109].

Майбутні фахівці туристської галузі повинні також вміти «працювати в команді, бути комунікабельними, самостійно вирішувати нестандартні виробничі завдання, креативно мислити, генерувати нові ідеї, уникати будь-яких конфліктних ситуацій, уміти швидко з них виходити» [3].

Аналіз теорії і практики фахової підготовки фахівців сфери туризму, котрі безпосередньо спілкуються з клієнтами, дозволив визначити Л. Грибовій перелік комунікативних умінь, якими має оволодіти фахівець з туризму у процесі розв'язання сучасних професійних завдань До них вона відносить: уміння «читати» невербальні виразні рухи співрозмовника, за особливостями міміки розпізнавати його емоційний стан, мотиви поведінки і наміри; вміння рефлекторно і нерефлекторно слухати співрозмовника і ставати на його точку зору; за зовнішністю визначати тип особистості, особливості темпераменту і характеру, інтелектуальний і культурний рівень; обирати найбільш доцільний стиль спілкування; попереджати і розв'язувати міжособистісні конфлікти, обирати оптимальну стратегію поведінки у конфліктній ситуації; визначати оптимальну соціально-психологічну дистанцію у спілкуванні із співрозмовником, забезпечувати необхідний рівень персоналізованості і статусної регламентованості спілкування; впливати на співрозмовників, наполягати на своєму; знаходити емоційний контакт, налагоджувати відносини взаємної довіри і симпатії, виявляти доброзичливість і тактовність у стосунках з людьми [4, с. 11-12].

Одночасно, фахівець із туристської діяльності повинен мати високий потенціал управлінської і виконавської діяльності, реалізований у різних напрямках туристської, рекреаційної і спортивної роботи, орієнтуватися в різноманітних соціально-економічних і організаційно-технічних проблемах. Він має володіти економічним мисленням, господарською обачністю і заповзятливістю, навичками аналітичної оцінки ситуації, ініціативністю і соціальною активністю, знаннями з психології та конфліктології [8, с. 10].

Належне забезпечення туристичної галузі висококваліфікованими фахівцями, як зазначають Г. Балабанов та Р. Гришко, вимагає від вищих навчальних закладів (ВНЗ) підготовки фахівців нової генерації, які вільно володіють сучасними інформаційними технологіями і спеціальними програмними продуктами, іноземними мовами, добре знають організацію роботи туроператорів, турагентів і механізм взаємодії між ними, здатні швидко і грамотно підготувати основні типи документів, уміють спілкуватись з клієнтами і партнерами, приймати рішення у нестандартних ситуаціях на ринку, розробляти групові та індивідуальні тури і розраховувати їхню вартість, впевнено володіють навичками аналітичної, дослідницької та маркетингової діяльності, є носіями високої культури [1].

Як наголошує Г. Цехмістрова, «в жодній галузі індустрії, крім туризму, немає такої кількості працівників, які постійно перебувають у безпосередніх контактах зі споживачами її продукції. Тому людський фактор, особистісний капітал – кваліфікація, досвід, інтелект, моральна відповідальність, толерантність, ввічливість, сумлінне ставлення до своєї роботи в туризмі – посідають домінуючу позицію і відіграють кардинальну роль» [10, с. 68].

Згідно з позицією Ю. Пенца, фахівцю з туризму передусім мають бути притаманні: потреба або прагнення брати на себе відповідальність за перебіг подій, вміння стійко зустрічати зміни; усвідомлення, в якому напрямі слід спрямувати; вміння переконувати інших, залучати до цієї справи й тих, з ким він безпосередньо не працюватиме, але хто підтримає його плани; вміння набувати досвід, робити висновки, не залишаючись «в'язнем минулого»; здатність покладатися на себе у складних ситуаціях, не сподіватися на інших, готовність приймати самостійні рішення та втілювати їх у життя [12, с. 113].

Водночас, В. Лозовецька виділяє такі професійно значущі якості фахівця туризму:

1. Психологічні: емпатія (здатність до співпереживання), емоційність (в межах норми професійного колективу), аутентичність, відкритість (по відношенню до інших, нових підходів до організації праці), терпимість, розвинута інтуїція, стійкість до стресу, розвинуте сприйняття.
2. Мисленнєві: аналітичність, рефлексивність, швидкість реакції, креативність, спостережливість, критичність мислення, цілісність мислення.
3. Поведінкові: комунікабельність, ініціативність, здатність до імпровізації, здатність до релаксації, здатність до підприємництва, готовність до ризику, управлінських дій, особистісної відповідальності за результати праці [6].

Отже, фахівці називаючи численні якості, якими має володіти бакалавр з туризму, не вказують на важелі, які б сприяли їхньому формуванню чи розкриттю, тобто не аналізують мотиваційний аспект розвитку цих якостей.

На нашу думку, становлення бакалавра з туризму як професіонала тісно пов'язане з розвитком його професійно-особистісних якостей, що є важливим у практичній діяльності фахівця з туризму. Отож формування професійно-особистісних якостей студента-туриста під час навчання є однією з головних цілей підготовки кваліфікованого фахівця з туризму, здатного високоякісно виконувати свої функції, володіти високою культурою, мати ґрунтовні знання, необхідні для успішної професійної взаємодії зі споживачами туристичних послуг.

Зауважимо, що під поняттям «професійна взаємодія зі споживачами туристичних послуг» ми розуміємо цілеспрямований динамічний процес безпосереднього або опосередкованого впливу на осіб, які мають намір замовити, замовляють або використовують окремі чи комплексні послуги суб'єктів туристичної індустрії [5, с. 25].

При цьому розвиток професійно-особистісних якостей бакалаврів з туризму у процесі професійної взаємодії зі споживачами туристичних послуг мотивуються цінностями студентів при виконанні професійної діяльності. Це, зокрема, мотивація до самовдосконалення й саморозвитку, ціннісне сприйняття і розуміння важливості професійної взаємодії для туристської діяльності; системні, глибокі та ґрунтовні професійно важливі знання, необхідні бакалавру з туризму для професійної взаємодії з клієнтами; чітко сфор-

мовані проектувально-конструктивні, виконавські й аналітико-рефлексивні уміння та навички студента з професійної взаємодії зі споживачами туристичних послуг; яскраво виражені професійно важливі якості, комунікабельність, компетентність у розв'язанні конфліктів і конфліктних ситуацій зі споживачами туристичних послуг.

Разом з тим, об'єктивно оцінити рівень розвитку професійно-особистісних якостей студентів-туристів можна під час практики на туристичних підприємствах. Саме практична діяльність дозволяє визначити міру готовності майбутніх фахівців до взаємодії зі споживачами туристичних послуг. З цією метою ми провели опитування 45 співробітників туристичних підприємств, зокрема, ПП «Перше Туристичне агентство», ПП «Світ Подорожей», Туристична агенція «Патріот», Турагенство Галини Куцик, Підприємець Наумчук Ірина, Туристичне агентство «Рів'єра Тур».

Результати анкетування засвідчили, що жоден з респондентів не був цілком задоволений підготовкою студентів-туристів до професійної взаємодії зі споживачами туристичних послуг. Однак частково задоволеними виявилося 87,04% опитаних (рис. 1).

Рис. 1. Розподіл відповідей співробітників про задоволення підготовкою студентів-практикантів, бакалаврів з туризму, до професійної взаємодії зі споживачами туристичних послуг (%)

Подібно оцінили респонденти рівень знань студентів-практикантів: жоден не висловив цілковитого задоволення знаннями студентів, натомість 90,38 % опитаних були частково задоволені.

Опитування про те, чи задоволені співробітники туристичних підприємств вміннями, які виявили бакалаври з туризму, під час проходження практики, спрямованими на здійснення ними професійної взаємодії зі споживачами туристичних послуг виявило, що частково задоволені 94,84 % респондентів. Переважна більшість (87,60 %) проанкетованих співробітників вважають, що частково володіють бакалаври з туризму навичками здійснення професійної взаємодії з клієнтами.

Як видно, потенційні працедавці у цілому задовільно оцінюють рівень готовності бакалаврів з туризму до професійної взаємодії зі споживачами туристичних послуг. Основні зауваження полягали у відсутності навичок реальної реалізації турів, практичної роботи з документами, спілкування з клієнтами, вирішення конфліктних ситуацій тощо. Однак зауважимо, що ці недоліки зумовлені браком практичного досвіду, який, з одного боку, набувається у процесі подальшої професійної діяльності, а з іншого, – може активніше збагачуватися під час навчання.

Отже, відповідність змісту навчання вимогам туристичної діяльності, взаємозв'язок теоретичних курсів з практичними предметами, зв'язок навчання з виробничою практикою, навчання на туристичних підприємствах – усе це сприяє розвитку професійних і особистісних якостей бакалавра з туризму, які впливають на рівень професійної компетентності фахівця. У зв'язку з цим основний шлях вирішення цих проблем – оптимізація професійної та практичної підготовки студентів.

Висновки і пропозиції. Таким чином, сучасний туристичний ринок вимагає від молодих фахівців високого рівня професійно-практичної підготовки як запоруку конкурентоспроможності, ефективної самореалізації та кар'єрного розвитку. У зв'язку з цим, розвиток професійно-особистісних якостей студентів-туристів має активізуватися вже під час навчання, переважно, через оптимізацію співвідношення теоретичної та практичної складової.

У подальшому, на нашу думку, доцільно також вивчити зарубіжний досвід та впровадження його прогресивних ідей у практику підготовки бакалаврів з туризму до професійної взаємодії зі споживачами туристичних послуг.

Список літератури:

1. Балабанов Г. В. Сучасний стан національного ринку вищої професійної освіти в галузі туризму [Електронний ресурс] / Г. В. Балабанов, Р. О. Гришко // Географія та туризм / гол. ред. О. О. Любіцева. – Київ, 2014. – Випуск 28. – Режим доступу : http://www.geolgt.com.ua/images/stories/zbirnik/vipusk28/v283.pdf.
2. Бебик В. М. Болонський процес: перспективи і розвиток у контексті інтеграції України в Європейський простір вищої школи: монографія / за ред. В. М. Бебика. – Київ : МАУП, 2004. – 200 с.
3. Виноградова О. В. Туризм як предмет наукових досліджень у контексті підготовки висококваліфікованих кадрів / О. В. Виноградова // Вісник Луганського національного Університету імені Тараса Шевченка. Серія : Педагогічні науки. – 2013. – № 18 (277). – С. 26-33.
4. Грибова Л. В. Організаційно-методичні засади підвищення кваліфікації фахівців сфери туризму: автореф. дис. канд. ... пед. наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Л. В. Грибова. – Вінниця, 2010. – 22 с.
5. Дишко О. Л. Теоретичні засади формування професійної взаємодії фахівців з туризму зі споживачами туристичних послуг / О. Л. Дишко // Наукові записки. – Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / за заг. ред. проф. Є. І. Коваленко. – Ніжин : НДУ імені М. Гоголя, 2013. – № 3. – С. 22-25.
6. Лозовецька В. Т. Концептуальні засади формування професійної компетентності фахівця туризму [Електронний ресурс] / В. Т. Лозовецька. – Режим доступу: http://dok.znaimo.com.ua/docs/index-15862.html.

7. Машика Н. В. Теоретичні і практичні аспекти професійної підготовки кадрів в галузі туризму [Електронний ресурс] / Н. В. Машика. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/mashyka.htm.
8. Сєваст'янова О. А. Педагогіка туризму : навч. посіб. для магістрантів ден. та заоч. форми навч. за спец. «Туризм» та «Готельно-ресторанна справа» / О. А. Сєваст'янова. – Луганськ : Вид-во ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2010. – 237 с.
9. Філоненко І. М. Особливості та структура системи підготовки кадрів для туристичної сфери / І. М. Філоненко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2012. – № 4 (239) – Ч ІІ. – С. 59-64.
10. Цехмістрова Г. Моніторинг якості професійної туристської освіти / Г. Цехмістрова // Вища школа. – 2005. – № 1. – С. 66-73.
11. Черезова М. В. Формування культури професійного спілкування майбутніх фахівців сфери туризму у навчально-виховному процесі колледжу : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / М. В. Черезова. – Луганськ, 2010. – 22 с.
12. Penc J. Strategiczny system zarządzania. Holistyczne myślenie o przyszłości / J. Penc // Formułowanie myśli i strategii. Pobudzanie innowacyjności i kreatywności. Tworzenie systemu troski o klienta. – Warszawa : Placet, 2001. – 440 s.

Дышко О.Л.
ЧВУЗ «Академия рекреационных технологий и права»

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ БАКАЛАВРОВ ТУРИЗМА В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ С ПОТРЕБИТЕЛЯМИ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ

Аннотация
В статье проанализирована система взглядов ученых о личностных и профессиональных качествах бакалавра туризма, обусловленных потребностями общества в высококвалифицированных, профессионально компетентных специалистах. Охарактеризованы профессионально-личностные качества студентов-туристов в процессе профессионального взаимодействия с потребителями туристических услуг. Предлагается авторское определение понятия «профессиональное взаимодействие с потребителями туристических услуг». Определяется связь между развитием профессионально-личностных качеств и эффективностью профессионального взаимодействия с клиентами. Приведены результаты анкетирования сотрудников туристических предприятий по определению отдельных аспектов подготовки бакалавров туризма.
Ключевые слова: бакалавр туризма, профессиональная подготовка, профессионально-личностные качества, профессиональное взаимодействие, потребители туристических услуг.

Dyshko O.L.
PHEE «Academy of Recreational Technologies and Law»

THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL AND PERSONAL QUALITIES OF THE BACHELORS OF TOURISM IN THE PROCESS OF THE PROFESSIONAL INTERACTION WITH CONSUMERS OF TOURIST SERVICES

Summary
The points of view of the scientists' on the personal and professional skills of the bachelor in tourism due to the needs of highly qualified, professionally competent specialists are analyzed in this article. The professional and personal qualities of students in the process of professional interaction with consumers of tourist services are characterized. The author's definition of "professional interaction with consumers of tourist services" is offered. The relationship between the development of personal and professional qualities and effectiveness of professional interaction with clients is defined. The results of the survey of employees of tourism enterprises regarding certain aspects of preparing the bachelors in tourism are given in this article.
Keywords: bachelor in tourism, vocational training, personal and professional qualities, professional interaction, consumers of tourism services.

УДК 378

РОЛЬ ВОЛОНТЕРСТВА У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Доманчук Д.С.
Херсонський державний університет

У статті розглядаються питання походження волонтерства у світі та Україні. Дослідження волонтерства як явища української реальності відбувається з витоків його у світі та етимології поняття. Термін «волонтер» проаналізовано паралельно з терміном «доброволець». Виділено головні риси волонтера. Описані міжнародні правові акти щодо волонтерської діяльності, у яких зазначено, що волонтерство є важливим компонентом будь-якої стратегії, спрямованої на скорочення масштабів жебрацтва, сталий розвиток, зміцнення здоров'я, запобігання стихійним лихам, на управління і соціальну інтеграцію (подолання соціального відчуження і дискримінації). . Проаналізовано чинне законодавство України щодо діяльності волонтерів. Виділено такі особливості волонтерства в Україні, як: структурна включеність волонтерства у простір соціальної політики; заміщення функцій державних органів влади щодо вирішення проблем зайнятості, соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти використанням волонтерства як ресурсу; визнання діяльнісної характеристики позиції волонтера як соціалізатора молоді. Вказано на соціалізувальну функцію процесу волонтерської діяльності у класичних вищих навчальних закладах.
Ключові слова: волонтерство, волонтер, риси волонтера, соціалізувальна функція волонтерства.

Постановка проблеми. Сьогодні засоби масової інформації в Україні та світі все частіше повідомляють про діяльність окремих осіб або організацій, які надають допомогу людям на засадах безоплатності та добровільності. Масштаби цього явища важко переоцінити, а назва його активно використовується на різних рівнях: від пересічних громадян до представників найвищих щаблів влади. Мова йде про соціальний рух волонтерів, адже за кожним офіційним та неофіційним повідомленням про їхню діяльність стоїть розуміння важливості такої роботи та беззаперечне визнання. Соціальний феномен, про який йдеться, поступово перетворюється в інститут зі своїми ролями, статусами,правилами та нормами, що регулюють соціальну взаємодію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій У працях вітчизняних науковців розкрито деякі аспекти діяльності волонтерів: І. Звєрєва, Г. Лактіонова, С. Савченко, С. Харченко обґрунтовують роль волонтерства як складової соціально-педагогічної роботи з молоддю. Технології залучення та підготовки молоді до волонтерської діяльності описано у дослідженнях О. Безпалько, Р. Вайноли, Н. Заверико, А. Капської, В. Петровича. Роботу волонтерів у центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді проаналізовано працях О. Кузьменка, Н. Романової, С. Толстоухової. Ю. Поліщук обґрунтував волонтерство як складову соціально-педагогічної діяльності молодіжних організацій. Захищена кандидатська дисертація З. Бондаренко за тему: «Організація волонтерської роботи майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Різноманітні напрями, форми та методи волонтерської діяльності відкривають широкі перспективи для дослідження впливу волонтерства на процес соціалізації студентської молоді у класичних вищих закладах освіти. Адже активізація духовного, інтелектуального та культурного потенціалу, що детермінує розвиток людини і суспільства майбутнього, сприятиме усвідомленню молодими фахівцями різних сфер місця і ролі волонтерської роботи як засобу особистісного розвитку та самореалізації, самовизначення та самоствердження, як способу надання допомоги людям, які її потребують. А це сприятиме не тільки саморозвитку, а й професійному становленню та просуванню кар'єрними сходинками.

Мета статті. Метою статті є аналіз походження поняття «волонтер», його розуміння різними вченими; походження цього явища у світі, нормативне забезпечення волонтерства та його вплив на процес соціалізації студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. Дослідження волонтерства як явища української реальності видається доцільним почати з витоків його у світі та етимології поняття. Різні науковці, говорячи про походження слова «волонтер», апелюють до французької мови (*volonte* – воля, бажання [10, с. 169], або латинської: Волонтер (лат. *Voluntaries* – доброволець) – фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну, неприбуткову і вмотивовану діяльність, що має суспільно корисний характер [9, ст. 309]. Якщо врахувати, що у французькій мові слово почало використовуватися з 1606 г. і означало людей, які добровільно стали солдатами, та тих, хто служив у різних підрозділах [12, p. 2027] , то можна припустити його давніше походження з латинської. Саме на цьому акцентують увагу Т.В. Семигіна, І.І. Мигович.

Терміни «волонтер» та «волонтерство» часто ототожнюють з поняттям «доброволець» проаналізувавши наукові джерела, бачимо , що таке ототожнення наявне у доробках багатьох дослідників: Волонтер (заст.)– той, хто став на військову або іншу державну службу за власним бажанням, доброволець. Волонтерство – у міжнародному праві – участь добровольців – іноземних громадян у воєнних діях на боці жертв агресії або народу, що веде збройну боротьбу за свободу і незалежність проти іноземного гноблення [2, с. 201].

Доброволець – той, хто вступає в армію з власного бажання, добровільно. // Той, хто з власної волі береться за виконання яких-небудь обов'язків , якоїсь роботи; волонтер [2, с. 307].

Словники-довідники із соціальної роботи та соціальної педагогіки подають такі визначення: Волонтерство – добровільна робота на засадах

неприбуткової діяльності, без заробітної плати, без просування по службі; спрямована на добробут і процвітання спільнот та суспільства в цілому... Волонтерство – елемент особистісного розвитку, набуття нових знань і навичок, удосконалення здібностей, стимулювання ініціативи та творчості [6, с. 46].

Волонтер – фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну, неприбуткову і вмотивовану діяльність, що має суспільно корисний характер [5, с. 20].

Волонтерство – діяльність на основі доброї волі, за якої доброволець частину свого вільного (особистого) часу, сил, енергії, знань, досвіду добровільно (без примусу та вказівок «згори») витрачає на здійснення діяльності, яка приносить користь людям і суспільству загалом [7, с. 50].

На думку І.Д. Звєрєвої, волонтерська робота – це доброчинна діяльність, яка здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної плати, без просування по службі, заради добробуту та процвітання спільнот і суспільства в цілому. Людину, яка добровільно надає безоплатну соціальну допомогу та послуги інвалідам, хворим, особам і соціальним групам, що опинилися в складній життєвій ситуації, називають волонтером [8].

Тому можемо говорити про синонімічність понять «волонтер» і «доброволець», однак вважаємо, що ототожнювати ці поняття з безоплатною працею фахівців соціальної сфери не коректно. Виходячи із вищенаведених визначань, можемо виділити головні риси волонтера. По-перше, це особа, або група осіб, які діють з власної волі, за покликом серця і за власним вибором; по-друге, це особа, або група осіб, які не вимагають і не очікують за свою роботу винагороду; по-третє, це особа, або група осіб, діяльність яких не сприяє їх кар'єрному просуванню, але вмотивована суспільно корисним характером; по-четверте, це особа, яка у волонтерстві вбачає елемент особистісного розвитку, набуття нових знань і навичок,.

Зауважимо, що до середини XIX ст. розуміння волонтерства та відповідно його трактування поєднуються з основами християнського віровчення, ідеєю «служіння державі», про це свідчить аналіз джерел і наукової літератури. У середині XX ст. суть поняття ототожнюють зі значенням «служіння Батьківщині», до кінця XX ст. термінологічне значення волонтерства все більше є ознакою соціальної підтримки і захисту. У наш час поняття і явище волонтерства є широко розповсюдженими як у науковому обігу, так і на рівні чинного законодавства. Тому зацікавленість викликає аналіз його використання не тільки в українських нормативно правових та наукових документах, а і у міжнародних актах та дослідженнях цього явища.

Діяльністю, яку у різних соціальних колах називають волонтерською, люди займалися з давніх часів. Початком сучасного волонтерського руху в західних країнах зазвичай вважають створення Міжнародного комітету Червоного Хреста, яке ініціював 1859 року Жан Анрі Дюнан. Його ідеями стали керуватися волонтери по всьому світу [11]. У XX столітті волонтерство активно розповсюджувалося. Воно виявилося, зокрема, в допомозі постраждалим після Першої світової війни. У середині століття з'явився Координаційний комітет міжнародної волонтерської служби (CCIVS) під егідою ЮНЕСКО зі штаб-квартирою в Парижі [1, с. 7–21].

З 1970 року Міжнародна асоціація добровольчих зусиль кожні два роки проводить Всесвітню конференцію волонтерів. На такій конференції, що проходила 1990 року в Парижі, було прийнято першу Загальну декларацію волонтерів [3].

Цей документ ключовими позиціями щодо визначення сенсу волонтерства подає наступне:

1) на рівні суб'єктів (індивідуально-особистісний рівень) підкреслюється осмислений і усвідомлений вибір діяльності; 2) на рівні спільноти (соціальний рівень) – позитивна орієнтація на солідарність, об'єднання з іншими людьми на спільну діяльність з метою поліпшення якості життя; 3) на рівні суспільства (соцієтальний рівень) – значущість збалансованого економічного і соціального розвитку.

2001 року на конференції в Амстердамі цю декларацію було переглянуто. У ній, зокрема, зазначається, що у волонтерстві можуть виявлятися й підсилюватися спільність, піклування, служіння, несення суспільної відповідальності, навчання та розвиток; волонтерство може скріплювати суспільство та вирішувати його проблеми. Документ підтримує право на волонтерську діяльність для всіх чоловіків, жінок та дітей, незалежно від їхньої раси, віросповідання, фізичних особливостей, соціального та матеріального становища [15].

У резолюції Генеральної асамблеї ООН волонтерство визначається як «традиційні форми взаємодопомоги та самодопомоги, офіційне надання послуг та інші форми громадської участі в економічному та соціальному розвитку, що приносять користь суспільству загалом, громадам і самим добровольцям ...» [13, p. 3].

У цьому документі зазначається, що волонтерство є важливим компонентом будь-якої стратегії, спрямованої на скорочення масштабів жебрацтва, сталий розвиток, зміцнення здоров'я, запобігання стихійним лихам, на управління і соціальну інтеграцію (подолання соціального відчуження і дискримінації).

У черговій доповіді міжнародної організації «Волонтери ООН» зазначається: «Терміни, які визначають Волонтерство в різних мовах і культурах, відрізняються один від одного, але цінності, які лежать в їх основі: бажання внести свій вклад у загальне благо, свобода, воля, дух солідарності, відсутність очікування матеріального винагородження, – є загальними і універсальними. Добровольці мотивовані такими цінностями, як справедливість, рівність і свобода » У місії міжнародної організації «Волонтери ООН» до вже виділених нами вище сутнісних ознак волонтерства додається відповідальне ставлення до обов'язків [16, p. 4].

Волонтерську діяльність в Україні було офіційно визнано постановою Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 року «Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг». 2011 року Верховна Рада ухвалила закон «Про волонтерську діяльність» . Стаття 7 цього закону визначає: «1. Волонтер – фізична особа, яка добровільно здійснює

Таблиця 1

Соціалізувальна спрямованість волонтерського руху [4]

№	Напрям соціалізації молоді	Спрямованість волонтерської діяльності
1.	Духовно-ціннісний, політико-правовий, економічний	Допомога малозабезпеченим, безробітним, багатодітним, бездомним, безпритульним, особам, які потребують соціальної реабілітації
2.	Особистісний, міжособистісний	Догляд за хворими, інвалідами, одинокими, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують підтримки та допомоги
3.	соціально-груповий, політико-правовий, економічний	Підтримка постраждалих внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертв злочинів, біженців, внутрішньо переміщених осіб
4.	Політико-правовий	Правова допомога особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів
5.	Духовно-ціннісний, екологічний, міжособистісний, соціально-груповий	Проведення заходів культури пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, збереженням культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури, місць поховання
6.	духовно-ціннісний, міжособистісний, соціально-груповий	Сприяння проведенню заходів національного та міжнародного значення організація масових спортивних, культурних та інших видовищних і громадських заходів;
7.	екологічний, соціально-груповий	Екологічна допомога ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру;
8.	Духовно-ціннісний, міжособистісний, політико-правовий, економічний	Сприяння та допомога Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції
9.	Політико-правовий, духовно-ціннісний	Сприяння уповноваженому органу з питань пробації при здійсненні нагляду за засудженими та проведенні з ними соціально-виховної роботи

соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги.

Волонтерами можуть стати громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, які є дієздатними. Особи віком від 14 до 18 років здійснюють волонтерську діяльність за згодою батьків (усиновлювачів), прийомних батьків, батьків-вихователів або піклувальника. Особи віком від 14 до 18 років не можуть надавати волонтерську допомогу за напрямами, визначеними абзацами восьмим та дев'ятим частини третьої статті 1 цього Закону, а також у медичних закладах.

Іноземці та особи без громадянства здійснюють волонтерську діяльність через організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, інформація про які розміщена на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності» [4]. Законодавець таким чином регламентує вікові обмеження у волонтерській діяльності. Спричинене це турботою про неповнолітніх волонтерів, які у надзвичайних ситуаціях можуть зазнати психологічних травм. Проте форми волонтерської діяльності вдосконалюються і оновлюються так стрімко, що неповнолітніх волонтерів можна зустріти сьогодні у якості аніматорів у дитячих лікарнях різного типу.

Чинне законодавство України на державному рівні визнає роль волонтерів і волонтерства через низку законів, зокрема, у законах України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про соціальні послуги», в яких добровільна праця волонтерів визнається як необхідна та суспільно корисна.

Стає очевидним, що волонтерство перебуває у тісному взаємозв'язку із соціальною політикою держави, охоплюючи проблеми доходів населення; сферу праці та трудових відносин; соціальну підтримку та захист непрацездатних і малозабезпечених верств населення; розвиток галузей соціальної сфери; розвиток інфраструктури; соціоекологічний напрям; а з 2013 року − міграційні процеси; питання щодо забезпечення осіб, переміщених з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, анексованого Росією Криму. Особливого значення і ваги набуває волонтерський рух щодо допомоги воїнам, які боронять Батьківщину у зоні антитерористичної операції та їх сім'ям.

Це дає підстави виділити такі особливості волонтерства в Україні: 1) структурна включеність волонтерства у простір соціальної політики; 2) часто заміщення функцій державних органів влади щодо вирішення проблем зайнятості, соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти використанням волонтерства як ресурсу; 3) визнання діяльнісної характеристики позиції волонтера як соціалізатора молоді. Соціалізувальну спрямованість волонтерського руху можемо простежити за таблицею 1.

Висновки і пропозиції. Таким чином, волонтерство можемо розуміти як невід'ємну частину громадянського суспільства, як соціальну систему взаємопов'язаних дій членів цього товариства на локальному, національному та міжнародному рівнях у межах певного суспільного сектора, який відокремлюється від держави і бізнесу. В основі розвитку цього суспільного сектора як сфери послуг лежить суспільно корисна діяльність волонтерів.

Волонтерська діяльність має наступні сутнісні характеристики: соціальний і економічний ефект; відсутність оплати праці; наявність виго-

ди для людей, які не є волонтеру близькими родичами; наявність вибору роботи волонтером без примусу і зовнішніх зобов'язань; рівнозначність характеру праці волонтерів у межах організації і поза будь-якими організованих форм діяльності. Цінність волонтерства полягає в першу чергу у значущості волонтерської діяльності для самого волонтера, в можливості реалізації своїх ідей і переконань, виходячи зі співвіднесення своїх можливостей і потреб до потреб інших людей.

Перспективами подальшого дослідження питання вважаємо аналіз діяльності волонтерських об'єднань у класичних університетах України як складової студентського самоврядування.

Список літератури:

1. Бондаренко З.П., Журавель Т.В., Лях Т.Л. та ін. Менеджмент волонтерських груп від А до Я / За ред. Т.Л. Лях. – Київ : Версо-04, 2012. – С. 7–21.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад і голов. Ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.: іл. стор. 201, стор. 307.
3. Всеобщая Декларация добровольцев. Париж, 14 сентября 1990 г. [Электронный ресурс] URL: http://www.volunteer.ru/5/1/5_1_dekl2.htm.
4. Закон України Про волонтерську діяльність (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 42, ст. 435).
5. Короткий термінологічний словник із соціальної педагогіки, соціальної роботи / Уклад. Л.В. Лохвицька, І.І. Доброскок. – Переяслав Хмельницький, 2007. – Ст. 20).
6. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За заг. ред. А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової. – К., 2000. – С. 46.
7. Словник-довідник із соціальної роботи: навчальний посібник / Упор. М.М. Букач, Н.В. Клименюк, В.В. Горлачук за ред. М.М. Букача. – Миколаїв: ФОП Швець В.Д., 2015. – 384 с.). – Ст. 50.
8. Соціальна робота в Україні: навч. посібник / І.Д. Звєрєва, О.В. Безпалько, С.Я. Харченко та ін.; За заг. ред. І.Д. Звєрєвої, Г.М. Лактіонової. – К.: Науковий світ, 2003. – 233 с.
9. Теорія і методи соціальної роботи: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. Т.В. Семигіної, І.І. Миговича. – К.: Академвввидав, 2005. – Ст. 309.
10. Толковый словарь иностранных слов. – М. : Эксмо, 2010. – С. 169.
11. Тохтарова І.М. Волонтерський рух в Україні: шлях до розвитку громадянського суспільства як сфери соціальних відносин // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2014. – № 2.
12. Dictionniare de la langue francaise. Lexis. P. : Larousse, 1993. – P. 2027.
13. General Assembly Resolution 56/38.10 January 2002. – P. 3. [Электронный ресурс]. http://www. worldvolunteerweb.org/ fileadmin /docdb /pdf/2007/N0147881.pdf
14. Dictionniare de la langue francaise. Lexis. P. : Larousse, 1993. – P. 2027.
15. The Universal Declaration on Volunteering. International Association for Volunteer Effort. January 2001.
16. State of the World's volunteerism Report. Universal Values for Global Well-being. Denmark : UNV, 2011. – P. 4. Из миссии организации «Добровольцы ООН». [Электронный ресурс]. URL: http://www.unv.org.

Доманчук Д.С.
Херсонский государственный университет

РОЛЬ ВОЛОНТЕРСТВА В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация
В статье рассматриваются вопросы происхождения волонтерства в мире и Украине. Исследование волонтерства как явления украинской реальности происходит с истоков его в мире и этимологии понятия. Термин «волонтер» проанализирован параллельно с термином «доброволец». Выделены основные черты волонтера. Описанны международные правовые акты по волонтерской деятельности, в которых указано, что волонтерство является важным компонентом любой стратегии, направленной на сокращение масштабов нищеты, устойчивое развитие, укрепление здоровья, предотвращение стихийных бедствий, на управление и социальную интеграцию (преодоление социального отчуждения и дискриминации). Проанализировано действующее законодательство Украины о деятельности волонтеров. Выделены следующие особенности волонтерства в Украине, как: структурная включенность волонтерства в пространство социальной политики; замещение функций государственных органов власти по решению проблем занятости, социального обеспечения, здравоохранения, образования использованием волонтерства как ресурса; признание деятельностной характеристики позиции волонтера как социализатора молодежи. Указано на социализирующую функцию процесса волонтерской деятельности в классических высших учебных заведениях.
Ключевые слова: волонтерство, волонтер, черты волонтера, социализирующая функция волонтерства.

Domanchuk D.S.
Kherson State University

THE ROLE VOLUNTEERISM IN THE PROCESS OF SOCIALIZATION STUDENTS

Summary
The article deals with the origin of volunteering in the world and Ukraine. Research volunteering as a phenomenon of Ukrainian reality comes from its origins in the world and the etymology of the term. The term "volunteer" is analyzed in parallel with the term "volunteer". Highlight the main features of the volunteer. Described international regulations on volunteering, which stated that volunteerism is an important component of any strategy aimed at reducing begging, sustainable development, health promotion, prevention of natural disasters, management and social integration (to overcome social exclusion and discrimination). Analyzed the current legislation of Ukraine on volunteers. Highlight the following features of volunteering in Ukraine, as structural inclusion of volunteering in social space policy; replacing the functions of public authorities to address the problems of employment, social security, health, education, the use of volunteering as a resource; recognition and activity characteristics volunteer position as sotsializatora youth, socializing function of volunteering specified in the process of volunteering in classical universities.
Keywords: volunteering, volunteer, features volunteers, socializing function of volunteering.

УДК 378

МОТИВАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Кашуба О.М., Кравчук Т.О., Навольська Г.І.
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Розглядаються деякі психолого-педагогічні аспекти проблеми управління навчальною мотивацією, пропонуються конкретні шляхи та способи формування і розвитку стійкої позитивної мотивації до вивчення іноземної мови. Вважається, що узгодженість змісту навчання і способів його подачі з пізнавальними потребами та інтересами студентів є основним фактором формування навчальної мотивації і зміцнює всі її складові: потреби, прагнення, інтереси, емоції, самі мотиви, що в свою чергу сприяє поглибленню і розширенню сфери пізнавальної діяльності студентів і підвищення ефективності навчання іншомовному спілкуванню.
Ключові слова: мотив, мотивація; мотиваційна сфера; потреба; інтерес; зміст навчального матеріалу; організація навчальної діяльності; пізнавальна діяльність студентів; іншомовне спілкування.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мотивація є найважливішою основою досягнення успіху у вивченні мов. Це головна рушійна сила, яка забезпечує роботу студента на занятті. Мотивація характеризується, перш за все, інтересом студентів до предмету, що вивчається та їх бажанням і готовністю його вивчати. Інтерес сприяє концентрації уваги, стимулює повторення вивченого матеріалу, а також збагачує екстралінгвістичні знання студентів, сприяючи тим самим формуванню їх загальної компетенції. Дослідники визначають її як один конкретний мотив, і як єдину систему мотивів, і як особливу сферу, що включає в себе потреби, мотиви, цілі, інтереси в їх складному переплетенні і взаємодії. Складність і багатоаспектність проблеми мотивації обумовлює множинність підходів до розуміння її сутності, природи, структури, а також до методів її вивчення. У різний час проблемами мотивації займалися і внесли свій внесок в розробку даної проблеми Б.Г. Ананьєв, С.Л. Рубінштейн, В.М. Мясищев, П.Я. Гальперін, В.Г. Асєєв, Дж. Аткінсон, Л.І. Божович, О.М. Леонтьєв, А. Маслоу, Ж. Нюттен, С.Л. Рубінштейн, З. Фрейд, П.М. Якобсон та ін.

Мета статті – розглянути найбільш важливі умови та шляхи формування позитивної стійкої мотивації навчальної діяльності студентів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. У сучасному світі все більше зростає роль іноземних мов. Перебудова середньої та вищої шкіл, значне збільшення міжнародних зв'язків створюють певні передумови для покращення вивчення іноземних мов. Адже знання іноземної мови – свідчення рівня культури і освіти. Сфера їх застосування для сучасної людини значно розширюється зі збільшенням міждержавних зв'язків, а також можливістю використання в своїй роботі іноземної літератури.

У вітчизняній психології мотивація розглядається як складний багаторівневий регулятор життєдіяльності людини – її поведінки, діяльності. Вищим рівнем цієї регуляції є свідомо-вольовий. В.Г. Асєєв зазначає, що мотиваційна система людини має, набагато більш складну будову, ніж простий ряд заданих мотиваційних констант.

Вона описується виключно широкою сферою, що включає в себе і автоматично здійснювані установки, і поточні актуальні прагнення, і область ідеального, яка момент не є актуально діючою, але виконує важливу для людини функцію, даючи їй спонукання, без якої поточні турботи повсякденності втрачають своє значення [1, с. 112]. Все це, з одного боку, дозволяє визначати мотивацію як складну, багаторівневу неоднорідну систему збудників, що включає в себе потреби, мотиви, інтереси, ідеали, прагнення, установки, емоції, норми, цінності і т.д., а з іншого – говорити про мотивацію діяльності, поведінки людини і про домінуючий мотив в їх структурі. «Ієрархічна структура мотиваційної сфери визначає спрямованість особистості, яка має різний характер в залежності від того, які саме мотиви за своїм змістом і будовою стали домінуючими» [2, с. 32]. Великий внесок розробку проблеми мотивації в області навчання іноземним мовам внесений І.А. Зимняя, А.Н. Леонтьєвим, А.А. Леонтьєвим, Н.М. Симонової та ін. Взявши за основу роботи вище зазначених авторів [4, 5, 6, 7], ми розуміємо під мотивацією спонукання до вивчення іноземної мови, вдосконалення і прагнення розвивати потреби пізнання іншомовної діяльності. Слідом за А.Н. Леонтьєвим мотив ми розглядаємо як об'єкт, який відповідає певній потребі студента і спрямовує процес навчання [5]. Іншими словами, мотив визначається як природна внутрішня причина, в якій студент бере участь в процесі навчання, як якась внутрішня мета, поставлена студентом під впливом суспільства. Винятково важливим у процесі навчання іноземної мови є питання мотивації, яка є «запускним механізмом» [4, с. 114], будь-якої людської діяльності, в тому числі і пізнання. При цьому помітно, що на першому етапі вивчення іноземної мови у студентів, як правило, висока мотивація. Їм хочеться порозумітися іноземною мовою, читати, дізнаватися про інші країни.

Питанням підвищення мотивації, збереження і розвитку у студентів інтересу до предмету «іноземна мова» приділяється велика увага, як в психології, так і в методиці навчання цього предмету.

Мотиваційний етап зазвичай складається з наступних навчальних дій:

1) Створення навчально-проблемної ситуації, що вводить студентів в предмет вивчення майбутньої теми (розділу) програми. Навчально-проблемна ситуація може бути створена викладачем різними прийомами: а) постановкою перед студентами завдання, рішення якого можливо лише на основі вивчення даної теми; б) бесідою викладача про теоретичну та практичну значимість майбутньої теми (розділу) програми.

2) Формулювання основного навчального завдання. Обговорення основного протиріччя (проблеми) у створеній навчально-проблемній ситуації завершується формулюванням основної навчальної задачі, яка повинна бути вирішена в процесі вивчення даної теми (розділу) програми. Формулювання завдання зазвичай проводиться викладачем як підсумок обговорення проблемної ситуації. Навчальна задача показує студентам той орієнтир, на який вони повинні спрямовувати свою діяльність в процесі вивчення даної теми. Тим самим навчальне завдання створює основу для постановки перед собою певних цілей, спрямованих на вивчення навчального матеріалу.

3) Самоконтроль і самооцінка можливостей майбутньої діяльності з вивчення даної теми. Після того, як основне навчальне завдання сформульоване, зрозуміле і прийняте студентами, накреслюють і обговорюють план майбутньої роботи. Викладач повідомляє час, відведений на вивчення теми, повідомляє, що потрібно знати і вміти для вивчення теми. На даному етапі можна провести аналіз наявних знань і набутого матеріалу, що необхідно вивчити на наступному етапі. На операційно-пізнавальному етапі студенти засвоюють зміст теми (розділу) програми і опановують навчальними діями і операціями, що входять в його зміст.. Рефлексивно-оцінний етап є підсумковим в процесі вивчення теми, коли студенти вчаться рефлексувати (аналізувати) власну навчальну діяльність, оцінювати її, зіставляючи результати діяльності з поставленими основними і особистими навчальними завданнями (цілями). Якісне проведення цього етапу має величезне значення в становленні мотивації навчальної діяльності. Роботу з підведення підсумків вивчення пройденого розділу (теми) необхідно організувати так, щоб студенти змогли випробувати почуття емоційного задоволення від зробленого, радість перемоги над подоланими труднощами, задоволення від пізнання нового і цікавого матеріалу. Доцільно використовувати не один і той же постійний прийом підведення підсумків, наприклад, усне опитування і контрольну роботу, а різноманітні методи і прийоми, що дають можливість проявити студентам самостійність та ініціативу. Важливо, щоб головним чином в оцінці роботи студента був якісний аналіз цієї роботи, підкреслення всіх позитивних моментів, просувань в освоєнні навчального матеріалу і виявлення причин наявних недоліків, а не тільки їх констатація. Цей якісний аналіз повинен направлятися на формування в студенті адекватної самооцінки роботи, її рефлексії.

У даний час є достатня кількість досліджень в психології та методиці викладання іноземних мов, що дозволяють використовувати їх в подальших пошуках вирішення проблеми і здійснити ціннісний підхід в розгляді шляхів і методів формування позитивної стійкої мотивації до навчальної діяльності.

При розробці планів окремих занять, при підборі навчального та ілюстративного матеріалу, викладач повинен завжди враховувати характер потреб своїх студентів, знати наявний рівень цих потреб і їх можливий розвиток, з тим, щоб зміст навчального матеріалу задовольняв потреби студентів і найбільшою мірою сприяв виникненню і розвитку необхідних для подальшої навчальної діяльності нових потреб. Для цього зміст навчального матеріалу має бути цілком доступний студентам, має виходити з наявних у них знань і спиратися на них та на їх життєвий досвід, але в той же час матеріал повинен бути досить важким і складним. Якщо зміст навчального матеріалу не вимагає від студентів осмислення і засвоєння, то такий навчальний матеріал не буде задовольняти, зокрема, потреби студентів в постійному розвитку психічних функцій (пам'яті, мислення, уяви), не

розвиватиме в них яскравих емоцій (позитивних і негативних) і, отже, не буде задовольняти потреби в емоційному насиченні, тому легкий, малозмістовний навчальний матеріал не буде сприяти виникненню і розвитку нових потреб.

Вивчення кожного самостійного етапу або теми навчальної програми має складатися з таких трьох основних етапів: мотиваційного, операційно-пізнавального і рефлексивно-оцінного.

Різні форми колективної діяльності студентів відіграють значну роль в становленні мотивації навчання, що пояснюється декількома обставинами. Велике значення має включення всіх студентів в активну навчальну роботу, бо тільки в процесі діяльності може формуватися потрібна мотивація. Використання групових форм навчання втягує навіть «глухих» студентів, так як, потрапивши в групу аспірантів, які колективно виконують певне завдання, студент не може відмовитися виконувати свою частину роботи, інакше зазнає критики своїх товаришів, а їх думкою, повагою він, як правило, дорожить, часто навіть більше, ніж думкою викладача. Крім того, працюючи в мікроколективі, кожен її член намагається бути не гірше за інших, виникає здорове змагання, яке сприяє інтенсифікації навчальної роботи, надає їй емоційну привабливість, що також грає роль в становленні відповідної мотивації. Коли студент, працюючи колективно в групі, перебуваючи в тісному спілкуванні з ними, спостерігає, який великий інтерес викликає його діяльність у товаришів, яку цінність представляє для них ця робота, то він сам починає її цінувати, починає розуміти, що навчальна робота може представляти значимість саму по собі. А це сприяє включенню студента в активну навчальну роботу, яка поступово стає його потребою і набуває для нього визнану їм цінність, що призводить до мотивації навчання.

Для формування стійкої позитивної мотивації навчальної діяльності дуже важливо, щоб кожен студент відчув себе суб'єктом навчально-виховного процесу. Цьому може сприяти особистісно-рольова форма організації навчального процесу. при даній формі організації кожен студент виконує певну роль у процесі навчання, що сприяє становленню мотивації даної діяльності. Таким чином, різні форми колективної роботи дають можливість диференціювати навчальну діяльність для різних категорій студентів, диференціювати завдання так, щоб зробити їх посильними для кожного студента, що в свою чергу важливо для становлення мотивації навчання.

Висновки. Отже, ми розглянули деякі, найбільш важливі, на нашу думку, умови та шляхи формування позитивної стійкої мотивації навчальної діяльності студентів. Для становлення такої мотивації слід використовувати не один шлях, а всі шляхи в певній системі, в комплексі, бо не один з них, сам по собі, без інших не може грати вирішальну роль в становленні мотивації. Узгодженість змісту навчання і способів його подачі з пізнавальними потребами та інтересами студентів протидіє утворенню негативної установки. Оптимально відібраний матеріал зміцнює всі складові мотивації: потреби, прагнення, інтереси, емоції, самі мотиви. Формування стійкого рівня мотивації навчання зобов'язує викладача підбирати відповідні навчальні матеріали, які представляли б собою когнітивну, комунікативну, професійну цінності, носили творчий характер, стимулювали розумову активність, сприяли поглибленню і розширенню сфери пізнавальної діяльності студентів.

Список літератури:

1. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. – М. 1976.
2. Бим И. Л. Некоторые актуальные проблемы современного обучения иностранным языкам // ЯИШ, 2001, 4.
3. Бим И. Л. Обучение иностранному языку. Поиск новых путей // ИЯШ. – 1989. – № 1.
4. Зимняя И.А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. 2-изд. доп., испр. и перераб. – М.: Логос, 2005.
5. Леонтьев А.Н. Избр. псиол. произведения: В 2 т. Т. 1. – М., 1983.
6. Леонтьев А.А. Психология общения. 3-е изд., испр. и доп. – М., 1997.
7. Симонова Н. М. Экспериментальное исследование структуры мотивации при усвоении иностранного языка в вузе: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 1982.

Кашуба А.М., Кравчук Т.А., Навольськая Г.И.
Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка

МОТИВАЦИЯ КАК ОДИН ИЗ ПУТЕЙ ОПТИМИЗАЦИИ ПРОЦЕССА ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация
Рассматриваются некоторые психолого-педагогические аспекты проблемы управления учебной мотивацией, предлагаются конкретные пути и способы формирования и развития устойчивой положительной мотивации в изучении иностранного языка. Полагается, что согласованность содержания обучения и способов его подачи с познавательными потребностями и интересами студентов является основополагающим фактором формирования учебной мотивации и укрепляет все ее составляющие: потребности, стремления, интересы, эмоции, сами мотивы, которые способствуют углублению и расширению сферы познавательной деятельности студентов и повышению эффективности обучения иноязычному общению.
Ключевые слова: мотив, мотивация, мотивационная сфера, потребность, интерес, содержание учебного материала, организация учебной деятельности, познавательная деятельность студентов, иноязычное общение.

Kashuba O.M., Kravchuk T.O., Navolska H.I.
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

MOTIVATION AS A WAY TO OPTIMIZE THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE STUDY

Summary
We examine some psychological and educational aspects of management training motivation and suggest concrete ways and means in formation and development of a sustainable positive motivation in learning a foreign language. The author believes that the consistency of content and methods of its filing with educational needs and interests of students is a fundamental factor in the formation of learning motivation and strengthens all its components: needs, intensity, interests, emotions, motives, which in its turn, contributes to the deepening and expansion of students' cognitive activity and effectiveness of learning foreign language communication.
Keywords: motive, motivation, motivational sphere, need, interest, maintenance of educational material, organization of training activities, students' cognitive activity, foreign language communication.

УДК 37.033–053.5:373:37.018.262

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНО ДОЦІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ВЗАЄМОДІЇ ШКОЛИ І СІМ'Ї

Колишкіна А.П.
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

У статті визначено педагогічні умови формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів у взаємодії школи і сім'ї, а саме: розроблення відповідного змісту, форм та методів взаємодії школи і сім'ї; цілеспрямоване мотивування батьків до взаємодії з учителями школи у формуванні екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів; підготовка учнів до участі в екологічному гуртку; диференційоване залучення батьків до роботи екологічного гуртка. Дотримання зазначених педагогічних умов забезпечувалося шляхом впровадження в навчально-виховний процес виховних годин «Я і природа», програмно-методичного комплексу «Екосвіт», якій містить програму роботи однойменного екологічного гуртка, методичні рекомендації щодо проведення його занять і щодо занять із батьками. На заняттях гуртка використовувалися різноманітні методи: аудіовізуальні, словесні, методи евристичного навчання (евристичного спостереження, прогнозування), метод проектів. Під час розробки програми роботи з батьками, перевага надавалася формам і методам, які забезпечували не тільки передачу певної інформації (розповіді, бесіди), набуття знань, отримання правильної відповіді на певне запитання, а й самостійний пошук способів розв'язання проблеми (вправи, розв'язання проблемних ситуацій тощо).
Ключові слова: взаємодія школи і сім'ї, педагогічні умови, гурткова робота, екологічно доцільна поведінка, учні початкових класів.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Формування екологічно доцільної поведінки є актуальним, насамперед, з огляду на ратифікацію Україною низки міжнародних угод стосовно збалансованого розвитку суспільства і охорони навколишнього середовища («Порядку денного на XXI століття» та Оргуської конвенції стосовно участі громадян у прийнятті екологічно важливих рішень). Актуальність проблеми означена в Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Національній програмі виховання дітей та молоді, інших нормативних документах.

Процес формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів є складним і залежить від багатьох чинників. Відповідно, формування екологічно доцільної поведінки у взаємодії школи і сім'ї визначається комплексом педагогічних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема екологічного виховання школярів вивчалася в різних аспектах, зокрема: формування екологічної компетентності, екологічної культури, ціннісного ставлення до природи, екологічно мотивованої поведінки учнів (О. О. Колонькова, А. П. Колишкіна, О. Л. Пруцакова, Н. А. Пустовіт, С. В. Скрипник, І. В. Трубнік). На великих можливостях виховання школярів завдяки спільним зусиллям сім'ї і школи наголошували В. О. Сухомлинський, А. С. Макаренко. Наукові підходи до сімейного виховання в сучасних умовах висвітлені в дослідженнях Т. Ф. Алєксєєнко, Т. О. Виноградової, Л. П. Вороніної, О. М. Докукіної, Т. В. Кравченко, Л. В. Повалій, В. Г. Постового, Л. Д. Руденко, Н. В. Стаднік, О. Л. Хромової. Учені підкреслюють необхідність узгодження впливів, що їх здійснюють на дітей різні суб'єкти виховного процесу.

У науковій літературі педагогічну умову характеризують як обставину, від якої залежить

розвиток особистості; обстановку, в якій відбувається цей розвиток; характеристику середовища, де розвивається учень [1].

Аналіз досліджуваної проблеми дав можливість з'ясувати сутність поняття «екологічно доцільна поведінка учнів початкових класів», яке ми розглядаємо як дії та вчинки під час безпосередньої та опосередкованої взаємодії з природою, пов'язані між собою ціллю збереження природи, обумовлені характерним для учнів початкових класів непрагматичним суб'єкт-суб'єктним ставленням до об'єктів природи або зовнішньо унормовані дорослими (учителем, батьками) [3, с. 228].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У даному дослідженні розглядаються педагогічні умови, які визначають відповідний зміст, організаційні форми, методи (прийоми) та забезпечують їх наступність і взаємозв'язок, врахування специфіки засобів, що використовують для формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів у взаємодії школи і сім'ї.

У результаті аналізу проблеми дослідження та сутності вихідного поняття були визначені та реалізовані такі педагогічні умови:

– розроблення відповідного змісту, форм та методів взаємодії школи і сім'ї;

– цілеспрямоване мотивування батьків до взаємодії з учителями з метою формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів;

– підготовка учнів до участі в екологічному гуртку;

– диференційоване залучення батьків до роботи екологічного гуртка.

Особливості створення і реалізації зазначених умов у виховному процесі початкової школи потребують більш докладного розгляду.

Мета статті. На основі аналізу сутності та структури екологічно доцільної поведінки особистості, взаємодії як соціального механізму визначити педагогічні умови формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів у взаємодії школи і сім'ї.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до реалізації педагогічних умов окреслено основні лінії взаємодії школи і сім'ї в процесі формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів:

1. Прямий вплив школи на сім'ю.
2. Взаємний узгоджений вплив школи і сім'ї на учнів у процесі позакласної роботи.
3. Вплив сім'ї на дитину.
4. Опосередкований узгоджений вплив школи через сім'ю на учнів.
5. Зворотний вплив дітей на сім'ю.
6. Вплив школи на учнів під час позаурочної виховної та позакласної роботи (рис. 1).

Аналіз чинників впливу дозволяє зробити припущення про те, що, по-перше, взаємодія школи і сім'ї розглядається як обопільний вплив: безпосередній (коли батьки й учитель разом організовують роботу гуртка) й опосередкований (коли школа, використовуючи різні форми та методи роботи з учнями початкових класів і батьками, за умови узгодженості дій учителя і батьків, досягає того, що сім'я починає справляти бажаний вплив на учнів разом зі школою); по-друге, взаємодія школи і сім'ї у формуванні екологічно доцільної поведінки учнів дає змогу налагодити та використовувати зворотні зв'язки на зразок батьки ↔ діти; по-третє, формування екологічно доцільної поведінки у взаємодії школи і сім'ї сприяє розв'язанню суперечностей між виховним впливом школи і сім'ї.

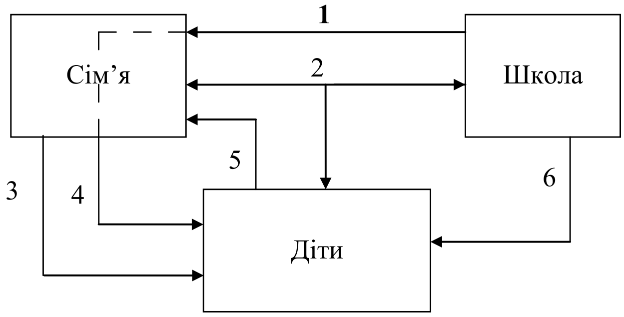

Рис. 1. Основні лінії взаємодії школи і сім'ї в процесі формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів

Джерело: розроблено автором

Експериментальна робота ґрунтувалася на основних положеннях особистісно орієнтованого підходу, який розглядає дитину як цілісну особистість, що є центром навчально-виховного процесу, з її самобутністю і самоцінністю [2].

Експеримент передбачав такі результати:

1. Розширення знань про норми та правила поведінки в природному середовищі; рослини та тварин, які потребують особливої уваги; про об'єкти неживої природи; про взаємозалежність природи та суспільства, роль кожної людини у збереженні природи.

2. Формування екологічно доцільних мотивів, естетичних потреб, потреб у спілкуванні з природою, почуття обов'язку і відповідальності перед природою.

3. Набуття навичок збереження природних ресурсів, екологічно доцільної поведінки у природі.

В основу *педагогічної умови* «Розроблення відповідного змісту, форм та методів взаємодії школи і сім'ї» покладено позакласну роботу. За твердженням багатьох науковців, саме вона сприяє розвитку пізнавальних інтересів, творчих умінь учнів і організації їх діяльності за інтересами [5].

У роботі гуртка за розробленою нами програмою «Екосвіт» брали участь всі учні класу. Гурток, як логічне продовження навчального предмета «Природознавство», мав на меті узагальнення і систематизацію екологічних знань, формування екологічно доцільних мотивів, навичок і звичок екологічно доцільної поведінки, а також організацію та координування взаємодії школи і сім'ї (на рівні класу) щодо формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів. Робота екологічного гуртка «Екосвіт» передбачає суб'єкт-суб'єктні стосунки вчителя, батьків та учнів і спрямована на актуалізацію творчого потенціалу дитини.

Урахування особистісно орієнтованого підходу передбачало надання вчителеві, батькам і учням статусу активних суб'єктів взаємодії. Вони не були пасивними виконавцями заздалегідь під-

готовлених пропозицій організатора гуртка, а позиціонували себе як самостійні творчі особистості. Вивчення кожної теми обов'язково спрямовувалося на те, щоб гуртківці вчилися аналізувати наслідки для природи своєї діяльності чи бездіяльності, тобто зважати на екологічну доцільність своєї поведінки.

Програма включала 20 тем і передбачала різноманітні форми роботи: екскурсії, практичні роботи, дослідницькі практикуми. На заняттях гуртка використовувалися різноманітні методи: аудіовізуальні, словесні, методи евристичного навчання (евристичного спостереження, прогнозування), метод проектів тощо. Вибір методів у кожному випадку визначався видом взаємодії батьків і учнів.

Заняття гуртка «Екосвіт» проводилися двічі на місяць. Вплив на інтелектуальну, емоційну і вольову сфери особистості учнів початкових класів сприяв комплексному підходу до формування їх екологічно доцільної поведінки: засвоєнню правил поведінки у природі, усвідомленню взаємозв'язків у природі, суперечностей у взаємодії людства і природи.

Наступною *педагогічною умовою* є цілеспрямоване мотивування батьків до взаємодії з учителями з метою формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів.

Під час констатувального етапу експерименту було з'ясовано, що сім'я у більшості випадків не може забезпечити педагогічно обґрунтованої роботи з дитиною. Зокрема, анкетування батьків засвідчило, що батьки здебільшого не виявляють бажання взаємодіяти зі школою щодо екологічного виховання учнів. Цей факт спонукав до висновку про необхідність цілеспрямованого мотивування батьків щодо екологічного виховання учнів початкової школи та їх безпосереднього залучення до процесу екологічного виховання.

Мотивація в науковій літературі з психології розглядається як збудження, що зумовлює активність особистості та визначає її спрямованість. При цьому причинами вибору тієї чи іншої моделі поведінки є мотиви [4].

Цілеспрямоване мотивування батьків, чиї діти навчаються в початкових класах, ґрунтувалося на розробленому нами програмно-методичному комплексі «Екосвіт» і відповідних методичних рекомендаціях. Організовуючи роботу щодо спонукання батьків до взаємодії з учителями, враховувались рекомендації, подані в науковій літературі з приводу особливостей навчання дорослих. Взаємодія батьків і вчителя більш ефективна в неформальній обстановці, коли бар'єри між батьками та вчителем мінімізуються, проте останній не повинен легковажити своїми обов'язками щодо структурування занять і невимушеного керування виховним процесом.

Цілеспрямоване мотивування батьків до взаємодії зі школою відбувалося поетапно за таких форм роботи: під час батьківських зборів (колективна (п'ять раз на рік), групова (два рази на місяць) та індивідуальна робота (за потреби всіх сторін взаємодії). Поетапний підхід забезпечив диференційовану організацію педагогічного просвітництва батьків та їх добровільне залучення до участі в роботі екологічного гуртка.

Мета роботи з батьками полягала в усвідомленні ними актуальності екологічно доцільної поведінки кожного громадянина; покращенні теоретичної та практичної підготовки до екологічного виховання учнів початкових класів; ознайомленні зі змістом методичних рекомендацій і залученні бажаючих узяти участь у роботі гуртка за певними темами. За основу педагогічної роботи з батьками правлять програма і відповідні методичні рекомендації. Методичні рекомендації до занять з батьками містять теми, кожна з яких спрямовується на опрацювання проблем у контексті тематики гуртка «Екосвіт».

Наступною з визначених нами *педагогічних умов* є підготовка учнів до участі в екологічному гуртку.

Оскільки гурткова робота має практичну, інтерактивну спрямованість, вона потребує залучення всіх без виключення учасників гуртка. Також, зважаючи на те, що метою нашої роботи було зацікавлення якомога більшої кількості учнів початкових класів гуртковою роботою, виникла потреба в попередній підготовці учнів до неї.

Таким чином, робота з учнями початкових класів з метою формування їх екологічно доцільної поведінки складалася з двох етапів: підготовка учнів до роботи в екологічному гуртку на виховних годинах; безпосередня участь дітей у гуртковій роботі.

Підготовчий етап включав роботу з учнями початкових класів щодо стимулювання екологічно доцільної мотивації у взаємодії з природою, набуття знань про поведінку в природі, необхідність дотримання норм і правил поведінки у природі. З цією метою раз на тиждень протягом першого семестру проводилися виховні години. При цьому позаурочна виховна робота розглядалася нами як підсистема навчально-виховного процесу, спрямована на підготовку учнів початкових класів до гурткової роботи.

До роботи під час виховних годин за напрямом «Я і природа» залучались усі учні класу. Метою виховних годин була підготовка учнів початкових класів до гурткової роботи шляхом набуття досвіду спостереження за природою, організації діяльності у природі, формування поведінкових дій і вчинків у довкіллі.

Виховні години «Я і природа» містили 15 тем і передбачали використання різноманітних способів організації позаурочної діяльності: екскурсій, творчих годин, ігор, практичної діяльності. Кожна тема зазвичай розглядалася протягом двох виховних годин, що створювало сприятливі умови для її всебічного опрацювання, набуття учнями необхідних знань про норми та правила поведінки в природі, формування уявлень про взаємозв'язки в природі, роль кожної людини у збереженні природи, почуття обов'язку й відповідальності перед природою.

Кінцевий результат убачався нами в готовності учнів початкових класів до сприйняття й усвідомлення системи знань про природу, поведінку в природі, об'єктивних у природі зв'язків, а також формування відповідної мотивації до участі в гуртковій роботі.

Розроблена тематика виховних годин «Я і природа» була розрахована на учнів перших – четвертих класів і враховувала їх психологічні

особливості. Щоб уникнути дублювання тем, що розглядаються на уроках природознавства, розглядали питання з інших аспектів, розширювали та поглиблювали отримані на уроках знання.

Отримані учнями під час виховних годин знання й уміння потребували закріплення на рівні сім'ї та безпосереднього впровадження в життя разом із батьками. Тому похідною від вищезазначених *педагогічних умов* є диференційоване залучення батьків до роботи екологічного гуртка.

Після підготовчої роботи з батьками й учнями відбувалася безпосередня взаємодія вчителя з батьками щодо організації роботи екологічного гуртка «Екосвіт». Особливістю було те, що заняття проводив не лише вчитель, але й батьки, які виявили бажання взяти участь у роботі гуртка. Обов'язковою умовою такої співпраці стало попереднє узгодження вчителем з батьками планів-конспектів занять гуртка.

Участь батьків у позакласній роботі змінює й урізноманітнює її, а їх професійна майстерність і захопленість підносять її на більш високий рівень, власне проблема охорони природи в очах дітей набуває більшого значення. Основною перевагою гуртка «Екосвіт» було те, що екологічно свідомі батьки мали змогу впливати на весь дитячий колектив, а не тільки на своїх дітей.

Усі висвітлені форми взаємодії школи і сім'ї використовувалися паралельно, були пов'язані між собою, доповнювали одна одну і були апробовані під час формувального етапу експерименту.

Висновки і пропозиції. Таким чином, обґрунтовані педагогічні умови реалізовувалися у таких напрямах: робота з батьками на батьківських зборах, у групах та індивідуально щодо екологічного виховання учнів; мотиваційна робота з учнями щодо екологічної діяльності на виховних годинах; налагодження взаємодії вчителів і батьків у формуванні екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів; запровадження програми гуртка «Екосвіт» у позаурочний час. Активізація взаємодії батьків з учителем, урізноманітнення форм і методів роботи з батьками та учнями, залучення батьків до безпосередньої участі у навчально-виховному процесі з формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів засвідчили якісно новий рівень організації екологічного виховання школярів.

Проведене дослідження не вичерпало всіх аспектів розв'язання проблеми формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів у взаємодії школи і сім'ї. Перспективним вважаємо вивчення проблеми наступності у формуванні екологічно доцільної поведінки дітей дошкільного віку та учнів початкової школи.

Список літератури:

1. Беккер Г. Современная социологическая теория в ее преемственности изменения / Г. И. Беккер, А. Госков; пер. с англ. В. И. Карзинкина. – М. : Иностр. лит., 1961. – 895 с.
2. Бех І. Д. Правиловідповідне виховання як суспільний виклик / І. Д. Бех // Початкова школа. – 2004. – № 2. – С. 1–4.
3. Колишкіна А. П. Дослідження стану сформованості екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів / А. П. Колишкіна / Науковий вісник. № 1 (52), 2016 : збірник наук. праць / За ред. А. Л. Ситченка. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2016. – С. 227–231.
4. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте : пособие для учителя / А. К. Маркова. – М. : Просвещение, 1983. – 96 с.
5. Galbaut Diane. Le travail de recherches scientifiques des élèves a l'écologie / Sous la dir de D. Galbaut. – Paris : Unesco, 1998. – 20 p.

Колышкина А.П.
Сумской государственный педагогический университет имени А.С. Макаренко

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИ ЦЕЛЕСООБРАЗНОГО ПОВЕДЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ВО ВЗАИМОДЕЙСТВИИ ШКОЛЫ И СЕМЬИ

Аннотация
В статье определены педагогические условия формирования экологически целесообразного поведения учащихся начальных классов во взаимодействии школы и семьи, а именно: разработка соответствующего содержания, форм и методов взаимодействия школы и семьи; целенаправленная мотивация родителей к взаимодействию с учителями школы в формировании экологически целесообразного поведения учащихся начальных классов; подготовка учащихся к участию в экологическом кружке; дифференцированное привлечение родителей к работе экологического кружка. Соблюдение указанных педагогических условий обеспечивалось путем внедрения в учебно-воспитательный процесс воспитательных часов «Я и природа», программно-методического комплекса «Экомир», который содержит программу работы одноименного экологического кружка, методические рекомендации по проведению его занятий и проведения занятий с родителями. На занятиях кружка использовались различные методы: аудиовизуальные, словесные, методы эвристического обучения (эвристического наблюдения, прогнозирования), метод проектов. При разработке программы работы с родителями, предпочтение отдавалось формам и методам, которые обеспечивали не только передачу определенной информации (рассказы, беседы), приобретение знаний, получение правильного ответа на определенный вопрос, но и самостоятельный поиск способов решения проблемы (упражнения, решение проблемных ситуаций и т.д.).
Ключевые слова: взаимодействие школы и семьи, педагогические условия, кружковая работа, экологически целесообразное поведение, ученики начальных классов.

Kolyshkina A.P.
Sumy State Pedagogical University A.S. Makarenko

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF CONDUCT ENVIRONMENTALLY VIABLE PRIMARY SCHOOL PUPILS IN COOPERATION SCHOOLS AND FAMILIES

Summary
Pedagogical conditions of formation of ecological expedient behavior of primary school pupils in the school and family interaction, namely the development of the content, forms and methods of interaction between school and family; purposeful motivate parents to interact with school teachers in shaping ecologically expedient behavior of primary school pupils; prepare students to participate in the environmental circle; differentiated parental involvement in environmental work group. Compliance with these pedagogical conditions provided by implementation in the educational process of educational hours «Me and Nature» program-methodical complex «Eco World», which contains the same name of the environmental group, guidelines for the conduct of its activities and on lessons from their parents. In the classroom the group used a variety of methods: audiovisual, verbal, heuristic learning methods (heuristic monitoring, forecasting), project method. In developing the program of work parents with preference forms and methods that provide not only the transmission of certain information (stories, interviews), the acquisition of knowledge, getting the right answer to a specific question, but also to search for ways to solve problems (exercises, solving problematic situations, etc.).
Keywords: interaction of school and family, pedagogical conditions, hobby groups work environmentally appropriate behavior, primary school pupils.

УДК 364(1-87)(075.8)

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ В ПОЛЬЩІ В КОНТЕКСТІ ЇЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

Курляк І.Є.
Університет Кардинала Стефана Вишинського в Варшаві

У статті розглядаються: сутність кризи ідеї пенітенціарної ресоціалізації; поняття, цілі, сутність та чинники ефективності процесу ресоціалізації в умовах замкнутого простору; процедури ресоціалізаційної діяльності; форми, методи та засоби перевиховної діяльності з засудженими у Польщі. Вказується на потребу дотримання принципу гуманізації при застосуванні кари позбавлення волі та різних ресоціалізаційних впливів. Особлива увага звертається на роль авторських ресоціалізаційних та терапевтичних програм у праці з засудженими, які є узалежненими від алкоголю. Вказується на потребу подальших наукових досліджень з пенітенціарної ресоціалізації в Україні та створення педагогічної спеціалізації «Ресоціалізаційна педагогіка» у вищих закладах педагогічної освіти.
Ключові слова: засуджені, ресоціалізація, пенітенціарна система, узалежнені особи, ресоціалізаційні програми, терапевтичні програми, чинники ефективності.

Постановка проблеми Злочинність, особливо рецидивна, є однією з найбільш гострих соціальних проблем у різних країнах світу. Її розмах значною мірою залежить від ефективності процесу ресоціалізації, який здійснюється у закладах пенітенціарної системи. Проблеми та недоліки в її функціонуванні обертаються повторним скоєнням злочинів, тому їх вирішення є важливим завданням не лише державних інституцій, але також громадських та релігійних організацій, які працюють з засудженими і особами, які вийшли на волю. Однак у процесі ресоціалізації злочинців, доводиться стикатися зі значними труднощами, які виникають як з самої суті покарання у вигляді позбавлення волі, так і особливостей функціонування пенітенціарної системи, що дало підстави твердити про кризу ідеї пенітенціарної ресоціалізації. На спробу хоча б часткового подолання цієї кризи спрямовані зусилля теоретиків і практиків соціально-педагогічної діяльності як України, так і зарубіжних країн, зокрема й Польщі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика роботи з засудженими особами найчастіше є предметом вивчення фахівців з соціальної роботи, соціології девіантної поведінки, пенітенціарної психології, кримінального права, рідше – педагогіки. Цими питаннями в соціально-психологічному аспекті займалися Н. Калашник, Н. Максимова, О. Янчук, в аспекті реформування кримінально-виконавчої системи В. Льовочкін, в плані підготовки засуджених до реінгеграції в суспільство – В. Проскура, Н. Карпенко, педагогічні основи ресоціалізації злочинців розглядали В. Синьов, Г. Радов, В. Кривуша, О. Беца, релігійні аспекти пенітенціарної ресоціалізації – І. Цар та ін.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. В українській педагогічній

науці, зокрема соціальній педагогіці, приділяється багато уваги питанням роботи з соціально дезадаптованою молоддю. Однак, такий напрям, як перевиховна робота з засудженими особами (особливо дорослими, небезпечними рецидивістами та особами узалежненими від психоактивних речовин) досі є вивченим недостатньо, оскільки бракує ґрунтовних, особливо сучасних емпіричних педагогічних досліджень, проведених у різних типах закладів пенітенціарної системи, та узагальнення кращого досвіду. Теоретики ж польської пенітенціаристики мають ґрунтовні напрацювання саме у сфері педагогічної роботи з засудженими та особами, які вийшли з ув'язнення, що ґрунтуються на численних емпіричних дослідженнях; працівники польської в'язничної системи нагромадили, узагальнили і систематизували значний позитивний досвід ресоціалізаційного виховання засуджених осіб, а у вищих закладах освіти налагоджено професійну підготовку до цієї діяльності висококваліфікованих педагогічних кадрів. З огляду на це, вивчення теоретичних надбань та досвіду практичної педагогічної діяльності з цією категорією осіб у Польщі може бути корисним для інших країн, зокрема й України.

Метою статті є аналіз провідних ідей теорії пенітенціарної ресоціалізації та кращих зразків досвіду практичної педагогічної роботи з засудженими особами в Польщі в контексті її ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сутність кризи ідеї пенітенціарної ресоціалізації

Аналізуючи передумови та ефективність соціально-педагогічної роботи зі злочинцями, що перебувають у неволі, польські науковці та практики, зокрема Хенрик Махель підкреслюють, що нині слід брати до уваги кризу ідеї пенітенціарної ресоціалізації. Вона полягає у:

- тому, що у в'язниці засуджений перебуває в антисоціальному середовищі брутальних і агресивних спів'язнів, що сприяє процесу їх взаємної деморалізації;
- непрофесійному поступанні з засудженими з боку персоналу в'язниць;
- нефаховому творенні й реалізації ресоціалізаційних програм;
- тісноті у в'язницях, яка утруднює успішну ресоціалізацію злочинців;
- підготовці засуджених до законослухняного життя на волі в умовах невідповідного для цього замкнутого простору;
- відсутності у засуджених можливості працювати, яка виникає з економічної ситуації в країні та безробіття, зокрема й у в'язницях;
- невідповідних способах проведення засудженими дозвілля;
- негативному впливі на засуджених неформальної структури влади, яку створили у в'язниці злочинні авторитети;
- помилковому припущенні, що довготривалі кари сприятимуть процесу ресоціалізації, хоча насправді вони сприяють лише прізонізації;
- у низькому рівні надання постпенітенціарної допомоги та невідповідному перебігу соціальної реадаптації засудженого після виходу з в'язниці [9, с. 129], що сприяє явищу рецидиву.

Поняття, цілі, сутність та чинники ефективності пенітенціарної ресоціалізації

Ресоціалізація дефінюється як процес повторної соціалізації, який полягає на засвоєнні необхідних умінь, придатних для життя в суспільстві, на зміні особистості, а також на передачі їй відповідних культурних цінностей, норм і взірців [13, с. 43].

Серед цілей ув'язнення польське законодавство на першому місці ставить превенцію, на другому – ресоціалізацію. Згідно з карно-виконавчим кодексом виконання кари позбавлення волі має на меті збудження у засудженого бажання співпрацювати у процесі формування його соціально значучих постав, особливо почуття відповідальності та потреби дотримання правових норм і, тим самим, його стримування від повернення до злочинності. Пенітенціарна ресоціалізація, тобто зміна особистості злочинця на краще і повернення його суспільству, реалізується шляхом фізичного та психічного впливу на засудженого, який повинен привести до його морального виправлення. Це виправлення повинно передбачати дві цілі – ціль мінімум та ціль максимум. Мінімальну мету ресоціалізації можна окреслити як осягнення такого стану особистості в'язня, який зробить можливим його функціонування в суспільстві без порушення правових норм. Натомість мета максимальна – функціонування в суспільстві без порушення норм соціальних (тобто ще норм моральних, релігійних, звичаєвих) [13, с. 45].

Особи, які перебувають в умовах пенітенціарної системи, є дуже різними в контексті таких критеріїв, як наявність і ступінь дефіцитів у вихованні та навчанні, ступінь деморалізації, дефекти особистості, рівень інтелектуального розвитку, агресивність, психічні відхилення, узалежнення від алкоголю чи наркотиків тощо. Деякі з цих властивостей зараховують до чинників, які безпосередньо сприяють злочинній діяльності. Такими, наприклад є знижений інтелектуальний рівень (який досить часто фіксується у осіб, що скоїли злочин на сексуальному ґрунті [1, с. 13]) або узалежнення від психоактивних речовин. Особливо гострою є проблема алкоголізму. Статистичні дані показують, що серед осіб перший раз засуджених у Польщі понад 30% становлять особи узалежнені від алкоголю, а серед рецидивістів таких є половина [3, с. 56]. З огляду на різноманітні відхилення у переважної більшості засуджених осіб традиційні методи ресоціалізаційного виховання по відношенню до них є недостатніми, оскільки в'язні вимагають терапевтичного впливу та індивідуального підходу [7, с. 41]. Крім цього, успіх ресоціалізації буде також залежати від того, наскільки соціальне оточення сприятиме інтеграції колишнього в'язня в суспільство. У зв'язку з цим, ресоціалізацію як психокорекційний, перевиховний процес необхідно розглядати у рамках специфічної тріади, сутність якої становлять три взаємозв'язані між собою процеси: 1) корекційне виховання; 2) терапія; 3) опіка і суспільна підтримка [7, с. 41]

Корекційне виховання полягає на мінімалізації або ліквідації так званих дефіцитів виховання, на моделюванні способів просоціального мислення злочинців, на зміцненні, виправленні або

реконструкції їх соціальних зв'язків з найближчими особами, передовсім, з родиною. Корекційне виховання, що базується на традиційних методах ресоціалізації, є спрямоване на те, щоб особистість могла самостійно керувати своєю законослухняною поведінкою в щоденному житті.

Терапія є специфічним психокорекційним впливом, адресованим до кількох категорій осіб: з відхиленнями особистості, з іншими психічними дефектами, з підвищеним рівнем агресивності, узалежнених від алкоголю чи наркотиків. Завданням психотерапії є спроба зміни мислення узалежнених осіб, їх емоційного реагування, поведінки, формування відповідних життєвих постав та просоціальних умінь.

Опіка і суспільна підтримка має на меті утримання на належному рівні почуття соціальної безпеки засуджених, що пов'язано з дуже важливою процедурою підготовки їх до законослухняного життя на волі. Ця процедура найбільш інтенсивно реалізується під час останньої фази перебування засудженого у в'язниці [7, с. 41-42]. Її метою є суспільна реінтеграція людей зі специфічними потребами і біопсихосоціальними станами, до якої дорогу вказує інклюзія [6, с. 71]. У зв'язку з величезним значенням, яке мають стосунки з соціальним оточенням для самопочуття та поведінки засудженого, деякі вчені навіть запропонували спеціальний спосіб впливу – «терапія соціальним оточенням». Вона передбачає створення такого сприятливого соціального середовища навколо вихованка, з якого до нього буде плинути ціла гама позитивних вражень, що схилятиме його до належної поведінки через перебування в ситуації тотального натиску позитивних впливів [17, с. 72].

Аналізуючи результативність процесу пенітенціарної ресоціалізації, вчені виокремили кілька головних чинників його ефективності: це відповідне цілепокладання ресоціалізаційної діяльності, піддатливість засуджених на ресоціалізаційні впливи, умови в'язничної інфраструктури, професіоналізм персоналу, володіння методикою психокорекційного впливу, правильна організація пенітенціарних процедур, опірність засуджених на вплив в'язничної субкультури, ступінь залежності і сила зв'язку зі злочинними групами, сила і обсяг соціальної підтримки, а також правильне забезпечення процесу соціальної реадаптації [8, с. 71]. Усіма цими питаннями в теоретичному плані займається окрема наука – ресоціалізаційна педагогіка.

Ресоціалізаційна педагогіка як педагогічна субдисципліна

Проблематика ресоціалізації становить предмет аналізу спеціальної галузі педагогічної науки, яка інтенсивно розвивається у Польщі – ресоціалізаційної педагогіки. Це інтердисциплінарна наука, якої завданням є опрацювання принципів та методів реституювання особистості та соціальної реадаптації осіб та груп, які проявляють девіаційну поведінку [19, с. 128]. Ресоціалізаційна педагогіка є теоретичною і практичною дисципліною, що займається вихованням соціально дезадаптованих осіб. Знаний польський ресоціалізаційний педагог Леслав Питка вважає, що «метою ресоціалізаційної педагогіки є не тільки опис і з'ясування процесів, які відбуваються між вихователем і вихованцем, але передовсім, модифікація особистісних параметрів чи моделей поведінки, які окреслюються як шкідливі, погані, патологічні, згубні для особистості чи суспільства» [15, с. 11].

Перший академічний підручник з ресоціалізаційної педагогіки був виданий у Польщі в 1971 році. Його авторами були Ч. Чапув та С. Єдлевський – творці ресоціалізаційної педагогіки [2]. У змісті цього ґрунтовного підручника автори розмістили шість розділів: 1) Наука про ресоціалізаційне виховання; 2) Проблеми, методи і положення ресоціалізаційної педагогіки; 3) Ресоціалізація як процес активізуючого перенавчання (реедукації); 4) Праксеологічна модель ресоціалізаційного виховання; 5) Техніка і методи ресоціалізаційного виховання; 6) Установи та система ресоціалізаційного виховання [2, с. 531–535].

Пізніше ресоціалізаційна педагогіка була розбудована й узагальнена Чеславом Чапувим у його наступній праці – «Ресоціалізаційне виховання» (1978). Автор здійснив у ній систематизацію знань в області ресоціалізаційної педагогіки, виділяючи три основні її галузі – аксіологію, теорію та методику; крім цього він ще класифікував ресоціалізаційні стратегії та процедури [16, с. 250].

Останні надбання розвинув далі учень Ч. Чапува – Леслав Питка, який на основі ґрунтовних досліджень видав у 2001 році працю «Ресоціалізаційна педагогіка. Вибрані теоретичні, діагностичні та методичні питання», що пізніше двічі перевидавалася [16].

Ресоціалізаційна педагогіка є ключовою дисципліною в змісті професійної освіти майбутніх фахівців, які готуються до роботи, зокрема, і в закладах пенітенціарної системи. Окрім цієї, студенти вивчають ще й низку інших дисциплін, зокрема такі, як: «Соціальні патології», «Соціальна профілактика», «Пенітенціарна педагогіка та соціальна реадаптація», «Сучасні тенденції в ресоціалізації», «Методика ресоціалізаційної роботи», «Методика роботи судового куратора», «Молодіжні субкультури», «Терапія узалежнень» та ін. У змісті цих дисциплін особлива увага приділяється процедурам, формам, методам і засобам ресоціалізаційної роботи.

Процедури ресоціалізаційної діяльності

Теорія і практика опіки, виховання і терапії вказує на три виразно відокремлені процедури діяльності, які використовуються у щоденній ресоціалізаційій праці, особливо по відношенню до дезадаптованої молоді. Ці процедури оперують різними типами зв'язків:

- двоособових, що мають місце в контакті вихователь – вихованець, терапевт – пацієнт, куратор – підопічний і ін. (*психотехніка*);
- інтер- та інтрагрупових, які мають місце всередині малих суспільних груп (виховних, опікунських, терапевтичних) і називаються *соціотехнікою*;
- з культурними надбаннями шляхом знайомства з ними, творення та інтерпретації (*культуротехніка*) [5, с. 268].

Проектування *психотехнічних (психотерапевтичних) процедур* має на меті використання таких засобів впливу, щоб в стосунках між вихователем і вихованцем з'явилася емпатія і розу-

міння щодо взаємних очікувань і вимог, що сприяло б незалежній, зрілій поведінці підопічного в різних складних життєвих ситуаціях.

Соціотехнічна процедура відноситься до засобів групового та міжгрупового впливу, що дозволяє ідентифікуватися засудженому з конструктивними соціальними ролями і може полегшити процес суспільного і морального «дозрівання» особистості через мережу інтерперсональних стосунків. Вона також дає можливість належним чином протидіяти в ситуації натисків з боку в'язничної субкультури, яка схиляє засудженого до антисуспільної поведінки.

Процедура культуротехнічна має на меті реалізацію чи принаймні уможливлення проявів зацікавлень, задатків, здібностей вихованця. Сферами культуротехнічної активності є навчання, професійна підготовка та організація вільного часу [5, с. 268-269].

У процесі вибору конкретних процедур ресоціалізаційної діяльності а також подальшого застосування конкретних форм і методів велике значення має діагностика індивідуального випадку кожного засудженого. Як наслідок здійснення *процедури діагностики* повинна повстати характеристика засудженого, яка для молодих злочинців повинна обов'язково містити відомості про:

- *дані демографічні*: вік і стать, середовище походження, місце проживання, побутові умови, цивільний стан, наявність дітей та контакти з ними, спосіб життя, фінансовий стан (у тому числі наявність несплачених кредитів, боргів, аліментаційних зобов'язань), освіта, місце навчання/праці; конфлікт з законом (попередні судимості);
- *стан фізичного здоров'я*: перебіг вагітності матері, хвороби дитячого віку, отриманні травми, актуальний стан здоров'я, стан аналізаторів, контакт з психоактивними засобами;
- *стан психічного здоров'я*: рівень пізнавального розвитку, відхилення і дефіцити пізнавальних функцій, пам'ять, словниковий запас та стан розмовної мови, вміння налагоджувати контакти, труднощі шкільного навчання, задатки, здібності та вміння, зацікавлення і схильності до професійної діяльності, спосіб проведення вільного часу,
- *характеристика особистості*, зокрема, темпераменту, почуттів, потреб, домінуючих емоцій, способу їх вираження і контролю, рівень тривожності, рівень імпульсивності, рівень агресивності, мотивація діяльності, цінності;
- *характеристика сімейного середовища*: освіта та місце праці батьків, емоціональні зв'язки з родичами, цінності, форми, методи сімейного виховання; наявні в родині патології (розлучення, алкоголізм, насильство, бідність, безробіття, злочинність);
- *характеристика ровесницького середовища*: наявність друзів, участь у криміногенних групах, приналежність до в'язничної субкультури, позиція в групі;
- етіологія соціальної дезадаптації;
- пропозиції стосовно вибору корекційних засобів [20, с. 143-144].

Процедура діагностики ґрунтується на різних методах збирання інформації, передовсім, на основі вивчення особистої документації, спостереження та розмов з засудженим, виконання ним психологічних тестів тощо. На основі отриманих даних визначаються ключові проблеми в структурі особистості засудженого і його поведінці, встановлюється специфіка його соціальної ситуації, першочергові потреби і на основі цього підбираються відповідні форми, методи і засоби пенітенціарної ресоціалізації.

Форми, методи і засоби пенітенціарної ресоціалізації

Індивідуальний вплив на засуджених в карних установах Польщі опирається на застосуванні різноманітних засобів і методів у рамках різних систем, типів і видів в'язниць. Дорослі особи, засуджені до позбавлення волі, мають можливість вибору того, чи хочуть вони бути ресоціалізованими чи ні. У першому випадку це відбувається шляхом згоди відбувати кару в системі програмного впливу, яка пропонує широкий спектр різних засобів і методів впливу на засуджених. Одним із них є навчання, яке полягає на заповненні прогалин в освіті та оволодінні професією. Навчання (яке організовано на засадах ортодидактики) повинно виробляти в ув'язнених почуття обов'язку і відповідальності, призвичаювати до запланованих зусиль, вчити їх співпраці, розвивати амбіції, а одночасно вказувати на нові життєві перспективи, сприяти мирному, доброзичливому співіснуванні з іншими людьми та зміцненню почуття власної гідності [13, с. 47-48].

Наступним важливим елементом є мобілізація засуджених до праці. В'язень, який працює, нерідко вперше у своєму житті контактує з суспільно корисною працею, а тому вчиться співпрацювати з іншими людьми, функціонувати в групі і розуміти скільки зусиль потрібно вкласти, аби чесно заробити гроші [19, с. 129].

Участь у культурно-освітніх і спортивних заняттях повинна сприяти вартісним формам проведення дозвілля та запобігати взаємній деморалізації [13, с. 47-48]. Засуджених залучають до художньої самодіяльності, творчої активності та контактів з відомими артистами, письменниками, художниками, спортсменами, які приїжджають до в'язниць. Часто туди приходять студенти спеціальності «Ресоціалізаційна педагогіка», які проводять з засудженими різні заходи, терапевтичні заняття, а також наукові дослідження. Ув'язнені часто беруть участь в концертах, конкурсах, виставках, дискусіях, вікторинах, відчитах, виставах, літературних і співочих вечорах, спортивних змаганнях тощо. У в'язницях має місце творча праця засуджених у галузі образотворчого мистецтва, різьб'ярства, художнього ковальства, писання художніх творів, діяльність у різних групах – інструментальних ансамблях, хорах, літературних і театральних студіях, гуртках моделювання, спортивних секціях тощо. При цьому варто підкреслити позитивний вплив на засуджених спільної діяльності в таких групах, які мають просоціальну спрямованість. Їх творення само по собі становить важливий метод ресоціалізаційного виховання. Такі методи в своїй суті ґрунтуються на значенні соціальної групи для поведінки людини. Це виникає з факту, що багато засуджених осіб скоїли злочини саме в рамках організованої злочинної групи, яка становила для них опору. З огляду на це,

значним пенітенціарним викликом стає творення для засуджених нових, альтернативних груп, які опираються на сильних особистісних зв'язках і мають просоціальний характер [19, с. 129]. Ресоціалізаційна праця ґрунтується на різних методах – не тільки групових, але й індивідуальних. У рамках методів, які опираються на процедурі особистісного впливу, належить виокремити:

- власний приклад, який полягає на наслідуванні засудженим постав та поведінки пенітенціарного вихователя;
- виховне дорадництво, яке полягає на рекомендаціях вибору відповідного способу поведінки;
- переконування в'язня як метод, який полягає на впливі на свідомість та почуття засудженого, що в наслідку приводить до зміни його постав, а потім і до зміни поведінки [19, с. 129].

Іншими методами, які активно використовуються у пенітенціарній практиці, є кари та нагороди, а також метод пунктової економіки (коли за позитивні форми поведінки засудженим надається фіксована кількість пунктів, а на основі здобуття певної їх кількості вони можуть отримати певні привілеї – наприклад, додаткове побачення).

Серед засобів ресоціалізаційного впливу особливе місце посідає релігія. Окрім проголошення Божого слова і уділяння Святих Таїн, в'язничний капелан несе духовну допомогу і втіху засудженим та – по мірі можливостей – їхнім родинам [14, с. 196]. Принагідно зазначимо, що контакти з родинами, особливо дітьми, відіграють значну роль у процесі виправлення засуджених, тому вони всіляко заохочуються до побачень з рідними чи телефонних контактів з ними.

Значне місце серед засобів пенітенціарного впливу займає терапія. Вона має різні види та форми, а саме: індивідуальна та групова психотерапія, заняттєва психотерапія, ерготерапія, соціотерапія, фармакотерапія. Для осіб, узалежнених від алкоголю, особливе місце займає участь у мітингах групи Анонімних Алкоголіків. Особи, які потребують терапії з причин узалежнення чи непсихотичного відхилення особистості відбувають покарання у рамках терапевтичних відділів, які реалізують різні терапевтичні програми. У польських карних закладах нині діє 59 терапевтичних відділів, а у всій пенітенціарній системі реалізується сумарно понад 650 авторських терапевтичних програм, адресованих до різних категорії засуджених. Серед них є програма лікування чоловіків-алкоголіків «Дует», сутність якої полягає на опікунсько-виховній праці засуджених алкоголіків з фізично та психічно неповносправною молоддю; програма замісної терапії наркоманів метадоном «Метар Кракув»; програма «Бона», яка полягає на опікунській діяльності засуджених жінок по відношенню до дітей-сиріт, що знаходяться у дитячих будинках. Дуже розповсюдженою є американська програма лікування осіб узалежнених від алкоголю «Атлантіс», спрямована на формування у засуджених просоціальних умінь [7, с. 48], тому зупинимося на ній більш детально.

«Атлантіс» як приклад просвітньо-терапевтичної програми

Програма виникла на базі авторської програми Білла Бургіна, американського терапевта, який перебував у Польщі в першій половині 90-х років і проводив вишкіл професійних терапевтів. Першими цю терапевтичну програму реалізували дві варшавські в'язниці, потім їх слідами пішли інші заклади, в тому числі й для засуджених жінок. Метою цієї 3-місячної програми було утримання довготривалої абстиненції від алкоголю, визнання власного безсилля перед алкоголем і втрати здатності керувати власним життям, визнання алкогольної хвороби (тобто опрацювання першого кроку Анонімних Алкоголіків).

Крім основної мети, програма «Атлантіс» передбачає низку підрядних важливих цілей, зокрема:

- здобуття знань на тему узалежнення та їх конфронтація з власним досвідом;
- опрацювання оборонних механізмів, відповідальних за розвиток узалежнення;
- формування умінь конструктивного вираження емоцій;
- розуміння мотивації власних дій;
- набуття комунікативних умінь;
- набуття вмінь звертатися по допомогу;
- формування позитивного образу себе і почуття власної гідності;
- позитивна зміна у соціальному функціонуванні, зокрема, набуття таких конструктивних форм поведінки, які є необхідними для утримання тверезості [22, с. 172].

У реалізації програми можна виділити два етапи. І етап охоплює: діагностику узалежнення (нозологічну та проблемну); мотивування до терапії; опрацювання індивідуальної терапевтичної програми (ІТП); працю над Рекомендаціями до І кроку Анонімних Алкоголіків; участь у всіх групових заняттях, передбачених програмою та індивідуальні контакти з терапевтом, вихователем і психологом.

Перший етап закінчується опрацюванням ІТП, ознайомленням з нею пацієнта та оцінкою його успіхів в процесі терапії. ІІ етап охоплює: реалізацію завдань ІТП; участь у всіх заняттях; опрацювання списку загроз та способів їх попередження; опрацювання списку переваг, які дає терапія; складання конструктивних планів на майбутнє [22, с. 173].

Терапію закінчує опис кінцевої оцінки і підписання контракту на два роки. Обов'язками осіб, які підписали контракт є: участь у зібраннях групи підтримки; участь у мітингах Анонімних Алкоголіків; звертання до порадні для узалежнених осіб; заповнення анкети, яка з'ясовує ефективність терапії; утримування контакту з терапевтом в певних термінах; індивідуальні поради для пацієнтів [22, с. 177].

Серед різних форм реалізації програми є психоедукація та участь у роботі різних груп – групи праці над Рекомендаціями до І кроку Анонімних Алкоголіків, група виконання завдань Індивідуального плану терапії, група духовності, група запобігання поверненню хвороби, група здорового життя, група конструктивної поведінки, група танцювально-рухова (для жінок), група Анонімних Алкоголіків, сімейні зустрічі.

Псхоедукація має комплексний характер, оскільки розглядає різні аспекти психосоціального функціонування алкоголіка з особливим акцентом на його ролі в сім'ї. Наведемо її тези, щоб

зрозуміти, над якими питаннями працюють на заняттях узалежнені особи: «Алкоголізм як хвороба. Міфи на тему алкоголізму. Фізичні та психічні наслідки узалежнення. Інші узалежнення. Способи лікування алкогольної хвороби. Безсилля перед алкоголем. Втрата контролю над питтям і життям. Абстиненція – тверезість. Перешкоди у визнанні власного узалежнення. Явище алкогольного голоду – способи його подолання. Почуття. Натуральна та узалежнена регуляція почуттів. Злість – способи її подолання. Зміни ідентичності алкоголіка. Система ілюзій та заперечень. Раціональна емотивна терапія. Явище стресу. Натуральне запобігання та подолання стресу. Страх алкоголіка. Про функціонування людського мислення. Функціонування здорового «Я». «Я» алкогольне – механізм розпорошення. Ілюзія сили і контролю та гордість алкоголіка. Моральність – добро і зло та явище алкоголізму. Кривда. Пробачення. Сором. Явище повернення алкогольної хвороби та її запобігання. Рівновага у житті та поради для здорового способу життя. Автодеструкційні постави. Контакт з оточенням і різні форми комунікації. Асертивність та її значення для процесу одужання. Загрози процесу тверезіння. Пізнання себе. Візія тверезого життя. Як формувати характер, його переваги та недоліки. Система цінностей та особистісних норм. Духовний розвиток та пошук сенсу життя. Планування і впровадження конструктивних змін у житті. Насильство як явище. Протидія насильству. Сім'я з алкогольною проблемою. Соціальні ролі. Самоповага та почуття меншовартості. Самотність та ізоляція алкоголіка. Проблеми сексуального життя. Дорослі Діти Алкоголіків. Співузалежнення в процесі тверезіння. Тверезіння жінок. Спільноти тверезості. Програма 12 кроків Анонімних Алкоголіків. Інші програми тверезості. Принципи здорового життя» [22, с. 174-175].

У реалізації програми активно використовуються різні дидактичні засоби і методи, як наприклад, активне групове читання, перегляд відеофільмів, дидактичні ігри, майстер-класи, творчі заняття тощо.

Окрім терапевтичних програм, в польських в'язницях активно діють інші ресоціалізаційні програми, які формують позитивні соціальні ролі (особливо батька чи матері), просоціальні вміння й постави, вчать жити на свободі, активно шукати працю, долати власні недоліки (наприклад, агресивність та насильство), опікуватися іншими людьми та природою тощо. Варто назвати хоча б такі програми як-от: «Батько як приятель дитини», «В'язні в хоспісі», програма виходу з бездомності «Надія», «В'язничний університет – дорога до свободи», «Клуб праці», програма протидії насильству в родині «Бо суп був пересолений», програма реадаптації осіб, загрожених суїцидальною поведінкою «Фенікс», програми, які полягають на опіці над рослинами («Городи за мурами») та тваринами, які перебувають в притулках («Друг») [11, с. 299-300].

Важливим питанням є оцінювання ефективності програм. На думку вчених при оцінці ефективності процесу ресоціалізації на основі програм слід звертати увагу на:

- *ступінь ризику повернення засуджених до злочинності.* З досліджень виникає, що інтенсивними програмами належить охоплювати, передовсім, засуджених з середнім і високим ступенем ризику рецидиву;

- *індивідуальні криміногенні чинники та виникаючі з них ресоціалізаційні потреби.* У процесі виконання кари позбавлення волі належить, перш за все, заспокоювати ті потреби засуджених, які виникають з індивідуальних чинників ризику рецидиву, серед них – постави, дефіцити виховання;

- *пристосування програм до можливостей засуджених* – значна частина засуджених бере участь у в'язничних ресоціалізаційних програмах під «примусом» або з інших інструментальних мотивів, тому чимало уваги потрібно присвятити питанню мотивації. Окрім цього, програми повинні бути достатньо гнучкі, враховувати диференційований підхід до засуджених, їхній рівень інтелектуального розвитку та стиль навчання;

- *свобода діяльності персоналу в'язниць* – персонал і професіонали, які реалізують програму, повинні мати можливість самостійно приймати рішення, спираючись на власні знання, досвід, життєву ситуацію учасників;

- *інтегральність програми* – програми на практиці повинні бути реалізовані згідно з теоретичними передбаченнями і так, як вони були запроектовані. Найбільш ефективні програми ресоціалізації повинні опиратися на широкій теоретичній базі; мати багатовимірний характер і широкий спектр цілей; зосереджуватися безпосередньо на чинниках ризику повернення до злочинності, бути індивідуально зорієнтованими, використовувати методи моделювання ролей та елементи тренінгу соцільних умінь;

- *оцінювання програм.* У процесі перевірки ефективності дії програм можна використовувати різні методи: аналіз документів (наприклад, особистих актів справи, результатів судово-психіатричної експертизи), аналіз витворів діяльності засуджених (наприклад, газети, плакати, малюнки, вистави), розмови та анкети. Відсутність стратегії оцінювання програми та її подальшої корекції, може бути однією з причин недостатньої успішності запрограмованих впливів [10, с. 334-335]

Застосування принципу гуманізації у процесі встановлення покарання та виборі засобів ресоціалізаційного впливу

В'язнична ізоляція є однією з найдошкульніших форм посягання на свободу людини, яка становить для неї фундаментальну цінність [4, с. 69]. Її характерною рисою є те, що вона є тісно пов'язана з іншими шкідливими для психосоціального функціонування людини наслідками, серед яких центральним є депривація та фрустрація потреб. З огляду на це ключовим питанням функціонування пенітенціарної системи країн Європейського Союзу, зокрема й Польщі, є гуманізація відносин та умов відбуття покарання. У ст.3 польського кримінального кодексу вказується, що кари виконуються з врахуванням принципу гуманізації, який передбачає мінімалізацію страждань, дошкульності та інших неприємностей, які завдаються у зв'язку з реалізацією норм кримінального права [18, с. 125]. Принцип гуманізації передбачає пошанування гідності лю-

дини, заборону тортур, нелюдського або принизливого трактування в'язня. Тому серед засобів ресоціалізаційного впливу істотне значення мають такі, наприклад, як нічні та вікендові арешти, відбуття кари частинами, відпуск, інтимні побачення та інші привілеї у відбутті покарання, які наприклад, активно використовуються в Німеччині. В'язням за добру поведінку можуть бути надані такі привілеї, як працевлаштування поза тереном карної установи, дозвіл на вихід з інституції на певну частину дня. Засуджений може також отримати відпустку з карного закладу тривалістю до 21 дня [5, с. 289].

Ідеї гуманізації у процесі відбуття покарання мають також своє місце в гендерному контексті. Оскільки жінки значно гірше зносять кару позбавлення волі, ніж чоловіки, та в силу їх фізіологічних особливостей, вони мають перед чоловіками певні привілеї – частіше користування гарячою водою та купання, носіння власної одежі, довші прогулянки для вагітних жінок та жінок-годувальниць, виховання дітей, які народилися у в'язниці до 3-річного віку разом з матір'ю у відділах матері і дитини, що спеціально створені при деяких жіночих в'язницях та ін. [4, с. 69].

Ще одним гуманним підходом до процесу ресоціалізації засуджених, особливо молодих, є їх участь у процедурі медіації, яка має на меті: відшкодування злочинцем зазнаних жертвою матеріальних чи моральних втрат (пробачення, фінансова відповідальність, праця на користь жертви); виховний вплив на злочинця; залагодження конфлікту між кривдником та жертвою [12, с. 66]. Участь злочинця у процедурі медіації може бути врахована судом при пом'якшенні йому покарання.

Одним із проявів принципу гуманізації при призначенні покарання є застосування пробації. Класична англо-американська модель пробації полягає на так званому умовному звільненні злочинця, на котрого накладається обов'язок випробовування та нагляд судового куратора. Позитивний перебіг періоду випробування знаменується закриттям судового провадження [21, с. 8]. У польській судовій практиці пробація знайшла широке застосування, особливо щодо осіб, які скоюють злочини відносно невисокої соціальної небезпеки, молодих та раніше некараних осіб, щоб запобігти негативним наслідкам процесів прізонізації, деприваці, стигматизації та соціального виключення, які несе з собою покарання у вигляді позбавлення волі.

Окрім інституції пробації, в польській пенітенціарній практиці в стосунку до осіб, які демонструють належні ефекти процесу ресоціалізації і позитивний кримінологічний прогноз, застосовується умовно-дострокове звільнення від решти відбуття покарання у вигляді позбавлення волі. При цьому також здійснюється нагляд судового куратора, завданням якого є допомога в процесі реінтеграції засудженого в суспільство.

Ще одним гуманним способом виконання кари є система електронного нагляду, що полягає на контролюванні поведінки засудженого, який перебуває поза карною установою, при використанні моніторуючої апаратури. Контроль за поведінкою засудженого стосується дотримання ним накладеного пенітенціарним судом обов'язку перебування у місці проживання або в іншому вказаному місці у визначеному часі, або обов'язку стримування себе від перебування в певних місцях чи наближання до певної особи [18, с. 130].

Висновки з дослідження та перспективи подальших пошуків. На основі наведенного, можна зробити наступні висновки:

1) у в'язничних умовах відбувають кару позбавлення волі різні категорії засуджених (особливо багато є узалежнених), однак, лише деякі з них піддаються процесам ресоціалізації;

2) по відношенню до більшості засуджених осіб недостатньо звичайного ресоціалізаційного впливу, вони потребують різних форм терапії у спеціальних терапевтичних відділах та залучення до індивідуальних терапевтичних програм. Особливої уваги потребують засуджені узалежнені від алкоголю, для яких дуже корисним є багатоцільові терапевтичні професійно опрацьовані програми, наприклад «Атлантіс»;

3) в'язниця як карна інституція з багатьох об'єктивних і суб'єктивних причин не є в стані створити усіх необхідних і достатніх умов, які уможливлюють ресоціалізацію популяції засуджених (значно кращі умови для цього створює пробація та інші гуманні форми покарання засуджених, які не розривають їхніх соціальних зв'язків, наприклад, нічні та вікендові в'язниці, електронний нагляд тощо). З огляду на це персоналу слід звертати особливу увагу на явище «усуспільнення в'язниць», яке полягає на розширенні контактів засуджених із зовнішнім світом як через можливість їх частішого перебування за мурами в'язниць (наприклад, під час відпусток), так і через зустрічі з різними цікавими людьми, які відвідують в'язниці, та працю на волі;

4) пенітенціарна практика може і повинна піддавати ресоціалізаційним впливам відібрані шляхом діагностичних досліджень категорії засуджених, які подають надію на виправлення, концентруючи на них ресоціалізаційні зусилля (зокрема, активно застосовуючи щодо них різноманітні терапевтичні та ресоціалізаційні програми). Цими зусиллями особливо повинні бути охоплені молоді засуджені. Ресоціалізаційні програми повинні опиратися на ґрунтовній теоретичній базі, передбачати широкий спектр цілей, бути пристосованими до певної категорії осіб та піддаватися оцінюванню і корекції;

5) решта засуджених повинна бути охоплена т.зв. звичайним пенітенціарним впливом;

6) існує взаємозв'язок між пенітенціарними методами впливу на злочинців, що відбувають кару позбавлення волі, та організацією і реалізацією процесу соціальної реадаптації після їх звільнення. Чим цей взаємозв'язок є сильніший, тим меншим є явище рецидиву [8, с. 78];

7) в українській педагогічній науці необхідно інтенсифікувати теоретичні та особливо емпіричні педагогічні дослідження, які стосуються пенітенціарної педагогіки, підготувати нові академічні підручники та посібники з цієї тематики, у вищих закладах педагогічної освіти розпочати підготовку фахівців за спеціальністю «ресоціалізаційна педагогіка», які б працювали в майбутньому з особами, які проявляють девіантну поведінку, та засудженими людьми.

Список літератури :

1. Bartkowicz Z. Nieletni z obniżoną sprawnością umysłową w zakładzie poprawczym, Lublin: Politechnika Lubelska, 1984. – 205 s.
2. Czapów C., Jedlewski S., Pedagogika resocjalizacyjna, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971. – 525 s.
3. Jastrzębska M., Oddziaływanie terapeutyczne w polskim systemie penitencjarnym – próba charakterystyki, Terapia i resocjalizacja dzieci i młodzieży z problemami szkolnymi, (red.) W. Budziński, Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskiej Wyższej Szkoły Humanistycznej, 2010, s. 56–65.
4. Jaworska-Wieloch A., Znaczenie płci za kratami więzienia, (w:) Probacja, 2015, nr 4, s. 69–83.
5. Kalinowski M., Resocjalizacja nieletnich w państwach europejskich i pozaeuropejskich, Warszawa: Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, 2005. – 315 s.
6. Kieszkowska A., Inkluzyjno-katalaktyczny model reintegracji społecznej skazanych. Konteksty resocjalizacyjne, Kraków: Impuls, 2012. – 365 s.
7. Machel H., Miejsce terapii w resocjalizacji młodzieży przestępczej w warunkach izolacji karnej i poprawczej w Polsce, (w:) Terapia i resocjalizacja dzieci i młodzieży z problemami szkolnymi, (red.) W. Budziński, Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskiej Wyższej Szkoły Humanistycznej, 2010, s. 40–49.
8. Machel H.Perspektywy resocjalizacji penitencjarnej w świetle niektórych badań naukowych i obecnej sytuacji społeczno-ekonomicznej kraju, (w:) Optymalizacja oddziaływań resocjalizacyjnych w Polsce i w niektórych krajach europejskich, (red.) F.Kozaczuk, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006, s. 69–81.
9. Machel H., Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna, Gdańsk: Wydawnictwo „Arche", 2003. – 245 ss.
10. Marczak M., Pawełek K., Od projektowania do ewaluacji: kilka słów o skuteczności programów realizowanych wobec osób pozbawionych wolności, (w:) Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce, (red.) M. Marczak, Kraków: Impuls, 2009, s. 333–341.
11. Mazur E., Laurman-Jarząbek, Rola resocjalizacyjnych programów penitencjarnych w resocjalizacji skazanych, (w:)Wybrane problemy profilaktyki i resocjalizacji, (red.) S.Bębas, Radom: Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, 2011, s. 291–307.
12. Noszczyk-Bernasiewicz M., Nieletni przestępcy w percepcji personelu i nadzoru resocjalizacyjnego oraz studentów resocjalizacji, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010. – 234 s.
13. Pawełek K., Marczak M., Resocjalizacja w polskich zakładach karnych. Teoria a praktyka, (w:) Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje, (red.) Z. Bartkowicz, A. Węgliński, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008, s. 43–50.
14. Pierzchała K., Resocjalizacyjna rola kapełana więziennego w polskim systemie penitencjarnym. Analiza pedagogiczna, Toruń: Adam Marszałek, 2012. – 232 s.
15. Pytka L., Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, 2008. – 432 s.
16. Pytka L., Pedagogika resocjalizacyjna/ Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku, T. IV, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak", 2005. – 1295 s.
17. Szecówka A., Oddziaływanie resocjalizujacych na nieletnich w nurcie inkluzji społecznej, (w:) Instytucjonalna resocjalizacja nieletnich. Wyzwania i perspektywy rozwoju, (red.) G. Kudl+ak, Rzeszów: Difin, 2015, s. 67–81.
18. Szczepańska-Szczepaniak A., Długoterminowa kara pozbawienia wolności – cele, funkcje, zagrożenia i oczekiwania, (w:) Probacja, 2015, nr 3, s. 123–142.
19. Tadla R., Resocjalizacja skazanych – zarys problematyki, (w:) Probacja, 2015, nr 1, s. 123–134.
20. Wach T., Resocjalizacja nieletnich sprawców gwałtownych czynów zabronionych, Lublin: KUL, 2009. – 223 s.
21. Witkowska-Rozpara K., Warunkowe zawieszenie wykonania kary – uwagi na tle obowiązującej regulacji, praktyki orzeczniczej sądów polskich oraz nowelizacji kodeksu karnego, (w:) Probacja, 2015, nr 2, s. 5–15.
22. Zalikowska I., „Atlantis" – program edukacyjno-terapeutyczny, (w:) Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce, (red.) M. Marczak, Kraków: Impuls, 2009, s. 171–177.

Курляк И.Е.
Университет кардинала Стефана Вышинского в Варшаве

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕНИТЕНЦИАРНОЙ РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ В ПОЛЬШЕ В КОНТЕКСТЕ ЕЕ ЕФФЕКТИВНОСТИ

Аннотация

В статье рассматриваются: сущность кризиса идеи пенитенциарной ресоциализации; понятие, сели, сущность и факторы еффективности процесса ресоциализации в условиях замкнутого пространства; процедуры ресоциализационной деятельности; формы, методы и средства перевоспитательной работы з осужденными в Польше. Указывается на необходимость применения принципа гуманизации при использовании наказания в виде лишения свободы и различных ресоциализационных действий. Особенное внимание обращается на роль авторских ресоциализационных и терапевтических программ в работе с теми осужденными, которые являются зависимыми от алкоголя. Указывается на необходимость проведения дальших научных исследований в сфере пенитенциарной ресоциализации в Украине и создания педагогической специализации «Ресоциализационная педагогика» в высших педагогических учебных заведениях Украины.

Ключевые слова: осужденные, ресоциализация, пенитенциарная система, зависимые личности, ресоциализационные программы, терапевтические программы, факторы еффективности.

Kurliak I.Je.
Cardinal Wyszynski University in Warsaw

THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF PENITENTIARY RESOCIALIZATION IN POLAND IN THE CONTEXT OF ITS EFFECTIVENESS

Summary
The article considers the following issues: the essence of the crisis of the idea of penitentiary resocialization; concepts, purposes, nature and effectiveness factors of resocialization in terms of an enclosed space; procedures of resocialization activity; forms, methods and means of correctional education of prisoners in Poland. It points to the need of keeping principle of humanization when administering the punishment of imprisonment and diverse resocialization influences. Particular attention is paid to the role of authorial resocialization and therapeutic programs while working prisoners who are addicted to alcohol. The author points to the need for further research on penitentiary resocialization in Ukraine and creation of educational specialization "resocialization education" in higher pedagogical institutions.
Keywords: convict, resocialization, penitentiary system, addicted persons resocialization programs, therapeutic programs, efficiency factors.

УДК 378.12:327(4)

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ «ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПІДХОДУ В ДОШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ»: ЗНАЧЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Мельник Н.І.
Педагогічний інститут
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті представлено аналіз історичних передумов запровадження «європейського підходу в дошкільній освіті». Автором встановлено сутнісні особливості підходу, його принципи, основи, розуміння в європейському контексті. В статті обґрунтовано значення запровадження «європейського підходу» у вітчизняному освітньому просторі, зазначено основні умови для реалізації; визначено перспективи впровадження в контексті професійної підготовки дошкільних педагогів у контексті «компетентної системи дошкільної освіти»; встановлено цінності професійної підготовки для реалізації європейського підходу.
Ключові слова: «Європейський підхід», дитинство, стратегія розвитку дошкільної освіти, європейський освітній простір, концепції.

Постановка проблеми. Розвиток сучасного європейського і міжнародного суспільства нерозривно пов'язаний з концепцією «освіти впродовж життя», вихідною ланкою якої є насамперед дошкільна освіта. З огляду на це лідерами європейських країн неодноразово підкреслюється значення дошкільного дитинства для кожного громадянина як важливого і повноцінного періоду розвитку та становлення особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про важливість та значення періоду дошкільного дитинства йдеться, як в міжнародних нормативно-правових документах: Концепції ООН про права дитини [6], документах ЮНЕСКО з освітньої політики в сфері дошкільної освіти [12], звітах ЮНЕСКО «Внесок дошкільної освіти в інтересах сталого суспільства» [14, с. 6-9], резолюціях організованих ЮНЕСКО міжнародних конференцій, що присвячені визначення та визнання статусу дошкільного дитинства [11, с. 41]; так і вітчизняних: Національній програмі «Діти України» [8], «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті» [7], законах України «Про освіту» [4], «Про дошкільну освіту» [3], «Про охорону дитинства» [5], Базовому компоненті дошкільної освіти [1, с. 4].

З огляду на зазначене найперше, на що повинна бути спрямована увага та діяльність громадських активістів, діячів культури, політиків-реформаторів в процесі становлення та розвитку правової держави це – дошкільне дитинство. Відтак, надважливим та перспективним завданням держави європейські політики, освітяни, громадські активісти та науковці вбачають у забезпечення «щасливого дитинства» для кожної дитини без виключення, обґрунтовуючи свою позицію тим, що «...інвестиції зроблені в дитинство» забезпечуватимуть «успішний та сталий розвиток «здорового» в усіх проявах означеного слова суспільства в цілому» [10]. Дитинство, за визначенням вітчизняних науковців (А. М. Богуш, О. В. Варяниці, Н. В. Гавриш, С. М. Курінної, І. П. Рогальлької-Яблонської) – «...найважливіший період у житті людини», а «...інвестиції, вкладені в дитинство сьогодні, обов'язково повернуться суспільству сторицею:

гуманізмом, демократією, громадянськістю, цивілізованістю» [2, с. 73].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У вітчизняній теорії і практиці вже досить відоме поняття «європейський вимір освіти», «європейський простір», досліджено особливості європейської стратегії розвитку освіти в цілому. Проте маловідомим і малодослідженим поняттям для української науки і практики є поняття «європейського підходу в дошкільній освіті», яке донині не ставало об'єктом наукового пошуку.

З огляду на зазначене, **метою даної статті** є дослідження особливостей сутності феномену «європейський підхід в дошкільній освіті» та історичних аспектів його виникнення.

Виклад основного матеріалу. Під категорією «європейський підхід» за визначенням провідних спеціалістів проекту «Діти в Європі» розуміються загальноприйняті цілі, принципи і права, а також багато інших аспектів в організації системи суспільного дошкільного виховання, як в межах однієї країни так і між різними державами. Розробка взаємозв'язку та узгодженості між різноманітністю організації дошкільної освіти та виховання як у різних країнах ЄС, так у країнах окремого регіону, відіграє вирішальне значення для якісного запровадження єдиного «європейського підходу» в дошкільній сфері, створення відповідного освітнього простору. Особливо актуальним таке узгодження має в контексті децентралізованої системи організації дошкільної освіти, оскільки створення «рівних можливостей» в умовах деферентності ускладнюється розв'язанням таких питань як: перше – що повинно бути визначеним централізовано з метою реалізації завдання забезпечення «освіти для всіх», а друге – що варто залишити на розсуд місцевого управління у контексті проблеми забезпечення конкретних потреб і побажань місцевої громади чи спільноти? Європейський підхід не означає детальної і всеосяжної концептуалізації та специфікації, що передбачає в перспективі залучення всіх держав-членів до Європейської стандартизованої системи дошкільної освіти та виховання. Запровадження «європейського підходу» не є самоціллю, а передбачає фундаментальний систематичний поступ в розвитку якості дошкільної освіти, саме тому коли йдеться про його запровадження не виставляються певні конкретні часові обмеження, а лише перспективи, наприклад до 2020 чи 2030 років. Великою мірою «європейський вимір» є політичним суб'єктом, і, таким чином, відкритий для постійних дискусій і змін. Пошук уніфікованості в системі дошкільної освіти може проявлятися, наприклад, у тому, що якість всієї системи дошкільної освіти забезпечуватиметься розробкою інтегрованого багатоаспектного навчального плану або більш близьке для європейської науково-методичної термінології поняття куррикулуму дошкільної освіти (curriculum), але сфера, специфіка і форма реалізації освітньої програми, побудованої на цьому куррикулумі на сучасному етапі розвитку дошкільної освіти у світі може широко варіюються як в межах різних країн, так і в межах однієї країни. Таким чином, процес впровадження «європейського підходу» вбачається його ідейними засновниками та лідерами проекту «Діти в Європі» в довготривалій перспективі та через широку дискусію [9, с. 4].

Розробці та впровадженню «європейського підходу» передувало прийняття ряду важливих історичних документів, активної діяльності громадських та наукових організацій, презентації висновків провідних експертів з питань дошкільної освіти, що в подальшому сформували основу десяти принципів цього підходу. Першими фундаментальним кроком у напрямку актуалізації проблеми якості дошкільної освіти, забезпечення «рівного доступу» в системі суспільного дошкільного виховання було прийняття Радою міністрів в березні 1992 році «Рекомендацій по догляду за дітьми» (92/241/EEC, затвердженої 31 березня 1992 року), прийнятих в рамках «Третьої програми ЄС із забезпечення рівних можливостей» [15]. Документом визначалися загальні положення освітньої політики, принципів і цілей, які було погоджено урядами тодішніх держав-членів щодо «...забезпечення рівності між можливістю жінок і чоловіків поєднувати професійні, сімейні обов'язки та обов'язків по вихованню за дітьми» (Стаття 1). У ньому пропонується цілий комплекс заходів, спрямованих на створення умов для отримання різних послуг сфери дошкільної освіти, надання державних дикретних відпусток та оплачуваних відпусток на робочих місцях, а також інших кроків, спрямованих на заохочення дорослого працюючого населення до соціальної відповідальності перед дітьми по догляду за ними [9, с. 5].

В «Рекомендаціях по догляду за дитиною» було вузько окреслено термін «послуги з догляду за дитиною» (child care services), що в контексті європейської соціальної та освітньої політики стосувались, в першу чергу, зайнятості та гендерної рівності. Але в «Рекомендаціях» вперше було окреслено більш широку і глибоку перспективу сфери дошкільної освіти. Так, відповідно документу «дошкільна освіта та виховання, послуги, які пов'язані з цією сферою мають надзвичайно важливе значення для сприяння благополуччя дітей та їхніх сімей, для забезпечення їхніх різноманітних потреб», «...вона повинна забезпечуватись цілим рядом якісних принципів, якими потрібно керуватися у розвитку послуг з дошкільної освіти та виховання: доступності; доступності в усіх областях, як міських, так і сільських районах; доступності освіти для дітей з особливими потребами; єдності безпечного та ретельного догляду з педагогічним підходом; тісні взаємозв'язки з представниками регіональних та загальнодержавних управлінь, якісна взаємодія з батьками і місцевими громадами; принцип різноманітності і гнучкості; принцип забезпечення широкого вибору послуг в сфері дошкільної освіти для батьків; принцип злагодженої взаємоспівпраці між агентами дошкільної освіти та різними службами [15].

Наступною важливою передумовою формування основ «європейського підходу» в дошкільній освіті був документ «Критерії визначення якості дошкільної освіти та виховання і послуг по догляду за дитиною» (Quality Targets in Services for Young Childre), який було опубліковано О'бєднанням представників Європейської Комісіх з питань дошкільної освіти у 1996 році.

Представники означеної групи, виходячи з принципів, викладених в Рекомендації Ради, було розроблено 40 цілей, які за їхнім твердженням, були досяжні для всіх держав-членів протягом десятилітній період. Досягнення цих цілей, за положеннями документу «Критерії визначення якості дошкільної освіти та виховання і послуг по догляду за дитиною» мало б забезпечити реальний прогрес у напрямку реалізації Рекомендації – хоча в документі підкреслюється, що цілі не були остаточним у вирішенні проблеми якості дошкільної освіти [13, с. 5-6]. Цілі в Документі були визначені у дев'яти сферах: політика; фінанси; рівність у доступі та види послуг; освіта; навантаження на педагогічних працівників (нормове навантаження дошкільних педагогів, співвідношення між кількістю дітей на одного педагога); прийом персоналу на роботу та професійна підготовка; довкілля і здоров'я; батьки і громада; особливості роботи [13, с. 11-41]. У документі підкреслювалося, що цілі є взаємозалежними і утворюють цілісну структуру, оскільки «ігнорування хоча б одного з них призводить до безрезультативності» [13, с. 6].

Незважаючи на те, що документ «Критерії визначення якості дошкільної освіти та виховання і послуг по догляду за дитиною» так і не був офіційно опублікованим Європейською комісією, цільові показники якості, представлені в ньому були досить широко обговорено та набули розповсюдження в громадськості. Таким чином, означений документ став першим прикладом результату відкритого громадського обговорення проблем якості дошкільної освіти на міжнародному рівні, в документі вперше було здійснено спробу розробки «єдиних засад» (певних критеріїв) для дошкільної галузі.

Наступні три документи, які визначали базові засадти «європейського підходу» в дошкільній освіті були: «Сильний старт» (Starting Strong), опублікований у 2001 році та «Сильний стар II» (Starting Strong II), виданий у 2006 році Орагнізацією економічного розвитку та співробітництва, а також документу «У напрямку до розбудови нової суспільної освітньої системи» (For a New Public Education System), презентованим у 2005 році Асоціацією вчителів Рози Сенсат (Associaciy de Mestres Rosa Sensat).

Так, у першому та другому документах були презентовані результати фундаментальних кроснаціональних досліджень особливостей функціонування європейських систем дошкільної освіти, що охоплювало 20-ть держави-членів ЄС. У означених документах було представлено не лише інформацію щодо особливостей дошкільної освіти в країнах Європи, засадничі ідеї, але й виокремлено низку «ключових елементів успішної освітньої політики в галузі дошкільної освіти та виховання в різних країнах, в тому числі: систематичний і комплексний підхід до здійснення такої політики; презентовано умови забезпечення тісного і рівноправного партнерства між системою дошкільної освіти та інших ланок освіти; представлено універсальний підхід до реалізації політики «рівного доступу»; презентовано взаємозв'язок між значним обсягом державних інвестицій у дошкільну освіту та розвитком інфраструктури даної галузі; описано забезпечення систематичного підходу до поліпшення якості дошкільної освіти і відповідної професійної підготовки та умов праці для всіх працівників, залучених до дошкільної галузі.

У документі поважної каталонської організації «У напрямку до розбудови нової суспільної освітньої системи» було актуалізовано проблеми присвячені освіті й підвищенню кваліфікації вчителів в цілому. Цією декларацією було висунуто важливі принципи і домовленості щодо мети і практики освітніх послуг у сфері дошкільної освіти, які були викладено в десяти рубриках і презентували собою опис певної «освітньої утопії». В документі підкреслено важливість забезпечення абсолютної рівності та наступності між всіма освітніми ланками, починаючи з дошкільної і завершуючи освітою дорослих [9, с. 6].

Окрім того, важливе значення запровадження «європейського підходу в дошкільній освіті» має у контексті ціннісних орієнтацій професійної підготовки дошкільних педагогів у Європі. Так, до зазначених у Звіті головного директорату Європейської комісії з освіти і культури принципів «європейського простору в дошкільній освіті», у контексті чотирьох вимірів «компетентнісної системи дошкільної освіти» (індивідуального; інституційного та рівня команди; між інституційного та управлінського рівнів), визначено та сформульовано ціннісні орієнтири, якими повинні керуватися дошкільні педагоги у Європі. Так на індивідуальному рівні виміру компетентнісної системи організації дошкільної освіти у контексті знань:

- *різних аспектів розвитку дітей* з холастичної точки зору (пізнавальний, соціальний, емоційний, творчий тощо) серед провідних цінностей – сприяння повноцінному розвитку дітей дошкільного віку в умовах системи дошкільної освіти з урахуванням потреб дітей; ухвалення цілісного бачення освіти, яке охоплює навчання, виховання і догляд; дотримання інклюзивних освітніх підходів;

- *різних стратегій навчання* (основане на грі, соціальне навчання, ранній розвиток та грамотність, оволодіння мовою і багатомовність) – сприйняття дитини як самостійного повноцінного суб'єкта її власної життєдіяльності, освітнього процесу як спільного побудованого і відкритого процесу, який забезпечує успішну соціальну взаємодію дітей і заохочує їх до подальше навчання та пізнання довкілля; застосування міждисциплінарного підходу до навчання; застосування багатомовного підходу, який сприяє навчанню, в контексті різноманітності;

- *комунікативних стратегій та ведення спільної діяльності* – застосування людиноцентриського підходу, підходу, який заснованого на правах людини в системі дошкільної освіти, відповідно якого права дитини захищено, дитина є громадянином, що має повне право на участь у громадському та культурному житті своєї громади; підтримка демократії, солідарності, активної громадянської позиції, творчого потенціалу та особистісного становлення дітей;

- *спілкування з батьками та місцевими громадами* (знання про сім'ї, бідність і різноманітність) – застосування демократичного і всеосяж-

ного підходу до освіти дітей молодшого віку і сімей з метою підтримки соціальної згуртованості; визнання освітньої відповідальності батьків як основних і перших агентів виховного впливу дітей в дошкільні роки;

- *командних стратегій співпраці* – застосування демократичного і критично рефлексивного підходу до освіти дітей дошкільного віку ;

- *роботи в контексті різноманітності* (анти-упереджені підходи, міжкультурний діалог, ідентичність тощо) – запровадження демократичного і всебічного підходу до дітей з різними особливостями освітніх потреб;

- *особливостей стану дошкільної освіти на місцевому, національному та міжнародному рівнях* – правозахисний підхід до системи дошкільної освіти та освітніх послуг, що пов'язані з нею, що сприяє залученню дітей та їхніх сімей до активної громадянської позиції, солідарності і протягом усього життя;

- *здоров'я і догляд за маленькими дітьми і базові знання в області соціального захисту* – прагнення до соціального забезпечення дітей і благополуччя.

На рівні інституційних міжособистісних компетентностей у контексті групи знань дошкільних педагогів у процесі професійної діяльності в дошкільних навчальних закладах визначено такі провідні цінності:

- *педагогічні знання з акцентом на ранньому дитинстві і різноманітність* – демократичний підхід та повага до соціальної та культурної різноманітності; розуміння професійного розвитку як безперервного процесу навчання, який охоплює особистне та професійне становлення;

- *знання ситуативного навчання та практики «навчання в групі»* – розуміння професійного навчання як рекурсивної взаємодії практики і теорії, яка повинна підтримуватися когерентно через різні етапи професійної кар'єри;

- *знання навчальних організацій і рефлексивних підходів* – озуміння сутності функціонування мережі дошкільних навчальних закладів та інших інституцій, які критично відображають потреби та запити громад, суспільства в цілому;

- *знання освітнього менеджменту* (різні стилі колективного, групового та індивідуального управління) – усвідомлення того, що мережа дошкільних навчальних закладів та інших інституцій є своєрідною платформою для громадської участі, що сприяє зміцненню соціальної згуртованості;

Як свідчить представлений перелік цінностей, якими повинен керуватись європейський педагог дошкільної освіти, всі вони покликані розв'язати перспективні завдання європейської стратегії у розбудові «європейського простору дошкільної освіти», серед таких пріоритетів:

- вивищення статусу дошкільного дитинства на високий соціальний рівень;

- визначення функцій, завдання та ролі Європейського парламенту у питанні забезпечення якості дошкільної освіти у всіх європейських країнах;

- запровадження європейських принципів та підходів у галузі дошкільної освіти з метою підвищення якості життя дітей дошкільного віку;

- створення ініціативних наукових груп та обєднання практиків дошкільної освіти, які працювали б над розробкою шляхів модернізації в дошкільнії галузі та здійснювали б постійний моніторинг якості.

Висновки. Отже, як засвідчив аналіз історичних аспектів становлення «європейського підходу в дошкільній освіті» у європейському освітньому просторі визначається його перпективність, необхідність, оскільки він є однією з ключових умов забезпечення якості дошкільної освіти. Важливим и є його вихідні принципи і положення щодо значення та відношення до дошкільного виховання та освіти в цілому. «Європейський підхід» закладає нові підтексти у організацію системи дошкільної освіти європейських країн, кардинально переорієнтовуючи їх на не просто відкриті системи дошкільної освіти, але й на створення глобального всеохоплюючого руху за якості освітніх послуг у дошкільній освіті для дітей дошкільного віку на рівні з іншими ланками освітньої системи.

Вивчення особливостей феномену «європейського підходу в дошкільній освіті», його рушійних чинників розвитку формують перспективи подальшого вивчення проблеми у напрямі пошуку механізмів практичного його впровадження в теорію і практику вітчизняної системи дошкільної освіти.

Список літератури:

1. Базовий компонент дошкільної освіти: Науковий керівник: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф., д-р пед. наук.; Авт. кол-в: Богуш А. М., Бєлєнька Г. В., Богініч О. Л., Гавриш Н. В., Долинна О. П., Ільченко Т. С., Коваленко О. В., Лисенко Г. М., Машовець М. А., Низковська О. В., Панасюк Т. В., Піроженко Т. О., Поніманська Т. І., Сідельнікова О. Д., Шевчук А. С., Якименко Л. Ю. – К.: Видавництво, 2012. – 26 с.
2. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: Монографія / А. М. Богуш, О. В. Варяниця, Н. В. Гавриш, С. М. Курінна, І. П. Печенко; Наук. ред. А. М. Богуш; За заг. ред. Н. В. Гавриш. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 368 с.
3. Закон України «Про дошкільну освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/other/2827/. – Назва з екрану. – Дата звернення: 15.10.2014.
4. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/other/2827/. – Назва з екрану. – Дата звернення: 15.10.2014.
5. Закон України «Про охорону дитинства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/other/2827/. – Назва з екрану. – Дата звернення: 15.10.2014.]
6. Конвенція про права дитини ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 20.11.1989 [Електронний ресурс]. – Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021. – Назва з екрану. – Дата звернення: 09.08.2014
7. Про Національну доктрину розвитку освіти. Указ Президента України № 347/2002 від 17.04.02 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/other/2827/. – Назва з екрану. – Дата звернення: 15.10.2014.

8. Про Національну програму «Діти України» Президент України; Указ, Програма від 18.01.1996 № 63/96 [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/63/96. – Назва з екрану. – Дата звернення: 15.10.2014.
9. Children in Europe Policy Paper [Electronic resourse] / Bernard van Leer Foundation Eurochild International Step by Step Association EECERA Utdanningsforbundet, Norway Gefures, GreeceSeptember 2008. – Retrieved from: http://www.vbjk.be/en/node/5359 – the Date of retrieving: 24.06.2016. – Title from the screen
10. Drucker P. Knowledge work and «knowledge society». The social transformation of this century / P. Drucker. – The 1994 L. Godkin Lecture at Harvard University, available at: www.ksg.harvard.edu/ifactory/ks
11. Meeting Basic Learning Needs: A Vision for the 1990s Background Document World Conference on Education for All Meeting Basic Learning Needs / Jomtien, Thailand, 5-9 March 1990. – the Inter-Agency Commission (UNDO, UNESCO, UNICEF, WORLD BANK) for the World Conference on Education for All UNICEF House Three United Nations Plaza. – New York, N.Y. 1001. – U. S. A. – 170 p.
12. Policy Briefs [Electronic resourse]. – UNESCO. Education. Early Childhood. – Retrieved from: http://www.unesco.org/new/en/education/themes/strengthening-education-systems/early-childhood/policy-briefs-unesdoc/. – Title from the screen. – Date of retrieving. – 24.08.2014
13. Quality Targets in Services for Young Children: Proposals for a Ten Year Action Programme: Paper 3 [Electronic resourse]. –– European Commission Network on Childcare and Other Measures to Reconcile Employment and Family Responsibilities, 1996. – Retreved from: . – Date of retrieving: 14.06.2015. – Title from the screen
14. Samuelsson I. P., Kaga Y. The Contribution of Early Childhood Education for a Sustainable Society / Ingrid Pramling Samuelsson and Yoshie Kaga. – Paris, UNESCO, 2008. – 135 p.
15. The Recommendation on Child Care (92/241/EEC, approved 31 March 1992) adopted by the Council of Ministers in March 1992; and Quality Targets in services for young Children produced by the EC Childcare network and published by the European Commission in 1996.[Elecrtonic resourse]. – Retrieved from: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52006AE1578#ntc11-C_2006325EN.01006501-E0011 – Date of retrieving:12.11.2014. – Title from the screen

Мельник Н.И.
Педагогический институт
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ВВЕДЕНИЕ «ЕВРОПЕЙСКОГО ПОДХОДА В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ»: ЗНАЧЕНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ДЛЯ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА

Аннотация
В статье представлен анализ исторических предпосылок введения «европейского подхода в дошкольном образовании». Автором установлено сущностные особенности подхода, его принципы, основы, понимание в европейском контексте. В статье обосновано значение введение «европейского подхода» в отечественном образовательном пространстве, указаны основные условия для реализации; определены перспективы внедрения в контексте профессиональной подготовки дошкольных педагогов в контексте «компетентной системы дошкольного образования»; установлено ценности профессиональной подготовки для реализации европейского подхода.
Ключевые слова: «европейский подход», стратегия развития дошкольного образования, европейское образовательное простратнство, конценция, подход.

Melnyk N.I.
Pedagogical Institute
Borys Grinchenko Kyiv University

HISTORICAL BACKGROUND OF THE INTRODUCTION OF "EUROPEAN APPROACH IN PRESCHOOL EDUCATION": MEANING AND PROSPECTS FOR THE DOMESTIC EDUCATIONAL SPACE

Summary
The article analyzes the historical background of the introduction of a «European approach to pre-school education». The author found the essential features of the approach, its principles, fundamentals, understanding in the European context. In the article the importance of introducing a «European approach» in Ukrainian educational space, defined the basic conditions for implementation; The prospects in the context of the implementation of training preschool teachers in the context of «competent preschool education system»; set the value of training to implement European approach.
Keywords: «European approach», strategy for the development of preschool education, European Educational dimension, conception, approach.

УДК 351:378.147

РОЗВИТОК ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ЕКОНОМІЧНІЙ ОСВІТІ

Мельничук І.М.
ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет імені І.Я. Горбачевського МОЗ України»

У статті досліджено теоретичні питання сутності дистанційного навчання. Проведено паралелі в розумінні різних аспектів професійної освіти в умовах дистанційного навчання. Визначено напрями наукових розвідок стосовно оптимізації дистанційного навчання. Конкретизовано нові структури в закладах вищої економічної освіти, де організоване дистанційне навчання. Сформульовані рекомендації щодо вдосконалення дистанційного навчання майбутніх економістів.
Ключові слова: дистанційне навчання, економісти, вища освіта, навчальний заклад, студенти.

Постановка проблеми. Загальноєвропейська та світова тенденція до інтеграції та глобалізації економіки й гармонізації системи вищої освіти різних країн передбачає створення умов для доступності освітніх послуг особам, які прагнуть отримати кваліфіковану освіту в престижних вітчизняних вищих навчальних закладах або за кордоном, часто без відриву від виробництва, інколи паралельно до професійної підготовки в іншому ВНЗ, за умови проживання у віддаленій місцевості та відносно невеликих фінансових вкладень у навчання. Реалізувати таку можливість мають змогу студенти, які обрали шлях професійної підготовки в системі дистанційної освіти. Останнім часом дистанційне навчання стає все більш популярним у підготовці майбутніх фахівців різних спеціальностей. Особливої актуальності в складних сучасних умовах економічних трансформацій в Україні набуває проблема професійної підготовки майбутніх економістів. Тому зростання потреби в кваліфікованих і компетентних фахівцях економічної галузі зосереджує увагу науковців, педагогів, дослідників на проблемі використання можливостей дистанційного навчання в економічній освіті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблема дистанційного навчання стає все більш актуальною для сучасних освітян, менеджерів, науковців. На законодавчому рівні ще в 2001 році прийнято Концепцію розвитку дистанційної освіти в Україні [5], а згодом – Положення про дистанційне навчання (Наказ Міністерства освіти і науки України від 21.01.04 № 40) [10] й окреслено ліцензійні умови надання освітніх послуг у сфері вищої освіти за дистанційною формою навчання (Проект прийнятий за основу на засіданні ДАК 21.06.05) [7].

Предметом наукових розвідок у дисертаційних дослідженнях також окреслюються проблеми, пов'язані з професійною підготовкою в умовах дистанційного навчання. Так, науковці аналізують теоретичні та методичні засади дистанційного навчання у вищій школі [12]; доводять ефективність адаптивної системи дистанційного навчання та контролю знань на базі інтелектуальних Інтернет-технологій [13]; аналізують тенденції розвитку дистанційного навчання у вищій школі країн Європи та Північної Америки [14].

Знаходять свого читача фундаментальні праці, навчальні посібники та публікації, в яких розкривається сутність дистанційного навчального процесу [1; 6], його технологічне [9], інформаційно-програмне [4], науково-методичне забезпечення та рекомендації до організації інформаційного простору навчального закладу [2], визначаються перспективи впровадження дистанційного навчання в різних галузях, наприклад, у сфері охорони здоров'я [8] та впроваджуються експериментальні моделі дистанційного навчання майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах [11] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Особи, які прагнуть здобути економічну освіту, не завжди мають чітке уявлення про можливості, переваги, перспективи і специфіку професійної підготовки в системі дистанційної освіти, щоб стати активними споживачами освітніх послуг, мати змогу свідомо вибрати навчальний заклад для дистанційного навчання. Тому виникає потреба в узагальненні специфічних характеристик дистанційного навчання майбутніх економістів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є уточнення сутності дистанційного навчання в сучасній економічній освіті та порівняльний аналіз можливостей і перспектив отримання дистанційної освіти у вищих економічних навчальних закладах України.

Виклад основного матеріалу. З розвитком дистанційної освіти науковці намагаються відшукати оптимальне визначення і назву цієї нової форми навчання. Серед споріднених за смислом термінів з'являються синонімічні поняття, в яких відображаються основні характеристики анонсованої інновації в педагогіці. Позаяк суб'єкти освітнього процесу можуть перебувати на значній відстані один від одного (в іншому місті, країні), відтак дистанційну освіту можна розглядати як навчання на відстані (distance/distant education; teaching at a distance; distance learning/teaching). Це підкреслює і визначає необхідність спеціальної організації обміну інформацією, що має специфічні ознаки на відміну від традиційних лекцій і семінарів.

Зазвичай основою освітнього процесу є обмін інформацією на різних рівнях (викладач – студент, студент – джерело інформації тощо), що базується на процесах викладання, учіння, перевірки і контролю рівня сформованості професійних знань, умінь, навичок, професійної компетентності. Оскільки в дистанційному навчанні використовується Інтернет-зв'язок для обміну інформацією між викладачами і студентами, інформаційні технології для підтримки проходження інформації на основі розроблених та уніфікованих баз даних, відтак його ще визначають

як електронне навчання (e-learning), ресурсно-орієнтоване навчання (resource-based learning), Інтернет-навчання/тренінг (Internet-learning/training) [8, с. 17].

В процесі дистанційного навчання комп'ютерній базі накопичується, зберігається і використовується необхідний навчальний матеріал, розроблений викладачами у формі лекцій з аудіо- та відеосупроводом і презентаційними матеріалами. Відтак кожен студент у зручний для нього час може неодноразово ознайомитися з готовим курсом лекцій, питаннями для обговорення, додатковою літературою з останніми науковими досягненнями. Це підкреслює такі ознаки дистанційного навчання, як безперервність (continuous learning), віртуальність (virtual leartning), гнучкість (flexible learning).

Водночас, на відміну від традиційних підручників, матеріал з кожної дисципліни в дистанційному навчанні може постійно оновлюватися викладачами, що дає змогу студентам спостерігати за прогресивними тенденціями розвитку конкретної наукової галузі. У цьому контексті дистанційне навчання можна розглядати як відкрите (open learning). До того ж, за умови, коли студент вступає в діалогічне спілкування з викладачем стосовно матеріалу, що вивчається, або з приводу вирішення проблемних питань, які виникають, дистанційне навчання набуває ознак діалогово/онлайн навчання (online learning) [8].

Характеризуючи методику викладання економічних дисциплін, вивчення яких започатковується ще в школі, К. Ковальова і В. Ковальов відзначають головні ознаки дистанційної форми навчання: доступність всім верствам населення; відсутність необхідності відвідувати лекції і семінари; демократичний зв'язок на рівні «викладач – студент»; комплексне програмне забезпечення; використання інноваційних педагогічних та інформаційних технологій; індивідуальний процес навчання; гнучкі консультації [3]. Ми погоджуємося з думкою науковців, що основними перевагами дистанційної освіти є:

1. Уникнення географічної приналежності студента-дистанційника до вищого навчального закладу, в якому він здобуває професійну освіту.

2. Студент самостійно встановлює і регулює власний графік навчання і не залежить від традиційного розкладу відвідування занять, що сприяє встановленню психологічної рівноваги, уникненню стресових ситуацій, більш сумлінному підходу до опанування навчальним матеріалом (не тому, що зараз необхідно йти на лекцію, а тому, що я хочу вивчити матеріал, який дасть змогу мені бути кваліфікованим фахівцем). Таким чином зовнішні мотиви змінюються на більш вагомі внутрішні.

3. Відносна дешевизна процесу навчання, як для студента, так і для учбового закладу. На сучасному рівні розвитку технологій собівартість процесу навчання порівняно низька [3].

4. Як свідчить досвід організації дистанційного навчання в Київському національному економічному університеті (КНЕУ), студенти мають доступ до всіх наукових і навчальних ресурсів – бібліотеки електронних підручників, розроблених викладачами університету, репозитарію з науковими працями, навчально-методичного наповнення з усіх наук і дисциплін, які включені до навчального плану, електронного журналу [15].

Проте, на думку дослідників, у дистанційному навчанні економіки, як і інших дисциплін є певні недоліки, головними серед яких визначено ускладнену ідентифікацію дистанційних студентів, що призводить до ослаблення контролю. Зазвичай, студенти, відповідаючи на запитання, спілкуються з викладачем заочно, здебільшого в письмовій формі, розв'язуючи задачі, виконуючи тестові завдання тощо. Відтак, точне встановлення особи того, хто дає відповіді, стає проблематичним. Вирішення цього питання можливе за умови, коли екзамен відбуватиметься за допомогою відеозв'язку. Однак такий підхід знову веде до організації навчальних груп, розкладу занять, обмеження індивідуального підходу до студентів. Тому викристалізовується нове завдання для дослідників – вдосконалити форми і засоби контролю в дистанційному навчанні.

Другою, досить вагомою проблемою дистанційної освіти К. Ковальова і В. Ковальов визначають низьку пропускну спроможність електронної мережі під час навчальних чи екзаменаційних телеконференцій. Науковці наголошують, що серед важливих недоліків дистанційної форми освіти в Україні варто також виділити недостатній безпосередній контакт між персональним викладачем (тьютором) та дистанційним студентом [3].

Аналізуючи досвід надання вищої освіти за дистанційною формою навчання в економічних ВНЗ, ми звернули увагу на звернення до студентів КНЕУ: «Кожного тижня Ви маєте переглянути відеолекції, виступити на форумах-семінарах, попрацювати на практичних заняттях, поспілкуватись через Skype з викладачем (що підкреслює інтерактивний характер взаємодії – примітка наша), пройти тестування, отримати оцінку. Але час та місце занять обираєте Ви, в якому куточку світу Ви б не знаходились, на якому б пристрої не працювали» [15]. Однак, на нашу думку, підсилення інтерактивності навчання на рівні «викладач – студент» в дистанційній освіті може призвести до надмірної індивідуалізації (один викладач – один студент), що супроводжуватиметься перевантаженням викладачів, зниженням продуктивності їхньої праці та запереченням результатів, так званої, революції в освіті, коли було запроваджено класно-урочну форму навчання: один вчитель – багато учнів (студентів). Тому результативність дистанційного навчання в більшій мірі залежить від сумлінності студентів, які прагнуть отримати професійну освіту дистанційно.

Вважаємо, що невирішеним завданням в оптимізації дистанційної освіти є також реалізація праксеологічного підходу в професійній підготовці майбутніх фахівців. Навчити студентів виконувати «правильні» дії, що є основою праксеології, можна зазвичай на практиці, що ускладнюється в умовах дистанційного навчання. Перед викладачами постає важливе завдання: розробити спеціальні методики проведення практичних занять в умовах дистанційного навчання, які будуть дещо відрізнятися від традиційних і найкращим чином формуватимуть у студентів практичні вміння і навички, сприятимуть набуттю практичного досвіду професійної діяльності.

Водночас, перед студентами, які прагнуть здобути вищу економічну освіту, постає питання вибору вищого навчального закладу, де дистанційне навчання організоване на належному рівні. З цією метою майбутнім економістам доцільно ознайомитися з програмами й умовами дистанційної освіти в різних ВНЗ [16], де створені Центри дистанційного навчання (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу; Центр дистанційного навчання світового банку; Українська Академія державного управління; Центр електронної освіти НТУ «КПІ»; Кременчуцький інститут Дніпропетровського університету економіки і права; Регіональний науково-методичний центр дистанційного навчання НАПН України при Дніпропетровському національному університеті ім. О. Гончара та ін.).

В Україні також створені інститути дистанційної освіти – Інститут заочної та дистанційної освіти (Київський національний університет технологій та дизайну); Інститут дистанційних технологій навчання (ІДТН); Український інститут технологій в освіті НТУУ «КПІ» (УІТО); Українсько-американський гуманітарний інститут «Вісконсінський Міжнародний Університет в Україні»; Інститут заочної і дистанційної освіти (Придніпровська державна академія будівництва і архітектури) та ін.

З метою вирішення проблемних питань стосовно організації дистанційного навчання створено відповідні лабораторії: Віртуального Дистанційного навчання Харківського технічного університету радіоелектроніки (ХТУРЕ); дистанційної освіти в Сумському державному університеті, в Київському національному торгово-економічному університеті; факультет дистанційного навчання Хмельницького національного університету та ін.

Мережа закладів вищої економічної освіти, в яких організовується дистанційне навчання, постійно розширюється, що свідчить про його інноваційну сутність і відповідність вимогам сучасності. Тому сучасні студенти мають змогу зробити вибір навчального закладу, де дистанційне навчання сприятиме професійній підготовці висококваліфікованого і компетентного фахівця економічної галузі.

Висновки і пропозиції. Дистанційне навчання в сучасній освіті характеризується як особлива форма організації навчального процесу. Передавання навчальної та наукової інформації у віртуальному середовищі здійснюється за допомогою сучасних педагогічних, інформаційних і телекомунікаційних технологій. Вищу економічну освіту мають змогу отримати студенти багатьох ВНЗ України, де існують центри, лабораторії, факультети й інститути дистанційного навчання. Дистанційне навчання дає змогу охопити професійною освітою значну кількість осіб, які проживають далеко від розташування ВНЗ, а студентам – організувати власний ритм і тривалість навчальної діяльності у зручний час.

З метою підвищення ефективності дистанційного навчання майбутніх економістів доцільно об'єднати напрацювання різних інститутів, факультетів, центрів, лабораторій і створити уніфіковану базу, що міститиме бібліографію фундаментальних праць з економіки; результати останніх наукових розвідок і досягнень в економічній галузі; комплекс лекційних курсів провідних вітчизняних і закордонних економістів; розробки апробованих праксеологічно зорієнтованих методик проведення практичних занять, які будуть доступні для широкого кола майбутніх фахівців економічної сфери.

Список літератури:

1. Биков В. Ю. Дистанційний навчальний процес : навч. посібн. / В. Ю. Биков. – К. : Міленіум, 2005. – 292 с.
2. Васильченко Л. В. Дистанційне навчання : науково-методичне забезпечення, інформаційний простір навчального закладу / Л. В. Васильченко, В. Л. Шевченко. – Х. : Основа, 2009. – 208 с.
3. Ковальова К. І. Методика викладання економіки в школі / К. І. Ковальова, В. В. Ковальов. – К. : Видавництво Ліра-К, 2012. – 184 с.
4. Козлакова Г. О. Інформаційно-програмне забезпечення дистанційної освіти: зарубіжний і вітчизняний досвід: [монографія] / Г. О. Козлакова. – К. : ВЦ «Просвіта», 2002. – 233 с.
5. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні. – К., 2001. – 12 с.
6. Кухаренко В. М. Дистанційне навчання. Екциклопедичне видання : навч.-метод. посіб. / В. М. Кухаренко. – К. : ТОВ Редакція «Комп'ютер», 2007. – 128 с.
7. Ліцензійні умови надання освітніх послуг у сфері вищої освіти за дистанційною формою навчання : Проект прийнятий за основу на засіданні ДАК 21.06.05. – К., 2005. – 2 с.
8. Мельничук І.М. Реальність та перспективи впровадження на сучасному етапі дистанційного навчання в сферу охорони здоров'я / І. М. Мельничук, С. О. Ястремська // Медична освіта. – 2016. – № 3. – С. 17–20.
9. Полат Е. С. Педагогические технологии дистанционного обучения : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева. – М. : «Центр Академия», 2006. – 400 с.
10. Положення про дистанційне навчання : Наказ Міністерства освіти і науки України від 21.01.04 № 40 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gdo.kiev.ua/files/db.php?st=1078&god=2004
11. Романишина Л. М. Експериментальна модель дистанційного навчання майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах / Л. М. Романишина, Р. М. Горбатюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – Серія Педагогіка. – 2016. – №2. – С. 327–333.
12. Стефаненко П. В. Теоретичні і методичні засади дистанційного навчання у вищій школі: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04. / Павло Вікторович Стефаненко. – К., 2002. – 492 с.
13. Федорук П. І. Адаптивна система дистанційного навчання та контролю знань на базі інтелектуальних Інтернет-технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора техн. наук : 05.13.06. «Інформаційні технології» / П. І. Федорчук. – К., 2009. – 37 с.
14. Шуневич Б. І. Розвиток дистанційного навчання у вищій школі країн Європи та Північної Америки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Богдан Іванович Шуневич. – К., 2008. – 509 с.
15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://kneu.edu.ua/ua/plicants/do/
16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mon.gov.ua/activity/education/distanczijna/distantciyna.html

Мельничук И.Н.
ГВУЗ «Тернопольский государственный медицинский университет
имени И.Я. Горбачевского МЗ Украины»

РАЗВИТИЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация
В статье исследованы теоретические вопросы сущности дистанционного обучения. Проведены параллели в понимании различных аспектов профессионального образования в условиях дистанционного обучения. Определены направления научных исследований по оптимизации дистанционного обучения. Конкретизированы новые структуры в заведениях высшего экономического образования, где организовано дистанционное обучение. Сформулированы рекомендации по совершенствованию дистанционного обучения будущих экономистов.
Ключевые слова: дистанционное обучение, экономисты, высшее образование, учебное заведение, студенты.

Melnychuk I.N.
I. Horbachevsky Ternopil State Medical University

DEVELOPMENT OF DISTANCE LEARNING WITHIN ECONOMIC EDUCATION

Summary
The theoretical aspects of the essence of distance learning are studied. The parallels of understanding various aspects of vocational education within distance learning are drawn. The directions of scientific studies regarding the optimization of distance learning are identified. New structures in higher economic education, where distance learning is organized are specified. Recommendations for improving distance education of future economists are made.
Keywords: distance learning, economists, higher education, educational institution, students.

УДК 37

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ А. МАКАРЕНКА

Миколаєнко А.Є.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті проаналізовано ідеї патріотичного виховання в педагогічній спадщині А.Макаренка; ґенеза проблеми засвідчує, що проблема патріотичного виховання учнівської молоді завжди займала провідне місце в педагогічній діяльності А.Макаренка; патріотичне виховання педагог визначав, як складову національної системи виховання, яке завжди було і є одним із найважливіших напрямів освіти і виховання особистості. Визначено, що педагогічні праці А. Макаренка розкривали сутність виховання патріота-громадянина, особистості, яка повинна підкорити свої інтереси колективній справі, повинна працювати на благо Батьківщини.
Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання,учнівська молодь, педагогічна спадщина, виховання патріота-громадянина.

Постановка проблеми. Виховання в української молоді патріотизму і реалізація ідеї патріотичного виховання набуває в сучасному українському суспільстві особливої актуальності, що зумовлено сукупністю чинників, провідними з яких, на нашу думку, є: зовнішні, пов'язані з розширенням і поглибленням процесів глобалізації, міждержавної і регіональної міграції, інтеграції; а також внутрішні: суспільно-політичні, пов'язані з розвитком України як незалежної держави, демократизацією, плюралізмом і появою багатопартійної системи, і соціально-економічні, зумовлені соціальними та економічними змінами, кризовими явищами, що спричинили певні труднощі щодо розвитку ціннісних орієнтацій у значної частини молодих людей, в соціальному розумінні суті патріотизму, осмисленні і реалізації технологій його формування. Зміни в житті будь-якої країни накладають відбиток на визначення завдань і змісту всієї виховної роботи й патріотичного виховання, зокрема. Патріотичне виховання учнівської молоді має відповідати загальному напрямку сучасної педагогічної науки, виховної роботи шкіл та соціального розвитку

України. Нині перед нашою державою стоїть завдання щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави [7; 8].

У вихованні патріотизму велике значення має правдиве висвітлення історії, культури, повернення до культурних надбань минулого, відкриття невідомих сторінок історичної спадщини.

Розвиваючи ідеї патріотичного виховання, закладені в працях педагогів минулого, сучасна педагогічна наука визначає патріотизм як усвідомлення своєї історичної, культурної, національної і духовної приналежності до Батьківщини [1, с. 108].

Ідея патріотичного виховання була однією з фундаментальних проблем в історії філософії і педагогіки. І хоча саме поняття «патріотизм» виникло значно пізніше, з початком формування нових буржуазних державних утворень, стародавні філософи, замислюючись над людським життям, над людською суттю, побудовою держави, так чи інакше піднімали питання, пов'язані з патріотизмом як моральною та соціально-політичною якістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясовано, що в українській філософській та педагогічній традиції патріотизм органічно пов'язаний з моральними чеснотами, з самовідданим служінням Батьківщині. Вивчаючи дослідження педагогічної спадщини А. Макаренка за матеріалами численних публікацій всесвітньо відомих науковців Г. Ващенка, С. Русової, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, О. Кучерявого, а також публікацій останнього часу І. Беха, О. Кириченко, В. Шульги та ін. ми бачимо достойну оцінку результатів його педагогічних напрацювань, як одного з найвідоміших педагогів, який збагатив світову педагогіку і вніс великий доробок у теорію та методику навчання та виховання дітей [1; 2; 4; 5; 13].

У дослідженнях макаренковедів (Л. Гриценко, Т. Кораблевої, Л. Крамущенко, В. Моргуна, А. Повшедного, Д. Сочнева, І. Філіна й ін.) розглядаються такі актуальні проблеми педагогічної творчості А. Макаренко, як: мета виховання, самоврядування, дисципліна, філософсько-етичні проблеми теорії колективу, сімейне виховання, психологія особистості, навчання та ін. А. Гордєєва й В. Морозов довели реабілітаційний характер педагогіки А. Макаренка.

Питаннями психологічного впливу на особистість вихованців, а також аналізом психолого-педагогічних поглядів А. Макаренка займалися М. Гетманець, Г. Жураковський, В. Моргун, А. Носаль, К. Юдіна й ін. [1; 2].

Проблеми трудового виховання в педагогічній спадщині А. Макаренка розглядалися у працях Н. Абашкіної, Р. Бескіної, М. Віноградової, М. Гетьманця, Л. Гордіна, В. Коротова, С. Соколовського, А. Фролова [13, с. 3].

Мета дослідження полягає в аналізі, теоретичному обґрунтуванні педагогічної спадщини А. Макаренка з проблеми патріотичного виховання учнівської молоді.

Завдання дослідження – проаналізувати джерельну базу досліджуваної проблеми; визначити науково-педагогічну концепцію А. Макаренка щодо проблеми патріотичного виховання учнівської молоді.

Виклад основного матеріалу. На особливу увагу вітчизняних і зарубіжних науковців заслуговує постать Антона Семеновича Макаренка (1888–1939), чия теоретична і практична спадщина зазнавала в різні часи й канонізації, і беззаперечного сприйняття, і активних намагань вилучити із загальнопедагогічної свідомості.

Аналіз педагогічної спадщини А. Макаренка свідчить про те, що в центрі своєї виховної системи він ставив трудове, моральне, патріотичне виховання, підготовку молодого покоління до життя; багато важливих проблем, таких як колектив і особистість, свобода і обов'язки, авторитет, влада і такт, свідома дисципліна, повага тощо.

Видатний педагог початку XX століття А. Макаренко підкреслював, що патріотизм проявляється не тільки в героїчних вчинках, від дійсного патріота потрібен не тільки «героїчний спалах», але й тривала, болісна, натискна робота, часто навіть дуже важка, нецікава, брудна» [9, с. 112]. Школа повинна виховувати, вважав він, відданих Батьківщині патріотів, освітніх людей, кваліфікованих працівників, людей, що володіють почуттям обов'язку й честі, що усвідомлюють своє достоїнство, що мають організаційні навички, дисциплінованих, бадьорих і життєрадісних. А. Макаренко вважав виховання патріотизму у дітей провідним напрямком своєї педагогічної діяльності: «...Кожний виховний крок у нас повинен бути пронизаний патріотичним вихованням, і якщо це не так, то це виховання... нікуди не годиться. Якщо мені говорять, що у мене все добре, але нема патріотичного виховання, то я повинен це розуміти так, що вся робота зовсім нічого не варта» [13, с. 201]. На думку видатного педагога, виховувати патріотизм у дітей важливо через формування організаторських навичок, які найбільш потрібні для справжнього патріота своєї країни, «людини-творця на благо своєї Батьківщини», зокрема, почуття відповідальності за доручену справу, взаємодопомоги, прагнення до раціоналізації й удосконалення виробництва тощо. Кожен учень повинен бути сміливим, мужнім, чесним, працьовитим патріотом. Все це доноситься і виховується у них через виховання колективу, програму людського характеру, участь у виробничій праці [12].

Варто зазначити, що педагогічні праці А. Макаренка розкривали сутність виховання патріота-громадянина, особистості, яка повинна підкорити свої інтереси колективній справі, повинна працювати на благо Батьківщини. На думку А. Макаренка, метою загальнолюдського значення є виховання патріотизму, колективізму, соборності, чесності, дбайливості, ощадливості, відповідальності, працездатності, щирості, прямоти, поваги до іншої людини, її интересам [11, с. 13].

А. Макаренко розглядав поняття «патріотизм» як звичку: «Коли мова йде про виховання таких якостей, як терпіння, уміння долати тривалі перешкоди, брати перешкоди не ривком, а тиском, скільки б ви не створювали правильних уявлень

про те, що потрібно робити, але, якщо ви не виховаєте звички долати тривалі труднощі, я маю право сказати, що ви нічого не виховали. Одним словом, я вимагаю, щоб дитяче життя було організовано як досвід, що виховує певну групу звичок» [10, с. 32].

Діяльність школярів у будь-якій сфері, якщо вона приносить користь і реалізацію задумів, – обов'язкова умова становлення патріота. При цьому виконання будь-якої діяльності (інтелектуальної, художньої, фізичної, спортивної тощо) повинно бути сповнене радістю, насолодою, красою, розумінням значущості. Тому працю А.Макаренко розглядав як основу патріотичного виховання.

А. Макаренка, на практиці довів, що саме трудове виховання лежить в основі формування особистості, самостійної, творчої, що саме праця є джерелом духовного та морального збагачення людини. І творча праця можлива тільки тоді, коли людина ставиться до роботи з любов'ю, коли вона свідомо бачить у ній радість [8, с. 173–205].

Виховання патріотизму – це цілеспрямована й систематична діяльність з формування в підростаючого покоління патріотичної свідомості, почуття вірності своїй Батьківщині. Патріотичне виховання здійснюється в єдності з іншими напрямками виховної роботи. Насамперед, патріотичне виховання, нерозривно зв'язане з трудовим вихованням. Виділяючи патріотичне виховання у відносно самостійний напрямок виховної роботи, зазначимо про органічний взаємозв'язок з іншими напрямками (моральним, трудовим, естетичним тощо), що являє собою набагато складніше співвідношення, ніж частини цілого.

Основними елементами патріотизму в педагогічній системі А. Макаренка є моральна й правова культура, виражені в почутті власної гідності й дисциплінованості, внутрішній свободі особистості, у повазі й довірі до інших громадян, у почутті обов'язку перед Батьківщиною, відповідальності, честі.

Педагогічна система А. Макаренка була спрямована на розвиток і формування особистості в праці, на професійне становлення учнів у процесі трудового виховання. У педагогічних закладах, керованих видатним педагогом, трудове виховання було спрямоване на психологічну підготовку особистості до праці. А. Макаренко зазначав, що трудове виховання також має бути спрямовано на практичну підготовку до праці (наявність загальноосвітніх і політехнічних знань про загальні основи виробничої діяльності людини, вироблення умінь і навичок, необхідних для трудової діяльності, виховання основ трудової культури); підготовку до свідомого вибору професії (соціально-психологічна спрямованість на визначений вид трудової діяльності відповідно до інтересів, потреб, мотивів та схильностей особистості), що уможливить як дисциплінованість, так і внутрішню свободу особистості у процесі розуміння свого обов'язку перед Батьківщиною.

На основі аналізу теоретичної спадщини А. Макаренка можна стверджувати, що повноцінний громадянин й патріот для нього – це людина, яка активно демонструє позитивні моральні цінності в ділових і міжособистісних стосунках із людьми; той, хто працює осмислено, відчуває себе господарем своєї країни; який володіє економічною грамотністю, уміє управляти виробничим колективом; готовий долати об'єктивні й суб'єктивні труднощі на шляху до соціально-ціннісної мети; сім'янин, що успішно виховує власних дітей; адекватно оцінює свою соціальну значущість і тому володіє почуттям власної гідності [8; 10; 11; 12].

Отже, патріотичне виховання перебуває в тісному взаємозв'язку із трудовим вихованням, бо однією з головних характеристик патріотизму є його дієвий характер, що виявляється в слугуванні людини Батьківщині й, насамперед, у її трудовій діяльності, тобто комплексне розв'язання завдань патріотичного й трудового виховання об'єктивно обумовлене. Хоча кожне із цих напрямків розв'язує свої завдання, але їх аналіз показує наявність спільних завдань, що обумовлює необхідність їх комплексного розв'язання, тобто патріотичне виховання ніби «пронизує», інтегрує різні напрямки виховання, зокрема й трудове.

Висновки. В своїх працях А. Макаренко підкреслював, що людина не виховується вроздріб, вона створюється синтетично. Тому окремий засіб виховання завжди може бути й позитивним, і негативним. Педагог пов'язував трудову діяльність із розвитком патріотичної свідомості дітей, патріотичних почуттів і розуміння свого обов'язку перед Батьківщиною. А. Макаренко визначив, що патріотизму не вчать, його виховують, розглядав процес виховання громадянина як один із найважливіших і найскладніших. «Виховати громадянина – значило виховати патріота, сформувати в нього такі якості, які б свідчили про належність цієї молодої особи до великої держави...» [12, с. 81]. На думку А. Макаренка патріотичне виховання, як складова національної системи виховання, завжди було і є одним із найважливіших напрямів освіти і виховання особистості.

Отже, в умовах сьогодення педагогіка А.С. Макаренка діє, розвивається та приносить нові педагогічні здобутки. Така діяльність і повинна стати етапами нашого подальшого наукового пошуку та педагогічних досліджень як у нашій країні, так і за її межами.

Список літератури:

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України : Підручник [для вищих педагогічних навчальних закладів] / Любов Вікторівна Артемова. – К. : Либідь, 2006. – 424 с.
2. Бех І. Д. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / Іван Дмитрович Бех, Катерина Іванівна Чорна // Шкільний світ. – 2007. – № 13. – С. 2–12.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Устинович Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
4. Кириченко О.В. Національно-патріотичне виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, на традиціях українського козацтва у процесі підготовки до захисту Вітчизни. –Управління школою. – Вересень 2007 р. – № 27 – С. 17-21.

5. Кириченко О.В. Педагогічна спадщина А.С. Макаренка в умовах реалізації завдань сучасного національного виховання учнівської молоді / Кириченко О.В. // Педагогіка, психологія та медико-біолог. проблеми фіз. виховання і спорту. – 2008. – №5. – С. 53-57.
6. Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді: наказ М-ва освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641 // Інформ. зб. та комент. М-ва освіти і науки України. – 2015. – № 7. – С. 70–95; № 8. – С. 87–95.
7. Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. – № 7. – С. 70–95; Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. – № 8. – С. 87–95; Текст наказу доступу в Інтернеті: http://old.mon.gov.ua/ru/about-ministry/normative/4068.
8. Макаренко А. С. Трудове виховання. Взаємини, стиль тон у колективі / А. С. Макаренко // Макаренко А. С. Твори: У 7 т. – К. : Рад. школа, Т. 5. – 1954. – С. 173 – 205.
9. Макаренко А. С. Коллектив и воспитание личности / А. С. Макаренко. – М. : Педагогика, 1972. – 336 с.
10. Макаренко А. С. О воспитании. / А. С. Макаренко. – М. : Политиздат. 1988. – 256 с.
11. Макаренко А.С. Методика воспитательной работы / Макаренко А.С. – К.: Рад.шк., 1990. – 366 с.
12. Макаренко А. С. Воспитание гражданина / А. С. Макаренко. – М. : Просвещение, 1986.– 373 с.
13. Шульга В. І. Педагогічні ідеї А. С. Макаренка в сучасній школі / В. І. Шульга // ПостМетодика. – 2008. – № 1 (78). – С. 15–16.

Мыколаенко А.Е.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ А. МАКАРЕНКО

Аннотация
В статье проанализированы идеи патриотического воспитания в педагогическом наследии А. Макаренко; генеза проблемы показывает, что проблема патриотического воспитания учащейся молодежи всегда занимала ведущее место в педагогической деятельности А. Макаренко; патриотическое воспитание педагог определял, как составляющую национальной системы воспитания, которое всегда было и является одним из важнейших направлений образования и воспитания личности. Определено, что педагогические труды А. Макаренко раскрывали сущность воспитания патриота-гражданина, личности, которая должна покорить свои интересы коллективному делу, должна работать на благо Родины.

Ключевые слова: патриотизм, патриотическое воспитание, учащаяся молодежь, педагогическое наследие, воспитание патриота-гражданина.

Mykolayenko A.E.
Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University
named after Hryhoriy Skovoroda

PATRIOTIC EDUCATION IN PEDAGOGICAL HERITAGE A. MAKARENKA

Summary
In the article the idea of patriotic education in pedagogical heritage A. Makarenka; genesis of the problem shows that the problem of patriotic education of youth has always occupied a leading position in educational activities A. Makarenka; patriotic education teacher defined as part of the national system of education, which has always been and is one of the most important areas of education and upbringing of the individual. Determined that the pedagogical work A. Makarenko revealed the essence of education patriot citizen, the individual, who must conquer their collective interests of business, to work for the good of the motherland.

Keywords: patriotism, patriotic education, students, pedagogical heritage, education patriot citizen.

УДК 811.111 (71)

ДО ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРЕДМЕТНО-МОВНОГО ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ У КАНАДІ

Павлюк В.І.
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

В статті уточнено поняття «предметно-мовне інтегроване навчання». Проаналізовано канадські інтенсивні програми вивчення англійської мови як другої мови. Визначено стратегії предметно-мовного інтегрованого навчання у франкомовних провінціях Канади. Виявлено переспективи розвитку предметно-мовного інтегрованого навчання у Канаді. Підкреслено переваги канадського предметно-мовного інтегрованого навчання для франкофонних студентів.

Ключові слова: предметно-мовне інтегроване навчання, інтенсивні програми, франкофонні студенти, предметна компетентність, зміст навчальної програми.

Постановка проблеми. В наш час, знання тільки однієї мови не є достатнім, щоб вижити в глобалізованому світі в суспільному, економічному та освітньому аспектах.

Глобальна інтеграція в економічний, соціальний, культурний та політичний простір впливає на потреби сучасної освіти. Вже сьогодні у школах Європи та Північної Америки кількість дітей мовних меншин постійно зростає і предметно-мовне інтегроване навчання стає все більш актуальним за цих умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти предметно-мовного інтегрованого навчання в своїх роботах розглядали такі вітчизняні науковці, як Ю. Соболь, Ю. Руднік, С. Бобиль та ін. Серед зарубіжних дослідників предметно-мовного інтегрованого навчання слід виокремити таких науковців як Л. Коллінз, М. Аллен, А. Бонне, Д. Греддол, Д. Марш, І. Тінг та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах поточного процесу глобалізації в освітніх системах різних країн світу використовується спільний досвід, виробляються навчальні стратегії та активізується робота по навчанню дітей з етнічних меншин відповідно до їхніх культурно-історичних традицій, звичаїв і мовного різноманіття. У зв'язку з цим підвищується освітня значимість іноземних мов, а предметно-мовне інтегроване навчання дозволяє ефективно вирішувати ці завдання.

Мета статті. Уточнити поняття «предметно-мовне інтегроване навчання», проаналізувати стратегії предметно-мовного інтегрованого навчання у франкомовних провінціях Канади, проаналізувати канадські інтенсивні програми вивчення англійської мови як другої мови, виявити переспективи розвитку предметно-мовного інтегрованого навчання у Канаді.

Виклад основного матеріалу. Вищезазначене може бути однією з причини того, що двомовна освіта набуває особливого значення в усьому світі, хоча вона з'явилася в деяких країнах значно раніше.

Зокрема, у Канаді існують двомовні програми, нокшталт програмі занурення у вивчення французької мови в якості другої мови в початкових і середніх школах. З 60-х рр. XX ст. головною рушійною силою започаткування програм занурення у вивчення французької мови було невдоволення батьків тим, що у школах надто мало уваги приділялося вивченню другої мови, а сам рівень французької мови подекуди був дуже низьким. Для того, щоб поліпшити цю ситуацію, громада апелювала до вищих можливостей якості мовної освіти в межах фінансованих державою шкільних систем. Варто зазначити, що Канада – це мультикультурна країна, та її францкузька провінція Квебек є найбільшим мовним та культурним осередком держави.

У 1969 році англійська та французька мови були визнані в якості офіційних мов Канади Законом про офіційну мову, і таким чином уряд вирішив узаконити двомовність та запровадив розробку і просування різних освітніх програм в кандських школах.

Так звана програма «мовного занурення» стала однією з найпопулярніших, так як в числі своїх основних цілей вона надавала можливості студентам вивчати свою друга офіційну мову для того, щоб отримати освіту державною мовою на свій вибір. Такі програми швидко поширювалися в школах Канади наприкінці XX ст., і їх успіх залежав в основному від громадськьої мотивації. Крім того, на думку Лоренцо і Гланштейна, канадці дійсно активно залучилися до процесу реалізації двомовних програм та були зацікавлені в академічній життєздатності цих програм [7, с. 38].

Програми занурення у вивчення французької мови можна класифікувати за двома різними змінними: вік, в якому вперше вивчається мова та інтенсивність навчання.

Зразки таких канадських програм були використані в інших країнах, які були зацікавлені у заохоченні двомовності. Після майже п'ятдесяти років досвіду, результати цих програм були глибоко проаналізовані та їх ефективність була доведена в різних дослідженнях. Наприклад, Міжнародна програма з оцінки освітніх досягнень учнів (PISA), проведена в 2000 році надала можливість педагогам зрозуміти, наскільки добре канадські студенти навчаються в програмах занурення. М. Аллен зазначає, що були проведені дослідження, в яких порівнювали рівень читання канадських студентів, які були залученими до програм занурення у вивчення французької мови та поза ними. Результати показують, що студенти, залучені до програм франко-занурення перевершили своїх колег в програмах без занурення у вивчення мови в продуктивності читання [1, с. 27].

У науковій літературі існують визначення предметно-мовного інтегрованого навчання .

Д. Марш вважає, що предметно-мовне інтегроване навчання відноситься до ситуацій, коли дисципліни викладаються через іноземну мову з кількома орієнтованими цілями, а саме: вивчення змісту іноземної мови і одночасного вивчення її самої [8].

На думкау, Д. Греддола, предметно-мовне інтегроване навчання – це підхід до двомовної освіти, в якому і зміст навчальних програм (таких, як наука або географії) і мова вивчаються разом. Воно відрізняється від звичайної середньої освіти в тому, що при навчанні не обов'язково, як очікується, мати необхідний рівень володіння іноземною мовою, щоб впоратися з тематикою навчальної програми [5].

Д, Марш вважає, що предметно-мовне інтегроване навчання викликає «голод» до навчання в студента. Це дає можливість йому думати і розвивати спілкування навіть на рідній мові [8].

Один з варіантів моделі англійської мови як іноземної (ESL) використовується у школах Квебеку в Канаді. В інтенсивих програмах англійської мови як іноземної в Монреалі протягом п'ятого і шестого року навчання у школі часто використовується модель «5 місяців вивчення англійської мови як іноземної – 5 місяців без вивчення». Це означає, що студенти вивчають англійську весь день, кожен день протягом п'яти місяців навчального року, а решта п'ять місяців приділяють вивченню інших предметів навчального плану, наприклад математиці та природознавству, які викладаються французькою.

Таким чином студенти отримують знання англійської мови як іноземної в межах шкільного навчання в комунікативній складовій навчального методу, який робить акцент на значенні замість форми. Міністерство освіти Квебека надало рекомендації з навчання англійської мови як іноземної, які передбачають готовність вчителів швидко проводити заходи зі студентами націлені на такі види навчальної діяльності як слухання і говоріння. Іноді це робиться за рахунок зростання навичок читання й письма і, зокрема, граматичної точності.

У Квебеку цілковите занурення у вивчення англійської мови заборонено у франкофонних школах. Саме тому у них розроблені інтенсивні мовні програми, де студенти отримують інструктаж до вивчення дисциплін рідною мовою, і не отримують інструкції змісту завдань англійською мовою.

А. Аммар і Н. Спада визначають, що інтенсивні програми вивчення англійської мови як другої (ESL) є досить популярними у Монреалі за моделями «5 місяців вивчення мови – 5 місяців поза вивченням». Час від часу вони використовуються в якості просування навичок читання і письма і, зокрема, граматичної точности. Результати дослідження, проведеного в 1989 році говорять про успішне використання інтенсивних програм вивчення англійської мови як другої. Зокрема, в Квебеку франкомовні студенти виконують завдання на розуміння тестів для прослуховування, читання і усного мовлення в інтенсивних програмах вивчення англійської мови як другої краще, ніж студенти в традиційних програмах вивчення англійської мови. Крім того, студенти із первої групи досліджених були більш позитивно еналаштованими по відношенню до англійської мови [2, с. 553].

У Канаді, в умовах двомовності, існують школи із поглибленим вивченням французької мови в англомовних спільнотах та інтенсивне вивчення англійської в навчальних програмах у франкомовних громадах. Інтенсивні програми вивчення англійської мови для франкомовних дітей починаються у шостомку класі (у віці 11-12 років), а іноді і в п'ятому класі. Потім студенти отримують близько 350-400 годин навчання англійської мови протягом року. У звичайній програмі вивчення англійської мови починається в першому класі і тириває одну або дві години на тиждень. У середній школі студенти отримують в два занятя англійської мови в тиждень тривалістю в півтори години (з 7 по 11 клас).

Наукові дослідження, проведені на базі двох видів таких навчальних програм показали, що студенти в програмах інтенсивного вивчення англійської мови перевершують студентів, які задіяні у звичайних англійських програмах в межах одного класу.

Інші програми інтенсивного вивчення англійської мови як другої у провінції Квебек надають студентам 350-400 годин англійської протягом п'яти місяців. Ця програма схожа на вищезгадану, але різниця полгяає в тому, що студенти повинні використовувати англійську мову за межами класу, наприклад в коридорах школи, кафетерії та інших місцях.

Був проведений тест за сприяння Міністерства освіти Квебека з акцентом на аудіювання та читання і усне завдання опису зображень в усній формі. Студенти в обох масових програмах перевершували результати цього тесту у студентів, задіяних у розподіленій програмі.

І. Тінг стверджує, що предметно-мовне інтегроване навчання слід розглядати в якості нової практики спільноти, в яких вчителі будують знання за допомогою різних способів [10, с. 496].

Ефективне предметно-мовне інтегроване навчання повинно включати в себе оснащення вчителів стратегіями і лінгвістичними ресурсами з використанням іноземної мови. Комунікативний підхід до вивчення мови повинен бути використаний з ефективними дидактичними матеріалами, розробленими спеціально для предметно-мовного інтегрованого навчання.

Отже, науковців та громадскість цікавить питання як іноземна мова впливає на предмет знання та навички студентів. Деякі науковці, зокрема М. Хайєр, дотримуються ідеї, що предметно-інтегроване навчання приводить до зниження предметної компетентності або недосконалого розуміння предмету студентами, оскільки вчителі заздалегідь спрощують зміст навчальної програми [6, с. 280].

Вцілому, результати досліджень предметно-мовного інтегрованого навчання, зокрема і в Канаді, є позитивними, при цьому більшість досліджень зосереджені на спостереженнях того чи володіють студенти, задіяні у предметно-мовному інтегрованому навчанні, таким же обсягом знань змісту предмету, як їх однолітки, які не задіяні у такій навчальній діяльності. Студенти, задіяні

у предметно-мовному інтегрованому навчанні, навіть показували результати на випередження.

Г. Фолльмер і його колеги стверджують, що лінгвістичні проблеми, з якими зустічаються учасники предметно-мовного інтегрованого навчання, досить часто активізують творчу розумову діяльність студентів (за рахунок розробки деталей ситуації та виявлення суперечностей), таким чином може відбуватися глибша семантична «обробка» слів і більш глибоке розуміння концепцій навчального плану студентами [9].

З вищезазначеним погоджується і науковець А. Бонне, який стверджує, що студенти цілком можуть переключатися на нерідну мову, коли постає концептуальна проблема, але ця здатність не призводить до вирішення мовної проблеми. Те, що має бути перешкодою для студента, насправді стає сильним потенціалом для нього, зокрема, для вивчення предметних конкретних понять. Слід зазначити, що студенти, задіяні у предметно-мовному інтегрованому навчанні, можуть опинитися в невигідному становищі на іспитах з різних шкільних предметів, за винятком інтригуючих, таких як іноземна мова і рідна мова й література [7, с. 178].

Дослідження канадського занурення у вивчення англійської як іноземної мови показує, що студенти можуть отримати компетентність в прослуховуванні і читанні іноземних текстів подібну до рідної мови. У канадських навчальних програмах мовного занурення, навички пасивного мовлення активізуються за рахунок розширення кількості різних мовленнєвих ситуацій, з якими учні зустрічаються і їм потенційно пропонуються додаткові причини для читання іноземних текстів.

Студенти, задіяні у предметно-мовному інтегрованому навчанні, часто демонструють значну швидкість у виконанні завдань, показують кількісний і творчий потенціал і схильність до гарної вимови.

Позитивний ефект канадського предметно-мовного інтегрованого навчання для франкофонних студентів вбачається у:

- використанні іноземної мови не лише на уроках, але й в інших громадських місцях, зокрема у шкільному кафетерії;
- грамотному використанні аспектів англійської морфології, зокрема вживання закінчення -s третьої особи або неправильної форми минулого часу;
- високому ступені автоматизації процесу мовлення і ачастотність його використання.
- виробленні лексикону через вивчення змісту предметів в предметно-мовному інтегрованому навчанні;
- набутті навичок академічної мови, яка дає студентам перевагу над однолітками, не задіяними у програмі;
- розширенні словникового запасу студента ;
- сильніших навичках читання, ніж у студентів не задіяних у програмі;
- високій продуктивності використання в тесті словникового запасу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, предметно-мовне інтегроване навчання – це підхід до двомовної освіти, в якому і зміст навчальних програм і мова вивчаються разом. У Канаді, в умовах двомовності,

предметно-мовне інтегроване навчання є ефективною освітньою стратегією , яка, в основному. орієнтована на франкофонних студентів.

У перспективах дослідження предметно-мовного інтегрованого навчання є сприяння впровадженню позитивного зарубіжного досвіду у вітчизняну педагогіку.

Список літератури:

1. Allen M. (2004). Reading achievement of students in French immersion programs. Educational Quarterly Review, 9(4), 25-30.
2. Ammar A., & Spada, N. (2006). One size fits all? recasts, prompts, and L2 learning. Studies in Second Language Acquisition, 28, 543-574. DOI: 1010170S0272263106060268
3. Bonnet Andreas. (2004). Chemie im bilingualen Unterricht. Kompetenzerwerb durch Interaktion. Opladen: Leske + budrich, 311 p.
4. Collins L., R. H. Halter, P. M. Lightbown, and N.Spada. 1999. 'Time and the distribution of time in L2 instruction'. TESOL Quarterly 33/4: 655–80.
5. Graddol D. (2006). English next. Retrieved December 18, 2016 from www.britishcouncil.org/files/documents/learning-research-english-next.pdf
6. Hajer Maaike. 2000. Creating a language-promoting classroom: content-area teachers at work. In Hall, Joan Kelly and Lorrie Stoops Verplaetse (eds.) 2000. Second and foreign language learning through classroom interaction. Mahwah N.J. and London: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 265-285.
7. Lorenzo W. E., & Gladstein, L. A. (1984). Immersion education à l'américaine: A descriptive study of US immersion programs. Foreign Language Annals, 17(1), 35-42.
8. Marsh D. 2002. Content and Language Integrated Learning: The European Dimension – Actions, Trends and Foresight Potential. Retrieved December 18, 2016, from http://europa.eu.int/comm/education/languages/index/html
9. Vollmer Helmut Johannes, Lena Heine, Randi Troschke, Debbie Coetzee, Verena Küttel. 2006. Subject-specific competence and language use of CLIL learners: The case of geography in grade 10 of secondary schools in Germany. Paper presented at the ESSE8 Conference in London, 29 August 2006
10. Ting Y-L. T. (2011). CLIL in Spain: Implementation, results and teacher training. ELT Journal, 65(4), 495-498.

Павлюк В.И.
Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины

К ВОПРОСУ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРЕДМЕТНО-ЯЗЫКОВОГО ИНТЕГРИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ В КАНАДЕ

Аннотация
В статье уточнено понятие «предметно-языковое интегрированное обучение». Проанализированы канадские интенсивные программы изучения английского языка как второго языка. Определены стратегии предметно-языкового интегрированного обучения в франкоязычных провинциях Канады. Выявлено переспективы развития предметно-языкового интегрированного обучения в Канаде. Подчеркнуты преимущества канадского предметно-языкового интегрированного обучения для франкофонных студентов.
Ключевые слова: предметно-языковое интегрированное обучение, интенсивные программы, франкофонные студенты, предметная компетентность, содержание учебной программы.

Pavlyuk V.I.
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

THE ISSUE OF CONTENT AND LANGUAGE INTEGRATED LEARNING USAGE IN CANADA

Summary
The article clarifies the concept of "Content and Language Integrated Learning". Canadian intensive program of learning English as a second language are analyzed. Strategies of Content and Language Integrated Learning in French-speaking provinces of Canada are defined. Prospects of Content and Language Integrated Learning in Canada are discovered. Benefits of Canadian Content and Language Integrated Learning for Francophone students are emphasized.
Keywords: Content and Language Integrated Learning, intensive programs, Francophone students, subject competence, curriculum content.

УДК [373.3.016:511]:37.015.31

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ МОЖЛИВОСТЕЙ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В ПРОЦЕСІ РОБОТИ НАД ЗАДАЧАМИ

Панченко В.О.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Статтю присвячено темі розвитку творчих можливостей молодших школярів на уроках математики під час розв’язування задач. Розкрито найбільш доцільні види творчих робіт над задачами: зміна елементів задачі, розв’язування задач різними способами, розв’язування нестандартних задач. Обґрунтовано доцільність застосування різних прийомів складання задач: на зазначену дію, за малюнком, за виразом чи розв’язком, за числовими даними, на задану зміну величин та залежність між ними. Показано значення обернених задач для перевірки правильності розв’язання задач, перевірки зв’язку між величинами, усвідомлення способів їх розв’язання. Досліджено внутрішні розумові дії учня при виконанні складних творчих завдань.
Ключові слова: творчі можливості, математика, задачі, творча робота, зв’язки між величинами.

Постановка проблеми. У сучасних умовах важливо, щоб педагог використовував у своїй діяльності такі методи, які б якомога більше стимулювали розвиток творчих можливостей дітей. Тому на уроках слід використовувати систему запитань, завдань, створюючи проблемні ситуації або вносячи творчі елементи, завдяки чому учні отримають змогу активізувати розумову діяльність. О. В. Кочерга зазначає: «процеси навчання в початковій школі – це період остаточного «цементування» підвалин психічної діяльності людини (її здібностей, мислення, почуттів, уяви), від якості їх залежить подальша доля творчих здібностей людини» [6, с. 53]. Розвитку в молодших школярів творчого мислення значною мірою сприяє математика. У пояснювальній записці до програми з математики вказується, що у формуванні предметної математичної компетентності учня важливу роль відіграє розвиток його творчої активності [8, с. 1]. Недарма видат-

ний психолог Л. С. Виготський вважав розвиток творчих здібностей одним із найважливіших питань дитячої психології і педагогіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ученими доведено, що творче мислення особистості інтенсивно розвивається в молодшому шкільному віці в процесі навчання, адже молодший шкільний вік – це період, який чутливий до розвитку творчого мислення, формування інтересів особистості та здійснення можливостей проявити себе в різних видах діяльності. Цій темі присвячені розвідки таких науковців, як О. В. Кочерга [6], О. В. Єрмола [3], О. В. Мазуровська [7], С. О. Сисоєва [10] та інші.

Українські методисти-математики М. В. Богданович [2], Л. В. Коваль [4], Я. А. Король [5], Г.П. Лишенко [1], З. І. Слєпкань [11], І. Я. Романишин [9] визначають, що математика має широкі можливості для інтелектуального розвитку дитини, а також для того, аби застосовувати творчий підхід до навчальної діяльності. Водночас проблема розвитку творчих можливостей учнів на уроках математики залишається недостатньо досліджена.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття можливостей творчого розвитку молодших школярів на уроках математики під час розв'язування задач.

Виклад основного матеріалу. Розвиткові творчого мислення школярів сприяє навчальний процес, який зорієнтований на теоретичне мислення, у ході якого учитель використовує методи проблемного навчання, забезпечує необхідну емоційно-доброзичливу атмосферу та застосовує активні способи розвитку самостійності дітей, їхньої фантазії й уяви. Важливу роль у навчанні й розвитку учнів відіграють текстові арифметичні задачі початкового курсу математики, адже під час розв'язування задач можна не тільки формувати ту систему математичних знань, навичок і вмінь, яка передбачена програмою та відображена в підручниках математики, але й розвивати у школярів творчі можливості. Найбільш доцільними є такі творчі роботи над задачею (зміна числових даних, деяких зв'язків, запитань, сюжету задачі, залежностей між величинами, поступове ускладнення умови); розв'язування задач різними способами; розв'язування нестандартних задач [2, с. 141-144].

Зміна елементів задачі є ефективним творчим навчальним матеріалом, який пробуджує допитливість, самостійність мислення, уміння всебічно аналізувати умову задачі, встановлювати нові зв'язки між величинами або використовувати відомі в нових умовах. Наведемо приклади роботи над задачами.

Зміна числових даних. Розв'язують задачу, аналогічну розв'язаним на цьому чи попередніх уроках, але з іншими числовими даними.

Задача. До кіоску завезли 9 ящиків груш, а яблук – на 6 ящиків більше. Скільки всього ящиків з фруктами завезли до кіоску?

Варіанти завдань: а) розв'язати таку саму задачу, але щоб у ній було сказано, що яблук завезли на 2 ящики менше; б) розв'язати задачу, але число 9 замінити іншим числом; в) розв'язати задачу, але числові дані змінити так, щоб шукане число збільшилось.

Зміна запитання. Цей вид творчої роботи підкреслює спрямовуючу роль запитання для вибору необхідних зв'язків, стимулює учнів до всебічного аналізу задачної ситуації.

Задача. У букеті було 3 рожевих троянд, а білих – на 6 троянд більше. Скільки всього троянд було в букеті?

Завдання. Розв'язати ще дві задачі з такою самою умовою, але іншими запитаннями: а) На скільки більше було в букеті білих троянд, ніж рожевих? б) У скільки разів більше було в букеті білих троянд, ніж рожевих?

Зміна сюжету задачі. Розв'язують таку саму задачу, але з іншими величинами. Учні вчаться з'ясовувати умови застосування в реальній дійсності тих чи інших залежностей.

Задача. На одній грядці учні посадили 2 ряди кущів малини по 5 кущів у кожному, на другій – 6 рядів по 4 кущі у кожному. Скільки всього кущів малини посадили учні?

Змінена задача. Червоні черешні розклали у 2 ящики по 5 кг у кожному, а жовті – у 6 ящиків по 4 кг у кожному. Скільки всього кілограмів черешень було розкладено в ящики?

Зміна деяких зв'язків. Цей вид творчої роботи привертає увагу дітей до значення окремих слів і виразів у контексті задачі, які приводять до істотних змін у ході розв'язування.

Задача. У магазині було 6 ящиків з виноградним соком, а ящиків з яблучним соком – на 2 більше. Скільки всього ящиків із соком було в магазині?

Завдання. Замінити в умові вираз «на 2 більше» іншим – «у 2 рази більше» і розв'язати задачу.

Поступове ускладнення умови задачі. Учням пропонується кілька змінених задач, в яких збільшується кількість числових даних, включаються додаткові зв'язки, але запитання задачі залишається без змін. Такий прийом дає можливість бачити, як ускладнення числових даних і зв'язків впливає на хід розв'язування задач.

Задача. Коли туристи проїхали автобусом 180 км, то їм залишилося проїхати поїздом 100 км. Скільки всього кілометрів повинні подолати туристи?

Змінені задачі. а) Коли туристи проїхали автобусом 3 год. зі швидкістю 60 км/год, то їм залишилося проїхати поїздом 100 км. Скільки всього кілометрів повинні подолати туристи?

б) Коли туристи проїхали автобусом 3 год. зі швидкістю 60 км/год., то їм залишилося проїхати поїздом 2 год. зі швидкістю 50 км/год. Скільки всього кілометрів повинні подолати туристи?

в) Коли туристи проїхали автобусом 3 год. зі швидкістю 60 км/год., то їм залишилося проїхати поїздом на 1 год. менше. Поїздом туристи їхали зі швидкістю 50 км/год. Скільки всього кілометрів повинні подолати туристи?

Деякі арифметичні задачі можна розв'язати кількома способами. Це є ефективним навчальним матеріалом для творчого розвитку школярів, самостійності мислення, сприяє підвищенню емоційного стану школярів.

Задача. З однієї грядки зірвали 16 кг вишень, а з другої – 24 кг. Всі вишні розклали в ящики, по 8 кг у кожний. Скільки ящиків потрібно для цього?

Розв'язати задачу двома способами:

I спосіб	II спосіб
1) 16+24=40 (кг);	1) 16:8=2 (ящ.);
2) 40:8=5 (ящ.)	2) 24:8=3 (ящ.);

Відповідь: 5 ящиків. 3) 2+3=5 (ящ.)
Відповідь: 5 ящиків.

Розв'язуванням нестандартних задач. Такі задачі містять не тільки логічні операції, але і форми та прийоми мислення у певному поєднанні з прямим чи оберненим ходом розмірковувань. Проаналізуємо одну із нестандартних задач із підручника математики для 3-го клас у № 939 (автори М. В. Богданович, Г. П. Лишенко).

Задача. Ліхтарик з батарейкою коштують 10 грн. Хлопчик на всі свої гроші може купити ліхтарик або 4 батарейки. Скільки грошей у хлопчика? [1, с. 143].

Аналіз задачі. З умови задачі (хлопчик на всі свої гроші може купити ліхтарик або 4 батарейки) можна зробити висновок, що ліхтарик та 4 батарейки коштують однаково. За прийомом аналогії формулюється судження про вартість ліхтарика з батарейкою. (Вартість ліхтарика з батарейкою дорівнює вартості 5 батарейок, а саме 10 грн), звідки ціна батарейки обчислюється діленням: 10:5=2 (грн.)). Наступне судження: якщо ціна батарейки 2 грн., а хлопчик міг купити 4 батарейки, то у нього було: 2·4=8 (грн.). Відповідь: 8 гривень.

Дослідження науковців з методики навчання математики і досвід роботи вчителів початкової школи обґрунтовують доцільність застосування прийомів складання задач, кожен з яких має свою функцію – на зазначену дію; за малюнком, за виразом чи розв'язком; за числовими даними; на задану зміну величин та залежність між ними; певного виду; обернених задач; складання виразів за умовою задачі. Це складні творчі завдання для молодших школярів, тому що для їх виконання потрібно виконати ряд розумових дій: з'ясувати співвідношення даних і невідомого; використати аналогію із задачами, які розв'язувались раніше; намітити нові зв'язки; перейти від одного напрямку мислення до іншого. Наведемо приклади різних видів складання задач.

Складання задач на зазначену дію. Учням задають скласти задачу, яка б розв'язувалась дією ділення; скласти кілька різних задач на дію віднімання.

Наприклад. 1) У книзі 48 сторінок. Оленка вже прочитала 21 сторінку. Скільки сторінок залишилося прочитати Оленці? (Знаходження остачі).

2) У кондитерський відділ магазину привезли 45 тортів, а тістечок – на 17 менше. Скільки тістечок привезли у кондитерський відділ? (Зменшення числа на кілька одиниць).

3) До табору приїхали відпочивати діти. Хлопчиків приїхало 44, це на 6 більше, ніж приїхало дівчаток. Скільки дівчаток приїхало відпочивати до табору? (Зменшення числа на кілька одиниць (непряма форма)).

4) За тиждень Семенко отримав 38 смс-повідомлень, а Іринка – 26. На скільки менше смс-повідомлень отримала Іринка, ніж Семенко? (Різницеве порівняння).

5) У шкільному хорі 28 учасників, із них 12 – хлопчики. Скільки дівчаток у хорі? (Знаходження невідомого доданка).

У саду 32 яблуні. Після того, як побілили кілька яблунь, залишилось побілити ще 18. Скільки яблунь побілили? (Знаходження невідомого від'ємника).

У 2-4 класах учні складають задачу на дві дії. Наприклад:

Скласти задачу, для розв'язування якої потрібно спочатку виконати дію множення, а потім додавання: *купили 12 кг малини, а ожини – у 2 рази більше. Скільки кілограмів ягід купили?*

Складання задач за виразом чи розв'язком. Працюючи над цим завданням, учні переконуються, що однією і тією ж арифметичною дією над даними числами можна розв'язати багато задач, які відтворюють різноманітні життєві ситуації. Задачі, що складені школярами, порівнюються між собою. Учні впевнюються, що в них є спільними лише числові дані, а умови та запитання – різні. Такий вид роботи розвиває варіативність мислення учнів.

Складання задач на задану зміну величин чи залежність між величинами.

Такий прийом використовують для контролю знань учнів і застосовується в основному для складання простих задач. Подаємо зразки постановки завдань:

1) скласти задачу на збільшення числа в кілька разів; 2) скласти задачу про кількість хлопчиків і дівчаток, які брали участь у змаганні.

Складання задач певного виду використовують для закріплення вмінь розв'язувати задачі вказаного виду, наприклад: скласти задачу на кратне порівняння двох чисел; скласти задачу на ділення на вміщення (на рівні частини). Такі вправи навчають учнів, як складати задачі, щоб вони були визначеними, з необхідною кількістю даних, мали розв'язання; привчають їх до творчої роботи.

Складання обернених задач. Скласти обернену задачу – це переробити її так, щоб шукане задачі було заданим числом, а одне із заданих чисел стало шуканим [4, с. 185]. Складаючи і розв'язуючи обернені задачі, учні не тільки знайомляться з одним із способів перевірки розв'язання задач, але й у них розвиваються творчі можливості. Тому що їм доводиться не тільки розв'язувати, але й складати декілька задач, при цьому учні активно використовують прийоми розумової діяльності, визначають відповідний зв'язок між даними і невідомим. Складаючи обернену задачу, слід використовувати короткий запис, а також пояснити учням, щоб відношення між даними зберігалося.

Приклад. *Маса чотирьох однакових ящиків з грушами 32 кг. Скільки кілограмів груш в одному ящику?*

Складти обернену задачу, в якій запитувалось би про число 4.

В одному ящику 8 кг груш. Скільки таких ящиків потрібно, щоб розкласти в них 32 кг груш?

Висновки і пропозиції. Отже, основними шляхами розвитку творчих можливостей молодших школярів є: створення необхідних, сприятливих умов у процесі навчання; використання вище названих прийомів творчої роботи над задачами; надавання усіх можливих видів диференційованої допомоги учням при виконанні цих завдань. Поряд з цим, вирішення окресленої проблеми ще потребує подальшого розгляду, оскільки дана робота не розкриває всіх її аспектів, зокрема не розглянуто роботу над задачами із зайвими числовими даними і задачами, в яких бракує числових даних; складання числових виразів до задач та інше, для підвищення ефективності навчально-виховного процесу на засадах компетентнісного підходу.

Список літератури:

1. Богданович М. В. Математика : підруч. для 3 кл. загальноосвіт. навч. закл. / М. В. Богданович, Г. П. Лишенко. – К. : Генеза, 2014. – 176 с.
2. Богданович М. В. Методика розв'язування задач у початковій школі : Навч. посібник / М. В. Богданович – К.: Вища шк., 1990. – 183 с.
3. Єрмола О. В. Розвиток пам'яті, уваги та логічного мислення молодших школярів [Електронний ресурс] / О. В. Єрмола – Режим доступу до ресурсу: https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fmetodportal.net%2Fsystem%2Ffiles%2Fmp%2F2016%2F02%2F73591%2Frozvytok_pamyati.doc&name=rozvytok_pamyati.doc&lang=uk&c=58a5887a0b11
4. Коваль Л. В. Методика навчання математики: теорія і практика / Л. В. Коваль, С. О. Скворцова. – Одеса : Видавництво-Автограф, 2008. – 284 с.
5. Король Я. А. Математика. Методика роботи над текстовими задачами. 4 клас / Я. А. Король, І. Я. Романишин. – Тернопіль : Навчальна книга. – Богдан, 2003. – 184 с.
6. Кочерга О. В. Розвиток творчих здібностей дитини / О. В. Кочерга. – К. : «Навчальні посібники», 1998. – 79 с
7. Мазуровська О. В. Розвиток творчого мислення учнів. Методичний посібник / О. В. Мазуровська. – Вінниця : ММК, 2016. – 38 с.
8. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1-4 класи. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://osvita.ua/school/program/8793/
9. Романишин І. Я. Математика. Методика роботи над текстовими задачами. 3 клас / І. Я. Романишин. – Тернопіль : Навчальна книга. – Богдан, 2003. – 196 с.
10. Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня : [монографія] / С. О. Сисоєва. – К. : Поліграфкнига, 1996. – 406 с.
11. Слєпкань З. І. Методика навчання математики: Підручник для студентів математичних спеціальностей пед. вузів. – К.: Зодіак-ЕКО, 2000. – 512 с.

Панченко В.А.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В ПРОЦЕССЕ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ

Аннотация
Статью посвящено теме развития творческих возможностей младших школьников на уроках математики в процессе решения задач. Раскрыты наиболее целесообразные виды творческих работ над задачами: изменение элементов задачи, решение задач различными способами, решение нестандартных задач. Обосновано целесообразность использования различных приемов составления задач: на определенное действие, за рисунком, за выражением или решением, за данными числами, на заданное изменение величин или взаимосвязи между ними. Определено значение обратных задач с целью проверки правильности решения, проверка взаимосвязи между величинами, понимание способов их решения. Исследованы внутренние мыслительные действия ученика во время выполнения сложных творческих заданий.
Ключевые слова: творческие возможности, математика, задачи, творческая работа, взаимосвязь между величинами.

Panchenko V.O.
Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University
named after Hryhoriy Skovoroda

THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS AT THE MATHEMATICS LESSONS IN THE PROCESS OF WORKING ON PROBLEMS

Summary
The article is devoted to the development of creative abilities of primary school students during math classes while solving problems. The most appropriate types of creative work on problems have been revealed: change of the elements of the problem, solving problems in various ways, solving non-standard problems. The applying of different methods of working out of the problems have been proved, such as the specified action pattern problem, using a picture, using the expression or solution, the numerical data problem, and using the given amount of change and the correspondence between them. The importance of inverse problems for validation of solving problems, verification of the connection between values, awareness of ways to solve them have been demonstrated. A student's internal mental actions while performing complex and creative tasks have been investigated.
Keywords: creativity, mathematics, problems, creative work, relationships between variables.

УДК 372.41

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ НАД ФОРМУВАННЯМ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ

Подановська Г.В.
Педагогічний коледж
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті досліджено основні теоретичні аспекти формування комунікативної компетентності учнів початкової школи. Зроблено аналіз понять «компетентність», «компетенція», «комунікативна компетентність». Розкрито роль уроків літературного читання, які сприяють досвіду міжособистісного спілкування. Розглянуто особливості роботи над формуванням комунікативної компетентності молодших школярів на уроках літературного читання.
Ключові слова: компетентність, компетенція, комунікативна компетентність, молодші школярі, літературне читання.

Постановка проблеми. У зв'язку з модернізацією системи освіти України відповідно до інтеграції її в європейський освітній простір набули поширення поняття «компетенція» і «компетентність» взагалі і «комунікативна компетентність» зокрема. За рекомендаціями Європейського парламенту та Європейської ради (від 18 грудня 2006 року щодо ключових компетентностей ціложивттєвої освіти (2006/962/ЕС) «спілкування рідною мовою» визначено однією з ключових компетентностей [6].

Саме у початковій школі закладаються основи формування ключових компетентностей особистості, і насамперед – комунікативної компетентності – не лише як засобу сприймання й передачі інформації, а як процес взаємодії, сприйняття та пізнання людьми один одного.

Формування комунікативної компетентності повинно вписуватися в систему, яка забезпечує розвиток особистості, її активної життєвої позиції, свідомого ставлення до громадянського обов'язку кожного школяра на всіх етапах навчання. Формування світогляду, розвиток пізнавальної активності й самостійності в значній мірі залежить від того, наскільки школярі оволодіють рідною мовою, мовленнєвими вміннями й навичками.

Кожний індивідум, член суспільства може приєднатися до інтелектуального багатства, накопиченого попередніми поколіннями у процесі пізнання істини через мову, мовленнєві вміння. Оволодіння багатством рідної мови та мовленнєвими вміннями і навичками – це й оволодіння інтелектуальною та емоційною спадщиною, яку містять тексти художньої, науково-пізнавальної та іншої літератури.

Сучасна модернізація початкової освіти в Україні актуалізує проблему мовленнєвого розвитку молодших школярів, яка активізувалася внаслідок змін у соціально-культурному житті суспільства: нові досягнення науки й техніки, широкі можливості для індивідуального розвитку особистості. Разом з тим знижується інтерес до рідної мови і культури: люди менше спілкуються, діють тенденції до спрощення мови, використання смайлів, заміна українських слів іноземними тощо. Назріла потреба знайти шляхи розв'язання цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вирішенні проблеми формування комунікативної компетентності молодших школярів значний внесок зробили: Бадер В., Бунаков М., Буслаєв Ф., Варзацька Л., Вашуленко М., Горецький В., Ґудзик І., Джежелей О., Каніщенко А., Ладиженська Т., Львов М., Пономарьова К., Савченко О., Хорошковська О. та інші, які визначили шляхи, методи, прийоми, способи роботи з розвитку мовлення учнів початкової ланки освіти, але мовленнєвий розвиток молодших школярів на уроках читання, хоч і є передбачуваним у цьому контексті (праці Вашуленко О., Дубовик С., Науменко В., Савченко О., Ткачук Г.; своє бачення розв'язання цієї проблеми висвітлюють і вчителі початкових класів: Бондаренко Ю., Стадник Л., Чабайовська М., Чістякова В.), залишається сьогодні малодослідженим.

Метою статті є визначення змісту комунікативної компетентності та особливостей її формування у молодших школярів на уроках літературного читання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж з'ясувати сутність комунікативної компетентності, необхідно визначити зміст понять компетентність, компетенція.

Так, за новим тлумачним словником української мови, компетенція – це добра обізнаність із чим-небудь; компетентний – той, який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий [3].

Українські вчені по-різному тлумачать поняття компетентності. Найбільшого поширення набуло визначення компетентності як сукупності знань і умінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію. Родигіна І. визначає компетентність як педагогічне явище «компетентність – це не специфічні предметні вміння та навички, навіть не абстрактні загально предметні мисленнєві дії чи логічні операції, а конкретні життєві вміння, необхідні людині будь-якої професії» [1, с. 49].

Хуторський А. поняття компетенція трактує як «сукупність знань, умінь і навичок, досвіду, які є характерними і необхідними для ефективної продуктивної діяльності у певній галузі»

[8, с. 58]. Компетентність є результатом оволодіння учнем відповідною компетенцією, що містить його особистісне ставлення до предмета діяльності. Тому компетентність у певній освітній галузі – це поєднання відповідних знань, умінь і навичок, здібностей, досвіду, що дозволяє ефективно визначити і вирішувати проблеми, характерні для певної сфери діяльності.

Отже, компетенцію потрібно розуміти як реальну вимогу до засвоєння учнями сукупності знань, способів діяльності, досвіду, ставлення з певної галузі знань, якостей особистості, яка діє в соціумі, а компетентність – як реально сформовані особистісні якості учня та досвід діяльності [1, с. 49].

На жаль єдиного погляду на різні визначення цих двох термінів поки ще немає. Ми будемо послуговуватися терміном «компетентність». На нашу думку, «компетентність» – це комплексна характеристика особистості, яка включає суму знань, навичок та відносин, що дають змогу ефективно здійснювати певну діяльність. На кожному віковому етапі компетентність має орієнтовні показники розвитку особистості. Нас передусім цікавило формування мовленнєвої компетенції учнів початкової школи.

Під мовленнєвої компетенцією учнів початкової школи ми розуміємо вміння уважно слухати і розуміти текст, запам'ятовувати з одного прослуховування його фактичний зміст, послідовність подій, основну думку висловлювання, переказувати прослухані чи прочитані твори, створювати монологічні висловлювання комунікативного спрямування, будувати діалог з урахуванням ситуації спілкування, толерантно ставитися до думок інших, дотримуватися норм етикету в спілкуванні, знати особливості українського національного етикету.

Сучасні дидактичні дослідження спрямовані на пошук методів, прийомів і форм навчання, що значно підвищують результативність таких двох важливих компонентів змісту навчання, як мовна і мовленнєва компетенція, які є складовими комунікативної компетенції учнів [5, с. 144]. Слід зазначити, що мовна компетенція включає два компоненти: мовний досвід, накопичений дитиною у процесі спілкування і діяльності, та знання про мову, засвоєні у ході спеціального навчання. Мовленнєва компетенція – комплексне поняття, яке, спираючись на мовну компетенцію, охоплює систему мовленнєвих умінь (вести діалог, сприймати, відтворювати і створювати усні й писемні, монологічні і діалогічні висловлювання), необхідні для спілкування в різних ситуаціях [2, с. 34]. Це доречне й адекватне використання мови і позамовних засобів виразності (інтонації, міміки, жестів), що здійснюються у конкретних комунікативних ситуаціях.

Сформувати мовленнєву компетенцію, тобто мовленнєві вміння і навички, можливо тільки на основі зразків усного і писемного мовлення – текстів, які вводяться у зміст навчання як самостійний чинник і становлять третій компонент змісту навчання (соціокультурна компетенція) [7, с. 45-46].

Тексти для читання є чи не найвдячнішим матеріалом для розвитку мовленнєвих та комунікативних умінь молодших школярів, адже перед ними найкращі зразки художнього мовлення – вірші і оповідання, загадки і прислів'я, казки і легенди. Вони є тим джерелом, який за належно організованої роботи поповнює словниковий запас дітей, викликає бажання поділитися думками і почуттями, дають змогу відпрацювати вміння діалогічного і монологічного мовлення [4, с. 132].

Слід наголосити, що формування комунікативної компетентності має носити послідовний і системний характер. Аналіз науково-методичної літератури з даної проблеми, педагогічного досвіду вчителів початкових класів дає підставу зробити висновок про те, що навчати молодших школярів комунікативно-доцільної організації тексту слід на основі спеціальних вправ, зокрема членування речень (тексту), складання мовленнєвої партитури для читання тексту, встановлення смислових і структурних зв'язків у творі, побудова власного висловлювання з опорою на модель комунікативного висловлювання, прояв вербальної реакції на комунікативну ситуацію, висловлення оцінних суджень і т.п. Особливе місце мають посідати вправи аналітико-конструктивного характеру, які, на наш погляд, дають можливість враховувати позицію читача. Відповідно до методичних задач текст, з одного боку, розглядається як предмет вивчення, а з іншого – використовується як засіб, за допомогою якого формується комунікативна компетентність молодших школярів.

Наведемо окремі приклади вправ, які доцільно використовувати для формування комунікативних умінь на уроках літературного читання в початковій школі.

Вправа 1. Формує уявлення про те, що кожне речення (абзац) у тексті виконує свою функцію, щоб була досягнута загальна мета твору. В залежності від задачі, яку ставить перед собою автор, від змісту твору одне й те саме речення може мати різний смисл. Щоб правильно зрозуміти твір, необхідно правильно зрозуміти кожне речення, а для цього необхідно уважно вчитуватися в сусідні з ним речення. Виконуючи запропоноване завдання, учні спостерігають за значеннєвими особливостями одного і того ж речення в різних текстах і за допомогою мовного експерименту з'ясовують роль логічного наголосу, пауз і порядку слів у передачі змісту (значення) речення.

Речення «Господиня Ганна Іванівна була дуже доброю» може бути сприйнято по-різному і тому може починати два різних тексти. Учням пропонується уважно прочитати текст і поставити в перших реченнях логічний наголос і паузу так, щоб речення набуло тільки один смисл:

1) Господиня Ганна Іванівна була дуже доброю. Вона всиновила сироту і стала хлопчику матір'ю. Добром, ласкою і турботою зігрівала йому серце;

2) Господиня Ганна Іванівна була дуже доброю. Вона підтримувала ідеальний порядок в оселі й привчала до цього дітей. Своїм прикладом навчала їх нелегкої праці.

Діти повинні спробувати, змінивши порядок слів, змінити смисл речення так, щоб воно могло стати початком лише одного з текстів.

Вправа 2. Являє собою конструювання учнями комунікативних варіантів речення з однією гра-

матичною основою й однаковим лексичним наповненням. Учні мають усвідомити, що з точки зору читача кожне речення в тексті повідомляє щось нове, раніше невідоме з теми, якій присвячений текст. Нове стає зрозумілим читачеві, якщо воно спирається на раніше відоме.

Учням пропонується низка слів: прогулянка, повертатися, зимовий, весело, з, лижня, вечір, школярі. З даних слів треба скласти речення, які б були відповіддю на такі питання:

1. Що сталося?
2. Що робили школярі зимовим вечором?
3. Хто повертався зимовим вечором з лижньої прогулянки?
4. Коли поверталися школярі з лижньої прогулянки?
5. Звідки поверталися школярі зимовим вечором?
6. Як поверталися школярі з лижньої прогулянки?
7. З якої прогулянки школярі поверталися зимовим вечором?

Вправа 3. Спостереження за першими реченнями текстів у чинних підручниках з літературного читання допоможуть скласти в учнів уявлення про те, що ці речення виконують дуже важливе завдання: вони дають поштовх думкам читача, вводять його в текст. До першого речення можна поставити запитання, відповіддю на яке є увесь його зміст: Що трапилося? Що відбулося? У чім річ? Наприклад:

Почалася зима. Ведмедиця з ведмежатами солодко спали в барлозі. Щоранку дельфін припливав до берега моря в очікуванні друга.

Розуміння функціонального навантаження перших речень у тексті допомагає учням уникнути помилки, пов'язаної з уживанням на початку тексту контекстуально залежних речень і дасть можливість навчитися конструювати інформативні перші речення у власних текстах, відповідях на запитання тощо.

Учням пропонується текст без зачину (або першого речення), дати назву оповіданню і придумати такий початок, щоб він був пов'язаний з подальшим текстом:

… … …. Гриб був старий, ніхто його не брав. Але Остапчик був радий і приніс гриб додому. Хлопчик думав, що він знайшов найкращий гриб. А гриб виявився гнилим і його викинули на смітник.

Вправа 4. Характер такої вправи спрямований на визначення залежності речення від контексту за допомогою питання. Це допоможе, по-перше, з'ясувати доцільність позиції, яке займає речення у тексті, по-друге, степінь його зв'язності з іншими реченнями, а також засоби зв'язності. Наприклад, у текст вставити пропущені речення так, щоб у кожному з них була частково відповідь у попередньому та орієнтовна відповідь у наступному, або переходила в нього.

Підйомний кран

1. Велике будівництво йде в місті.
2. ……………………………………
3. Кран дуже високий.
4. …………………………………..
5. Натисни кнопку.
6. …………………………………..
7. В ящиках ретельно складені цеглини.
8. Дійшов ящик до верхнього поверху.
9. ……………………………………
10. Він вивантажив цеглини.
11. Важко було носити цеглу сходами.
12. А……………………………….

Висновки і пропозиції. Отже, формування комунікативної компетентності учнів – це складний і багатоаспектний процес, який потребує систематичної роботи. Вчитель має орієнтувати учнів на активну мовленнєву діяльність, що уподібнюється природним умовам комунікації. Спонукаючи учнів бути не спостерігачами, а активними учасниками на заняттях, залучаючи їх до спільної діяльності, педагог має підготувати учнів до життя в суспільстві, виробити в них здатність до пізнання світу й самих себе, до творчої праці та взаємодії з іншими людьми. В подальшому планується розробка моделі формування комунікативної компетентності молодших школярів на основі взаємозв'язку уроків літературного читання та роботи з дитячою книжкою.

Список літератури:

1. Бібік Н.М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 49.
2. Богуш А.М. Мовленнєва готовність старших дошкільників до навчання у школі / А.М.Богуш, Н.Є.Шиліна. – Одеса: ПНЦ України, 2003. – 335 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови : Близько 170000 сл. та словосполучень / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.
4. Гордієнко О.А. Робота над формуванням комунікативної компетенції учнів на уроках читання / О.А.Гордієнко, Л.В.Копишинська // Шляхи вдосконалення мовної компетенції сучасного педагога (Матеріали регіональної науково-методичної конференції, 27 березня 2008 р.). – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 132–135.
5. Міненко Л.М. Формування комунікативної компетентності молодших школярів на уроках з рідної мови / Л.М. Міненко, З.В. Залібовська-Ільницька, О.А. Шимченко // Творча особистість учителя як передумова інноваційних процесів у початковій школі. – Житомир, 2004. – С. 144-149.
6. Рекомендації Європейського Парламенту та Європейської Ради від 18 грудня 2006 року щодо ключових компетентностей цілoжиттєвої освіти (2006/962/ЕС) [Електрон. ресурс]. – режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_975
7. Хорошковська О.Н. Методика навчання української мови у початкових класах шкіл з російською мовою викладання / О.Н. Хорошковська. – К.: Промінь, 2006. – 256 с.
8. Хуторський А. Ключевые компетентности как компонент личностно ориентированной парадигмы образования / А. Хуторський // Народное образование. – 2003. – №2. – С. 58-64.

Подановская Г.В.
Педагогический колледж
Львовского национального университета имени Ивана Франко

ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ НАД ФОРМИРОВАНИЕМ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ

Аннотация
В статье исследованы основные теоретические аспекты формирования коммуникативной компетентности учащихся начальной школы. Сделан анализ понятий «компетентность», «компетенция», «коммуникативная компетентность». Раскрыта роль уроков литературного чтения, которые способствуют опыта межличностного общения. Рассмотрены особенности работы над формированием коммуникативной компетентности младших школьников на уроках литературного чтения.
Ключевые слова: компетентность, компетенция, коммуникативная компетентность, младшие школьники, литературное чтение.

Podanovska H.V.
Pedagogical College of Ivan Franko National University of Lviv

PECULIARITIES OF WORK ON THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL PUPILS AT LITERATURE READING LESSONS

Summary
The article deals with the main theoretical aspects of the formation of communicative competence of primary school pupils. The analysis of the notions “competence”, “competency”, “communicative competence” is done. The role of literature reading lessons that provoke interpersonal communication is depicted. The peculiarities of work on the formation of communicative competence of primary school pupils at literature reading lessons are revealed.
Keywords: competence, competency, communicative competence, primary school pupils, literature reading.

УДК 378.147:37.013.42

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З БАТЬКАМИ ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Пюра О.С.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Розглянуто проблеми батьків дітей з особливими освітніми потребами (ООП) та їх емоційні стани. Теоретично обґрунтовано завдання та етапи роботи соціального педагога з батьками дитини з ООП, визначено кроки їхнього співробітництва. Охарактеризовано такі форми роботи соціального педагога з батьками, як: психолого-педагогічна просвіта, соціально-педагогічний патронат, психолого-педагогічний супровід. Акцентовано на проведенні просвітницької роботи серед громадськості, з педагогічним колективом та батьками задовго до початку входження дитини в загальноосвітню школу. Досліджено інноваційні форми роботи соціального педагога з сім'єю дитини з ООП, описано особливості організації груп спілкування, стратегії спостереження, невтручання в стосунки батьків і дитини. Розкрито фактори успішної інклюзії в умовах загальноосвітньої школи та подано рекомендації соціальним педагогам щодо ефективної взаємодії з сім'ями дітей з ООП.
Ключові слова: дитина з особливими освітніми потребами, соціальний педагог, інклюзивна освіта, взаємодія школи та сім'ї, форми взаємодії з батьками дитини з особливими освітніми потребами; психолого-педагогічна просвіта, соціально-педагогічний патронат, психолого-педагогічний супровід.

Постановка проблеми. В Україні спостерігається стійка тенденція до збільшення кількості дітей з особливими освітніми потребами, а їх сім'ї становлять одну з найбільш вразливих груп населення. Сучасні наукові погляди базуються на переконанні, що батьки є першими і головними вчителями дитини. Таким чином, соціальна підтримка таких сімей – це вирішен-

ня цілого комплексу проблем, пов'язаних з допомогою дитині: з її виживанням, лікуванням, освітою, соціальною адаптацією та інтеграцією в суспільство. У процесі взаємодії школи та сім'ї дуже важливо враховувати інтереси, пріоритети та проблеми сімей. Батьки дітей з ООП повинні працювати в тісному контакті з педагогами і бути їхніми партнерами у розробці й реалізації навчальних планів [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цьому контексті доцільно згадати, що в працях Я. Коменського, Я. Корчака, П. Лесгафта, І. Песталоцці, С. Русової, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинського, К. Ушинського обґрунтовується положення про провідну роль сім'ї у розвитку дитини, залучення її до загальнолюдських цінностей.

Окремим аспектам соціальної роботи з сім'ями, які виховують дитину з особливими потребами, присвячені публікації І. Іванової, Г. Кравченко, В. Тарасун, А. Романенко, М. Радченко, В. Сорокіна, А. Ляшенко та ін. Психологічну допомогу родині дитини з ООП обгрунтували Е. Волкова, Н. Пезешкіан, Л. Пінчукова, С. Шаховська та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак питання соціально-педагогічної роботи з батьками дитини з особливими потребами висвітлено в науковій літературі досить фрагментарно. Основна увага акцентується на психологічній підтримці батьків. Недостатньо вивченими залишаються саме прикладні аспекти соціально-педагогічної роботи у взаємодії школи та сім'ї, тому за доцільне вважаємо детальніше зупинитися на різновидах та формах означеної взаємодії.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне обґрунтування завдань та етапів роботи соціального педагога з батьками дитини з особливими потребами; визначення кроків співробітництва та характеристика різних форм їхньої співпраці.

Виклад основного матеріалу. Практика показує, що після народження дитини з відхиленнями у розвитку її батьки стикаються з наступними проблемами: суперечливі почуття на дитину; відсторонення від дитини, передача відповідальності за дитину державним навчальним закладам; в сім'ях, де крім дитини з обмеженими можливостями, є й інші, звичайні діти, труднощі пов'язані із застосуванням різних методів виховання по відношенню до здорових дітей і дітей з ООП; негативні тенденції в психічному стані батьків проявляються в неадекватній поведінці – агресивність, дратівливість, нестриманість, недоброзичливість; психологічна травмованість, яка не дозволяє їм адекватно ставитися до проблеми народження дитини з особливими потребами [5, с. 8–9].

Істотні емоційні стани батьків дітей з ООП:

1. Шок – перша реакція батьків на усвідомлення горя. Це руйнівний період, коли вони відчувають себе в прірви між минулим і майбутнім. У них виникає крах надій, протест проти злої долі.

2. Заперечення – віра в зцілення, помилковість діагнозу. Це час, коли надії змінюються відчаєм (батьки все ще не можуть прийняти того, що сталося, і шукають канал для відреагування негативних емоцій).

3. Депресія – почуття пригніченості – батьки емоційно не сприймають можливу позитивну перспективу свого життя і життя своєї дитини.

4. Прийняття нової реальності (конструктивна поведінка) – перед батьками відкриваються нові цінності й бачення сенсу життя.

У цьому контексті доцільно визначити завдання роботи соціального педагога з батьками дитини з ООП:

– відійти від поняття хвороби і формувати у батьків сприйняття дитини як особливої, що відрізняється від інших, людини;

– формувати розуміння того, що рано чи пізно дитина буде жити більш-менш самостійно, тому наша мета зробити її максимально адаптованою;

– встановити взаємини довіри і прийняття між фахівцем і батьками;

– допомогти батькам в коректній і тактовної формі позбутися ілюзій в плані майбутньої дитини; водночас посилити їхню віру в можливість і перспективи розвитку дитини;

Організація соціально-педагогічної роботи з сім'єю, яка виховує дитину з відхиленнями у розвитку, передбачає кілька етапів:

– діагностично-конструктивний етап – дослідження мікросоціуму і виховного потенціалу сім'ї; аналіз основних проблем і проектування соціально-педагогічного процесу в сім'ї, підбір засобів і методів реабілітації відповідно до загальних цілей виховання;

– організаційний – полягає у конструктивній діяльності, включаючи різні форми педагогічної анімації в організації сімейно-побутової праці, освітніх заходів, дозвілля і передбачає проектування корекційно-педагогічного процесу в умовах сім'ї, підбір засобів і методів роботи;

– комунікативний – допомога у встановленні оптимальних взаємин між батьками і дітьми, іншими членами сім'ї в сфері найближчого оточення; сприяє становленню нових форм взаємодії з дитиною, яка має відхилення у розвитку, засвоєння специфічних засобів спілкування [2, с. 78–80].

Задовго до входження дитини в соціальне середовище навчального закладу необхідно провести просвітницьку роботу серед громадськості з метою формування позитивних установок щодо сприйняття дітей з особливими потребами; підготувати педагогічний колектив до роботи з такими дітьми та їхніми родинами; формувати толерантне ставлення до них.

З огляду на етапи соціально-педагогічної роботи з сім'ями дітей з ООП, пропонуємо наступні кроки співробітництва (до початку навчального року): організація команди фахівців для надання необхідної консультативної та практичної допомоги батькам; запрошення батьків на загальні батьківські збори, на День відкритих дверей; організація зустрічей педагогів з батьками дітей з ООП в межах класу; з'ясування очікувань батьків і визначення цілей подальшої спільної роботи; створення груп взаємодопомоги для батьків в умовах установи.

Робота з батьками з початку навчального року починається із залучення їх до складу мультидисциплінарної команди індивідуального супроводу дитини. Спільне з батьками написання індивідуальної програми розвитку забезпечить їх інформування про потенційні можливості дити-

ни, динаміку її розвитку та врегулює ряд суперечливих питань.

У своїй роботі соціальний педагог використовує такі форми роботи з батьками: психолого-педагогічна просвіта, соціально-педагогічний патронат, психолого-педагогічний супровід.

Психолого-педагогічна просвіта:

– індивідуальне, групове, сімейне консультування батьків фахівцями (психологом, дефектологом, логопедом, медичними працівниками і т.п.);

– бібліоконсультування на тему «Особлива дитина»; «Хвилини спілкування» (в яких батьки спілкуються між собою, обмінюються досвідом, інформацією з проблем виховання і реабілітації);

– педагогічні бесіди, які проводять фахівці в рамках індивідуальної роботи («Як вдома займатися з дитиною?», «Ігри, які можна зробити своїми руками» та інші);

– круглий стіл – об'єднує фахівців і батьків, допомагає знайти оптимальні підходи у взаємодії з дітьми, розкрити емоційний світ батьків, надати їм надію на те, що вони можуть розраховувати на підтримку і розуміння, допомагає змінити погляд на проблему.

Соціально-педагогічний патронат: відвідування сімей вихованців; консультування та проведення занять у домашніх умовах; демонстрація педагогами методів і форм роботи з дитиною; формування інтересу батьків до процесу розвитку дітей; перебудова психіки батьків на сприйняття дитини з ООП такою, якою вона є, на позитивне оцінювання результатів її діяльності.

Психолого-педагогічний супровід – це пролонгований, динамічний процес, цілісна діяльність, в яку включені наступні компоненти: корекція емоційного стану батьків; корекція взаємин дитина–батьки; оптимізація спілкування дитина–батьки–суспільство; полегшення адаптації; актуалізація прихованих внутрішніх ресурсів [4].

Однією з дієвих форм співпраці є листування педагога з сім'єю, яке може мати вигляд щотижневих заміток, які повідомляють про новини в навчальному закладі, улюблені види діяльності дитини, її цікаві висловлювання. Батьки охоче заводять індивідуальні зошити розвитку дитини, які щодня оформляються педагогами і передаються батькам додому.

Крім того, співпраця з батьками дітей з особливостями психофізичного розвитку проводиться в наступних формах:

– семінари-практикуми для набуття практичних навичок з виховання дітей (як читати книгу, готувати руку дитини до письма);

– батьківські збори, на які можна запросити лікаря, психолога, юриста, дитячого письменника. На групових зборах питання готує педагог, інші батьки або хтось із фахівців;

– батьківські конференції, які можна завершити спільним концертом дітей, членів їх сімей;

– папки-пересувки, в які вкладаються тематичні статті – для залучення батьків до читання педагогічної літератури;

– пропаганда педагогічних знань у формі виставки дитячих робіт;

– рольові ігри, тренінги;

– «Телефон довіри», «Журнал відгуків та пропозицій», «Скринька уваги і поваги», «Спільно вирішуємо проблеми»;

– спільні заняття з дітьми (вечори відпочинку, спортивні свята і розваги, участь в підготовці вистав, лялькового театру, виставок тощо).

Напрацьовано багато нових форм роботи соціального педагога з сім'єю дитини з ООП, а саме: проектування (розроблення сімейних проектів); створення батьківської кімнати (наприклад, «Сімейна світлиця») для зустрічей з мамами і татами; обладнання куточка «Для допитливих дітей і дбайливих батьків»; випуск на допомогу батькам рукописного журналу «Сімейна сторінка»; проведення спільно з родинами свят і днів народжень; портфоліо – допоможе краще пізнати дитину, її реальні можливості, динаміку змін [3].

Одним із найефективніших способів залучення батьків до навчально-виховного процесу є запрошення в клас. Це дає батькам можливість ознайомитися з сучасними технологіями роботи з дітьми, які вони потім зможуть використовувати вдома.

Щоб надати батькам позитивний досвід роботи з дітьми в класі, соціальному педагогу потрібно діяти в такій послідовності:

– обрати один з видів діяльності, який можна продемонструвати;

– коротко пояснити батькам мету заняття і схему його проведення;

– запросити батьків попрацювати в кабінеті;

– пояснити батькам, що заняття має проходити невимушено, у вигляді гри; доцільно підкреслити, що не слід акцентувати увагу на результаті, на перемозі. У дитинстві найбільше значення має сам процес навчання, а не кінцевий результат [1].

Індивідуальні консультації соціального педагога – це те, що викликає батьківський інтерес своєю новизною. У процесі спільної роботи батьки отримують емоційну підтримку, пораду консультанта-професіонала.

Групи спілкування привабливі своєю енергією. Тут об'єднуються сили багатьох батьків, кожен робить свій внесок – батьки дітей без особливостей можуть додати впевненості та спокою батькам дітей з особливими потребами тим, що приймають їх просто як людей, як друзів.

Групи батьківського спілкування працюють за темами «Страхи», «Чужий, інший», «Особливості взаємодії дітей і батьків», «Особлива дитина і суспільство», «Різні стилі виховання», «Особливості розвитку або індивідуальні риси?» та інші.

Також проводяться групи для батьків з дітьми, де практикується стратегія спостереження, невтручання соціального педагога в стосунки батьків і дитини. Мається на увазі, що в сприятливих умовах уваги, тепла, доброго ставлення до дитини, налагоджується контакт між батьками й дитиною. У концепції поведінкової терапії проводяться батьківсько-дитячі групи, де ініціатором всіх ігор і занять є ведучий – соціальний педагог (психолог). У процесі заняття батьки можуть взаємодіяти не тільки зі своїми дітьми, а й з іншими дітьми і дорослими. На таких групах виробляються навички продуктивної поведінки. Передбачається, що, змінюючи партнерів-дітей, батьки здатні помітити, де їхня стратегія поводження не працює і замінити її на більш успішну.

Група «Іграшка своїми руками» схожа на батьківський клуб за інтересами. Тут ведуться роз-

мови, близькі до життя, але далекі від психологи і педагогіки. Результат цих груп невербальний. Батьки можуть не знати, що і як сказати своїй дитині, але здатні створити іграшку як символ свого почуття до неї. І, часом, це сприяє контакту між батьками і дитиною краще, ніж усвідомлені відносини і продумані лінії поведінки.

Отже, для успішної інклюзії в умовах загальноосвітньої школи необхідно враховувати наступні фактори: командний підхід; задоволення індивідуальних освітніх потреб дітей; співпраця з батьками; створення сприятливої атмосфери в дитячому колективі [3].

З метою ефективної взаємодії з сім'ями дітей з ООП соціальним педагогам важливо враховувати наступні рекомендації:

– опирайтеся на цінності дитини і необхідності розвитку її сильних сторін;

– намагайтеся зрозуміти батьків, прислухайтеся до їхньої точки зору, приймайте їхню позицію;

– вмійте бачити в дитині індивідуальність, незалежно від наявних недоліків розвитку;

– пам'ятайте: всі члени команди індивідуального супроводу дитини мають рівний статус;

– домовляйтеся з батьками про обмін інформацією щодо розвитку дитини вдома і навчальному закладі;

– боріться зі стереотипами;

– не шкодуйте батьків, це заважає ефективній взаємодії;

– спільно з батьками вирішуйте проблеми і плануйте подальшу діяльність;

– у разі заперечення сім'єю необхідності особливої уваги до їх дитини, надавайте інформацію фактичного характеру і уникайте готових оцінок і висновків;

– пояснюйте батькам, що навчання і виховання їхніх дітей відбувається тільки невеликими кроками, але систематично [2; 4].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Батьки, які усвідомлюють важливість свого вкладу в процес соціальної адаптації дитини, – мають творчі резерви і віру, являють собою потужну силу. Завдання фахівця полягає в тому, щоб сублімувати цю силу і спрямувати її в «правильному» напрямку.

Таким чином, взаємодія соціального педагога з батьками дітей з особливими потребами полягає в організації цілеспрямованої фахової допомоги сім'ї у вирішенні психолого-педагогічних і соціальних проблем; забезпеченні всебічного розвитку дитини відповідно до її задатків, схильностей, здібностей, індивідуальних, психічних і фізичних особливостей, культурних потреб; формування у неї моральних норм і створення умов для її успішної соціалізації.

Подальшої розробки в окресленій науковій площині потребують питання підготовки майбутніх соціальних педагогів і соціальних працівників до інклюзивної освіти та впровадження в цей процес інноваційних форм і методів соціально-педагогічного патронату, психолого-педагогічний супроводу сімей, що виховують дітей з особливими потребами.

Список літератури:

1. Гецко С. І. Взаємодія дитячого садка з батьками дітей з особливими потребами / С. І. Гецко // Оновлення змісту, форм і методів навчання і виховання в навчальних закладах: збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Випуск 1 (44) 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Ozfm/2011_44/getsko.pdf.
2. Закусило О. Ю. Прикладні аспекти соціальної роботи з сім'ями, що мають дітей з особливими потребами // О. Ю. Закусило, Н. В. Вільхова-Марчук // Сучасні проблеми навчання, виховання та інклюзії людей з особливими потребами. – Розділ І. – С. 76–82.
3. Особливості роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. Вісник № 4 НДЛ інклюзивної освіти. / [Укладачі: Савчук Л. А., Юхимець І. В.], – Рівне: РОІППО, 2013. – 53 с.
4. Петренко С. М. Взаємодія з сім'ями вихованців з особливими освітніми потребами / С. М. Петренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://svitppt.com.ua/vihovna-robota/vzaemodiya-z-simyami-vihovanciv-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami.html.
5. Соловйова Т. Г. Соціально-педагогічні основи роботи з батьками дітей з особливими потребами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Т. Г. Соловйова. – Київ, 2009. – 23 с.

Пюра Е.С.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ С РОДИТЕЛЯМИ РЕБЕНКА С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Аннотация
Рассмотрены проблемы родителей детей с особыми образовательными потребностями (ООП) и их эмоциональные состояния. Теоретически обоснованы задачи и этапы работы социального педагога с родителями ребенка с ООП, определены шаги их сотрудничества. Охарактеризованы такие формы работы социального педагога с родителями, как: психолого-педагогическое просвещение, социально-педагогический патронат, психолого-педагогическое сопровождение. Акцентировано на проведении

просветительской работы среди общественности, с педагогическим коллективом и родителями задолго до начала вхождения ребенка в общеобразовательную школу. Исследованы инновационные формы работы социального педагога с семьей ребенка с ООП, описаны особенности организации групп общения, стратегии наблюдения, невмешательства в отношения родителей и ребенка. Раскрыты факторы успешной инклюзии в условиях общеобразовательной школы и поданы рекомендации социальным педагогам по эффективному взаимодействию с семьями детей с ООП.
Ключевые слова: ребенок с особыми образовательными потребностями, социальный педагог, инклюзивное образование, взаимодействие школы и семьи, формы взаимодействия с родителями ребенка с особыми образовательными потребностями, психолого-педагогическое просвещение, социально-педагогический патронат, психолого-педагогическое сопровождение.

Piura O.S.
Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University
named after Hryhoriy Skovoroda

APPLIED ASPECTS OF SOCIAL AND PEDAGOGICAL WORK WITH PARENTSOF THE CHILD WITH SPECIAL EDUCATION NEEDS

Summary
Considered the problems of parents of children with special educational needs (SEN) and their emotional states. Theoretically substantiated the tasks and stages of the social pedagogue's work with parents of children with SEN, defined the steps for their cooperation. Characterized those forms of the work of social pedagogue with parents, as: psychological and pedagogical education, social and pedagogical patronage, psychological and pedagogical support. Accented to carrying out the educational work among the public, with teaching staff and parents well before the occurrence of the child in general school. Investigated the innovative forms of the social pedagogue's work with the family of the child with SEN, described the features of group communication, surveillance strategies, non-interference in the relationship of parents and children. Disclosed the factors of the successful inclusion in the general schools and submitted the recommendations to social pedagogues on effective interaction with the families of children with SEN.
Keywords: child with special educational needs, social pedagogue, inclusive education, school and family interaction, forms of interaction with parents of the child with special educational needs, psychological and pedagogical education, social and pedagogical patronage, psychological and pedagogical support.

УДК 378.147.88:504

РОЛЬ ПОЛЬОВОЇ ПРАКТИКИ У ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ ДО ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Самілик В.І.
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

У статті проаналізовано роль польової практики у поглибленні і закріпленні знань студентів-біологів про природоохоронну діяльність, вихованні любові до природи і дбайливого ставлення до біоресурсів. Відображено міжпредметні зв'язки практики з іншими навчальними дисциплінами. Особливу увагу звернено на використання методу проектів у роботі зі студентами. Розглянуто зміст освіти для сталого (збалансованого) розвитку.
Ключові слова: готовність до природоохоронної діяльності, студент-біолог, польова практика, польові дослідження.

Постановка проблеми. Природоохоронний аспект у змісті підготовки майбутніх учителів біології заслуговує особливої увага з огляду на гостру проблему погіршення стану навколишнього природного середовища, зменшення біорізноманіття та посилення антропогенного навантаження на довкілля. Науковці різних галузей закликають до усвідомлення важливості дотримання стратегії сталого (збалансованого) розвитку. Останній розглядаємо як коеволюцію системи «суспільство-біосфера», що задовольняє соціально-економічні потреби людства і одночасно уможливлює самовідновлення екосистем [5]. Оптимізація освітнього процесу у вищій школі, його модернізація є вагомим важелем у формуванні світогляду молоді, а високий рівень фахової компетентності вчителя біології – запорука популяризації природничих знань, їх інтеграції та вмілого практичного використання майбутніми поколіннями.

Принцип фундаментальності освіти у поєднанні з принципом зв'язку теорії з практикою є ефективним освітнім орієнтиром, на який спираємося в нашому дослідженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку вищої школи А. О. Вербицький [1], С. Д. Рудишин [4, 5], А. В. Степанюк [11] та ін. у своїх дослідження звертають увагу на філософські і теоретико-методологічні проблеми природничо-наукової освіти. Вагомими є результати наукових розвідок Є. Ю. Шапокєнє [12] про теоретичні і практичні аспекти підготовки учителів біології до організації природоохоронної діяльності школярів; С. О. Люленко [3], С. В. Совгіри [10] щодо підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін до природоохоронної роботи в загальноосвітній школі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Огляд наукових та навчально-методичних видань доводить, що питання формування готовності майбутніх учителів біології до природоохоронної діяльності є актуальним і потребує модернізації в контексті парадигми сталого (збалансованого) розвитку

Метою статті є обґрунтування можливостей польових практик для оптимізації процесу формування готовності майбутніх учителів біології до природоохоронної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі стандартами охорони природи й покращення природокористування під природоохоронною діяльністю прийнято розуміти систему заходів щодо підтримки взаємодії між діяльністю людини та навколишнім природним середовищем, що забезпечує збереження і відновлення природних ресурсів, яке попереджає прямий або опосередкований вплив результатів діяльності суспільства на природу та людину [7].

Нам імпонує дефініція С. О. Люленко, яка під готовністю майбутнього вчителя природничих дисциплін до природоохоронної роботи у загальноосвітній школі розуміє «складне особистісне та інтегроване утворення, яке виникає в результаті набуття певного досвіду і ґрунтується на формуванні й удосконаленні практичних знань, умінь та навичок із природоохоронної роботи, усвідомлення мотивів до такої діяльності, що проявляється в конкретних діях у процесі професійної діяльності» [3].

Аналіз результатів, проведених нами діагностичних заходів, констатує домінування середнього рівня готовності до природоохоронної діяльності серед майбутніх учителів біології. Це не є прийнятним і вимагає оптимізації професійної підготовки. У ході констатувального дослідження отримано наступний розподіл (рис. 1). Отже, 12% респондентів мають достатній рівень готовності – добре розуміють на сучасному науковому рівні, інтегрують та практично використовують основні екологічні та природоохоронні поняття, закони, закономірності, принципи та правила, причини й наслідки антропогенного впливу на навколишнє природне середовище, мають стійку мотивацію до збереження біотичного різноманіття, беруть активну участь в організації та проведенні природоохоронних заходів на рівні університету, міста, регіону. 62% студентів-біологів мають середній рівень готовності до природоохоронної діяльності, що характеризується: володінням категоріально-понятійним матеріалом переважно на репродуктивному рівні; не завжди здатні до інтеграції основних законів, закономірностей, принципів та правил, але здатні встановлювати причинно-наслідкові зв'язки щодо впливу людини на довкілля; беруть участь у заходах зі збереження біорізноманіття та раціонального природокористування. 26% респондентів мають низький рівень, який ідентифікується за такими показниками, як: фрагментарні теоретичні знання, відсутність мотивації до природоохоронної діяльності, навичок організації та проведення заходів екологічного змісту.

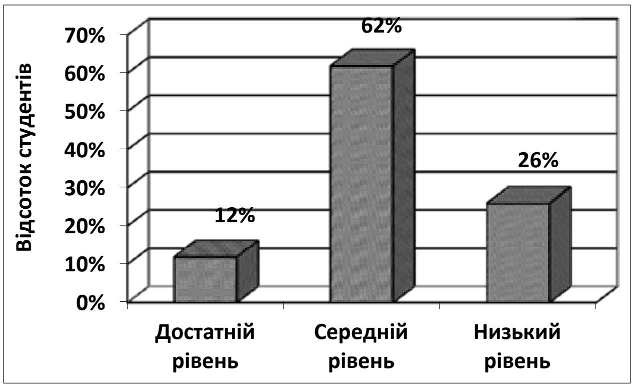

Рис. 1. Рівні сформованості готовності до природоохоронної діяльності майбутніх учителів біології

Таким чином, варто зауважити, – не виявлена пряма залежність між фундаментальною теоретичною підготовкою і готовністю (скоріш, їх відсутністю) студентів до вирішення конкретних природоохоронних практичних завдань. Навіть використання новітніх наочних засобів навчання не взмозі забезпечити такого результату, як безпосередня взаємодія з об'єктами природи.

Під час першого та другого року навчання студенти Глухівського НПУ ім. О. Довженка, які навчаються за спеціальністю 014.05 Середня освіта (Біологія), проходять навчально-польові практики відповідно до стандартів та навчальних планів. З метою уникнення формалізації знань, свою увагу ми зосередили на польовій практиці із загальної екології, на яку відводиться 18 год. Формування змісту практики відбувається з врахуванням теоретичних знань, засвоєних студентами під час вивчення відповідних навчальних дисциплін. Зупинимося детальніше на її потенційних можливостях.

В умовах польових досліджень студенти набувають досвіду відповідної поведінки в тій чи іншій ситуації, умінь організовувати природоохоронну роботу. «Природне оточення, – як вдало зазначає В. Б. Данилевська, – сприяє засвоєнню правил і норм поведінки в природі» [2]. Додамо, що такі умови сприяють формуванню ціннісних орієнтацій, свідомого ставлення до прийняття рішень, посиленню відчуття відповідальності за власні вчинки. Керуючись певним алгоритмом проходження практики, а саме: опрацювання відповідної наукової літератури, вивчення природних об'єктів різних екосистем в польових умовах, виконання завдань самостійної роботи, камеральна обробка результатів, – студен-

ти набувають практичних навичок. У структуру щоденника польових спостережень студента-практиканта ми вирішили включити рубрику самоаналізу: фіксація особистих успіхів, труднощів, результативності індивідуального творчого підходу, мотивуючих факторів, самооцінки готовності до природоохоронної діяльності.

Провідними завданнями інтеграції елементів природоохоронної діяльності в зміст польової практики із загальної екології є:

- формування системи знань і практичних умінь збереження і охорони об'єктів природи на засадах сталого (збалансованого) розвитку;
- посилення професійної соціалізації та формування активної життєвої позиції як чинників подальшої успішної самореалізації молоді та конкурентоспроможності її на ринку праці;
- забезпечення умов для формування стійкої позитивної мотивації до природоохоронної діяльності;
- формування практичного досвіду та посилення інтересу засобом впровадження проектних форм роботи;
- заохочення до прояву креативності, розвитку загальних та спеціальних здібностей;
- виховання екологічної культури;
- формування навичок професійної комунікації у контексті природоохоронної діяльності;
- забезпечення умов для рефлексії на професійному та особистісному рівнях.

Вважаємо доцільним акцентувати увагу на поєднанні різних методів навчання, беручи за орієнтир позицію провідного науковця С. В. Совгіри, яка зазначає: «природоохоронна робота є вагомою, оскільки виконує важливу науково-пізнавальну й природоохоронну функції, має широкі можливості для поширення екологічних знань і пропаганди природоохоронних ідей серед учнів, їхніх батьків, всього населення. Усі види й форми природоохоронної роботи дають найбільший ефект тоді, коли їх застосовувати комплексно» [8].

Відстоюємо думку, що процес формування готовності до природоохоронної діяльності має базуватись на конкретній взаємодії особистості з навколишнім природним середовищем, використанні її внутрішнього потенціалу, умінь, здібностей та набутих знань для поглиблення досвіду. У процесі проходження польової практики студенти мають залучатись до таких форм роботи, які імітували б майбутню професійну діяльність. З метою досягнення належного результату студент має актуалізувати знання не тільки з екології, а й з ботаніки, зоології, ґрунтознавства, хімії, математики тощо. Наш підхід базувався на створенні особливих умов, за яких студенти самостійно (викладач виконує роль консультанта) мають визначити закономірності явищ, що відбуваються на досліджуваному об'єкті, запропонувати власну систему оцінки ситуації, можливі шляхи вирішення виявлених проблем або ж попередження негативних наслідків в майбутньому. Наприклад, під час створення екологічної стежки, студенти можуть оцінити біорізноманіття, масштаби антропогенного впливу на довкілля, запропонувати стратегії/тактики щодо відновлення чи збереження окремих рослин фітоценозів на маршруті. Створюються умови для розвитку комунікативних умінь під час обміну думками та ідеями щодо вирішення природоохоронних проблем, роботи над спільними завданнями, розподілу обов'язків.

Використання методу проектів дозволяє оцінити міру усвідомлення студентом теми дослідженням, його вміння організовувати власну пошуково-дослідницьку роботу, сформованість вольових якостей, спрямованих на досягнення поставлених завдань, креативності, професійної рефлексії. Враховуючи той факт, що розвиток науки стає дедалі інтенсивнішим, завдання професійної підготовки студентів педагогічного вишу – навчити майбутніх учителів самостійно мислити, вирішувати проблеми в типових та нестандартних ситуація. Саме метод проектів передбачає вирішення конкретної проблеми засобом інтеграції знань та умінь застосовувати їх. Активна й наполеглива робота над конкретними завданнями, у свою чергу, стимулює в особистості рефлексивне мислення, що є вагомою складовою готовності до діяльності. Актуальність впровадження методу проектів в освітній процес вдало аргументував німецький науковець А. Флітнер, висловивши думку про цей вид діяльності, як про процес, у якому задіяні «розум, серце і руки» [12].

У зміст польової практики з ґрунтознавства ми також включили до тематики польових досліджень виконання міні-проектів. Зокрема, під час опанування студентами навичок вологого способу визначення механічного складу ґрунту пропонуємо самостійно виконати практичне завдання під назвою: «Ущільнення ґрунту унаслідок руху автотранспорту поза дорогами». До теми «Особливості визначення складення ґрунту» додається міні-проект «Випалювання старої трави: знищення ґрунтових організмів в поверхневих шарах, посилення випаровування». Опановуючи технологію визначення хімічних властивостей ґрунту, студенти виконують проектне завдання «Забруднення ґрунтів хімічними речовинами, зміна кислотності та складу ґрунтів». З природоохоронної точки зору актуальною є тема «Визначення якості ґрунту: фауністична та флористична біоіндикація», метою проектної роботи передбачено встановити якість ґрунту в різних точках урболандшафту методом біоіндикації, виявити міру та характер антропогенного впливу на довкілля, з'ясувати шляхи вирішення наявних проблем; розробити практичні рекомендації щодо зменшення негативного впливу на довкілля або ж повного його усунення.

Висновки і пропозиції. Отже, польові практики дають можливість поглибити та закріпити знання студентів, удосконалити вміння природоохоронної спрямованості. Важливим залишається питання наповнення змісту польових практик завданнями, що стосуються оцінки впливу людини на навколишнє природне середовище, методиками визначення якості середовища, екологічного сліду, організації екологічних моніторингів, технологіями проведення навчальних та експериментальних робіт на засадах сталого (збалансованого) розвитку.

Список літератури:

1. Вербицкий А. А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения: материалы к четвертому заседанию методол. семинара 16 нояб. 2004 г. / А. А. Вербицкий. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 84 с.
2. Данилевская В. Б. Учебно-исследовательская практика по ботанике как форма развитияисследовательской деятельности бакалавров естественнонаучного образования : дис. . кан. пед. наук / В. Б. Данилевская. – С.-Пб., 2009. – С. 61
3. Люленко С. О. Підготовка майбутнього вчителя природничих дисциплін до природоохоронної роботи в загальноосвітній школі: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук за спец. 13.00.04 – теор. і метод. проф. освіти. / С. О. Люленко ; Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань : 2014. – С. 26.
4. Рудишин С. Д. Можливості біосфери і сталий розвиток суспільства: проблеми і перспективи коеволюції / Сергій Рудишин, Марина Хроленко // Біологія і хімія в рідній школі. – 2014. – № 2. – С. 12–16.
5. Рудишин С.Д. Екологічна компетентність як загальна компетентість вчителів природничих дисциплін / С. Д. Рудишин, І. М. Коренева, В. І. Самілик // Український педагогічний журнал. – 2016. – № 3. – С. 74-83.
6. Рудишин С.Д. Формування готовності майбутніх вчителів біології до професійної діяльності у процесі проходження різних видів практики / [Кмець А.М., Коренева І.М., Рудишин С.Д., ХроленкоМ.В.]. // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка : зб. наук. праць. Вип. 25 / Глухівський НПУ ім. О. Довженка; редкол.: О.І. Курок (відп. ред.) [та ін.]. – Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2014. – С. 46–59.
7. Система стандартов в области охраны природы и улучшения использования природных ресурсов. (с изменениями VIII-1979 г. И XII-1987 г.). – ГОСТ 17.00.01-76 (СТ СЭВ 1364-78 [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www/document.ua/documents/ doc13662.php.
8. Совгіра С. Ефективні форми природоохоронної роботи / С. Совгіра // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2011. – № 3. – С. 270-277.
9. Совгіра С. В. Теоретико-методичні основи формування екологічного світогляду майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах : дис... д-ра наук: 13.00.04 / Совгіра Світлана Василівна. – Умань, 2009. – 529 с.
10. Совгіра С. В. Технологія та організація природоохоронних робіт : підручник / С. В. Совгіра, Г. Є. Гончаренко, С. О. Люленко. – К. : Наук. світ, 2011. – 319 с.
11. Степанюк А. В. Формування в студентів природничо-наукової картини світу як загально-культурного феномену / А.В. Степанюк // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2000. – № 9. – С. 77–82.
12. Шапокене Э. Ю. Теория и практика подготовки учителей-биологов к организации природоохоронной деятельности школьников: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Шапокене Э. Ю. – М., 1989. – 38 с.
13. Jaques D. Students and Tutor Experience of Projec in Higher Education at the Crossroade // Society for Research into Higher Education. – Guilford, 1980. – 238 p.

Самилык В.И.
Глуховский национальный педагогический университет
имени Александра Довженко

РОЛЬ ПОЛЕВОЙ ПРАКТИКИ В ФОРМИРОВАНИИ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ БИОЛОГИИ К ПРИРОДООХРАННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В статье проанализирована роль полевой практики в углублении и закреплении знаний студентов-биологов о природоохранной деятельности, воспитании любви к природе и бережного отношения к биоресурсам. Приведены межпредметные связи практики с другими учебными дисциплинами. Особое внимание уделяется использованию метода проектов в работе со студентами. Рассматривается содержание образования для устойчивого развития
Ключевые слова: готовность к природоохранной деятельности, студент-биолог, полевая практика, полевые исследования.

Samilyk V.I.
Hlukhiv National Pedagogical University named by Oleksander Dovzenko

THE ROLE OF FIELD PRACTICE IN THE FORMATION OF READINESS OF FUTURE TEACHERS OF BIOLOGY TO ENVIRONMENTAL PROTECTION

Summary
In article the role field practics in vocational training of the teacher of biology is considered. It is shown that field practice enrich students new knowledge of nature protection activity, bring up love to the nature and solicitous attitude to bioresources. The relations of practical training with other subjects are provided. The special attention is paid to the usage of the project method at work with the students. In this article the maintenance of education for sustainable development.
Keywords: readiness to environmental protection, students of biology, field practices, field research.

УДК 378.147

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ВИХОВАННЯ МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Слюсаренко О.С.
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

Каданер О.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розкрито суть понять «толерантність», «міжетнічна толерантність», вікові особливості міжетнічної толерантності молодших школярів, визначено чинники розвитку міжетнічної толерантності особистості. Встановлено, що важливе значення у вихованні міжетнічної толерантності належить закладам освіти. Наведено авторське визначення підготовки майбутніх учителів початкових класів до виховання міжетнічної толерантності молодших школярів. Виокремлено компоненти готовності майбутніх учителів початкових класів до виховання міжетнічної толерантності молодших школярів (мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний).

Ключові слова: підготовка, готовність, вчитель, толерантність, міжетнічна толерантність, виховання, молодші школярі.

Постановка проблеми. Епоха ізольованого існування держав відійшла в минуле, водночас зростаюча мобільність населення земної кулі перетворює багато країн у полікультурні співтовариства. В умовах полікультурного світу місце універсального принципу людської життєдіяльності поступово займає толерантність. У середовищі, що вимагає від кожного певних ціннісних настанов, комунікативних навичок та поведінки, толерантність стає базисом для комплексу гуманістичних цінностей (людяність, взаємоповага, свобода вибору, демократія, права людини тощо), спрямованих на врегулювання міжособистісних та міжгрупових взаємовідносин.

Ідеї толерантності набувають дедалі більшого визнання в сучасному світі. Все більше країн, зокрема й Україна, запроваджують їх у систему освіти, державно-суспільне життя, розглядаючи їх як засіб утворення злагоди в суспільстві, як запоруку мирного співіснування між народами. У Декларації принципів толерантності зазначено, що «у школах і університетах, у рамках неформальної освіти, дома і на роботі варто зміцнювати дух толерантності і формувати відносини відкритості, уваги один до одного та солідарності» [4, с. 177].

Отже, перед педагогічними вищими навчальними закладами освіти України, стоїть завдання не лише підготовки майбутнього вчителя початкових класів, який володіє глибокими професійними знаннями і вміннями, а й готового до орієнтації навчально-виховного процесу в початковій школі на формування толерантної особистості молодшого школяра, здатного налагоджувати конструктивну взаємодію в аспекті порозуміння у повсякденному житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз та дослідження сучасної науково-педагогічної, психологічної та методичної літератури свідчить, що проблемі виховання толерантності присвячено значну кількість праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Філософсько-освітній контекст, який може бути прийнятий у вигляді нової парадигми розвитку педагогіки толерантності, розробляється останнім часом такими видатними вченими і науковцями як В. Андрущенко, В. Бех, Л. Губерський, С. Клепко, В. Лутай, М. Михальченко, І. Надольний, М. Култаєва та ін. Загальні питання педагогіки толерантності вивчали М. Рожков, А. Сиротенко, Г. Солдатова, О. Шарова та ін. Міжетнічна толерантність стала предметом дослідження таких науковців, як О. Байбаков, Д. Бенкс, О. Докукіна, Е. Заредінова, В. Євтух, З. Малькова, В. Подобєд, В. Пряніков, Ю. Римаренко, В. Тишков, М. Хараджи та ін. Психологічний аспект виховання толерантності досліджували Б. Ананьєв, О. Асмолов, С. Бондирєва, Д. Колесов, О. Леонтьєв, М. Ліпман, В. Маралов, А. Маслоу, О. Петровський, К. Роджерс та ін. Це у свою чергу доводить, що актуальність дослідження проблеми виховання міжетнічної толерантності не підлягає сумніву.

Втім теоретичний і практичний стан розв'язання проблеми підготовки майбутніх учителів початкових класів до виховання міжетнічної толерантності молодших школярів не відповідає сучасним вимогам, що зумовлює необхідність продовження наукового пошуку у визначеному напрямі.

Метою статті є висвітлення результатів теоретичного дослідження проблеми підготовки майбутніх учителів початкових класів до виховання міжетнічної толерантності молодших школярів.

Викладення основного матеріалу. Упродовж століть на теренах нинішньої України мешкали різні народи, які у непростій взаємодії – через конфлікти та компроміси, у співпраці чи протистоянні творили унікальну поліетнічну палітру її нинішнього соціокультурного простору. Значне етноконфесійне, політичне, мовне та регіональне розмаїття українського суспільства актуалізує проблему підготовки вчителів початкової школи до виховання міжетнічної толерантності молодших школярів.

Поняттям від якого походить термін «міжетнічна толерантність», безумовно, виступає багатогранне поняття «толерантність», а поштовхом поширенню цього терміну в теорії і практиці стало прийняття Генеральною асамблеєю ЮНЕСКО Декларації принципів толерантності 16 листопада 1995 р.

Слово «толерантність» (від латинського «tolerancia») має три значення: стійкість, витривалість; терпимість; допустиме відхилення. Терпіння, при цьому, – це відсутність негативної реакції у конкретній ситуації. Терпеливість – властивість індивіда виявляти терпіння, що стає рисою його характеру. Терпимість – суспільне явище, яке базується на тому, що переважна кількість індивідів здатні виявляти терпіння, бути стриманими. Терпимість за змістом узгоджується з витривалістю, яка може бути як фізична так і психічна [4].

У розумінні О. Кісь, В. Мисан, толерантність – суспільна настанова та практика терпимості, визнання та поваги до інших культур, до відмінного від власного способу життя, норм, ідей, віри, звичаїв, тощо. Толерантність передбачає також готовність до мирного співжиття, пошуку порозуміння та співпраці з людьми, які відрізняються своєю зовнішністю, мовою, політичними переконаннями, звичаями, вірою тощо.

Толерантність не притаманна людині від народження, і може ніколи й не з'явитися, якщо не буде спеціально вихована, сформована. Шлях до толерантності – це емоційна, інтелектуальна праця, оскільки її досягнення можливе лише на основі зміни самого себе, власних стереотипів та свідомості [1, с. 272].

Поняття «міжетнічна толерантність» досить нове для українського наукового простору. Чітке визначення наведене у глосарії «Етнічність» В. Євтуха: «Міжетнічна толерантність (від латин. tolerare – терпіти) – терпиме ставлення представників однієї етнічної спільноти до представників іншої, до відмінних культурних традицій, готовність до позитивної взаємодії з носіями різноманітних етнічностей» [5].

Як зазначає М. Хараджи, основними моментами у концептуальному визначенні поняття «міжетнічна толерантність» є такі: а) латинське походження слова «толерантність» та його модифікація у більшості мов світу концентрує увагу на терпимості, терпимому ставленні до «чужого», віддаленого від усталених традицій, які, зазвичай, практикуються у людському довкіллі зі спільним етнічним походженням та спільним уявленням про соціальні, культурні, моральні цінності; б) налаштованість на позитивну взаємодію з носіями інших, відмінних від своєї, етнічності (етнофорами); в) очікуваність позитивних результатів реалізації міжетнічної толерантності, виявом чого, передусім, є відсутність напруги, конфліктів в етнічно різноманітній спільноті людей на різних рівнях простору – окремого колективу (шкільне середовище, виробничий колектив), локальному (населений пункт), регіональному, національному [7, с. 161].

У контексті нашого дослідження особливого значення набуває питання про те, коли людина починає усвідомлювати свою приналежність до певного народу, які етапи та закономірності формування етнічної ідентичності. У процесі становлення цей феномен проходить кілька етапів, співвідносних з етапами психічного розвитку людини. Вікові особливості формування міжетнічної толерантності висвітлено в працях Е. Зарединової, О. Романової (молодші школярі), Ж. Піаже (дошкільний вік, молодший шкільний вік) та ін. Одним із перших концепцію розвитку в дитини приналежності до національної групи запропонував Ж. Піаже. Він виокремлював три етапи у формуванні етнічної ідентичності:

1. В 6 – 7 років дитина набуває початкових (фрагментарних, несистематичних) знань про свою етнічну приналежність.

2. З 8 – 9 років дитина вже чітко ідентифікує себе з членами своєї етнічної групи, зароджуються національні почуття.

3. У молодшому підлітковому віці (10-11 років) етнічна ідентичність формується повністю: дитина усвідомлює етнічну самобутність не лише свого народу, але й інших [3, с. 42].

На сьогодні в усьому світі проведено численні дослідження, в яких уточнюються і конкретизуються вікові межі етапів розвитку етнічної ідентичності. Початок дифузної ідентифікації з етнічною групою більшість авторів виявляє у дітей 3 – 4 років. Але практично всі психологи згодні також із тим, що «реалізованої» етнічної ідентичності дитина досягає в молодшому підлітковому віці, коли рефлексія себе має для людини першочергове значення.

У молодшому шкільному віці, згідно з результатами досліджень, отриманими О. Романовою, спостерігається суттєве зростання етнічних знань, не просте повторення, а систематизація інформації, отриманої від дорослих. Саме у цьому віці з'являються передумови для формування толерантності як якості особистості, оскільки молодші школярі починають усвідомлювати свою етнічну приналежність та розуміти етнічні відмінності [3, с. 42].

Розвиток міжетнічної толерантності починається з дитинства, в оточенні сім'ї. Значну роль у вихованні міжетнічної толерантності відіграють держава, релігія, культура, ЗМІ, а також заклади освіти. Толерантна особистість продовжує формуватися у школі та вищому навчальному закладі. Всі ці соціальні інститути сприяють формуванню міжетнічної толерантності. Саме система освіти здатна налагодити зв'язок з усіма іншими соціальними інститутами та стати сполучною ланкою між ними та людиною, створюючи умови для успішного розвитку особистості. Відтак, важливе значення у вихованні толерантності належить закладам освіти, зокрема, педагогічним ВНЗ, які мають будувати навчально-виховний процес таким чином, щоб майбутні вчителі початкової школи, стали взірцем толерантної поведінки, адже лише толерантний учитель зможе, з одного боку, побудувати толерантні стосунки з оточуючими, а з іншого – виховати толерантність у молодших школярів.

У сучасній вітчизняній педагогічній науці усталеним є підхід, згідно до якого метою і результатом професійно-педагогічної підготовки у ВНЗ є готовність до педагогічної діяльності. Це доведено дослідженнями С. Вітвицької, І. Гавриш, В. Євдокимова, А. Ліненко, О. Пєхоти, В. Сластьоніна, Ю. Сенько та інших. Узагальнення висновків цих та інших науковців дало змогу сформулювати визначення *підготовки майбутніх учителів початкових класів до виховання міжетнічної толерантності молодших школярів* як процесу оволодіння студентами цілісною системою теоретичних знань, професійних умінь

і навичок з виховання міжетнічної толерантності, результатом якого є готовність до виховання міжетнічної толерантності молодших школярів у загальноосвітніх навчальних закладах.

Готовність учителя до професійної діяльності є предметом спеціальних педагогічних досліджень, починаючи із 50 років XX ст. Ретроспективний аналіз дозволив виявити співіснування різноманітних наукових підходів до визначення цього поняття. Установлено, що «готовність учителя до професійної діяльності» переважна більшість учених тісно пов'язує з поняттям «професійна підготовка» (В. Ковальов, І. Гавриш, К. Дурай-Новакова, О. Пехота та ін.). При цьому професійна підготовка розглядається науковцями як процес формування готовності майбутнього педагога до професійної діяльності.

Готовність майбутнього учителя початкових класів до виховання міжетнічної толерантності молодших школярів розуміємо як складне особистісне утворення, що формується у результаті професійно-педагогічної підготовки у ВНЗ та передбачає наявність у нього мотивів, знань, умінь, професійно-значущих особистісних якостей, професійної рефлексії, котрі у своїй сукупності забезпечують його здатність до виховання у молодших школярів поваги до представників інших народів, толерантного ставлення до їхніх цінностей, традицій, мови, вірувань, уміння виважено розв'язувати конфлікти заради громадянської злагоди.

На основі аналізу праць науковців (Л. Бернадська, Т. Веретенко, С. Гермасимов, В. Ушмарова та ін.) нами уточнено структуру готовності майбутніх учителів початкових класів до виховання міжетнічної толерантності молодших школярів, що представлена в єдності таких компонентів: мотиваційного, когнітивного, діяльнісного та рефлексивного.

Мотиваційний компонент готовності майбутніх учителів початкових класів до виховання міжетнічної толерантності молодших школярів виявляється в усвідомленні соціально-значущих мотивів виховання міжетнічної толерантності молодших школярів; повнотою уявлення своєї професійної діяльності; усвідомленням своєї соціальної відповідальності; мотивацією досягнення успіху у професії; бажання досягти педагогічних цілей.

Когнітивний компонент готовності майбутніх початкових класів до виховання міжетнічної толерантності молодших школярів передбачає наявність сукупності знань про міжетнічну толерантність як основу мирного співіснування в умовах полікультурності, що базується на пріоритеті гуманістичних цінностей, ідеї духовної свободи людини, визнанні самобутності й унікальності кожної людини; зміст, методи і форми виховання міжетнічної толерантності молодших школярів.

Діяльнісний компонент готовності майбутніх учителів початкових класів до виховання міжетнічної толерантності молодших школярів відображає формування професійно-педагогічних умінь і навичок, необхідних для реалізації системи виховання міжетнічної толерантності молодших школярів.

Рефлексивний компонент готовності майбутніх учителів початкових класів до виховання міжетнічної толерантності молодших школярів передбачає здатність до самоаналізу й розуміння власної професійної діяльності в галузі виховання міжетнічної толерантності молодших школярів й себе як її суб'єкта; здатність до вдосконалення на основі самоаналізу результатів професійної діяльності щодо виховання міжетнічної толерантності молодших школярів, а також наявність професійно важливих особистісних якостей.

Підготовка майбутніх учителів початкових класів до виховання міжетнічної толерантності молодших школярів є дієвою лише тоді, коли здійснюється системно, поступово, день у день, і пронизує всі сфери і види діяльності майбутніх учителів. Готовність майбутніх учителів початкових класів до виховання міжетнічної толерантності молодших школярів формується як через систему виховної роботи, так і через навчальний процес, зміст освіти, відображений у програмах навчальних дисциплін, підручниках, за допомогою різних методів і форм організації навчання, які сприяють розвитку у майбутніх учителів практичних навичок виховання міжетнічної толерантної взаємодії молодших школярів.

Висновки. Виховання міжетнічної толерантності – це, з педагогічної точки зору, цілеспрямоване створення соціально-педагогічних умов толерантної взаємодії, культури спілкування. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до виховання міжетнічної толерантності молодших школярів є гарантією суспільної стабільності, важливою запорукою благополучного майбутнього людства.

Список літератури:

1. Бернадська Л. В. Виховання толерантності в учнів 5-7 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец.: 13.00.07 – «теорія і методика виховання» / Л. В. Бернадська. – К., 2009. – 20 с.
2. Веретенко Т. Толерантність у професійній підготовці майбутніх учителів / Т. Веретенко, Я. Долгополова // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – №4. – С. 65–72.
3. Зарединова Е. Р. Проблеми формування міжетнічної толерантності в учнів початкових класів (психолого-педагогічний аспект) / Е. Р. Зарединова // Постметодика. – 2009. – № 2. – С. 41–43.
4. Декларація принципів толерантності // Педагогіка толерантності. – 1999. – № 3–4. – С. 175–179.
5. Євтух В. Б. Етнічність : глосарій. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 170 с.
6. Ушмарова В. В. Готовність магістрів до викладання як об'єкт контент-аналізу / В. В. Ушмарова // Вісник Луганського Національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки. – 2013. – № 10 (9269), Ч. ІІІ. – С. 203-211.
7. Хараджи М. В. Теоретико-методологічні засади дослідження міжетнічної толерантності / М. В. Хараджи // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2011. – Вип. 5. – С. 160–174.

Слюсаренко О.С.
Харьковский национальный педагогический университет
имени Г.С. Сковороды
Каданер О.В.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К ВОСПИТАНИЮ МЕЖЭТНИЧНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация
В статье раскрыта суть понятий «толерантность», «межэтническая толерантность», возрастные особенности межэтнической толерантности младших школьников, определены факторы развития межэтнической толерантности личности. Установлено, что важное значение в воспитании толерантности принадлежит учебным заведениям. Представлено авторское определение подготовки будущих учителей начальных классов к воспитанию межэтнической толерантности младших школьников. Выделены компоненты готовности будущих учителей начальных классов к воспитанию межэтнической толерантности младших школьников (мотивационный, когнитивный, деятельностный, рефлексивный).
Ключевые слова: подготовка, готовность, учитель, толерантность, межэтническая толерантность, воспитание, младшие школьники.

Slysarenko O.S.
G.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
Kadaner O.V.
Yaroslav Mudryi National Law University

TRAINING OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS TO EDUCATE INTERETHNIC TOLERANCE OF YOUNGER PUPILS

Summary
The essence of the concepts such as "tolerance", "ethnic tolerance", age peculiarities of interethnic tolerance of primary school pupils has been highlighted, the factors of the development of interethnic tolerance of the individual have been identified in the article. It has been found out that the significant importance in the education of tolerance belongs to the educational institutions. The author's definition of training future primary school teachers to the education of ethnic tolerance of younger pupils has been introduced. The components of readiness of future primary school teachers to the education of ethnic tolerance of younger pupils (motivational, cognitive, active, reflexive) have been outlined.
Keywords: training, readiness, teacher, tolerance, ethnic tolerance, education, primary school pupils.

УДК 371.134:796.015

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ЯК СКЛАДОВА ДЕОНТОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГА

Стельмах Н.В.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Досліджено теоретичні питання педагогічної етики. Обгрунтовано актуальність теми. Простежено генезис розвитку етичних проблем протягом багатьох століть. Розкрито сутність основних категорій педагогічної етики. Визначено умови розвитку етичної поведінки педагога.
Ключові слова: етика, педагогічна етика, професійний обов'язок, педагогічна справедливість, педагогічні честь і совість, педагогічний авторитет.

Постановка проблеми. Актуалізація проблеми всебічного та гармонійного розвитку особистості загострює питання морально-гуманістичного виховання підростаючого покоління, яке зможе забезпечити педагог-фахівець з високою моральністю, основою якої є етичні норми та правила. Тому сучасні процеси демократизації та гуманізації освітнього простору ставлять високі вимоги не тільки до змісту освіти, а й до педагогів, до їх фахової підготовки та етично-моральних якостей. Володіння вчителем основами педагогічної етики підніме рівень його морально-педагогічної підготовки, допоможе з гуманістичних позицій вирішувати

складні завдання навчання, виховання та розвитку дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З давніх часів етичні проблеми хвилювали людство. Тому вони знаходилися в полі зору філософів, психологів, педагогів, громадських діячів протягом багатьох століть. Так, у античні часи вагомий внесок у розробку етичних засад зробили давньогрецькі філософи Демокріт, Платон, Арістотель. У їх працях розкривається суспільна природа моралі, моральна природа відносин вихователя з вихованцями, наголошується на необхідності врахування у вихованні природи дитини.

У період Відродження етичні ідеї знаходять своє відображення у працях видатних ученихгуманістів: Вітторіно да Фельтре, Луїса Вівеса, Еразма Роттердамського, Франсуа Рабле, Мішеля Монтеня, які закликали до прищеплення дитині загальнолюдських цінностей: гуманності, гідності, милосердя, співчуття та співпереживання до ближнього та наголошували на необхідності теплоти та душевності у відносинах педагогів та їх вихованців.

Розробку етичних питань ми знаходимо у працях Я. Коменського, І. Песталоцці, А. Дістервега, Ж.-Ж. Руссо. У своїх творах та в безпосередній роботі з дітьми вони пропагували та реалізовували принципи гуманізму та демократизму у взаємодії з ними.

Подальший розвиток етичних ідей здійснювали як зарубіжні, так і вітчизняні просвітителі, педагоги, громадські діячі, зокрема Г. Сковорода, М. Пирогов, К. Ушинський, О. Духнович, Б. Грінченко, П. Грабовський, М. Коцюбинський, Л. Українка та ін. Вони утверджували цінність людини, а совість, добро, справедливість проголошували основними її чеснотами.

У ХХ столітті педагогічна етика набула домінантного статусу в педагогічних системах, створених Ш. Амонашвілі, М. Гузиком, О. Захаренком, В. Караковським, В. Сухомлинським, М. Щетініним, в основі яких – етико-гуманістичні засади.

По мірі розвитку суспільства, змінювалися у бік підсилення вимоги до морального обличчя людини. У зв'язку з цим збільшився інтерес і до етичних проблем. Сучасні їх дослідники Р. Апресян, А. Гусейнов, А. Зеленкова, В. Малахов, В. Наумчик, Л. Попов розглядають мораль як суспільне явище, висвітлюють питання щастя, любові, справедливості, сенсу життя тощо, аналізують низку сучасних етичних проблем.

У наукових доробках Г. Васяновича, І. Синиці, В. Писаренко та І. Писаренка, Є. Савченко, Л. Шевченко, А. Шемшуриної, В. Чернокозової та І. Чернокозова та інших обґрунтовується педагогічна мораль та її принципи, розглядаються моральні проблеми педагогічної діяльності та відносин, значна увага приділяється розробці нормативних етико-педагогічних вимог до вчителя.

Аналіз літературних джерел засвідчує відсутність єдиного наукового підходу до розуміння етичних проблем, їх завдань, функцій, тому визначають їх з різних позицій.

Так, Л. Попов завдання етики вбачає у дослідженні сутності моралі та координуванні її дослідження різними науками.

Учений В. Малахов розглядає мораль як суспільне явище, як феномен культури, як форму світовідношення, виділяє актуальні етичні завдання: подолання марксистської методологічної схеми в етиці і закріплення цієї науки на основі продуктивної філософської культури; обґрунтування системи моральних норм і цінностей.

Сучасний науковець Л. Шевченко визначає завдання педагогічної етики: дослідження теоретичних проблем педагогічної моралі; розроблення проблем моральних аспектів педагогічної праці; визначення вимог до морального обличчя вчителя; вивчення особливостей моральної свідомості педагога; розроблення питань морального виховання і самовиховання.

Незважаючи на деякі відмінності у розумінні сутності, функцій, завдань етики, науковці одностайні в питанні етичних вимог до педагога: педагог повинен бути високоморальною особистістю та дотримуватися у взаємодії з дітьми етичних вимог, принципів, норм.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У наукових доробках учених увага акцентується на сутності етики та педагогічної етики, простежується генезис етичних ідей протягом століть; з різних методологічних позицій визначені завдання та функції етики; обґрунтовується система моральних норм і цінностей; розглядаються моральні проблеми діяльності педагога та етичні вимоги до нього.

У статті, з точки зору досягнень сучасної науки та вимог суспільства до сучасного вчителя, розкривається зміст основних етичних категорій та умови формування етичної поведінки педагога в умовах сьогодення.

Мета статті: розкрити сутність основних етичних категорій та визначити умови формування етичної культури педагога.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу літератури можна зробити висновок, що етика – філософська наука, яка вивчає закономірності виникнення, розвитку і функціонування моралі, її специфіку та роль в суспільстві. Предметом дослідження етики є мораль – одна із форм суспільної свідомості, як система принципів, норм, оцінок, правил, вимог, які виступають духовно-культурними механізмами регуляції поведінки людей.

Професійна етика – сукупність принципів, норм і правил, які є регуляторами поведінки представників окремих професій на основі загальнолюдських моральних цінностей з урахуванням особливостей професійної діяльності [3].

Сьогодні виділяють різні види професійної етики: педагогічна, медична, юридична, інженерна, журналістська, етика вченого, менеджера, підприємця тощо. Особливе місце серед них посідає педагогічна етика як самостійний компонент етичної науки. Предметом її дослідження виступають особливості педагогічної моралі, змісту принципів і етичних категорій, специфіка реалізації принципів моральності у сфері педагогічної діяльності [4].

Педагогічна етика оперує цілим рядом категорій. Перш за все, це *професійний педагогічний обов'язок.* У ньому містяться моральні вимоги суспільства до професії вчителя, його особистісних якостей, поведінки, відносин у всіх сферах педагогічної діяльності, а саме:

1. *Творчий підхід до праці*: оригінальний, нестандартний, нешаблонний, високоефективний підхід учителя до навчально-виховних завдань, збагачення теорії і практики навчання та виховання. Такий підхід сприятиме розвитку творчого потенціалу дітей і самого педагога та створенню нових зразків, нових моделей, еталонів тощо.

Визначаючи виняткову значущість творчості для розвитку особистості, Л. Виготський писав, що творчість – це діяльність людини, спрямована на створення нового: чи то речей зовнішнього світу, чи умовиводів або почуттів, властивих самій людині [1].

Творчість педагога виявляється насамперед у прагненні й умінні постійно вдосконалювати свою педагогічну майстерність; в умінні позбавлятися застарілих методів, прийомів, форм роботи та знаходити нові й більш досконаліші; в умінні творчо застосовувати передовий педагогічний досвід; постійно досліджувати свою діяльність.

Там, де панує рутина, – писав В. Сухомлинський, – там немає місця творчості, там домінує сірість, буденність, формалізм, не розвивається думка, погіршується навчально-виховна робота. Одноманітна педагогічна діяльність педагога, поперше, знищує його самого як особистість і як педагога, по-друге, губить мотивацію діяльності та самовдосконалення у вихованців і, по-третє, формує таких же сірих особистостей.

2. *Особлива вимогливість педагога до себе*: вона дає змогу відрефлексовувати свої дії, поведінку, усвідомлювати переваги, недоліки. Об'єктивна оцінка своєї особистості сприятиме професійному росту, самоудосконаленню. Відомий німецький педагог А.Дістервег говорив, що ніколи не даси іншому того, чого сам не маєш. Звідси висновок: ніколи не навчиш тому, чого сам не знаєш, ніколи не виховаєш у дітей ті якості, якими сам не володієш. Проявляючи високу вимогливість до себе, педагог буде показувати зразки організованості, пунктуальності, відповідальності, моральності взагалі та формувати їх у дітей.

3. *Постійне поповнення, розширення та поглиблення професійних знань, підвищення компетентності*: знань, умінь, навичок, критичних поглядів і оцінок; постійне самовдосконалення, формування високого рівня загальної культури. «Головне в житті – не самі знання, а та гармонія, яка виявляється, коли знання добре вміщені в душі, та філософія, яка визначає людину, її світогляд». – говорив А. Макаренко.

Говорячи про необхідність постійної роботи над собою, К. Ушинський переконливо стверджував: «Учитель до тих пір учитель, поки вчиться сам».

Відомий грузинський психолог Д. Узнадзе розробив вчення про функції вчителя і довів, що вчитель тоді потрібен дітям, коли вони знають менше, ніж він. За умови, коли діти знають більше вчителя, або їх знання дорівнюють знанням вчителя, він їм не потрібен.

Поповнення знань – професійний обов'язок педагога. Діалектика нашого життя така, що все змінюється, ніщо не стоїть на місці. Сьогодні прорив науки і техніки настільки великий, що залишатися осторонь інновацій з колись отриманими знаннями та дипломами не можна. На допомогу педагогу приходить налагоджена система підвищення кваліфікації: інститути післядипломної педагогічної освіти, курси, тренінги, майстеркласи тощо. Але найсуттєвішим фактором виступає самоосвіта. Педагог з честю і професійною гідністю, з великою відповідальністю перед собою, перед суспільством за довірених йому дітей, буде постійно поповнювати знання, розширювати ерудицію, підвищувати компетентність.

4. *Удосконалення педагогічної майстерності.* Майстерність – це найвищий рівень діяльності. Педагогічна майстерність – це досконале, творче виконання вчителем професійних функцій на рівні мистецтва; це синтез наукових знань, умінь, навичок, забарвлених особистісними якостями педагога. Педагогічна майстерність проявляється в педагогічній діяльності.

Підвищення майстерності, відточення її відбувається такими шляхами: формування гуманістичної спрямованості педагога: на дітей, методи та засоби впливу на них, на себе, на предмет, цілі навчання та виховання; оволодіння глибокими професійними знаннями, уміннями і навичками: з педагогіки, психології, свого предмета, методики його викладання, суміжних дисциплін та ін.; розширення, поглиблення та збагачення педагогічної ерудиції; розвиток педагогічних здібностей: дидактичних, організаційних, комунікативних, перцептивних, сугестивних, науково-пізнавальних, дослідницьких та ін.; оволодіння педагогічною технікою: мовлення, спілкування, навчання, виховання, міміки і пантоміміки; формування культури зовнішнього вигляду, умінь саморегуляції тощо.

5. *Повага і вимогливість у ставленні до дітей і їх батьків.*

Український педагог А. Макаренко визначив принцип виховання дітей «Поєднання поваги й вимогливості». З одного боку – якомога більше поваги до дитини, з іншого – вимогливість на основі поваги. Без поваги – першооснови, фундаменту педагогічної взаємодії не може бути вимогливості, вірніше, вона може бути, але в такому випадку скотиться до диктату, авторитаризму, насильницької педагогіки, яка руйнує психіку і душу дитини, оскільки формує комплекс неповноцінності, або ж, спротив, жорстокість.

Повага сприяє формуванню почуття власної гідності, впевненості, відчуття особистісної і суспільної значущості. Повага надихає, окриляє, стимулює, викликає позитивні почуття та емоції, які, з точки зору психології, сприяють трансформації вимог дорослих у особистісно значущі потреби, задоволення яких підіймає дитину на нові щаблі її розвитку.

6. *Уміння вирішувати складні ситуації, з'ясовувати причинно-наслідкові зв'язки.* Причина і наслідок – одна з шести пар філософських категорій. Педагогічна діяльність – це особлива тонка сфера людських відносин, в якій в тісному взаємозв'язку в безперервному процесі виявляються причини і наслідки. Але наслідки – це, образно кажучи, надводна частина айсбергу, це те, що на поверхні, що бачимо, чуємо, до чого доторкуємося в тактильному контакті.

Щоб прийняти правильне рішення, вирішити ситуацію, допомогти дитині, педагогу треба відчути, вивчити, дослідити, з'ясувати підводну частину, іншими словами, встановити причини, мотивацію дій, вчинків, поведінки дітей тощо.

Оцінка тільки поверхневої частини у педагогічній діяльності призводить до непрощенних помилок, складних конфліктних ситуацій в емоційно-особистісній сфері, які надовго порушують взаємовідносини, руйнують психіку, душу і серце як педагога, так і дитини.

7. *Уміння попереджувати конфлікти та правильно їх вирішувати, якщо вже вони виникли.* Конфлікт (латин. походження) – зіткнення протилежних інтересів, поглядів, серйозні розбіжності, гострі суперечки. На жаль, в педагогічній діяльності конфлікти, як невідповідність позицій педагога та дитини, – нерідкісне явище.

Звісно, що попередити конфлікт легше, ніж вирішувати його. А щоб запобігти, попередити, треба, знову ж таки, з'ясовувати внутрішню позицію учасників, те, що приховане – причини.

Існує ціла низка причин появи конфліктів. Науковці виділили вікові групи і встановили причини, які спричиняють гострі суперечки в кожній з них.

Група вчених під керівництвом академіка В. Ядова досліджували питання, що є першоосновою тієї чи іншої поведінки дитини, і встановили, що такою першопричиною завжди виступає потреба, яка домінує на даний момент. Слова К. Ушинського про те, що, перш, ніж виховувати дітей у всіх відношеннях, педагогіка повинна вивчити їх у всіх відношеннях, завжди були, є і будуть своєрідним дороговказом для педагогів. Знаючи актуальні та вікові потреби дітей, учитель зможе прогнозувати, запобігати, попереджувати ті, чи інші дії, в тім числі і конфлікти, вчинки, поведінку та ефективно на них впливати. Але для цього треба вивчати дітей, знати їх потреби як вікові, так і актуальні. Педагог має бути обізнаним з основами конфліктології, щоб попереджувати конфлікти та правильно їх вирішувати, якщо уже вони виникли.

Глибоке усвідомлення вчителем сукупності вимог педагогічного обов'язку сприяє доцільному вибору засобів впливу, взаємодії відповідно моральним нормам.

До категорій педагогічної етики відноситься і *педагогічна справедливість.* Справедливість у педагогічній моралі – це своєрідне мірило об'єктивності та моральної вихованості вчителя. Видатний український педагог-гуманіст В. Сухомлинський писав, що справедливість – це основа довіри дитини до вихователя. Немає абстрактної справедливості – поза індивідуальністю, поза особистими інтересами, пристрастями і поривами. Щоб бути справедливим, треба до тонкощів знати духовний світ кожної дитини [6].

Сучасні дослідження проблеми вчителя та його підготовки свідчать, що більшість дітей хочуть бачити поруч із собою доброго, справедливого, з гарним настроєм, веселого, оптимістичного вчителя, який знає свій предмет і вміє навчати. Скоріше всього, діти називали ті якості педагогів, яких бракує у вчителів (гарний настрій, радість тощо), що працюють з ними. Справедливість серед них посідає високий рейтинг.

Відомий педагог І. Синиця, на основі результатів своїх досліджень, переконливо стверджує, що важливою рисою педагога є справедливість. «Для абсолютної більшості учнів улюблений учитель – справедливий учитель. Чуйність дітей до справедливості і несправедливості надзвичайна. Якщо вчитель знає свій предмет, уміє його подати, зацікавити та до того ще й справедливий, – авторитет його високий, йому діти можуть простити відсутність якихось якостей («зате він справедливий»). Якщо ж педагог має репутацію несправедливого, діти не вибачать йому й самих незначних помилок. Несправедливість вчителя ніякими іншими якостями не компенсується» [5, с. 63].

Сучасна медицина встановила, що переживання дитиною протягом тривалого часу несправедливості з боку педагога призводить до появи такого дидактогенного захворювання, як шкільний невроз. Несправедливість породжує й образи, які, в свою чергу, погіршують фізичне і психічне здоров'я, спричиняють конфлікти, гублять взаєрозуміння і довіру між педагогом і дитиною, підривають авторитет навчального закладу. Тому педагог завжди й у всьому повинен бути справедливим.

Важливою етичною категорією є *педагогічна честь і гідність.* Поняття честі, як і гідності в етиці розкривається з двох боків: як людина ставиться до самої себе і як до неї ставляться люди та як її оцінюють (честь); відповідність якостей людини запитам суспільства та самооцінка людиною суспільної та особистісної значущості (гідність).

Педагогічні честь і гідність виражають не тільки усвідомлення вчителем своєї значущості, а й суспільне визнання його якостей, досягнень, педагогічної праці. Порушення педагогом вимог суспільства до нього, до його діяльності означає невиконання ним професійного обов'язку та зневажливе ставлення до професійної честі й гідності, які передбачають прагнення підтримувати гарну репутацію, престиж, добру славу ставленням до своєї праці та безпосередньо своєю натхненною творчою діяльністю. Тому честь і педагогічна гідність тісно пов'язані з педагогічною майстерністю та з виконанням педагогом свого професійного обов'язку. Висока майстерність забезпечує результативність праці, що укріплює гідність педагога та сприяє високій суспільній оцінці професійних досягнень, що є вираженням честі.

Педагогічна совість – компонент педагогічної етики. Совість – це внутрішній регулятор поведінки людини.

Совість у педагогічній діяльності виступає саморегулятором діяльності вчителя, вираженням його внутрішньої етичної культури. Вона орієнтує його на відповідальне виконання своїх обов'язків, на розвиток особливої педагогічної інтуїції (не тільки розуміти, усвідомлювати, але й відчути душею, серцем), на об'єктивну оцінку своїх якостей, ставлення, своєї праці, на створення найсприятливіших умов для всебічного та гармонійного розвитку дітей, на постійне самовдосконалення.

З поняттям совість тісно пов'язане почуття сорому. Вчені вважають, що сором є моральним барометром совісті і класифікують його як внутрішній гнів, який має активний характер. Він не дає спокою справжньому педагогу, коли той проявив нетактовність, припустився помилки. Незадоволеність собою сприяє пошуку шляхів

виправлення промахів та удосконаленню професійної майстерності.

Педагогічна совість – це проявлення вчителем відповідальності не тільки за свої слова, вчинки, поведінку, діяльність, а й за дітей, яких навчає та виховує, за їх моральні устої, життєві позиції, їх майбутнє життя та діяльність.

Наступною важливою категорією педагогічної етики є *педагогічний авторитет*. Авторитет (латин. походження) в перекладі означає: гідність, сила, влада, вплив. В Українському педагогічному словнику авторитет учителя пояснюється як загальновизнана учнями та їх батьками значущість достоїнств учителя й заснована на цьому сила виховного впливу на дітей. До таких достоїнств належать: висока духовність, культура, інтелігентність, ерудиція, високі моральні якості, педагогічна майстерність [2, с. 14].

Таким чином, педагогічний авторитет – моральний статус педагога серед дітей, їх батьків, колег, в основі якого – визнання його моральної гідності, професіоналізму, майстерності. Педагогу зі справжнім авторитетом довіряють, до його слів, порад прислуховуються, його дії, вчинки наслідують. Його взаємодія з дітьми володіє потужною впливовою силою.

Укладач словника С. Гончаренко зазначає, що ставлення до авторитетного педагога залежить і від віку дітей: в ранньому дитинстві та в молодшому шкільному віці діти повністю підкорюються авторитету вчителя, а по мірі дорослішання більш свідомо розпочинають сприймати та оцінювати його якості, властивості, поведінку, – все, що й створює авторитет в очах дітей: ерудицію, культуру, знання, компетентність, педагогічний такт тощо [2].

Відмінності у ставленні дітей до авторитету вчителя психологи пояснюють психологічними віковими особливостями, зокрема, наскільки педагог задовольняє провідні вікові потреби дітей.

Авторитет педагога – це його гуманна зброя, надійний помічник і особистісно орієнтований педагогічний засіб. Але з'являється він не одразу. Дуже швидко можна завоювати дешевий авторитет, який не володіє потужною виховуючою силою і з часом розсипається [4; 7].

Виступаючи перед студентами МНУ ім. В.О. Сухомлинського на занятті з методики виховної роботи, досвідчений педагог Л. Косвінцева давала студентам мудрі поради, сутність однієї з них – не поспішати завойовувати дешевий авторитет шляхом заниження вимог, завищення оцінок, надання вседозволеності дітям тощо. На справжній авторитет, – говорила вчителька, – треба попрацювати не менше п'яти років, і тільки тоді авторитет буде працювати на вчителя.

Вітчизняний педагог К. Ушинський говорив, що у вихованні все повинно основуватися на особистості вихователя, тому що виховна сила виливається тільки з живого джерела людської особистості. Ніякі статути і програми, ніякий штучний організм закладу, як би хитро він не був би придуманий, не може замінити особистість у справі виховання. Слова видатного педагога підтверджують зміст педагогічної аксіоми: все залежить від особистості педагога, його майстерності, морально-етичних якостей, педагогічного авторитету.

На основі вищезазначеного, можна зробити висновок, що умовами формування етичної культури педагога є:

- сумлінне виконання вчителем свого професійного обов'язку;
- проявлення педагогічної справедливості у відносинах з дітьми, їх батьками, колегами;
- дотримання педагогом педагогічної честі і гідності;
- проявлення вчителем відповідальності за себе (слова, вчинки, ставлення тощо) і за дітей (їх вчинки, поведінку, життя), тобто, – педагогічної совісті;
- завоювання та підтримка справжнього педагогічного авторитету.

Висновки і пропозиції. Педагогічна етика розглядається як регулятор взаємодії педагога з дітьми, визначає характер їх взаємовідносин та морально-гуманістичні якості педагога. До її складових входять такі поняття як професійний педагогічний обов'язок, педагогічна справедливість, педагогічні честь і гідність, педагогічна совість та педагогічний авторитет. Кожна з них має свою сутнісну характеристику та є частиною надійного й міцного етичного фундаменту педагога. Від дотримання вчителем етичних норм у взаємовідносинах з дітьми залежить їх фізичний, психічний та моральний розвиток.

У статті розглянуто питання складових педагогічної етики, визначено умови формування етичної культури педагога. Потребують дослідження й інші аспекти педагогічної етики, зокрема, шляхи розвитку етичної культури вчителя та інші.

Список літератури:

1. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский / под ред. В.В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1977. – 376 с.
3. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій: Навч. посібник. – 3-тє вид. / В.А. Малахов. – К. : Либідь, 2001. – 384 с.
4. Писаренко В.И., Писаренко И.Я. Педагогическая этика: Кн. для учителя. – 3-е изд., доп. и перераб. / В.И. Писаренко, И.Я. Писаренко. – Мн. : Нар. асвета, 1986. – 240 с.
5. Синица И.Е. О такте и мастерстве: Беседы с молодыми педагогами / И.Е. Синица. – К. : Рад. школа, 1976. – 168 с.
6. Сухомлинский В.О. Сердце отдаю детям / В.О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – 384 с.
7. Чернокозова В.Н., Чернокозов И.И. Этика учителя / В.Н. Чернокозова, И.И. Чернокозов. – К. : Рад школа, 1973. – 174 с.

Стельмах Н.В.
Николаевский государственный университет имени В.А. Сухомлинского

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ЭТИКА КАК СОСТАВНАЯ ДЕОНТОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ПЕДАГОГА

Аннотация
Исследовано теоретические вопросы педагогической этики. Обосновано актуальность темы. Подано генезис развития этических проблем на протяжении многих столетий. Раскрыто сущность основних категорий педагогической этики. Определены условия развития этического поведения педагога.
Ключевые слова: этика, педагогическая этика, профессиональный долг, педагогическая справедливость, педагогические честь и совесть, педагогический авторитет.

Stelmach N.V.
Mykolayiv National University named after V.O. Suhomlynsky

PROFESSIONAL ETHICS AS A COMPONENT OF DEONTOLOGICAL CULTURE OF A TEACHER

Summary
Theoretical questions of pedagogical ethics are investigated. The urgency of the topic is proved. The genesis of the development of ethical issues for many centuries is traced. The essence of the main categories of pedagogical ethics is discovered. The conditions for the development of ethical behaviour of a teacher are determined.
Keywords: ethics, pedagogical ethics, professional duty, educational equity, educational honor and conscience, pedagogical authority.

УДК 378:37.091.12:34-051(045)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ УПОВНОВАЖЕНОГО ОРГАНУ З ПИТАНЬ ПРОБАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

Стеценко І.М.
Академія Державної пенітенціарної служби

У контексті змін законодавства потребують оновлення концептуальні підходи щодо підготовки майбутніх працівників уповноваженого органу з питань пробації. У статті розглянуто пріоритетні напрямки реформування пенітенціарної системи та проведений аналіз професійної підготовки персоналу служби пробації в різних країнах та визначено пріоритети цієї підготовки, у тому числі особливості формування теоретичних знань та практичних навичок співробітників. Концептуально визначені зміст та етапи професійної підготовки майбутніх працівників уповноваженого органу з питань пробації.
Сформульовані висновки про те, що стратегічні орієнтири концепції підготовки персоналу уповноваженого органу з питань пробації це:
– забезпечення якісної освіти за рахунок внесення змін до програм навчальних дисциплін для вирішення проблеми професіоналізації, розширення зв'язків між теорією та практичною складовою підготовки;
– поєднання стандартів вищої освіти з забезпеченням особистісного розвитку курсантів, студентів та слухачів за рахунок набуття компетентностей, що дозволяють успішно здійснювати професійну діяльність та всіх етапах роботи з правопорушником;
– засвоєння знань і формування вмінь з соціальної роботи та виховання персоналу, який після опанування теорією і практикою роботи з правопорушниками, базував би свою діяльність на міжнародних стандартах поводження із засудженими, загальнолюдських цінностях в роботі з різними категоріями засуджених, на соціальній відповідальності за результати своєї діяльності;
– запровадження в систему професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації пенітенціарного персоналу принципів, освітніх технологій та методів, які б сприяли успішній адаптації до професійного середовища.
Стаття є спробою концептуально визначити підходи щодо підготовки персоналу уповноваженого органу з питань пробації. Водночас потребують розробки питання щодо узгодженості дій персоналу установи виконання покарань та працівників, які реалізовують завдання пенітенціарної пробації.
Ключові слова: підготовка персоналу уповноваженого органу з питань пробації в Україні, зарубіжна практика професійної підготовки офіцерів служби пробації, соціальна робота в межах пробації, концептуальні основи підготовки персоналу уповноваженого органу з питань пробації.

Постановка проблеми. Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки передбачено підвищення ефективності попередження злочинів і реабілітації засуджених та вдосконалення системи виконання покарань, у тому числі: вдосконалення системи відбування покарання неповнолітніми із забезпеченням їм права на продовження освіти й професійного навчання; удосконалення нормативно-правової бази щодо призначення покарання; зменшення кількості покарань, пов'язаних із позбавленням волі; розробка нормативної та інституційної бази для надання послуг пробації; перепрофілювання та навчання співробітників пенітенціарної служби для створення повноцінної сучасної служби пробації; забезпечення технічної бази для функціонування служби пробації [5].

Зростання обсягу завдань, що виконує уповноважений орган з питань пробації у зв'язку із змінами в законодавстві, потребує концептуального визначення відповідної професійної підготовки кадрів та її наукового супроводу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Новітні підходи щодо функціонування органів, що виконують кримінальні покарання не пов'язані з позбавленням волі, обумовлюють необхідність оптимального поєднання системи професійної підготовки з формуванням компетентностей, які створюють фундамент для ефективної діяльності пенітенціарного персоналу. Треба зазначити, що вітчизняні науковці досить активно досліджували переваги та недоліки запровадження пробації в Україні проводячи аналіз ефективності діяльності вже функціонуючих підрозділів пробації в зарубіжних країнах і порівнюючи його з діяльністю кримінально-виконавчих інспекцій. Особлива увага приділялася: історичним етапам розвитку кримінально-виконавчої інспекції та пробації, розкриттю етимології самого поняття «пробація» та супутніх дефініцій; методам роботи з клієнтами пробації та взаємодії офіцерів служби пробації з громадськими та державними (судовими) інституціями; видам покарань, які виконує або контролює служба пробації тощо. Серед таких дослідників можна назвати К. Автухова, В. Бадиру, О. Бецу, І. Богатирьова, О. Богатирьову, В. Дрьоміна, А. Степанюка, Д. Ягунова, І. Яковець, О. Янчука та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз публікацій, що стосуються діяльності служби пробації показав, що в них переважно розглядаються проблеми реалізації завдань пробації. У тож же час малодослідженими постають проблеми, щодо визначення концептуальних підходів підготовки пенітенціарного персоналу для роботи в уповноваженому органі з питань пробації.

Мета статті. Проаналізувати досвід щодо професійної підготовки персоналу залученого до виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі у вітчизняній та зарубіжній практиці для визначення концептуальних засад підготовки персоналу уповноваженого органу з питань пробації в Україні.

Виклад основного матеріалу. У більш ранніх публікаціях з питань запровадження інституту пробації в Україні, можна виділити праці О. Беци, який вказує на те, що провідною ідеєю концепції соціальної реабілітації є положення про те, що злочинця надзвичайно важко ресоціалізувати, відірвавши його від зовнішнього середовища. Зокрема, він пише, що «З метою недопущення соціального виключення колишніх засуджених з життя соціуму створені відповідні соціальні служби (пробації/патронажні), які здійснюють соціальне супроводження та захист звільнених з місць позбавлення волі, їх психологічну підтримку та допомогу у вирішенні проблем, з якими вони неминуче зустрічаються, розвивають навички подолання труднощів та самодопомоги» [1, с. 54]. Основна ідея «соціального супроводження» простежується в наданні соціальних послуг через набутті пенітенціарним персоналом установ виконання покарань та пробації знань та вмінь щодо соціальної роботи із засудженими. Соціальна робота переплітається із психологічною підтримкою, що вимагає від персоналу відповідних знань в цій галузі.

Інший дослідник концептуальних підходів в діяльності служб пробації за кордоном, Д. Ягунов, більш ґрунтовно розписав особливості запровадження мір соціального захисту. Так, спираючись на ідеологічне обґрунтування нових структурних перетворень у Британії, він зазначає, що «Державний секретар, здійснюючи управління у сфері надання соціальних послуг засудженим, має переслідувати наступні цілі: 1) захищати суспільство; 2) знижувати злочинність; 3) карати злочинців належним чином; 4) забезпечувати обізнаність злочинців про вплив їх злочинів на потерпілих та громаду; 5) реабілітувати злочинців. Офіцер пробації, – пише Д. Ягунов, – перестав бути соціальним працівником і перетворився на менеджера ризиків та коштів з метою захисту безпеки суспільства. В нових умовах пробація залишилася без чіткої та «природної» для неї функції. В цих умовах пробація від «управління людьми» перейшла до «управління ресурсами», що і обумовлює увагу до особливостей ідеологічно-філософського обґрунтування майбутнього пробації в Україні» [7].

Оцінка ризиків скоєння повторних злочинів правопорушником, що визначаються на основі наявних у нього особистісних якостей та проблем і можливості задовольнити певні потреби, є однією з важливих складових роботи співробітників служби пробації. Першою і головною вимогою до фахової компетентності працівника пробації є ті, що характеризують його здатність ставитися до правопорушника, як до особистості, яка перебуваючи в складних життєвих обставинах потребує сприяння та допомоги.

Д. Ягунов розглядаючи сутність пробації, наполягає на тому, що вона полягає у:

– випробуванні певних категорій злочинців спеціальними юридичними обов'язками, поєднаними з наданням їм різної допомоги реабілітаційного характеру;

– виправленні засуджених та зведенні до мінімуму, наскільки це можливо, кримінального рецидиву з їхнього боку;

– дослідження особистості, яке дозволяє отримати картину моральних цінностей конкретних правопорушників, визначити перспективи виховної та соціально-психологічної роботи з ними;

– полегшенні роботи правоохоронних органів, судової системи, забезпеченні координації взаємодії державних установ, місцевого самоврядування, неурядових організацій, окремих громадян (волонтерів) в процесі виконання покарань, альтернативних позбавленню волі [6].

Спираючись на досвід Великої Британії, яка законодавчо закріпила концепції пробації у 1907 р., коли було прийнято закон «Про пробацію злочинців», науковець зазначає, що обов'язками офіцерів пробації були:

1) відвідувати осіб, які перебувають під наглядом, або отримувати від них інформацію з періодичністю, що встановлюється пробаційним ордером або частіше, якщо це вважає за необхідне офіцер пробації;

2) спостерігати за дотриманням пробаціонером своїх обов'язків;

3) надавати суду інформацію щодо поведінки пробаціонера;

4) надавати пробаціонеру поради, сприяти йому, бути дружнім до нього та коли це потрібно, докладати зусиль у пошуках роботи для пробаціонера [6].

В. Дрижак, розглядаючи особливості підготовки фахівців для служби пробації Швеції зазначає, що «У службі пробації Швеції, яка, крім досудової, виконує функції стосовно виконання кримінальних покарань без позбавлення волі, має працювати фахівець з вищою освітою за спеціальністю соціальний працівник. Таку освіту можна отримати в інституті соціальних відносин при Стокгольмському університеті... До основних дисциплін, які вивчаються в інституті соціальних відносин належать: соціальна робота, психологія, соціальна педагогіка, державоведення, правознавство та ін.» [2, с. 97–98].

Підготовка в інституті соціальних відносин соціальних працівників для служби пробації проходить в чотири етапи. Поряд з теоретичною підготовкою студенти оволодівають практичними навичками: проведення співбесіди з клієнтами соціальної служби; проведення соціальної роботи з певною категорією клієнтів (з алкоголіками, наркоманами, схильними до агресії, з неблагополучних сімей, безпритульними дітьми тощо); поведінки в конфліктних або складних ситуаціях. Найбільш розповсюдженими методиками, які вивчаються є: ART (переміщення об'єкту агресії особи); ASI (вивчення потреб особи); MAPS (вивчення рівня мотивації особи); PBL (вирішення проблем особи); MI (мотивація особи до спілкування) тощо. Викладачі не дають слухачам готових знань, а навчають вчитись самостійно. В основу даної технології покладено методику, яка має назву: «Вирішення проблем на практиці» [2, с. 98–99].

В Англії та Уельсі функціонує Національна служба з питань управління злочинцями, яка здійснює нагляд за роботою В'язничної служби її Величності і Національної служби пробації. Ці служби наближені одна до іншої з метою реалізації концепції «від початку до кінця супроводжувати злочинця». Національна служба з питань управління злочинцями використовує цю філософію, щоб домогтися таких загальних цілей: захистити громадськість шляхом зниження рецидиву за рахунок реабілітації правопорушників; задовольнити почуття справедливості жертв правопорушень.

Існуюча модель роботи встановлює необхідні стандарти інтервенцій як щодо правопорушника (наприклад, очікувана частота контактів або зміст когнітивних поведінкових програм тощо), так і до політики в області людських ресурсів (наприклад, зайнятість, терміни і умови, управління, зміст навчальних курсів і кваліфікацій, необхідних для проведення нагляду за правопорушниками). Суть діючої моделі навчання пробації полягає в поєднанні академічної теорії і досягнення компетентності шляхом виконання практичної роботи. Працівники оволодівають стандартами в роботі з правопорушниками: навчання когнітивної/поведінкової теорії; дотримання прав індивіда та відстоювання справедливості і законів країни; врахування та оцінка відмінності й різноманітності між людьми в суспільстві та можливості кожної людини зробити позитивні зміни.

На роботу в службу пробації, як вказує Сміт Мартін, приймаються особи, які мають диплом в галузі кримінального правосуддя. Стажування триває два роки. Стажисти зараховуються як позаштатні співробітники. Стажисти, найняті на роботу в певному районі пробації, мають бути присутніми на робочому місці й практикувати свої навички пробації за програмою навчання. В кінці навчання вони мають продемонструвати практичні навички і вміння, щодо взаємодії з піднаглядними, а саме: проведення мотиваційного інтерв'ювання, оцінка, робота в команді, складання звітів, спілкування та управління ризиками.

До змісту навчальних програм віднесено теоретичні моделі втручання (ведення випадку) з правопорушником.

Найчастіше використовується змішана система підготовки – дистанційне навчання, що доступне через Інтернет на робочому місці, а також час від часу семінари, практикуми та зустрічі з викладачами. Зв'язок між академічною освітою і навчанням на основі практики закріплюється через виділення академічних кредитів на присудження професійної кваліфікації.

Для відбору кандидатів на роботу після проходження ними програми підготовки розроблений комплекс вправ:

– проводити структуроване інтерв'ю та складати план і звіт за його результатами;

– письмові завдання та участь у групових вправах;

– проведення напівструктурованого інтерв'ю.

Серед критеріїв для набору нових співробітників служби пробації існують такі, як:

1. Докази розуміння і зацікавленості в роботі з правопорушниками або іншими вразливими групами.

2. Здатність справлятися з важкими ситуаціями і управляти ними самостійно в умовах тиску.

3. Цінності та переконання, сумісні з цілями пробації.

4. Очевидна здатність працювати гнучко і оперативно спільно в складі команди і мотивувати себе.

5. Здатність встановлювати та підтримувати ефективні робочі стосунки всередині і поза організації.

6. Демонструють прихильність реалізації пенітенціарної політики.

7. Ефективні навички міжособистісного спілкування.

8. Аналітичні навички доведення, міркування достатні, щоб написати і представити звіти для винесення обґрунтованих рішень і рішень, які будуть прийняті.

9. Ефективні організаційні, адміністративні та управлінські навички. Здатність визначати пріоритети і вкладатися в терміни, самодостатні навички в області інформаційних технологій [8].

Природно, що наведені зарубіжні концепції роботи з правопорушниками та підготовки пенітенціарного персоналу представляють інтерес для нової політики України в сфері пробації. Спільні для багатьох країн підходи до боротьби з повторною злочинністю зумовили появу пріоритетів в роботі пенітенціарних працівників, а отже і визначили зміст навчальних програм, форм, методів, засобів та технологій професійної підготовки.

Можна погодитися з О. Олійником, який вказує на те, що «На шляху реформування пенітенціарної системи України постає багато проблем, вирішення яких на вимогу часу має бути здійснено за такими напрямками:

– прискорення імплементації вимог міжнародних правових актів у сфері поводження із засудженими до вітчизняного законодавства у сфері виконання кримінальних покарань та юстиції;

– розвиток в Україні уповноважених органів з питань пробації, які мають здійснювати не тільки контроль за поведінкою засуджених, а й надавати їм своєчасну допомогу в працевлаштуванні, отриманні освіти й професії, медичних послуг, юридичної, психологічної та іншої соціальної допомоги;

– вдосконалення освіти майбутніх фахівців органів юстиції, в тому числі пенітенціарної системи;

– розроблення моделі нової менеджерської концепції функціонування пенітенціарної системи (розвиток загального менеджменту пенітенціарної системи, менеджменту установ виконання покарань, менеджменту пенітенціарного персоналу, менеджменту підприємств при установах виконання покарань тощо);

– пошуку та відбору найбільш ефективних засобів реінтеграції засуджених на підставі виховно-освітніх, психолого-корекційних програм, програм адаптації колишніх засуджених з метою їх виправлення та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень;

– вдосконалення співпраці державних органів юстиції з вітчизняними та європейськими, міжнародними громадськими організаціями, що здійснюють допомогу колишнім ув'язненим і засудженим на шляху їх реінтеграції» [3, с. 209–210].

Очікуваним підсумком зміни змісту роботи персоналу уповноваженого органу з питань пробації стала зміна спрямування його професійної підготовки, завданням якої є створення людського ресурсу, здатного забезпечити потреби суспільства в працівниках з належним рівнем освіти, культури, набором професійних якостей та компетентностей. Так, О. Дука зазначає, що зміст навчання майбутніх офіцерів пробації фактично повністю інноваційний. Швидкими темпами розроблена нова методологія і техніка реалізації нових функцій персоналу пробації і організовано його навчання. Серед цих інновацій: оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, методика ефективного спілкування і мотиваційного інтерв'ювання, рефлексивне слухання, реалізація пробаційних програм; методи когнітивно-поведінкового втручання та просоціального моделювання; управління справами (кейс-менеджмент), інструментарій пенітенціарної пробації, волонтерської діяльності у пробації тощо [4, с. 101–102].

Забезпечення педагогічних умов за яких майбутні працівники уповноваженого органу з питань пробації матимуть можливість оволодіти методами соціальної роботи, складання досудової доповіді, застосування санкцій, встановлення персональних взаємовідносин, збору інформації про правопорушника, оцінки ступеню ризику, проведення аналізу правопорушення та ведення випадку, кооперації з волонтерами та державними і громадськими інституціями, сім'ями правопорушників тощо має ґрунтуватися на індивідуальному підході до навчання, поєднанні традиційних та інноваційних методів навчання, акценті на самостійній роботі, практичному закріпленні теоретичних знань під керівництвом досвідчених практиків.

Висновки і пропозиції. Таким чином, стратегічні орієнтири концепції підготовки персоналу уповноваженого органу з питань пробації це:

– забезпечення якісної освіти за рахунок внесення змін до програм навчальних дисциплін для вирішення проблеми професіоналізації, розширення зв'язків між теорією та практичною складовою підготовки;

– поєднання стандартів вищої освіти з забезпеченням особистісного розвитку курсантів, студентів та слухачів за рахунок набуття компетентностей, що дозволяють успішно здійснювати професійну діяльність та всіх етапах роботи з правопорушником;

– засвоєння знань і формування вмінь з соціальної роботи та виховання персоналу, який після опанування теорією і практикою роботи з правопорушниками, базував би свою діяльність на міжнародних стандартах поводження із засудженими, загальнолюдських цінностях в роботі з різними категоріями засуджених, на соціальній відповідальності за результати своєї діяльності;

– запровадження в систему професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації пенітенціарного персоналу принципів, освітніх технологій та методів, які б сприяли успішній адаптації до професійного середовища.

Стаття є спробою концептуально визначити підходи щодо підготовки персоналу уповноваженого органу з питань пробації. Водночас потребують розробки питання щодо узгодженості дій персоналу установи виконання покарань та працівників, які реалізовують завдання пенітенціарної пробації.

Список літератури:

1. Беца О. В. Реалізація ідей соціальної реабілітації засуджених у зарубіжній пенітенціарії / О. В. Беца // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. – К. : Київський ін.-тут внутр. справ, 1996. – С. 48–54.
2. Дрижак В. В. Деякі питання підготовки фахівців для служби пробації у Швеції / В. В. Дрижак / Актуальні проблеми модернізації законодавства та освіти в умовах євроінтеграційного поступу України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 27–28 жовт. 2016 р.) / [редкол. : Тогочинський О. М., Олійник О. І., Чебоненко С. О. та ін.]; Міністерство юстиції України, Академія Державної пенітенціарної служби. – Чернігів : Десна Поліграф, 2016. – С. 97–99.
3. Олійник О. І. До питання щодо вдосконалення механізму реформування пенітенціарної системи України / О. І. Олійник /Актуальні проблеми модернізації законодавства та освіти в умовах євроінтеграційного поступу України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 27–28 жовт. 2016 р.) / [редкол. : Тогочинський О. М., Олійник О. І., Чебоненко С. О. та ін.]; Міністерство юстиції України, Академія Державної пенітенціарної служби. – Чернігів : Десна Поліграф, 2016. – С. 209–211.
4. Дука О. А. Високі стандарти навчання персоналу – основа пенітенціарної реформи в Україні / О. А. Дука, А. М. Григоренко / Актуальні проблеми модернізації законодавства та освіти в умовах євроінтеграційного поступу України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 27–28 жовт. 2016 р.) / [редкол. : Тогочинський О. М., Олійник О. І., Чебоненко С. О. та ін.]; Міністерство юстиції України, Академія Державної пенітенціарної служби. – Чернігів : Десна Поліграф, 2016. – С. 99–104.
5. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки [Електронний ресурс]. Указ Президента України від 20 трав. 2015 р. № 276/2015. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/276/2015.
6. Ягунов Д. В. Служба пробації: концепція, засади діяльності, організаційна структура [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dmytro-yagunov.at.ua/publ/1-1-0-2
7. Ягунов Д. В. Філософія пробації: трансформація поглядів на сутність та цілі поводження зі злочинцями (період після 1990-х рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300 /1315/Yagunov.pdf?sequence=1.
8. Smith Martin. Recruiting & Training Probation Practitioners in England & Wales. Theory & Practice: The Ideal Mix [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cepprobation.org/uploaded_files/Pres%20Agen%2009% 20Smi.pdf.

Стеценко И.Н.
Академия Государственной пенитенциарной службы

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ РАБОТНИКОВ УПОЛНОМОЧЕНОГО ОРГАНА ПО ВОПРОСАМ ПРОБАЦИИ К ИСПОЛНЕНИЮ НАКАЗАНИЙ, НЕ СВЯЗАННЫХ С ЛИШЕНИЕМ СВОБОДЫ

Аннотация
В контексте изменений законодательства нуждаются в обновлении концептуальные подходы при подготовке будущих работников уполномоченного органа по вопросам пробации. В статье рассмотрены приоритетные направления реформирования пенитенциарной системы и проведен анализ профессиональной подготовки персонала службы пробации в разных странах, а также определены приоритеты этой подготовки, в том числе особенности формирования теоретических знаний и практических навыков сотрудников. Концептуально определены содержание и этапы профессиональной подготовки будущих работников уполномоченного органа по вопросам пробации.
Ключевые слова: подготовка персонала уполномоченного органа по вопросам пробации в Украине, зарубежная практика профессиональной подготовки офицеров службы пробации, социальная работа в пределах пробации, концептуальные основы подготовки персонала уполномоченного органа по вопросам пробации.

Stetsenko I.M.
Academy of the State Penitentiary Service

CONCEPTUAL APPROACHES TO FUTURE OFFICERS TRAINING FOR THE AUTHORIZED BODY ON PROBATION AS TO NON-CUSTODIAL MEASURES OF PUNISHMENT

Summary
Conceptual approaches to future officers training for the authorized body on probation should be renewed in the context of changes in legislation. Priority tendencies of the penitentiary system reforming are studied in the article; professional probation service officers training in different countries and priority of such training as well as peculiarities of theoretical knowledge and practical skills forming are analyzed.
The author find out that strategic trends of the officers of authorized body training concept are:
– providing with qualitative education changing the programmes of study for disciplines to solve the problem of professional training, strengthen theoretical and practical training;

– joining the standards of higher education with cadets and students personal development by obtaining competences that give the opportunity to be a successes in professional activities;
– getting knowledge, firming skills in social work and the education of personnel that having theoretical and practical experience of work with offenders would base their activity on international standards of treatment criminals, on human values in the work with different categories of convicts, on social responsibility for their activity results;
– implementation of principles, educational methods which would promote successful adaptation in professional environment into professional training system and penitentiary stuff development courses
The article is an attempt to define conceptually approaches to future officers training for the authorized body on probation. At the same time issues as to coordination of activities of penal bodies personnel that fulfill the tasks of penitentiary probation should be worked out.
Keywords: officers training for the authorized body on probation, foreign experience of probation officers professional training, social work within probation service conceptual basis of officers training for the authorized body on probation.

УДК 37(477)

ІДЕЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ Г. В. ІСТОМІНА (1841-1886)

Тонконог І.В.
Київський національний торговельно-економічний університет

Стаття присвячена історико-педагогічному висвітленню сутності та змісту професійної підготовки вчителя в спадщині вітчизняного педагога Полтавщини Г.В. Істоміна. Подано структуру процесу підготовки майбутнього вчителя, яка, за Г.В. Істоміним, повинна включати такі компоненти: загальна підготовка; спеціально-професійна (психолого-педагогічна, методична); особистісна самопідготовка. Головним у професійній підготовці педагога, на думку мислителя, вважалась здатність до професійного та особистісного саморозвитку, його готовність до забезпечення розвитку індивідуальних можливостей учнів. Автор доводить, що Г.В. Істомін у вивченні мови, як і К.Д. Ушинський, вбачав великі можливості розумового розвитку вчителя та учнів, рекомендував розвивати навички самостійності, творчого ставлення до справи, обстоював необхідність застосування евристичної методики. Актуальними автор вважає ідеї вченого щодо раціональної організації зразкової школи, чіткої структури педагогічної практики майбутніх вчителів.
Ключові слова: вчитель, професійна підготовка, педагогічна діяльність, педагогічна практика.

Постановка проблеми Парадигма сучасної освіти, орієнтована на вияв індивідуальності суб'єктів педагогічної взаємодії, вимагає від особистості педагога ґрунтовної теоретичної підготовки, соціальної зрілості, розвитку його творчого потенціалу. Основні освітні документи («Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті», «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки») визначають основним завданням педагогічної освіти вдосконалення змісту освіти й організацію навчально-виховного процесу з метою професійної підготовки педагога як системи вдосконалення педагогічних компетентностей та творчої спроможності вчителя як суб'єкта педагогічної дії.

Проте, як показує практика, навчальний процес підготовки вчителів в системі вищої педагогічної освіти створює вузький спектр для самореалізації творчої індивідуальності особистості вчителя. Перевантаження студентів обсягом навчального матеріалу, недостатній розвиток у них навичок самостійної творчої діяльності, обмеження їх індивідуальної діяльності, зниження відповідальності за результати своєї праці, недооцінка ролі компетентнісного підходу призводить до несформованості необхідних компетенцій в учителів, психологічної непідготовленості до педагогічної діяльності.

Потреба суспільства та школи в педагогах зі сформованими на творчому рівні професійними компетенціями перебуває в суперечності з усталеною масово-репродуктивною системою підготовки вчителя. Зокрема, в професійній педагогічній освіті виявляються такі протиріччя:

- між динамічністю соціальних, економічних і технологічних перетворень в суспільстві та інертністю системи професійної освіти, що не встигає своєчасно й адекватно реагувати на ці зміни переходом до ефективних парадигм навчання;
- між потребою суспільства в особистості, готової до праці в різних сферах виробництва і неготовністю освітньої системи її задовольнити через відсутність вчителів, що володіють професійною компетентністю і здатних формувати й розвивати в учнів відповідні компетенції;
- між соціальним замовленням на підготовку практико орієнтованих вчителів і неможливістю повноцінного його виконання в умовах стандартизовано спрямованої освітньої парадигми вищої професійної педагогічної школи;
- між готовністю сучасної професійної педагогічної школи до інноваційних змін, спрямованим на становлення і розвиток компетентності майбутнього вчителя, і відсутністю парадигмальної моделі оптимального функціонування системи вищої професійної педагогічної освіти;

- між сучасними можливостями професійної педагогічної освіти в розвитку необхідних компетенцій особистості студента і реальним переважанням традиційних форм організації їхньої підготовки.

У зв'язку з цим одним з актуальних завдань є розробка сучасної концепції цілісної підготовки вчителів, яка б поєднувалася з інноваційними процесами, що відбуваються у вищій та середній школах, яка була б створена з урахуванням історичного досвіду й теоретичних основ, які ґрунтуються на кращих ідеях учених, педагогів, громадських діячів, які працювали в різні історичні періоди розвитку нашої держави.

Ґрунтовне вивчення, об'єктивна оцінка й творче осмислення накопиченого освітянського досвіду ідей підготовки вчителів у другій половині XIX – початку XX ст., зокрема на Полтавщині, допоможе впровадженню кращих надбань школи в сучасну педагогічну теорію та практику, поглибленню розуміння концептуально-теоретичних підходів до професійно-педагогічної підготовки сучасного педагога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Аналіз історико-педагогічних джерел дозволяє стверджувати, що проблема діяльності навчальних закладів, персоналій Полтавщини, їх внеску в розвиток науки та освіти перебувала та продовжує перебувати в центрі уваги представників вітчизняної педагогічної думки.

Окремим аспектам досліджуваної проблеми присвячено розвідки Г.М. Білик [1], О.П. Єрмака [4], П.А. Кравченка [8], А.М. Москаленка, В.В. Швеця та інших. Фрагментарно здійснення професійної підготовки жінок у Полтавській губернії аналізували в своїх працях Т.О. Благова, В.М. Василенко, В.Н. Жук, Н.К. Кочерга, П.І. Мазанов, І.М. Петренко [10], Т.В. Тронько та інші дослідники.

Полтавщина з XVIII до XX століття дала багато видатних імен в різних галузях науки. Світовий освітній простір визнав і користується здобутками видатних педагогів, біографія і наукова діяльність яких безпосередньо та нерозривно пов'язана з Полтавщиною – Я.П. Козельський, М.В. Остроградський, В.А. Євтушевський, К.М. Щербина, М.М. Боголюбов, М.В. Гоголь, Г.Г. Ващенко, В.Г. Короленко, А.С. Макаренко, М.В. Остроградський, Ф.І. Симашко, В.О. Сухомлинський та інші.

З початку 60-х рр. XIX ст. розпочалося розгортання церковно-краєзнавчого руху на Полтавщині, важливим осередком розвитку церковно-краєзнавчих досліджень став часопис «Полтавские епархиальные ведомости». Особливе місце серед дослідників історичної науки на Полтавщині на зламі XIX – XX ст. належало І.Ф. Павловському, який був автором близько 150 робіт з історії краю, досліджував персоналії регіону [9].

Нами знайдено лише некролог В. Думитрашка про Г.В. Істоміна, викладача Полтавської учительської семінарії, з яким він пліч-о-пліч працював [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми Проведений аналіз матеріалів показав, що на сьогодні відсутнє цілісне історико-педагогічне дослідження, предметом якого була б проблема висвітлення ідей підготовки вчителя у спадщині педагога Полтавщини Г.В. Істоміна.

Отже, об'єктивна потреба сучасної національної школи в удосконаленні професійної підготовки вчителя, а також необхідність відродження і втілення в практику кращих педагогічних ідей та здобутків, з одного боку, і відсутність дослідження, де б цілісно розглядалась ця проблема, з другого, зумовили вибір теми «Ідеї професійної підготовки вчителя у спадщині Г.В. Істоміна (1841-1886).

Формулювання цілей статті визначення вимог до вчителя, сутності, виділення складників професійної підготовки вчителя у творчій спадщині Г.В. Істоміна.

Виклад основного матеріалу дослідження У центрі громадської просвітницької роботи Полтавщини пореформеної доби перебував Г.В. Істомін.

Григорій Васильйович Істомін народився в сім'ї священика в селі Сергіївське Фатежського повіту Курської губернії. Після успішного закінчення Курського духовного училища, потім Курської семінарії, випускник вирішив продовжити навчання у Київській духовній академії, яку завершив у 1867 році зі ступенем магістра богослов'я. З 1867 року Г.В. Істомін працював викладачем педагогіки в Полтавській духовній семінарії, пізніше викладав там курс психології та «Філософські системи». Сучасники так згадували про нього в цей період життя: «Істомін, який викладав в семінарії педагогіку, науку в той час ще молоду, віддавався з усією енергією молодості своїй справі» [3, с. 786].

Вивчення архівних матеріалів дозволило зробити висновок про змістовність, інформаційну насиченість, інтегративний характер авторської програми курсу «Педагогіка» викладача Полтавської духовної семінарії Г.В. Істоміна, яка враховувала досягнення тогочасної педагогіки, спецметодик. Попри те, що програма була недостатньо проблемного змісту, все ж мала чітку структуру, логіку побудови, цілісність, оскільки спрямовувала кандидатів на посади вчителів на розуміння ролі й місця педагога в суспільстві, вимог до його професійної компетентності, окреслювала шляхи самовиховання та самоосвіти [2, арк.210-210 зв.].

Мислитель присвятив багато років життя педагогічній діяльності та реформуванню Полтавської Маріїнській жіночій гімназії, де викладав історію та педагогіку. Завдяки його ініціативі в закладі було відкрито 8-й педагогічний клас. Викладач активно керував педагогічною практикою вихованок гімназії. У цей період вчений також викладав педагогіку в Полтавському жіночому єпархіальному училищі, словесність в Полтавському кадетському корпусі, латинську мову в чоловічій гімназії. За спогадами його колег, велику увагу викладач на практичних заняттях та під час педагогічної практики звертав на розвиток мовленнєвих вмінь майбутніх вчительок – вихованок жіночого єпархіального училища. «...Стараючись розвивати самостійність в своїх учнях» [3, с. 787], педагог неодноразово ставив питання на педагогічній раді про вдосконалення системи індивідуальної та самостійної роботи викладачів зі студентами, збільшення кількості письмових видів робіт зі словесності у вихованок жіночого єпархіального училища та в учнів кадетського корпусу.

Прожив Г.В. Істомін недовге життя, проте залишив про себе пам'ять як про здібного, щирого та ерудованого педагога, який віддано служив своєму покликанню, віддавав своє серце та сили вихованню підростаючого покоління. Педагог користувався великим авторитетом серед колег та своїх учнів. Зокрема, сучасники згадували: «У тосунках з учнями Істомін не дозволяв собі ні фамільярності, ні різкості, а у випадку частих звертань до нього з якихось питань, нікому не відмовляв. Г.В. не любив фальші, тому досить часто висловлювався різко, прямолінійно. Колеги відгукувалися про нього як про чесну, працьовиту та хорошу людину» [там само, с. 787].

Переконливо засвідчило професійну компетентність та високу вимогливість до себе та інших Г.В. Істоміна той факт, що один з його учнів В. Добриловський, який працював після закінчення семінарії сільським учителем, створив посібник з методики навчання читання та письма, звернувся за рецензією до свого учителя, проте переглянувши рукопис, Г.В. Істомін, знайшов у ньому багато недоліків [там само, с. 786].

Від підготовки педагогічних працівників залежить їхній професіоналізм і якість професійної діяльності, а це не що інше як кінцевий результат формування і розвитку особистості молодого покоління, тому науковець висував багато вимог до підготовки педагогів. Аналіз наукового доробку Г.В. Істоміна, архівних матеріалів дозволив нам дійти висновку про те, що мислитель умовно поділив процес підготовки майбутнього вчителя на такі основні компоненти: загальна підготовка; спеціально-професійна (психолого-педагогічна, методична); особистісна підготовка (самовиховання особистості майбутнього педагога, його самовизначення). Істомін Григорій Васильович передбачав, що важливе місце в системі професійної підготовки кандидатів на учительські посади повинно належати дисциплінам педагогічного циклу та особливо фаховим методикам.

Важливого значення у особистісному становленні майбутнього педагога, на думку, Г.В. Істоміна, набуває власне загальнопедагогічна підготовка як складова усієї системи професійної підготовки. Основними напрямами підготовки майбутнього вчителя вчений вважав комплекс педагогічних, методичних проблем, які ставляться і розв’язуються через залучення вихованців до практичної педагогічної діяльності, спрямованої на підвищення рівня їхнього професіоналізму. Але найбільшу увагу Г.В. Істомін приділяв підвищенню рівня компетентності вчителя у практичній діяльності початкової школи. Оскільки впродовж 6 років Г.В. Істомін керував педагогічними курсами вчителів народних шкіл Полтавської губернії, викладаючи педагогіку, здійснював керівництво практичними заняттями курсистів у зразковій школі, працював у різних закладах Полтави, то свої ідеї він втілював у практичній діяльності.

Науковець розглядав фахову готовність до педагогічної діяльності вчителя початкової школи як фундаментальну умову успішного виконання функцій, організації ефективного навчального процесу учнів і результатом професійно-педагогічної підготовки вчителя. Готовність педагога до забезпечення розвитку індивідуальних можливостей учнів, здатність до професійного та особистісного саморозвитку – це домінуюча мета його професійної підготовки. Зокрема, у своїй праці «Записка про стан недільної школи при Полтавській духовній семінарії за 1868 р.» обґрунтував концепцію підготовки вчителів початкової школи. Г.В. Істомін ратував за високу кваліфікацію педагогічних кадрів з підсиленням педагогіки та фахових методик. Велику увагу в статті приділено проблемам методики навчання мови та літературного читання. Особливо важливим у підготовці вчителя початкової школи вчений вважав ретельний добір текстів для читання, прищеплення навичок виразного читання з метою розвитку навичок зв'язного мовлення, мислення, уваги, уяви. «Корисним є звертати увагу учнів на виникнення форм рідної мови», – зауважував Істомін Григорій Васильович [5, с. 263].

За Г.В. Істоміним, вчитель повинен володіти талантом педагога: вміти доступно викладати матеріал, знати психологію учня, впливати на емоційно-чуттєву сферу вихованців, вміти триматися. Обстоюючи ідеї розвивального навчання, важливість створення проблемних ситуацій на уроці, науковець зауважував: «Вчитель повинен давати учням можливість самим відшукати прямий зв'язок між окремим випадком та арифметичною дією» [там само, с. 268].

Оскільки вчитель повинен досконало володіти теоретичними знаннями, вміти планувати свою діяльність, враховуючи досягнення різних галузей наукових знань і методичної науки, то така його діяльність над збагаченням знань та підвищенням професійної кваліфікації повинна включати за Г.В. Істоміним: ознайомлення із систематичними виданнями журналів, вивчення досвіду колег, постійна самоосвіта, участь у конференціях.

Педагогічний процес підготовки вчителя повинен ґрунтуватися на педагогічній взаємодії та творчості. Мислитель зауважував: «Викладання повинно суворо відповідати як характеру науки, яка викладається, так і загальному розвитку та індивідуальним здібностям учнів» [там само, с. 266]. Як бачимо, науковець обстоював особистісний та індивідуальний підхід як основні методологічні принципи педагогічної діяльності.

Раціональна організація зразкової школи, в якій майбутні вчителі вправлялись у формуванні загальнопедагогічних вмінь та навичок, на погляд Г.В. Істоміна, повинна складатись з трьох звичайних відділень:

1) для демонстрації зразкових уроків та проведення заключних уроків випускників,

2) для пробних уроків випускників;

3) для перших проб у викладанні з підготовчою групою, де починали навчатися неграмотні діти [там само, с. 270].

Ці ідеї вченого знайшли втілення в його організації початкової школи при Маріїнській жіночій гімназії. Саме завдяки його ініціативі педагогічна практика майбутніх вчительок стала набувати цілісного характеру, педагогічної спрямованості, чіткої структури. Зокрема, випускниці розподілялись у три відділення зразкової школи залежно від рівня підготовки та досвіду проведення уроків [там само, с. 271].

У праці «До питання про необхідність розподілу навчальних занять в однокласних та двоклас-

них початкових училищах» вчений обґрунтував вимоги до вчителя. Думка вітчизняного науковця зводилась до тези, що вчитель повинен багато самостійно працювати з учнями (60% часу витрачати на самостійну роботу). У запропонованому науковцем розкладі занять в однокласних та 2-класних училищах було 8 годин аудиторних на тиждень з арифметики, з яких 10 год. відводилось на самостійну роботу. Отже, важливою вимогою до педагога, за Г.В. Істоміним, повинна бути його здатність до проведення самостійної та індивідуальної роботи з школярами [6, с. 626-627].

У праці «Метод ведення вправ з російської мови в вищих класах середніх навчальних закладів» вчений запропонував власну методичну систему роботи вчителя на уроках словесності.

У системі роботи вчителя-словесника над усним і писемним мовленням учнів твір займає одне з провідних місць, готуючи школярів до активної комунікативної діяльності: «Не можна не сказати про те, що гарне виконання письмових робіт учнями з російської мови залежить великою мірою також від майстерності вчителя, тобто від його уміння застосовувати методику проведення творів, вишукувати прийоми, які сприяють підвищенню ефективності навчання...» [7, с. 27]. Саме тому мислитель особливу увагу звертав на методику написання творів, якою повинен володіти педагог. Навчити школярів компонувати твори — складний процес, який вимагає вироблення здатності висловлювати думки з того чи іншого приводу, вчити бачити, сприймати, відчувати й аналізувати. Г.В. Істомін запропонував методичні рекомендації щодо покращення методики написання учнями твору. У ній виділив такі етапи написання учнями творів:

- підготовча робота, яка повинна проводитися залежно від теми твору (вправи, позакласне читання творів, робота над художнім текстом для зразка);
- словникова робота з відповідями на запитання вчителя;
- робота над складанням плану;
- колективне компонування (добір засобів для створення письмового висловлювання);
- усний переказ;
- самостійна робота над створенням письмового висловлювання [там само, с. 23-29].

Г.В. Істомін вважав, що підготовка до написання твору будь-якого виду повинна проводитись заздалегідь і в різних аспектах. Попередньо вчитель повинен визначити тему твору, разом з учнями аналізувати її, складати орієнтовний план, потім організовувати роботу зі збору матеріалу. При цьому педагог повинен показати, як потрібно використовувати зібраний матеріал за вивченою чи прочитаною літературою, за власними спостереженнями, на матеріалі життєвого досвіду, за картиною тощо.

За Г.В. Істоміним, перші варіанти творів повинні перевірятися вчителем. Робота над помилками сприятиме розвитку в школярів мовного чуття, критичного ставлення до власного тексту і тим самим сприятиме розвиткові культури мовлення.

Проведення колективного навчання творів, на думку вченого, виправдане на відповідному етапі роботи, що вимагає ознайомлення дітей з елементарною технікою побудови тексту. Індивідуальне компонування творів дає більші можливості для реалізації уміння школярів зв'язно висловлювати свої думки усно й письмово в різних мовленнєвих ситуаціях.

Досвід викладацької діяльності дав змогу науковцю виокремити такі умови успішного написання творів учнями:

1. Правильно дібрані теми для творів, які доступні для розуміння, вчасно повідомлені з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів, рівня їхнього розвитку.
2. Увага до аналізу теми, співставлення різних точок зору, ідея твору.
3. Формування в учнів умінь складати план твору в класі під керівництвом учителя.
4. Усна робота над створенням текстів (вправи).
4. Самостійність думки учня – запорука успішного висловлювання.
5. Грамотність оформлення.
6. Проведення систематичної роботи над помилками.
7. Якісне написання творів залежить від самостійного читання учнями літератури під керівництвом вчителя.
8. Проведення систематичних занять з метою розвитку зв’язного мовлення школярів (так звані консультації або «пояснювальні бесіди» варто влаштовувати в суботу у вільний час від занять) [там само, с. 29].

Г.В. Істомін зауважував: «Отже, вибір літературних творів для читання та розбору учнями під час практичних занять з російської мови обумовлюється метою знать, яка полягає насамперед, в розумовому розвитку та моральних сил учнів, а предметом літературних бесід можуть бути також літературні твори, які не мають ніякого стосунку до уроків словесності» [там само, с. 36].

Вивчення спадщини Г.В. Істоміна дало змогу нам визначити структуру методичної підготовки вчителя, яка включала такі складові:

1. Глибокі знання спеціальних предметів, психолого-педагогічні знання.
2. Здатність доступно пояснювати матеріал.
3. Здатність до органічного поєднання аудиторної та позакласної роботи з учнями.
4. Здатність вчителя формувати потребу в самостійній роботі.
5. Здатність управляти процесом засвоєння знань учнів.

Висновки. Отже, методична підготовка вчителя за Г.В. Істоміним – це його глибокі знання, здатність розвивати пізнавальні потреби учнів, забезпечувати пізнавальні засоби, які необхідні для засвоєння основ наук, управління процесом засвоєння знань учнів та способів діяльності: уміння здійснювати постановку цілей засвоєння матеріалу, стимулювати позитивну мотивацію в процесі засвоєння матеріалу, організовувати успішне сприйняття матеріалу, осмислення вивченого, здійснювати контроль за вивченням матеріалу, уміння здійснювати корекцію процесу засвоєння знань, уміння вдало організовувати індивідуальну та самостійну роботу з учнями.

За Г.В. Істоміним структура процесу підготовки майбутнього вчителя включала такі компоненти: загальна підготовка; спеціально-професійна (психолого-педагогічна, методична); особистісна

самопідготовка. Головним у професійній підготовці педагога на думку мислителя, вважалась здатність до професійного та особистісного саморозвитку, його готовність до забезпечення розвитку індивідуальних можливостей учнів.

Цінними вважаємо методичні рекомендації Г.В. Істоміна щодо покращення методики написання учнями твору на уроках російської мови в початковій школі. У вивченні мови, як і К.Д.Ушинський, викладач вбачав великі можливості розумового розвитку вчителя, учнів, рекомендував розвивати навички самостійності, творчого ставлення до справи, застосування евристичної методики.

Запропонована педагогом концепція підготовки вчителя початкової школи як процес оволодіння особистістю життєвими компетенціями, загальнонауковими, професійними знаннями і вміннями для успішного здійснення професійної діяльності, зокрема ідеї щодо покращення методичної підготовки на уроках мови, є актуальними на сучасному етапі розвитку суспільства. Актуальними вважаємо також ідеї вченого щодо раціональної організації зразкової школи, чіткої структури педагогічної практики майбутніх вчителів.

Перспективи дослідження Стаття не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми, розкриваючи простір для подальших наукових пошуків, зокрема аналізу спадщини викладачів Полтавської духовної семінарії В.О. Конопатова (1865- ?), І.І. Случевського (1859-1900), П.С. Попова (1858-1908).

Список літератури:

1. Білик Г.М. Полтавський національний педагогічний університет зустрічає золоте сторіччя / Г.М. Білик // Рідний край. – 2014. – № 2. – С. 193-202.
2. Дело управления Киевского учебного округа об учреждении кратковременных педагогических курсов для учителей и учительниц народных училищ. 2.05.1876 г. – ЦДІАК. – Ф. 707, Оп. 225, Од.збер.№21. – Арк. 1-246.
3. Думитрашко В. Григорий Васильевич Истомин (Некролог) / В. Думитрашко // Полтавские епархиальные ведомости. –- 1886. – №21. – С. 784-789.
4. Єрмак О.П. Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка: з історії перших десятиліть діяльності / О.П. Єрмак, Г.М. Білик // Рідний край. – 2009. – № 2. – С. 6-23.
5. Истомин Г.В. Записка о состоянии воскресной школы при Полтавской духовной семинарии за 1868 г. / Г.В. Истомин // Полтавские епархиальные ведомости. – 1869. – №10. – С. 254-270.
6. Истомин Г.В. К вопросу о распределении учебных занятий в одноклассных и двуклассных начальных училищах / Г.В. Истомин // Педагогический листок. – 1886. – №5. – С. 620-629.
7. Истомин Г.В. Метод ведения письменных упражнений по русскому языку в высших классах среднеучебных заведений / Г.В. Истомин. – М.: Издательство типографии Мамонтова, 1879. – 48 с.
8. Кравченко П.А. З минулого і сьогодення історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені Короленка В.Г. / П.А. Кравченко // Філософські обрії. – 2014. – № 32. – С. 175-205.
9. Павловский И.Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века / И.Ф. Павловский. – Полтава: Типо-литография преемников Дохмана, 1912. – 156 с.
10. Петренко І.М. Церковнопарафіяльні школи Лівобережної України в системі освітньої політики уряду Російської імперії (1884-1917 рр.). / І.М. Петренко. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 161 с.

Тонконог И.В.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ИДЕИ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЯ В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ Г.В. ИСТОМИНА (1841-1886)

Аннотация
Статья посвящена историко-педагогическому освещению сущности и содержания профессиональной подготовки учителя в наследии отечественного педагога Полтавщины Г.В. Истомина. Представлено структуру процесса подготовки будущего учителя, которая, по В. Истомину, должна включать следующие компоненты: общая подготовка; специально профессиональная (психолого-педагогическая, методическая), личностная самоподготовка. Главным в профессиональной подготовке педагога, по мнению мыслителя, считалась способность к профессиональному и личностному саморазвитию, его готовность к обеспечению развития индивидуальных возможностей учащихся. Автор доказывает, что Г.В. Истомин в изучении языка, как и К.Д. Ушинский, видел большие возможности умственного развития учителя и учеников, рекомендовал развивать навыки самостоятельности, творческого отношения к делу, отстаивал необходимость применения эвристической методики. Актуальными автор считает идеи ученого о рациональной организации образцовой школы, четкой структуры педагогической практики будущих учителей.

Ключевые слова: учитель, профессиональная подготовка, педагогическая деятельность, педагогическая практика.

Tonkonog I.V.
Kyiv National Trade and Economic University

IDEAS OF PEDAGOGICAL PREPARATION OF A TEACHER IN ORIGINAL HERITAGE OF G.V. ISTOMIN (1841-1886)

Summary
The article is dedicated to historical-pedagogical essence and context of professional preparation of a teacher in heritage of native teacher of Poltava region G.V. Istomin. There is a structure of the process of the preparation of a future teacher that according to G.V. Istomin has to include such components as: general preparation; special-professional (psychological-pedagogical, methodical); personal self-preparation. The main in professional preparation of a teacher according to the thinker, is an ability to professional and personal self-preparation, his readiness to provide the development of individual abilities of pupils. The author proves that G.V. Istomin in learning of a language as K.D. Uschinskiy saw great possibilities of intellectual development of a teacher and pupils, he recommended to develop the skills of self, creative attitude to a business, defended the necessity of using heuristic methodology. The author thinks the idea of a scientist as for rational organization of model school, direct structure of pedagogical practice of future teachers to be actual.
Keywords: teacher, professional preparation, pedagogical activity, pedagogical practice.

УДК 94:[37.015.33:172.15](477)«20»

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ – ОСНОВА ГЕНЕРАЦІЇ УКРАЇНЦЯ XXI СТОЛІТТЯ

Чернега П.М., Пасічник Д.І.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Аналізується актуальність формування нового свідомого покоління, українців XXI ст., виховання молоді у національно-патріотичному дусі, необхідність розвитку національної освіти, наповнення її змісту героїчною історією, багатою культурою нашого народу, повагою до державної мови, народних символів і традицій. Розглядається національно-патріотичне виховання, як основа формування українського менталітету, вагомого чинника збереження й зміцнення національної ідентичності формування високоосвічених, всебічно розвинутих, духовно багатих і моральних громадян незалежної України.
Ключові слова: культура, національне виховання, патріотизм, етнопедагогіка, ідентичність, український народ.

Постановка проблеми. Споконвічне гноблення, використання як ресурсу, зазіхання на територіальну цілісність, дискредитація національної гідності, культури, традицій та звичаїв українського народу Польщею, а згодом Росією, вербування під різноманітними багатоголосими гаслами покращення життя під протекторатом чужоземного загарбника – призвело національного характеру і єдності українства, занепад власного національно-свідомого суспільства, зневіри у власні сили й можливості розбудови соборної незалежної української держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На теренах України першооснови патріотичного виховання були закладені ще в народній педагогіці: легендах, казках, міфах, символах літописах, повчаннях, прислів'ях. Проблема виховання свідомих патріотів рідної землі хвилювало літописців, письменників, державних, релігійних, громадських діячів: Володимира Мономаха [17], П. Орлика [21], Г. Сковороду [24], І. Котляревського [13], Д. Чижевського [32], С. Петлюру [20], С. Бандеру [1], Л. Українку [28], Д. Донцова [7], М. Грушевського [6] та ін. Багатогранні аспекти національно-патріотичного виховання особистості знайшли своє відображення у працях педагогів Г. Ващенка [3], О. Духновича [9], С. Русової [22], К. Ушинського [29], які велику увагу приділяли вихованню любові до своєї землі, рідної мови, формуванню національної самосвідомості, поваги до історичного минулого. Любов до рідної землі, високі почуття вірності й відданості Батьківщині, пошани до її трудівників прищеплював молоді В. Сухомлинський [26]. Психологічні засади патріотичного виховання вивчали П. Блонський [2], Л. Виготський [5], І. Синиця [23].

У сучасній педагогічній науці окремі аспекти національно-патріотичного виховання розробляють В. Бондар, Н. Волошина, А. Капська.

Історіографічний аналіз вказує на існування значної кількості праць педагогів, етнологів, фольклористів, істориків, присвячених вивченню народної педагогіки та її розвитку на різних історичних етапах.

Мета статті. Головною метою цієї статті вивчення багатовікової ентопедагогічної спадщини українського народу, його традиційної звичаєвої культури, на основі яких відбувається національ-

но-патріотичне виховання у добу відродження незалежної України.

Виклад основного матеріалу. У час боротьби українського народу з російським агресором, що окупував східну територію України та Крим, Росія проводить політику шовінізму та насадження імперської ідеології, плюндруючи та фальсифікуючи джерела й витоки нашої історії, переписаної тими ж таки російськими окупантами, історикаими запроданцями, що «вигодувані були з руки Петра І, Катерини ІІ та їх сатрапами», досить актуальним постає питання формування нового свідомого покоління, генерації Українця XXI ст., виховання молоді у національно-патріотичному дусі, за умов розвитку національної за змістом та характером освіти, в якій навчально-виховний процес має грунтуватися у руслі ідей української героїчної історії, традиціях, звичаїв народу, знанні державної мови і літератури, поваги до народних символів та християнської релігії, а основою є використання мудрих настанов та досвіду наших попередників, що сформували цілу низку чеснот і якостей, що є притаманні справжньому українцю.

Становлення української незалежної держави та розбудова громадянського суспільства передбачають пріоритет людини і нації, всебічний розвиток духовності. Самостійний шлях розвитку України як демократичної правової держави зумовлює необхідність розвитку освіти гуманістичної та національної за змістом. Вона має базуватися на здобутках вітчизняної та світової педагогіки. Відповідно постає проблема формування Людини Української за духом, справжнього представника нової національної еліти, провідника національної ідеї. Для формування такої людини має бути створена неперервна система національного виховання, заснована на кращих надбаннях української культури. Провідне місце в процесі національного виховання належить мові, її всеохопному функціонуванню в усіх сферах суспільного життя. «Рідна мова – то найповніший наріжний камінь існування народу як окремої нації: без окремної мови нема самостійного народу», – писав відомий мовознеавець, державний та церковний діяч професор Іван Огієнко [16, с. 23].

Основним завданням держави і суспільства має стати виховання патріотизму, тобто любові до рідної землі, своєї батьківщини, відданості народу й гордість за нього, прагнення захисту надбань українства, продовження й примноження його загальнолюдських і національних матеріальних, моральних та духовних цінностей. Доречно буде пригадати слова В. Липинського – патріота, історика, дипломата. Він акцентував нашу увагу на тому що: «бути патріотом – це значить бажати всіма силами своєї душі створення людського і політичного співжиття людей, що житимуть на українській землі, а не мріяти про втопленні у Дніпрі більшості своїх же земляків. Бути патріотом – це значить шукати задоволення не в тім «щоб бути українцем», а в тім, щоб було чесно носити ім'я українця. Бути патріотом – це значить вимагати гарних та добрих вчинків від себе, як від українця, а не ненавидіти інших, тому що вони «не українці». Врешті бути патріотом, це значить, будучи українцем, виховувати в собі громадські, політичні, державотворчі прикмети!» [15, с. 23]. Своє бачення національно-патріотичного виховання було у класика-педагога В. Сухомлинського. Це було для нього: «своєрідною сферою духовного життя, яка проникає в усе що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується» [26, с. 188].

Потрібно ставити саме питання формування дійсно того образу українця, який ми знаходимо у творах геніальних письменників і педагогів української літератури Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, Л. Українки, Л. Костенко, К. Ушинського, Г. Ващенка, та інших видатних поборників ідей державного незалежності та самобутності України.

За умов політичної, економічної нестабільності, розколу території України та поділу її між двома таборами, з однієї сторони з тим же згаданим «російським змієм», з іншої – свої правила писала «чорним пером» Річ Посполита, необхідно звернутися до досвіду національно-патріотичного виховання молоді доби Козаччини. Саме козакам вдалося сконцентрувати те осердя, не тільки у вигляді воєнного угрупування, а йому були притаманні ознаки сильної держави, колоритного побуту, самобутньої культури, а головне родинної педагогіки, що безпосередньо актуальним для нас, у вирішенні проблем національно-патріотичного виховання.

Доба козацько-гетьманської держави дала потужний стимул ідеям національно-патріотичного, чи, як тоді говорили – «народного» виховання, народної педагогіки.

Виховання молоді в козацькому середовищі, полягало у синтезі релігійної й монастирської та народної педагогіки, метою яких був духовний розвиток особистості, майбутнього лицаря рідної землі. Волелюбні, сильні духом козаки, готові були віддати своє життя за Батьківщину, були прикладом для наслідування й викликали почуття патріотизму. Збираючись на війну, чи у похід, вони не влаштовували театразілованих вистав, не співали воєнних гімнів, і не наймали сопілкарів, як в інших військах, а подовгу молилися Богу, в ім'я якого, і за славу якого боролися. Ідея національного служіння Батьківщині – ідея самобутня, якої не було в давніх імперіях. Поставивши патріотизм, на рівень чесності, що веде до святості через акт жертовної любові, козаки поєднували військову доблесть з мученецтвом за віру – здійснювати заповідь Христа, любові до ближнього. Тому головними завданнями, у процесі виховання молодого покоління були: основи православної віри, фізична підготовка, завдяки якій, як зауважив французький інженер і картограф Г. Де Боплан, українці були «...будовою тіла міцні, легко переносять холод і голод, спеку і спрагу, маючи міцне здоров'я, майже не знають хвороб, на війні невтомні, відважні, хоробрі...» [33, с. 171].

Що стосується освіти, то майже усі козаки вільно володіли грамотою, уміли читати та писати, розмовляли виключно українською мовою. У багатьох спогадах іноземців було здивування й прагнення, які саме чинники і якою мірою мали вирішальний вплив на формування такої відданості й вірності в побратимстві – аж до самозабуття й самопожертви. Ось до прикладу декілька

фрагментів записів іноземців, що подорожували територією України, та мали змогу споглядати та об'єктивно оцінити стан розвитку культури, освіти, виховання.

Данський посол Ю. Юст дивувався, що «...не лише українська шляхта, митрополит, а й ченці Києво-Печерської лаври мали високу освіту та культуру, європейську поведінку і розмовляли бездоганною латиною», і не вірив своїм очам, бачачи письменних селянок... Мешканці України живуть в добробуті і багато співають. Вони купують і продають усякого роду кам, не платячи жодних податків, крім невеликого до гетьманської скарбниці. Вони мають необмежену волю займатися, яким хочуть, промислом... В місті Немирів найбідніша хата, о небо, чистіша за найбагатший палац у Москві. Місто Кролевець є велике, вулиці гарні, таких я ніде не бачив в Московщині, будови імпозантні, добре, з мистецьким смаком збудовані і дуже чисті а не такі як в Московщині. У козацькій країні всі благоденствують і всі живуть у розкоші, вони у всьому чистіші й чепурніші від московитів, а старшина – це розумні й виховані люди... Загалом життя в Україні зовсім інше, як у Московщині, і краще. Все населення козацької України відзначається великою ввічливостю і охайністю, вдягаються чисто і чисто утримують будинки» [33, с. 134-136], що свідчило про те, що в кожному селі в Україні була школа і в українських селах звичайні селянки, йшли до церкви з молитовником в руках, де здобували освіту.

Особливості трудового виховання, що було притаманним козацькому суспільству, зустрічаємо у записах англійського мандрівника Д. Маршалла: «Переїжджаючи через Україну, я відчував себе вільним і безпечним, як у першому-ліпшому англійському графстві, хоч тоді була війна з Туреччиною. Мене здивували багатства козацької країни – це скарб для Росії, а ще більше вразила загальна культура краю, країни добре загосподарьованої. Культура господарювання України стоїть на європейському рівні, і я ще не бачив такої країни, яка так дуже була схожа на найкращі провінції Англії... Україна має розвинене сільське господарство та промисли. Сучасне українське покоління – це моральний і добре вихований нарід, українські селяни – найкращі хлібороби в цілій Росії, а Україна, з огляду на скарби своєї природи, є найважніша провінція Росії» [36, с. 56-57] .

Німецький поет Ф. Гагедорна досить вдало передає прояви формування засад естетичного виховання, розвитку гармоної, творчої особистості та відзначає, що: «Козацькі думи можуть змагатися з найкращою французькою та іспанською поезією» [33, с. 169].

Нищення українства спостерігав Франсуа Массон, француз, який служив у московському війську протягом 1762-1807 років. Він писав у своїх мемуарах «Секретні спогади про Росію»: «Нація козаків зменшується через тиск на неї Росії. Хіба що якась щаслива революція позбавить її ярма... Дехто вважає їх ледве не росіянами, одначе козаки не мають нічого спільного з росіянами... Вони в усьому цілком відмінні: вони вигадливіші, чесніші, менше звиклі до рабства, а рабство їх ще не цілком споганило... Козаки не мають нічого спільного з московитами, за винятком грецької релігії та зіпсованої москвинами словянської мови. Їхні звичаї, яхній спосіб життя, хати, їжа – все цілком різне. Козаки є гарні, вродливі, спритні, щирі, чесні, хоробрі, не звикли до рабства. Якщо коротко – повна протилежність москвинам... Козацька нація тратить незалежність, яку вона мала перед об'єднаням з Росією... Тепер їхня прадавня республіканська конституція не існує, рівність між ними зникла. Російський уряд використовує козаків у своїх війнах, розбиває їхню територію і приєднує до російських провінцій, переселяє козаків в інші провінції, хоч союз козаків з Московщиною був вільний і умовний. Вся земля в Україні належала козацькій нації, і жодний чужинець, включно з москвинами, не міг оселитись там без дозволу козацької республіки» [33, с. 153].

Фельдмаршал Бургард-Крістоф Мініх у своїх повідомленнях наголошував: «Цар із вигодою використовує українських козаків проти турків, тому деякі відомості про них будуть, на мою думку, корисні. Запорожці – це є рід рицарів, котрі не допускають до свого товариства жінок, а коли з'ясується, що хтось з них має у себе жінку, то такий побивається камінням... Судовими справами запорожців займаються вибрані особи... Якщо в них трапиться крадіж і злодія захоплять на місці вчинку, то його негайно вішають за ребро» [33, с. 46], що є ознакою справедливості зі слів очевидця. Також описав Фельдмаршал Бургард-Крістоф Мініх добрі помисли та діяння, демократичні засади управління: «Хоч козаки володіють багатьма тисячами коней, які ходять табунами у відкритому полі, проте конокрадство у них майже не знане, бо таку крадіж вважає цей нарід непробачною. Усі лицарі мають право голосу при виборі гетьмана чи кошового, коли останній поводиться невідповідно, його заміняють і вибирають іншого» [33, с. 48].

Отже, у козацьку добу було створено систему української освіти та виховання, тісно пов'язану із духом козацтва, побратимства, основою якої були принципи гуманізму, демократизму, народності, та української етнопедагогіки, а наведені вище свідчення, дають нам чітке розуміння, що педагогічна практика козацтва, не просто задовольняла скромні потреби народу в освіті, вона значно підняла планку української духовності, формуючи у значної частини народу та його підростаючого покоління вірність рідній землі, мові, традиціям, відродження національної свідомості. Вся система виховання підростаючої молоді булаціленаправленою на формування громадянина – патріота і лицаря, тому що, тільки ось такий громадянин здатний на жертовне служіння власному народу, боротьбу за волю, за державу.

Уся наша історія – це час боротьби українського народу за власну самоідентифікацію, за власну державу, за власне почуття гідності. В основу системи національно-патріотичного виховання необхідно покласти ідею розвитку і захисту української державності, як консолідуючого чинника становлення й успішного завершення формування українського суспільства та української політичної нації. Важливу роль у просвітницькій діяльності має посісти відновлення збереження і пропаганда історичної пам'яті,

зокрема про тривалі державницькі здобутки української культури, традиції України. Вивчаючи славні сторінки історії варто звертати увагу на те велике і світле, що підносить наш народ до вершин цивілізації, визначає його заслуги перед людством. Адже українці – єдина в світі козацька нація. На всіх етапах становлення український народ демонстрував високий національний дух і прагнення жити вільно і незалежно, у мирі та злагоді з іншими народами

Вивчення історії власного народу, величини надбань його культури, ось, як головний вектор національно-патріотичного виховання молоді у наш час. На сучасному етапі розвитку національної освіти, зважаючи на виклики часу, нашим завданням є переймати й пропагувати тільки позитивні й героїчні якості, що були притаманні нашим предкам, та відкидати усе негативне, що суперечило кодексу козацької гідності та честі. В основу системи національно-патріотичного виховання повинна бути покладена ідея зміцнення української державності, як консолідуючого чинника розвитку українського суспільства, формування патріотизму у молоді, шанобливого ставлення до пам'яті жертв московсько-царського, комуністичного й тоталітарного режимів України, трагічні наслідки колонізації України радянським режимом, зокрема жертв Голодоморів – 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 рр., прикладу мужності та героїзму активних учасників національно-визвольної боротьби українців протягом багатьох століть, захисників державних кордонів від ворога-окупанта, що є вартовими справедливості, несуть ідею вільної, демократичної країни, гуманістичних настроїв у суспільстві.

Вибух етнонаціональної активності вимагає від усіх учасників суспільно-політичного процесу відповідної соціальної, політичної і культурної практичної політики, що ґрунтується на комплексній інтегруючій системі знань про Україну та українство, здобутках вітчизняної педагогічної та етнологічної наук у галузі виховання студентської молоді в Україні. За умов сучасної політичної нестабільності, моральної кризи в суспільстві, антиукраїнської політики сусідніх країн проблема виховання студентської молоді свідомими громадянами України, що обізнані як з історією своєї Батьківщини, так і з особливостями матеріальної і духовної культури, духовно-моральної та суспільно-політичної спадщини свого народу, є особливо важливою. Позитивний досвід розвинених країн Європи та Сходу щодо національно-патріотичного виховання молоді переконливо свідчить про дієвість етнонаціонального чинника в системі виховання студентської молоді і необхідність його врахування в процесі формування національної і політичної свідомості молоді.

Завжди потрібно прагнути до збереження свого, національного, окремішнього й самобутнього, особливо мови й культури, що об'єднує громадян своєї країни-України у своїх думках, помислах та діяннях, створює цілісну систему, що базується на народно-педагогічному досвіді, сприяє національно-патріотичному вихованню молоді наразі, і майбутніх поколінь згодом.

Список літератури:

1. Бандера С. А. Перспективи Української Революції: Репринтне вид.— Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1998. – 656 с.
2. Блонский П. П. О национальном воспитании / П. П. Блонский – М.: «Типолитография И. Н. Кушнерев и Ко», 1915. – 40 с.
3. Ващенко Г. Г. Підручник для виховників і українських родин / Г. Г. Ващенко – Торонто, 1976. – 208 с.
4. Волошина Н. Й. Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури: Посіб. для вчителів / Н. Й. Волошина. – Київ: Радянська школа, 1985 . – 104 с.
5. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский – М., 1991. – 389 с.
6. Грушевський М. С. Історія України-Руси / М. С. Грушевський. – Київ: Наукова думка, 1994. – 736 с.
7. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов – Лондон: Українська видавнича спілка, 1966. – 363 с.
8. Дуров Н. П. Записки и проч. труды фельдмаршала Миниха / Н. П. Дуров // Русская старина, 1872. – Т. 6. – № 9.
9. Духнович А. В. Народная педагогика в пользу ученых и учителей / А. В. Духнович – М.,1856. – 112 с.
10. Зубченко С. П. Проблеми і перспективи національного виховання студентської молоді // Українська освіта у світовому часопросторі. Наукове видання. – К., 2009.
11. Іван Франко у творенні національної ідентичності: зб. наук. праць / голов. ред. О. О. Рафальський, П. М. Чернега. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М.; К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2016. – 400 с.
12. Капська А. Й. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання): Навч. посіб. / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола; ред.: І. Звєрєва, Г. Лактіонова; Християн. дит. фонд. – К.: Наук. світ, 2001. – 129 с.
13. Котляревський І. П. Повне зібрання творів / І. П. Котляревський – К. : Наук. думка, 1969. – 510 с.
14. Куліш П. Твори. – Львів, 1909. – Т. ІІІ. – 345 с.
15. Липинський В. К. «Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму» / В. К. Липинський – К.: Київ-Філадельфія, 1995. — 470 с.
16. Митрополит Іларіон (Огієнко І.) Навчаймо дітей своїх української мови / І. Огієнко – Вінніпег, 1961.
17. Мономах В. Поучення // Літопис руський // За Іпатським списком переклав Л. Махновець. – К.: Дніпро, 1989.
18. Чернега П. М., Лущай В. І., Телегуз А. В. Українська етнопедагогіка – наука про зміст, принципи й методи народної педагогіки українців // Основні напрямки формування професійних якостей фахівців виховної роботи у збройних силах України. – К., 2012. – С. 65–67.
19. Чернега П. М., Шахрай Т. О. Концепція нації в сучасній системі освіти// Українська освіта у світовому часопросторі. Наукове видання. – К., 2009.
20. Петлюра С. В. Народе український: вибрані статті, листи, документи / С. В. Петлюра – Харків.: Лівий берег, 1992. – 152 с.
21. Пилип Орлик. Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького [Електронний ресурс] / Пилип Орлик – Електрон. текст. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/articles/history/1710cnst.htm. – Загол. з

екрану. – Мова: укр. – Електрон. версія конституції. – Перевірено: 17.06.2010. Переклад першої Конституції України на сучасну українську мову.
22. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори / С. Ф. Русова – Київ, «Освіта», 1996. – 303 с.
23. Синиця І. О. З чого починається педагогічна майстерність / І. О. Синиця. – К.: Рад. шк., 1972. – 167 с.
24. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів. В 2-х т / Г. С. Сковорода – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 531 с.
25. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович – К.: Радянська школа, 1985. – 312 с.
26. Сухомлинский В. А. Мудрость родительской любви / В. А. Сухомлинский – М.: Мол. гвардия, 1988. – 304 с.
27. Сявавко Є. І. Українська етнопедагогіка в її історичному дозвіллі / Є. І. Сявавко – К.: Наукова думка, 1974. – 151 с.
28. Українка Л. Зібрання творів у 12 т / Л. Українка – К.: Наукова думка, 1975.
29. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні / К. Д. Ушинський // Твори: у 6-ти томах. – К.. 1954. – Т. 1. – К.: Радянська школа, 1983. – 488 с.
30. Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1976-1986. Довідковий том / Упоряд.: О. Я. Безпальчук та ін.; Ред. О. О. Білявська. – 1988. – 328 с.
31. Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1976-1986. Довідковий том / Упоряд.: О. Я. Безпальчук та ін.; Ред. О. О. Білявська. – 1988. – 328 с.
32. Чижевський Д. І. Філософські твори: У 4 т. – К.: Смолоскип, 2005.
33. Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть / В. Ю. Січинський . – К.: Довіра, 1992. – 255 с.
34. Шевченко Т. Г. Буквар південноруський 1861 / Т. Г. Шевченко – К.: Веселка, 1991. – 63 с.
35. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2001. – 600 с.
36. Marshall Joseph. Travels through Holland, Flanders, Germany, Denmark, Sweden, Lapland, Russia, The Ukraine, and Poland, in the Years 1768, 1769 and 1770... The present State of those countries... Vol. 1-4. – London, Printed for J. Almon. 1772-1776. Vol. 3.

Чернега П.М., Пасичник Д.И.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

НАЦИОНАЛЬНО-ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ – ОСНОВА ГЕНЕРАЦИИ УКРАИНЦА XXI ВЕКА

Аннотация
Анализируется актуальность формирования нового сознательного поколения, украинцев XXI ст., воспитания молодежи в национально-патриотическом духе, необходимость развития национального образования, наполнения ее содержания героической историей, богатой культурой нашего народа, уважением к государственному языку, народным символам и традициям. Рассматривается национально-патриотическое воспитание, как основа формирования украинского менталитета, весомого фактора сохранения и укрепления национальной идентичности формирования высокообразованных, всесторонне развитых, духовно богатых и моральных граждан независимой Украины.
Ключевые слова: культура, национальное воспитание, патриотизм, этнопедагогика, идентичность, украинский народ.

Chernega P.M., Pasichnyk D.I.
National Pedagogical M.P. Dragomanov University

THE NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION IS THE CORE OF UKRAINIANS' GENERATION OF THE XXI CENTURY

Summary
The topical in the information flag-waving is the question of forming a new conscious generation, Ukrainian generation of the XXI century and also youth education in the national-patriotic direction. It is important to create the conditions of the national education development in which the system of education and teaching is based on the ideas of the Ukrainian heroic history, the abundant culture, the nation's customs, the knowledge of the state language and literature, the respect for national symbols. The improvement of a number of virtues and personal qualities were inherent to the real Ukrainian and distinguished us as an unique nation among other ethnic groups. In the article is observed the national-patriotic education as the basis of the Ukrainian mentality. The article is discussed the formation of a original system of education to generate the highly educated, the comprehensively developed, the spiritually rich and moral citizens of an independent Ukraine.
Keywords: culture, national education, patriotism, etnapedagogy, identity, ukrainians.

УДК 378

КОМПОНЕНТИ, КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ ГОТОВНОСТІ КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВОЇ АКАДЕМІЇ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ОСНОВІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАКСЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

Шабалдак А.В.
Одеська військова академія

У статті проаналізовано дефініції понять «компонент», «критерій», «показник», «рівень». Визначено структуру готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності за певними критеріями, що слугуватимуть своєрідними взаємодоповнюючими містками між усіма чинниками досліджуваного феномену. Виокремлено компоненти, які мають відповідні кількісні прояви – показники, що висвітлюють і розкривають зміст процесу підготовки курсантів військової академії до професійної діяльності на основі реалізації праксеологічного підходу. Удосконалено та конкретизовано сутність і зміст компонентів готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності (мотиваційно-ціннісний, теоретико-змістовий, діяльнісно-праксеологічний, особистісно-вольовий). Критеріями кожного компоненту готовності визначено: наявність мотивів і ціннісних орієнтацій до опанування необхідною сукупністю знань, умінь і навичок, що забезпечать належний рівень готовності майбутніх офіцерів до виконання професійної військової діяльності; вияв певного рівня знань, які детермінують теоретико-тактичну готовність курсантів до вирішення професійних завдань; вияв курсантами професійних умінь і навичок у процесі участі у змодельованих праксеологічних ситуацій під час навчання у ВВНЗ; емоційно-вольова стійкість та активність курсантів у змодельованих нестандартних ситуаціях професійної військової діяльності за чотирма рівнями: високим, достатнім, базовим, низьким.
Ключові слова: готовність, готовність до професійної діяльності, критерій, компонент, показник, рівень, курсанти військової академії, дія, результативність, ефективність, праксеологічний підхід.

Постановка проблеми. Події, що відбуваються на сході України диктують нові вимоги до підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ). Окрім того, як слушно зауважує О. Торічний, сучасні інноваційні процеси, що відбуваються в Україні як європейській державі, потребують відповідного рівня підготовки майбутніх офіцерів, до яких висуваються високі вимоги щодо професійних якостей, загальної готовності до ефективного застосування професійних знань, умінь та навичок під час виконання професійних дій [10, с. 112].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми дослідження дав змогу констатувати плюралізм наукових позицій та думок щодо обґрунтування інноваційних методологічних підходів до питання підготовки курсантів ВВНЗ до професійної діяльності. Так, Ю. Лісніченко акцентував увагу на підготовці майбутніх офіцерів до професійної діяльності в процесі вивчення фахових дисциплін [6]. Різні аспекти формування професійної компетентності в майбутніх офіцерів високомобільних десантних військ та майбутніх офіцерів-прикордонників досліджували В. Георгієв [3] і О. Торічний [10]. Проте фундаментальні дослідження в напрямі імплементації праксеологічного підходу в навчальний процес професійної підготовки майбутніх офіцерів не були предметом дослідження сучасних науковців. Особливої уваги заслуговує конкретизація структури та критеріїв досліджуваної готовності. Аналіз дисертаційних досліджень (В. Георгієв, О. Євсюков, Ю. Лісніченко, В. Савіцька, О. Торічний та ін.) дав змогу встановити, що науковці трактують, наприклад, категорію критеріїв як еталон, згідно з яким визначається оцінка або конкретний вибір процедури вимірювання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У цьому контексті виникає необхідність окреслення та обґрунтування структури (компонентів, критеріїв, показників та рівнів) готовності курсантів до професійної діяльності як результату реалізації праксеологічного підходу в навчальному процесі ВВНЗ, що є методологічним орієнтиром нашого наукового дослідження.

Мета статті полягає в конкретизації сутності та змістового наповнення компонентів, критеріїв, показників і рівнів досліджуваної готовності у курсантів військової академії.

Виклад основного матеріалу. Нині питання обґрунтування компонентів, критеріїв та показників оцінки ефективності різних педагогічних явищ, систем і процесів проаналізоване з філософської, психологічної та педагогічної точок зору, що підтверджується наявністю низки спеціальних досліджень [5; 7]. Дослідники окреслюють наукові підходи щодо розробки системи критеріїв і показників для оцінювання різних аспектів якості педагогічного процесу (Ю. Бабанський, В. Неіжмак, В. Ягупов та ін.).

У науковій літературі простежується неоднозначність у трактуванні поняття «критерій». У словниково-довідниковій літературі термін «критерій» (від грец. kriterion – засіб судження, мірило) визначається як підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось [9]. Дещо ширшим є трактування критерію в енциклопедичних виданнях: «мірило» для визначення оцінки предмета або явища; ознака, взята за основу класифікації, орієнтир, індикатор, на основі якого здійснюється оцінка чого-небудь, визначається значущість або незначущість у стані об'єкта [4, с. 174].

Слушною є думка В. Ягупова про те, що критерії практично визначають зміст і перебіг навчально-пізнавальної діяльності студентів та безпосередньо встановлюють її результативність [11]. Концептуальним доповненням цієї тези, є твердження В. Безпалька, згідно з яким вибір критеріїв слід підпорядковувати вимогам, які ставляться до нього: індивідуальність, систематичність, тематична спрямованість, об'єктивність, оптимальність, всебічність, дієвість і гуманність [2, с. 411-412]. Підсумувавши існуючі визначення поняття

критерій, зазначимо, що під анонсованим терміном розуміють індикатор, на основі якої відбувається оцінка, визначення та класифікація певних якостей. Водночас, «за допомогою критеріїв повинні встановлюватися зв'язки між усіма компонентами системи, що досліджується» [8, с. 100].

Схожим до розуміння критерія є поняття «показник», зокрема, в педагогічному словнику, де показник визначається як ознака чого-небудь, доказ, свідчення; певні дані за результатами роботи, процесу [4, с. 149]. Проте, критерій є ширшим поняттям, ніж показник, і як характеристика педагогічного явища чи об'єкта, може мати кілька показників. Показники є складовими критерія. Це припущення підтверджується визначенням, яке подане в енциклопедичному словнику. Критерій – це принцип оцінки ефективності, а показник – кількісний вияв досліджуваної характеристики явища і відбиває тісний взаємозв'язок та взаємозумовленість критеріїв і показників. Корифей педагогічної науки Ю. Бабанський, досліджуючи термін «показник», розглядає його в трьох аспектах, а саме:

а) як свідчення, доказ, ознака чого-небудь;

б) як наочні дані про результати якоїсь роботи (навчально-пізнавальної діяльності студентів), якогось процесу; дані про досягнення в чому-небудь;

в) як явище або подія, на підставі яких можна робити висновки про перебіг якого-небудь процесу [1].

Отже, показник, який є складником критерію, служить типовим і конкретним виявом сутності якостей процесу чи явища, що підлягає вивченню. У контексті дослідження вважаємо за доцільне дотримуватися наукової позиції, де поняття «критерій» ширше за своїм змістом, ніж поняття «показник», а останній характеризує сукупність певних ознак. З метою визначення структури готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності за певними *критеріями*, що слугуватимуть своєрідними взаємодоповнюючими містками між усіма факторами досліджуваного феномену, виокремлено компоненти, які мають відповідні кількісні прояви – *показники*, що висвітлюють і розкривають зміст процесу підготовки курсантів військової академії до професійної діяльності на основі реалізації праксеологічного підходу.

З метою уникнення дублювання наукової інформації й досягнення об'єктивності, ефективності та результативності процесу конкретизації структурних частин досліджуваної готовності проаналізовано дисертаційні роботи, що стосуються проблематики нашого наукового пошуку (В. Георгієв, О. Євсюков, О. Керницький, О. Коваль, С. Кубіцький, Ю. Лісніченко, А. Машталір, Н. Мороз, М. Науменко, О. Торічний, В. Ягупов та ін.). Систематизація інформації, отриманої в процесі теоретико-порівняльного аналізу військово-педагогічної літератури, дала змогу дійти висновку, що дослідники оцінюють стан готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності за допомогою критеріїв, які дають змогу встановити рівень сформованості певного компоненту досліджуваного феномену.

Зокрема, Ю. Лісніченко, досліджуючи особливості підготовки майбутніх офіцерів до професійної діяльності в процесі вивчення фахових дисциплін, стверджує, що результатом такого процесу є сформована готовність курсантів до здійснення кваліфікованих фахових дій [6]. У структурі анонсованого феномену дослідник виокремлює такий компонентно-критеріальний апарат: мотиваційний (усвідомлення значущості готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності), когнітивний (цілеспрямованість пізнавальної активності майбутніх офіцерів на процес вивчення фахових дисциплін;), операційно-діяльнісний (готовність застосовувати набуті вміння та навички для виконання різних видів професійної діяльності), особистісно-результативний (сформованість особистісних якостей майбутніх офіцерів до здійснення професійної діяльності) [6, с. 8-9]. Проте поза увагою автора залишилась емоційно-ціннісна складова готовності курсантів ВВНЗ до професійної діяльності.

Дещо іншої наукової позиції дотримується В. Георгієв. Так, дослідник визначає чотири компоненти професійної компетентності майбутніх офіцерів (мотиваційно-цільовий, тактико-спеціальний, пізнавально-операційний і рефлексивно-аналітичний) за відповідними критеріями та показниками: спонукальний (мотивація на службу в ЗС України, мотивація на досягнення успіху в професії, моральні й емоційно-вольові якості), когнітивно-діяльнісний (військово-професійні знання, знання індивідуальних особливостей підлеглих, комунікативно-організаційні вміння, уміння приймати рішення і відповідати за їх результати), діяльнісно-професійний (наявність глибоких професійних знань, ступінь розвиненості професійних якостей; практичних умінь і здатностей), оцінно-результативний (сформованість рефлексивних умінь, уміння аналізувати діяльність підлеглих) [3, с. 9-10]. Автор акцентує увагу на необхідності ґрунтовної тактико-спеціальної підготовки, що впливає на здатність ефективно виконувати професійні практичні завдання у площині основного призначення ЗСУ з точки зору максимальної доцільності та результативності дій майбутніх офіцерів у ході проведення спеціальних, антитерористичних і миротворчих операцій та ін. [3, с. 41-42].

Відрізняється лаконічністю структура військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів як результату професійної підготовки курсантів у ВВНЗ, запропонована у дисертаційному дослідженні О. Торічного [10]. Автор вважає, що складовими досліджуваного феномену є такі два *критерії*: особистісно-функціональний та діяльнісно-практичний. Особистісно-функціональний критерій визначає ціннісні орієнтації та ідеали, творчий потенціал, професійну спрямованість та особистісні риси; тоді як діяльнісно-практичний, підкреслює О. Торічний, передбачає технологію військової праці та містить спеціальні (військово-професійні) знання, спеціальні вміння та навички, а також практичний досвід виконання професійних завдань [10, с. 121-122].

Не можемо не погодитися з твердженням дослідника, що саме формування діяльнісно-практичного критерію військово-спеціальної компетентності готує курсанта до дотримання кваліфікаційних вимог під час виконання професійних завдань [10, с. 123]. Позитивним, на нашу думку, є той факт, що автор наголошує на необхідності розвитку спеціальних практичних умінь

та військово-професійних навичок. Це, за словами О. Торічного, вкрай необхідно майбутньому офіцерові для реалізації професійних обов'язків та функцій з максимальною ефективністю та цілевідповідністю [10, с. 124-125]. Однак, автор дещо оминув особистісно-рефлексивну складову професійної компетентності майбутніх офіцерів Збройних Сил України (ЗСУ).

На основі аналізу нормативно-правових документів, що регулюють загальні та специфічні засади державної політики в галузі військової освіти, спеціальних нормативно-правових документів, які визначають та конкретизують декларативні засади щодо професійної підготовки майбутніх офіцерів, освітньо-кваліфікаційної характеристики випускника (ОКХ) вищого військового навчального закладу та військового навчального підрозділу ВВНЗ і освітньо-професійної програми (ОПП) підготовки майбутнього офіцера та узагальнення висвітлених вище результатів наукових досліджень з проблеми структурування готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності, опираючись на виокремлені суперечності в межах нашого наукового пошуку, компонентами готовності курсантів військової академії (ВА) до професійної діяльності визначено: мотиваційно-ціннісний, теоретико-змістовий, діяльнісно-праксеологічний, особистісно-вольовий.

Проаналізуємо та розглянемо більш ґрунтовно сутність кожного компонента на засадах реалізації праксеологічного підходу.

Мотиваційно-ціннісний компонент готовності курсантів військової академії до професійної діяльності характеризується сформованістю позитивного ставлення до професії офіцера ЗСУ, потреби раціонально виконувати управлінські завдання, інтересу до процесу їх вирішення та відповідальністю за результати професійних дій, прагнення досягти успіху у фаховій діяльності. Отже, сформованість мотиваційно-ціннісного компонента свідчить про усвідомленість студентами мотивів навчально-пізнавальної діяльності та ціннісності опанування знаннями, вміннями, навичками, що необхідні майбутнім офіцерам для ефективного виконання «правильних» практичних професійних дій.

Критерієм цього *компоненту* у курсантів ВА є наявність мотивів і ціннісних орієнтацій до опанування необхідною сукупністю знань, умінь і навичок, що забезпечать належний рівень готовності майбутніх офіцерів до виконання професійної військової діяльності. Сформованість мотиваційно-ціннісного компонента визначається за такими показниками: потреба в поглибленні військово-професійних знань для їх подальшого використання у вирішенні практичних професійних завдань; вияв ціннісного ставлення курсантів до практичної професійної діяльності офіцера ЗСУ; прагнення до розширення діапазону професійних умінь і навичок для раціоналізації фахових дій.

Теоретико-змістовий компонент передбачає наявність у майбутніх офіцерів широкої інформаційної обізнаності й системи глибоких професійних знань, що базуються на інтелектуальних здібностях особистості курсанта; уявлення про особливості й умови професійної діяльності. Означений компонент характеризують ширина, глибина, системність знань, на яких базується максимізація ефективності професійних дій курсантів ВВНЗ. Критерієм сформованості теоретико-змістового компоненту досліджуваної готовності у курсантів визначено вияв певного рівня знань, які детермінують теоретико-тактичну готовність студентів до вирішення професійних завдань. Показниками цього компоненту окреслено: опанування майбутніми офіцерами спеціальних знань (принципів сучасного загальновійськового бою, положення бойових статутів і настанов; основних систем озброєння та класифікацію видів озброєння, призначення, організаційно-штатну належність, боєприпаси, які застосовуються, тактико-технічні характеристики; обладнання основних вузлів та механізмів індивідуальної та групової стрілецької зброї; обладнання основних вузлів і механізмів, великокаліберних кулеметів, засобів ближнього бою та гармат бойових машин піхоти та бронетранспортерів тощо), їхня системність, міцність, глибина й інтегративність; володіння психолого-педагогічними знаннями (теоретичними основами та динамікою перебігу соціально-психологічних процесів і явищ у військових колективах; сучасними методиками комплектування війкових колективів за психологічною сумісністю; особливостями запобігання нестатутним відносинам, іншим негативним явищам; методиками їх профілактики і корекції тощо), необхідними для здійснення ефективного керування військовими підрозділами; засвоєння знань щодо «правильного» читання та використання таврування, фарбування і маркування боєприпасів та ракет та їх укладення.

Визначаючи теоретико-змістовий компонент у структурі готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльностіураховувалось, що знання безпосередньо пов'язані з діяльністю, оскільки – з одного боку, є її специфічним продуктом, а з іншого – одним із засобів здійснення професійних дій. Військово-професійні (спеціальні) знання складають основу для формування професійних умінь і навичок, вони є об'єктивно необхідними [10, с. 124-125], адже в різних формах здатні виконувати різні функції. У теоретичному сенсі вони працюють на розуміння студентів ВВНЗ наукових основ професійних завдань офіцерів ЗСУ, а в практичному – на їх виконання. Наявність у майбутнього офіцера глибоких та ґрунтовних знань робить його готовим до оволодіння високим рівнем готовності до професійної діяльності.

Діяльнісно-праксеологічний компонент готовності курсантів ВА до професійної діяльності характеризується сукупністю фахових умінь і навичок, необхідних для ефективного вирішення військово-професійних завдань, на основі усвідомленого оволодіння студентами вимогами щодо «правильних» дій та наступним їх використання; палітрою спеціальних військових умінь: мобілізовуватись у складних ситуаціях, генерувати оптимальні тактико-стратегічні ідеї під час ведення бою; володінням організаторськими навичками тощо. Критерієм діяльнісно-праксеологічного компонента досліджуваної готовності визначено вияв курсантами професійних умінь і навичок у процесі участі в змодельованих праксеологічних ситуаціях під час навчання у ВВНЗ. Показниками цього компоненту визначено: вміння вирішувати

професійно спрямовані навчально-розвивальні праксеологічні ситуації з урахуванням особливостей фахової діяльності офіцера ЗСУ; володіння навичками аналітико-корекційного аналізу власних професійних дій з точки зору раціональної організації практичної військово-професійної діяльності; наявність у курсантів спеціальних професійних умінь та навичок (антиципації, саморегуляції, приймати рішення в кризових ситуаціях (тактичної підготовки, комунікативних, організаторських), ураховувати у фаховій діяльності індивідуальні особливості особистості, організовувати підлеглих на виконання певної військової справи, вірно розподіляти обов'язки між ними; аналізувати власну діяльність і діяльність підлеглих з точки зору її ефективності та раціональності) для результативного виконання військово-професійних функцій.

Особистісно-вольовий компонент характеризується здатністю майбутніх офіцерів до аналізу результатів власної навчальної діяльності, що пов'язана з вирішенням праксеологічних професійно зорієнтованих ситуацій; здатність курсантів адекватно оцінювати рівень власної готовності до виконання професійних дій, що базується на самостійності в прийнятті рішень щодо використання засобів, методів військової діяльності; емоційно-вольовою стійкістю особистості курсантів. Критерієм особистісно-вольового компоненту досліджуваної готовності визначено: емоційно-вольова стійкість та активність курсантів ВА у змодельованих нестандартних ситуаціях професійної військової діяльності. Показниками цього компонента окреслено: адекватна самооцінка курсантами власного рівня сформованості праксеологічних умінь, здатність до його корекції (самоосвітня діяльність); усвідомлення особистої відповідальності за результати майбутньої професійної діяльності, що є основою для оволодіння стратегією «правильних», раціональних професійних дій; емоційно-вольова стійкість (вияв уміння протистояти реальній небезпеці, проявляти психологічну витривалість і стійкість, вольовими зусиллями долати негативні почуття і психічні стани), здатність до саморегуляції.

Виокремлення особистісно-вольового компоненту готовності до професійної діяльності майбутнього офіцера зумовлене певними чинниками. Зі стрімким розвитком професійної військової діяльності змінюються та оновлюються засоби та техніки бою, тому не можливо надати курсанту весь обсяг спеціальних фахових знань. По-друге, на основі аналізу наукової військово-педагогічної літератури встановлено, що дослідники довели ефективність застосування праксеологічного підходу як теоретико-методологічного орієнтира у формуванні здатності майбутніх фахівців до професійної самооцінки (Є. Уточкіна), самовдосконалення та саморегуляції (А. Фадеев). По-третє, кожен студент (курсант) ВА повинен усвідомлювати відповідальність за свої професійні дії, а відтак бути холоднокровним, емоційно стійким, вміти долати страх, що як підкреслює М. Фрунзе, є психологічно найважчою складовою дій офіцера під час виконання бойових завдань.

Усі компоненти досліджуваної готовності не є ізольованими, а перебувають у взаємодії, що забезпечує її інтегративний характер. Залежно від прояву сукупності визначених критеріїв і показників готовність курсантів ВА до професійної діяльності визначається певним рівнем. Термін «рівень» відображає діалектичний характер процесу розвитку певної властивості; як відношення «вищих» і «нижчих» ступенів розвитку структур будь-яких об'єктів або процесів; якісну дискретність, структурність процесу розвитку готовності та є показником цілісності, системності означеної якості, ступенем її розвитку.

Рівневий підхід дає змогу розглядати будь-який процес розвитку особистості як перехід від одного рівня до іншого, більш складного і якісно відмінного. Враховуючи співвідношення та ступінь вияву означених показників, сформованість готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності визначаємо за високим, достатнім, базовим і низьким рівнями.

Висновки і пропозиції. Отже, готовність майбутніх офіцерів до професійної діяльності проявляється як фундаментальна первинна умова успішного виконання будь-якої складного завдання. Формування готовності до діяльності починається з постановки мети на основі визначених потреб і мотивів (або усвідомлення курсантом поставленого перед ним завдання). Обов'язковим складником готовності є опанування курсантами комплексом знань, умінь, навичок та особистісних якостей майбутнього офіцера, що визначають компонентну структуру готовності. Усі компоненти досліджуваної готовності характеризуються певними ознаками (критеріями та показниками). Залежно від прояву сукупності визначених критеріїв і показників готовність майбутніх офіцерів до професійної діяльності визначається певним рівнем. У створенні, збереженні та відновленні стану готовності вирішальну роль відіграє те, що вона пов'язана з різними сторонами особистості майбутніх офіцерів.

Визначені компоненти готовності курсантів до майбутньої професійної діяльності інтегровані між собою внутрішніми зв'язками і є цільовими орієнтирами для добору педагогічних умов формування означеного досліджуваного феномену, що визначено перспективами наших подальших наукових розвідок.

Список літератури:

1. Бабанский Ю. К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований / Ю. К. Бабанский. – М. : Просвещение, 1982. – 187 с.
2. Беспалько В. П. Элементы теории управления процессом обучения. Ч. 2. Измерение качества процесса обучения / В. П. Беспалько. – М. : Из-во «Знание», 1971. – 72 с.
3. Георгієв В. М. Формування професійної компетентності майбутніх офіцерів високомобільних десантних військ у процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. / Георгієв Василь Михайлович. – Хмельницький, 2015. – 244 с.
4. Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : ИКЦ «МарТ», 2005. – 448 с.

5. Кузьмина Н. В. Методы исследования педагогической деятельности / Н. В. Кузьмина. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1970. – 211 с.
6. Лісніченко Ю. М. Підготовка майбутніх офіцерів до професійної діяльності в процесі вивчення фахових дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Лісніченко Юрій Михайлович. – Хмельницький, 2015. – 319 с.
7. Пелех Ю. В. Ціннісно-смисловий концепт професійної підготовки майбутнього педагога : монографія / Ю. В. Пелех ; ред. М. Б. Євтух. – Рівне : Тетіс, 2009. – 398 с.
8. Сластенин В. А. Педагогика: инновационная деятельность / В. А. Сластенин, Л. С. Подымова. – М. : ИЧП «Изд-во Магистр», 1997. – 308 с.
9. Словник-довідник з професійної педагогіки / ред.-упоряд. А. В. Семенова. – Одеса : Пальміра, 2006. – 272 с.
10. Торічний О. В. Теорія і практика формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання : монографія / О. В. Торічний. – Хмельницький : Вид-во Нац. академії Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2012. – 536 с.
11. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

Шабалдак А.В.
Одесская военная академия

КОМПОНЕНТЫ, КРИТЕРИИ, ПОКАЗАТЕЛИ И УРОВНИ ГОТОВНОСТИ КУРСАНТОВ ВОЕННОЙ АКАДЕМИИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ОСНОВЕ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАКСЕОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА

Аннотация
В статье проанализированы дефиниции понятий «компонент», «критерий», «показатель», «уровень». Определена структура готовности будущих офицеров к профессиональной деятельности по определенным критериям, которые будут служить своеобразными взаимодополняющими мостиками между всеми факторами исследуемого феномена; выделены компоненты, которые имеют соответствующие количественные проявления – показатели, которые освещают и раскрывают содержание процесса подготовки курсантов военной академии в профессиональной деятельности на основе реализации праксеологического подхода. Усовершенствована и конкретизирована сущность и содержание компонентов готовности будущих офицеров к профессиональной деятельности (мотивационно-ценностный, теоретико-содержательный, деятельностно-праксеологический, личностно-волевой), критерии (наличие мотивов и ценностных ориентаций к овладению необходимой совокупностью знаний, умений и навыков, обеспечивающих надлежащий уровень готовности будущих офицеров к выполнению профессиональной военной деятельности; проявление определенного уровня знаний, которые детерминируют теоретико-тактическую готовность студентов к решению профессиональных задач; проявление студентами профессиональных умений и навыков в процессе участия в смоделированных праксеологических ситуациях во время учебы в вузе; эмоционально-волевая устойчивость и активность курсантов в смоделированных нестандартных ситуациях профессиональной военной деятельности) по четырем уровням: высокому, достаточному, базовому, низкому.
Ключевые слова: готовность, готовность к профессиональной деятельности, критерий, компонент, показатель, уровень, курсанты военной академии, действие, результативность, эффективность, праксеологический подход.

Shabaldak A.V.
Odesa Military Academy

COMPONENTS, CRITERIA, INDICATORS AND LEVELS OF READINESS OF MILITARY ACADEMIES CADETS TO PROFESSIONAL ACTIVITY THROUGH THE IMPLEMENTATION OF PRAXEOLOGICAL APPROACH

Summary
The definition of the concepts of «component», «criterion», «indicator», «level» are analysed in the article. The structure of readiness of the future officers to professional activity according to certain criteria, which will serve as a kind of mutually reinforcing bridges between all the factors of the phenomenon under study is defined; the components that are relevant quantitative manifestations – indicators that light up and reveal the content of the process of preparation of military academy cadets within professional activities on the basis of realization of praxeological approach are identified. The nature and content of the components of future officers' readiness to professional activity (motivational and value, theoretical and substantional, activity and praxeological, personality-willed), criteria (the existence of motives and values to master the necessary set of knowledge and skills that will ensure appropriate level of future professional officers to perform military activity; expression of a certain level of knowledge that determine the theoretical and tactical readiness of students to solve professional tasks; demonstration of professional skills by students during participation in simulated praxeological situations during training at higher military educational establishments; emotional and volitional stability and activity of students of military academies in unusual situations of professional military activity) on four levels: high, adequate, basic, low are improved and specified.
Keywords: readiness, readiness to professional work, criterion, a component indicator, level, military academies, performance, effectiveness, efficiency, praxeological approach.

УДК 376.

УПРАВЛІННЯ ОЗДОРОВЧОЮ РОБОТОЮ В ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ЯК ЧИННИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Шовкопляс О.М.
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

У статті запропоновано бачення вирішення проблеми створення та керівництва системою оздоровчої діяльності в дошкільному навчальному закладі. Наголошується на важливості інститутів освіти, зокрема дошкільних навчальних закладів з питань виховання здорового покоління в контексті сталого розвитку держави. Обґрунтовується позиція щодо створення повноцінного здоров'язберігаючого середовища (простору) в сучасному дошкільному навчальному закладі через функціонування системи зі здоров'язбережувальної діяльності. Зроблено аналіз змісту та визначено основні заходи керівництва системою оздоровчої роботи в дошкільному навчальному закладі, визначено базові та конкретні підходи до її створення.
Ключові слова: дошкільний навчальний заклад, сталий розвиток, оздоровча робота, управління.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Здоров'я – найбільший дар природи. Людина отримала від природи надзвичайно досконалий організм прекрасної форми з універсальною стійкістю до труднощів життя: холоду і спеки, ран і отрут, страхів і нервових потрясінь, голоду та захворювань. З роками здоров'я все слабшає, а хвороб стає все більше. Кожна людина являє собою єдність двох протилежностей: здоров'я і захворювання. Стан здоров'я і стан хвороби можуть мати взаємоперебіг, причому в одних випадках цей перехід очевидний, в інших – прихований, і його можна виявити. Знання особливостей та тенденцій стану здоров'я населення, факторів, які на нього впливають, здійснення моніторингу є обов'язковою складовою наукового обґрунтування і визначення найбільш ефективної стратегії і тактики розвитку щодо збільшення середньої тривалості здорового життя населення. Це одне з основних завдань, що ставить перед собою держава, адже знання тенденцій здоров'я молодого покоління є важливим фактором процесі сталого розвитку.

Надзвичайно великий негативний вплив на здоров'я матерів і дітей, а отже, і майбутніх поколінь справляють промислові викиди підприємств хімічної, нафтохімічної, нафтопереробної та металургійної промисловості, радіаційно і пестицидно забруднені території. У районах функціонування хімічних виробництв надзвичайно складною є демографічна ситуація. Тут рівень захворюваності населення надто високий, як і кількість ускладнень під час вагітності та пологів, уроджених каліцтв, мертвонароджених тощо. Серед мешканців радіаційно і хімічно забруднених територій постійно зростає захворюваність на злоякісні новоутворення.

Відтак можна дійти висновку, що екологічна проблема є не стільки природоохоронною, скільки соціально-економічною. Адже йдеться про нормальні умови життя та здоров'я людини. Тому необхідно вживати рішучих і невідкладних заходів на всіх рівнях управління – загальнодержавному, регіональному та локальному. Глобальна за своєю суттю ресурсо-екологічна проблема має розв'язуватися кожною державою залежно від її природно-екологічних і соціально-економічних особливостей [1].

Проблема Вивчення динаміки захворюваності населення України, найважливіших демографічних показників за останні 20-25 років дає підстави стверджувати: негативний вплив різних чинників навколишнього природного середовища на здоров'я людини в усіх випадках є комплексним.

Унаслідок погіршення демографічних показників, насамперед зменшення приросту та підвищення рівня захворюваності населення, відбувається його старіння і тимчасово втрачається працездатність, зростають витрати на медичне обслуговування. А це значною мірою послаблює трудовий потенціал держави. Все це негативно позначається на відтворювальних процесах як в економіці, так і в суспільстві.

У контексті сказаного принципове і фундаментальне значення мала Конференція ООН з питань навколишнього середовища і розвитку, яка відбулася 1992 р. в м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія). Саме на ній було одностайно проголошено, що основою розв'язання гострих соціально-економічних і ресурсо-екологічних проблем є перехід до моделі сталого розвитку. Концепція сталого розвитку економіки визнана світовою спільнотою народів домінантною ідеологією розвитку людської цивілізації у XXI ст., стратегічним напрямом забезпечення матеріального, соціального і духовного прогресу суспільства. Необхідність переходу на модель сталого розвитку всіх країн світу об'єктивно зумовлена демографічним «вибухом», сучасною науково-технічною революцією, а також нинішнім кризовим станом земної біосфери, істотним зниженням її відновлювальних, відтворювальних і асиміляційних можливостей унаслідок надмірних антропотехногенних навантажень на природу [3].

Нагальною потребою XXI століття є формування такого способу життя, який склав би основу довготривалого ощадливого розвитку людства, а отже, забезпечення сталого національного розвитку.

Кожен аспект цієї глобальної проблеми неможливо вирішити одномоментно, підходів має бути багато у всіх сферах життєдіяльності держави. І одним з ключових у вирішені цих глобальних питань інститутів є система освіти, починаючи з дошкільних навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. З огляду на вищезазначене актуальним стає підготовка майбутніх фахівців на принципах сталого розвитку до формування здорового спосо-

бу життя підростаючого покоління. Можливою стає здоров'язбережувальна складова професійної підготовки майбутніх фахівців освітньої галузі, адже одним із стратегічних завдань сталого розвитку є зміцнення фізичного здоров'я нації.

У зв'язку з визначеною виникає нагальна потреба в оздоровленні дошкільників. Оздоровчий ефект може викликати вплив біологічних і соціально-економічних факторів на патології у дітей. Так, оптимізація рухової активності у дошкільних закладах підвищує стійкість організму до несприятливих умов навколишнього середовища та зростаючого обсягу навчально-виховного навантаження.

Отже, використовуючи оздоровчий ефект вищевказаних факторів можна позитивно впливати на ріст, розвиток, ступінь резистентності організму, тобто керувати станом здоров'я.

Завданням статті є обґрунтування позиції щодо створення повноцінного здоров'язберігаючого середовища (простору) в сучасному дошкільному навчальному закладі через функціонування системи зі здоров'язбережувальної діяльності. Зробити аналіз змісту та визначити основні заходи керівництва системою оздоровчої роботи в дошкільному навчальному закладі.

У системі управління станом здоров'я можна виділити такі напрями:

1. Отримання статистичних показників про стан здоров'я дошкільників.
2. Установлення причинно-наслідкових зв'язків з ведучими факторами, що формують здоров'я дитячого населення.
3. Здійснення санітарного нагляду в дитячих дошкільних закладах на основі гігієнічних норм і правил, які існують.
4. Розробка комплексу профілактичних заходів та реалізація цих заходів шляхом впливу на навколишнє середовище та на організм.

Пріоритетним напрямом діяльності будь-якого дошкільного навчального закладу є створення умов для збереження психічного і фізичного здоров'я кожної дитини, забезпечення емоційного благополуччя дітей, надання педагогічної підтримки для збереження і розвитку індивідуальності кожної дитини [2]. Все це являє собою здоров'язберігаюче середовище ДНЗ чи, можна сказати, здоров'язберігаючий простір.

Здоров'язберігаюче середовище – це гнучка система, що розвивається та не гнітить дитину, основу якої становить емоційно – комфортне середовище перебування і сприятливий режим організації життєдіяльності дітей.

Здоров'язберігаючий простір на сучасному етапі розглядається як комплекс соціально-гігієнічних, психолого-педагогічних, морально-етичних, екологічних, фізкультурно-оздоровчих, освітніх системних заходів, що забезпечують дитині психічне і фізичне благополуччя, комфортне, морально-етичне та побутове середовище в сім'ї та дошкільному закладі.

Тобто для створення повноцінного здоров'язберігаючого середовища (простору) в сучасному ДНЗ має функціонувати система здоров'язбережувальної діяльності.

Поняття «система» означає щось ціле, що складається з частин, або певний порядок. Щодо здоров'язбережувальної діяльності це поняття означає поєднання заходів різної спрямованості, які мають загальну стратегічну мету. У нашому випадку такою метою є збереження та зміцнення здоров'я вихованців дошкільного навчального закладу для забезпечення сталого розвитку.

Система оздоровчої роботи передбачає певний порядок здійснення оздоровчих заходів у різних напрямках діяльності дошкільного закладу: педагогічної, лікувально-профілактичної, побутової. Крім того, система оздоровчої роботи включає ряд заходів аналітико-прогностичного, діагностичного та контрольного плану, а також санітарно-гігієнічну просвітницьку діяльність серед вихованців та їх батьків. Обов'язковою частиною системи оздоровчої роботи в дошкільному закладі є також діяльність адміністрації щодо створення відповідної матеріально-методичної бази й підвищення кваліфікації персоналу.

Аналізуючи зміст системи оздоровчої роботи в дошкільному навчальному закладі, ми можемо класифікувати її основні заходи таким чином:

- заходи аналітико-діагностичного характеру;
- стратегічне і тактичне планування оздоровчої роботи;
- заходи щодо створення, оновлення і поповнення матеріально-методичної бази і підвищення кваліфікації співробітників;
- заходи щодо контролю реалізації системи оздоровчої роботи;
- заходи щодо забезпечення загально гігієнічних вимог утримання дітей в дошкільному навчальному закладі;
- заходи щодо забезпечення санітарно-епідеміологічних вимог;
- заходи по забезпеченню техніки безпеки побутовою, ігровою та освітньої діяльності дітей;
- заходи по забезпеченню психологічної безпеки дітей в період їх перебування в дошкільному закладі;
- спеціальні медичні заходи;
- лікувально-профілактичні заходи;
- педагогічні заходи;
- санітарно-просвітницькі заходи тощо.

Класифікуючи всі заходи подібним чином колективу дошкільного навчального закладу буде простіше здійснювати планування і реалізацію основних напрямів оздоровчої роботи, дійсно перетворюючи її на систему.

На нашу думку, для більш чіткого та зрозумілого застосування засобів оздоровчої роботи (особливо для молодих фахівців) потрібно навести змістовну характеристику основних груп заходів оздоровчої роботи в дошкільному закладі.

Метою проведених заходів аналітико-діагностичного плану є одержання відповіді на наступні питання:

- Чи існує в дошкільному навчальному закладі система оздоровчої роботи?
- Які її сильні і слабкі сторони?
- Чи є прогалини в системі оздоровчої роботи?
- Створена відповідна матеріально-методична база?
- Чи існує в установі система оцінки оздоровчої діяльності і яка її ефективність?

Для відповіді на ці та інші можливі питання використовуються відповідні аналітико-діагностичні методики, а також аналіз фактичних даних, показники захворюваності дітей тощо.

Заходи зі стратегічного і тактичного планування допомагають розробити або вдосконалити систему оздоровчої роботи на основі аналітико-діагностич-

них даних та визначити пріоритетні цілі і завдання в інших напрямках оздоровчої діяльності. Результатом реалізації цих заходів має стати розробка базової і профільних оздоровчих програм.

Реалізація будь-якої програми починається з її матеріально-методичного забезпечення. Завжди потрібні додаткові фінанси: в одному випадку, наприклад, на оплату фахівців (масажист, фізорг тощо), в іншому – на купівлю обладнання, в третьому – на навчання чи перепідготовку фахівців у різних центрах тощо. Іноді, наприклад, є штатні ставки, але немає фахівців або є і штати, і приміщення, і обладнання, але немає методичного забезпечення діяльності. Під методичним забезпеченням розуміємо, по-перше, наявність затверджених програм оздоровчої роботи та методичних вказівок до їх реалізації.

Можна розробити унікальну програму оздоровчої діяльності, мати матеріальні можливості і підготовлений персонал, але при цьому ефективність оздоровчої роботи буде незначна. Подібне відбувається в тому випадку, якщо система оздоровчої роботи в дошкільному навчальну закладі некерована і реалізація її заходів за основними напрямами діяльності не контролюється. Саме тому система оздоровчої роботи повинна містити блок заходів контролю її реалізації. До цих заходів відносять насамперед моніторинг здоров'я і фізичного виховання дітей, який, у свою чергу, включає і контроль процесу діяльності, і контроль її результатів.

Заходи щодо забезпечення загально гігієнічних вимог утримання вихованців реалізуються у відповідності з діючими в України щодо дошкільних установ нормативними документами. До них відноситься здійснення планових заходів щодо створення відповідних умов утримання дітей, а також заходи з контролю дотримання цих умов, наприклад норм освітленості, розмірів меблів, проведення вологого прибирання за відповідним графіком, забезпечення дітей предметами особистої гігієни тощо.

Заходи щодо забезпечення санітарно-епідеміологічних вимог стосуються попередження проникнення і поширення інфекційних захворювань дітей, а також харчових розладів і отруєнь. Їх зміст і послідовність базуються на відповідних інструкціях щодо діяльності персоналу (наприклад, дотримання правил миття посуду або приготування їжі). До основних з подібних заходів відносяться жорсткий контроль і матеріальне забезпечення (наприклад, своєчасний ремонт обладнання, придбання миючих засобів).

Заходи щодо забезпечення техніки безпеки під час різної діяльності дітей спрямовані в першу чергу на попередження дитячого травматизму та нещасних випадків. До них, наприклад, відносяться: закріплення фізкультурного обладнання та меблів, недоступність електроприладів для дітей, огорожа батарей, використання сертифікованих іграшок тощо. Загальним керівництвом до розробки комплексу подібних заходів є вимоги пожежної безпеки і техніки безпеки, а також інструкції з охорони життя і здоров'я дітей.

Комплекс заходів щодо забезпечення психологічної безпеки дітей під час їх перебування в дошкільному закладі повинен включати: систему роботи з попередження психоемоційного напруження; систему вимог до організації міжособистісного спілкування дітей; створення «розділених» ігрових зон; правила для дитячого співтовариства. Крім того, в дошкільному навчальному закладі повинні бути створені умови для реалізації основних гуманістичних принципів виховання: безперешкодного відправлення дітьми своїх природних потреб і в першу чергу потреби в русі; забезпечення дітям свободи вибору і волевиявлення; безоцінного підходу до дітей з боку педагогів; дієвої любові; взаємовіддачі. Ці умови певною мірою створюються прийнятими в колективі правилами спілкування дорослих з дітьми в процесі освітньої та побутової діяльності.

До спеціальних медичних заходів ставляться такі, наприклад, як щорічна диспансеризація, планові медичні обстеження, щеплення, оцінка фізичного розвитку, фізіотерапевтичні процедури за медичними показаннями, лікувальна фізкультура і лікування зору, гастроентерологічних та інших захворювань в установах компенсуючого типу.

Однією з найбільших груп заходів є лікувально-профілактичні. До них відносяться: заходи щодо профілактики сезонних ГРВІ і грипу; вітамінізацію харчування, загартовуючі процедури, фітотерапія та ін.

До заходів педагогічного циклу відносяться, насамперед, фізкультурна діяльність чітко вираженої оздоровчої спрямованості, здоров'язберігаючої педагогічної технології, придбання дітьми елементарних знань про свій організм, умінь описувати своє фізичне самопочуття, вимірювати пульс, частоту дихання, а також виховання навичок здорового способу життя. До цієї ж групи заходів можна віднести деякі види психотерапії, наприклад арттерапію, казкотерапію, дитячий психологічний практикум та інші, подібні заходи психологічної спрямованості.

Санітарно-просвітницькі заходи організовуються як для вихованців та їхніх батьків, так і для персоналу дошкільного навчального закладу. Головною їх метою є виявлення та пропаганда кращого досвіду сімейного виховання і здорового способу життя сімей вихованців. Основними формами санітарно-просвітницької роботи є: соціально-гігієнічний скринінг сім'ї; організація зустрічей і бесід батьків з відповідними фахівцями; навчання батьків догляду за хворою дитиною, процедурам профілактики інфекційних захворювань, попередження побутового дитячого травматизму. Невід'ємною частиною подібної роботи є оформлення наочної агітації та організація бібліотеки зі спеціальною літературою.

Якщо звернутися до історії питання, то мусимо зазначити, що традиційно до оздоровчої роботи в дошкільному закладі відносять лікувально-профілактичну роботу. Подібна тенденція спостерігається і в наш час. Поки ще не так багато дошкільних закладів, в яких створена та реалізується цілісна система оздоровчої роботи. Але якщо раніше до лікувально-профілактичній роботи відносили тільки вузькоспеціалізовані заходи медичного плану (наприклад, спеціальні процедури в періоди карантинів), то в наступні роки вона стала включати процедури загартування, вітамінізацію і фітотерапію тощо. Іншими словами, її зміст істотно збагатився.

На межі XX-XXI століть став активно використовуватися термін «здоров'язберігаючі педагогічні технології», під яким розуміли забезпечення оптимальних фізичних та інтелектуально-емоційних

навантажень під час здійснення освітнього процесу та психологічної безпеки дітей, а також придбання ними елементарних знань про будову і функції свого організму і відповідному догляді за ним. До оздоровчої діяльності став активніше підключатися педагогічний персонал. В даний час все більшого значення надається заходам психологічної спрямованості (обладнання «сенсорних» кімнат тощо).

У зв'язку з появою різних здоров'язберігаючих технологій та включенням їх у практику роботи дошкільних навчальних закладів виникає питання: «А чи є подібне об'єднання медичних, профілактичних, психолого-педагогічних заходів системою оздоровчої роботи?» Позитивним може бути відповідь тільки в тому випадку, якщо сукупність оздоровчих заходів реалізується на основі загальних норм, правил і принципів, що регламентують цю діяльність. Іншими словами, якщо в садочку розроблена базова оздоровча програма, яка попереджає стихійність і впорядковує оздоровчу і супутню їх діяльність, відповідно до виявлених пріоритетами, то можна говорити, що в ньому створена система оздоровчої роботи. Слід зазначити, що тільки при такому підході можна оптимізувати оздоровчу діяльність, а також успішно розробляти і впроваджувати інноваційні здоров'язберігаючі технології.

Необхідно відзначити, що в 90-ті роки XX століття оздоровчій роботі в дошкільному навчальному закладі приділяли набагато більше уваги і робили це на професійному рівні. Саме в цей час були розроблені теоретико-методологічні підходи до організації роботи з частохворіючими дітьми (І. Пуртов) Велика увага приділялася оптимізації фізичного виховання та розробці фізкультурних занять оздоровчої спрямованості (Ю. Змановский) [4]. Багато чого з напрацювань минулих років використовується в практиці дошкільної освіти і в даний час. Однак слід зазначити, що зараз характеризується більшою мірою «модою» на оздоровчу діяльність, ніж серйозною повсякденною роботою, заснованою на прогностичному аналізі здоров'я вихованців. І як наслідок цього, ми спостерігаємо погоню дошкільних закладів за інноваційними оздоровчими технологіями. Багато з них намагаються впроваджувати інноваційні оздоровчі програми, запропоновані різними авторами та науковими колективами, але при цьому значного поліпшення здоров'я і фізичного розвитку дітей не відзначається. Причина полягає в тому, що при впровадженні інноваційних оздоровчих технологій керівник дошкільного закладу не враховує суб'єктивну готовність свого колективу до їх реалізації. Непродумані і необґрунтовані спроби адаптації цих технологій до умов і можливостей дошкільного закладу нерідко призводять до спотворення суті самої технології, а, отже, не дають очікуваних результатів. У зв'язку з цим логічно припустити, що розробка системи оздоровчої роботи повинна здійснюватися кожним закладом самостійно з урахуванням можливостей дошкільного навчального закладу на основі наукових підходів і перевіреної практики.

Розробка системи оздоровчої роботи в сучасному дошкільному закладі не виключає використання як традиційних, так і інноваційних технологій. Але в останньому випадку керівнику слід захистити своїх вихованців від використання оздоровчих технологій, які не пройшли належної апробації і не мають рецензій авторитетних в цій області експертів. Крім того, реалізована в установі система оздоровчої роботи повинна бути зрозумілою не тільки педагогічному колективу, а й батькам і повністю відповідати сподіванням останніх.

При розробці системи оздоровчої роботи педагогічному колективу та його керівнику слід постійно пам'ятати про те, що здоров'я підростаючого покоління входить у спектр національних інтересів України. Крім того, колектив дошкільного навчального закладу повинен знати, що його робота щодо збереження та зміцнення здоров'я дітей – це довгострокова інвестиція держави в сім'ю, яка буде повернена у вигляді повноцінних громадян суспільства, здатних збільшити його добробут та сталий розвиток.

Отримавши уявлення про сенс і зміст поняття «система оздоровчої роботи», ми маємо визначити головні підходи до її створення у сучасному дошкільному навчальному закладі.

Базові тези створення системи оздоровчої роботи:

1. Загальна спрямованість системи оздоровчої роботи повинна бути задана політикою держави у сфері дошкільної освіти та сталого розвитку.

2. Система оздоровчої роботи повинна базуватися на нормативно-правових документах, що регламентують діяльність дошкільного закладу щодо збереження та зміцнення здоров'я, а також фізичного виховання дітей.

3. Система оздоровчої роботи повинна знайти відображення в Статуті дошкільного освітнього закладу і бути представлена в програмному документі.

4. Система оздоровчої роботи повинна стосуватися всіх напрямів діяльності ДНЗ, так чи інакше пов'язаних з необхідністю забезпечення здоров'я та безпеки вихованців.

5. Система оздоровчої роботи повинна базуватися на чітких показниках її ефективності.

Визначення базових підходів само по собі ще не є системою оздоровчої роботи, але воно дозволяє керівнику та педагогічному колективу глибше осмислити її сутність і впритул підійти до створення базової оздоровчої програми, завдяки якій, система оздоровчої роботи буде технологізувати, а, отже, можна реалізуватись в конкретних умовах конкретного дошкільного навчального закладу.

Система оздоровчої роботи може бути традиційною, а може включати інноваційні компоненти. Зрозуміло, не можна вводити інноваційні компоненти, якщо в дошкільному закладі не освоєні або неякісно реалізуються традиційні. Наприклад, залишає бажати кращого якість догляду за дітьми, дотримання санітарно-гігієнічного режиму, режиму життєдіяльності дітей тощо. Іноді для зниження захворюваності дітей буває цілком достатнім дотримання режиму перебування дітей на свіжому повітрі, забезпечення нормативів рухової діяльності, посилення контролю дотримання санепідрежиму та якістю приготування їжі. Іншими словами, поки в ДНЗ не будуть якісно відпрацьовані традиційні оздоровчі технології і не буде налагоджений дієвий контроль за їх дотриманням, говорити про інноваційні підходи не має сенсу. Ніякі фізіотерапевтичні комплекси та інші процедури не дадуть належного ефекту, якщо приміщення практично не провітрюються, необґрунтовано знижено час перебування дітей на свіжому повітрі, харчування організоване, як у казармі, та інші недоліки.

Інноваційні підходи до створення системи оздоровчої роботи можуть здійснюватися тільки в тому садочку, де забезпечуватиметься їх бездоганне нормативне функціонування і, насамперед, налагоджений якісний догляд за дітьми. Інноваційні підходи потрібні для того, щоб розкрити внутрішні резерви дошкільного навчального закладу та його колективу щодо забезпечення здоров'я та фізичного розвитку дітей.

Визначивши базові підходи при створенні системи оздоровчої роботи в ДНЗ можна окреслити і більш конкретні:

1. Постановка базової мети, заради якої створюється система оздоровчої роботи.
2. Визначення пріоритетних напрямів в оздоровчій діяльності конкретного дошкільного навчального закладу.
3. Визначення базових умов функціонування системи оздоровчої роботи.
4. Вказівка очікуваних результатів оздоровчої діяльності.
5. Постановка конкретних завдань, які покроково ведуть до досягнення мети і очікуваних результатів.
6. Визначення базових принципів і методів, відповідно до яких буде здійснюватися оздоровча діяльність ДНЗ.
7. Визначення структури системи оздоровчої роботи.
8. Відбір основного змісту оздоровчої роботи.
9. Визначення показників ефективності.
10. Програмування оздоровчої діяльності (розробка базової і профільних оздоровчих програм) на основі певної мети, завдань, принципів і основного змісту.
11. Визначення основних методів управління реалізацією оздоровчих програм і технологій.

Програмування оздоровчої діяльності є важливим етапом створення системи оздоровчої роботи в ДНЗ. Розрізняють такі види оздоровчих програм: базову, профільну та інноваційну.

Базова програма включає всі напрями діяльності дошкільного навчального закладу у комплексі забезпечення здоров'я і повноцінного фізичного виховання дітей, а також їх безпеки під час перебування в садочку. Вона розробляється в повній відповідності з нормативно-інструктивними вимогами до забезпечення здоров'я дітей. Відповідно складається з кількох розділів: інформаційно-аналитичного, проектно-технологічного (що включає і лікувально-профілактичні та здоров'язберігаючі педагогічні технології), ресурсного забезпечення та управління якістю оздоровчої діяльності.

Інформаційно-аналітичний розділ повинен містити дані про результати роботи по зниженню захворюваності, стану здоров'я дітей/дані соціально-гігієнічного скринінгу сім'ї, а також про рівень професіоналізму колективу і наявних умов утримання дітей.

Проектно-технологічний розділ включає блок парціальних оздоровчих технологій.

Розділ «Ресурсне забезпечення» включає заходи щодо створення і модернізації умов оздоровчої діяльності, оновлення матеріально-методичної бази, заходи щодо підвищення кваліфікації колективу та залученню інвестицій.

Розділ «Управління якістю оздоровчої діяльності» представляє систему контролю та оцінки результативності оздоровчої діяльності в дошкільному навчальному закладі.

Базова оздоровча програма за змістом є і тактичним і стратегічним інструментом управління реалізацією оздоровчих технологій. Завдяки її наявності установа здатна розробити повний цикл оздоровчої діяльності, а також позначити і реалізувати приховані резерви ДНЗ і вступити на інноваційний шлях розвитку оздоровчих технологій. Але основна її перевага полягає в тому, що вона забезпечує вивіреність кожного кроку в забезпеченні зміцнення здоров'я дітей.

Профільна оздоровча програма розробляється в закладах компенсуючого та комбінованого типу. Вона принципово не відрізняється від базової оздоровчої програми, але включає ще й лікувальний блок (наприклад, в установах для дітей з порушеннями зору, слуху тощо).

Інноваційна оздоровча програма включає систему нетрадиційних підходів до оздоровчої практики, які отримали позитивну експертну оцінку. Інноваційні технології оздоровлення, на наш погляд, можуть використовуватися тільки в тих дошкільних навчальних закладах, які мають успішний досвід традиційних оздоровчих практик. Інноваційна оздоровча програма передбачає або впровадження нових технологій, розроблених наукою і практикою, або власну їх розробку та апробацію. У цьому випадку ДНЗ необхідно отримати офіційний дозвіл на подібну діяльність, оскільки все, що відноситься до здоров'я вихованців, не може здійснюватися виключно за власною ініціативою, без належного контролю. Розробка оздоровчої програми починається тільки після визначення базових підходів до створення системи оздоровчої діяльності. Система зазвичай представляється у вигляді моделі, а її графічне зображення є основою для розробки оздоровчої програми.

У відповідності з розробленою ідеальною моделлю системи оздоровчої роботи проводиться збір необхідної інформації: про стан здоров'я і фізичного розвитку вихованців; про якість діяльності персоналу в напрямку забезпечення здоров'я дітей, про наявність відповідних умов, якості контролю тощо. Крім того, необхідно зробити порівняльний аналіз результативності оздоровчої діяльності з результатами інших дошкільних навчальних закладів, а також оцінити рівень захворюваності в цьому конкретному дошкільному закладі з середніми показниками по району чи місту. В процесі збору та обробки подібної інформації виявляються сильні і слабкі сторони діяльності дошкільного навчального закладу та серйозні прогалини у вирішенні проблем забезпечення здоров'я дошкільнят.

Потім можна згрупувати оздоровчі заходи за певними ознаками, наприклад, профілактичні, діагностичні, лікувальні тощо. Згруповані заходи є частковими програмами, завдяки яким реалізується певний напрям оздоровчої діяльності. Кожен напрямок оздоровчої роботи вирішує цілком конкретні завдання. Тому, перш ніж структурувати зміст кожного розділу програми, важливо продумати блок завдань.

Після того як програма в цілому буде «зібрана», необхідно в якості додатку до неї, скласти план оздоровчої роботи на поточний рік. Це пов'язано з тим, що програма повинна враховувати не тільки актуальні (сьогоднішні) можли-

вості дошкільного закладу, але також і майбутні. Тому програма і має стратегічний характер.

Наприклад програму можна оформити за такою структурою:

1. Вихідні дані про ДНЗ;
2. Вихідні дані про педагогічний колектив;
3. Пояснювальна записка (обґрунтування актуальності оздоровчої програми цілі, завдання, принципи та очікувані результати);
4. Розділи програми;
5. План роботи на поточний рік;
6. Аналітико-діагностичні методики.

Кількість розділів може бути іншою, у залежності від потреби конкретного ДНЗ.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Дуже важливо, щоб створена в ДНЗ система роботи та технології, що використовуються, мали оздоровчу спрямованість, а здоров'язбережувальна діяльність у результаті сформувала б у дитини стійку мотивацію до здорового способу життя, повноцінний та неускладнений розвиток, що є запорукою сталого розвитку суспільства.

Таким чином, сучасні підходи до організації оздоровчої роботи направлені на створення емоційно-комфортних умов перебування дитини в ДНЗ і спонукають до фізичного, духовного та соціального благополуччя, що і є передумовою сталого розвитку покоління.

Стратегію реалізації здоров'язбережувальних технологій в межах системи оздоровчої роботи вбачаємо в такій організації освітнього процесу на всіх його рівнях, при якій якісне навчання, розвиток та виховання відбувається без шкоди для здоров'я. Вирішення цього завдання дозволить вирішити і наступні: формування та зміцнення, виховання культури здоров'я дітей та збереження здоров'я педагогів.

Список літератури:

1. Висоцька О. Є. Освіта для сталого розвитку [Текст]: науково-методичний посібник / О. Є. Висоцька. – Дніпропетровськ : РоялПринт, 2011. – 200 с.
2. Лисицын Ю.П., Полунина Н.В. Здоровый образ жизниребёнка / Ю.П. Лисицын, Н.В. Полунина.- М.: из-во "Знание" РСФСР, 1984. – 40 с.
3. Мандров С.И., Жданова Л.А., Сергеева М.А. и др. // Экология и здоровьечеловека: Сб. науч. тр. – Иваново, 1995. – С. 67–69.
4. Формування здорового способу життя: Навч. посібн. для слухачів курсів підвищення кваліфікації державних службовців / О. Яременко, О. Вакуленко, Л. Жаліло, Н. Комарова та ін. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 232 с.

Шовкопляс О.Н.
Глуховский национальный педагогический университет
имени Александра Довженко

УПРАВЛЕНИЕ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЙ РАБОТОЙ В ДОШКОЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Аннотация
В статье предложено видение решения проблемы создания и руководства системой оздоровительной деятельности в дошкольном образовательном учреждении. Отмечается важность институтов образования, в частности дошкольных образовательных учреждениях по вопросам воспитания здорового поколения в контексте устойчивого развития государства. Обосновывается позиция создания полноценной здоровьесберегающей среды (пространства) в современном дошкольном образовательном учреждении через функционирование системы с здоровьесберегающей деятельности. Сделан анализ содержания и определены основные меры руководства системой оздоровительной работы в дошкольном образовательном учреждении, определены базовые и конкретные подходы к ее созданию.
Ключевые слова: дошкольное образовательном учреждении, устойчивое развитие, оздоровительная работа, управление.

Shovkoplias O.M.
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

MANAGEMENT HEALTH WORK IN PRESCHOOLS AS A FACTOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Summary
In the article, the vision of solving the problem of creation and management of health systems in a preschool educational institution is proposed. Stressed the importance of educational institutions, including preschool ones for the education of healthy generation in the context of the state sustainable development. Grounded a position on the creation of full healthy environment (space) in the modern preschool educational institution through the system of health saving activities. The analysis of the content is made and the main measures of management of the system of health work in the preschool educational institution are determined; defined the basic and specific approaches to its creation.
Keywords: pre-school, sustainable development, health work and management.

НАШІ АВТОРИ

1. **Абрамчук Анжеліка Романівна** – магістр Національного університету «Львівська політехніка»
2. **Аксьонова Олена Петрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри реабілітаційної педагогіки та здорового способу життя КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» ЗОР
3. **Ананьян Еліна Львівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету
4. **Багрій Марія Григорівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології факультету слов'янської філології та журналістики Таврійської академії (структурний підрозділ) Кримського федерального університету імені В.І. Вернадського
5. **Базилевич Наталія Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
6. **Бандрівський Юрій Любомирович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри дитячої стоматології Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського
7. **Банний Олександр Олександрович** – кандидат технічних наук, асистент кафедри надійності техніки Національного університету біоресурсів і природокористування України
8. **Башкірова Наталія Вадимівна** – магістр Національного університету харчових технологій
9. **Башук Володимир Вікторович** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри філософії та політології Львівського державного університету внутрішніх справ
10. **Беженар Наталія Вячеславівна** – магістр Одеської державної академії будівництва і архітектури
11. **Бенюк Олеся Богданівна** – кандидат філософських наук, викладач кафедри філософії Київського національного університету культури і мистецтв
12. **Бєлоусова Наталія Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту туризму Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
13. **Бізюк Людмила Іванівна** – завідувач відділення, викладач-методист Гірничого коледжу Державного вищого навчального закладу «Криворізький національний університет»
14. **Біліченко Володимир Петрович** – аспірант, заступник директора з навчальної роботи Канівського коледжу культури і мистецтв Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
15. **Бобирєв Володимир Євгенович** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри здоров'я людини та фізичного виховання Донбаського державного педагогічного університету
16. **Богдан Наталія Михайлівна** – аспірант кафедри пропедевтики внутрішніх хвороб і терапії Одеського національного медичного університету
17. **Боднарчук Михайло Максимович** – кандидат юридичних наук, адвокат, м. Івано-Франківськ
18. **Бохонько Євген Олександрович** – аспірант Хмельницького національного університету
19. **Бугаєвський Костянтин Анатолійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації та здоров'я Інституту здоров'я, спорту та туризму Класичного приватного університету, м. Запоріжжя
20. **Бузулук Ольга Степанівна** – магістр журналістики, асистент кафедри соціальних комунікацій Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
21. **Буряк Наталія Борисівна** – аспірант кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
22. **Винарчик Лілія Володимирівна** – старший викладач кафедри кадастру територій Національного університету «Львівська політехніка»
23. **Вислоух Сергій Петрович** – кандидат технічних наук, доцент, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
24. **Висоцька Роксолана Романівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
25. **Волох Наталія Генріхівна** – асистент кафедри фізичної реабілітації, спортивної медицини, фізичного виховання і здоров'я Запорізького державного медичного університету
26. **Воробйова Людмила Василівна** – кандидат економічних наук, доцент, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
27. **Ворон Неля Михайлівна** – студент факультету природничої і фізико-математичної освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
28. **Гавран Володимир Ярославович** – доцент кафедри менеджменту організацій Національного університету «Львівська політехніка»
29. **Гавран Мар`яна Іванівна** – доцент кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
30. **Гавриш Тетяна Володимирівна** – кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри технологій переробних і харчових виробництв Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка
31. **Галкін Андрій Сергійович** – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри транспортних систем і логістики Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
32. **Галясний Іван Володимирович** – аспірант кафедри технологій переробних і харчових виробництв Харківського національного технічного університету сільського господарства імені

33. **Гапонцева Оксана Володимирівна** – асистент кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
34. **Голікова Тетяна Петрівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу Національного університету харчових технологій
35. **Голодна Анастасія Сергіївна** – студентка Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
36. **Голоядова Тетяна Олексіївна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія»
37. **Голуб Олена Михайлівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету
38. **Городецька Тетяна Едуардівна** – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри державних фінансів Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
39. **Гречуха Леся Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики Черкаського державного технологічного університету
40. **Гринюк Олег Юрійович** – кандидат географічних наук, асистент кафедри географії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка
41. **Грицишина Марія Володимирівна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету
42. **Губар Анатолій Миколайович** – ад'юнкт кафедри організації медичного забезпечення збройних сил Української військово-медичної академії
43. **Губар Юрій Петрович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри кадастру територій Національного університету «Львівська політехніка»
44. **Гудима Юлія Петрівна** – викладач Київського національного лінгвістичного університету
45. **Гук Зоряна Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології Львівського національного університету імені Івана Франка
46. **Гулей Ольга Володимирівна** – старший викладач кафедри образотворчого мистецтва, історії, теорії музики та художньої культури Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
47. **Гулько Олександра Романівна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри кадастру територій Національного університету «Львівська політехніка»
48. **Гутник Ксенія Юріївна** – студентка факультету германської філології Київського національного лінгвістичного університету
49. **Даналакій Олег Григорович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологічного обладнання машин і механізмів Чернівецького факультету Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
50. **Даниленко Анатолій Васильович** – здобувач кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ
51. **Демчик Іван Михайлович** – студент Ужгородського національного університету
52. **Дерев'янко Наталія Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дизайну Хортицької національної академії
53. **Деяк Юрій Михайлович** – викладач Київського медичного коледжу № 3
54. **Дзюбенко Олена Володимирівна** – кандидат біологічних наук, старший викладач кафедри географії, екології та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
55. **Дичко Владислав Вікторович** – доктор біологічних наук, профессор, завідувач кафедри здоров'я людини та фізичного виховання Донбаського державного педагогічного університету
56. **Дишко Олеся Леонідівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризму ПВНЗ «Академія рекреаційних технологій і права
57. **Доля Костянтин Вікторович** – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри ГІС, оцінки землі та нерухомого майна Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
58. **Доманчук Дар'я Сергіївна** – аспірантка кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету
59. **Дроф'як Надія Іванівна** – асистент кафедри іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка
60. **Дугіна Катерина Валентинівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри технологій переробних і харчових виробництв Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка
61. **Євтушенко Наталія Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
62. **Зарицька Валентина Василівна** – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Класичного приватного університету, м. Запоріжжя
63. **Золотопуп Юлія Миколаївна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури

64. **Іванова Ірина Борисівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту соціально-культурної діяльності Харківської державної академії культури
65. **Ільницька Анна Вікторівна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
66. **Каданер Оксана Вадимівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
67. **Казанцева Катерина Анатоліївна** – аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка
68. **Калічак Ірина Іванівна** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
69. **Качан Ганна Миколаївна** – здобувач кафедри управління персоналом та економіки праці Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
70. **Кашуба Олександра Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
71. **Клітинська Оксана Василівна** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри стоматології дитячого віку Ужгородського національного університету
72. **Коваленко Дарія Олександрівна** – аспірант кафедри регіональної політики та політичної географії Санкт-Петербурзького державного університету
73. **Коваленко Оксана Юріївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та іноземної філології Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
74. **Ковальчук Інна Валентинівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії, теорії держави і права та державного будівництва Білоцерківського національного аграрного університету
75. **Козачишина Тамара Олександрівна** – аспірантка Національної академії державного управління при Президентові України
76. **Колишкіна Алла Петрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної і початкової освіти Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
77. **Колодежний Валерій Ананійович** – старший викладач кафедри динаміки і міцності машин та опору матеріалів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
78. **Конак Євгенія Іванівна** – студентка Одеського національного політехнічного університету
79. **Косенко Андрій Володимирович** – магістр з гірництва, аспірант, асистент кафедри підземної розробки родовищ корисних копалин Криворізького національного університету
80. **Котречко Олексій Олексійович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри надійності техніки Національного університету біоресурсів і природокористування України
81. **Кочукова Наталія Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
82. **Кравчук Тетяна Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
83. **Крайнюков Олександр Олексійович** – студент Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
84. **Крайнюков Олексій Миколайович** – доктор географічних наук, доцент, професор кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
85. **Красненко Оксана Миколаївна** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри іноземних мов математичних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка
86. **Кривицька Маргарита Ігорівна** – студент Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
87. **Кузебна Владислава Валеріївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Черкаського державного технологічного університету
88. **Курбака Галина Василівна** – старший викладач кафедри електротехнічних систем Черкаського державного технологічного університету
89. **Курляк Ірина Євгенівна** – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної профілактики і ресоціалізації Університету Кардинала Стефана Вишинського в Варшаві
90. **Лапа Віра Миколаївна** – аспірантка кафедри практичної психології Класичного приватного університету, м. Запоріжжя
91. **Левицька Інна Ванадіївна** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
92. **Лозовський Олександр Миколайович** – кандидат економічних наук, доцент, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету
93. **Лужецька Олександра Михайлівна** – старший викладач кафедри практики англійської мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
94. **Луценко Олена Іванівна** – асистент кафедри теорії і методики викладання природничих дисциплін Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
95. **Малаш Сергій Миколайович** – аспірант кафедри маркетингу та реклами Київського національного торговельно-економічного університету
96. **Маланчук Петро Михайлович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

97. **Малигін Анатолій Олександрович** – старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту Сумського державного університету
98. **Марущак Ірина Анатоліївна** – аспірант Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
99. **Марченко Костянтин Олександрович** – магістр Черкаського державного технологічного університету
100. **Марченко Ольга Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету будівництва та архітектури
101. **Масляк Петро Олексійович** – доктор географічних наук, професор, професор кафедри географії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка
102. **Матиящук Олена Володимирівна** – старший викладач кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу Національного університету харчових технологій
103. **Мельник Любов Богданівна** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
104. **Мельник Наталія Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
105. **Мельничук Ірина Миколаївна** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та суспільних дисциплін Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України
106. **Миколаєнко Андрій Євгенович** – старший викладач кафедри теорії і методики професійної підготовки Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
107. **Михайленко Юлія Олександрівна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
108. **Можаровська Альона Володимирівна** – студентка природничо-технологічного факультету Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
109. **Навольська Галина Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
110. **Навроцька Тамара Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри «Менеджмент» Національного транспортного університету
111. **Нагрибельний Ярослав Анатолійович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Херсонської державної морської академії
112. **Николишин Софія Євгенівна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
113. **Нипадимка Алла Сергіївна** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземної філології Київського національного університету культури і мистецтв
114. **Новицький Андрій Валентинович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри надійності техніки Національного університету біоресурсів і природокористування України
115. **Одробінський Юрій Владиславович** – кандидат мистецтвознавства, доцент, професор за наказом кафедри дизайну Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
116. **Павлюк Вікторія Ігорівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
117. **Панченко Валентина Олександрівна** – старший викладач кафедри педагогіки, теорії та методики початкової освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
118. **Панченко Тетяна Сергіївна** – викладач кафедри української і світової літератури та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
119. **Пасічник Денис Іванович** – магістр факультету історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
120. **Перцова Наталія Олександрівна** – доцент, в.о. професора кафедри народнопісенного та хорового мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
121. **Петра Василенка**
122. **Петришин Ольга Леонідівна** – старший викладач кафедри практики англійської мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
123. **Петрівна Людмила Сергіївна** – студентка юридичного факультету Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
124. **Петрушенко Віктор Леонтійович** – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного університету «Львівська політехніка»
125. **Петрушенко Оксана Петрівна** – доктор філософських наук, доцент кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін Львівського медичного інституту
126. **Пиріг Світлана Володимирівна** – студент факультету готельно-ресторанного та туристичного бізнесу Національного університету харчових технологій
127. **Півненко Юлія Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри реабілітаційної педагогіки та здорового способу життя КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» ЗОР

128. **Плисенко Галина Павлівна** – здобувач кафедри підприємництва та бізнесу Київського національного університету технологій та дизайну
129. **Подановська Галина Володимирівна** – викладач Педагогічного коледжу Львівського національного університету імені Івана Франка
130. **Поровай Анна Сергіївна** – студентка Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
131. **Посохова Світлана Іванівна** – викладач спеціальних дисциплін, викладач-методист Гірничого коледжу Державного вищого навчального закладу «Криворізький національний університет»
132. **Постова Валентина Вікторівна** – асистент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
133. **Приймак Михайло Віталійович** – ад'юнкт інституту інформаційних технологій Національного університету оборони України імені І. Черняховського
134. **Прутчикова Валентина Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри перекладу та іноземних мов Національної металургійної академії України
135. **Пюра Олена Станіславівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
136. **Рета Марина Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічного аналізу та обліку Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
137. **Ріпка Роман Олександрович** – студент Тернопільського національного економічного університету
138. **Руда Наталя Вікторівна** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри загального мовознавства, класичної філології та неоелліністики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
139. **Ружило Зіновій Володимирович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри надійності техніки Національного університету біоресурсів і природокористування України
140. **Савіцька Світлана Іванівна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри фінансів, банківської справи і страхування Подільського державного аграрно-технічного університету
141. **Сай Віра Михайлівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри кадастру територій Національного університету «Львівська політехніка»
142. **Сакун Олександра Сергіївна** – кандидат економічних наук, докторант кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту Чернігівського національного технологічного університету
143. **Самілик Валентина Іванівна** – аспірант кафедри теорії і методики викладання природничих дисциплін Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
144. **Самойлик Олександр Васильович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри електротехнічних систем Черкаського державного технологічного університету
145. **Сарновська Наталія Іванівна** – старший викладач кафедри іноземної філології Київського національного університету культури і мистецтв
146. **Свистун Костянтин Олександрович** – аспірант кафедри підприємництва та економіки підприємств Університету митної справи та фінансів
147. **Селютіна Галина Анатоліївна** – кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
148. **Сидорова Марія Олегівна** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри німецької філології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
149. **Симеонова Юлія Віталіївна** – кандидат мистецтвознавства, викладач кафедри народнопісенного та хорового мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
150. **Симоненко Валентина Іванівна** – старший викладач кафедри фізико-математичних та інженерно-технічних дисциплін Харківського державного університету харчування та торгівлі
151. **Сич Ольга Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка
152. **Скавронська Ірина Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин і міжнародної інформації Тернопільського національного економічного університету
153. **Скирда Олена Євгеніївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
154. **Слюсаренко Марія Іванівна** – кандидат наук із соціальних комунікацій, старший викладач кафедри видавничої справи та редагування Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
155. **Слюсаренко Олена Сергіївна** – студентка факультету початкового навчання Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
156. **Стельмах Ніна Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
157. **Стефанов Сергій Дмитрович** – аспірант кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
158. **Стеценко Ірина Миколаївна** – помічник ректора групи організаційно-аналітичної роботи та контрою Академія Державної пенітенціарної служби

159. **Талько Олена Борисівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук Житомирського національного агроекологічного університету
160. **Токарева Віра Олександрівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»
161. **Тонконог Ірина Віталіївна** – асистент кафедри сучасних європейських мов Київського національного торговельно-економічного університету
162. **Тонконог Олександр Станіславович** – викладач кафедри спортивних дисциплін і туризму Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
163. **Тригуб Олена Леонідівна** – старший викладач кафедри дизайну Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
164. **Трубачев Сергій Іванович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри динаміки і міцності машин та опору матеріалів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
165. **Усольцева Поліна Сергіївна** – магістр Одеської державної академії будівництва і архітектури
166. **Фоменко Вадим Ігоревич** – студент Донбаського державного педагогічного університету
167. **Хабюк Андрій Ярославович** – аспірант Національного університету «Львівська політехніка»
168. **Хавар Максим Володимирович** – студент Національного університету «Львівська політехніка»
169. **Хавар Юлія Степанівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри кадастру територій Національного університету «Львівська політехніка»
170. **Харун Олена Андріївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Хмельницького національного університету
171. **Царук Анна Юріївна** – кандидат економічних наук, викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
172. **Цепа Олександра Володимирівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
173. **Цюпа Наталя Петрівна** – професор кафедри народнопісенного та хорового мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
174. **Черевична Наталія Іванівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
175. **Черепок Олександр Олексійович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри фізичної реабілітації, спортивної медицини, фізичного виховання і здоров'я Запорізького державного медичного університету
176. **Чернега Петро Макарович** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри етнології та краєзнавства Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
177. **Черниш Наталія Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри української і світової літератури та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
178. **Чубрей Анастасія Вікторівна** – аспірант Української академії друкарства
179. **Шабалдак Андрій Вікторович** – начальник Центру забезпечення навчального процесу Військової академії, Одеська військова академія
180. **Шаніна Ольга Миколаївна** – доктор технічних наук, професор, професор кафедри технологій переробних і харчових виробництв Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка
181. **Шевченко Олександр Миколайович** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук Житомирського національного агроекологічного університету
182. **Шелепкова Інна Миколаївна** – старший викладач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
183. **Шовкопляс Ольга Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, докторант Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
184. **Якименко Олена Олександрівна** – доктор медичних наук, професор, завідуюча кафедрою пропедевтики внутрішніх хвороб і терапії Одеського національного медичного університету, заслужений діяч науки і техніки України
185. **Ярмошенко Олександр Вікторович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
186. **Яськів Ганна Ігорівна** – науковий співробітник Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
187. **Яцик Тетяна Валеріївна** – магістр Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий журнал
«Молодий вчений»
№ 2 (42) лютий, 2017 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп’ютерна верстка: О. Данильченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 24.03.2017 р.
Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 21,39. Тираж 100 прим.
Зам. 0317-51.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.